

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

102469

1997

ARHEOLOŠKI VESTNIK

48

1997

102469

102 469 +

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
Razred za zgodovinske in družbene vede

ZNANSTVENORAZISKOVALNI CENTER SAZU
Inštitut za arheologijo

ARHEOLOŠKI VESTNIK

48
1997

LJUBLJANA
1997

999704028

Izdala in založila	Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Glavni urednik	Slavko Ciglencečki
Odgovorni urednik	Stane Gabrovec
Tehnični urednik	Primož Pavlin
Uredniški odbor	Dragan Božič, Slavko Ciglencečki, Janez Dular, Stane Gabrovec, Primož Pavlin in Biba Teržan
Prevajalci	Marija Javor Briški (nemščina), Barbara Smith Demo in Martin Cregeen (angleščina)
Lektorji	Alenka Božič, Zvonka Leder Mancini in Dušan Merhar
Risarki	Dragica Knific Lunder in Tamara Korošec
Naslov uredništva	Arheološki vestnik, Gosposka 13, SI-1000 Ljubljana, tel. + 386 61 125 60 68, fax + 386 61 125 52 53
Tisk	PLANPRINT, Ljubljana
Naklada	1200 izvodov

Arheološki vestnik je vključen v naslednje indekse:

IBR - International Bibliography of Book Reviews of Scholarly Literature - Zeller Verlag, Osnabrück

IBR - CD-ROM

IBZ - International Bibliography of Periodical Literature - Zeller Verlag, Osnabrück

IBZ - CD-ROM

Francis. Bulletin signalétique 525. Préhistoire et Protohistoire - Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandœuvre-lès-Nancy

Sachkatalog der Bibliothek der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Verlag Philipp von Zabern, Mainz am Rhein

ISSN 0570-8966

© 1997 by Inštitut za arheologijo ZRC SAZU

Natisnjeno s podporo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije.

Po mnenju Ministrstva za informiranje Republike Slovenije št. 23/319-92 z dne 1. 6. 1992 je publikacija uvrščena med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov.

Vsebina

Prazgodovinske dobe

Mitja BRODAR: <i>Kameno orodje iz Zasipa pri Bledu</i>	9
Katarina ČUFAR, Tom LEVANIČ in Anton VELUŠČEK: <i>Dendrokronološke raziskave na koliščih Založnica in Parte</i>	15
Primož PAVLIN: <i>Bronastodobni jezičastoročajni srpi z Y-ornamentom</i>	27

Rimska doba

Boris VIČIČ: <i>Rimske najdbe izpod Miklavškega hriba pri Celju</i>	41
Harald STADLER, Regina FRANKE in Salvatore ORTISI: <i>Nova rimska cestna postaja v Oberdraurgu na Koroškem (Povzetek)</i>	62

Epigrafika

Milan LOVENJAK: <i>Novi in revidirani rimski napisi v Sloveniji</i>	63
Milan LOVENJAK: <i>Štirje novi miljniki s ceste Emona-Neviodunum</i>	89

Numizmatika

Peter KOS: <i>Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija - njene možnosti in pasti</i>	97
---	----

Mednarodni simpozij "Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi" (Zemono, 5. - 8. september 1994)

Slavko CIGLENEČKI: (Predgovor)	117
Nada OSMUK: <i>Ajdovščina - Castra. Stanje arheoloških raziskav (1994)</i>	119

Viljem FABČIČ: <i>Poizkus modularne rekonstrukcije poznorimske utrdbe Castra</i>	131
Irena SIVEC: <i>Poznoantično orožje na Slovenskem</i>	143
Helgard RODRIGUEZ: <i>Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n.Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik</i>	153
Iva MIKL CURK: <i>Iz materialne kulture k vprašanju verstva in premožnosti na slovenskem ozemlju ob koncu 4. st.</i>	179
Slavko CIGLENEČKI: <i>Strukturiranost poznorimske poselitve Slovenije</i>	191
Robert MATIJAŠIČ: <i>L'Istria tra l'antichità classica e la tarda antichità</i>	203
Vladimir SOKOL: <i>Northwestern Croatia in the Late Roman Period</i>	219
Franz GLASER: <i>Reliquiengräber - Sonderbestattungen der Spätantike</i>	231
Maurizio BUORA: <i>"Zwiebelknopffibeln" del tipo Keller 6 da Aquileia</i>	247
Andrej VALIČ: <i>Arheološki drobci vojaških prvin pozne rimske dobe na Gorenjskem</i>	261
Mira STRMČNIK: <i>Mariborsko - bistriško območje v poznorimski dobi</i>	269
Ivan TUŠEK: <i>Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi - zahod na Ptuj</i>	289
Mojca VOMER-GOJKOVIČ: <i>Poznorimski grobovi z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj</i>	301
Irena LAZAR: <i>Poznorimske najdbe iz Celja</i>	325
Paola KOROŠEC: <i>Svete Gore nad Bistrico ob Sotli v poznorimskem obdobju</i>	333
Verena VIDRIH PERKO: <i>Rimskodobna keramika z Ajdovščine pri Rodiku</i>	341
Ljudmila PLESNIČAR GEC: <i>Emona v pozni antiki v luči arhitekture</i>	359

In memoriam

Zdenko Vinski (1913-1996) (Irena SIVEC).....	371
--	-----

Ocene in prikazi

Marek Gedl: <i>Die Sichel in Polen, 1995</i> (Primož PAVLIN)	373
Jorgen Ilkjaer: <i>Illerup Ådal 1,2, Die Lanzen und Speere, 1990; 3,4, Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör 1993; Claus von Carnap-Bornheim, Jorgen Ilkjaer: Illerup Ådal 5-7, Die Prachtausrüstungen 1996</i> (Jana HORVAT)	373
<i>Salona I. Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone. Recherches archéologiques franco-croates à Salone, 1994</i> (Jana HORVAT)	375

Maryline Parca: <i>The Franchetti Collection in Rome - Inscriptions and sculptural fragments</i> , 1995 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	375
Werner Eck: <i>Tra epigrafia prosopografia e archeologia</i> , 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	376
<i>Supplementa Italica</i> . Nuova serie 13, 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	377
<i>Nationalism, politics, and the practice of archaeology</i> , 1995; <i>Nationalism and archaeology in Europe</i> , 1996 (Irena MIRNIK PREZELJ)	378

Contents

Prehistory

- Mitja BRODAR: *Steingeräte aus Zasip bei Bled* (Zusammenfassung) 13
- Katarina ČUFAR, Tom LEVANIČ and Anton VELUŠČEK: *Dendrochronological investigations in the pile dwellings Založnica and Parte from the Ljubljana moor* (Summary) 23
- Primož PAVLIN: *Bronzezeitliche Griffzungensicheln mit Y-Motiv* (Zusammenfassung)..... 37

Roman Period

- Boris VIČIČ: *Römische Funde am Fuße des Miklavški hrib bei Celje* (Zusammenfassung) 46
- Harald STADLER, Regina FRANKE and Salvatore ORTISI: *Eine bislang unbekannte römische Strassenstation in Oberdrauburg, Kärnten. Vorbericht* 53

Epigraphy

- Milan LOVENJAK: *Die neuen und revidierten römischen Inschriften Sloweniens* (Zusammenfassung) . 87
- Milan LOVENJAK: *Vier neue Meilensteine von der Straße Emona-Neviodunum* (Zusammenfassung) . 95

Numismatics

- Peter KOS: *Interpretation of (Roman) coin finds. Methodology: its potentials and pitfalls* (Summary).. 112

Internationales Symposium "Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit" (Zemona, 5. - 8. September 1994)

- Slavko CIGLENEČKI: (Vorwort) 118
- Nada OSMUK: *Ajdovščina - Castra. Forschungsstand (1994)* (Zusammenfassung) 129

Viljem FABČIČ: <i>Versuch einer modularen Rekonstruktion der spätrömischen Befestigung Castra</i> (Zusammenfassung).....	133
Irena SIVEC: <i>Spätantike Waffen in Slowenien</i> (Zusammenfassung)	149
Helgard RODRIGUEZ: <i>Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik</i>	153
Iva MIKL CURK: <i>Von der materiellen Kultur zur Frage von Religion und Vermögenverhältnissen im heutigen Slowenien am Ende des 4. Jhs.</i> (Zusammenfassung).....	189
Slavko CIGLENEČKI: <i>Strukturierung spätantiker Besiedlung Sloweniens</i> (Zusammenfassung)	200
Robert MATIJAŠIČ: <i>L'Istria tra l'antichità classica e la tarda antichità</i>	203
Vladimir SOKOL: <i>Northwestern Croatia in the Late Roman Period</i>	219
Franz GLASER: <i>Reliquiengräber - Sonderbestattungen der Spätantike</i>	231
Maurizio BUORA: <i>"Zwiebelknopffibeln" del tipo Keller 6 da Aquileia</i>	247
Andrej VALIČ: <i>Archäologische Funde von Militärelementen der spätrömischen Zeit in Gorenjsko</i> (Zusammenfassung).....	266
Mira STRMČNIK: <i>Der Raum Maribor und Bistrica in spätrömischer Zeit</i> (Zusammenfassung)	281
Ivan TUŠEK: <i>Eine Gruppe spätrömischer Gräber aus dem Ausschachtungsbereich des Wohnblocks B-2 in Rabelčja vas-West in Ptuj</i> (Zusammenfassung).....	296
Mojca VOMER GOJKOVIČ: <i>Spätrömische Gräber vom Gräberfeld beim Schülerheim in Rabelčja vas in Ptuj</i> (Zusammenfassung)	316
Irena LAZAR: <i>Spätrömische Funde aus Celje</i> (Zusammenfassung)	329
Paola KOROŠEC: <i>Svete Gore above Bistrica ob Sotli in Late Roman Period</i> (Summary)	338
Verena VIDRIH PERKO: <i>Roman Pottery from Ajdovščina near Rodik</i> (Summary)	357
Ljudmila PLESNIČAR GEC: <i>Die Architektur Emonas in der Spätantike</i> (Zusammenfassung)	369

In memoriam

Zdenko Vinski (1913-1996) (Irena SIVEC).....	371
--	-----

Book reviews

Marek Gedl: <i>Die Sicheln in Polen, 1995</i> (Primož PAVLIN)	373
Jorgen Ilkjaer: <i>Illerup Ådal 1,2, Die Lanzen und Speere, 1990; 3,4, Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör 1993; Claus von Carnap-Bornheim, Jorgen Ilkjaer: Illerup Ådal 5-7, Die Prachtausrüstungen 1996</i> (Jana HORVAT)	373
<i>Salona I. Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone. Recherches archéologiques franco-croates à Salone, 1994</i> (Jana HORVAT)	375

Maryline Parca: <i>The Franchetti Collection in Rome - Inscriptions and sculptural fragments</i> , 1995 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	375
Werner Eck: <i>Tra epigrafia prosopografia e archeologia</i> , 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS)	376
<i>Supplementa Italica</i> . Nuova serie 13, 1996 (Marjeta ŠAŠEL KOS).....	377
<i>Nationalism, politics, and the practice of archaeology</i> , 1995; <i>Nationalism and archaeology in Europe</i> , 1996 (Irena MIRNIK PREZELJ)	378

Kameno orodje iz Zasipa pri Bledu

Mitja BRODAR

Izveček

V Zasipu pri Bledu je bilo na površini nabranih 150 sileksov. Vmes je več kresilnih kamnov, zato je bilo izrečeno mnenje, da ne gre za kamenodobno orodje. Avtor je izločil vse kresilnike in vse sumljive primerke in objavlja le artefakte ki sigurno niso v zvezi s kresilniki. Kulturna pripadnost ni določena. Možno je, da pripadajo predmeti različnim obdobjem.

Leta 1993 je objavil P. Jamnik (Jamnik 1993) članek o kamenih izdelkih, najdenih na površini na raznih mestih predvsem severne Gorenjske. V malo spremenjeni obliki govori o isti temi še dve leti pozneje (Jamnik 1995). Oba članka izvenita v ugotovitev, da so po njivah ležeči kremenci le "kresilniki" in da se teh najdb ne sme tolmačiti kot kamenodobno orodje. Drugi članek sugerira to že v naslovu. Izraz kresilnik, ki ga Jamnik predlaga za označbo kresilnih kamnov, smo dali v narekovaj, ker je to termin, ki ga že dolgo uporabljamo za označbo določene vrste kremenca. Mor-da ne bo dosti primerov, ko bi lahko prišlo do nesporazuma, vendar bo treba na razliko paziti. Med številnimi najdišči kresilnikov, torej kamnov s katerimi so netili ogenj, navaja Jamnik tudi Zasip pri Bledu.

V Zasipu in okolici je že pred leti začel zbirati kremence zasipski župnik F. Oražem. Za to prizadevanje je zvedel A. Pleterski med izkopavanji v Zasipu. Na njegovo opozorilo smo župnika obiskali in rade volje nam je pokazal svojo zbirko. Obdelane kamne je našel na raznih mestih, zato smo ga ob tej priložnosti prosili, naj zbiranje še nadaljuje in naj najdbe hrani ločeno po posameznih najdiščih. To je storil, toda čez nekaj let je z zbiranjem prenehal in je svojo zbirko, kakor smo že

Abstract

One hundred and fifty silexes have been found on the surface at Zasip by Bled. Intermixed are a number of flint stones, so the considered opinion is that these were not stone age tools. The author separated all flints and all suspect specimens and publishes only artefacts which are certainly not connected with the flints. The cultural affiliation is not determined. It is possible that the artefacts belong to various periods.

poročali (Brodar 1985, 36), poklonil Inštitutu za arheologijo. Nekako takrat je začel P. Jamnik intenzivneje iskati obdelane kamne na širšem območju severne Gorenjske in med drugim obiskoval tudi Zasip, kjer je nabiral na ledini Zadnje polje. Svojo zbirko s tega najdišča je tudi on poklonil Inštitutu. Za to mu gre lepa zahvala, saj so zdaj vse najdbe na enem mestu.

Župnik Oražem je zbral le kremence, ki so se mu zdeli zanimivi zaradi obdelave, oblike ali barve, zato je v njegovi zbirki le 12 naravnih kosov kremenca. Drugače je pri Jamniku, ki je sistematično zbral vse kremence in zato je naravnih kosov nabral mnogo več. Ko smo prejeli Oražmovo zbirko, smo oštevilčili vse predmete. V Jamnikovi zbirki smo preladujoče naravne kose kremenca izločili in obdržali v zbirki ter oštevilčili le tiste, ki so tako ali drugače rezultat človekove dejavnosti. Vseh predmetov v zbirki je 163. Številke od 1-143 je zbral Oražem, številke 144-163 pa Jamnik. Ledine in na njih najdeni predmeti so:

Prvotna zbirka še brez ledin	1-17 in 98-136
Župnijski vrt	18-21
Piškovca	22
Katarina	23
Tripočca	24-39

Mužje	40-42
Zadnje polje	43-48 in 144-163
Zahom	49-79
Hom nad Zasipom	80
Sebenje	81-97 in 137-143

Od skupnega števila je treba odšteti 12 naravnih kosov kremenca iz Oražmove zbirke (št. 3, 16, 17, 21, 36, 39, 87, 89, 90, 92, 94 in 97) in še košček okre (št. 15). Zbirka obsega torej 150 predmetov, ki so nastali z človekovim delom. Ker meni Jamnik, da so to "le 350 let stari kresilni kamni", mi pa menimo, da gre tudi za starejše kameno orodje, je treba o ločevanju teh dveh skupin reči nekaj besed.

S problemom kresilnikov se je prvi srečal S. Brodar, ko so mu po odkritju Potočke zijalke začeli ljudje prinašati najrazličnejše predmete in tudi kresilne kamne. Ob neki priložnosti je omenil, da so vsi iz istega materiala, iz rjavega voščene kremenca. Povedal je tudi, da so v stari Avstriji prodajali kresilne kamne v trafikah. Rjavi voščeni kresilniki naj bi bili menda uvoženi iz Alžirije, medtem ko je neka plava različica prihajala iz Turčije. Po vojni, ko se je raziskovanje paleolitika nadaljevalo iz Ljubljane, smo se s kresilnikom srečali le izjemoma. Pri raziskovanju paleolitskih postaj problema s kresilniki ni bilo. Najdišča z več kresilniki so se pojavila šele na Gorenjskem.

V kamni dobi so ljudje za svoje potrebe sproti pobirali kose kremenca in jih obdelovali. Izjema so le najdišča na takem terenu, kjer se uporabni kremen pojavlja v večjih količinah na površini (n. pr. v okolici mesta Ziegenhain v Nemčiji). Na Poljskem so našli celo mesta, kjer so že paleolitski ljudje kopali za kremenovimi žilami. Razen redkih takih primerov je v paleolitskih postajah vedno mnogo vrst kremenca. Ko se je potreba po kresilnikih zaradi njihove uporabe pri strelnem orožju močno povečala, so morali vpletati tekočo proizvodnjo. Jamnik (1993, 31) je ta skoraj industrijski rudniški postopek opisal in tudi prikazal na slikah. Značilnost takega načina pridobivanja je, da so vsi kresilniki iz istega materiala. Jamnik (1993, 27) pravi, da so "...narejeni iz kvalitetno enakega materiala". Mogoče je, da morebitna vojaška enota v Zasipu ni dobila pošiljke vedno iz istega rudnika in bi dva ali trije različiki bili razumljivi. Pri pregledu zbirke iz Zasipa pa ugotovimo, da nastopa preko dvajset različnih vrst kremenca in od tega nekaj v malo primerkih, nekaj pa sploh le posamezno. V zbirki je večja le tista skupina, v kateri so res kresilniki.

Ko Jamnik predstavi izdelavo kresilnikov z lomljenjem dolgih klin (Jamnik 1993, 32), pravi: "Po-

sledica lomljenja je tudi ta, da je le na redkih kresilnikih opaziti bulbos...". Če bulbuse preštejemo, se pokaže, da jih je več, kot bi jih nastalo pri postopku lomljenja klin. Proti lomljenju govori dejstvo, da nastopa vrsta primerkov, ki zagotovo niso nastali pri lomljenju ampak so samostojni odbitki. Precej je tudi takih, katerih oblika izključuje nastanek z lomljenjem kline. Razen tega je pri izdelavi kresilnikov ostal ves odpadki na mestu izdelave, ker so razpošiljali le narejene kresilnike. V zasipki zbirki je večje število odbitkov in lusk, ki ne morejo biti v zvezi s kresilniki (gre za luske, ki zagotovo niso nastale nastale pri udarcu petelina ob kremen).

P. Jamnik (1993, 30) navaja podatek, da je "en kresilnik v povprečju uporaben le za dvanajst vžigov". Kako ob tem razložiti tako močno obrabo (ponekod celo globoke zajede), ki jo vidimo na nekaterih kresilnikih?

Po Jamniku imajo kresilniki retuše na dorzalni strani in "Redki so ... primerki, kjer so robovi obtolčeni tako na dorzalni kot tudi na ventralni strani" (Jamnik 1993, 28). Med najdbami iz Zasipa pa je najdba s št. 113, na kateri - razen na bazi, ki sploh ni obdelana - je zelo intenzivna obdelava vsega oboda samo na ventralni strani.

Poseben primer je najdba s št. 136, na kateri se ne da določiti, katera stran je dorzalna in katera ventralna. Zelo dobro je vidno, da je smer odbitja na eni strani pravokotna na smer odbitja na drugi strani, kar ne more nastati pri obrtniški izdelavi kresilnikov.

Primerki št. 122 je iz istega ali zelo podobnega materiala kot nekateri kresilniki. Ta odlomek zagotovo ni nastal z lomljenjem kline na obrtniški način. Omenimo še primerki s št. 121, ki je iz skoraj belega kresilnika (material) in je v zbirki edini.

Kar zadeva obliko kresilnikov pravi Jamnik (1993, 27): "da so se med njimi našli celo primerki, opredeljivi kot orodni tipi mlajšepaleolitskih orodnih inventarjev." K temu dodajmo, da seznam mlajšepaleolitskih tipov, ki je osnova za statistično prikazovanje, obsega 92 tipov, od katerih je le 4 ali 5 takih, pri katerih lahko pride do zamenjave.

Pri izkopavnih v bližnji Poljšiški cerkvi kresilnikov nismo pričakovali. Pri tipološki obravnavi smo videli, da je kremenec s št. 21 drugačen od ostalih. Zato smo napisali (Brodar 1995, 14): "Predmet je nenavaden in je uvrščen med strgala pogojno." Zdaj po primerjavi s kresilniki iz Zasipa se je pokazalo, da jim je omenjeni kremenec po materialu zelo blizu in da vsaj za dva od njih (št. 100 in 122) lahko rečemo, da sta iz istega materiala. Posebna situacija v Poljšiški cerkvi je omo-

gočila, da se je kresilnik lahko pomešal med mnogo starejše kamene artefakte. Zaradi že stare odstranitve zgornjih plasti (Brodar 1995, 10) je kulturna plast postala površinska plast. Nekdo je v jami kresal in kresilnik izgubil ali ga po uporabi zavrgel in pri sejanju te plasti smo ga našli z drugimi sileksi vred. Pri ocenjevanju kulture iz Poljšiške cerkve kresilnika št. 21 ne smemo več upoštevati. Zaradi tega primera smo nekoliko več pozornosti namenili primerjavi materiala kremenec iz Poljšiške cerkve in Zasipa. In res smo našli še en zanimiv primer. Odbitek št. 139 iz Poljšiške cerkve, ki je le nekoliko retuširan (ventralno na desnem robu), je iz istega materiala, kakor sta dva kresilnika (št. 123 in 133) iz Zasipa. Zanimiva je tudi trikotna razbitina iz Jamnikove zbirke (št. 152), ki je iz istega materiala kot kresilniki, ne kaže pa prav nobene obdelave ali uporabe.

Navedli smo le nekaj problemov in vprašanj, ki se postavljajo pri ločevanju kamenodobnega orodja od kresilnikov iz Zasipa, vendar pa dovolj za spoznanje, da delitev ni enostavna. Potrebno bi bilo mnogo časa in truda za kolikor toliko dobro utemeljeno ločitev. Vprašanje je, če bi tak trud sploh bil smiseln, saj najdišč, v katerih je kamenodobno orodje kontaminirano s kresilniki, gotovo ni veliko. V Zasipu, kjer to je, smo se odločili za naslednji postopek. Zbirko lahko razdelimo na tri skupine: kresilnike, dvomljive primerke in kamenodobno orodje. Pri tem je treba povedati, da smo med dvomljive primerke uvrstili vse, ki bi jih kdo kakorkoli lahko uvrstil med kresilnike. Med kamenim orodjem so ostali le sileksi, ki ne morejo biti v zvezi s kresilniki. Zbirka je zaradi tega precej manjša, toda tak rigorozen poseg preprečuje nesmiselno polemiko, ali gre za kresilnike ali za orodje.

Po izločitvi kresilnikov in vseh tistih primerkov, ki bi lahko bili sumljivi, ostane za obravnavo 50 predmetov. Med njimi je 17 artefaktov, ki so vsi na tabli. Od ostalih je 20 odbitkov. V splošnem so majhni, le 4 so nekoliko večji, nekaj pa jih meji na luske. Kakor navadno so odbitki večinoma neretuširani, na nekaterih pa je tu in tam nekaj retušic. Zelo majhnih odbitkov, ki jih navadno označujemo kot luske, je 13. Zaradi morebitne kontrole, kaj smo upoštevali, navajamo vse primerke po številkah. Luske: 8, 9, 10, 11, 12, 20, 68, 71, 73, 74, 93, 95 in 96. Odbitki: 25, 29, 30, 37, 42, 46, 49, 50, 51, 55, 61, 65, 77, 91, 141, 152, 153, 161, 162 in 163. Po materialu je zbirka pisana. Večjih skupin iz istega materiala ni. Morda je vredno posebej omeniti, da so vmes trije beli oziroma svetlosivi kresilniki (tokrat kresilnik pomeni različek kremenca).

Jedro je le eno (*t. I: 62*). Majhen odbitek trikotnega prereza (*t. I: 158*) je najbrž robni odbitek nekega drugega jedra. Na velikem širokem odbitku je terminalno, torej prečno, lepo ločno strgalo (*t. I: 159*). Na eni strani kvadrastega kosa kremenca (*t. I: 13*) je več grobih retuš, zato ga z nekoliko rezerve tudi prištevamo k strgalom. Ozke kline so 4. Na prvi (*t. I: 28*) manjka baza. Retuširan je levi rob, na desnem pa je retuša le v srednjem delu. Druga klinica (*t. I: 157*) ima le na desnem robu parcialno retušo. Tretja (*t. I: 69*), ki je iz belega kresilnika in ji manjka terminalni del, je drobno retuširana na ventralni strani levega roba. Četrta iz svetlosivega kresilnika (*t. I: 155*) ima retuširana oba robova, kolikor sta ohranjena, saj gre le za srednji del na obeh straneh odlomljene kline. V tem primeru gre res za klino, ki je bila dolga morda 5-6 centimetrov, medtem ko sta prva in tretja po videzu le klinici, čeprav ne vemo, koliko sta bili dolgi. Razen ozkih klin je v zbirki še razmeroma široka klina (*t. I: 114*), ki je drobno retuširana po celem levem robu, na desnem pa le parcialno približno v sredini. Na taki klini bi lahko bilo terminalno praskalo, toda v tem primeru oškrbljenost ne kaže namena izdelati praskalo. Pač pa je narejeno zelo lepo praskalo (*t. I: 80*) na prvem odbitku od prodnika, tako da je cela dorzalna stran le prodnikova skorja. Posebnost tega praskala je obdelava ventralne ploskve. Od vseh strani so proti sredi odbite zelo ploske luske, tako da od odbite ventralne ploskve ni nič ostalo. Drugo praskalo (*t. I: 32*), za katero, čeprav je nameščeno poševno, lahko rečemo, da je lepo izdelano, je na majhni klinici z le malo oškrbljenima robovoma. Na srednje veliki klini je na desnem robu zgoraj vbadalni odbitek (*t. I: 160*) odbit tako, da celo spominja na kljunasto vbadalo. Pri tem na terminalnem delu ni niti retuše niti vbadalnega odbitka. Klina tudi ni prelomljena in ne gre za ogelno vbadalo. Klina je iz tako slabega zrnatega kremenca, da so retuše, ki jih vidimo na preostalem delu desnega roba, zelo dvomljive. Na klinastem odbitku (*t. I: 38*), katerega dorzalna stran je gomoljeva skorja, je na levem robu velika, precej plitva toda nedvomno narejena zajeda. Oškrbljen je tudi poševni terminalni rob, in sicer z obeh strani. Artefakt je iz slabega materiala. Vse omenjene retuše kažejo skrilasto strukturo. Zaradi tega je "obdelava" spodnje polovice desnega roba najbrž le dozdevna. Na majhnem odbitku sivega roženca (*t. I: 134*) je levi rob neobdelana ostrina, na debelejšem desnem robu je pa v loku od baze do konice narejen hrbet s pravo gravetno retušo. Posebej zanimiv je ta artefakt zaradi tega, ker imamo iz Poljšiške cerkve (Bro-

dar 1995, t. 5: 470) prav tak artefakt. Tudi po velikosti sta si skoraj enaka in je edina razlika ta, da ima poljšiški hrbet na levi strani, zasipski pa na desni strani. Naslednji artefakt je odlomek zgoraj in spodaj odlomljene, verjetno pravilno odbite kline iz belega kresilnika. Oba preloma sta poševna, tako da gre po obliki za trapez. Oba preloma sta tudi obdelana, toda obdelava se nekoliko razlikuje od pravih trapezov, ki jih poznamo iz najdišč Pod Črnučko in Dedkov trebež. Globoka vdolbina na levem robu ni zajeda. Nastala je z enim udarcem, ali pa gre za poškodbo. Vsekakor pa se je to zgodilo že pri obdelavi ali ne mnogo pozneje. Sledi še majhen odbitek iz svetlordečega kremenca (*t. I: 156*). Takega materiala v drugih postajah še nismo zasledili. Levi rob je retuširan s precej strmo retušo, tako da bi mogli pomisliti na zajedo. Toda konkavnost je le prešibka, da bi lahko to možnost sprejeli. Zadnji z srednjim grebenom (*t. I: 72*) je koničast terminalni odlomek nekega večjega artefakta (*t. I: 72*). Oba robova sta retuširana in bi lahko šlo za ročno konico, kakšno kotno strgalo ali pa za večjo koničasto klino.

Poglejmo še kakšna je kulturna slika, ki jo kaže opisana zbirka. Če odštejemo nekaj artefaktov, ki lahko nastopajo v vsaki kulturi, je zbirka očitno mlada. Iz geoloških razlogov, ki dovoljujejo poselitev šele po umiku ledu, starejše kulture in večji del mlajšega paleolitika itak ne pridejo v poštev. Vsiljuje se misel, da gre za istočasnost s Poljšiško cerkvijo zaradi obeh skoraj enakih artefaktov s hrbotom. Gledano v celoti pa je zbirka iz Poljšiške cerkve vendarle drugačna od zasipske zbirke. Trapez, ki je v zbirki, je tip, ki gotovo pripada mezolitiku. V zvezi z domnevno harpuno iz bližnjega Jamnikovega spodmola je

mezolitska poselitev tega prostora verjetna. Verjetnost, da gre res za mezolitik, zmanjšuje dvom, ki smo ga nakazali pri opredelitvi trapeza. Če bi upoštevali tudi izločene predmete, za katere menimo, da so artefakti, bi bila zbirka precej večja. Toda med izločenimi ni posebnih tipov, zato kulturna pripadnost tudi v tem primeru ne bi bila jasnejša. Pri primerjanju z drugimi najdbami, ki naj bi bile časovno blizu, sorodnosti ne najdemo. Omenimo pa le, da tudi za kulturo iz Poljšiške cerkve prave primerjave nismo našli (Brodar 1995, 16). Pri razmišljanju o kulturni pripadnosti ne smemo pozabiti, da zbirka ni homogena, saj je nabrana na raznih ledinah v Zasipu in njegovi okolici. Ni nujno, da so vse najdbe iz istega časa, najbrž je celo verjetneje, da niso. Nekateri artefakti bi lahko bili iz časa Poljšiške cerkve, drugi iz mezolitika in tretji iz poznejših prazgodovinskih obdobj.

Smisel članka ni v pobijanju Jamnikovih trditvev, ampak v opozorilu, da je treba biti pri površinskih najdbah previden. Ne bi bilo dobro, če bi se uveljavilo mnenje, da so površinske najdbe itak samo kresilniki, ki jih nima smisla pobirati. Iz drugih dežel nam je znano, da obstaja veliko število površinskih najdišč kamenodobnih kultur in ni razloga, da bi bilo pri nas drugače. Če je slučajno med Bledom in Jesenicami veliko kresilnikov, to ne more biti značilno za celo Slovenijo. Zdaj že številne najdbe na Ljubljanskem barju, ki so brez kresilnikov, to potrjujejo. Z bodočim iskanjem in nabiranjem bo število kamenodobnih najdišč gotovo naraslo. Le za ledeniško območje velja, da so najdbe lahko le iz konca glaciala, ko se je led iz dolin že umikal, ali iz postglaciala, drugje so lahko starejše.

BRODAR, M. 1985, Iskanje novih paleolitskih postaj v letih 1971-1982. - *Arh. vest.* 36, 25-38.

BRODAR, M. 1995, Končni paleolitik iz Poljšiške cerkve pri Poljšici. - *Arh. vest.* 46, 9-24.

JAMNIK, P. 1993, Kamenodobno orodje ali novodobni kresilniki z gorenjskih njiv? - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 21, 25-43.

JAMNIK, P. 1995, Žal le 350 let stari kresilni kamni. - *Jeseniški zbornik* 7, 217-235.

Steingeräte aus Zasip bei Bled

Zusammenfassung

In Zasip und Umgebung in der Nähe von Bled begann der Pfarrer F. Oražem Quarzsteine zu sammeln und später stellte auch P. Jamnik eine kleinere Sammlung zusammen. Beide schenkten die Sammlungen dem Institut für Archäologie. P. Jamnik, der bearbeitete Quarzsteine sammelte, unter diesen viele Feuersteine für Schußwaffengebrauch, auch anderswo in Gorenjsko, veröffentlichte einen Aufsatz (Jamnik 1993) über die Fundstätten dieser Feuersteine und ordnete solchen Fundorten auch Zasip zu.

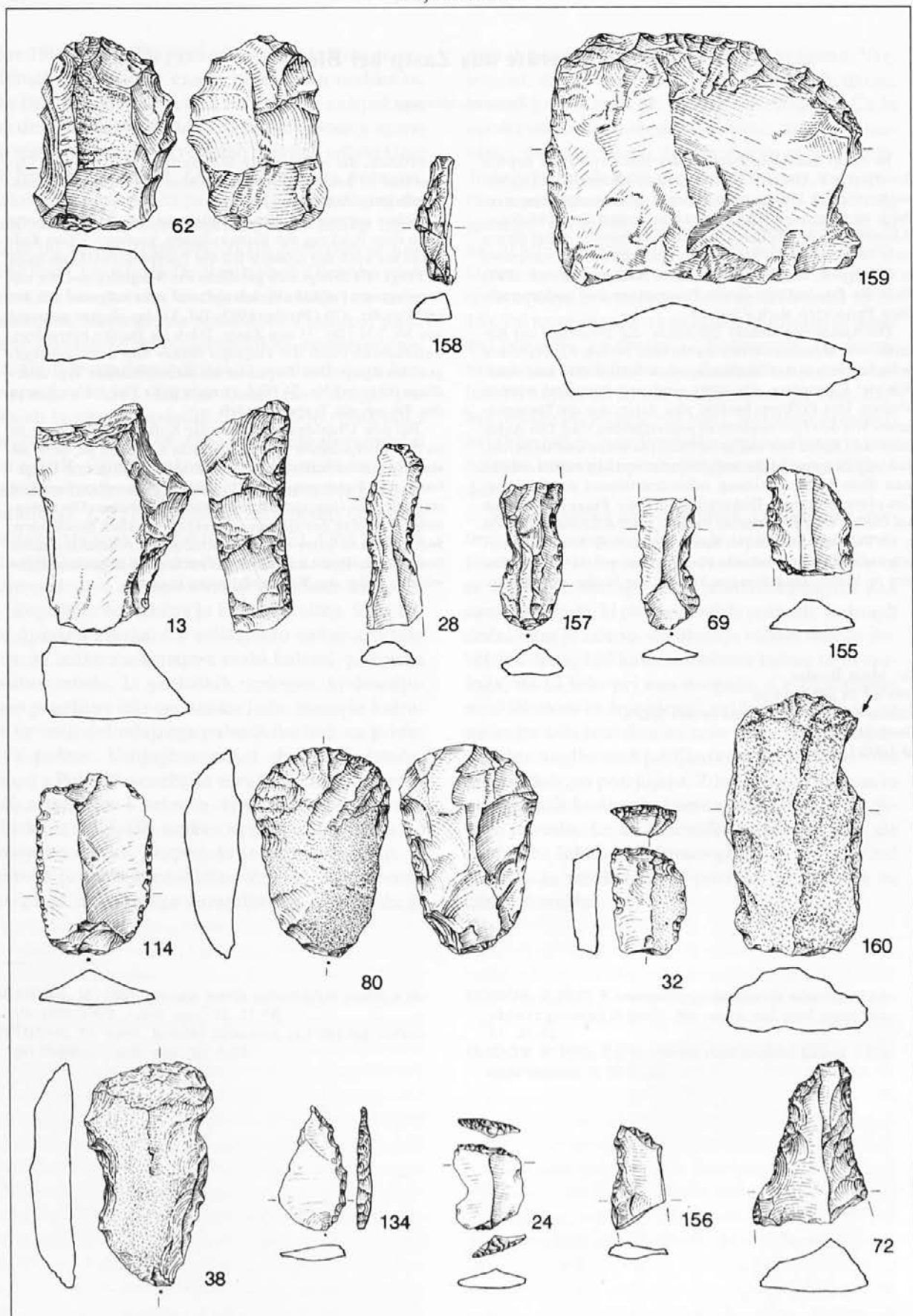
Die Sammlung umfaßt 150 Silexe, die zweifellos das Resultat von Menschenarbeit darstellen. Neben Feuersteinen befinden sich in der Sammlung noch Steingeräte und ziemlich viel Exemplare, die nicht eindeutig bestimmt werden können. Das Problem besteht also darin, wie die Steinzeitgeräte von den Feuersteinen zu unterscheiden sind. Der Autor führt eine Reihe von unklaren Exemplaren an und stellt fest, daß viel Zeit und Mühe aufgewendet werden müßte, wollte man diese Unterscheidung zufriedenstellend durchführen. Um einer sinnlosen Diskussion über die Frage, ob es sich um Geräte oder Feuersteine handle, zuvorzukommen, schied er im Fall von der Zasiper Sammlung neben den Feuersteinen auch alle Gegenstände aus, die man mit den Feuersteinen in Verbindung bringen könnte. So bleibe nur 50 Ge-

genstände, die unbestritten Steinzeitgeräte darstellen. Davon sind 33 hauptsächlich kleine Abschläge. Es gibt 17 ausgearbeitete Artefakte (Taf. 1).

Schon aus geologischen Gründen, die eine Besiedlung erst nach dem Rückzug des Eises zulassen, kommen ältere Kulturen wie auch der größere Teil des Jungpaläolithikums nicht in Frage. Es drängt sich geradezu ein Vergleich mit der nahegelegenen Poljšiška cerkev auf, und zwar aufgrund des Artefaktes Nr. 470 (Brodar 1995, Taf. 5), das ebenso aussieht wie Nr. 134 (Taf. 1) von Zasip. Doch im ganzen betrachtet, unterscheidet sich die Poljšiška cerkev von den Sammlungen aus Zasip. Das Trapez ist ein mesolithischer Typ, allerdings ist es bei Nr. 24 (Taf. 1) nicht ganz klar, ob es sich in der Tat um ein Trapez handelt.

Bei den Überlegungen über die Kulturzugehörigkeit ist zu beachten, daß die Sammlung nicht homogen ist, denn sie stammt von verschiedenen Fundorten in Zasip und Umgebung. Alle Funde müssen nicht unbedingt aus derselben Zeit stammen, das Gegenteil ist sogar wahrscheinlicher. Die Sammlung ist infolge der strengen Selektion wirklich bescheiden. Jedoch gibt es unter den ausgeschiedenen Artefakten keine besonderen Typen und wenn wir auch diese berücksichtigen würden, wäre das Kulturbild nicht klarer.

Dr. Mitja Brodar
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gospodska 13
SI-1000 Ljubljana

T. 1: Zaspri pri Bledu. Kameno orodje. M. = 1:1.
 Taf. 1: Zaspri bei Bled. Steingeräte. M. = 1:1.

Dendrokronološke raziskave na kolišču Založnica in Parte

Katarina ČUFAR, Tom LEVANIČ in Anton VELUŠČEK

Izvleček

Prispevek obravnava dendrokronološke raziskave na poznoeneolitskih koliščarskih naselbinah Založnica in Parte na Ljubljanskem barju.

Abstract

The contribution discusses dendrochronological research on the late Eneolithic pile dwelling settlements of Založnica and Parte on the Ljubljana moor.

PREDGOVOR

Prva bežna srečanja domače arheološke stroke z dendrokronologijo v praksi datirajo v prejšnje desetletje, ko je ameriški dendrokronolog P. J. Kuniholm analiziral nekaj kolov z Resnikovega prekopa na Ljubljanskem barju, za katere se je izkazalo, da zaradi premalo branik niso uporabni. Kuniholm je vzel tudi vzorce iz lesenih najdb iz Dolnjega Lakoša (sr. br. doba), Ajdovskega gradca nad Vranjim pri Sevnici (pozn. antika) ter Ljubljanskega gradu (visoki sr. vek oz. novi vek), ki naj bi obetali dobre rezultate ((toda žal, ti še niso znani); po Turk 1991, 58).

Tem skromnim a velikopoteznim načrtom je sledil nekajletni premor, ki ga je prekinil članek P. Turka v reviji *Arheo* leta 1991. Turk ugotavlja, da je "do neke mere gotovo presenetljivo, da disciplina s tako perspektivo na našem prostoru praktično sploh ni prisotna" (1991, 55) in da "bežen pregled po sosednjih regijah je pokazal, da je Slovenija še vedno bela lisa v prostoru, v katerem dendrokronološke raziskave intenzivno izvajajo" (1991, 58).

Nekateri posamezniki¹ so se zavedali pomembnosti dendrokronologije kot znanstvene metode in so se na podlagi rezultatov, ki jih je den-

drokronologija prinesla v tujini, zavzeli, da je treba tudi pri nas ustanoviti dendrokronološki laboratorij z ustrežno opremo in kadri. Iskanje ustreznih partnerjev je privedlo do potrebe po sodelovanju med arheologi in lesarji z Biotehniške fakultete v Ljubljani, ki so se v tem času že ukvarjali z dendrokronologijo (cfr. Erič 1992, 66). Čeprav je bilo sprva mišljeno, da bi arheološka stroka imela samostojen dendrokronološki laboratorij, kar je mogoče slutiti tudi iz dveh člankov, objavljenih v 15. številki *Arheo* (Erič 1992, 64 ss; Erič, Župančič, Umek 1992, 70 ss), se je kmalu izkazalo, da je realno možno imeti eno takšno inštitucijo v Sloveniji, ki naj bi bila na Oddelku za lesarstvo Biotehniške fakultete v Ljubljani. V obdobju 1992 - 1995 je tako stekel prvi dendrokronološki projekt pri nas "Uvajanje dendrokronologije v Sloveniji".

V Sloveniji danes razpolagamo z opremljenim dendrokronološkim laboratorijem v stavbi na Večni poti 2 v Rožni dolini, ki ga uspešno vodi K. Čufar s stalnim sodelavcem T. Levaničem in z več zunanjimi sodelavci. Med slednjimi je tudi A. Velušček z Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU, ki sodeluje pri raziskavah lesenih vzorcev predvsem z Ljubljanskega barja.²

¹ Predvsem dr. M. Guštin s Filozofske fakultete v Ljubljani in dr. J. Dular z Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani.

² K sodelovanju so vabljeni vsi arheologi, ki delujejo na območju Slovenije in se pri svojem delu srečujejo s subfosilnim in tudi recentnim lesom.

Od leta 1996 teče tudi projekt "Dendrokronološke raziskave v Sloveniji", ki pomeni vsebinsko nadaljevanje prvega projekta.

Cilj raziskave

Cilj raziskave je bil na odvzetih ostankih lesa iz kolišč, določiti lesno vrsto, ugotoviti uporabnost lesa za dendrokronološke analize, opraviti analize širin branik, sestaviti plavajoče kronologije, in proučiti možnost njihovega bodočega datiranja.

UVOD

V uvodu bomo predstavili lego posameznega najdišča in pregled zgodovine raziskovanj na najdišču.

Založnica

Koda najdišča: 082705.01

1. Založnica; 2. Kamnik pod Krimom; 3. Kamnik pod Krimom; 4. Podpeč-Preserje; 5. Ljubljana VIII;

Lega: Koliščarska naselbina Založnica je bila na južni strani Ljubljanskega barja, v barjanskem zalivu, tik pod vasjo Kamnik pod Krimom (*karta I: 1*).

Z večkratnimi topografskimi obhodi koliščarskega območja je ugotovljeno, da se najdišče razprostira na parcelah št. 178/1, 184/1, 184/2, 183/5, 190, 191, 192, 195 k.o. Kamnik pod Krimom.

Zgodovina raziskav: Prve sledove o nekdanji naselbini so odkrili delavci pri kopanju jarka Založnica ali Črnelnik leta 1953. Na Inštitutu za arheologijo hranijo poročilo o odkritju kolišča, ki ga je napisal S. Jesse: "Dne 31. 12. 1954 si je podpisani skupaj z as. Šercljem A. in as. Šifrerjem M. ogledal novo odkrito kolišče, ki so ga našli delavci pri kopanju jarka Založnice, ki bo vodil v Ljubljano.

Kolišče leži pribl. 300 m južno od ceste Podpeč - Preserje. Koli potekajo v smeri jugozahod severovzhod v vrstah, med seboj oddaljenih 50 do 90 cm; zabiti so v sivo polžarico, nad katero leži rjavkastosa glina z rastlinskimi in kulturnimi ostanki. Poleg kolov so delavci našli veliko število razbitih in ožganih živalskih kosti (govedo, jaz-

bec, pes, jelen, bober), med njimi pa je bila tudi čelnica neke mlajše ženske osebe. Fragmenti hišne, na črno in sivo pečene, keramike so ležali deloma v jarku deloma pa na njivah, kamor so jih odvrgli delavci. Keramika je sorodna izžanski, vendar jo po kvaliteti dela in ornamentaciji ne dosega" (S. Jesse, Poročilo o ogledu kolišča pri Kamniku pod Krimom. - Hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU, *Poročila o izkopavanjih itd. sekcije za arheologijo v letih 1948-1964*, 4. 1. 1955; cfr. Jesse 1955, 264 ss).

Šerclj je palinološko obdelal ročno vrtino s kolišča Založnica (Šerclj 1955, 269 s; 1981-1982, 102).

Oktobra 1995 je Inštitut za arheologijo v sodelovanju z Oddelkom za arheologijo Filozofske fakultete in Oddelkom za lesarstvo Biotehniške fakultete organiziral za potrebe dendrokronoloških raziskav vzorčenje lesa v sveže očiščenih jarkih na območju kolišča.³

Kronologija: Jesse je takoj po odkritju prvih koliščarskih najdb sodil, da sestavlja kolišče Založnica skupaj z že znanimi kolišči na Igu t.i. "ižansko skupino", ki je starejša od kolišča Šivčev prekop, Blatna Brezovica in bržkone tudi Notranje Gorice ter kolišča na Velikem mostišču pri Igu (Jesse 1955, 266).

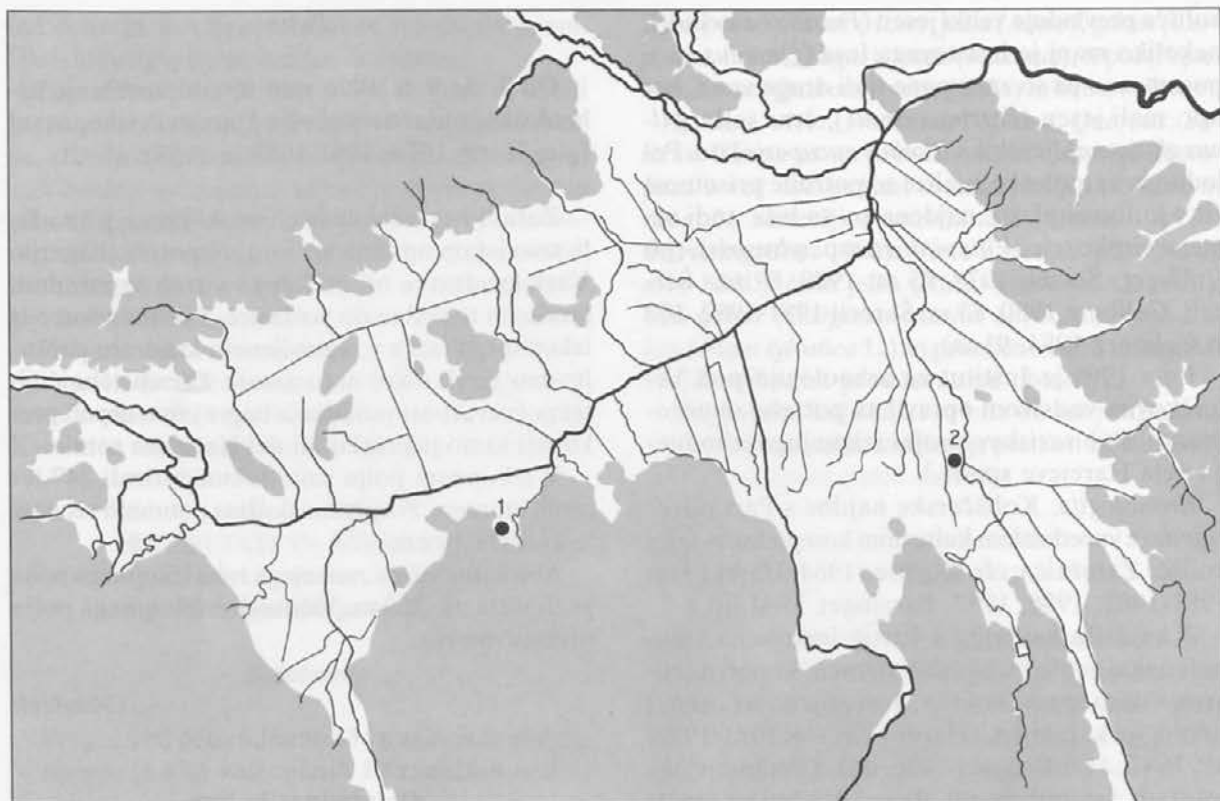
Koliščarske najdbe v Založnici je nekoliko drugače uvrstil Korošec; po njegovo je kolišče pod Kamnikom mlajše od kolišč pri Igu, pa vsekakor starejše od kolišča pri Blatni Brezovici (Korošec 1964, 35).

Po Hareju ima Založnica še največ analogij med Dežmanovim gradivom oz. v stopnji Ig II (1976, 101), pri tem poudarja, da sta skupini Ig I in Ig II kronološko sočasni (1974, 80 s; 1978, 74 s; 1981-1982, 49 s; 1986, 85 ss; 1987, 147 ss). Za kronološko umestitev kolišča je pomembna tudi Harejeva ugotovitev, da naj bi bilo kolišče Založnica starejše od kolišč Notranje Gorice, Blatna Brezovica in Maharski prekop (1976, 101).

Parzinger uvršča najdbe s kolišča Založnica v stopnjo Ljubljansko barje V oz. v horizont **Notranje Gorice-c - Parte - Ig-a**, t.j. v pozni eneolitik. Najdbe s kolišč Blatna Brezovica, Maharski prekop in delno tudi s kolišča Notranje Gorice so starejše od koliščarskih najdb v Založnici (Parzinger 1984, 50, Abb. 7; cfr. Bregant 1984, 25).

Leta 1995 smo pri topografiji na območju koliščarske naselbine Založnica našli kronološko pomembno najdbo, tj. fragment križne noge, ki je bila del posode oz. skleda na nogi. Po Koroščevi je to tipičen predstavnik skupine Ig I (glej Korošec, Korošec 1969, 15, t. 144).

³ Pri vzorčenju so sodelovali J. Dirjec, M. Erič, T. Levanič in P. Pavlin. Geodetsko izmero je opravil J. Dirjec ml.

Karta 1: Ljubljansko barje - (1) Založnica, (2) Parte.

Map 1: Ljubljana moor - (1) Založnica, (2) Parte.

Parte

Koda najdišča: 081407.05

1. Parte; 2.; 3. Iška Loka; 4. Ig; 5. Ljubljana VIII;

Lega: Najdišče⁴ leži na ledini v Partih zahodno od Iščice, na parcelah št. 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1434, 2860/1 (potok Iščica) k.o. Studenec-Ig (karta 1: 2).

Zgodovina raziskav: Kolišče na ledini v Partih je v literaturi znano tudi kot III. Dežmanovo kolišče (npr. Jesse 1975, 181 s).

V času izkopavanja II. Dežmanovega kolišča so delavci 1877. leta med kopanjem v Iščici opazili navpično zabite kole, ki so se izkazali kot del nekdanje koliščarske naselbine; Dežman je še isto leto izkopal na levem bregu Iščice dve večji sondi (zwei Schurfgräben), (Deschmann 1878, 4,18), ki sta bili v literaturi interpretirani kot dva daljša jarka (glej

Bregant 1964-1965, 182). Iz načrtov izkopavanj v letih 1876 in 1877 (Arhiv knjižnice NM Slovenije, Ljubljana, 133/1876) je jasno razvidno, da je Dežman leta 1877 izkopal ob Iščici dve veliki sondi (vzhodnejša sonda je obsegala pribl. 688 m² površine (12 x 8,5; 15 x 4,2 in 21 x 1 sežnjev), zahodnejša sonda pa pribl. 487 m² (13,5 x 10 sežnjev)).

V začetku 20. stoletja in verjetno tudi kasneje so na širšem območju kolišča kopali neznani izkopavalci (Bregant 1964-1965, 180, 182 s; Vuga 1974, 94).

Leta 1963 Bregantova zastavi na ledini v Partih več poskusnih sond z namenom, da bi ugotovila mesto t.i. III. Dežmanovega kolišča.

V letih od 1976 do 1981 so bila na ledini v Partih pod Harejevim vodstvom izvedena raziskovalna izkopavanja. V štirih izkopavalnih sezonah je bila raziskana 640 m² velika površina oz. območje 40 kvadratov v velikosti 4 x 4 m na parcelah 1425 in 1426 k.o. Studenec-Ig.

S ksilotomskimi analizami so ugotovili, da med gradbenim lesom na celotnem raziskanem območju

⁴ Najdišče Parte je sicer združeno pod enotnim imenom, gre pa po obsegu za eno od večjih koliščarskih območij, na katerem je gotovo obstajalo več manjših naselbinskih kompleksov (cfr. Harej 1986, 17; Bregant 1996, 29).

kolišča prevladuje veliki jesen (*Fraxinus excelsior*), nekoliko manj je hrastovega lesa (*Quercus* sp.), posamezno pa so zastopane tudi druge vrste, kot npr. mali jesen (*Fraxinus ornus*), črna jelša (*Alnus glutinosa*), jerebika (*Sorbus aucuparia*) itd. Pedolne in karpološke analize so potrdile prisotnost žit v kulturni plasti, najdena pa so bila tudi semena vinske trte (*Vitis vinifera* ssp. *sylvestris*), (po Culiberg, Šercelj 1978, 95 ss; 1980, 89 ss; Šercelj, Culiberg 1980, 83 ss; Šercelj 1981-1982, 103 s; Culiberg 1984, 91 ss).

Leta 1996 je Inštitut za arheologijo pod Veluščkovim vodstvom opravil za potrebe dendrokronoloških raziskav strojni izkop jugozahodnega dela Harejeve sonde.⁵

Kronologija: Koliščarske najdbe s Part povežemo z vučedolskim kulturnim kompleksom (glej kolišče Založnica; cfr. Korošec 1964; Harej 1978; 1981-1982; 1986; 1987; Parzinger 1984 itd.).

Z najdišča na ledini v Partih imamo na voljo tudi nekaj radiokarbonskih datacij, ki potrjujejo kronološko mesto kolišča, postavljeno na osnovi tipologije keramike, (Harej 1978, 74; 1981-1982, 46; 1987, 147; Bregant 1996, 43). Gledano v absolutnih datumih se zdi, da je koliščarska naselbina ob sedanji strugi Iščice obstajala nekje okoli sredine 3. tisočletja pr. n. š., tj. ob koncu eneolitike dobe.

MATERIAL IN METODA

Vzorčno območje

Založnica

Na območju kolišča smo izvedli vzorčenje 2., 3. in 9. 10. 1995. Zaradi arheološkega dokumentiranja kolov smo na terenu označili dve pravokotni mreži.

V okviru mrež 1 in 2 smo dokumentirali 35 kolov oz. vzorcev lesa (mreža 1 (21); mreža 2 (14)).

Zaradi majhnega števila dokumentiranih kolov nismo ugotovili usmerjenosti posameznih vrst in njihovo medsebojno oddaljenost.⁶

O absolutnih višinah mesta preperevanja kolov nimamo podatkov, ker so bili vsi koli že večkrat strojno skrajšani, prav tako ni podatkov o višinah konic navpično zabitih kolov.

Parte

Od 7. do 9. 6. 1996 smo izvedli vzorčenje arheološkega lesa na območju Harejevih izkopavanj (glej Harej 1978; 1981-1982 in 1987).

Zaradi narave dela in ciljev, ki smo si jih zadali, smo izkop opravili strojno, z uporabo bagerja. Vsak kvadrat je bil prekopan v treh vzporednih jarkih, in to vedno do polžarice. Ko smo vzorce iz izkopanega jarka v zastavljenem kvadratu pobrali, smo jarek takoj nato zasuli. Zaradi tehničnih težav (nevarnost posedanja bagra) smo uspeli prekopati samo jugozahodni del Harejeve sonde.

V izkopnem polju smo dokumentirali 247 lesenih vzorcev.⁷ Povprečna dolžina pobranih vzorcev je znašala 10 cm.

Absolutna višina zunanjega roba izkopnega polja je znašala ok. 289 m. Višine dna izkopnega polja nismo izmerili.

Velušček

Determinacija lesa

Vse vzorce lesa smo globoko zamrznili, obrezali s kirurškim skalpelom in s stereomikroskopom Olympus SZ 11 opravili determinacijo lesa. Po potrebi smo za determinacijo lesa izdelali še mikroskopske preparate prečnega, radialnega in tangencialnega prereza v debelini približno 20 mm. Režine smo odrezali ročno s skalpelom in pripravili neobarvane, poltrajne preparate v mešanici glicerina in vode.

Analize širin branik

Za merjenje širin branik smo izbrali le vzorce hrastovine (*Quercus* sp.) in jesenovine (*Fraxinus* sp.), ki so vsebovali 30 ali več branik. Na obdelanih površinah z različno strukturo lesa smo od centra proti periferiji vzorca izmerili širine branik z merilno mizico LINTAB, stereomikroskopom Olympus SZ 11 in programom TSAP/X.

Sinhronizacijo smo opravili optično na svetlobni mizi in statistično s programom TSAP/X. Za statistično primerjavo smo uporabili uveljavljene dendrokronološke parametre: t-vrednost po Baillie

⁵ Pri izkopu in vzorčenju so sodelovali M. Dirjec, strojnik z bagrom in dva delavca.

⁶ Jesse poroča, da so bile vrste kolov usmerjene v smeri severovzhod-jugozahod, razdalja med vrstami pa je znašala od 0,5 do 0,9 m (Jesse 1955, 265).

⁷ V nekaj primerih smo od istega kola dokumentirali več vzorcev.

in Pilcherju, koeficient časovne skladnosti (nem. Gleichläufigkeit) in indeks datiranja.

Pomembni podatki, zabeleženi ob meritvi, so bili še: prisotnost skorje, prisotnost terminalne branike, število branik v beljavi in prisotnost stržena.

Vizualno in statistično najbolj podobne serije smo združili v preliminarno kronologijo in z njo sinhronizirali še preostale serije širin branik. Rezultat sinhroniziranja so bile nedatirane plavajoče kronologije kolišča, ločeno za hrastovino in jesenovino.

Po končanih analizah smo napojene vzorce shranili v polietilenskih vrečkah v vodi in brez prisotnosti zraka. Vsi vzorci so trenutno shranjeni na Katedri za tehnologijo lesa na Oddelku za lesarstvo.

jelka (*Abies*), javor (*Acer*), jelša (*Alnus*), gaber (*Carpinus*), bukev (*Fagus*), jesen (*Fraxinus*), topol (*Populus*), hrast (*Quercus*), vrba (*Salix*) in brest (*Ulmus*).

Rodovi *Acer*, *Fraxinus*, *Populus*, *Quercus*, *Salix* in *Ulmus* so na proučevanem območju zastopani z več drevesnimi vrstami, ki jih po lesu ni mogoče zanesljivo razlikovati (Grosser 1977; Schweingruber 1982). Vrste navadna jelka (*Abies alba* Mill.), črna jelša (*Alnus glutinosa* Gaertn.), beli gaber (*Carpinus betulus* L.) in navadna bukev (*Fagus sylvatica* L.) so praktično edini zastopniki svojih rodov na proučevanem območju.

Med vsemi kolišči, ki so bila do zdaj vključena v dendrokronološke analize, je pestrost izbire lesnih vrst v Založnici daleč največja.

REZULTATI IN DISKUSIJA

Determinacija lesa

Založnica

Skupaj smo determinirali 33 vzorcev lesa (tab. 1). V vzorcu je bilo zastopanih 10 različnih rodov:

Parte

Izbor vzorcev lesa s kolišča Parte se močno razlikuje od izbora iz Založnice in je prikazan v tabeli 2. Daleč najbolj so prevladovali vzorci jesena z 62%. Vzorcev hrasta, doba in gradna je bilo 33%, jelše 4%, en vzorec pa je bil javorjev.

Ime			Število vzorcev	Delež %
Name			Number of specimens	Proportion %
<i>Abies alba</i> Mill.	navadna jelka	silver fir	2	6
<i>Acer</i> sp.	javor	maple	4	12
<i>Alnus glutinosa</i> Gaertn.	črna jelša	black alder	1	3
<i>Carpinus betulus</i> L.	beli gaber	hornbeam	2	6
<i>Fagus sylvatica</i> L.	navadna bukev	European beech	4	12
<i>Fraxinus</i> sp.	jesen	ash	10	31
<i>Populus</i> sp.	topol	poplar	4	12
<i>Quercus</i> sp.	hrast	oak	1	3
<i>Salix</i> sp.	vrba	willow	1	3
<i>Ulmus</i> sp.	brest	elm	4	12
SKUPAJ / TOTAL			31	100

Tab. 1: Založnica, rezultati determinacije lesa.

Table 1: Pile dwelling Založnica, the results of wood identification.

Ime			Število vzorcev	Delež %
Name			Number of specimens	Proportion %
<i>Quercus</i> sp.	hrast	oak	80 (29 debel/stems)	33
<i>Fraxinus</i> sp.	jesen	ash	151	62
<i>Acer</i> sp.	javor	maple	1	< 1
<i>Alnus</i> sp.	jelša	alder	10	4
SKUPAJ / TOTAL			242	100

Tab. 2: Parte, rezultati determinacije lesa.

Table 2: Pile dwelling Parte, the results of wood identification

Les je bil dokaj dobro ohranjen. Čeprav je bila skorja le redko prisotna, je bilo pri večini vzorcev mogoče zanesljivo ugotoviti prisotnost terminalne branike, tj. branike, nastale v zadnjem letu pred posekom drevesa. Večina terminalnih branik je imela popoln kasni les, kar kaže, da je bilo drevje posekano v času od septembra do aprila, ko les ne nastaja.

Beljava hrastovine je bila veliko slabše ohranjena kot jedrovina in v splošnem slabše kot jesenovina. Vsi hrastovi vzorci so bili klani.

Dendrokronološke raziskave

Založnica

Za merjenje širin branik smo pripravili le 9 vzorcev lesa z največ branikami. Pokazalo se je, da je bilo število branik pri vseh vzorcih manjše od 25, kar ne zadostuje za dendrokronološke analize.

Parte

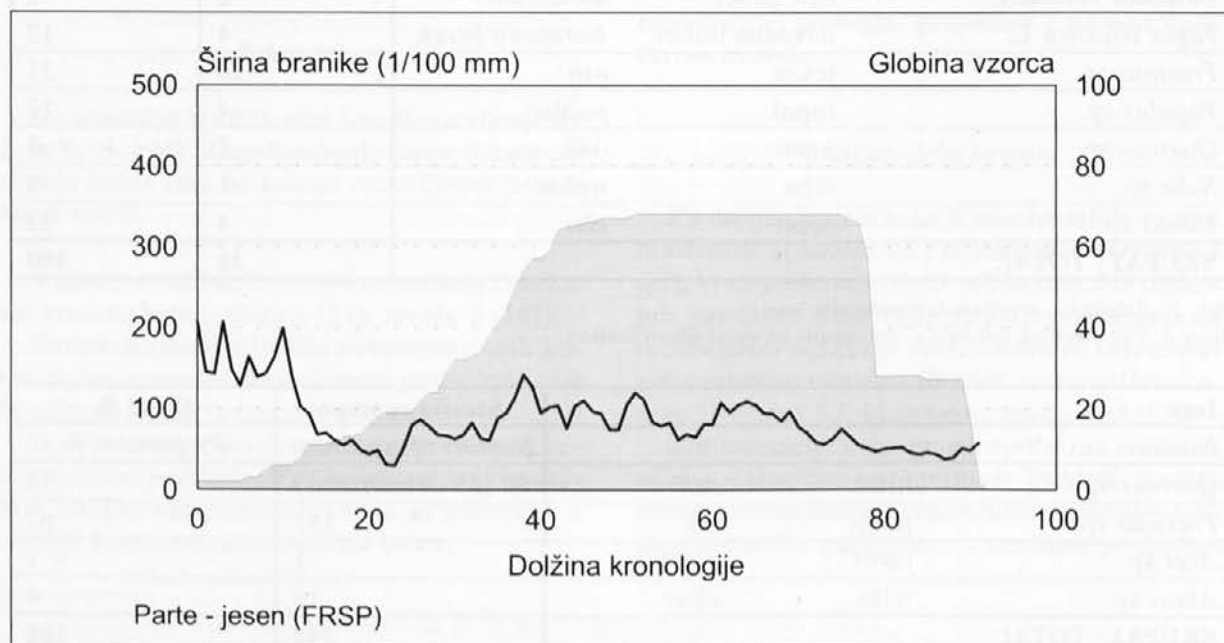
Pri vzorcih z zgajenim prečnim prerezom smo najprej ocenili število branik. Če je bilo to večje od 30, smo opravili dendrokronološke meritve. V nadaljnjem postopku sinhronizacije se je pokazalo, da so v splošnem uporabni le vzorci z več kot 45 branikami.

Širine branik smo izmerili pri 117 vzorcih jesenovine in sestavili jesenovo kronologijo, dolgo 82 let (sl. 1). V kronologijo smo vključili 67 najdaljših in optično ter statistično najbolj podobnih serij širin branik, kasneje pa smo z njo sinhronizirali še nadaljnjih 39 serij. Preostalih krajših serij se nam ni posrežilo sinhronizirati. Iz navedenega sledi, da je 106 dreves, iz katerih so bili narejeni koli, raslo istočasno. Iz slike 1 je razvidno, da je bila glavna vzorcev posekana v razmiku 11 let.

Stolpci na sliki 1 predstavljajo globino, tj. število vzorcev za izračun prikazane kronologije. Na grafu, levi del abscise predstavlja branike, ki so nastale prej in so bližje strženu, na desni pa mlajše branike, bližje periferiji. Razvidno je, da je bila približno polovica vzorcev posekana 11 let prej kot druga polovica.

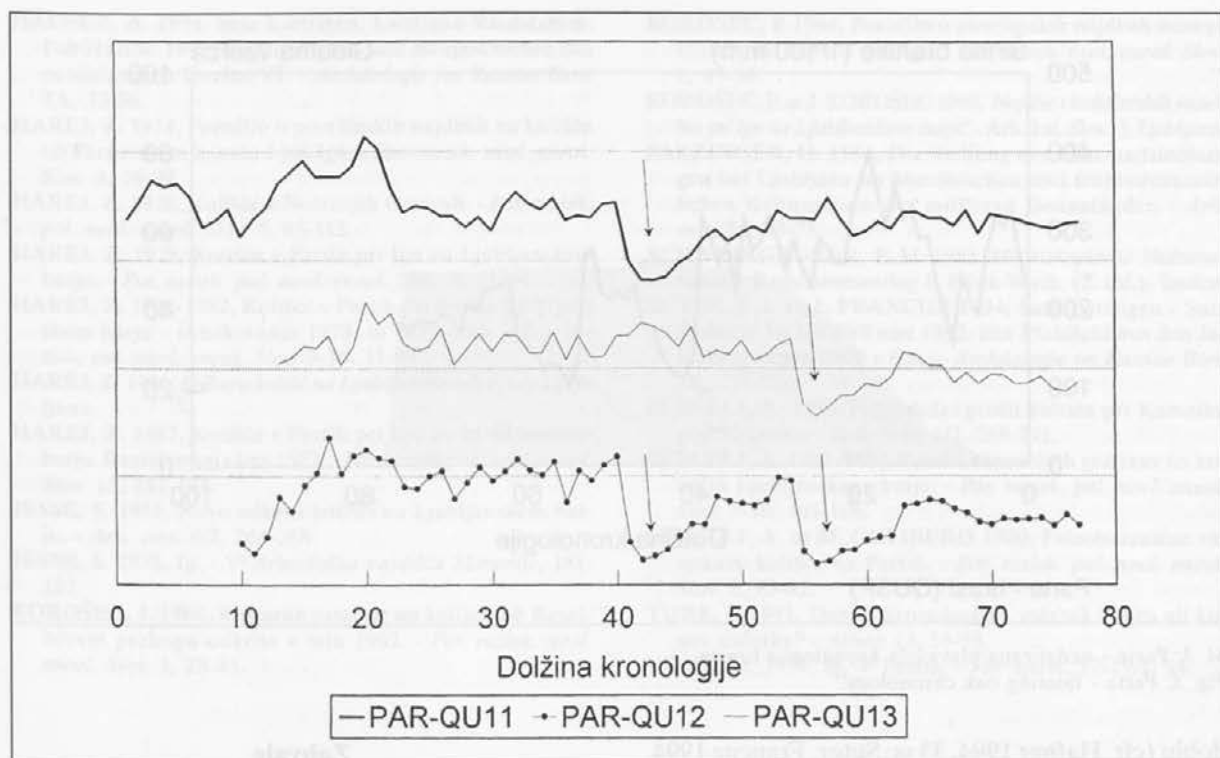
Ker branike blizu stržena nastajajo takrat, ko je drevo še mlado, na njihovo širino vplivajo številni individualni dejavniki, ki vplivajo na rast mladega (juvenilnega) drevesa. Zaradi vpliva juvenilnosti je potek kronologije na sliki 1 nezanesljiv od branike št. 0 do 15 in je bolje, da ga pri poskusih datiranja plavajoče kronologije ne upoštevamo.

Rezultati kažejo, da so jesenovino na proučevanem delu kolišča vgradili v dveh fazah. Strojno odvzetega lesa zaradi predhodnih izkopavanj nismo ponovno natančno dokumentirali, zato podatka o poseku v razmiku 11 let ne bomo mogli uporabiti za morebitno rekonstrukcijo tlorisov dveh faz gradnje.

Sl. 1: Parte - nedatirana plavajoča kronologija jesena.

Fig. 1: Parte - floating ash chronology. The line represents the averaged tree-ring widths and the area its replication.

Sl. 2: Tri skupine hrastov, ki se razlikujejo po ravnih ritmih. Puščice kažejo območja z izjemno ozkimi branikami.

Fig. 2: Three partial chronologies of oaks showing different tree-ring patterns. The arrows indicate the portions with extremely narrow tree-rings.

Hrastovo kronologijo smo oblikovali v treh fazah. Pri delu smo najprej opazili, da imajo vzorci relativno široke branike, tj. med 2 do 3 mm, lokalno pa so bile prisotne tudi zgostitve branik. Pri sinhroniziranju izmerjenih zaporedij širin branik se je izkazalo, da je les mogoče strniti v tri skupine, ki imajo ozke branike na časovno sovpadajočih mestih. Večino vzorcev je bilo mogoče medsebojno sinhronizirati.

Kronologijo hrasta smo oblikovali tako, da smo najprej sestavili tri preliminarne kronologije; prvo s 16 vzorci, drugo s 27 vzorci in tretjo s 14 vzorci. Zaporedja izredno ozkih branik so časovno sovpadala pri vzorcih iz posameznih skupin (sl. 2).

Vse tri tipe je bilo mogoče združiti v eno kronologijo hrasta prikazano na sliki 3. Kronologija temelji na 57 vzorcih in je dolga 77 let. Povprečen polmer klanih kosov je bil 18 cm, povprečna širina branike pa 1,01 mm. Le šestih kratkih serij branik nismo mogli sinhronizirati. Rezultati kažejo, da so praktično vsi raziskani hrasti rasli in bili posekani v istem času, trije rastni ritmi pa verjetno pomenijo, da so skupine posekanih dreves rastle na treh različnih lokacijah. Priporočljivo je, da pri bodočem datiranju krivulje ne upoštevamo branik št. 1-12.

ZAKLJUČKI

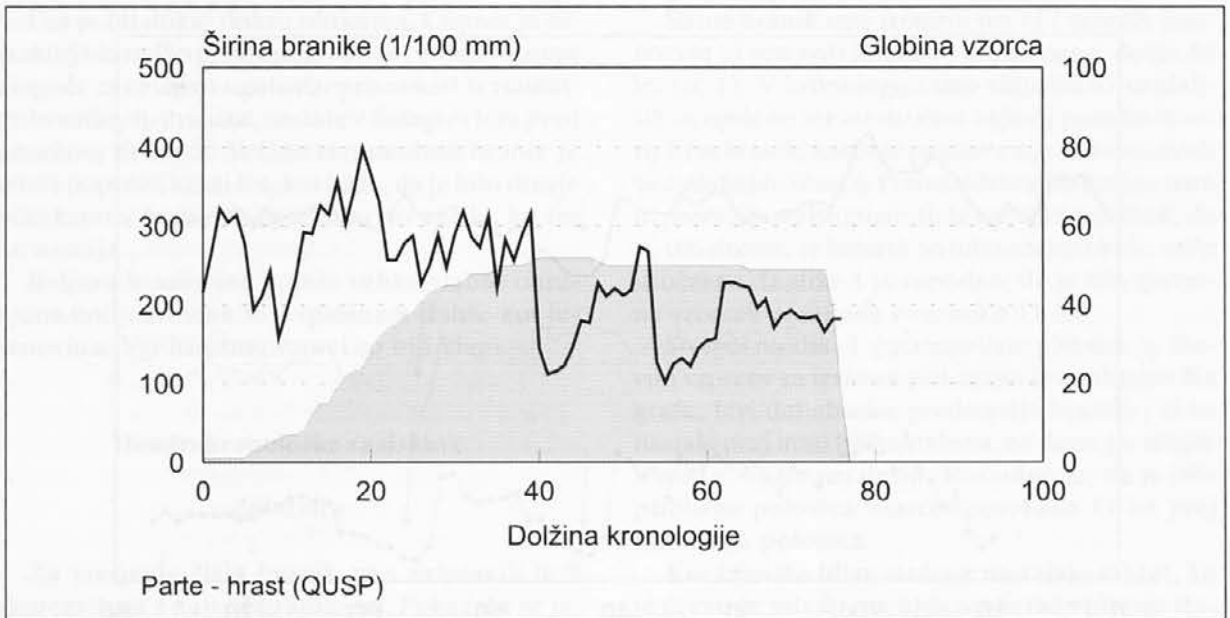
Na kolišču Založnica so posamezni vzorci pripadali 10 različnim rodovom. Raziskave pa bi bilo potrebno nadaljevati, da bi preverili, če je izbor lesnih vrst podoben na celotnem območju kolišča.

Na kolišču Parte so prevladovali jesenovi in hrastovi vzorci. Ugotovitve se ujemajo s predhodnimi determinacijami lesa na kolišču (glej Culiberg, Šercelj 1978; 1980; Šercelj, Culiberg 1980; Culiberg 1984).

Presenetljivo je, da se na koliščih, ki domnevno izvirata iz istega obdobja, tako močno razlikuje izbor lesnih vrst, posebno še ker ta vsebuje veliko informacij o rabi gozda in degradiranosti okolja (cfr. Billamboz 1988; Culiberg, Šercelj 1991). Različni so tudi premeri kolov, ki so v Založnici v splošnem vsaj dvakrat manjši kot na Partih.

Na Partih smo sestavili po eno plavajočo kronologijo jesena, dolgo 82 let, in hrasta, dolgo 77 let. Za večino proučenih vzorcev iste lesne vrste je bilo ugotovljeno, da so pridobljeni iz dreves, ki so rasla istočasno.

Jesene je bilo mogoče razdeliti v dve približno enaki skupini, ki sta bili posekani v razmiku 11 let, kar nedvomno kaže na dve, verjetno gradbeni aktivnosti na kolišču v razmeroma kratkem ob-

Sl. 3: Parte - nedatirana plavajoča kronologija hrasta.
Fig. 3: Parte - floating oak chronology.

dobju (cfr. Hafner 1994, 33 ss; Suter, Francuz 1994, 279 ss). Vsi hrastovi vzorci so bili klani. Hraste je bilo mogoče razdeliti v tri približno enake velike skupine dreves, ki so rasle istočasno, vendar izkazujejo tri različne rastne ritme, kar kaže, da so drevesa verjetno rasla na treh različnih lokacijah.

S primerjavo jesenove in hrastove kronologije ni bilo mogoče potrditi, da so drevesa obeh vrst rasla istočasno.

Za bodoče datiranje obeh plavajočih kronologij predlagamo: 1. radiokarbonsko datiranje natančno dendrokronološko dokumentiranega materiala 2. poskus datiranja z dolgo južnonemško hrastovo kronologijo v sodelovanju z laboratorijem iz Hohenheima in 3. sistematično zbiranje lesa za sestavo dolge slovenske hrastove kronologije.

Zahvale

Laboratorijske raziskave so potekale v okviru bazičnega raziskovalnega projekta Dendrokronološke raziskave v Sloveniji, ki ga financira Ministrstvo za znanost in tehnologijo republike Slovenije.

Alenki Šivic, študentki lesarstva, se zahvaljujemo za vztrajno pomoč pri delu v lesnoanatomskem in dendrokronološkem laboratoriju, Miranu Eriču, ki je sodeloval pri pripravi lesa s kolišča Založnica, ter Martinu Zupančiču za pomoč in svetovanje pri končni pripravi vzorcev in determinaciji lesa.

Hvala gre tudi Daniju Sušniku, za izdelavo karte Ljubljanskega barja.

BILLAMBOZ, A. 1988, Jahresringe im Bauholz. - *Archäologie in Württemberg*, 515-529.
BREGANT, T. 1964-1965, Sondažna raziskovanja v okolici Iga na Ljubljanskem barju. - *Arh. vest.* 15-16, 179-209.
BREGANT, T. 1984, Novi rezultati raziskav Ljubljanskega barja. - V: *Zgodovina Ljubljane, Kronika*, 22-27, Ljubljana.
BREGANT, T. 1996, Starejša, srednja in mlajša kamena doba ter bakrena doba. - V: *Pozdravljeni, prednamci! Ljubljana od prazgodovine do srednjega veka*, Katalog razstave, 18-45, Ljubljana.
CULIBERG, M. 1984, Karpološke in ksilotomske raziskave kolišča na Partih. Izkopavanja 1981. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 12, 91-100.
CULIBERG, M. in A. ŠERCELJ 1978, Ksilotomske in palinološke analize rastlinskih ostankov s kolišča na Partih pri Igu - izkopavanja leta 1977. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 6, 95-99.

CULIBERG, M. in A. ŠERCELJ 1980, Pelodne, ksilotomske in karpološke analize s kolišča na Partih, izkopavanja 1979. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 8, 89-94.
CULIBERG, M. in A. ŠERCELJ 1991, Razlike v rezultatih raziskav makroskopskih rastlinskih ostankov s kolišča na Ljubljanskem barju in pelodnih analiz - dokaz človekovega vpliva na gozd. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 19, 249-256.
DESCHMANN, K. 1878, Ueber die vorjährigen Funde im Laibacher Pfahlbau. - Separat-Abdruck aus *Mitt. Anthr. Ges.* 8/3-4, Wien.
ERIC, M. 1992, Razvoj in aplikacija dendrokronologije v arheologiji na slovenskem prostoru. - *Arheo* 15, 64-70.
ERIC, M., M. ŽUPANČIČ in A. UMEK 1992, Poizkus uvodnih dendrokronoloških analiz lesa iz ostrešja baptisterija Sv. Janeza Krstnika v Kopru. - *Arheo* 15, 70-75.
GROSSER, D. 1977, *Die Hölzer Mitteleuropas*. - Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, New York.

- HAFNER, A. 1994, Sutz-Lattrigen, Lattrigen Riedstation. Publikation 1993: Siedlungsplan und Baugeschichte des neolithischen Dorfes VI. - *Archäologie im Kanton Bern* 3A, 33-36.
- HAREJ, Z. 1974, Poročilo o površinskih najdbah na kolišču ob Partovskem kanalu I pri Igu. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 3, 76-90.
- HAREJ, Z. 1976, Kolišče v Notranjih Goricah. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 5, 85-115.
- HAREJ, Z. 1978, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 6, 61-94.
- HAREJ, Z. 1981-1982, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju - raziskovanja 1978. in 1979. leta. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 9-10, 31-97.
- HAREJ, Z. 1986, *Kultura kolišč na Ljubljanskem barju*. - Ljubljana.
- HAREJ, Z. 1987, Kolišče v Partih pri Igu na Ljubljanskem barju. Raziskovanja leta 1981. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 15, 141-194.
- JESSE, S. 1955, Novo odkriti kolišči na Ljubljanskem barju. - *Arh. vest.* 6/2, 264-268.
- JESSE, S. 1975, Ig. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 181-182.
- KOROŠEC, J. 1964, Kulturne ostaline na kolišču ob Resnikovem prekopu odkrite v letu 1962. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 1, 25-45.
- KOROŠEC, P. 1964, Poročilo o površinskih najdbah novega kolišča na "Partih" pri Igu. - *Por. razisk. neol. eneol. Slov.* 1, 47-56.
- KOROŠEC, P. in J. KOROŠEC 1969, *Najdbe s koliščarskih naselbin pri Igu na Ljubljanskem barju*. - *Arh. kat. Slov.* 3, Ljubljana.
- PARZINGER, H. 1984, Die Stellung der Ufferrandsiedlungen bei Ljubljana im äneolithischen und frühbronzezeitlichen Kultursystem der mittleren Donauländer. - *Arh. vest.* 35, 13-75.
- SCHWEINGRUBER, F. H. 1982, *Mikroskopische Holzana-tomie*. - Kommissionsverlag F. Flück-Wirth, (2. izd.), Taufen.
- SUTER, P. J. in J. FRANCUZ 1994, Sutz-Lattrigen - Sutz Südwest Va 1988/89 und 1993. Ein Pfahlfeld aus den Jahrzehnten um 2900 v. Chr. - *Archäologie im Kanton Bern* 3B, 279-296.
- ŠERCELJ, A. 1955, Palinološki profil kolišča pri Kamniku pod Krimom. - *Arh. vest.* 6/2, 269-271.
- ŠERCELJ, A. 1981-1982, Pomen botaničnih raziskav na koliščih Ljubljanskega barja. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 9-10, 101-106.
- ŠERCELJ, A. in M. CULIBERG 1980, Paleobotanične raziskave kolišča na Partih. - *Por. razisk. pal. neol. eneol. Slov.* 8, 83-87.
- TURK, P. 1991, Dendrokronologija - začetek konca ali konec začetka? - *Arheo* 13, 55-59.
- VUGA, D. 1974, Ig, V Partih. - *Var. spom.* 17-19/1, 94.

Dendrochronological investigations in the pile dwellings Založnica and Parte from the Ljubljana moor

Summary

Objectives

The objective of the present study was to identify the wood from the dwellings, to construct the floating chronologies, and to evaluate the possibility of their dating.

Založnica

Site code: 082705.01

1. Založnica; 2. Kamnik pod Krimom; 3. Kamnik pod Krimom; 4. Podpeč-Preserje; 5. Ljubljana VIII;

Position: The pile dwelling settlement of Založnica is located on the south side of the Ljubljana moor, in an indentation of the marshes immediately below the village of Kamnik pod Krimom (*map 1: 1*).

Multiple topographic inspections of the area of the pile dwellings established that the site is spread over lots no. 178/1, 184/1, 184/2, 183/5, 190, 191, 192, 195 k.o. Kamnik pod Krimom.

History of research: The first traces of the former settlement were discovered by workers digging the Založnica or Črnelik drainage channel in 1953. The report of the discovery of a pile dwelling, written by S. Jesse, is preserved at the Institute of Archaeology. "On 31.12.1994, the undersigned, together with assistants A. Šercelj and M. Šifrer, examined the newly discovered pile dwelling, which workers had found while digging the Založnica drainage channel, which will lead into the Ljubljana.

The pile dwelling is situated approx. 300 m south of the Podpeč-Preserje road. The piles run in a south-west to north-east direction in rows 50 to 90 cm apart; they are driven into grey lake marl, above which lies brown-grey clay with plant and cultural remains. In addition to the piles, the workers found a large number of broken and charred animal bones (cattle, badger, dog, deer, beaver), and among them there was also the skull of a young human female. Fragments of household ceramics, of black and grey bake, lay partially in the ditch and partially on the fields where they had been thrown by the workers. The ceramics are related to those of Ig, although they do not achieve the same quality of work or decoration" (S. Jesse, Report on inspection of the pile dwelling at Kamnik pod Krimom. - Institute of Archaeology, ZRC SAZU, Report on excavations, section for archaeology in 1948-1964, 4.1.1955; cf. e. g. Jesse 1955, 264 ff.).

In October 1995, the Institute of Archaeology, in cooperation with the Department of Archaeology of the Faculty of Philosophy and the Department of Timberwork of the Biotechnical faculty, arranged a sampling of wood in the freshly cleaned ditched in the area of the pile dwelling, in order to carry out dendrochronological research.

Chronology: Immediately after the discovery of the first pile dwelling finds, Jesse judged that the Založnica pile dwelling, together with the known pile dwellings at Ig, made up the so-called "Ig group", which is earlier than the pile dwellings of Šivčev prekop, Blatna Brezovica and probably also Notranje Gorice and the pile dwelling at Veliko mostišče by Ig (Jesse 1955, 266).

Korošec classified the pile dwelling finds from Založnica slightly differently; in his opinion, the pile dwelling below

Kamnik is more recent than the pile dwellings at Ig, though certainly older than the pile dwelling at Blatna Brezovica (Korošec 1964, 35).

According to Harej, Založnica has most analogies with the Dežman material or at the level of Ig II (1976, 101) stressing that the groups Ig I and Ig II are not chronologically separable (1974, 80; 1978, 74; 1981-1982, 49; 1986, 85; 1987, 147). Harej's finding that Založnica is older than the pile dwellings of Notranje Gorice, Blatna Brezovica and Maharski prekop (1976, 101) is also important for chronological classification of the pile dwelling.

Parzinger classifies the finds from Založnica pile dwelling at the level of Ljubljana V or at the level of Notranje Gorice-c - Parte - Ig-a, i.e., in the late Eneolithic. Finds from the Blatna Brezovica, Maharski prekop and partially also Notranje Gorice pile dwellings are older than the pile dwelling finds from Založnica (Parzinger 1984, 50, Abb. 7; cf. Bregant 1984, 25). In 1995, during topographic investigations in the area of the pile dwelling settlement of Založnica, we made a chronologically important find, a fragment of crossed feet which had been part of a vessel or cup on feet. According to Korošec, a cup on crossed feet is typical of Ig group I (see, e.g., Korošec, Korošec 1969, 15, t.144).

Parte

Site code: 081407.05

1. Parte; 2.; 3. Iška Loka; 4. Ig; 5. Ljubljana VIII;

Position: The site is situated on ploughed ground in Parte west of the Iščica, on lots no. 1420, 1421, 1422, 1423, 1424, 1425, 1426, 1427, 1428, 1429, 1430, 1431, 1432, 1433, 1434, 2860/1 (Iščica stream) k.o. Studenec-Ig (*map 1:2*).

History of research: The pile dwelling on the ploughed land in Parte is also known in the literature as Dežman pile dwelling III (e.g. Jesse 1975, 181).

In 1877, after the excavation of Dežman pile dwelling II, workers, while bathing in the Iščica, noticed vertical piles, which appeared to be part of a former pile dwelling settlement; Dežman excavated two large "soundings" (zwei Schurfgraben) on the left bank of the Iščica in the same year (Deschmann 1878, 4,18), which were interpreted in the literature as two extended trenches (e.g. Bregant 1964-1965, 182). From the plan of excavations of 1876 and 1877 (Library Archives of the National Museum of Slovenia, Ljubljana, 133/1876), it is clear that Dežman excavated two large exploratory trenches beside the Iščica in 1877 (the most easterly covered an area of 688 m² (12 x 8.5; 15 x 4.2 and 21 x 1 cross-section in vienna fathoms, and the more westerly approx. 487 m² (13.5 x 10 cross-section in vienna fathoms)).

At the beginning of the 20th century, and probably also later, unknown excavators dug in the wider area of the pile dwelling (Bregant 1964-1965, 180, 182; Vuga 1974, 94).

In 1963, Bregant set up a number of exploratory soundings on the ploughed land in Parte, with the aim of establishing the site of the so-called Dežman III pile dwelling.

From 1976-1981, exploratory excavations were carried out at the Parte site, lead by Harej. During the course of four excavation seasons, an area of 640 m², or 40 quadrants of 4 x 4 m, on lots no. 1425 and 1426 k.o. Studenec-Ig, was investigated.

Xylotomic analysis established that ash (*Fraxinus excelsior*) predominates among the building timber over the entire research area, with rather less oak (*Quercus* sp.), and other individual species represented, such as manna ash (*Fraxinus ornus*), alder (*Alnus glutinosa*), mountain ash (*Sorbus aucuparia*), etc.

Seed and carpological analysis confirmed the presence of wheat in the cultural layer, and seeds of vine (*Vitis vinifera* ssp. *sylvestris*) were also found (according to Culiberg, Šercelj 1978, 95; 1980, 89; Šercelj, Culiberg 1980, 83; Šercelj 1981-1982, 103; Culiberg 1984, 91).

In 1996, the Institute of Archaeology carried out the necessary dendrochronological research by machine excavation in the south-western part of Harej's soundings.

Chronology: The pile dwelling finds from Parte are linked with the Vučedol cultural complex (see Založnica pile dwellings; cf. Korošec 1964; Harej 1978; 1981-1982; 1986; 1987; Parzinger 1984 etc.).

With the site on ploughed land in Parte, some radio-carbon dating is also available, which confirms the chronological place of the pile dwelling established on the basis of the typology of ceramics (Harej 1978, 74; 1981-1982, 46; 1987, 147; Bregant 1996, 43). In relation to absolute dates, it appears that the pile dwelling settlement existed by the present course of the Iščica somewhere around the middle of the 3rd millennium BC, i.e., at the end of the Eneolithic period.

MATERIAL AND METHODS

Sampling area

Založnica

Sampling was carried out in the region of the pile dwelling on 2., 3. and 9.10.1995. Two rectangular nets were marked on the ground in order to document the piles archaeological.

In the frame of nets 1 and 2, we documented 35 piles or wood samples (net 1 (21); net 2 (14)).

Because of the small number of piles documented, we did not establish the line of direction of individual rows and their inter-distance.

We do not have data on the absolute height of the place of weathering of the piles, since all the piles had already been shortened several times by machinery, and equally, no data on the height of the tip of the vertically driven piles.

Parte

Sampling of archaeological timber in the area of Harej's excavations was carried out from 7. to 9.6.1996 (see Harej 1978; 1981-1982 and 1987).

Because of the nature of the work and the aims which had been set, excavation was carried out by machine, with the use of a dredger. Each quadrant was excavated in three parallel trenches, always to the lake marl. After samples had been collected from the excavated trenches in the quadrants set up, we filled the trench in immediately. Because of technical difficulties (the danger of the dredger sitting idle) we only succeeded in excavating the south-western part of Harej's soundings.

We documented 247 wood samples from the excavated area.

The absolute height of the external edge of the excavated area was 289 m. The height of the floor of the excavated area was not measured.

Velušček

Wood identification

The samples of wood originated from posts which were vertical in the ground. All samples were frozen and their

cross-sections were smoothed by a razor blade. Identification was made with help of a stereo microscope Olympus SZ 11 and, when needed, on thin sections with a transmission light microscope.

Tree ring analyses

The tree ring widths were measured in oak (*Quercus* sp.) and ash (*Fraxinus* sp.) containing more than 30 rings. To measure we used a stereo microscope, a LINTAB measuring device, a TSAP/X programme, and a personal computer. Averages of two radii of each sample were plotted and cross-dated. The cross-dating was done visually on a light table and statistically with the TSAP/X programme. The statistical parameters calculated were: the t-value after Baillie and Pilcher, the "Gleichläufigkeit" coefficient, and the date index. The cross-dated tree ring series were used to build floating chronologies separately for oak and ash. Features like presence of bark, terminal ring, number of sapwood rings, and presence of pith were documented. After the measurement, the water soaked samples have been stored in polyethene bags.

RESULTS AND DISCUSSION

Wood identification

In the dwelling of Založnica, 33 identified wood samples (Table 1) belonged to the following genera: fir (*Abies*), maple (*Acer*), alder (*Alnus*), hornbeam (*Carpinus*), beech (*Fagus*), ash (*Fraxinus*), poplar (*Populus*), oak (*Quercus*), willow (*Salix*), and elm (*Ulmus*).

The genera *Acer*, *Fraxinus*, *Populus*, *Quercus*, *Salix*, and *Ulmus* in the region are represented by more than one tree species which can not be wood-anatomically differentiated (Grosser 1977; Schweingruber 1982). The species European silver fir (*Abies alba* Mill.), black alder (*Alnus glutinosa* Gaertn.), hornbeam (*Carpinus betulus* L.), and European beech (*Fagus sylvatica* L.) are practically the only representatives of their genera in the region.

In Založnica the variety of genera and tree species is the greatest of all investigated dwellings.

The selection of tree species in Parte differs greatly from that in Založnica and is presented in Table 2. The samples of ash predominated with 62%, sessile and pedunculate oak represented 33%, and alder 4%.

The wood was well preserved. Although the presence of bark was rare, in most samples the terminal ring could be determined. The latewood was completed in most terminal rings, which indicates that the wood was formed in the dormant period between September and April. The sapwood of oak was more degraded than the heartwood, and generally more than the wood of ash. All oak posts were radially split.

Dendrochronological analyses

In Založnica we measured only 9 samples which contained the most tree-rings. We showed that maximal number of tree-rings was 25, which did not suffice for dendrochronological analyses.

In Parte, the tree-ring number of the samples was evaluated first. The measurement was made in those containing more than 30 rings, but only series containing more than 45 rings could be successfully cross-dated.

Tree ring widths were determined in 117 ash samples and an 82 years long chronology was constructed (Fig. 1). It is based on the 67 longest series. The mean radius of the samples was 8 cm, and the mean tree ring width 0.86 mm. After a chronology had been made, further 39 series could be cross-dated. Only a few samples with few tree-rings could not be cross-dated. The results show that 106 posts originated from contemporaneous trees. From Fig. 1 it can be observed that the trees were cut in two phases, 11 years apart.

The tree-rings near the pith, formed when the cambium was young, have characteristics of juvenile wood. Its growth is influenced by numerous individual factors. Due to this, the tree-ring pattern of the rings No. 0-15, on the left side of the Fig. 1, should be interpreted with caution when dating.

Due to prior excavations in the site the wood investigated was not taken from its original location, so the results cannot be used to reconstruct the ground plan of a construction which was obviously built in two phases.

In oak samples the rings were generally between 2-3 mm wide and only locally were extremely narrow. A coincidence of occurrence of narrow rings was observed between samples. Based on growth pattern the samples were sorted in three groups.

The chronology of oak was formed in three phases. First the tree-ring series with similar pattern were sorted into three groups with 16, 27, and 14 samples each (Fig. 2). Later they were joined in a chronology which bases on the 57 samples and is 77 years long (Fig. 3). Only 6 short ring series could not be cross-dated. The results confirm that essentially all oaks grew and were felled in the same period. The types of ring patterns possibly indicate that the groups of trees grew in three different locations. The rings number 1-12 from the chronology should be interpreted with caution when dating.

Čufar, Levanič

CONCLUSIONS

The wood samples from the dwelling Založnica belonged to 10 genera. The investigations should continue, to find out whether the selection of tree species is consistent on the whole area of the settlement.

In the pile dwelling of Parte, ash and oak samples predominated. This corresponds with the results of the previous investigations on this site (e.g. Culiberg, Šercelj 1978; 1980; Šercelj, Culiberg 1980; Culiberg 1984).

It is remarkable that the selection of tree species varies so considerably between two dwellings from the same period, especially because it is supposed that it indicates the forest conditions and utilisation in the past (cf. Billamboz 1988; Culiberg, Šercelj 1991). Also, the dimensions of the posts were considerably lower in Založnica than in Parte.

In Parte we constructed an 82 years long chronology of ash and a 77 years long one of oak. Most samples originated from contemporaneous trees.

The ash were felled in two phases, 11 years apart, which undoubtedly indicates two building activities on the pile dwellings in a relatively short period (cf. e.g. Hafner 1994, 33 f.; Suter, Francuz 1994, 279 ff.). All oak samples were radially split. The oaks could be sorted into three contemporaneous groups, which showed different tree-ring patterns. This indicates that they possibly originate from three different locations.

It was not possible to decide whether the ash and oaks grew at the same time.

The following steps are suggested for future dating of the presented floating chronologies: (1) radiocarbon dating

of dendrochronologically documented wood, (2) an attempt of cross-dating with the South German oak chronology from

Hohenheim, and (3) systematically collecting wood to construct our own Slovene oak chronology.

Dr. Katarina Čufar
Oddelek za lesarstvo
Biotehniške fakultete
Večna pot 2
SI-1000 Ljubljana

Dr. Tom Levanič
Oddelek za lesarstvo
Biotehniške fakultete
Večna pot 2
SI-1000 Ljubljana

Anton Velušček
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

1. Introduction

2. Materials and Methods

3. Results and Discussion

4. Conclusions

5. Acknowledgements

6. References

7. Appendix

8. Summary

9. Bibliography

10. Correspondence

11. Received

12. Accepted

13. Published

14. Copyright

15. ISSN

16. Keywords

17. Abstract

18. Introduction

19. Materials and Methods

20. Results and Discussion

21. Conclusions

22. Acknowledgements

23. References

Bronastodobni jezičastoročajni srpi z Y- ornamentom¹

Primož PAVLIN

Izvleček

Pod delovnim naslovom avtor obravnava bronastodobne jezičastoročajne srpe, za katere je značilno v obliki črke Y oblikovano srednje ročajno rebro.

Osnovna različica, *različica a*, ima tri ročajna rebra. Srednje ročajno rebro se pri izrastku razcepi v obliki črke Y; en krak se zlije s hrbtnim rebrom, drugi pa z notranjim, ki tekoče preide v bolj ali manj izrazito rezilno rebro (*sl. 1: a*).

Srpi različice *a* so uliti na dva načina; pri prvem je točka ulivanja na izrastku, pri drugem pa na hrbtnem rebro.

V uporabi so bili večinoma v drugi žarnogrobišni stopnji, posamezni primerki pa še v tretji.

Razprostranjeni so v Transdanubiji, vzhodni Sloveniji, Hrvaškem Zagorju, Medimurju, Slavoniji, Sremu, severozahodni Bosni in severni Srbiji. Nekoliko oddaljena sta primerka z Gradiščanskega in Spodnje Avstrije, zelo oddaljen pa je srp iz Romunije (*sl. 4*).

V dodatku je obravnavanih še 22 srpov, ki se v podrobnostih razlikujejo od različice *a* in so razdeljeni v nadaljnjih 14 različic - od *b* do *o* (*sl. 1: b-o*).

Na kolokviju *Bronasta doba v Sloveniji* v Lendavi sem predstavil predlog tipologije bronastodobnih srpov z območja Slovenije (Teržan 1988-1989, 112, 114). Razdelil sem jih v tri skupine: arhaične, gumbaste in jezičastoročajne srpe. Znotraj teh skupin sem jih glede na obliko razčlenil na tipe in te na različice - po številu in poteku ročajnih oz. rezilnih reber, po "ornamentu", ki ga tvorijo ta rebra, in po oblikovanosti osnove ročaja srpa.

To so bili takrat res prvi, tipajoči koraki, ki so me popeljali na pot proti cilju, imenovanem *Bronastodobni srpi na področju Slovenije, Panonije in na zahodnem Balkanu*.²

Abstract

Under a working title, the author deals with Bronze Age sickles typified by a Y-shaped central rib on the handle.

The basic variant, *variant a*, has three handle ribs. The central rib splits into the form of the letter Y at the knob; one leg fuses with the back rib, another with the inner rib, which passes in an arc into a more or less pronounced blade rib (*fig. 1: a*).

Sickles of variant *a* were casted in two ways; in the first, the casting point is at the knob, and in the second on the back rib.

They were mainly in use in the second Urnfield period, and individual specimens in the third.

They are spreaded in Transdanubia, eastern Slovenia, Croatian Zagorje, Medimurje, Slavonia, Srem, south-western Bosnia and northern Serbia. Somewhat further removed are examples from Burgenland and Lower Austria, and a sickle from Romania is very distant (*fig. 4*).

A further 22 sickles, which differ in details from variant *a*, and are divided into a further 14 variants - from *b-o*, are presented in the appendix (*fig. 1: b-o*).

Med srpi, najdenimi v Sloveniji, prevladujejo jezičastoročajni srpi. Da bi si o njih ustvaril čim popolnejšo sliko, sem razširil predmet študija na celotno območje razširjenosti srpov te skupine, ki je, grobo rečeno, srednja Evropa.

Jezičastoročajne srpe iz Romunije je tipološko obdelal Petrescu-Dîmbovița (1978, 26 ss). Njegovo tipološko shemo je pri obravnavi južnonemških, avstrijskih in švicarskih jezičastoročajnih srpov upoštevala tudi Primasova (1986, 84 ss) in pri obravnavi centralnobalkanskih Vasić (1994, 25 ss).

¹ Delovno poimenovanje.

² Naslov magistrskega dela podiplomskega študija, ki sem ga leta 1995 vpisal na Univerzi v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za arheologijo; mentor prof. dr. Biba Teržan.

Za srpe različice Uioara 2 a, kamor bi lahko uvrstili srpe *različice a*, ki jih obravnavam v nadaljevanju, so značilna tri ročajna rebra in tekoč prehod notranjega ročajnega rebra v rezilno rebro. Srednja ročajna rebra so zelo različno oblikovana; nad njimi so lahko prečna rebra. Rebra so gladka, z jamicami ali drobno zarezana. Osnova ročaja je ravna, s polkrožnim ali s trikotnim izrezom (Petrescu-Dîmbovița 1978, 30 ss). Prima-sova znotraj različice Uioara 2 a razlikuje še različico z "livarskim znakom" in posebno obliko Hallstatt I (Primas 1986, 91 s). Říhovský je uvrstil moravske srpe s temi značilnostmi v skupino V, tip 1, različica b (Říhovský 1989, 77 ss).

V Romuniji se posamezni srpi različice Uioara 2 a pojavijo že v stopnji Uriu, večina pa je datirana v stopnjo Suseni (Petrescu-Dîmbovița 1978, 53, 55). Moravski srpi skupine V, tip 1, različica b so večinoma datirani v horizont Drslavice, manjši del v horizont Přestavky, posamezni še pozneje (Říhovský 1989, 85). Vsi centralnobalkanski depo-ji z jezičastoročajnimi srpi pa so po Vasiću datirani v drugo fazo mlajše bronaste dobe (Vasić 1982; 1994, 3 ss, 40).

Srpi različice Uioara 2 a so razprostranjeni na obširnem srednjeevropskem območju, od Avstrije do karpatske Ukrajine (Petrescu-Dîmbovița 1978, 32; Primas 1986, 102; Říhovský 1989, 88; Vasić 1994, 41).

Različica a

(sl. 1: a)

Znotraj posameznih tipov in različic Uioara je že na prvi pogled opazna velika različnost, zato se mi zdi smiselna podrobnejša razdelitev. V nadaljevanju želim predstaviti eno različico srpov različice Uioara 2 a, ki sem jo delovno poimenoval različica a.

Za te srpe so značilna tri ročajna rebra. Zunanje rebro tekoče preide v hrbtno rebro, notranje rebro tekoče preide v bolj ali manj izrazito rezilno rebro. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Rebra so gladka, z jamicami ali drobno zarezana. Osnova ročaja je bolj ali manj ravna.

Seznam najdišč

Zaporedna številka ustreza številki na sl. 4.

1. *Baia Mare*, Romunija, Transilvanija, okraj Maramureș, depo?, 1 fragment srpa.
Petrescu-Dîmbovița 1978, 32, 155 s, t. 271A: 7.
2. *Bakóca*, Madžarska, županija Baranya, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 88 ss, t. 88: 25.
3. *Balatonkiliti II*, Madžarska, županija Somogy, depo, 1 cel srp.
Mozsolics 1985, 91 s, t. 103: 13.
4. *Belica*, Hrvaška, Medimurje, depo, 1 cel srp, 2 fragmenta srpov.
a. Vidović 1988-1989, t. 8: 3;
b. Vidović 1988-1989, t. 9: 6;
c. Vidović 1988-1989, t. 11: 5.
5. *Berzence*, Madžarska, županija Baranya, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 97, t. 129B: 4.
6. *Bingula-Divoš*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 31, t. 13: 170, teža 152,1 g.
7. *Bizovac*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 41: 5, 100,53 g;
b. Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 43: 8, 96,03 g.
8. *Blatno jezero - okolica*, Madžarska, depo, 3 fragmenti srpov, teže: 148,4 g, 92,5 g, 103,3 g.
Angeli, Neuninger 1964, 78, t. 2: 7.
9. *Bonyhád - okolica*, Madžarska, županija Tolna, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 102 ss, t. 37: 13.
10. *Bradarac*, Srbija, vzhodna Srbija, depo, 1 fragment srpa.
Vasić, 1994, 31, t. 13: 174, teža 135 g.
11. *Brodski Varoš-Jarača*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp, 2 fragmenta srpov.
a. Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 65: 6, teža 145,55 g;
b. Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 63: 9, teža 87,6 g;
c. Salajić-Jančevski 1983, 124, t.: 4.
12. *Budiščina*, Hrvaška, Hrvaško Zagorje, depo, 3 celi srpi.
a. Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 80: 1, teža 161,41 g;
b. Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 80: 2, teža 143,15 g;
c. Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 81A: 1, teža 132,9 g.
13. *Čermožiše*, Slovenija, depo, 2 fragmenta srpov.
a. Čerče, Šinkovec 1995, 138 ss, 143, t. 46: 49, teža 71,3 g;
b. Čerče, Šinkovec 1995, 138 ss, 144, t. 47: 52, teža 89 g.
14. *Črmošnjice*, Slovenija, depo, 1 cel srp.
Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, 154, t. 55: 35; 146: 1, teža 104,8 g.
15. *Debeli vrh nad Predgradom*, Slovenija, depo, 2 cela srpa.
a. Čerče, Šinkovec 1995, 159 ss, 163 s, t. 63: 37; 150: 5, teža 124,7 g;
b. Čerče, Šinkovec 1985, 159 ss, 166, t. 65: 53; 150: 11, teža 135,5 g.
16. *Dobrinci*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 31, t. 13: 177, teža 153 g.
17. *Donji Petrovci II*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 31, t. 13: 178, teža 128,9 g.
18. *Draßburg*, Avstrija, Gradiščansko, depo, 1 cel srp.
Primas 1986, 91, t. 30: 225.
19. *Futog*, Srbija, Bačka, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Vasić 1994, 31, t. 13: 179, teža 174,2 g;
b. Vasić 1994, 31, t. 14: 181, teža 46,2 g.
20. *Hočko Pohorje*, Slovenija, depo, 1 fragment srpa.
Čerče, Šinkovec 1995, 177 ss, 182, t. 76: 43; 154: 4, teža 70,2 g.
21. *Jurka vas*, Slovenija, depo, 1 fragment srpa.
Čerče, Šinkovec 1995, 197 ss, 200, t. 90: 20; 159: 4, teža 89,1 g.³

³ Müller-Karpe (1959, t. 132: 15) ga je napačno uvrstil v črmošnjiški depo.

22. *Keszöhidegkút*, Madžarska, županija Tolna, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Mozsolics 1985, 135 ss, t. 34: 7;
b. Mozsolics 1985, 135 ss, t. 34: 10.
23. *Ključevac II*, Srbija, vzhodna Srbija, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, 31, t. 41: 183B, teža 89 g.
24. *Krčedin I*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 31, t. 14: 184, teža 129,5 g.
25. *Lisine*, Hrvaška, Banija, depo, 1 cel srp.
Vinski-Gasparini 1973, 181, t. 97: 2, teža 123,85 g.
26. *Neznano najdišče*, Bosna in Hercegovina, posamezna najdba, 1 cel srp.
Nikolić 1962, 72, t. 4: 21
27. *Neznano najdišče*, Srbija, posamezna najdba, 1 cel srp.
Vasić 1994, 32, t. 15: 197, teža 139,3 g.
28. *Nova Bingula*, Srbija, Srem, depo, 2 cela srpa.
a. Vasić 1994, 32, t. 14: 189, teža 112,4 g;
b. Vasić 1994, 32, t. 14: 190, teža 106,4 g.
29. *Otok-Privlaka*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Vinski-Gasparini 1973, 182 s, t. 29: 6, teža 89,25 g.
30. *Palotabozsok*, Madžarska, županija Baranya, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Mozsolics 1985, 166 ss, t. 72: 4;
b. Mozsolics 1985, 166 ss, t. 71: 7.
31. *Pečinci I*, Srbija, Srem, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, 32, t. 15: 193, teža 67,3 g.
32. *Peterd*, Madžarska, županija Baranya, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 171 ss, t. 57: 5.
33. *Podcrkavlje-Slavonski Brod*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp.
Vinski-Gasparini 1973, 183, t. 68: 2, teža 180,78 g.
34. *Poljanci II*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Bulat 1973-1975, 10, 23, t. 6: 2, teža 125 g;
b. Bulat 1973-1975, 10, 23, t. 6: 3, teža 190 g.
35. *Popinci II*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 32, t. 15: 194, teža 156,7 g.
36. *Privina Glava*, Srbija, Srem, depo, 2 fragmenta srpov.
a. Vasić 1994, 30, t. 12: 163, teža 104,3 g;
b. Vasić 1994, 32, t. 15: 195, teža 94,7 g.
37. *Slavonski Brod-Livadićeva ulica*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Miškov 1982, 172, t. 5: 4.
38. *Szárász I*, Madžarska, županija Tolna, depo, 1 cel srp.
Mozsolics 1985, 188 s, t. 27: 10.
39. *Šumatac I*, Bosna in Hercegovina, Krajina, depo, 1 fragment srpa.
Holste 1962, t. 16.⁴
40. *Tab*, Madžarska, županija Somogy, depo, 2 cela srpa.
a. Mozsolics 1985, 199, t. 117: 3;
b. Mozsolics 1985, 199, t. 118: 6.
41. *Topličica I*, Hrvaška, Hrvaško Zagorje, depo, 1 cel srp.
Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 76: 28, teža 134,55 g.
42. *Topličica II*, Hrvaška, Hrvaško Zagorje, depo, 2 cela srpa.
a. Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 75B: 1, teža 133,45 g;
b. Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 75B: 2, teža 145,95 g.
43. *Udje*, Slovenija, depo, 1 cel srp, 1 fragment srpa.
a. Čerče, Šinkovec 1995, 223 ss, 225, t. 137: 27; 179: 4, teža 125,1 g;
b. Čerče, Šinkovec 1995, 223 ss, 225, t. 137: 28; 179: 5, teža 39,5 g.⁵
44. *Veliko Nabrde*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 47: 9, teža 71,3 g.
45. *Veliko Središte II*, Srbija, Banat, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 32, t. 15: 200, teža 169 g.
46. *Wöllersdorf II*, Avstrija, Spodnja Avstrija, depo, 1 fragment srpa.
Primas 1986, 92, t. 30: 528.
13. *Čermožiše*, Slovenija, depo, 1 fragment srpa.
Čerče, Šinkovec 1995, t. 47: 56, teža 55,3 g.
47. *Dolina*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Schauer 1974, sl. 9: 10, teža 36,7 g.
48. *Ključevac I*, Srbija, vzhodna Srbija, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, t. 40: 183A, teža 31 g.
49. *Óreglak*, Madžarska, županija Somogy, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, t. 82: 4.
50. *Rudnik*, Srbija, zahodna Srbija, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, t. 15: 196, teža 81,5 g.

Zelo verjetno sodi k tej različici še pet fragmentov srpov, pri katerih ni ohranjen spodnji del ročaja.

- Od 71 srpov obravnavane različice jih je 69 iz 48 depojev, dva sta posamezni najdbi. V celoti je ohranjenih 34 srpov. Za cele štejem tiste, ki so takega videza, neglede na stopnjo obrabljenosti oz. ohranjenosti.

Dolžine in višine srpov ter širine ročajev sem določil po risbah in fotografijah.⁶

Dolžina je razdalja med vzporednicama od desnega roba ročaja do zunanega roba konice srpa. Pri 22 srpih se giblje od 15,4 do 19,7 cm, v povprečju 17,6 cm.

Višina je pravokotnica med osnovo ročaja in najvišjo točko na hrbtnem rebri. Pri 41 primerkih se giblje od 8,6 do 12 cm, v povprečju 10,5 cm.

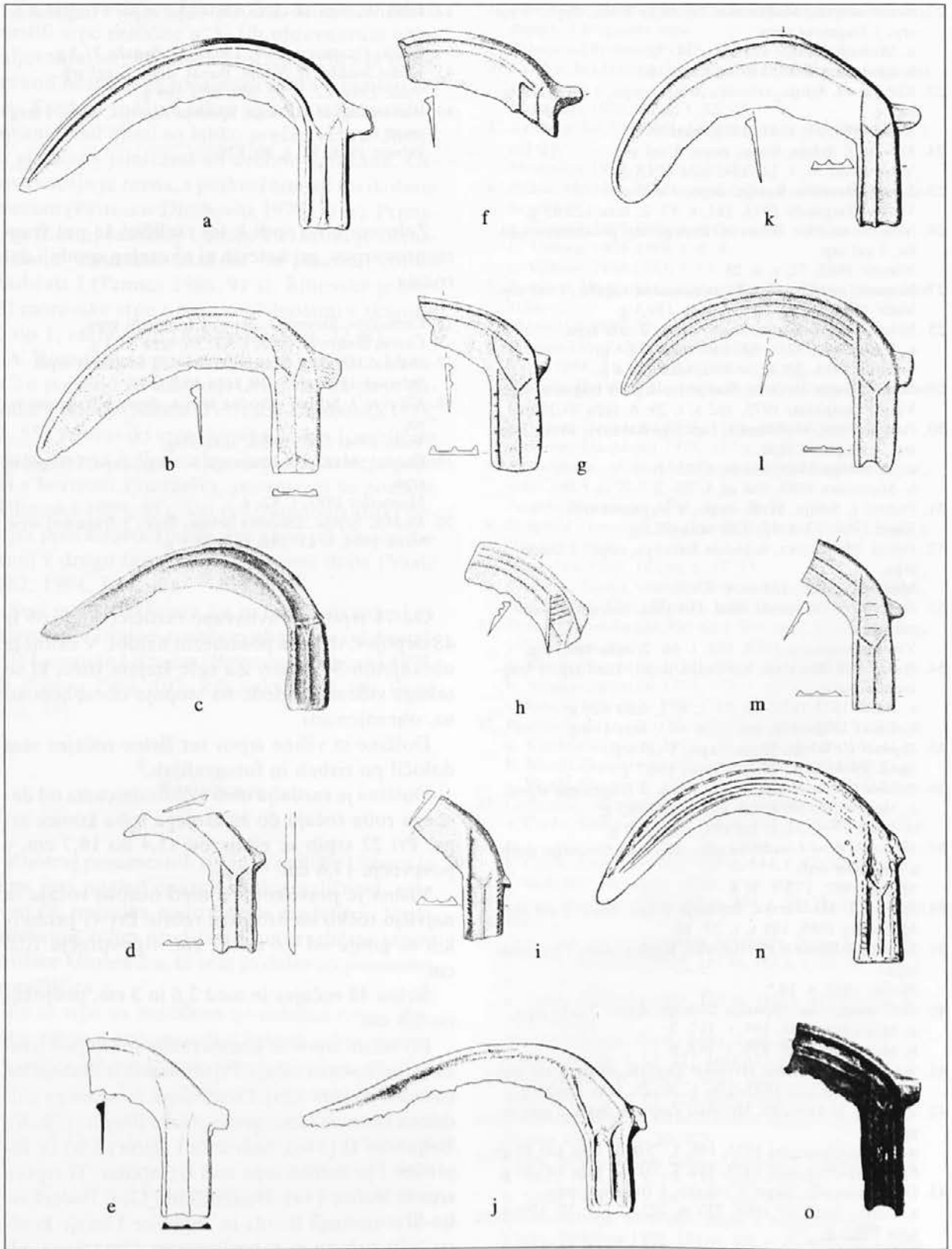
Širina 48 ročajev je med 2,6 in 3 cm, povprečno 2,8 cm.

Pri večini srpov se konica rezila spusti pod izrastek, proti osnovi ročaja. Pri primerkih iz Budinščine (*seznam najdišč* 12b), Dražburga, neznanega najdišča v Bosni in Hercegovini, Nove Bingule (28a,b), Poljancev II (34a), Szárászda I, Taba (40b) in Topličice I je konica srpa nad izrastkom. Ti srpi iz srpi iz Belice (4a), Budinščine (12c), Podcrkavlja-Slavonskega Broda in Topličice I imajo konico zelo zoženo in privzdignjeno. Omenjena odstopanja so posledica klepanja in brušenja (von

⁴ Pri Truhelki (1893) ni objavljen.

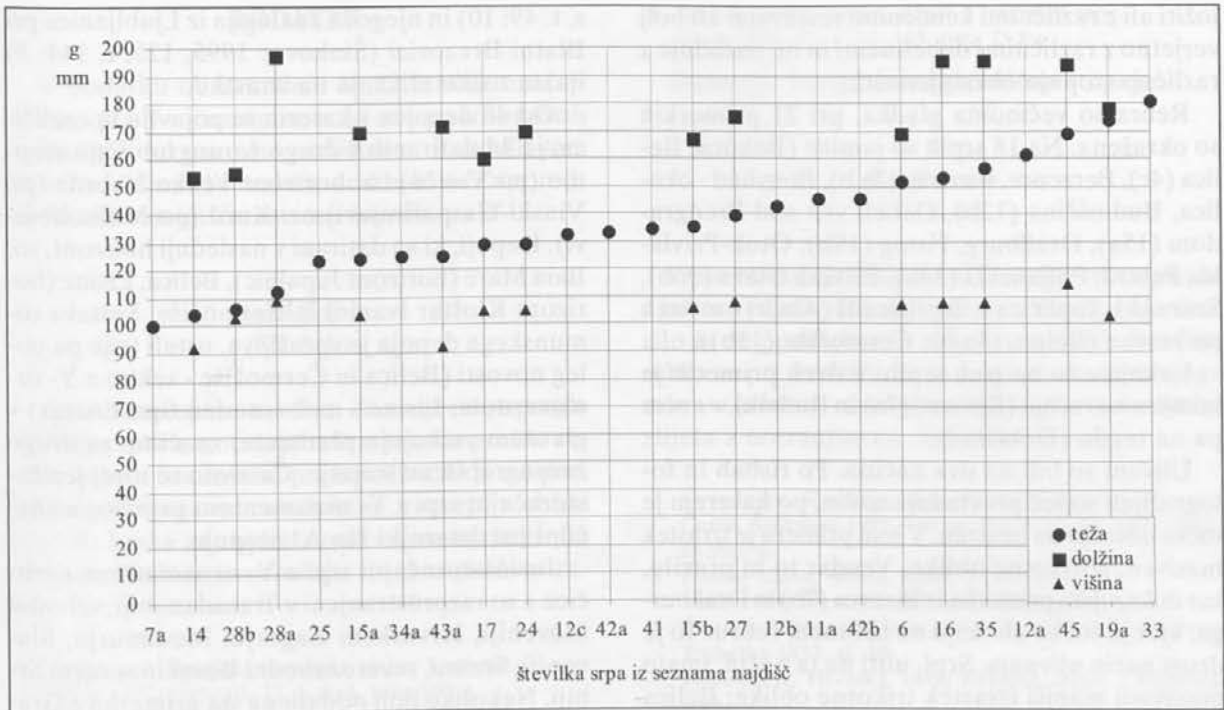
⁵ Po primerjavi risbe in fotografije, se risba in posledično opis (Čerče, Šinkovec 1995, 225) izkažeta za neustrezna.

⁶ Ker merilo ni navedeno, niso upoštevani srpi iz objave Vinski-Gasparini 1973.

Sl. 1: Jezičastoročajni srpi z Y- ornamentom. Različice a-o (a,j,n - po Vinski-Gasparini 1973; b - po Hansen 1994; c,o - po Mozsolics 1985; d,g,l,m - po Vasić 1994; e - po Čerče, Šinkovec 1995; f,k - po Primas 1986; h - po Petrescu-Dîmbovița 1978; i - po Rîhovský 1989). M. = ca. 1:4.

Abb. 1: Griffzungensicheln mit Y-Motiv. Varianten a-o (a,j,n - nach Vinski Gasparini 1973; b - nach Hansen 1994; c,o - nach Mozsolics 1985; d,g,l,m - nach Vasić 1994; e - nach Čerče, Šinkovec 1995; f,k - nach Primas 1986; h - nach Petrescu-Dîmbovița 1978; i - nach Rîhovský 1989). M. = ca. 1:4.

Sl. 2: Diagram tež, višin in dolžin jezičastoročajnih srpov z Y- ornamentom različice a.

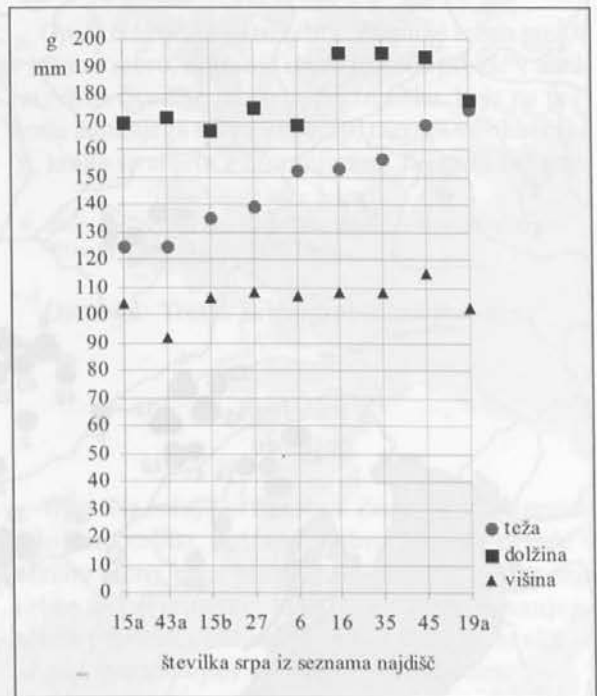
Abb. 2: Diagramm der Gewichte, Höhen und Längen der Griffzungensicheln mit Y-Motiv der Variante a.

Brunn 1958, 9; Sommerfeld 1994, 169 ss). Arheo-metalurške analize 189 srpov iz Slovenije so pokazale, da je najpogostejša vsebnost kositra med 3 in 4 % in je nižja kot pri sekirah (6-7 %). Očitno so pri izdelavi srpov namenoma uporabili bron z nizkimi vrednostmi kositra, ki je mehkejši in bolj raztegljiv, primeren za večkratno kovanje in brušenje (Trampuž Orel et al. 1996, 179 ss). Pri srpih iz Črmošnjic, Donjih Petrovcev II in Nove Bingule (28b) je konica rezila odbrušena; ti srpi so že na pogled kratki, njihove dolžine so podpovprečne (15,4, 16 in 15,5 cm). Nekateri imajo zelo obrabljeno rezilo, npr. srpi iz Budinščine (12b), Dražburga, Szárazda I, neznanega najdišča v Bosni in Hercegovini in Topličice I. Na srpu iz Nove Bingule je dobro vidno stanje pred prelomom; ostrina rezila je nazobčano obrabljena, konica je rahlo privzdignjena, rezilo pa počeno. To so obenem dokazi, da so bili uporabljani tudi kot poljedeljsko orodje.

Od stopnje obrablenosti je odvisna tudi teža. Podatke o težah mi je uspelo zbrati za 25 celih srpov. Ta se giblje od 100,53 do 180,78 g, v povprečju 137,55 g (sl. 2).

Poskusil sem ugotoviti, če obstaja razmerje med težo in velikostjo srpa. Poskus sem naredil z devetimi najboljšo ohranjenimi srpi, za katere imam podatke o težah in dimenzijah: Bingola-Divoš, Debeli vrh nad Predgardom (15a,b), Dobrinici, Futog (19a), neznanega najdišča v Srbiji, Popinci II,

Udje (43a) in Veliko Središte II. S slike 3 je razvidno, da to razmerje deloma obstaja (srpi št. 15b, 27 in 45), ni pa pravilo. Nesorazmerje se da raz-

Sl. 3: Diagram tež, višin in dolžin devetih najboljše ohranjenih jezičastoročajnih srpov z Y- ornamentom različice a.

Abb. 3: Diagramm der Gewichte, Höhen und Längen der neun besterhaltenen Griffzungensicheln mit Y-Motiv der Variante a.

ložiti ali z različnimi kemičnimi sestavami ali bolj verjetno z različnimi debelinami in ne nazadnje z različno stopnjo obrabljenosti.

Rebra so večinoma gladka, pri 21 primerkih so okrašena. Na 18 srpih so jamice (Bakóca, Belica (4c), Berzence, Bizovac (7a,b), Bonyhád - okolica, Budinščina (12b), Debeli vrh nad Predgradom (15a), Draßburg, Futog (19b), Otok-Privlaka, Peterd, Poljanci II (34b), Privina Glava (36b), Szárazd I, Topličica I, Topličica II (42a,b)), na treh pa zareze (Belica (4a,b), Čermožiše (13b)).

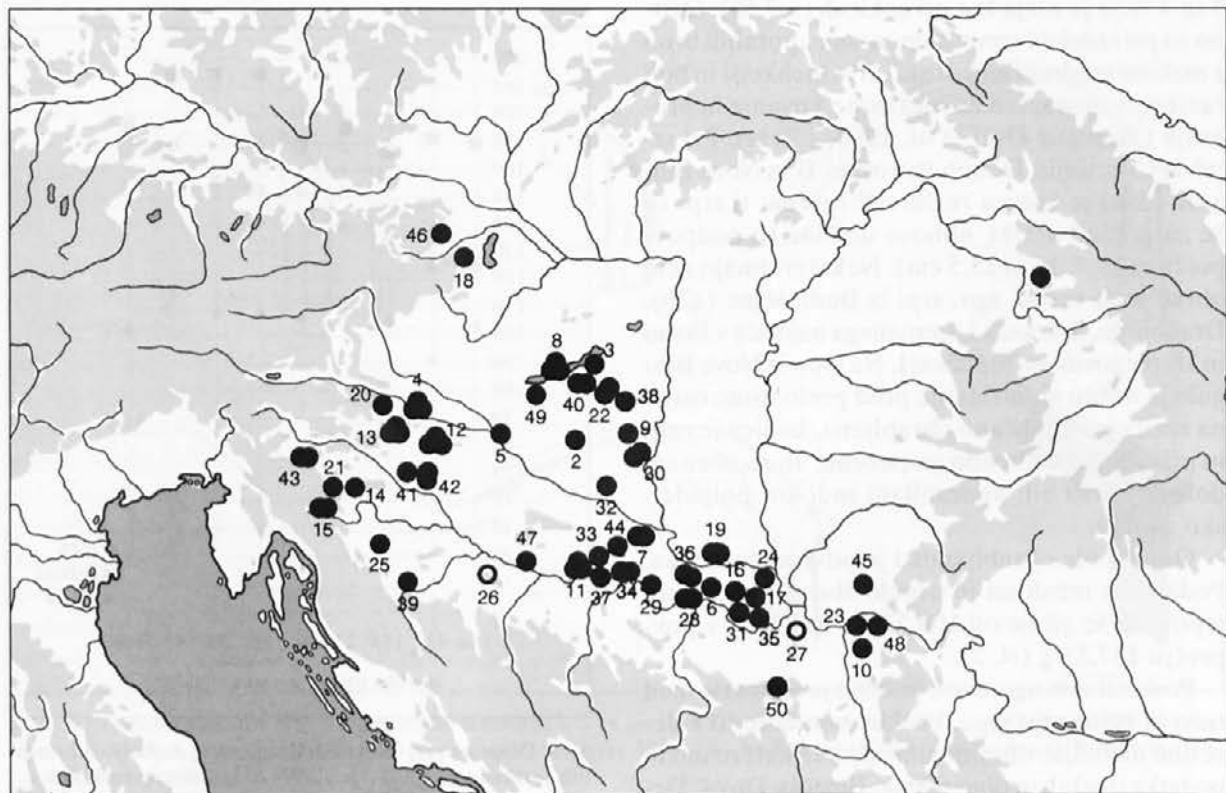
Luknjice so na treh srpih: v dveh primerih je luknjica na ročaju (Bizovac (7a) in Rudnik), v enem pa na rezilu (Dobrinci).

Ulivani so bili na dva načina. Po risbah in fotografijah sodeč prevladuje način, po katerem je točka ulivanja na izrastku. V tem primeru je izrastek masiven, štirikotne oblike. Vendar to ni pravilo, kar dokazujeta primerka iz Bizovca (7b) in Draßburga, kjer je točka ulivanja na hrbtnem rebbru. To je drugi način ulivanja. Srpi, uliti na ta način, imajo ponavadi manjši izrastek trikotne oblike: Belica (4a,b,c), Budinščina (12b), Topličica II (42a). Ena od prihodnjih nalog je ugotoviti, ali gre pri obeh načinih za kronološko ali za geografsko značilnost; npr. srednjebronastodobni srp iz depoja Dunaújváros-Kosziderpadlás II (Mozsolics 1967, 134

s, t. 49: 10) in njegova analogija iz Ljublanice pri Blatni Brezovici (Šinkovec 1995, 125, t. 144: 8) imata točko ulivanja na izrastku.

Od 48 depojev v katerih se pojavlja ta različica, je 44 datiranih v drugo žarnogrobiščno stopnjo (po Vasiću) oz. horizont Veliko Nabrde (po Vinski-Gasparinijevi) oz. Kurd (po Mozsolics-ovi). Depoji, ki so datirani v naslednji horizont, so: Baia Mare (horizont Jupalnic), Belica, Lisine (horizont Kloštar Ivanič) in Čermožiše. Sestava romunskega depoja je vprašljiva, ostali trije pa poleg novosti (Belica in Čermožiše - sekire z Y-ornamentom, Lisine - meč soroden tipu Locras) v glavnem vsebujejo predmete, značilne za drugo žarnogrobiščno stopnjo. Časovno so torej jezičastoročajni srpi z Y-ornamentom različice a značilni predstavniki Ha A1 stopnje.

Jezičastoročajni srpi z Y-ornamentom različice a so razprostranjeni v Transdanubiji, vzhodni Sloveniji, Hrvaškem Zagorju, Medimurju, Slavoniji, Sremu, severozahodni Bosni in severni Srbiji. Nekoliko bolj oddaljena sta primerka z Gradiščanskega in Spodnje Avstrije, zelo oddaljen pa je srp iz Romunije (sl. 4). Razprostranjenost je torej omejena na relativno majhno območje in govori za zaključen gospodarski oz. produkcijski krog.

Sl. 4: Karta razprostranjenosti jezičastoročajnih srpov z Y-ornamentom. Različica a.
Abb. 4: Verbreitungskarte der Griffzungelnsicheln mit Y-Motiv. Variante a.

DODATEK

V dodatku obravnavam še 22 jezičastoročajnih srpov z Y- ornamentom, ki se v podrobnostih razlikujejo od osnovne različice a. Razdelil sem jih na nadaljnjih 14 različic - od b do o. Zaporedna številka najdišča ustreza številki na sl. 5.

Različica b

(Sl. 1: b)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro tekoče preide rezilno rebro. Srednje se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Nad osnovo ročaja sta dve poševni rebri.

1. *Poljanci II*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp. Bulat 1973-1975, 10, 23, t. 6: 4, teža 100 g.

Datacija: Horizont Veliko Nabrde.

Različica c

(Sl. 1: c)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro tekoče preide rezilno rebro. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y. Nad njim je prečno rebro, ki povezuje notranje in hrbtno rebro.

2. *Keszöhidegkút*, Madžarska, županija Tolna, depo, 1 cel srp. Mozsolics 1985, 135 ss, t. 33: 10.

Datacija: Horizont Kurd.

Različica d

(Sl. 1: d)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro tekoče preide rezilno rebro. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Na izrastku je gumb.

3. *Stari Kostolac*, Srbija, depo, 1 fragment srpa. Vasić 1994, 31, t. 12: 165, teža 75,8 g.

Datacija: Druga žarnogrobišna stopnja.

Različica e

(Sl. 1: e)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro tekoče zavije v rezilo in se pod hrbtnim rebrom zaključi. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom.

4. *Črmošnjice*, Slovenija, depo, 1 fragment srpa. Čerče, Šinkovec 1995, 148 ss, 153, t. 55: 34; 147: 12, teža 90,5 g.
5. *Privina Glava*, Srbija, Srem, 1 cel srp. Vasić 1994, 29, t. 10: 137, teža 201,1 g.⁷
6. *Šumatac I*, Bosna in Hercegovina, Krajina, depo, 1 cel srp. Truhelka 1893, sl. 10;
7. *Topličica II*, Hrvaška, okraj Krapina, depo, 1 fragment srpa. Vinski-Gasparini 1973, 186, t. 75B: 5, teža 102,75 g.

Datacija: Druga žarnogrobišna stopnja.

Različica f

(Sl. 1: f)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro lomeče preide v rezilno rebro. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom.

8. *Augsdorf*, Avstrija, Koroška, depo, 1 fragment srpa. Primas 1986, 91, t. 29: 514.⁸

Datacija: Tretja žarnogrobišna stopnja.

Različica g

(Sl. 1: g)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro lomeče preide v rezilno rebro, ki je "podaljšano" do izrastka. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. zunanjim rebrom.

⁷ Na fotografiji pri Garašaninovi (1954, t. 15: 5) se notranje ročajno rebro ne združi s hrbtnim rebrom.

⁸ Kljub temu, da ni ohranjen spodnji del ročaja, ga obravnavam kot srp z Y- ornamentom.

9. *Jakovo*, Srbija, Srem, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, 28, t. 7: 96, teža 89,6 g.

Datacija: Druga žarnogrobišna stopnja.

Različica h

(Sl. 1: h)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro lomeče preide v rezilno rebro, pod katerim vzporedno poteka še eno rezilno rebro. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjšega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Nad srednjim Y- ročajnim rebrom je pet prečnih reber.

10. *Band*, Romunija, Transilvanija, okraj Mureş, depo, 1 fragment srpa.
Petrescu-Dîmboviţa 1978, 113 s, t. 80B: 13.⁹

Datacija: Stopnja Suseni.

Različica i

(Sl. 1: i)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjšega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Rezilo je gladko, brez rezilnega rebra.

11. *Kurd*, Madžarska, županija Tolna, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 140 s, t. 23: 4.
12. *Drslavice II*, Moravska, depo, 1 fragment srpa.
Rihovský 1989, 55, t. 13: 213.
13. *Otok Privlaka*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Holste 1951, 5 s, t. 6: 11.¹⁰

Datacija: Horizont Kurd oz. Drslavice oz. Veliko Nabrde.

Različica j

(Sl. 1: j)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro se odkloni v rezi-

lo in se združi s hrbtnim rebrom. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjšega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom.

14. *Brodski Varoš-Jarača*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 cel srp.
Vinski-Gasparini 1973, 178, t. 65: 2, teža 133,3 g.
15. *Slavonski Brod-Livadičeva ulica*, Hrvaška, Slavonija, depo, 1 fragment srpa.
Miškiv 1982, 172, t. 5: 5.

Datacija: Horizont Veliko Nabrde.

Različica k

(Sl. 1: k)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjšega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Na rezilu je eno rebro.

16. "*Rosenheim*", Nemčija, Bavarska, nezanesljivi najdiščni podatki, 1 cel srp.
Primas 1986, 90, t. 29: 511, teža 250 g.

Različica l

(Sl. 1: l)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjšega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Na rezilu sta dve rebri.

5. *Privina Glava*, Srbija, Srem, depo, 1 cel srp.
Vasić 1994, 29, t. 10: 136, teža 143,6 g.¹¹
17. *Veliko Središte III*, Srbija, Banat, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, 30, t. 11: 159, teža 42,5 g.

Datacija: Druga žarnogrobišna stopnja.

Različica m

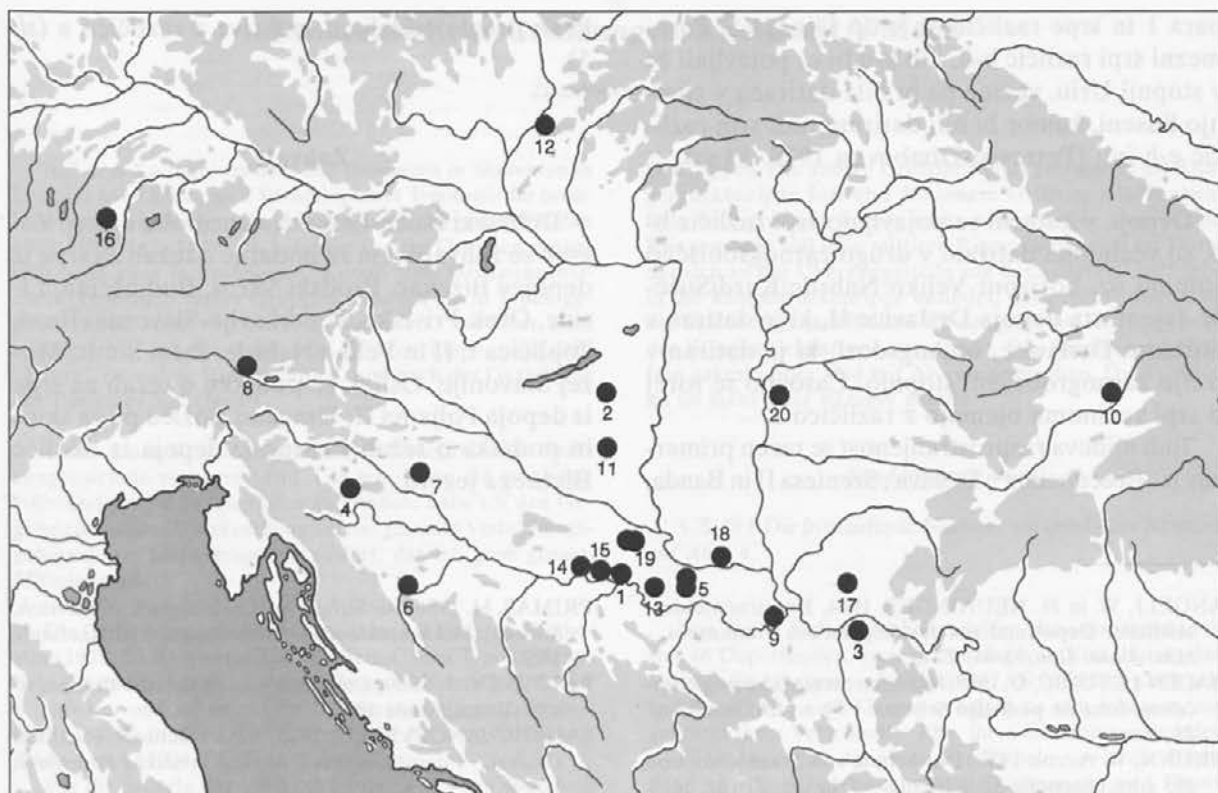
(Sl. 1: m)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do

⁹ Gl. op. 8.

¹⁰ Pri Vinski-Gasparini (1973, 182 s, t. 27-29) ni objavljen.

¹¹ Na fotografiji pri Garašaninovi (1954, t. 15: 6) Y-motiva in začetka tretjega rezilnega rebra ni videti.

Sl. 5: Karta razprostranjenosti jezičastoročajnih srpov z Y- ornamentom. Različice b-o.

Abb. 5: Verbreitungskarte der Griffzungelsicheln mit Y-Motiv. Varianten b-o.

hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje rebro se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. zunanjim rebrom. Na rezilu sta dve rebri. Nad srednjim Y- ročajnim rebrom so tri prečna rebra.

18. Futog, Srbija, Bačka, depo, 1 fragment srpa.
Vasić 1994, 27, t. 7: 92, teža 78,7 g.

Datacija: Druga žarnogrobišna stopnja.

Različica n

(Sl. 1: n)

Opis: Na ročaju so tri rebra. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. zunanjim rebrom. Na rezilu so tri rebra.

19. Bizovac, Hrvaška, Slavonija, depo, 2 cela srpa.
a. Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 40: 3, teža 149,2 g;
b. Vinski-Gasparini 1973, 177 s, t. 41: 3, teža 159,5 g.

Datacija: Horizont Veliko Nabrde.

Različica o

(Sl. 1: o)

Opis: Na ročaju je pet reber. Zunanje rebro preide v hrbtno rebro, notranje rebro teče naravnost do hrbtnega rebra oz. vanj. Srednje se pri izrastku, ki je na prehodu zunanjega rebra v hrbtno, razcepi v obliki črke Y; kraka se zlijeta z notranjim oz. hrbtnim rebrom. Na rezilu sta dve rebri.

20. Szentes II, Madžarska, županija Csongrád, depo, 1 fragment srpa.
Mozsolics 1985, 193, t. 222: 16.

Datacija: Horizont Kurd.

Srpa iz *Sremske Mitrovice* (Vasić 1994, 30 s, t. 12: 164) zaradi napačne risbe ne upoštevam, cfr. Balen-Letunić 1988, t. 1: 3.¹²

Srpe različic b-d bi po tipološki shemi Petrescu-Dîmbovițe (1978) uvrstili v različico Uioara 2 a, srpe različic f-h v tip Uioara 2, srpe različic e in j v tip Uioara 4, srpe različic i in k-n v tip Ui-

¹² Dubravka Balen-Letunić je na mojo prošnjo še enkrat pogledala srp in potrdila neustreznost Vasićeve risbe.

oara 1 in srpe različice o v tip Uioara 5. Posamezni srpi različic b-d, i in k-o bi se pojavljali že v stopnji Uriu, večina pa bi bila datirana v stopnjo Suseni, kamor bi bili datirani tudi srpi različic e-h in j (Petrescu-Dîmbovița 1978, 53 ss).

Depoji, v katerih se pojavljajo srpi različic b-o, so večinoma datirani v drugo žarnogrobiščno stopnjo oz. horizont Veliko Nabrde/Kurd/Suseni. Izjemi sta depoja Drslavice II, ki je datiran v horizont Drslavice, in Augsdorf, ki je datiran v tretjo žarnogrobiščno stopnjo. Časovno se torej ti srpi večinoma ujemajo z različico a.

Tudi njihova razprostranjenost se razen primerkov iz "Rosenheima", Drslavic, Szentesa II in Banda,

ki so precej oddaljeni, pokriva z različico a (sl. 5).

Zahvale

Dubravki Balen-Letunić, Arheološki muzej, Zagreb se zahvaljujem za podatke o težah za srpe iz depojev Bizovac, Brodski Varoš, Budinščina, Lisine, Otok-Privlaka, Podcrkavlje-Slavonski Brod, Topličica I, II in Veliko Nabrde; Jasni Šimić, Muzej Slavonije, Osijek za podatke o težah za srpe iz depoja Poljanci II; Draganu Božiču pa za skice in podatke o težah za srpe iz depoja iz okolice Blatnega jezera.

- ANGELI, W. in H. NEUNINGER 1964, Ein urnenfelderzeitlicher Depotfund aus der Gegend des Plattensees. - *Mitt. Anthr. Ges.* 93-94, 77 ss.
- BALEN-LETUNIĆ, D. 1988, Nekoliko ostava iz kasnog brončanog doba na području Srijema. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 21, 5 ss.
- BRUNN, W. A. von 1958, Der Schatz von Frankleben und die mitteldeutsche Sichel. - *Præhist. Ztschr.* 36, 1 ss.
- BULAT, M. 1973-1975, Kasnobrončanodobni depo iz Poljanca na Savi. - *Os. zbor.* 14-15, 3 ss.
- ČERČE, P. in I. ŠINKOVEC 1995, Katalog depojev pozne bronaste dobe. - V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1*, Kat. in monogr. 29, 129 ss.
- GARAŠANIN, D. 1954, *Katalog metala*. - Praistorija 1.
- HANSEN, S. 1994, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhönetal und Karpatenbecken*. - *Univforsch. z. prähist. Arch.* 21.
- HOLSTE, F. 1951, *Hortfunde Südosteuropas*. - Marburg/Lahn.
- HOLSTE, F. 1962, *Zur Chronologie der südosteuropäischen Depotfunde der Urnenfelderzeit*. - Marburg/Lahn.
- MIŠKIV, I. 1982, Brončanodobna ostava iz Slavonskog Broda - Livadičeva ulica. - *Vijesti. Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja* 5-6, 167 ss.
- MOZSOLICS, A. 1967, *Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás*. - Budapest.
- MOZSOLICS, A. 1985, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte von Aranyos, Kurd und Gyermely*. - Budapest.
- MÜLLER-KARPE, H. 1959, *Beiträge zur Chronologie der Urnenfelderzeit nördlich und südlich der Alpen*. - Röm. Germ. Forsch. 22.
- NIKOLIĆ, V. 1962, Nekoliko predmeta bakarnog i brončanog doba iz severozapadne Bosne. - *Zbor. kraj. muz.* 1, 67 ss.
- PETRESCU-DÎMBOVIȚA, M. 1978, *Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. - *Prähistorische Bronzefunde* 18/1.
- PRIMAS, M. 1986, *Die Sichel in Mitteleuropa 1. (Österreich, Schweiz, Süddeutschland)*. - *Prähistorische Bronzefunde* 18/2.
- ŘÍHOVSKÝ, J. 1989, *Die Sichel in Mähren*. - *Prähistorische Bronzefunde* 18/3.
- SALAJIĆ-JANČEVSKI, S. 1983, Novi arheološki lokaliteti i nalazi. - *Vijesti. Godišnjak Muzeja Brodskog Posavlja* 7, 123 ss.
- SCHAUER, P. 1974, Der urnenfelderzeitliche Depotfund von Dolina, Gde. und Kr. Nova Gradiška, Kroatien. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 21, 93 ss.
- SOMMERFELD, Ch. 1994, *Gerätgeld Sichel. Studien zur monetären Struktur bronzezeitlicher Horte im nördlichen Mitteleuropa*. - *Vorgesch. Forsch.* 19.
- ŠINKOVEC, I. 1995, Katalog posameznih kovinskih najdb bakrene in bronaste dobe. - V: *Depojske in posamezne kovinske najdbe bakrene in bronaste dobe na Slovenskem 1*, Kat. in monogr. 29, 29 ss.
- TERŽAN, B. 1988-1989, Kolokvij - *Bronasta doba v Sloveniji*. Lendava, 12.-15. november 1986. - *Arh. vest.* 39-40, 111 ss.
- TRAMPUŽ OREL, N., M. DOBERŠEK, D. J. HEATH in V. HUDNIK 1996, Archäometallurgische Untersuchungen an Sichel aus spätbronzezeitlichen Hortfunden Sloweniens. - *Præhist. Ztschr.* 71/2, 176 ss.
- TRUHELKA, Č. 1893, Ein Depotfund der Bronzezeit aus Šumetac bei Podzvizd (Bezirk Cazin). - *Wiss. Mitt. Bos. Herz.* 1, 35 ss.
- VASIĆ, R. 1982, Spätbronzezeitliche und älterhallstattzeitliche Hortfunde im östlichen Jugoslawien. - V: *Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v. Chr.*, *Prähistorische Archäologie in Südosteuropa* 1, 267 ss.
- VASIĆ, R. 1994, *Die Sichel im Zentralbalkan (Vojvodina, Serbien, Kosovo und Mazedonien)*. - *Prähistorische Bronzefunde* 18/5.
- VIDOVIĆ, J. 1988-1989, Brončano doba Medimurja. - *Arh. vest.* 39-40, 453 ss.
- VINSKI-GASPARINI, K. 1973, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*. - Monografije 1.

Bronzezeitliche Griffzungensicheln mit Y-Motiv

Zusammenfassung

Auf dem Kolloquium über *Die Bronzezeit in Slowenien* in Lendava habe ich meinen Vorschlag einer Typologie der bronzezeitlichen Sichel mit dem Bereich Sloweniens vorgestellt (Teržan 1988-1989, 112, 114). Ich habe sie in drei Gruppen eingeteilt, und zwar in archaische, Knopf- und Griffzungensicheln. Innerhalb dieser Gruppen habe ich sie in Typen gegliedert und diese wiederum in Varianten - nach der Zahl und dem Verlauf der Griff- bzw. Klingensrippen, nach dem "Motiv", den diese Rippen bilden, und nach der Gestaltung der Basis des Sichelgriffs.

Unter den in Slowenien gefundenen Sichel sind die Griffzungensicheln vorherrschend. Um mir davon ein möglichst vollständiges Bild verschaffen zu können, habe ich den Gegenstand meiner Untersuchung auf das gesamte Verbreitungsgebiet dieser Sichelgruppe erweitert, das ist, grob gesagt, Mitteleuropa.

Die Griffzungensicheln aus Rumänien hat Petrescu-Dîmbovița (1978, 26 ff) typologisch bearbeitet. Sein Typologisches Schema haben bei der Untersuchung süddeutscher, österreichischer und schweizer Griffzungensicheln auch Primas (1984, 84 ff) und bei der Erforschung der zentralbalkanischen Vasić (1994, 25 ff) berücksichtigt.

Für die Sichel der Variante Uioara 2 a, wozu man auch die Sichel der Variante a zählen könnte, die ich im folgenden behandeln werde, sind drei Griffrippen und ein sanft gebogener Übergang der inneren Griffrippe in die Klingensrippe charakteristisch. Die mittlere Griffrippe kann sehr unterschiedlich geformt sein und darüber können auch Querrippen angebracht sein. Die Rippen sind glatt, fein gekerbt oder weisen Alveolen auf. Die Griffbasis ist gerade und hat eine halbrunde oder dreieckige Einbuchtung (Petrescu-Dîmbovița 1978, 30 ff). Primas unterscheidet innerhalb der Variante Uioara 2 a noch eine Variante mit "Gußdekor" und eine Sonderform Hallstatt I (Primas 1986, 91 f). Řihovský ordnete die mährischen Sichel mit diesen Merkmalen der Gruppe V, Typ 1, Variante b zu (Řihovský 1989, 77 f).

In Rumänien treten einzelne Sichel der Variante Uioara 2 a schon in der Uriu-Stufe auf, die Mehrzahl wird allerdings in die Suseni-Stufe datiert (Petrescu-Dîmbovița 1978, 53, 55). Die mährischen Sichel der Gruppe V, Typ 1, Variante b werden größtenteils in den Horizont Drslavice eingeordnet, der kleinere Teil dagegen in den Horizont Prestavky, nur vereinzelt kamen sie noch später vor (Řihovský 1989, 85). Alle Depotfunde vom Zentralbalkan mit Griffzungensicheln werden in die zweite Phase der Jungbronzezeit nach Vasić datiert (Vasić 1982; 1994, 3 ff, 40).

Sichel der Variante Uioara 2 a sind in weiten Teilen Mitteleuropas verbreitet, und zwar von Österreich bis zur karpatischen Ukraine (Petrescu-Dîmbovița 1978, 32; Primas 1986, 102; Řihovský 1989, 88; Vasić 1994, 41).

Variante a (Abb. 1: a)

Innerhalb einzelner Typen und Varianten Uioara ist schon auf den ersten Blick eine große Mannigfaltigkeit zu erkennen, daher erscheint mir eine detaillierte Einteilung sinnvoll. Im folgenden möchte ich eine Variante der Sichel der Variante Uioara 2 a vorstellen, die ich vorläufig Variante a genannt habe. Charakteristisch für diese Sichel sind drei

Griffrippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klingensrippe fort und die innere Griffrippe läuft ebenfalls sanft gebogen in eine mehr oder weniger ausgeprägte Klingensrippe fort. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich an der Übergangsstelle von der äußeren Griffrippe in die Klingensrippe befindet, nach rechts und links; die beiden Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klingensrippe zusammen. Die Rippen sind glatt, fein gekerbt oder sind mit Alveolen versehen. Die Griffbasis ist mehr oder weniger gerade.

Fundortverzeichnis

S. S. 28 f. Die fortlaufende Nummer entspricht der Nummer auf Abb. 4.

Von den 71 Sichel der behandelten Variante stammen 69 von 48 Depotfunden, zwei stellen dagegen Einzelfunde dar. Vollständig erhalten sind 34 Sichel. Als vollständig betrachte ich solche, die als Ganzes erhalten zu sein scheinen, ungeachtet ihres Verschleißes bzw. ihres Erhaltungszustandes.

Die Länge und die Höhe der Sichel sowie die Breite der Griffe habe ich anhand von Zeichnungen und Photographien bestimmt. Die Länge bildet die Entfernung zwischen den Parallelen vom rechten Grifftrand bis zum Außenrand der Sichelspitze. Bei 22 Sichel beträgt sie von 15,4 bis 19,7 cm, d.h. 17,6 cm im Durchschnitt.

Die Höhe ist die Senkrechte zwischen der Griffbasis und dem höchsten Punkt an der Klingensrippe. Bei 41 Exemplaren beträgt sie von 8,6 bis 12 cm, im Durchschnitt also 10,5 cm.

Die Breite von 48 Griffen beträgt zwischen 2,6 und 3 cm, durchschnittlich 2,8 cm.

Bei der Mehrzahl der Sichel reicht die Klingenspitze unter dem Dorn und ist zur Griffbasis gerichtet. Bei Exemplaren aus Budinščina (*Fundortverzeichnis* 12b), Draßburg, einem unbekanntem Fundort in Bosnien und Herzegowina, Nova Bingula (28a,b), Poljanci II (34a), Szárzad I, Tab (40b) und Topličica I befindet sich die Sichelspitze oberhalb des Dorns. Bei diesen Sichel und den Sichel aus Belica (4a), Budinščina (12c), Poderkavlje-Slavonski Brod und Topličica I verjüngt sich die Spitze und ist angehoben. Die besagten Abweichungen sind infolge von Schärpen und Hämmern entstanden (von Brunn 1958, 9; Sommerfeld 1994, 169 ff). Wie die archäometallurgischen Analysen von 189 Sichel aus Slowenien ergeben haben, beträgt der Zinngehalt meist zwischen 3 und 4% und ist niedriger als bei Beilen (6-7%). Offensichtlich verwendete man bei der Herstellung von Sichel absichtlich Bronze mit niedrigen Zinnwerten, die dadurch weicher und dehnbarer ist und sich zu mehrmaligem Schmieden und Schleifen eignet (Tampuž Orel et al. 1996, 179 ff). Bei Sichel aus Črmošnjice, Donji Petrovci II und Nova Bingula (28b) ist die Klingenspitze abgeschliffen; diese Sichel sind schon auf den ersten Blick kurz, ihre Längen liegen unter dem Durchschnitt (15,4, 16, 15,5 cm). Bei einigen sind die Klingens sehr abgenutzt, wie z.B. bei den Sichel aus Budinščina (12b), Draßburg, Szárzad I, von einem unbekanntem Fundort in Bosnien und Herzegowina und Topličica I. An der Sichel aus Nova Bingula ist der Zustand vor dem Knick gut erkennbar; die Klingenschneide weist gezahnte Gebrauchsspuren auf, die Spitze ist leicht angehoben und die Klinge hat ei-

nen Sprung. Das ist zugleich ein Beweis dafür, daß sie auch als landwirtschaftliches Gerät gebraucht wurden.

Von der Verschleißstufe ist auch das Gewicht abhängig. Es gelang mir, die Gewichtangaben von 25 ganzen Sichel zusammenzustellen. Dieses schwankt zwischen 100,53 und 178,78 g, und beträgt im Durchschnitt 137,55 g (Abb. 2). Ich habe versucht festzustellen, ob es eine bestimmte Proportion zwischen dem Gewicht und der Größe einer Sichel gibt. Den Versuch habe ich mit den neun besterhaltenen Sichel durchgeführt, deren Gewicht und Dimensionen mir bekannt sind - sie stammen aus Bingola-Divoš, Debeli vrh oberhalb von Predgrad (15a,b), Dobrinici, Futog (19a), einem unbekanntem Fundort in Serbien, Popinci II, Udje (43a) und Veliko Središte II. Wie man der *Abbildung 3* entnehmen kann, ist diese Relation zum Teil vorhanden (Sichel Nr. 15b, 27 und 45), sie ist aber nicht die Regel. Eine Disproportion läßt sich entweder durch verschiedene chemische Zusammensetzungen oder, was wahrscheinlicher ist, durch die verschiedene Dicke und nicht zuletzt durch den unterschiedlichen Verschleißgrad erklären.

Die Rippen sind größtenteils glatt, bei 21 Exemplaren sind sie verziert. An 18 Sichel sind Alveolen (Bakóca, Belica (4c), Berzence, Bizovac (7a,b), Umgebung von Bonyhád, Budinščina (12b), Debeli vrh oberhalb von Predgrad (15a), Draßburg, Futog (19b), Otok-Privlaka, Peterd, Poljanci II (34b), Privina Glava (36b), Szárazd I, Topličica I, Topličica II (42a,b), an drei dagegen Kerben (Belica (4a,b), Čermožiše (13b)) angebracht.

Kleine Löcher finden sich an drei Sichel: in zwei Fällen ist der Griff durchlöchert (Bizovac (7a) und Rudnik), in einem hingegen die Klinge (Dobrinici).

Die Sichel waren auf zwei Weisen gegossen. Den Zeichnungen und Photographien nach zu urteilen, ist die Weise vorherrschend, wo sich die Eingußstelle am Dorn befindet. In diesem Fall ist der Dorn massiv und von weitwinkliger Form. Jedoch ist dies nicht die Regel, was zwei Exemplare aus Bizovec (7b) und Draßburg beweisen, wo die Eingußstelle an der Klängenrückenrippe liegt. Das ist das zweite Gießverfahren. Auf diese Weise gegossene Sichel haben gewöhnlich einen kleineren Dorn von dreieckiger Form (Belica 4a,b,c), Budinščina (12b), Topličica II (42a). Man wird in Zukunft noch feststellen müssen, ob es sich bei den beiden Verfahren um ein chronologisches oder ein geographisches Merkmal handelt; bei der mittelbronzezeitlichen Sichel vom Depotfund Dunaújváros-Kozsiderpadlás II (Mozsolics 1967, 134 f, Taf. 49: 10) und einem Parallelstück aus dem Fluß Ljubljanka bei Blatna Brezovica (Šinkovec 1995, 125, Taf. 144: 8) beispielsweise befindet sich die Eingußstelle am Dorn.

Von 48 Depotfunden, wo diese Variante auftritt, werden 44 in die zweite Phase der Jungbronzezeit (nach Vasić) bzw. in den Horizont Veliko Nabrde (nach Vinski-Gasparini) oder Kurd (nach Mozsolics) datiert. Die Depotfunde, die dem folgenden Horizont zugewiesen werden, sind: Baia Mare (Horizont Jupalnic), Belica, Lisine (Horizont Kloštar Ivanić) und Čermožiše. Die Zusammensetzung der rumänischen Depotfunde ist fraglich, die drei restlichen enthalten neben Neuheiten (Belica und Čermožiše - Beile mit Y-Motiv, Lisine - ein Schwert, vergleichbar mit dem Typ Locras) hauptsächlich Gegenstände, die für die zweite Jungbronzezeit charakteristisch sind. Zeitlich sind also die Griffzungensichel mit Y-Motiv der Variante a typische Vertreter der Stufe Ha A1.

Die behandelten Sichel sind in Transdanubien, Ostslowenien, im Kroatischen Zagorje, in Medimurje, Slawonien, Srem, Nordwestbosnien und Nordserbien verbreitet. Etwas weiter entfernt sind die beiden Exemplare vom Burgenland und Niederösterreich, von sehr weit her stammt die Sichel aus Rumänien (Abb. 4). Die Verbreitung ist demnach auf ein relativ kleines Gebiet begrenzt und spricht für einen geschlossenen Wirtschafts- oder Produktionskreis.

ANHANG

Im Anhang werde ich noch 22 Sichel mit Y-Motiv behandeln, die sich in Details von der Variante a unterscheiden. Ich habe sie in 14 weitere Varianten untergegliedert - von b bis o. Die fortlaufende Nummer des Fundortes (s. S. 33 ff.) entspricht der Nummer auf *Abb. 5*.

Variante b

(Abb. 1: b)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klängenrückenrippe fort und die innere Griffrippe läuft sanft gebogen in die Klängenrippe fort. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klängenrückenrippe liegt, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klängenrückenrippe zusammen. Über der Griffbasis befinden sich zwei Schrägrippen.

Zeitstellung: Horizont Veliko Nabrde.

Variante c

(Abb. 1: c)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klängenrückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft, ebenfalls sanft gebogen, in die Klängenrippe fort. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klängenrückenrippe befindet, nach rechts und links. Darüber ist eine Querrippe angebracht, die die innere Griffrippe mit der Klängenrückenrippe verbindet.

Zeitstellung: Horizont Kurd.

Variante d

(Abb. 1: d)

Beschreibung: Der Griff weist drei Rippen auf. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klängenrückenrippe fort und die innere Griffrippe, ebenfalls sanft gebogen, in die Klängenrippe. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klängenrückenrippe liegt, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klängenrückenrippe zusammen. Am Dorn befindet sich ein Knopf.

Zeitstellung: Zweite Phase der Jungbronzezeit.

Variante e

(Abb. 1: e)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klängenrückenrippe fort, die innere Griffrippe deutet nur eine Krümmung zur Klinge hin an, endet aber unter der Klängenrückenrippe. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klängenrückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klängenrückenrippe zusammen.

Zeitstellung: Zweite Phase der Jungbronzezeit.

Variante f

(Abb. 1: f)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die

äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft dagegen mit einem Knick in die Klengerippe fort. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen.

Zeitstellung: Dritte Phase der Jungbronzezeit.

Variante g

(Abb. 1: g)

Beschreibung: Der Griff hat drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft dagegen mit einem Knick in die Klengerippe fort, die bis zum Dorn "verlängert" ist. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der äußeren Zungenrippe zusammen.

Zeitstellung: Zweite Phase der Jungbronzezeit.

Variante h

(Abb. 1: h)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe geht indes mit einem Knick in die Klengerippe über, unter der parallel noch eine Rippe verläuft. Die mittlere Griffrippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen. Über der mittleren Y-Griffrippe sind fünf Querrippen angebracht.

Zeitstellung: Stufe Suseni.

Variante i

(Abb. 1: i)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft hingegen geradeaus zur Klengerückenrippe fort oder hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen. Die Klinge ist glatt und hat keine Klengerippe.

Zeitstellung: Horizont Kurd bzw. Drslavice bzw. Veliko Nabrde.

Variante j

(Abb. 1: j)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe deutet nur eine Biegung zur Klinge hin an, vereinigt sich aber mit der Klengerückenrippe. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen. Die Klinge ist glatt und hat keine Klengerippe.

Zeitstellung: Horizont Veliko Nabrde.

Variante k

(Abb. 1: k)

Beschreibung: Am Griff befinden sich drei Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft indes geradeaus zur Klengerückenrippe fort bzw. hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen. An der Klinge befindet sich eine Rippe.

Variante l

(Abb. 1: l)

Beschreibung: Der Griff weist drei Rippen auf. Die äußere Griffrippe läuft sanft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft geradeaus zur Klengerückenrippe fort bzw. hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen. An der Klinge befinden sich zwei Rippen.

Zeitstellung: Zweite Phase der Jungbronzezeit.

Variante m

(Abb. 1: m)

Beschreibung: Der Griff weist drei Rippen auf. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft indes geradeaus zur Klengerückenrippe fort bzw. hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der äußeren Zungenrippe zusammen. An der Klinge befinden sich zwei Rippen. Über der mittleren Y-Griffrippe sind drei Querrippen angebracht.

Zeitstellung: Zweite Phase der Jungbronzezeit.

Variante n

(Abb. 1: n)

Beschreibung: Der Griff weist drei Rippen auf. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft geradeaus zur Klengerückenrippe fort bzw. hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der äußeren Zungenrippe zusammen. An der Klinge befinden sich drei Rippen.

Zeitstellung: Horizont Veliko Nabrde.

Variante o

(Abb. 1: o)

Beschreibung: Am Griff befinden sich fünf Rippen. Die äußere Griffrippe läuft gebogen in die Klengerückenrippe fort, die innere Griffrippe läuft geradeaus zur Klengerückenrippe fort bzw. hinein. Die mittlere Rippe zweigt sich am Dorn, der sich am Übergang von der äußeren Griffrippe zur Klengerückenrippe befindet, nach rechts und links; die Schenkel fließen mit der inneren Griffrippe bzw. der Klengerückenrippe zusammen.

nrippe zusammen. An der Klinge befinden sich zwei Rippen.

Zeitstellung: Horizont Kurd.

Die Sichel aus *Sremska Mitrovica* (Vasić 1994, 30 f, Taf. 12: 164) habe ich aufgrund der falschen Zeichnung nicht berücksichtigt, vgl. Balen-Letunić 1988, Taf. 1: 3.

Die Sichel der Varianten b-d könnte man nach dem typologischen Schema Petrescu-Dimbovița (1978) der Variante Uioara 2 zuzuordnen, die Sichel der Varianten f-h dem Typ Uioara 2, die Sichel der Varianten e und j dem Typ Uioara 4, die Sichel der Varianten i und k-n dem Typ Uioara 1 und die Sichel der Variante o dem Typ Uioara 5. Einzelne Si-

cheln der Varianten b-d, i und k-o kämen schon in der Stufe Uriu vor, die Mehrzahl könnte man allerdings in die Stufe Suseni datieren, der man auch die Sichel der Varianten e-h und j zuweisen würde (Petrescu-Dimbovița 1978, 53 ff).

Die Depotfunde, wo Sichel der Varianten b-o vorkommen, sind größtenteils in die zweite Phase der Jungbronzezeit bzw. in den Horizont Veliko Nabrde/Kurd/Suseni datiert. Eine Ausnahme bilden der Depotfund Drslavice II, der in den Horizont Drslavice datiert ist, und Augsdorf, der in die dritte Phase der Jungbronzezeit fällt. Zeitlich stimmen diese Sichel also größtenteils mit der Variante a überein.

Auch ihre Verbreitung stimmt, ausgenommen der Exemplare aus "Rosenheim", Drslavice, Szentes II und Band, die ziemlich weit entfernt sind, mit der Variante a überein (*Abb. 5*).

Primož Pavlin
Inštitut za arheologijo
Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
Gosposka 13
SI-1000 Ljubljana

Rimske najdbe izpod Miklavškega hriba pri Celju.

Boris VIČIČ

Izvleček

V članku je prikazan izbor rimske keramike, izkopane po drugi svetovni vojni pod Miklavškim hribom pri Celju. Gradivo izvira iz dveh, med seboj ne posebej oddaljenih točk, tako da opravičeno domnevamo, da gre za eno najdišče. Na eni izmed obravnavanih točk (Sadnikov vrt), so danes prezentirani ostanki t. i. Heraklejevega svetišča. Za obravnavano problematiko je pomembna tudi izkopana latenska keramika, ki pa tu ni prikazana. S pričujočim izborom lepo ilustriramo naraščanje rimskega vpliva na območju noriške Celeje v času 1. stol. pr. n. š., torej v času pred nastankom rimskega municipija.

Poselitev Miklavškega hriba (imenovanega tudi Miklavžev hrib), vzpetine južno od Celja nad Savinjo, je takorekoč kontinuirana že skoraj tri tisočletja. Z njegovega vrha je poznano prazgodovinsko gradišče (Bolta 1966, 377 s; ANSl, 281 s; Teržan 1990, 106 ss), na terasi pod njim pa so prezentirane ostaline t. i. Heraklejevega svetišča iz 2. stol. (Klemenc 1957, 92 ss; isti 1961, 427 ss; Petru 1960, 201 ss). Ob vznožju so bile na Bregu odkrite pomembne najdbe (Kolšek 1959, 230 ss), še posebej pa izstopa kovnica noriških srebrnikov in številne drobne najdbe iz Savinje (Lazar 1996, 279 ss), kar kaže, da je tu stalo keltsko naselje, predhodnik municipija *Celeia*.

Del gradiva je bil pridobljen slučajno l. 1947 pri gradnji temeljev za Sindikalni dom (imenovan tudi Delavski dom ali Dom Dušana Finžgarja; t. 1: 12-17; 2) in del pri izkopavanjih takratnega Sadnikovega vrta, kjer so bili kasneje prezentirani ostanki t. i. Heraklejevega svetišča (t. 1: 1-11). Žal je ohranjena dokumentacija precej pomanjkljiva, stratigrafski podatki takorekoč ne obstajajo in tudi gradivo je bilo pozneje pomešano in ga ni mogoče vedno natančno lokalizirati (t. 3; 4). V ohranjenih zapiskih tudi ni govora o more-

Abstract

A selection of Roman ceramics is discussed in the article, excavated after the second world war under Miklavški hrib by Celje. The material originates from two points, not very far apart, so that there is a justified presumption that it is a single site. At one of the points dealt with (Sadnikov vrt), the remains of Heracles' sanctuary are today on display. Excavated *La Tène* pottery, which are not shown here, are also relevant to the question discussed. The present selection well illustrates the expansion of Roman influence in the region of noric *Celeia* in the 1st century BC, thus at a time prior to the founding of the Roman *municipium*.

bitnih ostankih arhitekture, ki bi časovno sovpadala s starejšim obravnavanim gradivom, saj so raziskovalci posvečali pozornost predvsem ostankom monumentalne arhitekture svetišča. Obe obravnavani lokaciji sta med seboj oddaljeni borih 20 m in ležita na isti terasi, tako da gre gotovo za eno najdišče, katerega celotni obseg nam še ni poznan (sl. 1).

Nekatere oblike domače latenske lončenine (Horvat 1993, 85 s) so gotovo starejše od uvoženih rimskih kosov. Prevladujejo različne oblike loncev, vaz z izvihanim ustjem in bikoničnih skodel iz fine sive keramike. Značilna so tudi dna visokih pokalov, ki jih pozna mokronoška skupina v poznolatskem in avgustejskem obdobju (Guštin 1977, t. 20). Precej je tudi grobih loncev, pokrovov in trinožnikov, okrašenih z vrezi, vbodi in metličenjem, nekateri pa so izdelani iz grafitirane keramike.

V pričujočem članku prinašamo izbor rimskega keramičnega gradiva, ki ga je v najpomembnejših potezah obdelala že J. Horvat v svoji neobjavljeni disertaciji (Horvat 1993, 82 ss). Pri raziskavah Heraklejevega svetišča je bilo najdenih tudi precej novcev, ki segajo od Avgusta do Honorija in

Sl. 1: Celje, Miklavški hrib. A - prazgodovinsko gradišče (po Teržan 1990, sl. 98), B - rimska Celeja, 1 - "Heraklejevo svetišče", 2 - Sindikalni dom. M. = 1:25000.

Abb. 1: Celje, Miklavški hrib. A - vorgeschichtlicher Ringwall (nach Teržan 1990, Abb. 98), B - römische Celeia, 1 - "Herakles-Kultstätte", 2 - Sindikalni dom.

tako dopolnjujejo arheološko podobo tega najdišča (Kos 1988, 71 ss).

Tako smo omejeni zgolj na tipološko analizo najdb, ki pa kljub temu prinaša nekaj pomembnih spoznanj o romanizaciji tega prostora.

Odlomki nog krožnikov ali pladnjev iz č r n e s i g i l a t e (t. 1: 15; 3: 15,20,21) so sicer skromni, a prepričljiv dokaz rimskega vpliva na noriški prostor že v 1. st. pr. n. š. Tako datacijo nakazujejo najdbe s Štalenskega vrha (Schindler 1967, 60 ss; ista 1986, 345 ss; Horvat 1995, 25 ss) in tudi v Ljubljani je črna sigilata prisotna že v najstarejši fazi poselitve (Vičič 1994, 27 ss).

Med izbranim gradivom je najbogateje zastopana italska r d e č a s i g i l a t a, ki vsa nedvomno izvira iz padanskih delavnic. Pladnji ali krožniki servisa I oblike Consp. 12 (t. 1: 1,12; 3: 3) so datirani v srednje- do poznoavgustejski čas, kar velja tudi za skodelo oblike Consp. 7 (t. 4: 9). Oblika Consp. 14 (t. 1: 2) je vodilna oblika horizonta Dangstetten-Oberaden, podobno pa velja tudi za ob-

liko Consp. 22 (t. 3: 2,4). Tej dataciji se pridružujejo tudi dvoročajne skodele (t. 2: 8; 3: 1,16; morda tudi t. 1: 7; 4: 20), noga keliha (t. 2: 12) in vrči (t. 2: 16,20; 4: 11-16).

Tako časovno opredelitev obravnavanega gradiva nakazujejo tudi žigi, saj so izključno rombični ali pravokotni. Sicer slabo ohranjen žig na dnu pladnja ali krožnika okrašen z vejico (t. 1: 10,10a) lahko preberemo kot REM. Morda je žig izdelovalca Remusa, ki ga srečamo tudi na Štalenskem vrhu (Oxe, Comfort 1968, 1572; Schindler, Scheffenecker 1977, t. 114). Slabo ohranjen rombični žig AS ... z zvezdo in polmesečem (t. 1: 14,14a) morda povežemo z imenom *Asellus*, poznanem tudi s Štalenskega vrha, kjer je na izdelkih fabrikata B datiran v čas med leti 10 pr. n. š. in 0. Težko čitljiv je tudi žig V .. O (t. 2: 10,10a) prav tako z zvezdo in polmesečem. Morda ga lahko beremo kot *Vfio*, ki je znan tudi na Štalenskem vrhu. Tu srečamo med fabrikati vrste B, sicer pa datiranega med 10 pr. n. š. in 10 oz. 15 n. š., tudi žig izdelovalca Solimarusa, ki se pojavi tudi na dnu naše skodele na t. 2: 9 (Schindler, Scheffenecker 1977, t. 91,120 in 125). Ostali žigi so še težje določljivi. Za žig na dnu skodele BITI (t. 1: 11,11a) poznam vzporednico v Rovigu in najbližje primerjave *Bitus* in *Bito* (Oxè, Comfort 1968, 329), slednjega tudi na Štalenskem vrhu (Schindler, Scheffenecker 1977, t. 93). Danes žal uničen žig na dnu pladnja (t. 1: 17,17a,b) je ohranjen v risbi v arhivu celjskega muzeja. Žig GRATI SARI lahko beremo kot *Gratus Sari*, ki ga srečamo v Sisciji (Koščević, Makjanić 1995, Fig 33, 31) in v grobu v Ornavassu (Graue 1974, grob 90), kjer je datiran v leta 15-10 pr. n. š. Čeprav je ohranjen le polovično, je žig na t. 2: 14,14a morda iz delavnice istega mojstra. Za žig MIRO (t. 3: 6,6a) je najbližja paralela poznana s Štalenskega vrha kot žig *Myro*, datirana med leti 10 pr. n. š. in 10 (15) n. š. (Schindler, Scheffenecker 1977, 268 s). Ostali žigi (t. 1: 16; 3: 14) zaradi fragmentarnosti žal ne dovoljujejo bližje interpretacije.

Sigilatno gradivo dopolnjujejo okrašene čaše ACO s sigilatnim premazom (t. 1: 6; 2: 2,5,6,13) ali brez (t. 2: 3,7; 3: 8; 4: 2,3,7,18). Prve poznamo tudi v Ljubljani, kjer so s spremnim gradivom datirane v postavgustejsko fazo IIIb (Vičič 1994, 33s, t. 10: 21,21), medtem ko so na Štalenskem vrhu redke. Čaša, okrašena z luskami in sigilatnim premazom (t. 4: 5) je na Štalenskem vrhu uvrščena v tip 137, datiran med leta 30 in 40 (Schindler-Kaudelka 1975, 137 s). Nekaj mlajše so skodele oblike Consp. 43 (t. 2: 17-19), ki predstavljajo vodilno obliko flavijskega obdobja v Podonavju.

Med tipično zgodnjorimsko gradivo sodi tudi keramika tankih sten. Čaša, okrašena z reliefnimi paličicami (*t. 1: 9*) je na Štalenskem vrhu uvrščena v obliko 2 in datirana med leta 25 in 10 pr. n. š. (Schindler-Kaudelka 1975, 39 ss), medtem ko se v Ljubljani pojavi v fazi IIIa v srednjeav-gustejskem času (Vičič 1994, 33 s). Nekoliko mlajši je odlomek čaše, okrašene z vbodi (*t. 4: 17*), oblike 5 s Štalenskega vrha, datirane med leta 10 pr. n. š. in 0.

Za glinen balzamarij (*t. 1: 8*) najdemo lepo primerjavo v Ljubljani na Gornjem trgu 15, kjer je bila najden v jami 1 v hiši, datirani v poznoav-gustejsko obdobje (Vičič 1993, t. 1, 10).

Vse oljenke so, čeprav skromno ohranjene, nedvomno reliefne (*t. 2: 15; 4: 21-23*).

Iz padanskega sigilatnega konteksta izstopajo odlomki skled oz. skodel (*t. 3: 24-26*), ki po kakovosti in izgledu kažejo galski izvor.

Najmlajše gradivo predstavljajo odlomki afriške sigilate (*t. 4: 24-26*), ki jih lahko uvrstimo v tip 50 in 58 B po Hayesu, datiranih okvirno v 4. stol. (glej zadnji pregled pri Pröttel 1996).

Obravnavano, po količini sicer skromno, zgodnjorimsko keramično gradivo lepo dopolnjuje razkorak med prazgodovinsko poselitvijo tega območja in rimsko Celejo v neposredni bližini. Skupaj z neobjavljenim latenskim gradivom potrjuje obstoj staroselske naselbine s prepoznavnim italjskim vplivom že v avgustejskem obdobju. Z ustanovitvijo municipija *Celeia* v klavdijskem času se težišče poselitve premakne proti severu, obravnavani predel pa dobi drugačen, kulturni značaj. Vznožje Miklavškega hriba z najpomembnejšimi keltskimi ostalinami doživi dokončni udarec v 3. stol. s poplavo in prestavitvijo struge reke Savinje.

KATALOG

Gradivo je opisano v treh sklopih: Miklavški hrib - "Heraklejevo svetišče", Miklavški hrib - Sindikalni dom in Miklavški hrib - neopredeljeno. Pri prvih dveh sem izvor oz. natančno lokacijo s pomočjo arhivskih zapiskov in številka na predmetih lahko z gotovostjo določil, medtem ko pri zadnjem to ni bilo mogoče.

Okrajšave: d. = dolžina; p. = premer; r. p. = rekonstruiran premer; r. v. = rekonstruirana višina; v. = višina.

Trdota je bila določena po Mohsovi desetstopenjski trdotni lestvici.

Barve so bile določene po *Munsell Soil Color Charts*, 1990.

Material je bil določen samo okvirno. Čistost gline je podana le vizualno; keramične analize niso bile narejene, zato bi bili tudi drugi podatki (vrste materiala, velikost in gostota pustila ipd.) zgolj osebna presoja. Opisu predmeta sledi njegova trdota (in trdota event. premaza), temu barva in na koncu mere.

Tabla 1

Miklavški hrib - "Heraklejevo svetišče"

1. Pladenj ali krožnik, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 40 cm, v. 4,3 cm. Inv. št. 21882.
2. Odlomek ustja skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; v. 1 cm. Inv. št. 21871.
3. Odlomek skodele, okrašene z vodoravnimi žlebovi, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 8,4 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21867.
4. Odlomek skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 8 cm, v. 2,5 cm. Inv. št. 21869.
5. Odlomek skodele iz dokaj slabo prečiščene gline; trdota 5; barva 5 YR 5/1; r. p. 9,6 cm, v. 3,5 cm. Inv. št. 21876.
6. Odlomek skodele, okrašene z lističi in rebri; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 6/6, premaz 2.5 YR 5/8; d. 3,7 cm. Inv. št. 21870.
7. Odlomek ostenja posode, okrašene s človeško figuro, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/6; d. 5 cm, v. 5,3 cm. Inv. št. 21880.
8. Odlomek glinene stekleničke (balzamarija) iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 7.5 YR 6/4; r. p. 1,3 cm, v. 4,1 cm. Inv. št. 21875.
9. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, okrašene z reliefnimi paličicami; trdota 3; barva 5 YR 5/6; r. p. 6,2 cm, v. 3,4 cm. Inv. št. 21881.
- 10, 10a. Dno pladnja ali krožnika s pravokotnim žigom REM in vejico, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 8,7 cm, v. 1,7 cm. Inv. št. 21879.
- 11, 11a. Noga skodele s pravokotnim žigom BITI, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 5 cm, v. 1,6 cm. Inv. št. 21868.

Miklavški hrib - Sindikalni dom

12. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/6; r. p. 31 cm, v. 2,2 cm. Inv. št. 21883.
13. Odlomek noge pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 8,5 cm, v. 1,7 cm. Inv. št. 21884.
- 14, 14a. Odlomek dna pladnja z rombičnim žigom AS..., tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 9,5 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21846.
15. Odlomek dna pladnja ali krožnika, črna sigilata; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 7/6, premaz 7.5 YR 4; r. p. 9 cm, v. 2,3 cm. Inv. št. 21857.
16. Dno pladnja, tera sigilata, preluknjan, z ostanki pravokotnega žiga; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 6/6, premaz 10 R; 4/8 r. p. 10,4 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21848.
- 17, 17a,b. Dno pladnja s pravokotnim žigom GRATI SARI, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 7.5 YR 8/6, premaz 2.5 YR 5/8; r. p. 11 cm, v. 2,5 cm. Inv. št. 21847.

Tabla 2

Miklavški hrib - Sindikalni dom

1. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; v. 1,6 cm. Inv. št. 21887.
2. Odlomek roba čaše, okrašene z rastlinskim okrasom, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 7/6; r. p. 7,5 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21888.
3. Odlomek ustja čaše iz dobro prečiščene gline; trdota 3; barva 5 YR 6/6; r. p. 7,5 cm, v. 2,3 cm. Inv. št. 21889.

4. Odlomek čaše iz dobro prečiščene glin, okrašene z žlebovoma; trdota 3; barva 5 YR 6/6; r. p. ustja 8 cm, v. 8,6 cm. Inv. št. 21862.

5. Odlomek čaše, okrašene z rastlinskim motivom in bunčicami, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 5/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. ustja 7,5 cm, v. 8,4 cm. Inv. št. 21855.

6. Odlomek čaše, okrašene z bunčicami, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 5/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 4,7 cm, v. 3 cm. Inv. št. 21859.

7. Odlomek čaše, okrašene z bunčicami; trdota 3; barva 5 YR 6/6; r. p. 4,5 cm, v. 3,8 cm. Inv. št. 21861.

8, 8a. Noga dvoročajne skodele s sledovi rastlinskega okrasa in reliefnega žiga na spodnji strani, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 5/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 6 cm, v. 1,3 cm. Inv. št. 21856.

9, 9a. Dno skodele s pravokotnim žigom SOLI MARI, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; p. 4,6 cm, v. 1,6 cm. Inv. št. 21845.

10, 10a. Dno pladnja ali krožnika z rombičnim žigom V.O., tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 8 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21858.

11. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/3, premaz 10 R 4/6; r. p. 12,2 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21850.

12. Noga keliha, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 10 R 5/8, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 9,8 cm, v. 3,5 cm. Inv. št. 21851.

13. Odlomek čaše, okrašene z jajčnim okrasom in bunčicami, tera sigilata; trdota 2, premaz 3; barva 2.5 YR 6/8, premaz 10 R 4/8; d. 3 cm, v. 4 cm. Inv. št. 21852.

14, 14a. Odlomek dna pladnja ali krožnika, z ostanki pravokotnega žiga, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; d. 4 cm. Inv. št. 21886.

15. Odlomek diska oljenke z ostanki okrasa; trdota 4; barva 5 YR 5/6; r. p. 7,3 cm, v. 1,3 cm. Inv. št. 21863.

16. Ročaj vrča, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; d. 3,5 cm. Inv. št. 21885.

17. Odlomek roba skodele, okrašene z rastlinskim motivom, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/8, premaz 10 R 5/8; r. p. 10 cm, v. 1 cm. Inv. št. 21853.

18. Odlomek ustja skodele, okrašene z rastlinskim okrasom, tera sigilata; trdota 5, premaz 5; barva 10 R 4/8, premaz 10 R 6/8; r. p. 14,5 cm, v. 1,8 cm. Inv. št. 21890.

19. Odlomek roba skodele, okrašene z rastlinskim okrasom, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 10 R 4/8; r. p. 25,4 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21854.

20. Odlomki dvoročajnega vrča, s sigilatnim premazom; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 7/6, premaz 10 R 4/6; rekonstruirana v. 27 cm. Inv. št. 21860.

Tabla 3

Miklavški hrib - neopredeljeno

1. Odlomek dvoročajne skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 20,4 cm, v. 4,2 cm. Inv. št. 21793.

2. Odlomek pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 17,6 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21801.

3. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 40 cm. Inv. št. 21891.

4. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 4/8; v. 2 cm. Inv. št. 21892.

5. Odlomek roba pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; v. 2,8 cm. Inv. št. 21893.

6, 6a. Odlomek dna posode s kvadratnim žigom MIRO, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; d. 3 cm. Inv. št. 21830.

7. Odlomek skodele iz dobro prečiščene glin; trdota 6; barva 2.5 YR 4; r. p. 10 cm, v. 2,5 cm. Inv. št. 21815.

8. Odlomek dna čaše, tera sigilata; trdota 6, premaz 7; barva 10 R 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 3,8 cm, v. 1,5 cm. Inv. št. 21792.

9. Dno čaše, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 4,3 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21796.

10. Dno čaše, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 4,7 cm, v. 1,2 cm. Inv. št. 21795.

11. Odlomek dna skodele, tera sigilata; trdota 4, premaz 5; barva 2.5 YR 5/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 4,8 cm, v. 1,5 cm. Inv. št. 21899.

12. Odlomek noge skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 10 R 4/6; r. p. 5,3 cm, v. 2,8 cm. Inv. št. 21788.

13. Odlomek dna čaše, tera sigilata; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 5,6 cm, v. 1,5 cm. Inv. št. 21794.

14. Odlomek dna skodele s pravokotnim žigom; trdota 3, premaz 4; barva 2.5 YR 5/8, barva 2.5 YR 4/8; r. p. 5,6 cm, v. 2 cm. Inv. št. R 21897.

15. Odlomek pladnja ali krožnika, črna sigilata; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 7/4, premaz 5 YR 2.5/2; r. p. 6,5 cm, v. 2,2 cm. Inv. št. 21786.

16. Odlomek noge dvoročajne skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 7,6 cm, v. 1,4 cm. Inv. št. 21894.

17. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 5 YR 7/6, premaz 10 R 4/6; r. p. 9,3 cm. Inv. št. 21896.

18. Odlomek pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 9 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21787.

19. Odlomek dna vrča, sigilatni premaz; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 10,5 cm, v. 1,3 cm. Inv. št. 21898.

20. Odlomek pladnja ali krožnika, črna sigilata; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 7/6, premaz 10 R 2.5/2; r. p. 10,4 cm, v. 2 cm. Inv. št. 21784.

21. Odlomek pladnja ali krožnika, črna sigilata; trdota 3, premaz 7; barva 5 YR 7/4, premaz 5 YR 2.5/2; r. p. 11 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21785.

22. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 5, premaz 7; barva 10 R 4/8, premaz 10 R 6/8; r. p. 10,7 cm, v. 2,3 cm. Inv. št. 21895.

23. Odlomek dna pladnja ali krožnika, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 13,2 cm, v. 1,7 cm. Inv. št. 21900.

24. Odlomek posode, galska sigilata; trdota 7, premaz 8; barva 10 R 4/8, premaz 10 R 6/8; r. p. 17,2 cm, v. 3,5 cm. Inv. št. 21807.

25. Odlomek posode, galska sigilata; trdota 7, premaz 8; barva 10 R 4/8, premaz 10 R 6/8; r. p. 21,9 cm, v. 3,5 cm. Inv. št. 21808.

26. Odlomek posode, galska sigilata; trdota 7, premaz 8; barva 10 R 4/8, premaz 10 R 6/8; r. p. 32 cm, v. 4 cm. Inv. št. 21901.

Tabla 4

Miklavški hrib - neopredeljeno

1. Odlomek čaše, tera sigilata; trdota 6, premaz 7; barva 10 R 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 6,5 cm, v. 3,7 cm. Inv. št. 21790.

2. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, brez premaza; trdota 3; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 7 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21813.

3. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, brez premaza; trdota 3; barva 7.5 YR 6/6; r. p. 7 cm, v. 3,1 cm. Inv. št. 21814.

4. Odlomek čaše okrašene s kaneluro, tera sigilata; trdota 6, premaz 7; barva 10 R 6/8, premaz 10 R 4/8; r. p. 7,5 cm, v. 3,5 cm. Inv. št. 21791.

5. Odlomek skodele, okrašene z luskami, sigilatni premaz; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 7,1 cm, v. 4 cm. Inv. št. 21812.

6. Odlomek skodele iz slabo prečiščene gline, okrašene s plitkima kanelurama; trdota 7; barva 7.5 YR 5; r. p. 10 cm, v. 4,7 cm. Inv. št. 21819.

7. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline; trdota 4; barva 5 YR 6/6; r. p. 4 cm, v. 4,1 cm. Inv. št. 21811.

8. Odlomek čaše, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 13,2 cm, v. 2,4 cm. Inv. št. 21802.

9. Odlomek skodele, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 14 cm, v. 4,3 cm. Inv. št. 21789.

10. Odlomek skodele s sigilatnim premazom; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 7/4, premaz 10 R 6/8; r. p. 14 cm, v. 3,6 cm. Inv. št. 21805.

11. Odlomek dna vrča, tera sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 11,2 cm, v. 3,8 cm. Inv. št. 21798.

12. Odlomek dna posode, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 11,2 cm, v. 4 cm. Inv. št. 21799, 9

13. Odlomek vratu vrča, sigilatni premaz; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 8,3 cm, v. 7,6 cm. Inv. št. 21824.

14. Odlomek vratu vrča, sigilatni premaz; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; r. p. 7,7 cm, v. 4,4 cm. Inv. št. 21809.

15. Ročaj vrča, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; p. 1,5 cm, d. 5,5 cm. Inv. št. 21800.

16. Ročaj vrča, tera sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/6, premaz 2.5 YR 6/8; p. 1,5 cm, d. 7,8 cm. Inv. št. 21903.

17. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, okrašene z vbodi; trdota 5; barva 5 YR 5/6; d. 2,5 cm, v. 3,1 cm. Inv. št. 21817.

18. Odlomek čaše, okrašene z lističi in bunčicami, brez premaza; trdota 3; barva 7.5 YR 6/6; d. 2,7 cm, v. 3,2 cm. Inv. št. 21816.

19. Odlomek čaše iz dobro prečiščene gline, okrašene s plitkima kanelurama in kratkimi vrezji; trdota 6; barva 2.5 YR 4; d. 2,4 cm, v. 1,2 cm. Inv. št. 21820.

20. Odlomek ostenja posode, okrašene z rastlinskim in živalskim motivom, tera sigilata; trdota 4, premaz 6; barva 10 R 5/8, premaz 10 R 6/8; d. 3,5 cm. Inv. št. 21902.

21. Odlomek ramena oljenke, prevlečene s premazom; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; d. 1,8 cm. Inv. št. 21828.

22. Odlomek ramena oljenke; trdota 3; barva 7.5 YR 8/4; d. 2 cm. Inv. št. 21827.

23. Odlomek ramena oljenke, disk je okrašen z rozeto; trdota 3; barva 7.5 YR 7/6; v. 2,5 cm. Inv. št. 21829.

24. Odlomek skodele, afriška sigilata; trdota 3, premaz 4; barva 5 YR 7/8, premaz 10 R 5/8; r. p. 29,3 cm, v. 4,4 cm. Inv. št. 21803.

25. Odlomek pladnja, afriška sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 7.5 YR 6/6, premaz 10 R 5/8; r. p. 29,8 cm, v. 5,7 cm. Inv. št. 21804.

26. Odlomek skodele, afriška sigilata; trdota 3, premaz 5; barva 2.5 YR 6/8, premaz 2.5 YR 4/8; r. p. 46 cm, v. 4,5 cm. Inv. št. 21797.

Zahvale

Ireni Lazar in Darji Pirkmajer iz Pokrajinskega muzeja v Celju ter dr. Jani Horvat iz Arheološkega inštituta ZRC SAZU se zahvaljujem za prijaznost in pomoč pri obdelavi gradiva.

ANSI, *Arheološka najdišča Slovenije*, 1975.

BOLTA, L. 1966, Materialne ostaline Kelto v celjski okolici. - *Arh. vest.* 17, 377 s.

CONSP, *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*. - Mater. z. röm.-germ. Ker. 10, 1990.

GRAUE, J. 1974, Die Gräberfelder von Ornavasso. - *Hamb. Beitr. Arch.* 1.

GUŠTIN, M. 1977, Relativna kronologija grobov "Mokronoške skupine". - *Keltske študije* 4.

HORVAT, J. 1993, *Začetek rimske dobe na prostoru zahodne in osrednje Slovenije*. - Disertacija, neobjavljeno.

HORVAT, J. 1995, Ausbreitung römischer Einflüsse auf das Südostalpengebiet in voraugusteischer Zeit. - V: *Provinzialrömische Forschungen. Festschrift f. G. Ulbert*, 25 ss, Espelkamp.

KLEMENC, J. 1957, Izkopavanja na Sadnikovem vrtu v Celju. - *Celj. zbor.* 2, 92 ss.

KLEMENC, J. 1961, Celeia v antiki. - *Celj. zbor.* 6, 427 ss.

KOLŠEK, V. 1957, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. - *Celj. zbor.* 4, 230 ss.

KOS, P. 1988, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien (FMRSI)* 2.

KOŠČEVIČ, R. in R. MAKJANIČ, 1995, *Siscia, Pannonia Superior, Finds and Metalwork Production, Terra Sigillata*. - BAR Int. Ser. 621.

LAZAR, I. 1996, Latènezeitliche und frühromische Funde aus der Savinja in Celje. - *Arh. vest.* 47, 279 ss.

OXÈ, A. in H. COMFORT 1968, *Corpus Vasorum Arretinorum. A Catalogue of the Signatures, Shapes and Chronology of Italian Sigillata*. - Antiquitas 3, 4.

PERC, B. 1951, Rimske najdbe v Celju od 1941 do 1951. - *Arh. vest.* 2, 227 ss.

PETRU, P. 1960, Celje - Sadnikov vrt. - *Var. spom.* 8, 201 ss.

PRÖTTEL, Ph. M. 1996, *Mediterrane Feinkeramik des 2. - 7. Jahrhunderts n. Chr. im oberen Adriaarum und in Slowenien*. - Kölner Studien zur Archäologie der römischen Provinzen 2.

SCHINDLER, M. 1967, *Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges*. - Kärnt. Musschr. 43.

SCHINDLER, M. 1986, Die "Schwarze Sigillata" des Magdalensberges 2. Neufunde seit 1965. - V: *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg 1975 bis 1979*, Magdal. - Grabber. 15, 345 ss.

SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünnwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 58.

SCHINDLER, M. in S. SCHEFFENEGGER, 1977, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*. - Kärnt. Musschr. 62.

ŠAŠEL, J. 1970, Celeia. - V: *RE Suppl.* 12, 139 ss.

TERŽAN, B. 1990, *Starejša železna doba na slovenskem Štajerskem*. - Kat. in monogr. 25.
 VIČIČ, B. 1993, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 15. - *Arh. vest.* 44, 153 ss.

VIČIČ, B. 1994, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. - *Arh. vest.* 45, 25 ss.

Römische Funde am Fuße des Miklavški hrib bei Celje

Zusammenfassung

Die Besiedlung des Miklavški hrib (auch Miklavžev hrib genannt), einer Anhöhe südlich von Celje oberhalb der Savinja, ist sozusagen schon seit fast drei Jahrtausenden kontinuierlich besiedelt. Auf ihrem Gipfel liegt ein vorgeschichtlicher Ringwall (Bolta 1966, 377 f; ANSl, 281 f; Teržan 1990, 106 ff), auf der darunter liegenden Terrasse finden sich Kulturreste des sog. Herakles-Heiligtums aus dem 2. Jh. (Klemenec 1957, 92 ff; ders. 1961, 427 ff; Petru 1960, 201 ff). Am Fuße des Berges in Breg entdeckte man wichtige Funde (Kolšek 1959, 230 ff), von besonderer Bedeutung sind die Münzstätte norischer Silbermünzen und zahlreiche Kleinfunde aus der Savinja (Lazar 1996, 279 ff), was darauf hindeutet, daß hier eine keltische Siedlung, der Vorgänger des Munizipiums *Celeia*, gelegen hatte.

Ein Teil des Materials wurde zufällig 1947 bei der Errichtung des Gewerkschaftsgebäudes Sindikalni dom (auch Delavski dom oder Dom Dušana Finžgarja genannt; Taf. 1: 12-17; 2) und ein Teil bei den Grabungen im damaligen Sadnik-Garten, dem Sadnikov vrt, gefunden, wo man später die Reste der sog. Herakles-Kultstätte (Taf. 1: 1-11) aufgestellt hat. Leider ist die erhaltene Dokumentation ziemlich lückenhaft, stratigraphische Angaben sind gewissermaßen überhaupt nicht vorhanden, zudem wurde das Material später vermischt, so daß man es nicht immer genau zu lokalisieren vermag (Taf. 3; 4). In den erhaltenen Aufzeichnungen ist auch keine Rede von eventuellen Architekturresten, die in dieselbe Zeit fallen würden wie das ältere behandelte Material, denn die Forscher widmeten ihre Aufmerksamkeit vor allem den Resten der monumentalen Architektur des Heiligtums. Die besagten Orte liegen knapp 20 m voneinander entfernt auf derselben Terrasse, so daß es sich gewiß um eine Fundstätte handelt, deren Gesamtumfang man allerdings noch unbekannt ist (Abb. 1). Einige Formen einheimischer latènezeitlicher Keramik (Horvat 1993, 85 f) sind sicherlich älter als die importierten römischen Stücke. Vorherrschend sind verschiedene Formen von Töpfen, Vasen mit ausladendem Rand und bikonischen Schalen aus feiner grauer Keramik. Charakteristisch sind auch die Böden der hohen Pokale, die die Mokronog-Gruppe in der Spät-La-Tène- und der augusteischen Zeit kennt (Guštin 1977, Taf. 20). Es gibt auch ziemlich viel grobe Töpfe, Deckel und Dreifüße, die mit in Ritztechnik ausgeführtem Linienmuster, mit Stichelverzierung und Besenstichornamentik geschmückt sind, einige sind auch aus graphitierter Keramik hergestellt.

Im vorliegenden Aufsatz wird eine Auswahl römischer keramischer Materials präsentiert, das schon J. Horvat in den wichtigsten Zügen in ihrer unveröffentlichten Dissertation (Horvat 1993, 82 ff) bearbeitet hat. Bei der Erforschung der Herakles-Kultstätte wurden auch ziemlich viele Münzen entdeckt, die die Zeit von Augustus bis Honorius umfassen und so das archäologische Erscheinungsbild dieses Fundortes ergänzen (Kos 1988, 71 ff). So beschränken wir uns hier nur auf die typologische Analyse der Funde, die dennoch einige bedeutende Erkenntnisse über die Ro-

manisierung dieses Bereiches bringt.

Die Fragmente der Teller- oder Plattenfüße aus schwarzer Sigillata (Taf. 1: 15; 3: 15,20,21) sind zwar ein bescheidener, aber überzeugender Beweis römischen Einflusses auf das norische Gebiet schon im 1. Jh. v. Chr. Für eine solche Datierung sprechen die Funde vom Magdalensberg (Schindler 1967, 60 ff; dies. 1986, 345 ff; Horvat 1995, 25 ff), und auch in Ljubljana ist die schwarze Sigillata schon in der ältesten Besiedlungsphase vorhanden (Vičič 1994, 27 ff).

Unter dem ausgewählten Material ist die italische rote Sigillata am meisten vertreten und stammt zweifellos aus Werkstätten am Po. Die Platten oder Teller von Service I der Form Consp. 12 (Taf. 1: 1,12; 3: 3) werden in die mittel- bis spätaugusteische Zeit datiert, was auch für die Schale der Form Consp. 7 (Taf. 4: 9) zutrifft. Die Formen Consp. 14 (Taf. 1: 2) und Consp. 22 (Taf. 3: 2,4) sind Leitformen des Dangstetten-Oberaden-Horizontes. In dieselbe Zeit datiert sind auch die Doppelhenkelschalen (Taf. 2: 8; 3: 1,16; vielleicht auch Taf. 1: 7; 4: 20), ein Kelchfuß (Taf. 2: 12) und die Krüge (Taf. 2: 16,20; 4: 11-16).

Eine solche Zeitbestimmung des behandelten Materials zeigen auch die Stempel an, denn sie sind ausschließlich rhombisch oder rechteckig. Der zwar schlecht erhaltene, mit einem Zweig verzierte Stempel (Taf. 1: 10,10a) am Platten- oder Tellerboden ist vielleicht als REM zu entziffern. Möglicherweise stammt der Stempel vom Hersteller Remus, dem wir auch auf dem Magdalensberg begegnen (Oxè, Comfort 1968, 1572; Schindler, Scheffenecker 1977, Taf. 114). Der schlechterhaltene rhombische Stempel AS... mit Stern und Halbmond kann mit dem Namen *Asellus* in Verbindung gebracht werden, der auch auf dem Magdalensberg bekannt ist, wo er auf Exemplaren des Fabrikats B in die Zeit von 10 v. Chr. bis 0 datiert ist. Schwer lesbar ist auch der Stempel V...O (Taf. 2: 10,10a), ebenso mit Stern und Halbmond. Vielleicht ist er als *Vfio* zu entziffern, der auch auf dem Magdalensberg bekannt ist. Hier begegnen wir unter den zwar von 10 v. Chr. bis 10 bzw. 15 n. Chr. datierten Fabrikaten vom Typ B auch dem Stempel des Herstellers *Solimarus*, der auch am Boden unserer Schale auf Taf. 2: 9 auftritt (Schindler, Scheffenecker 1977, Taf. 91,120 und 125). Die restlichen Stempel sind noch schwerer bestimmbar. Eine Parallele zum Stempel am Boden der Schale BITI (Taf. 1: 11,11a) ist mir auch von Rovig bekannt, von den nächstliegenden Vergleichen *Bitus* und *Bito* (Oxè, Comfort 1968, 329) kommt der letztere auch auf dem Magdalensberg vor (Schindler, Scheffenecker 1977, Taf. 93). Der heute leider zerstörte Stempel am Plattenboden (Taf. 1: 17,17a,b) ist erhalten auf einer Zeichnung des Archivs im Museum von Celje. Der Stempel GRATI SARI kann als *Gratus Sari* gelesen werden, dem wir in Sicilia begegnen (Koščević, Makjanić 1995, Abb. 33,31) und in einem Grab in Ornavasso (Graue 1974, Grab 90), wo er in die Jahre 15-10 v. Chr. datiert wird. Obwohl nur die Hälfte davon erhalten ist, kann man erkennen, daß der Stempel auf Taf. 2: 14,14a vielleicht aus der Werkstatt desselben Meisters

stammt. Das nächstgelegene Parallelstück des Stempels MIRO findet sich auf dem Magdalensberg als Stempel *Myro*, der in die Jahre von 10 v. Chr. bis 10 (15) n. Chr. datiert ist (Schindler, Scheffenecker 1977, 268 f). Die restlichen Stempel (Taf. 1: 16; 3: 14) erlauben wegen der Bruchstückhaftigkeit leider keine genaueren Interpretationen. Das Sigillatamaterial ergänzen die verzierten ACO-Becher mit Sigillata-Überzug (Taf. 1: 6; 2: 2,5,6,13) oder ohne (Taf. 2: 3,7; 3: 8; 4: 2,3,7,18). Die ersteren sind auch in Ljubljana vorhanden, wo sie anhand des Begleitmaterials in die postaugusteische Phase IIIb datiert werden (Vičič 1994, 33 f, Taf. 10: 21,21), auf dem Magdalensberg kommen sie dagegen nur selten vor. Ein bauchiges Töpfchen mit Schuppendekor und Sigillata-Überzug (Taf. 4: 5) wird auf dem Magdalensberg dem Typ 137 zugeordnet, der in die Jahre von 30 bis 40 datiert ist (Schindler-Kaudelka 1975, 137 f). Etwas jünger sind die Schalen der Form Consp. 43 (Taf. 2: 17-19), die die Leitform der flavischen Zeit im Donauraum darstellen. Zum typischen frühromischen Material gehört auch die dünnwandige Gebrauchskeramik. Der Becher mit versetzten Reliefstreifen (Taf. 1: 9) auf dem Magdalensberg wird der Form 2 zugewiesen und in die Zeit von 25 bis 10 v. Chr. datiert (Schindler-Kaudelka 1975, 39 ff), während er in Ljubljana erst in der Phase IIIa der mitteleaugusteischen Zeit auftritt (Vičič 1994, 33 f). Etwas jünger ist das Fragment eines Bechers mit negativem Komradessin (Taf. 4: 17) der Form 5 vom Magdalensberg, die in die Zeit von 10 v. Chr. bis 0 datiert wird.

Ein schönes Parallelstück zum Tonbalsamarium (Taf. 1: 8) findet sich in Ljubljana am Gornji trg 15, wo es in Grube 1 eines in die spätaugusteische Zeit datierten Hauses entdeckt wurde (Vičič 1993, Taf. 1, 10).

Trotz des schlechten Erhaltungszustandes kann man erkennen, daß es sich bei den Öllampen zweifellos um Relieföllampen handelt (Taf. 2: 15; 4: 21-23). Vom Sigillatakontext von der Poebene weichen die Fragmente der Schüsseln bzw. Schalen ab (Taf. 3: 24-26), die nach Qualität und Aussehen auf gallische Herkunft deuten.

Das jüngste Material stellen Fragmente afrikanischer Sigillata (Taf. 4: 24-26) dar, die wir den Typen 50 und 58 B nach Hayes zuordnen können; sie werden ungefähr in das 4. Jh. datiert (siehe die letzte Übersicht bei Pröttel 1996).

Das behandelte, der Menge nach zwar bescheidene frühromische Keramikmaterial überbrückt die Kluft zwischen der vorgeschichtlichen Besiedlung dieses Bereiches und dem römischen Celeia in dessen unmittelbarer Nähe. Zusammen mit dem nichtveröffentlichten latenzzeitlichen Material bestätigt es die Existenz einer alteingesessenen Siedlung mit erkennbarem italischem Einfluß schon in augusteischer Zeit. Mit der Gründung des Munizipiums *Celeia* in claudischer Zeit verlagert sich der Schwerpunkt der Besiedlung nach Norden, der dargelegte Teil nimmt dagegen einen Kultcharakter an. Die am Fuße des Miklavški hrib gelegene Gegend mit keltischen Kulturresten erlebte ihren Niedergang im 3. Jh. durch eine Überschwemmung und eine Verlegung des Flußbettes der Savinja.

KATALOG (S. S. 43 ff)

Das Material wird in drei Komplexen behandelt: Miklavški hrib - "Herakles-Kultstätte", Miklavški hrib - Sindikalni dom und Miklavški hrib - nicht näher bestimmt. Bei den beiden ersten habe ich die Herkunft bzw. den genauen Ort anhand von Archivaufzeichnungen und den Nummern auf den Gegenständen mit Sicherheit bestimmen können, während dies beim letzten nicht möglich war.

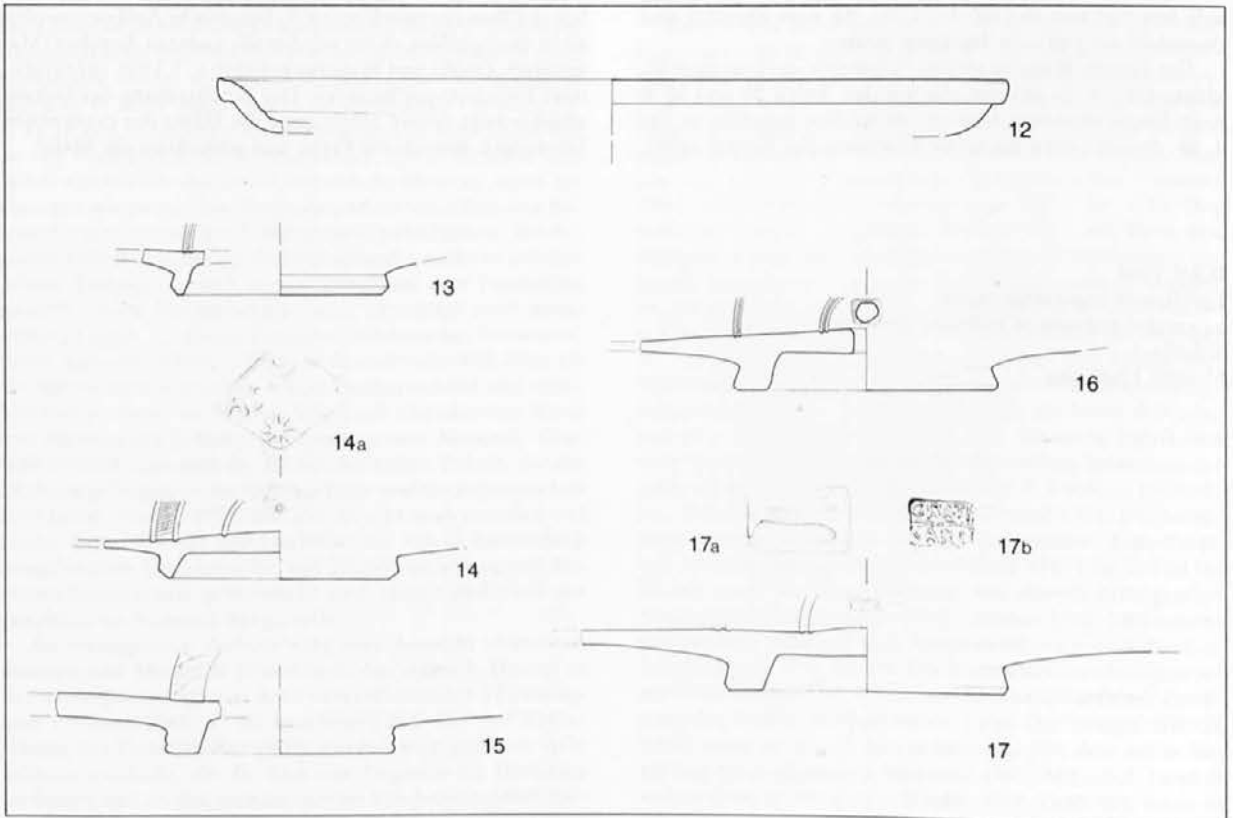
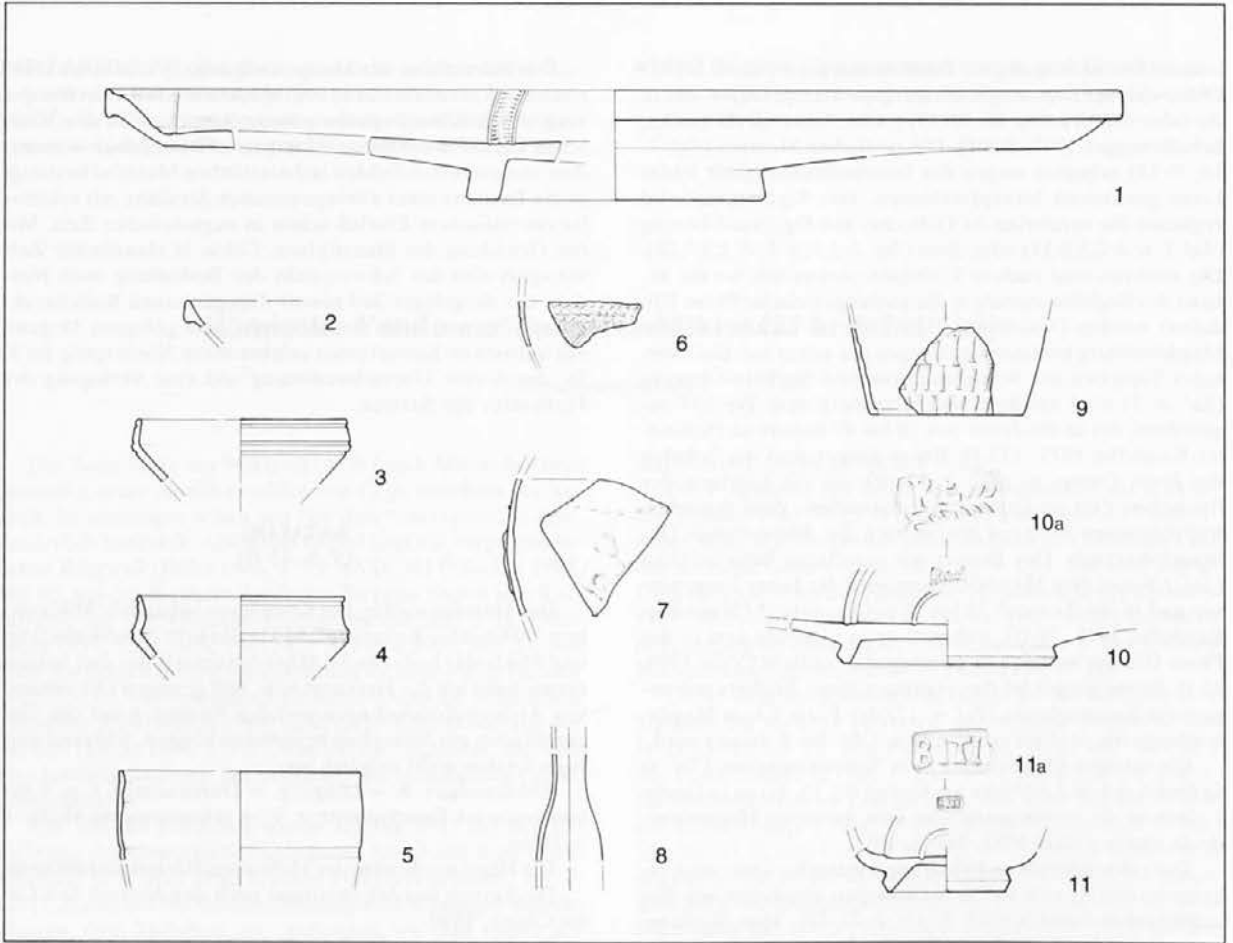
Abkürzungen: d. = Länge; p. = Durchmesser; r. p. = rekonstruierter Durchmesser; r. v. = rekonstruierte Höhe; v = Höhe.

Die Härte wurde nach der Mohsschen Härteskala bestimmt.

Die Farben wurden bestimmt nach den *Munsell Soil Color Charts*, 1990.

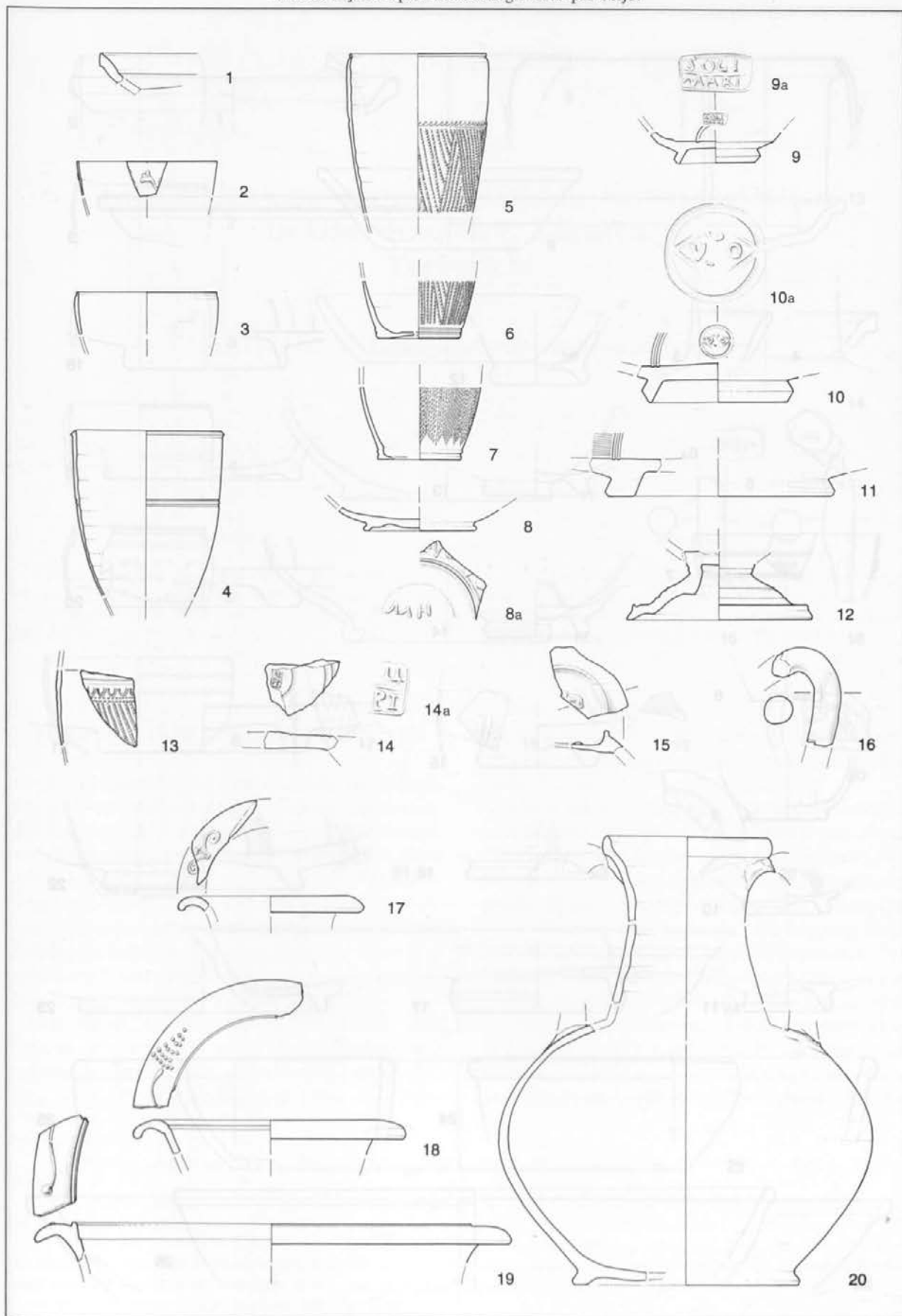
Das Material wurde nur annähernd bestimmt und die Reinheit des Tons nur visuell beurteilt; keramische Analysen wurden nicht durchgeführt, daher würden alle anderen Angaben (Materialart, Größe und Magerungsdichte u. ä.) nur auf subjektiver Einschätzung basieren. Der Beschreibung des Gegenstandes folgt dessen Härte (und die Härte des eventuellen Überzugs), danach die Farbe und schließlich die Maße.

Boris Vičič
Ljubljanski regionalni zavod
za varstvo naravne in kulturne dediščine
Tržaška 4
SI-1000 Ljubljana

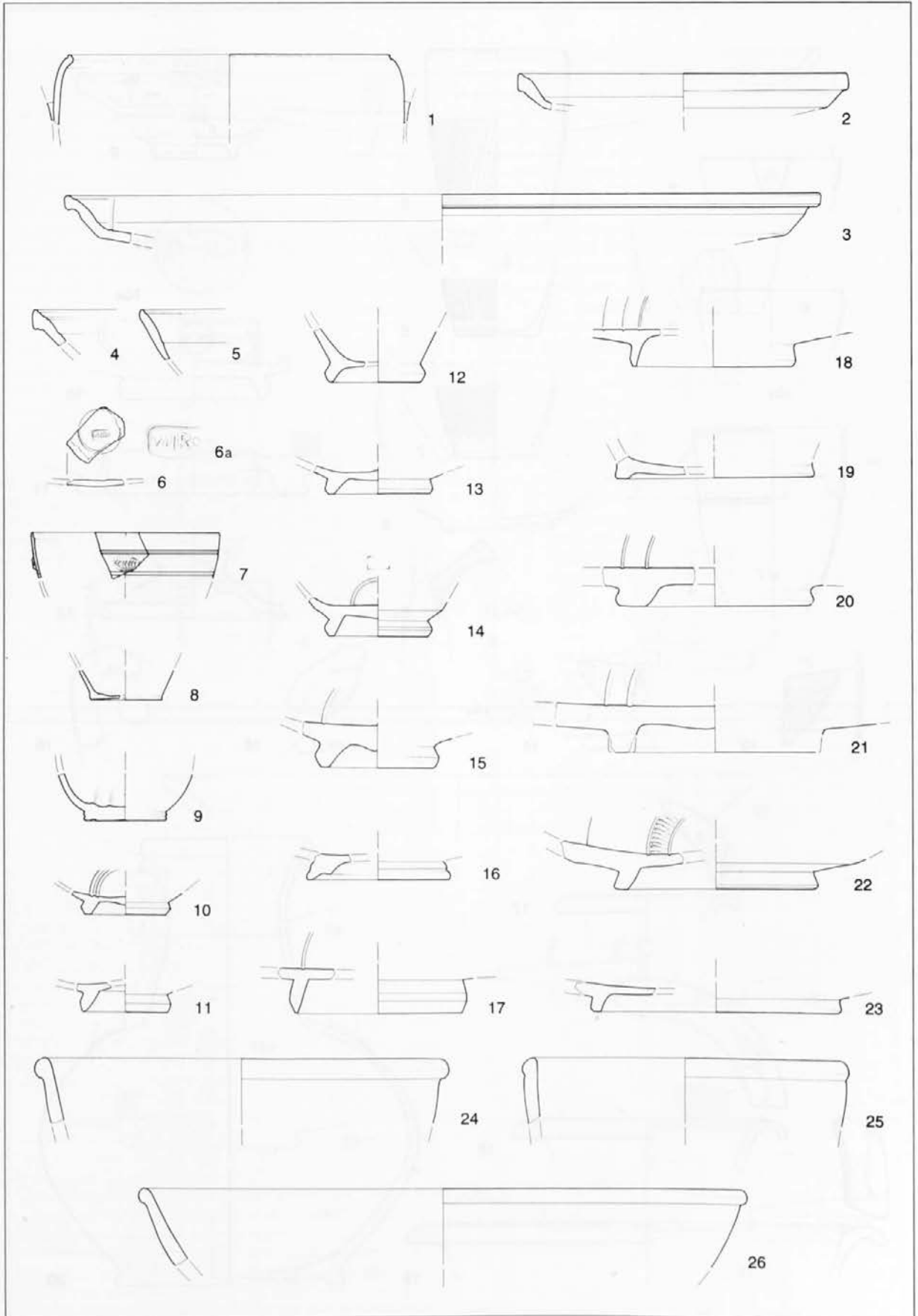
T. 1: Celje, Miklavški hrib. 1-11 "Heraklejevo svetišče", 12-17 Sindikalni dom. Vse keramika. M. = 1:3; 10a,11a,14a,17a,b = 1:1.
 Taf. 1: Celje, Miklavški hrib. 1-11 "Herakles-Kultstätte", 12-17 Sindikalni dom. Alles Ton.

Rimske najdbe izpod Miklavškega hriba pri Celju.

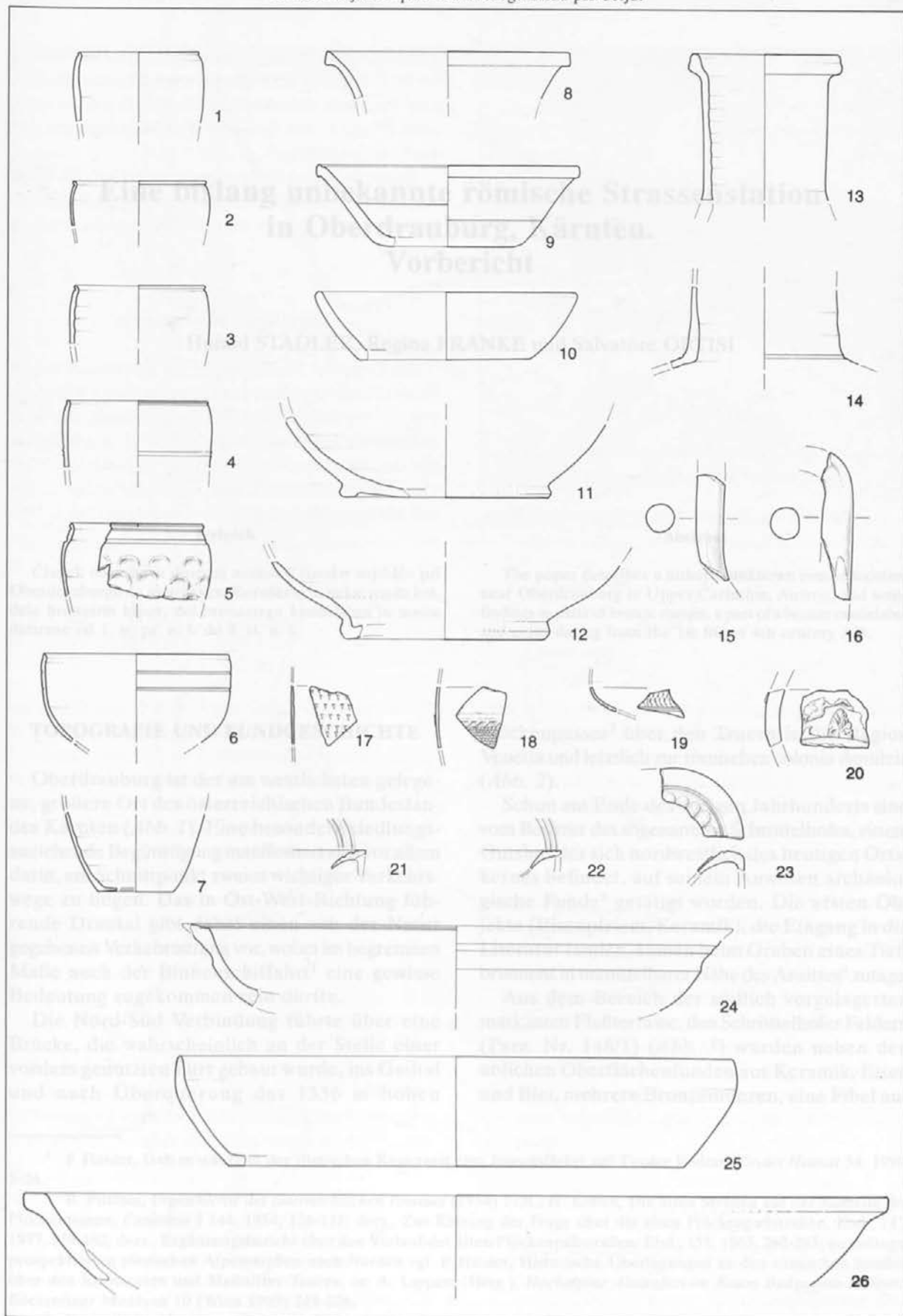

T. 2: Celje, Miklavški hrib, Sindikalni dom. Vse keramika. M. = 1:3; 8a,9a,10a,14a = 1:1.

Taf. 2: Celje, Miklavški hrib, Sindikalni dom. Alles Ton.

T. 3: Celje, Miklavški hrib, neopredeljeno. Vse keramika. M. = 1:3; 6a = 1:1.
 Taf. 3: Celje, Miklavški hrib, nicht näher bestimmt. Alles Ton.

T. 4: Celje, Miklavški hrib, neopredeljeno. Vse keramika. M. = 1:3.
 Taf. 4: Celje, Miklavški hrib, nicht näher bestimmt. Alles Ton.

Eine bislang unbekannte römische Strassenstation in Oberdrauburg, Kärnten. Vorbericht

Harald STADLER, Regina FRANKE und Salvatore ORTISI

Izvešček

Članek obravnava dosedaj neznano rimsko najdišče pri Oberdrauburgu na avstrijskem Koroškem in nekaj najdb kot, dele bronastih kipov, del bronastega kandelabra in novce datirane od 1. st. pr. n. š. do 4. st. n. š.

Abstract

The paper describes a hitherto unknown roman location near Oberdrauburg in Upper Carinthia, Austria, and some findings as parts of bronze statues, a part of a bronze candelaber and coins dating from the 1st BC to 4th century AD.

TOPOGRAFIE UND FUNDGESCHICHTE

Oberdrauburg ist der am westlichsten gelegene, größere Ort des österreichischen Bundeslandes Kärnten (Abb. 1). Eine besondere siedlungsanziehende Begünstigung manifestiert sich vor allem darin, am Schnittpunkt zweier wichtiger Verkehrswege zu liegen. Das in Ost-West-Richtung führende Drautal gibt dabei einen von der Natur gegebenen Verkehrsstrang vor, wobei im begrenzten Maße auch der Binnenschiffahrt¹ eine gewisse Bedeutung zugekommen sein dürfte.

Die Nord-Süd Verbindung führte über eine Brücke, die wahrscheinlich an der Stelle einer vordem genutzten Furt gebaut wurde, ins Gailtal und nach Überquerung des 1336 m hohen

Plöckenpasses² über den Tauern in die Region Venetia und letztlich zur römischen colonia Aquileia (Abb. 2).

Schon am Ende des vorigen Jahrhunderts sind vom Besitzer des sogenannten Schrötelhofes, einem Gutshof der sich nordwestlich des heutigen Ortskernes befindet, auf seinem Anwesen archäologische Funde³ getätigt worden. Die ersten Objekte (Eisenpfriem, Keramik), die Eingang in die Literatur fanden, kamen beim Graben eines Tiefbrunnens in unmittelbarer Nähe des Ansitzes⁴ zutage.

Aus dem Bereich der südlich vorgelagerten markanten Flußterrasse, den Schrötelhofer Feldern (Parz. Nr. 148/1) (Abb. 3) wurden neben den üblichen Oberflächenfunden aus Keramik, Eisen und Blei, mehrere Bronzemünzen, eine Fibel aus

¹ P. Haider, Gab es während der römischen Kaiserzeit eine Innschiffahrt auf Tiroler Boden? *Tiroler Heimat* 54, 1990, 5-24.

² R. Pittioni, *Urgeschichte des österreichischen Raumes* (1954) 773f.; H. Koban, Die alten Straßen auf der Südseite des Plöckenpasses. *Carinthia* I 144, 1954, 126-131; ders., Zur Klärung der Frage über die alten Plöckenpaßstraßen. Ebd., 147, 1957, 159-162; ders., Ergänzungsbericht über den Verlauf der alten Plöckenpaßstraßen, Ebd., 155, 1965, 262-265; zu unlängst prospektierten römischen Alpenstraßen nach Norden vgl. P. Haider, Historische Überlegungen zu den römischen Straßen über den Korntauern und Mallnitzer Tauern, in: A. Lippert (Hrsg.), *Hochalpine Altstraßen im Raum Badgastein-Mallnitz, Bocksteiner Montana* 10 (Wien 1993) 249-276.

³ Freundliche Mitteilung Friedrich Pichler, Oberdrauburg.

⁴ H. Stadler, Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten, *Nearchos* 3, 1995, 141 m. Anm. 9.

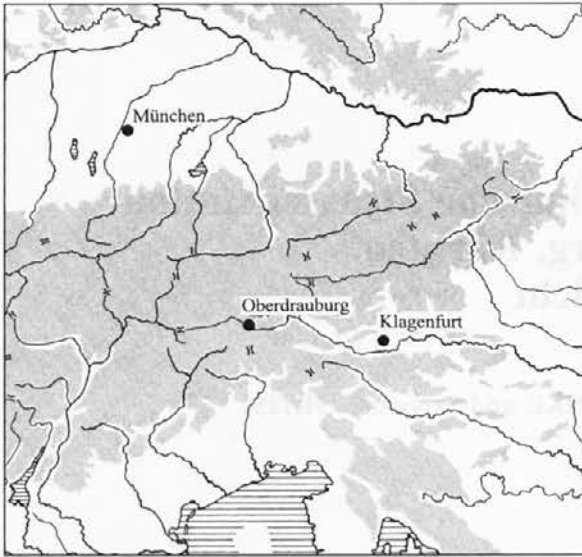

Abb. 1: Geographische Lage von Oberdrauburg in den Südostalpen.

Sl. 1: Geografska lega Oberdraurburga v jugovzhodnih Alpah.

Bronze, eine eiserne Lanzenspitze (siehe Beitrag Ortisi), Bruchstücke profilierter Marmorplatten und schwarze sowie weiße Mosaiksteinchen nach dem Pflügen vom Besitzer und Mitarbeitern des Verf. aufgesammelt.

Besondere Erwähnung verdient dabei das Fragment eines vermutlich mehrflämmigen Kandelabers aus gegossenem Buntmetall⁵ (siehe Beitrag Franke).

Obertägige Prospektion

Im Zuge der Forschungen zur mittelalterlichen Besiedlung von Oberdrauburg fanden 1994 auch erstmals systematische Feldbegehungen auf dem römischen Funderwartungsgebiet durch Mitglieder des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Universität Innsbruck statt. Des weiteren wurden auf einer größeren Fläche geomagnetische Un-

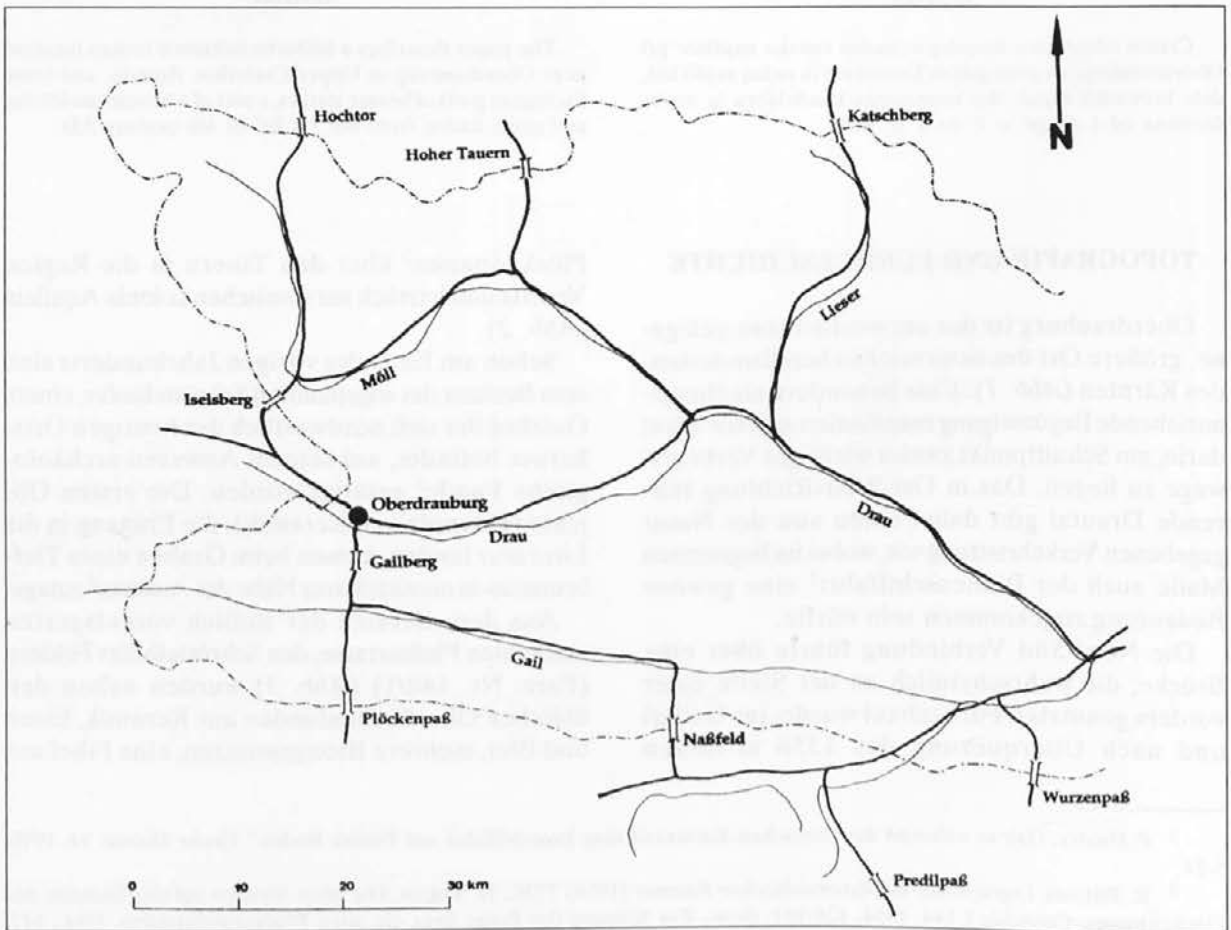

Abb. 2: Wichtige Verkehrsverbindungen in der Antike.

Sl. 2: Pomembne komunikacije v antiki.

⁵ Das Fragment dieses aufwendig gestalteten Lichtspenders wurde vom heutigen Besitzer Herrn Friedrich Pichler entdeckt. An dieser Stelle sei der gesamten Familie für das großzügige Entgegenkommen und das Interesse an unseren Forschungen gedankt.

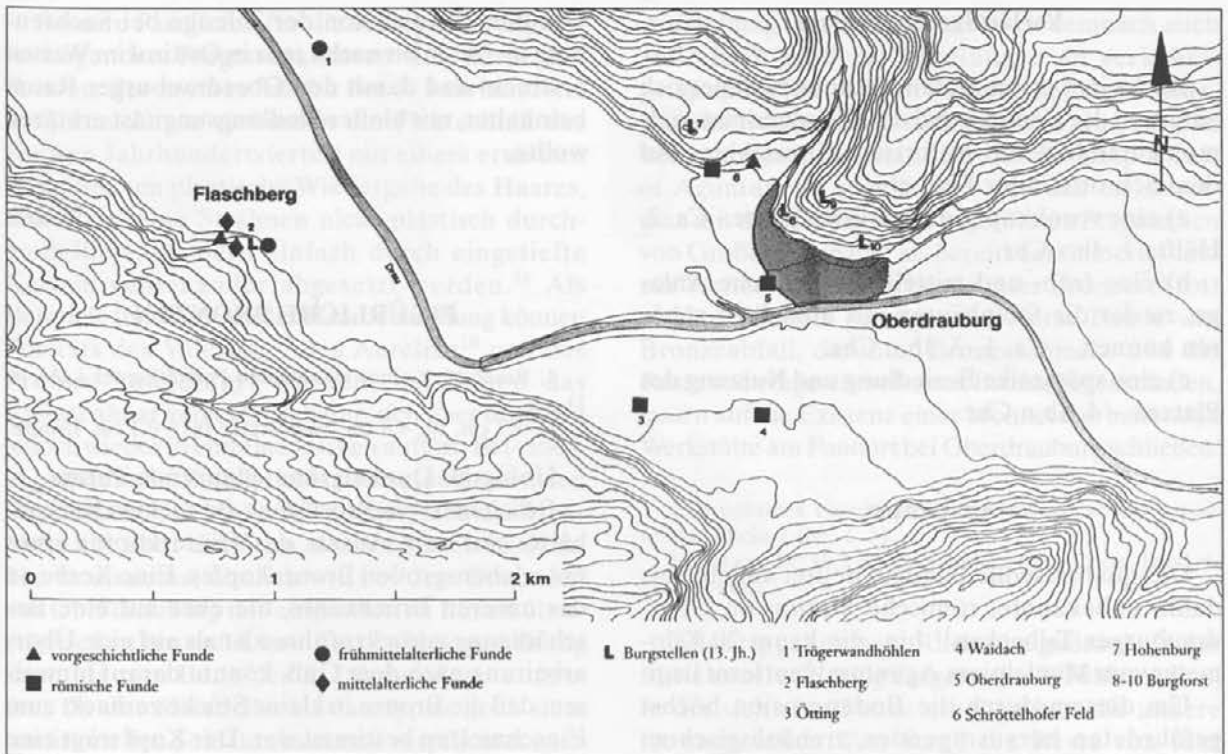

Abb. 3: Plan zur Topographie und Fundstellenverteilung von Oberdrauburg.
 Sl. 3: Načrt topografije in porazdelitve najdišč Oberdraurburga.

tersuchungen durch Dipl.- Geol. Cord Ernstson, Würzburg,⁶ durchgeführt.

Diese noch ohne Bodeneingriffe eingeleiteten Maßnahmen bestätigten die Existenz römischer Mauerzüge, ohne sie aber genauer festlegen zu können. Im Zuge weiterer Begehungen gelang es, das Fundgut erheblich zu vermehren.⁷ U.a. ließen sich Teile von unterlebens- und lebensgroßen bronzenen Statuen (siehe Beitrag Franke) sowie über 30 römische Bronze- und Silbermünzen bergen.

Die archäologische Sondierung

Im August des Jahres 1995 ist vom Institut für Ur- und Frühgeschichte der Universität Innsbruck im besagten Gelände ein 50 m langer und 2 m breiter Suchschnitt angelegt worden, der haupt-

sächlich der Konzentration obertägig entdeckter Architektur- und Kleinfunde folgte.⁸ Es kamen dabei die Grundmauern wenigstens zweier römischer Steinbauten zum Vorschein.⁹

Das Fundmaterial reicherte sich in ungeahntem Ausmaß an. Neben weiteren zerhackten und wahrscheinlich zum Einschmelzen bestimmter Teile von Bronzestatuen wurde u.a. ein keltischer Münzschatz der zweiten Hälfte des 1. Jahrhunderts v.Chr. bestehend aus 19 Kleinsilbermünzen und einer westnorischen Tetradrachme des Ecceio¹⁰ entdeckt.

Eine Besiedlung des Platzes oder seiner unmittelbaren Umgebung in vorgeschichtlicher Zeit deuten u.a. ein Hundefigürchen aus Bronze (siehe Beitrag Ortisi) und vereinzelt immer wieder niedrig gebrannte Keramikfragmente an, die aber nur eine ungefähre Datierung in die Eisenzeit erlauben.

⁶ Maschinschriftliches Manuskript (1995) 32 Seiten.

⁷ Hierbei seien die Verdienste von Herrn Alexander Altenburger, Volders-Nordtirol, besonders hervorgehoben.

⁸ Die fünfjährige Grabungskampagne wurde zur Gänze vom Burg- und Museumsverein Oberdrauburg unter seinem rührigen Obmann Franz Jochum finanziert, ohne dessen tatkräftige Hilfe das Projekt wohl nie zustande gekommen wäre.

⁹ Für ihre Plünderung dürfte ein am nordwestlichen Rand des Feldes stehender Kalkbrennofen verantwortlich sein, der noch im ersten Viertel des 20. Jahrhunderts mit Steinen aus dem Ruinenfeld beschickt worden ist.

¹⁰ Für die Bestimmung wird Herrn Michael Mackensen, München gedankt, der auch die Vorlage des gesamten Hortes übernommen hat.

Vorläufige Ergebnisse

Nach einer ersten Befunddeutung zeichnet sich aufgrund der Keramik und des Kleinfundmaterials momentan folgende historische Entwicklung auf dem Schröttelhofer Feld ab.

a) eine vorokkupationszeitliche Phase.- Ca. 2. Hälfte 1. Jh.v.Chr.

b) eine früh- und mittelkaiserzeitliche Anlage, zu der die Steinbauten mit Mosaiken gehören können. - Ca. 1.-3. Jh.n.Chr.

c) eine spätantike Besiedlung und Nutzung des Platzes. - 4. Jh.n.Chr.

Aussichten

Das qualitätsvolle Fundgut deutet auf eine bis dahin unbekannte, römische Station im Oberdrauburger Talbecken¹¹ hin, die kaum 20 Kilometer vom Municipium Aguntum¹² entfernt liegt.

Um diesem durch die Bodenerosion höchst gefährdeten herausragenden archäologischen Denkmal gerecht zu werden, wurde eine internationale Zusammenarbeit angestrebt. Dabei gelang es uns Forscher der Universität München, der Universitäten Ljubljana und Klagenfurt sowie des Kärntner Landesmuseums für das Projekt zu gewinnen, die eine Optimierung der zukünftigen Ausgrabungs- und Auswertungsleistung gewährleisten sollen.

Gerade für die Siedlungskammer Oberdrauburg versprechen die bisher ergrabenen Funde und Befunde große Chancen, die sich andeutende Siedlungskontinuität mit all ihren durch verschiedene Parameter vorgegebenen örtlichen Verschiebungsmöglichkeiten von der Vorgeschichte bis ins Hochmittelalter archäologisch aufzuzeigen und nachzuvollziehen. Wie schnell sich nämlich das Raster in einer Fundlandschaft ändern kann, zeigen wieder einmal die neuentdeckten Objekte vom Schröttelhofer Feld. Kaum drei Jahre sind vergangen, seit Ulrike Kersting in ihrer verdienstvollen Arbeit¹³ das weitgehende Fehlen kaiserzeitlicher und spätantiker Reste im oberen

Drautal, das sich von der Talenge bei Sachsenburg im Osten bis nach Lienz in Osttirol im Westen erstreckt und damit den Oberdrauburger Raum beinhaltet, mit bloßer Siedlungsungunst erklären wollte.

Stadler

FIGÜRLICHE BRONZEN

1. Bruchstück eines männlichen Porträtkopfes (Abb. 4: 1).

H. 4,7 cm, Br. 4,8 cm, Wandstärke 0,1 - 0,3 cm. Bronze.

Hohlguß. Dunkelgrüne, glänzende Patina.

Erhalten ist ein Bruchstück der rechten Nackenhälfte mit dem Ansatz des Hinterkopfes eines unterlebensgroßen Bronzekopfes. Eine Kerbe an der unteren Bruchkante, die eher auf eine Beschädigung zurückzuführen ist als auf eine Überarbeitung nach dem Guß, könnte darauf hinweisen, daß die Bronze in kleine Stücke zerhackt zum Einschmelzen bestimmt war. Der Kopf trägt eine Kurzhaarfrisur. Bei der untersten, in den Nacken fallenden Lockenreihe sind einzelne Haarbüschel durch eingeschnittene Kerben voneinander abgesetzt; die Locken werden durch feine, eingravierte Linien weiter unterteilt. Die im Nacken nach rechts gestrichenen Haare bilden am Übergang zur Seite mit den von dort nach hinten gestrichenen Haaren eine Zange. Das übrige dicht an die Kopfhaut anliegende Haupthaar ist durch eng nebeneinanderliegende, längliche Kerben angedeutet.

Die Art der Haarbehandlung, bei der die Locken nicht plastisch modelliert werden, sondern deren Oberfläche durch mit dem Meißel eingeschlagene Kerben gegliedert wird, spricht für eine Datierung ins 3. Jahrhundert n.Chr.,¹⁴ sie entspricht aber auch nicht der reinen Picktechnik, wie sie vor allem für die 40er Jahre des 3. Jahrhunderts typisch ist, bei der die Oberfläche lediglich durch kurze, in regelmäßigen Abständen eingemeißelte Kerblinien strukturiert wird, die keine Rücksicht auf die Haarkontur nehmen.¹⁵

¹¹ Zur Verbreitung römischer Funde in Markt und Gemeinde Oberdrauburg vgl. Stadler Anm. 4, Abb. 12.

¹² W. Alzinger, *Aguntum und Lavant* (Wien 1985).

¹³ U. Kersting, *Spätantike und Frühmittelalter in Kärnten*, Teildruck Phil. Diss. (Bonn 1994) 107.

¹⁴ M. Bergmann, *Studien zum römischen Porträt des 3. Jahrhunderts n. Chr.* (Bonn 1977).

¹⁵ Ebd. 9-17, Taf. 4: 1-4; 5: 1-3 (Philippus Minor); 6: 3,4 (Traianus Decius); K. Fittschen, P. Zanker, *Katalog der römischen Porträts in den Capitolinischen Museen und den anderen kommunalen Sammlungen der Stadt Rom 1. Kaiser- und Prinzenbildnisse* (Mainz 1985) 127 Nr. 106; 129-131 Nr. 108-110, Taf. 133,135-137; H. P. L'Orange, *Studien zur Geschichte des spätantiken Porträts* (Oslo 1933) Taf. 5 (Philippus Arabs); ders., *Römische Keisere* (Oslo 1967) 94 m. Abb. (Pupienus); B. M. Felletti Maj, *Iconografia Romana Imperiale da Severo Alessandro a M. Aurelio Carino (222 - 285 d. C.)* (Rom 1958) Taf. 24: 76 (Philippus Arabs).

Bessere Parallelen für die Haargestaltung des vorliegenden Fragments lassen sich unter den Porträts der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts anführen. Diese verbinden die Picktechnik des zweiten Jahrhundertviertels mit einem erneuten Bemühen um plastische Wiedergabe des Haares, wobei einzelne Strähnen nicht plastisch durchmodelliert, sondern einfach durch eingetieft Kerben voneinander abgesetzt werden.¹⁶ Als Beispiele für diese Art der Haarbehandlung können Porträts des Valerian,¹⁷ des Aurelian¹⁸ und des Probus¹⁹ angeführt werden, bei denen das Kalottenhaar gepickt erscheint, sich über der Stirn jedoch wieder in einzelne Locken auflöst. Bei einem in gallienische Zeit datierten Privatporträt in den Capitolinischen Museen²⁰ gliedert sich das Haar nicht nur über der Stirn, sondern auch im Nacken in einzelne, ähnlich wie bei dem Fragment aus Oberdrauburg mit eingravierten Linien überzogene Locken auf. Diese Art der Haargestaltung kann bis zum Ende des 3. Jahrhunderts auftreten, da der ältere Diokletianstypus noch dem traditionellen Soldatenkaiserstil verpflichtet ist.²¹

Auf einen engeren Zeitraum als die zweite Hälfte des 3. Jahrhunderts n. Chr. läßt sich das vorliegende Fragment kaum festlegen, da gerade für diese Zeit nicht eine bestimmte Stilentwicklung charakteristisch ist, sondern die Variationsbreite der gleichzeitig nebeneinander auftretenden, unterschiedlichsten Darstellungsmöglichkeiten.²²

Die Bedeutung des Fundortes Oberdrauburg liegt vor allem in seiner verkehrsgünstigen Lage an der Kreuzung der West-Ost-Verbindung zwischen Aguntum und Teurnia mit der über den Plöckenpaß nach Italien führenden Fernstraße.²³ Vergleichbar ist die Situation an dem Paßübergang von Trojane/Atrans zwischen Celeia und Emona, der das südöstliche Noricum mit Italien verband; von dort stammen die Fragmente einer lebensgroßen Reiterstatue Marc Aurels.²⁴ Die

Aufstellung von Bronzestatuen ist demnach auch außerhalb größerer Siedlungen an verkehrsgeographisch wichtigen Punkten denkbar. Andererseits ist aber auch nicht auszuschließen, daß der ursprüngliche Standort des Bronzeporträts in Aguntum zu suchen ist²⁵ und daß es zusammen mit den im folgenden angeführten Fragmenten von Großbronzen erst als bereits zerkleinerter und zur Weiterverwertung bestimmter Bronzeschrott an den Fundort gelangte.²⁶ Diverse Funde von Bronzeabfall, darunter Bronzeschlacke und die Reste von eingeschmolzenen Bronzegegenständen, lassen auf die Existenz einer bronzeverarbeitenden Werkstätte am Fundort bei Oberdrauburg schließen.

2. Bruchstück einer figürlichen Großbronze mit anpassender Flicke (Abb. 4: 5).

H. 6,4 cm, Br. 10,7 cm, Wandstärke 0,2 - 0,3 cm. Dunkelgrüne Patina.

Allseitig gebrochen. Rückseite gußrau. In der Mitte zwei rechteckig ausgemeißelte Fehlerstellen, in der sich eine Flicke erhalten hat; die andere ist ausgefallen. Am Rand die Reste von fünf weiteren, ursprünglich mit Bronzeplättchen eingelegeten Fehlerstellen. Daran anpassend das Bruchstück eines noch 5,2 x 4,3 cm großen, viereckigen Flickens (Wandstärke 0,05 - 0,1 cm) mit Feilspuren auf der Rückseite, leicht verbogen. Drei weitere kleine Gußfehler wurden nicht ausgebessert.

Die Oberfläche ist gleichmäßig durch feine, in eine Richtung laufende Kerben strukturiert. Die Pickung ist viel weniger sorgfältig ausgeführt als bei dem Porträtkopf Nr. 1; die Striche sind deutlich kürzer, flacher und spärlicher eingemeißelt. Aufgrund seiner Größe läßt sich das Fragment nicht zu einem Porträtkopf ergänzen; die Pickung stellt daher wohl nicht menschliches Haar dar, sondern das Fell eines Tieres. Vergleichbar ist die Fellangabe der Stiere und der Hirschkuh der Bronzestatuetten aus dem Inventar des

¹⁶ Bergmann (Anm. 14) 61 ff., 111 ff.; Fittschen, Zanker (Anm. 15) 133 ff.

¹⁷ Fittschen, Zanker (Anm. 15) 133 Nr. 111, Taf. 138, 139.

¹⁸ Bergmann (Anm. 14) 113 ff., Taf. 32: 4; 33: 1, 2.

¹⁹ Bergmann (Anm. 14) 111 f., Taf. 33: 3-6; Fittschen, Zanker (Anm. 15) 140 Nr. 116, Taf. 143, 144.

²⁰ Bergmann (Anm. 14) 62, Taf. 18: 1, 2.

²¹ H. P. L'Orange, *Das spätantike Herrscherbild von Diokletian bis zu den Konstantin-Söhnen 284 - 361 n. Chr. Das römische Herrscherbild III,4* (Berlin 1984) 15 ff., Taf. 10 f.; J. Inan, E. Alföldi-Rosenbaum, *Römische und frühbyzantinische Porträtplastik aus der Türkei. Neue Funde* (Mainz 1979) 269 f. Nr. 255, Taf. 182:1-3; 312 f. Nr. 309, Taf. 219:1-4.

²² Bergmann (Anm. 14) 104; 122 ff., Taf. 34: 5, 6; 35; 36; 37: 1-5 zeigen die Variationsbreite der Stilrichtungen.

²³ W. Cartellieri, *Die römischen Alpenstraßen über den Brenner, Reschen-Scheideck und Plöckenpaß* (Leipzig 1926) 30-33.

²⁴ R. Ložar, Überreste einer Pferdestatue aus Bronze von Trojane (Atrans), in: *Serta Hoffilleriana. Festschr. V. Hoffiller* (Zagreb 1940) 354-367.

²⁵ Aus Aguntum stammen mehrere qualitätvolle Fragmente von Großbronzen: *CSIR Österreich III,4* (1987) 15-19; E. Walde, D. Feil, *Funde aus Aguntum* (Innsbruck 1995) Nr. 1-4.

²⁶ Für die in Isny gefundenen Fragmente von Großbronzen nimmt Garbsch eine Verschleppung aus Bregenz oder Kempten an: J. Garbsch, Grabungen im spätrömischen Kastell Vemania (Vorbericht), *Fundberichte aus Schwaben NF* 19, 1971, 213.

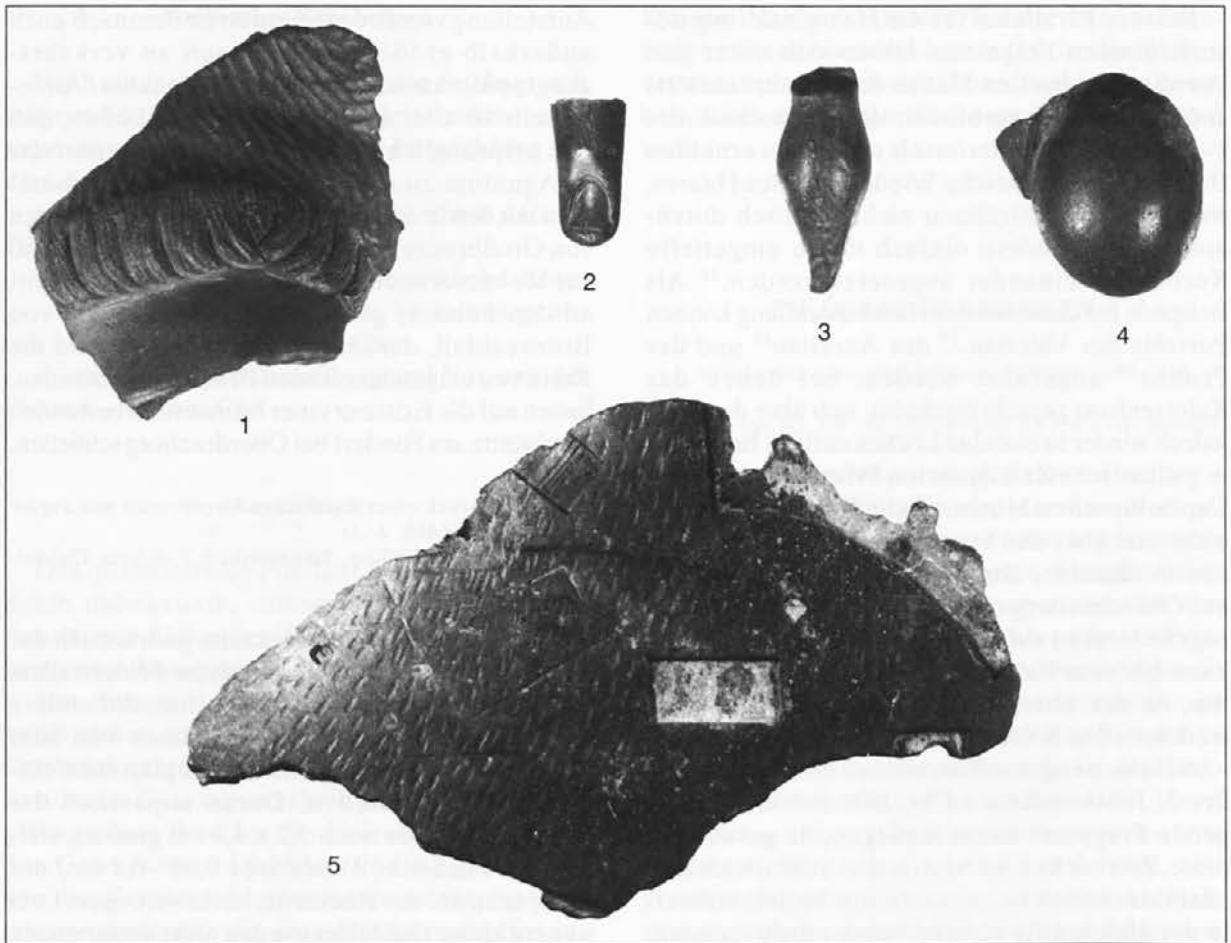

Abb. 4: Oberdrauburg, Schröttelhoferfeld. Figürliche Bronzen. M. = 1:1.

Sl. 4: Oberdrauburg, Schröttelhoferfeld. Odlomki bronaste plastike. M. = 1:1.

Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url.²⁷ Das Fragment, das nur eine leichte Biegung aufweist, stammt vielleicht vom Rücken oder von der Flanke eines Tieres. Man könnte beispielsweise an eine in ein Heiligtum geweihte Statuengruppe denken mit einem Tier als Begleiter und Attribut einer Gottheit.²⁸

Möglicherweise zugehörig sind ein kleineres (2,8 x 2,3 cm) Bruchstück sowie die Reste dreier Fliken, die eine ähnliche gepickte Strukturierung der Oberfläche aufweisen.

3. Finger einer größeren Bronzestatuette (Abb. 4: 2).
Erh. L. 1,8 cm, Dm. 1 cm. Massiv. Dunkelgrüne, glänzende Patina.

Der Finger ist am ersten Gelenk abgebrochen. Das Nagelbett wurde sorgfältig nachgraviert.

4. Phallus einer größeren Bronzestatuette (Abb. 4: 3).
L. 2,9 cm. Massiv. Dunkelgrüne, glänzende Patina.
Abgebrochen, auf der Rückseite abgeflacht. Ursprünglich Teil einer größeren Statuette.

5. Bruchstück einer figürlichen Bronze (Abb. 4: 4).
L. 2,6 cm, Dm. 1,8 cm. Massiv. Dunkelgrüne, glänzende Patina.

Das vollgessene Fragment besitzt die Form eines Eies, auf dem noch die dreikantige Spitze eines sonst abgebrochenen Gegenstandes sitzt. Eine zweite Bruchstelle befindet sich an der gegenüberliegenden Seite. Das Bruchstück besitzt keine Standfläche und war ursprünglich nicht auf einer Basis befestigt.

Ähnlich sind zwei von Vogelfüßen umklammerte Kugeln aus der Umgebung von Bonn;²⁹ hierzu

²⁷ R. Noll, *Das Inventar des Dolichenusheiligtums von Mauer an der Url (Noricum)*. Röm. Limes in Österr. 30 (Wien 1980) 26, 30 f., Taf. 3: 5-7.

²⁸ Eine Reiterstatue wird deshalb nicht in Erwägung gezogen, weil das Fell von Pferden gewöhnlich nicht durch Pickung angedeutet wird.

²⁹ H. Menzel, *Die römischen Bronzen aus Deutschland 3*. Bonn (Mainz 1986) 80 Nr. 199, 200, Taf. 89.

fehlen dem vorliegenden Exemplar aber mindestens zwei Krallen bzw. die entsprechenden Bruchstellen. Das vorliegende Fragment ließe sich aber zu einem Vogelkopf ergänzen, der ein Ei im Schnabel hält. Ein solches Motiv findet sich gelegentlich unter figürlichen Bronzen.³⁰

6. Fackelförmige Öllampe³¹ (Abb. 5: 1)

Erh. Gesamtl. 26 cm; Stab: erh. L. 16,3 cm, Dm. 0,9 - 1,7 cm; Lampe: L. 9,7 cm, Br. 4,5 cm, H. 5 cm. Bronze. Dunkelgrüne Patina.

Der Lampenkörper wurde im Hohlgußverfahren hergestellt, wobei die massive stabförmige Halterung in einem Stück mitgegossen wurde. In Kaltarbeit wurden die Linien der Flamme sowie die Ränder und Adern der Kelch- und Blütenblätter nachgraviert.

Die Lampe hat die Gestalt einer Fackel, deren Stab sich nach unten leicht verjüngt und am Ende etwas abgelenkt ist. Der Kopf ist durch einen Wulstring abgesetzt, aus dem ein Kranz von fünf Kelchblättern mit nach außen gebogenen Spitzen wächst. Ein zweiter Wulstring markiert den Übergang vom massiven Rundstab in den Lampenkörper, dessen als Bündel von geschwungenen und sich überschneidenden Linien gestaltete Oberfläche den Eindruck einer züngelnden Flamme hervorruft. Das Einfülloch befindet sich in der Mitte, das Dochtloch an der Spitze der Flamme. Die beiden Öffnungen sind von je einem Kranz aus acht bzw. neun kleinen Blütenblättern umgeben.

Das vorliegende Exemplar gehört zu einer kleinen Gruppe von Bronzelampen, die als beson-

deres Merkmal an Stelle eines Fußes zum Aufstellen oder einer Kette zum Aufhängen einen horizontalen Rundstab als Halterung besitzen, nämlich ein Lampenpaar aus Montorio bei Verona,³² ein in Pompeji gefundenes Exemplar,³³ eines aus dem spätrömischen Wachturm von Leányfalu (Ungarn)³⁴ und eines in Kairo, dem allerdings nachträglich ein Fuß und ein Henkel angesetzt wurden.³⁵ Anders als die Lampen aus Pompeji, Kairo und Oberdrauburg ist das Paar aus Montorio nicht in Form von Flammen gegossen, sondern als Akanthusknospen gestaltet. Dennoch findet das Exemplar aus Oberdrauburg im Paar von Montorio die besten Vergleichsbeispiele, da diese nicht nur den aus einem Wulstring wachsenden Kelchblätterkranz aufweisen, sondern auch die Blütenkränze um Docht- und Einfülloch mit entsprechenden kleinen, rundlichen, in der Mitte gekerbten Blättern.³⁶

Der Stab der vorliegenden Lampe ist in der Biegung nach unten abgebrochen; ursprünglich war sie wohl Teil eines vermutlich mehrflamigen Kandelabers.³⁷ Zwei blankgeriebene Stellen in der Mitte (ca. 2 cm breit) und an der Bruchstelle (noch ca. 1 cm breit) des Stabes zeigen, daß die Lampe durch zwei Metallringe an diesen Stellen festgehalten wurde.

Für eine sichere Datierung der Oberdrauburger Lampe geben die angesprochenen Parallelen keine ausreichenden Anhaltspunkte. Die Exemplare aus Pompeji - mit einem terminus ante quem von 79 n. Chr.³⁸ - und aus dem valentinianischen Wacht-

³⁰ G. Faider-Feytmans, *Les Bronzes Romains de Belgique* (Mainz 1979) 153 f. Nr. 290 f., Taf. 113 f.

³¹ H. Stadler, Ausgrabungen im Burggrafenturm der Ruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten (Vorbericht), in: *Die Burgenforschung und ihre Probleme*, Fundber. Österr. Materialh. 2 A, 1994, 135, 137 Abb. 2.; ders., Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten, *Nearchos* 3, 1995, 141 ff. Abb. 3: 6.

³² Wien, Kunsthistor. Museum, Antikensammlung Inv. Nr. VI 672 (L. 16,8 cm) und VI 675 (L. 16,2 cm); L. Beschi, *I Bronzetti Romani di Montorio Veronese* (Venedig 1962) 102 ff. Abb. 36; *Götter - Heroen - Menschen. Antikes Leben im Spiegel der Kunst*, Sonderausstellung der Antikensammlung, Kunsthistorisches Museum Wien 1974, 27 Nr. 65 u. 66, Taf. 13; *Guß und Form: Bronzen aus der Antikensammlung*, Sonderausstellung des Kunsthistorischen Museums Wien 1986, 132 ff. Nr. 207, Abb. 271.

³³ Neapel, Museo Archeologico Nazionale Inv. Nr. 125178 (L. 22,6 cm); N. Valenza Mele, *Museo Archeologico Nazionale di Napoli, Catalogo delle lucerne di bronzo* (Rom 1981) 151 f. Nr. 358, Taf. 358, 358a.

³⁴ Szentendre, Ferenczy-Museum Inv. Nr. 53. 1. 1.; S. Soproni, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre* (Budapest 1978) 65, Taf. 70: 4. Den Hinweis auf diese Lampe verdanke ich Markus Gschwind.

³⁵ Kairo, Inv. Nr. 27784 (erh. L. 11 cm); Fr. W. v. Bissing, Die griechisch-römischen Altertümer im Museum zu Kairo, *Arch. Anz.* 1903, 145 Abb. 3g; M. C. C. Edgar, *Catalogue Général des Antiquités Égyptiennes du Musée du Caire, Nos. 27631-28000 et 32368-32376, Greek Bronzes* (Kairo 1904) 39 Nr. 27784, Taf. 12. Laut Edgar ist der Henkel in Form eines aus einem Kelch springenden Löwen eine moderne Zutat, der runde Fuß wurde mit Hilfe eines Eisennietes befestigt.

³⁶ Die Gestaltung der Lampenöffnungen in Form von Blüten ist bei der eine Flamme darstellenden Lampe aus Oberdrauburg thematisch weniger einleuchtend als bei den als Akanthusknospen gestalteten von Montorio; die vegetabilen Motive sind daher wahrscheinlich von Lampen diesen Typs übernommen worden.

³⁷ Den zugehörigen Kandelaber könnte man sich in ähnlicher Form vorstellen wie den schon von Beschi in diesem Zusammenhang erwähnten Kandelaber aus Ephesos: F. Eichler, Zu Bronzen aus Ephesos, *Jh. Österr. Arch. Inst.* 24, 1929, 212 Abb. 146, Taf. 3; Beschi (Anm. 1) 102. Die entsprechenden Ranken dieses Kandelabers enden allerdings in figürlichen Motiven und sind nicht zur Aufnahme von Lampen bestimmt.

³⁸ Valenza Mele (Anm. 15).

turm von Leányfalu³⁹ zeigen, daß dieser Lampentyp über einen sehr langen Zeitraum Verwendung fand. Ein stilistischer Vergleich spricht jedoch eher gegen eine zeitliche Übereinstimmung des Exemplars aus Oberdrauburg mit einer dieser beiden Lampen. Bei dem Exemplar aus Pompeji sind die einzelnen Flammen deutlich plastischer mit nach außen gekehrten Spitzen angegeben, während bei dem vorliegenden Stück die Flammen durch flach eingeschnittene Linien angedeutet werden. Bei der Lampe aus Leányfalu beschränkt sich die plastische Ausarbeitung auf ein paar dornartige Fortsätze am Rundstab und am Lampenkörper, der kaum noch Ähnlichkeit mit einer Flamme oder einer Blüte besitzt. Das der Lampe von Oberdrauburg in der Wiedergabe von Details viel näherstehende Paar aus Montorio gehört zu dem Inventar eines Larariums, das von Beschi in die fortgeschrittene 2. Hälfte des zweiten Jahrhunderts datiert wird.⁴⁰ Die mitgefundenen, bereits ins 3. Jahrhundert gehörende Amorstatuette zeigt jedoch, daß hier kein zeitlich geschlossenes Inventar vorliegt.⁴¹ Die Lampen könnten Altstücke darstellen, könnten aber auch erst später dem Inventar hinzugefügt worden sein. Eine Datierung in die zweite Hälfte des 2. Jahrhunderts n. Chr. scheint daher möglich, ist aber nicht gesichert.

Franke

KATALOG DER METALLKLEINFUNDE

Bei den hier vorgestellten Metallkleinfunden handelt es sich um Lesefunde aus dem Bereich des Schrötelhofes bei Oberdrauburg. Stratigra-

phische Hinweise zur Datierung oder Funktion der einzelnen Stücke entfallen damit völlig.

1. Scharnierfibel vom Typ Hrušica (Abb. 5: 2). L = 6,5 cm; Bronze. Auf der Kopfplatte finden sich drei eingepunzte Kreisäugen; die Bügelränder sind fein gekerbt.

Publ.: *Fundber. Österr.* 2, 1935-1938, 138.

Die Scharnierfibeln mit großer, vom Bügel abgesetzter Kopfplatte und seitlich auf die Scharnierachse aufgesetzten Knöpfen vom Typ Hrušica haben erst kürzlich eine ausführliche Bearbeitung erfahren.⁴² Es handelt sich danach um eine Fibelform des ausgehenden 3. und 4. Jahrhunderts n. Chr., deren Hauptverbreitungsgebiet im östlichen Oberitalien und dem angrenzenden Ostalpenraum durch eine Reihe von Neufunden bestätigt wird.⁴³

2. Speerspitze (Abb. 5: 3). L. noch 14,5 cm; Eisen.

Die z.T. stark korrodierte Spitze ist abgebrochen; der Querschnitt dürfte ursprünglich längs-oval gewesen sein.

Blattförmige Speerspitzen mit gerundeter Schulter sind vor allem in Militärlagern des 1. Jh. n. Chr. häufig anzutreffen. Eine Nutzung als Jagdwaffe ist nicht auszuschließen.⁴⁴

3. Hundefigürchen (Abb. 5: 4). L = 4,9 cm; H = 3,8; Bronze.

Publ.: *Fundber. Österr.* 2, 1935-1938, 138; H. Stadler, Ausgrabungen auf der Burgruine Flaschberg bei Oberdrauburg in Kärnten, *Nearchos* 3, 1995, 141 ff. Abb. 3.

An den leicht gewölbten Fußplatten des massiv gegossenen Figürchens finden sich Eisenreste und Lötspuren. Der Schwanz des Hündchens war zu einem Ring geformt. Um den Hals wurde mit zwei Linien eine Art Halsband angedeutet.

³⁹ Soproni (Anm. 3) 66 datiert diesen Wachturm aufgrund von Grundrißvergleichen und der Kleinfunde in valentinianische Zeit.

⁴⁰ Beschi (Anm. 32) 111 f.

⁴¹ Beschi (Anm. 32) 102.

⁴² M. Buora, A. Candussio, Ph. Pröttel, Spätantike Scharnierfibeln aus der Region Friuli-Venezia Giulia, *Germania* 68, 1990, 612 ff.

⁴³ Buora, Candussio, Pröttel (Anm. 42) 614 ff. mit Verbreitungskarte 613 Abb. 1; zur Verbreitung der Fibel Typ Hrušica in Osttirol: H. Stadler, Frühkaiserzeitlicher Kalkbrennofen mit Bestattung in Thal, Gem. Assling, Osttirol, in: A. Lippert, K. Spindler (Hrsg.), *Festschrift zum 50-jährigen Bestehen des Institutes für Ur- und Frühgeschichte der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck* (Bonn 1992) 591 ff. Neufunde aus: Mezzocorona: E. Cavada (Hrsg.), *Archeologia a Mezzocorona, Patrimonio storico e artistico del Trentino* 15 (Trento 1994) 137f., Taf. 15: 4; Hrušica: S. Ciglencič, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, Taf. 1: 3; Val Badia: *Archeologia nelle Dolomiti* (Trento 1993) 134, Taf. 1: 7; Umgebung von Aquileia: M. Buora, in: *Aquileia - Aquincum* (Budapest 1995) 86 Nr. 126; Kronstorf: E. Ruprechtsberger, Neuerwerbung einer spätantiken Scharnierfibel des Typus Hrušica, *Kunstj. d. Stadt Linz* 1994/1995 (1995) 167 ff.; Wels: R. Miglbauer, Eine Scharnierfibel vom Typus Hrušica aus Wels, *Kunstj. d. Stadt Linz* 1994/1995 (1995) 182.

⁴⁴ Manning Gruppe IIa: W. H. Manning, *Catalogue of the Romano-British iron tools, fittings and weapons in the British Museum* (London 1985) 165f., Pl. 78: V86-88. Zu Waffenfunden aus Zivilsiedlungen: S. F. Pfahl, M. Reuter, Waffen aus römischen Einzelsiedlungen rechts des Rheins, *Germania* 74, 1996, 119-167 bes. 121f.

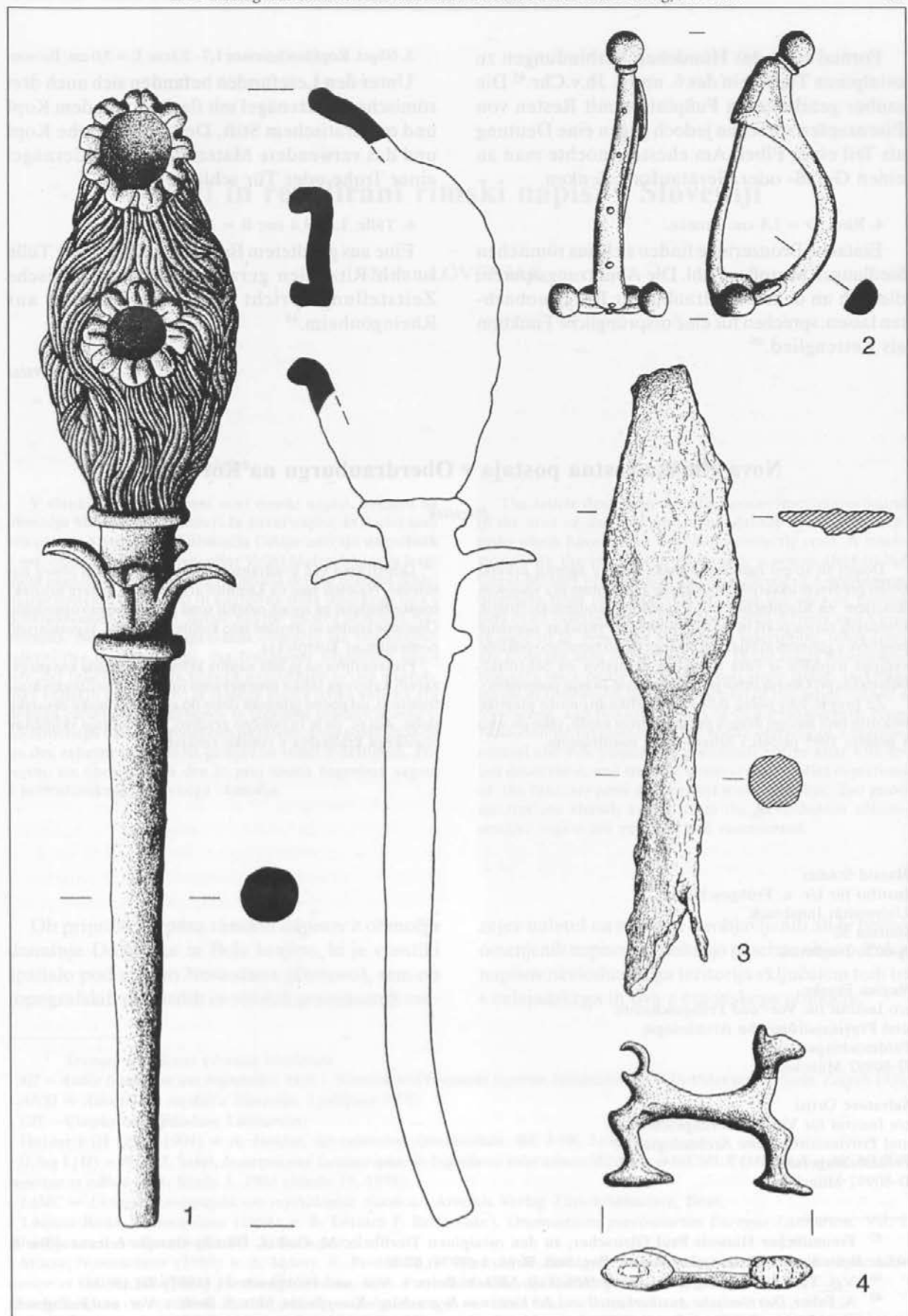

Abb. 5: Oberdrauburg, Schröttelhoferfeld. 1 fackelförmige Lampe; 2-4 Metallkleinfunde. 1,2,4 Bronze; 3 Eisen. M. = 2:3.
 Sl. 5: Oberdrauburg, Schröttelhoferfeld. 1 luč v obliki bakle; 2-4 kovinske drobne najdbe. 1,2,4 bron; 3 železo. M. = 2:3.

Formal zeigt das Hündchen Verbindungen zu ostalpinen Tierfibeln des 6. und 5. Jh.v.Chr.⁴⁵ Die sauber gearbeiteten Fußplatten mit Resten von Eisenzapfen sprechen jedoch gegen eine Deutung als Teil einer Fibel. Am ehesten möchte man an einen Gefäß- oder Gerätaufsatz denken.

4. Ring. D = 1,8 cm; Bronze.

Einfache Bronzeringe finden sich aus römischen Siedlungen in großer Zahl. Die Abnutzungsspuren, die sich an dem Oberdrauburger Ring beobachten lassen, sprechen für eine ursprüngliche Funktion als Kettenglied.⁴⁶

5. Nägel. Kopfdurchmesser 1,7 - 2,1cm; L = 3,0 cm; Bronze.

Unter den Lesefunden befanden sich auch drei römische Bronzenägel mit flachem, rundem Kopf und quadratischem Stift. Der große, flache Kopf und das verwendete Material läßt auf Ziernägel einer Truhe oder Tür schließen.⁴⁷

6. Tülle. L = 3,4 cm; B = 1,4 cm; Bronze.

Eine aus gefaltetem Bronzeblech gebildete Tülle ist mit Ritzlinien gerahmt. Für eine römische Zeitstellung spricht ein Vergleichsfund aus Rheingönheim.⁴⁸

Ortisi

Nova rimska cestna postaja v Oberdrauburgu na Koroškem

Povzetek

Doslej so se pri raziskavi rimske dobe v zgornji dravski dolini predvsem ukvarjali z municipijem Aguntum in z višinskim naseljem na Kirchbichlu nad Lavantom, medtem ko drugih terenskih raziskav vil in cestnih postaj ter raziskav siceršnje poselitve v glavnem ni bilo. Zaradi tega lahko označimo odkritje večjega najdišča iz časa rimskega cesarstva na Schröttelhofelfeldu pri Oberdrauburgu na Koroškem za zelo pomembno.

Že prej je bilo poleg odlomkov velike bronaste plastike odkritih tudi mnogo drugih presenetljivih najdb, tako da smo v poletju 1995 pričeli z arheološkim sondiranjem.

Odpri smo več kvadrantov, ki naj bi pojasnili obseg naselbine. Naleteli smo na kamnito arhitekturo, katere arhitektonske funkcije pa zaradi ozkosti sond še ne moremo opredeliti. Omembe vredne so številne zelo kvalitetne najdbe, ki poudarjajo pomembnost kompleksa.

Presenetljiva pa je bila najdba keltskega zaklada kovancev, zaradi katerega lahko domnevamo lokalno poselitveno kontinuiteto, od pozne latenske dobe do zgodnje rimske cesarske dobe. Zdi se, da je tu odlično gradivo, ki osvetljuje vključitev noriškega kraljestva v rimsko cesarstvo.

Harald Stadler
Institut für Ur- u. Frühgeschichte
Universität Innsbruck
Innrain 52
A-6020 Innsbruck

Regina Franke
c/o Institut für Vor- und Frühgeschichte
und Provinzialrömische Archäologie
Feldmochingerstr. 7
D-80992 München

Salvatore Ortisi
c/o Institut für Vor- und Frühgeschichte
und Provinzialrömische Archäologie
Feldmochingerstr. 7
D-80992 München

⁴⁵ Freundlicher Hinweis Paul Gleirscher; zu den ostalpinen Tierfibeln: M. Guštin, Gomile starejše železne dobe iz oklice Boštanja, in: *Varia Archaeologica*, Pos. muz. Brež. 1 (1974) 87 ff.

⁴⁶ Vgl. Th. Ulbert (Hrsg.), *Ad Pirum (Hrušica)*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 31 (1981) Taf.19: 36.

⁴⁷ A. Faber, *Das römische Auxiliarkastell und der Vicus von Regensburg - Kumpfmühl*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 49 (1994) 312 Abb.30: 29; M. Deimel, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*, Kärnt. Musschr. 71. Arch. Forsch. z. d. Grabungen a. d. Magdalensberg 9 (1987) Taf. 43: 1.

⁴⁸ G. Ulbert, *Das frühromische Kastell Rheingönheim*, Limesforschungen 9 (1969) 51, Taf. 44: 51.

Novi in revidirani rimski napisi v Sloveniji

Milan LOVENJAK

Izvilleček

V članku so obravnavani novi rimski napisi, najdeni na območju Slovenije in nekateri že znani napisi, ki doslej niso bili pravilno prebrani. Z območja Celeje izvirajo nagrobnik z uničenim napisom, votivni oltar Veliki Materi bogov in fragment nagrobnika, z emonskega območja del are nekemu doslej neizpričanemu božanstvu in nagrobna stela izanskega tipa s poškodovanim napisom, ostale najdbe pa so z območja Neviouduna. Na njegovem upravnem območju sta bili nanovo odkriti dve nagrobni steli, dva fragmenta nagrobnih napisov, del reliefnega polja nekega nagrobnika in dva nagrobnika keltskih domačinov; iz samega mesta izvira votivna ara nekega carinskega uslužbenca in stranska ploskev domnevno votivnega oltarja z reliefnim okrasom, z njegovih grobišč pa dve reliefni upodobitvi genijev in relief z delfinom. Ponovno sta obravnavana dva že prej znana nagrobna napisa z nevioudunskega upravnega območja.

Ob pripravi korpusa rimskih napisov z območja današnje Dolenjske in Bele krajine, ki je v antiki spadalo pod upravo Neviouduna (Drnovo), sem ob topografskih pregledih in obiskih posameznih mu-

Abstract

The article deals with the new Roman inscriptions found in the area of Slovenia and some already familiar inscriptions which have not to date been correctly read. A tombstone with the inscription destroyed, a votive altar to the Great Mother of the Gods and a fragment of a tombstone, originate from the Celje region; from the area of Emona part of an offering to a so far unattested divinity and a grave stele of Ig type with a damaged inscription; other finds are from the area of Nevioudunum. In the latter administrative area were newly discovered two grave stelae, two fragments of tombstone inscriptions, part of the relief field of a tombstone, and two tombstones of Celtic inhabitants. From Nevioudunum originate also the votive offering of a customs official and side panels of a presumate votive altar with relief decoration, and from its cemetery, two relief depictions of the funerary *genii* and a relief with a dolphin. Two grave inscriptions already known from the Nevioudunum administrative region are reedited and commented.

zejev naletel na nekaj še neobjavljenih ali le bežno omenjenih napisov, ki zaslužijo posebno objavo. Poleg napisov nevioudunskega teritorija vključujem tudi tri s celejanskega in dva z emonskega območja.¹

¹ Seznam okrajšano citirane literature:

- *AII* = *Antike Inschriften aus Jugoslawien*. Heft 1, *Noricum und Pannonia Superior*, bearbeitet von V. Hoffiller und B. Saria, Zagreb 1938;
 - *ANSI* = *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975;
 - *CIL* = *Corpus inscriptionum Latinarum*;
 - Holder I-III (1986-1904) = A. Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz*, Bd. I-III, Leipzig;
 - *ILJug I (II)* = A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX (MCMLX et MCMLXX) repertae et editae sunt*, Situla 5, 1963 (Situla 19, 1978);
 - *LIMC* = *Lexicon iconographicum mythologiae classicae*, Artemis Verlag Zürich/München, Bern;
 - Lőrincz-Redő, *Onomasticon* (1994) = B. Lőrincz-F. Redő (eds.), *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum*, Vol. I: *Aba-Bysanus*. *Archaeolingua* Bd. 3, Budapest;
 - Mócsy, *Nomenclator* (1983) = A. Mócsy, R. Feldmann, E. Marton, M. Szilágyi, *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpiniae cum indice inverso*, Diss. Pann. Ser. III, vol. 1, Budapestini 1983.
- Ostale krajsave: v. = višina, s. = širina, db. = debelina, v. č. = višina črk.
- Marjeti Šašel Kos se zahvaljujem za kritičen pregled teksta.
- Nagrobnik iz Čeč je posnel avtor (sl. 5), nagrobnik v temeljih turnske kapele v Krškem inž. arhit. Dušan Kramberger (sl. 18), nagrobnika iz Ravnac in Gradca Carmen Narobe (sl. 22, 23), ostale spomenike Tomaž Lauko.

AGER CELEJE

1. Trbovlje.

Med obnovo fasade župne cerkve v Trbovljah leta 1989 je bila v zunanji steni odkrita nagrobna stela iz lehnjaka (sl. 1). Na župnikovo pobudo so jo delavci vzeli iz zidu in prenesli v hodnik hiše ob cerkvi (Trg Franca Fakina 35). Ob posredovanju arheologinje Alenke Vogrin je prišla v lapidarij Pokrajinskega muzeja Celje.²

Sl. 1: Nagrobna stela iz Trbovelj.
Abb. 1: Grabstele von Trbovlje.

Stela je razmeroma majhnih dimenzij. Levi zgornji vogal je odlomljen. Površina stele je zelo porozna in poškodovana. Nad poglobljenim napisnim poljem je polkrožna niša, v kateri sta dve zelo shematično prikazani glavi pokojnikov. Pri desni upodobitvi je oblikovana tudi frizura ali do-

mače pokrivalo, zato bo tu šlo verjetno za žensko osebo, pri levi pa verjetno za zelo poškodovano upodobitev moža. Zgornja leva četrtina napisnega polja je skoraj povsem uničena, zelo poškodovan pa je tudi osrednji del spodnje polovice. Črke so zelo rustikalne in neenakomerne.

Mere: v. 63 cm, š. 49 cm, db. 14 cm, v. č. 6-2,5 cm.

[- -]a Ate-
[po]mari (filia) viva

[- -]I O[]A

CA+++OA[]I(?)

5 Av[]it]o an(norum) XXXX

Ian++++++ Aviti

A++++++O+++

AN++++++.

1 Na začetku manjkajo 3-4 črke. Pri črki T je poleg navpične ohranjen le levi del prečne haste. Zgornja prečna hasta črke E ni ohranjena, spodnja pa je zavita navzdol.

2 Črki MA je mogoče v obrisih še slutiti. Od črke R je vidna navpična hasta in zgornji lok. Zgoraj navedena dopolnitev je med imeni, ki pridejo v poštev, edina možna. Gre za keltsko sestavljeno ime *Atepomarus*,³ doslej izpričano le v Galiji,⁴ medtem ko je v Noriku enkrat izpričan levi del tega imena kot samostojno ime (*Atepo*).⁵ *Maro-* je zelo pogost element keltskih sestavljenih imen.⁶ Končni A je pomanjšan.

3 Med I, ki bi lahko bil tudi desni del neke črke in O je prazen prostor. Črke med O in A ni mogoče razbrati. Dopolnitev vrstice je negotova.

4 Branje ni povsem zanesljivo. Zdi se, da je na koncu vrstice navedena starost.

5 Dopolnitev imena je glede na to, da isto nastopa tudi v naslednji vrstici, dokaj verjetna. Zdi se, da sta delno ohranjeni tudi navpični hasti črk IT. *Avitus* je v Noriku in Panoniji precej razširjeno ime.⁷ Leta starosti so zapisana v ligaturi, na daljšo hasto, ki poteka od zgoraj poševno navzdol so v nasprotni smeri vklesane štiri krajše haste.

² Za posredovanje navedenih podatkov se gospe Alenki Vogrin najlepše zahvaljujem.

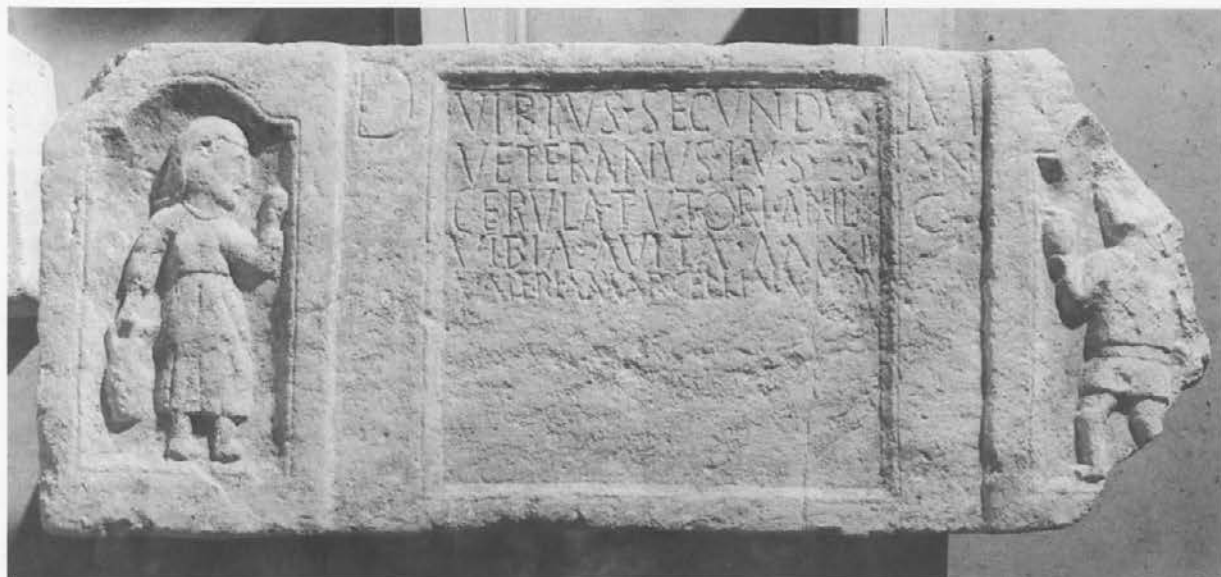
³ Gl. Holder I (1896) st. 257 s, s. v. *At-epomaro-s* in E. Evans, *Gaulish personal names. A Study of some Continental Celtic Formations*, Oxford 1967, 52 s (za prvi člen tega imena ATE gl. 142 ss). Na nagrobniku najdenem leta 1937 pri Krnicah, nekako 1,5 km vzhodno od železniške postaje Hrastnik, nastopa ime *Atecurus* (*ILug I 385: Atecurus / Docnimari filius*) a(*nnorum*) *XLI / Sexta Mit/tonis filia*).

⁴ Gl. Lörincz-Redo, *Onomasticon* (1994) 194. Na enem od obeh napisov s tem imenom (*CIL XIII 3067*) je njegov nosilec označen kot pripadnik plemena Senonov (*[civi]s Senonifus*).

⁵ Na nagrobniku iz Viruna (*CIL III 11572*).

⁶ Gl. napis št. 11, kjer nastopa *Brogimarus*.

⁷ Gl. Lörincz-Redo, *Onomasticon* (1994) 231 s, s karto razprostranjenosti. To ime nastopa tudi na nagrobniku *CIL III 5142, AII 21* iz trboveljske cerkve (Gl. tekst v nadaljevanju, sl. 2)

Sl. 2: Nagrobnik *CIL* III 5142, *AIJ* 21 iz Trbovelj.
Abb. 2: Grabstein *CIL* III 5142, *AIJ* 21 von Trbovlje.

6 Na osrednjem zelo poškodovanem delu te vrstice manjka nekako 6 črk. Deli teh črk so sicer še vidni, vendar branje ni zanesljivo. Verjetno gre tu za daljše domače ime.⁸

7 Čeprav so vidni tudi deli nekaterih drugih črk, je mogoče zanesljivo identificirati samo zgoraj navedeni črki. Med njima je prostora za 5 do 6 črk.

8 Za zgoraj navedenima črkama so vidni še ostanki naslednjih črk, ki pa jih ni mogoče identificirati. Zdi se, da zadnja tretjina vrstice ni bila popisana.

Sorodstvenih povezav imenovanih oseb zaradi slabe ohranjenosti napisa ni mogoče ugotoviti. Kot kaže, gre za nagrobnik keltskih staroselcev.

K že prej znanim rimskim kamnom iz Trbovelj in neposredne okolice dodajam nekaj novosti.

Nagrobnik z nišami ob straneh (*CIL* III 5142, *AIJ* 21.⁹ Sl. 2) in lep nagrobnik družine celejanskih magistratov (*CIL* III 5143, *AIJ* 22. Sl. 3), ki sta bila vzdana v južno steno trboveljske cerkve, sta sedaj v lapidariju Pokrajinskega muzeja Celje. Na župnikovo željo sta bila leta 1989 vzeta iz zidu, nato nezaščiteni hranjena pri cerkvi in potem v hodniku hiše ob cerkvi (Trg Franca Fakina

Sl. 3: Nagrobnik *CIL* III 5143, *AIJ* 22 iz Trbovelj.
Abb. 3: Grabstein *CIL* III 5143, *AIJ* 22 von Trbovlje.

35), zato sta danes v precej slabšem stanju kot takrat, ko sta bila še vzdana. Neznano kdaj, naj-

⁸ Na enem od nagrobnikov iz trboveljske cerkve (*CIL* III 5143, *AIJ* 22. Gl. besedilo v nadaljevanju, sl. 3) nastopa ime *Iantulla*.

⁹ V starejši literaturi je bil kamen opredeljen kot prednja stranica sarkofaga, kar se je po odstranitvi kamna iz zidu izkazalo za zmotno. Celotna hrbtna stran je namreč enakomerno obdelana, niti spodaj niti ob straneh ni sledov odklesavanja ali poškodb, ki bi nastale pri odbitju stranskih ploskev ali dna sarkofaga.

Sl. 4: Nagrobnik CIL III 5144a iz Retij.
Abb. 4: Grabstein CIL III 5144a von Retje.

verjetneje ob vzetju iz zidu, je bil sprednji del nagrobnika z nišami prelomljen na desni strani napisnega polja, odlomljena pa je bila skoraj polovica desne niše, v kateri je upodobljen deček.¹⁰ Prelomljena dela sta bila maja 1996 v Restavratorskem centru v Ljubljani spet sestavljena. Črke ob prelomu so poškodovane: ET v drugi vrstici se ne vidi več, prav tako ne AN XXII v peti in šesti vrstici. V primerjavi s fotografijo v *AIJ* je napisna površina danes dosti bolj izprana. Drugi kamen, ki je bil vzidan v trboveljski cerkvi in je bil sodeč po fotografiji v *AIJ* prej v odličnem stanju, je sedaj poškodovan desno spodaj, napis pa je tudi na tem mestu še čitljiv. V desnem spodnjem kotu je vidna kvadratna vdolbina, ki je prej ni bilo.

V lapidarij celjskega muzeja je bil prenesen tudi nagrobnik s pretežno keltskimi imeni, ki je bil vzidan na južni steni cerkve Sv. Križa v Retjah pri Trbovljah (CIL III 5144a. Sl. 4). Tudi ta je bil na župnikovo pobudo pred leti vzet iz zidu, nato pa skupaj z zgoraj omenjenima hranjen v isti hiši pri trboveljski cerkvi. Današnje stanje spomenika se od stanja v času njegove prve objave leta 1868 razlikuje predvsem v spodnjem delu napisnega polja.¹¹ Precej poškodovane so namreč črke pred-

Sl. 5: Nagrobnik CIL III 5144=11682, AIJ 23 iz Čeeč nad Trbovljami.

Abb. 5: Grabstein CIL III 5144=11682, AIJ 23 von Čeech oberhalb von Trbovlje.

zadnje vrstice in skoraj povsem odbite prej vidne črke v zadnji vrstici.

Ob ogledu nagrobnika, ki je vzidan v zahodno steno cerkve Sv. Katarine v Čeech, SV od Trbovelj (CIL III 5144 = 11682, AIJ 23. Sl. 5), in je sedaj očiščen,¹² je bilo ugotovljeno, da napis doslej ni bil točno prepisan. Pri dosedanem branju¹³ je bil moteč predvsem dvojni kognomen prve ženske osebe in nejasno razmerje tretje imenovane osebe do prvih dveh. Drugi del njene imenske formule se namreč po prvotnem branju razlikuje od imen obeh drugih oseb, po upodobitvi v niši nad napisnim poljem¹⁴ pa bi pričakovali,

¹⁰ Prim. fotografijo v *AIJ*.

¹¹ Prvi ga je objavil graški župnik in zbiratelj štajerskih rimskih napisov Richard Knabl na podlagi dopisa trboveljskega župnika Josefa Hasnika in fotografije lastnika hrastniške tovarne kroma viteza von Gosleth-Werkstättena (*Mitt. Hist. Ver. St.* 16, 1868, 183 ff, litografija na T. II).

¹² Prim. fotografijo v *AIJ*.

¹³ *Barbiu/s Cupitu(s) / an(norum) LX / Latina Sa/turnina⁵ / an(norum) LV Marina / ...urbi (filia) an(norum) / ...XX.*

¹⁴ Tu sta prikazani glavi dveh starejših oseb (moški z brado na desni in ženska z domačim pokrivalom na levi strani), med njima pa trup in glava manjše osebe, nedvomno otroka.

da bo njuna hčerka. Ob avtopsiji napisa je bilo ugotovljeno, da je na koncu pete vrstice črka I in ne A - Saturninus bo torej ime ženinega (?) očeta (*Latina Saturnini*) in ne drugi kognomen žene - in da je treba v šesti vrstici namesto prejšnjega ...*urbi (filia) an(norum)* brati: *Barbi (filia) an(norum)* (AN v ligaturi), v osmi pa namesto ...XX: XXXX. Pri hčerkinem imenu gre nedvomno za naknadni pripis, saj so črke za polovico manjše od prejšnjih, slabše klesane in stisnjene v desni spodnji kot. Njen portret v niši, kjer je upodobljena še kot otrok, kaže, da je zanjo že ob postavitvi nagrobnika bil predviden naknadni pokop. Celoten napis beremo:

Barbi-
s Cupitu(s)
an(norum) LX,
Latina Sa-
5 *turnini (filia)*
an(norum) LV. Marina
Barbi (filia) an(norum)
XXXX.

Čeprav so navedena samo imena v zgornji niši upodobljenih oseb v imenovalniku brez glagola, lahko domnevamo, da sta kamen dala postaviti Barbij Cupit, ki je edini posedoval rimsko državljanstvo, in Latina, s katero je živel v nekem ne- navedenem razmerju. Leta ob njunih imenih bodo torej njuna starost ob postavitvi družinskega nagrobnika in ne leta, ki sta jih dočakala. Na podlagi upodobitve in navedbe očetovega imena sklepamo, da je tretja na napisu naknadno pripisana oseba njuna hčerka. Enostavna nagrobna formula, izpuščanje prenomena pri moževem imenu, rustikalna izvedba reliefa in napisa bi kazali na pozno datacijo napisa.¹⁵

2. Podkraj pri Hrastniku.

Ob zaščitnih izkopavanjih Celjskega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine na prostoru, namenjenem za bencinsko črpalko v zaselku

Sl. 6: Votivna ara iz Podkrajja pri Hrastniku.
Abb. 6: Votivara von Podkraj bei Hrastnik

Sava (naselje Podkraj pri Hrastniku) na desnem bregu Save, je bila leta 1994 v najmanjšem prostoru enega od rimskodobnih objektov, ki je imel lepo ohranjene zidove in je stal na rahlo dvignjeni terasi, najdena majhna votivna ara iz lehnjaka (sl. 6).¹⁶ Gre nedvomno za najdbo *in situ*, zato so izkopavalci objekt poimenovali „svetišče“. V tem objektu je bil najden tudi ročaj patere z reliefno upodobitvijo glave neke boginje z rogovi in fragment kadilnice. Po najdbah Adsaluti in Savusu posvečenih ar v prejšnjem stoletju v neposredni bližini,¹⁷ bi sicer predvidevali, da gre za tempelj teh božanstev, vendar je obravnavana ara edina napisna najdba na izkopanem prostoru.

Ara ima profilirano bazo in ovršje, napisno polje je neuokvirjeno. Površina kamna je rahlo poško-

¹⁵ Gl. J. Šašel, *Barbii, Eirene* 5, 1966, 121 = *Opera selecta* (1992) 103, Nr. 33: 3. st. V drvarnici nasproti cerkve v Čečah sta bila vzdana dva nagrobnika, od katerih je eden danes izgubljen, drugi pa je v PM Celje (gl. V. Kolšek, *Napisi iz Celja in njegove okolice*, *Arh. vest.* 46, 1995, 286 s, št. 16). Na slednjem je zelo shematično prikazan otroški portret nad napisnim poljem. Ob tem portretu je z obeh strani vklesano tudi ime pokojnika (*Jutumano*, branje negotovo), medtem ko na ohranjenem delu napisnega polja ni opaziti sledov črk.

¹⁶ Izkopavanja sta vodili arheologinji Alenka Vogrin in Alenka Jovanovič. Slednja pripravlja krajše poročilo za *Varstvo spomenikov* in izčrpno za *Arheološki vestnik*. Na tem mestu se ji najlepše zahvaljujem, da mi je prepustila kamen v obdelavo in za posredovanje najdiščinskih podatkov.

¹⁷ Gl. M. Šašel Kos, *Savus in Adsaluta*, *Arh. vest.* 45, 1994, 115 ss, lokacija najdišča napisov str. 116 sl.

dovana, napis dobro viden. Črke so sicer dobro klesane, dajejo pa bolj rustikalen vtis.

Mere: v.: 40 cm; š. 26,5 cm; db. 20,5 cm, v. č.: v. 1 = 3 cm, ostalo 2,5-3 cm.

*M(atri) d(eorum) m(agnae)
Cassius Restut(us)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*

Posebnosti: 2 ligatura VT.

1 Dopolnitev vrstice ni sporna, kult Velike Matere bogov je izpričan tudi v Emoni in Celeji.

2 Črki A in S se dotikata. T v ligaturi je nakan samo z levim delom prečne haste, ki se dotika desne haste črke V. Kognomen je okrajšan zaradi pomanjkanja prostora. Črke se manjšajo od leve proti desni.

Gentilno ime *Cassius* nastopa tudi na eni od omenjenih votivnih ar, posvečenih Savusu in Adsaluti.¹⁸ V Noriku in Panoniji je bilo ime precej razširjeno,¹⁹ pri nas predvsem v Emoni in Celeji. Kognomen *Restutus*, sinkopirana oblika imena *Restitutus*, je najbližje izpričano v Neviodunu,²⁰ najpogosteje pa nastopa prav v Noriku.²¹

Kult Velike Matere bogov, imenovane tudi Cibela,²² je bil doslej pri nas omejen le na večje urbane centre Emono, Celejo in Petoviono, poleg votivnih napisov pa imamo ohranjen tudi kip boginje na prestolu (Spodnja Hajdina), njeno doprsje (Zgornji breg) in reliefno upodobitev Atisa s čredo (Celje).²³ S kultom Velike Matere bogov nekateri povezujejo tudi reliefe dveh levov z ovnovimi glavami v šapah in bradato glavo (ali cisto) med njima na ovršjih nagrobnihih stel, vendar ta povezava še ni dokazana.²⁴

3. Brezje pri Dovškem.

Pri obnovi fasade cerkve Sv. Pavla v Brezju leta 1981 je bil na južni zunanji steni desno od vhoda na višini 1,8 m odkrit prečno vzdidan fragment

Sl. 7: Fragment nagrobnika iz Brezj pri Dovškem.

Abb. 7: Fragment des Grabsteines von Brezje bei Dovško.

napisnega kamna iz rumenega peščenjaka, ki je bil očiščen in puščen na istem mestu (sl. 7). Nanj so me opozorili domačini avgusta 1993 ob ogledu nagrobnika, ki je že od nekdaj hranjen v cerkvi (CIL III 3930) in služi kot menza desnega stranskega oltarja. Po legi obeh kamnov sklepamo, da sta bila prinesena v cerkev že ob njeni izgradnji. Richard Knabl, ki si je omenjeni nagrobnik ogledal 11. novembra 1857, piše, da je bila sedanja stavba cerkve zgrajena leta 1630, medtem ko naj bi tu že prej, vsaj v 15. stoletju, stala kapelica.²⁵ Od kod izvirata kamna, ni mogoče reči.

Ohranjeni fragment predstavlja levi spodnji vogal napisnega polja, saj je pred in pod ohranjenimi

¹⁸ CIL III 11684, posvetitelj are je *C. Cassius Quietus*. Marjeta Šašel Kos datira napis okvirno v 1. ali 2. stoletje (op. cit. (gl. op. 17), 115, št. 3).

¹⁹ Prim. Mócsy, *Nomenclator* (1983) 70.

²⁰ *ILJug* II 1114.

²¹ Prim. Mócsy, *Nomenclator* (1983) 243: 19 primerov.

²² Za izvor in razprostranjenost tega kulta gl. W. Fauth, s. v. *Kybele*, *Kleine Pauly* 3 (1975) 383 ss in za njegovo uvedbo v Rimu K. Ziegler, s. v. *Mater Magna*, *ibid.* 1074.

²³ Gl. R. M. Swoboda, *Denkmäler des Mater-Magna-Kultes in Slowenien und Istrien*, *Bonn. Jahrb.* 169, 1969, 195 ss, za spomenike iz panonskega dela gl. tudi P. Selem, *Les religions orientales dans la Pannonie romaine. Partie en Yougoslavie*, *Études préliminaires aux religions orientales dans l'empire Romain* 85, Leiden 1980, 196 ss, Nr. 1-7.

²⁴ Prim. Swoboda (op. 23) 202 s, našteva tovrstne spomenike s Ptuja, kjer je vrsta ovršij na nagrobnikih tako okrašenih.

²⁵ *Notizenblatt. Beilage zum Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen* 7, Wien 1857, 162 ff.

črkami večji prazen prostor. Ohranjeni sta po dve začetni črki domnevno predzadnje in zadnje vrstice napisa. Površina kamna in črke so precej poškodovani. Ali je bilo napisno polje uokvirjeno ni mogoče presoditi, iz vidnega spodnjega roba fragmenta pa je mogoče sklepati, da je bil kamen tu prelomljen, verjetno ob vgraditvi v steno.

Mere: v: 23,5 cm, š. 21 cm, v. č.: v. 1=5 cm, v. 2=5,5 cm.

et [---]

an[n(norum)?---].

1 Tu gre nedvomno za veznik, saj na ohranjeni površini za črkama ni opaznih sledov drugih črk. Sledilo je ime nekega drugega pokojnika, v naslednji vrstici pa njegova starost.

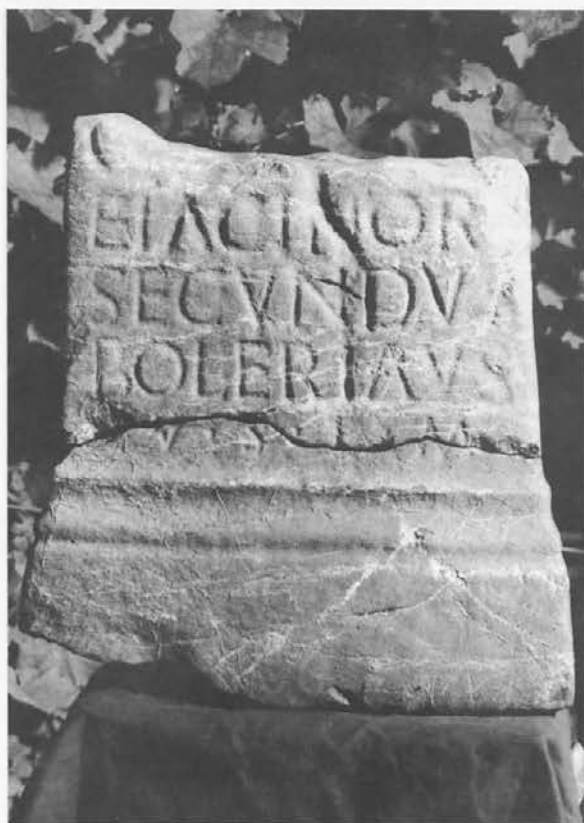
Črke so zelo podobne črkam omenjenega napisa v menzi stranskega oltarja, ki je sestavljen iz šestih vrstic in omenja delno tudi keltska imena²⁶ in bi ga zaradi teh datirali v 1. st. n. š. Nov fragment napisa, ki verjetno izvira z istega grobišča kot ta nagrobnik, kaže, da pri tem kvalitetnem in lepo izvedenem napisu ne gre za osamljeno najdbo v teh odročnih in hribovitih krajih, kjer so se keltske tradicije po rimski priključitvi noriškega kraljestva ob prevzemu rimskih navad in novosti nadaljevale, ampak da lahko pričakujemo še več najdb. Žal pri obnovi fasade na omenjeni cerkvi ni bilo prisotnih spomeniških delavcev in danes ne vemo, če v cerkvi ni vzdanih še več kamnov, in v kolikšni meri je bil zid pregledan.

AGER EMONE

4. Staje.

Spomladi 1992 je bil pri prezidavi kleti gospodarskega poslopja Antona Lenarčiča, Staje 6, kjer hranijo kmetijske pridelke, odkrit spodnji del votivne are iz izžanskega apnenca (sl. 8). Kamen je spravljen pri lastniku. Nedaleč od najdišča je znani v živo skalo vklesani nagrobnik (CIL III 3804 = 10731, AIJ 134); dva kamna, od katerih ima eden ostanke napisa, pa sta bila najdena pred kratkim na posestvu ob križišču ceste skozi Ig - Staje s cesto Ig - Podpeč.²⁷

Ohranjena je profilirana baza in del napisnega polja. Na prehodu v bazo je kamen prelom-

Sl. 8: Votivna ara iz Staj pri Igu.
Abb. 8: Votivara von Staje bei Ig.

ljen. Na zgornjem delu napisne površine je vidna večja poševna vdolbina. Levi vogal baze ni ohranjen. Površina je zelo izprana, končni črki drugih dveh vrstic sta odbiti. V zadnji vrstici so uporabljena trikotna ločilna znamenja.

Mere: v. 86 cm, š. 47 cm, db. 15 cm (?), v. č.: v. 1-3 = 5 cm, v. 4: 3 cm.

C(?)[---]

e[Acinor[i]

Secundus

Boleriav(u)s

5 v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

1 Na začetku vrstice je še viden polkrožni del leve polovice neke črke, ki bi lahko bila C, G ali O.

2 Od druge črke, ki jo interpretiramo kot T, je ohranjena samo navpična hasta. Sicer bi bilo možno, da gre za črko I, vendar je to manj verjetno. Tej črki sledi krajši prazen prostor, kar pomeni, da se s črko A začenja nova beseda. Črka I je večja

²⁶ Lucius / Boniati f(ilius) et / Iulia Prisca / coniux v(ivi) f(ece)run(t) sibi et / ²⁷Bussugnatæ f(iliae) / annor(um) XV.

²⁷ M. Šašel Kos, *The Roman inscriptions in the National Museum of Slovenia* (v tisku), št. 78 ara (nagrobna ?) in 80 stela.

od ostalih, po vsej verjetnosti je ta vokal tudi dolg (*I longa*). Od naslednje črke, ki jo interpretiramo kot N, so zaradi poškodbe kamna ohranjeni le ostanki navpičnih hast. Na koncu vrstice je površina kamna odbita, prostorsko bi bila tu zapisana lahko le črka I.

3 Končni S se še sluti.

4 Na rimskih napisih je pri imenih z dvema V (prvi je lahko soglasnik V ali samoglasnik U, drugi pa samoglasnik U) pogosto eden izpuščen, tako kot tu. Isto ali vsaj sorodno ime poznamo še z dveh napisov iz okolice Iga.²⁸ Pri prvem napisu zaradi ligature ni povsem jasno ali gre za *Bole-rianus* ali *Boleriavus*,²⁹ na drugem napisu, ki je precej slabo ohranjen,³⁰ pa je ime zapisano v krajši obliki le do črke R (*Boler-*).³¹

Končna črka S je zelo poškodovana, vendar nedvomna.

5 Zaradi preloma manjkajo deli posameznih črk.

Pri interpretaciji prve ohranjene vrstice imamo dve možnosti: ali gre za ime enega od posvetiteljev, v tem primeru bi bili zaradi predhodnega veznika imenovani najmanj trije, ali pa za ime nekega doslej neznanega božanstva, ki bi skupaj z enim ali več božanstvi, imenovanimi na zgornjem neohranjenem delu - ara bila posvečena. Proti prvi možnosti govori predvsem dejstvo, da bi v tem primeru z veznikom bili povezani le prva in druga oseba, ne pa tudi tretja (*Secundus Boleriavus*), kar bi bilo precej nenavadno, in da je na votivnih napisih običajno naveden le en sam posvetitelj. Bolj verjetno je torej, da imamo tu opraviti z imenom doslej neznanega božanstva (imevalnik *Acinor*?). Verjetno gre za kak lokalni kult. Katero božanstvo je bilo navedeno pred tem, ni mogoče zanesljivo reči, na edini drugi znani votivni ari z ižanskega področja nastopa Jupiter.³²

Novi napis je pomemben predvsem iz treh razlogov. Prvič imamo izpričan kult božanstva *Acinor*, posredno lahko sklepamo na obstoj svetišča v bližini, in že tretjič imamo na ižanskih napisih izpričano ime *Boleriavus*, ki je drugod neznano.

Sl. 9: Nagrobna stela iz Pijave Gorice.
Abb. 9: Grabstele von Pijava Gorica.

Žal kamen ni bil najden *in situ*, kar bi lahko pomagalo pri lociranju svetišča.

5. Pijava Gorica.

Pri obnovi fasade cerkve Vseh svetnikov v Pijavi gorici so leta 1995 v jugozahodnem vogalu odkrili večji fragment nagrobne stele iz apnenca (sl. 9).³³ Stela je vzdana tik ob tleh z napisnim

²⁸ Lőrincz-Redő, *Onomasticon* (1994) 308 navaja le *AII* 142.

²⁹ *CIL* III 3816 = 10735, *AII* 142 in Šašel Kos (op. 27) št. 88 se odločijo za *Bolerianus*. Ime je zapisano z dvema ligaturama: v prvi sta združeni črki R in I - ta je nakazan s podaljšano navpičnico črke R -, pri drugi pa je na črko A priključena poševna hasta.

³⁰ *CIL* III 3788 = 10727 in p. 2328¹⁸⁸.

³¹ Ugotovil Šašel (v rokopisu), po njem prevzemata F. Loehner-Hüttenbach, *Die antiken Personennamen aus Ig bei Ljubljana, Situla* 8, 1965, 19 in R. Katičič, *Die einheimische Namengebung von Ig, Godišnjak* 6, 1968, 67.

³² *CIL* III 10737, *AII* 126, Šašel Kos (op. 27), št. 77: *Iovi*. Posvetilo je vklesano na ovršju, napisno polje pa je tako poškodovano, da ni mogoče ugotoviti ali je bilo sploh popisano.

³³ Na kamen me je opozoril prof. dr. Bojan Djurić, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

poljem navzven. Del leve strani napisnega polja je še pod ometom.

Fragment predstavlja zgornji del nagrobne stele s trikotnim zatrepom, v katerem je zelo shematično upodobljena rozeta s štirimi listi, v zaklinjih pa sta delfina. Celotna površina kamna je zelo izprana. Napisno polje je poglobljeno, od napisa je vidna samo ena črka.

Mere: v. 94 cm, š. 50 (ostalo pod ometom; celotna š. ok. 60 cm), db. 21 cm, v. č.: 6,5 cm.

D(is) [M(anibus)]

Stela se po obliki in izvedbi zelo približuje nagrobnikom z Iga in okolice (npr. *CIL* III 3809 = 10739, *AII* 138), zato domnevamo, da izvira od tam. Ig je oddaljen 4 km.

AGER NEVIODUNA

6. Mali Videm.

V Malem Vidmu pri Šentlovrencu je do nedavne kot prag v hiši št. 1 služila stela iz apnenca z reliefi in delom napisnega polja, ki je bilo pred dvigom zakrito. Reliefni del je videl že Pečnik leta 1889 ali še prej,³⁴ v njegovem spremstvu pa pozneje (14. Septembra 1898) tudi Premerstein in Rutar na potovanju po Dolenjski. Slednja sta reliefe, ki takrat še niso bili tako uničeni kot danes, v svojem poročilu precej natančno opisala.³⁵ Pred nekaj leti je bila stela prenesena v Dolenjski muzej Novo mesto in postavljena na dvorišču (*sl.* 10).

Po ohranjenem sodeč je bila stela velikih dimenzij, zagotovo največja kar jih poznamo z Dolenjske. Ohranjen je zgornji del napisnega polja, nad njim vmesno polje z vitičastim ornamentom in v tri polja razdeljene reliefne upodobitve. Na levi strani je kamen precej poškodovan, zgornji vogal je tu povsem odbit, delno poškodovan pa je tudi desni rob. Površina kamna je preprejena z razpokami, reliefi so v zgornjem delu skoraj povsem izprani. Napisno polje je bilo obdano z dvema stebroma s palmetnimi kapiteli, od katerih je sedaj levi povsem odbit. Srednje širše reliefno polje se zgoraj zaključuje v obliki trikotnega zatrepca, desno v obliki noriško-panonske volute, medtem

Sl. 10: Nagrobna stela iz Malega Vidma.

Abb. 10: Grabstele von Mali Videm.

ko zaključek levega ni več ohranjen. V srednjem polju je upodobljena posoda z dvema ročajema in stiliziranimi listi, v obeh stranskih pa palma, na vrhu katerih po Premersteinu in Rutarju sedi ptica, obrnjena proti osrednjemu reliefu. Ptici danes nista več vidni. Od napisa z velikimi in lepo klešanimi črkami so ohranjene le prve tri vrstice, druga in tretja sta poškodovani. Povsem gotovo je le eno ločilno znamenje med prvima črkama druge vrstice. Po velikosti črk in širini stele sodimo, da je bila prvotno vsaj enkrat višja.

Mere: v. 98 cm, š. 109 cm, d. 29 cm, v. č. 8-6,5 cm.

Starejše omembe reliefnega dela: S. Rutar, *Izv. Muz. dr. Kr.* 9, 1899, 113; A. v. Premerstein-S. Rutar, *Mitt. Zent. Komm.* 25, 1899, 95; iudem, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899, 23 s.; J. Pečnik, *Izv. Muz. dr. Kr.* 14, 1904, 30; T. Knez, s. v. *Mali Videm*. V *ANSI* (1975) 234.

D(is) M(anibus).

T(itus) In(-?) C(ai) f(ilius) Festus
[sibi ?] et Fl(?) E(?)xp(?)o[.]

2 Od začetne črke T je ohranjen desni del vodoravne haste in krajši del navpične. Med gentilnimi imeni na *In-* je najpogostejše *Ingenuius*,³⁶ ki je izpričano tudi v Sisciji.³⁷ Drugi T je precej poškodovan.

³⁴ J. Pečnik, Opis karte Novo mesto iz predzgodovinske dobe (1889), Arhiv RS, Privata A, XXXIX, fasc. 3 pod št. 122.

³⁵ *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899, 23 s.

³⁶ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 151.

³⁷ *CIL* III 10836 = *AII* 528; ugledni mestni veljak; navedena je tudi *tribus* Quirina, v katero so bili vpisani tudi prebivalci Nevioduna z rimskim državljanstvom.

3 Ohranjeni so le posamezni deli črk. Na začetku vrstice manjkajo približno tri do štiri črke, navedena dopolnitev je ena od možnih. Da gre pri prvih ohranjenih črkah za veznik je dokaj verjetno, saj je pred in za črkama ohranjen večji prazen prostor. Črke, ki sledijo, so deloma negotove. Prvemu F, ki bi lahko bil tudi E, sledi črka, od katere je ohranjen samo zgornji zaključek, bila pa bi lahko I ali L. Tu gre morda za okrajšano gentilno ime *FL* (*avius*); v tem primeru bi bila tu imenovana neka ženska oseba (*Flavia*), saj manjka prenamen. Po krajšem presledku sledi črka F ali E, delno ohranjen X, nato pa ostanki črke, ki bi lahko bila B, P ali R in zgornji del O-ja. Če je bilo prej navedeno gentilno ime, potem gre tukaj verjetno za ostanek kognomena (npr. *Exposita*, še neizpričano). Na koncu manjkata dve črki ali največ tri.

Monumentalni nagrobnik s kvalitetnimi in velikimi črkami ter razmeroma zahtevno reliefno simboliko gotovo ni nastal ali bil postavljen v ruralnem okolju, v katerem je bila stela najdena, zato menimo, da izvira iz neke večje naselbine oziroma z njenega grobišča. Najbližja večja naselbina je v itinerarijih omenjena postaja Pretorij Latobikov v Trebnjem z obsežno nekropolo, ki seže od Pristave do župnišča v Trebnjem³⁸ in je od Malega Vidma oddaljena 6 km. Iz Trebnjega in neposredne okolice je sicer znano majhno število nagrobnih spomenikov: fragment stele z reliefi, vzidan v župni cerkvi,³⁹ dva danes izgubljeni fragmenta napisov,⁴⁰ dva danes izgubljeni fragmenta nagrobnikov iz Pristave,⁴¹ sekundarno uporabljen napis iz Pristave⁴² in figura leva, ki stoji pred gradom,⁴³ nedvomno del grobne arhitekture.

Stelo lahko po izvedbi okvirno datiramo v 3. stoletje.

7. Dečja vas.

Spomladi 1996 je bil v južni steni cerkve Sv. Mihaela v Dečji vasi ponovno odkrit fragment na-

Sl. 11: Fragment nagrobnika iz Dečje vasi.
Abb. 11: Fragment des Grabsteines von Dečja vas.

grobnika z reliefno upodobitvijo iz apnenca, ki ga je prvi opazil že Jernej Pečnik,⁴⁴ pozneje pa je bil zakrit s fasado (sl. 11). Kamen je prečno vzidan levo od vhodnih vrat tik ob oknu. Pod njim je fragment nagrobnika z napisom (glej št. 8). Od kod izvira, še ni mogoče reči; Pečnik omenja rimske grobove okrog vasi,⁴⁵ o katerih pa ni znano nič drugega.

Ohranjen je del desne strani reliefne niše s portretom pokojnika, ki jo uokvirja steber z listnatim kapitelom. Nad nišo je ohranjen tudi del neokrašene preklade. Glava je razmeroma velika, zato sklepamo, da gre za stelo precejšnjih dimenzij. Nakazani so lasje, brada, usta in oči. Površina je precej izprana.

Mere: v. 39 cm, š. 37 cm.

8. Dečja vas.

Istočasno kot zgornji fragment je bil odkrit in očiščen tudi fragment napisnega polja rimskega nagrobnika iz apnenca, ki je prečno vzidan ob oknu nekoliko nižje od zgornjega fragmenta (sl. 12).⁴⁶

Ohranjen je levi spodnji del poglobljenega napisnega polja. Levi rob napisnega polja je skoraj povsem odbit. Pod napisnim poljem je večja prazna

³⁸ Gl. monografijo M. Slabe, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*, Vestnik 12, Ljubljana 1993.

³⁹ *AJ* 235.

⁴⁰ *CIL* III 10796 in 10797.

⁴¹ Slabe (op. 38) 7 s, omenja.

⁴² *ILLug* II 1113.

⁴³ Omenja ga že Valvasor (*Die Ehre des Herzogthums Krain*, 3. zv., knjiga 11, Laybach 1689, 587).

⁴⁴ Prim. *Opis karte Novo mesto iz predzgodovinske dobe* (1889), pod št. 91 (Arhiv RS, Privata A, XXXIX fasc 3). Pečnikova notica, da je na kamnu tudi povsem nečitljiv napis, se verjetno nanaša na fragment nagrobnega napisu, ki je vzidan nekoliko nižje (glej št. 8).

⁴⁵ *Izv. muz. dr. Kr.* 14, 1904, 32 pod št. 28.

⁴⁶ Kot kaže ga je videl že Pečnik (gl. op. 44).

Sl. 12: Fragment nagrobnega napisa iz Dečje vasi.
Abb. 12: Fragment der Grabinschrift von Dečja vas.

ploskev. Napisno polje je precej poškodovano, deli črk so skoraj povsem zabrisani. Ohranjeni so ostanki zadnjih dveh vrstic napisa. Črke so pravilne in, kolikor se da sklepati po ohranjenem, precej kvalitetne izvedbe.

Mere: v. 96 cm, š. 63 cm, v. č.: v. 1= 5 cm, v. 2=4 cm.

[. .] ann(orum) XL [- - -]
et Ursulo f(ilio) a[n(norum)] - - -]

Posebnosti: 2 ligatura ET.

Ursulus je v Panoniji in Noriku precej običajno ime.⁴⁷

9. Gorenji Globodol.

V hiši Marije Pust v Gorenjem Globodolu (h. št. 29) je že od nekdanj vzidan rimski nagrobnik, ki prejkone izvira z obsežnejšega rimskega grobišča na poljih južno od vasi (med Gorenjim in Srednjim Globodolom). To grobišče je bilo več-

krat izkopavano,⁴⁸ nazadnje leta 1987,⁴⁹ vendar še ni v celoti raziskano. Gradivo iz grobov, ki jih je izkopal Rajko Ložar v letih 1939 in 1940 in je v Narodnem muzeju, postavlja Sonja Petru v prvo polovico 2. stoletja.⁵⁰ Nagrobnik prvi omenja Jernej Pečnik v pismu Karlu Dežmanu z dne 2. 8. 1885,⁵¹ v njegovem spremstvu pa ga je videl septembra 1890 Anton von Premerstein, ki je po naročilu dunajskega Arheološko-epigrafskega seminarja ob pripravi suplementnih zvezkov k *CIL*-u prepotoval vzhodno Kranjsko in del Štajerske.⁵² Premerstein v svojem poročilu piše, da je bil kamen najden „pred nekako 50 leti“ na neki njivi južno od Gorenjega Globodola, iz česar lahko zaključimo, da je v isti hiši že preko 150 let. Iz njegovega opisa pa je razvidno, da ni videl kamna v celoti, saj ne omenja delfinov v zaklinkih in so torej že takrat bili robovi kamna zakriti. Poleg tega tudi izrecno pravi, da je bil kamen močno prebeljen („stark übertüncht“), kar naj bi oteževalo branje napisa.⁵³ Nekatere črke v rekonstrukciji napisa tudi označuje pikčasto. Njegovo branje so prevzeli izdajatelji *CIL*-a in drugi.⁵⁴

Ker kamen še nikoli ni bil primerno fotografiran, saj ga zakrivajo lesene stopnice, ki vodijo na leseni hodnik, in ker je del kamna bil pod ometom, medtem ko je bila površina večkrat prebeljena, tako da napis skoraj ni bil viden, smo se pred revizijo in fotografiranjem spomenika odločili za restavratorski poseg. Akcijo je izvedla ekipa Narodnega muzeja (akad. kipar Miran Pflaum) 27. septembra 1996. Ročno so bili očiščeni vsi robovi kamna - v nastali odprtini je bilo možno izmeriti tudi njegovo debelino - površina pa je bila očiščena pod pritiskom vodnega curka in z raztopino. Ta poseg je omogočil novo branje napisa, dopolnitev Premersteinovega opisa in izdelavo primernih fotografij (sl. 13).

Ohranjen je zgornji del pravokotne stele z delom napisnega polja in zgornjim zaključkom s polkrožno nišo. Levi zgornji vogal je odbit. V niši je upodobljeno doprsje ženske osebe v globokem reliefu, v zaklinkih pa navzdol plavajoča delfina, od

⁴⁷ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 321.

⁴⁸ T. Knez, s. v. *Gorenji Globodol*, *ANSL* (1975) 216.

⁴⁹ D. Breščak, *Var. spom.* 30, 1988, 239 ss.

⁵⁰ Rimski grobovi iz Globodola, *Razprave* 6, 1969, 97.

⁵¹ Arhiv RS, Priv. A, Dežman K., Korresp. Pečnik J., pismo št. 45: ... *potem (=28. 7. 1885) sem šel v Globodolj, tam je v Gornim Globodolji, Obertiefenthal, v eni hiši vzidan rimski kamen, iz eno glavo, in do pasu život, napis je ves zamazan, da nisim mogel nič razločiti, ta kamen se lahko dobi, ako bi ga hotli kaj, najden je bil po mojih mislih precej tam na Njivah, kjer ljudje nahajajo zidovje v zemlji, kjer je to ena lepa ravna dolina, torej so gotovo rimljani tukaj seliše in hiše imeli, in kamen je tukaj najden, je precej velik,...*

⁵² Epigraphisches aus Steiermark und Krain, *Arch.-epigr. Mitt.* 14, 1891, 84.

⁵³ *Ibid.* 90 s, št. 10. Njegovo branje torej ni moglo biti povsem zanesljivo.

⁵⁴ Npr. Mócsy, *Nomenclator* (1983) 69 in 163.

Sl. 13: Nagrobnik CIL III 10793 iz Gorenjega Globodola.
Abb. 13: Grabstein CIL III 10793 von Gorenji Globodol.

katerih je levi skoraj v celoti odbit. V niši je upodobitev doprsja ženske osebe z domačim pokrivalom. Trup je levo in desno precej poškodovan; Premerstein je sklepal, da so to sledovi upodobitev dveh otrok, vendar to ni verjetno. Napisno polje je poglobljeno in ni obdano z stebrički kot je sklepal Premerstein.⁵⁵ Površina kamna je precej izprana in na nekaterih mestih povsem odstranjena. Predvsem na levi strani je poškodovano tudi napisno polje, tako da se nekatere črke le še slutijo, nekatere pa so povsem uničene.

Mere: v. 82 cm, š. 62 cm, db. 17 cm, v. č. 5 - 3,5 cm.

Literatura: CIL III 10793 (po Premersteinu).

D(is) M(anibus).
Litugena Can-

o[fnis ? (filia)] viva fec(it) sibi
[et] Mug(?)iae fil(iae)

5 *[et - - -] fili*

2 Po Premersteinu naj bi bilo na začetku zapisano ime *Leucena*, ki sicer ni nikjer izpričano,⁵⁶ po očiščenju kamna pa so navpične haste na začetku vrstice dale sklepati, da je na kamnu še ena črka več. Z natančnim opazovanjem in primerjavo fotografij je bilo mogoče razbrati zgoraj navedeno ime, ki je na našem prostoru že izpričano. Vse navedene črke se še slutijo. Na koncu vrstice je črka N - vse tri haste so vidne - in ne S kot bere Premerstein, zato očetovo ime ne bo *Casdenus*, ki tudi ni nikjer izpričano, ampak bo šlo najverjetneje za ime *Cano*, ki ga poznamo z danes izgubljenega napisa iz okolice Stične.⁵⁷

3 Premerstein na začetku bere DENI - črki E in N podaja pikčasto - vendar pa je, kot kaže, njegovo branje teh črk bilo bolj domnevano kot resnično. Od prve črke je viden samo zgornji lok, rekonstrukcija v črko D bo najverjetneje le Premersteinova domneva, saj navpične haste tukaj ni. Med to črko in črko V, ki je vidna, je prostora le za tri črke, zato domnevamo, da okrajšava za filiacijo (F) ni bila navedena. Črka S je komaj še zaznavna. Končna črka I je pomanjšana (2,5 cm).

4 Pred črko V je viden zgornji del navpične haste. Ker Premerstein znak na tem mestu bere kot zgornji zaključek črke A, kar zaradi navpične haste ne more priti v poštev, sklepamo, da gre za črko M, od katere je Premerstein še videl tudi zgornji del desne poševne haste. Tretjo ohranjeno črko, ki je spodaj odlomljena, bere Premerstein kot G. Danes ni mogoče presoditi, ali je na kamnu tudi navpična hasta črke G ali pa gre tu le za črko C.

5 Vidni so le zgornji deli štirih navpičnih hast, od katerih je prva podaljšana. Premerstein pri prvi hasti dodaja še prečno hasto na vrhu, ki je danes ni mogoče več razbrati. Naša dopolnitev je le hipotetična.

Ime *Litugena* je keltskega izvora⁵⁸ in pomeni toliko kot „praznična hči“ ali „hči rojena na praznični dan.“⁵⁹ Ime je bilo doslej izpričano v Galiji in Noriku.⁶⁰

⁵⁵ Pri njegovih „einfache Säulen“ gre očitno le za precej poškodovan notranji rob napisnega polja, ki je bil pred čiščenjem viden, medtem ko je bil širši rob zakrit.

⁵⁶ Mocsy, *Nomenclator* (1983) 163.

⁵⁷ *ILug* I 325.

⁵⁸ LITU- je sorodno z irskim *lith*, „praznik, sreča“ (Evans (op. 3) 217).

⁵⁹ Holder II (1904) 247 s. v. *Litugenos*, *Litugena*.

⁶⁰ Prim. Mocsy, *Nomenclator* 1983, 165, v Noriku 6 krat. Holder navaja tudi primere iz Britanije, Germanije, in Italije (gl. op. 59).

V Celju imamo izpričano žensko obliko tega imena v dativu *Litugen(a)e*.⁶¹

Po vsej verjetnosti je tudi ime *Cano* keltskega izvora, saj na zgoraj omenjenem nagrobniku iz okolice Stične nastopa skupaj s keltskimi imeni.⁶²

Ime *Mugia* ni nikjer izpričano, nasprotno pa je tudi možno rimsko ime *Mucius/-ia* (in njegove izpeljanke), zelo pogosto v Italiji,⁶³ vendar bi na tem napisu prej pričakovali domače ime, zato domnevamo, da gre tu za varianto imena *Mogia/ius* in podobnih imen, ki so izpričana predvsem v Noriku in galskih provincah. Tako imamo na primer ime *Mogia* dvakrat izpričano v Noriku, *Mogio* v Noriku trikrat in po enkrat v Panoniji in Italiji.⁶⁴

Nagrobnik zaradi imen in nagrobne formule datiramo v prvo polovico 2. stoletja.

10. Kamnje.

Ob razširitvi ceste iz Šentruperta v Kamnje leta 1985 so pri vikendu Franca Krnca (Kamnje 35a), župnika na Galjevici v Ljubljani, z buldožerjem odkrili majhno nagrobno stelo iz rumenega peščenjaka (*sl. 14*). Imenovani je kamen nameraval vzdati v škarpo nad cesto, zato ga je spravil na kup kamenja pred vikendom. Tam ga je opazil njegov brat Anton Krnc, ki ga je odnesel na svojo župnijo Sv. Jošt na Paškem Kozjaku, leta 1996 pa ga predal župniku v Šentrupertu Milanu Vidicu. Slednji je dal kamen pritrčiti na zid v zakristiji cerkve v Šentrupertu. Po pričevanju domačinov in župnika Antona Krnca ni bilo ob kamnu, ki je nedvomno bil odkrit *in situ*, nobenih spremnih najdb. Domnevamo, da gre za majhno grobišče z žganimi grobovi, podobno kot v bližnji Straži pri Šentrupertu.⁶⁵

Stela je majhnih dimenzij in zgoraj polkrožno zaključena. Napisno polje je uokvirjeno s trojnimi vrezanimi linijami, ki se zgoraj zaključijo v obliki trikotnega zatrepa. Na površini sta vidni dve daljši poškodbi, nastali ob odkritju. Črke so zelo rustikalne, neenakomerno klesane in razen začetne črke tretje vrstice dobro ohranjene. V prvi vrstici je uporabljeno majhno ločilno znamenje.

Mere: v. 39 cm, š. 31 cm, db. 14 cm, v. č.: v. 1-4=3-3,5 cm, v. 5=2 cm.

Sl. 14: Nagrobnik iz Kamnja pri Šentrupertu.
Abb. 14: Grabstein von Kamnje bei Šentrupert.

L(uci) Baibi Se-
mproni

Escingai
co(n)iugi(s ?)

5 *suai*.

Napis kaže nekaj posebnosti. Ime postavitelja ni v imenovalniku, kot bi bilo pričakovati, ampak v rodilniku, diftong AE je v vseh treh primerih zapisan v arhaizirani obliki AI, nazal je v četrti vrstici izpuščen - verjetno pod vplivom pogovornega jezika - A v zadnji vrstici je brez prečne haste.

3 Vodravne haste črke E so zelo kratke.

Rodovno ime *Baebius* je bilo doslej v Panoniji sedemkrat izpričano, v Noriku šestnajstkrat,⁶⁶ ime

⁶¹ CIL III 5269.

⁶² *ILug* I 325. Ta napis nam je sporočen le v rokopisnem prepisu v izvodu Apianove zbirke rimskih napisov, ki je bil prej v lasti stiškega samostana, danes pa je hranjen v Narodni in univerzitetni knjižnici (P. Appianus, *Inscriptiones sacrosanctae vetustatis*, Ingolstadtii 1534, p. 372; NUK inv. št. 193). Na nekaterih mestih problematičen prepis interpretiramo: *Adnamo / Canonis f(ilius) / an(norum) LXX h(ic) s(itus) e(st) / Sennemetom/lara German(i) filia / coniunx an(norum ?) / [- - -] EX.I. filia / [-]p[ost]ier[unt]*.

⁶³ Prim. Mócsy, *Nomenclator* (1983) 194.

⁶⁴ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 191.

⁶⁵ S. Gabrovec, Poročilo o slučajnih najdbah v Sloveniji, *Arh. vest.* 5, 1954, 142 s in D. Breščak, *Var. spom.* 31, 1989, 243.

⁶⁶ Lörinz-Redő, *Onomasticon* (1994) 259.

Sempronius kot kognomen doslej še nikjer razen v Španiji, povsod pa je poznano kot rodovno ime.⁶⁷ Ime *Escinga* je keltsko⁶⁸ in enkrat znano v Akvitaniji.⁶⁹ Pogostejša je varianta tega imena s črko X namesto S, torej *Excingus* in njegove sestavljenke.⁷⁰

Interpretacija napisa kljub enostavni nagrobni formuli zaradi imen postavitelja v rodilniku ni povsem gotova, navedena se zdi najbolj verjetna. Arhaizirajoče pisanje diftonga AE kot AI, ki ga je ponovno uvedel cesar Klavdij, odsotnost formule *Dis Manibus*, enostavna nagrobna formula in keltsko ženino ime kažejo na zgodnjo datacijo kamna, v sredino ali vsaj drugo polovico 1. stoletja n. š. V 1. stoletje po Šašlu spada tudi napis iz bližnje Straže pri Šentrupertu, na katerem prav tako nastopajo keltska imena (*Togivepus*, *Melissa*) in je bil najden v žganem grobu iz druge polovice 2. stoletja.

Na zgodnjo romanizacijo širše doline Mirne in močan keltski element kaže tudi kamen iz Tržišča nekoliko vzhodneje od tod z izrazitimi keltskimi imeni, pravtako iz 1. stoletja.⁷¹ Za nadaljevanje keltskih tradicij še v 3. stoletju pa morebiti priča nagrobnik veterana X. legije Gaja Mulonija Vera, najden pri cerkvi Sv. Jurija nad Tržiščem⁷² (njegovo rodovno ime je gotovo še keltskega porekla),⁷³ če v njem vidimo domačina, ki se je po odsluženju vojaščini (morda je nazadnje služboval v bližnjem Pretoriju Latobikov?) naselil v domačih krajih. Ob ogledu tega spomenika, ki ga hrani Dolenjski muzej Novo mesto, so bile nad prvo vrstico nagrobnega napisa ugotovljene sledi nekega starejšega napisa v uradnem črkopisu cesarske pisarne (*scriptura actuaria*), ki ga beremo: [—] *Vettonian(o) et Silvan(?)* [—] in interpretiramo kot ostanek datiranja po konzulih ob nekem starejšem napisu. Gre verjetno za konzule leta 121: *T. Pomponius Antistianus Funisulanus Vettonianus* in *L. Pomponius Silvanus*.⁷⁴

11. Rovišče pri Studencu.

V sedemdesetih letih je Karel Petrič (Rovišče 20) ob oranju njive na ledini *Krivica* izoral napi-

sno ploščo iz apnenca (*sl. 15*) in jo spravil na svojem posestvu, julija 1983 pa o najdbi obvestil Posavski muzej Brežice. Tedanji arheolog muzeja Mitja Guštin, ki je kamen prevzel in spravil v muzej, je ob ogledu najdišča ugotovil, da so po vsem področju z ledinskim imenom *Krivica* kosi rimske opeke, keramične črepinje in ostanki zidov, zato je sklepal na antično kmetijo. O najdbi kamna in rezultatih topografije poroča v Dolenjskem listu.⁷⁵

Plošča, v strokovni terminologiji *titulus*, je dokaj majhnih dimezij. Napisno polje je nekoliko poglobljeno in uokvirjeno z dvojnimi robovi. Robovi so precej poškodovani; levi zgornji vogal je odbit, manjka pa tudi večji del spodnjega roba. Napisno polje je precej poškodovano in izprano, najbolj v desnem spodnjem predelu. Zelo dobro so vidne linije, ki jih je kamnosek vklesal za lažjo ureditev teksta. Črke varirajo, vendar dajejo dober vtis, ker je kamnosek uporabljal črtalo. Del napisa, posebno v zadnji vrstici, je precej poškodovan.

Mere: v. 49 cm, š. 65 cm, db. 13 cm (največja), v. č. 6,5 - 6 cm.

*Sirus Brogim-
ari f(i)lius v(ivus) f(ecit) s(ibi) et Ma-
tugnata(e) Adma-
tonis (filiae) ann(or)um XXXX.*

Posebnosti: 2 ligatura ET.

2 Zgornji prečni hasti obeh F nista vklesani na zaključku navpične haste, ampak nekoliko nižje. Zgornji prečni hasti v ET sta povezani.

4 Zaradi poškodbe na kamnu je od črke S ohranjen le zgornji zaključek. Tudi naslednja črka (nedvomno A) je zelo poškodovana; ohranjena je le desna poševna hasta. Naslednji N je pomotoma zapisan tako, da poševna hasta poteka od spodaj navzgor namesto obratno. Število na koncu vrstice je precej poškodovano, vendar kljub temu še razpoznavno.

⁶⁷ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 260.

⁶⁸ Holder I (1896) st. 1469 s. v. *Escincos, Escingus* in Evans (op. 3) 95 s.

⁶⁹ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 117.

⁷⁰ *Excingomarus, Excingonius* ipd. Na nagrobniku iz Jurišne vasi pri Tinju na Pohorju poleg drugih keltskih imen nastopa tudi ime *Excingomarus* (CIL III 11711, *AJH* 89), na Diani posvečeni ari iz Vičave pri Ptujju pa delno ohranjeno ime *Excing...* (B. Jevremov, *Var. spom.* 21, 1977, 251).

⁷¹ CIL III 10796 + p. 2187 in 2328²⁶.

⁷² *Illug* I 332 z lit.

⁷³ *Mullo* nastopa v Galiji kot dodatno ime boga Marsa; gl. P. Willeumier, D'Auch au Mans, *Rev. ét anc.* 61, 1961, 55 ss.

⁷⁴ A. Degrassi, *I fasti consolari dell'impero Romano*, Roma 1952, 35.

⁷⁵ Dolenjski list 25. 8. 1983.

Sl. 15: Nagrobna plošča iz Rovišča pri Studencu.
Abb. 15: Grabplatte von Rovišče bei Studeneec.

Vsa navedena imena so keltska in pri nas še neizpričana, zato o njih nekaj več. Ime *Sirus* je sicer znano samo enkrat na enem noriškem napisu,⁷⁶ je pa gotovo sorodno z *Siro*, ki je v Noriku in Panoniji po trikrat izpričano.⁷⁷ Sestavljeno keltsko ime *Brogimarus* je bilo doslej v Panoniji petkrat izpričano, enkrat tudi v Noriku;⁷⁸ njegov prvi sestavni člen *brog-* je v imenu keltskega ljudstva Alobrogov,⁷⁹ pri Cezarju omenjenih Latobrigih,⁸⁰ in tudi na znamenitem lončku iz Spodnje Hajdine⁸¹

in pomeni „mejo, teritorij“, medtem ko *maro-*, ki je eden od najpogostejših sestavnih delov keltskih imen pomeni velik.⁸² Ime bi torej označevalo nekoga „ki poseduje velik teritorij“. Ime *Matugnata* doslej še ni bilo izpričano, pač pa njegove sorodne oblike *Matucenus*, *Matugenus* ipd.⁸³ Tudi *matu-* je eden pogostih elementov v keltskih sestavljenih imenih in pomeni „medved“, še pogostejši element *gnato-* pa je soroden z latinskim *natus*, „rojen“.⁸⁴ Ime na našem napisu bi torej po-

⁷⁶ CIL III 5096, iz kraja Ober St. Georgen unter Stein.

⁷⁷ Mócsy, *Nomenclator* (1983) 268; k pomenu besede *-siro-* cf. K. H. Schmid, Die Komposition in gallischen Personennamen, *Zeitschr. celt. Phil.* 26, 1957, 269: „langdaurnd, ewig“.

⁷⁸ Lőrincz-Redő, *Onomasticon* (1994) 323.

⁷⁹ Prim. Scholiast k Juvenalu 8, 234: „Allobrogae quidem Galli sunt. Ideo autem dicti Allobrogae, quoniam brogae Galli autem agrum dicunt, alla autem aliud. Dicti autem Allobroges, quia ex alio loco fuerant translati. (prevod: „Alobrogi so Galci. Tako se imenujejo, ker Galci z broga označujejo „polje“, z alla pa „drugo“. Alobrogi se torej tako imenujejo, ker so bili priseljeni od drugod.“); Evans (op. 3) 158 s.

⁸⁰ *Bellum Gallicum* I, 5, 4. 28, 3 in 29, 2. V rokopisih ime ni enotno zapisano, poleg drugih nastopa tudi varianta *Latobici*. Povezava tega ljudstva z dolenskim Latobiki je vprašljiva, zanjo se je zavzemal Peter Petru (prim. Die ostalpinen Taurisker und Latobiker, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* II/6, Berlin 1977, 491 ss). Prav tako nepojasnjena je tudi povezava dolenskih Latobikov s kultom Marsa Latobiusa, ki je omejen na južni Norik.

⁸¹ H. Eichner / J. Istenič / M. Lovenjak, Rimski lonček s Ptuja z napisom v neznani pisavi in v staroselskem, domnevno keltskem jeziku, *Arh. vest.* 45, 1994, 131 ss (gl. posebno str. 137).

⁸² Evans (op. 3) 158 s in 223 ss.

⁸³ Prim. Mócsy, *Nomenclator* (1983) 182.

⁸⁴ Evans (op. 3) 229 in 207.

Sl. 16: Fragment nagrobnika iz Velike vasi.

Abb. 16: Fragment des Grabsteines von Velika vas.

menilo „rojena iz medveda“. Ime *Admato* doslej sicer še ni bilo izpričano, znani pa sta imeni *Admata* in *Admatius*.⁸⁵ Ta imena nastopajo le posamično, medtem ko so sorodna imena *Adnamo*, *Adnamato*, *Adnamatus* ipd. v Noriku, Panoniji in galskih provincah bolj razširjena.⁸⁶ Že zgoraj omenjeni element keltskih imen *matu-* moremo, tako kot tudi *mato-*, *mati-*, včasih interpretirati kot pridevnik „dober“, „srečen“, „ugoden“, „naklonjen“ ali podobno,⁸⁷ predpona *ad-*,⁸⁸ njen pomen sicer v številnih imenih ni povsem jasen, pa ima po Evansu, takrat ko nastopa skupaj s pridevnikom, funkcijo intenziviranja,⁸⁹ zato bi ime lahko prevedli kot „zelo dober“.⁹⁰

Interpretacija napisa, ki ga je treba zaradi imen postaviti v zelo zgodnjo dobo rimske okupacije (1. stoletje), ni problematična. Nagrobnik je Sirus, Brogimarov sin, za življenja postavil sebi in

najverjetneje ženi Matugnati, Admatonovi hčeri, ob njeni smrti v starosti štiridesetih let. Od ostalih napisov Dolenjske se napis loči predvsem po nenavadnem duktusu črk.

12. Velika vas.

Leta 1974 je bil pri obnovi fasade na južni zunanji steni cerkve Sv. Martina v Veliki vasi odkrit in očiščen fragment stele iz apnenca z reliefnim okrasom, vzidan pol metra nad tlemi (sl. 16). Njegovo prvotno najdišče ni znano, domnevamo, da izvira iz obsežne zahodne nevioudnske nekropole, ki jo je Pečnik izkopaval med leti 1883 in 1887.⁹¹ Njen konec predstavljajo po Petruju žgani grobovi v vrtu Pirčevega gradu v Veliki vasi.⁹²

Ohranjen je reliefno okrašen zgornji del stele brez zgornjega zaključka, razdeljen v dve polji.

⁸⁵ Lörincz-Redö, *Onomasticon* (1994) 25.

⁸⁶ Gl. Lörincz-Redö, *Onomasticon* (1994) 25 ss. Imena brez zloga *-na-* so verjetno le sinkopirane oblike teh imen.

⁸⁷ Evans (op. 3) 229.

⁸⁸ Sorodna z latinskim *ad*; Evans (op. 3) 128.

⁸⁹ Intenzivnega prefiksa; prim. Evans (op. 3) 129.

⁹⁰ Tako Evans (op. 3) 129 za ime *Admata*.

⁹¹ Prim. P. Petru, s. v. *Velika vas*, *ANSI* (1975) 255.

⁹² Prim. *Hišaste žare Latobikov*, Situla 11, Ljubljana 1971, 28.

Zgornje polje je okrašeno z vinsko trto z grozdom, v spodnjem pa je pod ovalnim baldahinom upodobljen deček - ohranjena je samo njegova glava- in ob straneh le delno ohranjena spiralna stebra s kapiteli v obliki akantovih listov. Desno od dečkove glave je ohranjen zgornji zaključek bakle, ki jo ta najverjetneje drži v roki, zato menimo, da tu ne gre za upodobitev pokojnika, ampak za v nagrobni simboliki pogost motiv erota z baklo. Po velikosti kapitelov sodeč so bili stebri razmeroma veliki, v niši pa je verjetno bila upodobljena celotna erotova postava.

Mere: v. 31 cm, š. 54 cm.

Erota oziroma amorji z baklo,⁹³ v arheološkem izrazoslovju t. im. „geniji smrti“ (Todesgenius), nastopajo v nagrobni umetnosti v dveh značilnih držah: ali z navzgor obrnjeno prižgano baklo v rokah, tako kot verjetno tu, ali pa so prikazani tako, da se naslanjajo na navzdol obrnjeno ugaslo baklo in imajo glavo sklonjeno proti ramenu.⁹⁴ Slednji motiv je upodobljen na obeh stranskih ploskvah nagrobnika iz krškega samostana, ki tudi izvira iz ene od nevioudunskih nekropol,⁹⁵ genija s prižgano baklo pa imamo morda upodobljenega tudi v neposredni bližini Neviouduna v zaklinkih nagrobnika iz Zgornje Pohance. Tam je ohranjen le levi genij, ki ima prekržane noge in se nekako naslanja na okvir zatrepa; žal je tudi ta zelo poškodovan.⁹⁶ Zanimivo, da iz Celja in okolice poznamo izključno upodobitve genijev z ugaslo baklo.⁹⁷

13. Leskovec pri Krškem.

V cerkvi v Leskovcu je v neposredni bližini napis Sedatu (CIL III 3922), ki ga prvi omenja Av-

Sl. 17: Stranska ploskev nagrobnika iz Leskovca.
Abb. 17: Seitenfläche des Grabsteines von Leskovec.

guštin iz Laškega,⁹⁸ že od nekdaj vzdian tudi relief „genija iz Leskovca“, ki je bil v literaturi pogosto omenjan,⁹⁹ nikoli pa zadovoljivo opisan (sl. 17). Njegovo najdišče ni znano, bo pa gotovo eno od nevioudunskih grobišč, od koder izvirajo tudi številni kamni, vzdiani po okoliških cerkvah in gra-

⁹³ K erotom/amorjem in njihovi vlogi v funerarnej umetnosti prim. A. Hermary / H. Cassimatis / R. Vollkommer, s. v. *Eros*, LIMC III 1, 1986, 929 ss in 938 s (za t. i. *Eros funéraire*) in N. Blanc / F. Gury, s. v. *Amor, Cupido*, LIMC III 1, 1986, 1047 (za t. i. *Amor funéraire*).

⁹⁴ Prim. Hermary / Cassimatis / Vollkommer (op. 93) 931 in 939 in Blanc / Gury (op. 93) 974 ss in 1047.

⁹⁵ Prvi ga omenja A. Müllner, *Emona. Archäologische Studien aus Krain*, Laibach 1879, 323, Nr. 263. Leta 1949 je bil prenesen v Posavski muzej Brežice (prim. S. Škaler, *Var. spom.* 11, 1966, 122 s fot).

⁹⁶ *ILug* II 1121. V zatrepu tega nagrobnika je upodobljena scena iz grškega mita o Ganimedu: v sredini je prikazan Ganimed, ki sedi na prestolu, na desni velik Zevsov orel, na levi pa pes, ki stoji na zadnjih nogah. Ganimed ima desno roko položeno na rahlo dvignjeno desno nogo, medtem ko levo roko izteguje proti orlu in mu ponuja skodelico z vodo. Za upodobitve Ganimedovega mita v antični umetnosti gl. H. Sichtermann, s. v. *Ganymedes*, LIMC IV 1, 1988, 154 ss.

⁹⁷ V. Kolšek, *Die Todesgenien von Celeia. V: 2. Internationales Kolloquium über Probleme des provinziälromischen Kunstschaffens*, Veszprém, 1991, 139 ss, sl. 1-7. Upodobitev genija z navzgor obrnjeno prižgano baklo je tudi na reliefni plošči z Ajdovskega gradca nad Vranjem pri Sevnici (gl. P. Petru, *Reliefi in arhitektonski spomeniki. V: P. Petru - T. Ulbert, Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu*, Kat. in monogr. 12, 1975, 154, št. 29, T. 32 c; za podobno upodobitev gre verjetno tudi pri plošči št. 30, T. 32 d od katere je ohranjen le spodnji del). Tam je desno spodaj prikazana tudi košara (skleda s sadjem?), ki sicer nastopa pri upodobitvah letnih časov.

⁹⁸ *Cod. Vindob.* 3492 f. 20 r = *Cod. Vindob.* 3528 f. 8 v.

⁹⁹ Prvič pri Linhartu (*Versuch einer Geschichte von Krain und der übrigen Länder der südlichen Slawen Österreichs I*, Laibach 1788, 263, omenjen kot nevioudunski *Genius*).

dovih (Mokrice). Kamen je iz apnenca in je vzdan v južno steno zvonika tik ob tleh.

Vidno je stransko polje nagrobnika z reliefno upodobitvijo, uokvirjeno z večkratno profilacijo. Levi rob in oba leva vogala so skoraj povsem odbiti. Po sredini je kamen prelomljen napol. Na desnem robu manjka večji fragment, ki je sedaj zalit z malto. Po pripovedovanju domačinov je poškodba nastala pred leti, ko so sami poskušali kamen vzeti iz zidu. Poskus je bil seveda neuspešen, saj bi glede na to, da vidna stranica predstavlja le eno od ožjih stranskih ploskev nagrobnika in da širša ploskev z napisom sega globoko v zid, odstranitev kamna zahtevala večji in strokovno izveden gradbeni poseg. Na vidni stranici je upodobljena cela postava krilatega erota (v. 84 cm) na pravokotnem podstavku, ki v nerodno prikazanem obratu stopa na levo. Upodobitev je precej izprana, obrazne poteze nerazpoznavne. V desnici drži navzdol obrnjeno girlando, v levici pa pastirsko palico (*pedum*) z volutnim zaključkom.

Mere: v. 122 cm, š. 75 cm.

Omembe v literaturi: Linhart (gl. op. 99); H. Freyer, *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 6, 1851, 1, T. pod št. 1; id. pri Arneth, *Sitzber. phil. hist. Cl. kais. Akad. Wiss.* 6, 1851, 196, T XI, št. 1; P. Remic, *Novice* 12, 1854, 363; E. Costa, *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 12, 1857, 128; A. Müllner-P. Hitzinger, *Mitt. hist. Ver. Kr.* 18, 1863, 82, št. 134; Müllner (op. 95) 323, št. 262; Premerstein-Rutar (op. 35) 30; J. Pečnik, *Izv. Muz. dr. Kr.* 14, 1904, 196; P. Petru, s. v. *Leskovec pri Krškem*, V: *ANSI* (1975) 254; S. Petru-P. Petru, *Nevidunum (Drnovo pri Krškem)*, Kat. in monogr. 15, 1978, 8 op. 6 in 11, op. 23.

Tudi ta relief predstavlja simbolno upodobitev „genija smrti“, le da je tu njegov atribut girlanda.¹⁰⁰ Kot zanimivost dodajmo, da je že prvi izkopavalec nevidunskih ostalin, inženir J. Leinmüller, reliefno upodobitev „genija iz Leskovca“ interpretiral kot predkrščanski simbol smrti, ki dušo iztrga zemeljskemu peklu in jo kot krilati genij prepelje v nebo. V levici naj bi držal pretrgan krog (simbol večnosti), ki naj bi označeval minljivost zemeljskega bivanja.¹⁰¹

14. Krško.

Leta 1993 je bil ob restavratorskem pregledu kapele Marije Device na Griču v Krškem, ki je spadala k turnski graščini, v temeljih na hrbtni

Sl. 18: Stranska ploskev nagrobnika iz Krškega.
Abb. 18: Seitenfläche des Grabsteines von Krško.

strani najden rimski nagrobnik (sl. 18).¹⁰² Vzdian je kot neke vrste stopnica: nad nivojem tal je približno tretjina spomenika, iz zidu pa izstopa do 15 cm. Ožja stranica nagrobnika je obrnjena navzven. Lega kamna daje sklepati, da je bil vzdian ob sami postavitvi kapele, po kronogramu v posvetilnem napisu na podstavku Marijinega kipa okrog leta 1740.¹⁰³ Nagrobnik izvira iz enega od nevidunskih grobišč.

Kamniti blok iz apnenca. V profiliranem polju, ki je obrnjeno navzven, je kvalitetna upodobitev plavajočega delfina. Tudi delno vidna ploskev, ki je obrnjena navzgor, je profilirana, na njej pa ni nobenih sledov črk. Kot kaže, je napisno polje obrnjeno navzdol in trenutno nedosegljivo.
Mere: v. 125 cm.

Upodobitve delfinov v antični umetnosti so raznovrstne, delfini služijo deloma kot dekorativni element, deloma pa ima njihova upodobitev tudi simbolni pomen. Slednje velja nedvomno za nagrobni kult, kjer imajo delfini posebno važno vlogo. Veljajo namreč za spremljevalce duš v kraljestvo umrlih, ki pokojnike vodijo preko velike vode na otok blaženih in predstavljajo simbol njihove rešitve. Poleg tega morda simbolizirajo tudi upanje v onostranstvo in misel na nesmrtnost,¹⁰⁴ zato ni čudno, da so na sarkofagih in nagrobnikih upodobitve delfinov zelo pogoste. V provincialni sferi jih najdemo največkrat v zaklinkih stel. Podobna upodobitev delfina na stranski ploskvi nagrobnika kot tu, je tudi na spomeniku Cezar-

¹⁰⁰ Za različne upodobitve amorja z girlando v rimski umetnosti gl. Blanc / Gury (op. 93) 977 ss.

¹⁰¹ Pri E. H. Costi, *Mitt. hist. Ver. Kr.* 12, 1857, 128.

¹⁰² D. Kramberger, *Var. spom.* 35, 1993, 110, Nr. 142.

¹⁰³ Del posvetilnega napisa manjka, zato kronogram ni čisto jasen. V zgornji vrstici daje namreč letnico 1736, v prvih dveh letnico 1741, v spodnji vrstici pa 1739. Za podatke se zahvaljujem inž. arhit. Dušanu Krambergerju.

¹⁰⁴ Prim. E. Diez, s. v. *Delphin*. V: *Reallexikon für Antike und Christentum* III, 1957, 673 ss.

nijev iz Emone,¹⁰⁵ kjer je na nasprotni strani upodobljen kantar z vinsko trto.

Turnsko graščino, h kateri je spadala kapela z obravnavanim nagrobnikom, povezuje z usodo nevioudskih napisov v 18. stoletju tudi rokopis Antona Breckerfelda, lastnika Starega gradu pri Otočcu.¹⁰⁶ Ta namreč v svojih dodatkih k Valvazorjevi topografiji Kranjske iz konca 18. ali začetka 19. stoletja omenja, da so bili leta 1789 številni in najlepši nevioudski kamni uporabljeni pri gradnji pristave turnske graščine.¹⁰⁷ Ta notica dodatno potrjuje že večkrat izrečeno ugotovitev, da so že od nekdanj nevioudske kamne uporabljali kot gradbeni material pri gradnji hiš, cerkva ali gradov, zato imamo iz samega Neviouduna, torej s področja vasi Drnovo in bližnje okolice, znanih tako malo spomenikov. Po drugi strani pa lahko domnevamo, da se po okoliških cerkvah in starejših stavbah skriva še več spomenikov. Na tem mestu omenimo še, da je bil spomladi leta 1992 ob obnovi fasade na cerkvi Sv. Lucije v Senušah povsem odkrit in očiščen nagrobnik, ki ga je v prejšnjem stoletju Mommsen še videl v celoti, pozneje pa so ga zakrile cementirane stopnice.¹⁰⁸

15. Velike Malence.

Konec sedemdesetih let je bil pri obnovi fasade cerkve Sv. Martina v Velikih Malencah, nedaleč od poznoantične postojanke na Gradišču, odkrit fragment kamna z napisom, postrani vzdani v severno zunanjo steno 1,8 m nad tlemi (*sl.* 19).¹⁰⁹ Bil je očiščen in puščen na istem mestu. 22. maja 1985 si je kamen ogledal Jaroslav Šašel.¹¹⁰ Po vsej verjetnosti izvira iz Neviouduna, tako kot številni kamni iz poznoantičnega obzidja na Gradišču.

Ohranjen je napisni del (ne v celoti) votivne are, baza in ovršje sta odbita. Manjka tudi desni rob, odbit verjetno pred vzdavo. Na levem robu fragmenta so vidne navpične poškodbe, ki bi lahko nastale ob odstranitvi ometa. Istočasno so morda nastale tudi številne poškodbe napisnega polja,

nekaj črk pa je, kot kaže, bilo namensko odklesanih. Črke so globoko klesane in razmeroma pravilne, gotovo pa ne izvirajo iz časa pred 3. stoletjem. Zelo so podobne črkam z votivne are, posvečene Jupitru in „Geniju kraja“, ki jo je leta 1929 na Gradišču izkopal Balduin Saria (*AIJ* 243). V drugi in zadnji vrstici je vidno po eno trikotno ločilno znamenje. Vidne so vodoravne črte za ureditev besedila.

Mere: v. 39 cm, š. 40 cm, v. č.: v. 1=5,5 cm, v. 2-5=4 cm (varira).

*I(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(epulsori vel Dolicheni)
et G(enio) I(oci) Zotic<u>s [B ?]-
asilei Aug[*g*(ustorum)]
nn(ostrorum) vil(ici) vik(arius) se[r(vus)]
5 eiusdem v(otum) s(olvit) l(ibens) [m(erito)]
M(?) Ann(?) L(?) P(?) P(?) KA(?)[- -].*

1 Ker v Nevioudunu nimamo izpričanega nobenega od omenjenih božanstev, ni jasno, za kateri kult gre. V Pretoriju Latobikov (Trebnje) je izpričan kult Jupitra Dolihenskega.¹¹¹

2 Od črke E je viden samo ostanek zgornje prečne haste in zaključek srednje. Med črko C in S, pri slednji je ohranjen le majhen zgornji del, je vklesana navpična hasta, iz nje pa je navzgor speljana dodatna linija. Nad tem je vklesan majhen V. Očitno je tu kamnosek naredil napako pri vklesavanju črke V, nato pa, namesto da bi napačno izklesane linije izklesal in s tem naredil dodatno vdolbino v površino kamna, črko raje v pravilni obliki vklesal zgoraj nad tem mestom.

4 Od prvega N je viden le še zgornji zaključek navpične haste, od naslednjega pa sledovi vseh treh hast. Končni E je postavljen poševno, gotovo mu je sledil tudi R, ki pa ni več ohranjen.

6 M je po Šašlu preimenovan, črke ANN njegovo rodovno ime v okrajšavi (*Annaeus* ali *Annius*), L okrajšan kognomen, črke PP kratice za *p(atre) p(raesidente)* in KA ostanek datacije (*Kalendas*). Možne

¹⁰⁵ *CIL* III 3850 = *AIJ* 177.

¹⁰⁶ Za rodbino Breckerfeldov prim. B. Otorepec, Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki, *Dolenjski zbornik* 1990, Novo mesto 1990, 73 ss.

¹⁰⁷ *Supplemente zu des Freyherm von Valvasor Topographie von Krain*, Arhiv RS, II/26r, str. 47. Od tam nam je sicer znan le milnik, ki je nekoč stal pri Veliki vasi (*CIL* III 4620 = 11319) in ga Breckerfeld tudi izrecno omenja (na isti strani rokopisa).

¹⁰⁸ *CIL* III 3928 (prim. *AIJ* str. 109). Na ponovno odkritje spomenika me je opozoril inž. arhit. Dušan Kramberger.

¹⁰⁹ Obširneje o tem kamnu v *Epigraphica* 58, 1996 (v tisku).

¹¹⁰ Zapiski iz njegove zapuščine, ki jih je ljubezljivo posredovala Marjeta Šašel Kos.

¹¹¹ *CIL* III 3908 + p. 1737 = *ILS* 4296, *CIL* III 3909 = 10784 + p. 2328²⁸, J. Šašel, *Dolichenus-Heiligtum in Praetorium Latobiorum* (Caracalla, *Caesar, Imperator destinatus*), *Ztschr. Pap. Epigr.* 50, 1983, 203 ss, T. Xa = *Opera selecta* (1992) 345 ss.

Sl. 19: Votivna ara iz Velikih Malenc.
Abb. 19: Votivara von Velike Malence.

so tudi druge razlage. Črke PP bi npr. lahko bile okrajšava za *praepositus* - načelnik carinske postaje v času, ko je carina prešla pod direktno cesarsko upravo (od Marka Avrelija naprej). S tem bi to vrstico lahko interpretirali kot datiranje postavitve napisa z imenom načelnika carinske postaje, v kateri je služboval postavitelj napisa *Zoticus*. Pri črkah KA gre verjetno res za ostanek navedbe datuma; menimo, da manjkata še vsaj dve črki. To bi bilo prostorsko dopustno, saj vrstica ne bi bila daljša od druge vrstice, če jo dopolnimo z B-jem.

Obe nastopajoči imeni sta grški in v zahodnih provincah skrajno redki. Ime *Zoticus*¹¹² je za provinco Panonijo z našim napisom prvič izpričano, je pa znano v sosednji Dalmaciji¹¹³ in enkrat v Noriku.¹¹⁴ Ime *Basileus*¹¹⁵ doslej ni bilo poznano v nobeni od omenjenih provinc.

Za datacijo napisa je pomembna navedba, da je bil *Basileus* upravnik carinske postaje pod dvema „avgustoma“, za kar pridejo v poštev predvsem leta 197/198 do 209, ko sta bila istočasno avgusta Septimij Sever in Geta in leta 247-249, čas avgustov Filipa Arabca in njegovega sina.

¹¹² Prim. W. Pape - G. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1911 (ponatis Graz 1959) 450.

¹¹³ Mócsy-ju, *Nomenclator* (1983) 326 znani štirje primeri.

¹¹⁴ Na nedavno odkriti bronasti plošči z imeni Mitrovih častilcev iz Viruna je omenjen nek *Trebius Zoticus* (cf. Piccottini, *Mithrastempel in Virunum*, *Aus Forschung und Kunst* B. 28, Klagenfurt 1994, pass. in 42 s k tej osebi).

¹¹⁵ Prim. Pape - Benseler, op. cit. (op. 113), 200.

16. Velike Malence.

Istočasno s prejšnjim napisom je bil na južni steni cerkve ob prehodu ladje v prezbiterij na višini 2,5 m odkrit kamen iz apnenca z reliefno upodobitvijo (sl. 20). Tudi ta je bil očiščen in puščen na istem mestu. Po vsej verjetnosti izvira iz Nevioduna.

Vidna je ozka ploskev, razdeljena čez polovico, zgornji del je nekoliko izbočen. V spodnjem delu je razmeroma nekvalitetno upodobljena bikova glava. Shematično so nakazane oči in nosne odprtine, ušesa in rogovi pa so povsem nesimetrični: levo uho je manjše kot desno, levi rog pa je precej večji od desnega.

Mere: v. 45 cm, š. 25 cm.

Interpretacija reliefa ni povsem gotova. Upodobitve bikove glave poznamo kot okrasni element na arhitekturi, sarkofagih ali nagrobnikih, kjer ponavadi služijo kot nosilec girlande,¹¹⁶ v Galiji pa je večkrat skupaj z ovno glavo in instrumenti za tavrobojlo upodobljena tudi na stranskih ploskvah votivnih ar, posvečenih Veliki materi bogov.¹¹⁷ Domnevamo, da gre tudi pri našem fragmentu za del stranske ploskve nekega votivnega oltarja, vendar bi povezava s kultom Velike Matere bila preveč hipotetična. Vprašanje lahko morda zadovoljivo reši le odstranitev kamna iz zidu.

17. Podgrad.

Leta 1985 je župnik Jernej Nemanič v pokopališkem zidu v Podgradu nedaleč od najdišča dveh fragmentov rimskega nagrobnika, ki sta bila najdena leto poprej,¹¹⁸ odkril fragment še enega napisnega kamna iz apnenca (sl. 21). O najdbi je obvestil arheologa Danila Breščaka, ki je kamen prenesel v Dolenjski muzej Novo mesto. Breščak domneva, da omenjeni nagrobnik izvira iz ruševin gradu Mehovo, ki je bil porušen v 16. stoletju.¹¹⁹ Prvotno nahajališče obeh spomenikov je neznano.

Ohranjen je del napisnega polja, ki je bil pred uporabo kot gradbeni material obdelan z vseh strani. Zdi se, da so na desni strani vidni sledovi odklesanega roba napisnega polja, morda stebrička, nedvomno pa imamo tu ohranjene zaključke vrstic,

Sl. 20: Kamen z reliefno upodobitvijo iz Velike Malence.
Abb. 20: Stein mit Relief von Velike Malence.

saj je na koncu treh ohranjenih večji prazen prostor. Nad prvo ohranjeno vrstico je ohranjen prazen prostor, to je verjetno tudi prva vrstica napisa. Napisno polje je precej izprano, deli nekaterih

¹¹⁶ T.i. bukranij (prim. Ch. Börker, s. v. *Bucranio*. V: *Enciclopedia dell' arte antica*, sec. suppl., 1, Roma 1994, 770 s z lit.). Pri nas imamo ta ornament na dveh spomenikih iz Celja (na steli AII 59 in na žrtveniku lapid. inv. št. 160), na fragmentu iz Repna pri Šentjurju (V. Kolšek, Novi napisi in reliefi z območja celejanskega municipija, *Arh. vest.* 30, 1979 168 s, Nr. 5, sl. 6), na fragmentu iz Laškega (T. Knez, *Čas. zgod. narod.* 12, 1976, 205) in na steli s Ptujja (AII 419).

¹¹⁷ Gl. npr. É. Espérandieu, *Recueil générale des bas-relief de la Gaule Romaine*, T. I., Paris 1936, št. 28, 313, 315, 317, 318, 320, 323, 335, 568, 576.

¹¹⁸ D. Breščak, Rimski napis iz Podgrada, *Arh. vest.* 37, 1986, 405 ss, T. I.

¹¹⁹ *Var. spom.* 27, 1985, 237 pri prvi objavi omenjenih dveh fragmentov.

Sl. 21: Fragment nagrobnika iz Podgrada.
Ab. 21: Fragment des Grabsteines von Podgrad.

črk so skoraj povsem zabrisani. Črke so razmeroma kvalitetne, uporabljena so trikotna ločilna znamenja.

Mere: v. 48 cm, š. 41 cm, d. 15 cm, v. č. 5,5-4 cm.

- [--M]aximia-
 [--]L(?) M(arcus ?) Fl(avius ?)
 [--]d(-?) v(i vus) f(ecit) M(arco) G
 [--]o(bito) ann(or)um LXX
 5 [--]ponti
 [--]p(osuit, -osuerunt?).

Posebnosti: 1 MI v ligaturi.

1 Pri prvem A je ohranjen le neznamen del njegove leve haste, zgornji del črke X je povsem uničen.

2 Ker je od prve črke ohranjena le spodnja vodovodna hasta in kratek del navpične, bi šlo lahko tu tudi za črko E in s tem morda za zaključek ženskega imena iz prejšnje vrstice v rodilniku ali dajalniku (*Maximianae*). Črka M je od prejšnje in naslednje črke ločena z ločilnim znamenjem. Dopolnitev ni povsem gotova.

3 Črka D je verjetno ostanek okrajšanega kognomena osebe imenovane že v prejšnji vrstici. Na koncu vrstice je črka G - verjetno okrajšano gentilno ime.

4 Na začetku vrstice manjka po vsej verjetnosti kognomen osebe imenovane že v prejšnji vrstici, njena starost je navedena tukaj.

5 Po ohranjenem sodeč bi bila lahko prva črka B, P ali R. Tukaj gre verjetno za ostanek imena v dajalniku.

6 Ohranjen je zgornji zaključek črke - verjetno črke P - nato pa sledi večji prazen prostor, kar daje slutiti, da gre za zadnjo vrstico napisa.

Zaradi fragmentarne ohranjenosti ni mogoče ugotoviti razmerja imenovanih oseb.

K zgoraj omenjemu nagrobniku iz Podgrada v dveh fragmentih dodajam naslednje. V prvi vrstici so ohranjene tri črke AVD - gre torej za gentilno ime *Claudius* - in ne štiri kot navaja Breščak, ki tu bere AVIVS in to interpretira kot ostanek gentilnega imena *Flavius*. Do napačnega branja je prišlo očitno zaradi naknadnih poškodb kamna ob polkrožnem delu črke D, ki res dajejo vtis črk V in S, pisanih ena nad drugo, kot to opisuje Breščak. Tak zapis bi vsekakor bil zelo nenavaden. Poleg tega gentilno ime *Claudius* (v ženski obliki) nastopa tudi v četrti vrstici napisa. V četrti vrstici je pred ločilnim znamenjem ohranjen samo spodnji zaključek neke navpične haste, zato dopolnitev v črko T, za katero se odloča Breščak, ni povsem gotova. Ta črka seveda ni okrajšan prenamen, saj je tu imenovana ženska oseba, ampak bo verjetno ostanek nagrobne formule, ki je povezovala osebo, navedeno v začetnih vrsticah napisa in tu v dajalniku imenovano žensko osebo. Ta je v šesti vrstici z besedo *uxor* (imenovalnik?) označena kot žena zgoraj imenovanega, temu pa sledi še zaključna formula *testamento fieri iussit*. Ker so ženina imena v dajalniku in je torej tudi njej po testamentu bil postavljen nagrobnik, je treba besedo *uxor* interpretirati kot dajalnik brez končnice. Kot dopolnitev manjkajoče leve polovice četrte vrstice, kjer manjka nekako pet črk, predlagamo formulo (*sibi e*)t, ki se po našem mnenju navezuje na zaključno nagrobno formulo.¹²⁰

18. Ravnace.

Na ledini *Na pesku*, 400 m južno od vasi Ravnace, so že pred 2. svetovno vojno našli nagrobno stelo iz apnenca, ki je bila najprej vzdignjena v prag Žlogarjeve hiše v Ravnacah, leta 1951 pa prenesena v kapelo Sv. Martina v Metliki, tedanjo arheološko zbirko Belokranjskega muzeja (sl. 22). V literaturi je bila že večkrat bežno omenjena.

¹²⁰ Napis interpretiramo takole: [Ti(berius)? Cl]aud[ilius ..]mat- / [.. ann(or)um]L h(ic) s(itus) e(st). / [Sibi e]t Claudi[5]a]e Ti(?) (beri) f(iliae) Coner[tae] ux(or)i t(estamento) f(ieri) i(ussit).

Sl. 22: Nagrobna stela iz Ravnac.
Abb. 22: Grabstele von Ravnace.

Stela je po sredini prelomljena v dva dela, oba sta zelo poškodovana. Na zgornjem fragmentu so upodobljene štiri osebe, pod temi upodobitvami pa je vmesno polje z vitičastim ornamentom in vazo v sredini. Spodaj je ohranjen del profilacije napisnega polja. Desni rob tega fragmenta je skoraj povsem odlomljen, na levem je ob vitičastem ornamentu upodobljen vrč (enak je bil verjetno tudi na odlomljenem desnem robu), zgoraj ob portretih pa bodalo. Portreti so manj kvalitetne izdelave in zelo poškodovani. Prikazane so štiri starejše osebe, kot se zdi trije moški in ena ženska (predzadnja z desne). Razen pri drugi osebi z leve so na ramenih upodobljenih oseb več ali manj dobro ohranjene fibule. Pri vseh osebah je bila prikazana tudi drža rok, ki pri prvi osebi z leve ni več ohranjena. Druga oseba z leve drži v desnici neki predmet v obliki puščice, tretja oseba ima v

levici neki paličasti predmet z okroglim zaključkom zgoraj, v desnici pa nek nerazpoznaven krajši predmet. Oseba skrajno desno drži v desnici neki paličasti predmet z okroglim zaključkom spodaj, v levici pa tako kot prejšnja oseba neki manjši nerazpoznaven predmet.

Drugi fragment z napisnim poljem ima odlomljen levi spodnji vogal, desni rob je odlomljen po vsej dolžini. Od profiliranega napisnega polja manjka zgornji zaključek. Na robu levo od napisnega polja je spodaj zelo shematično prikazana figura deklice v dolgi obleki, nad njo pa leva noga in del trupa neke še bolj shematično upodobljene postave (genij?). Tudi na desnem robu sta dve figuri: spodaj, kot kaže, deklica v dolgi obleki, zgoraj figura s prekrizanimi nogami in dvignjeno desnico, ki jo „naslanja“ na profilacijo napisnega polja (genij?). Napisno polje je zelo poškodovano, predvsem v zgornjem delu je prvotna površina skoraj povsem odstranjena. Po vsej površini so vidni tudi sledovi modernih poškodb. Črke so neenakomerne, plitvo klesane, rustikalne izvedbe in danes zelo slabo vidne. Branje otežujejo tudi moderne poškodbe.

Mere: Fragment 1: v. 64 cm, š. 72 cm, d. 21 cm.

Fragment 2: v. 74 cm, š. 80 cm, d. 21 cm, v. č. : 5,5 - 6 cm

Omembe: S. Gabrovec, *Najstarejša zgodovina Dolenjske*, Novo mesto 1956, 70; T. Knez, *Ravnace*. V: ANSI (1975) 244; J. Dular, *Topografsko področje XI (Bela krajina)*, Arheološka topografija Slovenije, Ljubljana 1985, 95; D. Breščak, *Var. spom.* 27, 1985, 246.

[---]M[---]
[---]ano an(norum ?)
[...]mat(er) opt-
ima Valenti
5 an(n)o(rum) XXV ma-
t(er) opt(ima)
+.

Posebnosti: 4 Ligatura MA.

1 Črka M ni povsem gotova. Zaradi poškodbe površine ni nobenih drugih sledov črk.

4 Črke na začetku vrstice so precej poškodovane. Prečna hasta črke A v ligaturi je vidna.

6 Med črkami je precejšen razmak.

7 V sredini vrstice so sledovi še ene črke.

Stela se po rustikalni izvedbi in skrajno shematičnih reliefih dobro vključuje v skupino spomenikov iz Bele krajine, ki prav po tem tvorijo

zaključeno celoto. Središče te produkcije in obnem največje znano rimskodobno naselje v Beli krajini, je bila naselbina na Okljuku v Loki pri Črnomlju. Na steli pa ni za Belo krajino značilne upodobitve žrtvene trinožne mize in služabnikov, ki jo najdemo na štirih stelah iz Črnomlja.¹²¹

19. Gradac.

Ob ogledu dveh že znanih nagrobnih stel, ki sta vzdani v zahodno steno poslopja na grajskem vrtu v Gradcu (*CIL* III 10826, *AIJ* 493 in *CIL* III 10827, *AIJ* 494) in za kateri domneva Saria, da izvirata z grobišča pri vasi Otok pri Podzemlju (*AIJ* str. 218), je bilo ugotovljeno, da je na napisnem polju levo vzdane stele vidnih bistveno več črk kot se je doslej mislilo, zato napis tu ponovno objavljamo (*sl.* 23).

Stela je razmeroma kvalitetne izdelave. Nad profiliranim napisnim poljem je profiliran trikotni zatrep, v katerem je upodobljena glava Meduze, ob njej na vsaki strani pa ptici z grozdom. V zaklinkih sta prikazana plavajoča delfina, ki požirata majhno ribo. Napisno polje je zelo poškodovano, v večji meri je zgornja plast povsem odstranjena, vendar so vidni še sledovi črk. Medtem ko so doslej v posameznih vrsticah brali le eno ali dve črki na koncu vrstic, nam je uspelo razbrati tudi del besedila na levi strani.

Mere: v. 115, š. 69 cm, v. č. 6-5 cm.

Literatura: *CIL* III 10827 (po Premersteinu); *AIJ* 494 z fot.

Ostalo: K. Deschmann, *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 11, 1856, 48, sl. 3; P. Hitzinger-A. Müllner, *Mitt. Hist. Ver. Kr.* 18, 1863, 82, Nr. 123; A. Müllner, *Mitt. Zent. Komm.* 4, 1878, XC; Müllner (op. 95) 325, Nr. 267; S. Rutar, *Let. Mat. slov.* 1891, 194 f; A. v. Premerstein, *Arch. epigr. Mitt.* 14, 1891, 93, Nr. 15; T. Knez, s. v. *Gradac*. V: *ANSI* (1975) 242 (omenjen); J. Dular, *Topografsko področje XI (Bela krajina)*, Arheološka topografija Slovenije, Ljubljana 1985, 72 s.

D(is) M(anibus).

C(aius) Iul[i]u[s...]+

vi(v)us [fe]ci[t

sibi [et....]VI

5 [- - -]NAV

Posebnosti: 5 Ligatura AV.

1 Obe črki sta le delno ohranjeni.

Sl. 23: Nagrobnik *CIL* III 10827, *AIJ* 494 iz Gradca.
Abb. 23: Grabstein *CIL* III 10827, *AIJ* 494 von Gradac.

2 Prva črka se še sluti. Na koncu vrstice je ohranjena navpična hasta, za katero črko gre je negotovo. Po Premersteinu naj bi bili tu dve črki: T in R, po Sariji bi bilo možno tudi TI. Glede na prostor bi bilo tu pričakovati filiacijo, npr. *P(ublii)* ali *T(iti) f(ilius)*.

3 Od zadnje črke, ki jo beremo kot T, je ohranjena le navpična hasta. Po Premersteinu so tri zadnje črke v tej vrstici CFI, kar Saria intepretira kot *C(ai) fi(lius ?)*.

4 V tej vrstici manjka okrog pet črk.

5 Po Premersteinu na koncu vrstice NA.

Ostanek napisa je nečitljiv, na kamnu je prostora še za štiri do pet vrstic.

Gentilno ime *Iulius* je bilo doslej v Beli krajini že dvakrat izpričano: na steli iz črnomaljskega mlina¹²² in na nagrobniku iz Loke.¹²³

Podobna upodobitev ptičev, ki zobljejo grozdje, kot tu, je tudi na fragmentu stele iz Stične.¹²⁴

¹²¹ *AIJ* 487, *AIJ* 488, *AIJ* 490 (= *CIL* III 10825), *AIJ* 491.

¹²² *AIJ* 487.

¹²³ J. Šašel, K rimskim napisom v Beli krajini, *Arh. vest.* 36, 1985, 329, št. 5, sl. 8.

¹²⁴ B. Vičič, *Var. spom.* 27, 1985, 258 s., sl. 83.

Die neuen und revidierten römischen Inschriften Sloweniens

Zusammenfassung

Bei der Aufarbeitung der Inschriften des Territoriums von Neviudunum (Drnovo bei Krško), stieß der Verfasser auf einige bislang noch nicht oder nur flüchtig publizierte Inschriften und Reliefs, die eine gesonderte Publikation verdienen. Neben den auf dem Gebiet von Neviudunum gefundenen Denkmälern, sind auch drei des Gebiets von Celeia und zwei des Gebiets von Emona aufgenommen worden.

AGER VON CELEIA

1. Im Jahr 1989 wurde bei der Fassadenrenovierung der Kirche in Trbovlje eine kleine Stele aus Tuffstein entdeckt (Abb. 1). Die Oberfläche des Steines ist stark beschädigt. Über dem Inschriftfeld befindet sich eine rundbogenförmige Nische mit zwei schematischen Porträts der Verstorbenen. Die Buchstaben sind von rustikaler Ausführung und unregelmäßig, zum Teil auch völlig vernichtet. Die Lesung ist zum Teil unsicher. Der Grabstein wurde herausgenommen und im Pokrajinski muzej Celje untergebracht.

In der gleichen Kirche waren früher auch der Grabstein mit Nischen beiderseits des Inschriftfeldes (CIL III 5142, AII 21. Abb. 2) und der Grabstein der Munizipalbeamten von Celeia (CIL III 5143, AII 22. Abb. 3) eingemauert, die zur gleichen Zeit wie die oben erwähnten Stele herausgenommen wurden. Der früher noch zur Gänze erhaltene Grabstein mit Nischen (s. Phot. in AII) erlitt irgendwann stärkere Beschädigungen, so daß jetzt fast die Hälfte der rechten Nische fehlt. Beide Denkmäler wurden dem Pokrajinski muzej Celje übergeben.

Vor einigen Jahren wurde auch der in der Kirche in Retje eingemauerte Grabstein (CIL III 5144a. Abb. 4) herausgenommen und für das Pokrajinski muzej Celje bestimmt. Heute sind die vorletzte und letzte Zeile der Inschrift stark beschädigt.

Eine neue Lesung ergab sich bei der Besichtigung eines Grabsteines, der in der Kirche in Čeče eingemauert ist (CIL III 5144=11682, AII 23. Abb. 5).

2. Bei den Grabungen auf einem für eine Tankstelle bestimmten Grundstück im Weiler Sava (Podkraj) gegenüber der Eisenbahnstation Hrastnik wurde in einem römischem Bau *in situ* eine der *Magna Mater* gewidmete Votivara aus Tuffstein gefunden (Abb. 6). Es ist der erste Beleg dieses Kultes in der Umgebung, der Fundort war früher durch zahlreiche Widmungen an *Savus* und *Adsalluta* bekannt. Die Votivara befindet sich im Depot des Denkmalamtes in Celje.

3. Im Jahr 1981 wurde bei der Fassadenrenovierung der Kirche in Brezje bei Dovško ein Fragment eines Grabsteines aus Sandstein entdeckt (Abb. 7). Es handelt sich um das linke untere Fragment des Inschriftfeldes. In der Kirche dient ein schon im vorigen Jahrhundert bekannter Grabstein als Mensa des Seitenaltars (CIL III 3930). Die Herkunft der beiden Denkmäler ist ungewiß.

AGER VON EMONA

4. Beim Umbau einer Tenne im Dorf Staje bei Ig (Haus Nr. 6) wurde im Frühling 1992 der untere Teil einer Votivara aus Kalkstein gefunden, die jetzt bei dem Besitzer aufbe-

wahrt ist (Abb. 8). In der ersten erhaltenen Zeile folgt dem Bindewort ein Name den wir als Namen einer bisher unbekannten Gottheit interpretieren (*Acinor*). Der Stifter der Ara hat zwei Cognomina (*Secundus Bolerivus*), das zweite wurde auf den Inschriften von Ig schon zweimal belegt und ist sonst unbekannt. Neben den zahlreichen Grabsteinen von Ig und Umgebung ist die vorliegende Ara die zweite Votivara aus dieser Gegend.

5. Bei Fassadenrenovierung der Kirche in Pijava Gorica wurde im Jahr 1995 ein größeres Fragment einer Grabstele gefunden. Im Giebel ist eine Rosette dargestellt, in den Zwickeln Delphine (Abb. 9). Das Inschriftfeld ist so stark beschädigt, daß außer dem ersten Buchstaben der Widmung an *Dii Manes* kein weiterer Buchstabe zu erkennen ist. Die Stele ordnet sich gut zu den Grabsteinen aus der Umgebung von Ig, das etwa 4 km entfernt ist und woher wohl unsere Stele gebracht wurde.

AGER VON NEVIODUNUM

6. Vor einigen Jahren wurde eine schon im vorigen Jahrhundert bekannte und in einem Haus in Mali Videm als Türschwelle verwendete Grabstele ins Dolenjski muzej Novo mesto gebracht (Abb. 10). Früher war nur der obere Teil mit Reliefverzierung bekannt, bei der Herausnahme zeigte sich aber auch ein Teil des Inschriftfeldes. Die Buchstaben sind teilweise stark beschädigt. Vermutlich stammt die Stele von dem etwa 6 km entfernten Gräberfeld des Praetoriums *Latobitorum* in Trebnje.

7. Im Frühling 1996 wurde bei der Fassadenrenovierung der Kirche in Dečja vas das Fragment eines Grabsteines freigelegt, das im vorigen Jahrhundert noch sichtbar war, später aber von der Fassade überdeckt wurde. Erhalten ist der rechte Teil der Porträtische mit der Darstellung eines bärtigen Mannes (Abb. 11).

8. Gleichzeitig wurde in derselben Kirchenwand auch das Fragment des Inschriftfeldes eines römischen Grabsteines freigelegt, worauf die zwei untersten Zeilen der Inschrift erhalten sind (Abb. 12).

9. Der in einem Haus in Gorenji Globodol eingemauerte Grabstein, den im vorigen Jahrhundert Premmerstein gesehen und abgeschrieben hatte (CIL III 10793), wurde im Herbst 1996 gereinigt und photographiert (Abb. 13). Das ermöglichte eine Neulesung, die sich stark von der früheren unterscheidet. Es wurden auch die früher völlig verdeckten Zwickeln mit Delphinen freigelegt. Die in der Inschrift genannten Namen sind keltisch.

10. Im Jahr 1985 wurde bei Straßenarbeiten in Kamnje bei Šentrupert ein kleiner Grabstein aus Sandstein gefunden, der heute in der Sakristei der Kirche in Šentrupert aufbewahrt ist (Abb. 14). Das Inschriftfeld ist von dreifachen Linien umrahmt, die oben einen Giebel bilden. In der Inschrift ist auch ein keltischer Name belegt (*Escinga*).

Bei der Besichtigung des Grabsteines, der bei der Kirche Sv. Jurij oberhalb von Tržišče gefunden wurde und heute im Dolenjski muzej Novo mesto aufbewahrt wird (ILug I 332), zeigten sich über der ersten Zeile der Grabinschrift, einige

Buchstaben völlig anderen Charakters (kaiserliche Kanzleischrift). Vermutlich handelt es sich hier um eine Datierung durch die Angabe der Konsuln bei einer früheren Inschrift.

11. Auf einem Acker bei Rovišče wurde in den Siebzigerjahren ein Grabtitulus gefunden, der im Jahr 1983 dem *Posavski Muzej Brežice* übergeben wurde (*Abb. 15*). Belegt sind vier auf dem Gebiet Sloweniens bis dahin noch unbekannte keltische Namen.

12. Im Jahr 1974 wurde bei der Fassadenrenovierung der Kirche in Velika vas das Fragment eines Grabsteinreliefs aus Kalkstein entdeckt (*Abb. 16*). Es stammt von einer der Nekropolen von Neviodunum. Im oberen Feld ist eine Weinranke dargestellt, im unteren der Kopf eines Graberoten mit erhobener Fackel.

13. In der Kirche in Leskovec ist ein Grabstein eingemauert, von dem nur die Seitenfläche mit Reliefdarstellung eines geflügelten Genius sichtbar ist (*Abb. 17*). Sein Fundort ist wohl eine der Nekropolen von Neviodunum.

14. Im Jahr 1993 wurde im Fundament einer Kapelle in Krško ein römischer Grabstein entdeckt. Zugänglich ist nur eine Nebenseite auf der ein nach unten schwimmender Delphin dargestellt ist (*Abb. 18*). Der Grabstein stammt aus einer der Nekropolen von Neviodunum.

15. Bei der Fassadenrenovierung der Kirche in Velike Malence wurde im Jahr 1978 das Fragment einer Votivara entdeckt (*Abb. 19*). Da die Namen der Gottheit abgekürzt sind, bleibt unsicher, ob es sich hier um eine Widmung an Juppi-

ter Dolichenus oder Depulsor handelt. Belegt sind zwei Angehörige des Zollpersonals mit griechischen Namen. Eine Zollstation ist in Neviodunum nicht nachzuweisen, es ist unklar, in welcher Station die Genannten dienten. In Frage kommen vor allem Atrans oder Poetovio.

16. Zur gleichen Zeit wie das letztgenannte Fragment wurde auch das Relief eines Stierkopfes entdeckt (*Abb. 20*). Vielleicht handelt es sich hier um die Seitenfläche eines Votivaltars.

17. Im Jahr 1985 wurde in der Friedhofsmauer in Podgrad das Fragment eines Grabsteines gefunden, das heute in Dolenjski muzej Novo mesto aufbewahrt wird (*Abb. 21*). Die erhaltenen Buchstaben sind nicht eindeutig zu interpretieren.

Für die Inschrift, die in Podgrad ein Jahr zuvor gefunden wurde (S. Lit. in Anm. 118 und 119), wird eine von der früheren etwas abweichende Lesung vorgeschlagen.

18. Vor dem 2. Weltkrieg wurden bei Ravnace (Region Bela krajina) zwei Fragmente einer Grabstele gefunden, die im Jahr 1951 in einer Kapelle in Metlika untergebracht wurden (*Abb. 22*). Das erste Fragment bildet den oberen Teil der Stele mit vier Porträts der Verstorbenen, das zweite das stark beschädigte Inschriftfeld.

19. Bei der Autopsie der Grabstele, die im Hof des Schlosses in Gradac eingemauert ist (*CIL III 10827 = AIJ 494, Abb. 23*), wurden auf der linken Seite des Inschriftfeldes einige früher unbeachtete Buchstaben entdeckt, was eine Neulese der Inschrift ermöglichte.

Dr. Milan Lovenjak
 Oddelek za arheologijo
 Filozofska fakulteta
 Aškerčeva 2
 SI-1000 Ljubljana

Štirje novi miljniki s ceste *Emona - Neviodunum*

Milan LOVENJAK

Izleček

Avtor obravnava štiri nove rimske miljnike, ki so nekoč stali ob itineraski cesti *Emona - Neviodunum*. Na dveh je bilo mogoče razbrati nekaj črk in na podlagi bolje ohranjenih miljnikov s te ceste dopolniti besedila obeh napisov, na ostalih dveh pa ni ohranjenih nobenih črk. Novi miljniki potrjujejo v prejšnjem stoletju opisovan potek ceste.

Rimski obcestni kamni, navadno okrogli stebri s pravokotno bazo, ki jih zaradi običajno navedene razdalje v miljah imenujemo miljniki,¹ so pomembne priče gradbene dejavnosti ali celo prisotnosti rimskih cesarjev oziroma njihovih legatov na naših tleh. Še posebej dragoceni so, če poleg imen cesarjev navajajo tudi dela, ki so bila izvedena ob njihovi postavitvi. Najdbe miljnikov so poleg drugih ostankov cestišč, ki jih dobimo s terenskimi pregledi ali izkopavanji, najzanesljivejši vir za ugotavljanje poteka določene ceste, saj so zaradi svoje velikosti in teže skozi vsa obdobja od antike do danes nemalokrat ostali nedaleč od cestišča, ki so ga označevali. Skrajno redke so najdbe miljnikov *in situ*, zato naj ne bo odveč, če spomnimo, da je bilo v arheoloških raziskavah na najdišču miljnika, ki je bil leta 1958 odkrit ob miniranju useka za cesto Krška vas - Čatež, poleg ostankov cestišča ugotovljeno tudi njegovo antično ležišče.²

Abstract

The author discusses four new Roman milestones which once stood by the main public road *Emona - Neviodunum*. It is possible to read some letters on two of them, and on the basis of better preserved milestones from this road, to complete the text of both inscriptions, but no lettering has been preserved on the other two. The new milestones confirm the course of the road described in the last century.

Rimska cesta skozi Dolenjsko, s katero je bila osrednja urbana naselbina na tem območju Neviodunum - lokalizacija na območje vasi Drnovno vsaj od Katančiča³ naprej ni sporna -, povezana preko Pretorija Latobikov (Trebnje) z Emono na zahodu in na drugi strani s Siscijo na vzhodu, omenjajo antični itinerarji, njen potek pa so predvsem v prejšnjem stoletju opisovali na podlagi vidnih ostankov cestne trase in na podlagi ohranjenih miljnikov. Teh je z novimi skupno 22, na dvanajstih so v celoti ali delno ohranjeni napisi, na enem ostanki dveh napisov iz različnih obdobj.⁴ Od terenskih pregledov, ki so bili opravljeni predvsem v prejšnjem stoletju, ko je bilo vidno bistveno več sledov kot danes, je treba omeniti Müllnerjeve obhode⁵ in izsledke Premersteina in Rutarja. Slednja sta v Pečnikovem spremstvu septembra 1898 prepotovala Dolenjsko in svoja opažanja strnila v knjigi o rimskih cestah in utrdbah na Kranjskem.⁶

¹ Gl. K. Schneider, s. v. *Miliarium*, RE Suppl. VI (1935) st. 395 ss in J. Šašel, Pomen raziskovanja rimskih cest za politično, upravno in kulturno zgodovino, *Kronika* 20, 1972, 142 s.

² Gl. P. Petru, K trem novim napisom s spodnjega Posavja, *Arh. vest.* 11/12, 1960-1961, 27 ss, sl. 1.

³ Leta 1794 si je ogledal antične ostanke v Drnovem in okolici (prim. *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, Zagrabiae* 1795, 103 in 182 ss).

⁴ *CIL* III 4619 = 11324.

⁵ *Emona. Archäologische Studien aus Krain*, Laibach 1879, 24 ss, 106 ss.

⁶ A. v. Premerstein - S. Rutar, *Römische Strassen und Befestigungen in Krain*, Wien 1899.

Kdaj je bila cesta izgrajena sicer ni mogoče reči, ker iz časa njene izgradnje nimamo ohranjenih nobenih epigrafskih najdb. Iz strateških razlogov kopne povezave Italije z Balkanom in Vzhodom pa sklepamo, da je bila trasirana ali tudi že zgrajena v avgustejski dobi, ko je bilo priložnosti - predpogoj prisotnost večjih vojaških enot - več kot dovolj: prvič med Oktavijanovo vojno v Iliriku (35-33 pr. n.š.), drugič med Tiberijevim delovanjem v Iliriku med leti 15 do 9 pr. n. š. in tretjič v času panonsko-dalmatinskega upora v letih 6 do 9 n. š. Morda se na gradnjo te ceste nanaša tudi Tacitova notica ob opisu upora treh panonskih legij po Avgustovi smrti leta 14 n. š., da so bili še pred izbruhom upora nekateri oddelki rimske vojske poslani v Navport (Vrhnika), da bi gradili (popravljali?) ceste in mostove ter zaradi drugih del.⁷ Vsekakor je v 2. polovici 1. stoletja n. š. cesta že morala biti zgrajena, saj je nemogoče, da bi Neviodunum postal municipij pod Vespazijanom,⁸ če ne bi bil po ugodni kopni poti povezan z Italijo. Prav tako pomembno je bilo tudi nadaljevanje te ceste iz Nevioduna na vzhod proti Sisciji, ki je že med Oktavijanovimi posegi v Iliriku dobila rimsko vojaško posadko.⁹

Miljnike s ceste *Emona - Siscia* z današnjega slovenskega ozemlja je v šestdesetih letih zbral Šašel v študiji o rimskih cestah v Sloveniji,¹⁰ ponovni pregled literature in avtopsijo ohranjenih miljnikov pa je opravil avtor ob pripravi korpusa napisov antičnega Nevioduna, ki je v tisku. Pri slednjem je bilo ugotovljeno, da je Šašlov seznam, v katerem navaja 18 miljnikov, potreben nekate-

rih popravkov. Bistvene navajamo v nadaljevanju.

Pri Šašlovih dveh miljnikih št. 91 (*AII* 597) in št. 92 (*CIL* III 11325), gre za en miljnik, ki še danes stoji ob cesti pred gradom v Raki. Napis je bil že konec 18. stoletja, ko ga je prepisal Franc Anton Breckerfeld, lastnik Starega gradu pri Otočcu, v nekem danes izgubljenem rokopisu, ki ga je za redakcijo *CIL*-a ekscerpil Dežman,¹¹ v slabem stanju in je bil že ob Freyerjevem obisku leta 1851 povsem zbrisan.¹² Miljnik si je leta 1885 ogledal Dežman (tako *CIL*), malo pred njim tudi Müllner, ki edini omenja po navedenem viru kot njegovo najdišče rimsko cesto v Krakovskem gozdu (morda le njegova domneva?). Medtem ko vsi omenjeni poznajo le en miljnik iz Rake, se za dva različna miljnika prva zavzemata Premerstein in Rutar (pozneje jima sledi tudi Saria), ki ločujeta miljnik z napisom v *CIL*-u, ki naj bi bil v „grajskem vrtu“ in ga je Premerstein „zaman“ iskal, od „anepigrafskega“ miljnika, ki sta ga videla Freyer (viš. ok. 245 cm) in Müllner (v. 2 m!), in je bil že takrat (leta 1898; očitno že ko ga je videl Müllner) postavljen v „grajskem parku“, kjer stoji še danes. Ker podatek v *CIL*-u, da je kamen v grajskem vrtu (*in horto castris*), izvira od Dežmana, ki je miljnik videl torej že postavljen na istem mestu kot Müllner, je „grajski vrt“ in „grajski park“ brez dvoma ena in ista lokacija in ni nikakršnega razloga za ločevanje dveh miljnikov. Ta miljnik pa ne more biti identičen z kamnom, ki ga je Pečnik odkril pri Gmajni ob potoku Račna,¹³ kot domneva Šašel,¹⁴ saj je bil slednji leta

⁷ *Annales* I, 20: *Interea manipuli ante coeptam seditionem Nauportum missi ob itinera et pontes et alios usus.*

⁸ Prim. J. Šašel, La fondazione delle città flavie quale espressione di gratitudine politica, „La città antica come fatto di cultura“, Atti del Convegno di Como e Bellagio 16/19 giugno 1979, Como 1983, 82 = *Opera selecta* (1992) 335.

⁹ J. Šašel, s. v. *Siscia*. RE Suppl. 14, 1974, 615 ss = *Opera selecta* (1992) 615 s.

¹⁰ Rimske ceste v Sloveniji, *ANSL* (1975) 85 ss.

¹¹ Pričakovali smo, da bo rokopis, ki ga je videl Dežman in je bil verjetno takrat v lasti muzeja, v Arhivu RS, kamor je bil po drugi svetovni vojni prenesen ves arhivski fond iz muzeja, vendar ga tam ni bilo mogoče izslediti. Najverjetneje je bil prepis napisa vključen v enega od Breckerfeldovih dodatkov k Valvasorjevi Topografiji Kranjske, saj je v teh več arheološko in epigrafsko zanimivih podatkov. Arhiv RS hrani dva od teh, ki imata oba isti naslov *Supplemente zu des Freiherrn von Valvasor Topographie von Krain* (inv. št. II/26r in 208r), v nobenem pa ta miljnik ni omenjen, čeprav je v obeh obravnavana tudi graščina Raka (*Arch*). Enega od teh rokopisov (II/26 r) obravnava v posebnem članku E. H. Costa (Ein neu aufgefundenes Manuscript: „Supplemente zu des Freiherrn v. Valvasor Topographie von Krain, *Mitt. hist. Ver. Kr.* 15, 1860, 15 ss), ki Breckerfeldovo avtorstvo, poleg drugih argumentov, dokazuje tudi z nekim drugim Breckerfeldovim rokopisom iz muzejskega arhiva z naslovom *Ergänzungs-Blätter zur Topographie* (op. cit. 18). Tega rokopisa nam ni uspelo izslediti in preveriti, če je morda vseboval prepis miljnika iz Rake. Verjetno iz istega Breckerfeldovega rokopisa je Dežman za uredništvo *CIL*-a ekscerpil tudi prepis rimskega nagrobnika iz Šmihela pri Žužemberku (*CIL* III 10792, *AII* 228). K Breckerfeldu gl. B. Otorepec, Stari grad pri Novem mestu in njegovi lastniki, *Dolenjski zbornik* 1990, Novo mesto 1990, 73 ss.

¹² Nekaj časa je kamen moral ležati na grajskem vrtu, saj je dolžina ki jo navaja Freyer precej večja od danes izmerljive (prim. H. Freyer, *Historische Notizen, Mitth. hist. Ver. Kr.* 1851, 2, na T. pod št. 15).

¹³ *AII* 596; prvi ga omenja J. Bezljaj v poročilu o Pečnikovih izkopavanjih v okolici Drnovega (Črtež rimskega mesta „Neviodunum“, *Ljubljanski zvon* 8, 1888, 506).

¹⁴ *ANSL* (1975) 257 s.v. *Gmajna*; v Pečnikovem rokopisu *Beschreibung Neviodunums mit Umgebung respective Zeichenerklärung* iz leta 1888; Arhiv RS Priv. A XXXIV, je omenjen (na strani 3) le en miljnik iz Gmajne in ne dva kot navaja Šašel.

1898, ko si ga je ogledal Premerstein, še vedno tam.¹⁵

Prav tako miljnik št. 93 pri Šašlu (*CIL* III 4619=11324) ni identičen z miljnikom, ki služi kot vogelni odbijač pri hiši v Leskovcu in ga spodaj objavljamo,¹⁶ ampak gre po sledovih črk, kot jih bere Premerstein,¹⁷ za povsem drug, danes izgubljen miljnik z dvema napisoma iz različnih obdobij. Ta miljnik s slabo vidnim napisom ima zanimivo zgodovino. Prvotno je stal pri Velikem Podlogu, kjer ga je že v 17. stoletju videl leskovški župnik Tunckhelsteiner, ki je prepis - mogel je razbrati le eno vrstico - poslal Schönlebnu in Valvasorju. 24. oktobra 1794 je Katančič na istem mestu našel le še danes pogrešano bazo tega miljnika¹⁸ - seveda brez sledov napisa - ki jo je videl tudi Mommsen¹⁹, in je še v šestdesetih letih tega stoletja stala na križišču ceste Krško-Podbočje s cesto Veliki Podlog-Jelše²⁰. Zgornji del z napisom je bil torej že pred Katančičevim obiskom prenesen v Leskovec in postavljen na zunanji strani pokopališke ograje, kjer ga omenja Müllner,²¹ ki pa ga ni povezal z onim iz Velikega Podloga. To je najprej storil Pečnik v zgoraj omenjenem rokopisu iz leta 1888²² in za njim Premerstein, ki ga je videl in, kolikor je bilo mogoče, prepisal septembra 1890.²³ V poročilu o miljniku Premerstein navaja tudi izjavo domačinov, da je bil zgornji del stebra pred več kot tridesetimi leti (torej pred 1860) ločen od baze in postavljen v Leskovcu; ker ga že Katančič ni več videl, sklepamo, da se je to moralo zgoditi še veliko prej. Pozneje se je tudi ta del miljnika izgubil.

Pod št. 97 Šašel na podlagi Müllnerjeve identifikacije združuje dva miljnika: a) miljnik, ki ga je videl Avguštin iz Laškega v začetku 16. stoletja nekje na Krškem polju²⁴ in katerega prepis, ki se v veliki meri ujema z Avguštinovim, prinašata tudi Schönleben²⁵ in Valvasor²⁶ (*CIL* III 4622, p. 1794). Slednja pišeta, da je bil leta 1676 izkopan (torej ponovno) pri Krškem, nakar se je ponovno izgubil; b) miljnik, ki je bil leta 1827 najden v grajskem vrtu v Brežicah (*CIL* III 4624, p. 1794 = 11321) in je danes shranjen v Posavskem muzeju v Brežicah.²⁷ Proti istovetnosti teh dveh miljnikov pa govorijo: različna delitev vrstic, slaba ohranjenost prvega miljnika kot jo izpričuje Avguštin,²⁸ ki odlično ohranjenemu napisu miljnika iz Brežic nikakor ne ustreza, in nenazadnje tudi zadnji dve vrstici prvega miljnika z omembo panonskega legata Fabija Cilona, ki ju na miljniku iz Brežic ni, čeprav je pod napisom ohranjen večji prazen prostor. Gre torej vendarle za dva miljnika iz istega časa.

Miljniki s ceste *Emona - Neviodunum - Siscia*, pri katerih so napisi ohranjeni, izvirajo iz treh različnih časovnih obdobij: vladanja Antonina Pija (iz let 139-141), sovlade Marka Avrelija in Lucija Vera (iz leta 161) ter iz obdobja Septimija Severa in njegovih sinov (iz leta 201). Na podlagi že znanih napisov je bilo mogoče dopolniti napise dveh miljnikov, ki jih tukaj objavljamo in jih dokaj zanesljivo ožje časovno opredeliti, ostala dva pa sta brez sledov napisa. Z novimi miljniki

¹⁵ Premerstein-Rutar (op. 6) 28 in 36, Nr. 7.

¹⁶ Št. 4.

¹⁷ Epigraphisches aus Steiermark und Krain, *Arch.-epigr. Mitt.* 14, 1891, 88 s, Nr. 6.

¹⁸ Op. cit. (op. 3) 193.

¹⁹ Po vsej verjetnosti leta 1857 ob obisku neviodunskih ruševin (prim. izvleček iz njegovega poročila o tem potovanju v: *Monatsberichte der königl. Akad. der Wiss. zu Berlin 1857*, Berlin 1858, 450).

²⁰ Tako J. Šašel, s. v. *Veliki Podlog*, *ANSI* (1975) 255. V zapuščini Petra Petruja, ki jo hrani Narodni muzej, je med dokumentacijo izkopavanj v Drnovem fotografija baze tega miljnika iz leta 1960. Kamen je fotografiran od daleč, tako da je viden njegov položaj ob omenjenem križišču pred leseno ograjo križnega znamenja. To križno znamenje je še danes tam, kamna pa ni več.

²¹ Op. cit. (op. 5) 280 št. 162; bazo tega miljnika obravnava na strani 277, pod št. 157.

²² Gl. op. 14, miljnik omenja na strani 5, pod št. 31.

²³ Op. cit. (op. 17) 88 s, št. 6.

²⁴ *Codex Vindobonensis* 3528 f. 59r in 3492 f. 19v.

²⁵ *Carnioli antiqua et nova sive annales Carnioli* 1, Labaci 1681, 223.

²⁶ *Die Ehre des Herzogthums Krain* 2. zv., knjiga 5, Laybach 1689, 260.

²⁷ Prvič objavljen v: A. Steinbüchel, *Alterthümer in der österreichischen Monarchie, Jahrbücher der Literatur* 48. *Anzeigblatt für Wiss. und Kunst* XLVIII, Wien 1829, 99 s, št. 303 (Mommsen v spremnem tekstu k temu napisu v *CIL*-u pravi, da je tu objavljen na podlagi pisma, ki ga je brežiški mestni svet poslal dunajskemu muzeju: *habent litterae publicae praefectorum Rannensium ad museum Vindobonense directae*).

²⁸ *Codex Vindobonensis* 3492 f. 19 v.: *ibidem in quadam columna tereti stante, in qua ab una parte sunt litterae vetustate temporis abolitae; quae vero supererant ex altero latere, eas subnectere nolui...reliquas litteras propter repentinum illinc discessum cognoscere non potui* („ravnotam [scil. je napis; op. prev.] na nekem stebri, ki stoji v zemlji, na katerem so z ene strani strani ujme časa črke popolnoma izbrisale, tistih pa, ki so preostale na drugi strani nisem mogel povezati... Zaradi naglega odhoda ostalih črk nisem mogel ugotoviti“).

je potrjen doslej opisovan potek ceste, saj so bili prvi trije najdeni v neposredni bližini že opisovanih ostankov cest, za četrtega pa to lahko domnevamo.

1. Ivančna Gorica.

Ob severozahodnem vogalu njive parc. št. 105/4 k. o. Radohova vas, za hišo Vrhpolje pri Šentvidu 16, na desni strani dolenske hitre ceste v smeri proti Novemu mestu in nekako 200 m vzhodno od nadvoza na griču Rogovila pri Ivančni gorici, je bil okrog leta 1982 najden miljnik, ki ga je lastnik njive izkopal in shranil na svojem dvorišču. Pri tem je kamen razpadel v tri večje in nekaj manjših fragmentov. Leta 1992 je večji fragment opazil učitelj Leopold Sever iz Ivančne Gorice, ki se ljubiteljsko ukvarja tudi z arheološko topografijo in naslednje leto organiziral rekonstrukcijo in postavitev miljnika ob novi cerkvi pri Ivančni Gorici (sl. 1).²⁹

Steber s štirikotno bazo je zgoraj zaokrožen. Površina kamna je precej izprana. Na manjšem delu prednje strani je še mogoče slutiti sledove črk, vendar se jih ne da razbrati.

Mere: vrhnji del: v. 150 cm, premer: 57 cm; baza: v. 25 cm, š. 65 cm.

Poleg miljnika Antonina Pija z navedbo razdalje 44 milj od Nevioduna, ki je bil najden v bližini železniške postaje v Ivančni Gorici (*CIL* III 4616 = 11322), in miljnika, ki je bil v 16. stoletju uporabljen kot nosilec za napis stiškega opata Lavrencija (*AII* 594) in stoji na križišču ceste skozi Ivančno Gorico s cesto na Stično, je to že tretji miljnik s tega območja. V rimski dobi je bilo tukaj pomembno križišče rimskih cest; na itinerarsko cesto *Emona - Neviodunum - Siscia* se je tu priključila stranska cesta, ki se je od nje ločila pri Cikavi, od tod pa so potekale tudi severna cesta proti Stični in južna v dolino Krke.³⁰ V Ivančno Gorico nekateri postavljajo rimsko cestno postajo *Acervo*.³¹

Sl. 1: Miljnik iz Ivančne Gorice.

Abb. 1: Meilenstein von Ivančna Gorica.

2. Jezero pri Trebnjem.

Ob severni steni zvonika cerkve Sv. Petra pri Jezeru³² je postavljen del rimskega miljnika (sl. 2). Najden je bil verjetno nekje v bližini, saj je tod potekala rimska cesta *Emona - Neviodunum*.

²⁹ O tem poročila v glasilu občine Grosuplje *Naša skupnost* iz leta 1993. Miljnik je ob sodelovanju Regionalnega zavoda za varovanje naravne in kulturne dediščine iz Ljubljane postavilo Turistično društvo Ivančna gorica. Gospod Sever mi je posredoval podatke o najdbi in me 12. 3. 1997 popeljal na najdišče, za kar se mu najlepše zahvaljujem.

³⁰ Gl. S. Gabrovec, s. v. *Ivančna gorica*. V: *ANSI* (1975) 196 s in Premerstein-Rutar (op. 6) 21.

³¹ Gl. Gabrovec (op. 30). Po Šašlu je treba *Acervo* iskati dve milj zahodnjeje na področju Drage (op. cit. (op. 10) 88, s. v. *Acervo*).

³² Na južni steni cerkve so vzdani trije rimski nagrobniki. Pri dveh je vidna prednja, ploskev z napisom (*CIL* III 3914 = 10785 in *AII* 237), pri tretjem pa stranska ploskev z reliefno upodobitvijo (dvoročajna posoda z vinsko trto; ta nagrobnik prvi omenja Müllner (op. 5) 275, št. 252).

Sl. 2: Miljnik z Jezera.
Abb. 2: Meilenstein von Jezero.

Njen potek skozi to območje opisujejo Müllner³³ in Premerstein-Rutar³⁴.

Ohranjena je le polovica stebra in še ta le delno. Površina je precej izprana. Na ohranjenem delu ni vidnih ostankov črk.

Mere: v. 76 cm, premer: 56 cm.

3. Grad Hmeljnik.

V gradu Hmeljnik nad vasjo Gorenje Karteljevo je bil leta 1986 ob urejanju ruševin najden del miljnika (sl. 3). Arheolog Borut Križ je na njem opazil sledove črk, zato ga je prepeljal v Dolenjski muzej Novo mesto. Miljnik izvira najverjetneje iz bližnje okolice, saj je po poljih pod gradom Hmeljnik potekala rimska cesta *Emona - Ne-*

Sl. 3: Miljnik z gradu Hmeljnik.
Abb. 3: Meilenstein vom Schloß Hmeljnik.

viodunum. Njen tukajšnji potek opisujejo Ladislav in Premerstein-Rutar konec prejšnjega stoletja.³⁵ Takrat naj bi bili sledovi cestišča vidni na poljih pri vaseh Selo pri Zagorici, Dolenje Karteljevo, Ždinja vas, Sevno in dalje v smeri proti Mačkovcu (danes del Novega mesta), najdišču miljnika Septimija Severa in njegovih sinov iz leta 201 (*CIL* III 4617 = 11323).

Ohranjen je le manjši del miljnika. Steber je bil nekoč čez polovico vertikalno prelomljen, ohranjeni fragment je del ene od teh polovic. Ker je kamen izdolben, domnevamo, da je bil uporabljan kot rezervoar za vodo (napajalnik?). Površina kamna je zelo izprana in preprejena z razpokami. Črke so težko berljive.

Mere: v. 73 cm, premer 59 cm, v. č. 5,5 cm

³³ Op. cit. (op. 5) 99.

³⁴ Op. cit. (op. 6) 25 s.

³⁵ P. Ladislav, Paberki staroslovenski, *Dom in svet* 4, 1891, 223, Premerstein-Rutar (gl. op. 6) 25 ss.

Seznam okrajšano citirane literature:

- *AII* = *Antike Inschriften aus Jugoslavien*. Heft 1, *Noricum und Pannonia Superior*, bearbeitet von V. Hoffiller und B. Saria, Zagreb 1938

- *ANSL* (1975) = *Arheološka najdišča Slovenije*, Ljubljana 1975

- *CIL* = *Corpus inscriptionum Latinarum*.

Fotografije prvih treh miljnikov je izdelal Tomaž Lauko, fotografija četrtega miljnika je iz kartoteke rimskih napisov na Inštitutu za arheologijo ZRC SAZU.

Sl. 4: Miljnik iz Leskovca.

Abb. 4: Meilenstein von Leskovec.

 [divi Antoni]ni fili
 [divi Hadria]ni nepo-
 [tes divi Trai]ani Par-
 [thici pronepo]tes divi
 5 [Nervae abnepo]tes.

Na ohranjeni površini desno od vidnih črk ni opaziti sledov nadaljnjih črk, zato sklepamo, da so ohranjene črke zaključki posameznih vrstic. Na podlagi ohranjenih črk, ki dopuščajo le dopolnitev imen cesarjev Marka Avrelija in Lucija Vera, je bilo mogoče ugotoviti tudi delitev vrstic.

1 Prvi dve črki sta zelo poškodovani. Od zadnjih črk so ohranjeni le spodnji deli.

2 Prve tri črke se še slutijo.

3 Črki I in P sta zelo poškodovani. Morda je na koncu viden tudi del prečne haste črke T, ki jo dopolnjujemo v naslednji vrstici, vendar to ni povsem gotovo.

4 Od črke T je ohranjena le prečna hasta.

Celotno besedilo je mogoče rekonstruirati na podlagi miljnika iz Velike vasi (CIL III 4620 = 11319), ki je bil najverjetneje postavljen ob istih cestnih popravilih:

[Imp(erator) Caesar M(arcus)
 Aurelius Antoni-
 nus Aug(ustus) trib(nunicia) potest(ate)
 XV co(n)s(ul) III et impera-
 5 tor Caesar L(ucius) Aurel-
 ius Verus Aug(ustus) trib(unicia)
 potest(ate) co(n)s(ul) iterum
 divi Antoni]ni fili
 [divi Hadria]ni nepo-
 10 [tes divi Trai]ani Par-
 [thici pronepo]tes divi
 [Nervae abnepo]tes.

Iteracije posameznih služb obeh cesarjev in delitev tistih vrstic, ki na novem fragmentu niso ohranjene, so povzete po napisu na miljniku iz Velike vasi. Delitev ohranjenih vrstic na novem miljniku se od delitve zadnjih vrstic na tem nekoliko razlikuje. V drugi vrstici novega miljnika, domnevno deveti vrstici celotnega napisa, je na koncu vklesan tudi O (NEPO-), ki je na miljniku iz Velike vasi vklesan že v naslednji - deseti vrstici. Poleg tega je na miljniku iz Velike vasi pred *Nerva* dvakrat vklesano DIVI (na koncu 11. in na začetku 12. vrstice), medtem ko je bila na novem miljniku ta beseda, kolikor se da sklepati po ohranjenem, vklesana samo enkrat. Zaradi te podvojitve je na miljniku iz Velike vasi tekst dveh zadnjih dveh vrstic novega miljnika raztegnjen na tri vrstice. Miljnik iz Velike vasi je datiran v leto 161 n. š., torej v prvo leto vladavine Marka Avrelija in Lucija Vera. Verjetno je bil tudi novi miljnik postavljen istočasno.

4. Leskovec.

Ob vogalu hiše Trg borca 4 v Leskovcu je postavljen miljnik iz apnenca, ki je bil v literaturi večkrat omenjan, vendar še nikoli prečitan in objavljen (sl. 4). Njegovo točno najdišče ni znano, domnevamo, da je stal nekje v bližini Nevioduna ob itinerarski cesti iz Emone. Po pripovedovanju domačinov so miljnik na sedanjo lokacijo postavili nemški vojaki med drugo svetovno vojno, do takrat pa naj bi stal med farno cerkvijo in mestom, kjer danes stoji spomenik padlim žrtvam.

Zgornji zaključek in baza miljnika nista ohranjena. Spodnji del je danes delno zazidan z betonom. Površina kamna je zelo izprana, zato so črke težko čitljive.

Mere: v. 95 cm (nad tlemi), premer 49 cm, v. č. 5,5 cm.

Omembe: P. Petru, s.v. *Leskovec pri Krškem*. V: ANSI (1975) 254 (prim. J. Šašel, s. v. *Veliki Podlog*, op. cit., 255); Šašel

(op. 10) 85, pod št. 93 (identificira z miljnikom iz Velikega Podloga *CIL* III 4619 = 11324).

 [Ha]driani
 [Anto]nini

1 Ta vrstica je druga vrstica prvotnega napisa.

Branje je oprto na starejšo fotografijo, ki jo hrani Inštitut za arheologijo ZRC SAZU (sl. 4). Navedene črke so še danes razpoznavne. Na fotografiji so pod tema vrsticama vidni sledovi še nekaterih črk, ki jih na kamnu danes ni več in jih ni mogoče identificirati.

Na podlagi ohranjenega sklepano, da gre za ostanek miljnika Antonina Pija. Teh poznamo z nevioudunskega območja že štiri, datirani pa so od

konca leta 139 do konca leta 141. Celotno besedilo lahko dopolnimo po enem od teh, ki je bil najden pri Vihrah in je datiran v leto 141 (*CIL* III 4618):

[Imp(eratoris) Caes(aris) T(iti) Aeli
 Ha]driani
 [Anto]nini [Aug(usti) Pi(i)
 p(atris) p(atriciae) co(n)s(ulis) III
 tr(ibuniciae) pot(estatis) IIII
 5 a Nevioduni m(ilia)
 p(assuum) —]

Dopolnitev ponavljanj cesarjevih služb in delitev vrstic je povzeta po omenjenem miljniku in seveda hipotetična, verjetno pa sta bila oba postavljena ob istih cestnih popravilih.

Vier neue Meilensteine von der Straße Emona - Neviodunum

Zusammenfassung

Die römische Straße durch das Gebiet von Dolenjsko (dt. Unterkrain) in Slowenien, die Verbindung Neviodunums (Drnovno bei Krško) mit Emona und Siscia, ist durch antike Itinerarien bekannt, ihr genauer Verlauf wurde aufgrund der sichtbaren Überreste (vor allem im vorigen Jahrhundert) und aufgrund der erhaltenen Meilensteine beschrieben. Zusammen mit den hier veröffentlichten kennen wir insgesamt 22 Meilensteine dieser Straße auf dem heutigen slowenischen Boden. Über den Bau der Straße sind wir nicht informiert, wir nehmen an, daß sie schon in augusteischer Zeit angelegt oder auch ausgebaut und wenigstens bis zur Zeit des Kaisers Vespasian fertiggestellt wurde, als Neviodunum in den Rang eines Munizipiums erhoben wurde.

Alle seinerzeit bekannten Meilensteine der genannten Straße auf dem heutigen slowenischen Boden hat Jaroslav Šašel in einer Studie über die römischen Straßen in Slowenien zusammengestellt (s. Anm. 10) und letztlich der Autor anlässlich einer Neuaufarbeitung der römischen Inschriften von Neviodunum. Dabei zeigte sich, daß die von Šašel zusammengestellte Liste der Meilensteine einiger Korrekturen bedarf. Zu nennen sind vor allem folgende: Bei den Meilensteinen Nr. 91 (*AII* 597) und 92 (*CIL* III 11325) bei Šašel, handelt es sich um einen Meilenstein, der noch heute vor dem Schloß Raka aufgestellt ist. Der Meilenstein Nr. 93 (*CIL* III 4619=11324) bei Šašel ist jedoch nicht identisch mit dem Meilenstein, der heute bei einem Haus in Leskovec aufgestellt ist und unten behandelt wird (Nr. 4), weil die von Premerstein vorgelegte Lesung des ersteren nicht mit der Lesung des zweiten Meilensteins übereinstimmt. Unter Nr. 97 identifizierte Šašel einen seit lange verschollenen Meilenstein, den Augustinus Tyffernus in der Nähe von Krško gesehen hat (*CIL* III 4622, p. 1794), mit dem Meilenstein, der im Jahr 1827 im Garten des Schlosses Brežice gefunden wurde und heute dort im Museum aufbewahrt wird (*CIL* III 4624, p. 1724 = 11321). Einige Indizien (u. a. der von Augustinus

überlieferte Text und seine Beschreibung) sprechen jedoch dagegen, und deuten darauf hin, daß es sich um zwei Meilensteine aus derselben Zeit handelt.

Die Meilensteine von der Straße Emona-Neviodunum-Siscia, von welchen die Inschriften erhalten sind, stammen aus drei verschiedenen Epochen: der Herrschaft des Antoninus Pius (Jahren 139-141), der Mitherrschaft des Mark Aurel und Lucius Verus (Jahr 161) und aus der Zeit des Septimius Severus und seiner Söhne (Jahr 201). Aufgrund der schon bekannten Inschriften konnte man die Inschriften der zwei unten behandelten Meilensteine rekonstruieren, während bei zwei anderen keine Buchstabenreste vorhanden sind.

1. Um das Jahr 1982 wurden auf einem Acker etwa 500 m östlich von der neuen Kirche bei Ivančna Gorica (Parz. Nr. 105/4 k. o. Radohova vas) drei Fragmente eines Meilensteins gefunden, die im Jahr 1993 zusammengesetzt werden konnten. Die restaurierte Säule wurde in demselben Jahr bei der Kirche aufgestellt (*Abb. 1*). Die Buchstabenreste sind auf der stark verschliffenen Oberfläche teilweise noch zu ahnen, erlauben aber keine sichere Lesung. Von Ivančna Gorica kennen wir schon zwei weitere Meilensteine (*CIL* III 4616=11322 und *AII* 594 mit Phot.).

2. Bei der Kirche Sv. Peter bei Jezero befindet sich das Fragment einer Meilensäule aus Kalkstein, auf dem keine Buchstabenreste zu erkennen sind (*Abb. 2*). Der Fundort ist nicht bekannt, da aber in der Nähe im vorigen Jahrhundert die Spuren der römischen Straße beobachtet wurden, stammt sie wohl aus der nächsten Umgebung.

3. In den Trümmern des Schlosses Hmeljnik (dt. Hopfenbach) wurde im Jahr 1986 der Teil eines Meilensteins aus Kalkstein gefunden und ins Dolenjski muzej Novo mesto überbracht (*Abb. 3*). Die erhaltenen Buchstaben lassen die Ergänzung der Namen des Marcus Aurelius und Lucius Verus zu. Aus derselben Zeit stammt der Meilenstein, der bei Velika vas, etwa 2 km westlich von Neviodunum, gefunden wurde

und in das Jahr 161 datiert wird (*CIL* III 4620 = 11319). Aller Wahrscheinlichkeit nach wurde der neue Meilenstein bei gleicher Gelegenheit aufgestellt wie der früher bekannte.

4. Bei einem Haus in Leskovec bei Krško ist das größere Fragment eines Meilensteins aus Kalkstein aufgestellt (*Abb. 4*). Der obere Abschluß und die Basis sind nicht erhalten. Der Fundort des Steines ist unbekannt, vermutlich die Um-

gebung von Neviodunum. Die Oberfläche ist stark beschädigt. Die Lesung aufgrund einer älteren Photographie läßt sich noch heute bestätigen. Es handelt sich um einen Meilenstein des Antoninus Pius. Aus der Zeit dieses Kaisers kennen wir schon vier Meilensteine, die vom Ende des Jahres 139 bis Ende des Jahres 141 datiert sind. Die obere Ergänzung aufgrund des Meilensteins von Vihre aus dem Jahr 141 (*CIL* III 4618).

Dr. Milan Lovenjak
 Oddelek za arheologijo
 Filozofska fakulteta
 Aškerčeva 2
 SI-1000 Ljubljana

Interpretacija (antičnih) novčnih najdb. Metodologija - njene možnosti in pasti

Peter KOS

Izvleček

Avtor pojasnjuje in s številnimi primeri ilustrira različne metode analitične primerjave gibanj zastopanosti antičnih novcev v denarnem obtoku. Namen članka je opozoriti na visoko stopnjo zanesljivosti tovrstne analize oziroma interpretacije novčnih najdb (posamičnih, zakladnih in grobnih), obenem pa opozarja tudi na možne pasti pri ne dovolj kritični interpretaciji. Na ta način izpostavlja pomen novčnih najdb kot primarnega zgodovinskega vira.

Abstract

The author explains and illustrates with a number of examples various methods of analytical comparison of variations in the appearance of Roman coins in monetary circulation. The aim of the article is to draw attention to the high level of reliability of this kind of analysis or interpretation of coin finds (individual, hoard and grave), and at the same time to draw attention also to possible pitfalls in inadequately critical interpretation. The importance of coin finds as a primary historical source is thus established.

Numizmatična stroka v Sloveniji se je kljub svoji relativni mladosti¹ zelo hitro postavila ob bok svetovni numizmatični znanosti in postala njen pomemben segment. Njena zasluga je bila sprva predvsem moderen in celovit pristop k publiciranju novčnih zakladnih najdb, saj se tedaj ni omejila samo na faktografijo, ampak je poleg sumarno predstavljenega kataloga najdbe, ki pa je kljub temu nudil vse zahtevane standardne podatke, reševala tudi relativne kronološke probleme, se lotevala analize delovanja posameznih imperialnih kovnic, zaporedja emisij, obenem pa je numizmatične najdbe dosledno izrabljala kot primaren hi-

storičen vir.² Precej kasneje, pa vendar relativno zgodaj glede na ostale evropske države, se je numizmatična stroka na Slovenskem zavedla, da so kot historičen vir še pomembnejše in izpovednejše posamične novčne najdbe s slovenskih arheoloških najdišč in se vključila v evropski projekt sistematičnega objavljanja vseh poznanih antičnih novčnih najdb s posameznih področij nekdanjega rimskega imperija. Te najdbe je kot ena prvih skušala tudi čimbolj celovito interpretirati.³ Tako se je slovenska numizmatika zelo zgodaj uvrstila v krog privržencev in zagovornikov tedaj razvijajočega se novega segmenta numizmatične ve-

¹ Za začetek numizmatike kot moderne znanosti na Slovenskem štejem leto 1949, ko je bil v Narodnem muzeju prvič stalno nastavljen kustos specialista. Glej P. Kos v: *Studia Numismatica Labacensia Alexandro Jeločnik Oblata*, Situla 28 (1988) 7-8.

² Prim. A. Jeločnik, *Najdba argenteusov zgodnje tetrahije v Sisku*, Situla 3 (1961); isti, *Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije*, Situla 12 (1973); isti, *Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov*, *Arh. vest.* 19, 1968, 201-220 = *Rev. Num.* 1967, 246-251. Gotovo je prav to razlog, da so bile že prve slovenske znanstvene publikacije upoštevane v tedaj nastajajoči svetovni standardni literaturi, npr. C. H. V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VI. *From Diocletian's Reform to the Death of Maximinus* (London 1967); J. P. C. Kent, *The Roman Imperial Coinage*, Vol. VIII. *The Family of Constantine* (London 1981); P. Bastien, *Le monnayage de Magnence (350-353)* (Wetteren 1983).

³ P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. I in II (Berlin 1988); P. Kos, A. Šemrov, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. III (Berlin 1995). Najdbe je interpretiral P. Kos, *The Monetary Circulation in the South-eastern Alpine Region ca. 300 BC-AD 1000*, Situla 24 (1986).

de, tako imenovane "Fundmünzen-Numismatik", ki je bila pred kakšnim desetletjem v Evropi še v povojih, danes pa je že široko uveljavljena.⁴

Površen pregled slovenskih arheoloških publikacij po letu 1949 nasprotno pokaže, da domača arheološka stroka v nasprotju s stroko v tujini ni znala dovolj izrabiti izpovednosti novčnih najdb, do katerih se je dokopala s svojo metodo.⁵ Že med posameznimi arheološkimi izkopavanji je bilo neredko mogoče opaziti zanemarjanje in zato izrazito slabo dokumentiranje novčnih najdb.⁶ Pri objavah se je arheološka stroka omejevala predvsem na sumarno naštevanje novcev, ki so jih odkrili med arheološkimi raziskovanji, pri obravnavanju starejših novčnih najdb pa je nekritično povzela nekatere netočne ali nepravilne podatke oziroma jih je medsebojno še dodatno pomešala.⁷

Neizpodbitno dejstvo je, da je novc kronološko najbolj občutljiv arheološki artefakt, zato je tudi eden najvažnejših datacijskih elementov, seveda pod pogojem in s predpostavko, da so do vseh potankosti zabeleženi vsi njegovi najdiščni podatki in da je novc skrbno in optimalno opredeljen. Na tem mestu puščamo ob strani sicer prav tako izjemno važen pomen antičnih novčnih najdb za preučevanje tedanje denarne in posredno ekonomske zgodovine. Posamične novčne najdbe poleg tega natančno odražajo sočasni denarni obtok, preko njega pa tudi poselitev (življenje) na posamezni lokaliteti, kjer so prebivalci med vsakodnevnimi opravili izgubljali tudi denar. Kljub tem neizpod-

bitnim dejstvom je mogoče ugotoviti, da se predvsem na slovenskem prostoru še posebej arheologi redko in precej zadržano poslužujejo absolutnih kronoloških opor, ki jih nudijo novčne najdbe (posamične in zakladne).⁸ Gre predvsem za nezaupanje v možnost kolikor toliko objektivne interpretacije novčnih najdb s posameznih najdišč, v veljavnost in objektivnost te interpretacije, neredko je mogoče zaslediti tolmačenje novčnih najdb z izrazito preozkega zornega kota,⁹ včasih pa gre tudi za mnenje, da novčna najdba ne odraža slike tedanjega sočasnega denarnega obtoka, zaradi česar naj bi bila bistveno zmanjšana tudi njena interpretativna, še posebej pa kronološka vrednost.

Prepričan sem, da je prav zato smotrno in na mestu pojasniti različne metodološke pristope k analizi novčnih najdb, pokazati na zanesljivost oziroma nezanesljivost interpretiranja tovrstnih najdb, opozoriti na morebitne pasti in nevarnosti pri uporabi tega primarnega historičnega vira ter odpraviti oziroma vsaj zmanjšati skepso uporabnikov numizmatičnih virov. Na tem mestu imam v mislih predvsem antične novčne najdbe, čeprav povedano velja za interpretacijo novčnih najdb vseh obdobj.

*

Pri celovitem obravnavanju novčnih najdb moramo razlikovati med najdbami posamičnih nov-

⁴ Kot rojstno leto "Fundmünzen-Numismatik" v Evropi lahko štejemo leto 1956, ko je bil zasnovan in predstavljen projekt *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland*. Glej H. Gebhart, K. Kraft, H. Kùthmann, P. R. Franke, K. Christ, *Jahrb. Num. Geldgesch.* 7, 1956, 9-71. Prim. tudi H. Chantraine, *Die Bedeutung der römischen Fundmünzen in Deutschland für die frühe Wirtschaftsgeschichte*, v: K. Düwel, H. Jankuhn, H. Siems, D. Timpe (Hrsg.), *Untersuchungen zu Handel und Verkehr der vor- und frühgeschichtlichen Zeit in Mittel- und Nordeuropa*, Teil 1 (Göttingen 1985) 367-426.

⁵ Izrazito ilustrativen primer je delo J. Korošec, *Arheološke ostaline v Predjami*, Razpr. 1. razr. SAZU 4/1 (1956) zlasti str. 47, ki je v svoji monografiji o Predjami od vseh številnih kronološko pomembnih novčnih najdb površno omenil le zlatnik Arkadija in vzhodnogotski srebrnik Teodahata, ki sta kmalu po odkritju izginila.

⁶ Posebej drastičen primer so novci, odkriti med arheološkimi raziskovanji poznorimske trdnjave Martinj Hrib, katerih podrobnejši najdiščni podatki niso bili podrobno dokumentirani oziroma so bili izgubljeni. Omenjajo se sprimki novcev, katerih analiza bi brez dvoma prinesla zanimiva kronološka dognanja v zvezi z uničenjem trdnjave. Povrh vsega so bili novci (preko 200 primerkov) izgubljeni, preden so prišli v muzej. Prim. F. Leben, Z. Šubić, *Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti*, *Arh. vest.* 41, 1990, 313-354, posebej 331. Glej P. Kos, *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Slowenien*, Bd. I (Berlin 1988) 358.

⁷ Kljub točni in popolni določitvi novcev, s katero arheologi pogosto razpolagajo, je mogoče v slovenski strokovni literaturi še vedno najti primere, da publikaciji najdišča ni dodan katalog novcev, ampak so le-ti naštetih povsem sumarno (npr. "od Konstantina I. do Teodozija I." [Tako I. Tušek, *Peti mitrej v Ptuj*, *Arh. vest.* 41, 1990, 270]). Kot šolski primer navajanja nepravilnih informacij lahko služijo tudi podatki o najdbah vzhodnogotskih novcev s področja Slovenije. Nekritično povzemanje podatkov v arheološki literaturi o teh novcih je primerjalno zbral Ž. Demo, *Ostrogothic Coinage from Collections in Croatia, Slovenia and Bosnia & Herzegovina*, *Situla* 32 (1994) 249-263. Kot dezinformacijo brez primere izpostavlja prav podatke o novcih, ki jih navaja Z. Vinski v monografiji V. Stare, *Kranj - nekropola iz časa preseljevanja ljudstev*, Kat. in monogr. 18 (1981) 19 ff., 92.

⁸ Kot nasprotje navajam prispevke v zborniku *La moneta nei contesti archeologici. Esempi dagli scavi di Roma. Atti dell'incontro di studio*, Roma 1986 (Roma 1989).

⁹ Prim. S. in P. Petru, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*, Kat. in monogr. 15 (1978) 33 ss in slika na str. 19. Glej komentar Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 68-69.

cev s posameznih najdišč (arheoloških plasti, objektov, stratigrafskih enot itd.), novčnimi zakladnimi najdbami in najdbami novcev v grobovih. Ker pojem novčna zakladna najdba zaobjema namenski skupni zakop večje količine denarja, je mogoče posamezne sklope novčnih najdb (npr. skupine novcev, ki so bile izkopane okoli kulturnih mest, svetišč, pod mostovi) označevati s pojmom kolektivna najdba.

POSAMIČNE NOVČNE NAJDBE¹⁰

Novčne najdbe s posameznih najdišč moramo vedno skrbno dokumentirati in opredeliti v skladu z veljavnimi standardi ter jih korektno katalogizirati v skladu z najnovejšo strokovno literaturo,¹¹ pri tem pa je treba zabeležiti tako vse tehnične podatke o novcu kot tudi vse podrobne najdiščne podatke. Ob naštetem ne smemo zanemariti podatka o izrabljenosti novca v času, ko je leta ostal v zemlji¹² (kar je nekaj povsem drugega kot njegova današnja ohranjenost).¹³ S pomočjo tako ovrednotenih novčnih najdb je mogoče zelo natančno kronološko opredeliti posamezne arheološke stratigrafske enote ter neredko z njimi bolje datirati tudi druge v isti plasti odkrite, vendar kronološko manj oprijemljive arheološke artefakte. Verjetno ni treba poudarjati, da je to možno le v primeru, ko so najdiščni podatki vsakega arheološkega artefakta (s tem tudi novca) najbolj na-

tančno izmerjeni in skrbno zabeleženi.¹⁴ Zato pri obravnavanju novčnih najdb kot primarnega historičnega vira ni toliko pomembna kvantiteta podatkov (število najdenih novcev) kot predvsem njihova kvaliteta (skrbno beleženje konteksta vsake novčne najdbe). Z vsakim na terenu površno zabeleženim podatkom je namreč bistveno okrnjena izpovednost in datacijska vrednost novca kot enega najpomembnejših primarnih zgodovinskih virov. Tudi zato imajo novci, ki jih posamezniki vse pogosteje odkrivajo z detektorji kovin (tudi ob predpostavki, da najditelj ni navedel njihovih izmišljenih najdiščnih podatkov) kot zgodovinski vir le omejeno vrednost.¹⁵ Pomen s tako metodo odkritih posamičnih novcev (ali zakladnih najdb) je zato najpogosteje mogoče presojati predvsem le v sklopu antikvarne tradicije numizmatične vede, ki je bila usmerjena predvsem na preučevanje in obravnavo samega novca, njegove tipologije, primerjave pečatov oziroma njegovega morebitnega doprinosa k relativno-kronološki razvrstitvi posameznih novčnih emisij.¹⁶ Tovrstnega velikega pomena posameznih novcev seveda ni mogoče zanikati, vendar je najpomembnejša kvaliteta novca kot primarnega zgodovinskega vira (ki mora biti pri novcu z arheološkega najdišča seveda primarnega pomena) tedaj bistveno osiromašena, če ne izgubljena. Kljub vsem pomislekom pa se zdi, da je vključevanje detektorskih najdb v muzejske zbirke, v korpuse in kasneje v strokovno analizo

¹⁰ Literatura o interpretaciji antičnih novcev s posameznih najdišč je sicer vse bolj obsežna. Prim. J. Casey & R. Reece (eds.), *Coins and the Archaeologist*, BAR Brit. Ser. 4 (1974); M. R. Alfordi (Hrsg.), *Studien zu Fundmünzen der Antike 1* (Berlin 1979); C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996).

¹¹ Delo je izrazito strokovno zahtevno, zamudno in odgovorno. Nekateri suvereni in omalovažujoče izjave o delu na korpusih novčnih najdb, ki jih je občasno mogoče slišati samo med slovenskimi arheologi, so tako predvsem odraz nepoznavanja problematike.

¹² F. Delamare, *Le frai et ses loins. Circulation et usure* (Paris 1994); S. Frey-Kupper, O. F. Dubuis, H. Brem, *Usure et corrosion*, Bulletin IFS 2, Suppl. (1995).

¹³ Vse dokumentacijske zahteve upošteva računalniški program NUMIZ, ki so ga razvili sodelavci Numizmatičnega kabineta Narodnega muzeja in ki so ga uspešno vpeljali tudi v nemški projekt *Die Fundmünzen der römischen Zeit in Deutschland* s sedežem v Frankfurtu. Prim. P. Kos, Computer program NUMIZ. From identification direct to the final publication, *Annotazioni Numismatiche* 15, 1994, 218-224.

¹⁴ Prim. D. Grosman, *Arheo* 12, 1991, 25-36. Dolgoletne izkušnje pri opredeljevanju novcev s posameznih najdišč po Sloveniji me sicer navdaja s precejšnjo skepsjo. Dvomim namreč, da zgolj dokumentirani podatki o izkopnem kvadrantu in globlini ustrezajo pravkar navedenim zahtevam.

¹⁵ Pred tem opozarja predvsem H.-M. von Kaenel, Die antike Numismatik und ihr Material, *Schweizer Münzblätter* 44, 1994, 1-12. Glej tudi St. Nebelhay, Gerettet oder zerstört? Beurteilung privat geborgener Humusfunde, *Röm. Österr.* 13/14, 1985-1986, 239-242, ki sicer zagovarja sodelovanje s tovrstnimi ljubiteljskimi raziskovalci. Glej tudi J. Biel, Sondergänger und Archäologische Denkmalpflege, *Denkmalpfl. Baden-Württemberg* 3, 1993, 176 ss. O pozitivni plati sodelovanja z ljubiteljskimi iskalci arheoloških starin v humusni plasti arheoloških najdišč prim. W. Zanier, Eine römische Katapultspitze der 19. Legion aus Oberammergau, *Germania* 72, 1994, 588 in op. 3. Literaturo o tej problematiki navaja tudi H. Bender, *Das "Bürgle" bei Gundremmingen. Die Grabung 1971 und neue Funde*, Passauer Universitätschriften zur Archäologie 3 (1996) 5.

¹⁶ O katastrofalnih razsežnostih tovrstnega plenjenja arheoloških lokalitet na Bavarskem, E. Keller, Raubgrabungen mit der Metallsonde - zur Situation in Bayern, *Mitteilungsblatt der Gesellschaft für Archäologie in Bayern e. V.*, 1991, 6 ss. Navedeni primeri so veljavni seveda za večino evropskih držav in pred tovrstnim obstoječim problemom si tudi v Sloveniji ne smemo zatiskati oči. Ocene kažejo, da v Angliji in Walesu z detektorji kovin letno odkrijejo okoli 400.000 arheoloških najdb, C. Dobinson, S. Denison, *Metal Detecting and Archaeology in England* (London 1995) 10-11, 81.

edino smotrno. Na ta način pridobljeni numizmatični (pa tudi drugi arheološki) artefakti namreč bistveno razširjajo spoznanja o novih arheoloških lokalitetah, omogočajo njihovo grobo časovno opredelitev in nudijo stroki dragocene informacije, ki nemalokrat bistveno spreminjajo dotdanje ugotovitve in domneve.¹⁷

V primeru, da vsi arheološki podatki vsake novčne najdbe niso skrbno in popolno dokumentirani (pa četudi je bil novce odkrit z arheološko metodo),¹⁸ je najpomembnejša vloga novca kot pogosto kronološko najbolj občutljivega artefakta v glavnem izgubljena, kar je seveda neprecenljiva škoda zlasti za arheološko stroko, katere osnovna naloga je, da se prav s terenskimi raziskovanji (ki so na istem najdišču neponovljivi) dokoplje do absolutno objektivnih podatkov. Za numizmatično stroko in antično zgodovino pa lahko novci s posameznega najdišča kljub omenjenim pomanjkljivim arheološkim podatkom še vedno služijo kot izhodišče za vrsto zanimivih analiz, ki generalno osvetlujejo posebnosti in gibanja denarnega obtoka na posameznem najdišču in v njegovi okolici, obenem pa tudi kronološko opredeljujejo najdišče, s katerega izhajajo.

Ker so danes dokumentirane novčne najdbe s posameznega najdišča slučajne najdbe nekoč naključno izgubljenega denarja, nam podajajo realno in občutljivo sliko tedanjega denarnega obtoka in s tem posredno tudi sliko intenzivnosti življenja (poselitve) na najdišču, vendar le v primeru, da imamo s posamezne arheološke lokalitete na razpolago zadostno skupno število novcev. V primeru nizkega števila novcev objektivna analiza in interpretacija namreč nista možni. Če najdbe številčno ali procentualno prenesemo na grafikon, nam le-ta ponazori gibanja denarnega obtoka v posameznih obdobjih, predvsem njegovo intenzivnost oziroma nihanje količine denarja v obtoku. Na osnovi teh nihanj bi mogli posredno sklepati na nihanja intenzivnosti poselitve na posamezni obravnavani lokaliteti. Ob tem je seveda nujno treba opozoriti, da so občasna nihanja količine denarja v obtoku najpogosteje zgolj posledica monetarne politike posameznih rimskih vla-

darjev, zato ugotavljanje takih nihanj na posamezni lokaliteti samo po sebi ne pove nič o gibanju intenzivnosti njene poselitve. Potreben je primerjalni grafični prikaz gibanja denarnega obtoka z več najdišč na omejenem območju ter z lokalitet na širšem področju imperija in šele tedaj je na razpolago dovolj obsežna primerjalna osnova, ki omogoča objektivno interpretacijo tako razvidnih odstopanj v nihanju intenzivnosti novčnih najdb.

Pri izdelavi grafikonov, ki ponazarjajo gibanja denarnega obtoka, je mogoče upoštevati in prikazati številčno ali pa procentualno zastopanost novcev posameznih vladarjev v okviru določene obdobja (npr. v tretjem stoletju). Predvsem ob upoštevanju procentualne zastopanosti novcev je mogoča tudi primerjava med več lokalitetami (sl. 1,2). Na tak način dobljena slika sicer ni napačna, vendar je izkrivljena, saj ne upošteva dejstva, da je bil kak vladar lahko na oblasti npr. dvanajst, drugi pa le dve leti. Na tak način izdelan grafikon nam zato lahko prikaže le medsebojno primerjavo zastopanosti novcev posameznih vladarjev na enem najdišču, možna pa je tovrstna primerjava tudi med več najdišči, pri čemer je jasno, da bodo številčno in procentualno vedno najbolj zastopani prav novci vladarja, ki je bil najdalj na oblasti.

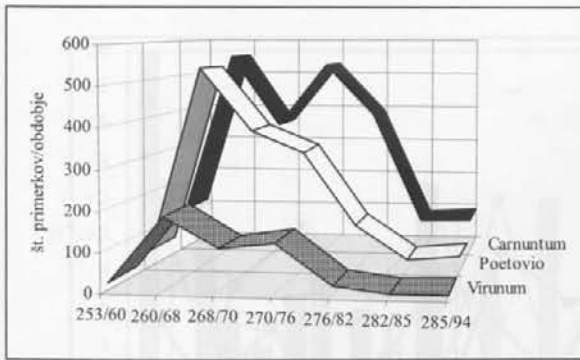
Pri izdelavi grafikonov, ki ponazarjajo denarni obtok, se pogosto uporablja metodologija, ki prikazuje absolutno število novcev na posamezno leto vladanja posameznega vladarja (sl. 3).¹⁹ Na ta način so namreč odstranjene razlike, ki nastajajo zaradi različno dolgega vladanja posameznih vladarjev. Težave nastopijo, ko hočemo na istem grafikonu primerjati denarni obtok z več lokalitet, saj prvi pristop (upoštevaje samo absolutno število novcev na leto) izkrivlja sliko (sl. 3). Šele primerjava procentualne letne zastopanosti novcev v izbranem obdobju (npr. v drugi polovici tretjega stoletja) omogoča objektivnejšo primerjavo med različnimi najdišči (sl. 4), čeprav so razlike v tem primeru nekoliko zabrisane oziroma zahtevajo pazljivejšo analizo.²⁰ Ugotoviti je torej mogoče, da objektivno primerjavo med več najdišči omogočajo samo grafikoni, ki prikazujejo procen-

¹⁷ V svetu je vsaj na področju obravnave numizmatičnih najdb mogoče ugotoviti, da večina raziskovalcev upošteva detektorske najdbe, vsi pa so si edini, da se pri tem siceršnji vzorec, ki ga pokaže analiza najdb, pridobljenih le z arheološko metodo, s tako dopolnitvijo bistveno obogati in tudi spremeni. Prim. K. Stribrny, *Germania* 73/1, 1995, 226; Zanier (op. 14); Bender (op. 14). O pozitivnih izkušnjah uspešnega sodelovanja med arheologi in iskanci s kovinskimi detektorji poročajo prav iz Anglije, prim. R. Bland, *The Law of Treasure Trow in England and Wales*, *Commission Internationale de Numismatique. Compte rendu* 42, 1995, 73.

¹⁸ Praksa me žal prepričuje, da to niti ni tako redek pojav.

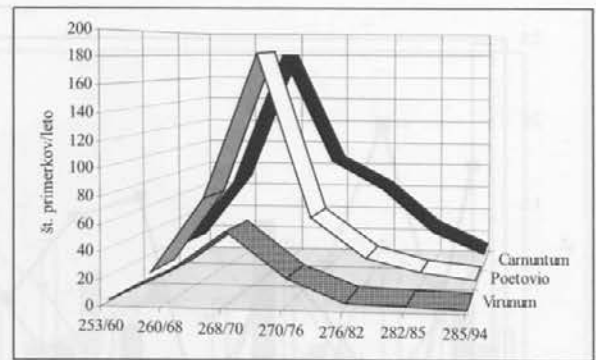
¹⁹ K. Stribrny, *Römer rechts des Rheins nach 260 n. Chr.*, *Ber. Röm. Germ. Komm.* 70, 1989, 360.

²⁰ Upošteva se formulo A. Ravetz, *The Fourth-Century Inflation and Romano-British Coin Finds*, *Num. Chron.* 1964, 201 ss. Prim. Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3).

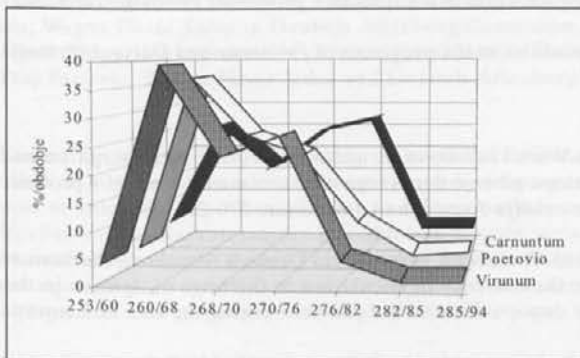
Sl. 1: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na najdiščih Zollfeld/Virunum, Ptuj/Poetovio in Deutsch Altenburg/Carnuntum. Za osnovo služi število novcev posameznega obdobja oziroma vladarja.

Fig. 1: Comparison of intensity of coin finds at the sites Zollfeld/Virunum, Ptuj/Poetovio and Deutsch Altenburg/Carnuntum. The number of coins of individual periods or rulers serves as the base.

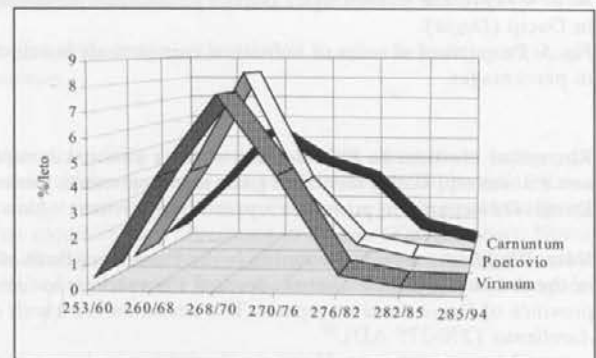
Sl. 3: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb s treh najdišč. Za osnovo služi številčna zastopanost novcev v posameznem letu vladarja.

Fig. 3: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The numeral appearance of coins in individual years of rule of individual rulers serves as the base.

Sl. 2: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na treh najdiščih. Za osnovo služi v odstotkih izražen delež novcev posameznega obdobja oziroma vladarja.

Fig. 2: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The share of coins of individual periods or rulers serves as the base.

Sl. 4: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb s treh najdišč. Za osnovo služi v odstotkih izražen delež novcev v posameznem letu vladarja.

Fig. 4: Comparison of intensity of coin finds at three sites. The share of coins per year serves as the base.

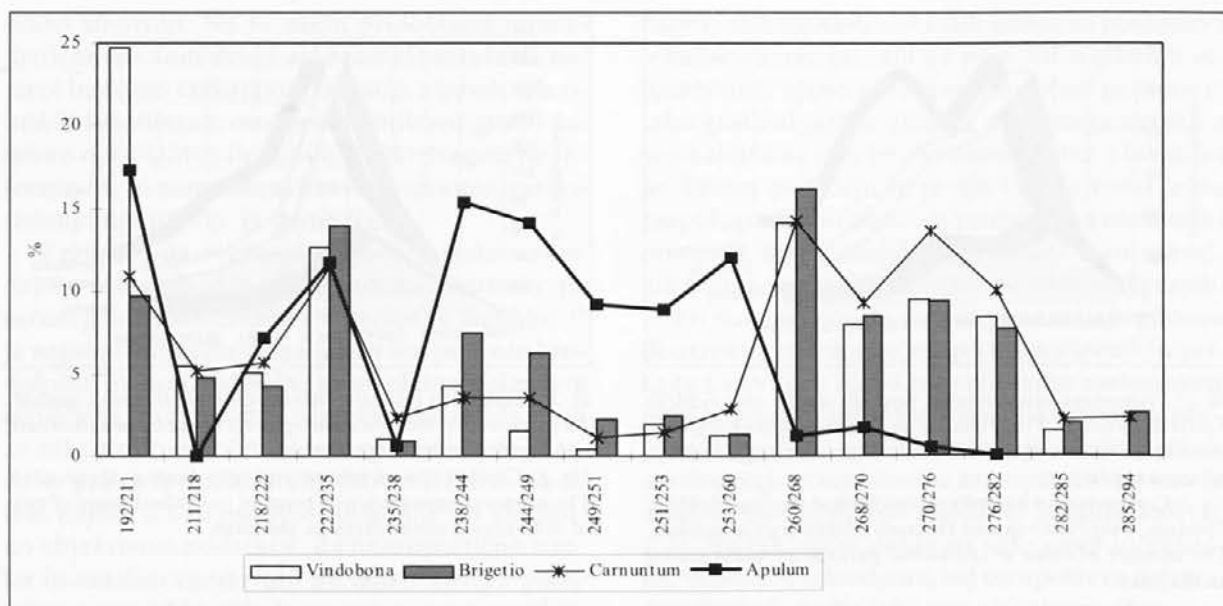
Komentar: Sl. 1 prikazuje zgolj številčno zastopanost novcev v posameznih obdobjih kovanja (posameznih vladarjev), ki kaže le to, da je bilo najmanj novcev dokumentiranih na področju antičnega mesta Virunum. V odstotkih izražen delež novcev posameznega obdobja, prikazana na sl. 2, omogoča že objektivnejšo primerljivost med tremi najdišči in šele sedaj so razvidna dokaj podobna gibanja količine denarja v obtoku na najdiščih Virunum in Poetovio.

Podobno kot sl. 1 tudi sl. 3 odraža zgolj večje ali manjše število najdenih novcev na posameznem najdišču. Nasprotno v odstotkih izražen delež novcev v posameznem letu posameznega kovnega obdobja na različnih najdiščih, prikazana na sl. 4, omogoča medsebojno primerljivost, ki kaže podobnost gibanja denarne mase v obtoku na najdiščih Virunum in Poetovio. Ker je upoštevano krajše ali daljše obdobje kovanja oziroma vladanja posameznega vladarja, kaže vrh diagrama v primerjavi s sl. 2 dejansko obdobje, v katerem je bilo v obtoku največ denarja.²¹

Note: Fig. 1 shows only the numerical appearance of coins in individual minting periods (individual rulers) which indicates only that fewest coins were documented in the vicinity of the Roman town of Virunum. The proportion of coins of individual periods, expressed as percentages, shown on fig. 2, enables a more objective comparison among the three sites and only then are clear the fairly similar movements in the amount of money in circulation in the sites of Virunum and Poetovio.

As in fig. 1, fig. 3 also reflects only a greater or lesser number of coin finds at individual sites. In contrast, the percentage share of coins in individual years of an individual coin period at different sites, shown on fig. 4, enables inter-comparison which illustrates the similarity of movement of monetary mass in circulation at Virunum and Poetovio. Since the shorter or longer period of a coin or rule of individual ruler is taken into account, the peak of the diagram in comparison with fig. 2 shows the actually period in which the most money was in circulation.²¹

²¹ Deutsch Altenburg: W. Hahn, *FMRÖ* III 1. Ptuj: P. Kos, *FMRSI* II 434; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 195, 197, 198. Zollfeld: D. Dick, *FMRÖ* II/3 (Kärnten) 3b/9(1).

Sl. 5: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na izbranih lokalitetah v provincah Panoniji (*Pannonia*) in Daciji (*Dacia*).

Fig. 5: Proportion of coins of individual coin periods in selected localities in the provinces of *Pannonia* and *Dacia*, expressed in percentages.

Komentar: Medtem ko kaže denarni obtok v panonskih najdiščih Wien/*Vindobona*, Brigetio in Deutsch Altenburg/*Carnuntum* v 3. stoletju skoraj identično gibanje intenzivnosti, močno odstopa gibanje denarnega obtoka v mestu *Apulum* v provinci Daciji. Odstopanje je posledica izpraznitve province v času vlade cesarja Avrelijana (*Aurelianus*: 270-275).²²

Note: While currency in circulation in the Pannonian finds of Vienna/*Vindobona*, Brigetio and Deutsch Altenburg/*Carnuntum* in the 3rd century show almost identical fluctuations in intensity, the currency in circulation in the town of *Apulum* in the province of *Dacia* deviates greatly. The deviation is a result of the depopulation of the province during the rule of Emperor *Aurelianus* (270-275 AD).²²

tualni delež novcev v posameznih obdobjih, ne glede na to, ali ima procentualna primerjava za osnovo celotno obdobje kovanja (sl. 3) ali pa upošteva tudi dolžino trajanja posameznega obdobja (sl. 4). V primeru slednjega je vendarle mogoče že na grafikonu objektivno ugotoviti količino denarja, ki je v posameznem obdobju prišla v obtok.

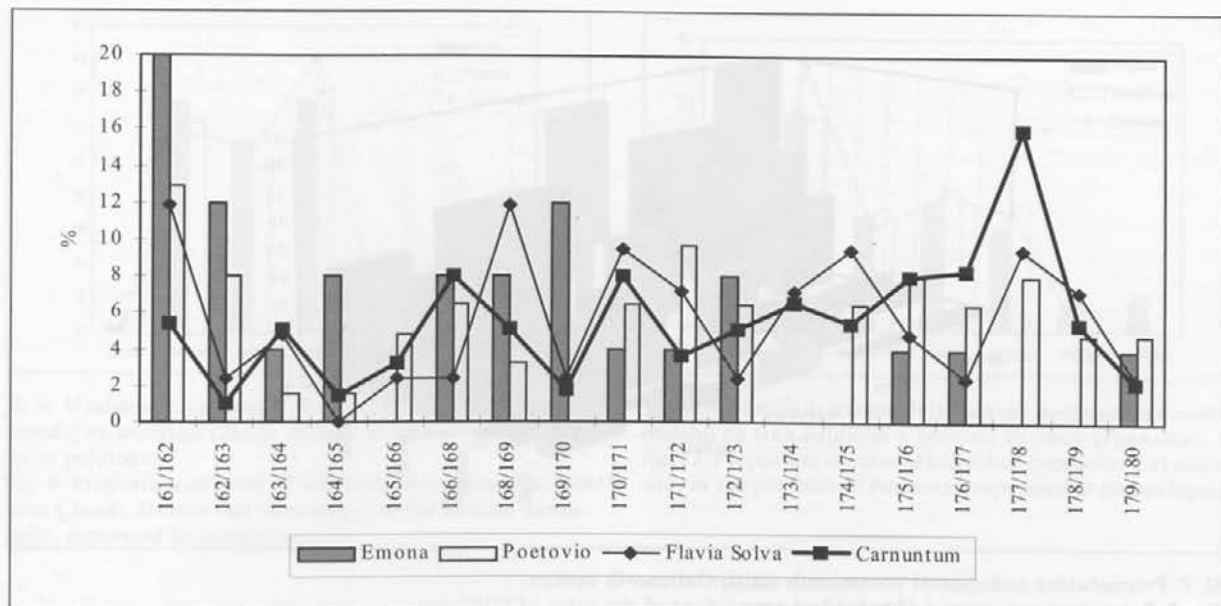
Šele primerjava denarnega obtoka (na procentualni osnovi, pri čemer niti ni pomembno, ali upoštevamo dolžino posameznega kovnega obdobja ali ne) med več najdišči pokaže, katera nihanja intenzivnosti denarnega obtoka so samo posledica rimske imperialne denarne politike in katera so dejansko posledica lokalnih vzrokov (slabših ekonomskih razmer, nasilnih vpadov itd.). V tem primeru moramo za ugotovljena odstopanja poiskati zadovoljivo interpretacijo (sl. 5).

Kadar si prizadevamo analizirati in ilustrirati časovno omejene historične dogodke oziroma skušamo podrobneje kronološko opredeliti začetek (ali konec oziroma zgolj občasno prekinitev) poselitve posameznega najdišča (inzule ali stavbe), je mogoče primerjalno podrobno analizirati novčne najdbe le enega kovnega obdobja (npr. obdobja vladanja enega rimskega cesarja), vendar upošteva v posameznem letu skovane novce (novčne emisije). S to metodo je bilo mogoče npr. relativno natančno ugotavljati, v kolikšni meri, kje in kdaj se v novčnih najdbah na prostoru jugovzhodnih Alp odražajo markomanski vpadi (sl. 6).²³

Za primerjalno osnovo so seveda vedno potrebni podatki z lokalitete, ki ima dokumentiranih veliko novcev cesarja Marka Avrelija (*M. Aurelius*: 161-180) in ki v tem obdobju ni bila prizadeta (v omenjenem primeru *Carnuntum*). Za področje rim-

²² Wien: F. Dick, *FMRO IX* (Wien) (Wien 1978). Brigetio: K. Bíró-Sey, *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency* (Budapest 1977). Carnuntum: W. Hahn, *FMRO III* 1.

²³ Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 86-91.

Sl. 6: V odstotkih izražen delež novcev posameznih emisij cesarja Marka Avrelija na najdiščih Ljubljana/Emona, Ptuj/Poetovio, Wagna/Flavia Solva in Deutsch Altenburg/Carnuntum.

Fig. 6: Proportion expressed in percentages of coins of individual emissions of Emperor Marcus Aurelius in Ljubljana/Emona, Ptuj/Poetovio, Wagna/Flavia Solva and Deutsch Altenburg/Carnuntum.

Komentar: Slika prikazuje predvsem na najdišču Carnuntum (na tem najdišču rezultati arheoloških raziskovanj kažejo, da nikoli ni bilo prizadeto od markomanskih vpadov) zastopanost vseh emisij novcev cesarja Marka Avrelija. Njihova intenzivnost se celo poveča po letu 170, kar je deloma posledica imperialne monetarne politike deloma pa prisotnosti cesarja in številne vojske. Nepretrgan denarni obtok je mogoče ugotoviti na najdiščih Ptuj (Poetovio) in Wagna (Flavia Solva). Novci na najdišču Ljubljana (Emona) kažejo v prvi polovici vladavine Marka Avrelija prvih trem lokalitetam podobna gibanja v dotoku denarja v obtok, v zgodnjih sedemdesetih letih pa se na tem najdišču dotok denarja v obtok skorajda prekine, kar je mogoče interpretirati kot posledico nasilnih dogodkov.²⁴

Note: The graph highlights above all the appearance of all emissions of coins of the Emperor Marcus Aurelius at Carnuntum (archaeological research at this site has shown that it was never affected by Markoman raids). Their intensity even increases after 170, which is partially a result of imperial currency policies and partially the presence of the emperor and a large army. Almost unbroken monetary circulation can also be established at Ptuj (Poetovio) and Wagna (Flavia Solva). Coins at finding places in Ljubljana (Emona) show a similar fluctuation of money in circulation to the first three localities in the first half of the rule of Marcus Aurelius, but in the early seventies, it is almost broken at this site, which can be interpreted as a result of violent events.²⁴

ske Celeje je bilo na tak način mogoče ugotoviti, da je reden dotok denarja dokumentiran z novci, skovanimi do leta 165, nato je bil dotok denarja začasno prekinjen, kar je verjetno posledica prizadetosti mesta zaradi markomanskega vpada.²⁵ V zgodnjih sedemdesetih letih je opazno zmanjšan dotok denarja v obtok tudi na področju Emone. Na podoben način je mogoče primerjati npr. zastopanost novcev posameznih emisij iz obdobja samostojne vladavine cesarja Galiena (Gallienus: 260-268) na različnih najdiščih v provinci Reciji (Raetia) ali v Panoniji (Pannonia) in ugotavljati zgodnejši

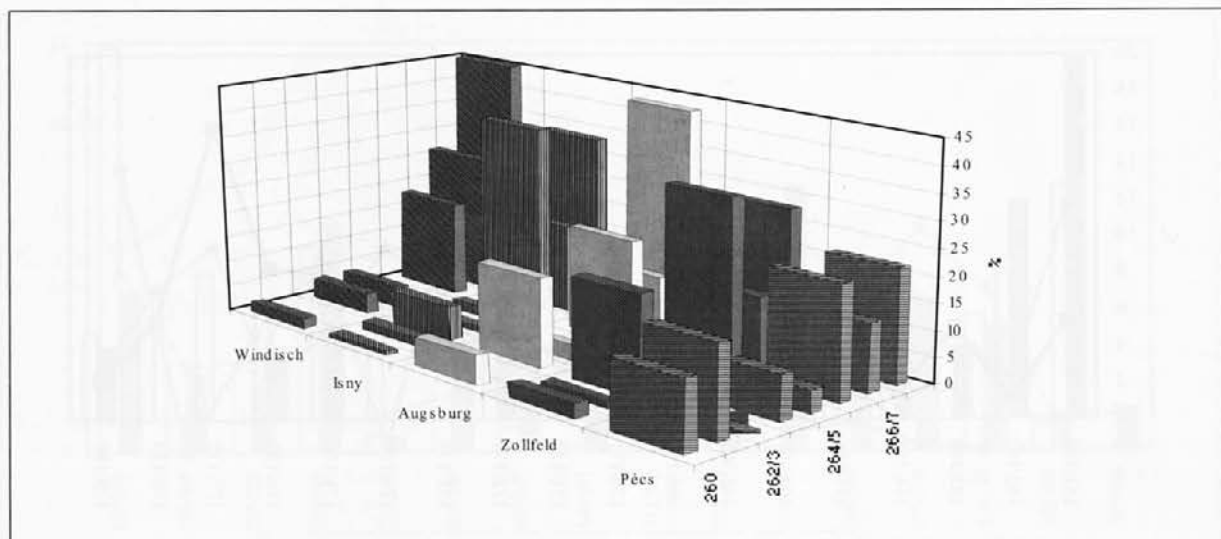
ali kasnejši začetek poselitve v drugi polovici tretjega stoletja (sl. 7).

Na osnovi zgornjih naključno izbranih primerov je mogoče pokazati uporabnost ter občutljivost in zato dokajšnjo zanesljivost omenjene metodologije.

Največkrat je mogoče ugotavljati, da kažejo novčne najdbe z najdišč na geografsko zaključenem prostoru podobna gibanja intenzivnosti denarnega obtoka ter podobno zastopanost novcev posameznih kovnic, saj naj bi bil dotok denarja na zaključena področja iz istega vira in bi zato moral denar v

²⁴ Emona: P. Kos, *FMRSI* I 155; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 84. Poetovio: P. Kos, *FMRSI* II 434; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 195, 197, 198. Flavia Solva: Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 87. Carnuntum: W. Hahn, *FMRÖ* III 1.

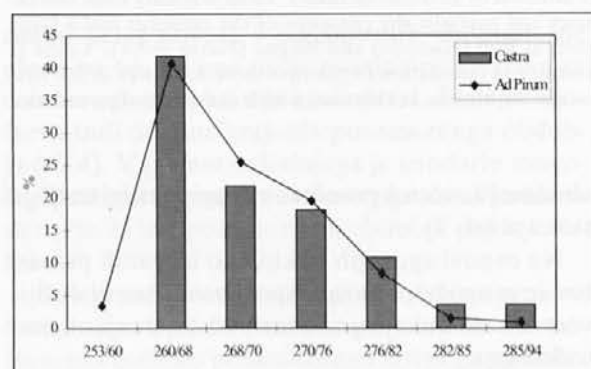
²⁵ Zaradi nizkega števila vseh dokumentiranih novcev Marka Avrelija v Celju/Celeia to najdišče ni upoštevano na sl. 6. Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 90.

Sl. 7: Procentualna zastopanost posameznih emisij Galienovih novcev.
Fig. 7: Percentage appearance of individual emissions of the coins of Gallienus.

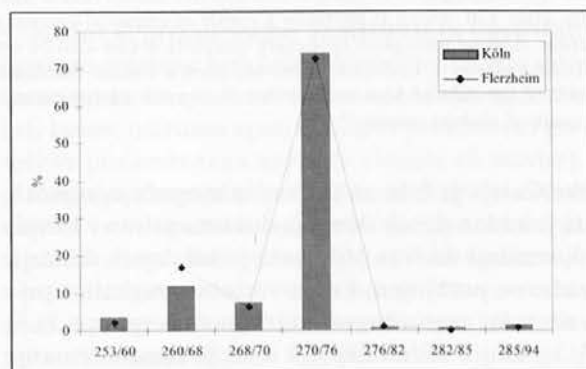
Komentar: Galienovi novci na najdiščih Pécs/Sopianae v provinci Panoniji (*Pannonia*), Zollfeld/*Virunum* v provinci Norik (*Noricum*) in Augsburg/*Augusta Vindelicorum* v provinci Reciji (*Raetia*) odlikavajo v prvi vrsti intenzivnost posameznih emisij novcev tega vladarja, ki je še posebej izrazita v drugi polovici njegove vladave. Od splošnega vzorca odstopajo Galienovi novci na najdiščih Bettmauer b. Isny/*Vermania* v provinci Reciji in Windisch/*Vindonissa* v provinci Germaniji (*Germania*), kjer skorajda ni zastopanih novcev zgodnejših emisij. Iz tega diagrama je zato mogoče zaključiti, da je na slednji dve najdišči denar začel pritekati v obtok precej kasneje kot na prva tri.²⁶

Note: Coins of Gallienus at Pécs/*Sopianae* in the province of *Pannonia*, Zollfeld/*Virunum* in the province of *Noricum* and Augsburg/*Augusta Vindelicorum* in the province of *Raetia* illustrate firstly the intensity of individual emissions of the coins of this ruler, which is particularly pronounced in the second half of his reign. Coins from Bettmauer bei Isny/*Vermania* in the province of *Raetia* and Windisch/*Vindonissa* in the province of *Germania* stand out from the general sample since coins of earlier emissions are almost un-represented. It is possible to conclude from this diagram that money began to come into circulation at the latter two sites some time later than at the first three.²⁶

Sl. 8: Primerjava intenzivnosti novčnih najdb na utrjenih vojaških postojankah Ajdovščina/*Castra* in Hrušica/*Ad Pirum* v sklopu zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*.

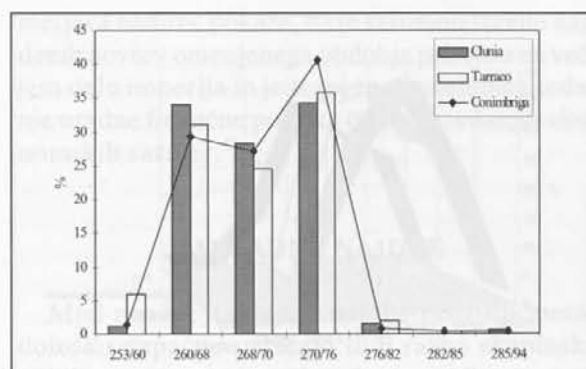
Fig. 8: Comparison of intensity of coin finds in the fortified military stations of Ajdovščina/*Castra* and Hrušica/*Ad Pirum* in the context of the defence system *Claustra Alpium Iuliarum*.

Sl. 10: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Köln in Flerzheim v provinci Germaniji (*Germania*).

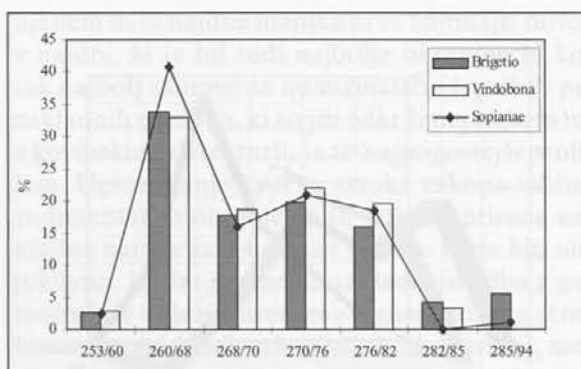
Fig. 10: Proportion of coins of individual coin periods at sites at Köln and Flerzheim in the province of *Germania*, expressed in percentages.

²⁶ Bettmauer bei Isny: P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny II. Die Fundmünzen* (v pripravi). Windisch: Th. Pékary, *Die Fundmünzen von Vindonissa. Von Hadrian bis zum Ausgang der Römerherrschaft*, Veröffentl. der Gesellschaft Pro Vindonissa (1971). Pécs: F. Fülepp, *Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopianae (Pécs)* (Budapest 1974). Zollfeld: F. Dick, *FMRO* II/3 (Kärnten) 3b/9(1). Augsburg: M. R. Alföldi et al., *FMRD* I 7, 7001.

Sl. 9: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Clunia, Tarraco in Conimbriga na Iberškem polotoku.

Fig. 9: Proportion of coins of individual coin periods at the sites Clunia, Tarraco and Conimbriga in the Iberian peninsula, expressed in percentages.

Sl. 11: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na treh najdiščih v provinci Panoniji (Pannonia).

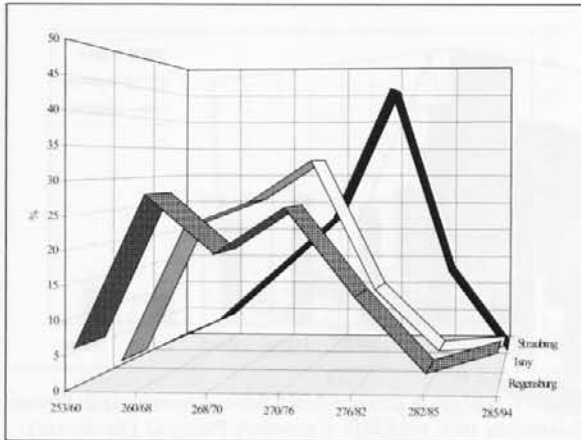
Fig. 11: Proportion of coins of individual coin periods at three sites in the province of Pannonia, expressed in percentages.

Komentar: Sl. 8-11 prikazuje primerjavo procentualne zastopanosti novcev druge polovice 3. stoletja v antičnih lokalitetah na različnih koncih rimskega imperija. Na prvem diagramu primerjamo novčne najdbe v vojaških trdnjavah *Castra/Ajdovščina* in *Ad Pirum/Hrušica* v sklopu zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*, na drugem v antičnih naselbinah *Clunia* in *Tarraco* (*Hispania Tarraconensis*) ter *Conimbriga* (*Lusitania*) na Iberškem polotoku, na tretjem pa v naselbinah *Colonia Agrippinensis/Köln* in *Flerzheim* na skrajnem zahodnem delu province Germanije. Na četrtem diagramu je prikazana v odstotkih izražen delež novcev v rimskih taborih *Wien/Vindobona* in *Brigetio* ter v civilni naselbini *Pécs/Sopiana* v provinci Panoniji (*Pannonia*). Diagrami kažejo na specifična gibanja intenzivnosti denarnega obtoka na različnih koncih imperija. Na različnih geografsko zaključenih področjih je mogoče opaziti različno intenzivnost dotoka denarja posameznih kovnih obdobij v obtok, različna količina denarja v obtoku pa je lahko deloma tudi posledica specifične strukture denarja v obtoku (v Germaniji na primer visok delež novcev galskih vladarjev ter njihovih imitacij). Skorajda identična intenzivnost dotoka denarja v obtok na geografsko zaključenih področjih je posledica napajanja posameznih področij z denarjem iz istega vira, obenem pa bi jo lahko interpretirali tudi s podobnim karakterjem lokalitet (npr. civilnih naselbin, vojaških postojank) ter s kronološko sočasnostjo rimskih trdnjav oziroma naselbin.^{27,28}

Note: Figs. 8-11 show comparisons of the percentage appearance of coins of the second half of the 3rd century in Roman localities at various ends of the Roman empire. In the first graph are compared coin finds in the military fortresses of *Castra/Ajdovščina* and *Ad Pirum/Hrušica* in the context of the defence system of *Claustra Alpium Iuliarum*, in the second the Roman settlements of *Clunia* and *Tarraco* (*Hispania Tarraconensis*) and *Conimbriga* (*Lusitania*) on the Iberian peninsula, and in the third, the settlements of *Colonia Agrippinensis/Köln* and *Flerzheim* in the extreme west of the province of *Germania*. The fourth graph shows in percentage terms the proportion of coins in the Roman camps of *Vindobona/Vienna* and *Brigetio*, and the civilian settlement of *Sopiana/Pécs* in the province of *Pannonia*. The diagrams indicate the specific shift in intensity in monetary circulations at various ends of the Empire. Differences in intensity of monetary flows in individual coin periods can be observed in the various geographically enclosed regions, but different amounts of money in circulation can also be the result of the specific structure of the money in circulation (in Germany, for example, a high proportion of coins of the Gallic rulers and their imitations). The almost identical intensity of money in circulation in geographically confined regions is a result of the drawing of money in individual regions from the same source, and at the same time, could also be interpreted by the similar character of the localities (e.g. civilian settlements, military outposts) and the chronological contemporaneity of Roman forts and settlements.^{27,28}

²⁷ Da je mogoče na osnovi analize novčnih najdb ugotavljati karakter najdišča, je prepričan tudi R. Reece, The interpretation of site-finds, v: C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996) 342-355.

²⁸ *Castra*: P. Kos, *FMRSI* I 13; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 12. *Ad Pirum*: P. Kos, *FMRSI* I 17/1; P. Kos, A. Šemrov, *FMRSI* III 15. *Clunia*: J. M. Gurt Esparraguera, *Clunia III. Los halazgos monetarios y la circulación de moneda en Clunia* (Madrid 1985). *Conimbriga*: I. Pereira, J.-P. Bost, J. Hiernard, *Fouilles de Conimbriga III. Les monnaies* (Paris 1974). *Tarragona*: J. Hiernard, *Tarragona: Monedas del siglo III descubiertas en las excavaciones antiguas, Simposium numismatico de Barcelona I* (Barcelona 1979) 84. *Köln*: E. Nuber, *FMRD* VI 1, 1 1001-1006. *Flerzheim*: H.-J. Schulzki, *Die Fundmünzen der römischen Straßenstation Flerzheim. Untersuchungen zum Münzgeldumlauf in der Germania Inferior* (Köln 1989). *Pécs*: F. Füle, *Neuere Ausgrabungen in der Römerstadt Sopiana (Pécs)* (Budapest 1974). *Wien*: F. Dick, *FMRÖ IX* (Wien) (Wien 1978). *Brigetio*: K. Biró-Sey, *Coins from Identified Sites of Brigetio and the Question of Local Currency* (Budapest 1977).

Sl. 12: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij na najdiščih Regensburg/*Castra Regina*, Bettmauer bei Isny/*Vermania* in Straubing/*Sorviodurum* v provinci Reciji/*Raetia*.

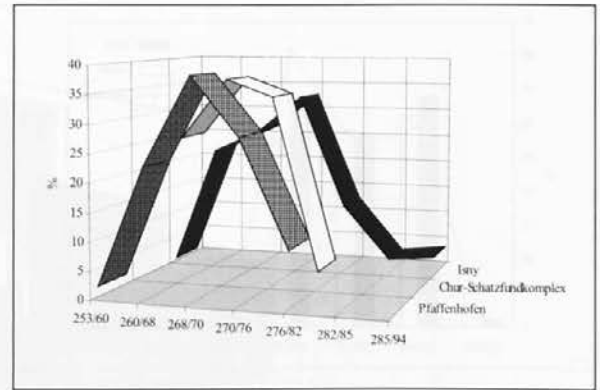
Fig. 12: Coins of individual coin periods at the sites of Regensburg/*Castra Regina*, Bettmauer bei Isny/*Vermania* and Straubing/*Sorviodurum* in the province of *Raetia*.

Komentar: Slika prikazuje primerjavo intenzivnosti denarnega obtoka na treh najdiščih v provinci Reciji/*Raetia*. V nasprotju s prejšnjimi primeri (sl. 8-11) je tokrat mogoče opaziti precejšnje razlike v intenzivnosti količine denarja v posameznih kovnih obdobjih, kar bi lahko interpretirali z različnim karakterjem najdišč, predvsem pa kot posledico kronoloških razlik v dotoku denarja v obtok, potemtako tudi v poselitvi najdišč. Regensburg/*Castra Regina* je bila civilna utrjena naselbina z vojaško posadko, poseljena že pred 3. stoletjem, Isny/*Vermania* je manjši kastel, zgrajen v sedemdesetih letih 3. stoletja, Straubing/*Sorviodurum* pa je trdnjava, zgrajena šele v devetdesetih letih 3. stoletja.²⁹

Note: The graph shows a comparison of the intensity of currency flows at three sites in the province of *Raetia*. In contrast with the previous examples (figs. 8-11), it is possible here to note fairly significant differences in intensity in the amount of money in individual coin periods, which could be interpreted by the various characters of the site, and above all a result of chronological differences in flows of money in circulation, as in the settlement of the site. Regensburg/*Castra Regina* was a civilian fortified settlement with a military garrison, settled prior to the 3rd century, Isny/*Vermania* was a smaller fort, built in the seventies of the 3rd century, and Straubing/*Sorviodurum* a fortified camp, only built in the nineties of the 3rd century.²⁹

obtoku teoretično kazati podobno strukturo (sl. 8-11).

Pri morebitnih odstopanjih v okviru geografsko zaključenega prostora sta potrebni skrbna analiza in previdna interpretacija. Pogosto so odstopanja lahko posledica kronoloških razlik v poselitvi najdišča (sl. 12), nemalokrat pa je mogoče na primer

Sl. 13: Primerjava procentualne zastopanosti novcev posameznih obdobij na najdiščih Bettmauer bei Isny/*Vermania* in Pfaffenhofen/*Pons Aeni* v provinci Reciji/*Raetia* in v sklopu zakladne najdbe Chur/*Curia* v isti provinci.

Fig. 13: Comparison of the percentage appearance of coins of individual periods at the sites Bettmauer bei Isny/*Vermania* and Pfaffenhofen/*Pons Aeni* in the province of *Raetia* and in the context of the hoard of Chur/*Curia* in the same province.

Komentar: Na prvi pogled preseneča odstopanje v intenzivnosti pritoka denarja posameznih obdobij v obtok na najdiščih Isny/*Vermania* in Pfaffenhofen/*Pons Aeni*. Primerjava s procentualno zastopanostjo novcev posameznih obdobij v sklopu zakladne najdbe Chur/*Curia* kaže podobnost krivulj slednjega in najdišča Pfaffenhofen. Izkopavaleci lokalitete so dopuščali možnost, da je med izkopanimi novci raztresena novčna zakladna najdba, kar prav primerjava na sl. 13 dejansko potrjuje.³⁰

Note: At first sight, the deviation in intensity of the influx of money of individual periods into circulation at the sites Isny/*Vermania* and Pfaffenhofen/*Pons Aeni* is surprising. Comparison with the percentage representation of coins of individual periods in the context of the hoard of Chur/*Curia* shows a similar curve. Those who have excavated the locality allowed the possibility that coins from the hoard were dispersed during excavations, which the comparison in fig. 13 actually confirms.³⁰

ugotoviti, da so odstopanja v intenzivnosti dotoka denarja v obtok posledica dejstva, da je bila med slučajno najdene novce zajeta tudi že v preteklosti raztresena novčna zakladna najdba oziroma le-ta med izkopavanji ni bila spoznana kot taka (sl. 13).

Že zgoraj smo omenili potrebo, da novčne najdbe posameznih obdobij vedno analiziramo v kontekstu (geografsko) najširše primerjave sočasnih najdb. V takem primeru izgubijo na primer na svoji vrednosti zaključki, ki slonijo na razmeroma nizkem številu novcev posameznega obdobja, npr. šestega ali sedmega stoletja. Najširša geografska pri-

²⁹ Regensburg: H.-J. Kellner, M. Overbeck, *FMRD* I 3, 3062, 3063, 3064, 3067. 3068. Bettmauer bei Isny: Kos (op. 26). Straubing: H.-J. Kellner, *Jahresber. Hist. Ver. Straubing* 80, 1977-1978, 73-84. H.-J. Kellner, *FMRD* I 2, 2108.

³⁰ Bettmauer bei Isny: Kos (op. 26). Pfaffenhofen: H.-J. Kellner, *FMRD* I 1, 1234. H.-J. Kellner, *Bayer. Vorgeschbl.* 41, 1976, 47. Chur-Schatzfundkomplex: B. Overbeck, *Schweizer Num. Rundschau* 61, 1982, 81 ss.

merjava namreč pokaže, da je skromno število najdenih novcev omenjenega obdobja prisotno na večjem delu imperija in je torej zgolj posledica tedanje uradne finančne politike oziroma tedanjih ekonomskih razmer.³¹

ZAKLADNE NAJDBE

Med novčne zakladne najdbe pogosto metodološko napačno uvrščajo tudi razne skupinske najdbe novcev, kot so na primer najdbe novcev, ki so jih ljudje nekoč kot daritve puščali v raznih svetiščih. V takih primerih kakršna koli historična interpretacija najdb ni smotrna, saj nam skupinska najdba omogoča le vpogled v strukturo denarja, ki je bil v času darovanja v obtoku, in nikakor ni mogoče govoriti o zakupu najdbe iz ekonomskih ali nasilnih razlogov.

Novčne zakladne najdbe podobno kot posamične najdbe novcev strokovno kataloško obdelajo in ovrednotijo specializirani strokovnjaki v skladu z veljavnimi standardi. Pri tem skupaj z ostalimi novci opredelijo tudi najmlajši novce v najdbi, ki tako podaja *terminus post quem* zakopa najdbe. Tudi v tej zvezi želim ponovno opozoriti na nujnost po čim natančnejšem opazovanju in dokumentiranju vseh okoliščin odkritja najdbe ter predvsem na potrebo po čim podrobnejši zabeleži vseh najdiščinskih podatkov.³² Primarno lahko namreč v popolnosti dokumentirana zakladna najdba časovno natančno opredeli predvsem arheološko plast, v kateri je bila odkrita, sekundarno pa lahko razjasni tudi marsikatero vprašanje, povezano s kroženjem denarja v obtoku, z relativno kronologijo posameznih novcev ali novčnih emisij oziroma z denarno zgodovino nasploh. Tudi ob tem velja opozoriti na nekatere nedoslednosti, ki so se v preteklosti navezovale na kataloške predstavitve in kasnejše interpretacije novčnih zakladnih najdb. V primeru namreč, da imamo na razpolago le podatke o manjšem delu prvotno večje zakladne najdbe, je velika verjetnost, da v ohra-

njenem delu najdbe manjka prav najmlajši novce v najdbi, ki je bil tudi najbolje ohranjen in kot tak najbolj zanimiv za numizmatični trg. Prav pri zakladnih najdbah, ki so jih odkrili nepoklic(a)ni s kovinskimi detektorji, je to najpogostejši problem. Ugotavljanje časa in vzroka zakopa takšne rudimentarno ohranjene ali dokumentirane zakladne najdbe zato nikakor ni in ne more biti objektivno. Kadar je novčna zakladna najdba z gotovostjo v celoti ohranjena (izhaja torej s strokovno neoporečnih arheoloških izkopavanj), moramo najmlajše novce v najdbi kronološko čim podrobneje opredeliti, po možnosti glede na emisijo njihovega skovanja, s čimer lahko bistveno zožimo čas kovanja teh novcev ter tako podrobneje opredelimo *terminus post quem* zakopa najdbe. Druga nevarnost, povezana z interpretacijo novčnih zakladnih najdb, je pogosto skrita v želji arheologov in antičnih zgodovinarjev, da bi njihov zakop na vsak način povezali s historičnimi dogodki, ki so morda sporočeni v zgodovinskih literarnih virih, pa čeprav novčna zakladna najdba ni v celoti ohranjena oziroma dokumentirana in najmlajši novce v najdbi časovno le približno sovpadajo z v pisanih virih sporočenimi dogodki. V tem primeru bi lahko govorili celo o zlorabi materialnega historičnega vira, ki s potrebno objektivnostjo pri njegovem ovrednotenju nima nič skupnega. Danes že klasičen primer takšne metodološko napačne interpretacije novčnih zakladnih najdb je Nollov konstrukt obsežnega horizonta novčnih zakladnih najdb iz časa vlade cesarja Marka Avrelija s področja province Norik (*Noricum*) ter njegovo povezovanje z markomanskimi vpadi. R. Noll je namreč pri svoji študiji metodološko povsem zgrešeno upošteval tudi vrsto zakladnih najdb, katerih prvotna struktura ni bila v celoti dokumentirana oziroma poznana.³³ Njegova teza je bila sicer že kmalu po objavi deležna argumentirane kritike in zavrnitve.³⁴ Podoben primer je mogoče najti tudi na področju rimske province Recije (*Raetia*), za katero historični vir navaja, da je bila v času cesarja Galiena opuščena.³⁵ H.-J. Kellner je

³¹ D. M. Metcalf, *The Currency of Byzantine coins in Syrmia and Slavonia*, *Hamburger Beiträge zur Numismatik* 4, 1960, 430; Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 231.

³² Čeprav se morda to marsikateremu zdi samoumevno, nam praksa pokaže, da temu pogosto ni tako, prim. J. Garbsch, P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vermania bei Isny I. Zwei Schatzfunde des frühen 4. Jahrhunderts*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 44 (1988). Kot zgled odlične dokumentiranosti vseh okoliščin in podrobnosti odkritja zakladne najdbe ter na taki osnovi pridobljenih rezultatov naj navedem zakladno najdbo Neftenbach (kanton Zürich), H.-M. von Kaenel, H. Brem et al., *Der Münzhort aus dem Gutshof in Neftenbach. Antoniniane und Denare von Septimius Severus bis Postumus*, Zürcher Denkmalpflege, Archäologische Monographien 16 (Zürich - Egg 1993).

³³ R. Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkriege*, *Arch. Austr.* 14, 1954, 43-67.

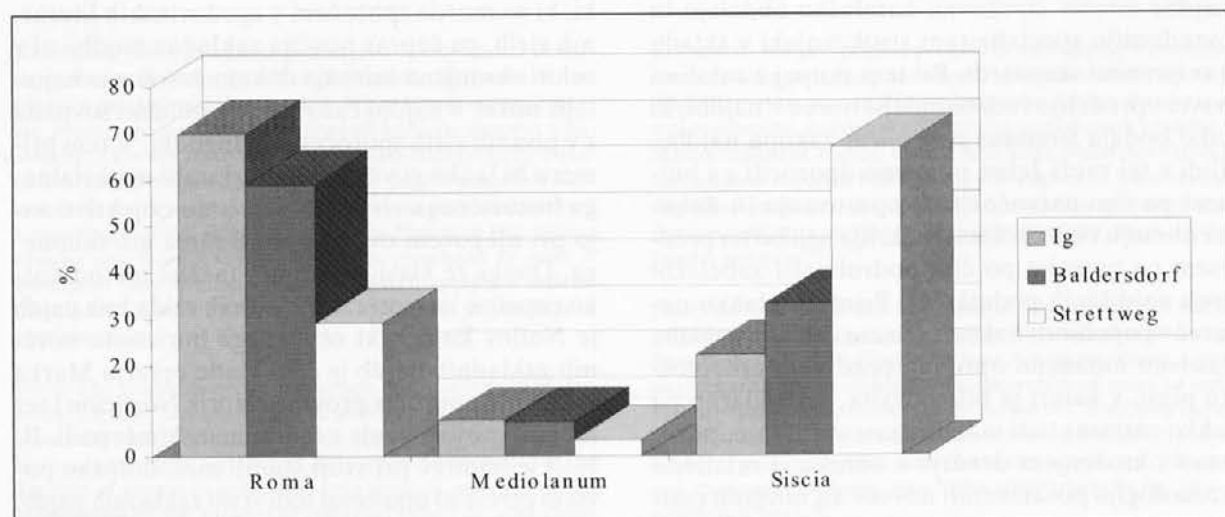
³⁴ Prim. H. Gebhart, K. Kraft, H. Kuthmann, P. R. Franke, K. Christ, *Jahrb. Num. Geldgesch.* 7, 1956, 68 ss. E. Swoboda, *Carnuntum Jahrbuch* 1956, 5-12. Glej tudi Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 83-91.

³⁵ Paneg. VIII (V) (Constantio Caesari) 10.

zbral 17 novčnih zakladnih najdb, ki naj bi se zaključevale z novci Galiena, njihov zakop je datiral v leto 259/260 in tako dobljeni horizont istočasno zakopanih zakladnih najdb povezal s poročilom pisnega zgodovinskega vira iz zgodnjega četrtega stoletja.³⁶ Od tedaj se v strokovni numizmatični, arheološki in zgodovinski literaturi, ki se ukvarja z rimsko provinco Recijo, vedno navaja omenjeni horizont zakladnih najdb, ki naj bi bile zakopane oziroma naj bi ostale v zemlji leta 259/260 kot posledica usodnega alamanskega vpada preko te province. Za napačno uporabo numizmatičnih virov v tem primeru niti ne moremo kriviti arheologov in antičnih zgodovinarjev, saj so se pri svojem študiju opirali na primarne izsledke strokovnjaka - numizmatika. Kellner je pri interpretaciji omenjenih novčnih zakladnih najdb napravil dve grobi metodološki napaki in pravzaprav nehote zlorabil materialni historični vir: kot

zanesljive je upošteval zakladne najdbe, o katerih so bili na razpolago le še zgolj najrudimentarnejši podatki oziroma najdbe, ki v celoti niso bile ohranjene, obenem pa ni poizkušal čim podrobneje kronološko opredeliti najmlajših novcev v najdbi, v tem primeru novcev Galiena, pa čeprav je v času Kellnerjeve analize omenjenih najdb za obdobje skupne in samostojne Galienove vlade že obstajala ustrezna zanesljiva standardna literatura. Analiza, ki je upoštevala zgornje metodološke zahteve, je pokazala, da za domnevo o obstoju horizonta novčnih najdb iz let 259/260 v provinci Reciji ni najmanjše osnove, saj je bila večina najmlajših novcev v najdbah, ki jih je danes objektivno še mogoče pritegniti k analizi (in teh je izjemno malo), skovana šele po letu 262, torej še v času samostojne Galienove vlade.³⁷

Pogosta napaka pri interpretaciji novčnih zakladnih najdb je tudi mnenje, da je vsak zakop

Sl. 14: V odstotkih izražen delež novcev cesarja Klavdija II. (*Claudius II.* 268-270) v zakladnih najdbah Ig, Baldersdorf in Strettweg.

Fig. 14: The proportion of coins of Emperor *Claudius II.* (268-270) in the hoards of Ig, Baldersdorf and Strettweg.

Komentar: Slika prikazuje zastopanost Klavdijevih novcev v treh zakladnih najdbah, ki so bile zakopane v približno istem obdobju in so bile odkrite na omejenem geografskem področju. Ig je sodil še v Italijo (*Italia*), Baldersdorf v provinco Norik (*Noricum*), Strettweg pa v provinco Panonijo (*Pannonia*). Kljub razmeroma zaključenemu geografskemu prostoru se na grafikonu odraža vloga oddaljenosti kovnic pri dotekanju denarja v obtok. Zakladna najdba Strettweg na Štajerskem ima veliko večji delež novcev najdišču bližje kovnice *Siscia* kot najdba Ig, kjer prevladujejo novci najmočnejše italske kovnice *Roma*.³⁸

Note: The graph shows the appearance of coins of *Claudius* in three hoards which were buried at approximately the same period and were discovered in confined geographical regions. Ig was still in *Italia*, Baldersdorf in the province of *Noricum*, Strettweg in the province of *Pannonia*. Despite the relatively confined geographical space, on the graph is reflected the role of distance of the mint in the flow of money in circulation. The hoard of Strettweg has a great deal higher proportion of coins of the nearest mint to the site, *Siscia* than the Ig hoard, where coins of the most powerful Italian mint, *Roma*, predominate.³⁸

³⁶ H.-J. Kellner, *Die Römer in Bayern* (München 1972²) 150.

³⁷ P. Kos, "Sub principe Gallieno ... amissa Raetia...", *Germania* 73/1, 1995, 131-144.

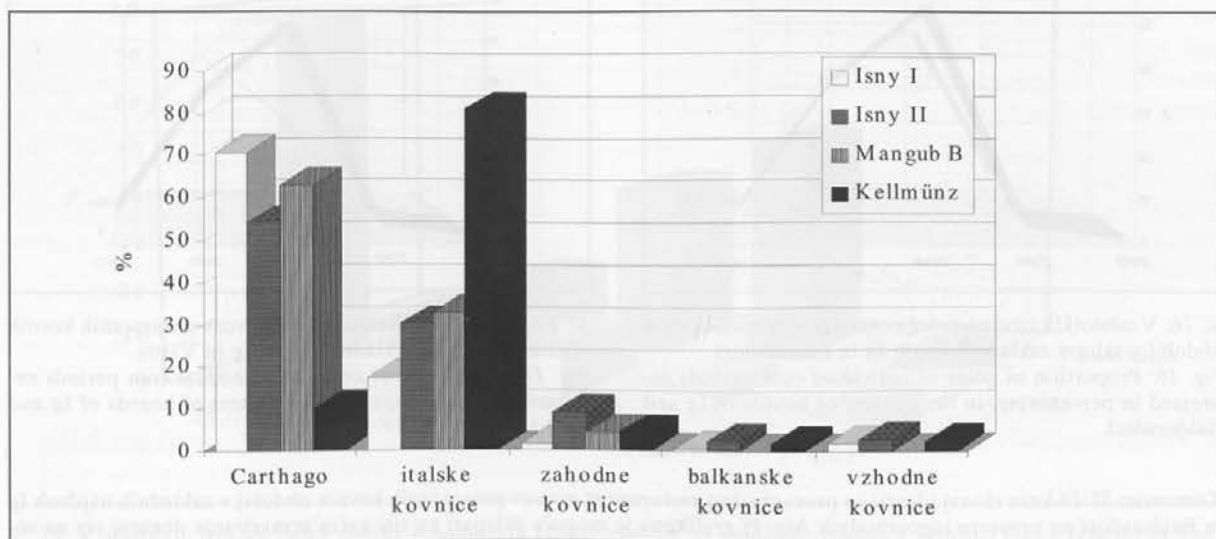
³⁸ Ig: P. Kos, *Ig. Najdba antoninijanov tretjega stoletja*, Situla 29 (1991). Baldersdorf: F. Dick, *Der Schatzfund von Baldersdorf (FMRÖ II, Kärnten 2)* (Klagenfurt 1976). Strettweg: O. Burböck, *Ein römischer Münzschatz aus Judenburg-Strettweg*, Schild St. Beih. 2 (1984-1985).

večje skupine novcev povzročilo neko sovražno dejanje. Odtod tudi zgoraj omenjeno in z dvema tipičnima primeroma ilustrirano pogosto prisilno in neupravičeno povezovanje zakopa zakladne najdbe in vpadi barbarskih plemen ali z notranjimi medsebojnimi vojaškimi spopadi v posameznih delih rimskega imperija v času nasilnega prevzema oblasti s strani posameznih uzurpatorjev. Analize strukture zakladnih najdb pogosto pokažejo nasprotno, da je bil vzrok nastajanja zakladne najdbe (torej tezavriranja denarja) pogosto v ekonomskih razmerah v imperiju.³⁹ Rimska finančna zgodovina priča, da je slabšanje denarja (manj kvalitetna kovina, padanje teže novcev) spodbudilo prebivalstvo k takojšnjemu kopičenju (tezavriranje) denarja boljše kvalitete, ki je sicer še vedno imel nominalno kupno vrednost, vendar je bila le-ta nižja od dejanske vrednosti kovine, iz kate-

re je bil novce skovan. Številne novčne zakladne najdbe so nastajale prav zaradi tega razloga, tezavriranje je potekalo v daljšem obdobju in tovrstne zakladne najdbe nikakor ne odražajo strukture denarnega obtoka v trenutku, ko je lastnik prenehal s tezavriranjem denarja, na tak način nakopičen novčni zaklad pa je nato iz tega ali onega razloga ostal v zemlji.

Analiza novčne zakladne najdbe naj vsekakor vedno upošteva tudi zastopanost novcev posameznih kovnih obdobj ter v okviru le-teh tudi zastopanost novcev posameznih kovnic. Analiza zastopanosti novcev posameznih kovnic najpogosteje pokaže, da so v denarni masi vedno prevladujoči novci najdišču najbližje kovnice, v čemer se odraža tudi tedanji denarni obtok (sl. 14).

Kadar delež novcev posameznih kovnic bistveno odstopa od vzorca, ki je tipičen za denarni obtok

Sl. 15: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnic iz obdobja 294-305 v zakladnih najdbah Isny I in II ter Kellmünz v provinci Raetiji (*Raetia*) in v zakladni najdbi Mangub B v severni Afriki (*Tripolitana*).

Fig. 15: Proportion expressed in percentages of coins of individual mints from the period 294-305, in hoards of Isny I and II and Kellmünz in the province of *Raetia* and in the hoard Mangub B in North Africa (*Tripolitana*).

Komentar: Čeprav sta bili novčni zakladni najdbi Isny I in II odkriti v vojaškem kastelu Isny/*Vemania* v provinci Raetiji, kažeta podobno strukturo kot zakladna najdba Mangub B, ki je bila odkrita v Libiji. Najdba Kellmünz kaže za provinco Raetijo tipično strukturo zastopanosti kovnic. Na osnovi primerjave je mogoč zaključek, da tudi najdbi Isny odražata denarni obtok v severni Afriki. Slika zato nazorno kaže, da je v sklopu obeh zakladnih najdb v trdnjavi *Vemania* denar, ki je bil malo pred zakopom prinesen iz severne Afrike.⁴⁰

Note: Although the coin hoards Isny I and II were discovered in the military *castellum* of Isny/*Vemania* in the province of *Raetia*, they show a similar structure to hoard Mangub B, which was discovered in Libya. The Kellmünz find shows the typical structure of appearance of coins for the province of *Raetia*. On the basis of comparison, it is possible to conclude that the Isny finds also reflect monetary circulation in northern Africa. The picture thus clearly shows that both treasure finds in the *castellum* of *Vemania* consist of money which was carried from north Africa shortly before being buried.⁴⁰

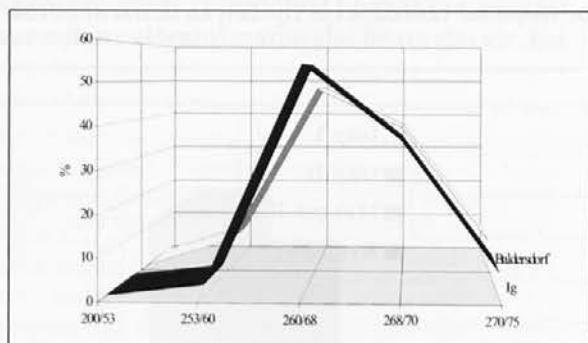
³⁹ P. Bruun, *Die spätrömische Münze als Gegenstand der Thesaurierung*, Studien zu Fundmünzen der Antike 4 (Berlin 1987).

⁴⁰ Isny I in II: P. Kos v: J. Garbsch, P. Kos, *Das spätrömische Kastell Vemania bei Isny I. Zwei Schatzfunde des frühen 4. Jahrhunderts*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 44 (1988). Kellmünz: H.-J. Kellner, Ein Fund spätrömischer Münzen von Kellmünz, *Bayer. Vorgesch.* 20, 1954, 119-128. Mangub B: P. Salama, *Libya Antiqua* 3-4, 1966-1967, 21-27.

na geografskem področju, iz katerega izhaja novčna zakladna najdba, je največkrat mogoče zaključiti, da je bila najdba prvotno tezavrirana na kakem drugem področju imperija in nato prinesena na območje njenega kasnejšega zakopa (sl. 15).⁴¹

Na osnovi analize zastopanosti kovnic je mogoče predvsem v četrtem stoletju ugotavljati tudi pripadnost nekaterih področij rimskega imperija interesnim sferam posameznih vladarjev.⁴²

Analiza zastopanosti novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb mora biti izvedena po isti metodologiji, kot smo jo opisali pri posamičnih novčnih najdbah. Takšna primerjava na grafikonih lahko pokaže pri sočasno zakopanih zakladnih najdbah na zaključenih področjih imperija podobna gibanja intenzivnosti zastopa-

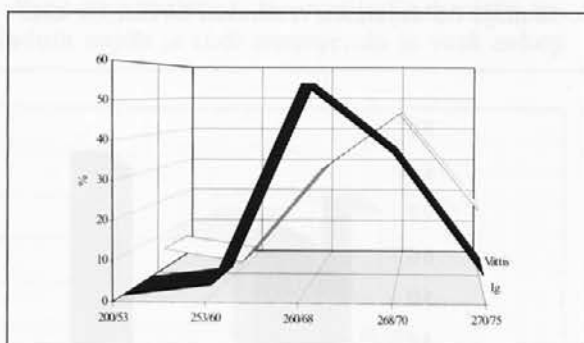
Sl. 16: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb Ig in Baldersdorf.

Fig. 16: Proportion of coins of individual coin periods expressed in percentages, in the context of hoards of Ig and Baldersdorf.

nosti novcev. Že iz takega dejstva je mogoče sklepati na sočasen zakop najdb. V primeru odstopanj pri procentualni zastopanosti novcev posameznih obdobij, še posebej v zadnjih nekaj kovnih obdobjih preden je bilo tezavriranje najdbe končano, je mogoče dokaj objektivno sklepati na nekoliko zgodnejši ali kasnejši zakop primerjanih najdb.

*

Tako z analizo posamičnih kot zakladnih novčnih najdb je povezan v strokovnih krogih najpogosteje omenjani problem tako imenovanega zamudnega faktorja, torej vprašanje, koliko časa je novce potreboval, da je po svojem skovanju prispel v

Sl. 17: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobij v sklopu zakladnih najdb Ig in Vättis.

Fig. 17: Proportion of coins of individual coin periods expressed in percentages, in the context of hoards of Ig and Vättis.

Komentar: Sl. 16 kaže skoraj identično procentualno zastopanost novcev posameznih kovnih obdobij v zakladnih najdbah Ig in Baldersdorf na prostoru jugovzhodnih Alp. Iz grafikona je mogoče sklepati na isti način tezavriranja denarja ter na sočasnost zakopa obeh najdb. Dodatna primerjava z zakladno najdbo Vättis v provinci Reciji / Raetia kaže na drugem grafikonu (Sl. 17) kljub na prvi pogled podobni strukturi, ki prav tako zaključuje s kovnim obdobjem 270-275, precej drugačno intenzivnost zastopanosti novcev posameznih kovnih obdobij. Prav na osnovi te primerjave in dejstva, da je v zadnjem kovnem obdobju večja intenzivnost denarja kot v najdbi Ig, je mogoče sklepati na kasnejši zakop najdbe Vättis.⁴³

Note: Fig. 16 shows an almost identical percentage appearance of coins of individual coin periods in hoards of Ig and Baldersdorf in the area of the south-eastern Alps. It is possible to conclude from the graph the same manner of hoarding the money and the contemporary burial of the two hoards. An additional comparison with the treasure hoard of Vättis in the province of Raetia shown on the second graph (Fig. 17), despite the similar structure at first sight, which again ends with the 270-275 coin period, shows a significantly different intensity of appearance of coins of individual coin periods. Precisely on the basis of this comparison, and the fact that in the last coin period there is a greater intensity of money than in the Ig hoard, it is possible to conclude a later burial of the Vättis hoard.⁴³

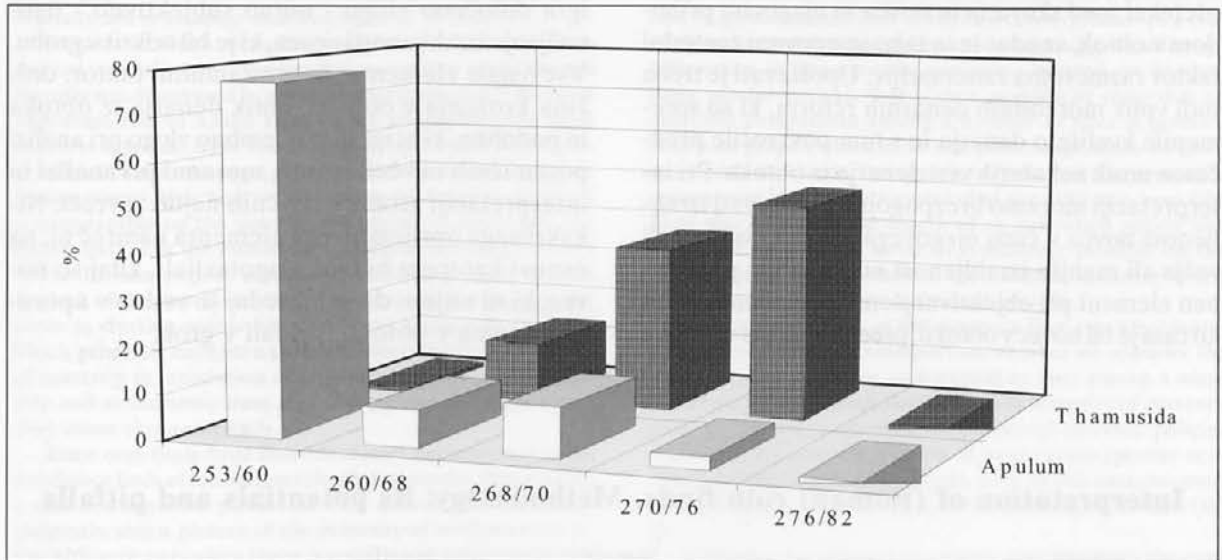
⁴¹ V strukturi zakladnih najdb na zaključenih področjih je mogoče opazovati specifične podobne vzorce, v katerih se odraža tudi sočasni denarni obtok na obravnavanem območju. Prim. C. Howgego, The circulation of silver coins, models of the Roman economy, and crisis in the third century A. D.: some numismatic evidence, v: C. E. King und D. G. Wigg (eds.), *Coin Finds and Coin Use in the Roman World*, Studien zu Fundmünzen der Antike 10 (1996) 219-230.

⁴² Primer iz obdobja 318-324, ko so se poslabšali odnosi med legitimnima cesarjema Konstantinom I. in Licinijem in je prišlo do medsebojne vojne, kaže, da se je to odražalo tudi na denarnem obtoku. Novci iz zahodnih kovnic so le s težavo prodirali na vzhod imperija in obratno. Glej G. L. Duncan, *Coin Circulation in the Danubian and Balkan Provinces of the Roman Empire AD 294-578* (London 1993) 9 ss.

⁴³ Ig: Kos (op. 39). Baldersdorf: Dick (op. 39). Vättis: B. Overbeck, *Das Alpenrheintal in römischer Zeit II. Die Fundmünzen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 21 (1973) 127 ss.

obtok oziroma na področje svojega kasnejšega te-zavriranja. Neredke so teze, da je zamudni faktor igral izjemno veliko in pomembno vlogo pri dotoku denarja v obtok na določenem področju imperija, s čimer sta seveda pomen in vrednost novcev kot absolutno-kronološka elementa postavljena pod bistven vprašaj. Kot primer naj navedemo tezo, da naj bi bili novci iz začetka druge polovice tretjega stoletja v resnici predstavniki denarnega obtoka šele konca tretjega stoletja. Galijenovi novci naj tako na primer ne bi odražali denarnega obtoka konca šestdesetih oziroma začetka sedemdesetih let, ampak šele denarni obtok osemdesetih in predvsem devetdesetih let tretjega stoletja. Novčne zakladne najdbe iz devetdesetih let tretjega stoletja nasprotno tem trdi-

tvam kažejo neznamenit delež Galijenovih novcev, kar postavlja zgornjo tezo pod občuten vprašaj. Tudi drugače je možno prav na osnovi dobro datiranih novčnih zakladnih najdb ugotavljati, koliko časa so bile posamezne vrste novcev v obtoku. Na drugi strani tudi denarne reforme nekaterih cesarjev pogosto izločijo iz obtoka denar, ki je bil do tedaj v obtoku. Od primera do primera je potrebno pri interpretaciji novčnih najdb vse navedeno argumentirano pretehtati in objektivne rezultate uporabiti pri datiranju s pomočjo novca. (Če je na primer v estrihu odkrit Dioklecijanov bronasti novček [nummus] iz obdobja prve tetrarhije [294-305], je z veliko verjetnostjo mogoče zaključiti, da je v tem času tudi padel v še mehke estrih).⁴⁴ Zdi se, da je tako imenovani zamudni

Sl. 18: V odstotkih izražen delež novcev posameznih kovnih obdobj na najdiščih Apulum v provinci Daciji (Dacia) in Thamusida v provinci Mavretaniji (Mauretania Tingitana).

Fig. 18: Proportion in percentage terms of coins of individual coin periods at Apulum in the province of Dacia and Thamusida in the province of Mauretania Tingitana.

Komentar: Mesto Apulum je leta 257 izgubilo kolonijalni status, leta 274 pa je cesar Avrelijan popolnoma opustil provinco Dacijo. Vojaški tabor Thamusida v Mavretaniji je bil drugič zaseden med tretjo četrtino 3. stoletja in okoli letom 280. Slika nazorno kaže, kako se v denarnem obtoku odražajo omenjeni administrativni ukrepi na področju mesta Apulum, poleg tega pa tudi dokazuje, da je še tik pred opustitvijo province in s tem njenega glavnega mesta Apulum v obtok prihajal povsem svež denar. Tudi struktura denarja v vojaškem taboru Thamusida kaže, da je bil v obtoku samo izjemno svež denar, da je zamudni faktor potemtakem zanemarljiv.⁴⁵

Note: The town of Apulum lost colonial status in 257, and in 274, Emperor Aurelianus completely abandoned the province of Dacia. The military camp of Thamusida in Mauretania was occupied for a second time between the third quarter of the third century and around 280. The graph clearly shows how these administrative measures in the area of the town of Apulum are reflected in monetary circulation, as well as the fact that immediately before the abandonment of the province, and thus its main town Apulum, completely fresh money came into circulation. The structure of money at the military camp of Thamusida also shows that predominantly fresh money was in circulation, that the delay factor is in consequence unreliable.⁴⁵

⁴⁴ Prim. M. Mackensen, Das Kastell Caelius Mons (Kellmünz an der Iller) - eine tetrarchische Festungsbaumaßnahme in der Provinz Raetien, *Arch. vest.* 45, 1994, 145-163.

⁴⁵ Apulum: I. Winkler, *Acta Mus. Napocensis* 2, 1965, 215-256. Thamusida: J.-P. Callu, J.-P. Morel, R. Rebuffat, G. Hallier, *Thamusida. Fouilles du service des antiquités du Maroc* (Paris 1965) 212 ss.

GROBNE NAJDBE

faktor v strokovni literaturi občutno predimenzioniran. S tega stališča so zanimive posamične novčene najdbe z najdišč, ki so bila poseljena le kratkotrajno. Na vojaškem taboru Augsburg-Oberhausen, ki je bil zapuščen leta 17 po Kr., so na primer zastopani še Tiberijevi novci iz leta 15/16 po Kr.⁴⁶ Analiza novčnih najdb na posameznih najdiščih dokumentira izjemno hiter dotok denarja celo na takšnih razdaljah, kot je Škotska ali Wales, kamor so novci iz kovnice Rim (*Roma*) prišli v zelo kratkem času.⁴⁷ Podoben primer imamo tudi na področju vojaškega tabora v Ločici pri Celju, ki je bil s posadko zaseden le kratek čas med letoma 168/169 in 171,⁴⁸ na njem pa je bil najden novec L. Vera, skovan leta 166.⁴⁹ Skratka, pri interpretaciji novčnih najdb oziroma pri upoštevanju novcev kot absolutno-kronološkega faktorja moramo upoštevati tudi čas, ki je pretekel med skovanjem novca in njegovim prihodom v obtok, vendar je ta tako imenovani zamudni faktor razmeroma zanemarljiv. Upoštevati je treba tudi vpliv morebitnih denarnih reform, ki so spremenile kvaliteto denarja in s tem povzročile predčasen umik nekaterih vrst denarja iz obtoka. Pri interpretaciji moramo brezpogojno upoštevati izrabljenost novca v času njegovega zakopa, saj je tudi večja ali manjša izrabljenost novca lahko pomemben element pri objektivnejšem ugotavljanju, koliko časa je bil novec v obtoku, preden je prišel v zemljo.

V tem prispevku smo se dosedaj izogibali omembi grobnih novčnih najdb, torej najdb novcev, ki so bili nekoč sestavni del grobnih pridatkov. Pomena teh novčnih najdb sicer ni mogoče povsem zanemariti, še posebej v obdobju do četrtega stoletja. V grobove so pogosto pridali novec(ce), ki je bil tedaj še vedno v obtoku, pogosto pa so pridani močno izrabljeni novci, včasih celo preluknjani, kar priča o njihovi sekundarni uporabi potem, ko so bili umaknjeni iz rednega denarnega obtoka.⁵⁰ Zato je potrebno opozoriti, da datacija novca v grobu opredeljuje le *terminus ante quem non*, torej datum, pred katerim novec ni mogel biti pridan v grob.⁵¹ Veliko manj zanesljiva je na tej osnovi datacija pridajanja v grob, pri čemer igra določeno vlogo - nujno subjektivno - ugotavljanje izrabljenosti novca, ki je bil odkrit v grobu. Vse ostale elemente, kot so zamudni faktor, dolžina kroženja v obtoku, umik denarja iz obtoka in podobno, ki bi igrali pomembno vlogo pri analizi posamičnih novčnih najdb, moramo pri analizi in interpretaciji grobnih novčnih najdb zavreči. Nikakršnega oprijemljivega elementa namreč ni, na osnovi katerega bi lahko ugotavljali, kdaj so novci, ki ni nujno, da je bil tedaj še vedno v uporabi oziroma v obtoku, pridali v grob.

Interpretation of (Roman) coin finds. Methodology: its potentials and pitfalls

Summary

INDIVIDUAL COIN FINDS¹⁰

Coin finds from individual sites must always be carefully documented and classified in accordance with valid standards, and correctly catalogued in accordance with the most recent professional literature, in which it is also necessary to record both all technical data about the coin and all detailed data about the site of the find. During classification, data about how used the coin was at the time of being placed in the earth must not be ignored¹² (which is quite different from its state of preservation today).¹³ Such an evaluation of new finds very precise chronological determination of in-

dividual archeological stratigraphic units, and usually thus better to date other archeological artefacts discovered in the same layer that are otherwise less easy to classify chronologically. It is probably unnecessary to stress that this is possible only when site data on all archeological artefacts (thus also coins) are very precisely measured and carefully recorded.¹⁴ So in dealing with coin finds as a primary historical source, the quantity of data (number of coins found) is not as important as their quality (carefully recorded context of all coin finds). All field data superficially recorded, namely, essentially reduces the testimonial and dating value of the coin as one of the most important primary historical sour-

⁴⁶ M. R. Alföldi et al., *FMRD* I 7, 7011.

⁴⁷ A. S. Hobley, *Britannia* 20, 1989, 69-74.

⁴⁸ J. Šašel, *Museum Helveticum* 31, 1974, 231 = *Opera Selecta*, Situla 30 (1993) 394.

⁴⁹ Kos, *The Monetary Circulation* (op. 3) 86.

⁵⁰ Prim. npr. grob št. 39 iz druge polovice 7. stoletja, v sestavu katerega je tudi antoninijan cesarja Proba, L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*, Kat. in monogr. 19 (1981) 32.

⁵¹ Prim. J. Gorecki, *Auswertungsmöglichkeiten von Münzfunden in römerzeitlichen Gräbern am Beispiel des nordgallischen Raumes*, *Studien zu Fundmünzen der Antike* 1, 1979, 29-37.

ces. So coins that individuals ever more frequently discover with metal detectors (assuming that the finder did not provide imaginary site data), therefore, are only of limited value as an historical source.¹⁵ The significance of individual coins (or treasure hoards) discovered by such a method can often thus only be judged in the context of the classical tradition of numismatic science, which was primarily directed at studying and dealing with the coin itself, its typology, comparisons of dies and their possible contribution to relative-chronological classification of individual new emissions.¹⁶ It is, of course, impossible to deny the great importance of individual coins in this respect, but the most important quality of a coin as a primary historical source (which must, of course, be the primary significance of coins from archeological sites) is then essentially reduced, if not lost. Despite all the above considerations, it seems that the inclusion of detector finds in museum collections, in the literature, as well as in subsequent professional analysis, is only wise. In this way, the obtained numismatic, and other archeological artefacts, essentially widen knowledge of new archeological localities, enable their rough classification and provide professionally valuable information which not infrequently essentially alters findings and assumptions to date.¹⁷

In cases in which all archeological data of all coin finds are not carefully and completely documented (even though the coin was discovered by archeological methods),¹⁸ the most important role of a coin as often the chronologically most sensitive artefact, is for the most part lost, which is of course of incalculable damage, especially for the archeology profession whose basic task is precisely by field research (which is irrepeatable on the same site) to delve to absolutely objective data. For the numismatic profession and the history of the Roman period, coins from individual sites, despite the lack of the above-mentioned archeological data, can still serve as starting points for a series of interesting analyses which generally enlighten particularities and the movement of currency in circulation at individual sites and their vicinity and at the same time also classify the site from which they come chronologically.

Since coin finds from individual sites documented today are chance finds of formerly accidentally lost money, they provide a real and sensitive picture of then money flows and thus indirectly also a picture of the intensity of settlement at sites, although only when there is a sufficient total number of coins available from an individual archeological locality. In the case of a low number of coins, objective analysis and interpretation are not possible. If finds, expressed numerically or in percentages, are transferred to a graph, it illustrates movements in currency in circulation at individual periods, mainly their intensity, or fluctuations in the amount of money in circulation. On the basis of these fluctuations, it may be possible indirectly to conclude fluctuations in intensity of settlement in individual localities considered. It is, of course, crucially necessary here to note that occasional fluctuations in the amount of money in circulation are more often than not a result of monetary policies of individual Roman emperors, so establishing such fluctuations in individual localities does not in itself say anything about shifts in the intensity of their settlement. A comparative graphic display is necessary of the movement of money in circulation from a number of sites in an enclosed area, and from localities in the wider area of the Empire and only then is a sufficiently extensive comparative base available, enabling an objective interpretation of deviations in the fluctuation of intensity of coin finds so revealed.

In the production of graphs which highlight the movement of money in circulation it is possible to consider and depict numerically or in percentage terms the appearance of coins of individual rulers in the context of specific pe-

riods (e.g., the 3rd century). Comparison among a number of localities is also possible mainly by considering the percentage appearance of coins (figs. 1,2). The picture obtained in this way, although not wrong, is distorted, since it does not take into consideration that one ruler may have been in power for twenty years, while another only two. A graph produced in such a way can thus only show us an inter-comparison of the appearance of coins of individual rulers at one site, and this kind of comparison is also possible among a number of sites, whereby it is clear that coins of rulers who were longest in power will always be better represented numerically and in percentage terms.

In producing graphs which highlight money flows, the methodology which shows the absolute number of coins in an individual year of rule of individual rulers is often used (fig. 3).¹⁹ In this way, the differences that appear because of the various lengths of rule of individual rulers are removed. Difficulties appear when we want to compare on the same graph monetary circulation in a number of localities, since the first approach (considering only the absolute number of coins in a year) distorts the picture (fig. 3). Only a comparison of the percentage annual appearance of coins in a chosen period (e.g., the second half of the 3rd century) enables a more objective comparison among various sites (fig. 4), although differences in this case are somewhat blurred, or demand more careful analysis.²⁰ It is thus possible to state that an objective comparison among a number of sites is possible only with graphs which show the percentage share of coins in individual periods, irrespective of whether the percentile comparison has the entire period of the coin as a base (fig. 3) or also considers the length of an individual period (fig. 4). In the case of the latter, it is however possible on the graph objectively to establish the amount of money which came into circulation in individual periods.

Only a comparison of the currency flow (on a percentage basis, whereby it is unimportant whether we consider the duration of a particular coin period or not) among a number of sites shows which fluctuations in intensity of currency flows are only a result of Roman imperial currency policies and which are actually a result of local causes (poorer economic conditions, violent attacks, etc). In this case, we must seek adequate interpretations for establishing deviations (fig. 5).

Whenever we attempt to analyse and illustrate the temporal limits of historical events, or attempt a more detailed chronological classification of the start (or end or only a temporary interruption) of settlement of an individual site (insula or building), it is possible to analyse comparatively in more detail coin finds of only one coin period (e.g., period of government of one Roman emperor), although it respects in an individual year the minting of coins (coin emissions). It has been possible with this method, e.g., relatively precisely to establish to what extent, where and when coin finds on the territory of the south-eastern Alps reflect Markoman raids (fig. 6).²³

As a comparative base, data from localities which have a large number of documented coins of Emperor *Marcus Aurelius* (161-180) and were not affected during this period (in this case *Carnuntum*) are of course still needed. It was thus possible in this way to establish that there was a regular flow of money in the region of Celje (*Poetovio*) documented by coins minted until 165, then the circulation of money was temporarily interrupted, which was probably a result of the town being affected by Marcomannic raids.²⁵ In the early seventies, there is also a noticeable reduction in the money in circulation in the area of Emona. In a similar way, it is possible, e.g., to compare the appearance of coins of individual emissions from the period of the independent rule of Emperor *Gallienus* (260-268) at various sites in the provin-

ces of *Raetia* and *Pannonia* and establish the earliest and latest beginnings of settlement in the second half of the third century (fig. 7).

On the basis of the above, randomly chosen, examples it is possible to show the usefulness and sensitivity, and thus the reliability of the mentioned methodology.

It is usually possible to establish that coin finds from sites in geographically defined spaces show a similar movement of intensity of money in circulation and similar rate of appearance of individual coins, since the money in circulation in a confined region would have been from the same source and so money in circulation should theoretically show a similar structure (figs. 8-11).

Possible deviations in the context of geographically confined regions must be analysed and interpreted with care. Deviations are often the result of chronological differences in settlement of the site (fig. 12), and not infrequently, for example, it is possible to establish that deviations in the intensity of currency in circulation are the result of chance finds of coins including already dispersed coin hoards, or these have not having been recognised as such during excavation (fig. 13).

The need has already been mentioned above always to analyse coin finds of individual periods in the context (geographic) of comparative contemporary finds. In such a case, for example, conclusions that rely on a relatively low number of coins of individual periods, e.g., the 6th or 7th centuries, lose their value. The widest geographic comparison, in other words, demonstrates that there was a modest number of coins of the specified period present in the greater part of the Empire and it is thus only a result of the then official financial policies or the then economic conditions.³¹

HOARDS

Various groups of coin finds, such as those which people have left as offerings in various shrines are often mistakenly classified among coin hoards. In such cases, any kind of historical interpretation of the find is mistaken, since group finds only permit an insight into the structure of money which was in circulation at the time of the offering. It is not possible to speak of the secreting of the find for economic reasons or because of warfare.

Coin hoards, just as individual coin finds, are professionally catalogued and assessed by specialist experts in accordance with applicable standards. Thus, as with other coins, the youngest coin in the find is determined, which thus gives the *terminus post quem* of the burial of the find. In this connection, too, I would like to again draw attention to the importance of the most exact observation possible and documenting of all the circumstances of the discovery of the find and above all to the need for the most detailed possible recording of all site data.³² Primarily, in other words, a fully documented coin hoard can enable exact determination of the time of the archaeological layer in which it was found, and secondarily it can also clarify a number of other questions connected with the flow of money in circulation, with the relative chronology of individual coins or coin emissions, and monetary history in general. Here, too, it is worth drawing attention to some inconsistencies which were linked in the past to a catalogue presentation and later interpretation of coin hoards. In a case, for example, that we have available only data of a small proportion of an originally larger hoard, there is a high probability that precisely the youngest of the coins in the find will be missing, since it is likely to also have been the best preserved and thus of most interest on the numismatic market. This is the most common problem particularly in hoards which have been disco-

vered by amateurs with metal detectors. Establishing the time and cause of burial of such rudimentarily preserved or documented hoards is not and cannot be objective. Whenever a coin hoard has with certainty been preserved in entirety (thus deriving from professionally impeccable archaeological excavations), the youngest coin in the find must be identified chronologically in the greatest detail, if possible in relation to its specific minting, thus essentially narrowing the time of issue of this coin and thus in more detail determining the *terminus post quem* of the burial of the hoard. Another danger connected with the interpretation of coin hoards lies in the wish of archeologists and classical historians to link their find at all costs to historical events which are perhaps reported in historical sources, although the coin hoard has not been preserved or documented in entirety and the youngest coin in the hoard only approximately corresponds with the events mentioned in written sources. In such a case, one might even speak of an abuse of historical source material, in which the necessary objectivity in its evaluation is entirely lacking. Today, the classical case of such a methodologically mistaken interpretation of a coin hoard is Noll's extensive construction from coin hoards from the time of Emperor *Marcus Aurelius* in the region of the *Noricum* province and their linkage with Markomannic raids. R. Noll, in other words, methodologically altogether wrongly took account in his studies of a series of hoards whose original structure had not been documented in entirety or was unknown.³³ Soon after publication, his thesis was criticised and rejected.³⁴ It is possible to find similar cases in the area of the Roman province of *Raetia*, which historical sources claim to have been abandoned at the time of Emperor *Gallienus*.³⁵ H-J Kellner chose 17 coin hoards which were supposed to have concluded with coins of *Gallienus*, their burial dated at 259/260, and thus a link made between obtained levels of contemporaneously buried hoards and the reports of written historical sources from the early 4th century.³⁶ Since then, professional numismatic, archeological and historical literature which deals with the Roman province of *Raetia*, always states the mentioned level of treasure hoards, which are assumed to have been buried or left in the earth in 259/260 as a result of fatal Alaman raids through this province. We cannot blame archeologists or historians for the wrong use of numismatic sources in this case, since they have relied in their studies on the primary results of a professional numismatist. Kellner made two serious methodological mistakes in the interpretation of the mentioned coin hoards, and actually unwittingly abused the material historical source: he took as reliable treasure hoards about which only the most rudimentary data were available, or finds which had not been preserved in entirety, and at the same time, did not attempt the most detailed chronological determination of the youngest coin in the hoard, in this case a coin of *Gallienus*, although at the time of Kellner's analysis of the mentioned finds, suitable reliable standard literature existed for the period of the joint and independent *Gallienus* rules. Analysis taking into account the above methodological demands has shown that there is not the least basis for the assumption of the existence of a level of coin finds from 259/260 in the province of *Raetia*, since the majority of more recent coins in the finds, which can still today be treated to analysis (and there are very few of these) were minted in 262, thus at the time of the independent rule of *Gallienus*.³⁷

A common mistake in the interpretation of coin hoards is also the opinion that any burial of a large group of coins was caused by some hostile action. Whence the common, forced, unjustifiable linkage of the burial of treasure hoards with the attacks of barbarian tribes or internal fighting among the army in individual parts of the Roman empire at the time of the violent taking of authority on the part of indivi-

dual usurpers, which is illustrated by the two examples above. An analysis of the structure of coin hoards often shows the contrary, that the reason for creating hoards (thus the hoarding of money) was often economic conditions in the Empire.³⁸ Roman financial history testifies that a deterioration in money (lower quality of metal, reduction of the weight of coins) encouraged the population to bury (or hoard) better quality money as quickly as possible, since it always had a nominal purchase value that was lower than the actual value of the metal from which the coin was minted. Numerous coin hoards were created precisely for this reason, hoarding took place over an extended period, and this kind of treasure hoard cannot reflect the structure of money in circulation at the moment at which the owner ceased hoarding money, and the coin hoard buried in this way then for one reason or another remained in the earth.

An analysis of coin hoards should in any case always respect also the appearance of coins from individual coin periods and in this context, also the appearance of coins of individual mints. An analysis of the appearance of coins of individual mints very often shows that in terms of monetary mass, coins from the nearest mint to the site always predominate, which reflects also then currency circulation (fig. 14).

Whenever the proportion of coins of individual mints essentially deviates from the sample which is typical of the money in circulation in the geographical region from which the coin hoard originates, it is usually possible to conclude that the find was originally hoarded in some other region of the Empire and then brought to the region of its later burial (fig. 15).⁴⁰

On the basis of analysis of the representation of mints, it is possible to establish, mainly in the fourth century, also the affiliation of some regions of the Roman empire to the spheres of interest of individual rulers.⁴²

An analysis of the representation of coins of individual coin periods in the context of hoards must be carried out by the same methodology as was described for individual coin finds. Such comparison on graphs can show similar fluctuations in intensity of representation of coins in contemporaneously buried coin hoards in confined regions of the Empire. From that fact alone, it is possible to conclude the contemporary burial of the hoards. In the case of deviation in the percentage appearance of coins of individual periods, especially in the last few minting periods before the hoarding of the find was ended, it is possible fairly objectively to conclude a somewhat earlier or later burial of comparable finds.

Thus the problem connected with the analysis of individual and hoard coin finds most commonly mentioned in professional circles is the so-called delay factor, the question of how much time the coin needed after its minting to come into circulation in the region of its later hoarding. It is not unusual to hear the thesis that the delay factor plays a very large and important role in the influx of money in circulation in specific regions of the Empire, whereby of course, a question is raised over the importance and value of coins as an absolute chronological element. An example is the thesis that coins from the start of the second half of the third century are assumed to be actually representatives of monetary circulation only at the end of the third century. *Gallienus* coins, for example, would thus not reflect monetary circulation at the end of the sixties or beginning of the seventies, but only monetary circulation of the eighties and mainly the nineties of the third century. Coin hoards from the nineties of the third century, contrary to this claim, show an insignificant proportion of *Gallienus* coins, which raises doubts about the above thesis. It is also possible otherwise, precisely on the basis of good dating of coin hoards, to establish how much time individual types of coin were in circulation. On the other hand, the monetary reforms of some of the emperors

also often took money out of circulation, which had until then been in use. It is necessary in the interpretation of coin finds to weigh all the above-mentioned arguments from case to case and to use objective results in dating with the aid of coins. (If, for example, a Diocletian bronze coin (*nummus*) from the period of the first tetrarchy (294-305) is discovered in ester, it is possible to conclude with a high degree of certainty that it fell at that time into still soft ester).⁴⁴ It would appear that the so-called delay factor is appreciably over-rated in the professional literature. From that point of view, individual coin finds from sites that were only briefly settled are interesting. In the military camp of Augsburg-Oberhausen, which was abandoned in 17 AD, for example, there were Tiberian coins from 15/16 AD.⁴⁵ Analysis of coin finds at individual sites documents an exceptionally fast flow of money even to such distant places as Scotland or Wales, where coins from the mint in Rome arrived very quickly.⁴⁶ There is also a similar case in the region of the military camp at Ločica by Celje, which was only occupied by a garrison for a very short time between 168/169 and 171,⁴⁷ but in it was found a coin of *L. Verus*, minted in 166.⁴⁸ In short, in the interpretation of coin finds, or in considering coins to be an absolute chronological factor, we must also take into account the time which passed between the minting of the coin and its entering circulation, but this delay factor is fairly unreliable. It is also necessary to bear in mind the influence of possible monetary reforms, which changed the quality of money and thus caused a premature withdrawal of some types of money from circulation. In the interpretation, we must unconditionally respect how much the coin had been used at the time of its burial, since the greater or lesser use of a coin can also be an important element in establishing objectively how long the coin was in circulation before being placed in the earth.

GRAVE FINDS

Mention of grave finds of coins, coins which were formerly a composite element of grave goods, has so far been avoided in this contribution. It is not, however, possible entirely to ignore the importance of such coin finds, especially in the period to the fourth century. Coins still then in circulation were often placed in graves, and often well used coins, even sometimes with a hole in them, which testifies to their secondary use after they had been withdrawn from normal circulation.⁵⁰ So it is necessary to note that the dating of coins in a grave determines only the *terminus ante quem non*, thus the date before which the coin could not have been placed in the grave.⁵¹ On this basis, dating of grave goods is a great deal less reliable, in which the -necessarily subjective -assessment of how used is the coin placed in the grave plays a specific role. All other elements, such as the delay factor, duration of time in circulation, withdrawal of money from circulation and so on, which play an important role in the analysis of individual coin finds, must be discarded in the analysis and interpretation of grave finds of coins. In other words, there is no graspable element on the basis of which to ascertain when the coin was placed in the grave, not necessarily when it was still in use or in circulation.

Izr. prof. dr. Peter Kos
Narodni muzej Slovenije
Numizmatični kabinet
Prešernova 20
SI-1000 Ljubljana

Mednarodni simpozij “Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi” (Zemono, 5. - 8. september 1994)

Pred nami so prispevki arheološkega dela mednarodnega simpozija “Zahodni Ilirik in severovzhodna Italija v poznorimski dobi”. Organizirala sta ga Oddelek za zgodovino na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani in Inštitut za arheologijo ZRC SAZU v dvorcu Zemono pri Vipavi od 5. do 8. septembra 1994 ob 1600. obletnici bitke pri Frigidu, enega najpomembnejših antičnih dogodkov na sedanjem slovenskem ozemlju.

Ko smo se začeli leta 1992 pripravljati na znanstvenega tega dogodka, smo bili v dilemi, kaj izbrati za temo arheološkega dela znanstvenega simpozija. Tema zgodovinskega dela, podprta s številnimi viri je bila namreč od začetka nesporna. Povsem drugače je z arheološkim pogledom na bitko, materialnih dokazov zanjo ni, le posredno nakazujejo dogodek nekatere okoliščine v bližnjih utrdbah, ki jih je mogoče uskladiti s časom bitke (posebej novčne najdbe). Zato smo se že med prvimi sestajanj v organizacijskem odboru pogovarjali o tem, kako široko časovno in geografsko naj seže izbor tematike, ki bi z arheološkimi izsledki osvetlila čas, v katerem se je bitka dogajala. Najprej smo se odločili o širšem prikazu raziskav poznoantičnega obdobja na jugovzhodnoalpskem območju, kar pa se je prekrivalo z že leta 1976 organiziranim in tudi objavljenim simpozijem *Zaton antike*. Čeprav je od takrat minilo že osemnajst let in so novejši izsledki številni in pomembni, smo se na koncu vendarle odločili za ožji prikaz poznorimskega obdobja, torej časa, ki nekako simetrično zaobjema letnico 394. Če že ni mogoče o bitki z arheološkega stališča pove-

dati kaj novega, pa smo zato želeli predstaviti do zdaj pridobljena spoznanja o poselitveni sliki obdobja, v katerem je do bitke prišlo, značilnosti prebivalstva v času zadnjega sijaja rimskega imperija v 4. st. ter tudi siromašenje in postopni propad v 5. st.

Zaradi siceršnje usmerjenosti simpozija v čas in prostor bitke pri Frigidu smo se zaradi termina, ki je bil na razpolago, nujno morali omejiti na jugovzhodnoalpsko območje.

Povabili pa smo kolege iz sosednjih dežel, da osvetlijo nakazano arheološko problematiko tudi iz drugih zornih kotov. Koliko se nam je to posrečilo, kažejo članki, ki so v tujih jezikih ali s povzetki dostopni tudi širši mednarodni javnosti. Živahna diskusija, ki se je razvila ob predavanjih, pa kaže, kako so takšna srečanja potrebna in opozarja na to, kako hitro novejši podatki spreminjajo doseženo znanje in naravnost kličejo k razjasnitvi nakopičenih vprašanj. Zato razumem simpozij predvsem kot pregled najnovejših dognanj poznorimske stroke na obravnavanem območju in kot spodbudo za intenzivnejše nadaljnje raziskave.

Na tem mestu bi se želel zahvaliti vsem, ki so simpozij omogočili, posebno še občini Ajdovščina in mestu Ljubljana ter vsem sodelavcem, ki so se potrudili, da je simpozij z obema ekskurzijama potekal po načrtanem programu.

Prispevki zgodovinskega dela simpozija so objavljeni posebej (*Situla* 34, 1996).

Slavko CIGLENEČKI

Internationales Symposium “Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit” (Zemono, 5. - 8. September 1994)

Die vorliegenden Beiträge stellen den archäologischen Teil des internationalen Symposiums “Westillyricum und Nordostitalien in der spätrömischen Zeit” dar. Organisiert wurde es von der Abteilung für Geschichte an der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana und dem Institut für Archäologie des Wissenschaftlichen Forschungszentrums der Slowenischen Akademie der Wissenschaften und Künste vom 5. bis 8. September 1994 im Schloß Zemono bei Vipava anlässlich der 1600-Jahresfeier der Schlacht bei Frigidus, einer der wichtigsten antiken Ereignisse im heutigen slowenischen Gebiet.

Als wir im Jahre 1992 mit den Vorbereitungen für das Jubiläum dieses Ereignisses begonnen hatten, standen wir vor dem Dilemma, was für ein Thema auf dem Gebiet der archäologischen Forschungen für das wissenschaftliche Symposium auszuwählen sei. Das Thema des geschichtlichen Teils, das sich auf zahlreiche Quellen berufen konnte, stand nämlich schon von Anfang an fest. Ganz anders präsentiert sich die Schlacht aus archäologischer Perspektive, materielle Beweise dafür gibt es nicht; auf das Ereignis deuten nur indirekt einige Momente in den nahegelegenen Befestigungen hin, die man mit der Zeit der Schlacht (vor allem Münzfunde) in Zusammenhang bringen kann. Deswegen haben wir schon zu Beginn unserer Zusammenkünfte im Organisationsausschuß besprochen, wie weit der zeitliche und geographische Rahmen der Auswahl der Thematik abgesteckt sein soll, die anhand von archäologischen Forschungsergebnissen über die Zeit Aufschluß geben würde, in der die Schlacht stattgefunden hatte. Zunächst haben wir uns für eine breitere Darstellung der Erforschungen der Spätantike im Südostalpenraum entschieden, was aber schon auf dem 1976 organisierten und veröffentlichten Symposium “Untergang der Antike” behandelt wurde. Obwohl seitdem schon 18 Jahre vergangen sind und es zahlreiche und wichtige neuere Forschungsergebnisse gibt, haben wir uns letzten Endes für eine enger gefaßte Darstellung der Spätantike entschieden,

also einer Zeit, die gewissermaßen die Jahreszahl 394 symmetrisch umfaßt. Wenn es schon nicht möglich war, aus archäologischer Sicht etwas Neues über die Schlacht zu berichten, wollten wir dafür bis heute gewonnene Erkenntnisse über das Siedlungsbild der Zeit vorstellen, in der es zur Schlacht gekommen war, ferner die Merkmale der Bevölkerung in der Epoche des letzten Glanzes des römischen Imperiums im 4. Jh. sowie die Zeit der Verelendung und des allmählichen Verfalls im 5. Jh.

Aufgrund der sonstigen Bezogenheit des Symposiums auf die Zeit und den Raum der Schlacht bei Frigidus mußten wir uns wegen des festgelegten Termins notwendigerweise auf den Südostalpenraum begrenzen. Eingeladen haben wir die Kollegen aus den Nachbarländern, um auch aus anderen Perspektiven die archäologische Problematik zu beleuchten. Inwieweit das uns gelungen ist, zeigen die Aufsätze, die in Fremdsprachen verfaßt oder anhand von übersetzten Zusammenfassungen auch der breiteren internationalen Öffentlichkeit zugänglich sind. Die rege Diskussion im Anschluß an die Vorträge zeigt die Notwendigkeit solcher Zusammenkünfte und weist darauf hin, wie schnell neuere Angaben die bisherigen Kenntnisse verändern und eine Klärung der angehäuften Probleme erfordern. Deswegen verstehe ich das Symposium vor allem als Übersicht über die neuesten Erkenntnisse der Fachleute auf dem Gebiet der Spätantike im besagten Bereich und als Anregung für intensivere weitere Forschungen.

An dieser Stelle möchte ich mich bei all denen bedanken, die das Symposium ermöglicht haben, insbesondere der Gemeinde Ajdovščina und der Stadt Ljubljana sowie allen Mitarbeitern, die für einen glatten, planmäßigen Ablauf des Symposiums und beider Exkursionen Sorge trugen.

Die Beiträge des historischen Teils sind in der Zeitschrift *Situla* 34, 1996 veröffentlicht.

Slavko CIGLENEČKI

Ajdovščina - Castra. Stanje arheoloških raziskav (1994)

Nada OSMUK

Izvleček

Avtorica podaja dosedanje izsledke o utrdbi Castra. Z raziskavami je dokončno ugotovila tloris obzidja s 14 stolpi, dodatna dva domneva ob vhodu. Gradnjo obzidja datira v sedemdeseta leta 3. st. Stavbo v južnem delu Castra razlaga kot upravni ali vojaški objekt s skladiščnimi prostori. Poleg nje je bila stanovanjska zgradba s pozneje prizidanimi termami.

Deloma je bilo raziskano zahodno grobišče z dvaindvajsetimi grobovi, kjer so našli nekaj starejših žganih in skeletne grobove iz 4. st.

Načrtno konservatorsko delo na ohranjenih odsekih obrambnega obzidja Castra v letih 1989-91 in z njim povezane sondažne arheološke raziskave ter spremljanje posameznih gradbenih posegov v mestnem jedru v zadnjih letih so v marsičem dopolnili naše vedenje o kastelu, predvsem pa so prispevali k izpopolnjeni predstavitvi tlorisa.¹ Manjše zaščitne raziskave so bile leta 1992 opravljene tudi na zahodnem grobišču, zato navajamo tudi osnovne podatke o njem, kolikor so danes že pojasnjeni. Analiza gradiva arheoloških raziskav iz leta 1965² in leta 1984³ dopušča povezavo tlorisov stavbe znotraj obzidja in do neke mere pojasnjuje vlogo term na tem mestu.

Abstract

The author presents results of research into the fortification of Castra. A plan of the walls with 14 towers has been established through this research, with another two possible towers at the entrance. The construction of the wall is dated to the 270s. The building in the southern part of Castra is interpreted as an administrative or military structure with sections for storage. Adjacent to it was a dwelling structure with subsequently added *thermae*.

The western cemetery was partially excavated, with twenty-two graves where cremation and skeleton graves from the 4th century were found.

OBRAMBNA ZASNOVA KASTELA

Obzidje

Predloženi načrt obzidja (*sl. 1*) utemeljujejo naslednja arheološko dokumentirana dejstva.⁴

Odsek med stolpom 1 in stolpom 2: v severni polovici je ohranjen v mejah obstoječe pozidave mestnega jedra.

Stolp 2: ohranjen je do prve etaže in vključen v obstoječo stavbo. Raziskan in dokumentiran je zunanji plaščni obod s kvadratno bazo. V zasutju zunaj stolpa, v sekundarni legi je najden Galienov novc.

Odsek med stolpom 2 in stolpom 3: je ohranjen v temeljih in ponekod do 2 m visoko. Raziskan je temelj zunanjega plašča, ki v celoti manjka. Notranja stran obzidja ni dokumentirana.

Stolp 3: odkopana in dokumentirana je zunanja tretjina temelja s kvadratno bazo.⁵ V zasutju

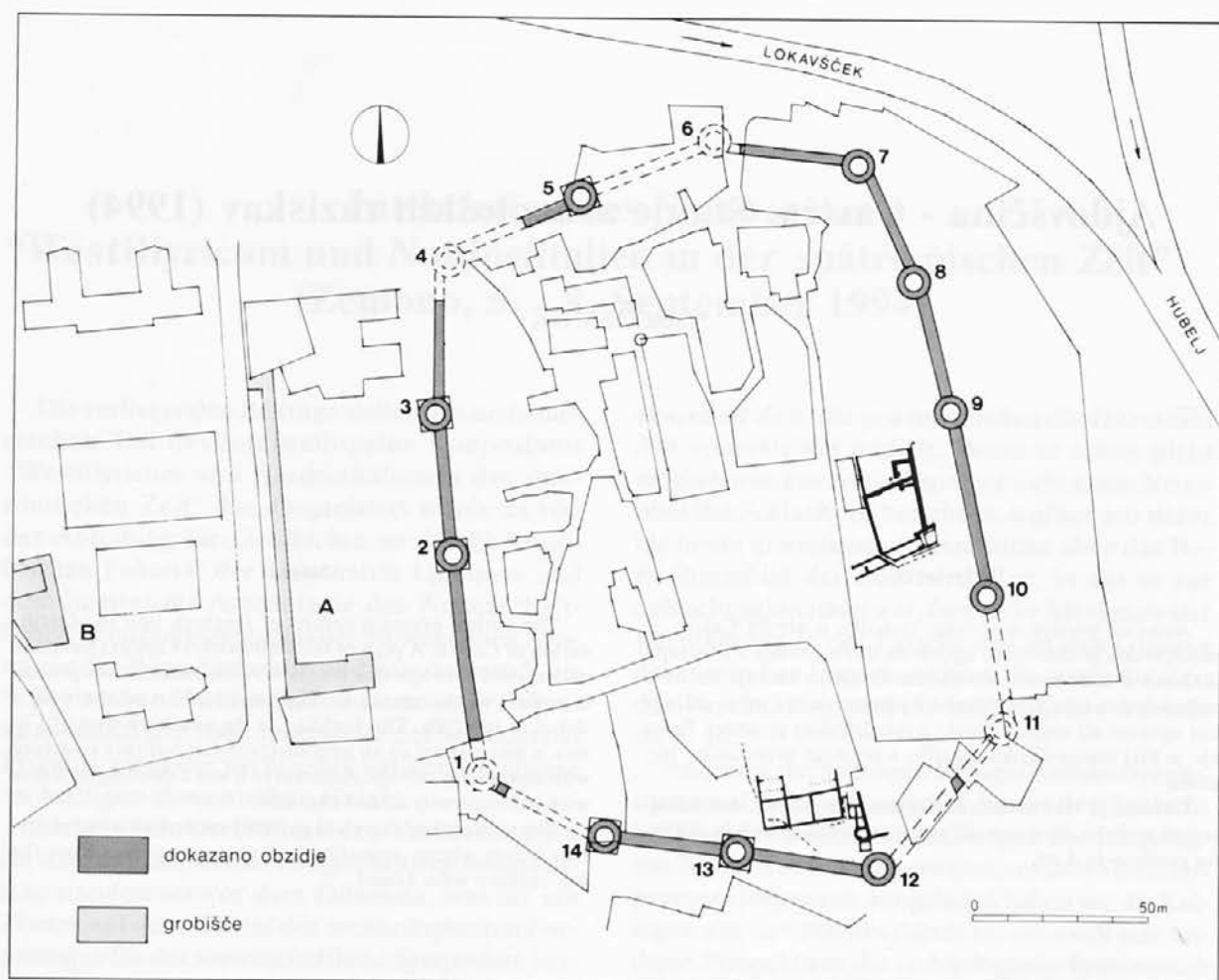
¹ Osmuk 1990b z vso starejšo literaturo; Osmuk 1990a.

² Petru, Svobljak 1965.

³ Osmuk 1986, 259; Osmuk 1987a, 126, sl. 2.

⁴ Osmuk 1990b, 190.

⁵ Schmid 1923-1924, 188, Abb. 5 (morda je stolp 3 raziskal, ker je poznal njegovo kvadratno bazo).

Sl. 1: Ajdovščina - Castra. Načrt kastela in zahodnega grobišča izdelan na podlagi arheoloških raziskav 1965-1992.

Abb. 1: Ajdovščina - Castra. Auf der Grundlage der archäologischen Erforschungen von 1965-1992 angefertigter Plan des Kastells und westlichen Gräberfeldes.

temeljev, v sekundarni legi je najden kos kamnitega nagrobnika z delom napisa v zadnji vrsti /DEL . . ./.⁶

Odsek med stolpom 3 in stolpom 4: je v temeljih in do 2,30 m visoko ponekod ohranjen v severni polovici. Raziskan je temelj zunanjega plašča, ki manjka. Notranja stran obzidja še ni raziskana.

Odsek med stolpom 4 in stolpom 5: je odkopan in dokumentiran detajlno ob stiku s stolpom 5, ki je zunaj linije obstoječe pozidave.

Stolp 5: odkopana in dokumentirana je zahodna polovica zunanjega oboda. Tu je opazna posebnost v gradnji zunanjega plašča iz nadpovprečno velikih blokov domačega lapornatega peščenca temnosive barve.

Odsek med stolpom 6 in stolpom 7: vzhodna polovica je vidna v liniji obstoječe pozidave, vendar je arheološko nedokumentirana.

Stolp 7: je ohranjen v višini dveh etaž kot del obstoječe stanovanjske stavbe. Zunanja lupina je zanesljivo stanjšana za dober meter, verjetno pa tudi notranja; prebita je z okenskimi odprtlinami. Neraziskano.

Odsek med stolpom 7 in stolpom 8: je v celoti ohranjen v nizu obstoječe pozidave. Raziskan in dokumentiran je zunanji plašč severne polovice odseka. Gradbena posebnost je izjemno trdna in solidna gradnja, ki se razlikuje od ostalih stranic obzidja.

Stolp 8: je ohranjen kot srednjeveški stolp v okviru graščine. Antični originalni zid sega do 7 m visoko. Raziskano in dokumentirano je podnožje stolpa s kloako.⁷

Odsek med stolpom 8 in stolpom 9: je ohranjen v sredini graščinskega zidu, zakrit s slepimi arkadami.

⁶ Osmuk 1990a, 167.

⁷ Petru 1960-1961, 236; Petru 1969, Abb. 44.

Stolp 9: zunanji obod je obnovljen na originalnih temeljih.⁸

Odsek med stolpom 9 in stolpom 10: je zakrit v obstoječi liniji pozidave, s prehodom. Neraziskano.

Stolp 10: je v celoti ohranjen v prvi etaži kot del obstoječe zgradbe.

Odsek med stolpom 11 in stolpom 12: sondažno je raziskana linija obzidja v sredini, med dvema obstoječima zgradbama.

Stolp 12: je odkopan in dokumentiran deloma.⁹

Odsek med stolpom 12 in stolpom 13: je odkopan in dokumentiran deloma; pod sredino odseka je iztek kloake.

Stolp 13: je odkopan in dokumentiran; ima kvadratno bazo.¹⁰

Odsek med stolpom 13 in stolpom 14: je raziskan in deloma dokumentiran.¹¹

Stolp 14: je sondažno raziskan in dokumentiran v vzhodni polovici zunanjega oboda; ima kvadratno bazo.¹²

Odsek med stolpom 14 in stolpom 1: sondažna raziskava z dokumentacijo izseka je v zahodni polovici.¹³

Talni načrt kastela, izdelan na podlagi predstavljenih podatkov, ima obliko nepravilnega mnogokotnika. Njegovi vzdolžni stranici sta skorajda vzporedni in nedvomno izkazujeta prvotni namen gradnje običajnega štirikotnega kastela. V tem primeru bi bile njegove dimenzije nekako takele: dolžina okrog 175 m, širina na severnem koncu 130 m in na jugu 160 m. V resnici meri tloris v dolžino 220 m. Ker so za končno obliko kot teoretska izhodišča pri načrtovanju bili bolj odločilni lokalni pogoji, je pomembneje pojasniti tovrstne vzroke kot pa iskati primerjavo s sorodnimi tlorisnimi oblikami na limesu in drugod. Vzroke za izbočenost severne stranice kastela in izrazito asimetrični podaljšek na južnem delu ne moremo iskati v konfiguraciji zemljišča, saj je sredina dolinskega dna ponujala vse pogoje za začetovanje idealne sheme rimskega vojaškega tabora. Posredno razpolagamo tudi z dokazi o predhodnem čiščenju zemljišča in odstranjevanju že obstoječih zgradb.

Lokacija je bila torej premišljeno izbrana in poleg vojaško-strateške funkcije v okviru Claster je bil

kastel gotovo namenjen tudi zavarovanju ceste Akvileja-Emona. Brez tovrstnega namena bi bila namreč njegova lokacija dosti bolj logična na platoju Školja nad Ajdoščino, katere naravno zavarovano lego je izkoristilo že prazgodovinsko gradišče. Močno naravno zavarovanje je bilo pri gradnji utrdbe pomembno; samo struga Hublja ni bila dovolj, lokacijo so potisnili v varstvo sotočja z Lokavščkom. Kljub nekaterim pomislekom se vsiljuje domneva, da je sotočje in s tem vzhodni del struge potoka Lokavšček umeten in posledica antične regulacije. Prvi argument za to tezo vidimo v nenaravno izpeljanem zadnjem delu Lokavščka, ki v nasprotju z nagibom zemljišča od severa proti jugu, torej od vznožja hribov proti dolinskemu dnu s strugo reke Vipave vse tukajšnje vodotoke usmerja naravnost v reko, zavije v loku okrog Školja in teče proti Hublju.¹⁴ Drugi, pomembnejši dokaz vidimo v težavnosti zlivanja obeh voda ob poplavih. Vipavska dolina je namreč znana po nenadnem naraščanju njenih večjih vodotokov, preko noči ali celo v nekaj urah.¹⁵ Ob visoki vodi v ustju Lokavščka še celo ob sedanji regulaciji voda deloma zastaja, kako je moralo biti šele ob sotočju pod kotom skoraj 90°. Pred izvedbo sedanje regulacije leta 1953 se je ob takšni priložnosti Lokavšček zadnjič razlil preko ajdovskih mestnih ulic. Brez močno poglobljene in regulirane struge bi potok gotovo našel primernejšo in lažjo pot v Hubelj. Prav v težavah na sotočju ob poplavih je verjetno treba iskati vzrok za gradnjo izbočene severne stranice kastela. Od stolpa 6 proti zahodu do stolpa 4 in ob zahodnem obzidju do stolpa 1 in vzdolž južnega obzidja do stolpa 12 je verjetno bil po logični presoji izkopen obrambni jarek, o katerem piše Schmid.¹⁶ Jarek je obenem služil kot razbremenilni kanal za visoke vode. Prelom severne stranice arheološko sicer ni dokumentiran, je pa v tlorisu lepo viden in je bil očitno načrtovan prav zaradi lokalne posebnosti sotočja, ki je poleg varnosti občasno tudi ogrožalo. Argument o izpeljavi obrambnega jarka velja tudi kot razlaga, čemu južni podaljšek v kastelu. Nekoliko klinasta oblika je bila nujno potrebna za izpeljavo sotočja južno od obzidja, obenem pa ni puščala praznega, strateško pomembnega prostora med

⁸ Petru 1960-1961, 200.

⁹ Osmuk 1990b, 183, priloga 1.

¹⁰ Petru, Svoljšak 1965, 197.

¹¹ Petru 1960-1961, 200.

¹² Osmuk 1993, 83.

¹³ Osmuk 1993, 83.

¹⁴ Analiza reliefa bi morala, če je teza pravilna, pokazati lego prastare struge Lokavščka vsaj zahodneje od pokopališča.

¹⁵ Habič 1982-1983; Habič 1984-1985, 63-67 (za Hubelj).

¹⁶ Schmid 1923-1924, 188; poroča o 3,50 m širokem in 0,50 m globokem jarku. Novejših raziskav nimamo.

obzidjem in jarkom. Rahel nagib zemljišča - med nivoji ob severni in južni stranici je bilo nekdanj tri metre razlike - je zadoščal za pretok v jarku. Tudi iztok kloake med stolpoma 12 in 13 podpira našo tezo. Sotočje jarka in Hublja je bilo torej ob stolpu 12, za katerega so bili potrebni posebej globoki temelji, nima pa kvadratne baze, kakršno izkazujejo stolpi vzdolž jarka.¹⁷

Vprašanje lokacije vhoda ali vhodov v kastel ostaja še naprej nerešeno. Raziskave v notranjosti so bile doslej preskromne, da bi lahko postavili zanesljivo osnovo urbani mreži. Poskus modularne rekonstrukcije kastela je sicer marsikaj pojasnil, a potrditi jo bodo morale arheološke raziskave.¹⁸

Razporeditev stolpov v obzidnem nizu je povsem nepravilna in ne podpira teze o načrtovanem izhodiščnem štirikotnem kastelu. Vogalni stolpi so sicer, z izjemo stolpa 7, vsi nedostopni za raziskave, vendar njihova ožja lokacija ni sporna. Običajna razdalja med stolpi je od 29 do 34 m, večja od tega je le trikrat: med stolpoma 1 in 2 je 55 m, med stolpoma 9 in 10 je 45 m in med stolpoma 11 in 12 je okrog 45 m, vendar je to gotovo pogojena s samo lego ob deroči strugi Hublja. Velika razdalja v zahodni stranici pri stolpu 1 ima gotovo svoje vzroke. Ob tem se moramo vrniti k trditvam starih kronistov, najprej M. Baucerja,¹⁹ ki sredi 17. st. (1663) piše o 16 stolpih v Ajdovščini. Če sta bila ob vhodu dodana za varstvo dva stolpiča, je bilo vseh v resnici šestnajst; med stolpoma 1 in 2 je bilo možno namestiti vhod in tudi lega zahodnega grobišča potrjuje obstoj vhodne ceste v kastel na jugozahodni strani. Drugi vhod v kastel bi torej moral ležati na nasprotni, vzhodni stranici med stolpoma 9 in 10. Vendar je to znotraj obzidja že raziskana t. im. "atrijska hiša",²⁰ ki ne dopušča obstoja morebitnega cestišča drugje kot v skrajnem južnem delu - nad kanalom ob južnem zidu? Vendar ne gre povsem zametavati pomisleka, da je bil tukajšnji utrdbi potreben le en glavni vhod, in to na zahodni, "domači" strani. Itinerarska cesta skozi tabor gotovo ni vodila, saj je njena trasa, sodeč po lokalizaciji prvega cestnega postajališča (*mansio*) Na Mircah, vsaj 250 m južneje v dolini.²¹

Datacija izgradnje obzidja

Omenjeno je že bilo, da imamo posredne dokaze o predhodnem čiščenju zemljišča za gradnjo kastela in za odstranjevanje že obstoječih zgradb (ali ruševin?). Pri tem mislimo na dvoplastno ruševinsko nasutje na prostoru južno od grobišča v bližini obzidja. Tu grobov nikoli ni bilo, pač pa domnevno hodna površina zunaj obzidja in jarka, izravnana in pregledna vzdolž dostopne ceste. Oba nasipna sloja sta stratigrafsko dobro ločena in med njima mora obstajati večja časovna distanca. Starejši sloj je nasut na sterilno ilovnato podlago, v kakršno so na grobišču vkopani žgani grobovi, in je bil verjetno namenjen osuševanju in izboljšanju pogojev za hodno površino. V sloju je izrazito stavbni material, opredeljivega arheološkega gradiva je sorazmerno malo; vmes smo našli tudi devet novcev, ki glede na časovni okvir po našem mnenju podpirajo tezo o času gradnje kastela, ki naj bi potekala v 70-ih letih 3. st.²²

Septimus Severus (za Iulia Domna)				
D	196-211	Rim	RIC 556	
Gallienus				
Ant	259-268	Rim	RIC 157 K	
Ant	259-268	Rim	RIC 181 K	XI
Ant	259-268	Rim	RIC 230 K	B
Ant	259-268	Rim	RIC 245 K	S
Ant	259-268	Rim	RIC 297 K	
Aurelianus				
Ant	270-275	Med	RIC 129 P	
Ant	270-275	Sis	RIC 235 *S	
Probus				
Ant	276-282	Sis	RIC 801 F	XXIs

NOTRANJOST KASTELE

Strnjena pozidava starega mestnega jedra Ajdovščine ne dopušča veliko možnosti za obsežnejše raziskave. Dve večji raziskavi v južni konici in znotraj vzhodnega obzidja sta bili opravljeni v več etapah, odtod vse pomanjkljivosti pri dokumentaciji, ki nujno spremljajo tovrstno zaščitno delo.

¹⁷ Osmuk 1990b, sl. 2 in 4.

¹⁸ Fabčič 1996.

¹⁹ Baucer 1991, 46.

²⁰ Svoljšak 1968-1969, 155, 185; Petru 1972, 351.

²¹ Schmid 1923-1924, 188 - postavlja cesto v predel med Ustjem in Ajdovščino.

²² Osmuk 1990b, 190 - vse opredelitve novcev so delo dr. P. Kosa.

Stavba znotraj vzhodnega obzidja, t. im. "atrijska hiša" je bila raziskana v leta 1968/69 in o njej raziskovalca poročata,²³ da je stavbni prostor raziskan deloma in da severnega roba stavbišča niso dosegli. Južni trakt stavbe je razdeljen v tri med seboj ločene prostore. V zoženem severnem nadaljevanju stavbe je moči določiti dva prostora, od katerih je za prvi, to je srednji prostor z ostanki podstavkov stebrov, mogoče domnevati, da je atrijsko dvorišče. Stavbo je zanesljivo moč datirati v 4. st., "morda že prej". Pritličje naj bi služilo javnemu namenu. Detajli so zaenkrat neznan, vendar menimo, da je prav zaradi okoliščin, ki so bile nenaklonjene raziskavam, ostalo marsikaj nedorečenega tako glede obsega objekta kot tudi njegove konstrukcije.

Prostor znotraj južnega obzidja, med stolpoma 12 in 13, je bil raziskovan v treh etapah in v razponu dvajsetih let, zato je usklajevanje dokumentacije vprašljivo. Prve raziskave leta 1965²⁴ so ob rušenju in gradnji kinodvorane le bolj opazovale in beležile kot odkrivale in dokumentirale. Antične stavbne ostaline so bile raziskane sondažno.²⁵ Zaščitna izkopavanja na mestu nekdanje Bratinove hiše leta 1984²⁶ so dokumentirala stanje južno od njih in povezuje oba situacij je prispevala k poznavanju zaključenega prostora znotraj obzidja. Prostor je na severni strani zapirala velika stavba I, na vzhodu prvotno samo stanovanjska zgradba (stavba II), h kateri so kasneje prizidane terme, na jugu pa obzidje.

Stavba I je bila odkopana le deloma, zato je predlagana rekonstrukcija (sl. 2) seveda do neke mere vprašljiva. Za izhodišče smo uporabili zelo dobro ohranjene ostaline pod Bratinovo hišo, ki je v celoti uporabila temelje za svoj severni krak. Ostale zidove, odkrite pri naših naknadnih zaščitnih posegih in tiste iz sond leta 1965, smo vsklajevali z osnovo. Do večjih neskladij sicer ni prišlo, kar je iz grafične predloge rekonstrukcije tudi razvidno. Gre očitno za stavbo z ozkim osrednjim dvoriščem. Njen južni trakt je razdeljen v tri razmeroma enako velike prostore, katerih vsi vhodi morajo biti na dvoriščni ali severni strani. Oba stranska vzdolžna trakta sta razdeljena na prečne, razmeroma ozke prostore; v vsakem od traktov sta zanesljivo ohranjena po dva prečna. Rekonstrukcijo tlorisa verjetno smemo dopolni-

ti z enakimi prostori vse do konca raziskanega pokritega kanala zunaj zahodne stene stavbe. Ta kanal se pod južno steno spremeni v zidan kanal z obokom in v loku, s katerim zaobseže še kanalizacijo iz stavbe II in iz term, preide v kloako pod obzidjem med stolpoma 12 in 13. Izpeljava kanala pod jugozahodnim vogalom stavbe I je nenavadno skrivenčena; ima dvojni ostri obrat in dober meter višinske razlike. Zato je bil prostor na jugozahodu stavbe s hodno površino vsaj meter višje od ostalih dveh v južnem traktu. Osrednji in vzhodni prostor južnega trakta, ki sta bila leta 1984 sistematično raziskana, prav tako ne nudita nikakršnih določnejših podatkov o sami stavbi, saj so bili tlaki in hodne površine na istem mestu povsem uničeni s poselitveno kontinuiteto stavbe iz 16. st. Časovna opredelitev stavbe brez spremene arheološkega gradiva je zato vprašljiva. Velika globina in širina temeljev za obodne zidove stavbe bi dopuščala dvoetažnost vsaj v južnem delu zgradbe, obsežne površine prostorov v južnem delu z zaprto južno steno, kjer bi bilo sicer osončenje najbolj dobrodošlo, pa morda kaže, da gre za skladiščne prostore. Razdeljenost stranskih krakov stavbe na ozke prekate morda dopušča domnevo o nastanitvi vojske v njih ali na uporabo za upravo.

Stavba II je prav tako le deloma raziskana, večji del leži pod današnjo Prešernovo cesto. Stavbna kontinuiteta z Bratinovo hišo in z vkopom njene vzhodnega kraka pod cestni nivo je antične stavbne ostaline močno degradirala, tembolj, ker je zadnji antični estrih ležal v višini obstoječega dvorišča pred Bratinovo hišo. Stavba II je bila zgrajena le pet metrov stran od stavbe I. Dobri maltni tlaki s solidno grajeno podlago zanesljivo izkazujejo njen stanovanjski značaj, ostanki pokritih kanalov v južni polovici pa so preslabo ohranjeni, da bi njihovo funkcijo zanesljivo opredelili. V severni polovici stavbe je bil prostor z maltnim podom, ki je bil enkrat obnovljen; na drugem estrihu je debela plast žganine, za tem prostor ni več v rabi. Obodni zidovi stavbe so dobri, dasi so temelji znatno slabši od tistih v stavbi I. Tudi gradbena struktura in maltno vezivo sta različna.

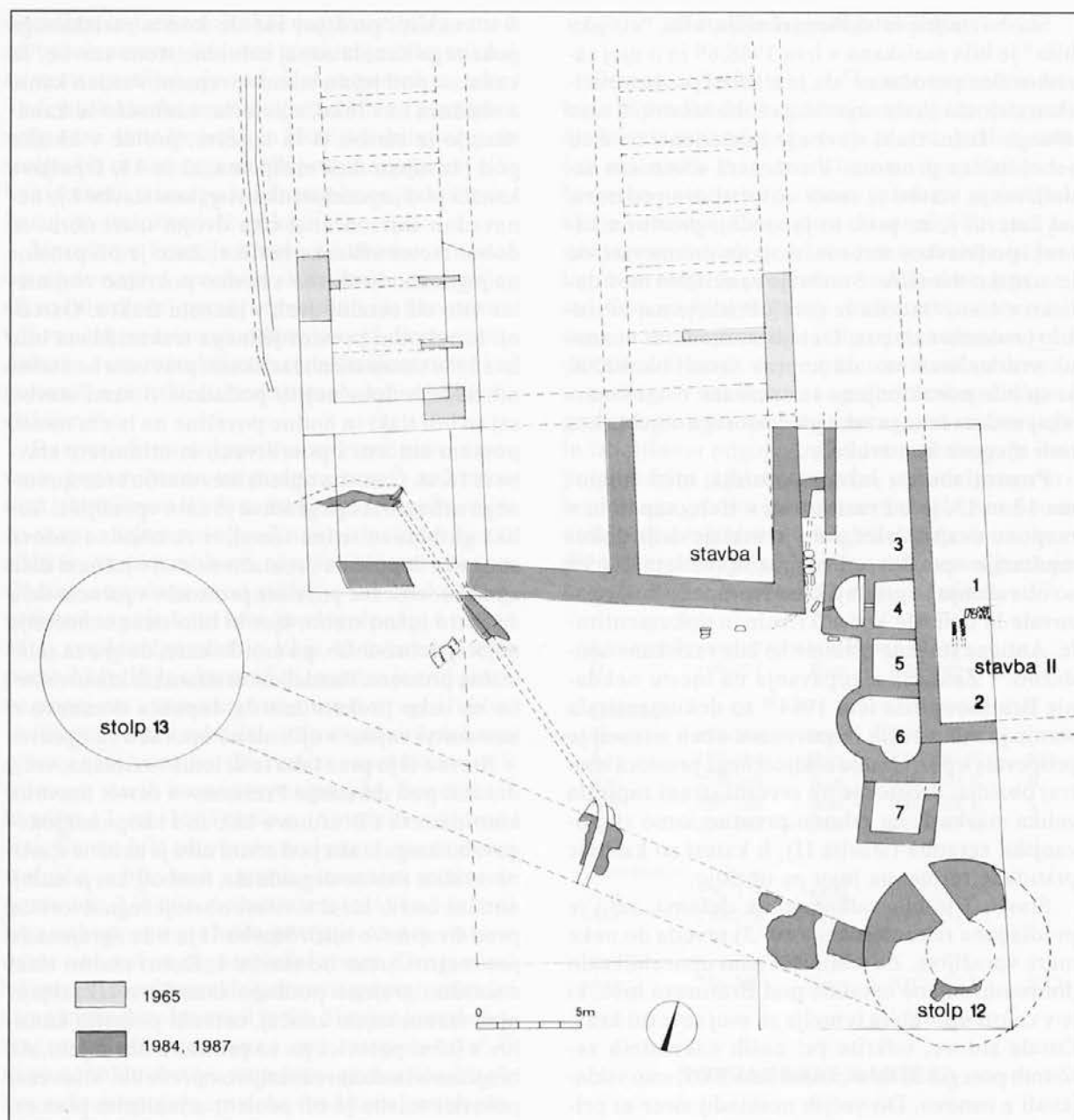
Ob jugozahodni vogal stavbe II in v ozek vmesni prehod do stavbe I je bil kasneje vgrajen prizidek z močno razčlenjenim tlorisom, za katerega funkcija ne more biti sporna, čeprav o suspen-

²³ Op. 20 in Petru, Svolfšak 1980, 45. Gradivo z izkopavanj ni objavljeno.

²⁴ Petru, Svolfšak 1965, 197.

²⁵ D. Svolfšak je ljubeznivo odstopil kopijo dokumentacije, kolikor zadeva našo stavbo I. Temeljno objavo z gradivom bo pripravil sam.

²⁶ Osmuk 1990b, 183-185; Osmuk 1986, 259.

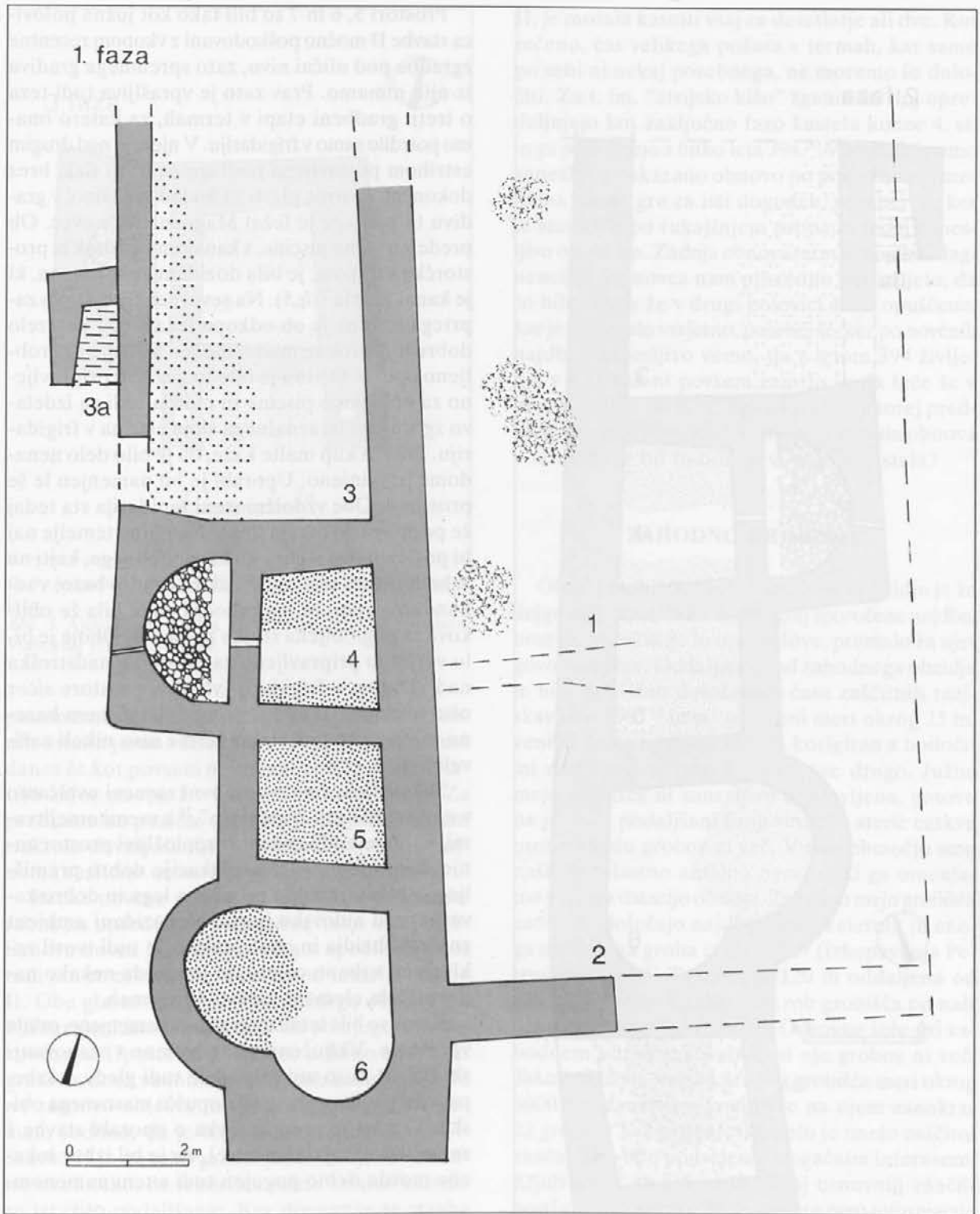

Sl. 2: Ajdovščina - Castra. Antična pozidava znotraj južnega obzidja. Rekonstrukcija delno odkopane stavbe I in stavba II s termami.

Abb. 2: Ajdovščina - Castra. Antike Bebauung innerhalb der südlichen Befestigungsmauer. Rekonstruktion des zum Teil freigelegten Gebäudes I und Gebäude II mit Thermen.

zurah, sicer obveznem sestavnem delu term, nimamo sledov (sl. 3). Ker prva gradbena faza term sovпада z obnovo tlakov v stavbi II, sodimo, da je potekala oskrba term sprva odtod. Z gradnjo prizidka je bil ozki prostor med obema stavbama povsem zaprt, utilitarni prizidek (latrina št. 3 a) se celo nasloni na stavbo I in kanal je vkopan ob njen jugovzhodni vogal. Skrajni severni prostor term (apoditerij?) je moral biti prav tako pokrit, saj ima na podu slab maltni estrih, vendar njego-

va zahodna stena ni bila zidana do strehe. Osrednji prostori term so frigidarij (4), vmesni prostor (tepidarij? 5) in kaldarij z dvema nišama (6). Vsak od njih ima po dva estriha zelo dobre izdelave, vsi pa so v enakih nivojih. Na prvem leži debel sloj žganine, zato sodimo, da je nastal istočasno z drugim estrihom v stavbi II. Tlaki v termah so po požaru obnovljeni, še celo trdnejši so. Za oskrbo kaldarija in ogrevanje je tedaj očitno prizidana manjša lopa (7) s slabim estrihom v istem

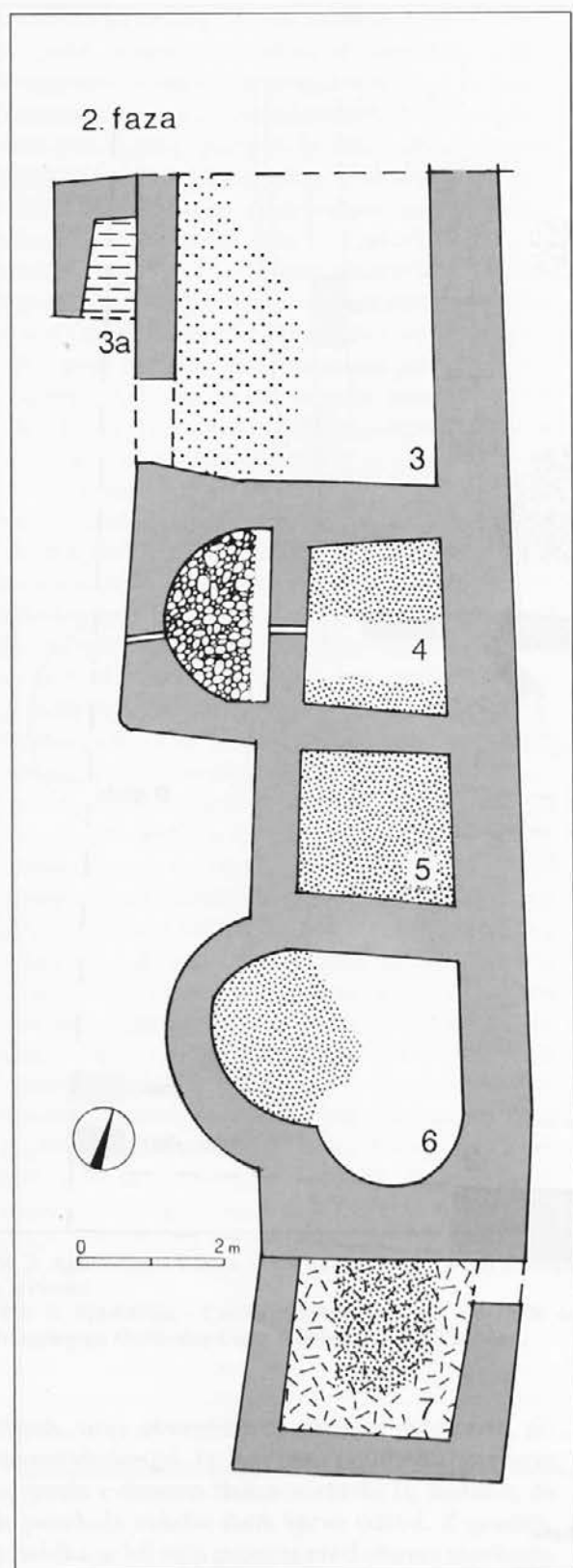
Sl. 3: Ajdovščina - Castra. Stavbna analiza term: 1. faza.

Abb. 3: Ajdovščina - Castra. Gebäudeanalyse der Thermen: 1. Phase.

nivoju, ki je na debelo prekrit s pepelom in žganino (sl. 4).²⁷ Ta očitna gradbena improvizacija

je škodovala urbani zasnovi, saj je prehod ob stolpu 12 skrčila na slab meter širine.

²⁷ Po tehnični strani sorodno zasilno rešitev za ogrevanje kaldarija in oskrbo s toplo vodo poznamo iz predelave v velikih termah v Lambaesisu - Krencker 1929, Abb. 280.

Sl. 4: Ajdovščina - Castra. Stavbna analiza term: 2. faza.
Abb. 4: Ajdovščina - Castra. Gebäudeanalyse der Thermen:
2. Phase.

Prostori 5, 6 in 7 so bili tako kot južna polovica stavbe II močno poškodovani z vkopom recentne zgradbe pod ulični nivo, zato spremnega gradiva iz njih nimamo. Prav zato je vprašljiva tudi teza o tretji gradbeni etapi v termah, za katero imamo potrdilo samo v frigidariju. V njem je nad drugim estrihom postavljena podlaga za tretji tlak, brez dokončne zgornje plasti za hodno površino; v gradivu te podlage je ležal Magnencijev novец. Ob predelno steno piscine, s kanalom za odtok iz prostorčka s tlakom, je bila dozidana tanka stena, ki je kanal zaprla (sl. 5). Na severnem robu tako zaprtega bazena je ob odkopu ležal večji kup zelo dobre hidrofobne malte, močno mešane z zdrobljeno opeko. Očitno je bilo to gradivo pripravljeno za oblaganje piscine in morda tudi za izdelavo zgornjega izravnalnega sloja estriha v frigidariju. Prav ta kup malte kaže, da je bilo delo nenadoma prekinjeno. Uporabi je bil namenjen le še prostor 4. Obe vzdolžni steni tepidarija sta tedaj že porušeni do nivoja tlaka. Na njune temelje naj bi postavili dva stebra ali kaj podobnega, kajti na vzhodni steni smo našli nizko kamnito bazo, v sekundarni uporabi, na zahodni pa je bila že oblikovana poglobljena stojka za steber. Oboje je bilo verjetno pripravljeno za opornike nadstreška nad vhodom v frigidarij (vhodi v prostore sicer niso ohranjeni). Sodeč po nedokončanem bazenu in verjetno tudi tlaku, terme niso nikoli zaživele.

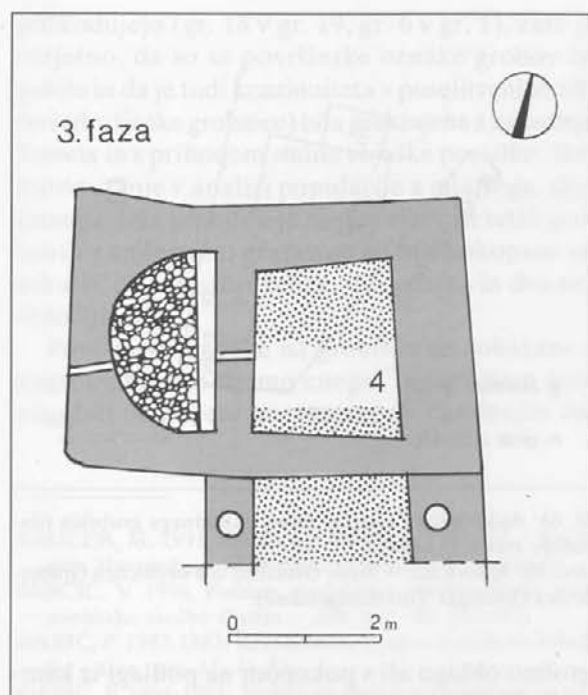
Tukajšnje terme po osnovni zasnovi uvrščamo v najpreprostejši "vrstni tip",²⁸ z vsemi omejitvami, ki jih je nudil zoženi razpoložljivi prostor zanje. Kljub temu je izbor lokacije dobro premišljen: v celoti izredno osončena lega in dobro zaветje pred ajdovsko burjo. Nepozidani ambient znotraj obzidja in obeh stolpov je tudi tvoril zaključeno urbano celoto, ki je morda nekako nadomeščala element palester v termah.

Komu so bile terme pravzaprav namenjene, ostaja vprašanje. Vključene so nedvomno v stanovanjski objekt in so mu pripadale tudi glede oskrbe, prav tako njihov obseg ne dopušča masovnega obiska. Vendar je predpostavka o uporabi stavbe I za vojsko navajala na misel, da je bil izbor lokacije morda delno pogojen tudi s tem namenom.

Datacija

V stratigrafsko dvomljivih okoliščinah močno poškodovanih arheoloških slojev je nadvse težko izvajati časovne opredelitve, še posebej sosledje

²⁸ Krencker 1929, 177.

Sl. 5: Ajdoščina - Castra. Stavbna analiza term: predlog 3. faze.

Abb. 5: Ajdoščina - Castra. Gebäudeanalyse der Thermen: Vorschlag für die 3. Phase.

posameznih gradbenih etap, ki so sicer iz stavbnih ostalin jasno razvidne. Vsekakor pa moramo danes že kot povsem neutemeljeno zavriniti datacijo zidov stavbe I v hadrijansko obdobje.²⁹ Za predkastelno pozidavo imamo pod njenim južnim traktom dovolj sledov, da vemo za njeno popolnoma različno usmeritev in način gradnje.

Redke novčne najdbe so samo posredno uporabne za opredelitev *post quem*, tako oba Aurelianova novca iz podlage tlaka v apoditeriju kot tudi novca cesarja Probusa izpod temelja stavbe II. Obe glavni stavbi znotraj južnega obzidja sta bili zgrajeni istočasno z njim ali po njegovem dokončanju. Upoštevatva osnovno urbano mrežo, ki gradi na obeh vzdolžnih stranicah kastela. Glede na zasnovo objekta in verjetno tudi njegov pomen, sodimo, da je bila prva zgrajena stavba I. Stavba II je nekako prislonjena ob njeno vzhodno stran tako, da izkorišča južno konico kastela za izrazito podaljšanje. Ker dimenzije te stavbe niso znane, je kaj več težko reči. Gradnja prizidka v drugi fazi, istočasno z obnovo tlakov v stavbi

II, je morala kasniti vsaj za desetletje ali dve. Kot rečeno, čas velikega požara v termah, kar samo po sebi ni nekaj posebnega, ne moremo še določiti. Za t. im. "atrijsko hišo" žganinski sloj opredeljujejo kot zaključno fazo kastela konec 4. st. in ga povezujejo z bitko leta 394.³⁰ V termah imamo zanesljivo dokazano obnovo po požaru, zato menimo, da ne gre za isti dogodek, posebej še, ker je stavba II po tukajšnjem propadu tedaj zanesljivo opuščena. Zadnja obnova term in najdba Magnencijevega novca nam posredno nakazujeta, da so bile terme že v drugi polovici 4. st. opuščene, kar je zelo malo verjetno, posebej še, ker po novčnih najdbah zanesljivo vemo, da z letom 394 življenje v Castrah ni povsem zamrlo in da teče še v prvem desetletju 5. st. Vprašljiv ostaja torej predvsem dogodek, zaradi katerega je zastala obnova v termah. Je bil to odhod vojske iz kastela?

ZAHODNO GROBIŠČE

Obstoj grobišča zunaj zahodnega obzidja je že dolgo nesporen,³¹ vendar so zgolj sporočene najdbe, brez točne lokacije in opredelitve, premalo za njegovo omejitev. Oddaljenost od zahodnega obzidja je bila približno določena v času zaščitnih raziskav leta 1987³² in po tej oceni meri okrog 25 m, vendar bo ta podatek morda korigiran z bodočimi raziskavami, tako kot tudi vse drugo. Južna meja grobišča ni zanesljivo ugotovljena, gotovo pa je, da v podaljšani liniji severne stene cerkve proti vzhodu grobov ni več. V tem območju smo našli dvoplastno antično nasutje, ki ga omenjamo v zvezi z datacijo obzidja. Zahodno mejo grobišča zaenkrat določajo najdbe dveh skeletnih in enega uničenega groba iz leta 1967 (izkopavanja Petru-Svoljšak).³³ Ta meja je 120 m oddaljena od zahodnega obzidja. Severni rob grobišča po naši oceni leži nekje pod stavbo Osnovne šole pri zahodnem obzidju; severno od nje grobov ni več. Tako približno omejen prostor grobišča meri okrog 6000 m², zanesljivo znanih je na njem zaenkrat 22 grobov. Vse arheološko delo je imelo zaščitni značaj in je bilo podrejeno drugačnim interesom. Kljub temu menimo, da nekaj osnovnih značilnosti grobišča lahko navedemo kot prvo informacijo (sl. 6a,b). V zahodni polovici grobišča do Ceste 5. maja je z arheološkimi raziskavami ugotovlje-

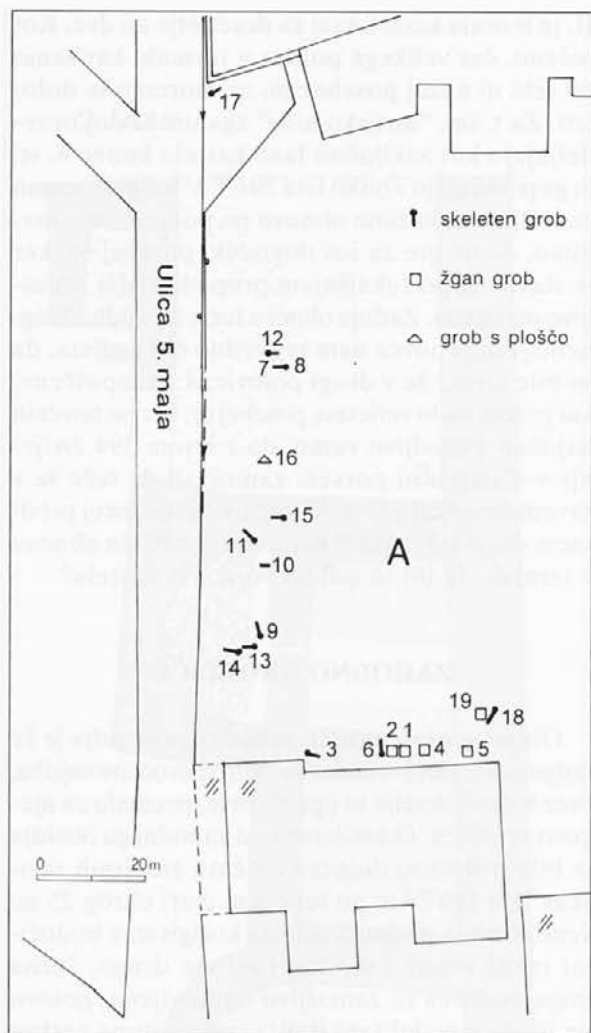
²⁹ Petru 1972, 350.

³⁰ Petru 1972, 351.

³¹ Petru 1975, 120 s starejšo lit.

³² Osmuk 1988, 234; Osmuk 1987, 252.

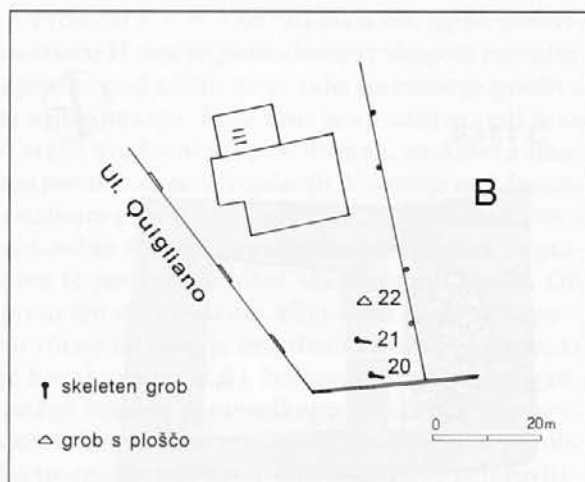
³³ Neobjavljeno. Dokumentacijo je ljubeznivo odstopil D. Svoljšak za izpolnitev prve informacije o grobišču.

Sl. 6a: Ajdovščina - Castra. Tloris zahodnega grobišča (današnje stanje raziskav).

Abb. 6a: Ajdovščina - Castra. Grundriß des westlichen Gräberfeldes (heutiger Forschungsstand).

no dvojje: starejše žgano plano grobišče, katerega najdbe ne segajo preko druge pol. 2. st. n. š., je omejeno na južni pas grobišča, segalo pa je do doslej ugotovljene vzhodne meje in je torej posredno narekovalo tudi zaris linije zahodnega obzidja kastela in morda tudi njegovo dostopno cesto. Ena strnjena vrsta žganih grobov v smeri V-Z je zanesljiva, (gr. 1, 2, 4, 5) od druge, ki leži severneje, je znan le en grob (gr. 19). Vzdolžna sonda ob vzhodnem robu Ceste 5. maja, namenjena izkopu toplovloda leta 1992,³⁴ je bila dobra priložnost za kontrolni izkop na grobišču in sedaj vemo, da v večjem delu grobišča prevladujejo skeletni pokopi v najrazličnejših smereh, z delno

Sl. 6b: Ajdovščina - Castra. Tloris zahodnega grobišča (današnje stanje raziskav).

Abb. 6b: Ajdovščina - Castra. Grundriß des westlichen Gräberfeldes (heutiger Forschungsstand).

grobno oblogo ali s pokopom na podlagi iz kamnitih plošč (gr. 16 in 22 - oba uničena). Urejenost grobov v prečnih vrstah v smeri V-Z je dokaj zanesljiva. Naše ugotovitve potrjujejo tudi najdbe grobov iz leta 1967 (gr. 20-22). Globina grobnih jam je zelo različna, od 0,40 m do 1,20 m. Proti severu pada debelina ilovnate plasti nad prodnato-ilovnato na dnu, ki se ponekod spremeni v čisto peščeno; zdi se, da se zato tudi globina grobnih vkopov proti severu znižuje, vendar bodo to morala potrditi sistematična izkopavanja grobišča. Ohranjenost grobov in grobnih pridatkov je zelo različna. Plitveje vkopani grobovi so bili na obdelovalnih površinah tik ob mestu seveda že močno načeti, globlji so praviloma celi. Vendar je število grobnih pridatkov razmeroma zelo skromno, ob tem je treba upoštevati, da je docela ohranjenih in dokumentiranih doslej le 5 grobov (skeletnih), 4 so deloma odkopani. Le v enem uničenem grobu (gr. 7-8) je popotnica pokojniku bila bogatejša (steklena vrčec in čaša, oljenka, bronasta čebulasta fibula in masiven prstan). Novčene najdbe so redke in niso deli grobnih celot, z izjemo gr. 20, ki je imel 2 novca, eden od teh je menda Teodozijeve.³⁵

Kronološko manj zanesljivi predmeti iz drugih grobov in navedeni podatki časovno opredeljujejo skeletni del grobišča v 4. st. Vsekakor pa samo na podlagi dosedanjih raziskav širše analize grobišča niso možne. Mlajši grobovi posegajo v vrste starejših, žganih grobov in jih deloma tudi

³⁴ Osmuk 1993, 83.

³⁵ Dokumentacija D. Svolfška.

poškodujejo (gr. 18 v gr. 19, gr. 6 v gr. 1), zato je verjetno, da so se površinske oznake grobov izgubile in da je tudi kontinuiteta v poselitveni strukturi (družinske grobnice) bila prekinjena z izgradnjo kastela in s prihodom stalne vojaške posadke. Trenutno stanje v analizi populacije z mlajšega, skeletnega dela grobišča je naslednje: v desetih grobovih z zadostnim gradivom so bili pokopani vsi odrasli, od tega šest žensk, dva moška in dva nedoločljiva.³⁶

Površinske oznake na grobišču so dokazane z nagrobniki, ki z izjemo enega³⁷ v novejšem času niso bili objavljeni posamezno.³⁸ Zgodnejšo da-

tacijo odkopanih arhitekturnih kosov z napisom³⁹ in s tem obstoj pomembnejšega naselja na tleh Ajdovščine v predkastelni dobi potrjujejo v preteklosti odkriti nagrobniki, ki jih je v zadnjem času obdelala M. Šašel Kos.⁴⁰ Od sedem znanih nagrobnikov so časovno opredeljeni štirje: eden v 2. pol. 1. st. pr. n. š., eden v 2. pol. 1. st. n. š. in dva v 2. pol. 2. st. n. š. Datacije dopolnjujejo trenutno znano stanje na grobišču, s tem da je treba starejši del grobišča dopuščati še vse 2. st. n. š. Tembolj smo zato prepričani, da je bilo grobišče močan omejevalni prostorski element pri načrtovanju obrambnih linij kastela.

BAUCER, M. 1991, *Zgodovina Norika in Furlanije*. - Knjižnica Slovenskega bibliofilskega društva 1, Ljubljana.
 FABČIČ, V. 1996, Poizkus modularne rekonstrukcije poznorimske utrdbe Castra. - *Arh. vest.* 48, 131-142.
 HABIČ, P. 1982-1983, Kraški izviri Vipave in njihovo zaledje. - *Acta cars.* 11, 41-57.
 HABIČ, P. 1984-1985, Vodna gladina v notranjskem in primorskem krasu Slovenije. - *Acta cars.* 13, 1984-1985, 63-67.
 KRENCKER, D. in E. KRÜGER 1929, *Die Trierer Kaiserthermen* 1. - Augsburg.
 OSMUK, N. 1986, Ajdovščina. - *Var. spom.* 28, 258-260.
 OSMUK, N. 1987a, Ajdovščina. Castra. - *Arh. preg.* 28, 125-127.
 OSMUK, N. 1987b, Ajdovščina. - *Var. spom.* 29, 252.
 OSMUK, N. 1988, Ajdovščina. - *Var. spom.* 30, 233-236.
 OSMUK, N. 1990a, Ajdovščina. - *Var. spom.* 32, 167-169.
 OSMUK, N. 1990b, Obzidje rimske utrdbe Castra v Ajdovščini. - *Arh. vest.* 41, 183-198.
 OSMUK, N. 1991a, Obnovljena antika v Ajdovščini - tri desetletja kasneje. - *Var. spom.* 33, 115-127.
 OSMUK, N. 1991b, Ajdovščina (Castra), zahodno obzidje - konservacija. - *Var. spom.* 33, 210.

OSMUK, N. 1992, Ajdovščina. - *Var. spom.* 34, 191.
 OSMUK, N. 1993, Ajdovščina. Zahodno grobišče. - *Var. spom.* 35, 83.
 PETRU, P. 1960-1961, Ajdovščina. - *Var. spom.* 8, 236-237 in 244-245.
 PETRU, P. 1965, Obnovljena antika v Ajdovščini. - *Var. spom.* 10, 131-144.
 PETRU, P. 1969, Ajdovščina - Neue Ausgrabungsergebnisse. - V: *Roman Frontier Studies 1969*, 178, Cardiff 1974.
 PETRU, P. 1972, Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. - *Arh. vest.* 23, 343-366.
 PETRU, P. 1975, Ajdovščina. - V: *ANSI*, 120.
 PETRU, P. in D. SVOLJŠAK 1965, Ajdovščina. - *Var. spom.* 10, 197.
 PETRU, P. in D. SVOLJŠAK 1980, Ajdovščina. - V: *Rešena arheološka dediščina Slovenije. 1945-1980*, 45, Ljubljana.
 SVOLJŠAK, D. 1968-1969, Ajdovščina. - *Var. spom.* 13-14, 155-157 in 185-186.
 SVOLJŠAK, D. in B. ŽBONA-TRKMAN 1986, Novi napisi v Posočju. - *Arh. vest.* 37, 385-398.
 SCHMID, W. 1923-1924, Römische Forschung in Österreich 1912-1924. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 15, 186-188.

Ajdovščina - Castra. Forschungsstand (1994)

Zusammenfassung

Der Grundriß des Kastells Castra ist endgültig bekannt (Abb. 1); der Eingang wird auf der Südwestseite vermutet, zwischen den Türmen 1 und 2.¹⁻¹³ Wenn er durch zwei Türme befestigt war, gab es in der Tat 16 Türme, wie die alten Chronisten schreiben.¹⁻¹⁹ Die unregelmäßige Grundrißform des Kastells ist durch den Zusammenfluß an dessen Nord-

seite und durch die Schwierigkeiten bei Überschwemmungen bedingt; unserer Auffassung nach stellt das jetzige Lokavšček-Flußbett eine antike, für Verbesserung der Kastellbefestigung bestimmte Regulation dar.¹⁴⁻¹⁷ Die Datierung des Befestigungswerkbaus reicht in die 70er Jahre des 3. Jhs. n. Chr. Die Analyse der Gebäudereste vom Südteil erlaubt

³⁶ Analiza je delo dr. Tatjane Tomazzo-Ravnik (grobovi iz leta 1992).

³⁷ Svoljšak, Žbona-Trkman 1986, 389, t. 1 (s star. lit.).

³⁸ Petru 1975, 120.

³⁹ Petru 1972, 350; arhitekturne kose, to je dele kamnite preklade z napisom in dele arhitrava datira v hadrijansko obdobje.

⁴⁰ Neobjavljeno. Zahvaljujem se dr. M. Šašel Kos za ljubeznivost pri posredovanju študijsko pripravljenega gradiva za arheološko razstavo v Ajdovščini.

eine Rekonstruktion eines größeren Gebäudes (Abb. 2 - Gebäude I), dessen südlicher Teil mit drei Räumen hinreichend erforscht wurde. Der Nordteil mit Hof und den beiden, in enge Kammern geteilten Seitentrakten wurde auf der Grundlage von Sondierungen ergänzt. Vermutlich handelt es sich um ein Verwaltungs- oder Militärgebäude mit Lagerräumen im Südteil (*amentaria*?). Das danebengelegene Wohngebäude mit später angebauten Thermen (Abb. 2 - Gebäude II) bildet ein geschlossenes Ambiente innerhalb der südlichen Befestigungsmauer.²⁴⁻²⁸ Ungefähr in das Ende des 3. und das 4. Jh. datiert, wurde das gesamte Gebäude später errichtet als das Befestigungswerk, deswegen korrigieren wir jetzt Petrus Datierung aus dem Jahre 1972 (Petrus 1972, 350) in die Zeit Hadrians.^{29,30}

Nada Osmuk

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine

Delpinova 16

SI-5100 Nova Gorica

Das westliche Gräberfeld ist zur Zeit nur in drei kleineren Bereichen erforscht; bekannt sind 22 Grabeinheiten, davon sind drei völlig zerstört, zum Teil sind 8 beschädigt, und zum Teil drei freigelegt.³¹⁻³⁴ Das ältere Brandflachgräberfeld liegt im südlichen Bereich des bekannten Gräberfeldareals und gehört offensichtlich zur Siedlung der an der Straße gelegenen Raststation in Ajdovščina (*mansio*).³⁵⁻³⁹ Die auch mit Hilfe der Grabsteine⁴⁰ durchgeführte Datierung reicht in die Zeit vom 1. Jh. v. Chr. bis zum Ende (?) des 2. Jhs. n. Chr. Der Teil mit den Skelettgräbern ist in querverlaufenden Reihen in Ost-West-Richtung angeordnet, die Richtungen der Gräber selbst sind durchaus verschieden. Von ihrer Grabarchitektur kennen wir bescheidene Verkleidungen der Grabgruben mit Steinplatten (?). Das Gräberfeld wird vorerst in das 4. Jh. datiert.

Poizkus modularne rekonstrukcije poznorimske utrdbe Castra

Viljem FABČIČ

Izvleček

Avtor je opravil poskus modularne rekonstrukcije, ki je dal nekatere zanimive izsledke. Pokazali sta se dve različno orientirani mreži, kar je posledica dejstva, da so bile Castra grajene na starejšem pozidanem območju. Prav tako je uspel nakazati potek glavne komunikacije in lego obeh vhodov v utrdbo.

Predstavil bom nekaj hipotez, ki so se porodile ob študiji geometrije območja utrdbe Castra in arheoloških najdb v tem območju.

Ideja za mojo raziskavo se je porodila ob predavanjih prof. Kurenta s Šole za arhitekturo v Ljubljani. Njegov postopek pri rekonstrukciji posameznih rimskih mest, kot so Emona, antični Split in druga, in moje veselje do geometrije sta me napeljala na idejo geometrične preveritve ajdovske utrdbe.

Mesta, ki jih je analiziral, seveda niso primerljiva z ajdovsko utrdbo; ta je obsegala območje 100 x 140 rimskih pasusov. Na območju, ki obsega površino štirih emonskih insul, je smiselno iskati geometrijo s precej manjšimi modeli.

Svoje delo sem začel z analizo franciscejskega katastra iz leta 1840 (*t. 1*). Na tem posnetku že bežen pogled pokaže določeno geometrično pravilnost. Na njem je še vedno zlahka čitljiv obseg utrdbe, razberemo lahko nekaj stolpov in lokacije drugih. Obzidju lahko sledimo skoraj v celoti, manjka le nekaj fragmentov v območju južnega dela.

Glavna zanimivost v zvezi z mojo študijo pa je aglomeracija stavb, zlasti teh v zgornji polovici tlorisa, torej v severni polovici utrdbe. Njihova ortogonalna zasnova in podrejanje ulic tem stavbnim linijam nakazuje svojevrsten geometričen vzorec (ulice se prebijajo skozi mrežo stavb, namesto da bi njihova kontinuiteta določala stavbne linije).

Abstract

The author attempted a modular reconstruction of Castra, with several interesting results. Two differently oriented networks are apparent, indicating that Castra was built at a previously walled location. The route of the main streets and the site of both entrances to the fortress have been located in this manner.

Če iz tega izluščimo izrazitejše stavbne linije, dobimo zaporedje črt, ki sestavljajo mrežo, razdalje med posameznimi črtami dajejo v rimskih pasusih izraženo razmerje 5 proti 6 (*t. 2*). Seveda moramo ta podatek jemati z veliko mero tolerance. Natančnost ni njegova vrlina, zasnova in globalne dimenzije pa so dovolj verodostojne.

Rimljani so bili natančni graditelji, imeli so sistem, ki je veljal od obale Atlantskega oceana do Rdečega morja in Perzijskega zaliva. Razvili so modularni sistem, ki se je upošteval povsod po imperiju in v vseh detajlih gradnje. Skratka sistem, ki ga od Rimljanov naprej ne srečamo več, tudi zdaj ne, kljub vsem gradbeniškim standardom in dogovorjenim merskim ter modularnim sistemom.

Njihov merski sistem je bil sestavljen iz obilja merskih enot, ki pa so bile med seboj v določenih razmerjih. V gradbeništvu lahko jemljemo kot osnovno enoto *pasus*, prevedeno v dvojni korak, dolžine 147,87 cm. Pri manjših razdaljah in kot dopolnilo pasusu je odločilen še *pes*, torej čevelj dolžine 29,57 cm, natančno petina pasusa.

Iz svojih mer so za potrebe gradbenega zakoličenja zasnovali modularni sistem. Lokacija vseh glavnih zidov je bila določena po tej modularni mreži. Zid je bil prislonjen ob črto modularne mreže s svojo levo ali desno stranico. Obodni zidovi stavb so bili postavljeni tako, da je hiša v bruto obsegu segala od ene do druge modularne črte.

Delo sem nadaljeval z računalniškim posnetkom (t. 3; posnetek je naredila Geodetska uprava Ajdovščina posebej za to študijo). Posnetek sedanjega stanja omogoča povsem natančno delo; v primerjavi s franciscejskim katastrom je tu natančnost zagotovljena. Tudi v sedanjem urbanem kontekstu je obris utrdbe še vedno lepo viden, območje antične pozidave izstopa s svojo koncentrirano pozidavo in čitljivim obsegom.

Na izrezu območja antične utrdbe iz urbane celote (t. 4) lahko opazimo še jasno zaznavno ortogonalno stavbno mrežo, spet predvsem v severnem delu utrdbe. Južni del obsega večje praznine in tudi nekaj večjih gradbeniških posegov. Zato v tem območju težko razberemo starejšo gradbeno fazo.

S poizkušanjem različnih kombinacij razmerij v mreži se je tudi tu takoj najbolje izkazalo razmerje 5 pasusov proti 6. Vendar je na podlagi sedanjega stavbnega fonda težko natančno določiti sistem modularne mreže (t. 5).

V tej mreži so nakazane posamezne linije, ki odstopajo od razmerja 5 proti 6. Tudi te potekajo po zelo izrazitih fasadnih linijah, zato menim, da je treba puščati določeno fleksibilnost pri zasnovi mreže. Izrazitejše odstopanje je v severovzhodnem delu mreže. Tu se pojavljajo linije, ki so za dva pasusa odmaknjene od sistema mreže 6 pasusov, kar nakazuje možnost obstoja ločnice med obema deloma naselja, koridorja, ulice.

Do pomembne potrditve moje zasnove modularne koordinacije je prišlo ob nanašanju večkratnikov šestih pasusov teh linij čez celotni tloris. Tudi na drugi strani utrdbe je namreč očitno ujemanje stavbnih linij z mojo mrežo.

Zanimiva deformacija se pojavlja v južnem delu utrdbe. Kljub šibkemu stavbnemu fondu se tudi tu nakazuje oblika mreže. Ta mreža ima povsem svojo usmeritev. Več dejavnikov je, ki kažejo na to, da je bila Castra zgrajena na starejšem pozidanem območju, da se je torej poznejša, bolj regularna gradnja podrejala starejši. To tudi pojasnjuje pojav sistema dveh mrež - južne in severne - s stičiščem na črti verjetne glavne komunikacije skozi utrdbo.

V severnem delu območja utrdbe, lahko opazimo enotno usmerjenost stavb. Naj opozorim, da orientacija mreže odstopa od smeri sever-jug, kar je pri Rimljanih značilen pojav. Orientacijo so bolj ko nebesne smeri določali smer vetrov, os glavnih poti, rečni bregovi, morska obala.

Na sliki lahko vidimo ujemanje obstoječih stavb z mrežo, ki je prikazana poudarjeno (t. 6). Debelejše črte pomenijo ujemanje obstoječe tlorisne mreže z mojo hipotetično modularno mrežo. Zidovi obstoječih stavb ponekod nekoliko odstopajo od antične mreže, vendar se z upoštevanjem do-

ločene tolerance pokaže presenetljiva dolžina ujemanja. V poštev so prišle tiste stavbne linije, katerih odstopanja od mreže niso večja od polovice pasusa, torej debeline konstruktivnega zidu. Takega ujemanja je zlasti v zgornjem delu precej. Gostota ujemanja v določenih delih kar sama kristalizira modularno mrežo.

Na sliki arheoloških najdb na območju utrdbe (t. 7) so predstavljeni vsi odkopani in registrirani ostanki rimskih gradenj. Žal je potrjenih najdb na tem območju zelo malo. Znan je odnos lokalnih prebivalcev in njihov strah do odkritja teh stvari, prav tako odnos uradnih oseb in neprimerna zakonodaja za to področje. Vemo, da se pri vsaki prenovi, pri vsakem gradbenem posegu na tem območju pokažejo starejše gradbene strukture, vendar te informacije ne pridejo do strokovnih služb. Znane so samo s temi skromnimi lokacijami.

Na sliki rekonstrukcije gradbene mreže (t. 8) je prikazan očiščen tloris, ki vsebuje obzidje (potrjeno z izkopaninami in nato z logičnim nadaljevanjem na neraziskanih območjih), najdbe antičnih zidov in modularno mrežo. Najdbe na dvorišču blagovnice Nanos odkrivajo zanimivo kombinacijo dveh smeri na eni povezani stavbni strukturi. Objekt stoji na stičišču obeh smeri in obsega tudi sistem obeh mrež. Podatke o tej hiši sem prejel šele po izdelani zasnovi za obe mreži, zato je ta hiša prijetna potrditev moje teze. Nenavadna kombinacija dveh ortogonalnih smeri zidov je prispevala bistveno odkritje pri moji študiji. Če namreč potegnemo os med obema paralelnima zidoma, ki sta v razdalji štirih pasusov, naletimo na sredino hiše na drugi strani Lavričevega trga (t. 9). Tloris te hiše se popolnoma ujema z rimskimi merami, in sicer v razmerju 7 x 10 pasusov (pri tem odstopanje ne presega nekaj centimetrov). Hiša se tudi ujema z usmeritvijo južne mreže. Nadaljevanje te osi proti vzhodnemu in zahodnemu obzidju nam nakaže še eno posebnost. Na sliki položaja vhodov (t. 9) so predstavljene osne razdalje med stolpi. Ker je večina stolpov že natančno pozicionirana, manjkajoče stolpe pa je tudi zlahka določiti glede na potek obodnega zidu, lahko jemljemo te razpone za verodostojne. Razponi rahlo variirajo, ker se je obzidje prilagajalo obstoječim stavbam. Ti razponi se gibljejo v dolžinah od 25,8 do 30,9 pasusa, tako da je povprečje okrog 27,7 pasusa. Iz tega povprečja pa izraziteje izstopata dva razpona, eden je na vzhodni strani, in sicer 34,9 pasusa, drugi je na zahodni strani, z razponom 41,1 pasusa. Prej omenjena os zadene obe stranici obzidja točno v sredini obeh povečanih razponov. Na podlagi teh dejstev izpeljujem hipotezo, da je smer te osi identična z lokacijo glavne

komunikacije v utrdbi ter hkrati natančno določa pozicijo obeh vhodov v utrdbo. Vzhodni vhod je na mestu današnjega vstopa v stari del Ajdovščine skozi "kalono" pri blagovnici Nanos. Zahodni vhod se nahaja za stavbo nekdanje Lavričeve knjižnice, notranja stran vhoda je na dvorišču stanovanjske hiše.

Zaključek

Načelo moje mreže naj bi bilo pozicionirati antične zidove brez uporabe "krampa in lopate", da

pa bi dosegli to raven bi bilo potrebnih vseeno nekoliko več najdb in potrdil tega sistema. Moja hipoteza ne determinira rimske modularne mreže, pač pa nakazuje možni sistem gradbene zasnove.

Če ponovim, z nekoliko več najdbami bi lahko natančno določili mrežo, ki bi nam povedala, na katerih mestih bi ob kopanju lahko s precejšnjo verjetnostjo naleteli na pomembnejši zid rimske hiše.

Versuch einer modularen Rekonstruktion der spätrömischen Befestigung Castra

Zusammenfassung

Vorgestellt werden die Hypothesen, die sich beim Studium der Geometrie des Bereiches Castra und der archäologischen Funde in diesem Bereich ergeben haben.

Zunächst wurde das französische Kataster aus dem Jahre 1840 analysiert (Taf. 1). Das Hauptinteresse der Studie gilt der Agglomeration von Gebäuden, vornehmlich in der oberen Hälfte des Grundrisses, also in der Nordhälfte von Castra. Sein orthogonales Konzept und die Anpassung der Straßen an die Gebäudeliniien läßt ein eigentümliches geometrisches Muster erkennen (die Straßen zwingen sich durch das Gebäudenetz, anstelle die Gebäudelinie zu bedingen). Wenn wir die ausgeprägteren Gebäudeliniien herausgreifen, erhalten wir eine Reihenfolge von Linien, die ein Netz bilden; der Abstand zwischen den einzelnen Linien ergibt das in den römischen Passus ausgedrückte Verhältnis 5 zu 6 (Taf. 2). Natürlich ist diese Angabe mit Vorbehalt zu betrachten.

Später wurde eine Computeraufnahme analysiert (Taf. 3). Die Aufnahme des heutigen Zustandes ermöglicht eine äußerst genaue Arbeit, im Unterschied zum französischen Kataster, denn hier ist die Genauigkeit gewiß. Auch im jetzigen urbanen Kontext ist der Umriss von Castra noch immer gut erkennbar, der Bereich der antiken Überbauung hebt sich ab durch seine Gebäudekonzentration und den gut erkennbaren Umfang. Im Sektor des antiken Castra-Bereiches (Taf. 4) kann man noch ein gut erkennbares orthogonales Gebäudenetz beobachten. Bei Versuchen verschiedener Kombinationen von Verhältnissen im Netz erwies sich auch hier das Verhältnis 5 zu 6 Passus am geeignetsten. Jedoch läßt sich auf der Grundlage des heutigen Gebäudefonds das System eines Modulnetzes nur schwer genau bestimmen (Taf. 5). In diesen Netz sind die einzelnen Linien angedeutet, die vom Verhältnis 5 zu 6 abweichen. Auch diese Linien verlaufen durch sehr ausgeprägte Fassadenlinien, deswegen muß man beim Konzept des Netzes eine gewisse Flexibilität einräumen.

Das Konzept der Modulkoordination wurde beim Eintragen der Vielfachen von sechs Passus dieser Linien im gesamten Grundriß bestätigt. Wir stoßen nämlich auch auf der anderen Seite von Castra auf eine Übereinstimmung der Gebäudeliniien mit dem Netz (Taf. 6). Eine interessante Deformation findet sich im südlichen Teil von Castra. Trotz geringem Gebäudefonds wird auch hier die Netzform angedeutet. Dieses Netz hat eine völlig eigene Orientierung. Viele Faktoren deuten darauf hin, daß Castra auf einem älteren

bebauten Bereich errichtet wurde, die spätere reguläre Bebauung ordnete sich demnach der älteren unter. Das erklärt auch das System zweier Netze - eines nördlichen und eines südlichen, mit einer Kontaktstelle auf der Linie der mutmaßlichen Hauptverkehrsverbindung durch Castra.

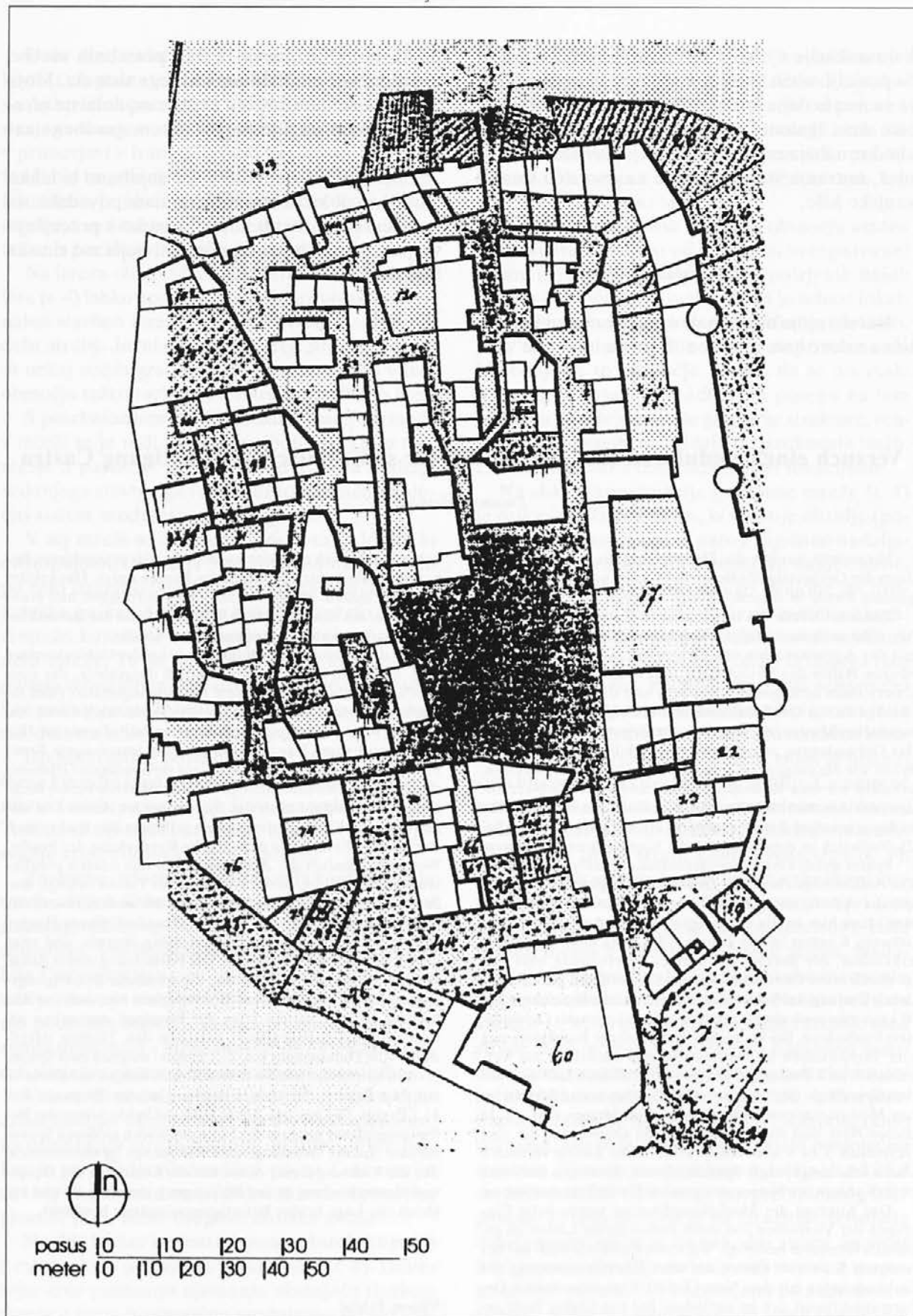
Auf der Abbildung der Rekonstruktion des Gebäudenetzes (Taf. 8) ist ein freigelegter Grundriß dargestellt, der eine durch Ausgrabungen bestätigte Befestigungsmauer (und logische Fortsetzungen in unerforschten Bereichen), Funde von antiken Mauern und ein Modulnetz enthält. Funde im Hof des Warenhauses Nanos enthüllen eine interessante Kombination zweier Richtungen auf einer verbundenen Gebäudestruktur. Das Gebäude steht an der Kontaktstelle beider Richtungen und umfaßt auch das System beider Netze. Die ungewöhnliche Kombination zweier orthogonaler Richtungen der Mauern lieferte die wesentliche Entdeckung der Studie. Wenn wir nämlich die Achse zwischen den beiden parallelen Mauern ziehen, deren Abstand vier Passus beträgt, stoßen wir auf die Mitte des Hauses auf der anderen Seite des Platzes Lavričev trg (Taf. 9). Der Grundriß dieses Hauses stimmt mit den römischen Maßen völlig überein, und zwar im Verhältnis von 7 x 10 Passus. Die Fortsetzung dieser Achse in Richtung auf die östliche und die westliche Befestigungsmauer deutet noch auf eine Besonderheit hin. Auf der Abbildung (Taf. 9), wo die Lage der Eingänge angegeben ist, werden die Achsenabstände zwischen den Türmen dargestellt. Vom Durchschnitt (ca. 27,7 Passus) weichen zwei Spannweiten deutlicher ab, die eine befindet sich an der Ostseite mit 34,9 Passus, die andere dagegen an der Westseite mit 41,1 Passus. Die besagte Achse trifft auf beide Seiten der Befestigungsmauer genau in der Mitte der beiden größeren Spannweiten. Auf der Grundlage dieser Tatsachen ist anzunehmen, daß die Richtung dieser Achse mit der Lozierung der Hauptverkehrsverbindung in der Befestigung identisch ist und zugleich die Lage beider Befestigungseingänge bestimmt.

Viljem Fabčič

Studio 3, atelje za arhitekturo d.o.o.

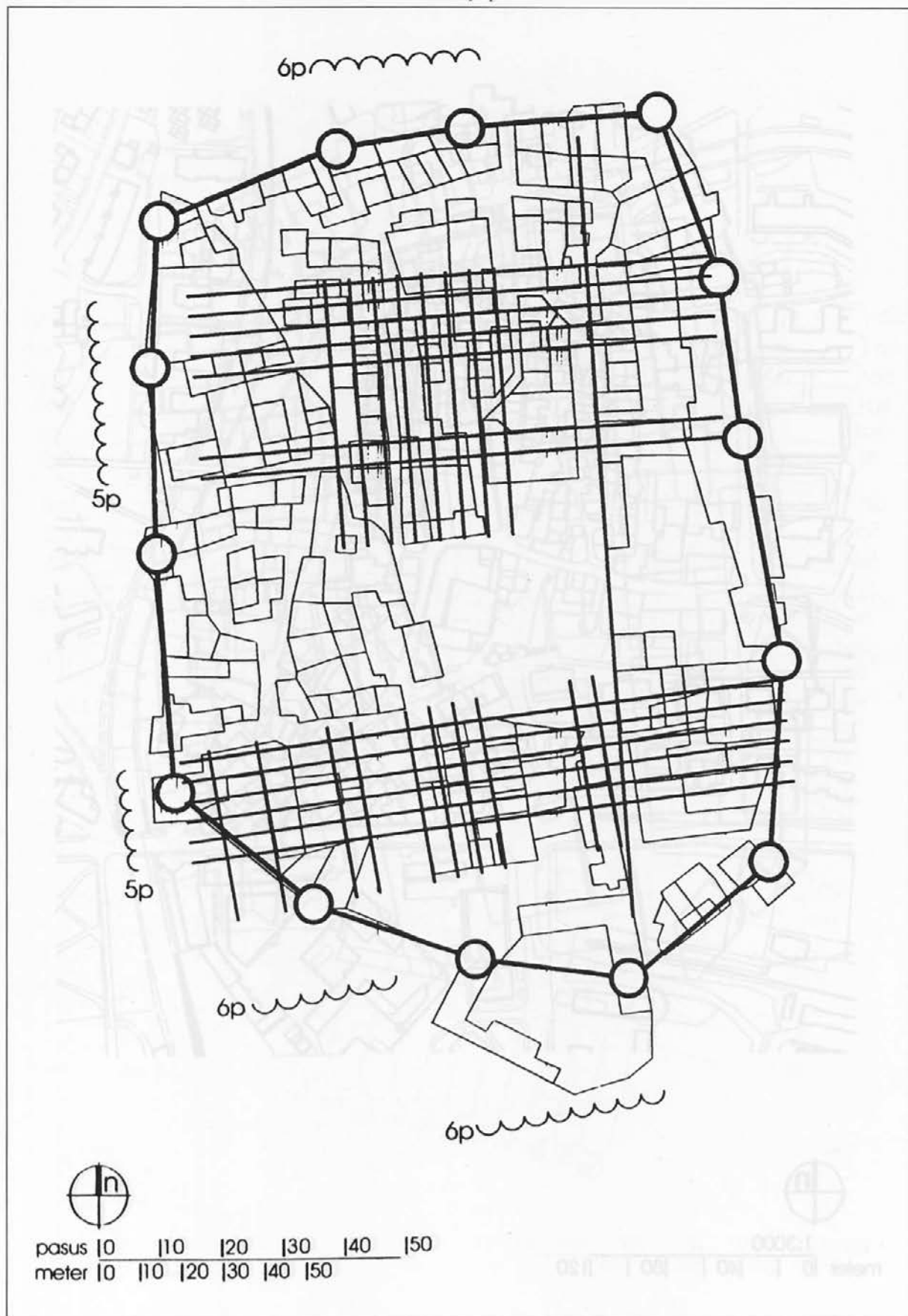
Goriška 25

SI-5270 Ajdovščina

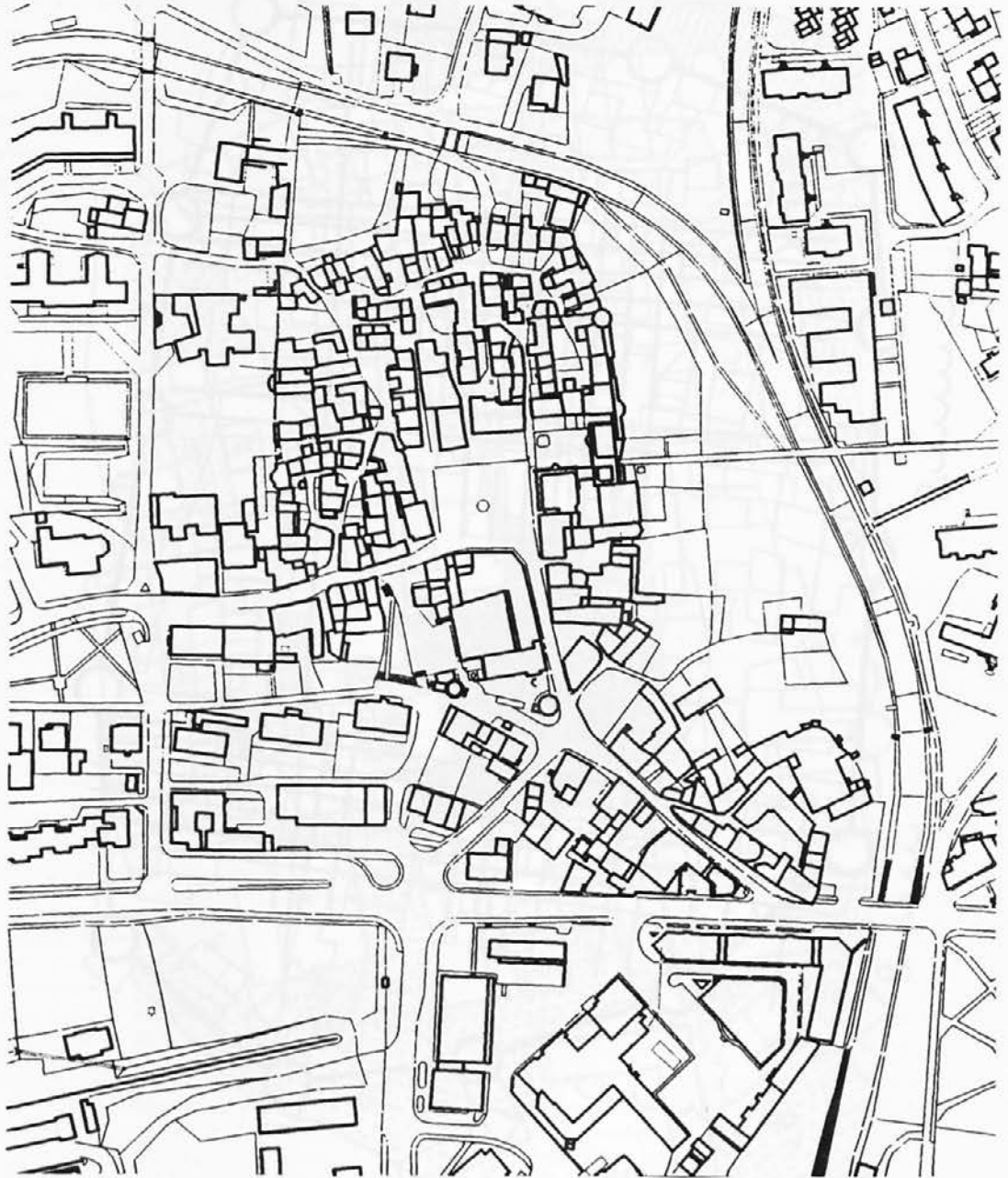

T. 1: Castra. Rekonstrukcija - franciscejski kataster l. 1840.

Taf. 1: Castra. Grundriß des Kastells in Ajdovščina nach dem franziszeischen Kataster (1840).

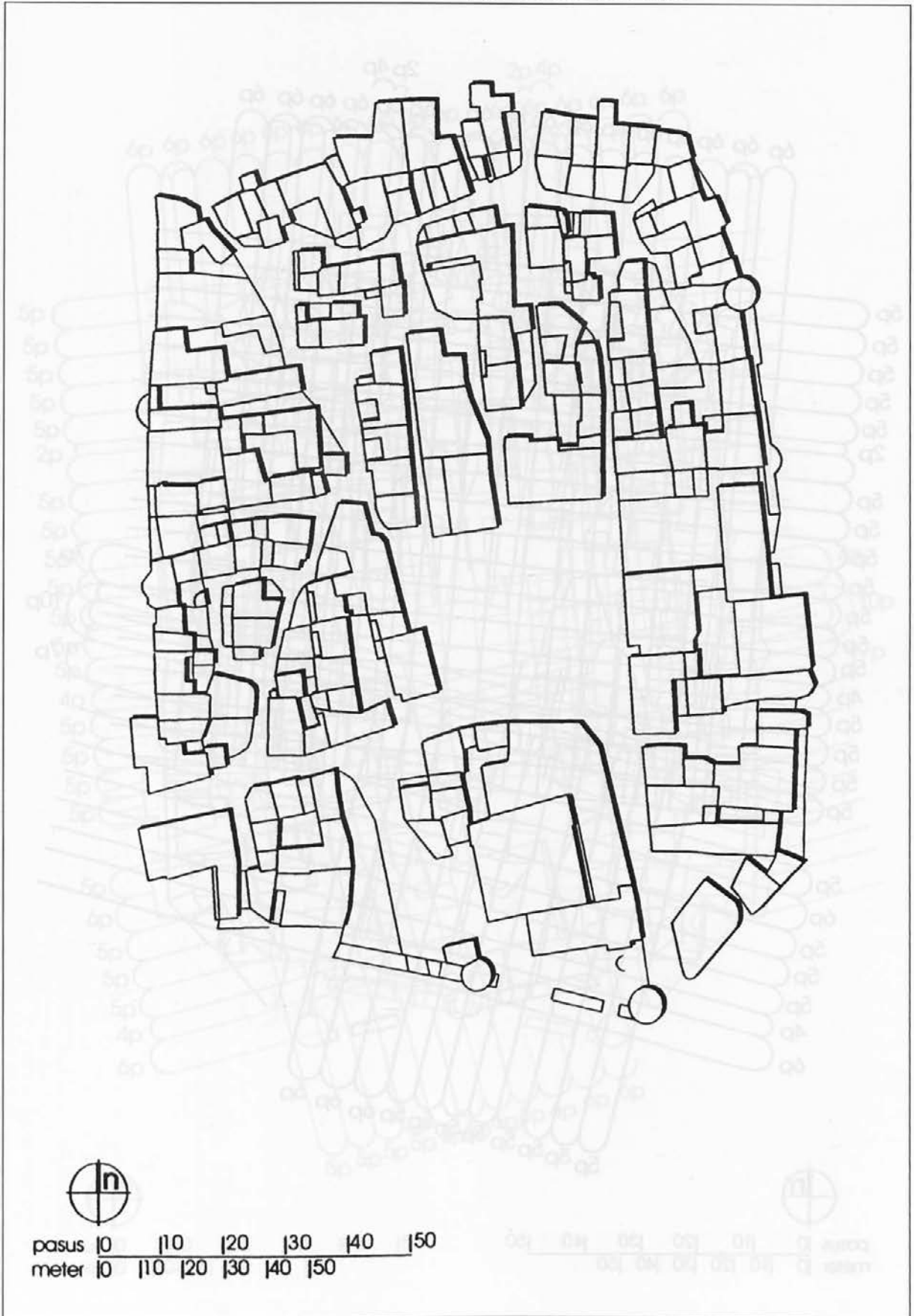

T. 2: Castra. Fragmenti mreže - franciscejski kataster l. 1840.
Taf. 2: Castra. Netzfragmente - franziszeisches Kataster.

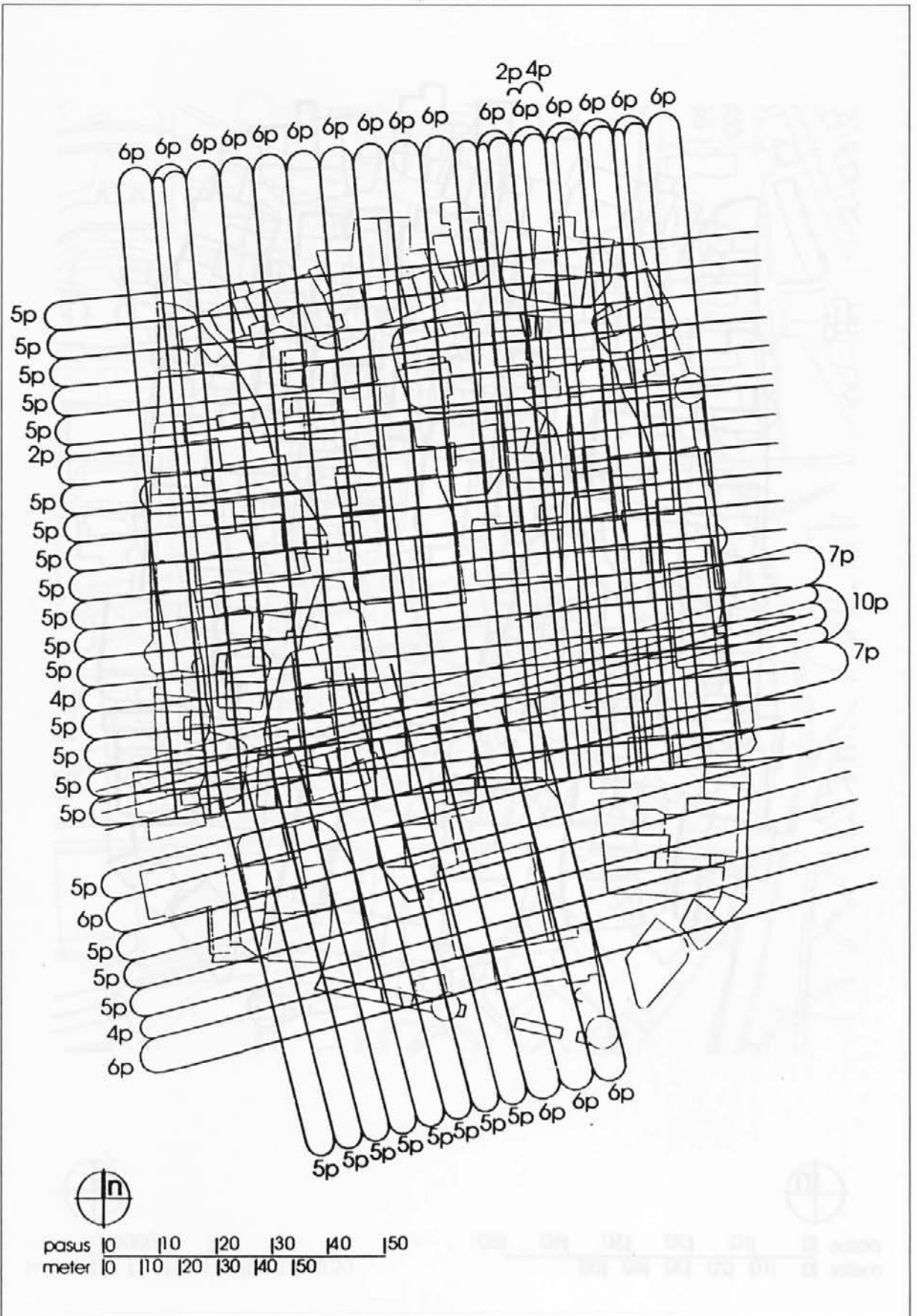
1:3000
meter | 0 | | 40 | | 80 | | 120

T. 3: Castra v urbanem kontekstu - geodetski posnetek l. 1994.
Taf. 3: Castra im urbanen Kontext - geodätische Aufnahme von 1994.

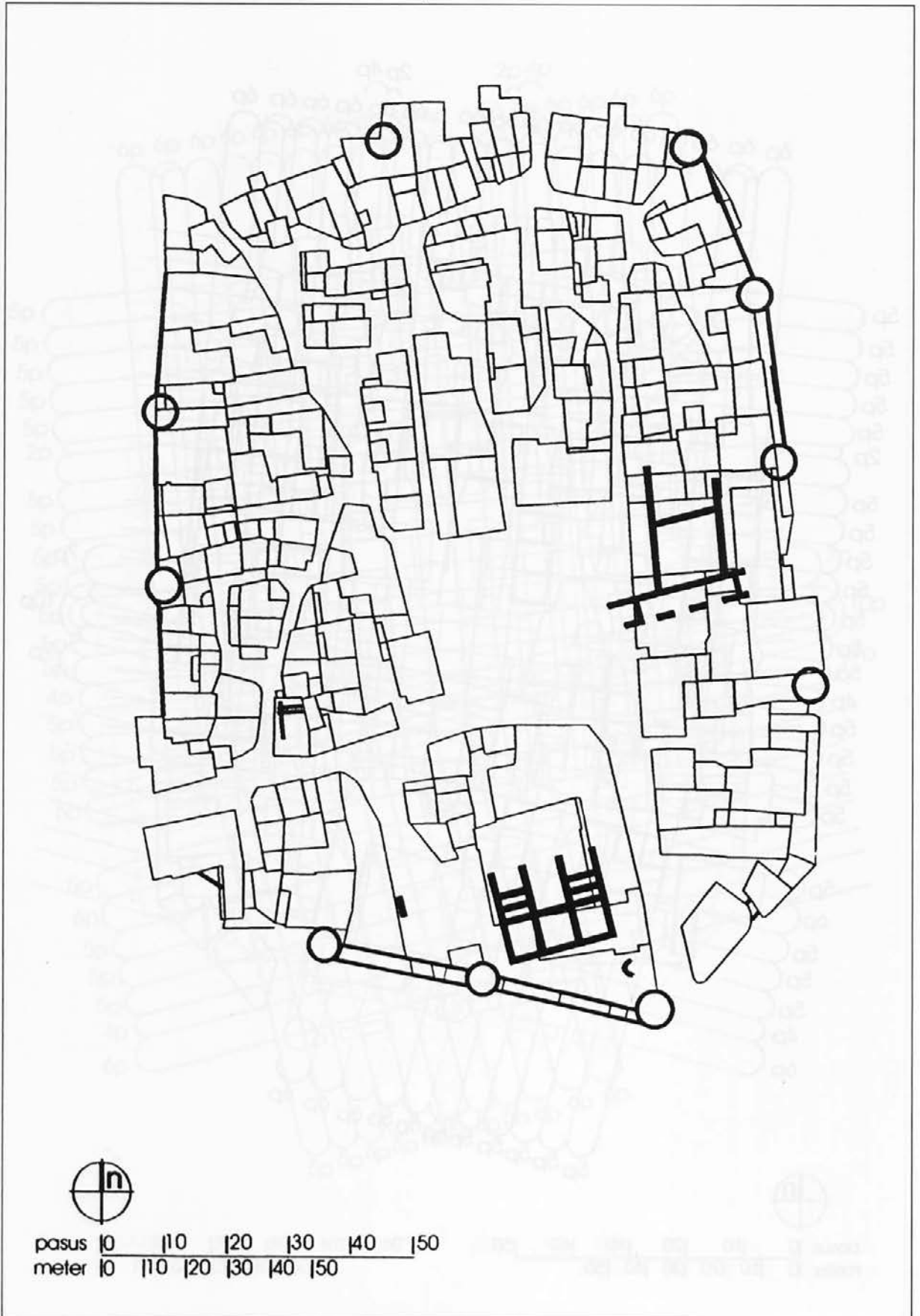

T. 4: Castra. Geodetski posnetek l. 1994.

Taf. 4: Castra. Geodätische Aufnahme von 1994.

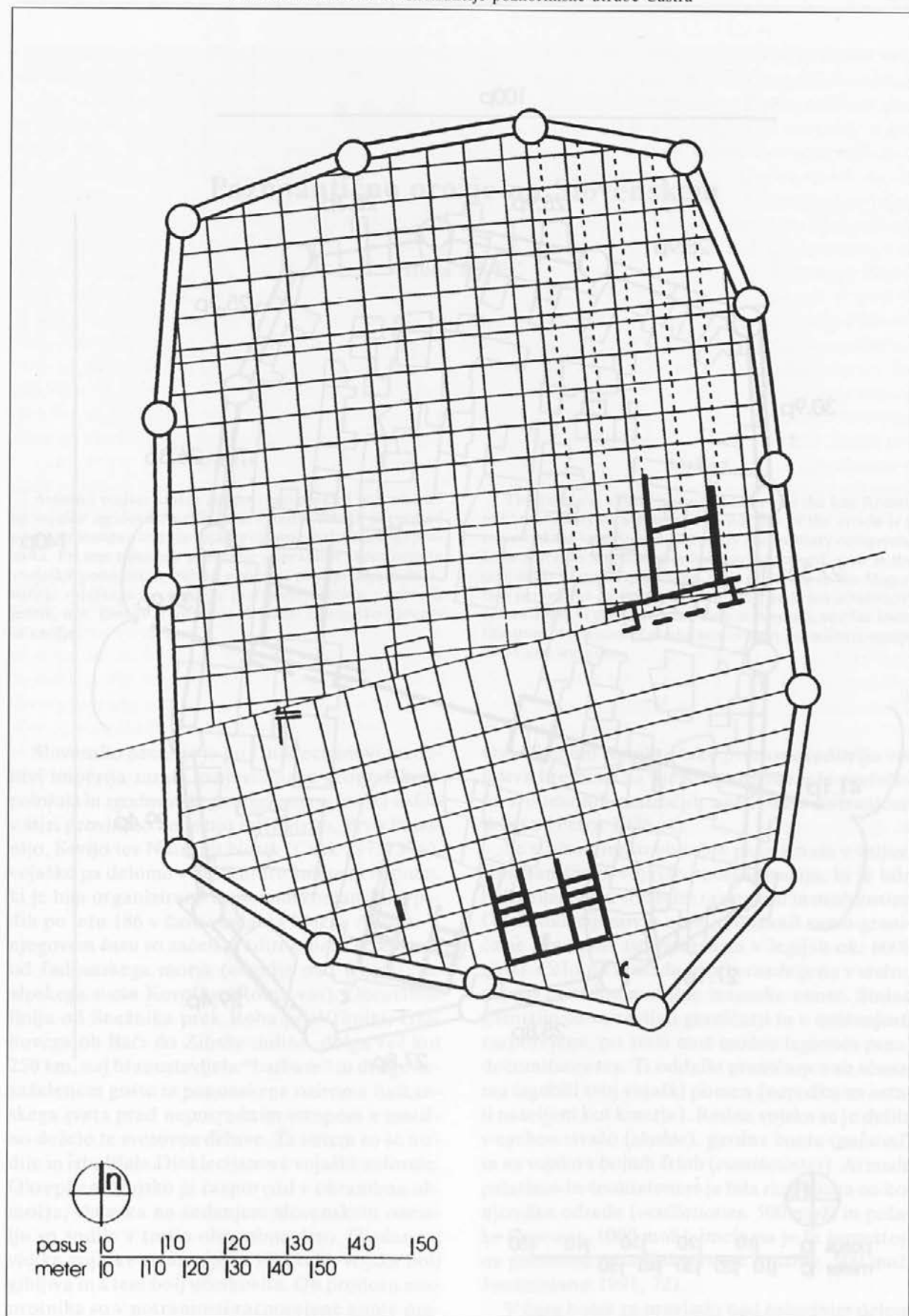

T. 5: Castra. Modularna mreža - geodetski posnetek l. 1994.
Taf. 5: Castra. Modulnetz - geodätische Aufnahme von 1994.

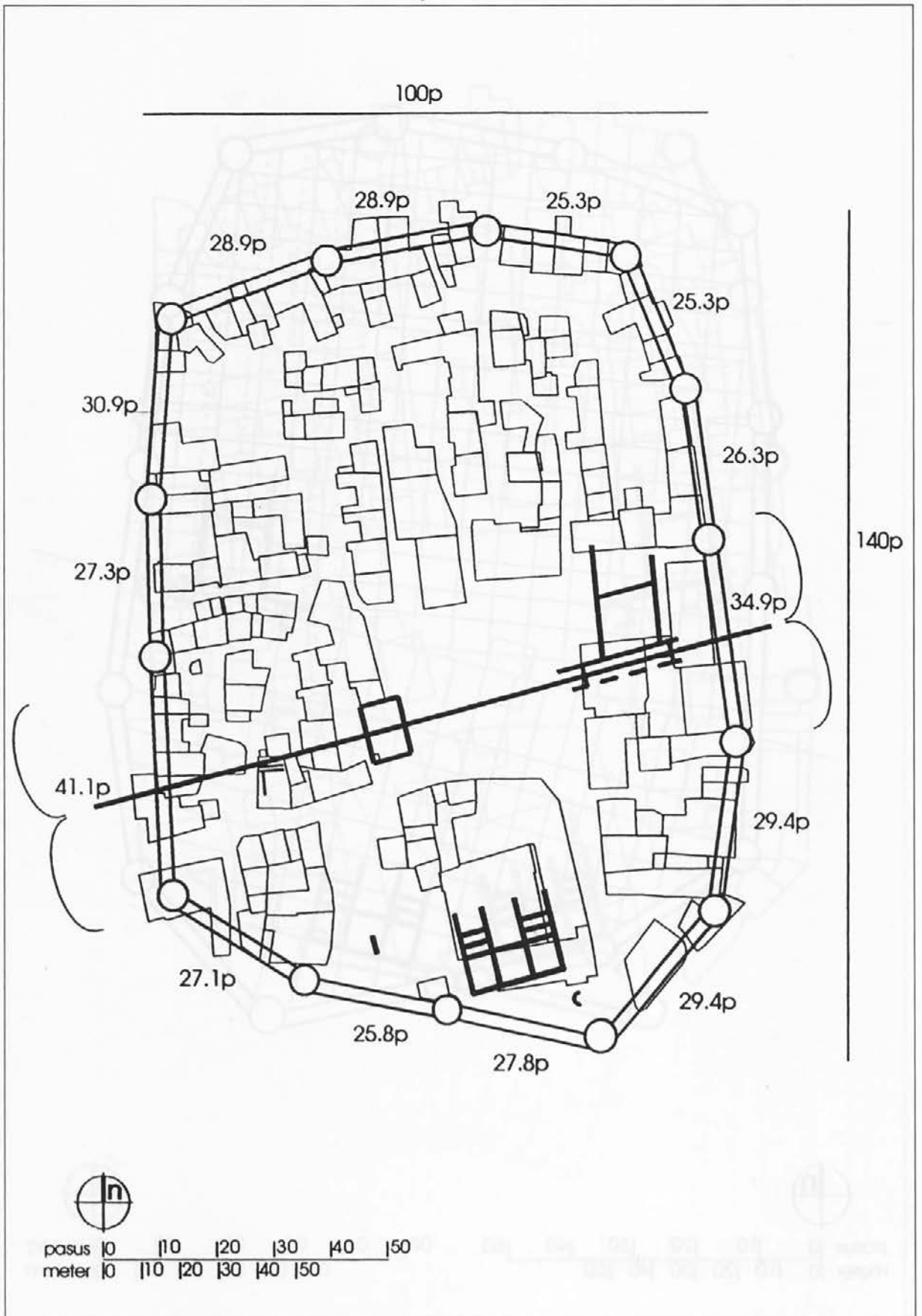
T. 7: Arheološke najdbe na območju Caster - geodetski posnetek l. 1994.

Taf. 7: Archäologische Funde im Bereich von Castra - geodätische Aufnahme von 1994.

T. 8: Castra. Rekonstrukcija gradbene mreže.

Taf. 8: Castra. Rekonstruktion des Baunetzes.

T. 9: Castra. Položaj vhodov.
Taf. 9: Castra. Lage der Eingänge.

Poznoantično orožje na Slovenskem

Irena SIVEC

Izvleček

Avtorica podaja kratek zgodovinski pregled poznoantične vojaške zgodovine naših krajev. Jedro članka je pregled poznoantičnega orožja in vojaške opreme iz slovenskega prostora. Pri tem nakazuje probleme - vprašanje kontinuitete v vojaških postojankah, trajanje v obdobje preseljevanja ljudstev, sožitje vojaškega in civilnega prebivalstva, zlasti v urbanih jedrih, npr. Emoni in lociranje delavnic za vojaško opremo in orožje.

Slovensko ozemlje je po Dioklecijanovi razdelitvi imperija zaradi svojevrstnega geografskega položaja in zgodovinskega dogajanja upravno sodilo v štiri province: Venecijo in Histrijo, Prvo Panonijo, Savijo ter Notranji Norik (Curk 1972, 376), vojaško pa deloma v Pretenturo Iuliae et Alpium, ki je bila organizirana že ob markomanskih vpadih po letu 186 v času vladanja Marka Avrela. V njegovem času so začeli graditi zapore (claustra) od Jadranskega morja (obzidje nad Rijeko) do alpskega sveta Koroške (Rotna vas). Obrambna linija od Snežnika prek Roba pri Vrhniki, Grahovega ob Bači do Ziljske doline, dolga več kot 250 km, naj bi zaustavljala "barbare" in druge nezahelenem goste iz panonskega oziroma balkanskega sveta pred neposrednim vstopom v matično deželo te svetovne države. Ta sistem so še utrdile in izboljšale Dioklecijanove vojaške reforme. Okrepljeno vojsko je razporedil v obrambna območja, claustra na sedanjem slovenskem ozemlju so sodile v tretjo obrambno črto. Gledano z vidika vojaške strategije je bila tako vojska bolj gibljiva in s tem bolj učinkovita. Ob prodoru nasprotnika so v notranjosti razporejene enote prestrgle prvi udar ter zaprle ceste, kar je omogočilo drugim legijam obkoljevalne in druge mane-

Abstract

The article is a brief historical review of the late Roman military history of Slovenia. The nucleus of the article is a review of the late Roman weaponry and military equipment from Slovenia. Certain questions are addressed, such as the continuity of military stations, their existence in the Migration period, the co-existence of military and civil inhabitants (particularly in urban centers, such as Emona), and the identification of the sites of production centers for military equipment and weapons.

vre. Obenem so bila s tako prerazporeditvijo vojaštva bremena za njegovo vzdrževanje preložena z obmejnih področjih na mesta v notranjosti države (Petru 1976, 4).

Še v bizantinsko obdobje pa je ostala v veljavi Konstantinova vojaška reorganizacija, ki je bila bolj prilagojena stvarnim razmeram in možnostim. Od Dioklecijanovih enot je ohranil samo graničarje (*limitanei* oz. *riparenses* v legijah ok. 6000 mož). Celotna armada je bila razdeljena v stalno vojsko in redne mobilne terenske enote. Stalne garnizije so sestavljali graničarji in v notranjosti razporejene, po 1000 mož močne legiones pseudocomitatenses. Ti oddelki graničarjev so sčasoma izgubili svoj vojaški pomen (neredko so ostali naseljeni kot kmetje). Redna vojska se je delila v osebno stražo (*sholae*), gardne enote (*palatini*) in na vojsko v bojnih črtah (*comitatenses*). Armada palatinov in comitatenses je bila razdeljena na konjeniške odrede (*vexillationes*, 500 mož) in pešake (*legiones*, 1000 mož), imela pa je še samostojne pomožne pešadijske enote (*auxilia*, 500 mož, Junkelmann 1991, 72).

V času bojev za prevlado nad zahodnim delom imperija med vzhodnimi in zahodnimi cesarji v 4. stoletju je bila pregraja vzhodnih Alp pravza-

prav poudarjena zadnja zapora med cesarstvoma. Zato so dobili prelazi v zahodni Sloveniji kot najbolj značilen vojaško-zemljepisni dejavnik, povezan z varstvom Italije, ob takratnih zgodovinskih dogodkih (boji med pretendenti za zahodni del imperija, lahko bi rekli tudi obdobje državljskih vojn) velik pomen. Do bitke pri Ajdovščini leta 394 so se vojaški poveljniki vseskozi izogibali temu, da bi z germanskimi in drugimi najemniškimi odredi stopili na ozemlje Italije (Ciglencečki 1992, 8).

Sistem zapornega zidu, ki so ga gradile tri alpinske legije v loku od Jadranskega morja do predalpskega sveta, so utrjevali z lesenimi palisadami, stolpi med zidovi in s kasteli, prežami neposredno v povezavi z zidovjem ter z obzidanimi naselji, utrjenimi podeželskimi vilami na območju pred obzidjem. Izrabili so tudi naravno danost Krasa, pomanjkanje vode, tako da so se bile vse številnejše formacije prisiljene gibati po določenih poteh, ki pa so bile dobro nadzorovane. Imeli so tudi zelo dobro izdelan obveščevalni sistem (kresovi, dimna znamenja). Položaj teh vojaških enot (*pseudocomitatenses*), ki so sicer varovale claustra, v mirnem času pa kmetovale, je opisan tudi v vojaškem priročniku *Notitia Dignitatum*, ki je tudi sicer najboljši vir za poznavanje poznoantične vojaške strukture tega področja. V istem viru najdemo tudi navedbo, da so bile vojaške posadke tudi v mestih n. pr. Emoni, Poetoviu, Praetorium Latobiorum (Petru 1972, 344).

Slovensko ozemlje je bilo kot prehodno področje med vzhodnim delom cesarstva in matično Italijo aktivno vpleteno v dogajanja: pohod Maksimina Traksa leta 238 skozi zapuščeno Emono, leta 351. je Magnencij vladal iz Ogleja in Emone, dobil bitki proti Konstanciju II. pri Trojanah in Ptujju, a je bil še isto leto poražen na Hrušici in v Ogleju, med leti 361 in 363 so se bile bitke med Julijanom Odpadnikom in Konstancijem II. Tudi na ozemlju Slovenije so v istem času so plenili Zahodni Goti v okolici Ptujja, 394 je pri Frigidu potekala bitka med Teodozijem in Evgenijem, Alarihovi Zahodni Goti so prezimovali pred obzidjem Emone v letih 408/9. Huni so požigali in plenili po sedanjem slovenskem ozemlju ob vračanju s pohoda v Italijo 452 (Šašel 1984, 42; Ciglencečki 1992, 6 ss; Bratož 1994, 10). Materialna zapuščina pa kljub pričakovanju ni tako jasno pričevalna, kot bi si želeli.

Največ rezultatov so dala izkopavanja na območju zapor, Hrušice v začetku sedemdesetih let, Martinj Hriba, raziskovanja v Ajdovščini (Castrum), ki še niso končana in na posameznih višinskih naseljih (Rodik, Tonovcov grad pri Kobaridu). Posamezne prvine najdemo na višinskih postojan-

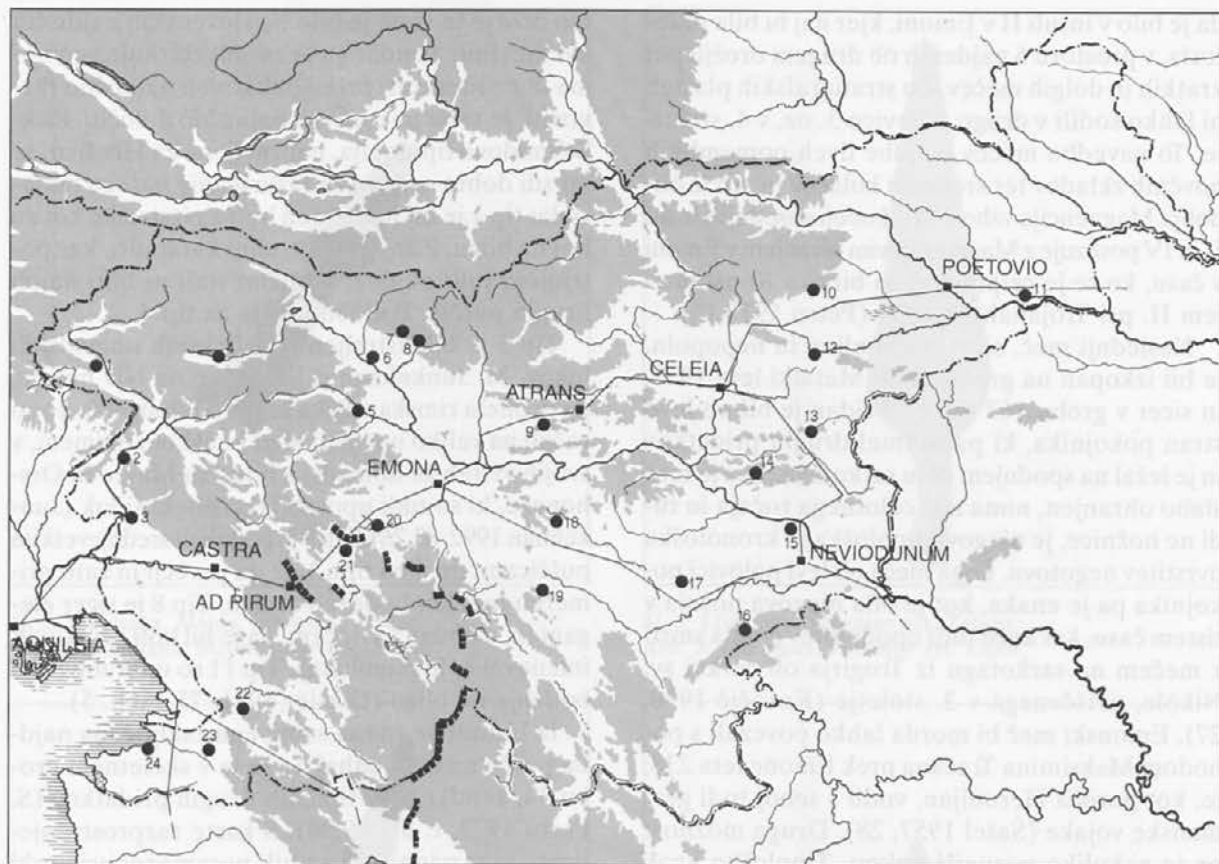
kah na kozjanskem območju, na Gorenjskem (Bašelj, sv. Jakob) in drugod, za katere pa težko rečemo, ali so bile samo vojaške postojanke ali pa tudi zavetja in prebivališča civilnega prebivalstva (Mikl-Curk, Ciglencečki, Vuga 1993, 12). Tudi v antičnih urbanih celinah naletimo na posamezne poznoantične vojaške prvine, nemalokdaj že v starejšem izkopanem fundusu, brez ustreznih detajlnih najdiščinih okoliščin. Vendar pa posamezni sklopi najdb, npr. puščične osti ali pasne spon, značilne fibule in posamezni grobovi, dajo pri kartiranju vseh najdišč vtis vojne krajine, ozemlja, ki je preživljalo težke čase in se branilo za svoj obstanek (*sl. 1*). Zanimiv je tudi nagrobni spomenik iz Zavrha v okolici Dobrne, ki kaže vojščaka s sulico v roki, napis pa pove, da je padel od gotške roke (vzidan v spodnjo stran južne strani cerkvice sv. Miklavža).

K vojaški opremi tistega časa je sodila osebna oprava (čelade, oklepi, ščiti) in orožje: meči, sulice, kopja, puščice ter posredno fibule in pasne garniture.

Do konca 3. stoletja so vojaško opremo in orožje izdelovale posamezne tako rekoč zasebne družbe (odtod tudi npr. tako široka paleta pasnih spon). Potem je postajalo izdelovanje militarij vse bolj državni monopol. Oprema je postala uniformirana; to se odslkava tudi v izdelavi pasnih garnitur z značilnim okrasom v tehniki klinastega vresa in v uporabi t. i. križnih fibul. Mediolanum je bil pomembno središče za izdelavo polizdelkov (*arma*), potem pa so jih specialisti za posamezne izdelke (*minister idoneus*) dokončno izdelali bližje uporabnikom (Oldenstein 1976, 80).

ČELADE

Ta del opreme je sodil predvsem k častniški in konjeniški opravi ter je imel v pozni antiki glede na material, iz katerega je bila izdelana in okras na njej tudi statusno funkcijo. Na Slovenskem ni znan noben tak kos. Morda je v kakšnem depozitu kakšen fragment naličnika ali zatilnega ovratnika iz bronaste pločevine, ki pa nista prepoznavna. Za ta čas in naše širše okolje so značilne čelade tipa Theilhofen in nadaljevanje razvoja čelad tipa Weisenau, za oboje je pa značilno, da imajo boljše varovano zatilje s podaljšanim pločevinastim zatilnim ovratnikom (Feugère, 1993, 121; Jobst, Ditmar-Trauth 1992, 249). Uveljavljati pa so se začele, zlasti ker so bile legije in pomožne čete enako oborožene, tudi čelade vzhodnih tipov z bronasto ali železno kaloto na prečke, vmes pa prevlečene z usnjem. V času preseljevanja ljudstev

Sl. 1: Najdišča poznoantičnega orožja v Sloveniji. 1 Tonovcov grad pri Kobaridu; 2 Kanal ob Soči; 3 Sv. Katarina nad Novo Gorico; 4 Bohinj; 5 Škofja Loka; 6 Pivka; 7 Bašelj; 8 Sv. Jakob; 9 Limbarska gora; 10 Ančnikovo gradišče; 11 Osluševci; 12 Zbelovska gora; 13 Tinje; 14 Gradec pri Prapretnem; 15 Gradišče pri Dunaju; 16 Zidani gaber; 17 Šumeje; 18 Sv. Lambert pod Pristavo; 19 Korinj; 20 Blatna Brezovica; 21 Martinj Hrib; 22 Rodik; 23 Predloka; 24 Koper.

Abb. 1: Fundorte mit spätrömischen Waffen in Slowenien.

so se oblikovale v tip čelade Baldenheim (Feugère 1993, 122).

OKLEPI

Njihove različne oblike so sodile v opremo rimskega vojaka ves antični čas. Za poznoantično obdobje so značilni predvsem lamelni oklepi (*lorica squamata*), ki so jih uporabljali še naprej v bizantinski čas. Zaradi gibljivosti in relativno majhne teže so bili najbolj uporabni.

S slovenskega ozemlja so najbolj znani deli paradnega oklepa s Hrušice, ki ga P. Petru in J. Garbsch datirata v konec 3. in začetke 4. st. Pripadal je visokemu oficirju in ima glede na umetnostno-obrtniške značilnosti in odlike največ vzporednic v delih oklepov iz Carnuntuma in Straubinga (Petru 1974, 227, 232, sl. 1; Jobst, Ditmar-Trauth 1992, 273).

Med bronastimi sponami so bile pogosto t. i. spona s presekom D, ki so lahko spenjale usnje-no jermenje na lorici segmentati (Webster 1974, 126, fig.18). Med emonskim bronastim gradivom

jih je kar lepo število, čeprav ni nujno, da so bile uporabljene prav za spenjanje posameznih členov na oklepu (Oldenstein 1976, 216 ss, t. 77-78).

ŠČITI

V antiki so uporabljali različice pravokotno-ovalnega tipa, ki je postajal v poznoantičnem času vse bolj ovalen. V *Notitii dignitatum* so ohranjeni zapisi o njihovih barvah na zunanjem lesenem delu (nekaj primerkov poznamo zdaj tudi iz Dure Europos iz 3. stoletja: Feugère 1993, 114). Primerki s slovenskih najdišč oz. njihovi deli niso znani, čeprav ni izključeno, da se med železnim gradivom (okovje), katerega raba ni znana, nahajajo tudi ostanki ščitov, npr. prečk in držajev.

MEČI

Prav tako ne poznamo dosti primerkov tega orožja. Iz literature navaja P. Petru po W. Schmidu,

da je bilo v insuli II v Emoni, kjer naj bi bila praetoria, v prostoru 6 najdenih ob drugem orožju pet kratkih in dolgih mečev. Po stratigrafskih plasteh bi lahko sodili v drugo polovico 3. oz. v 4. stoletje. To navedbo mečev, najdbe dveh pomembnih novčnih zkladov ter srebrnih kolačev in zrn iz obdobja Magnencija vzhodno od obeh sosednjih insul II in IV povezuje z Magnencijevim bivanjem v Emoni v času, ko se je pripravljal na bitko s Konstancijem II. pri Trojanah leta 351 (Petru 1977, 16).

Naslednji meč, sicer prelomljen in nepopoln, je bil izkopan na grobišču ob Metalki leta 1978, in sicer v grobu 163 (*sl. 6*). Pridan je bil ob levo stran pokojnika, ki pa ni imel drugih pridatkov in je ležal na spodnjem delu sarkofaga. Ker je meč slabo ohranjen, nima niti celotnega ročaja in tudi ne nožnice, je njegova tipološka in kronološka uvrstitev negotova. Lega meča ob levi polovici pokojnika pa je enaka, kot je bila njegova nošnja v tistem času, kar kaže tudi upodobitev genija smrti z mečem na sarkofagu iz Trogirja ob cerkvi sv. Nikole, uvrščenega v 3. stoletje (Kovačič 1990, 27). Emonski meč bi morda lahko povezali s pohodom Maksimina Tračana prek Emone leta 238; je, kot poroča Herodijan, vodil s seboj tudi germanske vojake (Šašel 1957, 28). Druga možnost pa je nekoliko poznejši pokop. Tipološko enak meč poznamo iz poznoantičnega groba iz Bonna, v katerem pa sta bili tudi dve srebrni pasni sponi: ena z ovalno ploščico je enaka tej iz moškega groba iz vrta Narodnega muzeja, druga pa oblikovno enaka bronasti sponi z ledvičastim okvirom za trn in pravokotnim okovom iz groba 6 ob Delavskem domu (Haupt 1973, 321; Vuga 1985, 238; Plesničar-Gec 1967, 140, t. 3). Hauptova datira grob (pokopani je bil verjetno visok vojaški častnik germanskega rodu) v konec 4. stoletja (Haupt 1973, 324). Tudi Sagadin uvršča takšne spone v isti čas in začetek 5. stoletja (Sagadin 1979, 309). Vuga povezuje ovalne spone tega tipa, ki jih najdemo na tudi na Ptuju in v Drnovem, z bivanjem Zahodnih Gotov v slovenskih krajih (plenilni pohod na Ptuju in prezimovanje ob emonskem obzidju leta 408/9 (Vuga 1985, 238; S. Petru, P. Petru 1978, t. 1: 18-25, 28, 29). Torej bi meč mogli okvirno datirati tudi v ta čas.

Naslednji meč, znan s tega območja, je iz Osluševcev pri Ptuju; nahajal se je v uničenem skeletnem grobu (Mikl Curk 1972, 377, op.11).

KOPJA, PUŠČICE

Lokostrelci (*sagitarii*) so bili v rimski vojski, zlasti v poznoantičnem času, zelo upoštevan rod. Sa-

mo orožje te vrste je bilo na slovenskih najdiščih kar številno, vendar ga je zaradi zbiranja večinoma le po literaturi težko oblikovno natančno razvrstiti, še težje pa časovno natančno določiti. Pick-Schmidova tipologija, napravljena za Hrušico, se mi zdi dobra osnova za razvrščanje našega materiala: tip 1 je bil namenjen bolj za izstrelke kot za boj na blizu. Zanje so potrebni katapulti, kar potrjujejo tudi najdbe; v bližini tudi ni bilo najdb drugih puščic. Podobno velja za tip 4.

Tip 5 je bil izstreljen iz refleksnih nomadskih lokov. M. Junkelman skličujoč se na ND navaja, da je imela rimska vojska še pred letom 400, ko so začeli na veliko novačiti med hunskimi plemeni, v svojih vrstah že nomadska ljudstva Mavre in Orshoneze, ki so tudi uporabljala refleksni lok (Junkelman 1992, 82, 76). Tip 3 je podoben srednjeveškim puščicam, tip 6 pa tipu 1, le da je večji in zato primeren tudi kot bodežno orožje. Tip 8 je sicer eleganten, a obdan s svincem, da je bil bolj učinkovit; imenoval se je plumbata). Tip 11 so uporabljali za bodenje od blizu (Giesler 1981, 75, Abb. 5).

Iz Emone je znana samo ena zaključena najdba puščične osti; nahajala se je v skeletnem grobu 34, vendar brez tipičnih drugih pridatkov (S. Petru 1973, t. 81: 29, 30). S karte razprostranjenosti je razvidno, da so bili posamezni primerki puščičnih in suličnih osti najdeni na zelo širokem območju, tudi tipološko so bili zelo različni, kronološko pa jih moremo uvrstiti po navadi zgolj v kontekstu najdišča (*t. 1: 1-6; sl. 2, 3*). K njihovi opreми sodijo zaščitni tulci za sulične osti (*t. 1: 7, 10-14; sl. 4*).

SEKIRE

K opreми vojaka so sodile tudi sekire, ki so jih uporabljali predvsem kot orodje in za nošenje prtljage (Webster 1974, 131) (*t. 1: 8*).

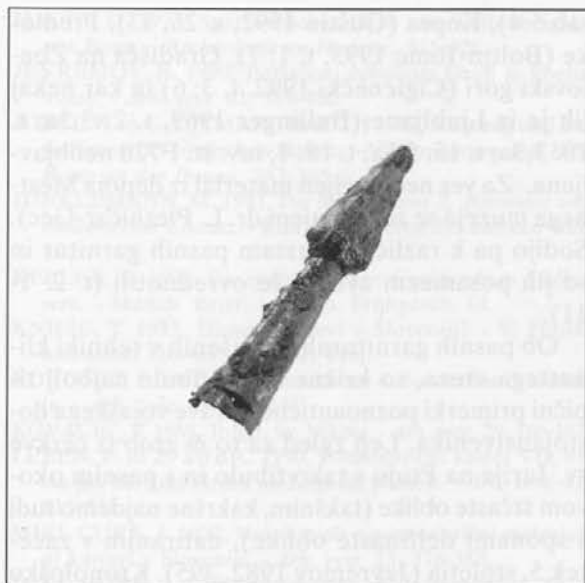
OSTROGE

Tako kot za podkve, si strokovnjaki tudi niso edini ali so v konjenici uporabljali tudi ostroge (Dixon, Southern 1992, 58 s, sl. 26).

V Emoni je bila izkopana v poznoantični plasti na Trgu republike (*sl. 5*).

PASNE GARNITURE

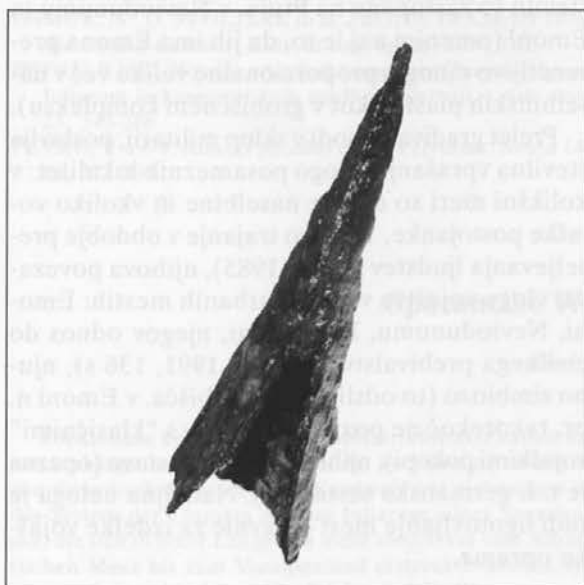
Pasne sponi, ki so bile del osebne vojaške oprave, so bile že pregledno obravnavane in ovrednote-

Sl. 2: Ljubljana, Majda Vrhovnik. Železo.
Abb. 2: Ljubljana, Majda Vrhovnik. Eisen.

Sl. 3: Ljubljana, Ferantov vrt. Železo.
Abb. 3: Ljubljana, Ferantov vrt. Eisen.

Sl. 4: Ljubljana, Majda Vrhovnik. Železo.
Abb. 4: Ljubljana, Majda Vrhovnik. Eisen.

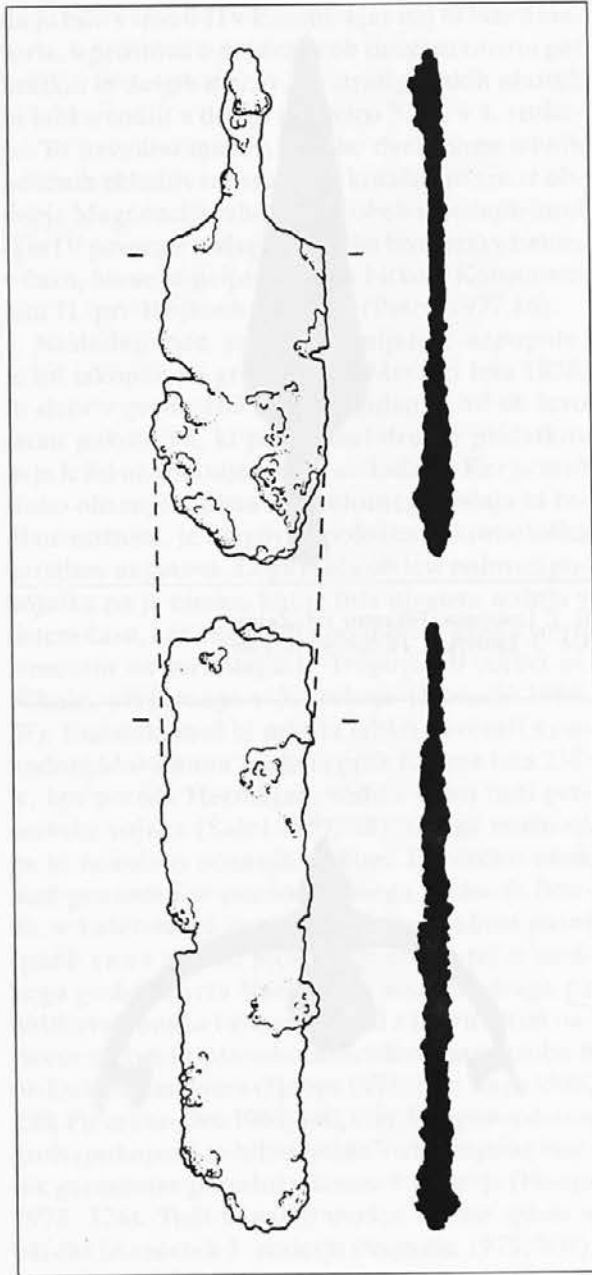

Sl. 5: Ljubljana, Trg republike. Bron.
Abb. 5: Ljubljana, Trg republike. Bronze.

ne (Sagadin 1979, 294). Dodala bi le nekaj novih primerkov, npr.: ovalno spono z zaključki v obliki živalskih glav tipa Spontin iz Emone (Šumi), datirano v začetek 5. stol. (Plesničar-Gec, Sivec 1978, t. 2: 1) in spono t. i. mediteranskih oblik (Metalka, grob 128), datirano v isti čas (Vinski 1974, 41 ss; Swoboda 1986, Abb. 4; Boube-Picot 1994, t. 16, karta 2). Dopolnilo zahtevajo tudi pasne spone, znane iz groba 633 NM (S. Petru 1972, t. 41: 3a,3b in iz istega gradiva t. 76: 31,32. M. Sagadin jih uvršča v tip Champdolent, ki se sicer razlikuje po obliki okova. Tudi S. Chadwick uvrš-

ča spone z delfinastima glavama v svoj tip A I in A II; značilne so predvsem za angleško območje. Vendar pa se podobna ploščica okova kot je v grobu 633 NM nahaja v poznoantičnem gradivu iz Predjame (Korošec 1982, t. 5: 2). Sicer pa imajo delfinaste spone lahko arkadni okov, znan s Ptuja (Tušek 1993, 284, sl. 2) in s Kozjanskega (Ciglenečki 1992, 82). Datirane so v 4. stoletje.

Tudi število najdenih delov pasnih garnitur, okrašenih v klinastem vrezu, se povečuje. Znane so s Ptuja (Mikl-Curk 1976, t. 28: 23,24) Hrušice (Ciglenečki 1994, t. 1: 8), Predjame (Korošec 1978,

Sl. 6: Ljubljana, Metalka, grob 163. Železo. M. = 1:4.
Abb. 6: Ljubljana, Metalka, Grab 163. Eisen. M. = 1:4.

tab.5:4), Kopra (Guštin 1992, s. 26, 13), Predloke (Boltin-Tome 1993, t. 1: 7), Gradišča na Zbebovski gori (Ciglencečki 1992, t. 3: 6) in kar nekaj jih je iz Ljubljane (Bullinger 1969, t. 2: 3,3a; t. 10: 3,3a; t. 15: 5,5a; t. 18: 1; inv. št. F720 neobjavljena. Za ves neobjavljen material iz depoja Mestnega muzeja se zahvaljujem dr. L. Plesničar-Gec). Sodijo pa k različnim vrstam pasnih garnitur in so jih posamezni avtorji že ovrednotili (t. 2: 1-11).

Ob pasnih garniturah, okrašenih v tehniki klinastega vresa, so križne ločne fibule najbolj tipični primerki poznoantične oprave vojaškega dostojanstvenika. Lep zgled za to je grob iz cerkve sv. Jurija na Ptujju s tako fibulo in s pasnim okovom srčaste oblike (takšnim, kakršne najdemo tudi s sponami delfinaste oblike), datiranim v začetek 5. stoletja (Jevremov 1982, 395). Kronološko in oblikovno so te fibule že zelo sistematično obdelane, tako da jih ne bi še posebej analizirala (Keller 1971, 26 ss; Pröttel 1988). Kar v lepem številu so zastopane na Ptujju, v Nevioudunumu in Emoni (omenim naj le to, da jih ima Emona presenetljivo mnogo, proporcionalno veliko več v naselbinskih plasteh kot v grobiščnem kompleksu).

Prelet gradiva, ki sodi v sklop militarij, postavlja številna vprašanja: vlogo posameznih lokalitet: v kolikšni meri so civilne naselbine in v koliko vojaške postojanke, njihovo trajanje v obdobje preseljevanja ljudstev (Slabe 1985), njihova povezava, vloga vojaštva v večjih urbanih mestih: Emoni, Nevioudunumu, Poetovionu, njegov odnos do civilnega prebivalstva (Carrie 1991, 136 s), njuno simbiozo (to odlikavajo grobišča, v Emoni n. pr. takorekoč ne poznamo grobov s "klasičnimi" vojaškimi pokopi), njihova etnično sestavo (opazna je t. i. germanska sestavina). Nadaljna naloga je tudi ugotavljanje mest delavnic za izdelke vojaške opreme.

BÖHME, H. W. 1974, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 19.
BOLTIN-TOME, E. 1993, Poskus kronološke opredelitve antičnega naselja v Predloki. - *Annales* 3, 73-84.
BOUBE-PICCOT, C. 1994, *Les bronzes antiques du Maroc 4. L'équipement militaire et l'armement*. - Paris.
BRATOŽ, R. 1994, Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. - *Zgod. čas.* 48, 5-45.
BREŠČAK, D. 1981, Podturn. - *Vár. spom.* 23, 274-275.
BREŠČAK, D. 1990, Gradec nad Mihovim, Novo mesto. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 111, Novo mesto.
BULLINGER, H. 1969, *Spätantike Gürtelbeschläge*. - Diss. arch. Gandenses 12.

CARRIE, J. M. 1991, Der Soldat. - V: *Der Mensch der römischen Antike*, Frankfurt.
CHADWICK-HAWKES, S. 1962-1963, Krieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 43-44, 155-231.
CIGLENEČKI, S. 1992, *Pólis Norikón*. - Podsreda.
CIGLENEČKI, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Poetovione. - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 505-520, Ptuj.
DIXON, K. R. in P. SOUTHERN 1992, *The Roman Cavalry*. - London.
GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. - V: *Ad Pirum (Hrušica). Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münch. Beitr. z. Vor- und Frühgesch. 31.

- HAUPT, D. 1973, Spätromisches Grab mit Waffenbeigabe aus Bonn. - *Archéologie en Historie*, 315-326.
- JEVREMOV, B. 1990, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Poetovione. - *Arh. vest.* 41, 389-402.
- JOBST, W. in G. DITMAR-TRAUTH 1992, Rüstung und Bewaffnung des römischen Heeres. - V: *Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau*, 247-305.
- JUNKLEMANN, M. 1991, *Die Reiter Roms 2. Reitweise und militärischer Einsatz*. - Kulturgeschichte der antiken Welt 49.
- KELLER, E. 1971, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KNIFIC, T. 1993, Hunski sledovi v Sloveniji? - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 521-542, Ptuj.
- KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja. - *Arh. vest.* 33, 84-114.
- KOVAČIČ, V. 1988, Trogir. Sv. Nikola. - *Arh. preg.* 29, 166-167.
- LEBEN, F. in Z. ŠUBIC 1990, Poznoantični kastel Vrh brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti. - *Arh. vest.* 41, 313-354.
- MIKL CURK, I. 1972, Nekaj misli o poznoantični materialni kulturi v Sloveniji. - *Arh. vest.* 23, 376-383.
- MIKL-CURK, I. 1976, *Poetovio 1.* - Kat. in monogr. 13.
- MIKL-CURK, I., S. CIGLENEČKI in D. VUGA 1993, *Po poteh rimskih vojakov v Sloveniji*. - Ljubljana.
- OLDENSTEIN, J. 1977, Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 57, 51-240.
- OSMUK, N., D. SVOLJŠAK in B. ŽBONA-TRKMAN 1994, *Ajdovščina-Castra*. - Kult. in nar. spom. Slov. 183.
- PETRU, P. 1972, Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. - *Arh. vest.* 23, 343-366.
- PETRU, P. 1974, Rimski paradni oklep s Hrušice, Situla 14-15, 227-237.
- PETRU, P. 1976, *Zaton antike*. - Ljubljana.
- PETRU, P. 1977, Praetoria in njihov vpliv na tipe rimskih stavb v naših krajih. - *Materiali* 13, 13-17.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. - Kat. in monogr. 7.
- PETRU, S. in P. PETRU 1978, *Neviodunum*. - Kat. in monogr. 15.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1968, Obeležje in kronologija antičnih grobov na Prešernovi in Celovski cesti v Ljubljani. - *Arh. vest.* 17, 137-146.
- PRÖTTEL, Ph. M. 1988, Zur Chronologie der der Zwiebelknopffibeln. - *Jb. Rom. Germ. Zentmus.* 35, 347-372.
- SAGADIN, M. 1979, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji. - *Arh. vest.* 30, 294-327.
- SLABE, M. 1985, Naselbinska struktura 5. in 6. stoletja v jugovzhodnem predalpskem prostoru. *Zgod. čas.* 39, 185-191.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1992, Jurišna vas, Slovenska Bistrica, Ančnikovo gradišče. - *Var. spom.* 34, 226-230.
- SWOBODA, R. M. 1986, Zu spätantiken Bronzeschnallen mit festem, dreieckigem Beschlag. - *Germania* 64, 91-103.
- ŠAŠEL, J. 1984, K zgodovini Emona v rimskih napisih in literaturi. - V: *Zgodovina Ljubljane*, 35-45, Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. 1958, *Vodič po Emoni*. - Ljubljana.
- TUŠEK, I. 1993, Ptuj. - *Var. spom.* 34, 282-286
- VALIČ, A. 1968, Gradišče nad Pivko pri Naklem. - *Arh. vest.* 19, 485-508.
- VALIČ, A. 1990, Poznoantično najdišče sv. Jakob nad Potočami pri Preddvoru. - *Arh. vest.* 41, 431-438.
- VÖLLING, T. 1990, Funditores im römischen Heer. - *Saalb. Jb.* 45, 24-58.
- VUGA, D. 1985, Moški grob / 1885 z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. - *Arh. vest.* 36, 237-255.
- WEBSTER, G. 1974, *The Roman Imperial Army*. - London.
- ŽBONA-TRKMAN, B. 1980, Kanal. - *Var. spom.* 23, 272.

Spätantike Waffen in Slowenien

Zusammenfassung

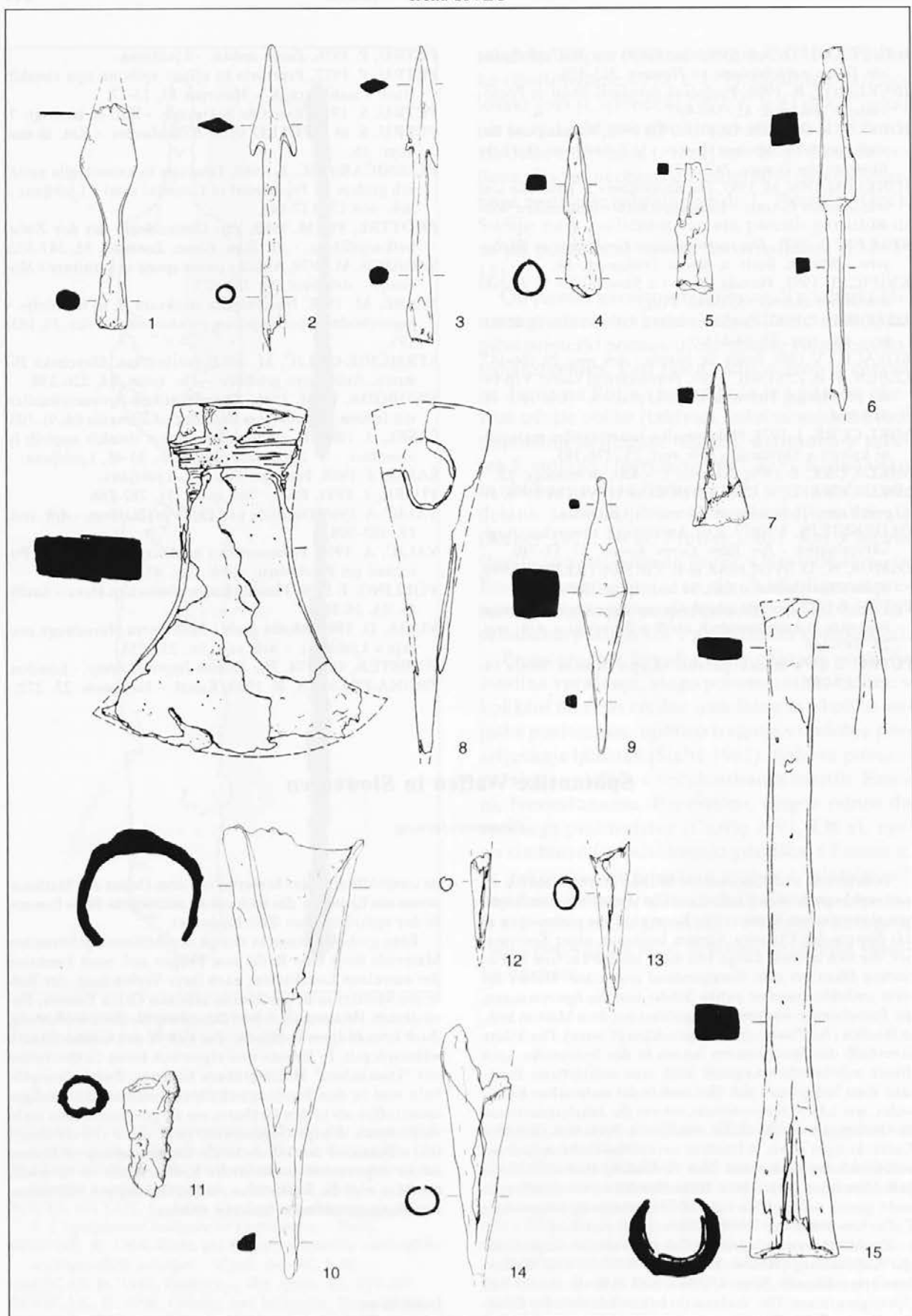
Diokletians und Konstantins Militärreformen hatten einen verhängnisvollen Einfluß auf die Verhältnisse im heutigen slowenischen Gebiet. Die Karstwelt war einbezogen in das System der Claustra Alpium Iuliarum, einer Sperrmauer, die sich in einer Länge von mehr als 250 km vom Adriatischen Meer bis zum Voralpenland erstreckte. Dieses System umfaßte einzelne antike Städte und die Sperrmauern; die Forschungen wurden durchgeführt auf dem Martinj hrib, in Hrušica (Ad Pirum) und in Ajdovščina (Castra). Die Städte innerhalb der Sperrmauern hatten in der Spätantike nach dieser militärischen Logistik auch eine militärische Funktion. Zum Teil spiegelt sich dies auch in der materiellen Kultur wider, wie z.B. in Neviodunum, wo um die Jahrhundertwende Grabungen durchgeführt wurden, in Poetovios neuesten Entdeckungen sowie in Emonas unveröffentlichtem und unveröffentlichtem Material. Von Bedeutung sind auch die in ganz Slowenien verstreuten Höhenfundorte, von denen man nicht genau weiß, ob sie eine Militärbesatzung hatten oder Zufluchtsstätten der Zivilbevölkerung darstellten.

Zur Militärausrüstung dieser Zeit gehörte auch die persönliche Aufmachung (Helme, Harnische, Schilde) und Waffen: Schwerter, Lanzen, Speere, Pfeile und indirekt Fibeln und Gürtelgarnituren. Die Verfasserin behandelt einzelne Fundkomplexe; einige Gegenstände sind äußerst schwer datierbar, wie z.B. die Pfeilspitzen, weil sie nur im Rahmen des Fundortes zu bestimmen sind. Der Beitrag dieses Aufsatzes

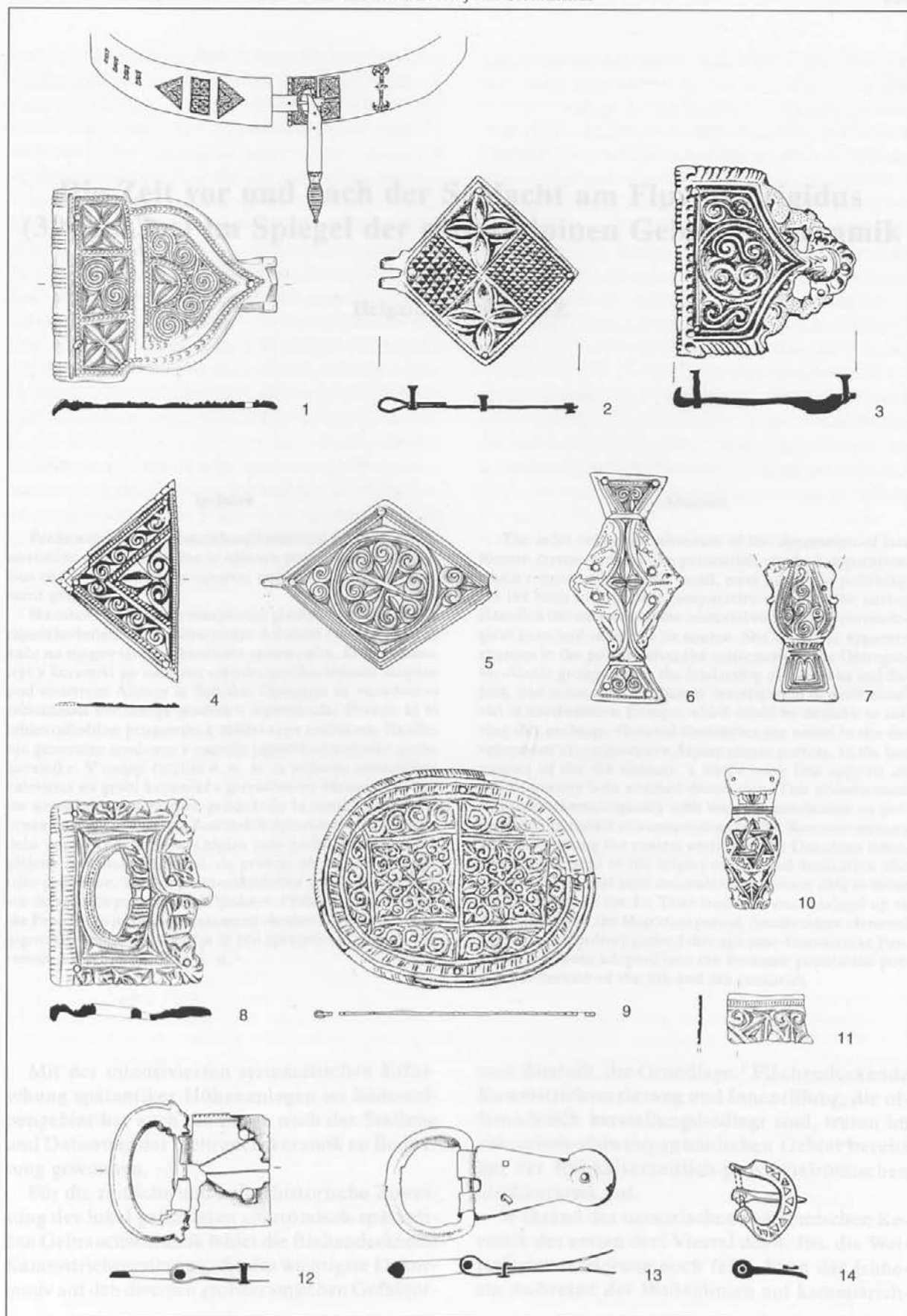
ist unveröffentlichtes Material aus dem Depot des Stadtmuseums von Ljubljana, das auch auf die militärische Rolle Emonas in der spätromischen Zeit hindeutet.

Eine grobe Durchsicht des zu den Militaria gehörenden Materials wirft eine Reihe von Fragen auf: nach Funktion der einzelnen Lokalitäten, nach ihrer Verbindung, der Rolle des Militärs in den größeren urbanen Orten Emona, Neviodunum, Poetovio, nach ihrer Beziehung zur Zivilbevölkerung, ihrer notwendigen Symbiose, die sich in den Gräberfeldern widerspiegelt. In Emona sind eigentlich keine Gräberfelder mit "klassischen" Militärgräbern bekannt, Zwiebelknopffibeln sind in den Siedlungsschichten Emonas viel häufiger anzutreffen als in den Gräbern, wo sie gewissermaßen nicht vorkommen. Einige Gegenstände (z.B. ovale Gürtelschnallen) reflektieren ihre ethnische Zusammensetzung - in Emona ist die sogenannte germanische Komponente zu beobachten. Man wird die Werkstätten zur Herstellung von Militärausrüstungsgegenständen lokalisieren müssen.

Irena Sivec
Mestni muzej
Gosposka 15
SI-1000 Ljubljana

T. / Taf: 1: 1-5 Ljubljana, Trg republike; 6-15 Ljubljana, Cankarjev dom. Vse železo / Alles Eisen. M. = 1:2.

T. / Taf 2: 1 Hrušica; 2,3 Ptuj; 4 Ljubljana, Ferantov vrt; 5-7 Ljubljana; 8 Predloka; 9 Koper, Kapucinski vrt; 10 Predjama; 11 Zbelovska gora; 12 Ljubljana, Šumi; 13 Ljubljana, Metalka; 14 Ljubljana, Jakopičev vrt. Vse bron / Alles Bronze. M. = 1:2.

Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n.Chr.) im Spiegel der südostalpinen Gebrauchskeramik

Helgard RODRIGUEZ

Izvleček

Predstavljeni so najpomembnejši elementi dekoracije poznoantične grobe lončenine in njihova problematika: glavničast okras, ki predstavlja osnovni motiv, valovnica in ornametna glazenja.

Na osnovi bogatega primerjalnega gradiva avtorica umešča jugovzhodnoalpsko gradivo v ožje določeni časovni okvir in kaže na njegov izvor. Obravnava spremembe, ki se nakazuje v keramiki po naselitvi vzhodnogotsko-alanske skupine pod vodstvom Alateja in Safraka. Opozarja na nezadostno raziskanost tovrstnega gradiva v jugovzhodni Evropi, ki bi lahko odločilno prispevalo k rešitvi tega problema. Razčlenjena generalne tendence v razvoju jugovzhodnoalpske grobe keramike. V zadnji četrtini 4. st. se tu pojavijo enovrstične valovnice na grobi keramiki z glavničastim okrasom. Ta pojav sovпада časovno s prvo produkcijo keramike z glazenim ornametom v romanskih lončarskih delavnicah ob srednjem delu donavskega limesa. Odpira tudi problematiko izvora glazene ornamentike. Meni, da pridejo pri tem v poštev le tiste pokrajine, kjer se je latenskodobna tradicija obdržala vse do začetka preseljevanja ljudstev. Preko povalentinijanske Panonije so jugovzhodni elementi okraševanja posod dosegli jugovzhodnoalpsko območje in bili sprejeti v romansko keramično ustvarjanje 5. in 6. st.

Abstract

The most important elements of the decoration of late Roman coarse pottery are presented: combed decoration, which represents the basic motif, wavy lines, and polishing. On the basis of abundant comparative material, the author classifies the eastern Alpine material to a narrow chronological span and indicates its source. She discusses apparent changes in the pottery after the settlement of the Ostrogothic-Alanic groups under the leadership of Alatheus and Safrax, and notes the insufficient investigation of such material in southeastern Europe, which could be decisive in solving this problem. General tendencies are noted in the development of southeastern Alpine coarse pottery. In the last quarter of the 4th century, a single wavy line appears on coarse pottery with combed decoration. This phenomenon coincides chronologically with the first production of pottery with polished ornamentation in the Romanic pottery workshops along the central section of the Danubian limes. Problems related to the origins of polished decoration also arise. It seems that such decoration is relevant only in those provinces where the La Tène tradition was retained up to the beginning of the Migration period. Southeastern elements of decorating pottery arrived through post-Valentinian Pannonia, and were adopted into the Romanic population pottery production of the 5th and 6th centuries.

Mit der intensivierten systematischen Erforschung spätantiker Höhenanlagen im Südostalpengebiet hat auch die Frage nach der Stellung und Datierung der Gebrauchskeramik an Bedeutung gewonnen.

Für die zeitliche und kulturhistorische Zuweisung der lokal gefertigten spätrömisch-spätantiken Gebrauchskeramik bildet die flächendeckende Kammstrichverzierung, die das wichtigste Dekorativmotiv auf den diversen grobkeramischen Gefäßfor-

men darstellt, die Grundlage.¹ Flächendeckende Kammstrichverzierung und Innenrillung, die offensichtlich herstellungsbedingt sind, treten im ostnorisch-südwestpannonischen Gebiet bereits auf der frühkaiserzeitlich-provinzialrömischen Grobkeramik auf.

Während der ostnorischen spätrömischen Keramik der ersten drei Viertel des 4. Jhs. die Wellenlinienverzierung noch fehlt, kann das früheste Auftreten der Wellenlinien auf kammstrich-

¹ Zur Entwicklung der kammstrichverzierten Gebrauchskeramik zusammenfassend: Rodriguez 1992.

verzierter spätantiker Keramik in das letzte Viertel des 4. Jhs., d.h. in nachvalentinianische Zeit datiert werden. Es ist dies die Zeit nach dem Hunneneinfall 375 n. Chr. in das nördliche Schwarzmeergebiet, der die großen Ost-West-Völkerverschiebungen und die beginnende Barbarisierung der pannonischen Provinzen nach der Schlacht bei Hadrianopol 378 auslöste. 380/1 n. Chr. erfolgte unter Kaiser Gratian die Ansiedlung der ostgotisch-alanischen Alatheus-Safrac-Gruppe in Pannonien.

Zwischen 375 und 380 n. Chr. wurde auch die Produktion spätantiker Keramik mit Einglättdekor in den spätrömischen Töpfereien am mittleren Donaulimes aufgenommen. Die Rezeption des Einglättdekors auf der romanischen Keramik des norisch-pannonischen Donaulimesgebietes und das erste Auftreten der Wellenlinien auf kammstrichverzierter südostalpinen Gebrauchskeramik stehen in einem zeitlichen Zusammenhang.

Das zweite Hauptdekormotiv der spätantiken südostalpinen Gebrauchskeramik bildet die Wellenlinien- bzw. Wellenbandverzierung mit ihrer reichen Ausprägung. Sie erscheint im Prinzip auf allen der romanischen Gebrauchskeramik geläufigen Gefäßformen. Sie findet sich auf:

Töpfen und Bechern (*Taf. 1: 1,2,4 u.a.*),² kornischen Deckeln (*Taf. 3: 18-21; 5: 39; 11: 103*),³ Flachdeckeln (*Taf. 10: 94*), Schüsseln und Schalen (*Taf. 6: 51-58 u.a.*),⁴ Henkeltöpfen und Henkelbechern (*Taf. 9: 79,80*),⁵ Deckelschalen (*Taf. 3: 28*), Krügen (*Taf. 2: 15; 7: 72*),⁶ einem Faltenbecher (*Taf. 10: 96*), Tellern (*Taf. 1: 9*),⁷ Dreifußschüsseln⁸ und Lappenbecken (*Taf. 4: 32,36*), die möglicherweise als Brotbackhauben dienten.

Bei geschlossenen Gefäßformen, d.h. bei spätantiken Krügen, Henkeltöpfen und Töpfen bzw. Bechern befinden sich die Wellenlinien in der Re-

gel auf der Gefäßschulter bzw. am Umbruch. Selten ist die Zone unterhalb des Umbruches verziert (*Taf. 4: 31; 7: 61*).

Bei offenen Gefäßformen, d.h. bei spätantiken Schüsseln, Schalen und Tellern erscheinen die Wellenlinien nicht nur auf der Außenseite, gelegentlich ist auch die Innenwand mit Wellenlinien versehen (*Taf. 3: 28; 9: 84*)⁹ bzw. Wellenlinien können radial auf der Bodeninnenseite angebracht sein (*Taf. 3: 27; 5: 50*).¹⁰ Schalenfragmente aus Säben und vom Duell tragen eine Wellenlinie auf der Randoberseite.¹¹ Wiederholt sind ein- oder mehrzeilige Wellenlinien auf der Innenseite von ausbiegenden Rändern zu finden (*Taf. 1: 7; 5: 41; 6: 56,57; 7: 62; 8: 77*).¹² Dieses Verzierungsmotiv tritt noch auf frühmittelalterlicher slawischer Keramik auf.

Gefäßfragmente mit einem reichen Spektrum an Wellenliniendekor verschiedener Art erbrachten die Grabungen in den südostalpinen Höhenanlagen, es handelt sich um: einzeilige Wellenlinien (*Taf. 1: 6,9*), z.T. in Verbindung mit Rillen (*Taf. 6: 51,57; 7: 61*), einzeilige, von Rillen eingefasste Wellenbänder (*Taf. 2: 11; 4: 32; 8: 76; 9: 79,82; 11: 102*), sog. markante Wellenlinien (*Taf. 3: 21; 5: 38; 8: 78; 9: 81*) und Wellenbänder (*Taf. 9: 80; 11: 100*), mehrzeilige Wellenlinien (*Taf. 1: 4; 2: 14; 5: 45; 10: 93*) und Wellenbänder (*Taf. 1: 2,8; 2: 17; 3: 20 u.a.*), die flach (*Taf. 3: 23,25; 4: 33*) oder weit (*Taf. 6: 53; 7: 63,69; 9: 85*) ausschwingen, durchgezogen oder unterbrochen (*Taf. 2: 13; 8: 73*) sind, einfache (*Taf. 2: 11 u.a.*) oder mehrfache einzeilige (*Taf. 2: 10,12; 5: 38; 7: 72 u.a.*) oder mehrzeilige (*Taf. 1: 1,5; 2: 16; 3: 26; 4: 31 u.a.*) Wellenlinien und Wellenbänder.

Wellenliniendekor kann in Kombination mit anderen Verzierungsmotiven auftreten, z.B. mit schrägen Kerben, die bei Schalen den Umbruch

² Urleb 1974, T. 38: 6,7,11 (Fo. Križna gora); Leben, Valič 1978, T. 2: 6,8; Meterc 1981, T. 2: 6,8 (Fo. Ajdna); Ciglenečki 1984, Abb. 5: 61,62 (Fo. Tinje); Abb. 9: 96 (Fo. Korinjski hrib); Steinklauber 1984, Abb. 2: 3 (Fo. Duell); Rodriguez 1984, Abb. 2: 1,6 (Fo. Lavant, Kirchbichl); Bierbrauer 1987, mit einer Reihe von Beispielen (Fo. Invillino).

³ Steinklauber 1988, Taf. 120: 2; Taf. 237: 2; Taf. 275: 2,3.

⁴ Leben, Valič 1978, T. 2: 1; Meterc 1981, T. 1: 2,3,5 (Fo. Ajdna); Urleb 1974, T. 39: 17; T. 40: 1-4 (Fo. Križna gora); P. Korošec, J. Korošec 1978, T. 4: 5 (Fo. Sv. gore); Bierbrauer 1987, mit einer Reihe von Beispielen (Fo. Invillino).

⁵ Steinklauber 1984, Abb. 2: 4 (Fo. Duell); Bierbrauer 1987, Taf. 124: 16 (Fo. Invillino).

⁶ Bierbrauer, Nothdurfter 1988, Abb. 2: 10 (Säben).

⁷ Gleirscher, Stadler 1986, Taf. 3: 13 (Fo. Lavant, Kirchbichl).

⁸ Steinklauber 1988, Taf. 289: 1,2 (Fo. Duell).

⁹ Urleb 1974, T. 39: 17 (Fo. Križna gora); Bierbrauer 1987, Taf. 71: 2; Taf. 84: 9; Taf. 131: 6; Taf. 133: 4 (Fo. Invillino); Bierbrauer, Nothdurfter 1988, Abb. 3: 5 (Fo. Säben).

¹⁰ Steinklauber 1988, Taf. 85: 1 (Fo. Duell); Felgenhauer 1993, Taf. 17: 10; Taf. 22: 21; Taf. 23: 26 (Fo. Kappele bei Jadersdorf).

¹¹ Bierbrauer, Nothdurfter 1988, Abb. 8: 7 (Fo. Säben); Steinklauber 1988, Taf. 60: 2 (Fo. Duell).

¹² Ciglenečki 1984, Abb. 5: 61 (Fo. Tinje); Svoljšak 1985, T. 1: 15,16 (Fo. Sv. Pavel); Gleirscher, Stadler 1986, Taf. 2: 1; Taf. 3: 10; Bierbrauer 1987, Taf. 84: 3; Taf. 88: 7; Taf. 104: 17; Taf. 120: 12 (Fo. Invillino); Ciglenečki, Pirkmajer 1987, T. 2: 13 (Fo. Vipota); Felgenhauer 1993, Taf. 21: 1,2 (Fo. Kappele bei Jadersdorf).

betonen (Taf. 1: 8; 7: 60; 8: 76),¹³ mit Reihen ovaler Eindrücke (Taf. 1: 6; 5: 42; 9: 81; 10: 97; 11: 99,101)¹⁴ oder mit Kammstempeldrücken (Taf. 8: 73; 10: 94),¹⁵ einem Dekormotiv, dem wir noch auf der slawischen Keramik begegnen.

Gelegentlich sind die Gefäße, die auf der Außenseite Wellenliniendekor tragen, auf der Innenseite mit einer Innenrillung versehen (Taf. 1: 3; 2: 11,13,14; 3: 25; 4: 32,36 u.a.),¹⁶ die engstens mit der einheimischen romanischen Keramiktradition verknüpft ist, ähnlich wie die flächendeckende Kammstrichverzierung, die häufig in Kombination mit den meisten Varianten der Wellenlinien begegnet (Taf. 9: 84).¹⁷

Mit der Frage nach der Datierung der Wellenlinienverzierung auf spätantiker südostalpinen Keramik ist auch die Frage nach ihrer Herkunft verbunden, wobei die Quellenlage nach wie vor unzureichend ist, da für Siedlungskeramik, insbesondere für Gebrauchskeramik aus Siedlungen, häufig nur eine grobe Rahmendatierung angegeben werden kann. In spätantiken romanischen Gräbern ist wellenlinienverzierte Keramik, ähnlich wie Kammstrichware nur ausnahmsweise zu finden (z.B. der Faltenbecher aus Feistritz a.d. Drau, Taf. 10: 96).¹⁸

Um die Frage nach der Herkunft der Wellenlinienverzierung auf der spätantiken südostalpinen Gebrauchskeramik klären zu können, ist es notwendig, einen Blick auf die zeitlich vorangehende kaiserzeitliche und spätrömische Keramik mit Wellenlinien zu werfen.

Im östlichen Raetien und im westnorischen Gebiet gab es zur mittleren Kaiserzeit wellenlinien-

verzierte Grobkeramik, die sich, abgesehen vom Gefäßumriß (es handelt sich um eiförmige Gefäße mit flach gerundetem Profil) und der Randbildung (es sind dies ausbiegende verdickte "Wulstränder") in der Dekorkonzeption von der spätantiken wellenlinienverzierten Keramik unterscheidet. Die einzeiligen Wellenlinien auf Töpfen und Bechern, die regelmäßig ausschwingen, sind nicht beiderseits von Rillen eingefasst.¹⁹ Sog. markante Wellenlinien, die auf der latène- und frühkaiserzeitlichen Keramik aufgetreten waren,²⁰ sind der mittelkaiserzeitlichen ostraetischen und westnorischen provinzialrömischen Keramik unbekannt.

Die mehrzeiligen Wellenlinien, die ebenfalls nicht von horizontalen Rillen bzw. Rillenbündeln beiderseits eingefasst werden, zielen auf Töpfen eine breite Zone im Schulter-Umbruchbereich.²¹ Die Dekorzone kann sich auch auf den Gefäßunterteil erstrecken.²²

Im ostnorisch-pannonischen Donaulimesgebiet datiert die gelb gebrannte, sog. pannonische Streifenware in das späte 2. bzw. frühe 3. Jh., in deren rot überfärbte Oberfläche einzeilige Wellenlinien bzw. Wellenbänder sowie Kerbenreihen derart eingetieft sind, daß der helle Untergrund kontrastreich im Muster zum Vorschein kommt. Es kommen auch zarte Kerben- und Tupfenleisten vor.²³

Die spätrömische grobe Gebrauchskeramik im mittleren Donaulimesgebiet ist überaus verzierungsarm, während Wellenliniendekor z.B. in Intercisa auf Gefäßen aus den jüngsten Schichten, d.h. am Ende des 4./Beginn 5. Jhs. erscheint.²⁴ Auch in den Gräberfeldern in Mautern ist wellenlinien-

¹³ Meterc 1981, T. 1: 3 (Fo. Ajdna); Steinklauber 1984, Abb. 3: 5 (Fo. Duell); Rodriguez 1984, Abb. 1: 1,3 (Fo. Lavant, Kirchbichl); Bierbrauer 1987, Taf. 70: 4,6,8,10 u.a. (Fo. Invillino); Felgenhauer 1993, Taf. 32: 3 (Fo. Kappele bei Jadersdorf).

¹⁴ Steinklauber 1990, Abb. 6: 7 (Fo. Duell); Felgenhauer 1993, Taf. 33: 2 (Fo. Kappele bei Jadersdorf).

¹⁵ Steinklauber 1990, Abb. 8A: 11,13,15 (Fo. Duell).

¹⁶ Korošec 1974, T. 11: 2 (Fo. Sv. gore); Bierbrauer 1987, mit einer Reihe von Beispielen (Fo. Invillino). Bedauerlicherweise fand die Innenrillung oftmals weder in der zeichnerischen Abbildung noch im Katalog Beachtung.

¹⁷ Urleb 1968, T. 2: 7; Urleb 1974, T. 38: 1; T. 41: 8,11,12,15-17 (Fo. Križna gora); Pahič 1978, Taf. 13: 33-35 (Fo. Velenik); Meterc 1981, T. 1: 1 (Schüssel); T. 2: 1,5,7 (Töpfe), (Fo. Ajdna); Ciglencički 1984, Abb. 8: 84,95; Abb. 9: 97 (Topf); Abb. 9: 98 (Schüssel) (Fo. Korinjski hrib); Steinklauber 1984, Abb. 1: 1,2 (Topf); Abb. 3: 6 (Schüssel); Abb. 3: 8 (Lappenschüssel) (Fo. Duell); Bierbrauer 1987, mit einer Reihe von Beispielen (Fo. Invillino) u.a.

¹⁸ Dolenz 1950, Abb. 2 und 3.

¹⁹ Schoitsch 1976, Taf. 59: 522; Taf. 60: 539.

²⁰ Schörgendorfer 1943, Taf. 6: 82; Hell 1963, Abb. 3: 4 (Fo. Maxglan, Salzburg).

²¹ Kellner 1959, Abb. 8: 8,9; Kellner 1960, Abb. 11: 5,9-13; Abb. 12: 14-17; Christlein, Kellner 1969, Abb. 9: 7,9; Christlein 1963, Abb. 15: 15; Alzinger 1955, Taf. 15: 451; Taf. 16: 463,466,471; Schoitsch 1976, Taf. 60: 531,534,537; Taf. 61: 544,547,551; Taf. 63: 565,567,569,571; (gelegentlich treten die Wellenlinien in Kombination mit anderen Verzierungsmotiven, wie länglichen Strichen auf).

²² Kellner, Ulbert 1958, Abb. 14: 14 (ev. frühkaiserzeitlich); Christlein, Kellner 1969, Abb. 9: 1.

²³ É. Bónis, Die streifenverzierte Keramik aus Brigetio, *Fol. arch.* 21, 1970, 71 ff.; É. Bónis, Das Töpferviertel "Gerhát" von Brigetio, *Fol. arch.* 30, 1979, 99 ff; u.a.

²⁴ Alföldi 1932, 53 f; Póczy 1957, 73 f; "...da die eingetiefte Wellenlinie, die für unsere Gefäße bezeichnend ist, nur auf den spätesten Gefäßen erscheint, die gleichzeitig den Geschmack der Römer und Barbaren vertreten."

verzierte Keramik in Grablegungen vorhanden, die bereits spätantik datieren.²⁵

In spätantiken Fundzusammenhängen in Pannonien und Norikum Ripense ist Keramik mit eingetieften und eingeglätteten Wellenlinien durchaus zu finden.²⁶

Das vereinzelt Auftreten von Wellenlinien auf spätrömischer pannonischer Gebrauchskeramik ist durchaus möglich.²⁷

Im südostnorischen Gebiet mit seinen angrenzenden Regionen trägt die spätrömische Gebrauchskeramik flächendeckenden Kammstrichdekor, hingegen fehlen Wellenlinien,²⁸ die offensichtlich bereits während der frühen Kaiserzeit aus der Mode gekommen waren. Anhand des Keramikinventars, das unter einer münzdatierten Brandschicht auf der Hrušica zutage getreten ist,²⁹ konnte das früheste Auftreten der Wellenlinien auf kammstrichverzierter spätantiker Keramik als untergeordnetes Dekormotiv auf den Zeitraum zwischen 375/380 und 394 n. Chr.³⁰ eingeschränkt werden.³¹

Gefäße, die Wellenlinien- bzw. Wellenbanddekor spätantiker Prägung³² als Hauptdekormotiv tragen, fehlen im bisher bekannten Fundmaterial der Hrušica zur Gänze, was aufgrund der geographisch-strategischen Lage der Militärstation nur als chronologisch bedingt erklärt werden kann. Wellenstrichverzierung als Hauptdekormotiv erscheint erst nach 394 n. Chr. auf der südostalpinen spätantiken romanischen Gebrauchskeramik

allgemein, sie muß aber relativ bald nach dem Beginn des 5. Jhs., vermutlich schon während des 1. Jahrzehnts des 5. Jhs. auftreten.

Als einziger, allerdings nicht sehr verlässlicher Hinweis kann Keramik aus der Therme II in Aguntum / Osttirol angeführt werden, wo in einer münzdatierten Brandschicht, die mit dem Zug des Radageis 406/7 in Verbindung gebracht wird, einzelne wellenlinienverzierte Gefäßfragmente gefunden worden sein sollen.³³

Bei der Beantwortung der Frage nach der Herkunftsrichtung des Wellenstrichdekors auf spätantiker Keramik, die im gesamten Südostalpengebiet z.T. ein relativ einheitliches Erscheinungsbild zu erkennen gibt, liefert die graue, lokal gefertigte Keramik aus der spätantiken Festung in Tokod in der pannonischen Provinz Valeria wertvolle Hinweise.³⁴

Die graue Keramik ist reichlich mit Wellenlinien versehen, es erscheinen, vielfach in Verbindung mit Kerben- oder Tupfeneindrücken: einzeilige Wellenlinien- und Wellenbänder,³⁵ Zickzacklinien,³⁶ markante Wellenlinien.³⁷ Die Wellenlinien können auf der Schüsselinnenseite³⁸ oder auf der Randober-³⁹ oder Innenseite auftreten⁴⁰ oder radial auf der Bodeninnenseite angebracht sein.⁴¹ Mehrzeilige Wellenlinien und Wellenbänder begegnen ebenfalls.⁴²

Die graue wellenlinienverzierte Keramik aus der Festung in Tokod wurde lokal hergestellt, wie

²⁵ Pollak 1993.

²⁶ Alföldi 1932, Taf. 30: 1-3,6,8 u.a. (Fo. Leányfalu); Grünwald 1979, 74 f. Fabrikat A: "Es treten auch eingetieft Wellen als Ornament auf," (bedauerlicherweise wurden hier keine Beispiele abgebildet); Soproni 1978, Taf. 72: 4 (Fo. Leányfalu); Taf. 42: 12 (Fo. Pilismarót-Malompaták); Soproni 1985, Taf. 6: 4,12 (Fo. Leányfalu) u.a.

²⁷ Der Wellenbanddekor auf den frühkaiserzeitlichen Grobkeramikgefäßen entspringt der Latène-Tradition, z.B. Bónis 1942, Taf. 22: 11,14 u.a.

²⁸ Giesler 1981, Taf. 46-48.

²⁹ Mackensen 1981, S. 151 f.

³⁰ Ulbert 1981, S. 158. Auf der Hrušica gibt es keinen Siedlungsniederschlag aus den folgenden Jahrhunderten nach der Schlacht am Frigidus.

³¹ Ausführlich dazu Rodriguez 1992.

³² Auf die Varianten des Wellenliniendekors auf spätantiker Keramik wurde bereits hingewiesen.

³³ Schoitsch 1976, Taf. 53: 468; Taf. 54: 471; Taf. 55: 486. Der Zug des Radageis hat im Südostalpengebiet mehrfach seine Spuren in Form von Zerstörungsschichten hinterlassen (z.B. Flavia Solva), sodaß auf das mögliche Vorhandensein oder Fehlen von Wellenliniendekor in diesen Siedlungen besonderes Augenmerk gelegt werden sollte, um diese Frage klären zu können, nachdem der Osttiroler Befund nicht zuverlässig ist.

³⁴ Lányi 1981. Zweifellos ließen sich auch andere Fundorte mit wellenlinienverzierter Gebrauchskeramik in Pannonien heranziehen, bisher ist jedoch nur die Keramik aus Tokod zusammenfassend vorgelegt.

³⁵ Lányi 1981, Tokod, Abb. 3,6; Abb. 4: 4,8; Abb. 6: 1,3-11; Abb. 12: 1-8,10-13; u.a.

³⁶ Lányi 1981, Tokod, Abb. 4: 9.

³⁷ Lányi 1981, Tokod, Abb. 11: 24.

³⁸ Lányi 1981, Tokod, Abb. 11: 25.

³⁹ Lányi 1981, Tokod, Abb. 2: 3; Abb. 11: 14-19,22-25 u.a.

⁴⁰ Lányi 1981, Tokod, Abb. 12: 1; Abb. 20: 15.

⁴¹ Lányi 1981, Tokod, Abb. 14: 16,18.

⁴² Lányi 1981, Tokod, Abb. 6: 2; Abb. 12: 9; Abb. 18: 4,18,23 u.a.

die Funde von 2 Töpferöfen und einer Tongrube beweisen. In ihrer Ausprägung fällt die Tokoder Keramik⁴³ vielfach aus dem üblichen Rahmen der sonst hinlänglich bekannten spätantiken Keramik des norisch-pannonischen Donaulimesgebietes, was ihre zeitliche Zuordnung erschwert. Die Meinungen über die Datierung der Festung sind kontrovers. Vieles spricht für eine Erbauung der Festung unter Constantius II; Reparaturarbeiten mußten nach dem Quadeneinfall unter Kaiser Valentinian durchgeführt werden. Im 5.Jh. diente die Festung als Zufluchtsort für die Bevölkerung, wobei eine Belegungsdauer bis zum Beginn des 6.Jhs. nicht ausgeschlossen wird.⁴⁴

Neben einer Reihe von Gefäßformen lokaler romanischer Töpfertradition, wie Töpfe, Krüge, Reibschüsseln, Teller u.a., begegnen im Fundmaterial aus der Festung Gefäße, die im pannonischen spätrömischen Keramikschaffen keine Vorbilder besitzen, d.h., was die Form betrifft, auf fremde Vorbilder zurückgreifen.

Zu diesen Gefäßformen bzw. Elementen nicht einheimischer pannonisch-romanischer Tradition

gehören u.a. "Leuchter" auf hohem walzenförmigem Fuß,⁴⁵ zu denen es hinsichtlich der Form Vergleichsstücke aus dem heutigen Rumänien gibt.⁴⁶ Gefäße mit tordierten Henkeln⁴⁷ haben wahrscheinlich ostmediterrane Amphoren zum Vorbild.⁴⁸ Vorratsgefäße mit flachem, z.T. wellenlinienverziertem Rand,⁴⁹ die wir auch von Tinje und vom Rifnik kennen,⁵⁰ scheinen eher auf eine Herkunftsrichtung aus Südosteuropa⁵¹ zu verweisen, da ähnlich geformte Vorratsgefäße aus kaiserzeitlichen Fundzusammenhängen in der Ungarischen Tiefebene, aus Mähren und der Slowakei einen profilierten Rand besitzen.⁵² Zu Fruchtschalen mit hohem hohlen Fuß⁵³ und zu Fußbechern⁵⁴ gibt es Analogien aus der Ungarischen Tiefebene sowie aus Rumänien.⁵⁵ Siebgefäße mit S-förmigem Profil und Henkel⁵⁶ und tellerförmige Siebgefäße⁵⁷ kennen ebenfalls südosteuropäische Gegenstücke,⁵⁸ während Schüsseln mit S-förmigem Profil⁵⁹ eine überregionale Verbreitung fanden.

Wie die südosteuropäischen Vergleichsstücke zeigen, sind diese Fremdgefäßformen lokaler Fertigung aus Tokod keineswegs barbarischen Ur-

⁴³ Tejral 1985, 140 f. bemerkt zur Keramik vom "Typ Tokod", die er in die Zeit nach dem Beginn des 2. Drittels des 5.Jhs. datiert, daß "...diese spätantike Gebrauchskeramik im gesamten donauländischen Bereich bis zum pontischen Raum verbreitet..." sei. In Anm. 153 zitiert er weitere Keramikbeispiele vom Typ Tokod aus dem pannonischen Gebiet.

⁴⁴ In der von Mócsy 1981 herausgegebenen Arbeit über Tokod wird die Erbauung der Festung in valentinianische Zeit gesetzt; Soproni 1985, 58 f. korrigiert die Datierung auf die Zeit des Constantius II.

⁴⁵ Lányi 1981, Tokod, Abb. 16: 2.

⁴⁶ R.Vulpe, MCA 6 (1959) 317, Abb. 231; Căţinaş, Bărbulescu 1979, 101-126, Fig.7: 5-7. Ein ähnliches Gefäß fand sich auch in Carnuntum, Grünwald 1979, Taf. 70: 9.

⁴⁷ Lányi 1981, Tokod, Abb. 5: 2-6. Vgl. dazu auch Peškař 1983, Abb. 6: 5 = Abb. 13: 3; Tejral 1985, Abb. 10: 4 = Abb. 19: 7 (Gefäß mit zwei tordierten Henkeln und Wellenliniendekor aus Velké Némčice).

⁴⁸ Peškař 1983, S 218, zieht folgende ostmediterrane istropontische Vorbilder zum Vergleich heran: C. Scorpan, *Pontica* 8, 1975, 263-313, Taf. 5: 7,8; *Pontica* 9, 1976, 155-185, Taf. 12: 1-3; Taf. 34; *Dacia* 21, 1977, 269-297, fig.17: 1-3; fig.41: 1-3.

⁴⁹ Lányi 1981, Tokod, Abb. 17: 2,4; Abb. 20: 1-6; (Eine ähnliche Dekorgliederung, wie Tokod, Abb. 20: 1, mit einer Tupfenleiste findet sich auf einem Gefäß aus Velké Némčice, Peškař 1983, Abb. 6: 2).

⁵⁰ Bolta 1981, T. 19: 85 (Fo. Rifnik); Ciglonečki 1984, Abb. 5: 57 (Fo. Tinje).

⁵¹ Wellenlinienverzierte Krausen sind in Rumänien in mehr als 100 Fundorten bisher zum Vorschein gekommen. In Pannonien und in dem intensiver romanisierten Teil Dakiens begegnen Krausen seltener als im östlichen Teil der Provinz. In Westrumänien und in der Moldau erscheinen sie häufiger, vgl. Horedt 1979, 132 f.

⁵² Z.B. A. Salamon, Gy. Török, Funde von NO-Ungarn aus der Römerzeit, *Fol. arch.* 12, 1960, 145-171.

⁵³ Lányi 1981, Tokod, Abb. 15: 1,3,4; Abb. 19: 14 u.a. Vgl. dazu ein Gefäß aus Velké Némčice, Peškař 1983, Abb. 3: 6.

⁵⁴ Lányi 1981, Tokod, Abb. 9: 6; vgl. dazu P. Stadler, Völkerwanderungszeitliche Funde: eine Siedlung bei Unterlansendorf und ein Gräberfeld bei Rannersdorf, Niederösterreich, *Arch. Austr.* 65, 1981, 139-183, Abb. 21 (Grab 6 und Grab 10); U. Mayr, K. Winkler, Das spätantike Gräberfeld von Tulln, Bahnhofstraße, *Fundber. Österr.* 30, 1991, 33 ff., Abb. 35, Fußbecher mit eingeglättetem Gittermuster.

⁵⁵ Fußschalen: Bichir 1973, Pl. 102: 1,7; Pl. 103: 2 (Beispiele mit Wellenlinienverzierung auf der Randoberseite). Fußbecher: N. Vlassa, SCIV 1965, Fig.6: 21; Párducz 1950, Taf. 31: 28; Taf. 34: 27.

⁵⁶ Lányi 1981, Tokod, Abb. 10: 10; vgl. auch Brukner 1981, Taf. 99: 7.

⁵⁷ Lányi 1981, Tokod, Abb. 10: 6,7,9; vgl. auch Brukner 1981, Taf. 99: 5 und Grünwald 1983, Abb. 31: 8 (Fo. Klosterneuburg).

⁵⁸ Bichir 1973, Pl. 135: 1,2.

⁵⁹ Lányi 1981, Tokod, Abb. 12: 1-16.

sprunges.⁶⁰ Barbarische Fremdformen werden erst im Rahmen der sog. Murgaer Keramik⁶¹ im Zeit-
horizont der Gräber vom Typ Szabadbattyán⁶² im
2. Viertel / 2. Drittel des 5. Jhs. greifbar.

Verschiedene Tokoder Fremdformen finden wiederholt Vorbilder im Keramikschaffen in den ehemaligen römischen Provinzen Dacien, Moesien und Thrakien und den angrenzenden Regionen, wo lokale, z.T. dakische Traditionen über die Romanisierung hinaus bis zum Beginn der Spätantike überleben konnten. Südöstliche Einwirkungen, die u.a. auf der lokal gefertigten Keramik ihren Niederschlag gefunden haben, treten bereits am Ende des 4. Jhs. in nachvalentinianischer Zeit in Erscheinung, wobei anfänglich besonders die Wiederaufnahme der Wellenlinienverzierung in das Dekorrepertoire hervorzuheben ist. Einflüsse aus Südosteuropa prägten auch noch während des 5. Jhs. das pannonische und südostalpine Keramikschaffen.⁶³ Derzeit ist es noch unmöglich, ein bestimmtes Gebiet in Südosteuropa hinsichtlich der Frage nach der Herkunft der Wellenlinienverzierung näher einzugrenzen,⁶⁴ weil der Forschungsstand zur Keramik in den Balkanländern völlig unzureichend ist, die Keramikentwicklung noch zu wenig erforscht wurde, dem Dekorschatz der Gefäße zu geringe Beachtung zukam und nicht zuletzt auch die ethnischen Verhältnisse in den betreffenden Gebieten kaum hinreichend geklärt sind.⁶⁵

Die Konzeption des Wellenliniendekors auf der Tokoder Keramik erinnert fast durchwegs an latènezeitliche Vorbilder, d.h. an wellenlinienverzierte Keramik, die vor unserer Zeitrechnung, also vor der Romanisierung auch in den späteren mitteleuropäischen römischen Provinzen verbreitet gewesen ist und z.T. in der frühen Kaiserzeit noch nachlebt, jedoch im provinziäl-römischen Keramikschaffen später sogut wie keine Rolle mehr spielt.

Auf der latènezeitlichen Ware, exemplarisch werden die Keramikfunde von Gellerthey-Tabán, Budapest, herangezogen, finden sich Wellenlinien auf der Innenseite von Schüsseln,⁶⁶ Wellenlinien auf der Randoberseite von Vorratsgefäßen,⁶⁷ einzeilige Wellenlinien⁶⁸ und Wellenbänder,⁶⁹ Zickzacklinien,⁷⁰ markante Wellenlinien,⁷¹ eine Wellenlinie auf der Henkelaußenseite,⁷² mehrzeilige Wellenlinien und Wellenbänder⁷³ etc.

Die Wellenliniendekormotive sind in spätantiker Zeit also weder in Pannonien noch im Südostalpengebiet neu erfunden worden, sondern lebten auf der einheimischen Keramik in den wenig intensiv oder z.T. nicht romanisierten Gebieten Südosteuropas seit der Latènezeit kontinuierlich fort, wie dies letztlich auch bei der Einglätverzierung der Fall ist.⁷⁴

Die meisten Varianten der einzeiligen Wellenlinienverzierung kommen auf der spätantiken Donaulimeskeramik sowohl eingetieft als auch ein-

⁶⁰ Die Problematik einer Zuweisung der Tokoder spätrömischen grauen Keramik kommt durch folgende Feststellungen Lányi's 1981 deutlich zum Ausdruck: S 82 f: "Wenn die Qualität des Materials der einzelnen Stücke nicht dieselbe wäre, läge es nahe, Töpfermeister unterschiedlichen Ethnikums in Tokod nachzuweisen." S. 83 f.: "Der prozentuelle Anteil der über Analogien aus dem Barbarikum verfügbaren Typen im Festungsmaterial beträgt das Doppelte von dem der beiden anderen Gebiete." (Siedlung und Töpferöfen). S. 191 f.: "Keines der vermutlich an Ort und Stelle angefertigten Stücke folgt der barbarischen Mode, es sind im allgemeinen weiterentwickelte, leicht umgeformte Varianten römischer Formen." S. 86 f.: "Es werden auch Gefäße hergestellt, die uns vorher aus römischen Gebiet unbekannt sind, und es entstanden Formen, die ohne Analogien dastehen und bei denen es daher vorstellbar ist, daß die Tokoder Töpfer sie erfanden."

⁶¹ Z.B. Krüge von Typ Murga, vgl. Tejral 1972, 87f; Lányi 1981, Tokod, Abb. 3: 1-6,8,9 u.v.a. oder Gußhenkelkrüge: Peškař 1983, Abb. 2: 1-3 (Fo. Velké Němčice), Friesinger 1984, Abb. 12: 11 (Fo. Wien-Leopoldau, Grab 3) u.a.

⁶² Salamon, Barkóczy 1982, 162 ff.

⁶³ In den südostalpinen spätantiken Höhensiedlungen kommen die zunehmenden Einwirkungen aus dem ostmediterranen Gebiet besonders anhand der ostmediterranen Amphoren zum Ausdruck, z.B. Hemmaberg und Ulrichsberg (unpubl.) oder Invillino, M. Mackensen, *Mediterrane Sigillata, Lampen und Amphoren*, in: Bierbrauer 1987, 229-265.

⁶⁴ Auf die große Verbreitung dieser Elemente hat bereits Tejral 1985 hingewiesen, vgl. Anm. 43.

⁶⁵ Zusammenfassend: Horedt 1982, S 190 ff; W. Menghin, *Die Völkerwanderungszeit im Karpatenbecken*, in: *Germanen, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit*, Ausstellungskatalog des Germanischen Nationalmuseums, Nürnberg (1988) 15-26 (mit Literaturangaben).

⁶⁶ Bónis 1969, Abb. 4: 1-4; Abb. 5: 15 u.a.

Auch Ottományi 1982 griff bereits auf diese Funde zurück; vgl. weiters Póczy 1958, 77, Anm. 340.

⁶⁷ Bónis 1969, Abb. 93: 1,3,9 u.a.

⁶⁸ Bónis 1969, Abb. 21: 21; Abb. 33: 15.

⁶⁹ Bónis 1969, Abb. 9: 8; Abb. 16: 5,19,20 u.a. dreifaches einzeiliges Wellenband; Abb. 35: 21.

⁷⁰ Bónis 1969, Abb. 18: 6; Abb. 33: 16; Abb. 42: 27.

⁷¹ Bónis 1969, Abb. 8: 14,15; Abb. 13: 7; Abb. 89: 31,32,36.

⁷² Bónis 1969, Abb. 40: 16.

⁷³ Bónis 1969, Abb. 4: 20; Abb. 39: 26; Abb. 99: 10 u.a.

⁷⁴ Horedt 1982, S 70, z.B. erwähnt einglätverzerte Ware im karpischen Ambiente.

geglättet vor, der Übergang beider Dekortechniken ist oftmals fließend.⁷⁵ Mehrzeilige Wellenlinien und Wellenbänder hingegen wurden herstellungsbedingt nur in Ritztechnik ausgeführt; oftmals sind die Gefäße zusätzlich glasiert.

Anhand der Dekorkonzeption der einzeiligen Wellenlinien zeichnet sich also eine enge Verbindung zwischen der einglätteten und eingetieften Wellenlinienverzierung ab, nicht nur, was ihre Ausprägung und den Musterschatz, sondern auch ihre östliche Herkunftsrichtung allgemein betrifft. Die Aufnahme der Produktion einglättverzierter Keramik in den spätrömischen Töpfereien im mittleren Donaulimesgebiet konnte auf die nachvalentinianische Zeit eingegrenzt werden,⁷⁶ gleichzeitig erscheinen erstmals auf spätantiker kammschraffierter Keramik im Südostalpengebiet Wellenlinien.

Die Rezeption der Einglättverzierung auf der einheimischen romanischen spätantiken Keramik des mittleren Donaulimesgebietes wurde wiederholt mit der Ansiedlung der ostgotisch-аланischen Alatheus-Safrac-Gruppe in Pannonien 380/381 n.Chr. in einen ursächlichen Zusammenhang gebracht.⁷⁷ Hier stellt sich allerdings die Frage, ob die Rezeption des Einglättdekors auf den romanischen, lokal in Pannonien und Norikum Ripense entwickelten Gefäßformen nicht bereits knapp vor dem

Foedusvertrag mit den Barbaren aus dem Pontusgebiet erfolgt sein könnte. Die schmerzliche Niederlage des römischen Heeres in der Schlacht bei Hadrianopol 378 n.Chr. hat die balkanischen Gebiete in Angst und Schrecken versetzt und Bewegung in die dort ansässigen Völker gebracht, sodaß es nicht gänzlich auszuschließen ist, daß Gruppen z.B. aus dem Karpatenraum als direkte Folge der verheerenden Schlacht noch vor den pontischen Barbaren über die direkte Straßenverbindung, die in Contra Florentiam (Dunafalva) und Lugio Florentia (Dunaszekcző) am Donaulimes (Valeria) einmündet,⁷⁸ nach Pannonien geflüchtet waren.⁷⁹ Immerhin fehlen im Fundstoff der pannonischen Limeskastelle noch immer eindeutige Fundstücke, die mit den ersten ostgotisch-аланischen Foederaten in Zusammenhang gebracht werden können,⁸⁰ und lediglich die Rezeption einer Dekortechnik, die eine großräumige Verbreitung aufweist, auf Grund historischer Überlegungen mit der Ansiedlung einer bestimmten Volksgruppe in Verbindung zu bringen, ohne auf andere kennzeichnende Begleitfunde zurückgreifen zu können, muß zu unpräzisen Ergebnissen führen.⁸¹ Eine chronologische Klärung des Problems wird bei einer dazu nötigen Feindatierung von eineinhalb bis zwei Jahren (August^{81a} 378 bis 380/381 n.Chr.) nur im Glücksfalle möglich sein und für eine Lösung der

⁷⁵ Wie Anm.26.

⁷⁶ Zusammenfassend bei Soproni 1985, 27 ff., der das erste Auftauchen einglättverzierter Keramik anhand der Befunde der Donaulimeskastelle und kleinen Wachtürme zeitlich fixiert.

⁷⁷ Erstmals hat Alföldi 1932, 56 f., das Auftauchen der Einglättverzierung im mittleren Donaulimesgebiet den Foederaten zugeschrieben, woraufhin Mitscha-Märheim 1963, 34, den Begriff "Foederatenkeramik" für die spätantike Keramik mit Einglättdekor einführte. In einer eingehenden Abhandlung hat Tejral 1972 fortlebende dakische Elemente bei den Dekormustern und diversen Gefäßformen hervorgehoben. Grünwald 1979, 75-77, sieht die Rezeption der Einglättverzierung ebenfalls in Verbindung mit den ostgotisch-аланischen Foederaten, hebt jedoch 1980, 30, hervor, daß zu Beginn lediglich die Rezeption einer neuen Dekortechnik auf romanischen, lokal entwickelten Gefäßformen stattgefunden hat, während Ottományi 1982, 114 den umgekehrten Weg beschreibt und die Einglättverzierung mit romanischen Werkstätten verbindet, von denen aus der Dekor auf die Barbaren übergegangen sei. Póczy 1958, S 77-80, hatte bereits bemerkt, daß Formen- und Dekorvielfalt innerhalb einer relativ kurzen Zeitspanne mit dem Ethnikum von mehreren Völkern zu verbinden ist, hingegen schreibt Böttger 1967 das Auftauchen einglättverzierter Ware im nordbulgarischen Kastell Iatrus den Westgoten zu. Deziert auf die ostgotisch-аланische Alatheus-Safrac-Gruppe führt Soproni 1985, 52, das früheste Erscheinen glättverzierter Keramik in Pannonien zurück, obwohl auch er aufgrund der "Vielseitigkeit" eine "ethnisch vielschichtige Trägerschaft" feststellt.

⁷⁸ Soproni 1985, S. 79: Contra Florentiam; S. 75: Lugio Florentia.

⁷⁹ Zu den "keramischen Verhältnissen" in Siebenbürgen im 4.Jh. vgl. Horedt 1982, 151 ff.

⁸⁰ In den pannonischen Gräbern, die in die Zeit vor 380 n.Chr. datieren, fehlen Fibeln mit umgeschlagenen Fuß (im spätrömischen Siebenbürgen werden diese im ländlichen Gebiet getragen (Horedt 1982, 96), Knochenkämme und Spinnwirtel, die in den Gräbern der Zeitstufe Csákvár in Pannonien wiederholt vorhanden sind, Salamon, Barkóczy 1982, 151.

⁸¹ Bemerkenswert in diesem Zusammenhang ist die Tatsache, daß anfänglich offensichtlich nur das vertikale Streifen- und das Gittermuster, ev. auch horizontale Wellenlinien in Einglättechnik erscheinen, vgl. Tejral 1972, 136, Anm. 229, während das "Murgaer Ziermotiv" (= vertikale Wellen- / Zickzacklinienbänder in Kombination mit horizontalen Wellen- / Zickzacklinienbändern) erst ab dem 2.Viertel / 2.Drittel des 5.Jhs. erscheint. Die von Tejral 1972 konstatierte formale Verbindung mit dakischem Fundstoff bzw. spätrömischen Dakern ist vielleicht doch nicht absolut abzulehnen, Soproni 1985, 52, Anm. 78, wie eine Gegenüberstellung von mitteldonauländischen spätantiken Einglättdekormustern (Ottományi 1982, Taf. 17-25) und z.B. karpodakischen Glättverzierungsmotiven (Bichir 1973, Pl. 148: 1-10; Pl. 149) zeigt.

^{81a} Zur Schlacht bei Hadrianopol allgemein vgl. Wolfram 1977.

Frage anhand der Keramiktypologie⁸² fehlen noch eingehende Vorarbeiten als Voraussetzung.

Allgemein läßt sich feststellen, daß wellenstrichverzierte Keramik während der Kaiserzeit in den südosteuropäischen Gebieten wesentlich weiter verbreitet gewesen sein muß, als durch die vorliegenden Publikationen zum Ausdruck kommt.⁸³

Bei oberflächlicher Betrachtung mag es sich bei der Wellenlinienverzierung allgemein um ein einfaches, weit verbreitetes, wenig beachtenswertes Dekormotiv handeln. Eine präzise Differenzierung der diversen Muster im Hinblick auf ihre Art, Ausführung, Konzeption und Lage am Gefäß jedoch erlaubt sehr wohl in einem gewissen Rahmen Rückschlüsse nicht nur zur Datierung, sondern auch zur Herkunftsrichtung dieses Dekormotives in den verschiedenen Ausprägungen, wobei sich in der Folge kulturhistorische Zusammenhänge abzuzeichnen beginnen.

In diesem Sinne läßt sich die Rezeption des Wellenliniendekors auf der südostalpinen spätantiken Gebrauchskeramik, deren lokale Entwicklung unbestritten ist, unter Berücksichtigung der Art der Ausführung und der Dekorkonzeption in erster Linie auf östliche Impulse bzw. Einwirkungen zurückführen, die aus / über Pannonien auf das südostalpine spätantike Keramikschaffen einwirkten, wobei die verschiedenen Wellenlinienmuster der einheimischen romanischen Keramik lokaler Formtradition angepaßt worden sind. Einglättdekor spielt auf der lokal gefertigten, südostalpinen Keramik keine Rolle, denn dazu wäre eine Änderung in der Keramiktechnologie als Voraussetzung nötig gewesen.

Eine Ausnahme, die diesen Ergebnissen jedoch nicht widerspricht, bilden spätantike Töpfe aus dem eher westlichen Südostalpengebiet, die mehrzeiligen Wellenliniendekor tragen, der sich

wahrscheinlich von westnorischer kaiserzeitlicher Keramik herleiten läßt (*Taf. 1: 4; 2: 14; 5: 45; 10: 93,97*).⁸⁴

Ob Elemente der suebischen grauen Drehscheibenware des 4. Jhs. auf der spätantiken Keramik im norisch-pannonischen Donaulimesgebiet nachwirkten, wäre noch zu untersuchen. Die graue, sehr fein gearbeitete Drehscheibenkeramik im nördlichen Niederösterreich, in Mähren und Teilen der Slowakei ist gekennzeichnet durch eine Wandprofilierung in Form von Leisten, Rippen und Rillen in Verbindung mit ein- und vornehmlich mehrzeiligen eingeritzten, flach schwingenden Wellenlinien.⁸⁵

Die südostalpine spätantike Gebrauchskeramik unterscheidet sich grundsätzlich von der gleichzeitigen Keramik des norisch-pannonischen Donaulimesgebietes im Formenspektrum, das reicher zu sein scheint,⁸⁶ in der Dekorkonzeption und Dekortechnik, es dominiert die Einglättdverzierung,⁸⁷ und in der Machart, die Gefäße im Donaulimesgebiet sind von wesentlich besserer Qualität. Zu den Ausnahmen gehört die in Ufernorikum streuende sog. Horreumkeramik, bei der es sich im Prinzip um die nordostalpine Variante der südostalpinen kammstrichverzierten Gebrauchskeramik handelt.⁸⁸ Die Problematik der glasierten Keramik soll hier ausgeklammert bleiben.⁸⁹

Obwohl die Entwicklung der südostalpinen romanischen Gebrauchskeramik prinzipiell eigenständig erfolgt ist, lassen sich gewisse Impulse, die wiederholt aus / über Pannonien bzw. aus dem Donaulimesgebiet auf den Südostalpenraum im Verlauf der Spätantike einwirkten, im archäologischen Fundgut nachweisen.

Auf die "Leuchter" wurde bereits hingewiesen; die Oberflächenbehandlung eines Exemplars vom Lavanter Kirchbichl (*Taf. 10: 95*) entspricht kei-

⁸² Bei der Erwähnung einglättdverzierter Keramik geht Horedt 1982, 70, weder auf die Gefäßformen noch auf die Dekorkonzeption ein; dies wäre Aufgabe einer eigenen, verdienstvollen Studie. Als Importe aus dem karpischen(?) Gebiet können vereinzelte Stücke einglättdverzierter Ware bereits vor dem ausgehenden 4. Jh. nach Westen gelangt sein, vgl. K. Bíróny Sey, S. K. Palágyi, A balácai éremlelet, *Comm. Arch. Hung.* 1983, 63-78.

⁸³ Lokal in den Balkangebieten gefertigte, wellenlinienverzierte Keramik des 5. und 6. Jhs. basiert auf bodenständigen Vorbildern, z.B. Horedt 1979.

⁸⁴ Zur Dekorkonzeption vgl. Anm. 21 und 22.

⁸⁵ Tejral 1985, Abb. 1-9 mit weiteren Literaturangaben.

⁸⁶ Párducz 1959, S. 33 ff.; Friesinger, Kerchler 1981; Ottományi 1982 u.a.

⁸⁷ Die Voraussetzung für die Rezeption der Einglättdverzierung war durch die z.T. feine Scherbenqualität der spätrömischen mitteldonauländischen Keramik gegeben, auf der bereits während des 4. Jhs. eine Oberflächenglättung vorkommt, die herstellungsbedingt ist und mit dem Einglättddekor auf spätantiker Keramik nicht in Verbindung steht.

⁸⁸ Christlein 1979; Gattringer, Grünwald 1981; zuletzt Rodriguez, Hirsch 1994.

⁸⁹ W. Czysz, W. Endres, Archäologie und Geschichte der Keramik in Schwaben, *Neusäßler Schriften* 6, 1988, 112 f.: Die Blei-Glasur auf der spätrömisch-spätantiken Keramik knüpft nicht an kaiserzeitliche Traditionen an, sondern ist in den Provinzen am Mittel- und Unterlauf der Donau im 3. Jh. im Umfeld der dakischen Bleimineralien aufgetreten.

nesfalls der lokalen provinziälromischen Dekor-tradition im westlichen Norikum.⁹⁰

Der Stempeldekor auf der Henkelaußenseite von Fragmenten aus Invillino und vom Lavanter Kirchbichl (Taf. 11: 104) kann auf östliche Vorbilder zurückgeführt werden.⁹¹

Die markante Wellenlinie auf der Henkelaußenseite des Kruges von Ulrichsberg (Taf. 7: 72) läßt sich mit östlichen Einflüssen in Verbindung bringen.⁹²

Ein Deckelfragment vom Lavanter Kirchbichl mit gewelltem Rand (Taf. 11: 103) findet seine nächste Analogie im grauen spätrömischen Keramikmaterial aus Tokod.⁹³

Am Lavanter Kirchbichl fanden sich 3 grau gebrannte Schalenfragmente mit Wellenlinie und z.T. mit Kerbendekor (Taf. 11: 99-101), die höchstwahrscheinlich aus dem pannonischen Donaulimesgebiet, eventuell aus der Valeria stammen. Im österreichischen Donaulimesgebiet sind derartige Gefäße bisher unbekannt. Sowohl die Form als auch die Dekorkonzeption eines lokal gefertigten, braun gebrannten Schalenfragmentes aus Teurnia (Taf. 1: 6) erinnern unmittelbar an die Tokoder Schüsseln.⁹⁴

Gefäße mit Motiven christlichen Symbolgehaltes (Taf. 3: 29,30; 10: 98)⁹⁵ rufen Keramikfragmente aus Tokod ins Gedächtnis,⁹⁶ die ihrerseits wiederum mit Sigillata Chiara, d.h. auch mit ostmediterranean Sigillata Chiara in Verbindung gebracht werden können.

Im Südostalpengebiet fanden sich vereinzelt Fragmente einglättverzierter Ware, die nur als Importstücke aus dem Donaulimesgebiet angesprochen

werden können, nachdem eine Produktion einglättverzierter Ware im Südostalpengebiet bisher nicht nachzuweisen ist. Diese lediglich vereinzelt auftretenden Importstücke einglättverzierter Ware schließen geregelte Handelsbeziehungen aus (Taf. 9: 86,87; 11: 105).⁹⁷

Besonders hinzuweisen ist auf eine Grablegung aus Lendorf bei Klagenfurt, die neben einem Nuppenglasbecher die Reste eines birnenförmigen Henkeltöpfchens mit eingegelätteten senkrechten Linien enthielt (Taf. 11: 107-111).⁹⁸ Während die südostalpinen spätantiken romanischen Gräber nur ausnahmsweise Gefäßbeigaben enthielten, erinnert diese Gefäßkombination unmittelbar an spätantike romanische Gräber am norisch-pannonischen Donaulimes, weshalb man die Grabbeigaben als persönliche Mitbringsel interpretieren darf, die zur persönlichen Ausstattung der Bestatteten gehörten. In dieselbe Richtung verweist das grau gebrannte Fragment eines birnenförmigen Henkeltöpfchens aus Baldersdorf nahe Spittal a.d. Drau (Taf. 11: 106), das sich nicht nur in der Form, sondern auch hinsichtlich der Scherbenqualität von der südostalpinen Gebrauchskeramik abhebt.

Die zunehmende Barbarisierung Pannoniens als Folge der Ost-West-Völkerverschiebungen nach 375 n.Chr. und die ständige Bedrohung durch einfallende barbarische Völkerschaften, die in der Übergabe der Provinz Pannonien an die Hunnen 430 n.Chr. einen Höhepunkt erreicht hatte, war Anlaß für den Beginn einer wiederholten Abwanderung von Teilen der einheimischen romanischen Bevölkerung aus Pannonien, die nur gegen

⁹⁰ Vgl. Anm. 45 und 46.

⁹¹ Rodriguez 1984, Abb. 2: 9 (Fo. Lavant, Kirchbichl); Bierbrauer 1987, Taf. 94: 15; Taf. 96: 16 (Fo. Invillino); Lányi 1981, Tokod, Abb. 23: 3-5; Abb. 24: 3; vgl. dazu Salamon 1969; weiters: Katalog *Römer in Rumänien*, Ausstellung des Römisch-Germanischen Museum Köln und des Historischen Museums Cluj, Kunsthalle (1969) Taf. 31 (Fo. Potaissa, Turda, Kr. Cluj); Pernik 1, 1981, Abb. 27.

⁹² Krüge von Typ Murga mit Wellenlinien auf der Henkelaußenseite: Friesinger 1984, Abb. 7: 3,4 (Fo. Wien Leopoldau); Pollak 1980, Taf. 165: 6,8; Taf. 166: 1; Taf. 185: 11-14; Peškař 1983, Abb. 2: 5 u.a.

⁹³ Lányi 1981, Tokod, Abb. 9: 13.

⁹⁴ Lányi 1981, Tokod, Abb. 12.

⁹⁵ Felgenhauer 1993, Taf. 23: 26,27; Taf. 58: 2; Taf. 59: 1; Taf. 29: 1. Der Vergleich zwischen der Kreuzdarstellung mit gespaltenen Balkenenden auf dem Standingfragment vom Lavanter Kirchbichl und jener auf dem Reliquiar aus Sanzeno in Nonsberg (Severinkatalog 1982, Taf. 55) findet sich bereits bei Rodriguez 1986, 251 mit Anm. 25.

⁹⁶ Lányi 1981, Tokod, Abb. 22: 1,2 = Abb. 25: 1,2; Auf mögliche vergleichbare Stücke zu den Fragmenten aus Teurnia, die in Keszthely und Somogyiszil, Pannonien, gefunden worden seien (unpubl.), hat E. B. Thomas in einem persönlichen Gespräch vor Jahren hingewiesen.

⁹⁷ Z.B. Mikl-Curk 1966, Taf. 2: 11; Taf. 3: 3 und I. Sivec-Rajterič, Tvarna kultura pozne antike, *Arh. vest.* 29, 1978, 393-404, Taf. 2: 5, Fo. Ptuj, wo aufgrund der Grenznähe zu Pannonien einglättverzierte spätantike Keramik durchaus zu erwarten ist, gleich wie in Emona als wichtige Metropole, Plesničar-Gec 1983, Taf. 33: 6; Taf. 39: 4,5,9; Taf. 41: 4. Ein weiteres Beispiel stammt vom Kathreinkogel in Kärnten, Rodriguez 1988, Taf. 1: 43. Glättverzierte Stücke von Kranj (A. Valič, Keramični posodi iz časa preseljevanja narodov v Kranju, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 288-292, Abb. 1,2; I. Sivec-Rajterič, Poznoantična keramika v Sloveniji, *Arh. vest.* 26, 1975, 19-24, Abb.1,2), Tinje (Ciglencečki 1984, Abb. 7: 78; Abb. 8: 78 und vom Rifnik (Bolta 1981, Taf. 18: 12; Taf. 27: 23,32,73) etc. sind bereits langobardenzeitlich.

⁹⁸ Dolenz, Lendorf, Abb. 11 (Glasbecher) und Abb. 12 (Henkelbecher).

Westen bzw. Richtung Italien (und möglicherweise z.T. Gallien) erfolgt sein konnte.⁹⁹ Verschiedene der angeführten archäologischen Quellen lassen sich durchaus mit dieser Abwanderung in einen Zusammenhang bringen, wobei keineswegs auszuschließen ist, daß sich den Emigranten auch ethnisch fremde Personen / Gruppen angeschlossen haben konnten.

Von der Keramik des Südostalpengebietes rückschließend auf das Donaulimesgebiet ist zu bemerken, daß im völkerwanderungszeitlichen Pannonien wellenlinienverzierte Keramik wesentlich reichhaltiger vorhanden gewesen sein muß, als dies die bisher vorliegenden Publikationen widerspiegeln.

Keramik mit Wellenlinien- bzw. Wellenbandverzierung als Hauptdekormotiv ist in südostalpinen spätantiken Fundzusammenhängen des 5. und 6. Jhs. reichlich vorhanden. Eine innere zeitliche Gliederung der wellenstrichverzierten Gebrauchskeramik anhand des Ziermotives, d.h. nach der Art der Wellenlinie alleine ist nahezu unmöglich. Bei einer näheren relativchronologischen Zuordnung sind noch weitere Kriterien mitzubersichtigen.

Bis zu einem gewissen Maße gibt die Randbildung Auskunft über die zeitliche Stellung der Gefäße.¹⁰⁰ Im Gegensatz zu eiförmigen Töpfen treten Gefäße mit gedrücktem Profil und relativ breiter Standfläche (*Taf.* 2: 11; 7: 71) erst in späten Fundzusammenhängen auf.¹⁰¹ Sofern vorhanden kann die Art des Kammstrichdekors bzw. der Innenrillung für eine chronologische Stellung von Relevanz sein.¹⁰²

Gewisse Hinweise auf eine ältere oder jüngere Zeitstellung innerhalb des 5. und 6. Jhs. liefern auch die Ausführung, Lage und Konzeption der Wellenlinien und Wellenbänder am Gefäß.

Die Tendenz zur allgemeinen Vergrößerung der Keramik läßt sich auch anhand der Wellenlinien ablesen, die auf jüngeren Gefäßen weitschwingend und wenig exakt ausgeführt sein kann (*Taf.*

2: 12; 6: 53; 7: 63,69 u.a.). Breite, von mehreren Wellenlinien (*Taf.* 2: 10; 7: 72; 9: 91) bzw. mehrfachen Wellenbändern (*Taf.* 2: 12; 4: 31; 6: 52,53; 7: 69; 8: 74 u.a.) geschmückte Zonen auf der Gefäßschulter¹⁰³ sind ähnlich wie Wellenbänder am Gefäßumbruch (*Taf.* 1: 2; 2: 11) auf Töpfen des späten 5. und 6. Jhs. zu finden. Wellenlinien auf der Randaußenseite (*Taf.* 7: 59; 9: 91) erscheinen ebenfalls erst in der Spätphase der Spätantike¹⁰⁴ und leben auf frühmittelalterlicher Keramik fort.¹⁰⁵

Hinsichtlich der Machart der Gefäße zeigt sich, daß im Laufe der Entwicklung analog zur Vergrößerung der Kammstrichverzierung auch der Magerungsanteil im Ton und die Größe der Magerungspartikel zunehmen, was zu einer Verschlechterung der Qualität des Rohtones bzw. zu einer schlechten Scherbenqualität führte.

Die slawische Landnahme am Ende des 6. Jhs. bzw. Beginn des 7. Jhs. hatte in den betroffenen Gebieten einen Kontinuitätsbruch zur Folge, der im lokalen Keramikschaften seinen Niederschlag findet. Kammstrichverzierte Keramik wurde nur noch in jenen Teilen des Südostalpengebietes und in Oberitalien kontinuierlich hergestellt, wo in der Bevölkerungsstruktur das romanische Element dominant war.¹⁰⁶

Im Gegensatz zur flächendeckenden Kammstrichverzierung treten Wellenlinien auf der frühmittelalterlichen slawischen Keramik neben Kammstempelindrücken (*Taf.* 12: 112,125) auf, wobei es sich weitgehend um mehrzeilige Wellenlinien (*Taf.* 12: 116), selten um einzeilige Wellenlinien handelt.

Während die älteste slawische Keramik vom Prager Typus dekorlos ist (*Taf.* 12: 126),¹⁰⁷ müssen Wellenlinien schon sehr bald auf der slawischen Keramik rezipiert worden sein, wobei die Frage nach ihrer Herkunft zu klären bleibt, nämlich die Frage, ob die Wellenlinien von außen, d.h. von einem Gebiet außerhalb der ehemaligen südostalpinen römischen Provinzen übernommen wor-

⁹⁹ Soproni 1985, 105, Anm.79.

¹⁰⁰ Mit der Randformtypologie hat sich Bierbrauer 1987 und Bierbrauer 1990 anhand der Funde aus Invillino eingehend befaßt.

¹⁰¹ Dazu vgl. auch Dal Rí, Rizzi 1989, Taf. 5: 1,6 (frühmittelalterliche Datierung).

¹⁰² Ausführlich dazu: Rodríguez 1992.

¹⁰³ Diese Dekorkonzeption war bereits zur frühen Kaiserzeit einmal vorhanden, Bónis 1942, Taf. 7: 2; Kerchler 1967, Formentaf. 5: 1.

¹⁰⁴ Bierbrauer 1987, Taf. 91: 14 (Fo. Invillino).

¹⁰⁵ Dal Rí 1991, Fig.2: 12; Fig.6: 1; Fig.8: 1,4; Fig.13: 11; Fig.14: 15; Fig.15: 5; Rodríguez 1992, Taf.7: 5 u.a.

¹⁰⁶ Rodríguez 1992, 178.

¹⁰⁷ Parczewski 1993 (mit reichlichen Literaturangaben). In diesem Zusammenhang wäre noch kritisch zu prüfen, inwieweit die Ergebnisse, die das polnische Material betreffen, auch auf andere Gebiete übertragbar sind oder ob sich vielmehr regionale Eigenentwicklungen abzeichnen.

den sind oder ob Kontakte mit restromanischen Gruppen für die Übernahme der Wellenlinien verantwortlich zeichnen. Wahrscheinlich treffen beide Möglichkeiten zu.¹⁰⁸ Besonders hinzuweisen ist auf die Tatsache, daß sowohl die spätantike romanische Keramik als auch slawische Töpfe vom Prager Typus vom Hemmaberg im Scherben Marmorsplittmagerung enthalten,¹⁰⁹ sodaß abgesehen von der unterschiedlichen Tonaufbereitung von einer Kontinuität der Magerungskomponente gesprochen werden kann.

Abschließend läßt sich Folgendes zusammenfassen. Eine Gegenüberstellung der einzelnen Wellenlinienmuster zeigt, daß, von Ausnahmen abgesehen, zwischen der Wellenlinienverzierung auf der südostalpinen kaiserzeitlichen Gebrauchskeramik und den Wellenlinienornamenten auf der spätantiken Keramik kein direkter Zusammenhang besteht, während die meisten Gefäßformen, wie Schüsseln, Schalen, Töpfe, Becher, Deckelschalen, Krüge, Henkelbecher, Lappenbecken etc. sich unmittelbar aus dem provinzialrömischen Keramikschaffen in der Spätantike weiterentwickelt haben.

Im letzten Viertel des 4. Jhs. wurden einzeilige Wellenlinien auf der südostalpinen kammstrichverzierten spätrömischen Ware rezipiert. Wellenlinien spätantiker Prägung als Hauptdekormotiv erscheinen frühestens zu Beginn des 5. Jhs. auf den südostalpinen Gefäßen. Ihre Entfaltung erfolgte aufgrund anhaltender östlicher Einwirkungen aber erst ab dem 2. Viertel / 2. Drittel des 5. Jhs.

Das Auftauchen der Wellenlinien auf kammstrichverzierter spätrömischer südostalpinen Keramik fällt zeitlich in etwa mit der ersten Produktion einglätverzierter Ware in den romanischen Töpfereien am mittleren Donaulimes zusammen, wobei eine südöstliche Herkunft der Einglätverzierung bald nach der Schlacht bei Hadrianopol 378 n.Chr. unbestritten ist.

Der Zeitpunkt des Einsetzens der Einglätverzierung auf der Keramik des mittleren Donaulimesgebietes gilt als geklärt, zu diskutieren bleibt m.E. nach wie vor die Frage nach ihrer genauen Herkunft bzw. die Problematik der ethnischen Zusammenhänge. Als Herkunftsgebiet für die Einglätverzierung gleichzeitig mit den ersten Wellenlinienmustern spätantiker Prägung auf

spätromischer Keramik kommen nur jene "östlichen Regionen" in Frage, wo latènezeitliche Traditionen in der Keramikherstellung ungebrochen bis zum Beginn der Völkerwanderungszeit fortleben konnten, wobei es beim derzeitigen Forschungsstand noch unmöglich erscheint, ein engeres Gebiet bzw. bestimmte ethnische Verbände, wobei die polyethnischen Verhältnisse in den Balkangebieten zu berücksichtigen sind, näher abzugrenzen, da sowohl die Einglätverzierung als auch der Wellenliniendekor in Südosteuropa und im pontischen Gebiet eine überregional weite Verbreitung während der Kaiserzeit aufwies. Verschiedene Keramikelemente sind erst in späterer Zeit im Zuge der Völkerbewegungen nach Westen gelangt (z.B. Keramik im Murgaer Stil, u.a.).

Auf die weite Verbreitung der Keramik vom sog. Typ Tokod "im gesamten donauländischen Bereich bis zum pontischen Raum", sie trägt reichlich Wellenliniendekor und datiert in die Zeit ab dem 2. Viertel / 2. Drittel des 5. Jhs., hat bereits J. Tejral 1985 hingewiesen. Kennzeichnende Elemente dieser Keramik erscheinen in spätantiken Fundzusammenhängen in Pannonien (Tokod u.a. Fundorte) und im heutigen Mähren (z.B. Velké Němčice) und besonders die diversen Wellenlinienmuster fanden auch auf der südostalpinen Gebrauchskeramik reiche Verwendung. Die Verbindungen, die sich anhand der Wellenlinienornamentik zu den östlichen Gebieten allgemein abzeichnen, werden durch die Verwendung der Stempelmuster auf der Henkelaußenseite (Lavanter Kirchbichl, Invillino), Motive christlichen Symbolgehaltes (Lavanter Kirchbichl, Teurnia, Kappele u.a.) und das Auftreten einzelner Fremdgefäßformen (S-förmige Schüsseln: Lavanter Kirchbichl; Leuchter: Lavanter Kirchbichl, Sonnenburger Hügel bei Innsbruck, Taf. 10: 92, Krausen: Tinje und Rifnik) etc. unterstrichen. Über das nachvalentinianische, spätantike Pannonien haben südöstliche Elemente das Südostalpengebiet erreicht und Aufnahme in das lokale romanische Keramikschaffen des 5. und 6. Jhs. gefunden. Sie prägten das Bild der einheimischen spätantiken südostalpinen Gebrauchskeramik wesentlich, wobei sich die Wellenlinienverzierung umgehend zum zweiten Hauptdekormotiv entwickelte.

¹⁰⁸ Wertvolle Hinweise zum nichtkeramischen Funden aus slawischen Fundzusammenhängen vgl. E. Szameit, Anmerkungen zur Chronologie des 8.-9. Jahrhunderts im Ostalpenraum, in: Chronologische Fragen des 7.-10. Jahrhunderts. Archäologische Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs II, Traismauer 1990, *Zalai Múzeum* 3, 1991, 73-79.

¹⁰⁹ A. Gastgeb, *Mineralogisch-sedimentpetrographische Untersuchungen an spätrömischen Grobkeramiken der Ausgrabungen Teurnia und Hemmaberg in Kärnten*, Dipl. Arb. Wien (1992). Rodriguez 1992, 172 mit einem kurzen Hinweis auf diese Ergebnisse.

- ALFÖLDI, A. 1932, *Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung*. - Arch. Hung. 9.
- ALZINGER, W. 1955, *Kleinfunde von Aguntum aus den Jahren 1950 bis 1952*. - Beitr. zur römerzeitlichen Bodenforschung in Österreich 1.
- BARKÓCZI, L. und Á. SALAMON 1974-1975, Das Gräberfeld von Szabadbattyán aus dem 5. Jahrhundert. - *Mitt. Arch. Inst. UAW* 5, 89-111.
- BICHIR, Gh. 1973, *Cultura Carpica*. - Bukurești.
- BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33.
- BIERBRAUER, V. 1990, La ceramica grezza di Invillino-Ibligo, Friuli e i suoi paralleli nell'arco alpino centrale e orientale (secc. IV-VII d. C.). - *Arch. Med.* 17, 57-83.
- BIERBRAUER, V. und H. NOTHDURFTER 1988, Die Ausgrabungen im spätantik-frühmittelalterlichen Bischofssitz Sabiona - Säben. - *Schlern* 62, 243-300.
- BÖTTGER, B. 1967, Eingeläuteter Dekor auf Gefäßen aus römischen Donauprovinzen. - *Wissensch. Zeitschr. d. Univ. Rostock, gesellschafts- und sprachwissenschaftl. Reihe*, H. 7/8, Jg. 16, 421-423.
- BOLTA, L. 1981, *Rifnik pri Šentjurju. Poznoantična naselbina in grobišče*. - Kat. in monogr. 19.
- BÓNIS, É. 1942, *Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien*. - Diss. Pann. ser. 2, 20.
- BÓNIS, É. 1969, *Die spätkeltische Siedlung Gellethey-Taban in Budapest*. - Arch. Hung. 47, 1969.
- BRUKNER, O. 1981, Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije. - Diss. et Monogr. 24.
- CĂTINAȘ, BĂRBULESCU 1979, Cella vinaria de la Potaissa, *Acta Mus. Napocensis* 16, 101-126.
- CHRISTLEIN R. 1979, Das spätrömische Kastell Boiostro zu Passau-Innstadt. - In: *Von der Spätantike zum Frühen Mittelalter*, Vorträge und Forschungen 25, 91-123.
- CHRISTLEIN R. 1963, Ein römisches Gebäude in Marzoll, Ldkr. Berchtesgaden. Vorbericht über die Grabungen 1959-1962. - *Bayer. Vorgeschbl.* 28, 30-57.
- CHRISTLEIN R. und H.-J. KELLNER 1969, Die Ausgrabungen 1967 in Pons Aeni. - *Bayer. Vorgeschbl.* 34, 76-161.
- CIGLENEČKI, S. 1984, Die Keramik des 4.-6. Jahrhunderts von Gradec, Tinje und Korinjski hrib, Slowenien. - *Arch. Austr.* 68, 313-328.
- CIGLENEČKI, S. und D. PIRKMAJER 1987, Zatočišče poslednjih Celejanov na Vipoti. - *Arh. vest.* 38, 217-236.
- DAL RÍ, L. 1991, Gli edifici medievali dello scavo di Piazza Walther a Bolzano. - In: *Bozen. Von den Anfängen bis zur Schleifung der Stadtmauern*, 245-303, Bozen.
- DAL RÍ, L. und M. FLORES 1985, Schede descrittive dello scavo di Piazza Walther (Beschreibung der Fundstücke aus Waltherplatz. - In: *Scavi nella conca di Bolzano e nella Bassa Atesina - Ausgrabungen im Raum Bozen und im Unterland 1976-1985*, 185-199, Bozen.
- DAL RÍ, L. und G. RIZZI 1989, Archäologische Ausgrabungen auf dem Plunacker in Villanders. - *Schlern* 63, 201-217.
- DOLENZ, H. 1950, Spätantiker Grabfund bei Feistriz a. d. Drau in Oberkärnten. - *Carinthia* I, 140, 256-265.
- DOLENZ, H. 1955, Archäologische Mitteilungen aus Kärnten, "Lendorf, Gem. Lendorf, BH. Klagenfurt-Land". - *Carinthia* I 145, 86-142 (125-130).
- FELGENHAUER-SCHMIEDT, S. 1993, *Das Kapelle ("die Kapelle") ob Jadersdorf. Eine spätantik-frühmittelalterliche Höhensiedlung in Oberkärnten*. - Aus Forschung und Kunst 27.
- FRIESINGER, H. 1984, Bemerkungen zu den frühgeschichtlichen Grab- und Siedlungsfunden von Wien-Leopoldau. - *Arch. Austr.* 68, 127-136.
- FRIESINGER, H. und H. KERCHLER 1981, Töpferöfen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.-6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. - *Arch. Austr.* 65, 193-266.
- GATTRINGER, A. und M. GRÜNEWALD 1981, Zur Typologie der "Horreumkeramik". - *Bayer. Vorgeschbl.* 46, 199-210.
- GIESLER, U. 1981, Katalog der Kleinfunde. - In: *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 161-246.
- GLEIRSCHER, P. und H. STADLER 1986, Die Notgrabung auf dem Kirchbühl von Lavant in Osttirol 1985. Ein Vorbericht. - *Veröffentl. Mus. Ferdinandeum* 66, 5-31.
- GRÜNEWALD, M. 1979, *Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1968-1974)*. - Röm. Limes in Österreich 29.
- GRÜNEWALD, M. 1980, Zum spätrömischen Fundstoff im Legionslager Carnuntum. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 145, 29-31.
- GRÜNEWALD, M. 1983, Die antiken, urgeschichtlichen und mittelalterlichen Funde der Grabungen auf dem Stiftsplatz zu Klosterneuburg 1953-1954 (Capella Speciosa). - *Jb. d. Stiftes Klosterneuburg* 12, 97-241.
- HELL, M. 1963, Keltisch-römische Hauskeramik aus Salzburg. - *Arch. Austr.* 34, 32-48.
- HOREDIT, K. 1979, *Morești. Grabungen in einer vor- und frühgeschichtlichen Siedlung in Siebenbürgen*. - Bukarest.
- HOREDIT, K. 1982, *Siebenbürgen in spätrömischer Zeit*. - Bukarest.
- KARWIESE, St. 1974, *Aguntum - Das Ende einer Stadt im Spiegel der Münzfunde. Eine numismatisch-archäologisch-historische Untersuchung*. - Beiträge zur römerzeitlichen Bodenforschung in Österreich 2.
- KELLNER, H.-J. 1959, Neue Ausgrabungen an Badegebäuden in Nordwest-Noricum. - *Bayer. Vorgeschbl.* 24, 146-172.
- KELLNER, H.-J. 1960, Die römische Ansiedlung bei Pocking (Niederbayern) und ihr Ende. - *Bayer. Vorgeschbl.* 25, 132-164.
- KELLNER, H.-J. und G. ULBERT 1958, Das römische Seebuck. - *Bayer. Vorgeschbl.* 23, 48-82.
- KERCHLER, H. 1967, *Die römerzeitlichen Brandbestattungen unter Hügeln in Niederösterreich (norisch-pannonische Hügelgräber)*. - Beiträge zu Kenntnis der norisch-pannonischen Hügelgräberkultur 2, Arch. Austr. Beih. 8.
- KOROŠEC, P. 1974, Arheološke raziskave na Svetih gorah nad Sotlo. - *Arh. vest.* 25, 483-517.
- KOROŠEC, P. und J. KOROŠEC 1978, Arheološke raziskave na Svetih gorah ob Sotli v letu 1974. - *Arh. vest.* 29, 432-463.
- LÁNYI, V. 1981, Die graue spätrömische Keramik von Tokod. - In: *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*, 73-120, Budapest.
- LEBEN, F. und A. VALIĆ 1978, Ajdna. - *Arh. vest.* 29, 532-546.
- MACKENSEN, M. 1981, Die römischen Fundmünzen. - In: *Ad Pirum (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 131-152.
- METERC, J. 1981, Slučajne najdbe z Ajdne. - *Arh. vest.* 32, 413-416.
- MIGLBAUER, R. 1990, *Die bodenständige Keramik der Grabung Wels Marktgemeinde*. - Rei Cretariae Romanae Fautores Acta Suppl. 7.
- MIKL-CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptujju. - *Čas. zgod. narod.* 2, 46-62.

- MIKL-CURK, I. 1983, Določitev keramike. - In: L. Plesničar-Gec, *Starokrščanski center v Emoni*, Kat. in monogr. 21, 66-70.
- MÓCSY, A. (Hrsg.) 1981, *Die spätantike Festung und das Gräberfeld von Tokod*. - Budapest.
- NEUMANN, A. 1955, Keramik und andere Kleinfunde vom Ulrichsberg. - *Carinthia* I, 145, 143-182.
- OTTOMÁNYI, K. 1982, *Fragen der spätrömischen eingeläuteten Keramik in Pannonien*. - Diss. Arch. Ser. 2, 10.
- PAHIĆ, S. 1978, Najdbe z rimske ceste Slovenska Bistrica-Pragersko. - *Arh. vest.* 29, 129-289.
- PARCZEWSKI, M. 1993, *Die Anfänge der frühslawischen Kultur in Polen*. - Veröffentl. Österr. Gesellsch. Ur- u. Frühgesch. 17.
- PÁRDUCZ, M. 1950, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns* 3. - Arch. Hung. 30.
- PÁRDUCZ, M. 1959, Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. - *Acta Arch. Acad. Sc. Hung.* 11, 309-398.
- PEŠKAR, I. 1983, Sídlištní keramika z doby stěhování národů ve Velkých Němčicích (O. Břeclav). - *Pam. arch.* 74, 175-223.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PÓCZY, K.-Sz. 1957, "Keramik". - In: *Intercisa 2 (Dunapentele). Geschichte der Stadt in der Römerzeit*, Arch. Hung. 36, 29-139.
- POLLAK, M. 1980, *Die germanischen Bodenfunde des 1.-4. Jahrhunderts n. Chr. im nördlichen Niederösterreich*. - Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 147.
- POLLAK, M. 1993, *Spätantike Grabfunde aus Favianis / Mautern*. - Mitt. Prähist. Komm. 28.
- RODRIGUEZ, H. 1984, Vorbemerkungen zur spätantiken Keramik vom Lavanter Kirchbichl in Osttirol. - *Arch. Austr.* 68, 339-343.
- RODRIGUEZ, H. 1986, *Die vor- und frühgeschichtlichen Kleinfunde vom Lavanter Kirchbichl in Osttirol*, unpubl. Diss. - Innsbruck.
- RODRIGUEZ, H. 1988, Spätrömische und spätantike Keramikfunde vom Kathreinkogel. - *Arch. Alpen Adria* 1, 143-150.
- RODRIGUEZ, H. 1990, Keramikbeispiele aus der Grabungskampagne 1989 in Teurnia im Areal der Bischofskirche und ihrer Nebengebäude. - *Carinthia* I 180, 95-107.
- RODRIGUEZ, H. 1992, Bemerkungen zur relativchronologischen Gliederung der südostalpinen spätrömisch-spätantiken Gebrauchskeramik. - In: *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo. Metodi di indagine e risultati, 3. seminario sul tardoantico e l'altomedioevo nell'area alpina e pada-*
- na, Monte Barro-Galbiate (Como) 9-11 settembre 1991*, *Bibl. di Arch. Med.* 9, 159-178.
- RODRIGUEZ, H. und N. HIRSCH 1994, Vorbericht über die archäologische Grabung in Unterradlberg, NÖ, mit besonderer Berücksichtigung der kammstrichverzierten Keramik der Spätantike. - *Arch. Österr.* 5/1, 67-75.
- SALAMON, Á. 1969, Spätrömische gestempelte Gefäße aus Intercisa. - *Folia Arch.* 20, 53-62.
- SALAMON, Á. und L. BARKÓCZI 1982, Pannonien in nach-valentinianischer Zeit (376-476). Ein Versuch zur Periodisation. - In: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung*, 147-178, Linz.
- SCHÖRGENDORFER, A. 1942, *Die römische Keramik der Ostalpenländer*. - *Sonderschr. d. Österr. Arch. Inst.* 13.
- SCHOITSCH, S. 1976, *Keramische Kleinfunde der Thermo Aguntums, Ausgrabungen 1964-1974*, unpubl. Diss. - Wien.
- SOPRONI, S. 1978, *Der spätrömische Limes zwischen Esztergom und Szentendre*. - Budapest.
- SOPRONI, S. 1985, *Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 38.
- STEINKLAUBER, U. 1984, Keramik vom Duell bei Feistritz an der Drau, Kärnten. - *Arch. Austr.* 68, 343-345.
- STEINKLAUBER, U. 1988, *Die Kleinfunde aus der spätantiken Siedlung vom Duell-Feistritz a. d. Drau (Kärnten)*, unpubl. Diss. - Graz.
- STEINKLAUBER, U. 1990, Der Duell und seine Kleinfunde. - *Carinthia* I 180, 109 ff.
- SVOLJŠAK, D. 1985, Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966. - *Arh. vest.* 36, 195-236.
- TEJRAL, J. 1968, Die donauländische Variante der Drehscheibenkeramik mit eingeläuteter Verzierung in Mähren und ihre Beziehung zur Tschernjachower Kultur. - *Vznik a počátky Slovanů* 7, 77-139.
- TEJRAL, J. 1985, Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. - *Arch. Austr.* 69, 105-145.
- ULBERT, T. 1981, Das spätrömische Kastell Ad Pirvm - Hrušica. - In: *Ad Pirvm (Hrušica). Spätrömische Passbefestigung in den Julischen Alpen*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 1-50.
- URLEB, M. 1968, Križna gora in okolica antiki. - *Arh. vest.* 19, 473-484.
- URLEB, M. 1974, *Križna gora pri Ložu. Halštatska nekropola*. - Kat. in monogr. 11.
- WOLFRAM, H. 1977, Die Schlacht von Adrianopel. - *Veröff. Komm. f. Frühmittelalterforschung* 1, *Anzeiger der phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss.* 114, So.10, 227-250.

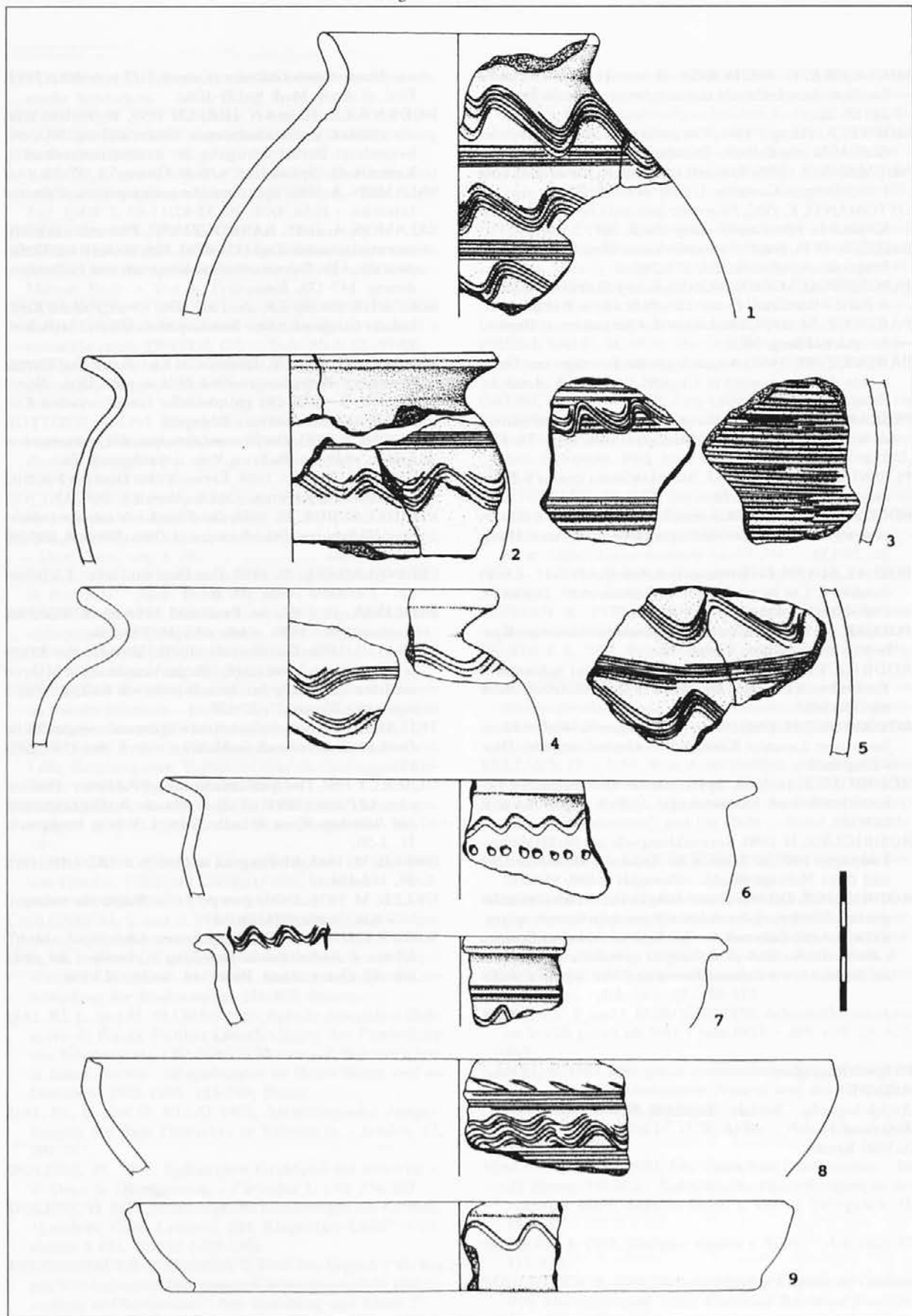
Helgard Rodriguez

ASINOE

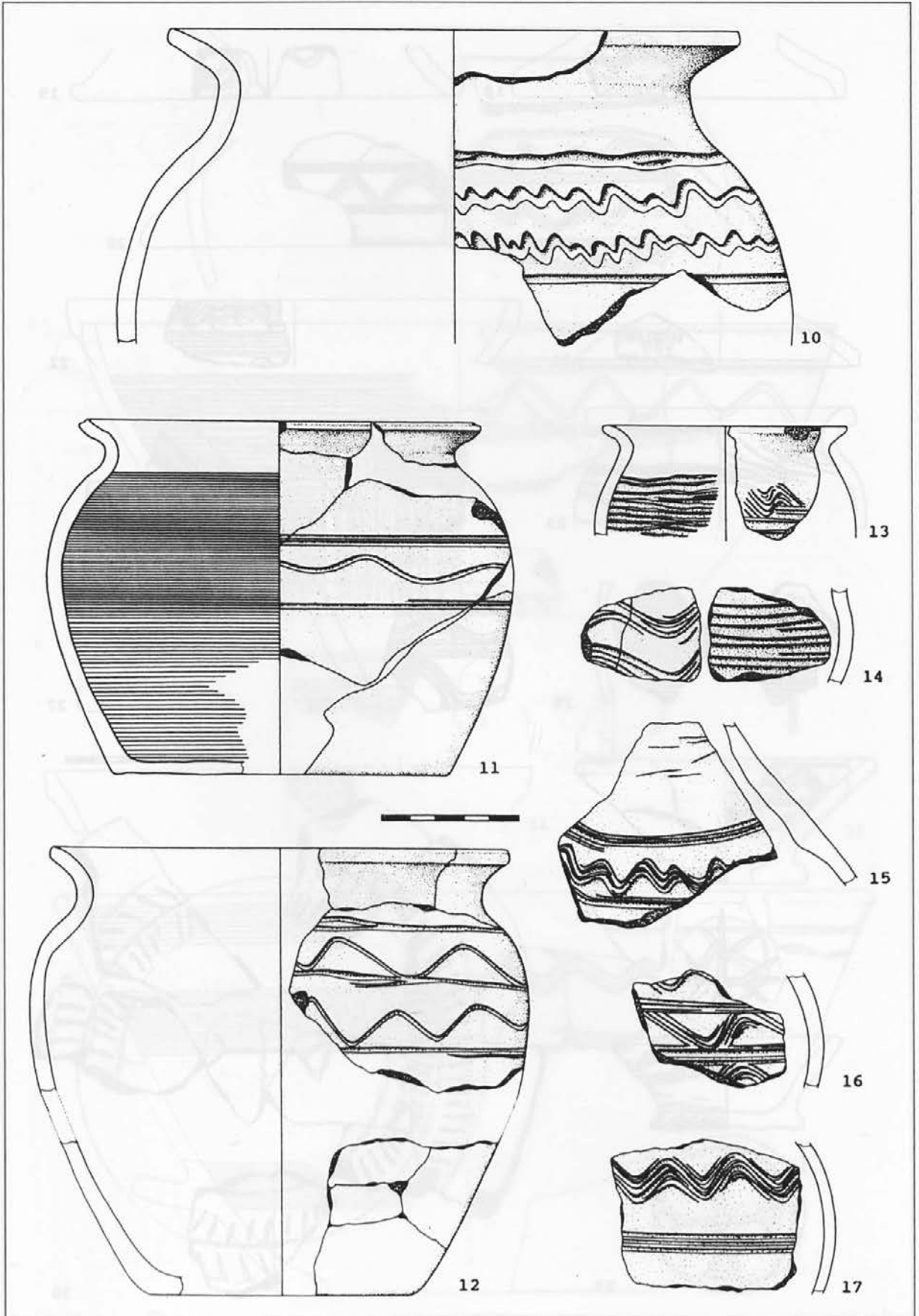
Archäologische - Soziale - Initiative NÖ

Austrasse 1

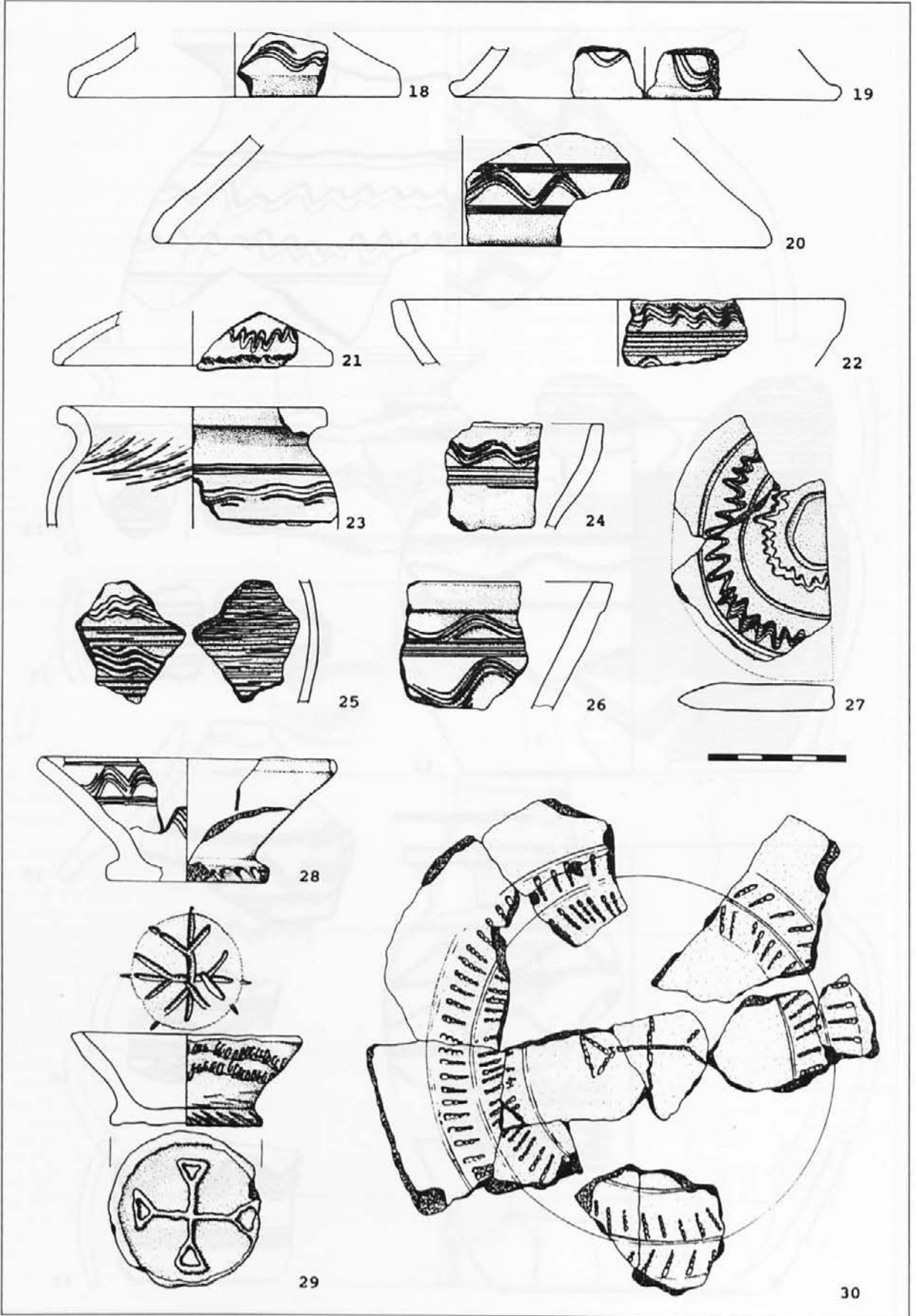
A-3500 Krems

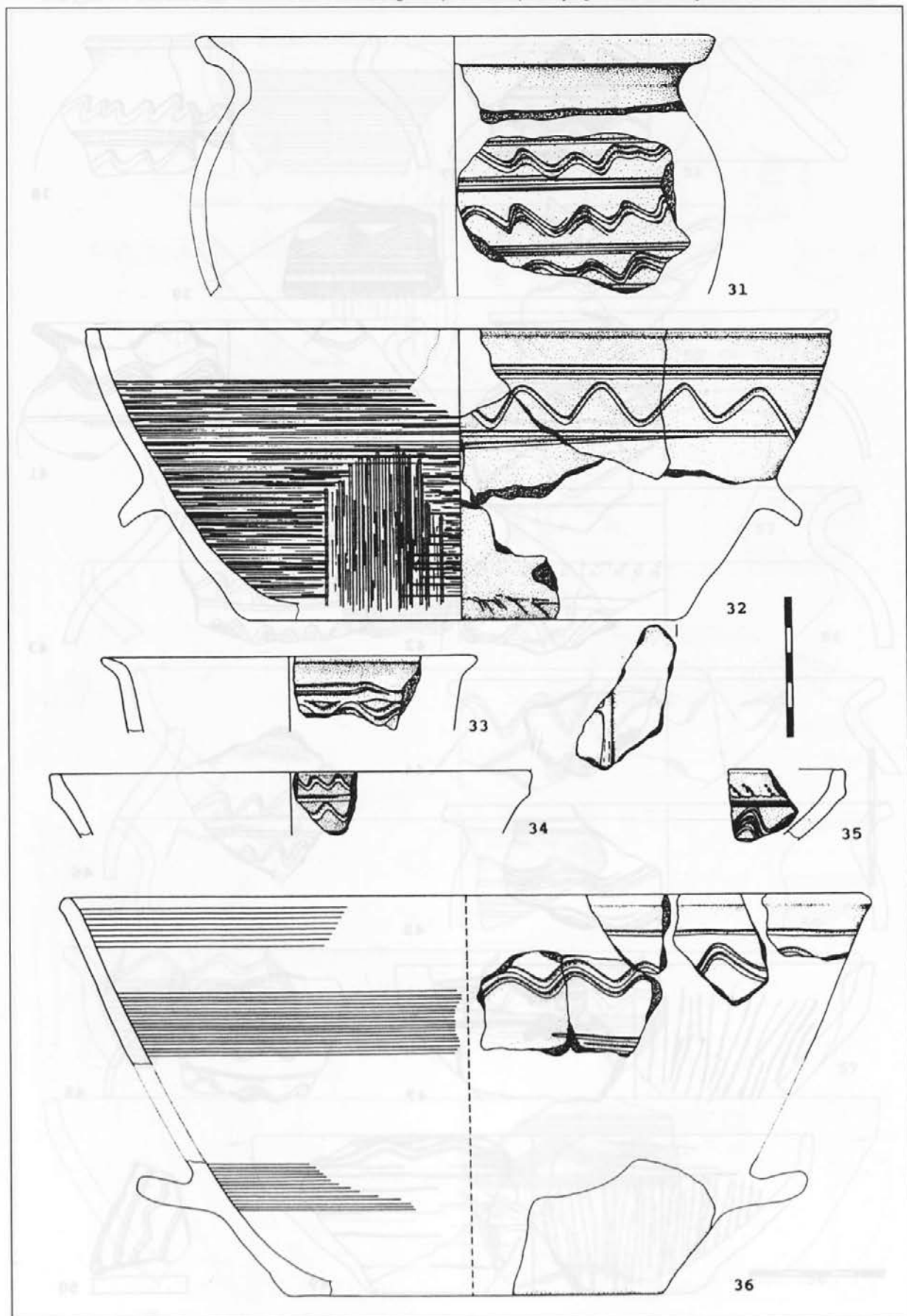
Taf. I: Teurnia - Bischofskirche.

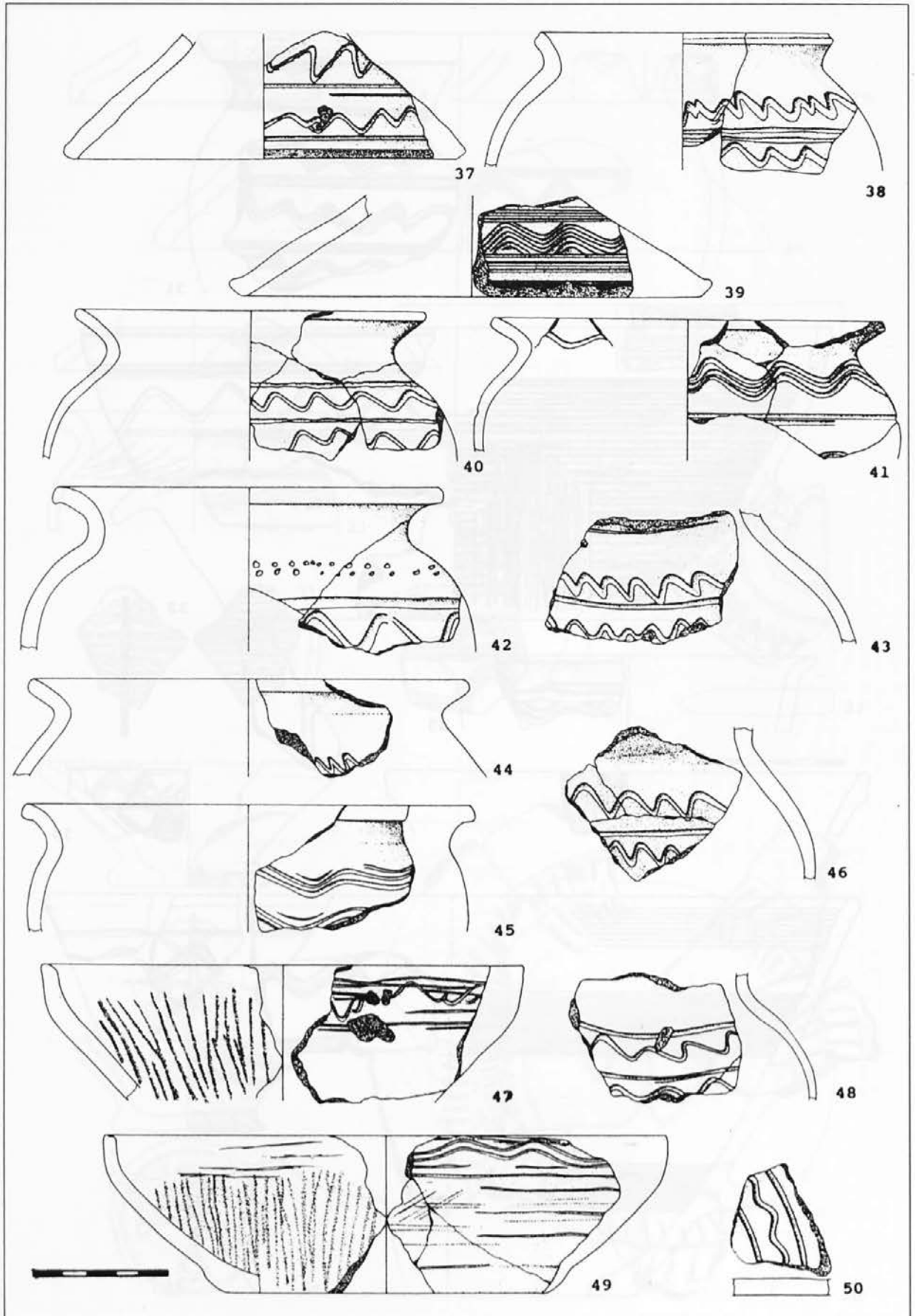
Taf. 2: Teurnia - Bischofskirche.

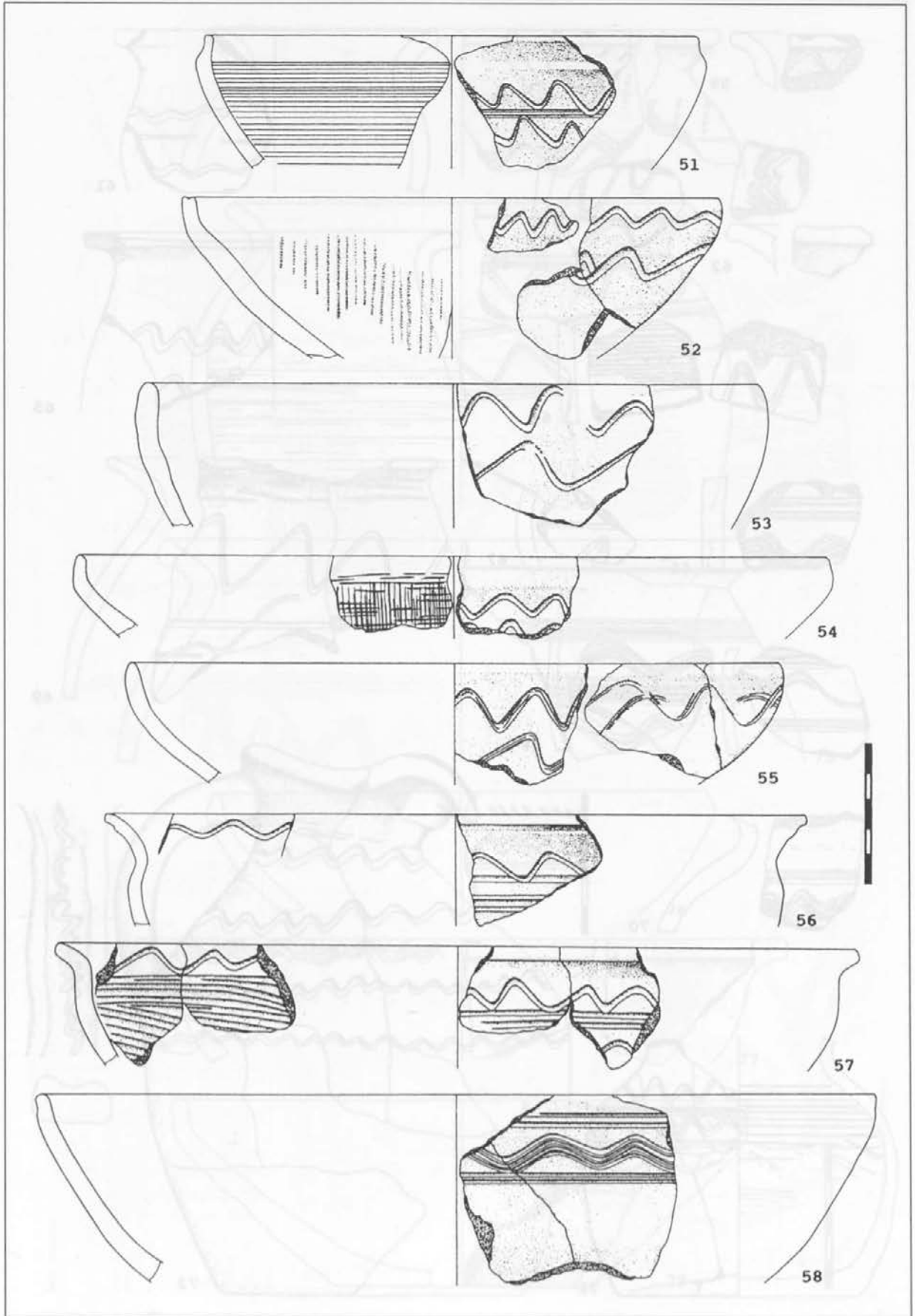
Taf. 3: Teurnia - Bischofskirche (30 vgl. Rodriguez 1990, T. 4: 4).

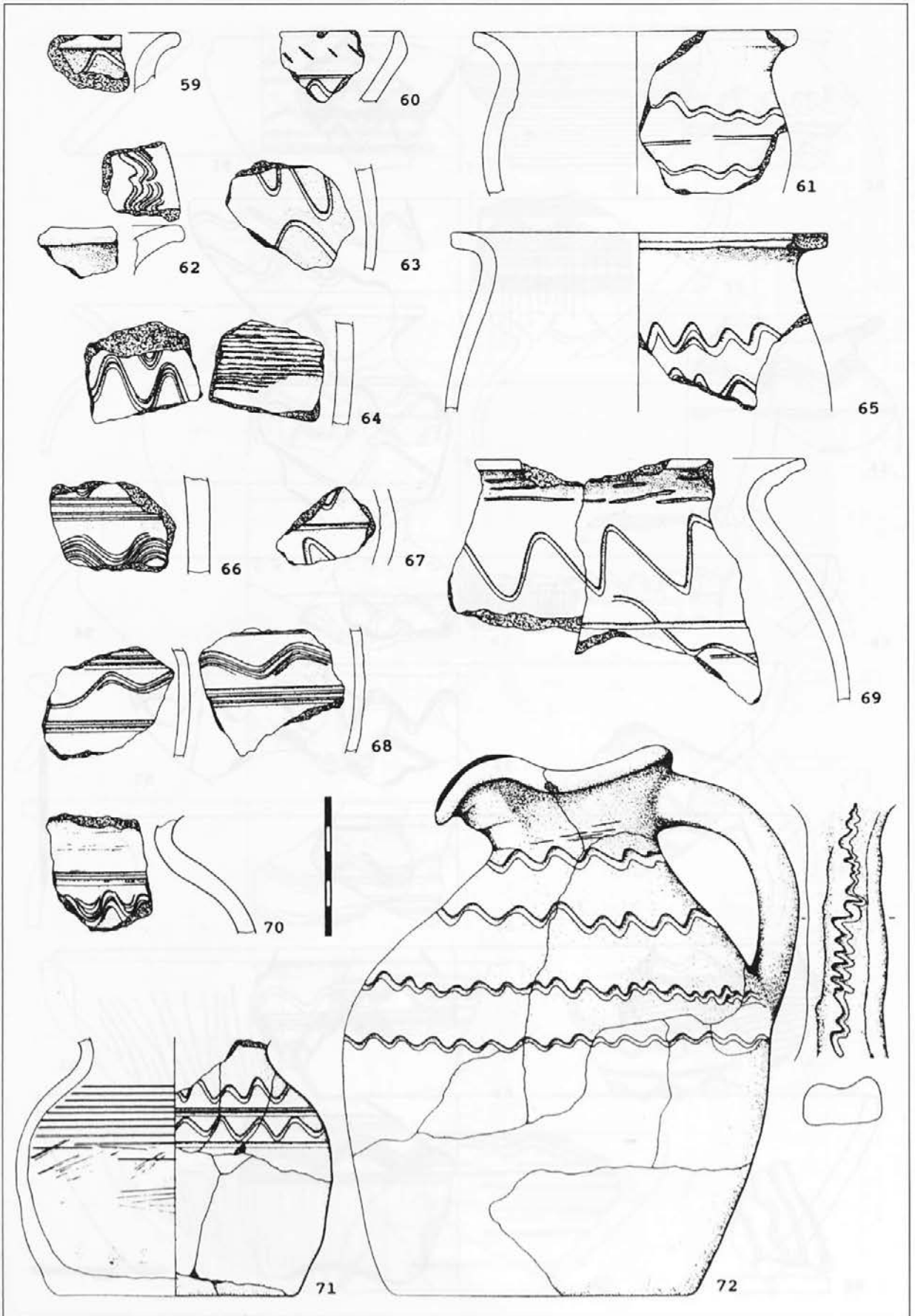
Taf. 4: Teurnia - Bischofskirche (31 vgl. Rodriguez 1990, T. 3: 5).

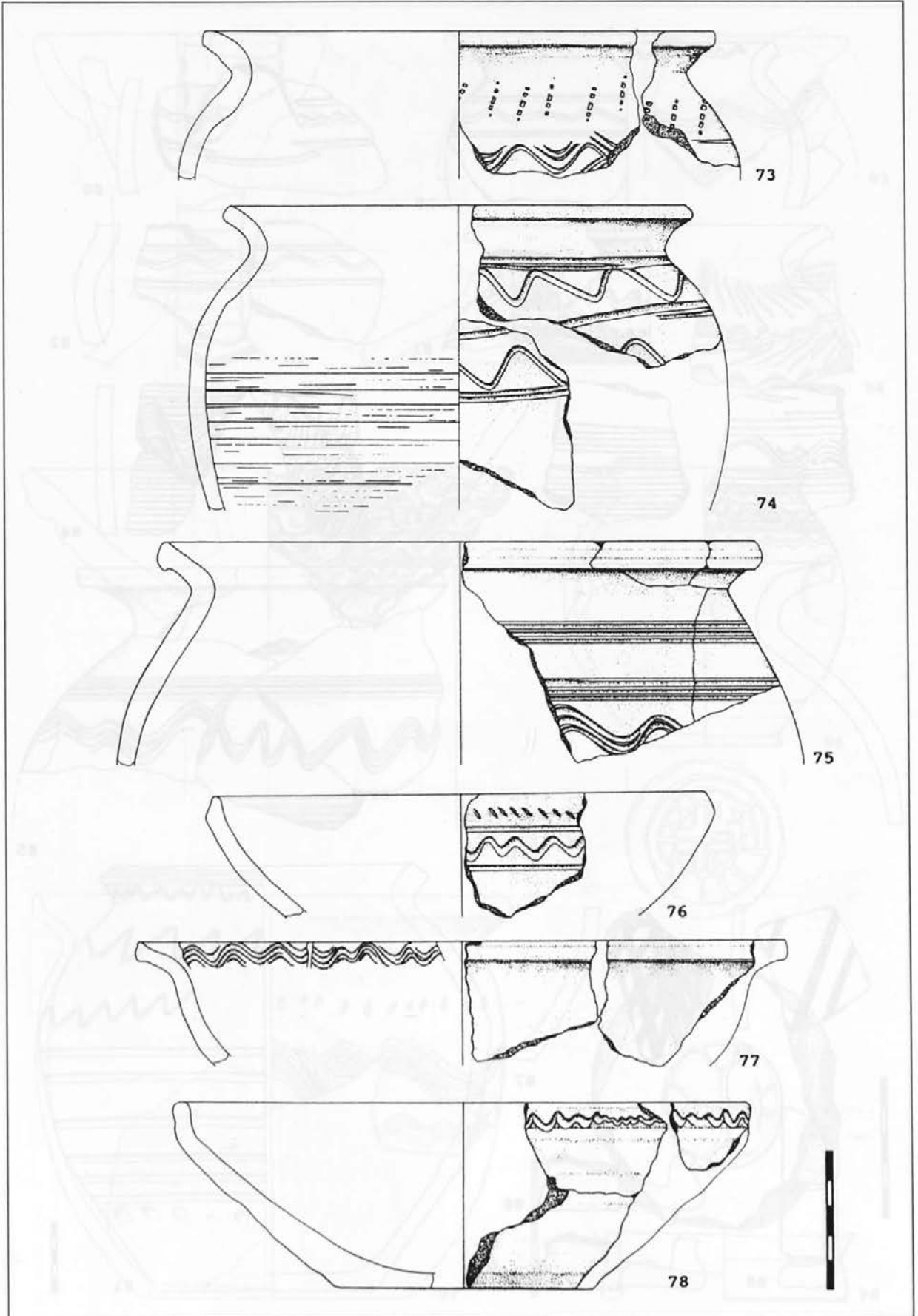
Taf. 5: Ulrichsberg.

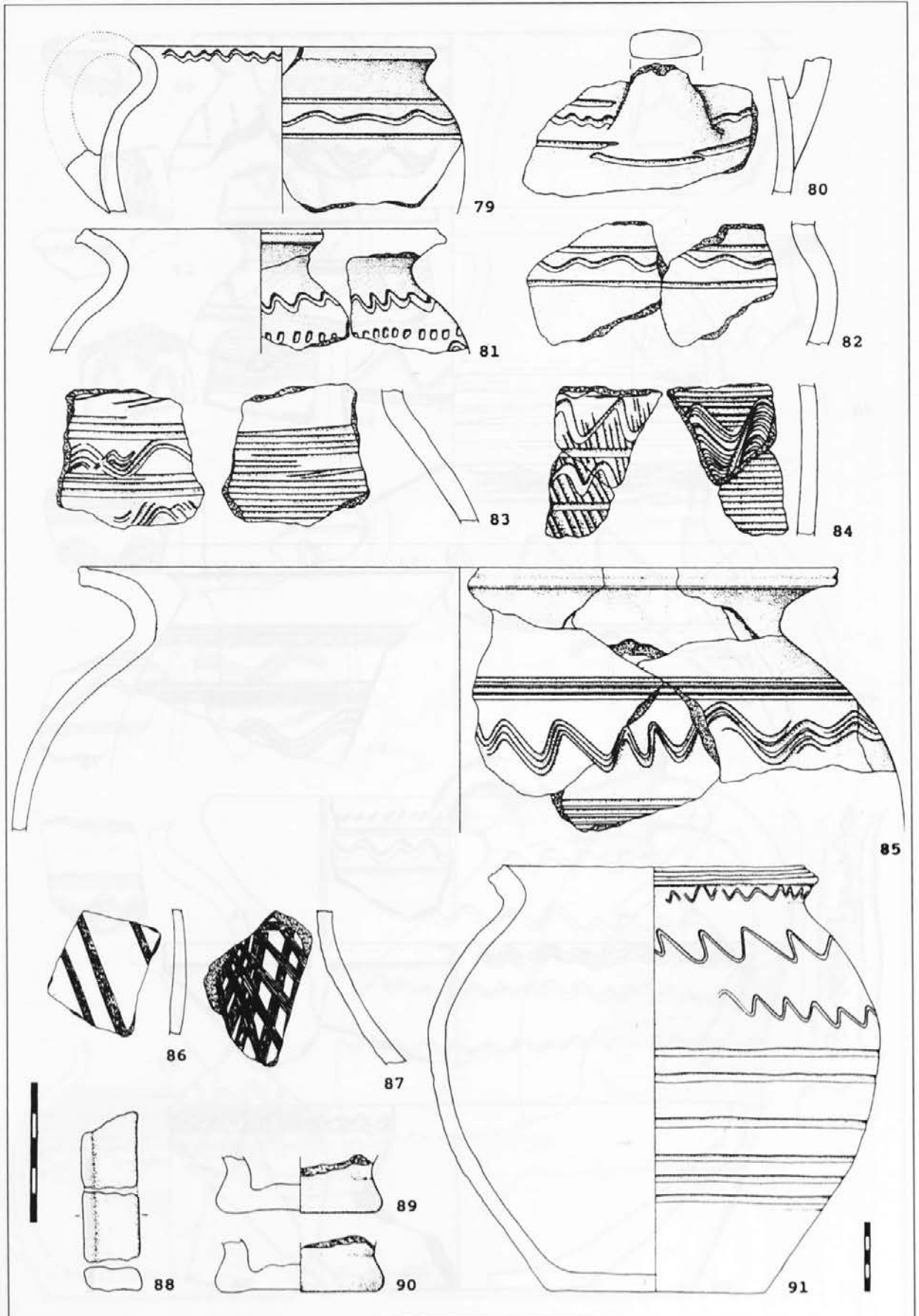
Taf. 6: Ulrichsberg.

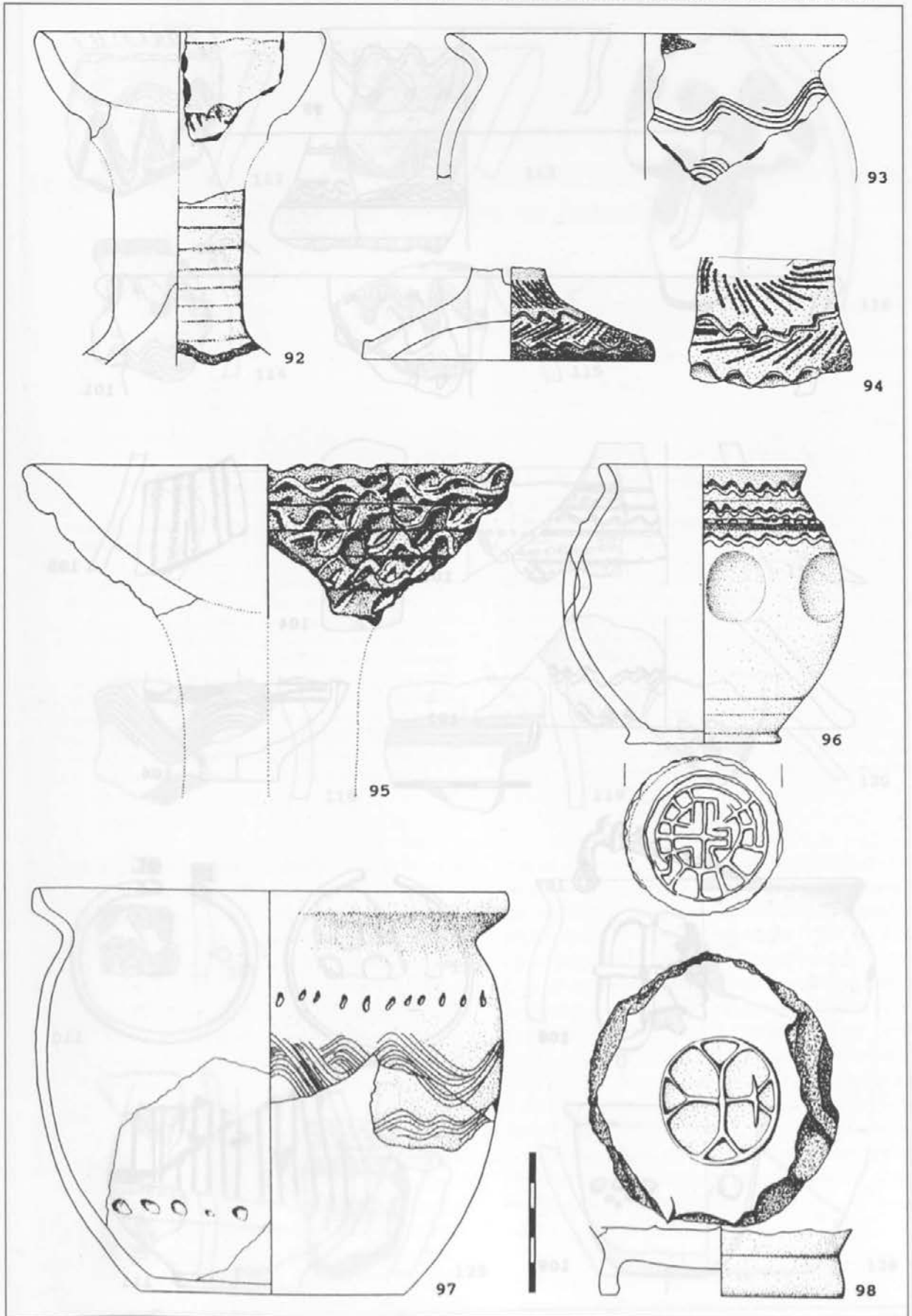
Taf. 7: Ulrichsberg.

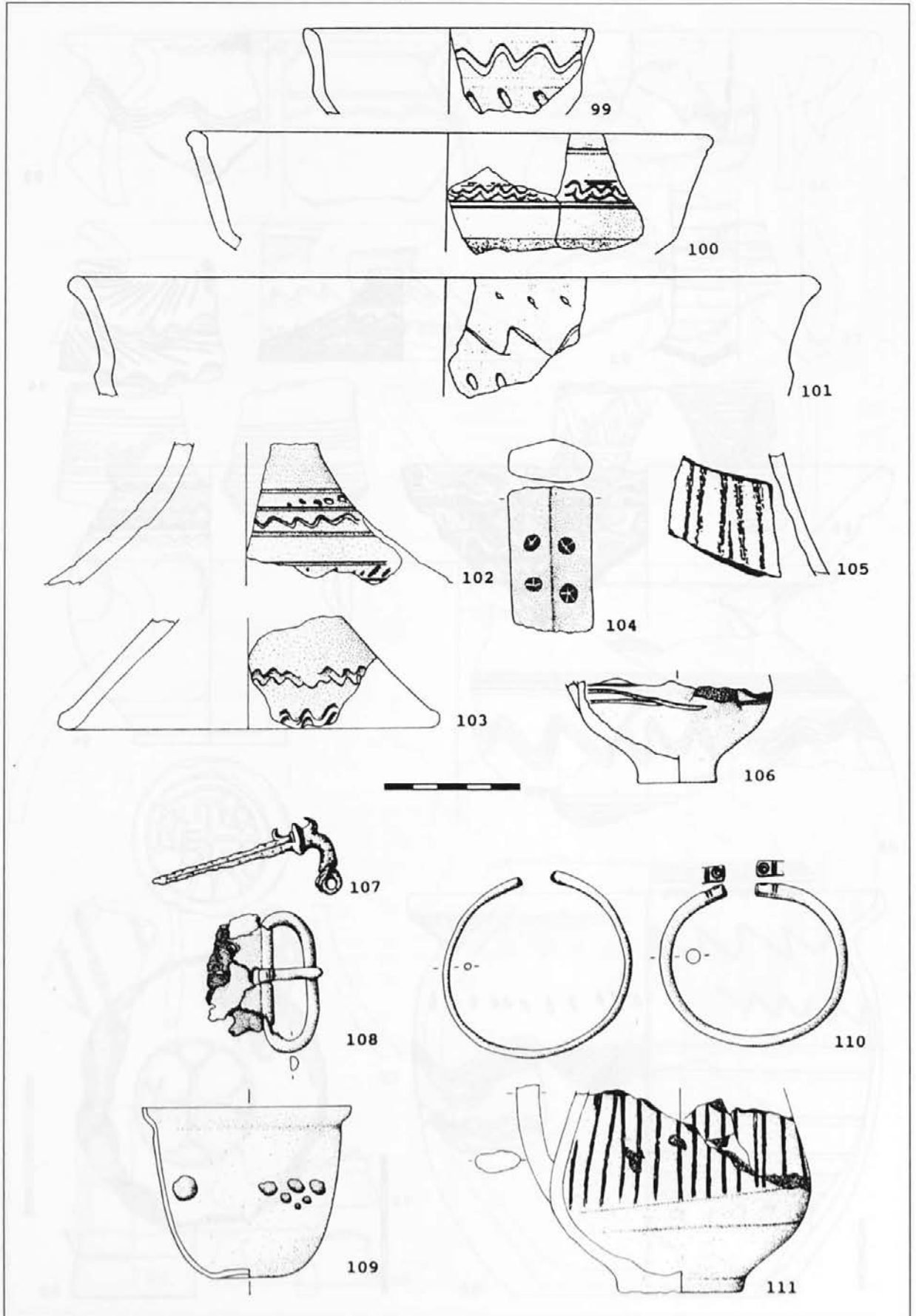
Taf. 8: Hemmaberg.

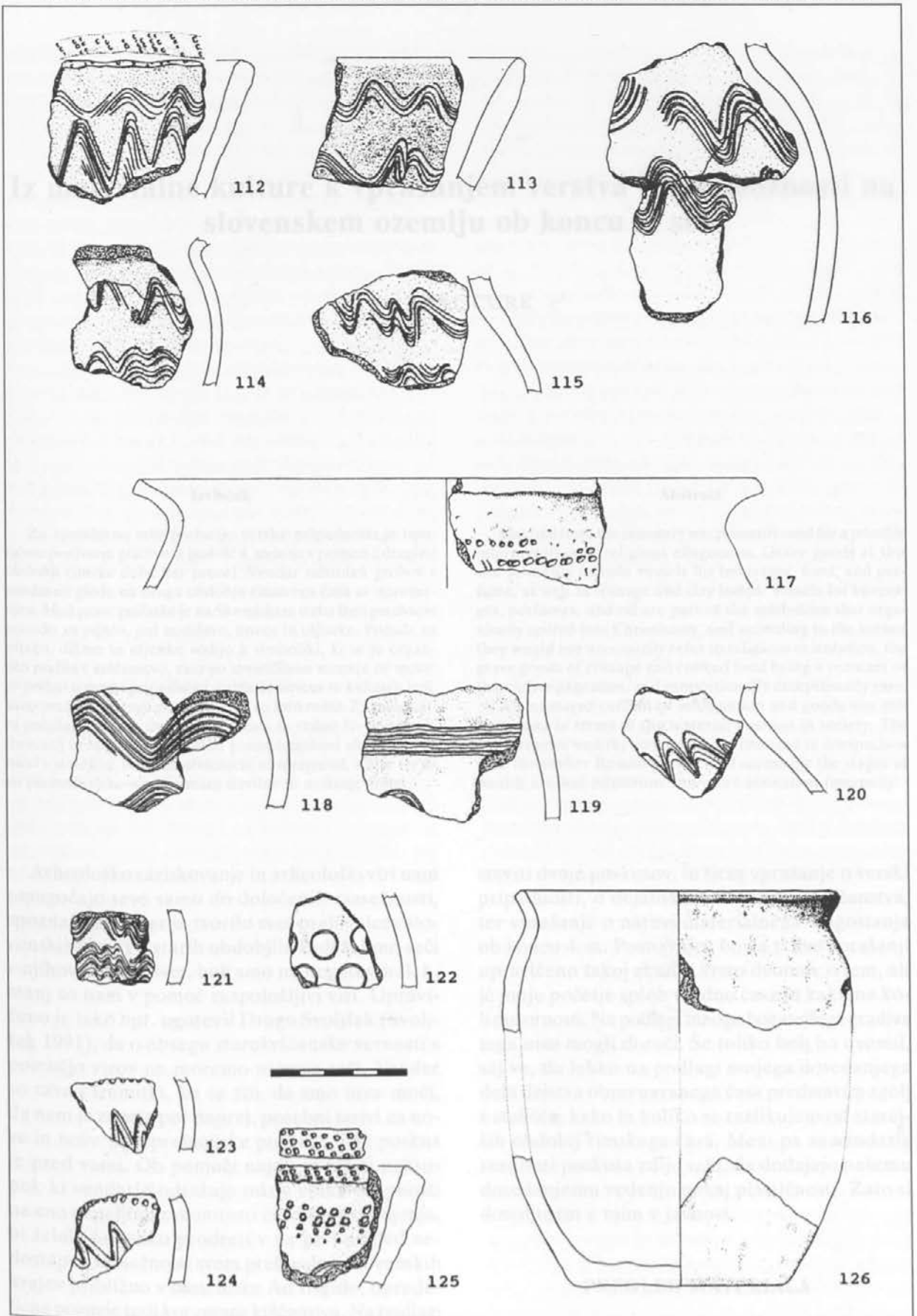
Taf. 9: Hemmaberg.

Taf. 10: 92,93 Sonnenburger Hügel bei Innsbruck; 94,95,97,98 Lavanter Kirchbichl; 96 Feistritz a.d. Drau (vgl. Dolenz 1950).

Taf. 11: 99-104 Lavanter Kirchbichl; 105 Kathreinkogel; 106 Balderdorf bei Spittal a.d. Drau; 107-111 Lendorf bei Klagenfurt, Grablegung (vgl. Dolenz 1950).

Taf. 12: 112-116 Ulrichsberg; 117-126 Hemmaberg.

Iz materialne kulture k vprašanju verstva in premožnosti na slovenskem ozemlju ob koncu 4. st.

Iva MIKL CURK

Izvleček

Za morebitno interpretacijo verske pripadnosti je uporabno predvsem gradivo iz grobišč 4. stoletja v primeri z drugimi obdobji rimske dobe kar precej. Vendar odstotek grobov s predmeti glede na druga obdobja rimskega časa ni spremenjen. Med prave pridelke je na Slovenskem treba šteti predvsem posodo za pijačo, jed in dišave, novce in oljenke. Posoda za pijačo, dišave in oljenke sodijo k simboliki, ki se je organsko prelila v krščanstvo, zato po avtoričinem mnenju ne morejo pričati o verski pripadnosti, dodatki novecev in kuhanih jedi, ki so prežitek starega poganstva, pa so zelo redki. Za materialni položaj v tedanji družbi je značilen še vedno živ pretok informacij in blaga. Razpon med premoženjskimi sloji se v primeri s starejšim rimskim obdobjem ni spremenil, zdi se le, da so premoženjske stopnje manj številne in notranje trdne.

Arheološko raziskovanje in arheološki viri nam omogočajo seve samo do določenih razsežnosti, spoznati tisto, kar je tvorilo svet prebivalcev slovenskih krajev v starih obdobjih. Bolj želimo seči v njihov intimni svet, bolj smo na negotovih tleh, manj so nam v pomoč razpoložljivi viri. Upravičeno je tako npr. ugotovil Drago Svoltjšak (Svoltjšak 1991), da o obsegu starokrščanske vernosti s pomočjo virov ne moremo ničesar reči. Vendar so ravno trenutki, ko se zdi, da smo brez moči, da nam je zaprta pot naprej, posebni izzivi za nove in nove interpretacijske poskuse. Tak poskus je pred vami. Ob pomoči najdb in zlasti nekropol, ki vendarle odražajo odziv vsake skupnosti na eno temeljnih zakonitosti človeškega življenja, bi želela nekoliko prodreti v na prvi pogled nedostopne razsežnosti sveta prebivalcev slovenskih krajev približno v času bitke *Ad frigidum*, opredeljene pozneje tudi kot zmage krščanstva. Na podlagi obsežnejšega analiziranja materialne kulture poznoantičnega časa na Slovenskem si upam pred-

Abstract

Material from the cemetery was primarily used for a possible interpretation of religious allegiances. Grave goods at this site primarily include vessels for beverages, food, and perfume, as well as coinage and clay lamps. Vessels for beverages, perfumes, and oil are part of the symbolism that organically spilled into Christianity, and according to the author they would not necessarily refer to religious orientation, the grave goods of coinage and cooked food being a remnant of the earlier paganism, and proportionally exceptionally rare.

An animated current of information and goods was still important in terms of the material position in society. The gap between wealthy strata had not changed in comparison with the earlier Roman period, and seemingly the stages of wealth are less numerous and more consistent internally.

staviti dvoje poskusov, in sicer vprašanje o verski pripadnosti, o dejanski razširjenosti krščanstva, ter vprašanje o naravi materialnega blagostanja ob koncu 4. st. Poznavalcu bosta ti dve vprašanji upravičeno takoj zbudili vrsto dvomov o tem, ali je moje početje sploh vredno časa in kakršne koli pozornosti. Na podlagi mnogo bogatejšega gradiva tega niso mogli doreči. Še toliko bolj bo dvomil, saj ve, da lahko na podlagi svojega dosedanjega dela dejstva obravnavanega časa predstavim zgolj s stališča, kako in koliko se razlikujejo od starejših obdobji rimskega časa. Meni pa se vendarle rezultati poskusa zdijo taki, da dodajajo našemu dosedanjemu vedenju nekaj plastičnosti. Zato si dovoljujem z njim v javnost.

PREGLED MATERIALA

V arheološkem raziskovanju je že dokaj časa dobro definirana skupina najdb in nekropol dru-

ge polovice 4. in začetka 5. stoletja v raznih pokrajinah imperija (prim. Keller 1971, Vágó, Bóna 1976; tudi Mertens, van Impe 1971; Zubar, Soročan 1986). Pri tem imamo v mislih dokaj enotne sledove noše, pasno okovje in spon, fibule, pa ogrlice, uhane in zapestnice, opazno steklo, stekleničke, ročke in kozarce, medtem ko so oljenke, igle in drugi koščeni izdelki, lončena posoda ter preslice bolj značilni za posamezne regije. V arheoloških sklopih, tudi grobovih, je še toliko novcev, da je čas zakopa mnogokrat zelo točno določen in zelo podoben v med seboj oddaljenih si krajih (dasiravno si o kronološki vrednosti novcev v različnih pokrajinah raziskovalci med seboj niso povsem enotni, prim. Grünwald 1979, 81).

Tako je tudi na Slovenskem. Grobov s pridatki, datiranimi z analogijami, in z bolj ali manj popolno informacijo o najdiščnih okoliščinah, je v slovenski strokovni literaturi blizu 200. Skupine takih grobov so raziskali ali naključno odkrili v starih nekropolah velikih rimskih naselij (Sp. Hajdina, Panorama na Ptuju, oba kraka vzhodne nekropole - pregled P. Korošec 1986a, Mikl Curk 1990; Ajdovščina v Ljubljani - S. Petru 1972; Plesničar Gec 1972; južna nekropola na Drnovem - S. in P. Petru 1978; Breg v Celju - Bolta 1957). V velikih naseljih so našli tovrstne grobove tudi na prej pozidanih območjih ali tam, kamor se prej nekropole niso širile (Zg. Breg na Ptuju - Mikl Curk 1966; Delavski dom v Ljubljani - Plesničar Gec 1968). Nadalje so našli te grobove v določeni, bolj ali manj jasni in trdni terenski povezavi z grobovi iz časa preseljevanja in zgodnjega srednjega veka v velikih in malih rimskodobnih naseljih: Ptujski grad (P. Korošec 1986a; Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993), Puščava v Starem trgu pri Slovenj Gradcu (arhivsko gradivo - inventarna knjiga v Deželnem muzeju Joanneum v Gradcu), Brezje pri Zrečah (Pahič 1969), pa tudi (navidezno ali zares) globoko na deželi (Ravno brdo - Stare 1952; Grabonoški vrh - Pahič, Lorger 1954; Unec - Vičič, Schein 1986). Nekoliko večje je število najdišč posameznih značilnih predmetov, oljenk, predmetov s krščanskimi simboli (Knific, Sagadin 1991), keramike in steklenih kozarcev, dasiravno najdb v naselbinah navadno ne moremo datirati tako dobro, kot lahko to storimo z grobovi. Pomembne informacije dajejo tudi višinske poznoantične postojanke, saj sta pri mnogih od njih raziskovalni namen in čas nastanka že jasno spoznana (Ciglencečki 1987). Poleg vseh velikih rimskih naselbinskih središč (Plesničar Gec 1983; S. in P. Petru 1978) in višinskih naselij moramo omeniti najdišča v sistemu claustra (Hrušica - Ulbert in sod. 1981; Ajdovščina -

Osmuk 1987; Martinj Hrib - Leben, Šubic 1990), zaradi razporeditve po deželi pa tudi Dolgo vas (Mikl Curk 1970), Sp. Grušovje (Mikl Curk 1976a), Škocjanske jame (Degrassi 1962), Predjamo (J. Korošec 1956) ali obalna mesta (Cunja 1986 in 1989). Število grobov in najdišč je tako za dolgoročne sklepe sicer smešno majhno, zlasti če te dokumente približno petdesetletnega obdobja v poznem 4. st. primerjamo po količinah z zgodnjem rimskim gradivom, npr. s časom med leti 70 in 150 ali celo samo z gradivom druge polovice 1. stoletja. Toda če sledimo tavnim dokumentom 3. stoletja, naenkrat ugotovimo, da je - v primeri s tem gradivom - gradiva iz poznega 4. stoletja znatno več - ali pa, da znamo tega vsaj bolje datirati. Gotovo niso sklopi, ki jih zdaj postavljamo v konec 4. stoletja, tudi dejansko vse, kar je do sedaj arheološko raziskovanje že posredovalo iz tega časa. Nekaterih podatkov preprosto ne uporabljamo, ker jih še ne znamo prav datirati. To se bo gotovo spremenilo. Vendar tudi na zanesljive podatke lahko opremo nekaj hipotez.

DATACIJA

Poudariti moram, da imam datacijo za zelo zahtevno opravilo in njegove rezultate tudi za čas, ki nas tu posebej zanima, še mnogokrat za nedorečene. Med slovenskimi avtorji je na problem jasno opozorila P. Korošec (P. Korošec 1980a). Pravi, da vsaj nekaterim elementom v grobovih (ali vsaj ne v vseh grobovih) ne gre pripisovati kar takoj zelo tesne kronološke vrednosti. Smiselno povsem nelogično se tudi meni zdi npr. domnevati, da so pomrli vsi nosilci križnih fibul, četudi so te nastale res v razmeroma kratkih časovnih obdobjih v majhnem številu kovnic (za posebno tehnologijo izdelka je oznaka bržkone primernejša kot delavnica), kar v času ene generacije. Poučno se mi zdi tudi krpanje pasnih spon v odročnih krajih (Ravno brdo - Stare 1952), saj bi to dejstvo govorilo za daljšo rabo po izvoru sicer zanesljivo datiranega predmeta. Tudi drugje so, kot že omenjeno, izrazili pomisleke glede zelo tesnega datiranja (Grünwald 1981, 20 še bolj izrazito). Natančne datacije so gotovo še posebej zelo nezanesljive pri dragocenih predmetih, pa naj so to tudi nekakšna državna odlikovanja (npr. drnovska fibula s kristogramom - zelo ustrezno se mi v tej zvezi zdi mnenje S. in P. Petruja (S. in P. Petru 1978, 43) ali izdelki specifičnega načina izdelave in rabe, kot so to oljenke in tudi stekleni kozarci. Čas in kraj nastanka oljenk sta v nekaterih primerih res lahko zelo natanko določljiva, pri na

prvi pogled sorodnih izdelkih pa je že potrebna velika previdnost: kot 200 let prej za sigilato, je bilo mogoče kalupe za oljenke uporabiti večkrat, tudi v oddaljenih delavnicah, v časovnem razmiku več let, da o posnemanju tipa sploh ne govorimo. Prav tako pa je bilo seveda tudi posamezno oljenko mogoče dolgo rabiti. Sicer krhki predmet še zdaleč ni bil izpostavljen tolikim obremenitvam in deležen tako malo pozornosti kot kuhinjska in tudi namizna lončenina, zato tudi v starejših obdobjih ni tako uporaben za datacijo kot drugo blago za množično uporabo. Tudi datiranje kuhinjske keramike ni brez pasti. Dobremu razumevanju kronologije vzhodnoalpske kuhinjske poznorimske keramike se je s splošnim opazovanjem stanja gotovo zelo približala H. Rodriguez (Rodriguez 1984 in 1988), natančno datacijo pa je najprej oprla le na podatek, ki ga je novo raziskovanje novcev (Rodriguez 1988, 143; prim. Kos 1986, 204 ss) že spremenilo. To datacijo zdaj že bolje podpirajo namesto prvotno slabo razumljenih objav vzhodnopohorskih najdišč (Rodriguez 1988, op. 12) okoliščine v nekaterih drugih najdiščih (lahko tudi Sagadin 1988, zlasti 61), a še vedno vztrajam, da ko govorimo o keramiki, moramo v vsakem posameznem najdišču, zlasti če gre za večja naselja, poleg splošnih časovnih vrednosti preveriti tudi specifične podatke, povezane z vsakim najdiščem, in to še toliko bolj, ker gre pri keramiki, ki jo obravnava H. Rodriguez, mnogokrat za prenos tehničnega znanja iz kraja v kraj in ne za neposredni uvoz. Za naše sklepe tako uporabljam nasploh le tiste najdbe in sklope, pri katerih je informacij več, kjer je gradivo, mnogokrat pripisano koncu 4. st., tudi v drugače smiselni okoliščinah. Tako delovno metodo je uporabil pri svojem delu tudi E. Keller (Keller 1971). Tako se mi torej tudi ne zdi povsem sprejemljivo, da bi bili vsi grobovi s takimi predmeti, ki se katerikoli pojavljajo z novci iz poznega 4. st., vedno že dejansko iz poznega 4. st., tudi zato ne, ker bi tako nastalo veliko nesorazmerje med obsegom nekropol in velikostjo arheološko izpričanih starokrščanskih cerkev iz prve pol. 5. stoletja na Ptuj (Panorama - Knific v Knific, Sagadin 1991; Mikl Curk, Tušek 1989) in Ljubljani (datacija P. Kos in J. Šašel v Plesničar Gec 1983). Tudi v Sloveniji imamo potrdila za dolgo rabo nekaterih tipov, katerih razvoj se je začel v drugi pol. 4. st. Na podlagi Skrabarjeve risbe na primer (Zgodovinski arhiv Ptuj MD 5/7 čl. 8) vemo za grobnico ob cerkvenem pilastru ali pregradi v narteksu na Panorami in za stekleni kozarec v njej. Ta grob datirajo zdaj znani podatki o cerkvi zanesljivo v 5. stoletje in sklop torej potrjuje, da so bili vitki stekleni kozarci s ploščici-

tvijo za nogo v resnici oblike, ki so živele dalj časa (Isings 1957, 136), čeprav na Ptuj tak kozarec večkrat srečamo tudi ob zanesljivem sklopu iz 2. pol. 4. st. Najdba iz Dan (Slabe 1976) pa npr. opozarja, da je bil tipološki razvoj vsaj nekaterih pasnih okovov, in to vsaj ponekod, počasen in da so se do 7. st. le malo spremenili. S temi in takimi zadržki sem torej prebirala podatke za svojo analizo.

PREDMETI S KRŠČANSKIMI SIMBOLI

Kot je bilo omenjeno in iz dosedanjega arheološkega pisanja na Slovenskem razvidno (Klemenc 1967, Knific, Sagadin 1991 najbolj pregledno), so naša najdišča že posredovala dokaj arheološkega gradiva s krščansko simboliko, gradiva, ki je gotovo najbolj tehtna informacija o razširjenosti krščanstva. Tu nimam kaj dodati, ker komaj kje lahko premaknem kak detajl. Morda bi npr. z veseljem pritegnila mnenju T. Knifica (Knific, Sagadin 1991, 29) o simbolični vrednosti s križi okrašenega srebrnega zrcala v grobu, čeprav bi zaradi ključa in oblike oljenke v grobu Pe 679 (S. Petru 1972) domnevala (a nič več kot to), da ta grob sodi še v zgodnje 4. stoletje. Ravno tako pa že dolgo poznamo (čeprav še ni bil analiziran tako, kot bi si zaslužil) tudi grob iz Ljubljane Pe 894 (S. Petru 1972), v katerem je glazirana panonska čaša (s tem je grob vsaj ohlapno datiran v za nas zanimivi čas, prim. spodaj in Banki in sod. 1992) z napisom Nemesi. Boginja usode torej tudi ob koncu 4. celo v 5. st. še ni bila povsem izbrisana iz zavesti. Vendar želim analizirati druge podatke.

GROBOVI S PRIDATKI IN GROBOVI BREZ PRIDATKOV

Nekropola odseva prav gotovo marsikaj iz verskega sveta pokojnika in celotne skupnosti. Posebno vlogo pri tem igrajo pridatki. Čas, ki o njem govorimo, je bil, kot dobro vemo, čas, ko se je krščanstvo že močno uveljavilo, ni pa še povsem prevladalo. V arheološkem raziskovanju nam že dolgo služi trditev, da je krščanstvo povzročilo že v 3. stoletju upad števila pridatkov v grobovih, da je povzročilo prehod na pokop nesežganega pokojnika. Toda prav tako je že dolgo jasno, da zadeve niso preproste in ne povsem pregledne, da ni grob brez pridatkov že a priori tudi krščanski grob in grob s pridatki kaj malo verjetno povsod tudi poganski grob. Kako je glede tega z našim gradivom?

K sreči poznamo vsaj nekaj najdišč, kjer so grobovi z značilnim gradivom logično terensko povezani z drugimi grobovi drugačne datacije in tudi z grobovi brez pridatkov. Te povezave so važne za spremljanje kulta mrtvih. Med skupine tudi iz novejšega raziskovanja, ki so dale večje število potrebnih podatkov, bi prištela Zg. Breg na Ptuju, Delavski dom v Ljubljani, Brezje pri Zrečah in Stari trg pri Slovenj Gradcu. Kot nesporno smiselno povezano skupino smo videli že l. 1963. na Zg. Bregu grobove 6-8, v katerih je moški grob 7 brez pridatkov, in najmanj grobove 9, 13, 14, 15 in 16 kot drugo skupino, v kateri sta spet dva groba brez pridatkov (Mikl Curk 1966, 54 s). V celoti pa je v pretežno in dokaj zanesljivo v za nas zanimivi čas datiranem grobišču v srednjem delu Zg. Brega na Ptuju V. Skrabar v svojih (sicer skopih) zapiskih ob izkopavanjih leta 1906 in 1908 omenil okrog 150 grobov. M. Abramič si je 1909 v terenski zvezčič (Zgodovinski arhiv Ptuj, MD 7/4) pri oštevilčenih 119 grobovih (mogoče je pri tem štel tudi nekaj grobov, ki jih omenja Skrabar) zapisal podatke o predmetih le pri 16(!) grobovih. V čas, ki nas zanima, na podlagi teh zapiskov vsekakor lahko datiramo 14 grobov. Odstotek grobov brez pridatkov je v celotnem grobišču torej visok. Iz novejših zavarovalnih izkopavanj (Šubic 1974; Tušek 1985) vemo še za približno 50 grobov z Zg. Brega; v konec 4. st. jih sodi nekaj nad 20 in še približno 10 z njimi logično povezanih, a brez pridatkov. Žal pa so tovrstne logične povezave med grobovi pri po pridatkih sicer tako zanimivih grobovih s Ptujkega gradu (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993) zabrisane, saj je grobišče v arheološko zelo prepletenih sklopih. Nikakor namreč nisem prepričana, da tu v posamezni skupini res poznamo vse pripadajoče grobove. Prepričana sem tudi, da je kronologija grobišča zelo odprta proti mlajšim obdobjem, saj gre nesporno za daleč segajočo kontinuiteto, ki se je v 2. pol. 4. st. bolj ali manj šele začela. Zaradi posameznih predmetov, ki so se pojavljali lahko še pozno v 5. stoletju ali še pozneje, uporabljam v letu 1993 objavljene grobove s Ptujkega gradu tu le v primerjavah, ne pa v osnovni statistiki. Podobno obremenjeni so podatki iz severne emonske nekropole (S. Petru 1972; Plesničar Gec 1972). Bolj smo prepričani o stanju pri Delavskem domu v Ljubljani. Tu so pridatki v 4, od šestih različno orientiranih, a v skupino položenih skeletnih grobov, s tem, da bi še bolj odločno kot avtorica (Plesničar Gec 1967) datirala v za nas zanimivi čas tri od njih, enega ženskega in verjetno dva moška, z domnevo, da je bil pokojnik v sarkofagu pokopan že v začetku

4. st., da pa je bil vendarle z drugimi pokopanimi v taki ali drugačni zvezi. Tako moramo torej tudi oba grobova brez pridatkov (oba imata vmesno lego) imeti za grobova iz 4. stoletja. V Brezjah so grobovi (poznege) 4. st. po obodu grobišča in Pahič (Pahič 1969, 267) pravi, da gre pri vseh obdobjih v rimskem času zgolj za eno ali dve družini. V Starem trgu je po Šmidovem številčenju grobov in njegovem načrtu (prim Pahič 1968; P. Korošec 1979, II 67) na SZ delu grobišča 11 grobov in pridatki iz poznege 4. st. so v 4 od njih. Žal okostja v teh skupinah zvečine niso antropološko analizirana oziroma te analize zdaj niso dostopne (Ptujsko gradivo je analizirala Alina Wierczynska, vendar izsledkov ni objavila). Samo take analize bi namreč povsem potrdile tudi biološko povezanost skupin.

NAČIN POKOPA

Način pokopa v teh posebej omenjenih skupinah je torej tak, da je jasno videti, ali gre za pokop ožje družine ali širšega sorodstva. In v teh skupinah se družijo grobovi s predmeti z drugimi, v katerih predmetov ni. Težko bi bilo verjeti, da so bili člani družine različnega verovanja. Toda grobovi brez pridatkov, brez predmetov so znani tudi iz starejših rimskih obdobj in, ker je datacija grobov brez predmetov težka, recimo vsaj iz obdobj žganega pokopa. V gostih grobiščih zgodnjerickega časa, raziskanih v novejšem času ali vsaj kolikor toliko dobro dokumentiranih, smo že poskušali ugotoviti odstotek grobov brez pridatkov. Odstotek je sicer težko ugotovljiv, vendar pa smo povsod, zlasti v večjih naseljih, prišli vsaj blizu vrednosti 30%. Nismo mogli sprejeti preproste razlage, da gre v teh primerih vselej za grobove sužnje ali drugače brezpravnih oseb, saj poznamo primere skrbnih pokopov sužnjev (npr. Flavosov nagrobnik *AII* 187 v Emoni). Prav tako se nam ni zdela prepričljiva druga skrajnost, namreč, da mnogo pridatkov a priori označuje višji socialni sloj. A ta druga plat nas zdaj ne zanima. Vsekakor pa ima nepojavljane pridatkov, po vsem, kar smo našli, več pomenov.

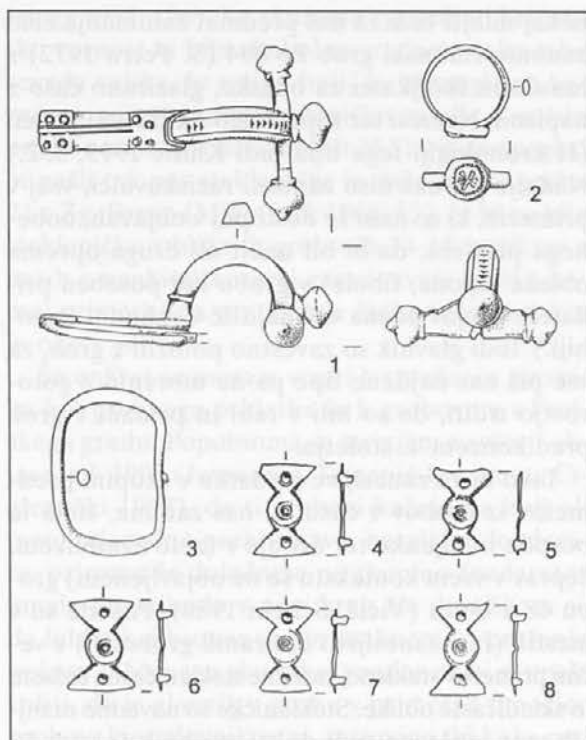
Ugotoviti moremo tudi, da so grobovi s predmeti iz poznege 4. stoletja in tisti drugi, ki smo o njih pravkar govorili in so s prvimi smiselno povezani, v Sloveniji praviloma skeletni. Posebne analize bo gotovo deležen žgan grob, ki ga v našem zborniku navaja I. Tušek in ki je zaradi svoje lege mlajši od gradiva, ki nas tu zanima. Ne moremo še govoriti o pravih oblikovanju grobne jame, o pravih pri rabi krste ali rakve. Pa tudi v razpo-

reditvi predmetov, ki so jih našli v grobovih, ni mogoče iz gradiva, ki nam je na voljo, razbrati drugega pravila kot to, da so deli obleke in oprave ležali v sekundarno nepoškodovanih grobovih pretežno na logičnem mestu, kot so jih nosili. Grobna skupina, ki jo v našem zborniku predstavlja M. Vomer Gojkovič, nas navaja k previdnosti ob tej trditvi: zlasti za dele moške noše se zdi, da so bili vendarle kdaj pa kdaj pridiček. Mislim pa, da tudi to dejstvo, ki ga bo gotovo kdaj veljalo posebej obdelati, ne more bistveno vplivati na potek naše tokratne analize in na njene sklepe.

FUNKCIJA PREDMETOV V GROBOVIH

Ves čas govorim o predmetih v grobovih. Dolgo je jasno, da vsak predmet v grobu ni tudi že sam po sebi tudi pridiček. Predmet je lahko najprej oprema groba ali krste (tu naj omenim vsaj - sicer v podrobnosti še nedorečeno - razlago žebeljev v zgodnjericimskih grobovih), je del noše in obleke pokojnika in prav to dejstvo je ob pokopavanju nesežganih pokojnikov zelo pomembno. Določen predmet je pokojnik lahko imel po naključju v žepu, čeprav pri grobovih, ki nas zanimajo, ne moremo za to našteti niti enega zanesljivega primera. Tudi za novce, ki so jih našli v grobovih in sodijo v pozno 4. stoletje, pretežno ne moremo trditi, da so drobiž, ki ga je pokojnik nosil v žepu ali mošnjičku, kajti praviloma so zanesljive najdbe pri nas posamezni novci. Nejasnosti so lahko prej posledica dejstva, da je bilo npr. na Zg. Bregu na Ptujju grobišče vkopano v bogato ruševinsko plast, v kateri so tudi novci pogostne najdbe in je torej ta ali oni lahko že ležal v zemlji, s katero so grob zasuli. To toliko bolj, ker je dokaj veliko dokazov (Mikl Curk 1966a), da so v šestdesetih, sedemdesetih letih 4. st. na mestu poznejših grobov na Bregu še prezidavali stavbe. Podobno možnost moramo upoštevati pri grobu 416 (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993) s Ptujjskega gradu. Zanimivo bi bilo vedeti, kako je z živalskim zobom v grobu iz vzhodnega poetovionskega predela (P. Korošec 1980a). Položaj v grobu ne kaže čisto zanesljivo, ali gre za zavesten pridiček, del noše, torej za predmet v žepu, ali pa le za predmet v prsti, čeprav je to manj verjetno, saj je bil grob raziskan v okviru obsežnih izkopavanj, pri katerih je delala izkušena ekipa.

Nakit ima že po svojem izvoru obilo kulturnih korenin. Kako je krščanstvo sprejelo to staro dejstvo, kažejo kristogrami na fibulah in prstanih. (K vlogi tovrstnih fibul tudi Haupt 1973). Omenjamo prstan z Zg. Brega (Mikl Curk 1977), dasiravno

Sl. 1: Predmeti iz moškega groba s Ptujja.

Abb. 1: Gegenstände aus männlichen Grab von Ptuj.

je tudi ta najprej dokaz socialnega položaja nosilca, vloge krščanstva v državi in šele nato mogoče priča tudi o intimnem svetu nosilca. (Moški grob je bil vkopan blizu križišča glavnih rimskih cest, v tretjemu mitreju sosednji insuli, na območju, za katerega menimo, da je opravljalo vlogo domovanj vojaških služb in cesarskega dela uprave v mestu že dolgo, v tlak gradbene faze iz poznega 3. st. vendar, da ga je pokrivala plast z najdbami tudi iz poznega 4. st. Ta plast je bila zlasti v sosednji insuli zelo močna, saj je z njo povezanih tudi več temeljev (prim. Mikl Curk 1966a). Pridatki v grobu so bili: zelo zdrobljen visok steklen kozarec s sploščenim dnom takega tipa, kot je že znan z Zg. Brega (Mikl Curk 1966, t. 3:1), medeninasta fibula s čebulastimi glavicami, medeninast prstan pečatnik s kristogramom in pas z bronastim okovjem v obliki propelerja. Obeski v pogostih ogrlicah po moje v konec 4. st. zanesljivo datiranih grobovih ne opozarjajo na kako posebno magično vlogo oziroma je bila ta že tako zabrisana s pogosto rabo, da kristjanu ni bila nesprejemljiva. Izjeme pa vidimo npr. v ogrlici (živalski zobje) v grobu 415 na Ptujjskem gradu. Ta grob je skupno z grobovoma 410 in 416 nekaj mlajši od časa, ki nas zanima, čeprav avtorji (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993) datirajo zapetnico zelo natančno. Toda tudi zapetnica je lahko dolgo v rabi. Podobno bi mogli trditi, da je

nekaj mlajši tudi za naš predmet zanimanja zelo zanimiv emonski grob Pe 894 (S. Petru 1972) z lunulo in školjkami za obeske, glazirano čašo z napisom Nemesi ter zapestnico s kijastimi konci. (H kronologiji tega tipa tudi Knific 1993, 532.) Nadalje pri nas niso zapisali raziskovalci, vsaj v primerih, ki so nam že dostopni v objavah, nobene primera, da bi bil nakit ali druga oprema obleke (spone, fibule) v grobu kot poseben pridatek. (Pojav pozna več najdišč v vzhodni Panoniji.) Tudi glavnik so zavestno položili v grob, za vse pri nas najdene tipe pa ne moremo z gotovostjo trditi, da so bili v rabi in pridani v grob pred koncem 4. stoletja.

Tako bi za zanesljive pridatke v skupini predmetov iz grobov v času, ki nas zanima, štela le posode in oljenke ter orodje v (zelo zanimivem, čeprav v vsem kontekstu še ne objavljenem) grobu 48 z Unca (Vičič, Schein 1986). Posode so v mestih (in v zanesljivo datiranih grobovih) v večini primerov steklene, različne stekleničaste, čašaste in skledičaste oblike. Stekleničke so navadno manjših mer, občasno tudi dokaj majhnih (okrog 10 cm³). Kozarci so navadno prav take prostornine, niso pa redki tudi tisti, ki so dvakrat, trikrat tako veliki. Lončeni vrček in krožnik sta dokaj izjemna, lonček v mestu prav tako, malenkost pogostejši je iz Slovenj Gradca, če tam smemo zaradi majhnega števila v pozno 4. stoletje datiranih grobov sploh kaj trditi na podlagi množin; tam sta bila, kar je posebna zanimivost, v grobu 16 dva jajčasta lonca, od katerih je eden (11137) tipološko in po izdelavi zelo blizu loncu 11141, ki je bil pa najden v grobu 26 skupaj s steklenim kozarcem 11142 in plitvo skledico 11140. To bi posredno sicer lahko pripomoglo k datiranju tudi trebušastega kuhinjskega lonca 11136, a po temeljitem razmisleku bi raje imela stanje v grobu 16 prav tako za dokaz zelo velike trdoživosti nekaterih lastnosti za ognjišče ali vsaj shranjevanje dragocenejših pokvarljivih hranil namenjenih zvrsti kuhinjske keramike in bi grob 16 datirala v mlajše obdobje, res med grobove s keramiko zgodnjega srednjega veka). Mislim, da se moramo vprašati predvsem po namenu pridane posode. Na prvi pogled bi rekli, da so bile vsebina steklenih posod bodisi dišave ali olje za svetilko, bodisi pijača, jed, obilnejša kuhana jed pa v tej posodi ni mogla imeti svojega naravnega mesta. V primeri s starejšimi obdobji rimske antike bi to že moglo pomeniti tvorni dokaz o velikih spremembah v duhovnem svetu. Če pa bolj natančno interpretiramo tudi starejše pridatke v rimskih grobovih, vidimo, da je tudi tam postopno morala igrati jed mnogokrat že zelo simbolno vlogo (npr. južno sadje

v ptujskih grobovih - Kujundžić 1982, št. 226 in 210, sicer str. 11). V starejših rimskih grobovih je jed oz. izrazito jedilna posoda za raznovrstne obroke od zgodnjega prvega stoletja do poznega severnega časa pridatek v 20-40% grobov, s tem, da je zlasti ponekod ta odstotek izrazito nizek (Dolenjska, analizirano na podlagi Knez 1969; P. Petru 1969; S. Petru 1969; Knez 1989; Slabe 1993). V grobovih, ki jih moremo postaviti v drugo polovico in konec 4. st., smo pa izrazito jedilno posodo našli le v 0,5% grobov, ki jih je raziskal na Ptujju Skrabar, v 2% grobov v vseh ljubljanskih nekropolah in nekako 30% v grobovih na Puščavi pri Starem trgu, s tem, da je vzorec grobišča v tem kraju izredno majhen; mogli bi trditi, da je v vseh grobovih pokopana le širša družina. V večini najbolj značilnih grobov pa jedilne posode sploh ni. Tudi ta številčna razmerja nas po moje opozarjajo na dejstvo, da je, kar zadeva pridatke jedilne posode z jedjo v rimskih grobovih, čeprav so oblike in posode vzete iz vsakdanjega življenja, ta najbolj osnovni akt vsakdanjega življenja uporabljen v abstraktnem pomenu kulturnega obeda.

Dišava v steklenički krščanskemu pojmovanju ni mogla nasprotovati; tudi tedaj so kristjani pogosto poslušali pripoved o osrednjih dogodkih svojega verovanja, med katerim se omenja maziljenje mrtvih, dišave ob pogrebu. Če je pojem poznal Kristus (v zvezi z ženo v Betaniji: Ko je zlila olje na moje telo, ga je mazilila za moj pogreb, Mt. 26,12), če so to navado poznali, tisti, ki so Kristusa položili v grob (žene so kupile dišav, da bi ga šle mazilit, Mr.16 1-3, Lk.24,1), zakaj bi mogla biti spotikljiva za njegove učence, ki so o tej navadi poslušali vedno spet ob oznanilu o vstajenju, jedru svojega verovanja? Zato menim, da tudi dišavnica ni nobeno konkretno vodilo. Zanimivo je morda le pogledati, kje je potem, ko je v starejših stoletih dišavnica dokaj redni pridatek, v flavijskem in predmarkomanskem času celo v Emoni ali Poetovionu kar v nekako 60% grobov, ta navada še ohranjena ob koncu 4. st. Na Ptujju se pojavlja ta pridatek v 3-4%, v Emoni v 2% grobov. Majhen vzorec v Brezju pri Zrečah pa znese kar 20-30%, a ga zaradi majhnega števila grobov seve da ne moremo v celotnem prikazu posebej upoštevati, ker v Starem trgu ali pri Delavskem domu tega pridatka ni.

Prav tako ni mogla nasprotovati krščanskemu pojmovanju oljenka. Vsekakor pa moramo takoj poudariti regionalne razlike. Že v starejših obdobjih se je oljenka pojavljala različno pogosto kot grobni pridatek. Vzroki za to so delno znani, vendar vprašanj, ki nas zanimajo, s tem ni mogoče podrobneje pojasniti. Važno se mi zdi pouda-

riti, da je bila v Emoni vseskozi pogost pridelek, da je odstotek oljenk v severskih grobovih v Emoni npr. mnogo večji kot v italški Angeri. In oljenka je ostala grobni pridelek v Emoni v 4. st. tudi še ob koncu stoletja, v mnogo večjem merilu kot npr. na Ptujju, čeprav je bila oljenka v severnem času tam prav tako pogost pridelek kot v Emoni.

Pivsko posodje v grobu pa gotovo zahteva poseben razmislek. V rimskem času je to posodje (nedvomno skupaj z vsebino) nekako najbolj markanten grobni pridelek. Pojavlja se, če spremljamo na Slovenskem izkopane in objavljene grobove, od zgodnjega 1. st. dalje tudi v 80% grobov s pridatki ali v 60% datiranih grobov. Posodje samo se sicer v času spreminja, različno pa je, kot smo že večkrat ugotovili, tudi po regijah. Po eni strani igrajo vlogo pivskega posodja še vazaste in druge pokončne oblike, nekatere izrazito v prazgodovinski maniri, toda od začetka je dokaj opazno in hkrati najbolj zanesljivo prevzel to vlogo enoročajni vrč. Na podlagi razširjenosti te oblike smo tudi govorili o razširjenosti rabe vina (Mikl Curk 1989 in 1990a), saj je vrč prišel k nam iz Italije. Vloga vina je znana že v prazgodovinski trgovini in tako nismo mogli pritegniti domnevi, da bi moglo imeti pivo opaznejšo vlogo v nekaterih rimskih nekropolah (kar domneva Kujundžić 1982, 11). In enoročajni vrč - ročka je pridelek tudi v ok. 20% grobov, ki jih moremo datirati v čas našega trenutnega zanimanja. Vsekakor pa je vino in pijača nasploh ves rimski čas imela zelo pomembno vlogo v kultu. Tudi ugotovljena dvojnost pivskih pogrinjkov, tako značilna za določeno obdobje v osrednji Sloveniji, je mogla hraniti dve fizično različni pijači, od katerih je ena, boljša, bržčas pravo (sredozemsko?) vino iz grozdja, imela tudi kultno vlogo, vlogo pitne daritve. Tovrstno ugibanje podpira tudi oblika posod, ki je bila bolj primerna za izlivanje pitne daritve kot za pitje. Toda tudi to ni dovolj, da bi mogli grobove s posodo za pijačo, ročko ali pogostejšim kozarcem na kratko odpraviti z oznako, da gre pri tem za poganske navade. Vino v evharistiji je vendar prevzelo središčno vlogo v krščanskem obredju. V arheološki literaturi je bilo tudi že izrecno zapisano, da gre razlagati pivsko posodje v poznorimskih grobovih kot pridelek, ki naj vsaj simbolizira evharistijo kot edino vredno popotnico v večnost (Póczy 1957; P. Korošec 1980a). Žal z našimi najdbami k tem ugibanjem ne moremo dodati nobenega trdnjega argumenta. Omeniti velja še dejstvo, da so kozarci z zaobljenim dnom, ki so najpogostejši v poznorimskih grobovih na slovenskem ozemlju, služili v nekaterih delih imperija dokazano tudi kot (obešene) svetilke (prim. tudi

Isings 1957, 126). Ko skušamo spremljati krščansko vernost bi bila simbolna vrednost take rabe seveda velika, še toliko bolj, če bi mogli ob kozarcu ugotoviti tudi stekleničko za olje v smislu prilike o pametnih devicah (Mt 25,5). Na prvi pogled bi našli tak par stekleničke in čaše npr. v grobu 21 z Zg. Brega (Mikl Curk 1966, 55), če bi ne bile stekleničke v bližnjih grobovih 14-15 in 18 ter v parih z enakimi kozarci zaradi svoje oblike komaj primerne za pretakanje židke tekočine, kot je olje.

Še enkrat se moram vrniti k vprašanju glavnička kot grobnega pridataka in h grobovom s Ptujškega gradu. Popolnoma se strinjam z avtorji objave iz l. 1993 (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993), da ti grobovi kažejo na bolj ali manj tujerodno prebivalstvo, naseljene foederate, oziroma še določene na skupino foederatov kmalu po prihodu v novi kraj. Ne domišljam si, da lahko kaj bistvenega primaknem k vprašanju pojava koščenega glavnička, vendar pa bi si upala trditi, da je glavnik v grobu v primeri z množico grobov, kjer glavnikov ni, sestavina, ki kaže sprva, v letih, ko se šele pojavi (to je važno, z rabo se element priliči, prvotna misel prilagodi), vendarle določeno kultno, magijsko vlogo urejanja las in brade in hkrati z njim tudi noše dolgih las in brade, magijo, ki je rimskemu svetu tuja ali je v grško-rimskem svetu vsaj drugačna. (K temi nekaj Mikl Curk 1986 ob britvah v Cerknici, sicer izčrpno Deringer 1967; Vágó, Bóna 1979; tudi Grünwald 1981, 22)

VERSKA PRIPADNOST - SKLEP

Mislím, da to plat razglabljanja lahko sklenemo s trditvijo, da bi bilo sicer možno grobove s pridatki šteti za grobove poganov; verjetnostni račun sestave različno verujočega prebivalstva bi se tako tudi izšel. Toda ko spremljam zakonitosti rimskodobnih pokopov na Slovenskem v sklenjenem toku, se preprosto ne morem odreči domnevi, da je bil stoletni način pokopavanja z dišavami, kultno pijačo ali večno lučjo tako zasidran v verovanjih in duševnostih mnogih ljudi, da tega še ob koncu 4. st. tudi privrženost h Kristusovi blagovesti ni mogla načeti in spremeniti. Mislím, da je bila tudi v času bitke pri Frigidu antika v naših krajih še tako močna, da je vera, ki je tedaj sicer že obvladala velik del duhovnega sveta, nekaterim tudi v regionalnih razsežnostih najgloblje zasidranim kulturnim dejanjem celo v tisti intimi, ki nam je malone edina dostopna s pomočjo materialne kulture, torej v kultu mrtvih, preprosto dodala le no-

vo vsebino. Mogoče smemo v izjemnih grobovih, kot je grob 48 z Unca (Vičič, Schein 1986), in tistih z večjo, skledasto posodo za jed še videti nekaj reminiscenc na staro poganstvo. Vendar pa moramo reči, da se je to staro poganstvo tudi po naši analizi sodeč ob koncu 4. st. že zvečine organsko prelilo v krščanstvo. Vsekakor pa v posameznih grobovih (kar se mi zdi seveda posebej zanimivo), datiranih blizu časa, ki nas zanima, zaznamo nove kulturne in kultne elemente, poganstvo, ki je zaznamovalo prišleke od onstran mej imperija. V takem smislu bi bil zame poučen živalski zob v grobu iz B III v Rabeljčji vasi (P. Korošec 1980a) ali grob 415 s Ptujskega gradu (Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993), čeprav sem za ta drugi grob, kot sem že večkrat omenila, prepričana, da sodi že v razvito 5. stoletje, enako kot grob Pe 894 iz Emone (S. Petru 1972). Ta dejstva so zato za vprašanje, ki nas tu zanima, samo posreden podatek.

MENJAVA BLAGA IN DOBRIN - MATERIALNE MOŽNOSTI V DRUŽBI

Materialna kultura odseva gotovo tudi premoženjsko stanje prebivalstva v določenem času. Prvi pogled na v konec 4. st. datirano materialno kulturo v naseljih in nekropolah kaže tudi pri nas tisto večkrat opaženi koine, ki ga je ustvarila živahna menjava informacij o tehnologiji in blaga. Za tako menjavo pa je potrebna še določena stopnja materialne premožnosti vse družbe, ne glede na to, ali so vzroki za tako premožnost hoteno, državno ustvarjeni ali spontano nastali. Splošne razmere so torej še dopuščale trgovino na daleč, tudi z Afriko, kot kažejo sigilata (Vidrih Perko 1992; Mikl Curk 1987, 50) ali amfore, dopuščale so zadostne količine steklene mase, da je bilo moč na mnogih krajih še pihati steklo. Steklene mase namreč ni mogoče proizvajati povsem preprosto in potrebne so izbrane surovine. Razmere v državi so dopuščale tudi pridobivanje dišav, za katere mislimo, da so vendarle vsebovale vsaj delno še vedno posamezne orientalne sestavine, čeprav nam o tem najdbe pri nas ne dajejo nobenih konkretnih podatkov. Zagotavljale so manj pogosto dostopne sestavine za medeninasto zlitino nekaterih nakitnih predmetov, ki so mogli nastati tudi v provincialnih delavnicah (zapestnice z kačastimi glavicami na koncih in morda celo nekatere fibule s čebulastimi glavicami), čeprav nam arheološko gradivo tudi za tovrstno izdelavo ne daje drugih dokazov kot makroskopsko opazne lastnosti izdelkov v posameznih najdiščih, kjer so po-

samezni detajli oblikovanja ekskluzivni. Tako sta od okoli 30 križnih fibul s čebulastimi glavicami, ki so bile na Ptuj vpisane v stari inventarni muzejski knjigi (Mikl Curk 1976), dve tretjini iz medij in tudi pozlačene, tretjina pa iz temnega bronca, za katerega so sestavine v rimskem času kopal na več območjih. Gotovo so pa prišle, kot je v raziskovanju splošno sprejeto, iz maloštevilnih specializiranih delavnic fibule z niellom ali pozlačene fibule (Jevremov 1990; Tušek 1985; S. in P. Petru 1978; o nastanku takih fibul tudi Drescher 1959). Keramika provincialnega izvora, npr. tista z glajenimi pasovi ali loščena panonska keramika, katere odlomke so našli v naselbinskih plasteh v Emoni (Mikl Curk 1979; Plesničar Gec s sod. 1983) ali katere zanimivi primerki so, žal brez najdiščnih podatkov, shranjeni v ptujskem muzeju (Mikl Curk 1969 in 1976, t. 6: 7), in keramika z Drnovega v Narodnem muzeju (S. in P. Petru 1978, 40, štev. R 1022 in 1017), po našem mnenju tudi v drugi polovici 4. st. ne dokazuje posebnega transportnega in drugačnega gospodarskega podviga, torej nam ne more služiti za našo analizo. (Opozoriti velja, da je del keramike l. 1969 (Mikl Curk 1969), čeprav gre za tipične izdelke poznorimske panonske glazirane keramike, npr. čašice z odtisi zobatega kolesca, večji del vrčev, posode s kačami in tudi nekaj krožnikov z izvihanim ustjem, zaradi pomanjkanja primerjav in obsežnejših obdelav prenizko datiran, zgolj v pozno 2. in 3. st. Prim. pregled Z. Banki in sod. 1992). Del glazirane keramike, zlasti melnic in krožnikov, je pa prav gotovo izdelek domačih delavnic in torej po tej plati za vprašanja, ki nas zanimajo, tudi nezanimiv.

ŠTEVILO PREDMETOV V GROBOVIH - ODSEV MATERIALNEGA POLOŽAJA POSAMEZNIKA?

Na prvi pogled kaže razmeroma veliko število nakitnih predmetov v grobovih na določeno premožnost. Ta podatek pa je, menim, bolj nezanesljiv. Moški nakitni predmeti oz. sestavine z noše so morali ob čisto praktični vlogi predstavljati svojo obliko tudi družbeni položaj nosilca, fibula z niellom in več zlata še posebej (med drugim primerjaj o tem tudi Jevremov 1990; Vágó, Bóna 1976). Število fibul z Drnovega in Ptujja, še posebej tistih, ki so po izdelavi zahtevnejše in po materialu dražje, opozarja tudi na določeno vlogo obeh mest v državnem sistemu. Taka struktura sledov najprej dokazuje tudi določeno premoženjsko razslojenost, večina najdb in njihova razprostranje-

nost po deželi pa služi vendarle tudi za dokaz premoženjskega stanja prebivalcev ali vsaj določene preskrbljenosti v materialnem oziru tudi za federate. Težko bi pa trdili na podlagi teh sestavin noše, da je bilo premoženjsko stanje na splošno bistveno drugačno kot v drugih časih rimskega obdobja. Umestneje bi bilo govoriti o določeni izravnavi, zmanjšanju števila premoženjskih skupin, čeprav so vsa obdobja poznala konsistentne skupine, saj bi si sicer pri analizah rimskih grobišč težko razlagali otoke grobov z dokaj podobnim ali identičnim izborom pridatkov, ki pa se od drugih istočasnih otokov opazno razlikujejo. Nekaj takih otokov lahko naštejemo že v 1. st. in v zgodnjem 3. st. v grobiščih obeh naših večjih mest, Emone (znotraj sektorja A v Plesničar Gec 1972) in Poetovione (Kujundžić 1982). Menim pa, da nekaj grobnih enot, tudi iz sarkofagov zgodnjega 4. st. (npr. Plesničar Gec 1972, grob 214; S. Petru 1972 grob 679, 690, zlasti tab. 115 Karlovška 1; Šubic 1972; Tušek 1985), opozarja na to, kako se je do konca stoletja premoženjsko stanje vendarle poslabšalo. Izgubil se je npr. opaznejši, individualno oblikovan zlat nakit, dokaj pa tudi izdelovanje sarkofagov.

ŠIRJENJE NOVOSTI V 2. POL. 4 ST. - ZNAMENJE ORGANIZIRANEGA PRETOKA INFORMACIJ?

Gotovo pa je, kljub na začetku naštetim primerom, ki naj bi opozorili na pomisleke glede prehitre ali vsepovsod enako veljavne ozke datacije gradiva z vrsto koncu 4. st. lastnih oblikovnih posebnosti, zelo zanimivo dejstvo, da so se v zadnjih desetletjih 4. stoletja pojavile v materialni kulturi slovenskih krajev in širšega območja na evropskem kontinentu določene, celo dobro zaznavne novosti. Ne verjamem, da so se mogle raz-

širiti spontano. Podrobnejše navajanje možnosti razlage presega okvir naše teme. Dejstvo pa omenjam le, ker tudi to nekoliko kaže tudi za materialni položaj posameznika odločilna dejstva v družbi.

URBANISTIČNI KONCEPTI - IZRAZ MATERIALNEGA STANJA V DRUŽBI

Ob koncu moram omeniti še razmestitev najdišč značilnega gradiva v okviru posameznih naselbinskih aglomeracij, tudi glede na urbanistično logiko teh naselij in arhitekturno tkivo v njih. Ta plat sicer ni več povsem povezana z ožje pojmovano obravnavo materialne kulture, je pa pri obravnavi naših dveh vprašanj ne smemo zane-mariti. Razmeščenost grobov iz poznega 4. st. v Emoni in Poetovioni (žal bogatih drnovskih najdb za te sklepe, ker pač niso popisane grobne celote, skoraj ne moremo uporabljati, premalo pa je trenutno dostopnih tudi ustreznih podatkov iz Celeje, čeprav že slutimo, kako so zanimivi - Kolšek 1986; Vogrin 1991), opozarja, da so bila v zavesti prebivalcev še živa velika stara mestna grobišča. Tudi cerkvena arhitektura, ki se je razvila na teh grobiščih (Ptuj - Mikl Curk 1978), ne more (ohranjeni sledovi so zvečine šele iz drugega in tretjega desetletja 5. stoletja) opredeljevati verske pripadnosti vseh v bližini najdenih grobov iz poznejših stoletij rimskega časa. Pokopavali so tudi, kot nas učijo najdbe npr. iz začetnega dela velike poetovionske zahodne nekropole na Zg. Hajdini, dokaj daleč od pozidanih mestnih četrti, še povsem v skladu s stoletno logiko mesta. Mesto je torej še bilo mesto (tudi Ciglencečki 1993). Mestne skupnosti so vendar v zač. 5. st. še gradile ali vsaj povečale velike cerkvene stavbe! Tudi spoštovanje prostorskih in urbanističnih konceptov kaže ob času bitke pri Frigidu še določeno stabilnost, pozitiven odnos do materialnih dobrin.

BANKI, Z., L. BARKOCZI, G. NADORFI, É. BONIS, T. BUOCZ in Z. PONGRACZ 1992, *Glasierte Keramik in Pannonien*, razstavní katalog. - Szekesfehervar.
 BOLTA, L. 1957, Rimsko grobišče na Bregu v Celju. - *Arh. vest.* 8, 317 ss.
 BREŠČAK, D. 1989, Antična hiša v Zloganju. - *Lj. vest.* 7, 203 ss.
 CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*. - Dela 1. razr. SAZU 31.
 CIGLENEČKI, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 505 ss, Ptuj.
 CUNJA, R. 1986, Koper / Kapucinski vrt. - *Arh. preg.* 27, 1986, 118 ss.
 CUNJA, R. 1989, *Koper med Rimom in Benetkami*. - Ljubljana.

DEGRASSI, A. 1962, Le grotte carsiche nell'età romana. - *Scritti vari di antichità* 2, 123 ss.
 DERINGER, H. 1967, Provinzialrömische und germanische Knochenkämme aus Lauriacum. - *Jb. Öö. Musealver.* 112/1, 57 ss.
 DRESCHER, H. 1959, Ein Beitrag zur Technik römischer Zwiebelknopffibeln. - *Germania* 37, 170 ss.
 GRÜNEWALD, M. 1979, *Die Gefäßkeramik des Legionärlagers von Carnuntum 1968 - 1974*. - *Der römische Limes in Österreich* 29, 63 s, 67 ss, 74 ss.
 GRÜNEWALD, M. 1981, *Die Kleinfunde des Legionärlagers von Carnuntum mit Ausnahme der Gefäßkeramik (Grabungen 1968-1974)*. - *Der römische Limes in Österreich* 31.

- GRÜNEWALD, M. 1986, *Keramik und Kleinfunde des Legionslagers von Carnuntum (Grabungen 1976-1977)*. - Der römische Limes in Österreich 34.
- HAUPT, D. 1973, Spätromisches Grab mit Waffenbeigabe aus Bonn. - V: *Archaeologie en Historie*, 315 ss, Bussum.
- ISINGS, C. 1957, *Roman Glass from Dated Finds*. - *Archaeologia Traiectina* 2, Groningen, Djakarta.
- JEVREMOV, B. 1990, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Petovio-
ne. - *Arh. vest.* 41, 389 ss, zlasti 393 ss.
- JEVREMOV, B., M. TOMANIČ JEVREMOV in S. CIGLENEČKI 1993, Poznorimsko grobišče na Ptujemskem gradu. - *Arh. vest.* 44, 223 ss.
- KELLER, E. 1971, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KNEZ, T. 1969, Novi rimski grobovi na Dolenjskem. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 107 ss.
- KNEZ, T. 1992, *Novo mesto 2. Keltsko-rimsko grobišče Beletov vrt*. - *Carniola archaeologica* 2.
- KNIFIC, T. 1993, Hunski sledovi v Sloveniji? - V: *Ptujski arheološki zbornik* 521 ss, Ptuj.
- KNIFIC, T. in M. SAGADIN 1991, *Pismo brez pisave*. - Ljubljana.
- KOLŠEK, V. 1986, Celje. - *Var. spom.* 28, 260 ss.
- KOROŠEC, J. 1956, *Arheološke ostaline v Predjami*. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 4/1.
- KOROŠEC, P. 1979, *Zgodnjesrednjevska arheološka slika karantanskih Slovanov*. - *Dela* 1. razr. SAZU 21.
- KOROŠEC, P. 1980a, Skeletni grob z bloka B III v Ptujju in materialna kultura tega obdobja. - *Arh. vest.* 31, 25 ss.
- KOROŠEC, P. 1980b, Starokrščanska svečnika iz Rogoznice v Ptujju. - *Arh. vest.* 30, 38 ss.
- KOROŠEC, P. 1983, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja. - *Arh. vest.* 33, 84 ss.
- KOS, P. 1986, *The Monetary Circulation in the Southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. - A.D. 1000*. - *Situla* 24.
- KUJUNDŽIČ, Z. 1982, *Poetovio 2. Nekropole*. - Kat. in monogr. 20.
- LEBEN, F. in Z. ŠUBIC 1990, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti. - *Arh. vest.* 41, 313 ss.
- MERTENS, J. in L. van IMPE 1971, Het laat romeins Grafveld van Oudenburg. - *Archaeologia Belgica* 135, 196 ss.
- MIKL CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zg. Bregu v Ptujju. - *Čas. zgod. narod.* 2, 46 ss.
- MIKL CURK, I. 1969, Prispevek k proučevanju rimske loščene lončenine v Sloveniji. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 187 ss.
- MIKL CURK, I. 1970, Nekaj novih podatkov o rimski naselbini v Dolgi vasi pri Lendavi. - *Čas. zgod. narod.* 6, 6 ss.
- MIKL CURK, I. 1976, *Poetovio 1*. - Kat. in monogr. 13.
- MIKL CURK, I. 1976a, Nekaj novih zapažanj o rimskih naseljih v Sp. Grušovju in Sl. Bistrici. - *Čas. zgod. narod.* 12, 16 ss.
- MIKL CURK, I. 1977, Ptuj, Zg. Breg, parc. 2123/1. - *Var. spom.* 21, 252 ss.
- MIKL CURK, I. 1978, *Poetovio v pozni antiki*. - *Arh. vest.* 29, 405 ss.
- MIKL CURK, I. 1979, Rimska lončenina z nekaj emonskih najdišč. - *Arh. vest.* 30, 372 ss.
- MIKL CURK, I. 1987, *Rimska lončena posoda na Slovenskem*. - Ljubljana.
- MIKL CURK, I. 1990, Prostorska ureditev grobišč rimskega Ptujja. - *Arh. vest.* 41, 557 ss.
- MIKL CURK, I. 1990a, Zur Romanisierung des täglichen Lebens durch das Militär. - V: *Akten des 14. internat. Limeskongresses 1986*, 133 ss, Wien.
- MIKL CURK, I. in I. TUŠEK 1989, Oblikovalni značaj stavb Ptujja v pozni antiki. - *Lihnid* 7, 207 ss.
- OSMUK, N. 1987, Ajdovščina. - *Arh. preg.* 28, 125 ss.
- PAHIČ, S. 1968, Najstarejša zgodovina koroške krajine. - V: *720 let Ravne na Koroškem*, 5 ss, Ravne.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 217 ss.
- PAHIČ, S. in V. LORGER 1954, Arheološka najdišča pri Cerkvenjaku v Slovenskih goricah. - *Arh. vest.* 5, 320 ss, zlasti 325.
- PETRU, P. 1969, Rimski grobovi iz Dobove, Ribnice in Petrušnje vasi. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 5 ss.
- PETRU, S. 1969, Rimski grobovi iz Globodola. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 83 ss.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. - Kat. in monogr. 7.
- PETRU, S. in P. PETRU 1978, *Neviodunum*. - Kat. in monogr. 15.
- PLESNIČAR GEC, L. 1967, Obeležje in kronologija antičnih grobov na Prešernovi in Celovski cesti v Ljubljani. - *Arh. vest.* 18, 137 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče*. - Kat. in monogr. 8.
- PLESNIČAR GEC, L. in sod. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PÓCZY, K. SZ., 1957, *Keramik*. - V: M. R. Alföldy, et al., *Intercisa 2*, *Archaeologia Hungarica* 36, 29 ss.
- RODRIGUEZ, H. 1984, Vorbemerkungen zur spätantiken Keramik vom Lavanter Kirchbichl. - *Arch. Austr.* 68, 339 ss.
- RODRIGUEZ, H. 1988, Spätromische und spätantike Keramikfunde vom Kathreinkogel. - *Archäologie Alpen Adria* 1, 143 ss.
- SAGADIN, M. 1988, *Kranj - križišče Iskra*. - Kat. in monogr. 24.
- SAGADIN, M. 1989, Mengeš. - *Lihnid* 7, 221ss.
- SKRABAR, V. 1904, *Archaeologische Forschung in Pettau*. - *Jb. Zent. Komm.* 2, 192.
- SKRABAR, V. 1905, *Archaeologische Forschung in Pettau*. - *Mitt. Zent. Komm.* 4, 311.
- SLABE, M. 1976, Poznoantični staroselski grob iz Dan pri Starem trgu. - *Arh. vest.* 25, 417 ss.
- SLABE, M. 1982, Stična. - *Var. spom.* 24, 190.
- SLABE, M. 1983, Zgonče. - *Var. spom.* 25, 249.
- SLABE, M. 1993, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*. - *Vestnik* 12.
- STARE, V. 1952, Poznoantično grobišče na Ravnem Brdu. - *Arh. vest.* 3, 137 ss.
- SVOLJŠAK, D. 1991, Za uvod. - V: T. Knific, M. Sagadin, *Pismo brez pisave*, 9 s, Ljubljana.
- ŠUBIC, Z. 1972, *La nécropole romaine a Poetovio*. - *Inv. arch. Jug.* 14 (Y 129-Y 138).
- ŠUBIC, Z. 1974, Ptuj - Zg. Breg. - *Var. spom.* 17-19/1, 143 s.
- TUŠEK, I. 1985, Zlati nakitni predmeti v rimskih grobovih na Ptujju. - *Ptuj. zbor.* 5, 405 ss.
- TUŠEK, I. 1993, Rimsko grobišče na novi obvoznici ob Potrčevi cesti v Ptujju. V: *Ptujski arheološki zbornik*, 385 ss, Ptuj.
- ULBERT, T. in sod. 1981, *Ad Pirum (Hrušica)*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31.
- VÁGÓ, E. in I. BONA 1976, *Der spätrömische Südostfriedhof*. - *Die Gräberfelder von Intercisa 1*.
- VIČIČ, B. in T. SCHEIN 1986, Unec. - *Arh. preg.* 27, 100 ss.
- VIDRIH PERKO, V. 1992, Afriška sigilata v Emoni. - *Arh. vest.* 43, 93 ss.
- VOGRIN, A. 1991, Arheološko najdišče Kreuh. - V: *Celeia Antiqua*, 15 ss, Celje
- ZUBAR', V. M. in S. B. SOROČAN 1986, Novij pogrebateljnj kompleks II-IV v. i ekonomičesko razvitije Herasonesa. - V: *Antičnaja kultura severnogo Pričernomor'ja*, 101 ss, Kijev.

Von der materiellen Kultur zur Frage von Religion und Vermögenverhältnissen im heutigen Slowenien am Ende des 4. Jhs.

Zusammenfassung

Das schwierige Thema wird vor allem im Vergleich mit den Bräuchen der älteren römischen Zeit behandelt. Wie eine Übersicht über das Material zeigt, gibt es in Slowenien mehrere in das 4. Jh. datierte Gräberfelder und Gräbergruppen in alten Gräberfeldern, in zuvor bebauten Stadtteilen und auf dem Land. Durch charakteristisches Material sind auch die einzelnen stratigraphischen Komplexe in den Siedlungen gekennzeichnet. Natürlich ist für jede Interpretation eines so klar begrenzten Problems die Datierung von größter Bedeutung. Bei der Analyse der bislang angewandten Methoden schließt sich die Verfasserin den Auffassungen von P. Korošec (1980a) und M. Grünwald (1979 und 1980) an, daß man das gesamte Material in den Gräbern nicht gleich genauestens datieren könne. Sie weist auf die Errungenschaften bei der Erforschung der groben Hauskeramik hin (Rodriguez 1984 und 1988), aber zugleich auch auf einige diesbezügliche Fehler: Die östlichen Pohorje-Fundstätten sind nicht von kurzer Dauer (Rodriguez 1984 Anm. 12), die Wellenlinienkeramik ist hauptsächlich kein Gut, das von einem Fundort zum anderen gebracht wird, vor allem nicht über die Grenzen einer einzelnen Region. Da nur die Technologie weitergegeben wird, gelten für eine solche Übermittlung andere Regeln, auch sind viel größere Zeitintervalle zwischen der einen und der anderen Erscheinung möglich. Am Ende weist die Verfasserin auch auf einige Exemplare hin, wo die lange Verwendungszeit einzelner, zwar ziemlich gut datierter Gegenstände nahezu erwiesen ist (ein schönes Beispiel vor allem bei Slabe 1976). Gegenstände mit christlicher Symbolik sind relativ zahlreich, aber das Grab aus Ljubljana Pe 894 (S. Petru 1972) deutet darauf hin, daß wenigstens die Möglichkeit, den Namen Nemesis zu verstehen, auch Ende des 4. Jhs. bestanden hat. Das Mengenverhältnis zwischen den Gräbern mit Beigaben und ohne ist, wie die Analyse ergeben hat, die gleiche wie in den älteren römischen Epochen, obwohl die Altersbestimmung von Gräbern ohne Beigaben stets ziemlich schwierig ist. Es ist wenig wahrscheinlich, daß sich die Angehörigen derselben Familie in religiöser Hinsicht voneinander so unterschieden hätten, wie die Bestattungsweise (mit Totensarg oder Ziegelsetzung oder ohne, mit Beigaben oder ohne) in den Gräbergruppen, die wir mehr oder weniger berechnen (leider ohne anthropologische Analysen), als Grab derselben Familie oder zumindest enger Angehöriger betrachten (Plesničar Gec 1967; Mikl Curk 1966, Gräber 6-8, 9, 13, 14, 15; Pahič 1969). Das Fehlen von Beigaben hat auch in den älteren Epochen mehrere Bedeutungen und kann auch in späterer Zeit nicht immer nur mit der christlichen Glaubenszugehörigkeit in Verbindung gebracht werden. Allerdings ist, was die Bestattungsweise betrifft, in späterer Zeit nahezu ausschließlich die Körperbestattung anzutreffen. Die in den Gräbern entdeckten Gegenstände wurden nach ihrer Funktion und ihrem Symbol-

wert genauestens analysiert. Richtige Beigaben sind, wie festgestellt wurde, fast nur Münzen, Gefäße und Öllampen. Unter den Gefäßen sind bei weitem Trink- und Duftstoffgefäße vorherrschend, Gefäße für gekochte Speisen bilden indes eine Ausnahme. Im Vergleich zur älteren römischen Zeit sind gekochte Speisen auch in den älteren Gräbern eine relativ seltene Beigabe, es handelt sich auch hier überwiegend schon um Symbole (Südfrüchte, Kujundžić 1982). Duftstoffe konnten zur christlichen Bestattungsauffassung nicht im Gegensatz stehen, ebenso nicht die Öllampe. Trinkgefäße sind aber in der gesamten römischen Zeit eine markante Grabbeigabe; bis zur Mitte des 3. Jhs. sind in Zentralslowenien in einer nicht geringen Anzahl von Gräbern zwei Trinkgarnituren zu beobachten, für zwei verschiedene Getränke oder für die Libation und den Verstorbenen. Aber der Wein spielt auch beim christlichen Ritus eine sehr wichtige Rolle und eine solche Grabbeigabe mußte für einen Christen nicht unbedingt anfechtbar gewesen sein (vgl. Póczy 1956). Weniger gebräuchlich waren, den Flaschenformen nach zu urteilen, wahrscheinlich die Beigaben von Öl in das Grab, aber auch das dürfte für den Christen a priori nicht strittig gewesen sein. Allerdings weist der Kamm, im Vergleich mit alten Bräuchen von Haarkosmetikbeigaben auf die Erscheinung einer neuen Magie der Herrichtung von Haartracht und Bart und damit auf eine andere Denkart. Ein solches neues Element ist unter dem ganzen anderen Schmuck eines schon leergeordneten symbolischen Inhalts der Tierzahn aus dem Grab des östlichen Gräberfeldes in Ptuj (P. Korošec 1980a). Die Analyse ermöglicht also keinen besonders spektakulären Schluß, allerdings läßt sie die Behauptung zu, das alte Heidentum sei Ende des 4. Jhs. schon nahezu verschwunden (Ausnahmen weisen dennoch auf seine Existenz hin, wie z. B. das nicht vollständig veröffentlichte Grab Vičič, Schein 1986) und organisch in das Christentum übergegangen; zugleich zeichnen sich schon vielleicht auch einige Elemente eines neuen Heidentums von Völkern außerhalb der Grenzen des Imperiums ab. Von der materiellen Situation zeugt noch ein ausgesprochen reger Austausch von Waren und Informationen, die Zahl der Grabbeigaben kann aber nicht die einzige Angabe über die materielle Lage eines einzelnen sein. Auf jeden Fall ist die 2. Hälfte des 4. Jhs. eine Zeit, wo sich in der materiellen Kultur eine Reihe von Neuheiten ausbreiten. Eine solche Erscheinung mußte, wiewohl dies nicht ihre einzige Bedeutung war, auch die für die materielle Situation des einzelnen relevante Tatsachen in der Gesellschaft widerspiegeln. Von gleicher Bedeutung muß für die Frage, die uns hier interessiert, auch die Tatsache sein, daß die urbanistischen Konzepte Ende des 4. Jhs. noch lebendig sind, wovon die Gräberfelder zeugen, die größtenteils die Tradition der älteren Zeiten fortsetzen und die alle das Straßennetz beachten.

Strukturiranost poznorimske poselitve Slovenije

Slavko CIGLENEČKI

Izvleček

Avtor podaja pregled dosedanjega vedenja o poselitveni sliki v poznorimskem obdobju. Najprej obravnava mesta in problem njihove opustitve v 5. st., na drugi strani pa nastanek množice novih ali ponovno uporabljenih starih višinskih postojank. Na kratko pregleda različne poselitvene zvrsti kot vojaške postojanke, pribežališča, jame in posebej naselbine z zidanimi zgradbami v notranjosti. Opozarja na hiatus, ki se v poselitveni sliki kaže za čas 5. st. posebej za njegovo srednjo tretjino. V dodatku se ustavi ob dveh elementih bitke pri Frigidu. Preveril je domnevno zaporo na cesti pod Colom in ugotovil, da zanjo na terenu doslej ni dokazov. Glede na umeščenost višinske utrjene postojanke Sv. Pavel nad Planino, dosedanje arheološke izsledke o njej ter na zapis pri Teodoretu, domneva, da se je na njej med bitko zdrževal Evgenij.

Namen prispevka je strniti dosedanja spoznanja o naselbinski sliki poznorimskega obdobja v Sloveniji, temelječi na množici podatkov. Ti so večinoma fragmentirani, nepovezani in ne dovoljujejo zaokroženega vedenja. Zato je prikaz predvsem skica; količina podatkov je namreč tako velika, da bi kritično ovrednotenje omogočilo le večletno delo strokovne skupine.

Pomembno se zato zdi kratko predstaviti glavne tendence v poselitveni sliki, predvsem pa formulirati vprašanja, na katera bi se moralo osredotočiti prihodnje delo v zvezi s sistematičnim ter zaščitnim raziskovanjem poznorimske dediščine. Časovno sem pregled omejil z letnicama 300 in 476, pri čemer se zavedam irelevantnosti obeh datumov. Služijo za formalni okvir obdobja, ki ga v naselbinski sliki območja sicer mnogo bolje predstavljajo drugi datumi. A o tem pozneje.

V dosedanjih pregledih poznorimskega obdobja v Sloveniji so bila najčešče raziskovana in temu primerno pogosto obravnavana mesta. Že P. Petru je v svojem posrečenem pregledu slovenske

Abstract

The article presents a survey of current knowledge about settlement and colonization in the Late Roman period. The cities and the problem of their abandonment in the 5th century are first discussed, along with the origin of the numerous new or reused elevated sites. A brief survey is offered of the various settlement types, such as military stations, *refugii*, caves, and especially settlements with walled buildings in the interior. A hiatus in settlement in the 5th century is noted, particularly in its central third. The addendum considers two elements of the Battle at Frigidus. The author examined the supposed blockade on the road below Col and established that no evidence for this exists in the field. In terms of the location of the elevated fortified camp of St. Paul above Planina, the archaeological results to the present as well as the description in Theodoretus indicate that Eugenius may have stayed there during the battle.

provincialnorimske arheologije v letu 1965 ugotovil, "da je bilo malo ali bolje rečeno nič storjeno za spoznavanje življenja na podeželju" (Petru 1964-1965, 87). S to njegovo mislijo bi se v grobem lahko še vedno strinjali, vendar pa je z nekaj novjšimi, predvsem zaščitnimi izkopavanji in načrtnimi rekognoscirani deli slovenskega podeželja ta hiatus že delno zapolnjen. Še vedno pa je zelo malo zaključenih poznorimskih kontekstov, celovito izkopanih stavb, naselbin ali celo pribežališč. Manjka tudi sistematičen pregled grobišč, ki bi omogočal posredni pregled nihanj in obsega poselitve v mestih in na podeželju.

Poglejmo torej na kratko posamezne naselbinske zvrsti.

MESTA

Kot sem že omenil, je podoba mest v poznorimski dobi najbolj celovita, saj so se ji posvečali mnogi, pa tudi obsežni spomeniškovarstveni po-

segi v zadnjih desetletjih so prispevali k natančnosti in izpovednosti rezultatov. Marsikateri novejši rezultati so predstavljeni tudi v tej številki *Arh. vest.* (prim. pri L. Plesničar, I. Lazar, M. Vomer-Gojkovič in I. Tušek), zato se v podrobnosti ne bom spuščal. V obravnavanem obdobju dosega mesta svoj zadnji razcvet, ki je ponekod tudi višek v njihovem nekajstoletnem obstoju. Izsledki kažejo na intenzivno življenje do konca 4. st. in ponekod še v dvajseta ali trideseta leta 5. st. To posebej dobro izpričujeta sodobno izkopana zgodnjekrščanska kompleksa v Ljubljani in Celju z najprezentančajšimi poslopji tistega časa (Plesničar-Gec 1983; Vogrin 1991). Pri obeh sodijo zanesljivo opredeljene najdbe v konec 4. st., propad emonskega pa se je glede na srečno najdbo malo rabljenega Honorijevega novca na mozaiku baptisterija verjetno zgodil kmalu po letu 423 (Plesničar-Gec 1983, 31). Zdi se, da so po tem času mesta še nekaj časa živodarila, vendar nikjer - z domnevno izjemo rotunde na porušenem emonskem forumu - ni mogoče zaslediti večjih gradbenih posegov, nasprotno, tam, kjer so najdbe dobro znane, se kažejo le skromnejši bivalni ambienti znotraj ostankov starejše arhitekture. Prav te najpoznejše prvine pa so v mestih slabo poznane, deloma zato, ker so bile zaradi kasnejše poselitve najbolj izpostavljene uničenju, še bolj pa zato, ker so ti sledovi skromni in zaradi pretežno zaščitne narave izkopavanj težko ugotovljivi. Ilustrativno je, da tudi tam, kjer poznejša poselitve zgornjih plasti ni uničila v večji meri, niso znani (Nevidunum). Odličen pokazatelj intenzivnosti življenja so zaradi velikih količin novci (Kos 1986, 133-139). Dobro ilustrirajo viške in padce v življenju mest, z zaključkom denarnega obtoka pa je prišlo tudi do rapidnega usihanja življenjske moči mest in v večjem delu le na eksistenčni minimum zreducirano životarjenje. Predmeti, ki bi dokazovali obstoj mest po drugem desetletju 5. st., so zelo redki in zaenkrat ne dopuščajo prave predstave o življenju v mestih. Ker sakralne zgradbe niso bile obnovljene, bi smeli sklepati na skromen obstoj manjših skupin prebivalcev, ki pa so se občasno zatekali v bližnja pribežališča. Kot primer lahko navedem pribežališče na Vipoti, kamor so iz celejanskih cerkva odnesli velika kristograma, ki sta bila glede na dimenzije lahko uporabljena le v nekem večjem kulturnem prostoru, ki pa ga na Vipoti ni mogoče pričakovati (Ciglenečki 1993b, 216).

Med rimskimi mesti na Slovenskem je najbolje znana podoba Petovione, ki je zaradi manjšega obsega moderne poselitve in intenzivnih posegov v zadnjih desetletjih najbolj ilustrativna (Kle-

menc 1950; Curk 1978; Ciglenečki 1993a). Za to obdobje je mogoče ugotavljati postopno krčenje mestne površine oziroma premik in osredotočenje poselitve v bližini in na vrhu obeh mestnih vzpetin. Prav tu bi sistematično zbrani drobci po modernih kriterijih izdelane topografije omogočili zaokrožen pregled nad življenjem večjega provincialnega mesta, dopolnjenim s številnimi manjšimi grobišči na periferiji. Izbor najmlajših predmetov iz Petovione kaže predvsem elemente druge polovice 4. st. in iz prve tretjine 5. st. Med to pozno gradivo nismo uvrstili le predmetov, ki sta nedvomno poznejša (Ciglenečki 1993a, 512-513).

Povsem podobno sliko kažejo najdbe iz Emone. Posebej se to izrazito vidi v zgodnjekrščanskem središču, v katerem je bilo v stratigrafskem zaporedju več dobro datiranih plasti, od katerih zadnja sodi v prvo polovico 5. st. (Plesničar-Gec 1983, 29-32). Tudi tu je med poznejšimi prvini le fibula v podobi pava, ki najverjetneje presega tu obravnavano zgornjo časovno mejo (Plesničar, Sivec 1978, 61, op. 26), in pa vzhodnogotska pasna spona nezanesljivega izvora (Slabe 1978).

V to okvirno časovno podobo se dobro vključujejo tudi najdbe iz Nevidunuma (prim. gradivo pri S. in P. Petru 1978). Bogato življenje v poznorimskem obdobju dokumentirajo številni tipični poznorimski predmeti. Vendar pa tu še opazneje manjkajo pozne prvine, ki bi jih bilo mogoče umestiti čez prvo tretjino 5. st. Tako je bila pred kratkim postavljena v zgodnejši čas aplika v obliki škržata, ki je prej nakazovala trajanje poselitve v poznejši čas (Knific 1993, 530-532).

Pozne drobne najdbe iz Celeje še niso bile celoviteje predstavljene. Pri posameznih izkopisih in rekognosciranjih pridobljeni predmeti potrjujejo zgoraj nakazani časovni razpon. Z njim sovpada grobišče, ki ga objavlja I. Lazar v tem *Arh. vest.* Nedvomno ta časovni okvir prebija fibula v obliki pava, ki jo pod označbo Celje hrani Umetnostnozgodovinski muzej na Dunaju (Bitenc et al. 1991, 77, sl. 75). Sporna je datacija zgodnjekrščanskega nagrobnika v 6. st. (Kolšek 1984, 343-344). Glede na pomanjkanje zanesljivejših opornih točk za datacijo napisa, bi bil lahko tudi zgodnejši.

Pri obsežni nižinski poselitvi, ki je le delno znana, smemo izločiti najprej bolj znane vile rustike. Kar nekaj jih je obstajalo od začetkov antičnega obdobja do konca 4. st. Kot bolj znane naj omenimo le Grobelce pri Zastranju in Ozidje v Krajinu, Središče ob Dravi (Lubšina-Tušek 1981, 183, 184-186, 172), Hoče (Strmčnik-Gulič 1990, 135). Druge so nastale v drugi polovici 3. st., posamezne pa raziskovanja opredeljujejo v drugo polovi-

co 4. st. (Betnava, (Strmčnik v tem *Arh. vest.*), Zloganje (Breščak 1990a), Šmartno v Tuhinju (Cevc 1960; Božič 1995), Radvanje (Strmčnik - Gulič 1990, 139-141). Posebej zanimiva se zdi vila iz Gradca nad Podbočjem, ki z nekaterimi sestavinami, posebej v keramiki, kaže na pozen nastanek in morda daljše trajanje kot drugod (Guštin 1985). Morda bi si to smeli razlagati z lego v višjem, že nekoliko odmaknjenem svetu, prav na robu Krškega polja. Zaradi preskromnih podatkov je težko odkriti silnice in zakonitosti, ki so privedle do nastanka novih ali opustitve starih podeželskih posestev. Posredno pa vendar dobro nakazujejo cezure in premike v naselbinski sliki.

Med drugimi oblikami nižinske poselitve je potrebno opozoriti na obcestni postaji v Slovenski Bistrici (Lubšina-Tušek 1981, 177-178) in Tepanjah (Curk 1976) ter različne oblike zaselkov, ki so zaradi premajhnega obsega izkopavanj težko podrobneje določljivi, npr. Stari trg pri Slovenj Gradcu (Strmčnik-Gulič 1984), Koper (Cunja 1986, 7), Črnomelj (Mason 1992), Gonjače (Osmuk 1992, 216), Mengeš (Sagadin 1995).

VOJAŠKE POSTOJANKE

Samo bežno se bomo ustavili pri vojaških postojankah, ki so v bistvu najboljše raziskane. Omenimo naj le novejšje izsledke pri Hrušici (Ulbert 1981), Ajdovščini (Osmuk 1990 in sestavek v tej številki *Arh. vest.*), Martinj Hribu (Leben, Šubic 1990), Turnišču nad Vrhniko (Slabe 1979). Postavitve v šestdesetih ali sedemdesetih letih 3. st. se zdi nesporna za Ajdovščino (Osmuk 1990, 189-190; Kos 1986, 203), zelo verjetna za Hrušico ((Kos 1986, 203), domnevana za Hrib v Vrhniko (Ciglenečki 1987a, 155) in Turnišče pri Vrhniko (Slabe 1979, 139). Podobno je datiral B. Saria že nastanek velike poznorimske utrdbe Gradišče v Velikih Malencah, za katero pa je bila med drugo svetovno vojno izgubljena vsa dokumentacija (Saria 1929, 17). Pri večini utrdb ni mogoče pokazati na zanesljivo opredeljen čas izgradnje, največkrat smemo okvirno omejiti njihov obstoj, ki je za večji del 4. st. izpričan z novci, posameznimi predmeti in le redkimi zaključenimi in dobro raziskanimi celotami. Vendar je glede na enotno zasnovo limesa in trdnjav ob njem treba iskati vendarle enotno rešitev za ves zaporni sistem pred vrati Italije. Kot pomembna, predvsem v numizmatični literaturi uveljavljena utrdba se kaže postojanka Čentur z v naglici zakopano štabno blagajno (Jeločnik 1973). Sistematična raziskovanja bi utegnila bistveno vplivati na boljše razumevanje delovanja te in morda

še katerih sočasnih naprav ter boljše razumevanje dogajanj med državljskimi vojnami v začetku 4. st.

Kot manjši vojaški postojanki navajam že prej znani Pivko pri Naklem (Valič 1968) in Štanjel-Gledanico (Vuga 1982, 3-12; Harej 1988, 256).

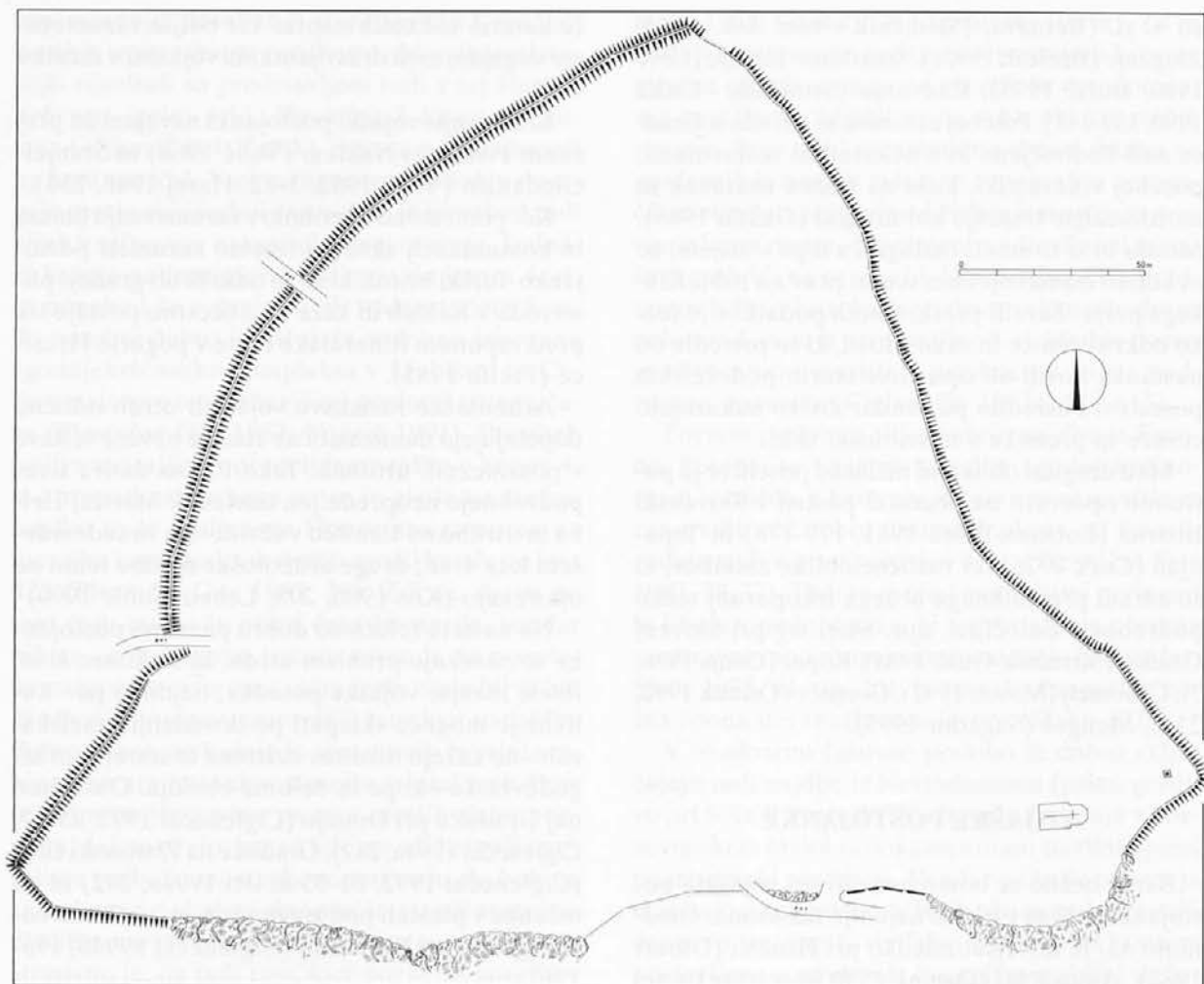
Kot pomembno dopolnilo v razumevanju limesa in komunikacij skozenj smemo razumeti postojanko Turški britof, ki so jo odkrili ob gradnji plinovoda v Kalcah in kaže na obcestno postajo tik pred vzponom itinerarske ceste v pogorje Hrušice (Frelj 1985).

Arheološke raziskave vojaških utrdb odlično dopolnjujejo numizmatične analize novčne sestave v posameznih utrdbah. Tako P. Kos datira sicer podrobneje neopredeljen nastanek Martinj Hriba in utrdbe na Lanišču v šestdeseta in sedemdeseta leta 4. st.; druge arheološke najdbe temu ne oporekajo (Kos 1986, 203; Leben, Šubic 1990).

Na naštetih relativno dobro poznane postojanke se navezuje problem utrdb, ki so konec 4. st. imele manjše vojaške posadke, najdišča pa - kolikor je mogoče sklepati po dosedanjih raziskavah - ne kažejo utrditev oziroma le starejše prazgodovinske okope in deloma obzidja. Omenimo naj Gradišče pri Dunaju (Ciglenečki 1992, 25-27; Ciglenečki 1994a, 242), Gradišče na Zbelovski Gori (Ciglenečki 1992, 81-85 in isti 1994a, 242) in pa ostanke v plasteh pod stavbo iz 6. st. na Tonovcovem gradu pri Kobaridu (Ciglenečki 1994b, 195-196).

VIŠINSKE POSTOJANKE IZ 4. IN PRVE POLOVICE 5. ST. Z ZIDANIMI ZGRADBAMI V NOTRANJOSTI

Posebna skupina med najdišči tega časovnega horizonta, mislim predvsem na konec 4. in prvo polovico 5. st., so utrdbe, pri katerih je mogoče v notranjosti zaslediti zidane zgradbe. Posebno mesto med njimi zavzema Rodik, kjer zadnje raziskave Oddelka za arheologijo Filozofske fakultete kažejo na bogato in zelo obsežno naselbino, katere vlogo povezuje B. Slapšak z limesom (Slapšak 1978, 547; Slapšak 1985, 136). Glede na datacijo in značaj je sorodna Brinjeva gora, kjer je z zidom obdani kompleks varoval nekaj zidanih zgradb (Pahič 1980; Pahič 1981). Slabše znana sta Sv. Pavel nad Planino (Svoljšak 1966) in Gradišče pri Dolnjem Zemonu (*ANSI* 1975, 152). Pri vseh je opazna bližina važnih komunikacij, zato bi smeli videti v njih postojanke z močnejše poudarjeno strateško vlogo. Dosedanji izsledki raziskovanj kažejo, da so bile prvič uporabljene že v drugi po-

Sl. 1: Načrt prazgodovinskega gradišča in poznorimske utrdbe Sv. Pavel nad Planino (po J. Dular).

Abb. 1: Plan des vorgeschichtlichen Ringwalls und der befestigten Siedlung Sv. Pavel oberhalb von Planina (nach J. Dular).

lovici 3. st., medtem ko se zdi, da lahko zidano arhitekturo v notranjosti vsaj pri Rodiku in Brinjevi gori opredelimo v 4. st.

Pri tem je treba opozoriti, da prav pri zadnjih štirih omenjenih utrdbah dosedaj ni bilo mogoče pridobiti dokazov za poselitev v drugi polovici 5. st. ali celo v 6. st. Z drugimi besedami: značilne utrjene naselbine iz druge polovice 5. st. in celotnega 6. st., ki so v Sloveniji že dokaj številne in dobro znane (prim. pri Ciglencečki 1994a), se pojavljajo na drugih mestih, zgoraj omenjene utrdbe pa so bile takrat že opuščene. Diskontinuiteta je očitna, razlogi zanjo (razen obrambnih) pa ne povsem jasni.

V poznejši del obravnavanega obdobja sodi nastanek zgodnjekrščanskega središča na Kučarju (Ciglencečki 1995, 151-154). Najdbe so skromne, dejstvo pa je, da njihov spekter (posebej boljša keramika in steklo) ponuja drugačno sliko kot npr. spekter tovrstnega gradiva na postojankah Vranje, Tonovcov grad ali Ajdna. Tudi cerkvena ar-

hitektura sodi v začetek gradenj na hribih. Zelo verjetno pa je cerkveno središče časovno segalo še nekoliko čez rob zgornje omejitve, ki smo si jo začrtali v tem prikazu.

Še bi lahko naštevali najdišča tega časa, pri katerih pa zaradi pomanjkljivih ali slabo objavljenih ugotovitev s starejših izkopavanj ni mogoče zanesljivo označiti narave in trajanja poselitve. Omenimo naj npr. le Ulako, Gradišče nad Knežakom, Šilentabor (ANSI 1975, 155, 153, 157).

Opozoril bi pri tem tudi na tezo o domnevani nepretrgani poselitvi poznoantičnih naselbin od časa po padcu limesa na Donavi (380) pa do konca 6. st., ki se je v začetku raziskav poznoantičnih postojank zasedla v naši (pa tudi tuji) literaturi in jo je včasih mogoče zaslediti še danes (Egger 1942, 266; Petrikovits 1971, 192; Petru 1978, 362). Glede na zgoraj povedano in druge analize, ki so že objavljene, se zdi teza v večini primerov nedokazana in ne ustreza dejansko ugotovljenim kronološkim podatkom (Vranje, Rifnik, Polhograj-

ska gora). Ponovno navajam tudi naselbino na Vipoti, kamor so prinesli kristograme nedvomno iz Celeje najzgodneje v prvi polovici 5. st. Vsaj deloma bi utegnili kazati na možnost kontinuitete višinski naselbini Tinje nad Loko pri Žusmu (Ciglenečki 1984, 315-326) in postojanka na Polhograjski gori (Slabe 1980).

Podobo pribežališč in višinskih naselbin iz poznorimskega obdobja sem podal že večkrat, a vedno skupaj z drugimi mlajšimi postojankami (Ciglenečki 1987, 1992, 1994), zato tu le nekaj preglednih opazanj, ki zadevajo posebej postojanke poznorimskega obdobja.

PRIBEŽALIŠČA

Kronološko zaznavamo prve poselitvene sunke v hribovske postojanke že v drugi polovici 3. st., ožje jih je mogoče datirati v čas Galijena, Klavdija Gotika in Avrelijana. Zelo značilne okoliščine so bile ugotovljene pri raziskovanju postojanke Veliki vrh nad Osredkom pri Podsredi (Ciglenečki 1990). V tej prvi fazi gre za kratek čas obljudena pribežališča z improviziranimi lesenimi zgradbami ali celo šotori. V 4. st. so bila nekatera od njih obnovljena ali le ponovno uporabljena, njihovo število pa je zaradi vedno večje nevarnosti državljskih vojn močno naraslo. Podatki so torej v veliki meri ujemajo z začetkom postavitve in trajanjem zgoraj omenjenih vojaških utrd.

Glede na oblikovanost je mogoče med njimi ločiti nekaj tipov. Podrobneje sem jih opredelil že leta 1987 (Ciglenečki 1987, 116-120), novejša raziskovanja pa to razdelitev potrjujejo in dopolnjujejo z novimi podrobnostmi (Ciglenečki 1994a, 242-243). Pri izboru pribežališč so večkrat izkoristili le naravno zavarovanost ali prazgodovinske okope (Veliki vrh, Rudna, Židovec, Vrhtrebne itd.), druga so bila grajena na terasasto oblikovanih pobočjih strmih hribov, npr. Hom nad Soro (Ciglenečki 1989-1990, 152-157), Ivank (Sagadin 1989), Molnik (Puš 1984), nekatera pa so bila že obdana že z obzidjem, npr. (Šumeje) (Breščak 1990b). Ker ne poznamo dobro bližnjih sočasnih nižinskih postojank in ker so bila ta pribežališča v najboljšem primeru le sondirana, je opredelitev razlik med njimi čisto hipotetična. Vsekakor se zdi, da so bile utrdbe s prevladujočimi terasami namenjene večjemu številu prebivalstva za krajši čas, kolikor je mogoče soditi po skromni kulturni plasti na njih. Vsa pribežališča so slabo raziskana, ker so bila v primerjavi z bogatimi naselbinami za izkopavalce manj zanimiva. Sodeč po bolj opredeljenem gradivu sodi večina v 4. in delno

v 5. st. Tu bi smeli izpostaviti dve naselbini, ki kažeta pribežališči v neposredni bližini. Prva je vila rustika v Šmartnem v Tuhinju s hribom Ivanom kot pripadajočim pribežališčem (Cevc 1960; Sagadin 1989) in druga Donačka gora. Že pred stoletjem odkrite najdbe na njej kažejo močen stratum 4. st. v naselbini na lepo položeni nezavarovani terasi na južni strani hriba, pribežališče pa okrog 100 m nad njo v zelo strmem s skalami omejenem pobočju, imenovanem Dvor (Ciglenečki 1992, 28-30).

JAME

Za ta čas nenavadna, glede na razmere pa vendar razumljiva oblika poselitve so jamske postojanke, pri katerih je prav tako mogoče ločiti več vrst namembnosti. Nedvomno so bile v večjem delu uporabljene za kratkotrajna pribežališča; kot npr. Ajdovska luknja in jame v okolici Jereke (Valič v tem *Arh. vest.*), Mornova zijalka (ANSI 1975, 271-272), Kevderc v Vranjici (neobjavljeno). Drugod so bili v jamah kulturni prostori, npr. (Tomincčeva jama v Škocjanskih jamah (ANSI 1975, 132-133), Jama v Zlodjevem grabnu pri Zgornji Pohanci (Schmid 1945), Godič (Josipovič, Kajfež 1992), ali pa so služile celo kot občasno zavetišče vojaški posadki, npr. (Predjama) (Korošec 1982). Vsekakor gre za manj pomembno obliko poselitve, ki pa je posebej pomembna zaradi sočasnosti s fazami postavitve in uporabe drugih sočasnih postojank.

GROBIŠČA

Zadnja zvrst, ki posredno priča o poselitvi, so grobišča. Kontradiktorno je dejstvo, da kljub omenjenim številnim naselbinam, pribežališčem in utrdbam zelo slabo poznamo grobišča. Posebej vidno je to neskladje, če se primerja z bližnjo Madžarsko, kjer so raziskali vrsto velikih in bogatih poznorimskih grobišč (prim. Salamon, Barkoczi 1982).

Še najbolj so raziskana petovionska grobišča, ki pa so bila večidel izkopana v zgodnjih fazah arheoloških raziskav, večinoma v naglici in pozneje skromno publicirana. Posebej velja omeniti Zgornji Breg (Curk 1966), Panoramo (Korošec 1950), Turnirski prostor (Jevremov, Ciglenečki 1993), Rabelčjo vas (Vomer-Gojkovič in Tušek v tem *Arh. vest.*). Bolje so objavljena izkopavanja v Emoni, kjer pa spet majhno število zaključenih skupin ne daje zadovoljivega vpogleda v pretežno že davno izkopano gradivo (Plesničar-Gec, 1972;

Petru 1972; Vuga 1985). Tudi objava grobišč iz Trebnjega ni dala pomembnejših rezultatov v zvezi s to problematiko. Prav grobovi iz obravnavanega obdobja so bili namreč tu izredno redki in skromni (Slabe 1993)

Zelo problematično je grobišče pod Ajdovskim gradcem nad Vranjem, ki ga pretežna večina pri datkov postavlja v 4. in začetek 5. st., dve najdbi pa sodita že v konec 5. ali celo v 6. st. (Bachran 1975; Bierbrauer 1984, 52-53).

Nakazujejo pa se posamezna manjša grobišča, ki so bila v preteklosti večidel le načeta ali pa le delno objavljena: Brezje nad Zrečami (Pahič 1969), Šmarje (Petru, Šribar 1956, 298), Unec (Vičič, Schein 1986), Dolnji Zemon (*ANSI* 1975, 152), Ravno brdo (Stare 1952), Dane pri Starem trgu (Slabe 1974), Kosoveli (Zavrtanik 1984). Prav tako deloma sodijo v ta čas številna štajerska gomilna grobišča (Pahič 1972).

To pa so obenem najmlajše skupine poznorimskih grobišč v Sloveniji. Primerjava s stanjem na Madžarskem pokaže, da lahko časovno vzporejamo naša grobišča le s prvo zgodnejšo skupino grobov, ki so jo tam označili s stopnjo Csakvar, povsem pa manjkajo grobišča, ki bi jih bilo mogoče vzporejati z mlajšo madžarsko skupino, Szabadtyjan.

Iz povedanega je mogoče povzeti, da je sestavin za rekonstrukcijo poselitvene slike v celotnem 4. st. veliko in so izpovedne. Urejeno življenje v mestih in na podeželju so prekinjali občasni prebegi v pribežališča, medtem ko so bile vojaške postojanke pretežno zgrajene že na naravno zavarovanih vzpetinah v bližini važnih komunikacij. Ta podoba pa se je ponekod temeljito spremenila že konec 4. ali v začetku 5. st., drugje spet nekoliko kasneje. Ker takrat večina poznejših poznoantičnih utrdb še ni bila stalno poseljena, bo treba prehodne naselbinske točke iskati drugje. Gledano z zornega kota poselitve bi smeli torej prve pomembnejše premike opaziti v šestdesetih in sedemdesetih letih 3. st., ko so bile zgrajene ali samo ponovno uporabljene nekatere vojaške postojanke, pribežališča, v nižini pa opuščene številne naselbine in grobišča. Težje je omejevanje obdobja v 5. st. Njegova natančnejša omejitev navzgor glede na slabo znano gradivo večjega dela 5. st. ni mogoča. Okvirno bi lahko rekli, da ta meja niha nekje med prvo in tretjo tretjino 5. st.

Pomembna naloga poznorimske arheologije se zdi zato prav načrtno iskanje prvin, ki bi zapolnile vrzel v poznavanju poselitve v prvih treh četrtinah 5. st. Kot medstopnjo med povsem nižinskimi in kasnejšimi značilnimi poznoantičnimi utrd-

bami bi smeli na podlagi skromnih najdb pojmovati zaselke, ki so bili geografsko premaknjeni na obrobje dolin, vstran od važnejših cest, a vendar še neutrjeni, ali pa že tudi nekatere slabše zavarovane postojanke na hribih (Kučar).

Glede na obseg poselitve konec 5. in v celotnem 6. st. v poznoantičnih višinskih naselbinah se zdi, da je za pomanjkanje dokazov o zgodnejši naselitvi kriva prav neprepoznavnost gradiva, ki to obdobje opredeljuje. Zato bi bilo toliko nujneje načrtno raziskati vsaj tiste točke, ki po sedanjem vedenju sodijo v to dobo (Brinjeva gora in Rodik) in dati večji poudarek raziskavam naselbin, kot je tista v Mengšu ali Gradcu nad Podbočjem. Znova je treba opozoriti na študij keramike, ki je je med najdbami največ, posebej še grobe kuhinjske lončenine, ki bi glede na morebitno pomanjkanje drugih značilnejših predmetov omogočila podrobnejše opredelitve zdaj še neprepoznavnih najdišč ali parcialno drugačno vrednotenje posameznih delov že znanih naselbin in grobišč.

DODATEK

Topografski opazki k bitki pri Frigidu

Dotakniti se želim še najodmevnejšega vojaško-političnega dogodka poznorimskega obdobja na Slovenskem, bitke pri Frigidu. Dejstvo je, da arheoloških najdb, ki bi potrjevale lokacijo bojišča, ne poznamo, kar pa zelo verjetno ni posledica pomanjkanja le-teh, ampak predvsem izraz stanja raziskanosti, saj se doslej nihče od arheologov ni sistematično posvetil temu območju, prav tako pa ni bila takšna raziskava vključena v večji raziskovalni projekt s številnimi topografskimi obhodi, sondami, različnimi meritvami in drugimi metodami, ki so zdaj že na voljo. Res pa je, da smo v času velikih melioracij v Vipavski dolini načrtno spremljali vsa zemeljska dela, ki so posegla v območje domnevnega bojišča, vendar brez arheoloških rezultatov. Prihodnjih raziskovanj v tej smeri si ni mogoče predstavljati brez sodelovanja drugih znanstvenih disciplin in pa sodobnih tehnik prospekcije. Zato bom prispevek osredotočil na dva topografska detajla bitke, ki ju je mogoče dodatno osvetliti, predvsem glede na boljše mikrotopografsko poznavanje arheoloških najdišč v bližini območja bojišča.

Kot prvo se mi je zdelo pomembno preveriti lokacijo zapore, kot sta jo nakazala Seeck in Veith v svoji še vedno temeljni študiji o vprašanju lokacije bojišča (Seeck, Veith 1913, 12). Ko sta ome-

Sl. 2: Pogled na Sv. Pavel nad Planino iz Vipavske doline.
Abb. 2: Blick auf Sv. Pavel oberhalb von Planina vom Tal Vipavska dolina.

Sl.3: Zgornji del notranjosti utrdbe s cerkvijo sv. Pavla.
Abb. 3: Oberer Teil des Innenbereiches der befestigten Siedlung mit der Kirche des hl. Paulus.

njala itinerarsko cesto, ki je s Cola vodila proti Ajdovščini, sta na njej - povsem logično - domnevala zaporo, ki naj bi jo na starem prazgodovinskem gradišču posebej vojaški oddelek 500 mož (*numerus*), kar bi po njenem mnenju zadoščevalo za preusmeritev Teodozijeve vojske proti Vipavi. Glede na njun tekst in priloženo karto jo je treba iskati nekako zahodno od območja, kjer se odcepi cesta za Vipavo. Omenjeno območje sem natančneje pregledal in ugotovil: edina izrazitejša vzpetina, ki leži v tem območju je manjši greben, ki pa je bil močno poškodovan ob razširitvi ceste proti Ajdovščini. Na ostanku vzpetine, posebno v profilu ob cesti, ni arheoloških sledov. Tudi izoblikovanost hriba in njegova lega na pobočju ne kažeta na prazgodovinsko gradišče. Vsekakor pa bi tu ali v neposredni bližini smeli pričakovati jarke ali morda palisade, saj je bila to edina možnost za preusmeritev Teodozijeve vojske. In prav to bi bila ena izmed prvih nalog, ki

bi se ji moral posvetiti tisti, ki bi želel celovito, torej tudi z arheološkega stališča, osvetliti potek bitke pri Vrhpolju.

Ob topografskih obhodih Vipavske doline sem se večkrat pomudil pri utrdbi Sv. Pavel nad Planino, ki je najpomembnejša arheološka lokacija iz tega obdobja na širšem območju bojišča, saj je v ravni črti oddaljena od njegovega središča približno 3 km. Čeprav je arheološko z izjemo manjših zaščitnih del na vrhu komaj dotaknjena, s svojimi razsežnostmi in površinsko izoblikovanostjo vendarle daje precej informacij, ki nakazujejo njeno vlogo (Svoljšak 1966; Petru 1972, 359; ANSI 1975, 121 (z navedeno starejšo literaturo); Ciglencečki 1987, 81-82, Osmuk 1991, 212; gl. tudi primerjavo postojank sorodnega tipa v tem članku na str. 193s). Oglejmo si torej nekoliko podrobneje podobo najdišča, ki se z dosedanjimi arheološkimi najdbami umešča v čas bitke oziroma večji del poznorimskega obdobja.

Sl. 4: Pogled od cerkve Sv. Pavla po razgibani površini dela notranjosti utrdbe. Desno v ozadju Ajdovščina.
Abb. 4: Blick von der Kirche des hl. Paulus auf das wellige Relief in einem Teil des Innenbereiches der befestigten Siedlung. Rechts im Hintergrund Ajdovščina.

Sl. 5: Pogled na območje domnevnega prizorišča bitke z utrdbe Sv. Pavel nad Planino.
Abb. 5: Blick von der befestigten Siedlung Sv. Pavel oberhalb von Planina auf den Bereich des mutmaßlichen Schlachtfeldes.

Hrib s cerkvijo Sv. Pavla je zaključni severni del Vipavskih brd na z vseh strani vidnem, izpostavljenem mestu z nadmorsko višino 384 m. Postojanka je v tlorisu približno trikotne oblike, njene mere pa so okoli 320 x 250 m. Že v prazgodovinskem času so izrabili pomembno strateško in naravno ugodno obrambno lego hriba ter zgradili močan nasip, ki varuje notranjost na lažje dostopni zahodni in severozahodni strani. Nasip je do 10 m širok, nekaj metrov visok in dolg okoli 400 m. Je ohranjen v celoti in presekan le z dvema kolo-vozoma. Na severovzhodni stranici je viden oster rob, na jugu pa imajo obrambno vlogo predvsem naravne skalne stene. Dostop do gradišča je mogoč le z zahodne strani. Travnata notranjščina pada od zgornjega južnega dela zlagoma za približno 30m nižje proti severu. Na tem pobočju so vidne številne terase in kotanje, v katerih je mogoče slutiti ostanke porušenih poslopij, na katere opozarjajo tudi številni ostanki tegul, imbreksov, keramike in stekla, NM pa hrani od tu novce, ki segajo od 3. do 4. st. (podatke je posredoval P. Kos iz Numizmatičnega kabineta NM). Leta 1965 so pri kopanju temeljev za televizijski pretvornik zadeli na močno zidovje, ki bi utegnilo pripadati obrambnemu zidu ali pa stolpu. Ti izsledki opozarjajo na zelo obsežno in kvalitetno grajeno postojanko, ki je bdela nad spustom pomembne itinerarske ceste s Hrušice v ravnino, torej na enem izmed ključnih in strateško najpomembnejših mest v obrambi severovzhodnega dostopa v Italijo. Pod najdiščem se je itinerarski cesti pridružila še stranska pot, ki je vodila z Razdrtega.

S Sv. Pavla je zelo lep razgled na vzhodni del Vipavske doline, nad katero je hrib dvignjen približno 280 m, in še posebej na ravnico okoli Vrhpolja in pobočje proti Colu, kjer je tekla pomembna rimska magistrala proti Italiji. Kdor je zasedal to postojanko, je lahko odlično nadzoroval dostop v Vipavsko dolino. Na vojaško vlogo utrdbe kaže tudi primerjava s postojankami Rodik, Brinjeva gora in Dolnji Zemon (v tem članki, str. 193s). Obstoj tako pomembne postojanke sem zato povezal s podatki o bitki in skušal ugotoviti ali je mogoče zaslediti kakšno omembo v sicer dovolj številnih, a večkrat nasprotujočih si in nekritičnih tekstih (prim. pri Bratož 1994, 18-20). In v tej zvezi se je ponujal Teodoretov tekst, ki sicer po svoji historični vrednosti ne sodi med najzanesljivejša pričevanja, predvsem zaradi piščeve geografske in deloma časovne odmaknjenosti (približno 30 let kasneje), kot posebej izpoveden. Tu je opisan dogodek, ki pri drugih ni omenjen, a

Sl. 6: Pogled na območje domnevnega prizorišča bitke z rimske ceste blizu Cola. Na nasprotni strani doline je v sredini vidna utrdba Sv. Pavel nad Planino.

Abb. 6: Blick auf den Bereich des mutmaßlichen Schlachtfeldes von der Römerstraße in der Nähe von Col. In der Mitte der gegenüberliegenden Talseite liegt die befestigte Siedlung Sv. Pavel oberhalb von Planina.

dobro dopolnjuje topografijo okolice prizorišča bitke. Namreč, ko so se Evgenijevi vojaki predali in prosili cesarja Teodozija za usmiljenje, jim je ta odpustil, a ukazal, naj mu takoj privedejo samozvanca. Citiram po prevodu R. Bratoža: "Stekli so na grič (oziroma hrib), kjer se je oni mudil, ne da bi vedel, kaj se je medtem zgodilo. Ko je videl, da so brez sape in s težkim dihanjem izdajajo svoje hitenje, je mislil, da mu sporočajo zmago; vprašal jih je, ali vodijo s seboj tudi zvezanega Teodozija, kot je bil naročil. Odgovorili so mu: Ne vodimo njega k tebi, temveč tebe odvedemo k njemu. Tako je namreč sklenil Vsemogočni. Po teh besedah so ga potegnili s prestola, mu nadeli okove in ga odvedli." Poudarjanje težkega dihanja in pomanjkanja sape si lahko razložimo pri odlično izvežbanih vojakihih le s hudo strmino. Dejstvo, da Evgenij ni vedel, kaj se je zgodilo, kaže na večjo oddaljenost od bojišča. Omemba prestola pa daje slutiti, da se je udobno namestil, najverjetneje v kateri izmed številnih kvalitetno zidanih in z opeko kritih hiš na vrhu hriba, od koder je s pomočjo hitrih slov lahko dobro komuniciral s svojimi poveljniki, poleg tega pa je imel s hriba odličen pregled nad bojiščem in vsemi dostopi vanj.

Arheološka drobca, ki zadevata topografijo, dajem tako v razmislek in upam, da bo med prihodnjimi raziskovanji Vipavske doline kdaj pomemben delež zavzemala prav natančna topografija prizorišča bitke, ki bi s sondami in vsemi potrebnimi sodobnimi metodami morda zanesljiveje locirala in pojasnila območje tega velikega vojaškega spopada, kot pa se nam je to posrečilo zdaj.

- ANSI 1975, Arheološka najdišča Slovenije. - Ljubljana.
- BACHRAN, W. 1975, Das Gräberfeld. - V: P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici*, Kat. in monogr. 12, 99-116.
- BIERBRAUER, V. 1984, Jugoslawien seit dem Beginn der Völkervanderung bis zur slawischen Landnahme: die Synthese auf dem Hintergrund von Migrations- und Landnahmevorgängen. - V: *Jugoslawien. Integrationsprobleme in Geschichte und Gegenwart. Beitr. d. Südosteuropaarbeitskreises der Deutschen Forschungsgemeinschaft zum V. Internationalen Südosteuropa-Kongress der Association d'Etudes du Sud-Est Européen*, Belgrad, 1984, 49-97, Göttingen.
- BITENC, P. et al. 1991, Katalog razstavljenega gradiva. - V: T. Knific in M. Sagadin, *Pismo brez pisave. Arheologija o prvih stoletjih krščanstva na Slovenskem*, 47-95, Ljubljana.
- BRATOŽ, R. 1994, Bitka pri Frigidu v izročilu antičnih in srednjeveških avtorjev. - *Zgod. čas.* 48, 5-45.
- BREŠČAK, D. 1990a, Zloganje pri Škocjanu, Novo mesto. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 103-104, Novo mesto.
- BREŠČAK, D. 1990b, Šumeje, Trebnje. - V: *Arheološka najdišča Dolenjske*, 111, Novo mesto.
- BOŽIČ, D. 1995, O zakladu poznorimskih novcev v Slatni pod Dobrčo in o zgodnjekrščanskih mozaikih v Lescah. - V: *Radovljanski zbornik 1995*, 38-57, Radovljica.
- CEVC, E. 1960, Poznoantični mozaik iz Tuhinjske doline. - *Kam. zbor.* 6, 35-48.
- CIGLENEČKI, S. 1984, Die Keramik des 4.-6. Jahrhunderts von Gradec, Tinje und Korinjski hrib, Slowenien. - *Arch. Austr.* 68, 313-328.
- CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*. - Dela 1. razr. SAZU 31.
- CIGLENEČKI, S. 1989-1990, Prispevek k arheološki sliki Carneole v zgodnjekrščanskem obdobju. - *Hist. Arch.* 20-21, 151-164.
- CIGLENEČKI, S. 1990, K problemu datacije nastanka rimskodobnih višinskih utrdb v jugovzhodnoalpskem prostoru. - *Arh. vest.* 41, 147-176.
- CIGLENEČKI, S. 1992, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*. - Podsreda.
- CIGLENEČKI, S. 1993a, Arheološki sledovi zatona antične Petovionce. - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 505-520, Ptuj.
- CIGLENEČKI, S. 1993b, Zgodnjekrščanske najdbe z Vipote nad Pečovnikom. - *Arh. vest.* 44, 213-221.
- CIGLENEČKI, S. 1994a, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien. - *Arh. vest.* 45, 239-266.
- CIGLENEČKI, S. 1994b, Scavi nell'abitato tardo-antico di Tonovcov Grad presso Caporetto (Kobarid) Slovenia. Rapporto preliminare. - *Aquil. Nos.* 65, 185-208.
- CIGLENEČKI, S. 1995, Izvrednotenje. - V: J. Dular, S. Ciglenečki, A. Dular, *Kučar*. - Op. Inst. Arch. Slov. 1, 134-190.
- CUNJA, R. 1986, Koper, Kapucinski vrt. - *Arh. preg.* 27, 118-120.
- CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuj. - *Čas. zgod. narod.* 2, 46-62.
- CURK, I. 1978, Poetovio v pozni antiki. - *Arh. vest.* 29, 405-411.
- EGGER, R. 1942, Die Ostalpen in der Spätantike, *Das neue Bild der Antike* 2, 395ss. Citirano po *Römische Antike und frühes Christentum. Ausgewählte Schriften von Rudolf Egger* 1, 257-271.
- FRELIH, M. 1985, Kalce. - *Var. spom.* 27, 227-228.
- GUŠTIN, M. 1985, Antične najdbe iz Posavja. - *Arh. vest.* 36, 147-161.
- HAREJ, Z. 1988, Štanjel, ob Gledanici. - *Var. spom.* 30, 256.
- JELOČNIK, A. 1973, *Čenturska zakladna najda folisov Maksencija in tetrahije*. - Situla 12.
- JEVREMOV, B., M. TOMANIČ JEVREMOV in S. CIGLENEČKI 1993, Poznorimsko grobišče na Ptujskem gradu. - *Arh. vest.* 44, 223-233.
- JOSIPOVIČ, D. in T. KAJFEŽ 1992, Godič. - *Var. spom.* 34, 214-215.
- KLEMENC, J. 1950, *Ptujski grad v kasni antiki*. - Dela 1. razr. SAZU 4.
- KNIFIC, T. 1993, Hunski sledovi v Sloveniji? - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 521-542, Ptuj.
- KOLŠEK, V. 1984, Nekaj podatkov o zgodnjem krščanstvu v Celeji. - *Arh. vest.* 35, 342-345.
- KOROŠEC, P. 1950, Slovenske najdbe zgodnjega srednjega veka na Panorami v Ptuj. - *Dela 1. razr. SAZU* 3, 75-111.
- KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. do sredine 5. st. - *Arh. vest.* 33, 84-114.
- KOS, P. 1986, *The monetary circulation in the southeastern Alpine Region ca. 300 B.C. A.D. 1000*, Situla 24.
- LEBEN, F. in Z. ŠUBIC 1990, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti. - *Arh. vest.* 41, 313-354.
- LUBŠINA-TUŠEK, M. 1981, Tlorisne zasnove rimskih vil v Sloveniji. - *Čas. zgod. narod.* 17, 153-203.
- MASON, Ph. 1992, Črnomelj, Črnomelj, Sv. Duh. - *Var. spom.* 34, 203-204.
- MIKL-CURK, I. 1976, Nekaj novih zapažanj o rimskih naseljih v Spodnjem Grušovju in Slovenski Bistrici. - *Čas. zgod. narod.* 12, 16-30.
- OSMUK, N. 1990, Obzidje rimske utrdbe Castra v Ajdovščini. - *Arh. vest.* 41, 183-198.
- OSMUK, N. 1991, Planina nad Ajdovščino - sv. Pavel. - *Var. spom.* 33, 212.
- OSMUK, N. 1992, Gonjače. - *Var. spom.* 34, 216.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 217-297.
- PAHIČ, S. 1972, Nov seznam noriško-panonskih gomil. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 7/2, 113-212.
- PAHIČ, S. 1980, Prvi podatki o grobi hišni lončenini z Brnjeve gore. - *Arh. vest.* 31, 89-132.
- PAHIČ, S. 1981, Brinjeva gora 1953. - *Arh. vest.* 32, 71-143.
- PETRIKOVITS, H. 1971, Fortifications in the north-western Roman Empire from the third to the fifth centuries A. D. - *Jour. Rom. St.* 61, 178-218.
- PETRU, P. 1964-1965, Nekateri problemi provincialno rimske arheologije v Sloveniji. - *Arh. vest.* 15-16, 65-107.
- PETRU, P. 1978, Poznoantična poselitve Slovenije. - *Arh. vest.* 29, 359-367.
- PETRU, P. in V. ŠRIBAR 1956, Nove najdbe. - *Arh. vest.* 7, 297-304.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. - Kat. in monogr. 7.
- PETRU, S. in P. PETRU 1978, *Neviodunum (Drnovo pri Krškem)*. - Kat. in monogr. 15.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče*. - Kat. in monogr. 8.
- PLESNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PLESNIČAR, L. in I. SIVEC 1978, Emona at the beginning of great migration period. - V: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, 59-64, Novi Sad.
- PUŠ, J. 1984, Prazgodovinski Molnik. - *Arh. vest.* 35, 134-162.
- SAGADIN, M. 1979, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji. - *Arh. vest.* 30, 294-338.
- SAGADIN, M. 1989a, Ivank nad Šmartnim v Tuhinjski dolini. - *Var. spom.* 31, 250.
- SAGADIN, M. 1995, Poselitvena slika rimskega podeželja na Gorenjskem. - V: *Kranjski zbornik*, 13-22, Kranj.
- SALAMON, Á. in L. BARKOCZI, 1982, Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376-476). Ein Versuch zur Perio-

- disation. - V: *Severin. Zwischen Römerzeit und Völkerwanderung. Katalog Enns*, 147-178, Linz.
- SARIA, B. 1929, Začasno poročilo o izkopavanjih na Gradišču pri Vel. Malenci. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 10, 11-17.
- SCHMID, W. 1945, Das Mithrasheiligtum von Pohanica bei Rann an der Save. - *Schild von Steier* 1, 10-19.
- SEECK, O. in G. VEITH 1913, Die Schlacht am Frigidus. - *Klio* 13, 451-467.
- SLABE, M. 1974, Poznoantični staroselski grob iz Dan pri Starem trgu. - *Arh. vest.* 25, 417-423.
- SLABE, M. 1978, Kulturna sled iz obdobja preseljevanja ljudstev v Ljubljani. - *Arh. vest.* 29, 425-431.
- SLABE, M. 1979, Nova podoba arheološkega območja Turnovšče nad Vrhniko. - *Var. spom.* 22, 123-144.
- SLABE, M. 1980, *Polhograjska gora*. - Kulturni in naravni spomeniki Slovenije. Zbirka vodnikov 103.
- SLABE, M. 1993, *Antična nekropola na Pristavi pri Trebnjem*. - Vestnik / Zavod RS za varstvo naravne in kulturne dediščine 12.
- SLAPŠAK, B. 1978, Rodik - Ajdovščina. - *Arh. vest.* 29, 546-547.
- SLAPŠAK, B. 1985, Ajdovščina nad Rodikom. Prazgodovinsko in antično naselje. - *Arh. preg.* 26, 135-136.
- STARE, V. 1952, Pozno antično grobišče na Ravnem brdu. - *Arh. vest.* 3, 137-144.
- STRMČNIK-GULIČ, M. 1984, Najnovejši podatki iz Starega trga pri Slovenj Gradcu. - *Arh. vest.* 35, 185-224.
- STRMČNIK GULIČ, M. 1990, Podoba antične poselitve med vzhodnim Pohorjem in Dravo. - *Arh. vest.* 41, 135-146.
- SVOLJŠAK, D. 1966, Arheološka podoba gradišča pri Sv. Pavlu nad Planino. - *Goriška srečanja* 1, 46-49.
- ULBERT, T. 1981, Das spätrömische Kastell Ad Pirum - Hrušica. - V: *Ad Pirum (Hrušica)*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 1-50.
- VALIČ, A. 1968, Gradišče nad Pivko pri Naklem. - *Arh. vest.* 19, 485-508.
- VIČIČ, B. in T. SCHEIN 1986, Unec. - *Arh. preg.* 27, 100-102.
- VOGRIN, A. 1991, *Celeia antiqua*. - Celje.
- VUGA, D. 1982, Poročilo o izkopavanju na Gledanici nad Štanjelom leta 1972. - *Gor. let.* 9, 3-12.
- VUGA, D. 1985, Moški grob z vrta Narodnega muzeja v Ljubljani. Poznorimske in barbarske ledvičaste pasne sponje z ovalnim okovom. - *Arh. vest.* 36, 237-254.
- ZAVRTANIK, J. 1984, Poznoantično grobišče pri Kosovelih. - *Gor. let.* 11, 85-94.

Strukturierung spätantiker Besiedlung Sloweniens

Zusammenfassung

Zweck des Beitrags ist eine kurze Vorstellung der Grundtendenzen, die sich im Besiedlungsbild der spätrömischen Zeit in Slowenien abzeichnen.

Am vollständigsten ist das Städtebild. Die Städte erleben in jener Zeit ihre letzte Blüte, die mancherorts sogar den Höhepunkt in ihrem einige Jahrhunderte dauernden Bestehen darstellt. Die Forschungsergebnisse deuten auf ein reges Leben bis zum Ende des 4. Jhs. und mancherorts noch bis in die 20er und 30er Jahre des 5. Jhs. Dies bekunden besonders gut bei jüngsten Grabungen ausgegrabenen frühchristlichen Gebäudekomplexe in Ljubljana und Celje mit den repräsentativsten Gebäuden jener Zeit (Plesničar 1983; Vogrin 1991). Wie es scheint, vegetieren die Städte nach dieser Zeit noch einige Zeit vor sich hin, jedoch sind - mit vermutlicher Ausnahme der Rotunde auf dem zerstörten Forum Emonas - nirgends größere Bautätigkeiten zu beobachten, im Gegenteil, dort, wo man die Funde gut kennt, zeigen sich nur bescheidenere Wohnbereiche innerhalb von Resten einer älteren Architektur. Ein hervorragender Indikator intensiveren Lebens sind wegen großer Menge die Münzen (Kos 1986, 133-139). Sie illustrieren gut die Höhen und Tiefen städtischen Lebens, mit dem Ende des Geldumlaufs kam es auch zu einem rapiden Abfall der Lebenskraft der Städte und größtenteils zu einem auf das Existenzminimum reduzierten Vegetieren. Gegenstände, die auf das Bestehen von Städten nach dem zweiten Dezennium des 5. Jhs. hinweisen, sind äußerst selten und lassen vorerst keine richtige Vorstellung über das Leben in Städten zu. In Anbetracht der Tatsache, daß die sakralen Gebäude nicht renoviert wurden, dürften wir auf eine bescheidene Existenz kleinerer Einwohnergruppen schließen, die sich zeitweilig in den nahegelegenen Fliehburgen zurückzogen.

In dem Komplex der Flachlandbesiedlung, die nur partiell bekannt ist, dürfen wir zunächst die besser bekannten Villae rusticae herausgreifen. So bleiben einige von den Anfängen der Antike bis zum Ende des 4. Jhs. bestehen.

Von den bekannteren seien nur folgende erwähnt: Grobelle bei Zastranje und Ozidje in der Krajina, Središče ob Dravi (Lubšina-Tušek 1981, 183, 184-186, 172), Hoče (Strmčnik 1990, 135). Andere entstehen wiederum in der zweiten Hälfte des 3. Jhs., einzelne werden indes von der Forschung in die zweite Hälfte des 4. Jhs. datiert: Betnava (Strmčnik in dieser Nr. des *Arh. vest.*), Zloganje (Breščak 1990a), Šmartno v Tuhinju (Cevc 1960; Božič 1995), Radvanje (Strmčnik 1990, 139-141).

Die Militäranlagen sind am besten erforscht. Angeführt seien nur die neueren Forschungsergebnisse bei Hrušica (Ulbert 1981), Ajdovščina (Osmuk 1990 und der Beitrag in diesem *Arh. vest.*), Martinj Hrib (Leben, Šubic 1990), Turnišče oberhalb von Vrhnika (Slabe 1979). Die Errichtung in den 60er oder 70er Jahren des 3. Jhs. scheint für Ajdovščina unumstritten zu sein (Osmuk 1990, 189-190; Kos 1986, 203), sehr wahrscheinlich für Hrušica (Kos 1986, 203), vermutlich für Hrib in Vrhnika (Ciglenečki 1987a, 155) und Turnišče bei Vrhnika (Slabe 1979, 139). Ähnlich datierte B. Saria schon die Entstehung der spätrömischen befestigten Siedlung Gradišče in Velike Malence, deren gesamte Dokumentation im Zweiten Weltkrieg verloren ging (Saria 1929, 17-18). Bei der Mehrzahl der befestigten Siedlungen läßt sich die Entstehungszeit nicht mit Sicherheit festlegen, in den meisten Fällen können wir nur die Zeit ihres Bestehens annähernd begrenzen; bei den meisten ist es das 4. Jh., was durch Münzen, einzelne Gegenstände und nur selten durch geschlossene und gut erforschte Einheiten bezeugt ist. Jedoch muß man im Hinblick auf das einheitliche Konzept des Limes und der daneben gelegenen befestigten Siedlungen die einheitliche Lösung für das Befestigungssystem vor den Toren Italiens suchen. Als bedeutende Ergänzung zum Verständnis des Limes und der hindurchführenden Verkehrswege dürfen wir die Siedlung Turški Britof auffassen, worauf man bei der Legung der Gasleitung in Kalce gestoßen ist; sie deutet auf eine an der Straße gelegene Station unmittelbar vor dem Anstieg

der Itinerarstraße in das Gebirge von Hrušica (Frelj 1985) hin. Neben den relativ gut bekannten Fundorten gibt es auch solche Siedlungen, die Ende des 4. Jhs. kleinere Militärbesetzungen hatten, die Fundorte lassen aber - soweit man aus den bisherigen Forschungen schließen kann - keine Befestigungen erkennen oder vielmehr nur ältere vorgeschichtliche Wälle und zum Teil Befestigungswerke. Genannt seien Gradišče bei Dunaj (Ciglencič 1992, 25-27 und ders. 1994a, 242), Gradišče auf der Zbelovska gora (Ciglencič 1992, 81-85 und ders. 1994a, 242) und die Reste in den Schichten unter dem Gebäude aus dem 6. Jh. in Tonovcov grad bei Kobarid (Ciglencič 1994b, 195-196).

Eine besondere Gruppe unter den Fundorten vom Ende des 4. Jhs. und der ersten Hälfte des 5. Jhs. stellen befestigte Siedlungen dar, wo man im Innenbereich gemauerte Gebäude finden kann. Einen besonderen Platz unter ihnen nimmt Rodik ein, wo die letzten Forschungsarbeiten eine reiche und ausgesprochen große Siedlung gezeigt haben, deren Rolle B. Slapšak mit dem Limes verknüpft (Slapšak 1978, 547; Slapšak 1985, 136). Im Hinblick auf Datierung und Charakter ähnelt ihr Brinjeva gora, wo einige gemauerte Gebäude mit einem von einer Mauer umgebenen Komplex befestigt waren (Pahič 1980; Pahič 1981). Weniger bekannt sind Sv. Pavel oberhalb von Planina (Svoljšak 1966) und Gradišče bei Dolnji Zemon (ANSI 1975, 152). Bei allen ist die Nähe wichtiger Verkehrsverbindungen zu erkennen, deshalb dürfen wir sie als Siedlungen mit betont strategischer Rolle betrachten. Wie die bisherigen Forschungsergebnisse zeigen, wurden sie zum erstenmal schon in der zweiten Hälfte des 3. Jhs. gebraucht, die gemauerten Gebäude im Innenbereich können wir, so scheint es, wenigstens bei Rodik und Brinjeva gora in das 4. Jh. datieren. Allerdings wurden gerade bei den vier letztgenannten befestigten Fundorten bislang keine Beweise für eine Besiedlung in der zweiten Hälfte des 5. Jhs. oder sogar im 6. Jh. erbracht. Mit anderen Worten: Charakteristische befestigte Siedlungen aus der zweiten Hälfte des 5. Jhs. und des gesamten 6. Jhs., die in Slowenien schon ziemlich zahlreich und gut bekannt sind (vgl. Ciglencič 1994a), kommen an anderen Orten vor, die oben angeführten befestigten Siedlungen waren hingegen damals schon verlassen. Eine Diskontinuität ist offensichtlich, die Gründe dafür - mit Ausnahme der Verteidigung - sind allerdings nicht ganz eindeutig.

Chronologisch gesehen, sind die ersten Besiedlungswellen in die Höhensiedlungen schon in der zweiten Hälfte des 3. Jhs. zu beobachten, sie können genauer datiert werden in die Zeit des Gallienus, des Claudius Gothicus und des Aurelianus. Eine äußerst typische Situation wurde bei der Erforschung des Fundortes Veliki vrh oberhalb von Osredek bei Podsreda festgestellt (Ciglencič 1990). In dieser ersten Phase geht es um für kurze Zeit bewohnte Zufluchtsstätten mit improvisierten Holzbauten oder sogar Zelten. Im Laufe des 4. Jhs. wurden einige davon wiederaufgebaut oder erneut aufgesucht, ihre Zahl stieg infolge der immer größer werdenden Gefahr von Bürgerkriegen stark an. Die Angaben stimmen also weitgehend mit dem Beginn der Errichtung und der Dauer der oben angeführten Militärbefestigungen überein. Die Zufluchtsstätten kann man im Hinblick auf ihre Gestaltung in einige Typen gliedern. Genauer bestimmt habe ich sie schon im Jahre 1987 (Ciglencič 1987, 116-120), neuere Forschungen bestätigen diese Einteilung und ergänzen sie durch einige neue Details (Ciglencič 1994a, 242-243). Genannt seien zwei Siedlungen, die in ihrer unmittelbaren Nähe zwei Zufluchtsstätten erkennen lassen. Die erste ist die Villa rustica in Šmartno v Tuhinju mit dem Berg Ivank als zugehörigem Zufluchtsort (Cevc 1960; Sagadin 1989) und die zweite die Donačka gora. Dort weisen die schon vor einem Jahrhundert entdeckten Funde auf ein starkes Stratum des 4. Jhs. in der Siedlung auf einer flachgeneigten unbefestigten Terasse an der Südseite des Berges und auf ein

ca. 100m darüber gelegenes Flichburg an einem sehr steilen mit Felsen begrenzten Hang (Ciglencič 1992, 28-30).

Eine für diese Zeit ungewöhnliche, aber unter Berücksichtigung der Verhältnisse verständliche Besiedlungsform stellen die Höhlenfundorte dar, wo man desgleichen mehrere Arten von Zweckbestimmung unterscheiden kann. Zum Großteil wurden sie als kurz bewohnte Zufluchtsorte aufgesucht, wie z.B. Ajdovska luknja und die Höhlen in der Umgebung von Jereka (A. Valič in diesem *Arh. vest.*), Mornova zijalka (ANSI 1975, 271-272), Kevdere v Vranjici (unveröffentlicht). Anderswo befanden sich in den Höhlen Kultstätten: Tominčeva jama in den Höhlen Škocjanske jame (ANSI 1975, 132-133), Jama im Zlodjev graben bei Zgornja Pohanca (Schmid 1945); Godič (Josipovič, Kajfež 1992), oder sie dienten der Militärbesetzung als zeitweilige Zufluchtsstätte (Predjama) (Korošec 1982). Jedenfalls handelt es sich um eine weniger bedeutende Besiedlungsform, die aufgrund der Simultaneität mit den Errichtungsphasen und der Benutzung anderer gleichzeitiger Fundorte dennoch wichtig ist.

ANHANG

Topographische Beobachtungen zur Schlacht am Frigidus

Berühren möchte ich noch das meistbeachtete militärisch-politische Ereignis der spätrömischen Zeit im slowenischen Raum, die Schlacht am Frigidus. Tatsache ist, daß wir archäologische Funde, die den Schlachtort bestätigen würden, nicht kennen, was aber höchstwahrscheinlich nicht ihr Fehlen reflektiert, sondern vor allem die Forschungslage, weil sich bislang kein Archäologe diesem Bereich systematisch zugewandt hat, geschweige denn, eine solche Erforschung wäre im Rahmen eines größeren Ausgrabungsprojektes erfolgt, mit zahlreichen Landesaufnahmen, Sondierungen, verschiedenen Messungen und anderen Methoden, die heute schon zur Verfügung stehen. Deswegen werde ich meinen Beitrag auf zwei topographische Details der Schlacht konzentrieren, die man zusätzlich erhellen kann, besonders im Hinblick auf die bessere mikrotopographische Kenntnis der archäologischen Fundorte in der Nähe des Schlachtfeldes.

Zunächst erschien mir die Überprüfung der Sperre, wie sie Seeck und Veith in ihrer bis heute grundlegenden Studie über die Lokalisierung der Schlacht aufgezeigt haben (Seeck, Veith 1913, 12), von Bedeutung. Sie vermuteten auf der Itinerarstraße, die von Col nach Ajdovščina führte - was ganz logisch ist - eine Sperre, die auf einem alten vorgeschichtlichen Ringwall eine Militärabteilung von 500 Mann (*numerus*) darstellen sollten, was ihrer Meinung nach genügt hätte, Theodosius' Heer nach Vipava umzuleiten. Im Hinblick auf ihren Text und die beigelegte Karte muß man sie westlich von dem Bereich suchen, wo die Straße nach Vipava abzweigt. Den besagten Raum habe ich genauer überprüft und folgendes festgestellt: Die einzige ausgeprägtere Anhöhe, die in diesem Bereich liegt, ist ein kleinerer Kamm, der allerdings beim Ausbau der Straße nach Ajdovščina stark beschädigt wurde. Auf dem Überrest der Erhebung, besonders im Profil an der Straße sind keine archäologischen Spuren zu finden. Auch die Konfiguration des Berges und seine Lage am Hang deuten auf keinen vorgeschichtlichen Ringwall hin. Auf jeden Fall dürften wir hier oder in unmittelbarer Nähe Gräben oder Palisaden erwarten, denn dies war die einzige Art und Weise, das Heer des Theodosius umzuleiten. Gerade das wäre eine der ersten Aufgaben, der sich derjenige zuwenden müßte, der den Verlauf der Schlacht bei Vrhoplje ganzheitlich, also auch vom archäologischen Standpunkt aus erhellen möchte.

Bei Landesaufnahmen im Vipava-Tal habe ich mich mehrmals in der befestigten Siedlung Sv. Pavel oberhalb von Pla-

nina aufgehallen, die der bedeutendste archäologische Fundort aus dieser Zeit im weiteren Umkreis des Schlachtfeldes ist, denn er ist von dessen Zentrum ca. 3 km Luftlinie entfernt. Obwohl er mit archäologischen Arbeiten, mit Ausnahme kleinerer Rettungsgrabungen am Gipfel, kaum in Berührung kam, vermitteln seine Dimensionen und die Oberflächenkonfiguration ziemlich viele Informationen, die ihre Rolle andeuten (Svoljšak 1966; Petru 1972, 359; ANSI 1975, 121 (mit angeführter älterer Literatur); Ciglencčki 1987, 81-82, Osmuk 1991, 212; siehe auch den Vergleich mit den Siedlungen eines ähnlichen Typs in diesem Aufsatz, S. 193 s). Betrachten wir nun etwas genauer das Aussehen des Fundortes, der sich mit den bisherigen Funden in die Zeit einfügt, in der die Schlacht stattgefunden hat, oder vielmehr in den Großteil der spätrömischen Zeit.

Der Berg mit der Kirche des hl. Paulus stellt den abgeschlossenen nördlichen Teil der Vipavska brda dar an einer von allen Seiten sichtbaren, exponierten Stelle in einer Höhe von 384 m über dem Meeresspiegel. Der Fundort hat einen beinahe dreieckigen Grundriß, seine Ausmaße betragen ca. 320 x 250 m. Schon in vorgeschichtlicher Zeit wurde die bedeutende strategische und die für Verteidigungszwecke natürlich günstige Lage des Berges genutzt, und man errichtete dort eine starke Aufschüttung, die den Innenbereich auf der leichter zugänglichen West- und Nordwestseite befestigt. Die Aufschüttung ist bis zu 10 m breit, einige Meter hoch und ungefähr 400 m lang. Sie ist vollständig erhalten und nur von zwei Fahrwegen durchschnitten. An der Nordostseite ist ein scharfer Rand zu erkennen, im Süden ist er hingegen größtenteils durch natürliche Felswände befestigt. Der Zugang auf den Ringwall ist nur von der Westseite möglich. Der wiesenbewachsene Innenbereich fällt vom oberen Südteil etwa 30 m nach Norden sanft ab. An diesem Hang sind zahlreiche Terrassen und Mulden zu erkennen, worin man Reste von zerstörten Gebäuden vermuten kann; darauf deuten auch zahlreiche Tegula-, Imbrex-, Keramik- und Glasreste hin. Im slowenischen Nationalmuseum sind auch die hier gefundenen Münzen aufbewahrt, die vom 3. bis zum 4. Jh. reichen (die Angaben vermittelte P. Kos vom Numismatik-Kabinett des Nationalmuseums). Im Jahre 1965 stieß man beim Ausheben der Fundamente für die Fernsehstation auf starke Mauern, die Teil eines Befestigungswerks oder eines Wehrturmes sein könnten. Diese Forschungsergebnisse weisen auf einen äußerst umfangreichen und solide gebauten Fundort hin, der die bedeutende, von Hrušica ins Tal führende Itinerarstraße überwachte, also an einem der strategisch wichtigsten Stelle in der Verteidigung des nordöstlichen Zuganges nach Italien. Unterhalb des Fundortes stieß auf die Itinerarstraße noch eine Nebenstraße, die von Razdrto kam.

Von Sv. Pavel hat man einen schönen Ausblick auf den östlichen Teil des Vipava-Tales, über das sich der Berg etwa 280 m erhebt, und besonders auf die Ebene um Vrhpolje und den Berghang in Richtung Col, wo eine wichtige römische Magistrale nach Italien führte. Wer diesen Stützpunkt besetzt hatte, konnte den Zugang zum Vipava-Tal vorzüglich kontrollieren. Auf eine militärische Funktion der befestigten Siedlung weist auch der Vergleich mit den Fundorten Rodik, Brinjeva gora und Dolnji Zemon (in diesem Aufsatz, S. 193 s) hin. Das Vorhandensein eines so wichtigen Fundortes habe ich deshalb mit den Angaben über die Schlacht in Zusammenhang gebracht und festzustellen versucht, ob es denn möglich sei, in den zwar ziemlich zahlreichen, aber öfters gegensätzlichen und unkritischen Texten auf eine Erwähnung zu stoßen (vgl. Bratož 1994). Und hier erwies sich Theodoret's Text, der zwar seinem historischen Wert nach nicht zu den zuverlässigsten Zeugnissen gehört, vor allem wegen der geographischen und zum Teil zeitlichen Entfernung des Autors (ca. 30 Jahre später), als besonders aufschlußreich (Bratož 1994, 18-20). Hier wird ein Ereignis beschrieben, der bei anderen Verfassern keine Erwähnung findet, aber die Topographie der Umgebung des Schlachtfeldes gut ergänzt. Als sich nämlich die Soldaten des Eugenius ergaben und Kaiser Theodosius um Gnade bat, hatte er ihnen vergeben, doch gab er den Befehl, ihm unverzüglich den Usurpator herbeizuführen. Ich zitiere nach der Übersetzung von R. Bratož: "Sie liefen hinauf auf den Hügel (oder Berg), wo er sich aufhielt, ohne zu wissen, was sich währenddessen ereignet hat. Als er sah, daß sie außer Atem waren und mit heftigem Schnaufen ihre Hast verrieten, glaubte er, sie würden ihm den Sieg melden; er fragte sie, ob sie denn nicht den gefesselten Theodosius hierher geführt hätten, wie er es befohlen hatte. Sie antworteten ihm: "Wir führen ihn nicht zu Dir, sondern bringen Dich zu ihm. So hat es nämlich der Allmächtige beschlossen." Nach diesen Worten rissen sie ihn vom Thron, legten ihn in Ketten und führten ihn ab." Die Betonung des schweren Atmens und des Mangels an Luft sind bei hervorragend trainierten Soldaten nur durch einen großen Steilhang zu erklären. Die Tatsache, daß Eugenius nicht wußte, was geschehen war, deutet auf eine größere Entfernung vom Schlachtfeld hin. Die Erwähnung des Thrones läßt erahnen, daß er es sich bequem gemacht hat, höchstwahrscheinlich in einem der zahlreichen solide gebauten und mit Dachziegeln bedeckten Häusern auf dem Gipfel des Berges, von wo er durch schnelle Boten gut mit seinen Befehlshabern kommunizieren konnte, darüber hinaus hatte er vom Berg einen hervorragenden Überblick über das Schlachtfeld und alle dahin führenden Zugänge.

Dr. Slavko Ciglencčki
 Inštitut za arheologijo
 Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU
 Gosposka 13
 SI-1000 Ljubljana

L'Istria tra l'antichità classica e la tarda antichità

Robert MATIJAŠIĆ

Izvleček

V članku je predstavljena postopna gospodarsko-socialna preobrazba Istre iz cesarskodobnega v poznoantično obdobje. V poznorimski dobi ima Istra značaj pokrajine, ki je orientirana na kmetijstvo in se v večjem delu preskrbuje sama. To podoba avtor ilustrira z več raziskanimi najdišči in različnimi kategorijami arheoloških predmetov. V 5. st. postane Istra pribežališče za prebivalstvo iz podonavskega območja. Kljub temu, da ni bila direktno prizadeta z barbarškimi vpadi, so tu začeli graditi utrjene naselbine. Opaziti je postopen prehod od pribežališč k stalno poseljenim naselbinam. Avtor posebej predstavlja t. i. castrum na Brijunih, kjer je koncem 5. st. nastala na mestu starejše rimske vile utrjena naselbina, ki je vztrajala vse do novega veka. Omenja tudi tri velika poznoantična skladišča, ki potrjujejo ekonomsko stabilnost Istre v poznoantičnem času. Kontinuiteto življenja staroselcev posebej v južni in zahodni Istri poleg navedenega nakazujejo majhne, velikokrat še predromanske cerkve, zgrajene največkrat na rimskih ruševinah in pa številni še ohranjeni zemljiški toponimi.

Ci sia consentito iniziare con una breve spiegazione del titolo di questo intervento, formulato in modo da renderci possibile di parlare appunto del passaggio tra l'Antichità Classica e la Tarda Antichità in Istria. La ragione di questa scelta è molto semplice, e sta nel fatto che è alquanto azzardato cercare di collocare la fine dell'età classica e l'inizio di quella tardoantica in un punto cronologico preciso. Il regno di Gallieno? le riforme di Diocleziano? la politica filocristiana di Costantino? il regno di Teodosio, durante il quale si svolsero le battaglie di Adrianopoli (nel 378) e quella del Frigidus (nel 394), venne ufficializzato il Cristianesimo quale religione di Stato, ma venne pure diviso l'Impero in due entità nel 395? Oppure le guerre gotiche all'inizio del V secolo,

Abstract

The gradual economic-social transformation of Istria from the Caesarian period to the late Roman period is discussed. Istria had the character of a province in the late Roman period, oriented to agriculture and primarily self-reliant. The author illustrates this period with several excavated sites and various categories of archaeological material. Istria became a refuge for inhabitants from the Danubian regions in the 5th century. Despite the fact that Istria was not directly affected by the barbarian invasions, fortified settlements also began to be constructed here. A gradual transition from *refugii* to permanent settlements can be noted. Special attention is paid to the so-called castrum on Brijuni Island, where at the end of the 5th century a fortified settlement was created at the site of an earlier Roman villa, continuing in existence to the modern period. Three large late Roman warehouses are also mentioned, confirming the economic stability of Istria in this period. The continuity of existence of the indigenous population, particularly in southern and western Istria, is shown in addition to the above by small, frequently preserved pre-Romanesque churches, most often constructed on Roman ruins, and by the numerous still preserved toponyms.

conclusi nel 476, data "ufficiale" della fine dell'Impero Romano? Un'arco di tempo, come si vede, molto ampio, che abbraccia due secoli, durante il quale sono successe molte cose, e che rappresenta anche oggi un punto di riferimento per la storiografia successiva del Alto Medioevo, con riflessi fino ad oggi.

Secondo noi potrebbero essere le riforme amministrative e politiche, tributarie e monetarie di Diocleziano, l'inizio della Tarda Antichità, l'inizio di tutta una serie di avvenimenti e processi sopra elencati. Questi, e molti altri ancora, rappresentano le successive fasi di un processo complesso e di lunga durata, che collega l'Antichità Classica, attraverso tutta la Tarda Antichità, all'Alto Medioevo. Perciò questo che segue sarà princi-

palmente un'abbozzo di dati archeologici sulla storia di questo periodo in Istria, una regione tra l'Adriatico e le Alpi Orientali, un saggio reso possibile dai risultati di scavi ed analisi, recenti e non, ma comunque vorremmo che questo fosse l'inizio di una nuova fase di ricerche sulla Tarda Antichità in queste regioni.

Durante i primi due secoli dell'Impero nella vita economica dell'Istria¹ si sviluppa una vivace attività di formazione e consolidazione delle proprietà terriere,² secondo gli schemi noti anche da altre regioni. Le due colonie istriane, *Pola* e *Parentium*, fondate rispettivamente negli anni quaranta del I secolo a. C., e nel primo decennio del I secolo d. C.,³ avevano un carattere spiccatamente rurale. Lo dimostrano sia il grande numero di ville rustiche in ambi gli agri,⁴ che la sproporzione tra la superficie urbana di *Pola* e *Parentium* e l'ampiezza dei loro territori divisi ed assegnati ai coloni, in tutto circa 1600 centurie.⁵

I territori delle due colonie (fig. 1) si estendevano a sud della linea Canale di Leme - Canale dell'Arsa (*Pola*), ovvero tra il Vallone di Leme e la valle del Quieto (*Parentium*).⁶ La zona costiera nordoccidentale dell'Istria è stata attribuita, durante il I secolo d. C., al territorio della colonia di *Tergeste*,⁷ fondata anch'essa alla metà del I

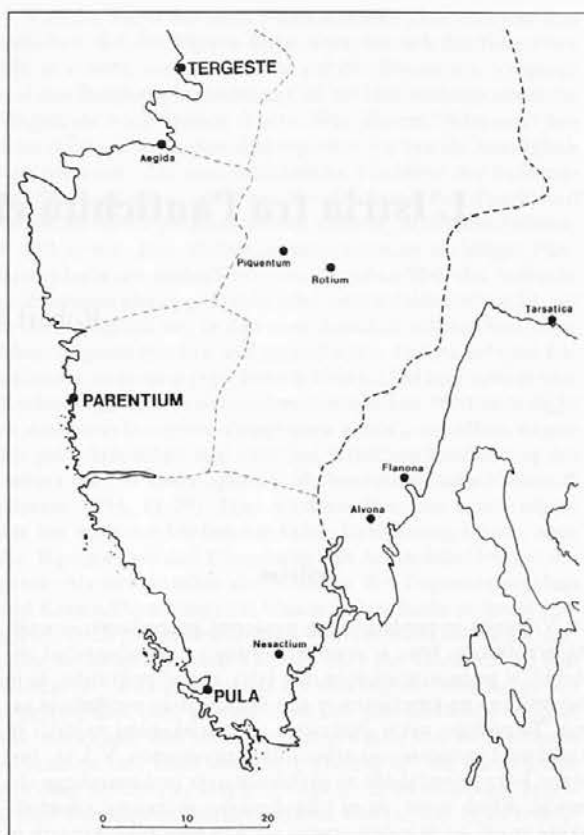

Fig. 1: L'Istria in epoca romana.

¹ Sulla storia politica dell'Istria nel periodo di passaggio tra l'epoca preromana e quella romana, cf. G. Bandelli, La politica romana nell'adriatico orientale in età repubblicana, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 31, 1983, 167-175; sul quadro più generale antecedente agli avvenimenti che hanno coinvolto l'Istria, di recente G. Bandelli, *Ricerche sulla colonizzazione romana della Gallia Cisalpina* (Roma 1988); sulla romanizzazione cf. R. F. Rossi, La romanizzazione dell'Istria, *Ant. Altoadr.* 2, 1972, 65-78; id., Problemi di storia dell'Istria in età romana, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 32, 1984, 41,55; R. Matijašić, L'Istria tra Epulone e Augusto, Archeologia e storia della romanizzazione dell'Istria (II sec. a. C. - I sec. d. C.), *Ant. Altoadr.* 37, 1991, 235-251; sull'economia è sempre attuale A. Degrassi, Aquileia e l'Istria in età romana, in: *Scritti aquileiesi offerti a Giovanni Brusin* (Aquileia 1953) 51-65 (= *Scritti vari* 2 (Roma 1962) 951-976).

² F. Tassaux, L'implantation territoriale des grandes familles d'Istrie sous le Haut Empire Romain, in: *Problemi storici ed archeologici dell'Italia nordorientale e delle regioni limitrofe dalla preistoria al medioevo*, *Atti Civ. Mus. St. Arte Quad.* 13, 2, 1983-1984, 201-203; id., Assises économiques des aristocraties et "bourgeoisies" des cites istriennes sous le Haut-Empire Romain, in: *La città nell'Italia settentrionale in età romana, morfologie, strutture e funzionamento dei centri urbani delle regioni X e XI*, Coll. de l'Éc. franç. de Rome 130 (1990) 69-128.

³ Sulla storia amministrativa cf. A. Degrassi, *Il confine nord-orientale dell'Italia Romana*, Diss. Bern. 1,6 (Bern 1954); per *Pola* cf. da ultimo A. Fraschetti, La Pietas di Cesare e la colonia di *Pola*, *Annali del seminario di studi del mondo classico, Archeologia e storia antica* 5, 1983, 77-101; cf. pure L. Margetić, Accenni ai confini augustei del territorio tergestino, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 10, 1979-1980, 75-101; nonché E. Polaschek, *Pola*, *RE* 21, 1, 1951, 1217-1251; per *Tergeste* cf. il saggio introduttivo di C. Zaccaria, *Supplementa Italica* 10, 1992 (Regio X, Venetia et Histria, Tergeste - Ager tergestinus et Tergesti adtributus).

⁴ R. Matijašić, Gli agri delle colonie di *Pola* e di *Parentium*, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 42, 1994, 24-88.

⁵ Sulla centuriazione, riconosciuta dal Kandler, cf. A. Radmilli, Gli agri centuriati di Padova e di *Pola*, nell'interpretazione di Pietro Kandler, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 20-21, 1973, 23; I. Attolini, La riscoperta della centuriazione, Kandler, in: *Misurare la terra, centuriazione e coloni nel mondo romano* (Modena 1983) 170-171; sulla problematica generale della centuriazione istriana, cf. M. Suić, Limitacija agera rimskih kolonija na istočnoj jadranskoj obali, *Zbornik instituta za historijske nauke u Zadru* 1, 1955, 8-31; R. Chevallier, La centuriazione romana dell'Istria e della Dalmazia, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 9, 1961, 11-24; da ultimo V. Krizmanich, Sulla centuriazione romana dell'Istria, *Istria Nobilissima* 14, 1981, 181-190.

⁶ I confini si possono ricostruire con il criterio della linea naturale di demarcazione, tenendo presente che sulla costa occidentale dell'Istria vi sono soltanto le due colonie, e che i corsi d'acqua (il Quieto e l'Arsa) ne sono i limiti naturali: lo stesso dicasi per il vallone di Leme, nel passato geologico della Terra pure questo un letto di un fiume. Cf. B. Forlati

sec. a. C.⁸ Infine, le zone interne dell'Istria, che non rientravano negli agri colonici, pare fossero anch'essi contribuiti, in un secondo tempo, sempre alla colonia Tergestina.⁹ Nell'Istria centrale continuarono a vivere i discendenti degli Histri, gl'abitanti preromani della penisola, i quali hanno lasciato un grande numero di iscrizioni con nomi locali, autoctoni,¹⁰ sempre espressi nelle formule latine, e talvolta parte integrante delle formule onomastiche romane.¹¹ Gli insediamenti fortificati preromani vennero generalmente abbandonati, e le comunità autoctone dei *Piquentini*, dei *Flanates*, degli *Alvonates* si trasferirono alle basi dei rispettivi castellieri, più vicini ai terreni coltivati ed alle comunicazioni viarie, dove praticavano probabilmente prevalentemente la pastorizia su scala piccola e media.

Le comunità urbane e rurali sulla costa meridionale ed occidentale (da *Nesactium*, a Medolino, Pola, Parenzo, Capodistria, a *Tergeste*,¹² nonché le numerose ville rustiche situate sulla costa e con piccoli porticcioli per i traffici locali¹³ fiorirono appunto dalla fine del I secolo d. C., cioè dall'epoca

augustea, alla metà del II secolo. L'olio ed il vino erano le due comodità principali d'esportazione:¹⁴ in modo particolare l'olio d'oliva, celebre per la notevole qualità¹⁵ ed anche per le grandi quantità prodotte ed esportate direttamente o attraverso l'emporio di Aquileia¹⁶ lungo la Valle Padana verso occidente,¹⁷ attraverso i passi alpini il Norico e la *Raetia* verso il limes danubiano,¹⁸ ma anche lungo la costa orientale dell'adriatico verso l'Oriente Mediterraneo. In modo sporadico le anfore con l'olio istriano raggiungevano pure il porto di Ostia e la stessa Roma, capitale dell'Impero.¹⁹ Il vino, il grano e le altre derrate alimentari avevano probabilmente un mercato molto più ristretto, essendo i grandi mercati urbani e militari riforniti da altre regioni e province dell'Impero. L'opulenza dei proprietari terrieri si riflette oggi sia nei resti dei monumenti urbani di Pola e Parenzo (due teatri, l'anfiteatro, i templi, l'arco onorario dei Sergi, le case private²⁰ che negli elementi decorativi dei palazzi rurali di Brioni, Barbariga, Sorna ecc.²¹ Inoltre, l'interesse delle ricche famiglie senatoriali ed equestri, ma anche di quella

Tamaro, *Inscriptiones Italiae* 10, 1, Pola et Nesactium, 1947, 10; A. Degrassi, *Inscriptiones Italiae* 10, 2, Parentium, 1934, 10; si deve prendere in considerazione anche la successiva ripartizione territoriale delle diocesi, con i confini che dovevano ricalcare, in qualche modo, la situazione in epoca classica: V. Jurkić, Prilog za sintezu povijesti Istre u rimsko doba, in: *Arheološka istraživanja u Istri i hrvatskom primorju*, Izd. Hrv. arh. dr. 11, 1 (1987) 69-70; il problema dei confini amministrativi degli insediamenti romani in Istria meriterebbero certo un più dettagliato approfondimento altrove.

⁷ Margetić (nota 3) 88-90.

⁸ A. Fraschetti, Per l'origine della colonia di Trieste e del municipium di Agida, *Siculorum Gymnasium* 28, 1975, 319-335; Zaccaria (nota 3) 152.

⁹ Margetić (nota 3) 88-90.

¹⁰ M. Križman, *Rimska imena u Istri, osobna imena na istarskim natpisima iz rimskog doba* (Zagreb 1991) in modo particolare gli indici, 44-96.

¹¹ D. Rendić Miočević, Neke karakteristike histarske onomastike, *Histria historica* 4, 1, 1981, 67-76.

¹² Jurkić (nota 6) 69-71.

¹³ A. Degrassi, I porti romani dell'Istria, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 5, 1957, 24-81.

¹⁴ Degrassi (nota 1); R. Matijašić, Oil and Wine Production in Istria and Dalmatia in Classical Antiquity and the Early Middle Ages, in: *La production du vin et de huile en Mediterranee - Oil and Wine Production in the Mediterranean Area*, Bulletin de Correspondance Hellenique Suppl. 26 (1993) 247-261.

¹⁵ Plin., *Nat. hist.* 15, 8; Martial, *Epigr.* 12, 63, 1-3.

¹⁶ J. Šašel, Le famiglie romane e la loro economia di base, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 145-152.

¹⁷ V. Righini, Sul commercio romano nella Cispadana, *Rivista storica dell'antichità* 1, 1971, 219-228; P. Baldacci, Alcuni aspetti dei commerci nei territori cisalpini, *Atti del Centro Studi e documentazione sull'Italia Romana* 1, 1967-1968, 7-50; L. Bosio, *Le strade romane della Venetia e dell'Histria* (Padova 1991).

¹⁸ G. Piccottini, Scambi commerciali fra l'Italia e il Norico, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 291-304; P. Petru, Die provinziärömische Archäologie in Slowenien, *ANRW* 2, 6, 1977, 520-526; T. Bezczyk, *Amphorenfunde vom Magdalenberg und aus Pannonien. Ein Vergleich*, Kärnt. Musschr. 74, Archäologische Forschungen zu den Grabungen auf dem Magdalenberg 12 (1994).

¹⁹ F. Zevi, Anfore istriane ad Ostia, Nota sul commercio istriano, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 15, 1967, 21-31; sulla distribuzione delle anfore nordadriatiche M. T. Cipriano, Le anfore, alcune produzioni documentate a Roma tra Repubblica e Basso Impero, in: *Misurare la terra, Centuriazione e coloni nel mondo romano. Città, agricoltura, commercio: materiali da Roma e dal suburbio* (Modena 1985) 193-194.

²⁰ Š. Mlakar, *Antička Pula*, Kulturno-povijesni spomenici Istre 2 (1958).

²¹ Per Brioni cf. A. Gnirs, Istrische Beispiele für Formen der antik-römischen villa rustica, *Jb. Altkd.* 2, 1908, 136-139; Š. Mlakar, *Brioni* (Brioni 1976); V. Begović Dvoržak, Antička vila u uvali Verige na Brijunima, *Vjes. Arh. muz. Zag.* 23, 1990, 97-110; per Barbariga H. Schwalb, *Römische Villa bei Pola*, Schriften der Balkankommission. Antiquarische Abt. 2, 1902; per Sorna cf. V. Jurkić, Gradevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila u zapadnoj Istri od antike do bizantskog doba, *Histria historica* 4, 2, 1981, 88-90; id., Lo sviluppo di alcuni centri economici sulla costa occidentale dell'Istria dal I al VI secolo, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 12, 1981-1982, 7-31.

imperiale, per gli investimenti nei terreni agricoli dell'Istria Occidentale e evidente dalla numerosa presenza di membri dei vari *Iulii*, *Laecanii*, *Statilii*, *Palpellii*, e molti altri,²² nonché dai numerosi *servi e liberti* imperiali.²³

I primi segni di crisi s'intavedono in forma sempre più chiara già nel II secolo d. C.²⁴ Iniziava così quel processo che si protenderà nell'epoca tardoantica, quando i territori si svilupperanno secondo le tendenze locali.²⁵ In base a questi processi c'era pure la diminuzione dell'intensità dei commerci e delle comunicazioni, con i quali sparivano gli elementi base che definivano la vita economica, scomparivano le risorse di ricchezza, sia agrari che commerciali.²⁶ Forse la miglior dimostrazione di questo processo è l'iniziativa dell'imperatore Pertinace, che subito dopo l'ascesa al trono, nel 193, propose di alleviare tasse ed imposte per un periodo di 10 anni, a quei latifondisti che potrebbero riprendere la coltivazione delle terre abbandonate.²⁷ Questo provvedimento comprendeva le terre imperiali, che l'imperatore era pronto alienare in favore di una coltivazione più razionale. Quanto tale iniziativa avesse avuto successo, mostrano però i successivi processi nell'economia dell'Impero nel IV e V secolo.

Il sistema delle ville era la base economica dell'Istria nei primi due - tre secoli d. C., e cioè durante il Principato. Le ville erano dei centri rurali²⁸ appartenenti ad un proprietario, spesso amministrato da un delegato, il *villicus* oppure da un affittuario.²⁹ Dai rispettivi poteri si ricavava il necessario per la sopravvivenza, mentre eventuali surplus venivano immessi sul mercato. Il termine *villa* viene usato spesso per l'intera proprietà (*in villam*).³⁰ Nelle fonti tardoantiche, in contesto diverso, appare lo stesso significato nel caso di Diocleziano, il quale morì in *villae suae palatio*, ma anche *in villa sua Aspalatho*.³¹

Accanto al termine *villa*, era in uso *fundus*, nel senso di podere (*ager cum aedificio*): Secondo Varone, la *villa* è un'edificio fuori città, che assieme alla terra circostante definiva un singolo possedimento.³² Il termine *fundus*, podere, viene spesso definito in modo più preciso colla forma aggettivale del nome del primo proprietario, p. es. *fundus Aufidianus*. Da questo si formano i csd. toponimi prediali,³³ conservati in grande numero nelle regioni di lingua romanza,³⁴ e così anche in Istria, regione multilingue.³⁵

E' interessante notare che i toponimi prediali, con i caratteristici suffissi -an, -ana, sono molto

²² Tassaux (nota 2).

²³ Sui servi imperiali, molto numerosi su iscrizioni nell'area a nord di Parenzo (Vabriga: *Inscr. It.* 10, 2, 216-219), e a Pola (*Inscr. It.* 10, 1, 9, 46, 48, 58), cf. D. J. Crawford, Proprietà imperiali, in: *La proprietà a Roma* (Roma-Bari 1980) 50-51 e 73.

²⁴ N. Palazzolo, Crisi istituzionale e sistema delle fonti dai Severi a Costantino, in: *Società romana e impero tardoantico* 1. *Istituzioni, ceti, economie* (Roma-Bari 1986) 57-70; *L'impero romano e le strutture economiche e sociali delle province*, Biblioteca di Athenaeum 4 (1986).

²⁵ Cf. *Società romana e impero tardoantico* 3. *Le merci, gli insediamenti* (Roma-Bari 1986) nel quale, nella parte seconda, si elaborano le varietà regionali italiche nella Tarda Antichità: la Sicilia, il Bruttium, l'Emilia, l'Italia nordorientale, nonché la Gallia settentrionale.

²⁶ E. Lo Cascio, La struttura fiscale dell'Impero Romano, in: *L'impero romano e le strutture economiche e sociali delle province*, Biblioteca di Athenaeum 4 (1986) 57-59.

²⁷ E. Gabba, La Sicilia Romana, in: *L'impero romano e le strutture economiche e sociali delle province*, Biblioteca di Athenaeum 4 (1986) 80; D. J. Crawford (nota 23) 35; A. H. M. Jones, The Roman economy, in: *Studies in Ancient Economy and Administrative History* (Oxford 1974) 299.

²⁸ J. Harmand, Sur la valeur archéologique du mot "villa", *Rev. arch.* 38, 1951, 155-159; G. A. Mansuelli, *Le ville nel mondo romano* (Milano 1958) 14-16.

²⁹ F. De Martino, *Storia della Costituzione romana* (Napoli 1962) vol. 4, 308-309, vol. 5, 69; M. I. Finley, L'affitto della proprietà agricola privata in Italia prima di Diocleziano, in: *La proprietà a Roma* (Roma-Bari 1980) 125; D. J. Crawford (nota 23) 50.

³⁰ *Cic. Ad. Att.* 12, 36 i 16, 5.

³¹ F. Bulić, Car Dioklecijan, njegovo ime, njegova domovina i mjesto, gdje se je rodio; kada, gdje i kako je umro, in: *Frane Bulić. Izabrani spisi* (Split 1984) 219-220, 278 (pubblicato in origine in *Vjes. Hrv. arh. dr.* 14, 1915-1919).

³² J. Percival, *The Roman Villa. An Historical Introduction* (London 1976) 14.

³³ G. B. Pellegrini, *Saggi di linguistica italiana. Storia, struttura, società* (Torino 1975) 237-240, 244-247; P. Skok, *Die mit den Suffixen -acum, -anum, -ascum und -uscum gebildeten sudfranzösischen Ortsnamen*, Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 2, 1906.

³⁴ D. Olivieri, *Dizionario di toponomastica Lombarda* (Milano 1961²); G. Colella, *Toponomastica pugliese dalle origini alla fine del Medio Evo*, R. Dep. di St. Patr. per le Puglie, Doc. e Mon. 23, 1941; G. Amadio, *Toponomastica Marchigiana*, Coll. di pubblicazioni storiche Ascolane (Ascoli Piceno 1951-1958); R. Thouvenot, *Essai sur la province romaine de Betique* (Paris 1940) 240, 247-248; P. Skok (nota 33).

³⁵ R. Matijašić, Antičko naslijeđe u toponimiji Istre, toponimi tipa -an, -ana u Istri i Dalmaciji, *Histria historica* 4, 2, 1981, 107-133.

numerosi nelle aree centuriate degli agri di Pola e Parentium. Questi toponimi sono sopravvissuti dalla prima fase della colonizzazione romana dell'Istria Meridionale e sono un segno tangibile d'un grande numero di proprietà di media grandezza:³⁶ in un sistema di piccole proprietà non sarebbero sopravvissuti tanti toponimi, mentre i grandi poderi non avrebbero dato una così grande varietà di nomi di luoghi.³⁷

La linguistica romanza e la toponomastica ci offrono in Istria moltissimi esempi di sopravvivenza di "relitti" glotologici (Wortrelikte). La stratificazione dei toponimi, così fortemente presente su tutta la costa orientale dell'Adriatico,³⁸ è ben visibile in Istria, ed in alcuni aspetti ravvisabile sulla costa occidentale della penisola. Dei cinque strati toponomastici documentati sull'Adriatico orientale (lo strato preindoeuropeo, indoeuropeo, illirico, latino classico e quello volgare, romanzo medioevale e croato³⁹), i resti linguistici romanzi sono i più numerosi ed i più significativi nel gruppo pre-slavo. I toponimi prediali hanno un'importanza incomparabile ad altri elementi d'analisi, nel discorso sul carattere e sul grado di popolamento degli agri di Pola e Parentium dal I secolo d. C. all'Alto Medioevo.⁴⁰ Quanto l'agricoltura aveva un ruolo determinante nella fondazione e nello sviluppo delle colonie romane, tanto le relativamente povere condizioni per una produzione agricola estensiva⁴¹ hanno influito sulla divisione della terra. Una volta stabilito, il "nome" del terreno si è mantenuto poi per generazioni nel Medioevo, ed in molti casi fino al giorno d'oggi.

L'elenco dei toponimi del tipo -an, -ana in Istria consta di un centinaio di nomi desunti da documenti medievali e da fonti cartografiche.⁴² Nella maggior parte si tratta di toponimi storici, cioè quelli documentati nelle fonti tra il IX e il XVI secolo. I toponimi prediali sono comunque molto più antichi, e rappresentano un'importante testimonianza della continuità della vita durante tutto il periodo di transizione tra l'Antichità Classica all'Alto Medioevo.

Le notevoli coincidenze topografiche tra i resti d'architettura rurale (ville rustiche e simili resti archeologici rurali) e la sopravvivenza dei toponimi prediali non possono essere interamente casuali, anche se oggi i rapporti tra queste due categorie generalmente sfuggono a tentativi di ricostruzione. C'è innanzitutto un gruppo di località archeologiche con resti di architettura rurale romana, con nomi in -an, -ana: Arano, Barbolan, Monte Dolzan, Fasana, Furmian, Gajano, Gallesano, Gusan, Levan, Magran, Siana, Turtian (oppure Furtian oppure Tortigliano), Valenzan, Vintian, Vicuran.⁴³ In altre località sono note epigrafi romane e tombe, segni che nelle vicinanze c'era un abitato rurale dello stesso tipo: Fioran, Foiban, Guran, Cavrano, Lisignano, Sissano, Marzana, Panturan, Antignana, Tuian, Orcevano.⁴⁴ Quasi tutte queste località hanno continuato a vivere durante la Tarda Antichità, e ne è prova il fatto che sono sopravvissuti i toponimi, chiaro segno che la vita non si è mai interrotta in modo drastico, neppure durante le incursioni Avaro-Slave e la successiva colonizzazione Croata e Slovena. D'altro canto quest'affermazione non è valido per le regioni in-

³⁶ Sulla classificazione delle proprietà in piccoli, medi e grandi (latifondi) cf. K. D. White, *Roman Farming* (London 1970) 385-388; J. M. Frayn, *Subsistence Farming in Roman Italy* (London 1969) 150; sui latifondi K. D. White, *Latifundia. A Critical Review of the Evidence on Large Estates in Italy and Sicily up to the End of the First Century A.D.*, *Bulletin of the Institute of Classical Studies, University of London* 14, 1967, 62-79.

³⁷ Sulle concordanze tra la toponomastica prediale e rinvenimenti archeologici, cf. R. Matijašić, *Toponomastica e archeologia dell'Istria*, *Annales* 5, (1994), 17-27.

³⁸ P. Tekavčić, O kriterijima stratifikacije i regionalne diferencijacije jugoslavenskog romanstva u svjetlu toponomastike, *Onomastica Jugoslavica* 6, 1976, 35-36.

³⁹ Tekavčić (nota 38).

⁴⁰ R. Matijašić, *Ageri antičkih kolonija Pola i Parentium i njihova naseljenost od I. do III. stoljeća*, Biblioteca Latina et Graeca. Radovi 6 (1988) 97-104; Matijašić (nota 4) 12.

⁴¹ La terra rossa che fa parte del paesaggio storico e moderno della costa occidentale istriana non è tra le più fertili, anzi abbisogna di molto lavoro e non rende quantità eccessive di derrate alimentari, anche per l'assenza o quasi di corsi d'acqua di superficie; cf. p. es. L. Lago, Il paesaggio arcaico dell'Istria centro-meridionale, in: *Le casite. Un censimento per la memoria storica* (Trieste 1994) 91-92.

⁴² Matijašić (nota 35); per le fonti cf. C. De Franceschi, La toponomastica dell'antico agro polese, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 51-52, 1939-1940, 119-197; R. Matijašić, Toponomastica storica dell'antico agro polese di Bernardo Schiavuzzi, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 14, 1984, 307-344.

⁴³ Cf. la lista delle località rustiche di epoca romana in Matijašić (nota 4) 24-88.

⁴⁴ Matijašić (nota 4) 92-94.

terne dell'Istria: qui, infatti, i toponimi prediali sono molto rari, ed è qui che è ben visibile lo strappo culturale ed etnico dell'Alto Medioevo.⁴⁵

Il processo di degrado della vita (e non soltanto quella rurale), che durante i secoli III e IV continuava, può essere definita "provincializzazione" dell'Italia⁴⁶ e "ruralizzazione" delle città, poichè la vita negli abitati urbani, ma anche in quelli fuori città (del tipo delle ville rustiche) venne ridotta ad una sola funzione, cioè quasi completamente sottomessa alla produzione agricola. Le profonde trasformazioni cui vennero sottoposte le istituzioni, dal Senato alle classi politiche e sociali⁴⁷ agivano in doppio senso sulle trasformazioni economiche e agrarie: le influenzarono e ne subirono le influenze. L'imposta fondiaria non poteva tenere conto dei fattori esterni alla produzione, ed il drenaggio fiscale portò molto presto al depauperamento⁴⁸ del ceto più numeroso in ambiente rurale, quello dei piccoli proprietari, coloni, affittuari o possidenti che siano. La produzione agricola si ridusse, col tempo, ad un limitato commercio in forma di scambio di prodotti a corto raggio. Scomparvero le grandi ambizioni dei potenti gruppi possidenti: era questo, secondo alcuni studiosi deterministi, l'unico logico sbocco dello sviluppo "capitalistico" dell'economia romana, nato dalle guerre puniche e allargatosi fino all'inizio del Principato.⁴⁹ Dai grandi edifici rurali scomparvero gli elementi urbani come mosaici, affreschi ed altre decorazioni, ma scomparvero anche le concezioni architettoniche "urbane" (*triclinium, oecus, peristilium, atrium* ecc.). Tutto il sistema venne subordinato alla mera sopravvivenza o poco più di ciò. La produzione agricola

era limitata a quello che era necessario al consumo familiare o tuttalpiù locale, anche se sono sopravvissuti, pare alcuni aspetti di traffici a lungo raggio. La villa, in tutto, alla fine della trasformazione tardoantica, non era più identica al concetto "classico" dell'epoca tardo-repubblicana o altoimperiale.⁵⁰

La transizione dall'economia classica a quella tardoantica non è avvenuta senza strappi e traumi: lo stanno a testimoniare le numerose ristrutturazioni visibili nelle strutture abitative e produttive, come a Cervera Porto,⁵¹ dove la fase tardoantica si sovrappone allo strato con fornace (fig. 2), ma viene a sua volta sovrapposta dai vani alto-medievali con focolari e abside.⁵² L'involuzione economica non è, però, facilmente documentabile con metodi dell'archeologia, poichè ci mancano elementi sufficienti per trarre delle conclusioni sicure anche dallo scarso, e finora talvolta negletto materiale minuto. Comunque, dalla presenza abbastanza massiccia, in alcune località costiere, di anfore africane e di ceramica (terra sigillata chiara) proveniente da varie regioni del Mediterraneo. Il fenomeno è visibile in tutta una serie di nuovi scavi cittadini (Pola, Parenzo⁵³) e rurali. Tra quest'ultimi, il *castrum* sull'isola di Brioni⁵⁴ è un caso estremo in termini di quantità di materiale reperito: lo scavo dell'abitato fortificato tardoantico ha dato enormi quantità di frammenti di ceramica di tutti i tipi, tra i quali la categoria più numerosa viene datata tra il II ed il VI secolo.

Sulla base di questo tipo di dati, per la maggior parte inediti (oppure in edizioni non definitive), si può ipotizzare la continuità di alcune forme di commercio trans-mediterraneo anche nella tarda antichità. Dalla fine del II secolo il baricentro della

⁴⁵ Cf. il parere di A. Šonje, *Slavenska cesta u Poreštini (Istra) u svjetlu arheoloških nalaza i drugih podataka*, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* 360, 1971, 41-51, con tutte le riserve per quanto riguarda alcune sue congetture.

⁴⁶ A. Giardina, *Le due Italie nella forma tarda dell'Impero*, in: *Società romana e impero tardoantico* 1. *Istituzioni, ceti, economie* (Roma-Bari 1986) 1-2.

⁴⁷ Cf. l'imponente esauriente studio prosopografico di F. Jaques, *L'ordine senatorio attraverso la crisi del III. sec.*, in: *Società romana e impero tardoantico* 1. *Istituzioni, ceti, economie* (Roma-Bari 1986) 81-225; C. Lepelley, *Fine dell'ordine equestre: le tappe dell'unificazione della classe dirigente romana nel IV secolo*, *ibid.* 227-244; M. Forlin Patrucco, S. Roda, *Crisi di potere e autodifesa di classe: aspetti del tradizionalismo delle aristocrazie*, *ibid.* 245-272.

⁴⁸ Sul caso dell'Egitto cf. D. Foraboschi, *L'Egitto*, in: *L'Impero Romano e le strutture economiche e sociali delle province*, *Biblioteca di Athenaeum* 4 (Como 1986) 124-125.

⁴⁹ A. Carandini, *Il mondo della tarda antichità visto attraverso le merci*, in: *Società romana e impero tardoantico* 3. *Le merci, gli insediamenti* (Roma-Bari 1986) 5-6.

⁵⁰ Percival (nota 32) 174.

⁵¹ V. Jurkić Girardi, *Scavi in una parte della villa rustica romana a Cervera Porto presso Parenzo (I)*, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 9, 1976, 263-298.

⁵² Jurkić Girardi (nota 51) 289-292.

⁵³ Scavi per ora non studiati a fondo e in gran parte inediti: a Pola nelle adiacenze dell'angolo orientale del Foro (1987-1988, scavi del Museo archeologico d'Istria di Pola), a Parenzo nella cosiddetta torre pentagonale (1993-1994, scavi del Museo di Parenzo).

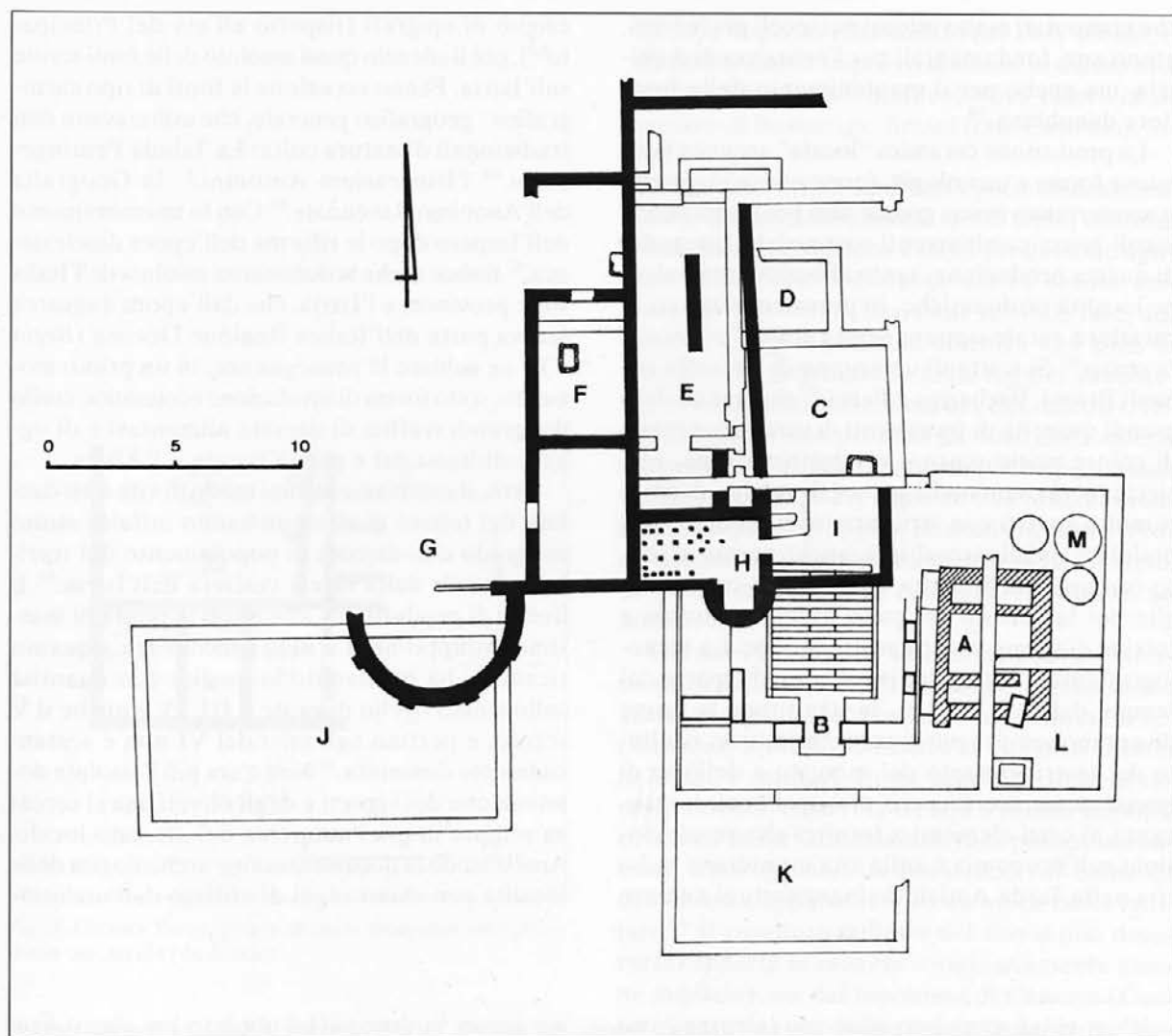

Fig. 2: Cervera Porto, pianta di parte della villa rustica romana con fornace (da Jurkić).

vita economica del Mediterraneo centro-occidentale si è spostato sulle sponde meridionali, nelle province africane, o più precisamente nell'Africa Settentrionale.⁵⁵ Accanto alla produzione cereale e di olio d'oliva, le officine figuline africane hanno iniziato ad inondare il mercato italico, adriatico e gallico di prodotti di massa, in origine imitazioni di quella terra sigillata il cui centro di produzione era *Aretium* (ceramica aretina). Le cartine di distribuzione della *csd.* "sigillata africa-

na" e delle lucerne di produzione africana, mostrano che quasi tutti i tipi, tra il IV ed il VI/VII secolo erano presenti su tutte le coste mediterranee.⁵⁶ La stessa affermazione si riferisce senza riserve, alle anfore nord-africane, le quali raggiungevano le isole britanniche fino al IV secolo, ma erano presenti in Adriatico durante tutto il VII secolo.⁵⁷ E' stata notata, ad Aquileia, l'interruzione dei traffici di anfore con le province danubiane (Pannonia, Norico) già nel III secolo,⁵⁸ traffici

⁵⁴ Sul *csd.* Castrum di Brioni cf. Š. Mlakar, Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni: "Bizantski Kastrum", *Hist. Arch.* 6-7, 1975-1976, 5-49.

⁵⁵ Carandini (nota 49) 7-9.

⁵⁶ S. Tortorella, La ceramica fine da mensa africana dal IV al VII secolo, in: *Società romana e impero tardoantico* 3. *Le merci, gli insediamenti* (Roma-Bari 1986) 212-219; L. Anselmino, Le lucerne tardoantiche: produzione e cronologia, *ivi*, 227-240; C. Pavolini, La circolazione delle lucerne in terra sigillata africana, *ivi*, 241-250.

⁵⁷ C. Panella, Le anfore tardoantiche: centri di produzione e mercati preferenziali, *ivi*, 251-272, con appendice di A. Carignani, *ivi*, 273-277 dove si vedano le cartine di distribuzione.

⁵⁸ M. T. Cipriano, Aquileia (Veneto), le anfore del Museo, *ivi*, 139-143.

che erano stati molto intensi nei secoli precedenti, erano anzi fondamentali per l'esistenza di Aquileia, ma anche per il mantenimento della frontiera danubiana.⁵⁹

La produzione ceramica "locale" acquista però nuove forme e tecnologie, forme e tecnologie che si manterranno in una grande area per alcuni lunghi secoli senza cambiamenti sostanziali. Lo studio di questa produzione, tanto abbondante in alcune località tardoantiche, in prevalenza abitati di carattere rurale oppure semi rurale,⁶⁰ è ancora in corso.⁶¹ Si tratta di un gruppo di siti nella zona di Brioni, Barbariga e Peroi,⁶² che hanno dato grandi quantità di frammenti di ceramica grezza, di colore grigio scuro e varianti (marrone, rossiccio, ocra), con molti inclusi di calcite, decorati molto spesso con striature orizzontali e linee ondulate singole o multiple, anche queste in senso orizzontale. Si tratta di forme da cucina: teglie per la cottura del pane, tazze, pentoloni e terrine di forme molto caratteristiche. La tecnologia figulina regredisce invece di svilupparsi: col tempo, dal V al VII sec., la struttura e le forme diventano sempre più grezze e primitive, risultato del restringimento del mercato e dell'uso di queste masserizie. E', però, principalmente la mancanza di certi elementi a fornirci alcune conclusioni sull'economia e sulla vita quotidiana in Istria nella Tarda Antichità: inanzitutto il numero

esiguo di epigrafi (rispetto all'età del Principato⁶³), poi il silenzio quasi assoluto delle fonti scritte sull'Istria. Fanno eccezione le fonti di tipo cartografico - geografico generale, che utilizzavano dati tradizionali di natura colta: La Tabula Peutingeriana,⁶⁴ l'Itinerarium Antonini,⁶⁵ la Geografia dell'Anonimo Ravennate.⁶⁶ Con lo smembramento dell'Impero dopo le riforme dell'epoca diocleziana,⁶⁷ finisce anche la dominanza assoluta dell'Italia sulle province, e l'Istria, che dall'epoca augustea faceva parte dell'Italica Regione Decima (*Regio X*)⁶⁸ ne subisce le conseguenze, in un primo momento, sotto forma di involuzione economica, crollo dei grandi traffici di derrate alimentari e di oggetti di lusso dal e per l'Oriente e l'Africa.

Però, il cambiamento del modo di vita ed il declino del tenore di vita non hanno influito molto sul grado e la densità di popolamento del territorio rurale della fascia costiera dell'Istria.⁶⁹ Il livello di produttività, che dopo la punta di massimo sviluppo nel I e nel II secolo era alquanto ricaduto, ha mantenuto la qualità e la quantità sullo stesso livello durante il III, IV e anche il V secolo, e perfino agli inizi del VI non è sostanzialmente diminuita.⁷⁰ Non c'era più l'assoluta dominazione dei vigneti e degli oliveti, ma si cercava sempre di più l'autarchia del mercato locale. Analizzando la documentazione archeologica delle località con chiari segni di utilizzo dell'architettura

⁵⁹ G. Piccottini, Scambi commerciali fra l'Italia e il Norico, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 291-304; J. Šašel, Le famiglie romane e la loro economia di base, *Ant. Altoadr.* 29, 1987, 145-152.

⁶⁰ B. Marušić, Neki problemi kasnoantičke i bizantske Istre u svjetlu arheoloških izvora, *Jadr. zbor.* 9, 1975, 337-338; id., Novi nalazi kasnoantičkih kosturnih grobova u južnoj Istri i na otoku Cresu, *Hist. Arch.* 4, 1, 1973, 70-71.

⁶¹ Z. Brusić, Neki oblici kasnoantičke keramike s podmorskih lokaliteta uz našu obalu, in: *Gunjačin zbornik* (Zagreb 1980) 77-86; F. Juroš Monfardin, Tentativo di sistemazione della ceramica tardoantica e paleobizantina proveniente dell'edificio profano di Bettica presso Barbariga, in: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju*, Izd. Hrv. arh. dr. 11, 2 (1986) 209-233.

⁶² B. Marušić (nota 60); id., Kršćanstvo i poganstvo na tlu Istre u IV i V stoljeću, *Arh. vest.* 29, 1978, 566.

⁶³ Il numero di epigrafi superstiti, databili al IV ed ai secoli seguenti, diminuisce in modo drastico in rapporto a tutta l'epigrafia pre-medioevale: *Inscr. It.* 10, 1 (Pola et Nesactium), nn. 549-565; *Inscr. It.* 10, 2, (Parentium), nn. 57-171 (sono qui però incluse tutte le iscrizioni della Basilica Eufrasiana: musive, monogrammi nella decorazione parietale marmorea, graffiti su malta parietale e su marmo di rivestimento).

⁶⁴ La *Tabula* si ritiene una copia medioevale da originale del Tardo Impero che però attingeva a materiale e fondi del Basso Impero: K. Miller, *Die Peutingerische Tafel oder Weltkarte des Castorius* (Stuttgart 1916); E. Weber, *Tabula Peutingeriana* (Wien 1976); L. Bosio, *La Tabula Peutingeriana: una descrizione pittorica del mondo antico* (Citta di Castello 1983).

⁶⁵ Elenco degli itinerari più importanti, rielaborato attorno al 300 d. C., ma con riferimento a notizie ed alla situazione antecedente.

⁶⁶ L'Anonymus Geographus Ravennas è uno scrittore sconosciuto del VI secolo nel cui testo si ricalcano fonti molto più antiche; per un'analisi sintattica di queste fonti, per quanto riguarda l'Istria, cf. A. Gnirs, Das Gebiet der Halbinsel Istrien in der antiken Überlieferung, *Jahresberichte der Marine-Realschule in Pola* 1902.

⁶⁷ A. Giardina, Le due Italie, in: *Società romana e impero tardoantico* 1. Istituzioni, ceti, economie (Roma-Bari 1986) 3-22.

⁶⁸ Degrassi (nota 3) 54-60.

⁶⁹ Matijašić (nota 4) 99-100.

⁷⁰ Marušić (nota 60) 340; R. Matijašić, Alcune considerazioni sulle forme di insediamento rustico in Istria dal III al VI sec., *Atti Civ. Mus. St. Art. Quad.* 13, 2, 1983-1984, 236.

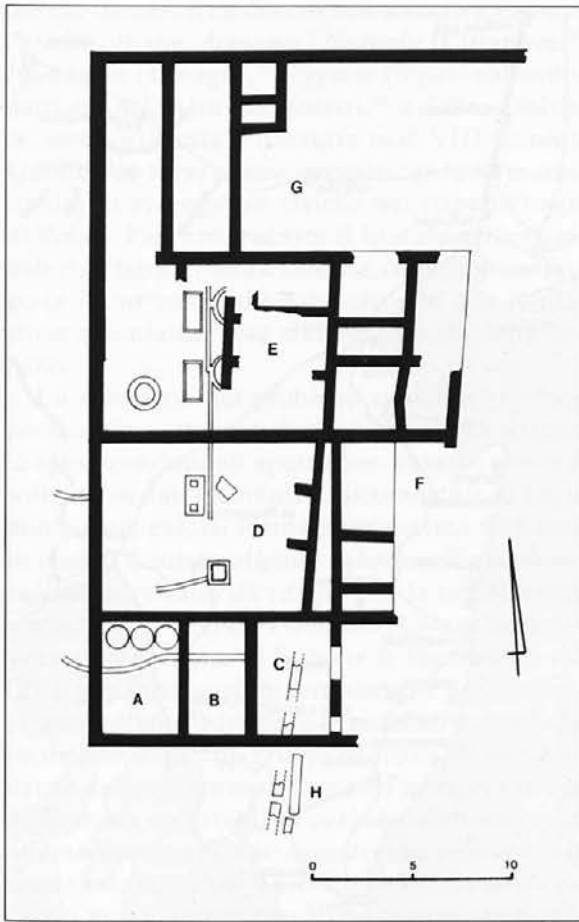

Fig. 3: Cervera Porto, pianta di parte della villa rustica romana con torchi (da Jurkić).

tura rurale nel periodo I-III secolo,⁷¹ possiamo notare che non ci sono chiari segni d'abbandono e di distruzione nei secoli IV e V. Venivano utilizzati tutti gli edifici abitativi e quelli produttivi, anche se ora in prevalenza per scopi economici ed in misura minore. E' questo il caso di Cervera, dove la fornace fu attiva soltanto fino alla seconda metà del I sec. d. C.; nel II secolo venne costruito un impianto per la produzione dell'olio

(fig. 3), e dopo un rifacimento del IV-V secolo, il complesso cadde improvvisamente in disuso alla fine del VI secolo.⁷² Simile doveva essere la situazione di Barbariga, Brioni (csd. Castrum), Sipar.⁷³

Dopo una prima fase dell'epoca tardoantica, di involuzione, abbandono delle terre, diminuzione della popolazione e della produzione agricola,⁷⁴ fase forse collocabile nel IV secolo, iniziava dal V secolo in Istria una seconda fase, durante la quale la penisola diveniva una zona di rifugio della popolazione delle regioni danubiane, in fuga dalle incursioni dei csd. barbari. Infatti, l'Istria è ben protetta da nord dalla catena montuosa dei Monti della Vena (Čičarija), da sud, est ed ovest dal mare, e questo l'ha resa, nei confronti dei primi gruppi di Barbari che non avevano ancora conquistato una padronanza sul mare, un pezzo di terra dove rifugiarsi ed iniziare una nuova vita.

Già nel IV secolo la situazione politica interna nello Stato romano era talmente cambiata che anche in regioni in precedenza senza difese si verificarono episodi bellici tra le opposte fazioni politiche e militari. In un primo periodo di tumulti doveva esistere a Centora presso Capodistria, nell'Istria Settentrionale, una postazione militare, a noi oggi nota da una serie di rinvenimenti di tesoretti, appartenuti ad un'unica cassa militare.⁷⁵ Il carattere militare del sito si può desumere, apparte le monete (originariamente alcune migliaia), sia dal toponimo di Centora (Čentur, Centuria) che dalla posizione del luogo, dominante sopra la strada che da Capodistria conduceva all'interno dell'Istria slovena.⁷⁶

Sin dall'epoca protostorica, l'importanza di Aquileia e di tutta la regione altoadriatica stava nella sua posizione di "cerniera" tra l'Italia, l'Illirico e le regioni danubiane. La via più battuta nella Tarda Antichità era forse quella tra Emona ed Aquileia, l'entrata in Italia, per i Barbari mitico centro

⁷¹ Jurkić (nota 51) 265-298; id. (nota 21 Lo sviluppo) 15-31; cf. pure B. Marušić (nota 60).

⁷² Jurkić (nota 51).

⁷³ Marušić (nota 60); Jurkić (nota 21 Lo sviluppo).

⁷⁴ C. R. Whittaker, *Agri deserti*, in: *La proprietà a Roma* (Roma-Bari 1980) 168; M. Verzar Bass, *Le trasformazioni agrarie tra Adriatico nord-orientale e Norico*, in: *Società romana e impero tardoantico* 3. *Le merci, gli insediamenti* (Roma-Bari) 1986, 683.

⁷⁴ G. Brusin, *Notiziario archeologico* (1935-1936), *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 47, 1935, 287; A. Jeločnik, *Čenturska zakladna najdba folisov Maksencija in tetrahije*, *Situla* 12, 1973, 1-224; A. Jeločnik, P. Kos, *Zakladna najdba Čentur - C*, *Situla* 23, 1983.

⁷⁵ B. Benussi, *Dalle annotazioni di Alberto Puschi per la Carta archeologica dell'Istria*, *Archeografo Triestino* 14, 1927, 243.

⁷⁶ Sui castellieri cf. il classico C. Marchesetti, *I castellieri della regione Giulia, Trieste* (1903 (rist.1981)) e tutta la bibliografia seguente, sintetizzata in P. Cassola Guida, *Le regioni dell'arco alpino orientale tra Età del Bronzo ed Età del Ferro*, in: *Italia, omnium terrarum parens* (Milano 1989) 621-650.

delle ricchezze del mondo e meta da conquistare. L'Istria, grazie alla sua posizione geografica, era in disparte, e perciò in un primo momento le vennero risparmiate incursioni e devastazioni dirette. Arrivarono, però numerosi i profughi: da Emona, da Celeia, Poetovio, ma probabilmente anche dal limes danubiano. Essi portarono ad una nuova fase di relativo sviluppo, naturalmente nell'ambito delle nuove possibilità sociali ed economiche.

Una diretta conseguenza di questo rilancio demografico ed economico, durante il V secolo appariva una specie di dicotomia nella tipologia insediativa, riconoscibile da una parte nella sopravvivenza delle agglomerazioni all'aperto, non fortificate, che si svilupparono dalle località rurali classiche del I-II secolo, e dall'altra parte nella comparsa di nuovi insediamenti, ben fortificati, sugli ex castelli protostorici.⁷⁷ E' particolarmente notevole il grande numero di questi abitati fortificati, con funzione di *refugia*, nella fascia costiera occidentale dell'Istria. Quelli lungo la costa si trovano il più delle volte su dei promontori o sugli scogli che successivamente venivano collegati alla terraferma, e sono situati quasi sempre vicino a grandi concentrazioni di località rurali.⁷⁸

Nell'interno, venivano scelti i punti meglio protetti e facilmente difendibili: non sorprende il fatto che questi punti così scelti siano stati in precedenza abitati protostorici. In linee generali, la loro poleogenesi è chiara (anche perchè nelle scienze storiche, ogni verità vale soltanto in linee generali⁷⁹). Nati nel periodo dal V al VII secolo come rifugi in caso di necessità per la popolazione circostante (fig. 4), si sono poco a poco trasformati in abitati urbani permanenti: innanzitutto quelli sulla costa, successivamente quelli, meno numerosi, nell'interno della penisola. Le città fortificate che si sono formate in quel periodo sono Rovigno, Orsera, Cittanova, Umago, Sipar, sulla costa slovena Isola e Pirano, nell'entroterra istriano Mon-

Fig. 4: Pianta dell'Istria e dell'Alto Adriatico in epoca tardoantica (da Marušić).

tona, S. Lorenzo del Pasenatico, Valle, Golzana, Momorano, Duecastelli, Pedena ed altri.⁸⁰

Nell'entroterra dell'Istria settentrionale sono di tale origine Buie e Grisignana, mentre Pingente e Rozzo erano abitate in continuazione durante tutta l'epoca romana.⁸¹ Spicca il fatto che lungo la costa degli agri delle colonie di Pola e di Parentium si siano formati soltanto Ruginium⁸² e Ursaria,⁸³ mentre a nord del fiume Quieto, dove non c'erano colonie romane, si siano formati tre abi-

⁷⁷ Matijašić (nota 70) 236-237.

⁷⁸ F. Braudel, *Una lezione di storia* (Torino 1988) 14.

⁷⁹ Matijašić (nota 70) 236-237.

⁸⁰ Sono ambedue prive di testimonianze archeologiche dirette sulla continuità della vita, ma l'abbondanza di siti rurali nei territori delle due cittadine non lascia dubbi.

⁸¹ V. Jurkić Girardi, Monumenti romani sul territorio di Pingente e di Rozzo, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 8, 1977-1978, 7-38, con la bibliografia precedente.

⁸² La prima menzione di Rovigno vi è nell'Anonimo ravennate nel VI sec.: Ruginio seu Ruigno; per l'urbanistica cf. B. Tadić, *Rovinj, razvoj naselja*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti 3 (Zagreb 1982).

⁸³ M. Mirabella Roberti, La sede paleocristiana di Orsera, *Annali triestini*, Università di Trieste 15, 1-2, 1944, 31-102; cf. pure id., La sede paelocristina di Orsera, *Atti dell'Istituto Veneto di scienze, lettere ed arti* 1944, 509-541 e la ristampa in *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 27-28, 1979-1980, 33-61; B. Marušić, Slavensko avarski napadi na Istru u svjetlu arheološke grade, *Peristil* 2, 1957, 65-69.

tati che durante il medio evo mantennero le caratteristiche urbane: *Aemonia* / *Neapolis* (Cittanova,⁸⁴ *Humagum* (Umago),⁸⁵ *Sipparis* (Sipar, abbandonato già nell'Alto Medioevo),⁸⁶ e *Silbio* (Salvo-re, non fortificata e distrutta nell' VIII secolo). Questo può forse essere spiegato con la forte continuità di prerogative civiche nei rispettivi agri di Pola e Parenzo, mentre il litorale settentrionale dell'Istria croata e slovena, contribuito a Tergeste in un secondo tempo rispetto alla fondazione colonaria,⁸⁷ era meno legato al centro urbano.

La soluzione dei problemi riguardanti i rapporti socio-economici degli abitati fortificati con le agglomerazioni all'aperto può basarsi, per ora, soltanto su dati incompleti. Sicuramente in Istria non poteva essersi formato un sistema fortificato come i *Claustra Alpium Iuliarum*,⁸⁸ ma alcuni castella servivano da rifugio per la popolazione circostante.⁸⁹ Mentre i *Claustra Alpium Iuliarum* avevano il compito di fermare le invasioni verso l'Italia, le fortificazioni tardoantiche istriane servivano soltanto a fermare le possibili sporadiche incursioni di piccoli gruppi bellicosi. Nuove tendenze nella comprensione e nell'interpretazione della storia culturale del periodo tardoantico ed altomedievale cercano oggi di ridimensionare la situazione dei secoli IV e V, nel senso che gli invasori non erano numerosi: si trattava perlopiù di piccoli gruppi che di notte uscivano dai boschi dove di giorno stavano nascosti. Le loro scorre-

rie, spesso notturne, non provocarono di per sé il collasso completo del sistema, così che l'agricoltura era tutto, fuorché distrutta. Si trattava certamente di un certo declino delle quantità di derrate alimentari prodotte, veniva coltivato solo quello che serviva al fabbisogno locale.

Alcuni casi tipici di continuità della vita tra Antichità classica ed Alto Medioevo, in alcune località dell'Istria, sono ben noti dai lavori del compianto Branko Marušić:⁹⁰ la sua casistica si è fermata, però, poco dopo il 1975, avendo pubblicato dopo quell'anno soltanto pochi dati aggiuntivi sulla Tarda Antichità, che era soltanto uno dei suoi campi d'interesse. Dopo quella data, egli ha pubblicato i risultati dei suoi scavi a Barbana,⁹¹ a Betika⁹² e a Nesazio,⁹³ anche se pure questi scavi erano precedenti al 1975, ma anche tre collezioni di dati miscelanei sul periodo tardoantico e altomedievale.⁹⁴

Nel 1975 iniziava lo scavo "sistematico" del esd. "CASTRUM" di Brioni (fig. 5),⁹⁵ una località nota già dall'inizio del secolo, e tastata dal Gnirs, dal Mirabella Roberti e dal Mlakar.⁹⁶ È venuto alla luce forse il sito più importante per la conoscenza del passaggio tra Antichità Classica e Tardoantico. Sui resti di una villa rustica in Val Madonna (Porto Buon), sorta forse già nel I sec. a. C., e tipica, nel suo schema a cortile centrale e le tre ali che lo circondano lasciando libero il lato al mare,⁹⁷ e sorta alla fine del V - inizio del VI secolo, un

⁸⁴ L. Parentin, *Cittanova d'Istria* (Trieste 1974); B. Marušić, Il castello di Neapolis - Novas alla luce delle fonti archeologiche, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 19, 1988-1989, 9-42.

⁸⁵ A. Benedetti, *Umago d'Istria nei secoli* (Trieste 1970).

⁸⁶ Marušić (nota 60) 338-339.

⁸⁷ A. Starac, Pitanje istočne granice Cisalpinske Galije i odnos općina Tergeste i Egida, *Hist. Arch.* 24-25, 1993-1994, 5-37.

⁸⁸ J. Šašel et. al., *Claustra Alpium Iuliarum* 1. *Fontes*, Kat. in monogr. 5, 1971.

⁸⁹ Marušić (nota 60) 343.

⁹⁰ Marušić (nota 83); id. (nota 60); id., *Istra u ranom srednjem vijeku*, Kulturno - povjesni spomenici Istre 3 (1960); id., Djelatnost srednjovjekovnog odjela Arheološkog muzeja Istre u Puli 1956-1958, *Starohrv. pros.* 8-9, 1956-1958, 245-260; id., Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvigrad, *Hist. Arch.* 1, 2, 1970, 27-52; id., Crkva Sv. Sofije u Dvogradu, *Hist. Arch.* 2, 2, 1971, 7-90.

⁹¹ B. Marušić, Il tramonto del periodo antico ai confini orientali dell'agro polese, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 14, 1984, 25-53.

⁹² B. Marušić, J. Šašel, De la cella trichora au complexe monastique de St. Andre a Betika entre Pula et Rovinj, *Arh. vest.* 37, 1986, 307-342.

⁹³ B. Marušić, Il tramonto della civiltà romano-bizantina nel castello di Nesazio, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 18, 1987-1988, 23-66, cf. anche id., Prilog poznavanju kasnoantičkog Nezakcija, *Starohrv. pros.* 16, 1986, 51-76.

⁹⁴ B. Marušić, Varia archaeologica prima, *Hist. Arch.* 11-12, 1980-1981, 31-66; id., Varia archaeologica secunda, Miscellanea archaeologica Parentina Mediae Aetatis, Osservazioni su alcune località archeologiche altomedievale del Parentino, *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 16, 1986, 71-93; id., Varia archaeologica secunda, *Hist. Arch.* 13-14, 1982-1983, 33-84.

⁹⁵ Š. Mlakar, Fortifikacijska arhitektura na otoku Brioni, "Bizantski kastrum", *Hist. Arch.* 6-7, 1975-1976, 10-34.

⁹⁶ A. Gnirs, Eine Skizze der kulturhistorischen Entwicklung Brionis. Brioniführer (Wien 1909); M. Mirabella Roberti, Notiziario archeologico, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 47, 1937, 293; Š. Mlakar, Muzejsko-konzervatorski radovi na otočju Brioni, *Muzeji* 11-12, 1956-1957.

⁹⁷ Cf. la pianta in Lj. Širec, Srednjovjekovna keramika iz cisterne kastruma na otoku Brioni, *Hist. Arch.* 15-16, 1985, 105.

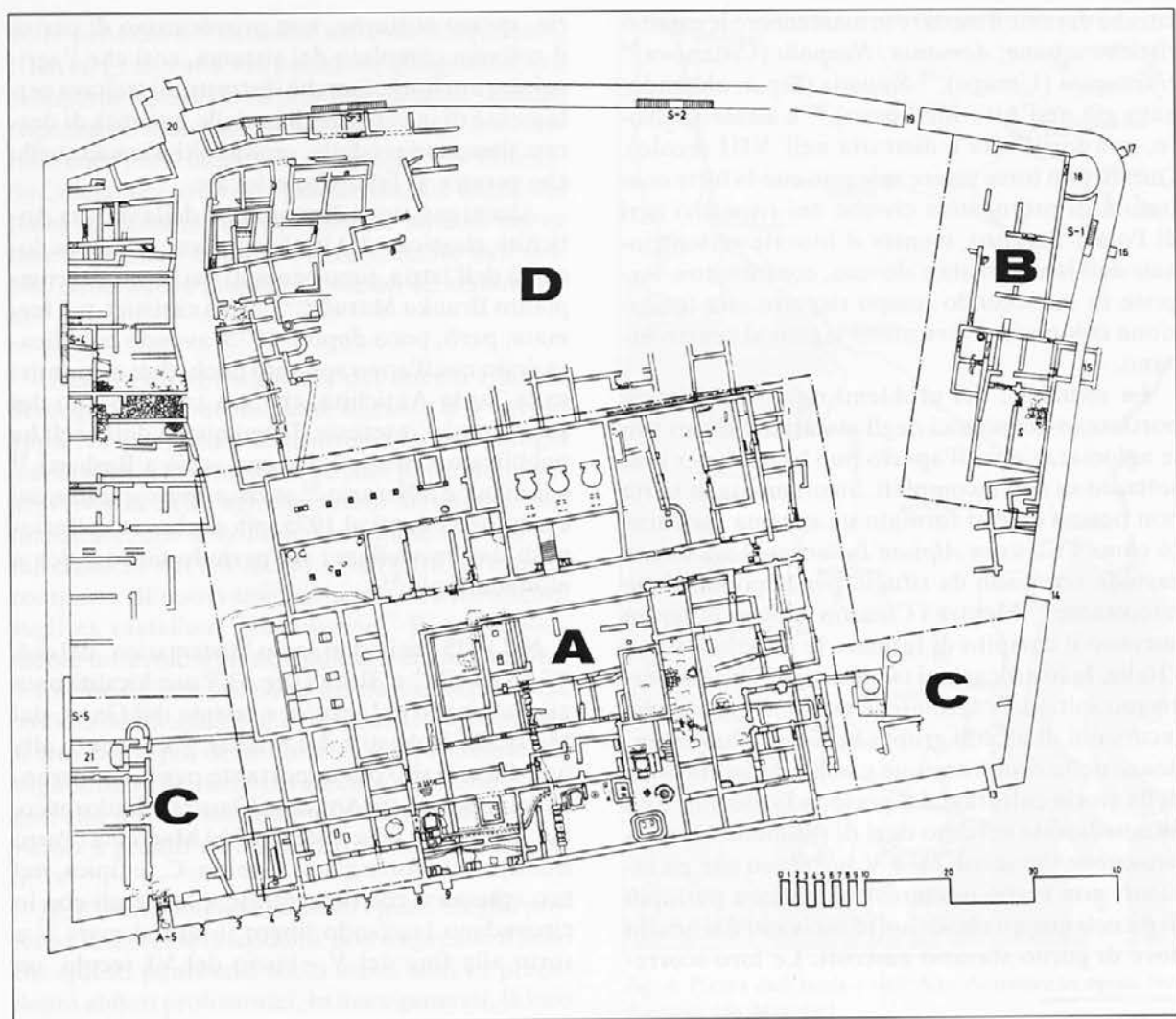

Fig. 5: Brioni, pianta del csd. Castrum in Val Madonna: A - il nucleo della villa rustica romana, B - l'area dell'angolo meridionale, C - nuove costruzioni tardoantiche, D - area di costruzioni altomedievali (da Mlakar).

abitato fortificato che ha continuato a vivere fino al XV-XVI secolo.

Già l'edificio classico, probabilmente ampliato e mutato nella disposizione dei vani durante i primi tre secoli d. C., aveva una funzione esplicitamente produttiva, con due gruppi di tre torchi, per il vino e l'olio nell'ala rispettivamente orientale e settentrionale. Era questo uno degli edifici noti anche da altre località sia a Brioni (Monte Collisi)⁹⁸ che sulla terraferma (Velika Šaraja, forse anche Barbariga).⁹⁹ I due rispettivi magazzini con i *dolia*, la cisterna per l'acqua potabile e

quella da usare nel processo dell'estrazione dell'olio d'oliva, tutto inquadra la villa classica di Val Madonna nell'ambito dell'economia istriana dei primi tre secoli dell'Impero.

La stratificazione architettonica ed il materiale archeologico trovato durante gli scavi, non sono stati ancora, purtroppo, studiati a fondo.¹⁰⁰ I risultanti quesiti aperti sono di conseguenza ancora molti. Secondo quelli che si sono finora occupati del problema del csd. Castrum di Brioni, la villa classica era in piena attività fino alla metà del II secolo, dopodiché venne gradualmente ab-

⁹⁸ A. Gnirs, Istrische Beispiele für Formen der antik-römischen Villa Rustica, *Jb. Archde* 2, 1908, 134-137.

⁹⁹ Per quanto riguarda la villa di Velika Šaraja presso Peroj, indagata dal Mlakar, cf. M. Suić, *Antički grad na istočnom Jadranu* (Zagreb 1976) 221; R. Matijašić (nota 4) 55; per Barbariga cf. id., *Roman Rural Architecture on the Territory of Colonia Iulia Pola*, *Amer. Jour. Arch.* 86, 1, 1982, 58, ma anche B. Marušić (nota 60) 340.

¹⁰⁰ Con l'eccezione di qualche studio parziale, cf. Širec (nota 97).

bandonata.¹⁰¹ La stessa sorte sarebbe toccata al complesso di Val Catena e a quello di Monte Collisi.

Però, forse già agli inizi del IV secolo la vita in Val Madonna potrebbe esser stata ricostituita, poichè si era sempre più in cerca di posti sicuri e facilmente difendibili. Non molto tempo dopo, il nuovo abitato, questa volta costituito da gruppi di piccoli vani irregolari, probabilmente casupole errette da piccoli nuclei familiari senza aver in mente uno schema di sviluppo urbanistico, venne cinto di muraglie.¹⁰² Queste sono molto solide dai tre lati verso l'interno, con torri angolari e scale d'accesso ogni 40 m circa, ma praticamente non esistenti dal lato del mare. Gli abitanti si sentivano probabilmente sicuri, sapendo che gli eventuali invasori non avevano la padronanza sull'Adriatico. Da questo lato però, il muro era stato reso più solido da contrafforti in un secondo momento, quando forse la situazione militare sul mare era cambiata.

Erano tre le entrate dal lato di terra: tutte ben protette e molto strette: anche i traffici probabilmente si svolgevano dal mare. Si può intuire una rudimentale griglia delle vie, irregolari e strette, in particolare nel settore settentrionale, cioè anche una forte attività edilizia durante diversi secoli, nonchè la concentrazione, per una qualche ragione a noi per ora sconosciuta, di piccoli impianti produttivi per l'olio e vino lungo il lato del mare. I torchi rinvenuti sono 3-4, tutti del tipo noto anche da altre località tardoantiche:¹⁰³ molto semplici e ad uso familiare. Non si tratta più di una produzione massiccia, ma di impianti che soppravvivano soltanto alle necessità dell'abitato.

Per quanto riguarda il materiale archeologico minuto, la ceramica, si può osservare che in una fase si osserva la presenza massiccia, ma non esagerata, della terra sigillata aretina, la prima, in ordine cronologico, classe di materiali che data l'inizio della villa alla fine del I sec. a. C. Manca, invece, quasi completamente la produzione ceramica antecedente, del II e del I sec. a. C.

Sono poi quasi incredibilmente enormi le quantità di frammenti di ceramica industriale utilitaria, la cosidd. terra sigillata chiara, che appare nel I/II se-

colo d. C., e dura fino al VI/VII secolo. L'analisi di questi materiali, tuttora in corso, ci fornirà, lo speriamo, delle risposte ai problemi di continuità diretta tra la villa e l'abitato fortificato; oppure ci suggerirà l'ipotesi di una fase di iato, interruzione della vita in questa località sulla costa occidentale e ben protetta delle isole di Brioni. Riguardo a questa località, non possiamo trascurare di accentuare un'altro particolare scaturito dalle ricerche recenti: si tratta del nome convenzionale di "Castrum bizantino" conferitogli dal Gnirs all'inizio del secolo¹⁰⁴ in base a modesti saggi stratigrafici. Invece, non appare con certezza nessun elemento che ci possa far pensare ad un campo militare (castrum). Si tratta, bensì, di un'abitato civile, sorto come rifugio in riva al mare su un'isola al largo dell'Istria, e sopravvissuto per diversi secoli anche nell'Alto Medioevo.¹⁰⁵

Ci resta di soffermarci molto brevemente su alcuni ulteriori esempi di riutilizzo di edifici classici nella Tarda Antichità. In un vano delle terme urbane di Nesazio (Vizače - Altura) a 12 km da Pola sono stati trovati i resti di torchi per olio o vino.¹⁰⁶ Le parti in pietra sono state ottenute da blocchi di riuso: la grande *area* ha il solco parallelo ai quattro lati ed un beccuccio per il defluire del liquido estratto. Nell'angolo opposto del vano vi è il *lapis pedicinus*, che serviva da ancoraggio dell'argano per la spremitura. Vi è pure un paio di ortostati, che nella meccanica dei torchi tardoantichi (noti da Brioni, da Salona ed altri rinvenimenti Adriatici) facevano parte del sistema di pressione dell'asse centrale.¹⁰⁷

La basilica paleocristiana di Orsera, usata in un secondo tempo per un'impianto di spremitura per olive - uva, e molto nota: scavata nel 1935,¹⁰⁸ meriterebbe, però una ricerca di revisione, non solo per una sistemazione definitiva dei resti, oggi coperti dalla vegetazione. Nell'angolo settentrionale della chiesetta (a pianta quadrata, di 9,30 x 15,20 m, con un'abside poligonale) si sono trovati i resti di un torchio. Il *lapis pedicinus* è stato ottenuto da una soglia, mentre l'*area* era molto rovinata, ma comunque non molto grande, con solco e

¹⁰¹ Mlakar (nota 95) 39.

¹⁰² Mlakar (nota 95) 40-41.

¹⁰³ Matijašić (nota 14) 247-261.

¹⁰⁴ Gnirs (nota 96).

¹⁰⁵ M. Suić, Cissa Pullaria - Baphium Cissense - Episcopus Cessensis, *Arh. rad. raspr.* 10, 1987, 185-219; B. Marušić, Še o istrski Kisi (Cissa) in kesenskem škofu (Episcopus Cessensis), *Arh. vest.* 41, 1990, 403-430.

¹⁰⁶ A. Puschi, Edifici antichi scoperti a Nesazio, scavi degli anni 1904 e 1905, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 22, 1905, 278-279.

¹⁰⁷ Puschi (nota 106) 279, fig. 3.

¹⁰⁸ Mirabella Roberti (nota 83) 9-10.

becuccio. Sotto l'area vi era un recipiente per la raccolta del fluido estratto, nel quale sono stati trovati resti di noccioli carbonizzati di olive, segno inconfondibile di una produzione d'olio.¹⁰⁹

Secondo il Mirabella Roberti, autore degli scavi, la cronologia sarebbe la seguente:

1. costruzione di una villa rustica nel I secolo: di questa si sono conservati resti di un mosaico ed elementi d'un ipocausto sotto l'abside della chiesetta,

2. costruzione di un primo edificio di culto di pianta quadrata, nell' terzo quarto del IV secolo,

3. costruzione dell'abside e narcece nel V secolo,

4. distruzione della chiesa nella seconda metà del VI secolo, forse durante la guerra gotica,

5. riutilizzo del vano per la sistemazione di un torchio nel VII secolo.

Il Marušić ha creduto di poter spostare la distruzione all'inizio del VII secolo, nell'epoca delle incursioni avaro-slave,¹¹⁰ cosa non impossibile, ma comunque il riutilizzo e la dissacrazione andrebbero collocati nel VI-VII secolo, poichè è difficile dubitare di questa sequenza cronologica, almeno in ordine relativo.

I *horrea* tardoantichi dovrebbero rappresentare un capitolo a parte delle testimonianze archeologiche dell'Istria di quel periodo. E' certamente da menzionare l'edificio quadrangolare di Sorna, con lesene su tutti i muri esterni, e con due vani aggiunti vicino all'angolo settentrionale: ipotizzata una funzione sacrale, non è da escludere, per l'aspetto dell'edificio, il suo uso per magazzino. L'edificio si trova sopra i resti di una grande e lussuosa villa romana, evidentemente abbandonata all'epoca della costruzione dell'ipotetico *horreum*.¹¹¹ Lungo l'asse maggiore dell'edificio si trovano resti di due pilastri che sostenevano il tetto e dividevano in due navate il vano.

Il Šonje l'ha voluto identificare con la chiesa di S. Pietro, menzionata dall'Amoroso all'inizio del secolo.¹¹² Purtroppo, le due piante degli edifici, di Amoroso e di Mlakar¹¹³ non hanno niente in comune. L'ipotesi che si trattasse di un magazzino tardoantico del V secolo, è stata avanzata dal Marušić e ripresa dal Mlakar.¹¹⁴

Un'altro edificio, molto simile, è stato scoperto dal Degrassi nei pressi di Orsera nel 1928:¹¹⁵ prendendo in considerazione la forma dell'edificio (65 x 28 m), lo spessore dei muri (89 cm), le lesene / contrafforti esterni, organizzazione dello spazio interno (presenza di pilastri lungo l'asse maggiore), si tratta sicuramente di un *horreum*, magazzino per derrate alimentari del periodo tardoantico.¹¹⁶

Infine, Branko Marušić ha trovato un terzo simile edificio dalle stesse caratteristiche, nel villaggio di Roma sotto Rozzo, nell'Istria settentrionale,¹¹⁷ nell'ambito di un saggio di scavo della capella di S. Mauro, parte del abitato classico e tardoantico. Non avendolo scavato nell'intera superficie, non ne conosciamo tutte le dimensioni. Il magazzino di Sorna ha una superficie di 216 m², mentre quello di Orsera è molto più grande con 1170 m². Interessante notare, però, che gli esempi di *horrea* riguardano il contesto extraurbano, mentre per quanto riguarda le città, non abbiamo dati simili.

La presenza di questi magazzini tardoantichi riflette, in un senso, la stabilità dell'economia dell'Istria nel periodo. La prosperità della penisola non era, cioè, messa in grave pericolo, grazie anche alla relativa isolazione del territorio dal continente a nord. Ancora nel VI secolo l'Istria viene citata nelle fonti (Cass. Var. 12, 22-24)¹¹⁸ come regione prospera e fertile, importante per la produzione agricola di tutto l'Alto Adriatico.

Scrivendo agli *provincialibus Histriae* attorno al 538, Cassiodoro, prefetto del pretorio del re dei Goti a Ravenna, loda la costa istriana con i

¹⁰⁹ Mirabella Roberti (nota 83) 9-11.

¹¹⁰ Marušić (nota 83) 67.

¹¹¹ A. Šonje, *Crkvena arhitektura zapadne Istre, Područje porečke biskupije od IV. do XVI. stoljeća* (Zagreb-Pazin 1982) 46.

¹¹² A. Amoroso, Villa romana a S. Pietro in Sorna, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 24, 1908, 340-346; V. Jurčić, Građevinski kontinuitet rimskih gospodarskih vila u zapadnoj Istri od antike do bizantskog doba, *Histria historica* 4, 2, 1981, 90.

¹¹³ Š. Mlakar, Rimski građevinski kompleksi i interijeri rimskih vila na Poreštini, *Zbor. Porešt.* 2, 1987, 61.

¹¹⁴ Marušić (nota 60) 340; Mlakar (nota 113) 63.

¹¹⁵ A. Degrassi, Notiziario archeologico (1928), *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 40, 1928, 400; Mirabella Roberti (nota 83) 32.

¹¹⁶ G. Bovini, *Le antichità cristiane della fascia costiera istriana da Parenzo a Pola* (Bologna 1974) 117.

¹¹⁷ B. Marušić, Arheološko istraživanje u Rimu kod Roča, *Buzetski zbornik* 5, 1981, 150-151; id., Istraživanje arheološkog nalazišta Rim kod Roča, in: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju*, Izd. Hrv. arh. dr. 11, 2 (1986) 238-240.

¹¹⁸ R. Matijašić, Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Var. XII, 22,23,24), *Zgod. čas.* 42, 3, 1988, 363-371.

molti grandiosi edifici (*praetoria*), comparandoli ad una collana di perle, e "*hinc appareat, qualia fuerint illius provinciae maiorum iudicia, quam tantis fabricis constat ornatam*". Anche se queste definizioni possono esser considerate parte del linguaggio diplomatico, usato anche a scopi fiscali (per poter dagli stessi abitanti dell'Istria esigere un tributo maggiore in vino, olio e grano,¹¹⁹ è chiaro che il prefetto del pretorio era ben consapevole dell'esistenza, lungo la costa dell'Istria di molte edifici, costruiti dai *maiores*. Ma gli edifici, la tradizione di un'antico splendore, ma forse anche i resti dell'antico splendore, esistevano ancora nel VI secolo.

La vita economica di questo periodo rappresenta, in ogni caso, la continuazione della situazione precedente, senza grandi mutamenti, però con segni di recessione. Anche se, secondo il Marušić, appena nel VII-VIII secolo possiamo parlare con sicurezza dell'elemento militare nei castelli,¹²⁰ l'inizio dell'organizzazione militare ben nota per l'Istria bizantina deve collocarsi già nel V secolo. Proprio questo periodo, il V-VI secolo, è cruciale per il comprendimento dello sviluppo dell'Istria nell'Alto Medioevo, periodo che ha influito poi su tutta la storia seguente.

Nell'quadro insediativo dell'Istria al passaggio dal periodo tardoantico al Alto Medioevo¹²¹ dobbiamo inserire i risultati degli studi sulla toponomastica prediale.¹²² Il loro numero è maggiore nel territorio di Pola, soprattutto nelle immediate vicinanze della città, e diminuisce notevolmente nel parentino, dove tali toponimi sono poco numerosi (Barbana, Faiban, Marzana - Marčana, Muntajana, Antignana - Tinjan, Visignano - Višnjana); si deve supporre l'influsso combinato due fattori:¹²³ la differente situazione dei rapporti di proprietà della terra in epoca romana (prevalen-

za di grandi tenute e di proprietà imperiali), ed uno sviluppo alquanto differente nel periodo medioevale. La seconda onda migratoria dei Croati ha invaso il parentino in modo più massiccio: lo testimonia la *Via Sclavonica*, la "strada degli Slavi", che collega *Castrum Pisinum* con Parenzo.¹²⁴ I toponimi prediali sono sopravvissuti nei nomi degli abitati più importanti, il che ci indica la persistenza e la continuità della vita, anche se in grado minore che nell'agro polese.

Un'altro elemento della continuità della vita negli agri sono le chiesette, per lo più capelle di piccole dimensioni,¹²⁵ che, sparse oggi negli abbandonati campi del Parentino e del Polese,¹²⁶ testimoniano un'ininterrotto filo di vita nelle stesse località dall'epoca romana al Medioevo. La maggior parte di questi edifici presenta elementi romani, gotici, ma un numero notevole è di sicura datazione preromanica.¹²⁷ Il dossier delle chiese medioevali con probabile o sicura fase altomedievale comprende p. es. le chiese di S. Michele di Bagnole, S. Giacomo in Porto Colone, San Paolo nell'omonimo golfo a sud di Rovigno, S. Fosca presso Peroi, S. Maria Piccola presso Valle ecc.¹²⁸ Nella villa romana di Cervera Porto presso Parenzo, non è impossibile pensare ad un edificio ecclesiastico paleocristiano riguardo alla presenza dell'abside con quattro contraforti esterni e i resti della base dei plutei. I vani adiacenti hanno dato del materiale databile tra il IV ed il VI secolo.¹²⁹

Sono noti, nelle province occidentali europee dell'Impero, casi di località dove è avvenuto l'utilizzo delle rovine di edifici romani per sepolture medioevali.¹³⁰ Mentre questo fenomeno in Istria settentrionale appare già nel periodo tardoantico (Catoro e Zambratia - tombe tardoantiche), le necropoli appaiono anche vicino alla chiesetta di S. Eliseo a Fasana (tombe scolpite nella roccia) e a

¹¹⁹ Matijašić (nota 118) 365.

¹²⁰ Marušić (nota 60) 346.

¹²¹ Matijašić (nota 70) 231-243.

¹²² Cf. sopra, note 33-40.

¹²³ Sulle possibili ragioni di questa dicotomia cf. Matijašić (nota 35) 128.

¹²⁴ Šonje (nota 45) 41-51; Marušić (nota 90 *Istra u ranom*) 22-27.

¹²⁵ Su situazioni simili in Dalmazia cf. M. Zaninović, *The Economy of Roman Dalmatia*, ANRW II, 6, 1977, 786; Ž. Rapanić, *Prilog proučavanju kontinuiteta naseljenosti u salonitanskom ageru u ranom srednjem vijeku*, *Vjes. arh. hist. dalm.* 74, 1980, 189-195.

¹²⁶ Šonje (nota 111).

¹²⁷ B. Marušić, *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidom*, *Hist. Arch.* 5, 1-2, 1974, 44-65 (ristampato in versione italiana in *Atti del Centro di ricerche storiche di Rovigno* 8, 1978, 41-185).

¹²⁸ Šonje (nota 111); Marušić (nota 127); D. Rismondo, *La primitiva chiesa di S. Michele di Bagnole presso Dignano*, *Atti Mem. Soc. Istr. Arch. St. Pat.* 24, 1908, 352-373.

¹²⁹ Jurkić (nota 51) 282-283.

¹³⁰ Percival (nota32) 181-199.

S. Giacomo a Colonne (tomba tardoantica in riva al mare).¹³¹

Si pone infine la domanda come sintetizzare tutti questi elementi sparsi che senza dubbio parlano della continuità della vita sul territorio degli agri delle colonie di Pola e Parentium. La fortificazione di alcuni punti cruciali nel tardo Impero, la sopravvivenza dei toponimi prediali, la

sopravvivenza delle chiesette costruite sui ruderi romani - tutto ciò può rappresentare un insieme di dati che ci illustrano la continuità della vita e l'occupazione del territorio dell'Istria meridionale e quella occidentale dal periodo della romanità classica (I-III secolo) fino al Medioevo, cioè fino ai grandi cambiamenti demografici del XIV-XVI secolo.

Dr. Robert Matijašić
Pedagoški fakultet u Puli
Medulinska 2
HR-52000 Pula

¹³¹ B. Marušić, Kratak doprinos proučavanju kontinuiteta između kasne antike i ranog srednjeg vijeka te poznavanju ravenatske arhitekture i ranosrednjovjekovnih grobova u južnoj Istri, *Jadr. zbor.* 3, 1958, 331-351; id (nota 94) 37-39.

Northwestern Croatia in the Late Roman Period

Vladimir SOKOL

To Professor Milan Prelog, under whose guidance I studied.

Izvleček

V članku avtor predstavlja arheološko problematiko na območju, ki je v večjem delu pripadalo provinci Saviji. Analizira čas začetka velike krize po smrti cesarjev Valentinijana in Valensa, ko so se tu začeli nepovratni procesi zatona antike, za razliko od zgodnejšega obdobja, ko je cesarstvo vedno znova našlo moči za svojo obnovo. Predstavljeni so strnjeni izsledki raziskovanj obravnavanega področja, posebej mest, ki potrjujejo zgodovinske virove od znanega teksta sv. Hieronima o pustošenjih celotne Panonije dalje. To situacijo spremlja tudi stanje v podeželski arhitekturi. Takrat je prišlo do obnove ali izgradnje povsem novih višinskih utrd na več mestih. V tem smislu so posebno pomembne najdbe z utrdbe na Kuzelinu, kjer so odkrili več prazgodovinskih in antičnih slojev, od katerih je najbogatejši prav sloj iz časa okoli leta 400. Avtor predstavlja tudi pregled osnovnih cestnih povezav, ki so deloma znane itinerarske ceste ter geografijo, v katero se vključujejo najdišča pomembnih naselij, nekropol, središča proizvodnje "artes minores" in drugo. Redke zgodnjekrščanske najdbe, dve(?) škofiji znani iz zgodovinskih virov, je vse kar vemo o krščanstvu tega obdobja.

The area of northwestern Croatia largely corresponds to the territory of the late Roman province of Pannonia Savia, established by the administrative reforms of the emperor Diocletian (*Fig. 1*). This administrative system remained in place up the Migration Period and the devastation ensuing from it, followed by a certain revival at the beginning of the 5th century. This survey could start with the events prompting the burial of a coin hoard near Lupoglav, to the east of Zagreb, dated to 375 AD by the latest coin types (Dukat, Mirnik 1978, 201, 205). The deposition was caused by Germanic pressures that increased up to 378 and resulted in the death of Emperor Valens at

Abstract

This article surveys various archaeological problems in an area which was for the most part encompassed within the Roman province of Savia. The period of the major crisis beginning after the death of the Emperors Valentinian and Valens is analyzed. Irreversible processes of decline then began in this region, in contrast to earlier times when the Empire had always found strength for renewal. The results of the study of the given area, and particularly its major urbanized entities, confirm data in historical sources, such as St Jerome's famous letter about the suffering throughout Pannonia as well as later texts. Such circumstances were reflected in the rural architecture of villae rusticae. Elevated fortifications or castra were either renovated or newly erected in this period as several sites. Finds from the fortification at the hill of Kuzelin are particularly important in this context. Several prehistoric and classical strata were discovered at this site, the one with most abundant finds being the stratum dated to ca. 400 AD. The article also contains a survey of the basic communication routes, some of which are cited itinerary routes, as well as related geographical features that contain sites of important settlements, cemeteries, production centers of "artes minores", etc. The current knowledge of Christianity in this period is limited to rare early Christian finds, and the two (?) bishoprics known from historical sources.

Hadrianapolis, an event denoting the beginning of the migrations of various Germanic peoples. It destabilized the entire area, as was vividly described by St Jerome in his famous letter: "It has been twenty years and more now that Roman blood has been shed every day from Constantinople to the Julian Alps. Goths, Sarmatians, Quadi, Alans, Huns, Vandals, and Marcomanni devastate, raid, and plunder Scythia, Thrace, Macedonia, Dardania, Dacia, Thessaly, Achaia, Epyrus, Dalmatia, and all Pannonia" (Jeronim 1990, 139).

This crisis was to be most harshly felt by the large urban agglomerations on the territory of Savia with their highly developed economic, cultural and

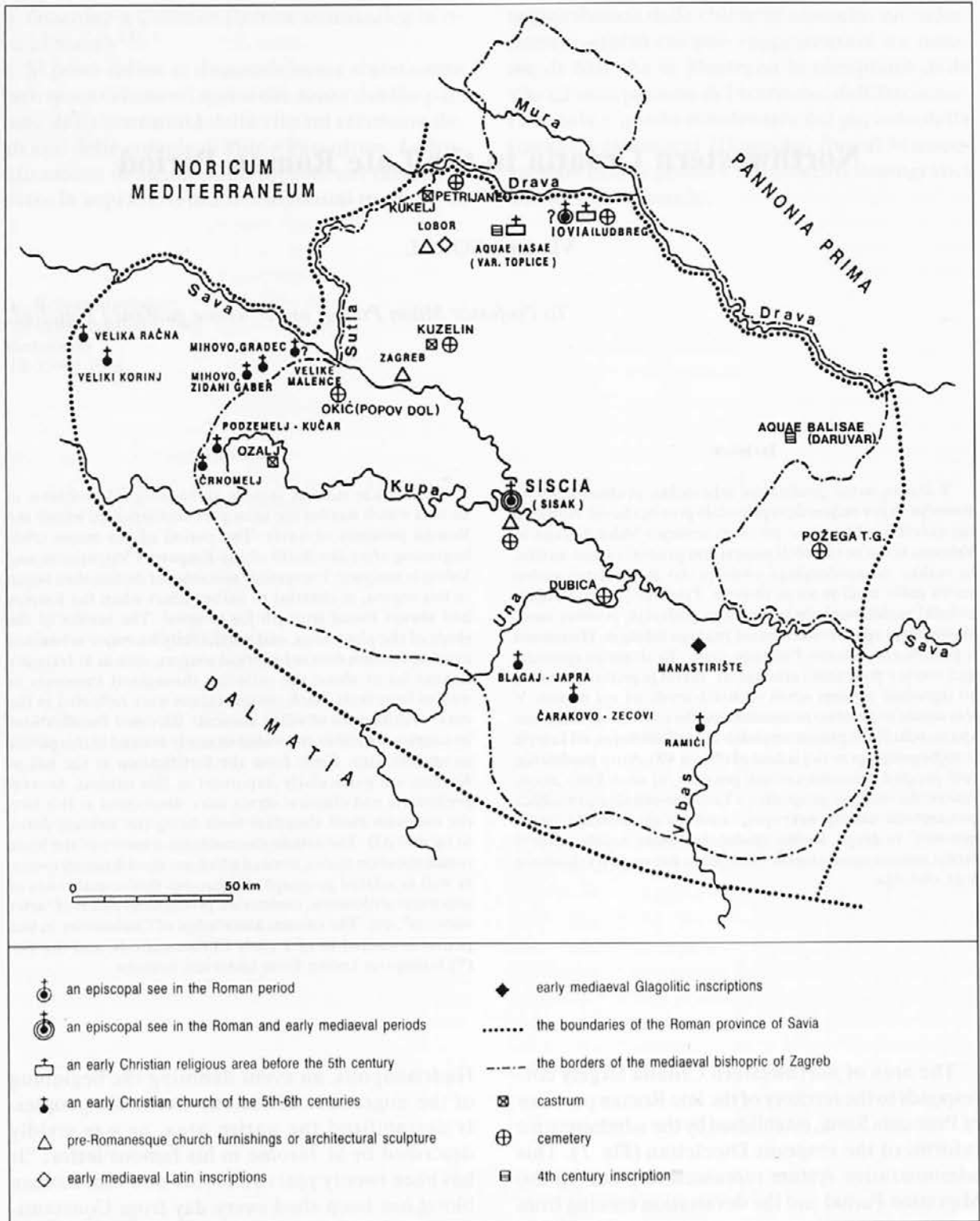

Fig. 1: The Roman Province of Savia in the Early Christian and Early Mediaeval Periods.

religious life. The urbanized settlements of *Siscia*-Sisak, *Andautonia*-Ščitarjevo, *Aquae Iasae*-Varaždinske Toplice, *Iovia*-Ludbreg, *Aquae Vivae*-Petrijanec and, to the north, *Halicanum*-Martin na Muri have all been studied to a greater or lesser

extent. *Aquae Balisae*-Daruvár (Szabo 1934, 82) is known for fragments of Capitoline bronze sculpture and a defensive wall, while *Pirri-Komin* near Zelina is known for monumental elements of grave architecture, settlement pottery, and coins from

the 1st to 4th centuries (Gorenc 1986). Other settlements known from various Roman sources have not yet been sufficiently researched to allow their situation in this period of the Roman state to be established with certainty.

In the last quarter of the 4th century, after the sudden death of the Emperor Valentinian in 375 on the northern frontier to the east of present-day Bratislava, developments occurred which, in contrast to the preceding period, showed signs of irrevocable changes. These events appear to have been particularly drastic between the Sava and Drava Rivers. In the entire region stretching from Andautonia on the south bank of the Sava River, to Aquae Iasae and Iovia near the Drava River, and to the larger villae rusticae such as the one at Moravče near Sesvete-Zagreb, where the last coin found was of the Emperor Valens (Sokol 1986, 122), coin finds cease at the end of the 4th century and are followed by strata of ruins and burning, and even distinct cemeteries (?) in central areas, such as at Iovia (Vikić 1983-1984, 162) (Fig. 1). These urban entities were not renewed, although in previous centuries they had been destroyed and renovated several times, as shown by inscriptions from Varaždinske Toplice (Gorenc, Vikić 1973, 13,15,19). During the reign of Emperor Theodosius, the mint in Sisak ceased working, in which coins had been minted for two centuries in several established officinae (Šipuš 1985, 80). According to the latest analyses, only one officina seemingly resumed minting in the 5th century, and specifically in the year 408 (Šipuš 1985, 80-85). Of course, life was also reduced in a large number of other settlements, especially in those which had highly developed urban public facilities. Such sites might have been abandoned earlier, such as the villa rustica with a thermal complex at Donja Glavnica near Sesvete, where no coinage or minor material was found dating much later than the 3rd century (Sokol 1981, 181), or the thermae and basilica urbana adjacent to the forum in Varaždinske Toplice (Aquae Iasae), the functions of which were radically changed by Christianity, as witnessed by a fragment of a discovered fresco showing an image of a saint in an aureole (Gorenc, Vikić 1980, 14, Fig. 7). M. Prelog considered that the transformation of thermae and other large urban public buildings of late antiquity into Christian structures (a process that took place throughout the Empire) occurred because these highly developed elements were the first to perish, and not because of some supposed Christian infiltration into these structures to use them as places where citizens had traditionally

gathered earlier (Prelog 1976). We know from archaeological finds and historical sources that Sisak continued to exist in the 5th century, as is confirmed by the mentioned reduced revival of the coin mint, which was active further until ca. 423 AD, i. e. the death of the Emperor Honorius.

This transitional period around the year 400 saw the full development of another type of complex settlement structure, which was semi-urbanized at some sites. These were castra, multi-purpose fortifications, almost always erected on elevated locations, sometimes at considerable heights. A large number of such sites have been discovered in the eastern Alpine region, and many have recently been investigated to a various extent, most often due to the considerable efforts of S. Ciglencečki (Ciglencečki 1987). In northeastern Croatia, where living conditions were different owing to geographical features and occasional modifications in the political status of Pannonia Savia in the late Roman period, only a small number of such sites have been discovered so far (Fig. 1). No doubt more of them will be discovered in the future.

At present, systematic excavation continues at the castrum of Kuzelin near Zagreb, north of Sesvete in the Medvednica Range. This is a multistrata site with the earliest cultural layers dating to the Eneolithic, the late Bronze Age, and the La Tène period (Sokol 1994b, 46-48, 52, 85, 86-88, 95-97, 98, 99). It was again restored to life in the Roman period at the end of the 2nd century when the Quadi and Marcomanni threatened the Empire from the north, and subsequently in the second half of the 3rd century, when the Goths appeared from the East. These were, however, all short episodes, and a more serious function (most likely a military garrison) had probably been assigned in the twilight of the Empire for the defense of the main Salona-Siscia-Andautonia-Poetovio-Carnuntum road (most probably used by the Emperor Diocletian while travelling to Carnuntum to consult with the other Tetrarchs). Archaeological finds of military equipment suggest such a hypothesis (Pl. 1), considering the undoubted strategic position of the site on the watershed between two distinct geographic regions, as well as its dominant height of 511 meters. Coins discovered from the reigns of Valentinian, Valens, Valentinian II, Gratian, Theodosius, Arcadius, and Honorius and other small unidentified coins of the 5th century define the period of its third renewal in the Roman period (Sokol 1994a, 199-200, 202-204). A serious moment of threat to the castrum is graphically shown by a burial of a female alongside the internal side of the wall with various grave goods:

2 earrings, 4 bracelets, and 1 pottery vessel. A worn coin of Emperor Valens was found next to her left shoulder. It is apparent that a normal burial could not be performed at the time, due to some imminent danger from outside. Life continued at this fortification, with interruptions, until the end of the 6th century (Sokol 1994a, 204). The Museum of Varaždin has recently performed test excavations at a small, somewhat naturally defended fortress west of Ivanec on a hill called Kukelj, where late Roman pottery and coins from the end of the 4th century have been found (Šimek 1987, 42-43). To the south of Samobor, near Okić, an officer's chip-carved buckle has been found, along with other presumed grave goods, i. e. a glass goblet with cobalt prunts and a jug with lead glazing, and glass tumblers were found at a possible refugium in the vicinity (Samobor 1988). Recently, rescue excavation has also been undertaken at the medieval castle of Ozalj, located on a steep cliff above the Kupa River near the city of Karlovac. The finds included a cross-shaped fibula from the 6th century and late Roman mostly coarse pottery (Čučković 1994, drawing 2, fig. 6). The time span of this structure, which could have been a castrum, has not yet been precisely determined. Similar late Roman elevated sites probably existed in north-western Croatia around Siscia, a city proven to have survived in the 5th century. A significant image of the possible situation at the beginning of the 5th century can be noted in a late chronicle, and indeed to some extent be taken as a reflection: at the beginning of the 9th century (in 821 AD) the *Annales Regni Francorum* note that Ljudevit (the Croatian prince of Lower Pannonia) had abandoned Siscia due to an attack by Frankish military forces and had withdrawn to a mountain peak, refusing all proposals for negotiations, after which the army had retreated. This steep hill should obviously be found and identified, especially considering that its general location is already known. The very probable assumption that Ljudevit had in fact utilized a late Roman castrum is convincingly supported by recent excavations in Slovenia, where Carolingian strata from the early mediaeval period have been discovered at several such sites (Ciglencčki 1992a, 53-59). These sites include Zbelovska gora, Tinje, Tonovcov grad above Kobarid, Bašelj, Hom, Dunaj, and so forth (Ciglencčki 1992b, 77, 80, 83, 85; Idem 1992c, 8, Pl. 1: 26). Similar discoveries have been made to the south, at Vrbljani on the northern border of Roman Dalmatia (Vinski 1977-1978, 143-165).

Concluding this section reviewing significant settlements in this section of western Pannonia,

we can note that their number in the last quarter of the 4th century remained the same as in the period of so-called "classical antiquity". The first quarter of the 5th century, however, witnessed a considerable reduction in their number. Life nonetheless continued: St Jerome was able to find a purchaser for his estate, Claudianus wrote in 399 that Stilicho "had returned tax payers to the state and rejuvenated its body" in Pannonia, while the general Marcellinus had "returned Pannonia to the Romans and reorganized the administration in 427 AD" (Petru 1976). A very interesting archaeological find dated to the first quarter of the 5th century, when the situation had calmed down and some renewal had started, is an inscription from eastern Pannonia (to the north of Mursa-Osijek in present-day Hungary). Although this region is beyond the scope of this article, the inscription sheds more light on this period. The inscription is carved on a bronze plaque and it refers to the gratitude expressed by the province of Gallia Lugdunensis to its former governor Valerius Dalmatius, who was returning to his homeland. On the occasion of his departure, for his services to law and justice, the province of Gallia had a statue erected to him "as from a grateful protégé to a protector" (Pinterović 1978, 98-99).

Prerequisites for such episodes at the turn of the century were certainly means of communication, in this case roads and river routes, requiring a certain amount of maintenance to function. The main itineraries, the Antonine Itinerary and the Tabula Peutingeriana, were formed in the developed Roman period, while the Jerusalem Itinerary, intended for pilgrims going to Jerusalem, is dated to the first half of the 4th century. It started near Bordeaux in Gallia and ended in the Holy Land, passing through Slovenia and northwestern Croatia along the Emona-Poetovio-Mursa-Cibalae-Sirmium road (Pinterović 1978, 115-116). The above inscription about Valerius Dalmatius from the beginning of the 5th century shows that this road was in use at the time of his return from Gallia to the vicinity of Mursa north of the Drava River. Some authors claim (Pinterović 1978, 115) that considering the preceding itineraries, this route was more important than the one through Siscia and the Sava basin. The other west-east route led via Siscia and further on to Servitius and Sirmium (Tab. Peut.). This route through the Sava valley is confirmed by milestones discovered along the road, the most interesting having been found near Dubica, erected during the reigns of Valentinian and Valens (Bojanovski 1972-1973, 170-173). Certain difficulties exist on

this route related to crossing major rivers and the maintenance of a complex infrastructure (bridges and fords) likely to be affected by various weather conditions. However, large rivers are navigable and as a communication route they can be more important than horses and carriages; the Emperor Julian the Apostate travelled to the East down the Danube in the second half of the 4th century (Pinterović 1978, 95). The Sava River had its own god of the same name (Rendić-Miočević 1994, 131-132 (Andautonia); Šašel Kos 1994, 116 (Siscia), also the navigable route), and in the early Middle Ages, it was mentioned in the Annals of Fulda that western ambassadors had travelled in 892 AD to Bulgaria down this river (and the Kupa River) in their vessels and also returned by this route several months later (Rački 1877, 308). Siscia was not mentioned on this occasion, not even casually. But one segment of the route in the lower Sava River basin would become an important integral part of another route: the road connecting Salona on the Adriatic Sea with Carnuntum on the Danube River. We have already noted that the Emperor Diocletian must have utilized it on his trip to the Danube. This route would have followed the Sava River along its southern bank from Siscia all the way to Andautonia. There must have been a river crossing at this point since a milestone of the Emperor Maximinus Thrax (ca. 235 AD) was discovered in the vicinity on the far side of the northern bank near Sesvete (Klemenc 1938, 23-24). The milestone reads that it was 30 miles from this point to Siscia, which is the correct distance in geographic terms. Further, it was considered that the road to Poetovio-Ptuj ran to the east of the Medvednica Range, via the station of Pirri (according to *It. Ant.* 256, II ff.; perhaps Komin?). The construction (and renovation) of a military castrum at the end of the 4th century at the hill of Kuzelin above the mountain pass of Laz (a medieval site and the route of the road to Varaždin called "via antiqua" or "magna via", etc. (Dobronić 1952, 217-219, 254)) allows a conjecture that this road was used to reach Ptuj and destinations further north. The Sava basin route to Aquileia in the west was first to be used by Theodosius on his way towards the fatal battle at Fluvius Frigidus or "the Freezing River", and later the Lombard King Alboin with his court probably took this route from Sirmium in the year 568 (Pavel Diakon 1988, 88 (cf. 26), the lowland route along river valleys). Thus, a basic network of routes forming a kind of rectangle emerges, which was still functioning in Pannonia Savia in the late Roman period (Fig. 2). The series of

cemeteries of a later date that sprung up in the vicinity of the roads, particularly those along the Drava River route, substantiate such assumptions and lead us further to events involving the Huns, which is beyond the scope of this article.

The predominant burial rite in the late Roman period was inhumation and regulations prohibiting burial within city walls remained unchanged; the most frequently used sites for burial remained along the roads. Series of both earlier and later cemeteries were situated more or less adjacent to the road along the Drava River: in Petrijanec, Poljanec, Sigetec near Ludbreg, Ludbreg, and Draganovec near Koprivnica (Demo 1986, 28-33). They mainly represent earlier chance finds and contain the usual material for this period: stone sarcophagi, bracelets, glass cups, weapons, etc. Along the main north-south road, a rich female burial was discovered within the castrum at Kuzelin, and a child's lead sarcophagus was discovered at the eastern edge of Andautonia, while further west there is the previously mentioned find from Okić. Southeast of Sisak, most probably along the same main route, a grave of the 4th century was found at Dubica (Koščević, Makjanić 1986, 127). It was a rich burial with an axe, a knife, a ring, parts of a belt set, etc., as well as coins from the second half of the 4th century (Fig. 1; Pl. 2). On the easternmost borders of Pannonia Savia, in the Požega basin, a late Roman cemetery with 25 graves was excavated at Treštanovačka Gradina. The walled grave vaults built of tegulae and the grave goods would indicate a date in the late 4th century with a presence of Barbarian elements among the deceased in the simple burials. The graves contained pottery and glass vessels, bronze and bone bracelets, bronze and silver rings, beads made of amber and glass paste, earrings, and coins of the emperor Valens (Sokač-Štimac, Bulat 1974) (Pl. 3, 4). Sporadic finds were discovered elsewhere, but do not deviate in any way from the above. The noted stratum of these burials in northwestern Croatia does not differ from the burials of this period in the neighbouring provinces. This has been confirmed by excavations in other parts of Croatia, and in Slovenia and Hungary (Vágó, Bóna 1976; Burger 1979; Jevremov, Tomanič Jevremov, Ciglencečki 1993, 226-230). The latter archeologists classify the cemeteries of the late Roman period in northern Pannonia into several periods: mostly in the 4th century, then two periods from the end of the 4th century to approximately the mid 5th century, and after the year 427 when the character of the finds becomes barbarized (Salamon, Barkóczi 1982, 31, 42, 47).

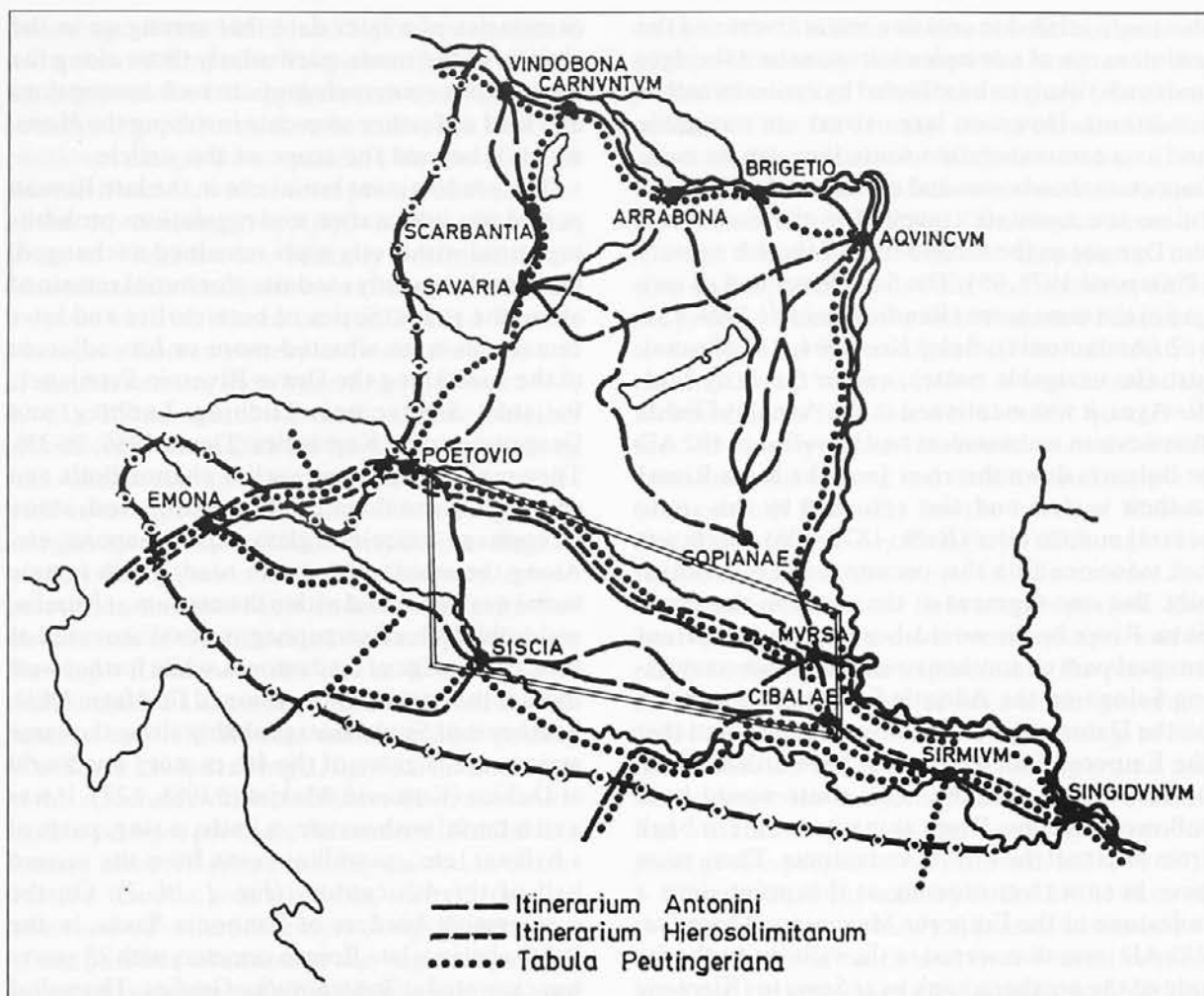

Fig. 2: Pannonian data from various Itinerarii (from Soproni 1980).

Such finds have not yet been discovered in north-western Croatia, and the same is true for the region near Ptuj - they are particularly lacking in grave units (Ciglencčki 1993, 511).

For economic relations, the previously noted complexities and their implications are a prerequisite for development. There is no doubt that a large urban, administrative, and religious center, or several such, represents the driving force in a provincial economy. But without good routes of communication, nothing can function. Within the given area, all essential economic elements can be found in Siscia, including the privilege of continuous minting of coinage. The town survived the critical period at the turn of the 4th century. Earlier established workshops for pottery vessels (Vikić 1971, 94-98), clay lamps (Vikić 1971, 99-100), glass, fibulae of several types from the middle to the late Roman period, and metal objects (Koščević 1980; Koščević 1991) through the very survival of the city continued at least partial production.

The minting of coinage was also resumed, although reduced to only one officina, as previously stated. The castra that survived, like the one at Kuzelin, must also have also carried on some kind of local production of a smaller scope or exchanged goods. Some 1000 iron and bronze artifacts excavated at the site in an above average state of preservation make it possible to hypothesize the existence of local blacksmith workshops. An important factor in this respect would be the existence of "pockets" of limonite iron ore in the nearby Zagrebačka Gora region. This kind of iron ore contains an admixture of 9% manganese (Minerali 1979, map), which, in a process of imperfect smelting, remains in residual quantities in the metal; thus inadvertently alloyed, the iron is more resistant to atmospheric corrosion. The good preservation of the material is also due to the type of humus soil on the cracked stone bedrock, which lacks the acidity usually present in lowland soil. A certain number of artifacts did not corrode at all, but rather ac-

quired a rare noble black oxide, which is still being analyzed. Sets of tools for working stone, wood, leather, and textiles, and for agriculture have also been found (Pl. I). In a wider economic context, the given area was equally affected by the general situation in the Empire and by its constant gradual decline over long periods of time. No vitality nor strength existed to renew the large cities and their infrastructure. Nor was there strength to renovate the basic economic network: the large individual estates, such as the villae rusticae in Moravče and Donja Glavnica, remained in ruins forever, while parts of their interior furnishings which we can loosely call "central heating" - tubuli - were yanked from the walls and carried away for some secondary purpose in the castrum directly above them. Life still, undoubtedly, went on.

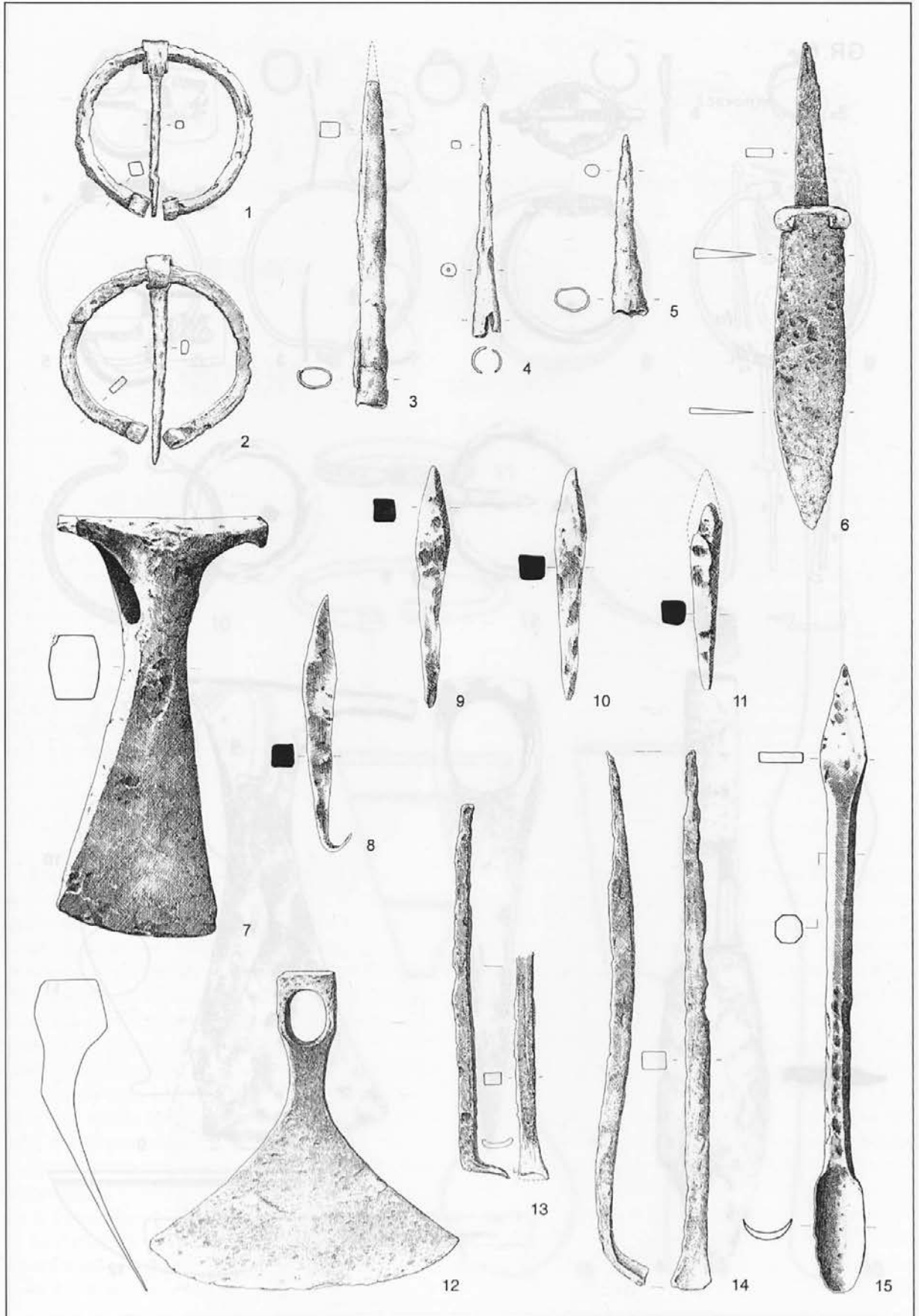
Living in adverse circumstances, faced with civil wars, defensive wars, administrative brutality, corrupted bureaucracy, and simple problems of survival, the people of the late age of the Roman state sought spiritual consolation. Christianity spread early in this area, which had its own martyr (St Quirinus of Sisak), bishoprics, and places of worship. Research has indicated that two

bishoprics existed in this area in the 4th century: Siscia and Iovia (Ludbreg, though this is questionable) (Jarak 1991, 122; Jarak 1994, 35-36) (Fig. I). Not much is known about the scope of their spiritual influence. Just as a fresco with a figure of a saint has been discovered within the structure of the thermal basilica at Varaždinske Toplice, so in other places the occasional small lamp with a Christogram has been found, such as a bronze one from the periphery of Zagreb, or bases with crosses, such as that of a bronze jug found at Kuzelin. Christian material would also include a fairly large inscription of mystical Christian character from Velike Bastaje near Daruvar dated to the 4th century (Kukuljević 1891, 32; Szabo 1934, 84) (Fig. I). Much remains to be studied before we can form a definite idea about the Christian faith in this area and this period. It is clear, however, that the area would forever remain in the sphere of Western spirituality, the foundation of which was laid by the battle of Frigidus. Through his victory and the political legacy he left to his sons Honorius and Arcadius, Theodosius was to create two worlds in Europe that would never again be united; one of them is still being defended by Croatia today.

- BOJANOVSKI, I. 1972-1973, Novi Elagabalov miljokaz iz Bosanske Krajine. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 6-7, 163-176.
- BOJANOVSKI, I. 1976, Ranosrednjovjekovno utvrđenje u Vrbljanima na sani, *Glas. Zem. Muz. Sav.* 29, 245-256, t. 1, 2.
- BURGER, A. Sz. 1979, *Das Spätromische Gräberfeld von Somogyzil.* - *Fontes Arch. Hung.*
- CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum.* - Dela 1. razr. SAZU 31.
- CIGLENEČKI, S. 1992a, Tracce di un insediamento tardo (VI-IX sec.) nei siti della tarda antichità in Slovenia. - *V: Il territorio tra tardoantico e altomedioevo: metodi di indagine e risultati*, Biblioteca di Archeologia Medievale, 53-59 Firenze.
- CIGLENEČKI, S. 1992b, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami.* - *Podsreda.*
- CIGLENEČKI, S. 1992c, Poznoantična naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. - *Kronika* 42, 1-14.
- CIGLENEČKI, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. - In: *Ptujski arheološki zbornik*, 505-520, Ptuj.
- ČUČKOVIĆ, L. 1994, Velika seoba naroda. - In: *Ozalj od neolita do Frankopana*, Ozalj.
- DEMO, Ž. 1986, Antički period. - In: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, 24-53.
- DOBRONIĆ, L. 1952, Topografija zemljskih posjeda zagrebačkog kaptola prema izvorima 13. i 14. stoljeća. - *Rad JAZU* 286, 171-256.
- DUKAT, Z. and I. MIRNIK 1978, Skupni nalazi novca u sjevernoj Hrvatskoj. - In: *Arheološka istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, Izd. Hrv. arh. dr. 2, 197-208.
- GORENC, M. 1980, *Varaždinske Toplice - Aquae Iasae u antičko doba.* - Varaždinske Toplice.
- GORENC, M. 1986, *Tragovi rimskog carstva u Zelinskom Prigorju.* - Zelina.
- GORENC, M. and B. VIKIĆ 1973, *Aquae Iasae - Varaždinske Toplice u antičko doba.* - *Kaj* 4-5, Zagreb.
- GORENC, M. and B. VIKIĆ 1980, *Aquae Iasae - Varaždinske Toplice u antičko doba.* - Varaždinske Toplice.
- JARAK, M. 1991, Pregled glavnih smjernica u istraživanju antičkih literarnih izvora o panonskoj Crkvi. - *Opusc. arch.* 15, 109-127.
- JARAK, M. 1994, Povijest starokršćanske zajednice na tlu kontinentalne Hrvatske. - In: *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde*, 17-39, Zagreb.
- JERONIM 1990, *Izabrane poslanice*, Ep. XL, 16. - Split.
- JEVREMOV, B., M. TOMANIĆ JEVREMOV and S. CIGLENEČKI 1993, Poznorimsko grobišće na Ptujском gradu. - *Arh. vest.* 44, 223-233.
- KLEMENC, J. 1938, *Archaologische Karte von Jugoslavien: Blatt Zagreb.* - Beograd.
- KOŠČEVIĆ, R. 1980, *Antičke fibule s područja Siska.* - Zagreb.
- KOŠČEVIĆ, R. 1991, *Antička bronca iz Siska.* - Zagreb.
- KOŠČEVIĆ, R. and R. MAKJANIĆ 1986, Neki noviji arheološki rezultati s područja antičke Siseije. - In: *Arheološka istraživanja na karlovačkom i sisačkom području*, Izd. Hrv. arh. dr. 10, 119-135.
- KUKULJEVIĆ, S. I. 1891, *Nadpisi sredovječni i novovjeki u Hrvatskoj i Slavoniji.* - Zagreb.
- MINERALI 1979, *Minerali Medvednice*, Katalog izložbe. - Zagreb.
- PAVEL Diakon, 1988, *Zgodovina Langobardov.* - Iz antičnega sveta 25.
- PETRU, S. 1976, Vojna pustošenja. - In: *Zaton antike*, Ljubljana.
- PINTEROVIĆ, D. 1978, *Mursa i njeno područje u antičko doba.* - Osijek.

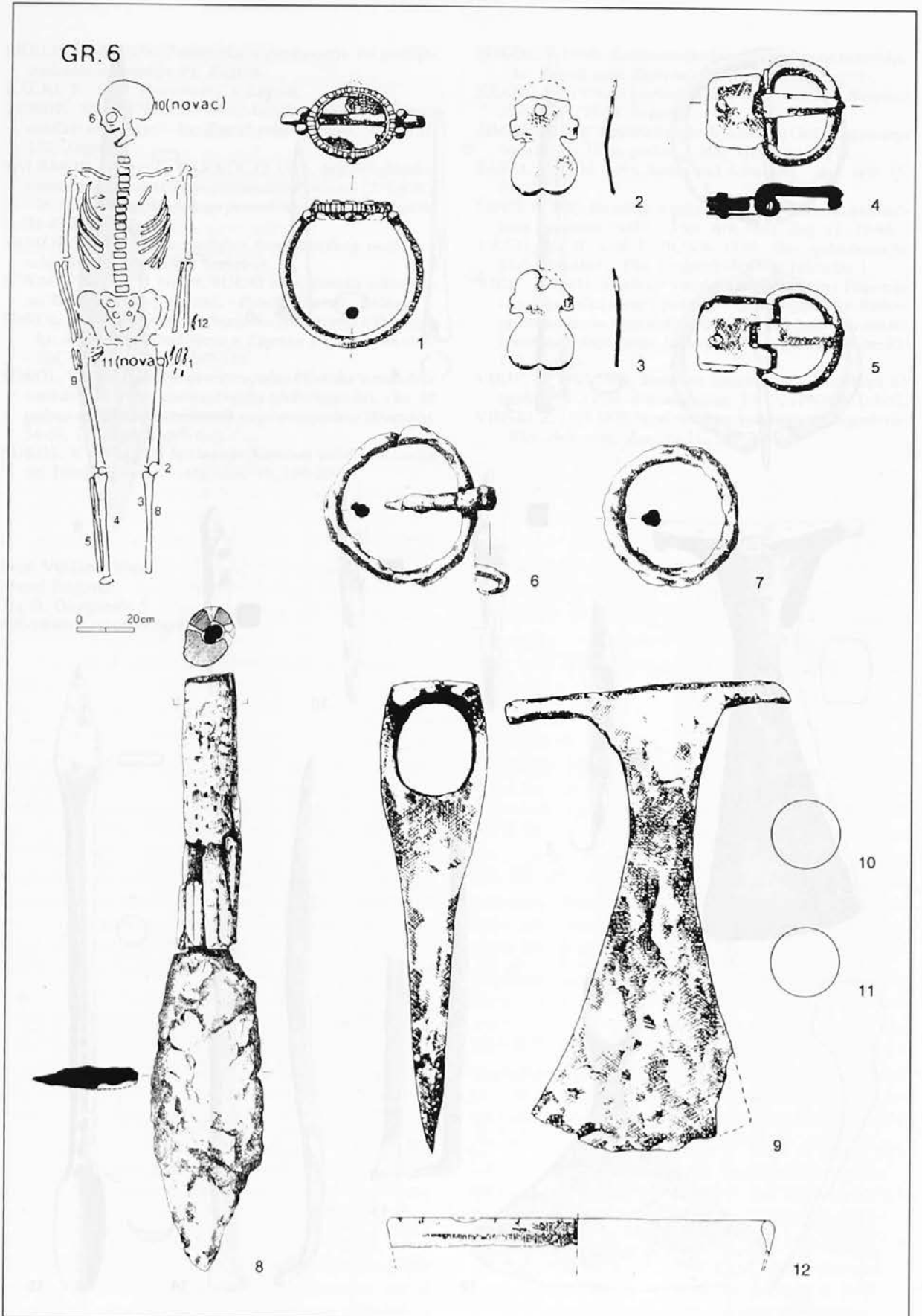
- PRELOG, M. 1976, Zabilježbe s predavanja na poslijediplomskom studiju FF, Zagreb.
- RAČKI, F. 1877, *Documenta*. - Zagreb.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, A. 1994, Antičko (rimsko) i kasnoantičko razdoblje. - In: *Zagreb prije Zagreba*, 9-12, 131, 132, Zagreb.
- SALAMON, Á. and L. BARKÓCZI 1982, Arheologičeskie dannie k periodizaciji pozdnerimskeje Pannonii (376-476). - In: *Drevnosti epohi velikogo pereselenija narodov 5-8 vekov*, 31-49, Moskva.
- SAMOBOR 1988, Razglednica Samoborskog muzeja s arheološkim motivima, Samobor.
- SOKAČ-ŠTIMAC, D. and M. BULAT 1974, Rimska nekropola na Treštanovačkoj gradini. - *Požeški zbornik*, Požega.
- SOKOL, V. 1981, Najnovija arheološka istraživanja u Prigorju. - In: *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolici*. - Izd. Hrv. arh. dr. 6, 169-186.
- SOKOL, V. 1986, Područje sjeverozapadne Hrvatske u razdoblju između 400. i 800. godine (velika seoba naroda). - In: *40 godina arheoloških istraživanja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj*, 54-60, 112, 114 Koprivnica.
- SOKOL, V. 1994a, Das Spätantike Kastrom auf dem Kuzelin bei Donja Glavica. - *Arh. vest.* 44, 199-209.
- SOKOL, V. 1994b, Kasnoantičko i srednjovjekovno razdoblje. - In: *Zagreb prije Zagreba*, 46-51, 144-152, Zagreb.
- SZABO, Gj. 1934, Iz prošlosti Daruvara i okolice. - *Narodna starina* 28, 79-98 Zagreb.
- ŠIMEK, M. 1987, Rezultati probnih sondiranja Gradskog muzeja Varaždin u 1986. godini. - *Muz. vjes.* 10, 42-47.
- ŠAŠEL KOS, M. 1994, Savus and Adsalluta. - *Arh. vest.* 45, 99-122.
- ŠIPUŠ, N. 1985, Brončani novci rimskog cara Honorija s kovničkom oznakom "SM". - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 18, 77-86.
- VÁGÓ, E. B. and I. BONA 1976, *Der spätromische Südostfriedhof*. - Die Grabfelder von Intercisa I.
- VIKIĆ, B. 1971, Karakter rimske keramike južne Panonije i problematika njene tipologije i kronologije. - In: *Radovi sa Simpozijuma hronološka i tipološka determinacija rimske keramike u Jugoslaviji*, Izdanja Muzeja grada Zenice, 93-116, Zenica.
- VIKIĆ, B. 1983-1984, Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968-1979. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 16-17, 119-166, T. 1-12.
- VINSKI, Z. 1977-1978, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 10-11, 143-208.

Prof. Vladimir Sokol
 Muzej Prigorja
 Trg D. Domjanića 5
 HR-10360 Sesvete-Zagreb

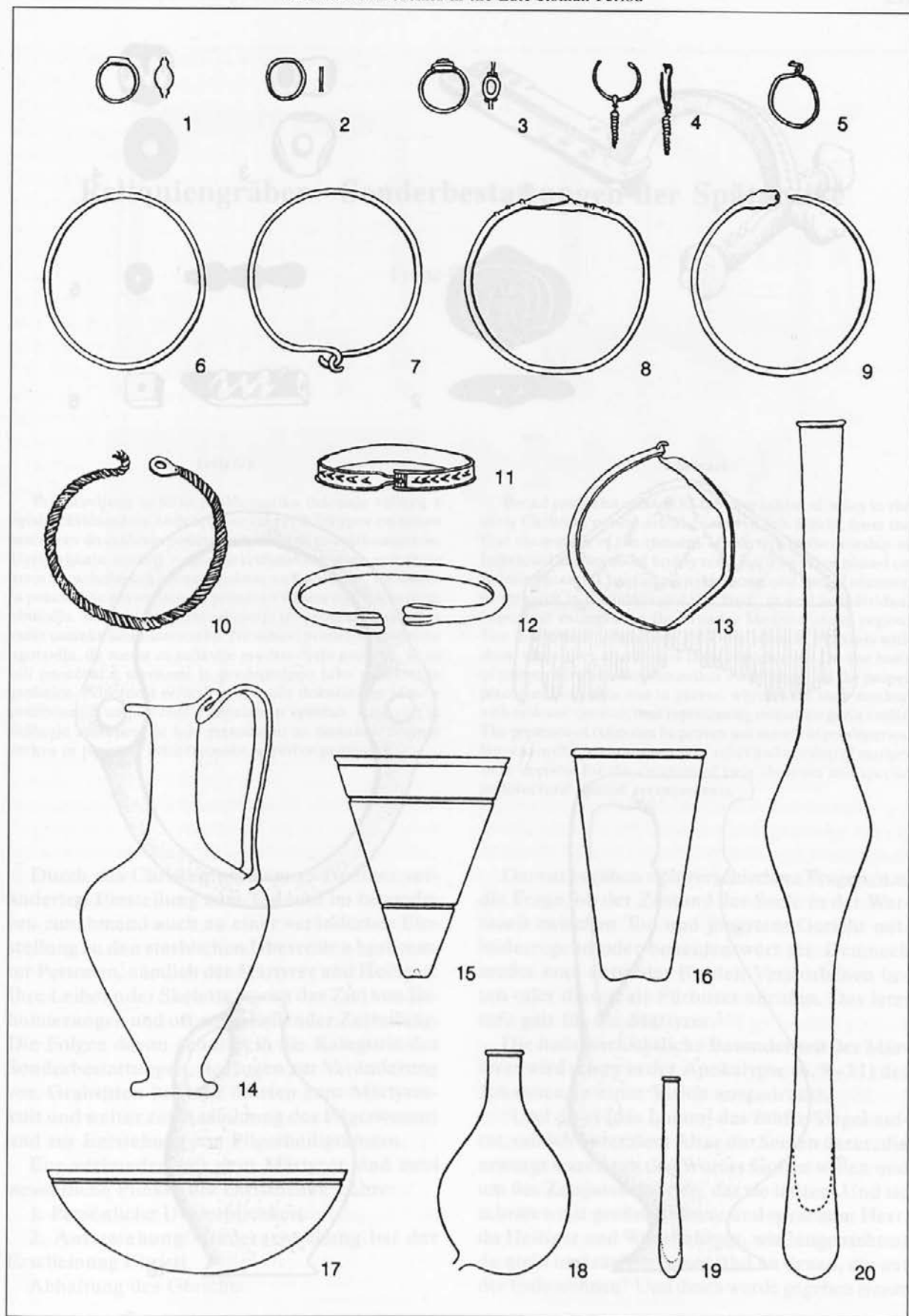

Pl. 1: Kuzelin, 1-15 iron. Scale 1-11 = 1:2; 12 = 1:4.

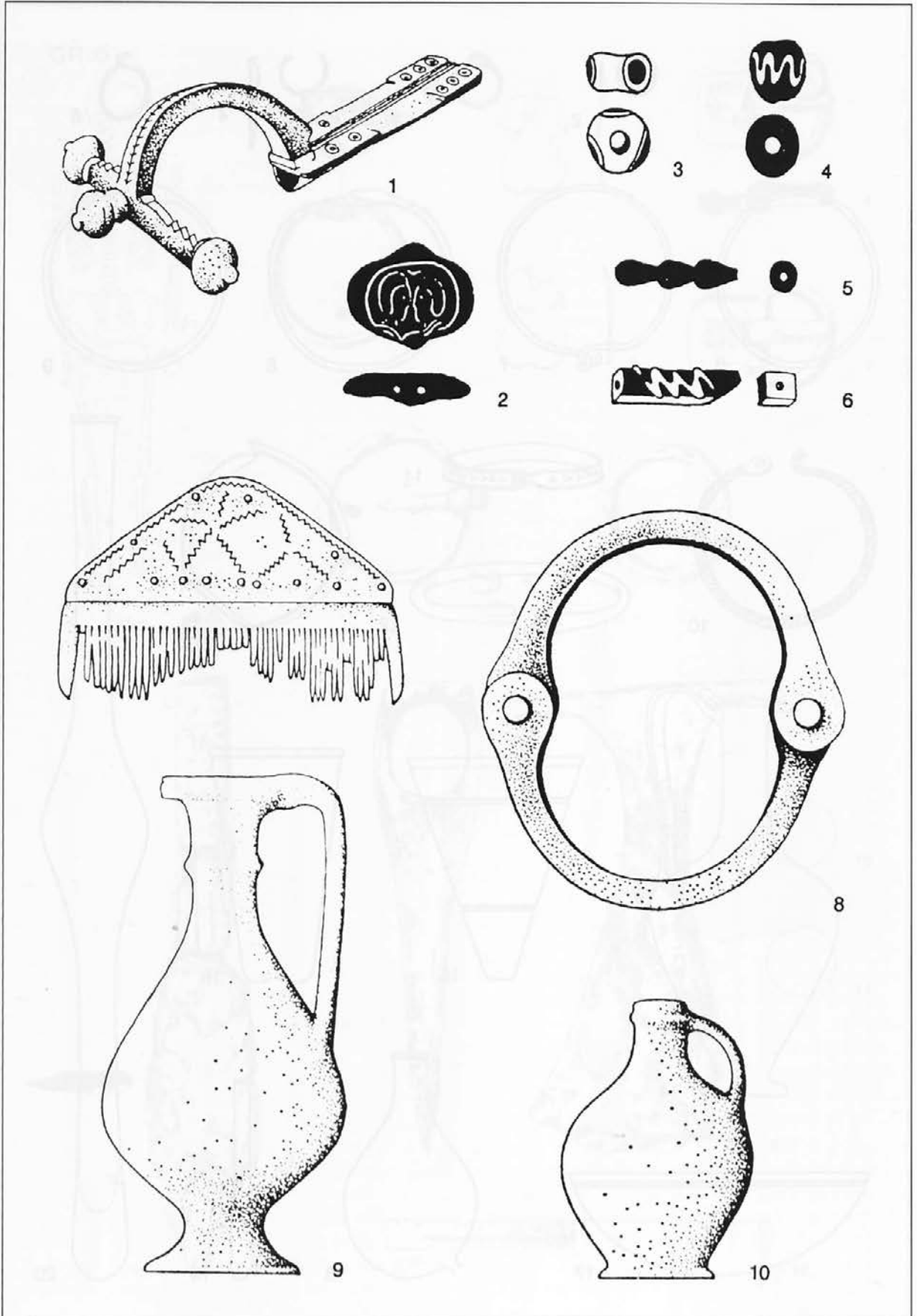
GR. 6

Pl. 2: Hrvatska Dubica, grave 6. 1 silver; 2-5,10,11 bronze; 6-9 iron;12 glass. Scale 1-5,12 = 1:1; 6-9 = 1:2.

Pl. 3: Tekić, "Treštanovačka gradina". 1-3 bronze rings; 4 a bronze earring; 5 golden earring; 6-13 bronze bracelets; 4-20 glass vessels. (After Sokač-Štimac, Bulat 1985).

Pl. 4: Tekić, "Treštanovačka Gradina". 1 a bronze bulbous fibula; 2 a jet bead; 3-6 glass beads; 7 a bone comb; 8 iron shackles; 9,10 pottery vessels. (After Sokač-Štimac, Bulat 1985).

Reliquiengräber - Sonderbestattungen der Spätantike

Franz GLASER

Izvleček

Predstavljena je širša problematika čaščenja relikvij v zgodnjekrščanskem obdobju, vse od prvih izkopov ostankov mučencev do čaščenja posameznih drobcev telesnih ostankov. Uveljavljanje relikvij v zgodnjekrščanskem svetu prikazuje avtor s posebnim oziranjem na raziskave na Koroškem, Tirolskem in posamezne pomembnejše primere v širšem mediteranskem območju. Staroselsko prebivalstvo je ob opuščanju naselbin vzelo ostanke svetnikov s sabo. Na osnovi primerjalne analize ugotavlja, da mesta za relikvije predstavljajo grobove, ki so bili označeni z mensami in predstavljajo tako miniaturne grobnice. Prisotnost relikvij je mogoče dokazati ne samo v prezbiterijih ampak tudi v kapelah in apsidah. Relikvije in čaščenje mučencev je bilo merodajno za nastanek dvojnih cerkva in posebne arhitektonske ureditve prostorov.

Durch das Christentum kam es zu einer veränderten Einstellung zum Tod und im besondern zunehmend auch zu einer veränderten Einstellung zu den sterblichen Überresten bestimmter Personen, nämlich der Märtyrer und Heiligen. Ihre Leiber oder Skelette waren das Ziel von Exhumierungen und oft anschließender Zerteilung. Die Folgen davon gehören in die Kategorie der Sonderbestattungen, sie trugen zur Veränderung von Grabsitten bei und führten zum Märtyrerkult und weiter zur Ausbildung des Pilgerwesens und zur Entstehung von Pilgerheiligtümern.

Eng verbunden mit dem Märtyrer sind zwei wesentliche Punkte der christlichen Lehre:

1. Persönliche Unsterblichkeit.
 2. Auferstehung/Wiedererweckung bei der Erscheinung Christi,
- Abhaltung des Gerichts.

Abstract

Broad problems related to the veneration of relics in the early Christian period are discussed in this article, from the first excavation of the remains of martyrs to the worship of individual fragments of bodily remains. The value placed on relics in the early Christian period is shown with special attention to research in Carinthia and the Tyrol, as well as individual important examples in the broader Mediterranean region. The indigenous inhabitants took the remains of saints with them when they abandoned their settlements. On the basis of comparative analysis, the author establishes that the proper placement of relics was in graves, which were then marked with tables or mensae, thus representing miniature grave vaults. The presence of relics can be proven not merely in presbyteries, but also in chapels and apses. The relics and worship of martyrs were decisive for the creation of twin churches and special architectural spatial arrangements.

Daraus ergaben sich verschiedene Fragen, u.a. die Frage, ob der Zustand der Seele in der Wartezeit zwischen Tod und jüngstem Gericht mit-leiderregend oder beneidenswert sei. Demnach mußte man entweder für den Verstorbenen beten oder diesen als Fürbitter anrufen. Das letztere galt für die Märtyrer.¹

Die heilsgeschichtliche Besonderheit der Märtyrer wird schon in der Apokalypse (6, 9 - 11) des Johannes, in einer Vision ausgedrückt.

“Und da es [das Lamm] das fünfte Siegel auf-tat, sah ich unter dem Altar die Seelen derer, die erwürgt waren um des Wortes Gottes willen und um des Zeugnisses willen, das sie hatten. Und sie schrieen mit großer Stimme und sprachen: Herr, du Heiliger und Wahrhaftiger, wie lange richtest du nicht und rächst unser Blut an denen, die auf der Erde wohnen? Und ihnen wurde gegeben einem

¹ B. Kötting, *Der frühchristliche Reliquienkult und die Bestattung im Kirchengebäude* (1965) 7 ff.

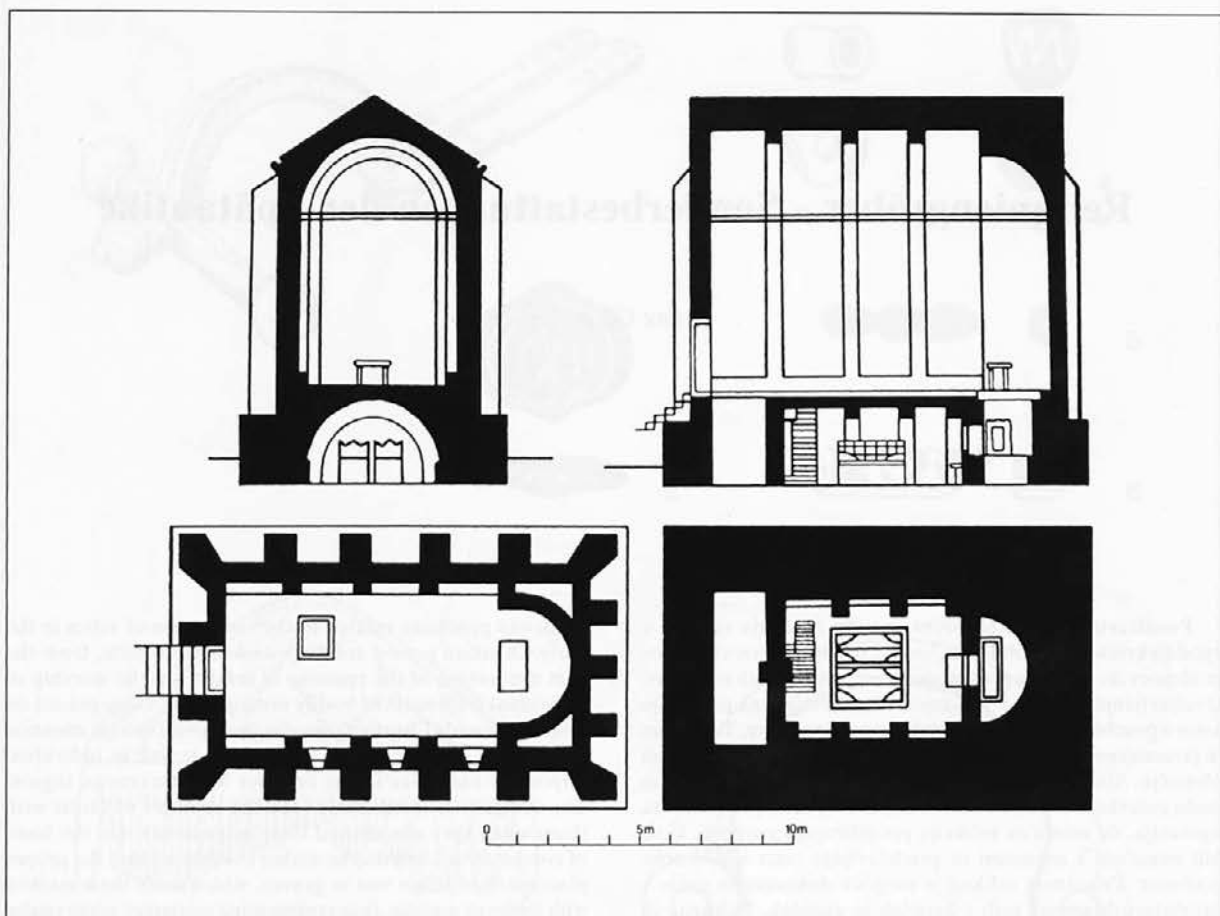

Abb. 1: Salona/Marusinac: Mausoleum der Asklepiä mit der Bestattung des Anastasius (nach E. Dyggve).

jeglichen ein weißes Kleid und ward zu ihnen gesagt, daß sie ruhten noch eine kleine Zeit, bis daß vollends dazukämen ihre Mitknechte und Brüder, die auch noch getötet werden sollten gleich wie sie."

In diesem Sinne heißt es an einer weiteren Stelle der Apokalypse (20,4): "...und die Seelen derer, die enthauptet sind um des Zeugnisses Jesu und des Wortes Gottes willen..., diese lebten und regierten mit Christus tausend Jahre." Das bedeutet, daß sie im himmlischen Reich weilen bis zur Endzeit, bis zum Gericht.²

In der frühchristlichen Vorstellung sind die Seelen der Märtyrer die einzigen, die vor dem Gericht im Himmel Aufnahme fanden, nämlich unter dem himmlischen Altar. Die besondere Nähe zu Gott führte zur besonderen Verehrung und zur Anrufung der Märtyrer als Fürbitter bei Gott.

B. Kötting vermutet als wesentlichen Faktor für die zunehmende Märtyrerverehrung und

Verbreitung die Erkenntnis, daß das Gericht nicht in absehbarer Zeit stattfände.³

"Die Anfänge des Märtyrerkultes liegen im Dunkeln" (Deichmann).⁴ Nachdem die Blutzeugen wie jeder andere bestattet worden waren, unterscheidet sich ihr Andenken nicht von der üblichen antiken Totenehrung, zu der die Feier der Gedächtnistage (d.h. die Wiederkehr des Todestages) und das Mahl am Grab gehören, was in den Bereich der Familienreligiosität fällt.

Sichtbaren Ausdruck konnte die Märtyrerverehrung im allgemeinen erst nach der Mailänder Vereinbarung im Jahre 313 erlangen, welche freie Religionsausübung der Christen ermöglichte. Die zunehmende Märtyrerverehrung spiegelt sich nun auch in der Architektur wider.

Eines der frühen Beispiele ist das Mausoleum der Christin Asklepiä in einem Friedhof (Marusinac) vor den Mauern der antiken Stadt Salona (Solin)

² F. W. Deichmann, *Einführung in die christliche Archäologie* (1983) 54.

³ B. Kötting, a. O., 8.

⁴ F. W. Deichmann, a. O., 55.

⁵ E. Dyggve, R. Egger, *Der altchristliche Friedhof Marusinac*, *Forschungen in Salona* 3 (1939) 10 ff.

bei dem heutigen Split in Kroatien.⁵ Die wohlhabende Frau ließ den Leichnam des Tuchwalkers Anastasius, der während der diokletianischen Verfolgung den Märtyrertod erlitten hatte, in ihren und ihres Mannes Grabbau bringen (Abb. 1). Der Sarkophag des Märtyrers erhielt seinen Standort in der Apsis des Untergeschosses des Mausoleums und zwar durch eine Mauer vom übrigen Grabraum mit den beiden Sarkophagen getrennt. Ein Fenster ermöglichte allerdings den Blick auf den Sarg des Heiligen. Die überwölbte Kammer war an der Westseite vom Obergeschoß her zu betreten. In der Apsis des Obergeschosses wird ein Altar von E. Dyggve vermutet. Die Entstehung des Mausoleums wird meist schon in den Jahren nach der Verfolgungszeit, nach 304 n. Chr., angesetzt.

Neben den Märtyrern spielten andere Heilige und ihre Grabbauten in der einschlägigen Literatur keine Rolle. D. Korol hat auf den quadratischen Grabbau des Heiligen Felix Nola hingewiesen, der in hohem Alter am Ende des 3. Jh. starb.⁶ Das mittlere der drei Gräber stammt vom kurz zuvor verstorbenen Bischof Maximus; daneben die Gräber des Bischofs Quintus und des Bekennters Felix (Abb. 2). An der Deckplatte des Heiligengrabes sind zwei kreisrunde Löcher zu beobachten, sogenannte fenestellae, durch die die Gläubigen die Gebeine des Confessors berühren konnten. Erst nach der Verfolgungszeit wurde zwischen 303 und 305 der quadratische Grabbau errichtet. Daraus entwickelte sich allmählich ein Pilgerheiligtum.

Paulinus von Nola, Statthalter in Kampanien, zieht sich nach seiner Amtszeit mit gleichgesinnten Freunden an diesen Wallfahrtsort zurück, errichtet eine Dreikonchenkirche, beschreibt die besondere Ausstattung des Pilgerheiligtums und läßt weitere Reliquien zubringen. Schließlich wird Paulinus zwischen 410 und 431 Bischof von Nola.

Wahrscheinlich hat man, wie die Christin Asklepia, die Scheu von der Öffnung des Grabes überwunden, indem man vorgab, den Märtyrer in eine würdige Begräbnisstätte zu überführen. Bald herrschte die Auffassung vor, daß auch Partikel des Körpers für die Gegenwart des Märtyrers genügen. Damit wurde auch einer größeren Zahl

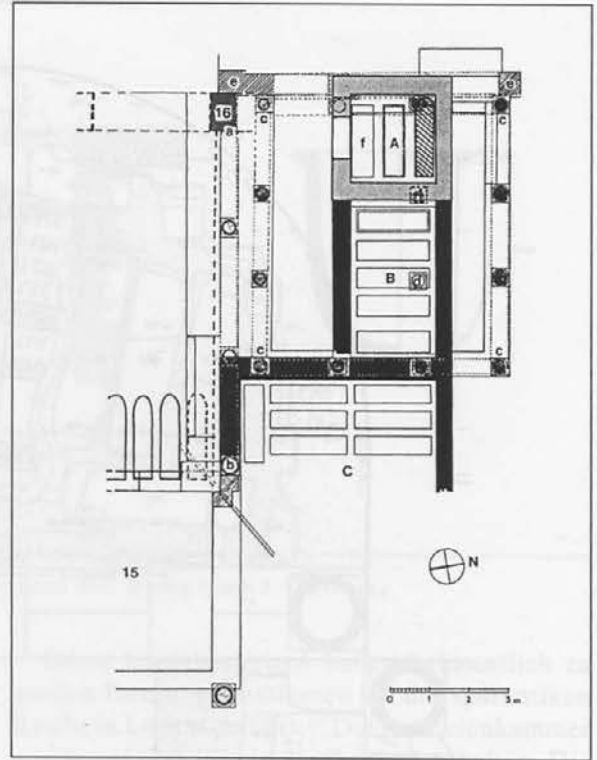

Abb. 2: Cimitile/Nola: Grab des Hl. Felix (f) und Grabbau (gerastert) (nach D. Korol).

von Gläubigen die Bestattung "ad sanctos" ermöglicht. Nachdem in der theologischen Interpretation der Zusammenhang zwischen dem Blutzeugnis der Märtyrer und der Opferhingabe Christi geschaffen war, stand auch der Verbindung von Märtyrergrab und Altar nichts mehr im Wege. Damit konnte die Translation der Märtyrergebeine in die Kirche erfolgen. In Rom und Thessaloniki hingegen wendete man sich gegen die Übertragung und Abgabe von Reliquien der Märtyrer, die in den Coemeterien ruhten.

Ein Beispiel dafür, daß wir einen Reliquienbehälter samt Inhalt nicht deuten könnten, wenn wir nicht die Inschrift hätten, gibt uns ein Fund im Pilgerheiligtum von Tebessa in Nordafrika (Algerien). Die Entdeckung wurde in einem Trikonchos gemacht, welcher am Anfang des 5. Jh. entstand.⁷

In der Mittelapsis wurden das Mosaik und Reliquienbehältnis einer älteren Periode gefun-

⁶ D. Korol, *Die frühchristlichen Wandmalereien aus den Grabbauten in Cimitile/Nola* (1987) 32 f., Taf. 11. Vgl. Abu Mina; H. Ch. Noeske, in: *Tesserae. Festschrift für J. Engemann*, Jahrbuch für Antike und Christentum. Ergänzungsband 18 (1991) 278. Das Beispiel in Abu Mina zeigt, daß die Pilger Öl durch die Öffnung der Platte auf ein Heiligengrab gossen und Münzen einwarfen. Unter der Öffnung stand ein Gefäß, das aber nicht zugänglich war. Der Münzeinwurf machte es für das Eingießen von Öl und für das Herstellen von Berührungsreliquien unbrauchbar. Der Wandel der Benützungsart der fenestella zeugt von veränderten Vorstellungen.

⁷ J. Christern, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum von Tebessa* (1976) 107 ff.

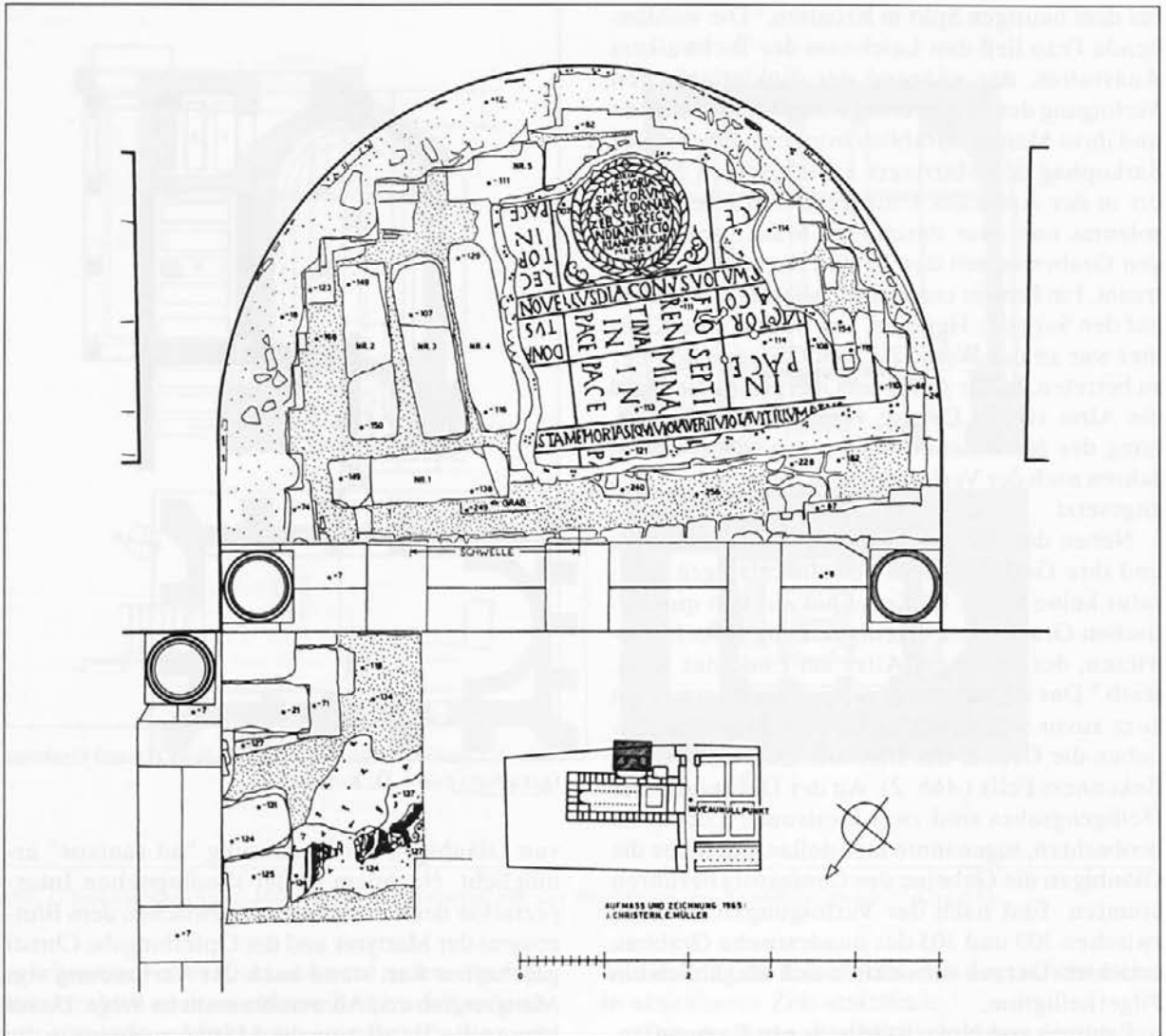

Abb. 3: Tebessa, Pilgerheiligtum: Märtyrerinschrift (Novellusmosaik) in der Mittelapsis des Trikonchos an der Kirche (nach J. Christern).

den. Das Mosaik, nach dem Stifter als Novellusmosaik bekannt, zeigt im wesentlichen Inschriften in den einzelnen Feldern (Abb. 3). Im Kranz (Siegeskranz) werden 7 Märtyrer genannt, deren Todestag auf den 22. Dezember fällt. Die größeren Felder beinhalten jeweils Grabinschriften mit einem Namen und die Angabe "in pace." Lector Donatus, Diakon Victor und zwei Frauen namens Florentina und Septimina sind zu erkennen. In einer der beiden schmalen Zeilen besagt die Stifterinschrift, daß Diakon Novellus das Gelübde eingelöst hat. In der anderen schmalen Zeile wird eine Fluchformel für den Fall der Grabzerstörung wiedergegeben. Da die Grabinschriften keinen Bezug zu den Sarkophagen haben,

handelt es sich eigentlich um Memorialinschriften, weshalb offenbar auch keine Altersangabe vorkommt. Eigentlich "eine ideelle Grablege *ad sanctos*", wie es J. Christern formuliert.⁸ Die Bedeutung der Reliquien wird in der späteren Bauperiode durch die Gestaltung des Trikonchos deutlich.

Beim Reliquiar handelt es sich um ein Tongefäß unter dem Märtyrerkranz im Mosaik (Abb. 4). Das Gefäß besaß ursprünglich einen Deckel mit Gipsverstrich. Der Deckel in 3 Teilen und Reste des Gipses lagen innerhalb und außerhalb des Topfes. Diese Umstände zeigen an, daß das Reliquiar schon einmal geöffnet worden war, bevor es mit zwei Dachziegeln bedeckt und das Mosaik verlegt wurde. In der schwarzen Erde des Tonge-

⁸ J. Christern, a. O., 120.

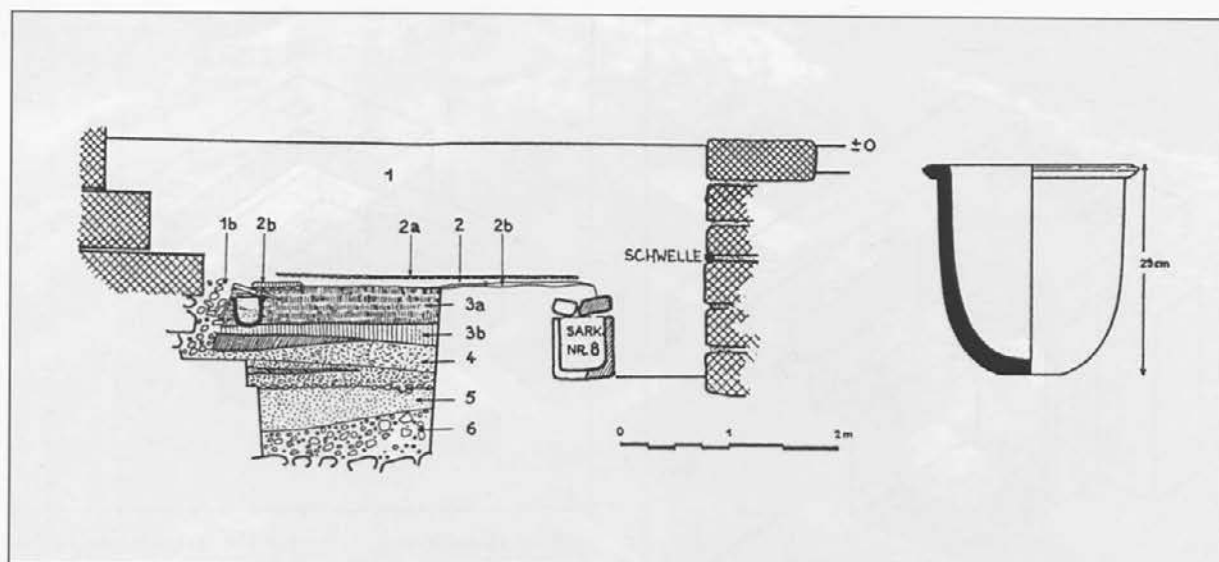

Abb. 4: Tebessa, Trikonchos: Reliquiar und Lage des Reliquiars unter dem Boden (nach J. Christern).

fäßes befanden sich: Ein kleines Bronzestück mit zwei kammartigen Zähnen mit Schnur umwickelt (ca. 1 cm lang), ein weiteres Bronzestück mit Stoff umwickelt, ein Knochennadelfragment (3 cm), 1 Knochenstückchen und zwei Zähne.

In dem Topf in Tebessa sind vielleicht die Bronze- stücke und das Beinnadelfragment als Berührungs- reliquien zu verstehen. Diese konnten von einem Märtyrergrab stammen oder einem Ort des Heilsgeschehens im Heiligen Land. Heilige Erde wurde bewußt eingefüllt.

Der Reliquie als physikalisches Objekt haftet keinerlei Information an. Ihre Bedeutung wird durch entsprechende Inschriften oder durch die Translationslegende charakterisiert.⁹ Die Heiligen- bzw. Translationslegende - sowie die zugehörigen Zeremonien - machen erst die Reliquie für die Gesellschaft, für die Christengemeinde bedeutsam.

Wenn am Aufbewahrungsort keine Inschrift vorhanden ist, kann dieser nur aufgrund des Analogieschlusses vom Archäologen bestimmt werden. Maßgeblich kann die zentrale Lage im Kirchenraum oder die spezielle Bauweise und Ausgestaltung des Loculus sein. Und hier ergibt sich bereits aufgrund des Erhaltungszustandes die Frage, ob es sich um eine vertiefte geschlossene Kammer oder um eine einseitige offene Kammer oder um ein vertieftes Becken handelt.

Diese Unsicherheiten haben bekanntlich zu großen Deutungsproblemen bei der spätantiken Kirche in Lavant geführt.¹⁰ Die Reliquienkammer wurde anfangs für ein Taufbecken gehalten. Die Frage der Rekonstruktion werden wir später noch besprechen. Oftmals sind die erhaltenen Spuren schwer zu deuten. Klar ist die Situation noch, wenn sich z. B. eine Felsgrube im Zentrum des Presbyteriums befindet und noch Mörtelreste der einstigen Ausmauerung erkennbar sind, wie dies z. B. in der Westkirche, der ersten Kirche auf dem Hemmberg, der Fall war.¹¹

Die letzten detaillierten Beobachtungen an den Reliquienkammern in der Bischofskirche von Teurnia und in der vierten Kirche auf dem Hemmberg haben uns Aufschlüsse über die Konstruktion geliefert. Die Beispiele sollen daher am Anfang unserer Betrachtungen stehen.

In Teurnia handelt es sich um eine Reliquienkammer (50 x 50 cm), die 1,15 m in den Presbyteriumboden eingetieft ist¹² (Abb. 5). Der Boden besteht aus einem Ziegelsplittestrich. An der Ostwand ist unter der Altarbasisplatte eine Nische von 30 x 23 cm ausgebildet, in der ursprünglich der Reliquienbehälter, vielleicht ein Glasgefäß, stand. An der Westseite sind Längsmauern 42 cm vorgezogen; eine westseitige Abmauerung fehlt jedoch. Die Kammer wurde mit Bauschutt (Steine und Mörtelgrieß) gefüllt angetroffen, in wel-

⁹ J. Geary, *Arch. Austr.* 64, 1980, 112 f.

¹⁰ F. Miltner, *Jahreshefte des Österr. Archäologischen Institutes*, 40, 1953, Bbl. 44 f. J. Fink, *Kirche und Leben*, *Kirchenblatt für das Bistum Münster* 31, 1957, 10 f.

¹¹ F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmberg* (1991) 141 Abb. 50,51.

¹² F. Glaser, *Carinthia I* 176, 1986, 112. Ders., *Carinthia I* 177, 1987, 64 f.

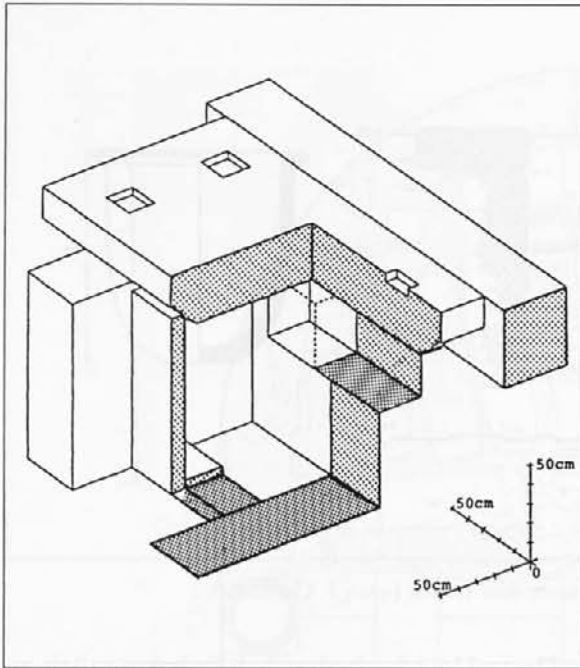

Abb. 5: Teurnia, Bischofskirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

chem noch eine einseitig glatte Marmorplatte steckte. Aus den Beobachtungen ist zu schließen, daß die Kammer ursprünglich an der Westkante des Altares geschlossen war und dafür die verstürzte Marmorplatte Verwendung gefunden hatte. Die vorspringenden Zungenmauern können dadurch erklärt werden, daß die Kammer westseitig bis zur Dedikation der Kirche offen blieb. Der Höhepunkt der Kirchenweihe bestand in der Beisetzung der Reliquien des Märtyrers. Anschließend wurde die Kammer verschlossen und der Raum zwischen den Zungenmauern aufgefüllt.

In ähnlicher Weise wurde auch der Reliquienloculus in der vierten Kirche auf dem Hemmberg gestaltet,¹³ aber den veränderten Bedürfnissen angepaßt (Abb. 6). Zuerst war eine Grube ausgehoben worden, die bis 88 cm unter das Bodenniveau des Presbyteriums reichte. An drei Seiten einer Marmorkiste waren drei Marmorquader versetzt worden, von denen zwei ein Kreuz in vertieftem Relief tragen. Die 38 cm hohe Kiste (89 x 49 cm) wurde aus einer Spolie gearbeitet, das Relief abgeschlagen und an drei Seiten mit Kreuzen in erhabenem Relief versehen (Abb. 7). Die genannten Quader trugen ursprünglich die Altarbasisplatte. An der Westseite blieb zwi-

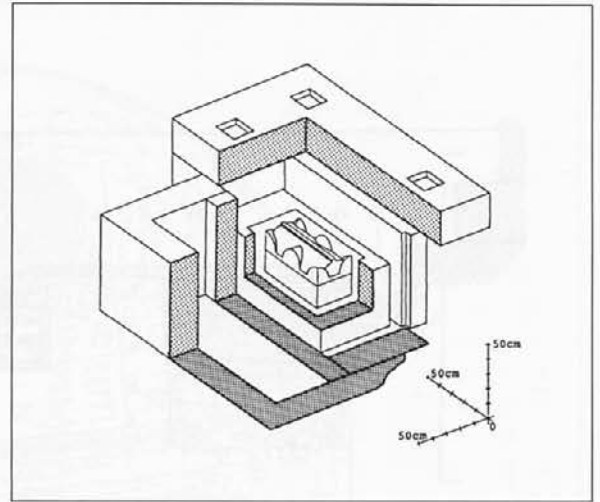

Abb. 6: Hemmberg, vierte Kirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

schen der Basisplatte und der Steinkiste ein Abstand von 28 cm, sodaß der Reliquienbehälter in die Kiste gestellt werden konnte. Das Reliquiar war aus Kalksandstein gefertigt. Die Antefixe (bzw. Akrotere) des Deckels besaßen zwölf Kreuze in Champlevè-Technik: die vertieften Flächen um die Kreuze waren mit rotem Stuck gefüllt, um Inkrustation nachzuahmen.

Westseitig an die Konstruktion der Kammer schloß eine ausgemauerte Arbeitsgrube an. Die Trockenmauern der Grube waren leicht geböschet. Auch in diesem Fall war es möglich, bei der Kirchweihe den Reliquienbehälter in die vorgesehene Kiste unter dem Altar zu stellen und anschließend an der Kistenwestwand eine Mauer aufzuziehen, für die man weitgehend Marmorspolien verwendet hatte.

Westlich der Altarmensa könnte eine Mosaikinschrift angebracht gewesen sein, wodurch sich die Randbordüre im unendlichen Rapport des Rautenornaments erklären ließe.¹⁴

Wie schon zuvor von R. Egger wird immer wieder die These von den erfahrenen Plünderern vertreten, welche die Reliquienkammern bei der Suche nach Edelmetallbehältern zerstört hätten. Sowohl auf dem Hemmberg als auch in Teurnia zeigt sich, daß die Kammern an der "richtigen" Seite, nämlich an der Westseite, geöffnet wurden, um die Reliquien zu entnehmen. Daraus ist wohl zu schließen, daß abziehende römische Bevölkerung "ihren" Heiligen mitgenommen hat, wie dies mehr-

¹³ F. Glaser, *Carinthia* I 182, 1992, 22 ff. Die Ausgrabungen der 4. und 5. Kirche auf dem Hemmberg wurden vom Fonds zur Förderung der wissenschaftlichen Forschung großzügig und entscheidend unterstützt.

¹⁴ F. Glaser, *Carinthia* I 181, 1992, 52, Abb. 3.

Abb. 7: Hemmaberg, vierte Kirche: Ansicht der Reliquienkammer (F. Glaser).

fach bezeugt ist.¹⁵ Für Noricum ist beispielsweise die Exhumierung des Hl. Severin anzuführen, dessen sterbliche Überreste bis nach Lucullanum bei Neapel gebracht wurden. Reliquien des Märtyrers Quirinus von Siscia befanden sich in Savaria und wurden von fliehenden Pannoniern nach Rom gebracht.

Diese Beobachtungen können auch zur Interpretation älterer Grabungsbefunde herangezogen werden (Abb. 8). Im Fall der frühchristlichen Kirche in Imst hatte R. Egger angenommen, daß die 1,25 m tiefe überwölbte Kammer (90 x 90 cm) an der Westseite offen gewesen wäre, sodaß der Gläubige den Reliquienbehälter hätte sehen und Berührungsreliquien hätte herstellen können.¹⁶ Doch haben auch die westlich vorspringenden Zungenmauern keinen Abschluß, welcher für die Festigkeit des Bodens notwendig wäre. Vielmehr war diese Kammer auch nur bis zur Kirchweihe offen, um nach der Beisetzung der Reliquien eine Verschlussplatte zwischen den leicht divergierenden Zungenmauern zu versetzen (Abb. 8).

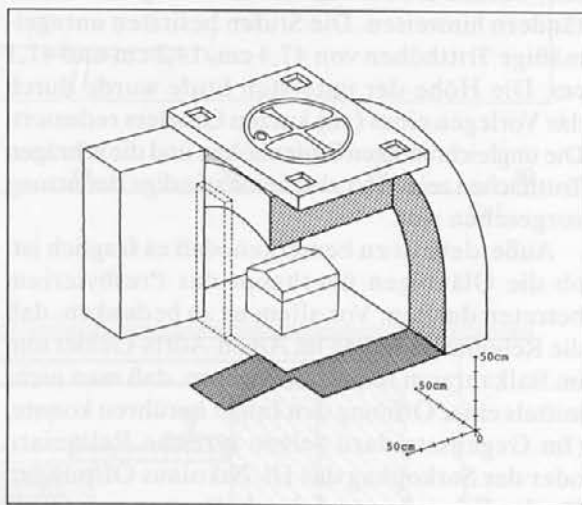

Abb. 8: Imst, St. Laurentiuskirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

Die vorzüglich erhaltene Reliquienkammer in Ampaß in Tirol ist 1,22 m in den Boden eingetieft.¹⁷ An die Hauptkammer (128 x 56 cm) schließt eine

¹⁵ Eugippius, *Vita S. Severini* 49,7; 46,2. F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg* (1991) 81. E. Toth, *Röm. Österr.* 17/18, 1989-1990, 268 mit Anm. 17; 278 mit Anm. 63. H. Berg, *Bischöfe und Bischofssitze im Ostalpen- und Donauraum*, in: *Die Bayern und ihre Nachbarn* 1 (1985) 85.

¹⁶ R. Egger, *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* 17, 1963, 164 f.

¹⁷ W. Sydow, *Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum* 66, 1986, 76, vertrat die Auffassung, daß die Kammer westseitig anfangs dauernd, später teilweise offen gewesen wäre, um die Reliquien zu sehen und zu berühren (W. Sydow, a. O. 95).

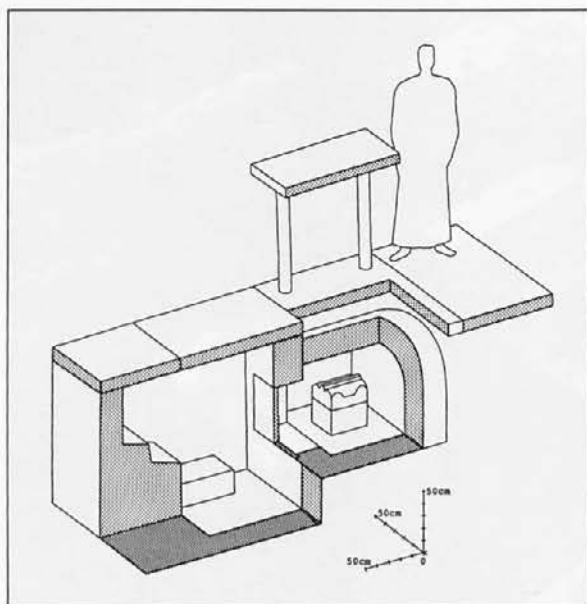

Abb. 9: Ampaß, Pfarrkirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

57 cm hohe überwölbte Nische (65 x 53 cm) an, in welcher der Reliquienschrein aus Marmor vorgefunden wurde (Abb. 9). Die Öffnung der Nische war ursprünglich mit einer Platte verschlossen, worauf die vertikalen Falze an den Fensterändern hinweisen. Die Stufen besitzten unregelmäßige Tritthöhen von 47,4 cm, 14,2 cm und 41,1 cm. Die Höhe der untersten Stufe wurde durch das Vorlegen eines (zu) kurzen Quaders reduziert. Die ungleichmäßigen Stufenhöhen und die schrägen Trittflächen zeigen an, daß keine ständige Benutzung vorgesehen war.

Außerdem ist zu bemerken, daß es fraglich ist, ob die Gläubigen überhaupt das Presbyterium betreten durften. Vor allem ist zu bedenken, daß die Reliquienkästchen im Alpen-Adria-Gebiet und im Balkanraum so gestaltet waren, daß man nicht mittels einer Öffnung den Inhalt berühren konnte. (Im Gegensatz dazu zeigen syrische Reliquiare oder der Sarkophag des Hl. Nikolaus Öffnungen für das Eingießen und das Auffangen von Öl).¹⁸ Vielmehr sind die steinernen Schreine wie kleine Sarkophage und die Reliquienkammern wie verkleinerte unterirdische Grabbauten gestaltet.

Wenn man die bekannten Überreste der Reliquienkammern von St. Andreas in Lienz (Patrias-

dorf)¹⁹ und jene in der Kirche von Lavant²⁰ betrachtet, so fällt die Ähnlichkeit der Anlagen auf. Ein Unterschied zu den bisher besprochenen besteht im wesentlichen darin, daß die Verschlüsse der Reliquienkammern ostseitig liegen.

In Lienz ist die 71 cm tiefe Kammer (52 x 110 cm) aus wiederverwendeten Marmoplatten hergestellt (Abb. 10). Östlich schließt eine Arbeitsgrube aus Bruchsteinmauerwerk an (Abb. 10). Nach der Beisetzung der Reliquien anlässlich der Kirchweihe konnte die eigentliche Kammer von der Arbeitsgrube her verschlossen werden.

In Lavant ersetzte in der zweiten Bauperiode ein rechteckiger Saal die Apsis der älteren Kirche, um die Reliquien aufzunehmen, die ursprünglich in der Apsis untergebracht waren.²¹

Im angebauten rechteckigen Saal befindet sich ein nur um eine Stufe erhöhtes Presbyterium mit Klerusbank. Im Zentrum des Gevierts befindet sich eine zweiteilige Kammer. Die westliche verputzte Kammer (81 x 70 cm) ist gegenüber dem Estrichniveau des Presbyteriums 98 cm eingetieft (Abb. 11). Die Bodenplatte besteht aus einem 14 cm tiefen Marmorbecken, dessen kreisrunde Mittelöffnung von einem Wulstring umgeben ist. Die westliche verputzte Kammer wird von der östlichen Kammer (115 x 67 cm) nur durch ein 13 cm starkes Mauerchen getrennt. Rings um die westliche Kammer verläuft in einem Abstand von 42 cm eine 19 cm hohe Steinsetzung, die ursprünglich an die Deckplatte angeschlossen hatte. Die Deckplatte war gleichzeitig die Altarbasisplatte, wie es die analogen Beispiele nahelegen. Demnach war auch die östliche Kammer verschlossen worden, um von der Klerusbank her den Altar zu erreichen (Abb. 11). Da das Trennmäuerchen äußerst schwach ausgebildet ist, muß man darauf schließen, daß die östliche Kammer nicht aufgefüllt, sondern mit einer Deckplatte verschlossen wurde. Die östliche Kammer wurde also hier als Arbeitsgrube genützt. Nach den angeführten Beispielen hatte die westliche Kammer als Aufbewahrungsort für den Reliquienschrein gedient, welcher auf der Bodenplatte aus Marmor stand und deren Mittelöffnung verdeckte. Dieses seichte Marmorbecken stammt von einem kleinen Springbrunnen und wurde hier als Spolie verwendet.²²

¹⁸ U. Peschlow, *Istanbuler Mitteilungen* 23/24, 1973-1974, 225 ff. E. M. Ruprechtsberger, in: *Syrien. Von den Aposteln zu den Kalifen* (1993) 419 ff. Katalog Nr. 46: Die Öffnung am Deckel zum Eingießen wird nicht beschrieben. Nr. 47. Nr. 48.

¹⁹ L. Zemmer-Plank, *Veröffentlichungen des Museum Ferdinandeum in Innsbruck* 54, 1974.

²⁰ F. Miltner, *Jahreshefte des Österr. Archäologischen Institutes*, 40, 1953, Bbl. 41 ff.

²¹ F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg* (1991) 50, Abb. 138.

²² St. Karwiese, mündliche Mitteilung.

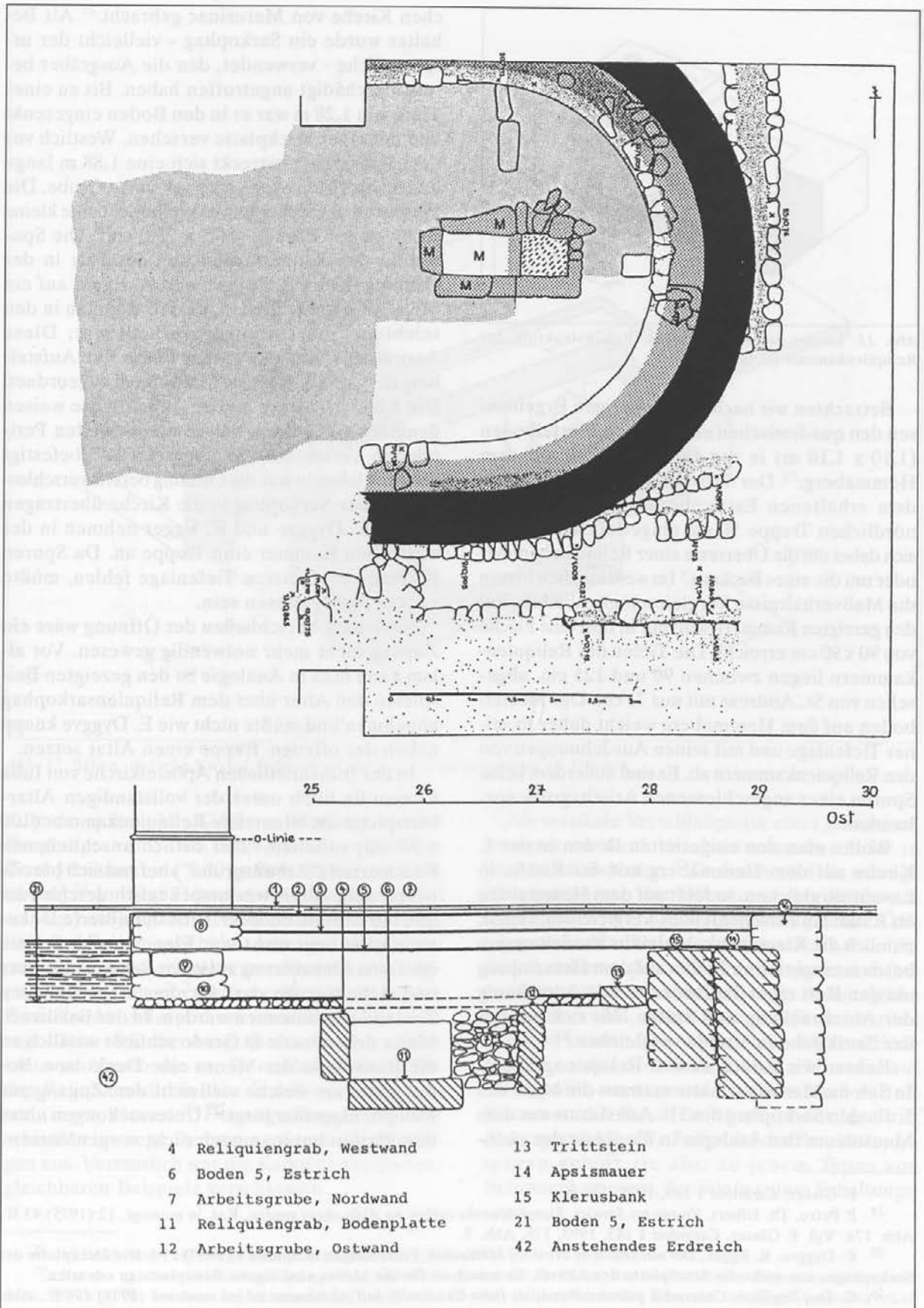

Abb. 10: Lienz, St. Andreas (Patriasdorf): Grundriß und Schnitt der Reliquienkammer mit Arbeitsgrube (nach L. Zemmer).

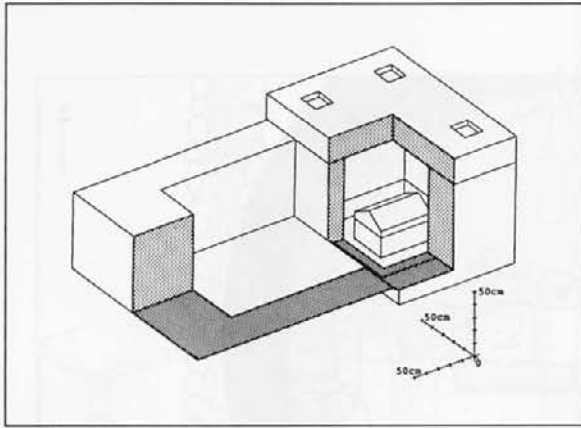

Abb. 11: Lavant, westliche Kirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

Betrachten wir nach den bisherigen Ergebnissen den quadratischen eingetieften Mörtelboden (1,10 x 1,10 m) in der fünften Kirche auf dem Hemmaberg:²³ Der Mörtelboden ist gegenüber dem erhaltenen Estrichboden im Bereich der nördlichen Treppe 50 cm eingetieft. Handelt es sich dabei um die Überreste einer Reliquienkammer oder um die eines Beckens? Im wesentlichen bieten die Maßverhältnisse Vergleichsmöglichkeiten. Bei den gezeigten Kammern wird nur in Imst eine Fläche von 90 x 90 cm erreicht. Die Tiefen der Reliquienkammern liegen zwischen 90 und 125 cm, abgesehen von St. Andreas mit nur 71 cm. Der Mörtelboden auf dem Hemmaberg weicht daher in seiner Tiefenlage und mit seinen Ausdehnungen von den Reliquienkammern ab. Es sind außerdem keine Spuren einer angeschlossenen Arbeitsgrube vorhanden.

Wollte man den eingetieften Boden in der 5. Kirche auf dem Hemmaberg mit der Kirche in Lavant vergleichen, so fehlt auf dem Hemmaberg im Raum ein entscheidendes Vergleichsmerkmal, nämlich die Klerusbank. Vielmehr handelt es sich bei dem eingetieften Boden auf dem Hemmaberg um den Rest eines Taufbeckens. Die Anordnung der Abschränkung und Stufen läßt sich gut mit der Taufkirche in Vranje vergleichen.²⁴

Kehren wir zurück zu den Reliquiengräbern. In Salona/Marusinac hatte man um die Mitte des 5. Jh. den Sarkophag des Hl. Anastasius aus dem Mausoleum der Asklepia in die Apsis der südli-

chen Kirche von Marusinac gebracht.²⁵ Als Behälter wurde ein Sarkophag - vielleicht der ursprüngliche - verwendet, den die Ausgräber bereits beschädigt angetroffen haben. Bis zu einer Tiefe von 1,28 m war er in den Boden eingesenkt und mit einer Deckplatte versehen. Westlich vor dem Sarkophag erstreckt sich eine 1,88 m lange und 66 bis 70 cm breite ausgemauerte Grube. Die Westwand des Sarkophages durchbricht eine kleine rechteckige Öffnung (16,5 x 23,0 cm). Die Spuren an den Seitenflächen und der Falz in der Öffnung ließen E. Dyggve und R. Egger auf ein Metalltürchen schließen, dessen Rahmen in den seitlichen Einarbeitungen verkeilt war. Diese Anordnung wird der ersten Phase der Aufstellung des Sarkophages im Mausoleum zugeordnet. Die Klammerlöcher an der Außenfläche weisen demnach darauf hin, daß in einer zweiten Periode ein Verschlussstein eingesetzt und befestigt wurde. Vielleicht war die Öffnung bereits verschlossen, als der Sarkophag in die Kirche übertragen wurde. E. Dyggve und R. Egger nehmen in der westlichen Kammer eine Treppe an. Da Spuren in dieser geschützten Tiefenlage fehlen, müßte sie aus Holz gewesen sein.

Nach dem Verschließen der Öffnung wäre ein Zugang nicht mehr notwendig gewesen. Vor allem kann man in Analogie zu den gezeigten Beispielen den Altar über dem Reliquiensarkophag annehmen und müßte nicht wie E. Dyggve knapp neben der offenen Treppe einen Altar setzen.

In der frühchristlichen Apostelkirche von Iulia Concordia blieb unter der vollständigen Altarbasisplatte die 80 cm tiefe Reliquienkammer (100 x 38 cm) erhalten.²⁶ Der östlich anschließende Kammerteil ("Arbeitsgrube") befand sich bereits neben dem Altar, war ursprünglich geschlossen und mit Mosaik bedeckt. Eine detaillierte Dokumentation liegt nicht vor. Eine Verschlussplatte oder eine Abmauerung zwischen Reliquienkammer und Arbeitsgrube darf für den ursprünglichen Zustand angenommen werden. In der Basilica S. Maria delle Grazie in Grado schließt westlich an die Basisplatte der Mensa eine Deck- bzw. Bodenplatte an, welche vielleicht den Zugang zur Reliquienkammer birgt.²⁷ Untersuchungen unter den Platten hat man noch nicht vorgenommen.

²³ F. Glaser, *Carinthia* I 183, 1993, 170 ff.

²⁴ P. Petru, Th. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradu*, Kat. in monogr. 12 (1975) 43 ff., Abb. 17a. Vgl. F. Glaser, *Carinthia* I 183, 1993, 178, Abb. 7.

²⁵ E. Dyggve, R. Egger, *Der altchristliche Friedhof Marusinac*, Forschungen in Salona 3 (1939) 19 f. Die Deckplatte des Sarkophages war nicht die Standplatte des Altares. Demnach ist für die Mensa eine eigene Basisplatte zu erwarten.

²⁶ G. Dei Fogolari, *Concordia paleocristiana*, in: *Iulia Concordia dall'età romana all'età moderna* (1978) 198 ff., Abb. 143

²⁷ P. L. Zovatto, *Memorie St. Forogiul.* 39 (1943-1951) 23 ff., Taf. 15.

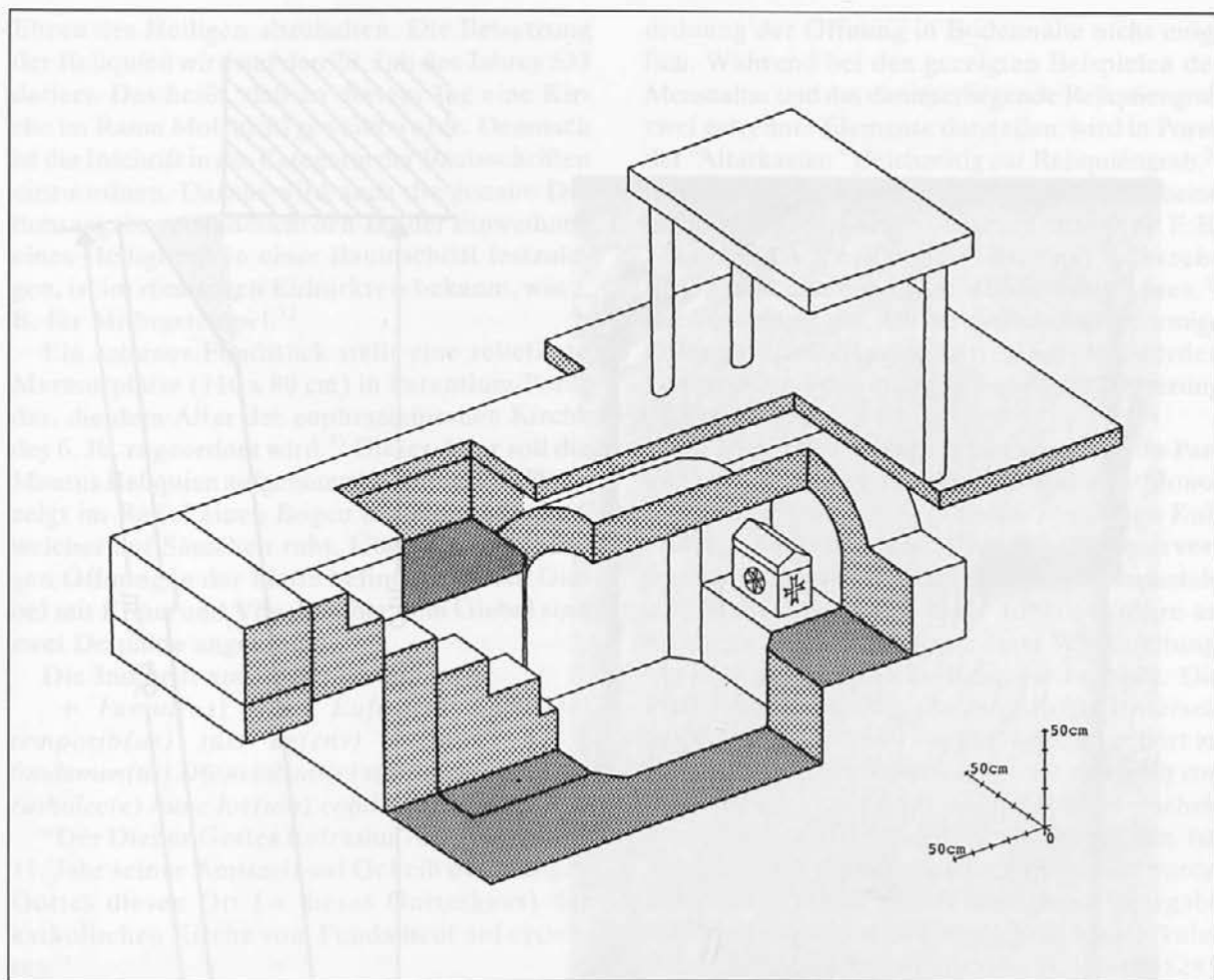

Abb. 12: Säben, südliche Kirche: Rekonstruktion der Reliquienkammer (F. Glaser).

In der spätantiken Kirche auf dem Abhang des Burgberges von Säben befand sich innerhalb des Presbyteriums eine 1,20 m tiefe Kammer (105 x 65 cm).²⁸ In ihrer Ostwand war eine Nische (40 x 45 cm) ausgespart (Abb. 12), welche ursprünglich den Reliquienbehälter aufnahm. Zur Kammer führte westseitig eine nur 40 cm breite Treppe, von der sich vier Stufen erhielten. Wenn ein Gewölbe das Altarpodium etwa 80 - 90 cm überragt hätte - wie die Ausgräber vermuten - dann hätte man auch die ca. 50 cm hohe Nische für den Reliquienschein über dem Bodenniveau unterbringen können.²⁹ Die enge Treppe (40 cm!) schließt eine rege Benutzung durch die Gläubigen aus. Vermutlich war die Kammer wie die vergleichbaren Beispiele verschlossen.

Als vertikale Verschlussplatte einer Reliquienkammer ist auch die Nonnosus-Inschrift in Molzbichl zu deuten.³⁰ Dadurch wird die schräge Abarbeitung an der Oberkante der Rückseite verständlich, wenn die Abmessungen der Öffnung exakt dem Plattenmaß entsprach (Abb. 13). Das Problem ergibt sich, wenn links und rechts der Platte die Zungenmauern einer Arbeitsgrube vorhanden sind, sodaß man den Stein vertikal anheben konnte. Das vorhandene Klammerloch gerade an der Sichtseite ist kein Hinweis auf eine Spolie, sondern auf den Verschluss mittels Klammer: der Raum dafür war in der Inschrift ausgespart (Abb. 13). Aufgrund der Bearbeitungsspuren gehört sie also zu jenem Typus von Reliquienkammern, den wir in gutem Erhaltungs-

²⁸ V. Bierbrauer, H. Nothdurfter, *Der Schlern* 62, 1988, 277.

²⁹ Bei der zeichnerischen Ausführung eines Aufrisses werden die Probleme der beschriebenen Rekonstruktion (siehe Anm. 28) deutlich: Bei einer erhaltenen Höhe von 80 cm und einer lichten Breite der Kammer von 65 cm sowie bei erhaltenem Gewölbeansatz kann sich kein Gewölbescheitel von "knapp 2 m" ergeben.

³⁰ F. Glaser, K. Karpf, *Ein karolingisches Kloster. Baiarisches Missionszentrum in Kärnten* (1989) 4.

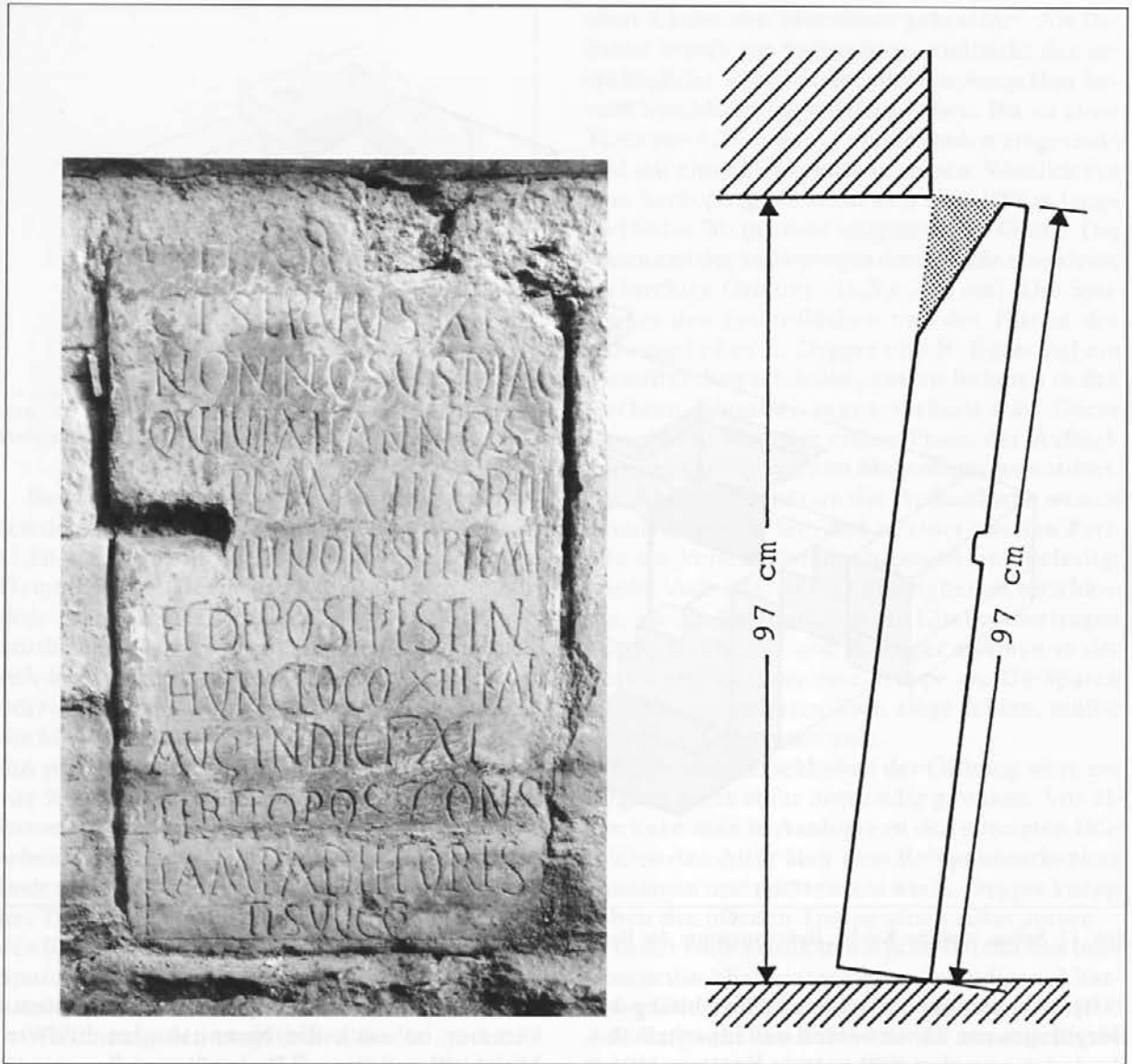

Abb. 13: Molzbiel: Verschlussplatte einer Reliquienkammer mit Nonnosus-Inschrift (F. Glaser).

zustand aus der Bischofskirche in Teurnia kennen.

Wenn man bedenkt, daß die Beisetzung der Reliquien der Höhepunkt der Kirchweihe darstellt,³¹ wird auch die Bedeutung der Inschrift besser verständlich:

+ *Hic re[quies] / ci(t) servus Xp[ri](στοῦ) / Nonnosus diac(onus) / qui vixit annos / pl(us) m(inus) CIII obiit / III Non(as) Septemb(res) / et deposit(us) est in / hunc loco XIII Kal(endas) / Aug(ustas)*

indict(ione) XI / tertio (anno) post cons(ulatum) / Lampadi et Ores(tis) v(ironum) c(larissimorum)

Das heißt: Hier ruht der Diener Christi, der Diakon Nonnosus, der ca. 103 Jahre lebte. Er starb am 2. September und wurde am 20. Juli an diesem Ort im elften Jahr der Indikation bestattet, drei Jahre nach dem Konsulat der viri clarissimi Lampadius und Orestes.

Die Angabe des Todestages (2. September) ist wichtig, um die jährlichen Gedächtnisfeiern zu

³¹ F. W. Deichmann, A. Tschira, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Institutes* 72, 1967, 105. *Spätantike und frühes Christentum*. Ausstellung im Liebieghaus. Museum alter Plastik Frankfurt am Main (1984) 676 f. Kat. Nr. 251 mit Lit.: Das Elfenbeinrelief in Trier zeigt eine Kirchweihe. Die kaiserliche Stifterin steht vor dem Bau, daneben erscheint der Kaiser. Auf einem prunkvollen Wagen bringen zwei Kleriker den Reliquienschrein, dessen Beisetzung den Höhepunkt der Dedikation darstellen wird. Im Hintergrund das Volk der Stadt.

Ehren des Heiligen abzuhalten. Die Beisetzung der Reliquien wird auf den 20. Juli des Jahres 533 datiert. Das heißt, daß an diesem Tag eine Kirche im Raum Molzbichl geweiht wurde. Demnach ist die Inschrift in die Kategorie der Bauinschriften einzuordnen. Daraus wird auch die genaue Datumsangabe verständlich: den Tag der Einweihung eines Heiligtums in einer Bauinschrift festzulegen, ist im römischen Kulturkreis bekannt, wie z. B. für Mithrastempel.³²

Ein seltenes Fundstück stellt eine reliefierte Marmorplatte (110 x 80 cm) in Parentium/Poreč dar, die dem Altar der euphrasianischen Kirche des 6. Jh. zugeordnet wird.³³ Dieser Altar soll die Maurus Reliquien aufgenommen haben. Die Platte zeigt im Relief einen Bogen mit einer Muschel, welcher auf Säulchen ruht. Über der rechteckigen Öffnung in der Platte befindet sich ein Giebel mit Kreuz und Vögeln; über dem Giebel sind zwei Delphine angebracht.

Die Inschrift am Bogen lautet:

+ *Famul(us) D(e)i Eufraſius Antis(tes) temporib(us) suis ag(ens) an(num) XI a fundamen(tis) D(e)o iobant(e) s(an)c(t)e aecl(esie) catholec(e) hunc loc(um) cond(idit).*

“Der Diener Gottes Eufraſius Antistes ließ im 11. Jahr seiner Amtszeit auf Geheiß des heiligen Gottes diesen Ort (= dieses Gotteshaus) der katholischen Kirche vom Fundament auf errichten.”

Mit der Verwendung des Begriffes locus knüpft Eufraſius an die Maurus-Inschrift (*duplicatus est locus*) an. Unverständlich wäre der Hinweis auf die *ecclesia catholica*, wenn wir nicht wüßten, daß Eufraſius zu den Schismatikern des Dreikapitelstreites gehörte. Papst Pelagius I. tadelte ihn im Jahre 559/560 wegen *nefanda scelera* und der Störung der Kircheneinheit. Diese Kritik macht erst die Formulierung in der Inschrift verständlich. Daraus wird wohl abzuleiten sein, daß der Neubau erst nach dem Schreiben des Papstes zu datieren sein wird.

Die hochrechteckige Öffnung in der 80 cm breiten Platte war für das Einbringen des Reliquienkästchens vorgesehen. Hinweise auf eine Verschlußvorrichtung sind nicht bekannt. Das Herstellen von Berührungsreliquien war aufgrund der An-

ordnung der Öffnung in Bodennähe nicht möglich. Während bei den gezeigten Beispielen der Mensaaltear und das darunterliegende Reliquiengrab zwei getrennte Elemente darstellen, wird in Poreč der “Altarkasten” gleichzeitig zur Reliquiengrab.³⁴ Die Vorstellung, daß am Altar die Märtyrergebeine berührt worden seien, brachte offenbar E.B. Thomas dazu, bestimmte Platten mit halbkreisförmigen Ausnehmungen Altären zuzuordnen.³⁵ Die Vorstellung war, daß durch die halbkreisförmige Öffnung die Reliquien hätten berührt werden können. Die Vermutung hat auch die Datierung beeinflusst.

M. Nagy hat nun eindeutig aufgrund von Parallelen die Platten als Bestandteile von Monopodien erklären können, die im römischen Kulturkreis in verschiedenen Zusammenhängen vorkommen können.³⁶ An der Platte von Dunapentele sind nicht die Spuren einer Libationsröhre zu erkennen, sondern die Reste einer Wasserleitung, wie dies pompejanische Beispiele belegen. Die Platte aus Óbuda dagegen zeigt an der Unterseite das Zapfloch eines Tischbeines und gehört zu einem Typ von Monopodien, wie sie z.B. auch von Öllampen bekannt sind oder auf Reliefs erscheinen: Charakteristisch für das Monopodium ist, daß die hintere Kante gegen die Wand gesetzt wurde. Ein Monopodium konnte auch eine Votivgabe darstellen, wie eine Weiheinschrift an Herkules auf einer Platte in Carlisle zeigt (*CIL* III 6528). Die gefundenen Monopodiumplatten können demnach aus einem Heiligtum, aus einer Villa, aus dem Garten oder aus einem Grabbezirk stammen und dem 1. bis 4. Jh. n. Chr. angehören. Die drei Platten von Dunapentele dürften von zerstörten Gräbern des 4. Jh. kommen.

Sind Gruben im Bereich des Presbyteriums durch die Grabungen zu erfassen, kann leicht darauf geschlossen werden, daß Reliquien unter dem Altar beigesetzt waren. Gelegentlich fehlen allerdings solche Gruben bei den Altären für die Eucharistiefeier, wie wir dies von der größeren Kirche auf dem Kučar, von der östlichen Doppelkirche auf dem Hemmaberg und von der Kirche extra muros (sogen. Friedhofskirche) in Teurnia kennen. Im besonderen wären natürlich Details zur Lage der Reliquiengräber in Pola, Nesactium,

³² Z. B. G. Piccottini, *Mithrastempel in Virunum* (1994) 15. Tempelbauinschriften: *CIL* III 4800; III 5565; VIII 6979; IX 5177; IX 5294; XI 3614; XIV 2112; XIV 2410; XIV 2795.

³³ M. Prelog, *Die Eufraſiusbasilika von Poreč* (1986) 97, Taf. 2. A. Šonje, *Poreč, Die euphrasianische Basilika* (1987) 2 14. 28.

³⁴ Vgl. die Altäre in Pomposa und Ferrara: R. Farioli, 30. *Corso Cult. arte rav. biz.* 30, 1983, 234 f.

³⁵ E. B. Thomas, *Arch. vest.* 29, 1978, 573 ff.

³⁶ M. Nagy, *Fol. Arch.* 39, 1988, 135 ff.

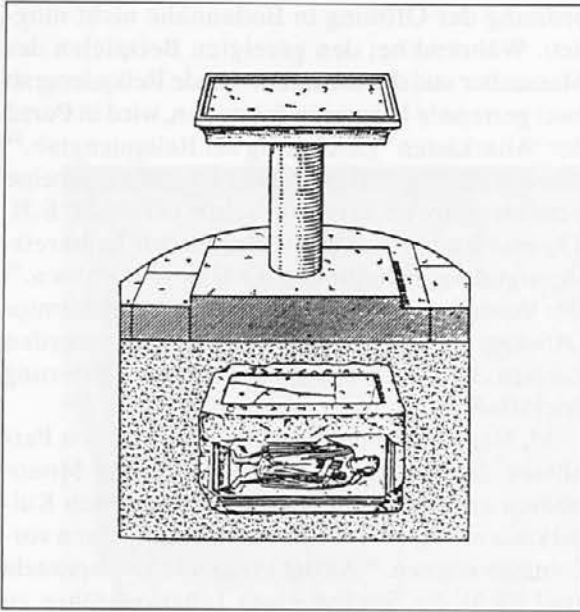

Abb. 14: Teurnia, Kirche außerhalb der Stadtmauer. Reliquierschrein und Altar in der südlichen Seitenkapelle.

Betiga, Parentium oder Aquileia wünschenswert. Daher müssen wir auf andere Beispiele zurückgreifen, die in den benachbarten Regionen liegen.

In der Kirche extra muros in Teurnia hat R. Egger im Presbyterium des Hauptschiffes keine Grube feststellen können und hat vermutet, daß sich das Reliquiar zwischen den Säulchen der Altarmensa befand, eingelassen in die Basisplatte des Altars.³⁷ Eine solche mittlere Vertiefung kennen wir von der Standplatte des Altars in der Basilica Santa Maria delle Grazie in Aquileia: Diese Ausnehmung stammt jedoch von einer Mittelsäule der Mensa.³⁸

In Teurnia wurde in der südlichen Seitenkapelle ein Reliquienbehälter festgestellt (Abb. 14); für die nördliche Seitenkapelle könnte man ebenfalls einen solchen vermuten. Über dem Reliquiengrab stand ein Tisch. Während im Hauptschiff die Mitte ohne Abschrankung blieb, wurde hier die Schranke in die Mitte gesetzt (Abb. 15), wie dies vom so-

Abb. 15: Teurnia, Kirche außerhalb der Stadtmauer. Abschrankung und Altar in der südlichen Seitenkapelle.

³⁷ R. Egger, *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum* (1916) 29. 33. Das von R. Egger vorgebrachte Beispiel in der spätantiken Kirche von Brioni stellt keine Parallele dar, weil hier eine seichte L-förmige, asymmetrisch gelegene Einarbeitung keine derartige Funktion haben konnte. Richtig bei A. Griss, *Jb. Aethd.* 5, 1911, 85, Abb. 11.

³⁸ P. L. Zovatto, *Mem. St. Forogiul.* 39, 1943-1951, 23 ff., Taf. 15.

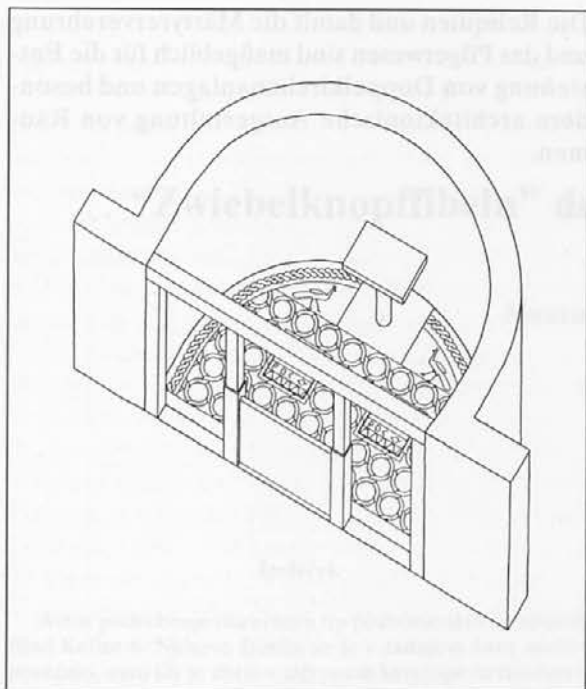

Abb. 16: Hemmaberg, östliche Doppelkirchenanlage: Apsis der Memorialkirche.

genannten Asterius-Mausoleum in Karthago bekannt ist.³⁹ Links und rechts blieben seitliche Zugänge zur Apsis (Abb. 15). In Teurnia waren auf den Pfeilern Säulchen eingezapft, die zusammen mit den Pilastern einen Architrav trugen (G. Gruber).⁴⁰

Diese Anordnung war auch für die östliche Doppelkirchenanlage auf dem Hemmaberg maßgeblich.⁴¹ In der Kirche für die Eucharistiefeyer fehlt die Reliquiengrube; in der Memorialkirche ist sie in der Apsis faßbar. Die Abschrankung war hier aus Holz und darf analog zur Marmorausführung in Teurnia rekonstruiert werden: Eine mittlere Schrankenplatte aus Holz und seitliche Zugänge. Die seitlichen Zugänge erklären auch

den geringen Abstand zwischen Klerusbank und Schrankenplatte.

Dieses Abgrenzen der Apsis konnte zum Beispiel durch Vorhänge oder durch das Einfügen eines Bildes im Mittelfeld noch gesteigert werden. Details, die maßgeblich sind für die Raumwirkung. Auf dem Kučar waren nur in der kleineren Kirche, der Memorialkirche, Reliquien vorhanden.⁴² In Vranje kommen Reliquiengruben sowohl beim Altar der Gemeindekirche als auch in der rechteckigen Apsis der Taufkirche vor.⁴³

Die sogenannte Dreikonchenkapelle ("trichora") an der Kirche S. Eufemia in Grado wird in der Überlieferung als capella di S. Marco bezeichnet. S. Tavano denkt, daß sie ursprünglich den Heiligen Hermagoras und Fortunatus geweiht war und bezeichnet den Bau als "martyrion."⁴⁴ Wo und wie in dieser Kapelle die Reliquien untergebracht waren, wird nicht ausgesprochen. Die Unterbringung in Wandnischen ist ebenfalls in Betracht zu ziehen, wie wir dies aus Gräbern im Balkanraum kennen.⁴⁵ Allerdings muß die Wand soweit erhalten sein wie in Khan Khalde,⁴⁶ um überhaupt eine Nische festzustellen. In St. Stephan in Chur konnte man unterhalb einer Nische einen Reliquienstollen beobachten und aufgrund der Parallelen und Zusammenhänge die Funktionen erklären.⁴⁷

Wenn wir die gezeigten Beispiele der Reliquienloculi betrachten, so steht die Auffassung eines Grabes im Vordergrund. Dieses Grab war nicht sichtbar, war aber durch eine Mensa gekennzeichnet. Es gibt offenbar keinen Fall mit einer Vorrichtung für die Berührung der Reliquien. Man gewinnt den Eindruck, daß die Loculi gleichsam Grabkammern (Mausoleen) in Miniaturform darstellen. Die besprochenen Beispiele sollen zeigen, daß wir nicht nur im Presbyterium mit Reliquien zu rechnen haben, sondern auch in eigenen Kapellen und Apsiden. Zeitliche Krite-

³⁹ N. Duval, A. Lezine, *Melanges d'archéologie et d'histoire* 71, 1959, 339 ff. Dies., *Cahiers archéologiques* 10, 1959, 71 ff. Die mächtigen Fundamentblöcke im Mosaikboden sind nur zu erklären, wenn darin eingezapfte Schrankenpfeiler eine freistehende Mittelplatte zu halten hatten.

⁴⁰ Entgegen der Annahme R. Eggers, *Frühchristliche Kirchenbauten im südlichen Norikum* (1916/17), daß die Pfeiler einen pinienähnlichen Abschluß besessen hätten, konnte G. Gruber die vorhandenen Spuren in Analogie zur Bischofskirche richtig als eingetiefte Plinthenlager von Säulchen deuten.

⁴¹ F. Glaser, *Das frühchristliche Pilgerheiligtum auf dem Hemmaberg* (1991) 61 f.

⁴² J. Dular, *Arh. vest.* 29, 1978, 528 ff. S. Ciglencéki, *Izd. Hrv. arh. dr.* 10, 1986, 137 ff.

⁴³ P. Petru, Th. Ulbert, *Vranje pri Sevnici. Starokrščanske cerkve na Ajdovskem gradcu*, Kat. in monogr. 12, (1975) 24 ff.

⁴⁴ S. Tavano, *Grado. Guida storica e artistica* (1976) 105 ff. P. L. Zovatto, *Reallexikon für byzantinische Kunst* II (1971) 914 s. v. Grado: Aufbewahrungsort der Reliquien von Heiligen und Märtyrern.

⁴⁵ W. Sulser, H. Claussen, *Sankt Stephan in Chur* (1978) 136 ff.

⁴⁶ N. Duval, J. P. Caillet, *Archéologie au Lavant. Recueil R. Saidah*, Collection de la maison de l'orient méditerranéen 12, Série archéologique 9 (1982) 311 ff.

⁴⁷ W. Sulser, H. Claussen, *Sankt Stephan in Chur* (1978) 146.

rien lassen sich an der Bauweise der Reliquienkammern bislang nicht ablesen. Detaillierte Beobachtung des Ausgräbers wird auch in Zukunft zur weiteren Kenntnis notwendig sein und jeweils eine sachgerechte Rekonstruktion ermöglichen.

Dr. Franz Glaser
Landesmuseum für Kärnten
Museumgasse 2
A-9021 Klagenfurt

Die Reliquien und damit die Märtyrerverehrung und das Pilgerwesen sind maßgeblich für die Entstehung von Doppelkirchenanlagen und besondere architektonische Ausgestaltung von Räumen.

Abb. 1: Grundriss einer Doppelkirchenanlage (Klagenfurt, 19. Jh.).

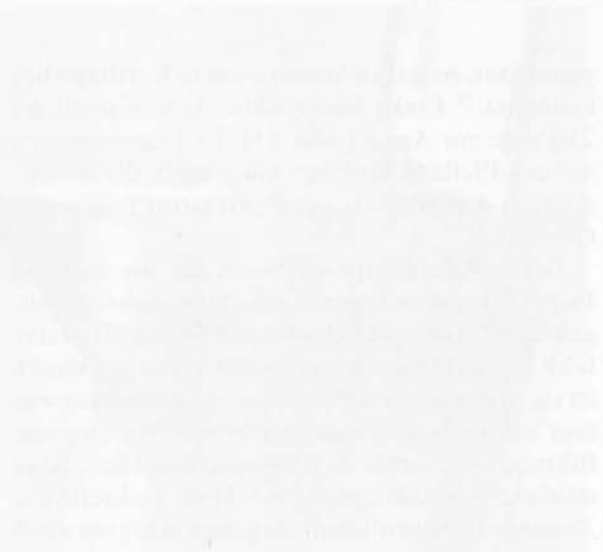

Abb. 2: Perspektivansicht einer Doppelkirchenanlage (Klagenfurt, 19. Jh.).

Abb. 3: Grundriss einer Doppelkirchenanlage (Klagenfurt, 19. Jh.).

Abb. 4: Perspektivansicht einer Doppelkirchenanlage (Klagenfurt, 19. Jh.).

“Zwiebelknopffibeln” del tipo Keller 6 da Aquileia

Maurizio BUORA

Izveček

Avtor podrobneje obravnava tip poznorimskih čebulastih fibul Keller 6. Njihovo število se je v zadnjem času močno povečalo, zato jih je zbral v izčrpnem katalogu in tipološko razvrstil v tri variante. Pojavile so se v zadnjem desetletju 4. st. v uporabi pa so bile še v prvi polovici 5. st. Njihova razširjenost kaže na uporabo pri vojaki kot pri izpostavljenih uradnikih. Pogosto so bile odkrite pri vojaških oddelkih vzdolž Donave pa tudi ob cestah v notranjosti. Izpostavlja njihovo prisotnost v pomembnih križiščih severne Italije, kjer jih je mogoče ožje povezati z vojaškimi poveljstvi ob donavski meji. Obravnava tudi problem upodobitev tovrstnih fibul v 6. st.

Da qualche anno a questa parte si registra nella letteratura archeologica europea un rinnovato interesse per le fibule. Per quanto questi materiali possano vantare oltre un secolo di bibliografia specifica, numerosi territori e soprattutto numerosi fondi museali rimangono del tutto inesplorati. In particolare in Italia le fibule del periodo imperiale romano (e a maggior ragione del tardo periodo imperiale) appaiono del tutto trascurate in opere d'insieme, con l'ovvio risultato di una scarsa conoscenza della relativa terminologia, dei problemi che esse comportano ma anche delle indicazioni di carattere cronologico che esse possono apportare da parte degli archeologi e in genere degli studiosi del mondo antico. Riteniamo che da questo panorama deludente si elevi alquanto

Abstract

This article studies the late Roman bulbous fibulae of the Keller 6 type in detail. Their quantity has greatly increased in the recent period, and thus they are presented in an exhaustive catalogue and are typologically classified into three variants. This type appeared in the last decades of the 4th century and still was in use in the first half of the 5th century. Their distribution would indicate usage by bureaucrats as well as soldiers. They have frequently been found at sites of military detachments along the Danube, as well as along roads in the interior. Their presence at important crossroads of northern Italy is noted, where it is possible to connect them specifically with military commands along the Danubian border. The problem of classifying such fibulae to the 6th century is also discussed.

il Friuli, ove fin dagli anni Cinquanta e Sessanta vi è stata una sporadica attenzione per le fibule, a opera di studiosi tedeschi come il Werner e il Fischer, e nell'ultimo quindicennio un'ampia bibliografia, che è nata da una sorta di dialogo internazionale tra studiosi francesi, sloveni, tedeschi e friulani.¹ Si pubblicano qui le “Zwiebelknopffibeln” di Aquileia del tipo Keller 6, la cui comparsa viene comunemente datata entro l'ultimo decennio del IV sec. d. C.

Per quanto la *communis opinio* consideri le “Zwiebelknopffibeln” come fibule proprie dell'elemento militare² non tutti concordano su questo punto, anzi esistono teorie recenti che vi vedono piuttosto una sorta di distintivo caratteristico dei civili.³ Gli scavi hanno portato alla constatazio-

¹ Si citano qui solo, in ordine cronologico, gli studi recenti di Adam-Feugère 1982, di Guštin 1986, Buora, Candussio, Demetz 1990 e Buora, Candussio, Pröttel 1990 oltre ai testi riediti in *Quaderni friulani di archeologia* 2, 1992.

² Per una discussione si rimanda a Pröttel 1988 cui va aggiunto, per l'ambito locale, Pröttel 1990 e, da ultimo, Ruprechtsberger 1995.

³ Specialmente Kuhnen 1988.

lunghezza cm

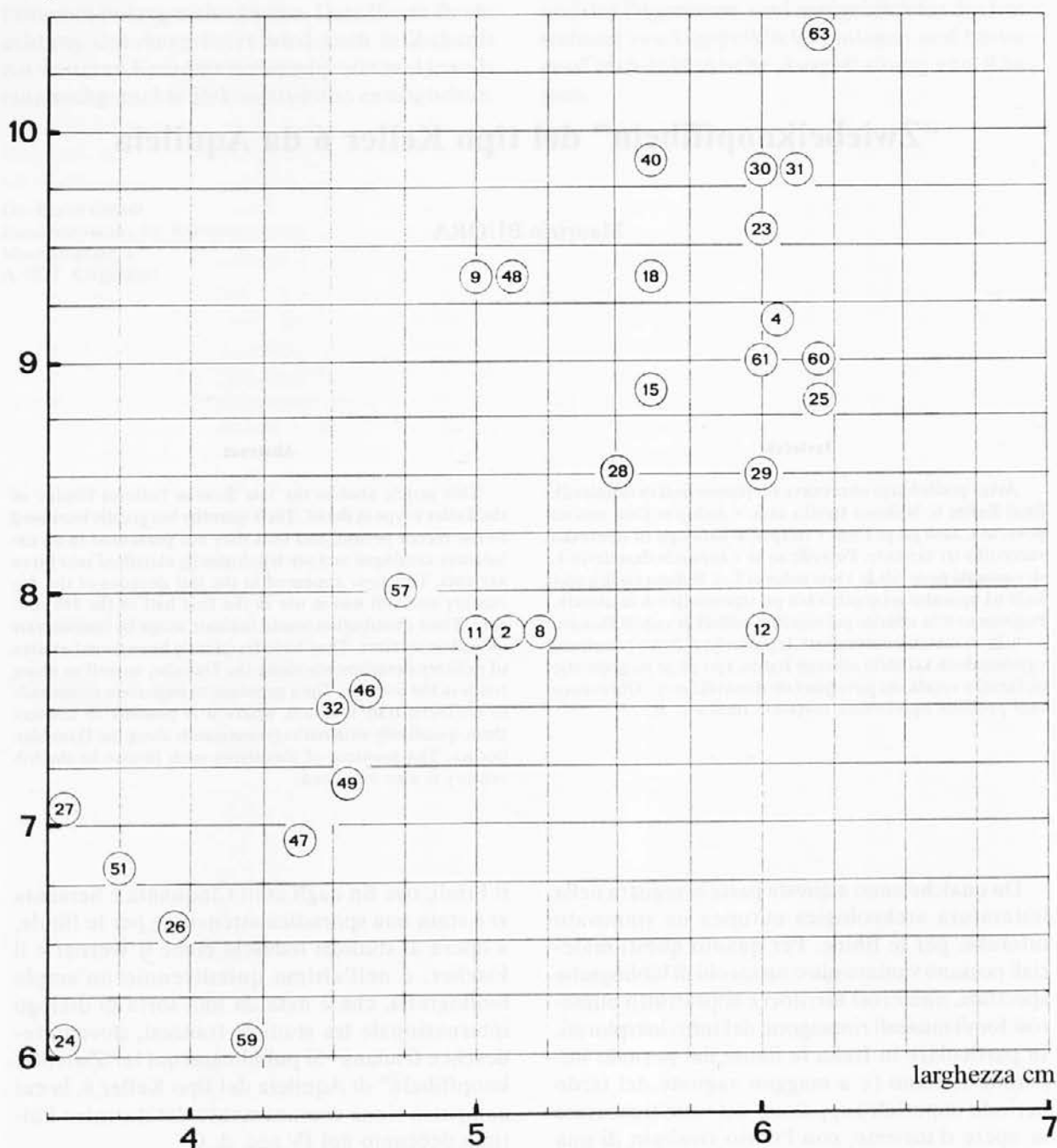

Fig. 1: Grafico delle dimensioni relative alle dimensioni delle fibule edite (Dis. G. D. De Tina).

ne che fibule del genere potevano essere deposte raramente anche in tombe femminili o di bambini, ma ciò può dipendere da vari fattori di carattere affettivo o da rapporti di parentela e non sembra escludere un utilizzo prevalente da parte dell'elemento militare.

L'ultima studiosa che si è soffermata criticamente su queste fibule, che ama definire del tipo Pröttel 6 (dopo il magistrale contributo di quest'autore apparso in *Jb. Röm. Germ. Zentmus*).⁴ ricorda i rinvenimenti di "Zwiebelknopffibeln" nelle 16 tombe di bambini rinvenute in cinque

⁴ Pröttel 1988.

necropoli della Pannonia. Peraltro una sola di queste appartiene al tipo Keller 6, quella trovata nella tomba 927 di Intercisa (cat. n. 51): essa era di dimensioni più piccole degli altri esemplari e quindi poteva in effetti essere normalmente portata da vivo dal bambino. Va rilevato che un'altra fibule, appena leggermente più grande, è stata trovata nella tomba n. 100 (di un adulto, di Tokod (cat. n. 48)). Se consideriamo il grafico relativo alle dimensioni degli esemplari integri pubblicati (compresi quelli di cui si dà notizia nel presente studio) riportato alla *fig. 1* si vede come in realtà si abbiano due gruppi numericamente equivalenti: uno comprende gli esemplari lunghi più di 8,5 e l'altro quelli che misurano da cm 7,8 in giù. Possiamo considerare decisamente piccoli gli esemplari che sono lunghi fino a 6,8 centimetri. Se dovessimo giudicare solo sulla base delle dimensioni, diremmo che erano adatte a bambini anche le fibule n. 24 dalla tomba n. 556 di Kaiseraugst (che è la più piccola tra quelle qui presentate) e poi una fibula da Carnuntum (cat. n. 26) e una da Sucidava (cat. n. 59). A questo proposito si ricorda opportunamente che anche il figlio di Stilicone, nell'omonimo dittico, porta una fibula del genere. La standardizzazione delle "Zwiebelknopffibeln" e la loro diffusione in tutti i territori dell'impero sembrerebbe corroborare l'ipotesi di una diffusione legata all'elemento militare. Ma va osservato che quelle del tipo 6 (Keller 6 o Pröttel 6) paiono presenti, per quanto finora si sa, quasi esclusivamente in Europa e in un solo caso in Africa, ove si ritiene che il pezzo possa aver fatto parte di un tesoro interrato intorno alla metà del V sec. d. C. Ovviamente è da tener conto del fatto che le ricerche sul materiale di epoca romana e tardoromana delle province orientali dell'impero sono in genere molto rare.

Rispetto al tipo Keller 5 le "Zwiebelknopffibeln" del tipo Keller 6 presentano un arco assottigliato nella parte superiore.⁵ L'elemento distintivo più evidente risulta la lavorazione a giorno dell'arco, che per lo più ha la parte superiore piatta. Al posto del tradizionale aggancio dell'ardiglione nel piede, l'ardiglione veniva inserito dal braccio fino al piede e quindi si avvitava il bottone terminale sinistro, collegato con il perno della cerniera, come già indicato dal Mötelfind nel 1916.⁶ E' un elemento questo che è comune in tutte le fibule del nostro gruppo, ma si trova anche nella fibula d'oro

massiccio con l'iscrizione *Iuliane vivas* del Kunsthistorisches Museum di Vienna, il cui stato frammentario non consente una migliore classificazione.⁷

Si è ritenuto che si tratti di prodotti di officine imperiali, contrassegno speciale di alti ufficiali e funzionari, forse anche usati come doni personali dell'imperatore. A parte due esemplari in oro massiccio (da Poitou, cat. n. 7 e da Ténès, cat. n. 63) gli altri sono di bronzo dorato. Va detto che l'esemplare di Ténès (*fig. 2: 1*) è anche il più grande, in assoluto, a rimarcare il suo carattere eccezionale. Anche l'esemplare di Poitou, di cui conosciamo solo il piede e il bottone laterale sinistro, doveva essere di notevoli dimensioni, certo superiore a 9 cm di lunghezza totale (*fig. 2: 4*). Si individuano alcuni gruppi, caratterizzati da varie somiglianze.

Sarebbe facile aumentare a dismisura il numero delle varianti, prendendo in considerazione questo o quel carattere formale. A una distinzione più precisa si oppone lo stato della documentazione: alcuni esemplari sono stati editi molto tempo fa con criteri diversi da quelli attuali e anche la documentazione iconografica, quando esiste, appare talora approssimativa. Accade perfino che lo stesso esemplare, in due pubblicazioni diverse, appaia disegnato in maniera differente. Preferiamo indicare solo in linea di massima alcuni raggruppamenti, all'interno dei quali sussistono alcune differenze che naturalmente possono dipendere o dal capriccio dei fabbricanti o dalle modificazioni della forma nel corso del tempo.

VARIANTE A

(*Fig. 2*)

Comprende esemplari di grandi dimensioni (ad es. Ténès, cat. n. 63) e più ridotti (es. Bize, cat. n. 11; Ptuj, cat. n. 56).

Nella nostra suddivisione, che ha soprattutto un valore classificatorio, allo scopo di meglio comprendere le varianti nei diversi esemplari, prendiamo in considerazione come elemento essenziale il decoro del piede, che è anche la parte meglio documentata. Raramente si conosce il prospetto della fibula e altri dettagli, come il profilo di bulbi, paiono in generale meno significativi, dal momento che ad es. nella fibula di Wels (*fig. 3: 12*) ne compaiono due tipi differenti.

⁵ Per la puntualizzazione dei caratteri morfologici si rinvia a Keller 1971, con la successive precisazioni di Pröttel 1988.

⁶ Mötelfind 1916.

⁷ Su cui, da ultimo, Noll 1974, p. 26 (A 38) con precedente bibliografia.

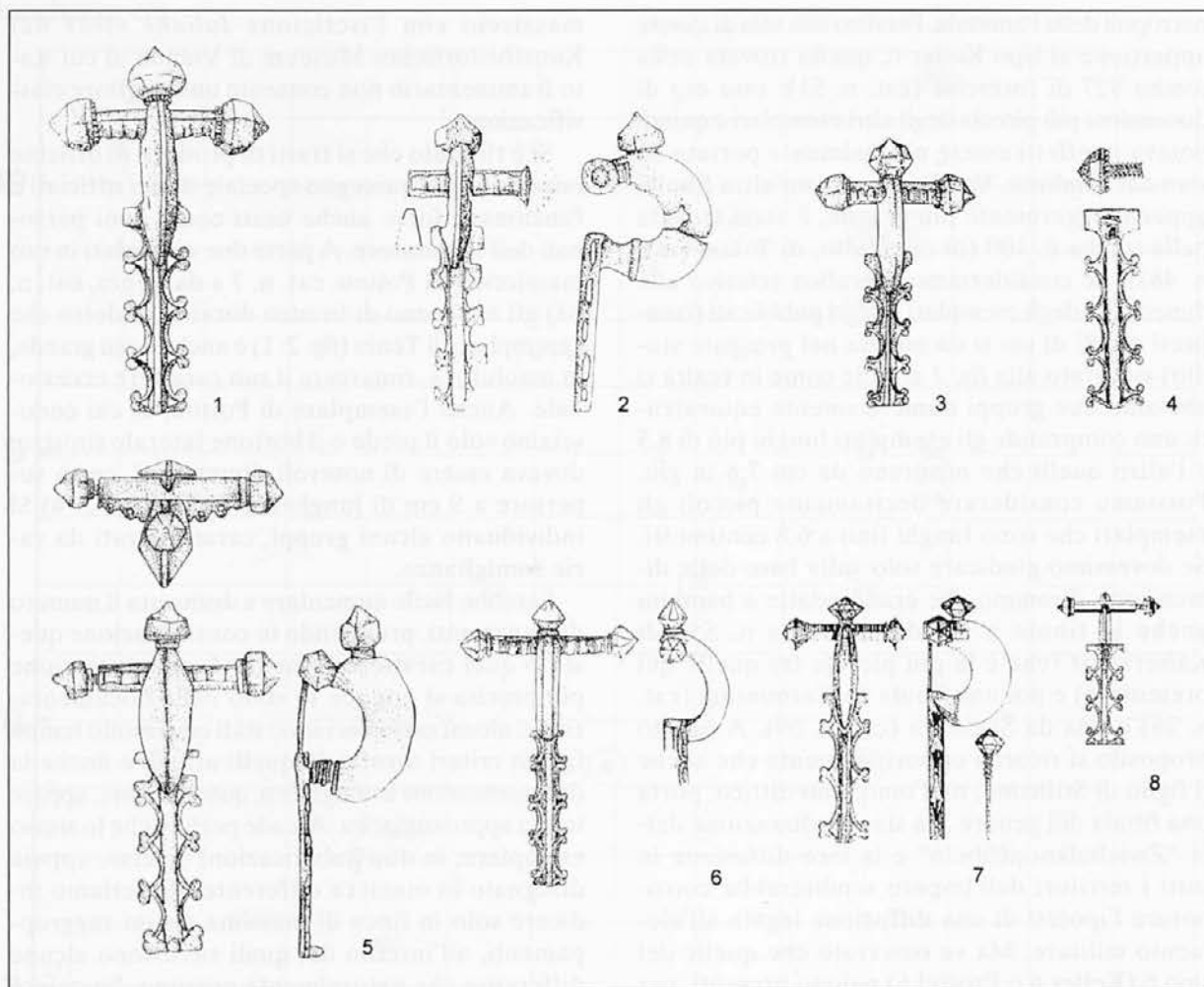

Fig. 2: Variante A. 1 Ténès, cat. n. 63; 2 Bize, cat. n. 11; 3 Ptuj, cat. n. 56; 4 Poitou, cat. n. 7; 5 Icklingham, cat. n. 4; 6 Budapest, cat. n. 43; 7 Lorena, cat. n. 6; 8 Mainz, cat. n. 13.

Il nostro gruppo ha bulbi a profilo poligonale, spesso desinenti con ghiera perlinata (anche se in vecchie riproduzioni questo dettaglio non appare sempre rilevabile). La decorazione sulla cresta del braccio pare in genere semplificata. Il rapporto tra lunghezza dell'arco e del piede varia da 3/4 a 4/5. Elemento in comune è la terminazione a T della parte del piede collegata all'arco. Le appendici a giorno possono avere tre o quattro incavi. Vi appartengono sicuramente l'esemplare di Mainz (cat. n. 13), quello della Lorena (cat. n. 6), quello del Poitou (cat. n. 7) e quello di Ptuj (cat. n. 56). Incerta l'appartenenza di un esemplare da Budapest, cat. n. 43 (ma la riproduzione non è molto chiara) e forse la fibula di Sirmione (cat. n. 40). Potrebbe appartenere a questo sottogruppo anche una semplare di Aquileia, purtroppo privo di bulbi. In esso la parte del piede collegata all'arco si allarga a trapezio, secondo un modello che troveremo riproposto a Sucidava (cat. n. 60) e ricompare in altre varianti, anche nella

stessa Aquileia. Vario anche il tipo di cresta sul braccio trasversale. Abbiamo il tipo che potremmo definire ad andamento lineare, con fori larghi (ad Aquileia, fig. 4: 9), quello con spalle oblique e con fori piccoli (ancora ad Aquileia, fig. 3: 1). La distribuzione geografica degli esemplari è molto ampia e va dalla Gran Bretagna alla Germania, dalla Francia all'Ungheria, comprendendo anche l'Italia settentrionale (Sirmione, forse Aquileia) e la Slovenia.

VARIANTE B (Fig. 3)

Si differenzia dal primo gruppo in quanto le pelte e le sporgenze laterali tendono ad assumere una forma rettangolare. Sembrano appartenervi solo poche fibule tra cui una di Aquileia (cat. n. 34), una di Sucidava (cat. n. 59) e quella di Gerona (cat. n. 62).

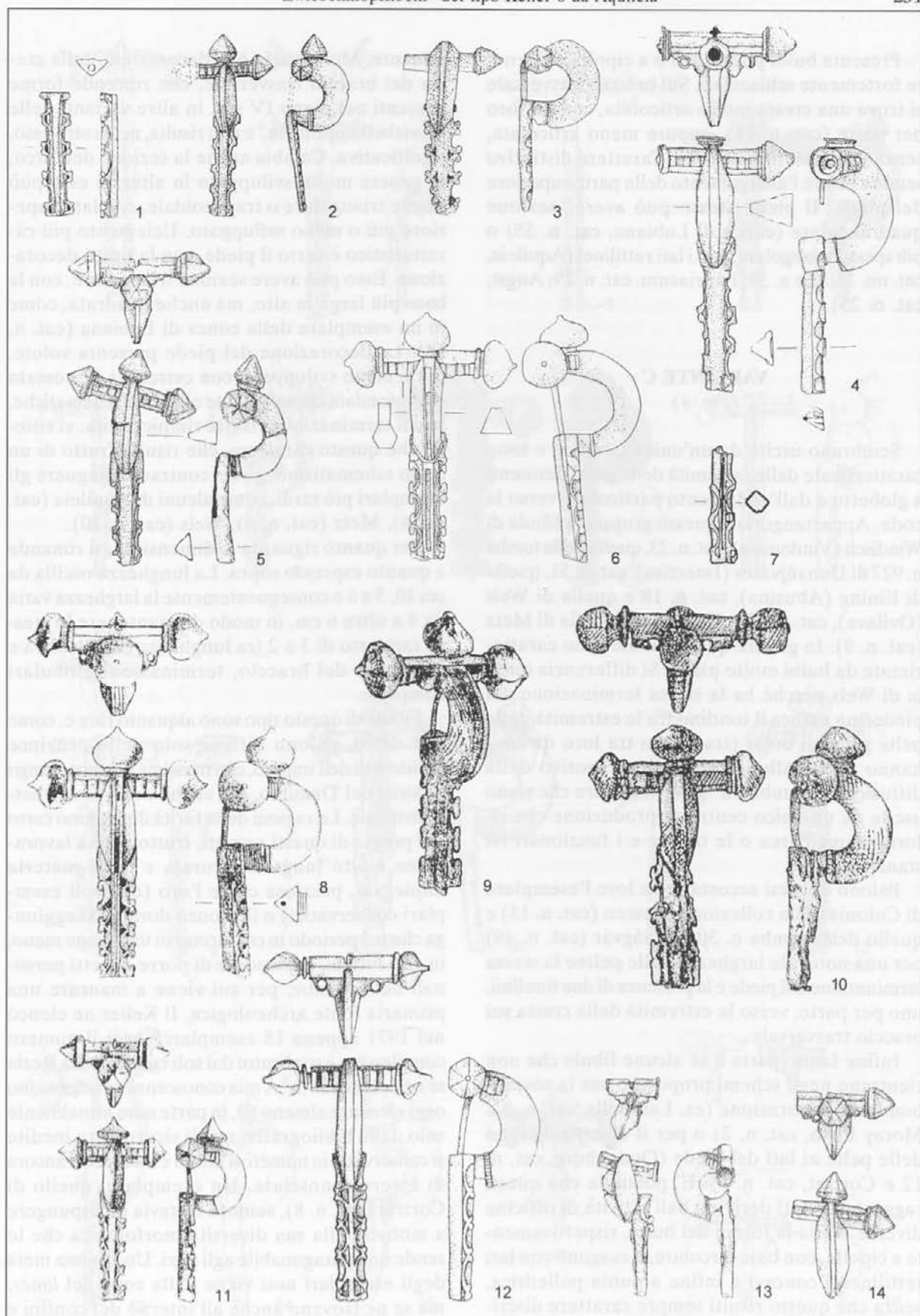

Fig. 3: Variante B. 1 Aquileia, cat. n. 34; 2 Gerona, cat. n. 62; 3 Celei, cat. n. 59; 4 Aquileia, cat. n. 31; 5 Aquileia, cat. n. 32; 6 Lorch, cat. n. 29; 7 Conca di Lubiana, cat. n. 55; 8 Kaiseraugst, cat. n. 25; 9 Windisch, cat. n. 23; 10 Pietra-Frecatei, cat. n. 61; 11 Kaiseraugst, cat. n. 24; 12 Wels, cat. n. 30; 13 Aquileia, cat. n. 33; 14 Aquileia, cat. n. 36.

Presenta bulbi piramidali o a cipolla, in genere fortemente schiacciati. Sul braccio trasversale si trova una cresta molto articolata, con un foro per parte (cat. n. 31), oppure meno articolata, senza fori (cat. nn. 29 e 32). Carattere distintivo sembra essere l'allargamento della parte superiore del piede. Il piede stesso può avere sezione quadrangolare (conca di Lubiana, cat. n. 55) o più spesso triangolare, con i lati rettilinei (Aquileia, cat. nn. 31, 32 e n. 34; Lauriacum, cat. n. 29; Augst, cat. n. 25).

VARIANTE C

(Fig. 4)

Sembrano uscite da un'unica fabbrica e sono caratterizzate dalle estremità delle pelte desinenti a globetto e dall'andamento particolare verso la coda. Appartengono a questo gruppo la fibula di Windisch (Vindonissa), cat. n. 23, quella della tomba n. 927 di Dunaújváros (Intercisa), cat. n. 51, quella di Eining (Abusina), cat. n. 18 e quella di Wels (Ovilava), cat. n. 30 e forse anche quella di Metz (cat. n. 9). In genere queste fibule sono caratterizzate da bulbi molto piatti. Si differenzia quella di Wels perché ha la stessa terminazione del piede, ma manca il tondino tra le estremità delle pelte e i suoi bulbi (tra l'altro tra loro diversi) hanno forma allungata. Anche a motivo della diffusione "danubiana" si può ritenere che siano uscite da un unico centro di produzione che riforniva quell'area o le truppe e i funzionari ivi stanziati.

Paiono doversi accostare tra loro l'esemplare di Colonia della collezione Niessen (cat. n. 15) e quello della tomba n. 306 di Ságvár (cat. n. 49) per una notevole larghezza delle pelte la stessa terminazione del piede e la presenza di due forellini, uno per parte, verso le estremità della cresta sul braccio trasversale.

Infine fanno parte a sé alcune fibule che non rientrano negli schemi proposti o per la sovrabbondante decorazione (es. Lankhills, cat. n. 3 e Moray Firth, cat. n. 2) o per il diverso disegno delle pelte ai lati del piede (Oudenburg, cat. n. 12 e Cortrat, cat. n. 8). E' possibile che questi raggruppamenti derivino dall'attività di officine diverse. Varia la forma dei bulbi, rispettivamente a cipolla, con base circolare, a esagono con lati rettilinei o concavi e infine a punta poliedrica, senza che questo risulti sempre carattere disci-

minante. Molto varia è la decorazione sulla cresta del braccio trasversale, che riprende forme presenti nel pieno IV sec. in altre varianti delle "Zwiebelknopffibeln" e non risulta, nel nostro caso, significativa. Cambia anche la sezione dell'arco, in genere molto sviluppato in altezza: essa può essere triangolare o trapezoidale, con lato superiore più o meno sviluppato. L'elemento più caratteristico è certo il piede, con la tipica decorazione. Esso può avere sezione triangolare, con la base più larga in alto, ma anche quadrata, come in un esemplare della conca di Lubiana (cat. n. 55). La decorazione del piede presenta volute, più o meno sviluppate, con estremità ingrossata e arrotondata oppure volute alquanto schematiche, la cui terminazione risulta rimpicciolita: si ritiene che questo carattere, che risulta frutto di un certo schematismo, possa contraddistinguere gli esemplari più tardi, come alcuni di Aquileia (cat. n. 34), Metz (cat. n. 9), Wels (cat. n. 30).

Per quanto riguarda le dimensioni, si rimanda a quanto espresso sopra. La lunghezza oscilla da cm 10, 5 a 6 e conseguentemente la larghezza varia da 4 a oltre 6 cm, in modo da mantenere lo stesso rapporto di 3 a 2 tra lunghezza complessiva e larghezza del braccio, terminazioni globulari comprese.

Fibule di questo tipo sono alquanto rare e, come si è detto, paiono diffuse solo nelle province occidentali dell'impero, con massime presenze lungo il corso del Danubio, ma anche nella Gallia settentrionale. Le ragioni della rarità dipendono certo dal pregio di questi oggetti, frutto di una lavorazione molto lunga e accurata e dalla materia impiegata, preziosa come l'oro (due soli esemplari conservatici) o il bronzo dorato. Si aggiunga che nel periodo in cui furono in uso venne meno, in vari luoghi, l'abitudine di porre oggetti personali nelle tombe, per cui viene a mancare una primaria fonte archeologica. Il Keller ne elencò nel 1971 appena 18 esemplari,⁸ oggi il numero complessivo è triplicato: dai soli castelli della Rezia se ne conoscono 5.⁹ A mia conoscenza se ne possono oggi elencare almeno 63, in parte note attualmente solo dalla bibliografia; ma di sicuro altre inedite si conservano in numerosi musei e attendono ancora di essere conosciute. Un esemplare, quello di Cortrat (cat. n. 8), sembra tuttavia da espungere a motivo della sua diversità morfologica che lo rende non paragonabile agli altri. Una buona metà degli esemplari noti viene dalla zona del *limes*, ma se ne trovano anche all'interno dei confini e

⁸ Keller 1971, p. 219, lista 11.

⁹ Si veda Pröttel 1988, p. 371.

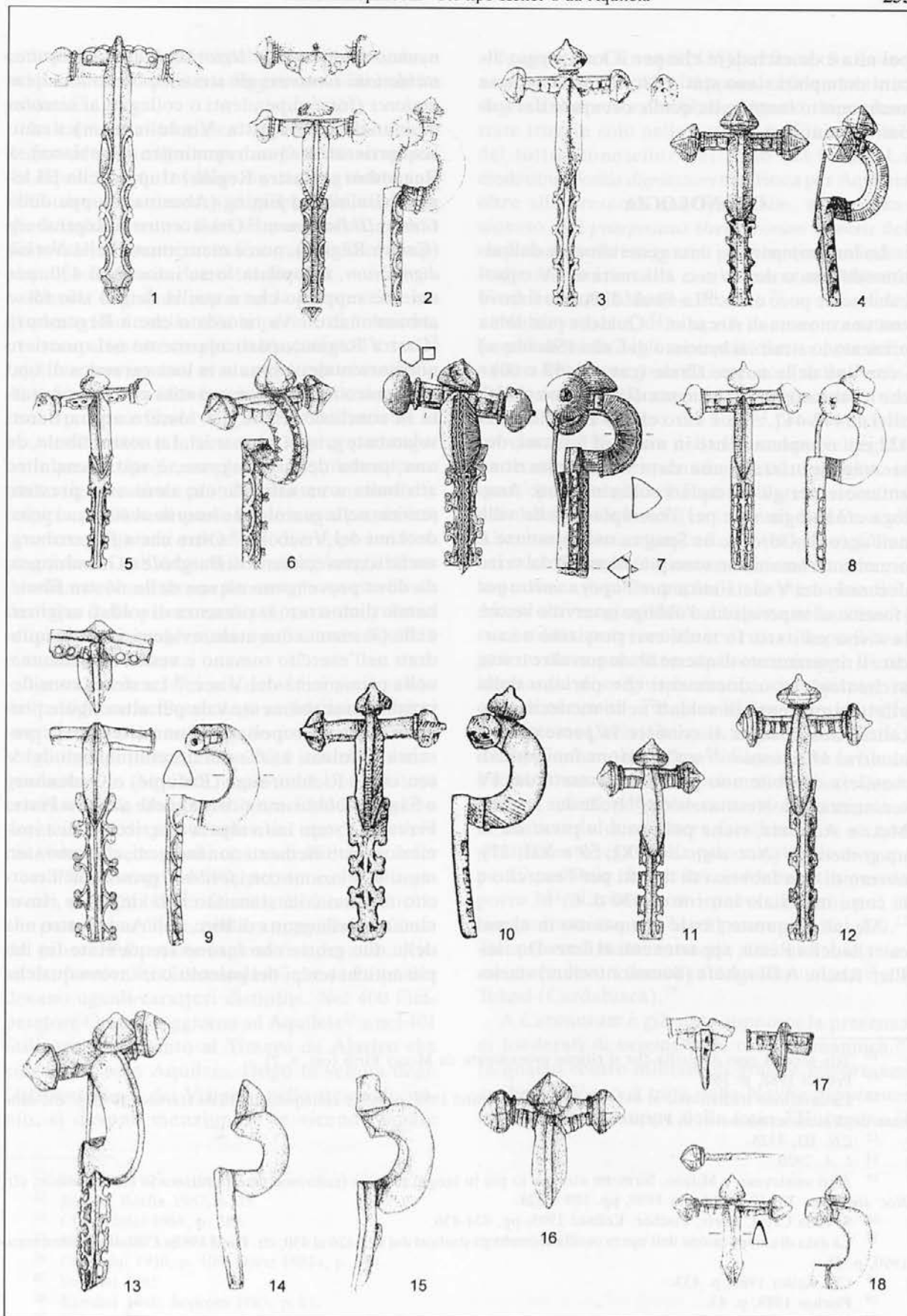

Fig. 4: Variante C. 1 Coll. Niessen, cat. n. 15; 2 Ságvár, cat. n. 49; 3 Oudenburg, cat. n. 12; 4 Tokod, cat. n. 48; 5 Tokod, cat. n. 47; 6 Moray-Firth, cat. n. 2; 7 Lanckhills, cat. n. 3; 8 Cortrat, cat. n. 8; 9 Aquileia, cat. n. 37; 10 Celei, cat. n. 60; 11 Dunaújváros, cat. n. 51; 12 Metz, cat. n. 9; 13 Eining, cat. n. 18; 14 Tortona, cat. n. 41; 15 Tortona, cat. n. 42; 16 Dunaújváros, cat. n. 52; 17 Invillino, cat. n. 39; 18 Belgrado, cat. n. 58.

poi non è da escludere che per il loro pregio alcuni esemplari siano stati portati anche in zone anche molto lontane da quelle occupate dai soldati romani.¹⁰

CRONOLOGIA

La loro comparsa si data generalmente dall'ultimo decennio del IV sec. alla metà del V e probabilmente poco oltre.¹⁰ La fibula di Poitou si trovò con una moneta di Arcadio.¹¹ Qualche problema presenta lo strato di bruciato di Celei (Sucidava) - con due delle nostre fibule (cat. nn. 59 e 60) - che alcuni attribuiscono a una data intorno al 410, altri al 442-447.¹² Se è vero che la Britannia nel 422 era completamente in mano ai Sassoni, dovremmo ipotizzare una data di fabbricazione anteriore per gli esemplari colà rinvenuti. Analoga cronologia vale per l'esemplare della villa nell'agro di Gerona, in Spagna ove presenze e ornamenti romani non sono più plausibili dal terzo decennio del V sec. Fino a quell'epoca anche per i funzionari imperiali era d'obbligo in servizio vestire la divisa militare. In molti casi possiamo accordare il rinvenimento di queste fibule con altre tracce archeologiche o documenti che parlano della effettiva presenza di soldati nelle medesime località. Così a Metz si conosce la presenza del *numerus Misiacorum*:¹³ un'iscrizione funeraria di Aquileia databile non prima della metà del IV sec. menziona lo stesso *numerus*.¹⁴ Nelle due località, Metz e Aquileia, viene poi posta la presenza di un *gynaecium* (*Not. dign. occ.* XI, 59 e XII, 27), ovvero di una fabbrica di tessuti per l'esercito e la corte imperiale intorno al 430 d. C.¹⁵

Alcune di queste fibule compaiono in alcuni castelli della Rezia, appartenenti al *limes* Donau-Ille-Rhein. A Burghöfe (Summontorium) stazio-

navano truppe della *legio III Italica* ed *equites stablesiani iuniores*; gli stessi *equites stablesiani iuniores* (forse dipendenti o collegati ai *seniores* di stanza ad Augusta Vindelicorum) erano acuartierati a Gundremmingen (Phebiana), a Regensburg (Castra Regina) truppe della III legione Italica, ad Eining (Abusina) truppe della *Cohors III Brittorum*.¹⁶ Ora il centro di Regensburg (Castra Regina), non è menzionato nella *Notitia dignitatum*, compilata forse intorno al 430, per cui si è supposto che a quella data il sito fosse abbandonato.¹⁷ Va ricordato che a Regensburg (Castra Regina), particolarmente nel quartiere nord-orientale, è venuta in luce ceramica di tipo germanico in così gran quantità che se ne è tratta la conclusione che qui fossero acuartierati solamente gruppi germanici. La nostra fibula, da una tomba della Gragasse, è stata senz'altro attribuita a un ufficiale che deve aver prestato servizio nella guarnigione intorno al 400 o nei primi decenni del V secolo.¹⁸ Oltre che a Regensburg, anche a i rinvenimenti di Burghöfe e Grundringen, da dove provengono alcune delle nostre fibule, hanno dimostrato la presenza di soldati originari della Germania orientale, evidentemente inquadrati nell'esercito romano e vestiti alla romana, nella prima metà del V sec.¹⁹ La stessa considerazione probabilmente vale per altre fibule provenienti da necropoli che hanno attestato la presenza di soldati anche nei decenni iniziali del V sec. come Richborough (Rutupie) o Oudenburg o Ságvár. Dobbiamo ricordare che anche a Piatra Frecatei è stata individuata una necropoli a inumazione con elementi non indigeni, che sono stati messi in relazione con i *foederati* presenti nell'esercito romano colà stanziato.²⁰ Il singolare rinvenimento della grotta di Bize, nell'Aude, entro una delle due grotte che furono frequentate fin dai più antichi tempi del paleolitico,²¹ trova qualche

¹⁰ Tale forse il caso di quella che si ritiene proveniente da Moray Firth (cat. n. 2).

¹¹ Pröttel 1988, p. 369.

¹² La datazione tradizionale al 442-447, accolta in Pröttel 1988, p. 369, è anticipata al 410 da Harhoiu 1980, p. 102 sulla base degli studi numismatici di Poenaru Bordea 1970.

¹³ *CIL* III, 4328.

¹⁴ *I. A.* 2920.

¹⁵ Altri esistevano a Milano, Sirmium etc. per lo più in luoghi di forte tradizione manifatturiera in campo tessile, cfr. *Not. dign. occ.* XI, 49; Calderini 1930, pp. 109 e 324.

¹⁶ Si veda Czysz, Dietz, Fischer, Kellner 1995, pp. 434-436.

¹⁷ La data di compilazione dell'opera oscilla secondo gli studiosi dal 425-426 al 430, cfr. Dietz 1985a e da ultimo Sannazaro 1990, p. 38.

¹⁸ Cfr. Keller 1989, p. 433.

¹⁹ Fischer 1988, p. 43.

²⁰ Harhoiu 1980, p. 106.

²¹ Per la frequentazione antichissima delle grotte di Bize (poste a una ventina di chilometri a NE di Narbona) e la storia degli scavi che hanno prodotto testimonianze dal Musteriano in poi si veda Farizy 1992.

consonanza con le grotte del Carso triestino, dove nel periodo tardoantico si rifugiarono civili e anche soldati.²²

In Italia settentrionale si conoscono finora una decina di queste fibule: per un paio di esemplari, da Aquileia e da Invillino, sussistono dubbi sull'effettiva appartenenza al gruppo. Se ne ricava che in Italia settentrionale esisteva almeno un sesto del totale, presente, in base a quanto finora sappiamo, soltanto in due o tre località.

Risulta di grande interesse la presenza di una di queste fibule nella villa imperiale di Sirmione, ove sono attestate truppe dall'avanzato IV sec.²³ Invillino non sembra aver avuto importanza tale da accogliere un alto funzionario civile o militare che portasse fibule del genere. Nell'insieme la presenza di otto (ammesso che tutti appartengano a questo tipo) esemplari da Aquileia appare molto significativa e probabilmente connessa alla cospicua presenza di queste fibule in area panonica, ovvero collegata ai movimenti di truppe e ai loro stanziamenti nell'area altoadriatica e lungo il *limes* danubiano. Non è strano pensare che queste fibule derivino dalla presenza di truppe e dei relativi ufficiali di origine germanica nella stessa Aquileia e anche a Sirmione.

La variazione del sistema di inserimento dell'ardiglione nell'arco degli esemplari aquileiesi lascia pensare che essi possano aver avuto un certo scaglionamento nel tempo. Vi è notizia del rinvenimento in Aquileia, nella zona del cimitero cristiano della Beligna, di altra fibula in lamina dorata, forse di questo tipo o del tipo 5. Aquileia più volte fu sede di alti comandi militari e dello stesso "entourage" dell'imperatore o di alti generali, come Stilicone. Questi, nel famoso dittico che porta il suo nome, portava appunto una fibula del genere.²⁴ Per varie ragioni risiedevano in città alti funzionari o comandanti che certo possedevano uguali caratteri distintivi. Nel 400 l'imperatore Onorio soggiorna ad Aquileia²⁵ e nel 401 Stilicone viene vinto al Timavo da Alarico che cinge d'assedio Aquileia. Dopo la venuta degli Ostrogoti e poi dei Visigoti, nello stesso decennio, si devono menzionare le vicende legate

all'usurpatore Giovanni (425) per finire con il noto assedio di Attila (452). Appare, infine, del tutto degno di interesse che fibule di questo tipo siano state trovate solo nella città di Aquileia e siano del tutto sconosciute nel resto del Friuli. La medesima *Notitia dignitatum* menziona per Aquileia oltre alla presenza del *Gynaecium*, sopra menzionato, del *praepositus thesaurorum* ovvero del responsabile dei magazzini pubblici (nella diocesi Italia annonaria altri si trovavano ad Augusta Vindelicorum, Milano e Roma).²⁶

Va rilevato che, in base alla conoscenza attuale, più di metà degli esemplari finora noti delle nostre fibule vengono dai territori della Rezia, del Norico, della Pannonia e dell'Italia settentrionale. Circa un terzo del totale proviene dalle province del Norico e della Pannonia. Nella gran parte sono stati rinvenuti in città o meglio, in quest'epoca, luoghi fortificati posti presso il confine danubiano come Lorch (Lauriacum), Bad Deutsch Altenburg (Carnuntum) e Szöny (Brigetio). Come nel caso di Burghöfe (Summuntorium) si evidenzia la presenza di più esemplari dalla stessa località. Alcuni altri vengono da località poste nelle retrovie, ove i soldati potevano essersi ritirati dopo il congedo o dove potevano stazionare truppe di retroguardia di origine barbarica, da utilizzare in caso di necessità o in generale per presidiare le zone interne (Wels (Ovilava), Ságvár, Sisak (Siscia) e Ptuj (Poetovio)). Il caso di Ságvár, ove la fibula è stata trovata in una tomba femminile, pare essere isolato: infatti potrebbe trattarsi di un regalo o di un ricordo di carattere familiare e in sé non strettamente legato alla presenza locale di truppe. E' possibile che alcuni rinvenimenti siano da porre in relazione con i provvedimenti per la riorganizzazione del *limes* panonico del 409.²⁷ Tali provvedimenti sono già stati messi in relazione con lavori documentati a Carnuntum²⁸ e a Tokod (Cardabiaca).²⁹

A Carnuntum è già stata supposta la presenza di foederati di origine gota o marcomannica.³⁰ In questo centro militare di grande importanza anche nel V sec. è nota dalla *Notitia dignitatum* la presenza di truppe della *legio XIV gemina*,³¹

²² Degrassi 1929 = 1962.

²³ Boschi, Roffia 1987, p. 35.

²⁴ Cfr. Pröttel 1988, p. 369.

²⁵ Bonfioli 1973, p. 147.

²⁶ Calderini 1930, p. 109; Dietz 1985a, p. 274.

²⁷ Soproni 1985.

²⁸ Kandler 1980; Soproni 1985, p. 81.

²⁹ Soproni 1985, p. 59.

³⁰ Grünwald 1980, p. 31.

³¹ Soproni 1985, p. 82 (*Not. Dign. occ.* XXXIV, 26).

mentre a Cardabiaca, pure citata nella *Notitia*, erano collocati gli *auxilia insidiatorum*.³² Infine una parte della necropoli intorno all'accampamento militare di Brigetio fu certo in uso nel primo decennio del V sec.,³³ il che fa supporre che truppe abbiano stazionato fino a quel momento nel luogo fortificato. Certamente dalla fine del V secolo le truppe non dovevano essere più stanziate sul Danubio, anche se singoli elementi della divisa possono essere sopravvissuti, per varie ragioni, ancora per qualche decennio.

Certo non va escluso l'utilizzo anche da parte della popolazione civile, come potrebbe dimostrare il rinvenimento di una di queste fibule in una villa nei pressi di Gerona (cat. n. 62) in un contesto che non è ben noto e che solo in via di ipotesi è stato attribuito all'iniziale V sec.³⁴

Non è tuttavia da escludere qualche fenomeno, forse completamente isolato, di persistenza di queste fibule anche in un periodo molto avanzato. Secondo il Pröttel le nostre fibule nell'ultima fase ovvero nel terzo centrale del V sec. sarebbero coesistite con quelle del tipo Ténès-Desana, come dimostra l'omonimo rinvenimento di Ténès, che comprende materiali vari, d'oro, anche del IV sec.,³⁵ quando erano ormai generalmente in uso le fibule del tipo Desana. Sembra plausibile l'interramento del tesoro di Ténès con le vicende legate all'espansione dei Vandali in Africa, anche se la fibula del tipo Desana, probabilmente fabbricata dallo stesso artigiano, è stata datata alla fine del V sec.³⁶ Le due fibule della necropoli di TÁC (Herculia), attualmente in corso di studio da parte di L. Barkoczi, provengono da tombe che sono state attribuite agli ultimi decenni del V sec.³⁷ Per quanto riguarda la cronologia la Sedlmayer ricorda la presenza di fibule del genere in raffigurazioni del V sec. e anche successive, come sulla spalla dei dignitari che partecipano al corteo di Teodora sulle pareti di S. Apollinare Nuovo a Ravenna e altrove. Certo non è facile distinguere nei dettagli differenze nella rappresentazione di oggetti che possono aver avuto mutamenti non troppo evidenti nel corso del tempo. Di fatto la Sedlmayer, consapevole della totale assenza di fibule del tipo P 6 da Ravenna e in genere dall'Esarcato, non porta alle estreme conseguenze

questo confronto, riconoscendo un certo tradizionalismo negli artisti che, anche quando presentavano immagini private, potevano copiare da modelli più antichi e forse erano indotti a raffigurare anche i santi con caratteri "arcaici" intendendo volutamente accentuare il loro distacco dal mondo moderno e della moda. Possiamo naturalmente credere che le fibule qui raffigurate siano quelle successive al tipo P 6, ovvero le preziose fibule del tipo Desana, che potevano essere solo d'oro e pertanto riservate ai dignitari di rango più elevato.

In effetti il numero elevato di queste fibule rinvenute in Aquileia (elenco parzialmente aggiornato in *La Pannonia e l'impero romano*, Milano 1994, pp. 204-205) potrebbe far pensare che sulla costa adriatica il loro uso si sia spinto ben oltre la metà del V sec., ma con ciò contrasta la totale assenza a Ravenna e negli altri centri bizantini dell'Istria. Riteniamo, pertanto, che solo in particolari circostanze queste fibule possano essersi spinte fino all'inizio del VI sec., fenomeno che ammette varie possibili spiegazioni all'interno di una deposizione tombale.

Possiamo anche aggiungere che è ben difficile che un oggetto in qualche modo sensibile alla moda, come appunto le fibule, possa aver manifestato una durata per molte generazioni, come dovremmo ammettere se accettassimo un uso delle Keller 6 dalla fine del IV all'inizio del VI: sembra invece ragionevole ammettere una circolazione per una durata di almeno cinquanta o sessant'anni.

Possiamo concludere che le fibule del tipo Keller o Pröttel 6 possono essere ritenute, come già indicato dal Feugère, uno dei fossili guida o degli indicatori più significativi per rivelare la presenza di truppe e di comandi organizzati nell'ambito del *limes* e delle retrovie nei primi decenni del V sec. La loro distribuzione sta a significare da un lato la conservazione della divisa militare e dei distintivi del grado di ufficiali romani anche da parte di comandanti in molti casi di probabile origine barbarica e dall'altro la struttura distributiva delle

³² Soproni 1985, p. 60 (*Not. Dign. occ.* XXXIII, 50).

³³ Soproni 1985, p. 56.

³⁴ Erice Lacabe 1995, p. 203.

³⁵ Heurgon 1958; Pirzio, Biroli, Stefanelli 1992, p. 276.

³⁶ Ibid.; Pröttel 1988, p. 370.

³⁷ Ringrazio per l'informazione la dr. Eva Petres dell'István király Múzeum di Szekesfehervár e la cortesia del dott. L. Barkoczy.

truppe, in parte considerevole dislocate lungo il Danubio, ma anche in posizioni di retroguardia e soprattutto in centri nodali dell'Italia settentrionale, come Aquileia o Sirmione o Dertona (Tortona), che dobbiamo supporre fossero in strettissimo collegamento con i comandi militari posti al confine danubiano. Un'ultima osservazione riguarda l'ubicazione di queste tre località, poste ugualmente lungo la via Postumia, ma al punto di incrocio con altri importanti assi viari. Tortona, in cui gli ultimi scavi tendono a porre in sempre maggior risalto la fase tardoantica³⁸ e dove esisteva, come ci informa Cassiodoro, una fortificazione, era al punto di incontro tra la Postumia e la via Emilia e controllava l'accesso a mare al porto di Genova, ma anche eventuali incursioni dai valichi della parte occidentale delle Alpi. Truppe stanziate a Sirmione, luogo naturalmente fortificato, erano in grado di bloccare eventuali aggressori dal Brennero e da altri valichi del settore trentino, mentre da Aquileia si potevano controllare gli altri valichi, da Trieste al passo di Monte Croce Carnico. Sembra plausibile, dunque, che in questo caso la casualità dei rinvenimenti possa dipendere da una maggiore importanza nei piani strategici riservata a queste tre località.

ELENCO DELLE FIBULE TIPO KELLER 6

Integrazione dell'elenco offerto in Keller 1971, p. 219, lista n. 11 e aggiornamento della lista presentata in Buora 1994.

Regno unito

1. Richborough (Rutupie) (Keller 1971, n. 1).
2. Probabilmente dalla costa di Moray-Firth (Keller 1971, n. 2 = Pröttel 1988, fig. 8: 4); 7,8 x 5,1 cm (fig. 4: 6).
3. Lankhills, tomba 322 (da ultimo Pröttel 1988, fig. 8: 3); 8,1 x 6 cm (fig. 4: 7).
4. Icklingham (Suffolk) (Hatt 1985, p. 135, n. 507, f. 58); (fig. 2: 5).

Francia

5. Parigi, Mus. ant. naz., prov. ignota (Keller 1971, n. 3).
6. Lorena (Keller 1971, n. 4); (fig. 2: 7).
7. Poitou, con moneta di Arcadio (Keller 1971, n. 5); (fig. 2: 4).
8. Cortrat, tomba n. 30 (Keller 1971, n. 6 = Pröttel 1988, fig. 8: 1); 7,8 x 5,1 cm (fig. 4: 8).

9. Metz, (regione di), Metz mus. inv. n. 3034 (Civilisation 1983, p. 308, n. 267 l); 9,4 x 5 cm (fig. 4: 12).

10.) Monceau-le-Neuf, tomba 1 (Böhme 1974, p. 295, tav. 129: 14).

11. Grotta di Bize en Minervois (Feugère 1985, p. 424, tav. 165, n. 2048); lungh. 7,8 x largh. (attuale) 3,2 x H 3,2 cm. Priva dei bottoni laterali (fig. 2: 2).

Belgio

12. Oudenburg, tomba 111 (Pröttel 1988, fig. 8: 2); 7,8 x 6 cm (fig. 4: 3).

Germania

13. Dintorni di Mainz (Keller 1971, n. 7); (fig. 2: 8).
 14. Prov. ignota (Keller 1971, n. 8).
 15. Colonia (Coll. Niessen, n. 3477 = Keller 1971, n. 9); 8,9 x 5,5 cm (fig. 4: 1).
 16. Prov. ignota (Keller 1971, n. 10).
 17. Prov. ignota (Keller 1971, n. 11).
 18. Eining (Abusina) (Pröttel 1988, p. 371, nota 170 = Bajuwaren 1988, pp. 43 e 372); 9,3 x 5,5 cm (fig. 4: 13). Da un tomba di un ufficiale probabilmente di origine germanica, sepolto all'inizio del V sec. La località ha dato ceramica del tipo Friedenhain databile fino alla metà del V sec. (Czys, Dietz, Fischer, Kellner 1995, p. 407).
 19. Regensburg (Castra Regina), Grasgasse (Pröttel 1988, p. 371, nota 170 = Bajuwaren 1988, p. 43). Dalla tomba di un ufficiale dell'inizio del V sec.
 - 20., 21. Burghöfe (Summuntorium), due esemplari frammentati in corso di pubblicazione da parte di Pröttel. Il luogo fu occupato fino alla metà del V sec.: è incerto se un *solidus* del 457/474 possa essere in relazione con la paga dei soldati (Czys, Dietz, Fischer, Kellner 1995, p. 430).
 22. Bügle presso Gundremmingen (Pröttel 1988, p. 371, nota 174); priva del piede.
- Fortificazione tardoantica con presenze di *foederati* della Germania orientale fino alla prima metà del V sec. (Czys, Dietz, Fischer, Kellner 1995, pp. 430-431).

Svizzera

23. Windisch (Vindonissa) (Mötefind 1916, fig. 17 = Simonett 1947, p. 33, fig. 10: 1 = Keller 1971, n. 12); 9,6 x 6 cm (fig. 3: 9).
24. Zürich, mus. inv. n. 20141, da Kaiseraugst, tomba 556 (Keller 1971 n. 13 = Ettlinger 1973, p. 141, tav. 29: 5 = Riha 1979 n. 1496); 6,2 x 3,6 cm (fig. 3: 11).
25. Zürich, mus. inv. n. 24642, da Kaiseraugst, tomba n. 1309 (Riha 1979, n. 1497); 8,8 x 6,2 cm (fig. 3: 8).

Austria

26. Mus. Bad Deutsch Altenburg (Carnuntum), cfr. Kovrig 1937, p. 85; 6,6 x 4 cm.
27. Mus. Bad Deutsch Altenburg (Carnuntum), cfr. Kovrig 1937, p. 85; lungh. 7,5 cm; (M. v. Groller, *Röm. Lim. in Österr.* 8, 13). In realtà non è chiaro se a Carnuntum ve ne siano

³⁸ Si veda, a questo proposito, tra gli ultimi studi, Zanda 1993, Zanda 1994 e Zanda, Prosperi 1995. Ringrazio per la cortese disponibilità la dott. Margherita Bolla, direttore del Museo del Teatro Romano di Brescia, la dott. Franca Maselli Scotti, direttore del Museo archeologico di Aquileia, e la dott. H. Sedlmayer, che in vario modo hanno contribuito al miglioramento del testo.

due o addirittura tre. Il catalogo dell'esposizione del museo presenta alla vetrina 13 una fibula (inv. n. 16.196) lunga cm 7,1 x 3,5, le cui misure non coincidono con nessuna delle due precedenti.

28. Vienna, Naturhist. mus., prov. ignota (Kovrig 1937 p. 85); 8,5 x 5,5 cm.

29. Lorch (Lauriacum) (Jobst 1975, n. 300); 8,6 x 6 cm (fig. 3: 6).

30. Wels (Ovilava), mus., dal così detto Galgenhügel in Lichtenegg (Sedlmayer 1995, p. 178, n. 135) lungh. 8,4 (attuale, orig. 10 ca) x largh. 5,9 cm (fig. 3: 12); degno di nota il fatto che i due bottoni laterali hanno forma diversa.

Italia

31. Aquileia, mus., inv. n. 17.776; dorata; lungh. (attuale) 8,6 (orig. 10 ca) x largh. (attuale) 4,7 (orig. 6) x H 2,8 cm (fig. 3: 4). Priva del bottone centrale, del braccio sinistro e dell'ardiglione.

32. Aquileia, mus., inv. n. 17.800; com modestissime tracce di doratura; 7,2 x 4,5 x H 2,4 cm (fig. 3: 5).

33. Aquileia, mus., inv. n. 24.205, con tracce di doratura. Braccio trasversale a sezione esagonale. Rimane solo la parte anteriore della fibula. Lungh. (attuale) 4,2 x largh. (attuale) 4 (orig. 4,4) x H arco 2,8 cm. Arco lungo 4,2 cm. Rimane solo il bottone sinistro (mobile?) a piramide, molto piccolo.

34. Aquileia, mus., s. n. inv., rimane solo il piede, lungo 4,2 cm, con foro nella parte anteriore per infilare l'ardiglione. In origine dorata (fig. 3: 1).

35. Aquileia, mus., inv. n. 24.211; dorata. Priva dei bracci, ardiglione e parte del piede. Lungh. 4,8 x largh. (attuale) 2,1 x H arco 2,1 cm (fig. 3: 13).

36. Aquileia, mus., inv. n. 68.488. Tracce di doratura. Priva del bottone sin. (a vite), dell'ardiglione e del piede. Lungh. attuale 4,2 x largh. (attuale) 3,6 (orig. 5) x H arco 2,3 cm (fig. 3: 14).

37. Aquileia, mus., inv. n. 51.708; priva dei bottoni terminali e dell'ardiglione. 7,6 x 3,8 x 3,1 cm; piede 5,2 cm (fig. 4: 9).

38. Aquileia, mus. s. n. inv. (116). Restano solo arco e braccio, senza piede, bottoni, ardiglione.

39. Invillino, (appartiene al nostro tipo?) (Bierbrauer 1987, tav. 46: 4); (fig. 4: 17).

40. Sirmione, villa romana; lungh. 9,8 x largh. (attuale) 4,2 (orig. 5,6) x H 3,7 cm (Boschi, Roffia 1987, p. 35; Bolla 1996, in stampa).

41. Tortona, museo, inv. 460; lungh. 6,7 x H 2,5 cm (Antico Gallina 1986, p. 122, tav. 7: 17); (fig. 4: 14).

42. Tortona, museo, inv. 461; lungh. 6,9 x H 2,8 cm (Antico Gallina 1986, p. 122, tav. 7: 18); (fig. 4: 15).

Ungheria

43. Budapest, mus. senza prov., (Keller 1971 n. 15); (fig. 2: 6).

44. Keszthely, ora a Budapest, mus. naz. (Kovrig 1937, p. 85).

45. Szóny (Brigetio), Vienna, Kunsthist. mus. (Kovrig 1937, p. 85); 5 x 3,2 cm.

46. Szóny (Brigetio), Jokai m. Komárom (Kovrig 1937, p. 85); Lungh. cm 7,5 x 4,6 cm.

47. Tokod (Cardabica), tomba 48 (Pröttel 1988, p. 371, nota 170); 6,9 x 4,4 cm (fig. 4: 5).

48. Cardabica - Tokod, tomba 100 (Pröttel 1988, p. 371, nota 170); 9,4 x 5 cm (fig. 4: 4).

49. Ságvár, tomba 306 (Pröttel 1988, p. 371, nota 170); 7,2 x 4,6 cm (fig. 4: 2).

50. Ságvár, tomba 20 (Burger 1966, tav. 90: 4).

51. Dunaújváros (Intercisa), tomba n. 927 (Vágó, Bóna 1976, tav. 26: 6 e 36: 1); lungh. 6,8 cm (fig. 4: 11).

52. Dunaújváros (Intercisa), tomba n. 131 (appartiene al nostro tipo?) (Vágó, Bóna 1976, tav. 36: 2); rimane solo la parte anteriore, larga 5 cm (fig. 4: 16).

53. TÁC (Herculia), museo, inv. n. 74.253.1, dal sepolcreto meridionale di Margittelep (tomba 383) (inedita).

54. TÁC (Herculia), museo, inv. n. 74.258.2, dal sepolcreto meridionale di Margittelep, tomba 390 (inedita). La necropoli, inedita, comprende 250 tombe per cui non è chiara l'appartenenza etnica dei defunti; Bierbrauer 1980, p. 141 si pone il problema se qui nel V sec. vi fossero solo non Romani o anche Romani sopravvissuti.

Slovenia

55. Conca di Lubiana (Slabe 1982-1983, p. 67, n. 3); frammento di piede, lungh. 3,8 cm ca (fig. 3: 7).

56. Ptuj (Poetovio), mus. (Ciglencečki 1993); 7,1 x 4,4 cm (fig. 2: 3).

Croatia

57. Sisak (Siscia) (Saria 1928, p. 80; Keller 1971 n. 14, non presente in Košćević 1980); 8 x 4,7 cm.

Serbia

58. Belgrado (Singidunum) (Bojović 1983, n. 453); a motivo della cerniera inseribile a vite nel braccio; L. (dalla sommità del bottone alla fine dell'arco) x largh. 4,2 cm (fig. 4: 18).

Romania

59. Celei (Sucidava) (Keller 1971, n. 16 = Harhoiu 1980, p. 103 = Tudor, *Sucidava III*, fig. 41: 8); 6 x largh. (orig.) 4,2 cm (fig. 3: 3). Da strati di incendio e distruzione, intorno al 410.

60. Celei (Sucidava) (Keller 1971 n. 17 = Harhoiu 1980, p. 103 = Tudor, *Sucidava III*, fig. 41: 12) 9 x 6,2 cm (fig. 4: 10). Da strati di incendio e distruzione, intorno al 410.

61. Piatra-Frecatei (Petre 1987, p. 61); 9 x 6 cm ca (fig. 3: 10). In tomba di una necropoli a inumazione della *Scythia*, destinata interamente a persone estranee alla popolazione locale, del periodo compreso entro il 430 d. C.

Spagna

62. Plan de l' Horta, Gerona (Eric Lacabe 1995, pp. 204-205, n. 516)

Largh. 6,5 cm (circa) (fig. 3: 2). Da una villa riccamente pavimentata e con una architettura di una certa entità, posta non lontano dalla via Augusta, nell'ager *Gerundensis* (Tarragona).

Algeria

63. Ténès (Keller 1971 n. 18 = Gerharz 1987, n. 163); 10,5 x 6,3 cm (fig. 2: 1). Oro. Parte di un tesoro interrato con fibula del tipo Desana, forse nei decenni centrali del V sec. (da persone provenienti dall'Italia?)

- ADAM, A. M. e M. FEUGÈRE 1982, Un aspect de l'artisanat du bronze dans l'arc alpin oriental et en Dalmatie au Ier s. av. J.-C.: les fibule du type dit "de Jezerine". - *Aquil. Nos.* 53, cc. 129-188.
- BAJUWAREN 1988, *Die Bajuwaren. Von Severin bis Tassilo 488-788*. - Cat. della mostra, München.
- BIERBRAUER, V. 1980, Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffs des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 145, 131-142.
- BIERBRAUER, V. 1987, *Invillino - Ibligo in Friaul I. Das spätrömische Castrum und die frühmittelalterliche Siedlung*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 41.
- BÖHME, H. W. 1974, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts zwischen unterer Elbe und Loire*. - Münch. Beitr. Vor- u. Frühgesch. 19.
- BÖHME, H. W. 1986, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die Angelsächsische Besiedlung Englands im 5. Jahrhundert. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 33/2, pp. 469-574.
- BOJOVIĆ, D. 1983, *Rimske fibule Singidunuma*. - Muzej grada Beograda. Serija zbirke i legati 12.
- BONFIOLE, M. 1973, Soggiorni imperiali a Milano e ad Aquileia da Diocleziano a Valentiniano III. - *Ant. Altoadr.* 4, pp. 125-150.
- BOSCHI, R. e E. ROFFIA 1987, *Sirmione*. - Milano.
- BUORA, M. 1994a, I rapporti tra arco alpino orientale, Pannonia e le province del medio Danubio attraverso lo studio delle fibule. - In: *La Pannonia e l'impero romano. Atti del convegno internazionale, Roma 13-16 gennaio 1994*, pp. 193 - 212, Milano.
- BUORA, M. 1994b, Fibeln germanischen Ursprungs im Archäologischen Museum Aquileia. - *Germania* 72, pp. 606-611.
- BÜORA, M., A. CANDUSSIO e S. DEMETZ 1990 = 1992, Fibule "ad arpa" o del tipo Almgren 65 in Friuli. - *Aquil. nos.* 61, c. 77-94 = *Quad. friul. arch.* 2, p. 65-84.
- BUORA, M., A. CANDUSSIO e P. M. PRÖTTEL 1990 = 1992, Spätrömische Scharnierfibeln aus der Region Friuli-Venezia Giulia. - *Germania* 68/2, pp. 612-627 = *Quad. friul. arch.* 2, pp. 85-116 (con nuova appendice).
- CALDERINI, A. 1930, *Aquileia romana. Ricerche di storia e di epigrafia*. - Milano.
- CARNUNTUM 1992, *Carnuntum. Das Erbe Roms an der Donau*. - Katalog der Ausstellung d. Arch. Museums Carnuntinum in Bad Deutsch Altenburg.
- CHADWICK HAWKES, S. 1964, Kieger und Siedler in Britannien während des 4. und 5. Jahrhunderts. - *Ber. Röm. Germ. Komm.* 43-44 (1962-1963), pp. 155-231.
- CIGLENEČKI, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Petovione. - In: *Ptujski arheološki zbornik*, pp. 505-520, Ptuj.
- CIVILISATION 1983, *La civilisation romaine de la Moselle à la Sarre. Vestiges romains en Lorraine, au Luxembourg dans la région de Trèves et en Sarre*. - Mainz am Rhein.
- CLARKE, G. 1979, The Roman Cemetery at Lankhills. - *Winchester Studies* 3, p. 205 e fig. 97, 532.
- CZYSZ, W., K. DIETZ, T. FISCHER e H. J. KELLNER 1995, *Die Römer in Bayern*. - Stuttgart.
- DEGRASSI, A. 1929 = 1962, Le grotte carsiche nell'età romana. - *Le grotte d'Italia*, pp. 161-183 = *Scritti vari di antichità* II, Roma, pp. 723-748.
- DIETZ, K. 1985a, Die *Notitia Dignitatum*, ein Orts- und Truppenverzeichnis. - In: *Die Römer in Schwaben*, Arbeitsheft / Bayer. Landesamt f. Denkmalpflege 27, pp. 273-275.
- DIETZ, K. 1985b, Das Ende der Römerherrschaft in Rätien. - In: *Die Römer in Schwaben*, Arbeitsheft / Bayer. Landesamt f. Denkmalpflege 27, pp. 287-288.
- ERICE LACABE, R. 1995, *Las Fibulas del Nordeste de la Península Ibérica: siglos I a. e. al IV d. e.* - Zaragoza.
- ETTLINGER, E. 1973, *Die römische Fibeln in der Schweiz*. - Bern.
- FARIZY, C. 1992, Bize, grotte di. - In: *Dizionario di preistoria II. Giacimenti, abitati e necropoli, monumenti*, p. 107, Torino.
- FEUGÈRE, M. 1985, *Les fibules en Gaule méridionale, de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C.* - Rev. arch. Narb. Suppl. 12.
- GERHARZ, R. R. 1987, Fibeln aus Afrika. - *Saalb. Jb.* 43, pp. 77-107.
- GRUNEWALD, M. 1980, Zum spätrömischen Fundstoff im Legionslager Carnuntum. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 145, pp. 29-31.
- GUŠTIN, M. 1985, Appunti sulla fibula tardo La Tène di tipo Nova vas. - In: *Celti ed Etruschi nell'Italia centro-settentrionale dal V^o sec. a. C. alla romanizzazione. Atti del colloquio internazionale (Bologna 1985)*, pp. 543-549, Bologna.
- HARHOIU, R. 1980, Das norddonauländische Gebiet im 5. Jahrhundert und seine Beziehungen zum spätrömischen Kaiserreich. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 145, pp. 101-116.
- HATT, R. 1985, *Iron Age and Roman Brooches. A second Selection of Brooches from the Author's Collection*. - Oxford.
- HEURGON, J. 1958, *Le trésor de Ténès*.
- HOLTER, K., W. RIESS e S. ZABEHLICKY-SCHEFFENEGGER 1980, *Stadtmuseum Wels. Katalog*. - Wels.
- I.A. = J. B. BRUSIN, *Inscriptiones Aquileiae I-III, 1991-1993*. - Udine.
- JOBST, W. 1975, *Die römische Fibeln aus Lauriacum*. - Forschungen in Lauriacum 10.
- KANDLER, M. 1980, Archäologische Beobachtungen zur Baugeschichte des Legionslagers Carnuntum am Ausgang der Antike. - In: *Die Völker an der mittleren und unteren Donau im fünften und sechsten Jahrhundert*, Denkschr. Phil.-hist. Kl. Österr. Akad. Wiss. 145, pp. 83-90.
- KELLER, E. 1971, *Die spätrömische Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KELLER, E. 1989, La politica di Roma nei confronti dei Germani nella Raetia secunda nel IV e V secolo dopo Cristo. - In: *Die Römer in den Alpen | I Romani nelle Alpi*, pp. 423-438, Bozen.
- KOŠČEVIĆ, R. 1980, *Antičke Fibule s Područja Siska*. - Zagreb.
- KOVRIK, I. 1937, Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien. - Diss. Pann. II/4.
- KUHNEN, H. P. 1988, Zwiebelknopffibeln aus Palästina und Arabia. Überlegungen zur Interpretation einer spätrömischen Fibelform. - *Zeitschrift des Deutschen Palästina Vereins* 104, pp. 92-124.
- MÖTEFIND, H. 1916, Zur Geschichte der Löttechnik in Vor- u. Frühgeschichtlicher Zeit. - *Bonner Jb.* 23, pp. 132-189.
- NOLL, R. 1974, *Vom Altertum zum Mittelalter*. - Katalog d. Antikensammlung d. Kunsthistorisches Museum Wien 1, Wien.
- PATEK, E. 1942, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*. - Diss. Pan. II/19.
- PIRZIO BIROLI STEFANELLI, L. 1992, *L'oro dei Romani. Gioielli di età imperiale*. - Roma.
- POENARU BORDEA, G. 1970, Contribution à l'histoire du Bas-Empire Romain à la lumière des deux trésors monétaires des IVe-Ve siècle, découvertes à Celeiu. - *Dacia* 14, pp. 289-295.

PRÖTTEL, Ph. M. 1988, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. - *Jb. Röm. Germ Zentmus.* 35, pp. 347-372.

PRÖTTEL, Ph. M. 1993, La fibula di Lavariano. - In: *Mortean, Lavarian e Cjasielis*, pp. 119-122, Udine.

RIHA, E. 1979, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst.* - Forsch. in Augst 3.

RUPRECHTSBERGER, E. R. 1995, Neuerwerbung einer spätantiken Scharnierfibel des Typus Hrušica. - *Kunstjahrbuch d. Stadt Linz 1994/1995*, pp. 167-177.

SANNAZARO, M. 1990, Notitia Dignitatum utriusque imperii. - In: *Milano capitale*, cat. della mostra, p. 38, Milano.

SARIA, B. 1928, Fibeln mit Sperrvorrichtungen. - *Vjes. Hrv. arh. dr.* 15, pp. 73-80.

SEDLMAYER, H. 1995, *Die römischen Fibeln von Wels.* - Wels.

SLABE, M. 1982-1983, Versuch einer Darstellung der Besiedlung des Talkessels von Ljubljana. - *Arch. Jug.* 22-23, pp. 63-69.

SOPRONI, S. 1985, *Die letzten Jahrzehnte des Pannonischen Limes.* - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 38.

VÁGÓ, E. B. e I. BÓNA 1976, *Der spätromische Südfriedhof.* - Die Gräberfelder von Intercisa 1.

Maurizio Buora
 Civici Musei e Gallerie di Storia e Arte
 Castello
 I-33100 Udine

Arheološki drobcí vojaških prvin pozne rimske dobe na Gorenjskem

Andrej VALIČ

Izvleček

Avtor obravnava strateško pomembnost slovenskega območja v poznorimskem času, ki je doživelo številne prehode vojske in večje vojaške spopade. To izpričujejo pisni in arheološki viri. Na boku glavne pohodne vojaške smeri pa so bili tudi pomembni stranski prehodi v severnoitalsko območje. Takšna smer je bila pot ob Savi navzgor čez Kanalsko dolino proti Italiji. Njen značaj posredno nakazujejo nekatere utrdbe v bližini ceste, najdbe poznorimskega orožja in posredno jamske postojanke.

Historični viri nam sporočajo, da so bili v poznem rimskem času, posebej v drugi pol. 4. st., pri današnjih krajih Ptuj, Trojane, Ljubljana, Vrhopolje blizu Ajdovščine in Oglej hudi prestižni vojaški spopadi med različnimi vojskovodji in pretendenti za rimski prestol. Boji so potekali v kratkih časovnih presledkih. Značilne arheološke vojaške ostaline izpričujejo vojna dejstva in njihove posledice: uničevanje, plenjenje, zažiganje in rušenje. Spopadi se vključujejo v sklop in potek razpadanja rimskega imperija in v začetek preseljevanja ljudstev čez sedanje slovensko ozemlje. Njihov vpliv sega še v sodobnost.

Napadi se začinjajo iz vzhodne, panonske smeri in sežejo prek julijskoalpskih vrat in prehodov v severnoitalski prostor. Poglavitna vhodna prodorna smer poti se ravna po generalizirani najkrajši ravni črti skozi ključna strateško pomembna rimskodobna mesta: *Poetovionia - Celeia - Emona - Aquileia* (sl. 1,9) (Petru 1976).

Po razdelitvi na vzhodni in zahodni del rimskega cesarstva so Alpe (*Alpes Iuliae*) s predgorjem ne le naravna ločnica, ampak z zgrajenimi statičnimi obrambno-varovalnimi utrdbami tudi ge-

Abstract

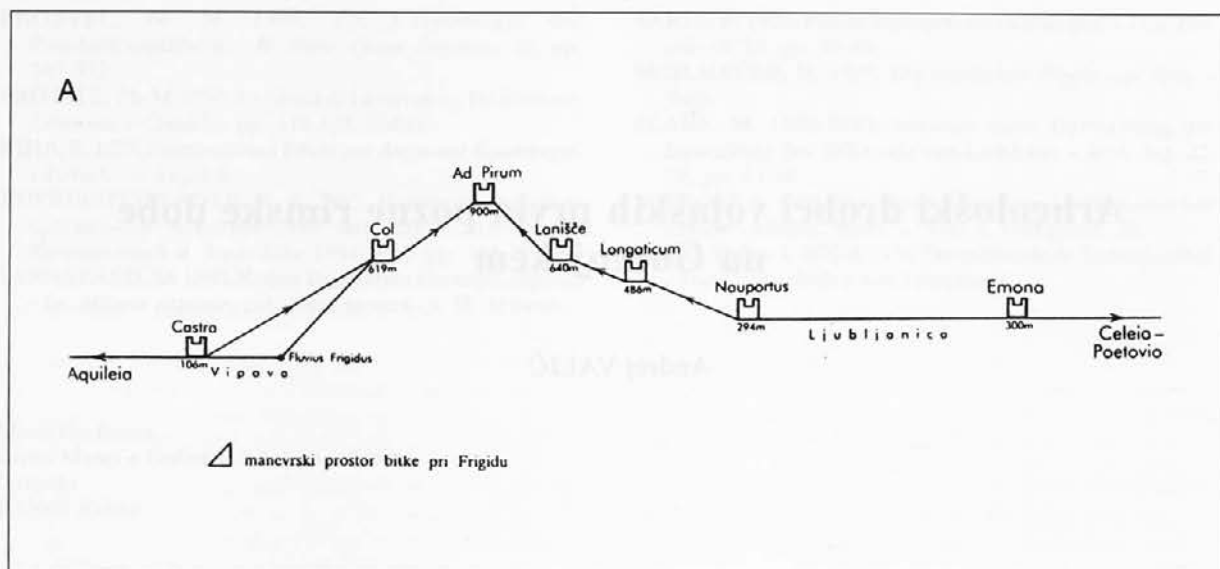
The article discusses the strategic importance of the Slovenian region in the late Roman period, with its numerous expeditions by armies and major military conflicts. This is proven by written and archaeological sources. Important secondary passes into the northern Italic region also existed on the flanks of the main military routes. Such a route extended upstream along the Sava River through the Kanalska valley towards Italy. Its character is indirectly indicated by several fortifications in the vicinity of the road, finds of late Roman weapons, and cave strongholds.

neralna strateška državna in vojaška meja. Vključena je v državni varovalni sistem imenovan *Claustra Alpium Iuliarum* (Šašel et al. 1971). Ta vojaška ovira je bila izdelana načrtno in postopoma. Potekala je od izvira Save prek Notranjske do Kvarnerskega zaliva. Dokončno je bila dograjena v drugi pol. 4. st. Najboljša možnost varovanja, največja teža in moč obrambe je bila osredotočena na najvišje prehodno območje, na značilni kraški svet na vzhodni strani hrušiškega prehoda (Lanišče, Hrušica).

Z vojaškega stališča je vzpon od Vrhnike prek Logatca in hrušiškega prehoda do Cola in Ajdovščine v vsakem letnem času zahtevna operacija. Vzpon čez prelaz je zahteval precejšnjo fizično moč vojakov (sl. 1).

V globino in širino julijskoalpske obrambne črte je bilo vključeno tudi geografsko zaledje Julijskih Alp, dolina Soče in doline gornjesavskih pritokov Sore, Kokre, Tržiške Bistrice in Save Bohinjke.

Iz zaporednega prikazovanja zgodovinskih rimskih vojaških prizorišč v drugi pol. 4. st. so razvidni začetni in postopni vojaški preboj kraških zapor iz vzhodne panonske strani in sklepni boji

Sl. 1: Pohodna etapa A - prečni preseki.

Abb. 1: Marschroute A - Querschnitt.

v ravninskem predelu zahodne cesarske strani. V vojaškem preboju in prostem prehodu alpskih hrušiških vrat se zaznava začetek preseljevanja ljudstev čez slovensko ozemlje na italsko ozemlje.

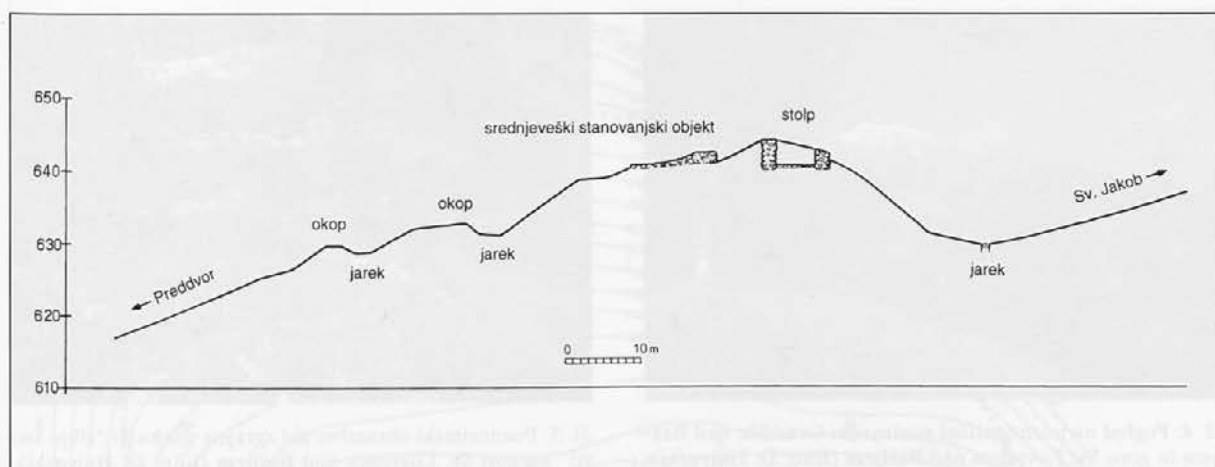
Čas zaporednih vojaških pohodov		
iz zahodne smeri		proti vzhodni smeri
rim. cesarstva	v kraju	rim. cesarstva
Leta 351/352		
Magnencij	Petoviona	Konstancij II
	Atrans	
	Emona	
	Ad Pirum	
Leta 378	Petoviona	Alatej in Safrak
Leta 388		
Magnus Maximus	Aquileia	Teodozij
Leta 394		
Evgenij	Fluvius Frigidus	Teodozij

Na boku glavne pohodne vojaške smeri so bili še možni stranski prehodi na severnoitalsko ozemlje. Med temi bočnimi stranskimi smermi je tudi odcep ravninske poti ob Savi navzgor iz Ljubljane (Emona) prek Ladje pri Medvodah in Kranja (Carnium) po Zgornjesavski dolini v Trbiž; tu se navezuje na Kanalsko dolino. Razen rečnih prehodov Sore in Save ter manjše soteske pod Ajdno med Mostami in Koroško Belo za dolino Završnice ni bilo večjih naravnih ovir in zaprek. Pot je tipično ravninska in daljša od glavne poti. Je pa lažje prehodna. Del te rimske poti se sklada

s poznejšo omembo zgodnjeresrednjeveške poti, imenovane "via Chreinariorum" pot Kranjčanov (Kos 1960, 51,52).

V zgodnji rimski dobi je bilo sedanje gorenjsko ozemlje vojaško in politično strateško nepomeno. To nam potrjujejo zgodnjerske najdbe in najdišča iz prvih treh stoletij našega štetja. Funkcionalno večji in celo poglobitni pomen je imelo to območje v pozni rimski dobi, v času preseljevanja ljudstev in staroslovanske naselitve. Pretekla arheološka izkopavanja in rekognosciranja so pokazala, da je bila bočna stranska, pomožna vojaška cestna smer branjena in zaravorana pred možnimi vojaškimi prodori. Vključena je bila v globalni obrambno varovalni državni sistem *Claustra Alpium Iuliarum*.

Poznorimskodobna gorenjska smer poti je bila postopno in ustrezno zavarovana ter branjena z zidanimi štirikotnimi ali večkotnimi obrambnimi obcestnimi stolpi (*monopyrgia, speculae*), ki so bili še dodatno utrjeni s prečnimi zemeljskimi okopi in varovalnimi jarki: Gradišče nad Pivko pri Naklem (Valič 1968), Novi grad pod Sv. Jakobom nad Potočami (sl. 2) (Valič 1990) in Gradišče nad Sotesko (sl. 3) (Leben, Valič 1978). Njihova pozicija je smiselna in funkcionalna. Imajo dominantno lego in so stacionirani na pomembnejših križiščih cest, ob vhodu oziroma izhodu iz dolin ali nad prečenjem rek. So naravno zavarovani s strmino. Z naravnimi ovirami obvladujejo poti in prehode. Postavljeni so kot postojanke - straže. Razdalja med Emono, Gradiščem nad Pivko ter Gradiščem nad Sotesko je okoli 22 rimskih milj ali 30-35 km, kar pomeni dnevni pohodni čas.

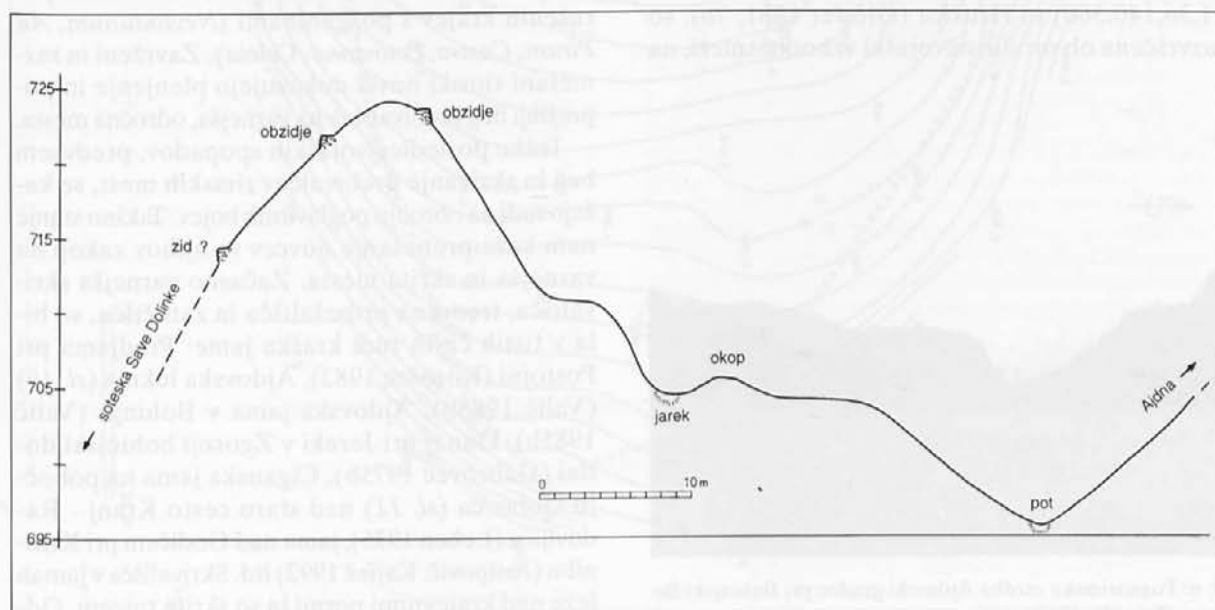
Sl. 2: Novi grad, Stari grad - Pusti grad nad Potočami, Preddvor. Podolžni profil po terenu.

Abb. 2: Novi grad, Stari grad, Pusti grad oberhalb von Potoče, Preddvor. Längsprofil des Geländes.

Poznorimski gorski zavetišči na Ajdni nad Potoki (nadm. viš. 1046 m) nad vhodom v Gornjesavsko dolino v zavetju Karavank (Leben, Valič 1978) in pri Sv. Jakobu nad Potočami (nadm. viš. 960 m) nad vhodom v dolino Kokre (*Corcas*) (Valič 1990), sta očitno povezani z nižje ležečima dislociranimi vojaškima zidanima stolpastima utrdbama. Zgrajeni sta v njunem strmem vznožju. Prva postojanka se veže z Gradiščem nad Sotesko (nadm. viš. 724 m) nad cesto Potoki-Koroška Bela in strugo Save (Leben, Valič 1978) in druga z gradom Novi grad nad Potočami (nadm. viš. 644 m) nad vhodom v kokrško dolino (Valič 1990). Naselbini sta bili višje in varno odmaknjeni od obrambno-varovalnih vojaških utrdb.

Poti po teh dolinah prečno povezujejo Koroško in Furlanijo. V neposrednem zaledju poznorimskega Carniuma (Kranj) in v zavetju gora so še drugi naravno in z obzidjem zavarovani naseljeni kraji; npr. Gradišče nad Bašljem (Valič 1975), na gori Sv. Lovrenca nad Bašljem (sl. 4,5) (Valič 1977) in Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici (sl. 6,7) (Gabrovec 1975a). Zavarovana so z varovalnim obzidjem ali zidano ogrado.

Iz pisnih virov so znani deli različne vojaške opreme in oborožitve. Opisan je način nošnje in bojna pehotna oprema rimskih vojakov. V staro ustaljeno sestavo rimskodobne oborožitve se uvrščajo piramidalno oblikovane puščične osti z Gradišča nad Pivko pri Naklem in pri Sv. Jakobu nad

Sl. 3: Gradišče nad Sotesko, Koroška Bela - Potoki, podolžni profil po terenu.

Abb. 3: Gradišče oberhalb von Soteska, Koroška Bela - Potoki, Längsprofil des Geländes.

Sl. 4: Pogled na poznoantični postojanki Gradišče nad Bašljem in goro Sv. Lovrenca nad Bašljem (foto: D. Holynski).
Abb. 4: Blick auf den spätantiken Fundort Gradišče oberhalb von Bašelj und dem Berg Sv. Lovrenc oberhalb von Bašelj.

Sl. 5: Poznorimski obrambni zid zgrajen v tehniki "ribje kosti" na gori Sv. Lovrenca nad Bašljem (foto: D. Holynski).
Abb. 5: In Opus-spicatum-Technik errichtete spätromische Befestigungsmauer auf dem Berg Sv. Lovrenc oberhalb von Bašelj.

Potočami. Znana je oborožitev dveh ilirskih legij z novo vrsto orožja. Značilen primer tega dobro ohranjenega poznorimskega pehotnega orožja je bil odkrit v zidnih ruševinah v poznoantični gorski postojanki na Ajdni nad Potoki (Valič 1985a). Puščica ali kopje je izdelano v obliki puščične osti s krilci. Zadek je obtežen z bipiramidalno svinčeno utežjo. Trn za nasaditev je odlomljen. Izdelana je iz kvalitetnega jekla brez rje. Arheološko se uvršča v t. i. tip *plumbata*. Dolga je 16,3 cm (sl. 8). Ta zvrst orožja se pojavi v 4. st. našega štetja (Völling 1991; Degen 1992).

Plumbata so bila odkrita v poznorimskih najdiščih - krajih ob poteh, utrdbah, zatočiščih, postojankah in refugijih. Najdišča v Sloveniji, t. j. Ajdna nad Potoki, Vrhnika (Horvat 1990, 11,36,140,360) in Hrušica (Giesler 1981, 76), so razvrščena ob prodorni vojaški vzhodni smeri, na

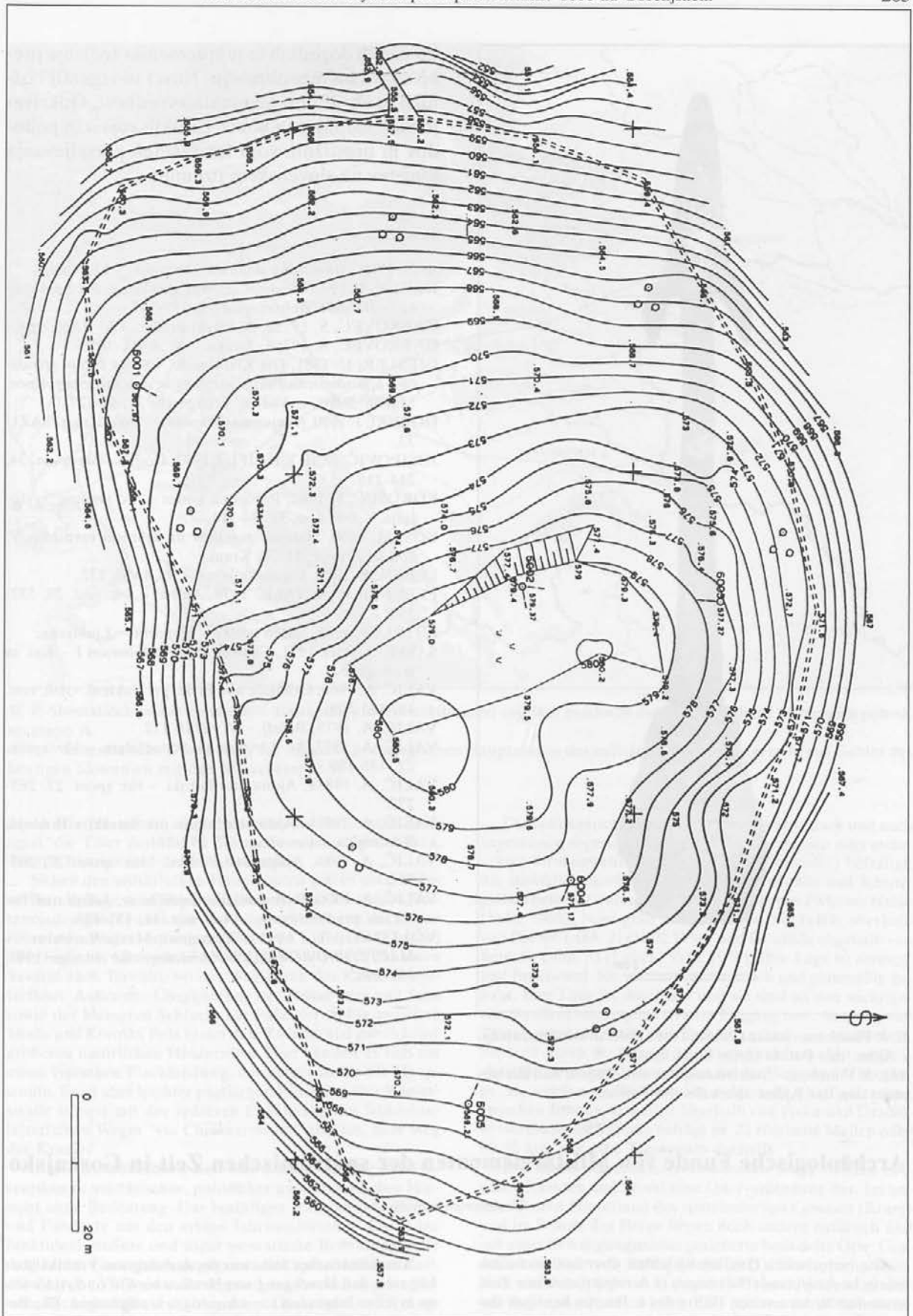
Sl. 6: Poznorimska utrdba Ajdovski gradec pri Bohinjski Bistrici (foto: D. Holynski).
Abb. 6: Spätromische Befestigung Ajdovski gradec bei Bohinjska Bistrica.

strateško varovanem območju. Ta zvrst orožja iz rimskega vojaškega arzenala je imela zelo udarno napadalno in obrambno moč.

V mnogih poznorimskih postojankah odkrivajo različne dele vojaške oborožitve in opreme. Prebivalci so se pred sovražnikom zavarovali na različne načine. Le tako se je ohranilo življenje, ki je preživelo vojne ujme na odmaknjenih naravno zavarovanih naselbinah. Domnevamo, da je bil ajdenški primerek orožja v uporabi dalj časa. Tudi druge arheološke najdbe iz tega najdišča nakazujejo daljši časovni razpon.

Značilne vojaške posledice poznorimskih vojnih razmer se arheološko odkrivajo v opustelih mestih na poti od Petovione do Akvileje. Odkriti in opisani so ostanki stavb oziroma nasilno porušeni krajev s požganinami (*Neviodunum, Ad Pirum, Castra, Petoviona, Celeia*). Zavrženi in razmetani rimski novci dokazujejo plenjenje in poprejšnji beg prebivalstva na varnejša, odročna mesta.

Težke posledice vojaških spopadov, predvsem beg in skrivanje prebivalcev rimskih mest, se kažejo tudi na obrobju poglavitnih bojev. Takšno stanje nam kaže prenašanje novcev in njihov zakop na varnejša in skrita mesta. Začasno varnejša skrivališča, trenutna pribežališča in zatočišča, so bila v tistih časih tudi kraške jame: Predjama pri Postojni (Korošec 1982), Ajdovska luknja (sl. 10) (Valič 1985b), Ajdovska jama v Bohinju (Valič 1985b), Dunaj pri Jereki v Zgornji bohinjski dolini (Gabrovec 1975b), Ciganska jama na pobočju Gobovca (sl. 11) nad staro cesto Kranj - Radovljica (Leben 1975), jama nad Godičem pri Kamniku (Josipovič, Kajfež 1992) itd. Skrivališča v jamah leže nad krajevnimi potmi in so skrita tujcem. Odkrite najdbe novcev na skritih mestih v kraških jamah in previsih obsegajo čas 1.-4. st. našega štetja.

Sl. 7: Ajdovski Gradec pri Bohinjski Bistrici - geodetski posnetek utrdbe.

Abb. 7: Ajdovski gradec bei Bohinjska Bistrica - geodätische Aufnahme der Befestigung.

Sl. 8: Plumbata - jeklena železna ost s krilci in svinčeno utežjo z Ajdne nad Potoki (foto: D. Holynski).

Abb. 8: Plumbata - Stahleisenspitze mit Flügeln und Bleigewicht von der Ajdna oberhalb von Potoki.

Po vojnih dogodkih se je spremenilo življenje prebivalstva na tem območju. Novci so izgubili lastnika in absolutno nominalno vrednost. Odkrivajo nam stopnjevanje konec rimskih vojaških pohodov in prestižnih vojn ter začetek preseljevanja ljudstev na slovenskem ozemlju.

- ANSI 1975, *Arheološka najdišča Slovenije*. - Ljubljana.
- DEGEN, R. 1992, Plumbatae. Wurfgeschosse der Spätantike. - *Helvetica archaeologica* 92, 139-147.
- GABROVEC, S. 1975a, Ajdovski gradec. - V: ANSI, 164.
- GABROVEC, S. 1975b, Jereka. - V: ANSI, 167.
- GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. - V: *Ad Pirum (Hrušica)*. Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 31, 51-127.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnik)*. - Dela 1. razr. SAZU 33.
- JOSIPOVIČ, D. in T. KAJFEŽ 1992, Godič. - *Var. spom.* 34, 214-215.
- KOROŠEC, P. 1982, Predjama konec 4. do sredine 5. stoletja. - *Arh. vest.* 33, 84-114.
- KOS, M. 1960, Starejša naselitev na kranjski ravnini. - V: *900 let Kranja*, 51-73, Kranj.
- LEBEN, F. 1975, Ciganska jama. - V: ANSI, 172.
- LEBEN, F. in A. VALIČ 1978, Ajdna. - *Arh. vest.* 29, 532-545.
- PETRU, P. 1976, *Zaton antike v Sloveniji*. - Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. et al. 1971, *Claustra Alpium Iuliarum* I. - Kat. in monogr. 5.
- VALIČ, A. 1968, Gradišče nad Pivko pri Naklem. - *Arh. vest.* 19, 485-508.
- VALIČ, A. 1975, Bašelj. - V: ANSI, 172.
- VALIČ, A. 1977, Sv. Lovrenc pod Storžičem. - *Var. spom.* 21, 188-189.
- VALIČ, A. 1985a, Ajdna nad Potoki. - *Var. spom.* 27, 265-272.
- VALIČ, A. 1985b, Ajdovska luknja pri Soteski v Bohinju, Radovljica. - *Var. spom.* 27, 272-274.
- VALIČ, A. 1986, Ajdna nad Potoki. - *Var. spom.* 27, 265-272.
- VALIČ, A. 1990, Poznoantično najdišče sv. Jakob nad Potočami pri Predvoru. - *Arh. vest.* 41, 431-438.
- VÖLLING, T. 1991, Plumbata-Mattiobarbulus - *MATZOBAPBOYALON?* - *Archäologischer Anzeiger* 1991, 287-298.

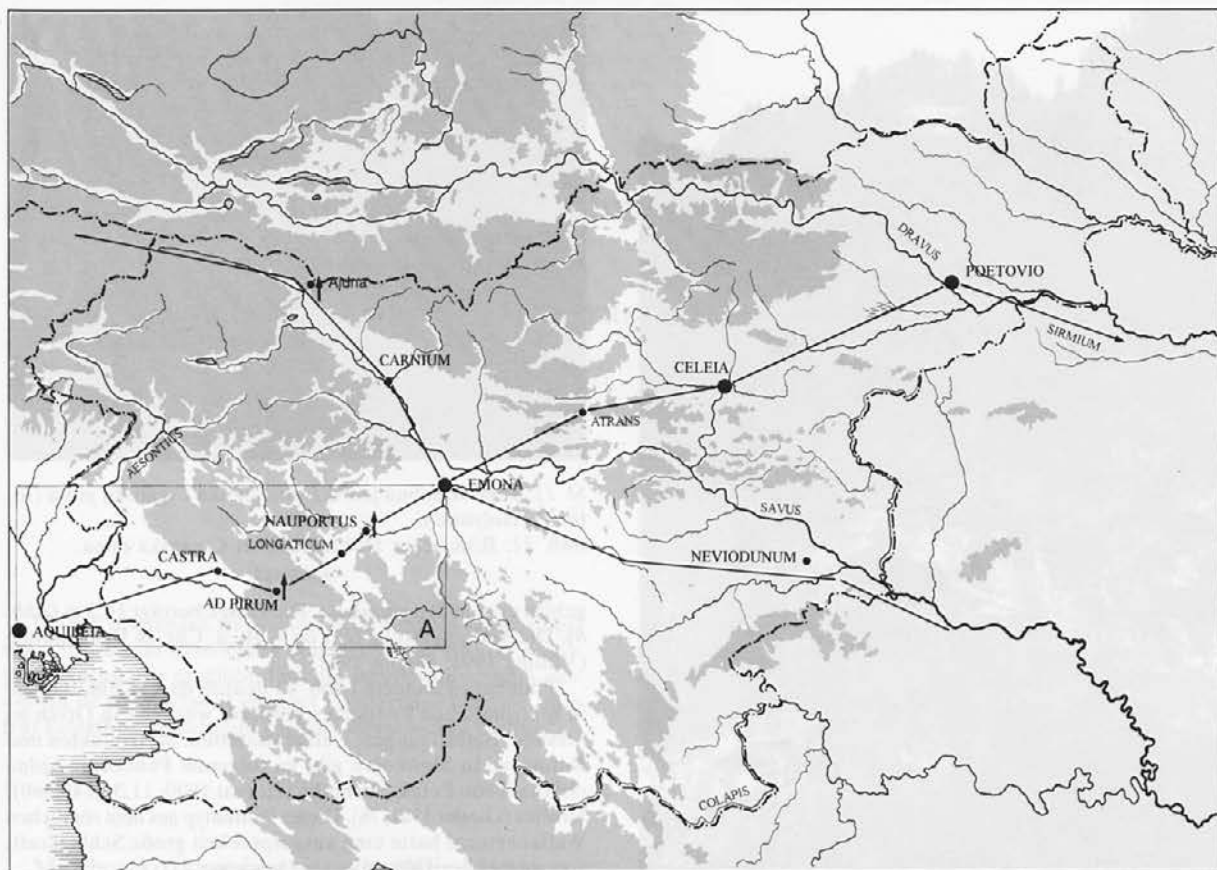
Archäologische Funde von Militärelementen der spätrömischen Zeit in Gorenjsko

Zusammenfassung

Die historischen Quellen berichten über zahlreiche militärische Auseinandersetzungen in der spätrömischen Zeit, besonders in der zweiten Hälfte des 4. Jhs., im heutigen slovenischen Gebiet. Die Julischen Alpen wurden damals mit den Sperrmauern *Claustra Alpium Iuliarum* befestigt. Sie verliefen von der Savaquelle über Notranjsko zum Quarnero.

Aus militärischer Sicht war der Aufstieg von Vrhnik über Logatec, den Durchgang von Hrušica bis Col und Ajdovščina in jeder Jahreszeit ein schwieriges Unterfangen. Die Besteigung des Passes erforderte eine erhebliche physische Kraft der Soldaten (Abb. 1).

In die Verteidigungslinie der Julischen Alpen war auch

Sl. 9: Schematičen prikaz generalnih rimskodobnih strateških smeri vojaških prodorov na ozemlje sedanje Slovenije s pohodno etapo A.

Abb. 9: Schematische Darstellung der römischen strategischen Haupttrouten des militärischen Vordringens in das Gebiet des heutigen Slowenien mit den Marschetappe A.

deren Hinterland mit eingeschlossen: das Soča- bzw. Isonzotal, die Täler der oberen Savazuflüsse, der Sora, Kokra, Tržiška Bistrica und der Sava Bohinjka.

Neben den militärischen Haupttrouten gab es noch andere Durchgänge zum norditalischen Raum. Zu diesen Seitenrouten gehört auch die Abzweigung des durch die Ebene führenden Weges entlang der Sava von Ljubljana (*Emona*) über Ladje bei Medvode und Kranj (*Carnium*) durch das obere Savatal nach Tarvisio, wo der Weg durch das Kanaltal weiterführt. Außer der Überquerung der Flüsse Sora und Sava sowie der kleineren Schlucht am Fuße der Ajdna zwischen Moste und Koroška Bela hinter dem Završnicatal gab es keine größeren natürlichen Hindernisse. Hier handelt es sich um einen typischen Flachlandweg, der länger ist als die Haupttroute. Er ist aber leichter passierbar. Ein Teil dieser Römerstraße stimmt mit der späteren Erwähnung des frühmittelalterlichen Weges "via Chreinariorum" überein, dem Weg der Kranjer.

In der frührömischen Zeit war der heutige Bereich Gorenjskos in militärischer, politischer und strategischer Hinsicht ohne Bedeutung. Das bestätigen frühromische Funde und Fundorte aus den ersten Jahrhunderten n. Chr. Eine funktional größere und sogar wesentliche Bedeutung hatte das Gebiet Gorenjskos dagegen in der spätrömischen Zeit, zur Zeit der Völkerwanderung und der Ansiedlung der Slawen. Die bisherigen archäologischen Grabungen und Rekonstruktionen haben ergeben, daß die militärische Seitenroute gegen mögliche militärische Einfälle gesichert war. Sie war eingeschlossen in das globale staatliche Verteidigungssystem.

Die spätrömische Gorenjsko-Route wurde nach und nach angemessen abgesichert und durch gemauerte vier- oder mehr-eckige Straßenwehrtürme (*monopyrgia, speculae*) befestigt, die zusätzlich durch querverlaufende Erdwälle und Schutzgräben befestigt waren: Gradišče oberhalb von Pivka bei Naklo (Valič 1968), Novi grad unterhalb von Sv. Jakob oberhalb von Potoče (Abb. 2) (Valič 1990) und Gradišče oberhalb von Soteska (Abb. 3) (Leben, Valič 1978). Ihre Lage ist sinnvoll und funktional. Sie wurden systematisch und planmäßig gebaut. Ihre Lage ist dominant und sie sind an den wichtigeren Straßenkreuzungen oder am Eingang bzw. Ausgang von Tälern oder oberhalb von Flußüberquerungen stationiert. Sie sind durch Steilhänge natürlich gesichert. Mit natürlichen Hindernissen beherrschen sie die Wege und Übergänge. Sie wurden als Wachtposten aufgestellt. Die Entfernung zwischen Emona, Gradišče oberhalb von Pivka und Gradišče oberhalb von Soteska beträgt ca. 22 römische Meilen oder 30-35 km, was eine Tagesroute darstellt.

Die durch diese Täler verlaufenden Wege stellten zwischen Kärnten und Friaul eine Querverbindung dar. Im unmittelbaren Hinterland des spätrömischen *Carnium* (Kranj) und im Schutz der Berge liegen noch andere natürlich und mit einer Befestigungsmauer gesicherte besiedelte Orte: Gradišče oberhalb von Bašelj (Valič 1975), Sv. Lovrenc oberhalb von Bašelj (Abb. 4,5) (Valič 1977) und Ajdovski gradec bei Bohinjka Bistrica (Abb. 6,7) (Gabrovec 1975a). Befestigt sind sie durch eine Befestigungsmauer oder eine gemauerte Umzäunung.

In den schriftlichen Quellen werden Teile von verschied-

Sl. 10: Rimskodobna jamska postojanka Ajdovska luknja v Soteski v Bohinju (foto: D. Holynski).

Abb. 10: Römischer Höhlenfundort Ajdovska luknja in Soteska im Bohinj.

Sl. 11: Rimskodobna jamska postojanka Ciganska jama (foto: D. Holynski).

Abb. 11: Römischer Höhlenfundort Ciganska jama.

dener Militärausrüstung und Bewaffnung aufgeführt. Beschrieben werden die Art und Weise des Tragens und die Kampfausrüstung der römischen Infanterie. Zur alten üblichen Zusammensetzung der römischen Bewaffnung gehören die pyramidförmigen Pfeilspitzen aus Gradišče oberhalb von Pivka bei Naklo und beim Sv. Jakob oberhalb von Potoče. Bekannt ist die Bewaffnung zweier illyrischer Legionen mit einem neuen Waffentyp. Ein charakteristisches Exemplar dieser gut erhaltenen spätrömischen Infanteriewaffen wurde im Mauerversturz in dem römischen Gebirgsstützpunkt auf der Ajdna oberhalb von Potoki entdeckt (Valič 1985a). Der Pfeil oder das Speer ist in Form einer Pfeilspitze mit Flügeln angefertigt. Das hintere Ende beschwert ein pyramidales Bleigewicht. Der Dorn zum Aufspießen ist abgebrochen. Er wurde aus hochwertigem Stahl ohne Rost hergestellt. Archäologisch

gehört er zum Typ *plumbata*. Die Länge beträgt 16,3 m (Abb. 8). Die Waffengattung tritt im 4. Jh. n. Chr. in Erscheinung (Völling 1991; Degen 1992).

Plumbata-Fundorte (Abb. 9) deuten darauf hin, daß sie in spätrömischen Fundorten entdeckt wurden - in Orten an Straßen, Befestigungen, Zufluchtsstätten, Stützpunkten und Refugien. In Slowenien gibt es folgende Fundorte: Ajdna oberhalb von Potoki, Vrhnika (Horvat 1990, 11,36,140,360), Hrušica (Giesler 1981, 76). Dieser Waffentyp aus dem römischen Waffenarsenal hatte eine ausgesprochen große Schlagkraft, sowohl bei der Offensive als Defensive.

Die schwerwiegenden Folgen der militärischen Auseinandersetzungen, vor allem die Flucht und das Verstecken der Bevölkerung römischer Städte, sind auch in den Randbereichen der großen Schlachten erkennbar. Auf einen solchen Zustand weist der bewegliche Besitz von Münzen und deren Vergrabung an sicheren und verborgenen Orten. Vorübergehend sicherere Schlupfwinkel, momentane Zufluchtsstätten waren in diesen Zeiten auch die Karsthöhlen: Predjama bei Postojna, Ajdovska luknja (Abb. 10) und Ajdovska jama im Bohinj, Dunaj bei Jereka im oberen Bohinj-Tal, die Höhle Ciganska jama auf der Hang von Gobovec (Abb. 11) oberhalb der alten Straße Kranj - Radovljica, die Höhle oberhalb von Godič bei Kamnik (Josipovič, Kajfež 1992). Die Verstecke in den Höhlen liegen oberhalb der Ortswege und sind den Fremden verborgen. Die entdeckten Münzfunde an den verborgenen Orten in den Karsthöhlen und Überhängen umfassen die Zeit vom 1.-4. Jh. n. Chr. Nach den Kriegereignissen verändern sich die Lebensverhältnisse der Bevölkerung in diesem Bereich. Die Münzen verlieren ihren Eigentümer und den absoluten nominalen Wert. Sie enthüllen uns das eskalierende Ende der römischen Feldzüge, die Prestigekriege und den Beginn der Völkerwanderung im slowenischen Gebiet.

Mariborsko - bistriško območje v poznorimski dobi

Mira STRMČNIK

Izvleček

Članek obravnava tri poznorimska najdišča na mariborsko - bistriškem območju, s poudarkom na višinski postojanki Ančnikovo gradišče. Izsledki izkopavanj zadnjih petnajstih let so doprinesli vpogled v materialne ostaline, znotraj katerih se nakazujejo časovne in vsebinske razlike.

Abstract

This article discusses three late Roman sites in the Maribor - Bistrica region, with emphasis on the elevated stronghold of Ančnikovo Gradišče. The results of excavations throughout the past fifteen years offer an overview of the material remains, which indicate various chronological and contextual differences.

Mariborsko območje zajema ozemlje, ki ga omejujejo na severu Slovenske gorice, na JZ severovzhodni obronki Pohorja, na jugovzhodu se odpre dolina Dravskega polja, robno območje obsežne Panonske ravnine. Njegova lega na stičišču treh geološko in gospodarsko pogojenih različnih območij je vplivala na naselitev v vseh časovnih obdobjih.

Sedanja podoba leg antičnih ostalin nazorno izpričuje naselivitvene težnje v rimskem času. Gotota najdb govori za naselivitvene pasove sredi skrčenih gozdov, katerih eden je segal od Slivnice do Ruš, drugi od Miklavža do Pobrežja, tretji pa od Melja do Kamnice. Po stanju raziskav lahko rečemo, da se glavna naselivitvena os naslanja na rodovitno pohorsko vznožje v smeri severozahod-jugovzhod ob rimski obdravski cesti kot hrbtni- ci rimske kolonizacije. Prav prehodnost mariborskega območja, ki je - mimogrede povedano - temeljna stalnica poznejšega razvoja mesta, se nakazuje v smeri *Celeia-Flavia Solva* na eni strani in *Poetovio-Virunum* na drugi, kar pa ni brez pomenske odvisnosti od panonskega Poetovia na vzhodu in noriškega Virunuma na zahodu.

Najstarejše pragodovinsko in rimsko naselitveno jedro smo pred nedavnim odkrili v Hočah; odkrilo je novosti glede smeri rimske kolonizacije, ji dalo nove razsežnosti in omogočilo nova spoznanja.

Med najpomembnejše pričevalce svoje dobe sodi območje vile rustike na Betnavi, JV od Betnavskega dvorca ob Radvanjskem potoku.

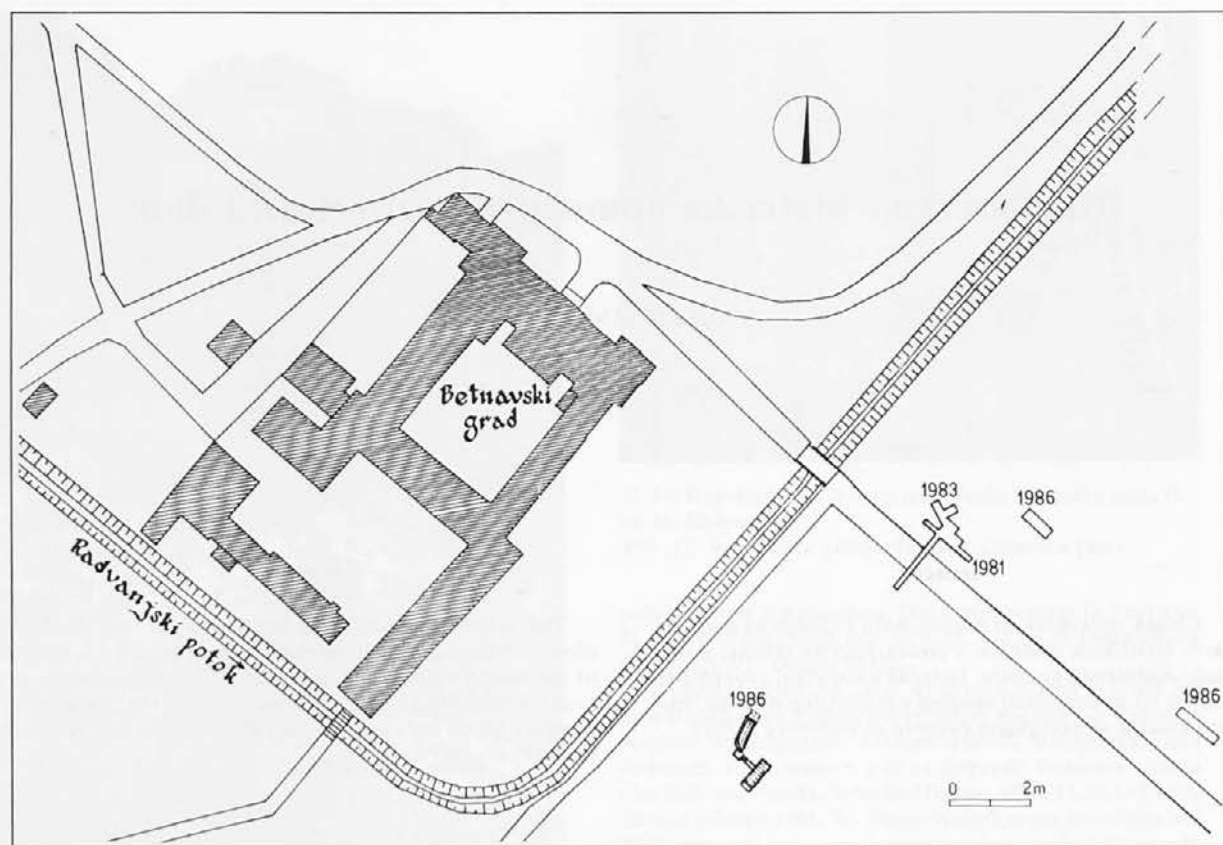
Najdišče v predvideni velikosti 100 x 90 m še ni v celoti raziskano, saj smo med tremi manjšimi izkopavanji odkrili le okrog 300 kvadratnih metrov kulturne plasti na različnih območjih (sl. 1).

Če rezultate na kratko povzamemo, smo poleg 9 m dolgega kamnitega zidu še nedoločenega gradbenega objekta odkrili obrise jam za stojke (sl. 2), potekajoče v smeri sever-jug in vzhod-zahod, ki nakazujejo pravokotni tloris lesene stavbe. Na jugozahodnem obrobju najdišča, kjer so bile tudi površinske najdbe najbolj povedne, smo odkrili del stavbe z dobro ohranjenim hipokavstom (sl. 3). Doslej smo raziskali tri različno velike prostore s hipokavsti, ki jih je povezoval skupni prefurnij.

Iz opke grajeni stebriči so stali na zbitem tlaku, med sabo so bili povezani z oboki, tla pa so bila prekrita z marmornimi ploščami. Ob steni smo našli še nekaj ometa z raznobarno poslikavo, katere motivi so bili speljani večinoma v geometrijskem vzorcu ali ploskovno obarvani.

Med drobnimi najdbami je bilo največ grobe hišne lončenine, ki ima v številnih različicah še največ tipskih podobnosti s sosednjimi najdišči ob južnem Pohorju.

Med posodjem so zastopane različne vrste frag-

Sl. 1: Betnava. Tloris izkopavanj.

Abb. 1: Betnava. Grundriß der Grabungen.

mentirano ohranjenih keramičnih primerkov (*t. 1*: 3-18), med katerimi je največ ostankov loncev, skled in pokrovov. Posode so bile v glavnem izdelane iz peščene gline, večinoma pomešane s kremenčevimi zrnci in apnencem, ki se je v precejš-

Sl. 2: Betnava. Jama za stojko.

Abb. 2: Betnava. Pfostenloch.

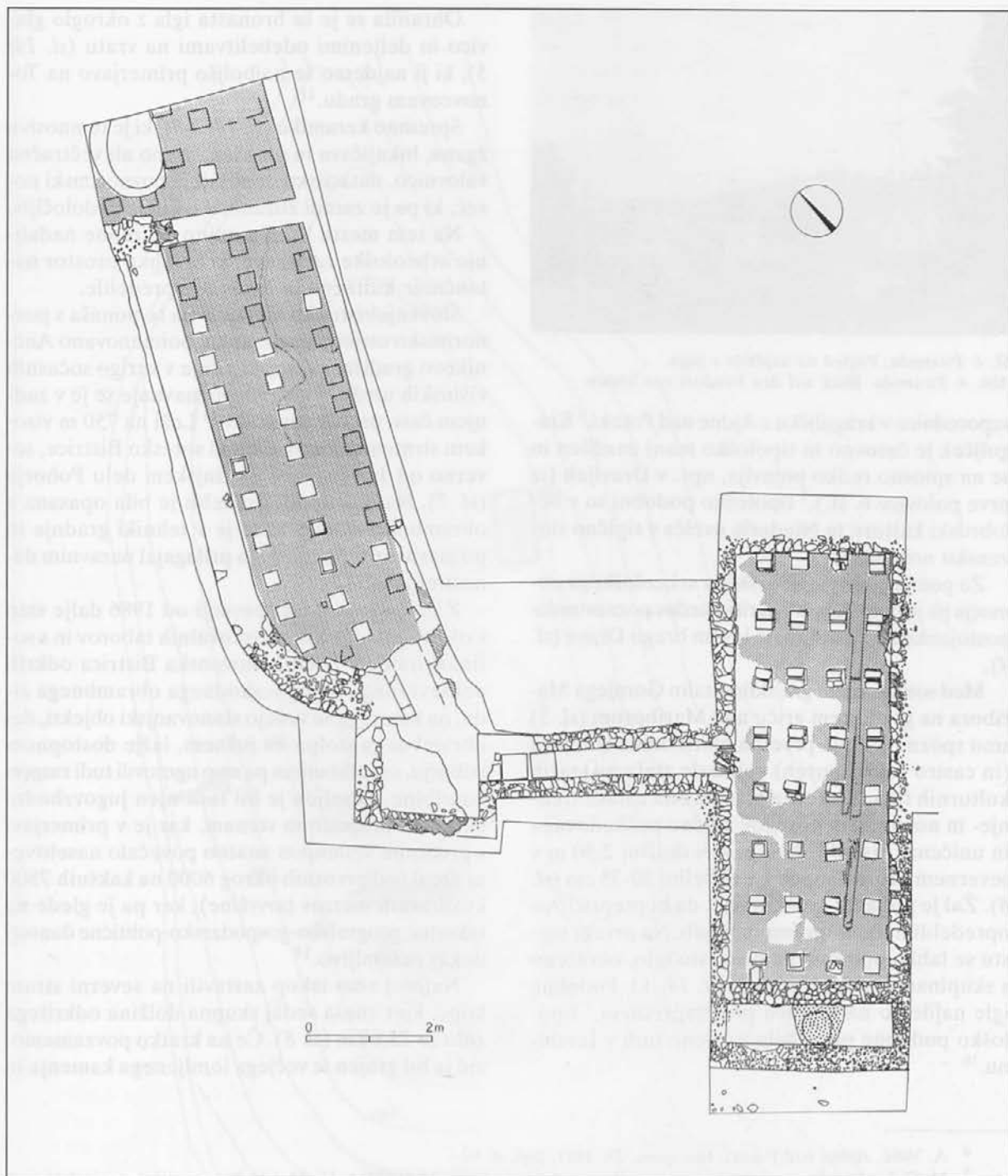
nji meri stalil ob žganju gline. Barvnih primerkov je zelo malo, uvoženega posodja pa zaenkrat nismo odkrili.

Če se nekoliko ustavimo pri keramiki, vidimo, da navzven nagnjena ustja v ostrem pregibu z ramenom navadno govorijo za obod trebušastega oziroma jajčasto-ovalnega profila, pri čemer se - zaradi fragmentarne ohranjenosti - nanašamo na številne primerjave z znanimi lonci iz sosednjih najdišč ob Južnem Pohorju, ki jih S. Pahič datira v čas od 2. do 4. st.¹ Znale so tudi iz najmlajšega dela rimske naselbine Colatio v sedanjem Starem trgu pri Slovenj Gradcu.²

V skromni ornamentiki prevladuje metličast okras oziroma nabrazdane in glavničaste črte, plitvi vrezi in malo fragmentov z valovnico. Ob vrednotenju gradiva ugotavljamo, da keramične oblike ne izstopajo iz z novci opredeljenega ohlapnega časovnega okvira med drugo polovico 3. stol. in drugo polovico 4. stol. (*t. 2*). Datacijska izpovednost novcev (pri čemer upoštevamo tudi de-

¹ S. Pahič, Nekaj podatkov o grobi hišni lončenini z najdišč ob Južnem Pohorju, *Arh. vest.* 30, 1979, 388 ss z izčrpnimi paralelami; isti, Najdbe z rimske ceste Slovenska Bistrica - Pragersko, *Arh. vest.* 29, 1978, 129 ss.

² M. Strmčnik-Gulič, Najnovejši podatki iz Starega trga pri Slovenj Gradcu, *Arh. vest.* 35, 1984, 185 ss.

Sl. 3: Betnava. Tloris prostorov s hipokavstom.

Abb. 3: Betnava. Grundriß der Räume mit Hypokaustum.

pojsko najdbo 57 novcev ob enem od stebričkov) še dopolnjuje križna fibula,³ ki jo P. M. Pröttel opredeljuje v tip 2 - varianto 2B (300-340),⁴ in

ledvičasto oblikovana pasna spona ter odlomek ojačitvene obrobe pasne spona.⁵ Opozoriti moramo še na bronast kraguljček (*t. I: 2*), ki ima

³ W. Jobst, *Die Römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10 (1975) 91 ss.

⁴ P. M. Pröttel, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 35, 1988, 347 ss, Abb. 2: 8.

⁵ M. Sommer, *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*, Bonner Hef. z. Vorgesch. 22, 1984, t. 84: 2-8.

Sl. 4: Piramida. Pogled na najdišče z juga.

Abb. 4: Piramida. Blick auf den Fundort von Süden.

vzporednico v kraguljčku z Ajdne nad Potoki.⁶ Kraguljček je časovno in tipološko manj značilen in se na splošno redko pojavlja, npr. v Dravljah (iz prve polovice 6. st.),⁷ tipološko podobni so v belobrdski kulturi; te Niederle uvršča v tipično slovansko nošnjo.⁸

Za poznavanje mariborskega arheološkega območja pa je pomembno odkritje sledov poznorimske postojanke na Piramidi na levem bregu Drave (sl. 4).

Med sondiranjem grajskih ostalin Gornjega Maribora na gradiščem griču nad Mariborom (sl. 5) smo spoznali, da je prvotna mariborska trdnjava (in castro Marchpurgh) vendarle stala na starih kulturnih tleh. Kulturna plast je bila zaradi srednje- in novoveških posegov močno poškodovana in uničena, zasledili smo jo le v dolžini 2,50 m v severnem profilu sonde 1 v debelini 30-35 cm (sl. 6). Žal je podatek preskromen, da bi prepričljivo opredelili naravo spremnih najdb. Na prvem mestu se lahko opiramo na bronasto iglo, okrašeno s skupinami prečnih vrezov (sl. 14: 1). Podobne igle najdemo na Gradcu pri Prapretnem,⁹ tipološko podobne pa so bile najdene tudi v Invillinu.¹⁰

Ohranila se je še bronasta igla z okroglo glavico in deljenimi odebelitvami na vratu (sl. 14: 5), ki ji najdemo še najboljšo primerjavo na Tonovcovem gradu.¹¹

Spremno keramiko (sl. 14: 3-5), ki je temnosivo žgana, luknjičava in okrašena z eno ali večtračno valovnico, datacijsko dopolnjuje poznorimski novec, ki pa je zaradi zlizanosti točneje nedoločljiv.

Na tem mestu bi bile nujno potrebne nadaljnje arheološke raziskave, ki bi lahko prostor natančneje kulturno in časovno opredelile.

Slovenjebistriško območje pa se ponaša s poznorimsko utrjeno postojanko, poimenovano Ančnikovo gradišče, ki se vključuje v verigo sočasnih višinskih utrd, katerih poznavanje se je v zadnjem času precej povečalo.¹³ Leži na 750 m visokem strmem pomolu tik nad sotesko Bistrice, severno od Jurišne vasi na tinjskem delu Pohorja (sl. 7). Na dostopnih predelih je bila opasana z obrambnim zidom, ki se je v tehniki gradnje in po masivnosti popolnoma prilagajal naravnim danostim zemljišča.

Z dosedanjimi izkopavanji od 1986 dalje smo v okviru mladinskih raziskovalnih taborov in s sofinanciranjem občine Slovenska Bistrica odkrili del severnega in jugozahodnega obrambnega zidu, na katerega se vežejo stanovanjski objekti, del obrambnega stolpa na južnem, lažje dostopnem pobočju, s sondiranjem pa smo ugotovili tudi razpon naselbine. Poseljen je bil tudi njen jugovzhodni del proti prepadnim stenam, kar je v primerjavi s prvotnim vedenjem znatno povečalo naseljitveni areal (od prvotnih okrog 6000 na kakšnih 7500 kvadratnih metrov površine), kar pa je glede na takratne geografsko-gospodarsko-politične danosti dokaj razumljivo.¹⁴

Najprej smo izkop zastavili na severni strani kope, kjer znaša sedaj skupna dolžina odkritega zidu že 22,60 m (sl. 8). Če na kratko povzamemo: zid je bil grajen iz večjega lomljenega kamenja in

⁶ A. Valič, Ajdna nad Potoki, *Var. spom.* 23, 1981, 266, sl. 92.

⁷ M. Slabe, *Dravlje - grobišče iz časa preseljevanja ljudstev*, Situla 16 (1975) t. 11: 32; isti, Poznoantični staroselski grob iz Dan pri Starem trgu, *Arh. vest.* 25, 1974, 417, t. 1: 2.

⁸ L. Niederle, *Rukovet slovanske archeologie* (1931) 269.

⁹ S. Ciglenečki, Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, *Arh. vest.* 32, 1981, 417 ss; isti, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, 239 ss, Abb. 5: 15.

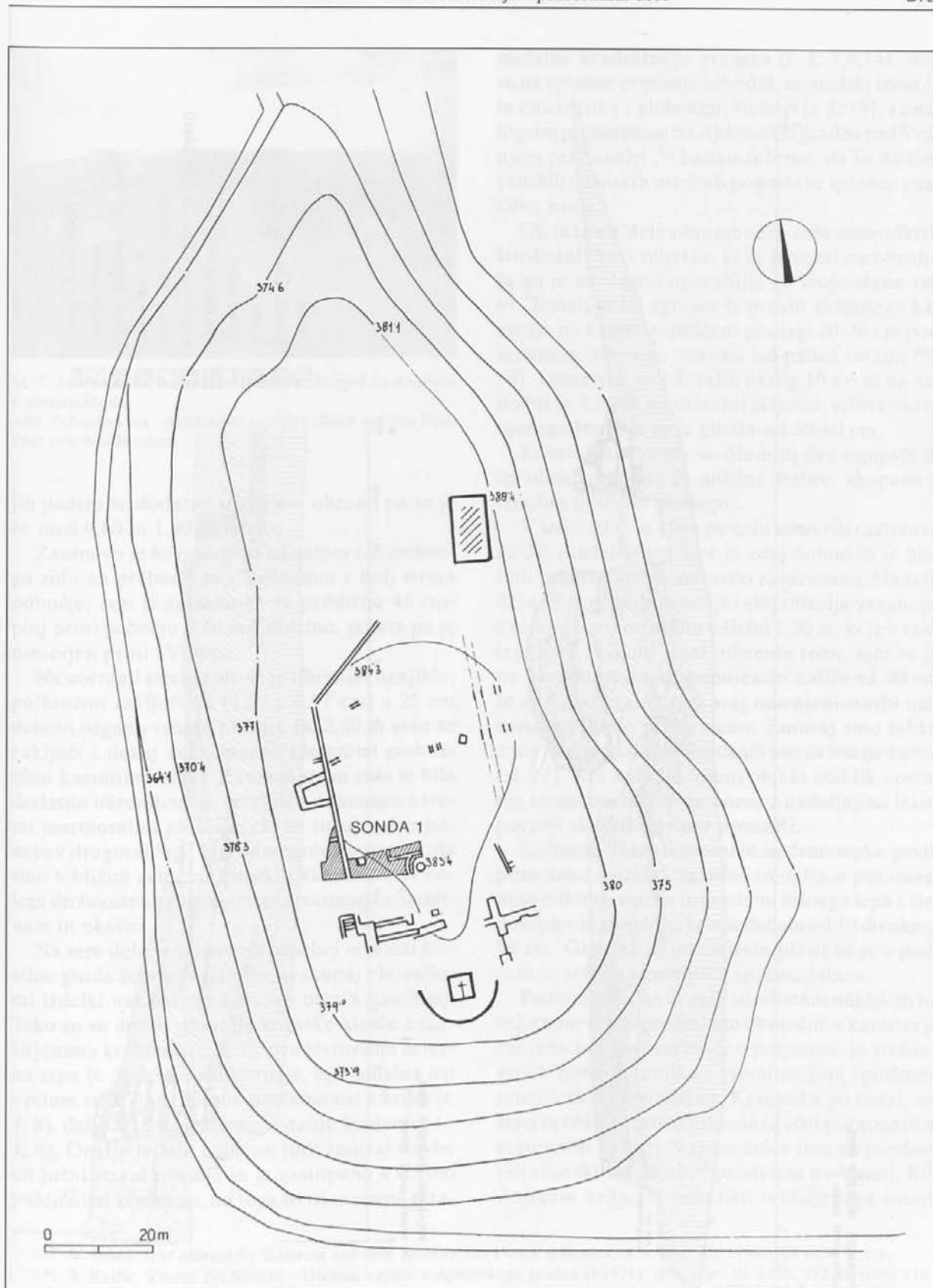
¹⁰ V. Bierbrauer, *Invillino - Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33 (1987) npr. t. 85: 1-13.

¹¹ S. Ciglenečki, Höhenbefestigungen als Siedlungsgrundeinheit der Spätantike in Slowenien, *Arh. vest.* 45, 1994, 239 ss, t. 6: 16.

¹² S. Ciglenečki, Symposium zu Fragen der spätantiken und völkerwanderungszeitlichen Keramik, *Arch. Austr.* 68, 1984, 313 ss.

¹³ S. Ciglenečki, *Pólis Norikón. Poznoantične višinske utrdbe med Celjem in Brežicami*, (Podsreda 1992). Ciglenečki (op.9) 239 ss.

¹⁴ P. Petru, Poznoantična poselitev Slovenije, *Arh. vest.* 29, 1978, 359 ss.

Sl. 5: Piramida. Floris izkopavanj.

Abb. 5: Piramida. Grundriß der Grabungen.

vezan z močno malto, širok je bil 1,50 m na naravno nezavarovanem delu, nižje (ob preseku s

sondo 2), kjer je strmina polagoma vse večja, pa 1,20 m. Zid je bil zgrajen na živi skali, pri največ-

Sl. 7: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Pogled na najdišče s severozahoda.

Abb. 7: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Blick auf den Fundort von Nordwesten.

jih padcih še dodatno temeljen, ohranil pa se je še med 0,60 in 1,40 m visoko.

Zanimivo je še opozoriti na zalom obrambnega zidu na prehodu med položnim v bolj strmo pobočje; tam je zamaknjen za približno 45 stopinj proti pobočju 2,40 m v dolžino, potem pa je usmerjen proti JV kope.

Na notranji strani zidu se je ohranilo ognjišče, polkrožno zaključeno (1,50 x 0,57 cm) s 25 cm debelo ožgano vrhnjo plastjo. Po 2,80 m zidu se zaključijo z dokaj enakomerno klesanimi podolžnimi kamnitimi bloki. Zunanja stran zidu je bila dodatno okrepljena in zemljišče izravnano s tremi marmornimi ploščami, ki so tukaj najverjetneje v drugotni legi. Naj mimogrede omenim, da smo v bližini cenjenih rimskih kamnolomov belega drobnozrnatega pohorskega marmorja v Šmartnem in okolici.

Na tem delu je potrebno posebej omeniti številne grude železove žlindre, ki skupaj s kovaškimi izdelki nakazujejo kovaško obrt v naselbini. Tako so se dobro ohranile kovaške klešče z razširjenima krakoma (t. 3: 1), dva levoročna železna srpa (t. 3: 2,3), razno orožje, npr. sulična ost - pilum (t. 3: 9), štiriroba pušična ost s krilci (t. 3: 8), dalje železni ježek za oviranje konjenice (t. 3: 6). Orožje je bilo najdeno tudi znotraj stavbe ob južni strani obzidja in je zastopano s štirimi pušičnimi konicami, od tega so tri masivne pira-

midalne kvadratnega preseka (t. 5: 7,8,14), tem se na splošno pripisuje vzhodni, nomadski izvor,¹⁵ in ena triroba z globokimi žlebovi (t. 5: 13), z analognim primerekom na Ajdovskem gradcu nad Vranjem pri Sevnici.¹⁶ Lahko rečemo, da so na slovenskih višinskih utrdbah pogoste in splošno značilne zanje.¹⁷

Ob južnem delu obrambnega zidu smo odkrili štirikotni tloris objekta, ki se je vezal na obzidje in ga je istočasno uporabljalo za svojo steno (sl. 9). Temelj je bil zgrajen iz prosto zloženega kamnja na kamnito-peščeni podlagi 30-70 cm pod sedanjim nivojem, odvisno od padca terena (sl. 10). Usmerjen je S-J, velik okrog 10 x 6 m na zahodni in 3,50 m na vzhodni stranici, višina ohranjenega temelja se je gibala od 30-60 cm.

Znotraj stavbe sta se ohranili dve ognjišči in tri obzidane jame za nosilne stebre, vkopane v sterilno peščeno podlago.

V letih 1993 in 1994 pa smo usmerili raziskave na JZ predel kope, kjer je zdaj dohod in je bila tudi prvotno slabše naravno zavarovana. Na tem delu se je ohranil temeljni sloj obzidja vezanega z močno apneno malto v širini 1,70 m, ki je v rahlem loku zavijalo proti južnemu robu, kjer se je na prehodu v nasip stopničasto zožilo na 90 cm in se nadaljevalo proti prej omenjeni stavbi oziroma na njeno južno steno. Znotraj smo lahko zasledili kar 14 delno obzidanih jam za lesene stebre (sl. 11). Kot kaže, je leseni objekt stal tik notranje strani obzidja in ga bomo z nadaljnjimi izkopavanji skušali tlorisno povezati.

Kulturna plast temnosive in črne sipke prsti, pomešane z drobci žganine in oglja, s posameznimi odlomki opeke in grudami hišnega lepa s sledovi plev in prepleta, je bila debela od 10 do okrog 50 cm. Globina in intenziteta plasti se je s padcem in stanjem zemljišča spreminjala.

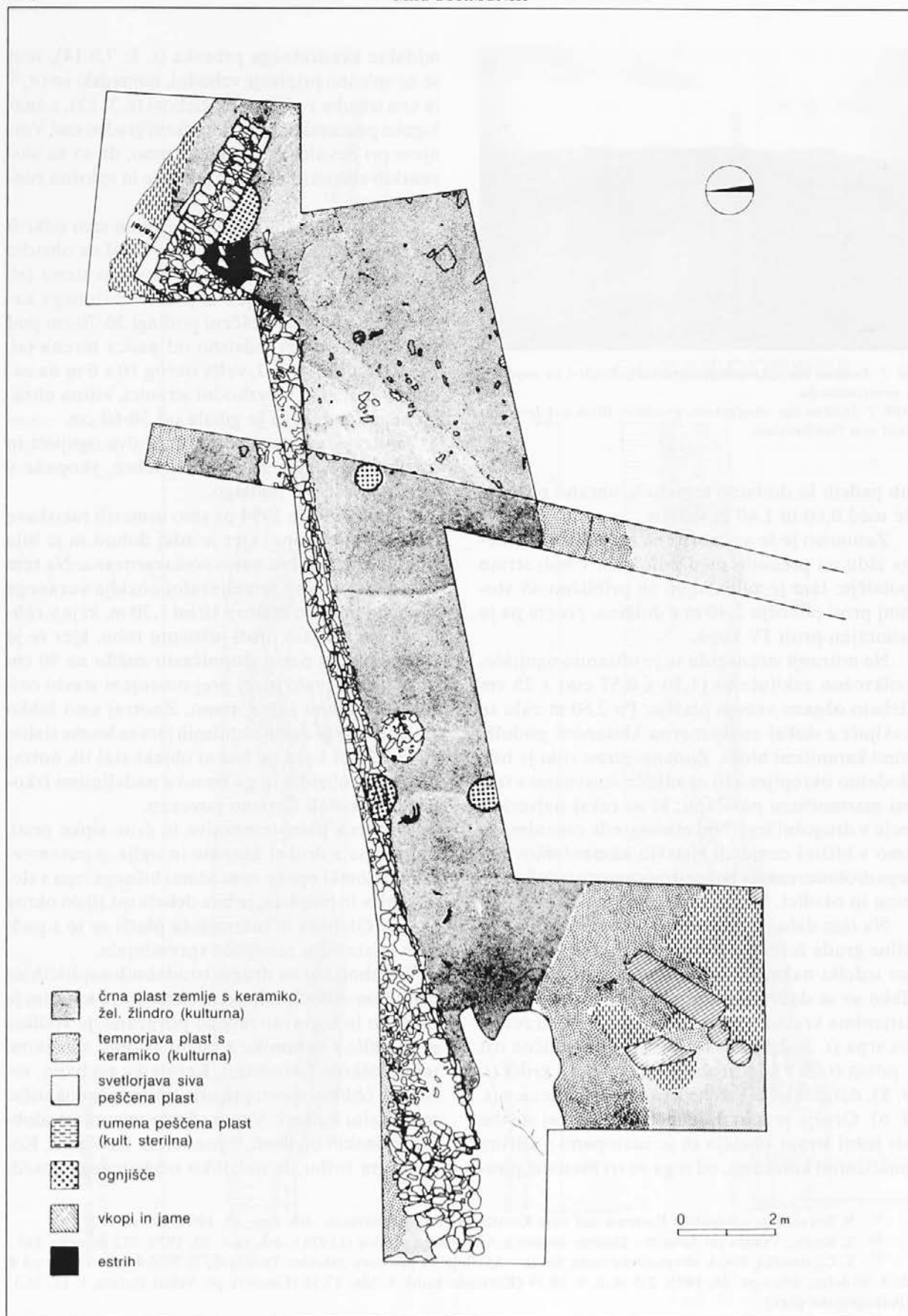
Podobno kot na drugih istodobnih najdiščih na celotnem vzhodnoalpskem območju, s katerim je časovno in kulturno močno povezana, je vodilna groba hišna keramika z vsemi svojimi splošnimi tehnološkimi lastnostmi. Keramika po barvi, sestavi in oblikovanosti pripada tipični poznoantični materialni kulturi. Vzporednice ima na istodobnih višinskih utrdbah,¹⁸ predvsem na Vipoti, Korinjskem hribu, iz nekoliko oddaljenega sosed-

¹⁵ V. Sokol, Das spätkeltische Kastrom auf dem Kuzelin bei Donja Glavnica, *Arh. vest.* 45, 1994, 199 ss, t. 2: 1-6.

¹⁶ T. Knific, Vranje pri Sevnici - Drobne najdbe z Ajdovskega gradca (l.1974), *Arh. vest.* 30, 1979, 732 ss, risba 119.

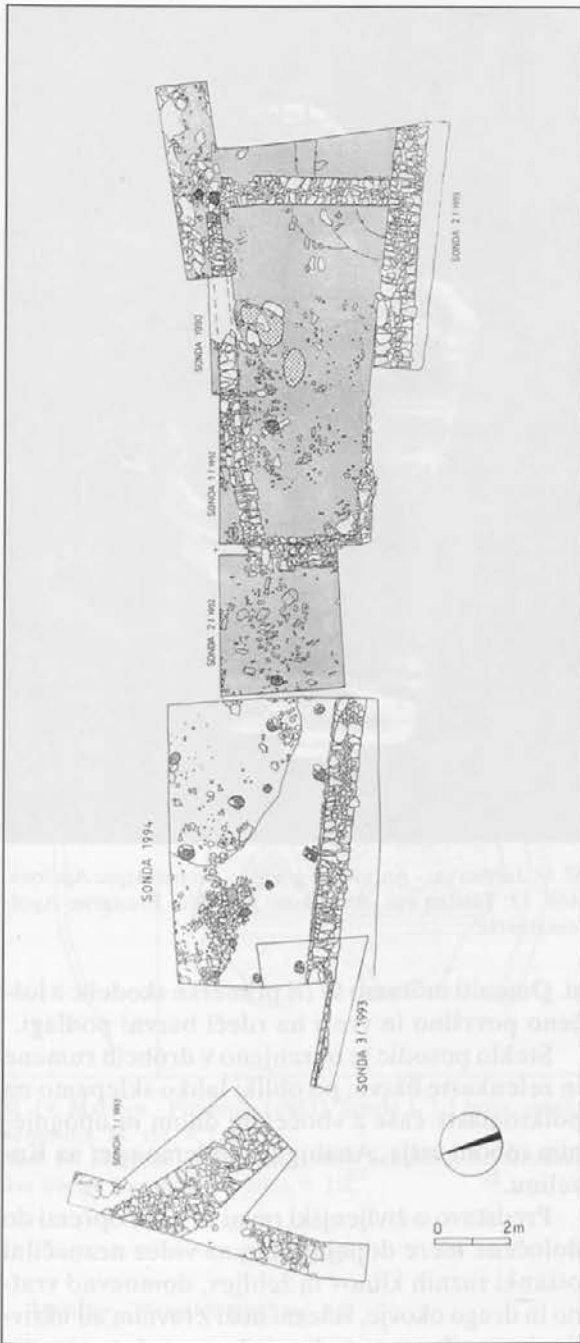
¹⁷ S. Ciglencčki, Potek alternativne ceste Siscia - Akvileja na prostoru zahodne Dolenjske in Notranjske v času od 4. do 6. stoletja, *Arh. vest.* 36, 1985, 255 ss, t. 9: 18,19 (Korinjski hrib), t. 10a: 17,18 (Limberk pri Veliki Račni), t. 11: 16,17 (Polhograjska gora).

¹⁸ Npr. Ciglencčki (op.11), s podrobno literaturo. Za Vipoto: S. Ciglencčki, D. Pirkmajer, Zatočišče poslednjih Celjanov na Vipoti, *Arh. vest.* 38, 1987, 217 ss. Za Rifnik: L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju*, Kat. in monogr. 19 (1981). Za Tinje: S. Ciglencčki, Tinje nad Loko pri Žusmu in problem raziskovanja slovanskih naselbin v Sloveniji, *Arh. vest.* 33, 1983, 179 ss.

Sl. 8: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Del severnega obrambnega zidu.

Abb. 8: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Teil der nördlichen Befestigungsmauer.

Sl. 9: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Jugozahodni del obrambnega zidu in štirikotni objekt.

Abb. 9: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Südwestlicher Teil der Befestigungsmauer und viereckiges Objekt.

stva pa je podobno keramično gradivo iz Invillina.¹⁹ V splošnem lahko rečemo, da se izsledki dosedanjih raziskav močno navezujejo na III. posejitveno fazo na Kuzelinu, datirano v zadnjo četrtino 4. in prvo polovico 5. st.²⁰ Po obliki so zastopane skoraj vse vrste, največ je ostankov loncev

¹⁹ Bierbrauer (op.10) t. 85: 1-13.

²⁰ Sokol (op.15) npr. t. 4.

Sl. 10: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Temelj vzhodne stene štirikotnega objekta na jugozahodnem delu.

Abb. 10: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Fundament der Ostwand des viereckigen Objektes im südwestlichen Teil.

ter globokih in srednje globokih skodel, po velikosti prevladuje srednje veliko posodje, precej pa je tudi manjših primerkov, predvsem čaš.

Sl. 11: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Jugozahodni del obrambnega zidu z jamami za stojke.

Abb. 11: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Südwestlicher Teil der Befestigungsmauer mit Pfostengruben.

Sl. 12: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Bronast kipec Merkurja.
Abb. 12: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Bronzene Merkurstatuette.

Po oblikovanju vrhnjih zaključkov ustij jih moremo razporediti v več skupin z različicami v detajlih: navzven nagnjena ustja v ostrem pregibu z ramenom čestokrat pričajo o obodu poudarjenega jajčasto-ovalnega profila. Ramena loncev so različnih naklonov in prehajajo največkrat v nižji sedlasto vbokel različno profiliran vrat. Razlike so tudi v izdelavi spodnjega dela trupa, saj je velikokrat rahlo vbokel, s poudarjenim ali stanjšanim dnom. Robovi ustij so pri loncih enostransko odebeljeni in imajo različno oblikovane zožene in profilirane vrhove. Tega ne moremo reči za skodele in sklede, katerih ustja so večidel uvihana in so lahko tudi obojestransko odebeljena.

Oblikovni izraz posodja še dopolnjuje ornament, ki se omejuje večinoma na vodoravne metličaste poteze in na eno- ali večtračne valovnice, včasih pa se pojavijo tudi plitve pokončne zareze in vti-

Sl. 13: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Bronast kipec Apolona.
Abb. 13: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče. Bronzene Apollostatuette.

si. Omeniti moramo še tri primerke skodelic z loščeno površino in vrezi na rdeči barvni podlagi.

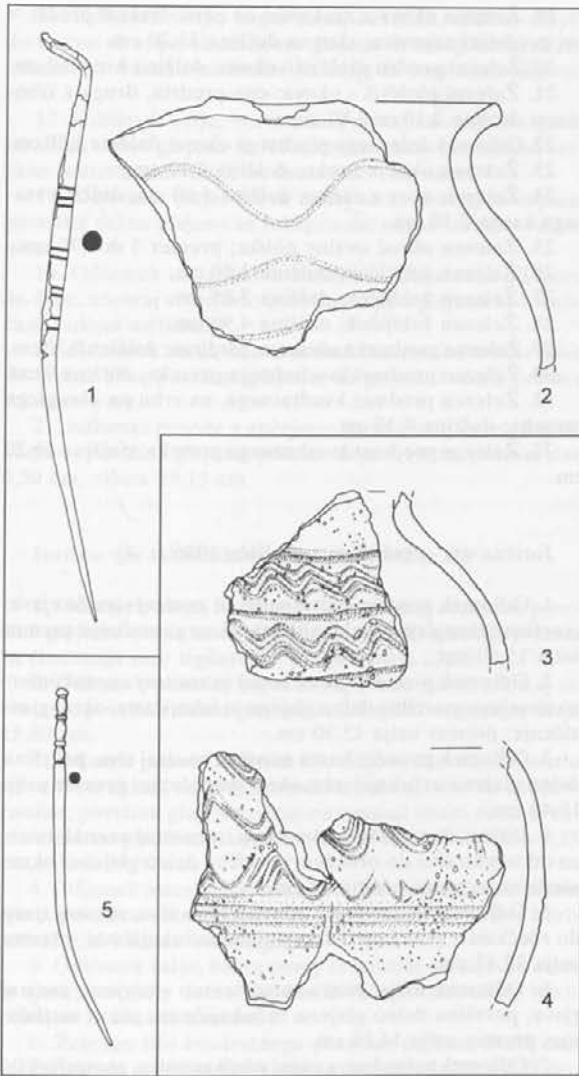
Steklo posodic je ohranjeno v drobcih rumene in zelenkaste barve; po obliki lahko sklepamo na polkroglaste čaše z vbočnim dnom in upognjenim robom ustja. Analogije najdemo spet na Kuzelinu.²¹

Predstavo o življenjski ravni in hišni opreми do določene mere dopolnjujejo na videz neznačilni ostanki raznih klinov in žebeljev, domnevno vratno in drugo okovje, železni noži z ravnim ali ukrivljenim rezilom, pa tudi svinčena utež, ter žrmlja s še ohranjeno svinčeno patrico.²²

Pomembna materialna in duhovna sled sta bronasti plastiki bogov Merkurja (sl. 12) in Apolona (sl. 13), ki nakazujeta trgovske stike z okolišem ali izpričujejeta duhovni svet prebivalcev te višinske postojanke. Zaradi njene parcialne raziskavnosti pa pomena obeh božanstev ne moremo zanesljivo opredeliti.

²¹ *Ib.*, t. 1: 17.

²² Foto: I. Tušek, M. Strmčnik-Gulič, B. Kovačič; tlorisi in profili: M. Lubšina-Tušek; table: D. Oman, M. Kajzer.

Sl. 14: Maribor - Piramida (1985). Sonda 1. 1,5 bron; ostalo keramika. M. vse = 1:2.

Abb. 14: Maribor - Piramida (1985). Schnitt 1. 1,5 Bronze; das übrige Keramik. M. alles = 1:2.

KATALOG

Maribor - Piramida 1985 (sl. 14)

1. Bronasta igla okroglega preseka; okras prečni vrezi; dolžina 15,45 cm.
2. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena; okras vrezane valovnice.
3. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras izmenično vrezane večtračne valovnice in horizontalne linije.
4. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras vrezane večtračne valovnice in horizontalne linije.
5. Bronasta igla okroglega preseka; okras odebelitve na vratu; dolžina 9,40 cm.

Betnava 1983 (t. 1)

1. Bronasta fibula; dolžina 5,80 cm.

2. Bronast kraguljček; višina 2,70 cm.
3. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj siva; površina glajena.
4. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena in luknjičasta.
5. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj siva; površina delno glajena; okras pod ustjem horizontalno nerazčlenjeno rebro.
6. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj siva; površina glajena; okras horizontalne vrezane linije.
7. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 16,15 cm.
8. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 21,65 cm.
9. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj svetlo rjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 17,60 cm.
10. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj neenakomerno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer ustja 29,70 cm.
11. Odlomek pokrova; barva zunaj in znotraj neenakomerna od rdeče do sive; površina delno glajena in luknjičasta; premer držaja 4,40 cm.
12. Odlomek pokrova; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer držaja 4,40 cm.
13. Odlomek pokrova; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer držaja 7 cm.
14. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj neenakomerno sivorjava; površina delno glajena; premer dna 10,55 cm.
15. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj siva; površina glajena; okras sledovi sivega premaza.
16. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer dna 5,45 cm.
17. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj neenakomerna od svetlo rjave do temno sive; površina delno glajena; okras metličenje; premer dna 11,35 cm.
18. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj neenakomerna od rdeče do sive; površina delno glajena in luknjičasta; premer dna 6,80 cm.

Betnava 1981 (t. 2)

1. Odlomek steklenega ustja; barva motno rumena; premer ustja 2,80 cm.
2. Odlomek steklenega ustja; barva zelena.
3. Odlomek steklene posode; barva svetlo zelena.
4. Odlomek stekla; barva svetlo zelena.
5. Odlomek stekla; barva svetlo zelena.
6. odlomek železnega predmeta; dolžina 6,35 cm.
7. Železni žebelj; dolžina 5,20 cm.
8. Železni žebelj; dolžina 4,90 cm.
9. Železni žebelj; dolžina 4,30 cm.
10. Odlomek bronastega pasnega okova.
11. Odlomek železnega obročka okroglega preseka.
12. Železen žebelj; dolžina 8,95 cm.
13. Odlomek železnega predmeta.
14. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj siva; površina delno glajena.
15. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena in luknjičasta.
16. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena.
17. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena.
18. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj neenakomerna od svetlo do temno sive; površina delno glajena.
19. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta.
20. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj svetlo rjava; površina glajena.

21. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 13,10 cm.

22. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena; premer ustja 8,20 cm.

23. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj siva; površina glajena; premer ustja 21,90 cm.

24. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena.

25. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj rumenorjava; površina glajena; okras ostanki rdečega premaza; premer ustja 24,80 cm.

26. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temnosiva do črna; površina delno glajena; okras vrezana cik-cak linija; premer ustja 15,30 cm.

27. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj siva; površina glajena; premer ustja 8,80 cm.

28. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj neenakomerna od svetlo do temno sive; površina delno glajena in luknjičasta; okras vrezana valovnica.

29. Odlomek ostenja; barva zunaj rdeča, znotraj temno siva; površina glajena.

30. Odlomek ročaja; barva siva; površina delno glajena.

31. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer dna 4,30 cm.

32. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj temnosiva do črna; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje.

33. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj svetlo rjava; površina glajena; okras horizontalno nerazčlenjeno rebro.

34. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj oranžna; površina glajena; premer dna 5,40 cm.

35. Odlomek trinožne posode; barva zunaj in znotraj rjava; površina delno glajena; premer dna 10,35 cm.

Jurišna vas - Ančnikovo gradišče 1986 (t. 3)

1. Železne klešče; dolžina 39,60 cm.

2. Železni srp; rezilo klinastega preseka; predrt nastavek za držaj; dolžina 37,40 cm.

3. Železni srp; rezilo klinastega preseka; predrt nastavek za držaj, v predrtini zakovica; dolžina 34,40 cm.

4. Železni predmet z zanko in železno žico v njej; dolžina 10,45 cm.

5. Odlomek železnega predmeta; dolžina 10,60 cm.

6. Odlomek železnega ježka; dolžina ohranjenega kraka 2,30 cm.

7. Odlomek železnega tulca; dolžina 2,80 cm, premer 1 cm.

8. Železna pušična ost kvadratnega preseka; dolžina 5,40 cm.

9. Železna pušična ost kvadratnega preseka; dolžina 9,50 cm.

10. Železna predrta ploščica; luknjica kvadratne oblike; premer ploščice 2,80 cm, premer luknjice 0,40 cm.

11. Železen nesklenjen obroček; premer 3,75 cm.

12. Železen sklenjen obroček; premer 1,70 cm.

13. Železen nož; rezilo klinastega preseka; nastavek za držaj trapezoidnega preseka; dolžina 17,50 cm.

14. Železen nož; rezilo klinastega preseka; nastavek za držaj trapezoidnega preseka; dolžina 16,50 cm.

15. Odlomek železnega noža; rezilo klinastega preseka; dolžina 5,75 cm.

16. Železen nož; rezilo klinastega preseka; nastavek za držaj pravokotnega preseka; dolžina 13,40 cm.

17. Odlomek železnega noža; rezilo klinastega preseka; nastavek za držaj kvadratnega preseka; dolžina 7,15 cm.

18. Odlomek železnega noža; rezilo klinastega preseka; dolžina 6,40 cm.

19. Železna okova z zankama; en okov dvakrat predrt, v eni predrtini zakovica; skupna dolžina 13,20 cm.

20. Železni predrti ploščici - okova; dolžina 4 in 4,40 cm.

21. Železni ploščici - okova; ena predrta, druga z izboklino; dolžina 2,10 in 2,40 cm.

22. Odlomek železnega predrtega okova; dolžina 4,80 cm.

23. Železen okov z zanko; dolžina 4,10 cm.

24. Železen okov z zanko; dolžina 4,60 cm, dolžina vsakega kraka 3,50 cm.

25. Železen obroč ovalne oblike; premer 3 do 3,70 cm.

26. Železen žebliček; dolžina 3,40 cm.

27. Železen žebliček; dolžina 3,85 cm.

28. Železen žebliček; dolžina 4,90 cm.

29. Železen predmet z ušescem, tordiran; dolžina 8,30 cm.

30. Železen predmet kvadratnega preseka; dolžina 9 cm.

31. Železen predmet kvadratnega, na vrhu pa okroglega preseka; dolžina 9,35 cm.

32. Železen predmet kvadratnega preseka; dolžina 16,20 cm.

Jurišna vas - Ančnikovo gradišče 1986 (t. 4)

1. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj siva do rjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 15,50 cm.

2. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj neenakomerna sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 15,30 cm.

3. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer ustja 15,40 cm.

4. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj neenakomerna od temno sive do oranžne; površina delno glajena; okras metličenje; premer ustja 18 cm.

5. Odlomek ustja; barva zunaj temno siva, znotraj rjava do rdečkasta; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 17,45 cm.

6. Odlomek ustja; barva zunaj temno sivorjava, znotraj rjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer ustja 14,10 cm.

7. Odlomek ustja; barva zunaj rdečkastosiva, znotraj svetlo sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 17,10 cm.

8. Odlomek ustja; barva zunaj neenakomerna od rdeče do sive, znotraj siva; površina delno glajena; premer ustja 15,90 cm.

9. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena; okras metličenje; premer ustja 16,05 cm.

10. Odlomek ustja; barva zunaj rjava, znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 13,25 cm.

11. Odlomek ustja; barva zunaj temno siva, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras horizontalne kanelure; premer ustja 13,40 cm.

12. odlomki posode z ročajem; barva zunaj in znotraj rjavooranžna; površina glajena in luknjičasta; okras vtisi v horizontalnih vrstah in ostanki rumenozelene glazure na zunanji in notranji strani; premer ustja 8,60 cm, premer dna 3,20 cm, višina 5,85 cm.

13. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer ustja 12,25 cm.

14. Odlomek ustja; barva zunaj od sive do rjave, znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras vtisi v loku.

15. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras vrezane horizontalne linije in valovnica; premer ustja 11,35 cm.

16. Odlomek ustja; barva zunaj oranžna, znotraj svetlo do temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras izmenično vrezane horizontalne linije in dvotračne valovnice.

17. Odlomek ustja; barva zunaj rjava, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras izmenično vrezane horizontalne linije in dvotračne valovnice.

18. Odlomek ustja; barva zunaj siva, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras vrezana valovnica.

19. Odlomek ustja; barva zunaj neenakomerna od rjave do črne, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje.

20. Odlomek uteži; barva neenakomerna od svetlo rjave do temno sive; površina glajena; na površini vrezi; premer luknjice 1 cm.

21. odlomki posode z ročajem; barva zunaj in znotraj sivorjava; površina glajena; premer ustja 8,10 cm, premer dna 6,50 cm, višina 19,15 cm.

Jurišna vas - Ančnikovo gradišče 1992 (t. 5)

1. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj oranžna; površina glajena; okras na obeh straneh ostanki rdečega premeta (imitacija tere sigilate ?); premer ustja 23,60 cm.

2. Odlomek posode; barva zunaj svetlo rjava, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 15,80 cm.

3. Odlomki posode z izlivom ali ročajem; barva zunaj svetlo rjava do oranžna, znotraj neenakomerna od sive do rdečeoranžne; površina glajena; okras na zunanji strani ostanki rumenozelene glazure; premer ustja 4,10 cm, premer dna 7,25 cm, višina 19,50 cm.

4. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj od sive do svetlo rjave; površina delno glajena in luknjičasta; okras dve horizontalni in lokasta kanelura.

5. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj od sive do svetlo rjave; površina delno glajena in luknjičasta; okras horizontalni in lokasti kaneluri.

6. Železno šilo kvadratnega preseka; dolžina 14,65 cm.

7. Železen predmet kvadratnega preseka; dolžina 7,35 cm.

8. Železna puščična ost kvadratnega preseka; dolžina 7,10 cm.

9. Železen strgalnik; rezilo klinastega preseka, ročaj pravokotnega preseka; dolžina 16,50 cm.

10. Železna fibula; dolžina 6,35 cm.

11. Železen nož; rezilo klinastega preseka; na nastavku za ročaj trnast izrastek; dolžina 11,40 cm.

12. Odlomek železnega noža; dolžina 5,85 cm.

13. Železna triroba puščična ost; trn okroglega preseka; dolžina 6 cm.

14. Železna puščična ost kvadratnega preseka; dolžina 8,45 cm.

Jurišna vas - Ančnikovo gradišče 1994 (t. 6)

1. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje.

2. Odlomek stekla; barva svetlo zelena.

3. Železen žebliček; dolžina 3,20 cm.

4. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva do črna; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje.

5. Odlomek ostenja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta.

6. Odlomek dna; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer dna 12,85 cm.

7. Železen sveder; dolžina 26,15 cm.

8. Železen sveder; dolžina 23,90 cm.

9. Svinčena utež z Odlomkoma Železne zanke; premer 3,80 cm, višina 3,40 cm.

10. Odlomek ročaja; barva svetlo siva; površina delno glajena in luknjičasta.

11. Odlomek ustja; barva zunaj siva do rdečerjava, znotraj siva; površina delno glajena in luknjičasta; premer ustja 14,70 cm.

12. Odlomek pokrova; barva zunaj in znotraj siva do rjave; površina delno glajena in luknjičasta; premer držaja 4,10 cm.

13. Odlomek ustja; barva zunaj siva do rjave, znotraj siva do rdečerjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer ustja 14 cm.

14. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj neenakomerna od sive do svetlo rjave; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 17,10 cm.

15. Odlomek posode; barva zunaj in znotraj temno siva do črna; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 17,10 cm.

16. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj oranžna; površina glajena; okras vtisi na ustju; premer ustja 11,60 cm.

17. Odlomek ustja; barva zunaj siva, znotraj svetlo do temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje; premer ustja 14,20 cm.

18. Odlomek ustja z ročajem; barva zunaj in znotraj svetlo siva; površina glajena; okras horizontalni žleb na ustju.

19. Odlomek ostenja; barva zunaj svetlo rjava, znotraj sivorjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras vrezana valovnica in glavničenje.

20. Odlomek ustja; barva zunaj siva, znotraj rdečerjava; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje.

21. Odlomek ustja; barva zunaj in znotraj temno siva; površina delno glajena in luknjičasta; okras glavničenje.

22. Odlomek posode; barva zunaj blede oranžna, znotraj oranžna; površina glajena; okras na notranji strani ostanki rumenozelene glazure; premer dna 16 cm.

23. Odlomek pokrova; barva zunaj in znotraj temno siva do rjave; površina delno glajena in luknjičasta; okras metličenje; premer oboda 14,40 cm.

Der Raum Maribor und Bistrica in spätrömischer Zeit

Zusammenfassung

Der archäologische Bereich von Maribor und Bistrica liegt an der Kontaktstelle dreier unterschiedlich geologisch und wirtschaftlich bedingter Gebiete, die die Ansiedlung in allen Entwicklungsphasen bedingen.

Die heutige Lage antiker Funde bezeugt anschaulich die Besiedlungstendenzen in römischer Zeit. Dem heutigen Forschungsstand nach zu urteilen, stützt sich die Hauptbesiedlungsachse an der römischen Draustraße auf das fruchtbare

Randgebiet des Pohorje in der Orientierung Nordwest-Südost.

Zu den bedeutendsten Zeugen seiner Zeit gehört das Areal der villae rusticae in Betnava, südöstlich des Barockpalais.

Unter den Kleinfunden ist grobe Gebrauchskeramik vorherrschend; die zahlreichen Varianten haben die größte Typenähnlichkeit mit den in den benachbarten, am Süd-Pohorje gelegenen Fundorten entdeckten Exemplaren, die S. Pahič in die Zeit vom 2. bis zum 4. Jh. datiert.¹ Zu finden waren sie auch im jüngsten Teil der römischen Siedlung Colatio im heutigen Stari trg bei Slovenj Gradec.² Die Gefäße wurden hauptsächlich aus Sandlehm hergestellt. Gefärbte Exemplare kommen sehr selten vor, auf importierte Gefäße sind wir vorerst nicht gestoßen. In der Ornamentik sind vorherrschend: die Besenstrichverzierung und die Kammstrichornamentik sowie der Flachstich; Fragmente mit Wellenlinienverzierung sind dagegen wenig zahlreich. Wie wir bei der Beurteilung des Materials feststellen konnten, fallen die Keramikformen nicht aus dem durch die Münzen bestimmten zeitlichen Rahmen zwischen der zweiten Hälfte des 3. und der zweiten Hälfte des 4. Jhs. (Taf. 2).

Wichtig für die Kenntnis des archäologischen Bereiches von Maribor ist die Entdeckung der Spuren eines spätrömischen Fundortes auf der heutigen Piramida am linken Drava-Ufer (Abb. 4).

Die Kulturschicht war wegen der mittelalterlichen und neuzeitlichen Eingriffe stark beschädigt und zerstört; wir konnten sie nur in einer Länge von 2,50 m im Nordprofil von Schnitt 1 in einer Dicke von 30-35 cm ausfindig machen (Abb. 6). Leider ist die Angabe zu bescheiden, als daß wir den Charakter der Begleitfunde überzeugend bestimmen könnten. An erster Stelle stützen wir uns auf eine mit einer Gruppe von Querstrichen verzierte Bronzenadel (Abb. 14: 1). Ähnliche Nadeln kommen auch auf dem Gradec bei Prapretno⁹ vor, eine typologische Ähnlichkeit ist auch in Invillino¹⁰ zu beobachten. Erhalten ist noch eine Bronzenadel mit rundem Kopf und geteilten Verdickungen am Hals (Abb. 14: 5), die besten Parallelstücke finden sich auf dem Tonovcov grad.¹¹ Die Begleitkeramik (Abb. 14: 3,4), die dunkelgrau gebrannt, feinsporig und mit einem ein- oder mehrfachen Wellenlinien geschmückt ist, ergänzt hinsichtlich der Datierung die spätrömische Münze, die aufgrund der Abnutzung nicht genauer bestimmbar ist.

Der Raum Slovenska Bistrica wurde von Ančnikovo gradišče beherrscht, das zu den zeitgenössischen befestigten Höhensiedlungen¹² gehört. Es liegt auf einem 750 m hohen steilen Vorsprung unmittelbar über der Bistrica-Schlucht, nördlich von Jurišna vas (Abb. 7). An den zugänglichen Stellen war sie von einer Befestigungsmauer umgeben, die sich der Bautechnik und ihrer massiven Beschaffenheit nach den natürlichen Gegebenheiten des Geländes vollkommen anpaßte.

Bei den bisherigen, seit 1986 durchgeführten Grabungen wurde ein Teil der nördlichen und südwestlichen Befestigungsmauer freigelegt; daran schließen sich an ein Wohngebäude und ein Teil des Turmes am leichter zugänglichen Südhang. Durch Sondierungen gelang es uns, auch den Umfang der Siedlung festzustellen. Besiedelt war auch deren südöstlicher Teil steilwandwärts, was im Vergleich zum ursprünglich angenommenen Umfang das Besiedlungsareal erheblich vergrößerte (von ursprünglich ca. 6000 auf 7500 m² Oberfläche). Die Befestigungsmauer an der Nordseite war aus größeren Bruchsteinen errichtet und hatte einen starken Mörtelverband; an dem natürlich nichtbefestigten Teil war sie 1,50 m breit, im niedrigeren Bereich (bei Schnitt 2) dagegen 1,20 m; hier wird das Gelände schon allmählich steiler. Die Mauer wurde an einen natürlichen Felsen fixiert, an den Stellen mit größtem Gefälle wurde sie zusätzlich noch fundamentierte. Die Mauerreste sind heute zwischen 0,60 und 1,40 m hoch.

An der Mauerinnenseite ist eine Herdstelle erhalten. Zahlreiche Eisenschlackenklumpen deuten zusammen mit den Schmiedewaren auf eine Schmiedewerkstatt in der Siedlung hin.

Am südlichen Bereich wurde der viereckige Grundriß eines Gebäudes entdeckt, das an der Befestigungsmauer angebaut war und sie als Wand nutzte. Im südwestlichen Bereich ist eine in starkem Kalkmörtelverband stehende Fundamentschicht der Befestigungsmauer in einer Breite von 1,70 m erhalten; sie verläuft in einem sanften Bogen in Richtung Südrand, wo sie sich am Übergang zur Aufschüttung stufenartig auf 90 cm verjüngt und sich dem oben erwähnten Gebäude bzw. dessen Südwand zu fortsetzt.

Die Kulturschicht aus dunkelgrauer und schwarzer lockerer Erde, die mit Brand- und Holzkohlenbrocken, einzelnen Ziegelfragmenten und Hüttenlehmbröckeln mit Spuren von Spreu und Flechtwerk vermischt war, hatte eine Breite von 10 bis ca. 50 cm. Die Tiefe und Intensität der Schicht veränderte sich mit dem Gefälle und dem Zustand des Geländes.

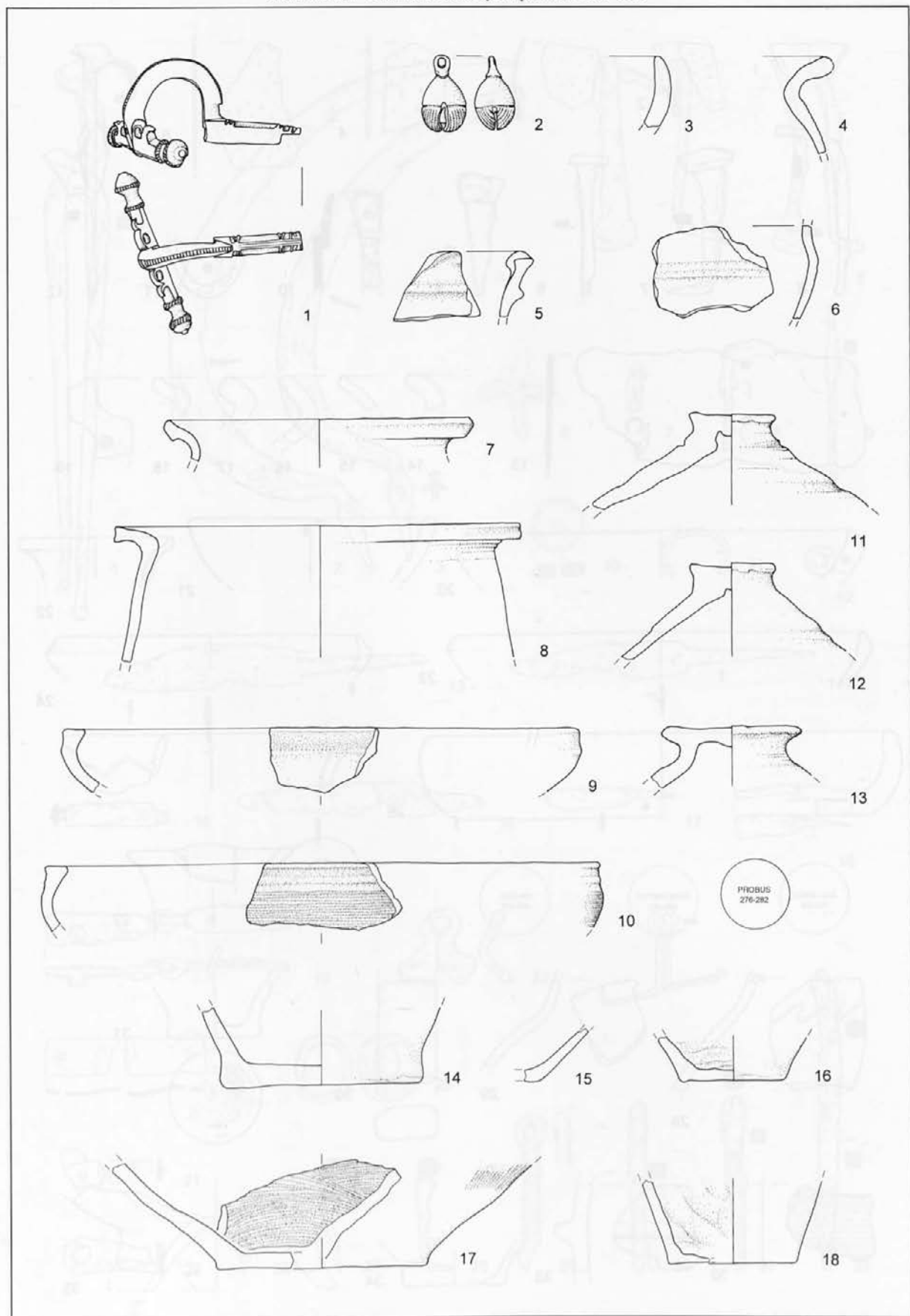
Ähnlich wie in den übrigen gleichzeitigen Fundorten im gesamten Ostalpenraum, womit sie in zeitlicher und kultureller Hinsicht eng verbunden ist, ist unter den Funden grobe Gebrauchskeramik mit all ihren allgemeinen technologischen Eigenschaften vorherrschend. Die Mehrzahl der Keramik gehört nach Farbe, Struktur und Form zur typischen spätantiken Keramik. Parallelen finden sich in zeitgenössischen befestigten Höhensiedlungen,¹⁸ vor allem auf der Vipota und dem Korinjski hrib; in der etwas entfernteren Nachbarschaft können wir uns auf die Keramikfunde aus Invillino¹⁹ stützen. Die bisherigen Untersuchungsergebnisse knüpfen sehr eng an die III. Besiedlungsphase auf dem Kuzelin an, die in das letzte Viertel des 4. und die erste Hälfte des 5. Jhs. datiert wird.²⁰

Mira Strmčnik

Zavod za varstvo naravnih in kulturnih dediščin Maribor

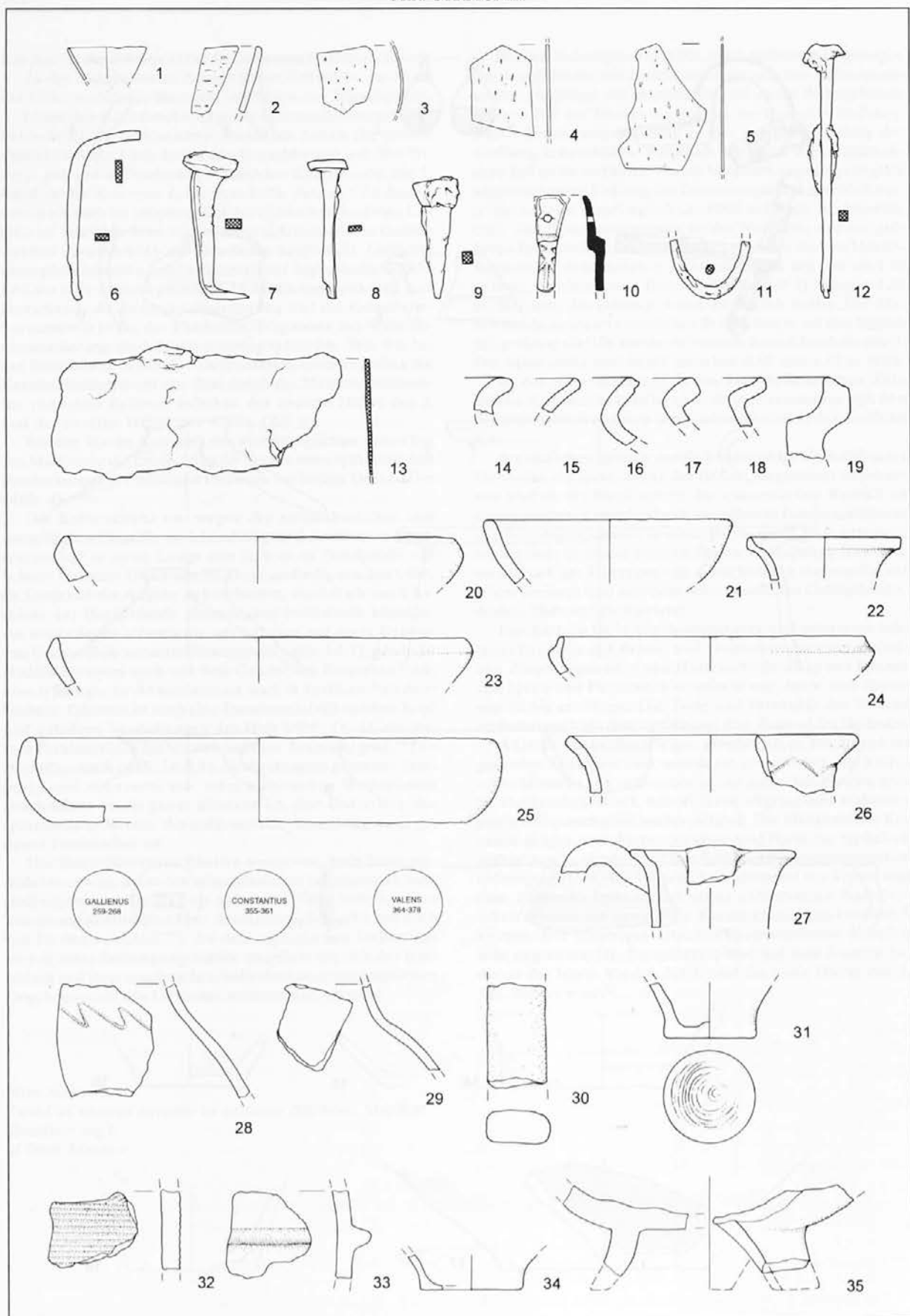
Slomškovo trg 6

SI-2000 Maribor

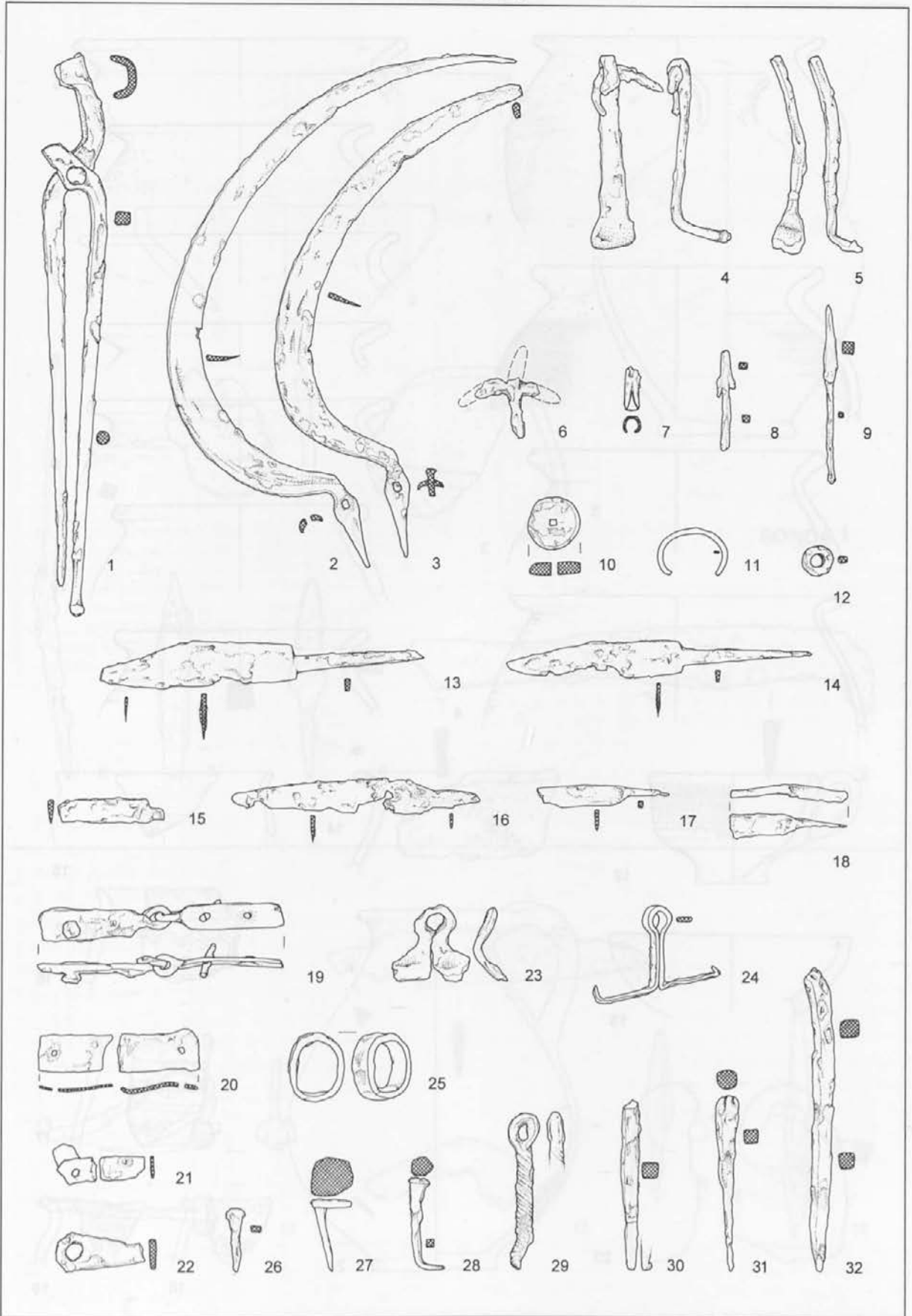

T. 1: Betnava (1983). Naselbinske najdbe. 1, 2 bron; ostalo keramika. M. 1, 2 = 1:2; 3-18 = 1:3.

Taf. 1: Betnava (1983). Siedlungsfunde. 1, 2 Bronze; das übrige Keramik.

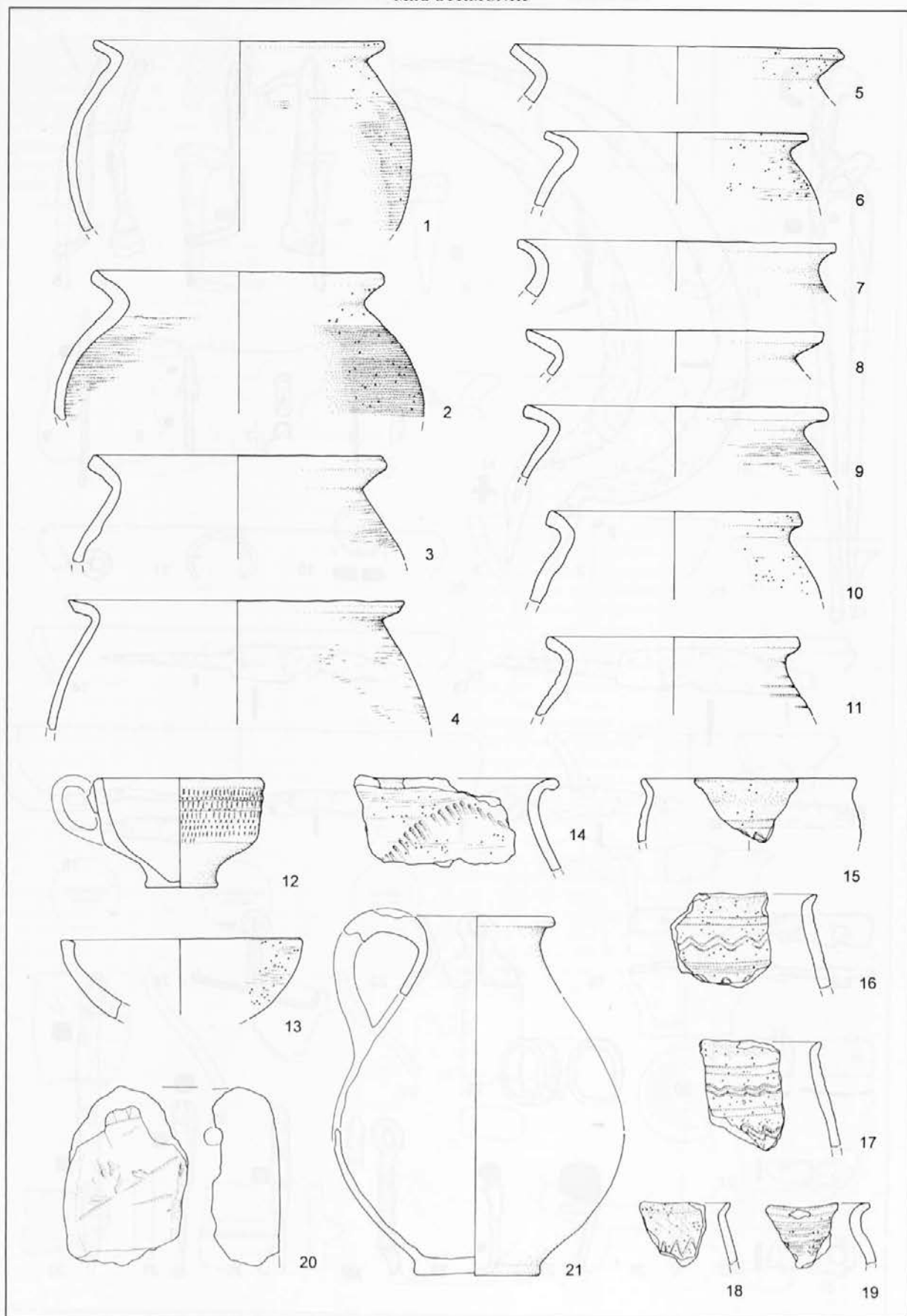

T. 2: Betnava (1981). Naselbinske najdbe. 1-5 steklo; 6-9,11-13 železo; 10 bron; ostalo keramika. M. 1-13 = 1:2; 14-35 = 1:3.
Taf. 2: Betnava (1981). Siedlungsfunde. 1-5 Glas; 6-9, 11-13 Eisen; 10 Bronze; das übrige Keramik.

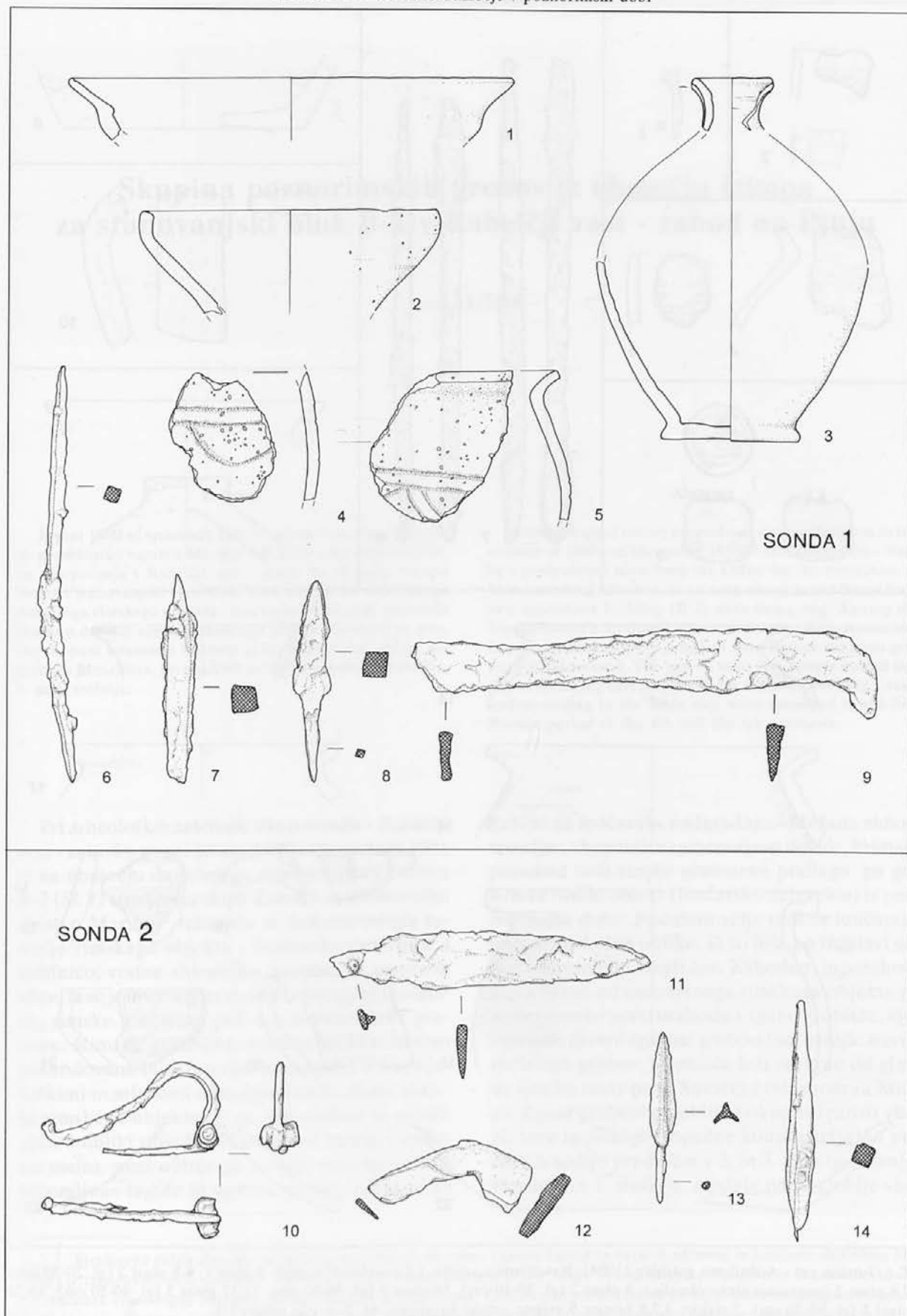
T. 3: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1986). Naselbinske najdbe. Vse železo. M. 1-3 = 1:4; ostalo 1:3.

Taf. 3: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1986). Siedlungsfunde. Alles Eisen. M. 1-3 = 1:4; das übrige 1:3.

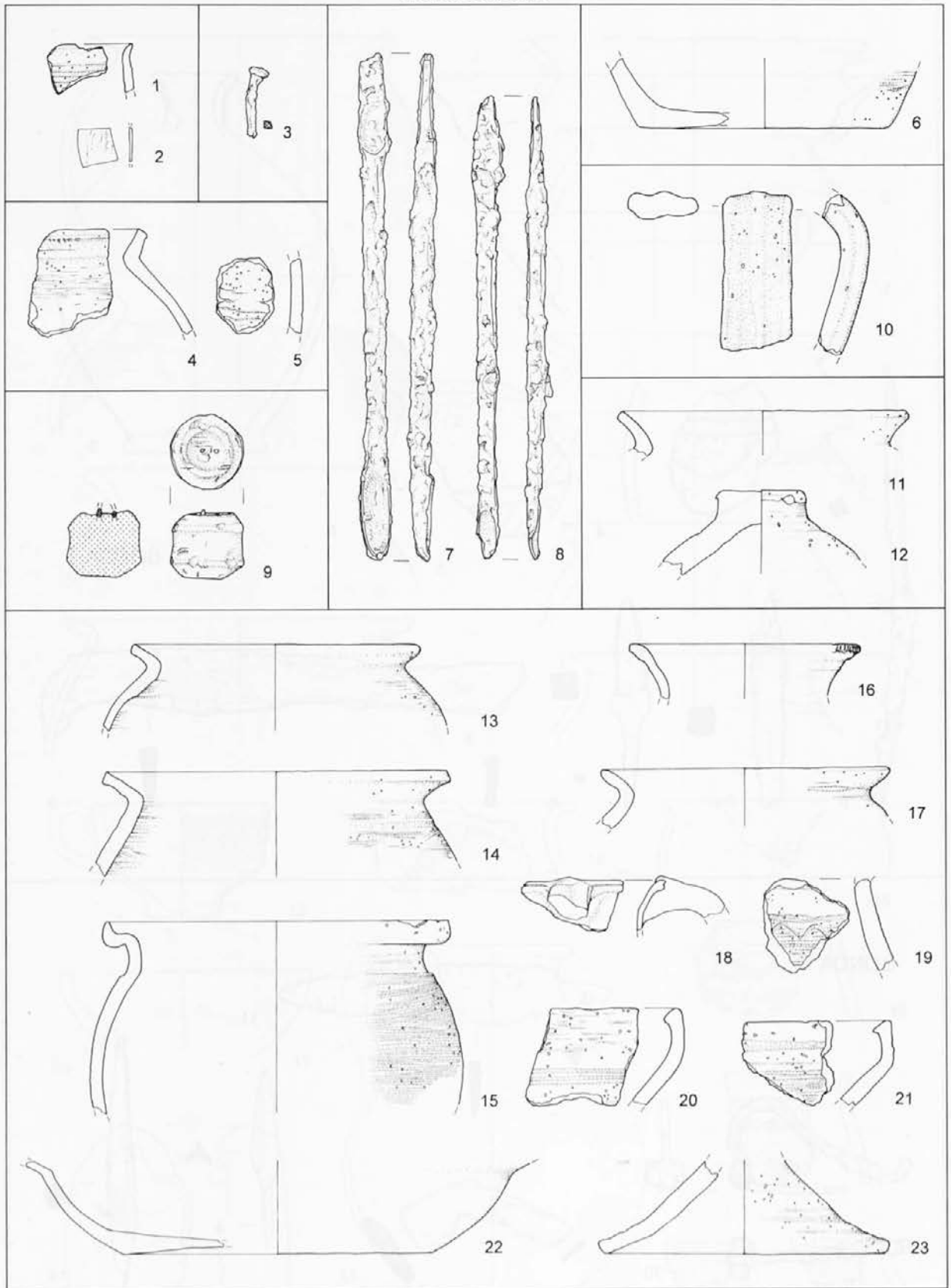
T. 4: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1986). Naselbinske najdbe. Vse keramika. M. vse = 1:3.

Taf. 4: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1986). Siedlungsfunde. Alles Keramik. M. alles = 1:3.

T. 5: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1992). Naselbinske najdbe. 1-9 sonda 1; 10-14 sonda 2; 1-5 keramika; 6-14 železo. M. 1-5 = 1:3; 6-14 = 1:2.

Taf. 5: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1992). Siedlungsfunde. 1-9 Schnitt 1; 10-14 Schnitt 2; 1-5 Keramik; 6-14 Eisen.

T. 6: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1994). Naselbinske najdbe. 1,2 površinski najdbi; 3 plast 1; 4-6 plast 2 (gl. 20-30 cm), 7,8 plast 2 (notranaja stran obzidja); 9 plast 2 (gl. 30-40 cm); 10 plast 3 (gl. 30-50 cm); 11,12 plast 3 (gl. 40-50 cm); 13-23 plast 3 (gl. 50-70 cm). 2 steklo; 3,7,8 železo; 9 svinec; ostalo keramika. M. 2 = 1:2; ostalo 1:3.

Taf. 6: Jurišna vas - Ančnikovo gradišče (1994). Siedlungsfunde. 1,2 Oberflächenfunde; 3 Schicht 1; 4-6 Schicht 2 (20-30 cm tief), 7,8 Schicht 2 (Innenseite der Befestigungsmauer); 9 Schicht 2 (30-40 cm tief); 10 Schicht 3 (30-50 cm tief); 11,12 Schicht 3 (40-50 cm tief); 13-23 Schicht 3 (50-70 cm tief). 2 Glas; 3,7,8 Eisen; 9 Blei; das übrige Keramik; M. 2 = 1:2; das übrige 1:3.

Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovanjski blok B-2 v Rabelčji vasi - zahod na Ptuj

Ivan TUŠEK

Izvleček

Jeseni 1980 in spomladi 1981 je strokovna ekipa Zavoda za spomeniško varstvo Maribor opravila arheološka zaščitna izkopavanja v Rabelčji vasi - zahod na območju izkopa za novi stanovanjski blok B-2. Med temelji že opuščenejšega starejšega rimskega objekta, lončarske delavnice, smo našli skupino devetih rimskih skeletnih grobov. Grobovi so prosto vkopani v rumeno ilovnato plast, brez sledov oblog, usmeritev je različna, po najdbah pa sodijo v poznorimski čas, 4. in 5. stoletje.

Pri arheoloških zaščitnih izkopavanjih v Rabelčji vasi - zahod v pozni jeseni 1980 in spomladi 1981 je na območju današnjega stanovanjskega bloka B-2 (Sl. 1) strokovna ekipa Zavoda za spomeniško varstvo Maribor¹ izkopala in dokumentirala temelje rimskega objekta - lončarske delavnice s sušilnico, vodne zbiralnike, prostor za pripravo glin, ki se je uporabljala za izdelavo rimske lončenine, rimske lončarske peči ter poznorimske grobove. Rimske gradbene ostaline so bile močno poškodovane in delno tudi prekopane s srednjeveškimi in mlajšimi odvodnimi jarki. Slabi temelji rimskega objekta, ki so bili zloženi iz rečnih oblic v obliki ribje kosti, ponekod vezani z apnenom malto, med oblice pa so bile vstavljene tudi polomljene tegule in opečne plošče, nikakor ne

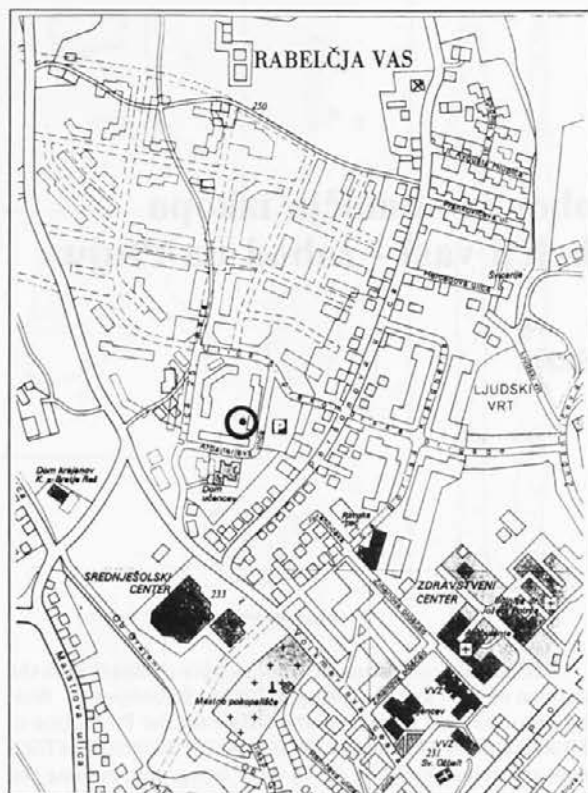
Abstract

Archaeological rescue excavations were undertaken in the autumn of 1980 and the spring of 1981 at Rabelčja vas - West by a professional team from the Office for the Protection of Monuments of Maribor, in an area where foundations for a new apartment building (B-2) were being dug. Among the foundations of a previously abandoned earlier Roman structure (a pottery workshop), a group of nine Roman skeleton graves was discovered. The graves were very simply buried in a yellowish loamy layer, without any further overlying strata, and according to the finds they were classified to the late Roman period of the 4th and the 5th centuries.

kažejo na močnejšo nadgradnjo.² Mešana zidava temeljev, vkopanih v rumenorjavo ilovico, ki imajo ponekod tudi tanjšo gramozno podlago, pa govori za rimski objekt (lončarsko delavnico) iz poznorimske dobe. Podobno velja tudi za lončarske peči pravokotne oblike, ki so bile po izdelavi sodeč v uporabi le krajši čas. Zahodno, jugozahodno in južno od omenjenega rimskega objekta pa se širi rimsko severovzhodno žgano grobišče, kjer smo odkrili med žganimi grobovi tudi manjše število skeletnih grobov. Grobišče leži severno od glavne rimske ceste proti Savariji z odcepom za Mursko. Žgani grobovi po obliki pokopov (prosti vkopi, žare in pokopi v opečne konstrukcije) in prdatkih sodijo predvsem v 2. in 3. stoletje, manjše število še v 1. stoletje, mednje pa so globlje vko-

¹ Strokovna ekipa Zavoda za spomeniško varstvo Maribor (danes Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor) je izkopavala pod vodstvom dipl. arheologa - konservatorja Ivana Tuška in sodelavcev preparatorja Stanka Gojkoviča ter študentk arheologije Marije Lubšina Tušek in Mojce Vomer Gojkovič. Sodelavcem se ob tej priliki zahvaljujem za opravljeno terensko delo v slabih vremenskih razmerah, kasnejšo preparacijo gradiva, terensko dokumentacijo in izris tabel.

² Zunanji slabši videz temeljev je morebiti pogojen tudi z obdelovanjem površine, saj je oranje do 20 cm pod površino ležeče rimske temelje dobro zrahljalo in delno uničilo.

Sl. 1: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Lega skupine poznorimskih grobov.

Abb. 1: Ptuj, Rabelčja vas - West. Lage der spätrömischen Gräbergruppe.

pani tudi rimski skeletni grobovi, ki po pridatkih sodijo tudi v pozno 4. stoletje. Med temelji rimskega objekta smo našli od drugega dela grobišča ločeno skupino devetih rimskih skeletnih in enega žganega groba (Sl. 2-4). Grobne jame skeletnih grobov so bile v večini vkopane v rumenorjavo-

Sl. 2: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Pogled na ostanke rimske lončarske delavnice ob arheoloških zaščitnih delih na B-1 in B-2 leta 1981 (foto: Ivan Tušek).

Abb. 2: Ptuj, Rabelčja vas - West. Blick auf die Reste der römischen Töpferei bei den archäologischen Rettungsgrabungen an der Stelle der Wohnblöcke B-1 und B-2 im Jahr 1981.

Sl. 3: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Pogled na rimske skeletne grobove, vkopane v prostore opuščene lončarske delavnice z zahoda (foto: Ivan Tušek).

Abb. 3: Ptuj, Rabelčja vas - West. In den Versturz des römischen Töpfereikomplexes eingegrabene, spätrömische Skelettgräber.

vo sterilno ilovnato plast, nekateri vkopi grobnih jam pa so temelje rimskega objekta tudi poškodovali, kar nedvomno dokazuje, da so bili pokopi na tem prostoru opravljeni po opustitvi in propadu rimskega obrtniškega objekta. Usmeritev skeletnih grobov je sicer različna, vendar po pridatkih sodijo v poznorimsko obdobje.

OPIS GROBOV IN PRIDATKOV

Grob 1 (t. 1)

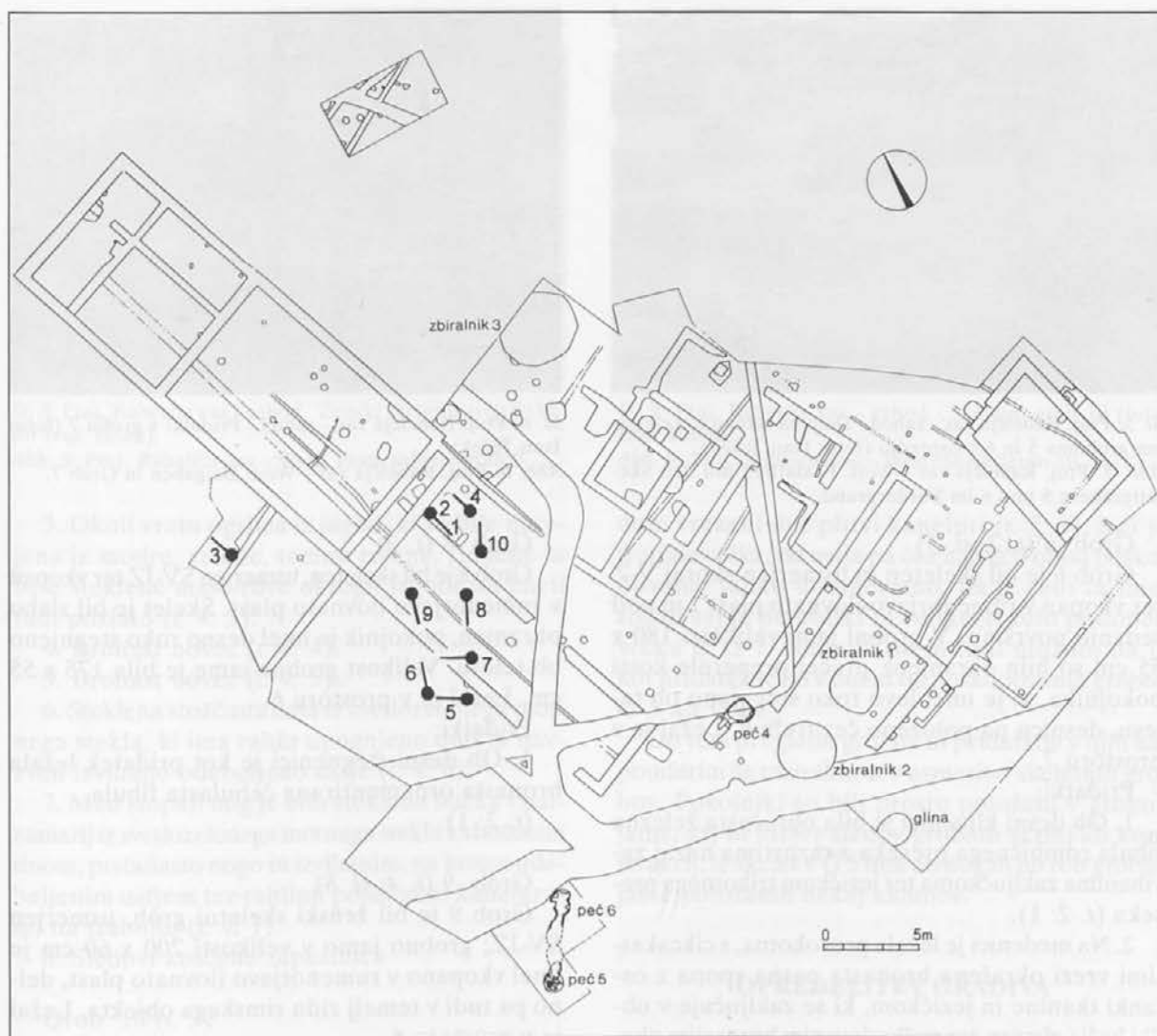
Grob 1 je bil prosto vkopan žgani grob z grobno jamo elipsaste oblike v velikosti 40 x 50 cm. V grobni jami smo med žganino zasledili kalcinirane kosti in manjše kose opek. Brez pridatkov.

Grob 2 (t. 1)

Grob 2 je bil skeleten in usmerjen JZ-SV ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast 45 cm pod sedanjo površino. Ohranjen je bil le spodnji del skeleta (polomljeni stegnenici), saj je zgornjega uničila grobna jama žganega groba 1. Zgornjega dela grobne jame nismo zasledili, saj je bil verjetno uničen ob strojni obdelavi nekdanje njivske površine. Ohranjena grobna jama skeletnega groba je imela velikost 50 x 40 cm. Najdene so bile kosti nog in koščki polomljene opeke. Ležal je v prostoru 5. Brez pridatkov.

Grob 3

Grob 3 je bil skeleten in usmerjen skoraj v smeri J-S ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast 60 cm pod sedanjo površino. Tudi pri tem grobu je bil v grobni jami velikosti 100 x 50 cm ohranjen le še spodnji del skeleta, in to le še sledi stegne-

Sl. 4: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Skupina poznorimskih grobov, vkopanih v ruševine rimskega lončarskega kompleksa.
 Abb. 4: Ptuj, Rabelčja vas - West. In den Versturz des römischen Töpfereikomplexes eingegrabene Gruppe spätrömischer Gräber.

nic, kolkov in vretenc. Zgornjega dela grobne jame in skeleta nismo odkrili, vendar je bilo vidno, da je izkop grobne jame poškodoval iz kamnitih oblic zidani temelj rimskega objekta. Ležal je v prostoru 1. Brez pridatkov.

Grob 4 (t. 1)

Grob 4 je bil skeleten in usmerjen S-J ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast 70 cm pod sedanjo površino. V grobni jami velikosti 170 x 55 cm so bile ohranjene le kosti nog, zgornji del groba pa je bil uničen. Ležal je v prostoru 5. Ob kosteh pokojnika so ležali drobci stekla in nekaj fragmentov keramike, ki so lahko ostanki grobnih pridatkov ali pa so prišli v grobno jamo z zasutjem, saj je bila nad grobovi kulturna plast že pred pokopi opuščenega in uničenega rimskega objekta.

Grob 5 (t. 1; sl. 5)

Grob 5 je bil skeleten, usmerjen JV-SZ ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast 1 m pod sedanjo površino. Grobna jama je bila velika 170 x 50 cm. Skelet je bil ohranjen v celoti, pokojnik pa je imel roke prekržane na trebuhu. Ležal je v prostoru 7.

Pridatki:

1. Bronasta ornamentirana čebulasta fibula ob levi ključnici (t. 1: 1).
2. Bronasta pasna spona s poškodovanim bronastim okovom za pripenjanje na pas, na katerem sta dve kvadratni luknji za zakovice (t. 1: 2).
3. Perforiran bronast jermenski zaključek amforaste oblike ob isti golenici (t. 1: 3).
4. Stožčasta steklena čaša z rahlo upognjenim dnom in odebeljenim ustjem svetlo zelene barve ob golenici (t. 1: 4).

Sl. 5: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Delo na terenu s skeletnima groboma 5 in 6 v ospredju (foto: Ivan Tušek).

Abb. 5: Ptuj, Rabelčja vas - West. Feldarbeit mit den Skelettgräbern 5 und 6 im Vordergrund.

Grob 6 (t. 2; sl. 5)

Grob 6 je bil skeleten in usmerjen skoraj V-Z ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast 1 m pod sedanjo površino. V grobni jami velikosti 180 x 55 cm so bile ohranjene precej preperele kosti pokojnika, ki je imel levo roko stegnjeno ob telesu, desnico pa položeno čez trebuh. Ležal je v prostoru 7.

Pridatki:

1. Ob desni ključnici je bila obročasta železna fibula rombičnega preseka z razprtima nazaj zavihanima zaključkoma ter jezičkom trikotnega preseka (t. 2: 1).

2. Na medenici je ležala pravokotna, s cikcakastimi vrezi okrašena bronasta pasna spona z ostanki tkanine in jezičkom, ki se zaključuje v obliki kačje glavice, ter poškodovanim bronastim okovom za pripenjanje na pas (t. 2: 2).

3. Podolgovata zdrobljena steklena gubanka temnozeleno barve s polkrožno vbočenim dnom in izvihanim ustjem (t. 2: 3).

Grob 7 (t. 3; sl. 6,7)

Grob 7 je bil skeleten in usmerjen skoraj V-Z ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast. Grobna jama v velikosti cca 200 x 60 cm pa je presekala tudi gramozno podlago temelja zidu rimskega objekta. Kosti pokojnika so bile močno preperele. Ob glavi pokojnika je ležal kos tegule. Grob je ležal v prostoru 6.

Pridatki:

1. Ob desni ključnici je ležala bronasta ornamentirana čebulasta fibula (t. 3: 1).

2. Visoka stožčasta steklena čaša, ki ima proti sredini vbočeno prstanasto dno in rahlo navzven upognjeno ustje (t. 3: 2).

3. Ob levi nogi je bil sivo žgan manjši enoročajni vrček s prstanasto nogo (t. 3: 3).

Sl. 6: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Pridatki v grobu 7 (foto: Ivan Tušek).

Abb. 6: Ptuj, Rabelčja vas - West. Beigaben in Grab 7.

Grob 8 (t. 2)

Grob 8 je bil skeleten, usmerjen SV-JZ ter vkopan v rumenorjavo ilovnato plast. Skelet je bil slabo ohranjen, pokojnik je imel desno roko stegnjeno ob telesu. Velikost grobne jame je bila 175 x 55 cm. Ležal je v prostoru 6.

Pridatki:

1. Ob desni stegenici je kot pridatek ležala bronasta ornamentirana čebulasta fibula (t. 2: 1).

Grob 9 (t. 4; sl. 8)

Grob 9 je bil ženski skeletni grob, usmerjen SV-JZ; grobna jama v velikosti 200 x 60 cm je imel vkopano v rumenorjavo ilovnato plast, delno pa tudi v temelj zidu rimskega objekta. Ležal je v prostoru 6.

Pridatki:

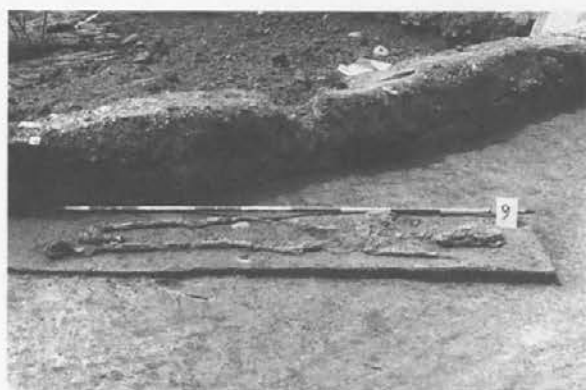
1. Ob levi strani glave srebrna igla - lasnica s čebulasto glavico (t. 4: 1).

2. Bronasta zapestnica na čez trebuh sklenjenih rokah (t. 4: 2).

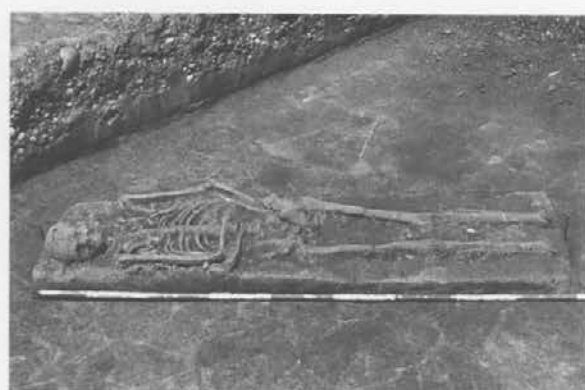
Sl. 7: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Fibula iz groba 7 (foto: Bine Kovačič).

Abb. 7: Ptuj, Rabelčja vas - West. Fibel aus Grab 7.

Sl. 8: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Ženski skeletni grob 9 (foto: Ivan Tušek).

Abb. 8: Ptuj, Rabelčja vas - West. Frauenskelettgrab 9.

Sl. 9: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Skeletni grob 10 (foto: Ivan Tušek).

Abb. 9: Ptuj, Rabelčja vas - West. Skelettgrab 10.

3. Okoli vratu ogrlica iz jagod, ki so bile narejene iz modre, zelene, temno zelene, rumene in bele steklene mase (dve okrogli jagodi sta imeli tudi pozlato (t. 4: 3).

4. Bronast novc (t. 4: 4).

5. Bronast novc (t. 4: 5).

6. Steklena stožčasta čaša iz svetlozelenega motnega stekla, ki ima rahlo upognjeno dno in navzven izvihano odebeljeno ustje (t. 4: 6).

7. Med stopali nog je bila steklena bučka - balzamarij iz svetlozelenega motnega stekla z vbočnim dnom, prstanasto nogo in izvihanim, na koncu odebeljenim ustjem ter rahlimi poševnimi kanelurami na trebuhu (t. 4: 7).

8. Sledovi koščene zapestnice

Grob 10 (t. 3)

Grob 10 je bil skeleten in usmerjen JV-SZ; imel je grobno jamo v velikosti 180 x 55 cm, vkopano v rumenorjavo ilovnato plast. Skelet pokojnika je zelo dobro ohranjen, levo roko ima stegnjeno ob telesu, desnico pa položeno čez trebuh.

Pridatki:

1. Ob levi stegenici bronasta pasna spona z ovalnim okovom za pritrditev na pas, na katerem so vidne tri okrogle luknje za zakovice (t. 3: 1).

2. Bronast pasni zaključek srčaste oblike s sledovi usnja ali tkanine na spodnji strani (t. 3: 2).

Med skeletnima grobovoma G 5 in G 6 v prostoru 7 je ležal v zasipni plasti tudi sivo žgan fragmentiran vrček z rahlo izvihanim ustjem in ozko prstanasto nogo, ki ima nad največjim obo-

dom vrezani dve plitvi kaneluri (t. 2: 1). Ker je tretjina vrčka, od ustja pa čez največji obod poškodovana, lahko domnevamo, da je tudi ta imel ročaj, saj je po obliki in velikosti zelo podoben vrčku iz G 7. Nadalje pa je tudi možno, da je kot pridatek ležal v enem od poškodovanih grobov G 5 ali G 6.

Ob tem pregledu grobov in pridatkov v njih naj poudarim še raznolikost v usmeritvi skeletnih grobov. Pokojniki so bili prosto položeni v grobne jame, saj ni nikjer sledov grobnih skrinj ali konstrukcij, le skelet v G 5 ima ob nogah ob rob grobne jame položenih nekaj kamnov.

OPREDELITEV GRADIVA

Od kovinskih pridatkov so bile v grobovih zastopane bronaste pasne spona z okovi za pritrditev na pas (G 5, G 6 in G 10), in ob njih tudi dva bronasta pasna zaključka (G 5 in G 10). Bronasta pasna spona s pravokotnim okovom iz G 5 ima analogije v grobovih na Ptuju in tudi drugod po Sloveniji in datirajo v drugo polovico 4. stoletja.³ Analogije za bronasto pasno spono z ovalnim okovom za pritrditev na pas iz G 10 imamo tako pri nas (grobišče na Zg. Bregu na Ptuju), kakor tudi po ostali Evropi in so datirane v pozno 4. in zgodnje 5. stoletje.⁴ Po E. Kellerju sodi v skupino grobov s čebulastimi fibulami tipa 3-5, ki datirajo v sredino in drugo polovico 4. st.⁵ V ta čas pa E. Keller datira tudi bronaste jermenske zaključke amforaste oblike.⁶

³ M. Sagadin, Antične pasne spona in garniture v Sloveniji, *Arh. vest.* 30, 1979, 308 s.

⁴ *Ib.*, 310 s.

⁵ E. Keller, *Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern*, Münch. Beitr. z. vor- u. Frühgesch. 14 (1971) 56 ss, Taf. 25: 4; 35: 5; 16: 6; 17: 6.

⁶ *Ib.*, 65 s.

Podobne pravokotne spona kot je tista iz G 6, so našli na grobišču na Zg. Bregu na Ptuj⁷ in na Srednješolskem centru na Ptuj⁸ kjer nedvomno sodijo v 4. in 5. stoletje.

V to obdobje sodita tudi perforiran bronast pasni zaključek amforaste oblike (G 5) in srčast bronast pasni zaključek (G 10). Oba imata vrhnji del po dolžini razcepljen in sta bila z zakovicami pritrjena na pas ali pasne okrasne jermene. Podobni so najdeni skupaj s čebulastimi fibulami in pasnimi sponami iz druge polovice 4. stoletja,⁸ z ostalimi pridatki v grobovih pa sodijo tudi v začetni del 5. st.

V obravnavanih poznorimskih grobovih sta dva tipa bronastih čebulastih fibul. V G 5 je bronasta čebulasta fibula tipa 3b po E. Kellerju,⁹ ki po novčnikih pridatkih v grobovih iz Panonije in Recije sodijo v čas od okoli 340 do okoli 360.¹⁰ Sem sodita tudi v G 5 najdena jermenski zaključek amforaste oblike in bronasta pasna spona z jezičkom in štirioglatim okovom za pritrnitev na pas.¹¹ Podobno fibulo tipa 3b po E. Kellerju smo našli tudi v G 8, vendar zaradi poškodovanosti v grobni jami ni bilo drugih najdb.

Ornamentirana bronasta čebulasta fibula iz G 7 po E. Kellerju sodi v tip 4a¹² in je po novčnikih pridatkih iz grobov v Panoniji, Reciji in Noriku datirana v čas med okoli 350 in okoli 380.

Čebulaste fibule so po mnogih avtorjih predvsem del moške noše in se v provincah pripisujejo delavnicam, ki so izdelovale bojno opremo za vojake.¹³ Ravno zaradi tega je možno, da so bili pokojniki v omenjenih poznorimskih skeletnih grobovih vojaškega stanu, morebiti veterani, po činu višji pa je bil verjetno pokojnik v G 7, ki je imel vojaški plašč na desnem ramenu spet z veliko, lepo ornamentirano bronasto čebulasto fibulo, ki je imela za iglo tudi varnostno zaponko. Možu višjega vojaškega stanu pa je lahko pripadala pokojnica v G 9 z bogatim nakitom in bronastima novcema.

Od nakitnih predmetov iz ženskega G 9 je zanimiva ogrlica iz raznobarnih steklenih jagod (v dveh je bila tudi pozlata), od katerih so manjše okrogle oblike in predvsem temno modre barve, večje pa imajo ploskve brušene v obliki raznih poliedrov. Gre nedvomno za vpliv novega časa na domače prebivalstvo v poznorimskem obdobju in z ostalimi pridatki sodi v drugo polovico 4. stoletja.

Srebrna igla - lasnica s čebulasto glavico iz istega groba, ki je bila mogoče uporabljena tudi za spenjanje mrtvaškega ogrinjala, je težko časovno določljiva. Kronološko pa sovpa z gradivom in iglo s svinčeno glavico iz groba 8 iz Zg. Brega na Ptuj¹⁴, ki je datirana v drugo polovico 4. stoletja.¹⁴

Za datacijo ženskega skeletnega G 9 sta pomembna v grobu najdena bronasta novca, ki sta slabo ohranjena, tako da je eden nedoločljiv, drugi, pomemben za poznorimski čas, pa pripada cesarju Konstanciju II. (351-361).

V čas 4. in 5. stoletja sodi tudi obročasta železna fibula z razprtima, nazaj zavihanima zaključkom, rombostim presekom ter jezičkom trikotnega preseka iz G 6, kakršne so bile najdene tudi v Reciji.¹⁵ Datirane so v 4. stoletje.

Med steklenimi pridatki v skeletnih grobovih zavzemajo posebno mesto visoke stožčasto oblikovane čaše z zaobljenim ravnim ali rahlo vbočnim koničastim dnom in ravno zaključenim ali rahlo navzven zavihanim odebeljenim ustjem v G 5, G 7 in G 9. Podobni najdemo tudi na grobišču na Zg. Bregu na Ptuj¹⁶, kjer ju datirajo v konec 4. stoletja.¹⁶ V Somogyszilu so z novci cesarjev Valentinijana in Valensa datirane v drugo polovico 4. st.¹⁷

V G 9 pa smo našli tudi stekleno bučko - balzamarij z visokim vratom, navzven zavihanim ter na koncu odebeljenim ustjem in prstanastim dnom. Podobne so našli na grobišču na Zg. Bregu na Ptuj¹⁸ in tudi na ostalih ptujskih grobiščih, pred-

⁷ I. Mikl Curk, *Poetovio I*, Kat. in monogr. 13 (1976) 311 s.

⁸ *Ib.*, 315.

⁹ Keller (op. 5) 34.

¹⁰ *Ib.*, 37 s.

¹¹ *Ib.*, 45-47.

¹² *Ib.*, 34.

¹³ R. Košćević, *Antičke fibule s područja Siska* (Zagreb 1980) 35.

¹⁴ A. Dular, Rimske koščene igle iz Slovenije, *Arh. vest.* 30, 1979, 283.

¹⁵ Keller (op. 5) 55 s.

¹⁶ Z. Šubic, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovionu, *Arh. vest.* 25, 1976, 46 ss.

¹⁷ A. Sz. Burger, *Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil*, Font. Arch. Hung. (1979) Taf. 1: 2 (grob 2); 2: 4 (grob 6); 8: 9 (grob 38).

¹⁸ Šubic (op. 16) 42.

vsem v skeletnih grobovih na grobišču v Rabelčji vasi - zahod. Datirajo v drugo polovico 4. stoletja. Odlično analogijo imajo na grobišču Csakvar, kjer pa se ta oblika ne pojavi pred l. 380.¹⁹

Fragmentirano stekleno gubanko z dolgim vratom in zelene barve iz G 6 je zaradi zdobljenosti nemogoče v celoti rekonstruirati, vendar podobne sodijo v 4. stoletje. Prav tako so bile najdene na grobišču na Zg. Bregu na Ptuju,²⁰ pa tudi na grobišču v Rabelčji vasi (grobovi še niso pripravljeni za objavo).

Od keramičnih pridatkov smo našli le dva sivo žgana vrčka iz kvalitetne sive prečiščene gline (eden med G 5 in G 6, drugi pa v G 7) s presegačnim ročajem, rahlo izvihanim ustjem, kroglastim trebuhom in ozko prstanasto nogo. So značilni za poznorimsko obdobje in najdeni v mnogih grobiščih druge polovice 4. st.²¹

V ženskem skeletnem G 9 smo našli ogrlico iz raznobarnih steklenih jagod. Zelo podobna ogrlica je bila najdena v ženskem skeletnem grobu 38 v Somogyszilu,²² ki je datiran z novci cesarjev Valentiniana I in Valensa v drugo polovico 4. stoletja.

Petoviona, ki je ležala na stičišču alpskega in panonskega sveta, je zelo zgodaj občutila nemirne čase na vzhodnih mejah rimske države in tudi čas notranjih zdrah v boju za oblast. Vojaški pohodi skozi Petoviono in krvave državljanske vojne so slabile moč države, istočasno pa so tudi postopoma pustošile ter v 4. in začetku 5. stoletja uničevale mesto, ki se je počasi krčilo in izgubljalo svoj obrtniški in trgovski pomen. Posebno vzhodni, izpostavljeni del mesta ob rimski cesti *Poetovio-Savaria* na levem bregu Drave, današnja Rabelčja vas s sosednjimi mestnimi predeli, je počasi usihal že od druge polovice 3. stoletja naprej. Med

ruševine rimskih objektov in drugih ostalin (tudi med starejše žgane grobove) so začeli vkopavati skeletne poznorimske grobove, ki pa imajo po tradiciji poleg predmetov osebne noše še druge prdatke in nimajo reda pri usmeritvi. Takih skupin poznorimskih grobov s prdatki in različno usmeritvijo je od Sp. Hajdine do Rabelčje vasi na Ptuju še več in ravno ti dokazujejo, da so bili taki grobovi največkrat vkopani v gradbene ostaline opustošenih mestnih četrti. Tudi obravnavani skeletni grobovi so bili prosto vkopani, grobne jame so ponekod poškodovale gradbene ostaline predhodnega rimskega objekta, v njih pa nismo zasledili nobenih grobnih konstrukcij ali sledov lesenih skrinj. Kostne analize sicer še niso opravljene, zanesljivo pa lahko trdimo, da so kosti pokojnikov pripadale odraslim osebam. Pet grobov je bilo moških (G 5, 6, 7, 8, 9), eden je bil ženski (G 10), treh (G 2, 3, 4) pa zaradi poškodovanosti grobnih jam in pomanjkanja najdb ni mogoče opredeliti.

Ob teh grobovih ne smemo pozabiti, da so bile v neposredni bližini poznorimskih skeletnih grobov odkrite tudi ostaline 5. mitreja, ki je živel s svojimi častilci, povečini uradniki in vojaki veterani, še v 4. stoletje, ko je proti koncu stoletja tudi v Petovioni počasi prevladalo krščanstvo.²³ Nadalje je mogoče, da so omenjeni poznorimski skeletni grobovi pripadali pokojnikom vojaškega stanu, ki so bili povezani z dogodki na območju Petovione v času krvavih državljanskih vojn v 4. stoletju med Konstancijem II. (351-361) in Magnencijem, ki se je poražen vrnil leta 351 izpred Vinkovcev mimo Petovione ali med Teodozijem (379-395) in Maksimom leta 388, mogoče pa tudi ob priliki zajetja Konstancija Gala v palači izven mesta leta 361.²⁴

¹⁹ Á. Salamon, L. Barkoczi, Pannonien in nachvalentinianischer Zeit (376-476), v: *Severin zwischen Römerzeit und Völkerwanderung* (Linz 1982) 157 ss, Abb.11: 3.

²⁰ Šubic (op. 16) 43.

²¹ Salamon, Barkoczi (op. 19) 157, Abb. 9.

²² Burger (op. 17) 30, Taf. 8: 1a (grob 38).

²³ I. Tušek, Peti mitrej v Ptuju, *Arh. vest.* 41, 1990, 267 ss.

²⁴ M. Abramič, *Poetovio* (Ptuj 1925) 20 s; I. Curk, *Rimljani na Slovenskem* (Ljubljana 1976) 39.

Eine Gruppe spätrömischer Gräber aus dem Ausschachtungsbereich des Wohnblocks B-2 in Rabelčja vas - West in Ptuj

Zusammenfassung

Bei den archäologischen Rettungsgrabungen in Rabelčja vas - West in den Jahren 1980 und 1981 im Bereich des heutigen Wohnblocks B-2 (Abb. 1) wurden die Fundamente einer römischen Töpferwerkstätte, Wassersammelbecken, ein Raum zur Lehm Vorbereitung und römische Brennöfen vom Team des Denkmalschutzamtes (Zavod za spomeniško varstvo) freigelegt und dokumentiert. Die römischen Bau funde wurden durch den rezenten Aushub von Abflußgräben ziemlich stark beschädigt. Westlich und südlich eines jüngeren römischen Gebäudes erstreckt sich das nordöstliche römische Brandgräberfeld, das nördlich der römischen Straße *Poetovio - Savaria* liegt. Unter den Fundamenten und den Räumen des spätrömischen Gebäudes fanden wir eine Gruppe von neun spätrömischen Knochengräbern und ein Brandgrab (Abb. 2-4) die in einer sterilen gelbbraunen Lehmschicht eingegraben waren, durch den Aushub von Gräbern wurden auch die Fundamente der römischen Töpferwerkstätte beschädigt.

Unter den Beigaben in den Skelettgräbern sind kleine Flaschen, Gürtelschnallen und Zwiebelknopffibeln vorherrschend. An Keramik fanden wir zwei graugebrannte einhenkliche Krüge aus gut gereinigtem Lehm. Sowohl das Glas- als auch das Keramikmaterial läßt charakteristische Formen aus der zweiten Hälfte des 4. Jhs. erkennen.

Bronzene Gürtelschnallen (G 5) wurden auch in anderen römischen Skelettgräbern in Ptuj und anderswo in Slowenien entdeckt; sie stammen aus der zweiten Hälfte des 4. Jhs.³ Die bronzene Gürtelschnalle mit ovaler Beschlag (G 10) wird in das späte 4. und den Beginn des 5. Jhs. datiert.⁴ Die bronzene Gürtelschnalle mit ovalem Beschlag, die drei kleine Löcher aufweist, und die Riemenzunge in Herzform aus G 10 gehören nach E. Kellers Ansicht in die Gräbergruppe mit bronzenen Zwiebelknopffibeln des Typs 3 bis 5, die in die Mitte und die zweite Hälfte des 4. Jhs. fallen.⁵ In diese Zeit gehören auch die nierenförmigen Gürtelschnallen und die perforierten bronzenen Riemenzungen in Amphoraform.⁶

Aus dem 4. Jh. stammen auch die bronzene Gürtelschnalle mit rechteckigen Rahmen, die Zick-zack-Einschnitte an der Schnallenrahmen und die zum Teil erhaltene Beschlag zur Befestigung am Gürtel (G 6).⁷ Aus dieser Zeit stammen auch die eiserne Ringfibel, ein perforierter Bronzeriemenzunge in Amphorenform (G 5) und ein Bronzeriemenzunge in Herzform (G 10).⁸

Besonders charakteristisch in den Skelettgräbern sind ornamentierte bronzene Zwiebelknopffibeln in verschiedenen Größen (G 5, 7 und 8), die zusammen mit den anderen Beigaben und ähnlichen Grabeinheiten in Slowenien und über

dessen Grenzen hinaus in die spätrömische Zeit fallen. Die größte und schön verzierte Zwiebelknopffibel hat eine Sicherheitsnadel. Viele Autoren betrachten Zwiebelknopfnadeln vor allem als Teil männlichen Gebrauchsschmucks und schreiben sie in den Provinzen Werkstätten zu, die Kampfausrüstungen für Soldaten herstellten.¹³ Gerade deshalb kann es sich bei den Verstorbenen in den besagten Skelettgräbern um gefallene oder auf andere Weise umgekommene römische Soldaten mit ihrem Befehlshaber handeln (G 7), dessen Soldatenmantel an der Schulter mit einer großen ornamentierten bronzenen Zwiebelknopffibel zusammengehalten wurde, die mit einer Sicherheitsnadel ausgestattet war. Zum höheren Schicht konnte auch die Frau in G 9 mit reichem Schmuck (silberne Haarnadel, Halskette aus bunten Glasperlen, ein Knochen- und Bronzearmband) und Bronzemünzen gehören.

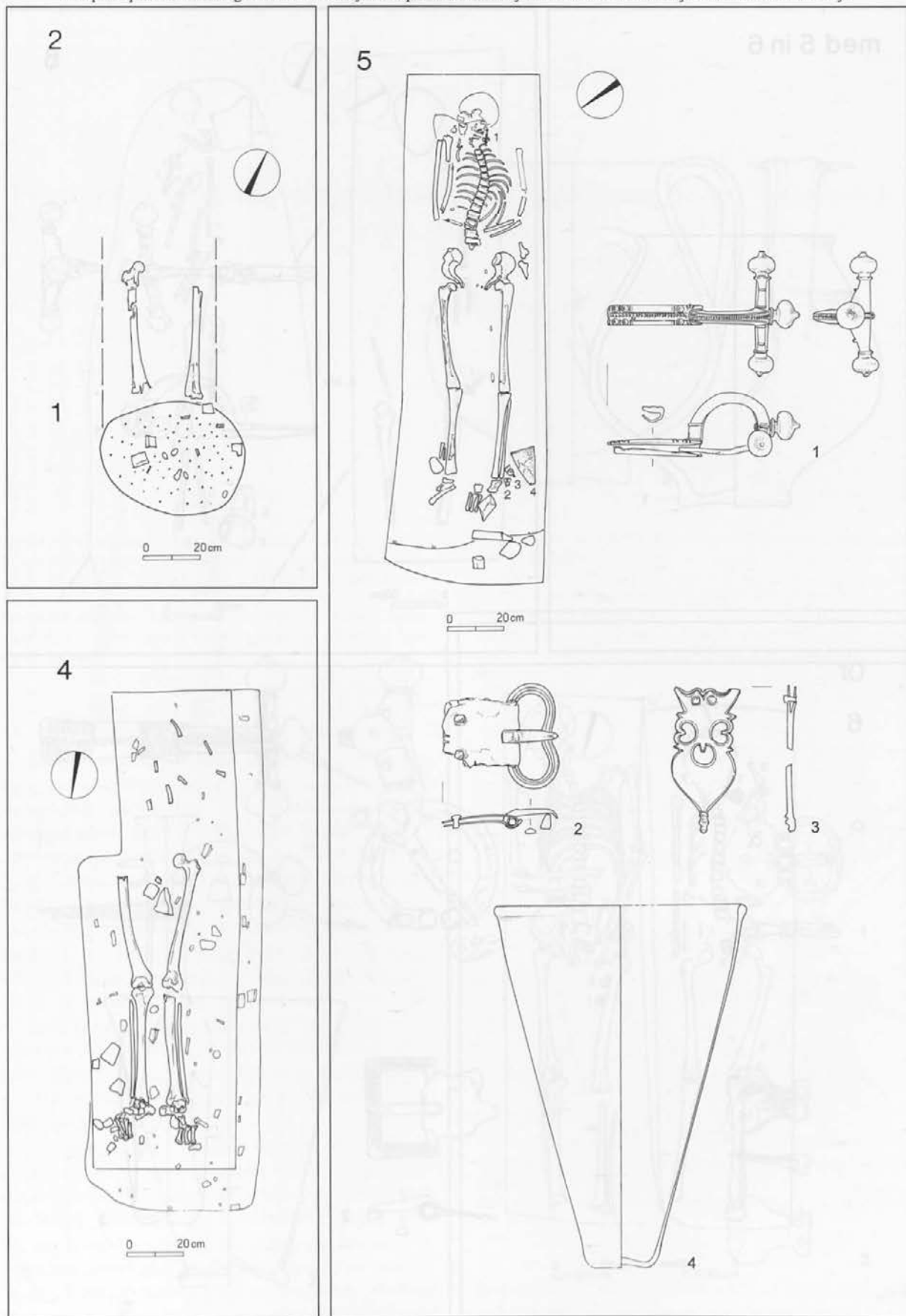
Im Frauengrab (G 9) wurden zwei schlecht erhaltene Bronzemünzen entdeckt, wovon eine Kaiser Constantius II. (351-361) gehört, die andere ist dagegen unleserlich.

Petoviona, das an der Kontaktstelle des Alpenlandes und der pannonischen Welt lag, hat schon früh die unruhigen Zeiten der Militärzüge durch die Stadt zu den Ostgrenzen des römischen Reiches und der blutigen Bürgerkriege erlebt, die die Stadt im 4. Jh. verwüsteten und zerstörten. Langsam wurde sie kleiner und büßte an seiner Bedeutung für Handel und Gewerbe ein. In die Trümmer der römischen Gebäude begann die einheimische Bevölkerung der spätrömischen Zeit Skelettgräber einzugraben. Den Verstorbenen wurden trotz Durchsetzung des Christentums noch immer in die Gräber neben den Gegenständen der persönlichen Tracht Beigaben hinzugefügt. Die Regellosigkeit bei der Graborientierung deutet darauf hin, daß in dieser Zeit im heutigen slowenischen Raum das Christentum noch nicht fest verwurzelt war. Angesichts dieser Gräber dürfen wir nicht vergessen, daß in unmittelbarer Nähe der spätrömischen Skelettgräber auch Funde des 5. Mithräums entdeckt wurden, das seine Gläubigen, in der Mehrzahl Beamten und Soldaten, noch im 4. Jh. aufsuchten und das mit den übrigen heidnischen Heiligtümern Petovionas gegen Ende des 4. Jhs. zerstört wurde, als sich auch hier das Christentum langsam durchzusetzen begann.²³

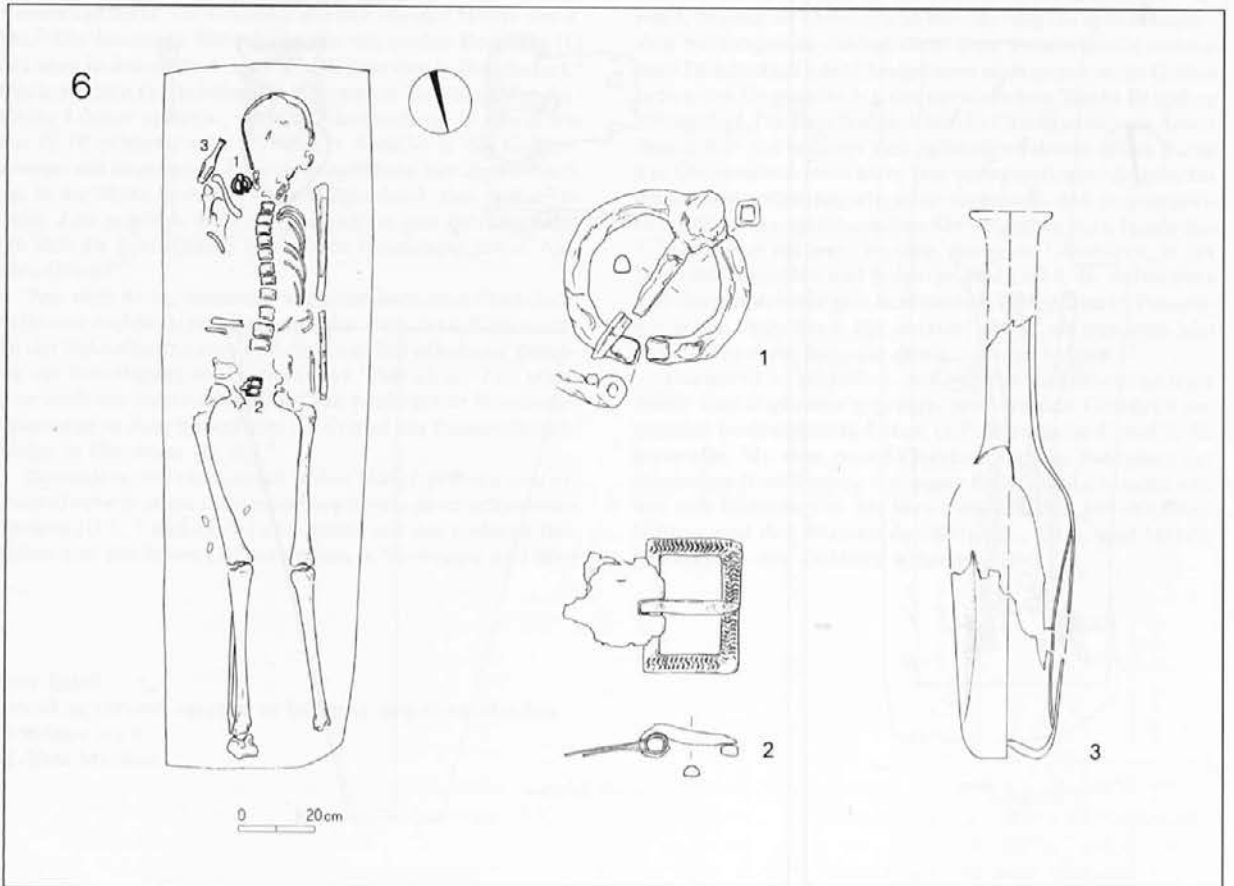
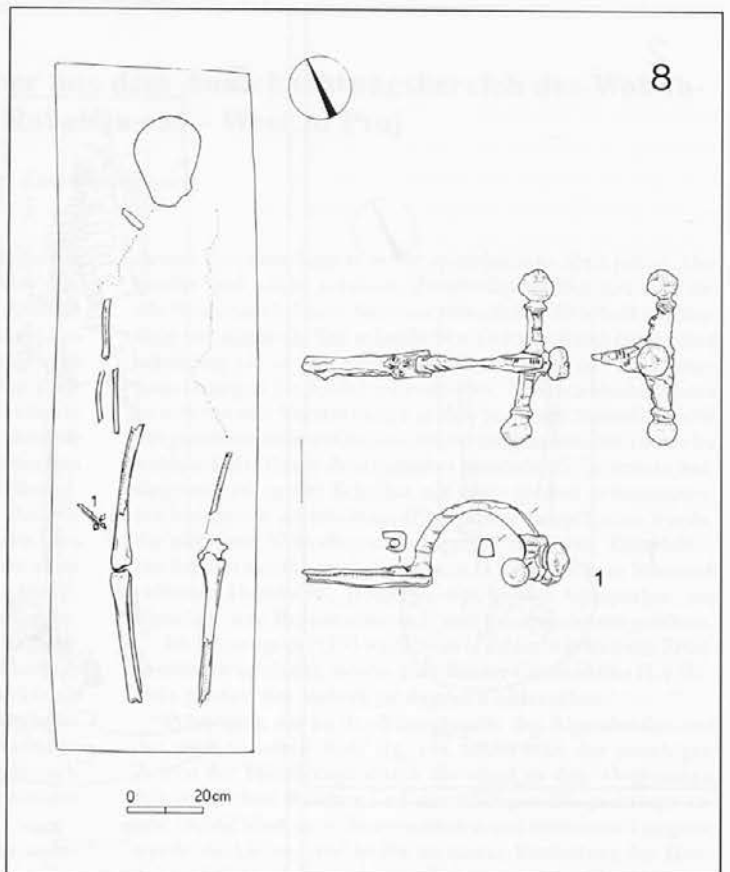
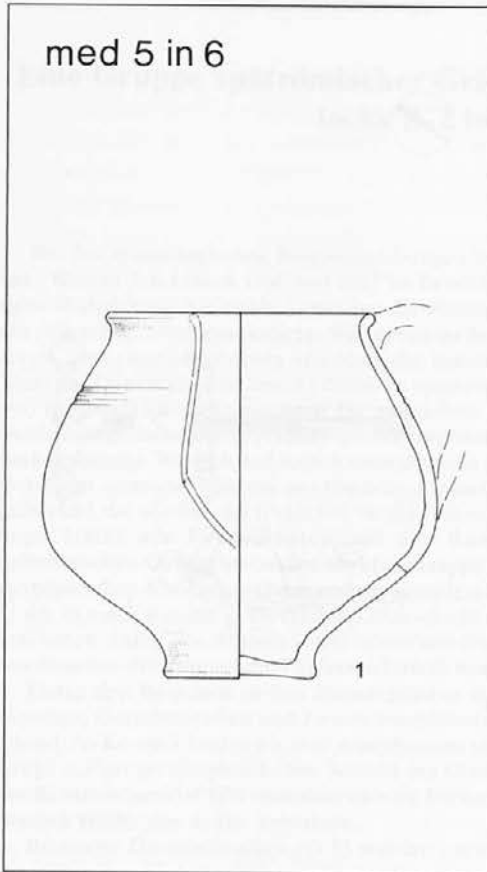
Daraus ist zu schließen, daß sich das nicht mehr so stark durch Bautätigkeiten geprägte, sondern den Gefahren angepaßte bescheidenere Leben in Petoviona im 4. und 5. Jh. fortsetzte. Mit dem neuen Glauben breitete sich unter der römischen Bevölkerung ein neuer Geist und Lebensstil aus, was sich besonders in der materiellen Kultur bei der Bearbeitung und den Formen der Keramik-, Glas- und Metallprodukte in den Gräbern widerspiegelte.

Ivan Tušek

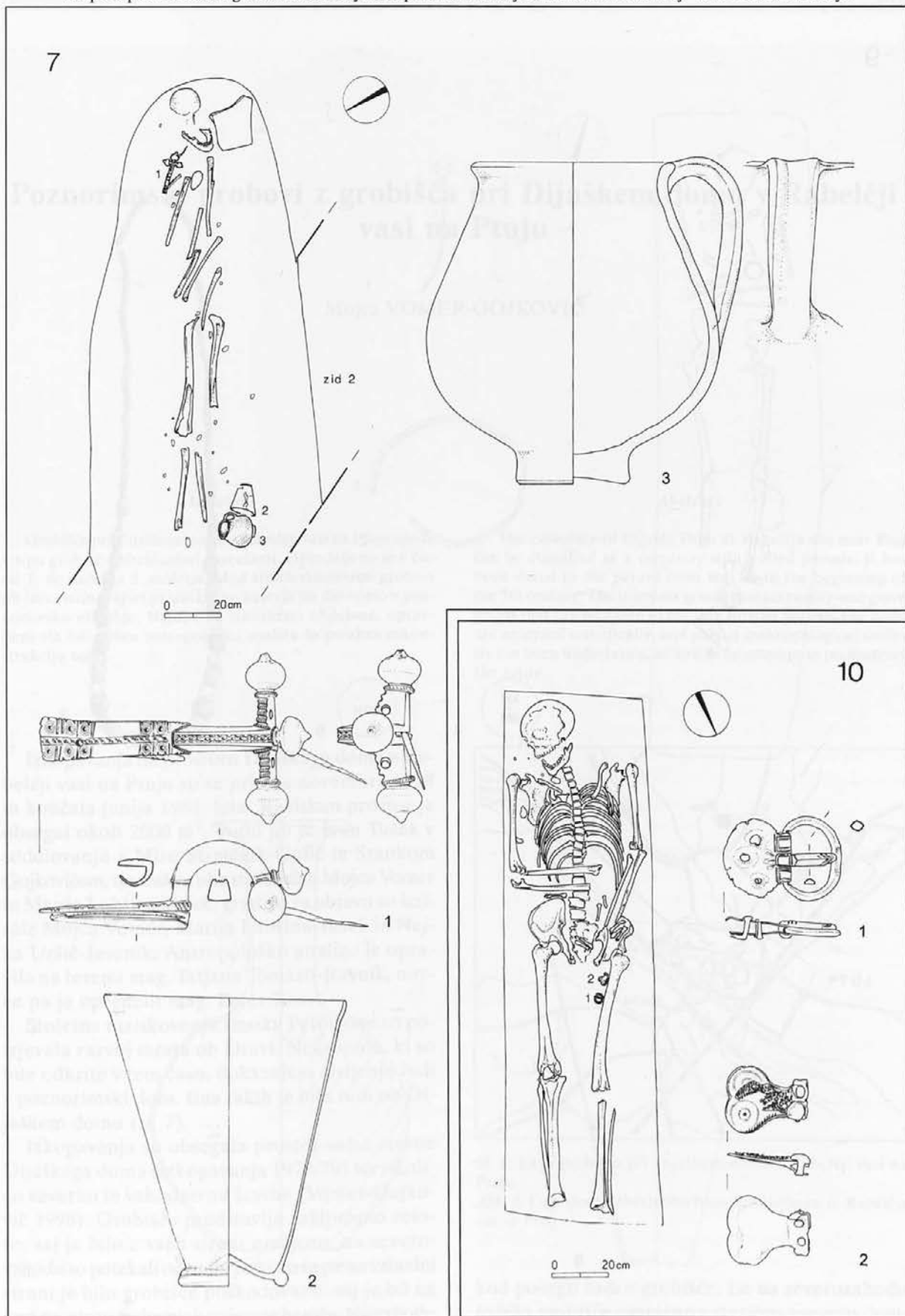
Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Maribor
Slomškovo trg 6
SI-2000 Maribor

T. I: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Grobovi 1,2,4,5. 1-3 bron; 4 steklo. M. = 1:2.
 Taf. I: Ptuj, Rabelčja vas - West. Gräber 1,2,4,5. 1-3 Bronze; 4 Glas. M. = 1:2.

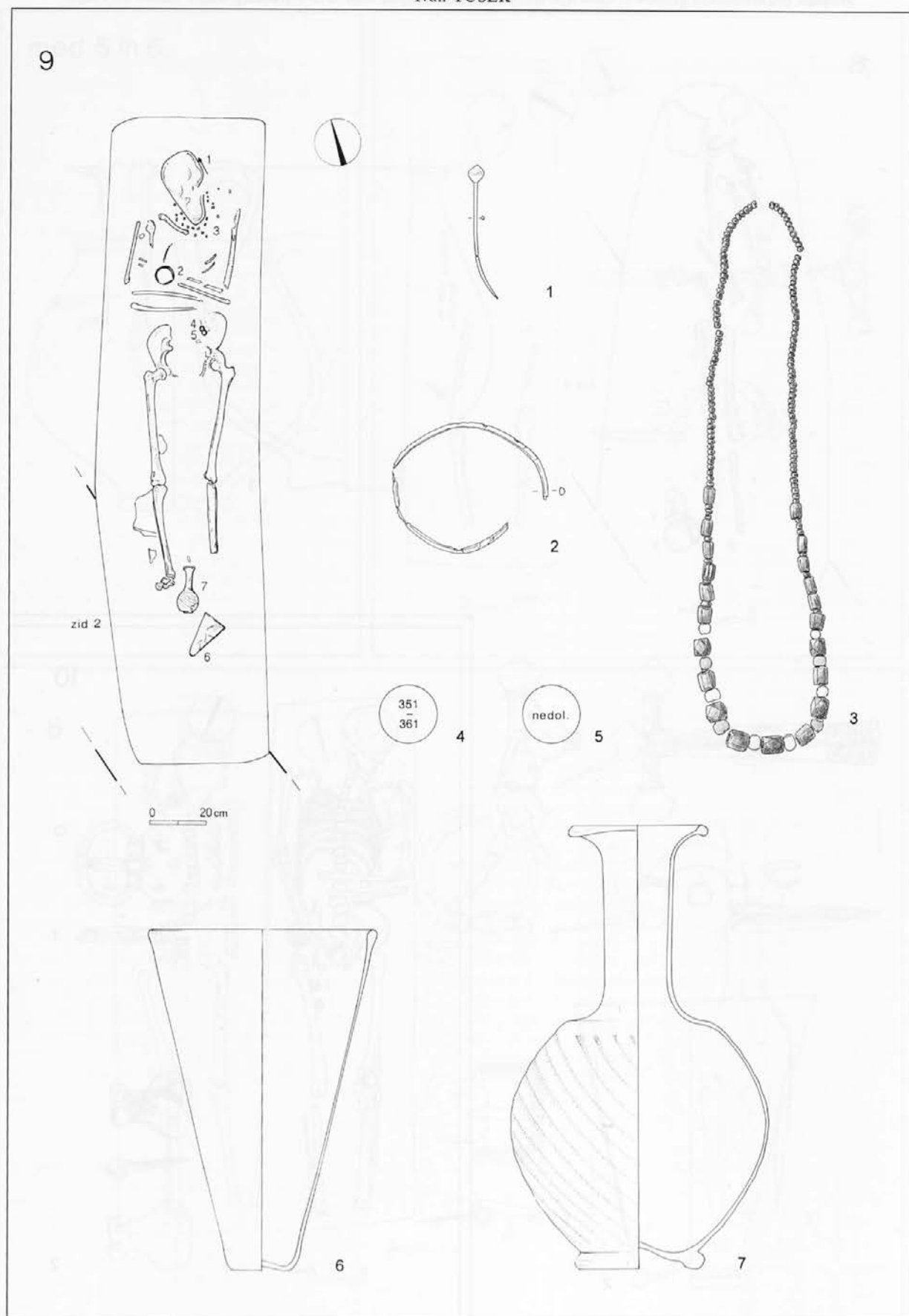

T. 2: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Med groboma 5 in 6: 1 keramika. Grob 6: 1,2 bron; 3 steklo. Grob 8: 1 bron. M. = 1:2.
 Taf. 2: Ptuj, Rabelčja vas - West. Zwischen den Gräbern 5 und 6: 1 Keramik. Grab 6: 1,2 Bronze; 3 Glas. Grab 8: 1 Bronze.
 M. = 1:2.

T. 3: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Grob 7: 1 bron; 2 steklo; 3 keramika. Grob 10: 1,2 bron. M. = 1:2.

Taf. 3: Ptuj, Rabelčja vas - West. Grab 7: 1 Bronze; 2 Glas; 3 Keramik. Grab 10: 1,2 Bronze. M. = 1:2.

T. 4: Ptuj, Rabelčja vas - zahod. Grob 9: 1,2,4,5 bron; 3,6,7 steklo. M. = 1:2.

Taf. 4: Ptuj, Rabelčja vas - West. Grab 9: 1,2,4,5 Bronze; 3,6,7 Glas. M. = 1:2.

Poznorimski grobovi z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj

Mojca VOMER-GOJKOVIČ

Izvleček

Grobišče pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj spada k tipu grobišč z obzidanimi parcelami. Opredeljeno je v čas od 1. do začetka 5. stoletja. Med trinšestdesetimi grobovi jih ima enaindvajset pridanke, po katerih jih datiramo v poznorimsko obdobje. Najdbe so statistično obdelane, opravljeni sta bili delna antropološka analiza in poizkus rekonstrukcije noše.

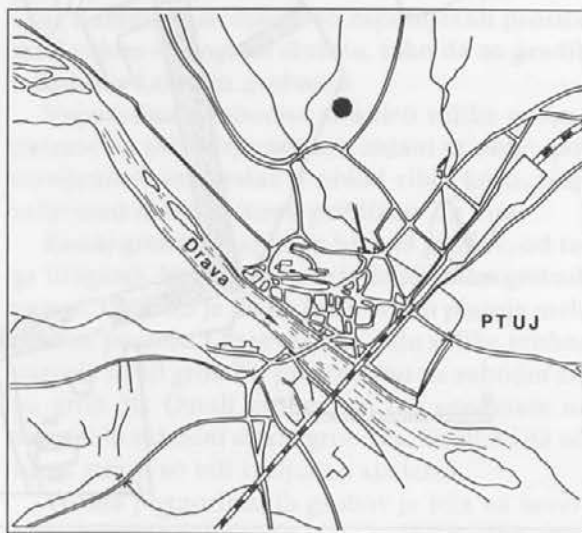
Izkopavanja na prostoru Dijaškega doma v Rabelčji vasi na Ptuj so se pričela novembra 1978 in končala junija 1981. leta. Raziskan prostor je obsegal okoli 2000 m². Vodil jih je Ivan Tušek v sodelovanju z Miro Strmčnik-Gulič in Stankom Gojkovičem, terenske risbe sta izdelali Mojca Vomer in Marija Lubšina-Tušek, gradivo za objavo so izrisale Mojca Vomer, Marija Lubšina-Tušek in Nejka Uršič-Jesenik. Antropološko analizo je opravila na terenu mag. Tatjana Tomazo-Ravnik, novce pa je opredelil mag. Peter Kos.

Stoletna raziskovanja rimske Petovione so potrjevala razvoj mesta ob Dravi. Nekropole, ki so bile odkrite v tem času, dokazujejo življenje tudi v poznorimski dobi. Ena takih je bila tudi ob Dijaškem domu (*sl. 1*).

Izkopavanja so obsegala prostor same stavbe Dijaškega doma (izkopavanja 1978/79) ter okolično severno in vzhodno od stavbe (Vomer-Gojkovič 1996). Grobišče predstavlja zaključeno celoto, saj je bilo z vseh strani omejeno: na severovzhodu so potekali odvodni jarki, tu in pa na vzhodni strani je bilo grobišče poškodovano, saj je bil na tem prostoru sadovnjak oziroma brajda. Na vzhodu sta bili dve in na jugozahodu ena peč za pečenje keramike. Do njih so potekali jarki, ki so pone-

Abstract

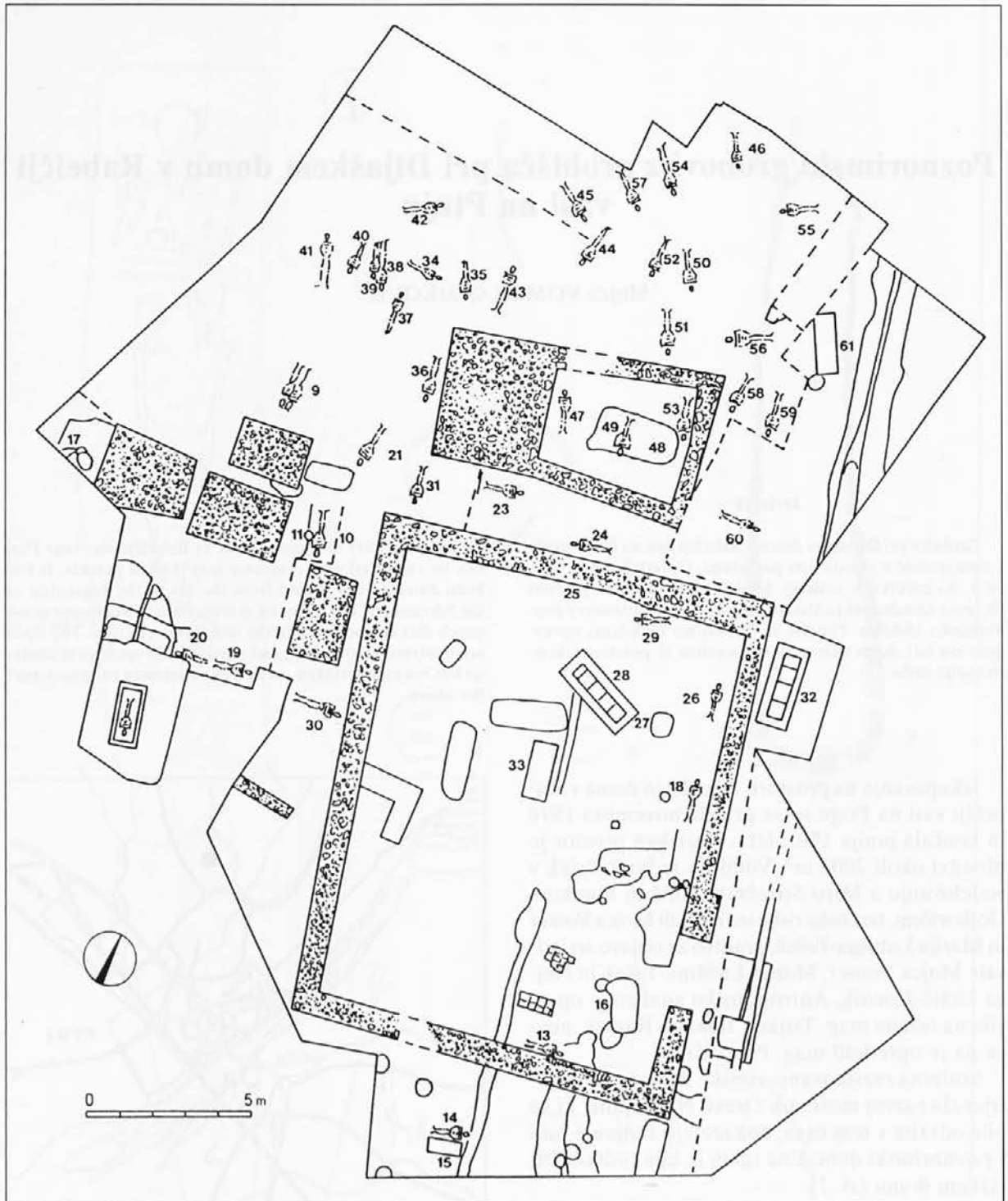
The cemetery of Dijaški Dom at Rabelčja vas near Ptuj can be classified as a cemetery with walled parcels. It has been dated to the period from the 1st to the beginning of the 5th century. The thirty-six graves contain twenty-one grave goods that can be dated to the late Roman period. The finds are analyzed statistically, and partial anthropological analysis has been undertaken, as well as an attempt to reconstruct the attire.

Sl. 1: Lega grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj.

Abb. 1: Lage des Gräberfeldes beim Schülerheim in Rabelčja vas in Ptuj.

kod posegli tudi v grobišče. Le na severozahodu je bilo grobišče omejeno s sterilno rumeno ilovico, na severni strani zaradi predhodnih zemeljskih del rezultati niso znani (*sl. 2*).

Sl. 2: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Tloris grobišča.

Abb. 2: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grundriß des Gräberfeldes.

Humusno plast je posnel buldožer, in sicer v debelini približno 20 cm. Pod njo se je začela temno rjava ilovnata plast z drobcu rimske opeke, peskom in kosi rimske keramike. Ta plast je segala do globine 40-60 cm, pod njo se je pričnela rumena ilovnata plast. Rumena ilovnata sterilna plast

se je počasi dvigala proti južnemu in vzhodnemu robu izkopa skupaj s terenom. Skupno je bilo odkopanih triinšestdeset grobov, med trinajstimi žganimi pa je bil en prazgodovinski. Bili so vkopani na različnih nivojih v rjavorumeno ali rumeno sterilno ilovico. Najgloblji je bil na globini 120 cm,

Sl. 3: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Pogled na izkopavališče iz leta 1981 (foto: Ivan Tušek).

Abb. 3: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Blick auf die Grabungsfläche aus dem Jahre 1981 (Foto: Ivan Tušek).

najvišji le 15-20 cm pod površino, največ pa jih je bilo na globini 50 cm.

Grobišče spada v tip grobnih parcel in je bilo sestavljeno iz treh delov: velika in mala obzidana grobna parcela ter grobovi, ki so ju obdajali (sl. 3). Na grobišču so pokopavali kontinuirano od 1. do začetka 5. stoletja. Obe grobni parceli sta bili najverjetneje zgrajeni v 2. stoletju, saj so grobovi v njih iz tega časa.

Del grobišča je bil zajet v 10,5 x 14 m veliki grobni parceli, omejeni z zidom iz oblic različnih velikosti, ki so bile ohranjene v več vrstah. Grobna ograja je imela na vzhodni strani odprtino - verjetno vhod h grobovom. V notranjosti te velike grobne parcele je bilo devet grobov: dva žgana, eden zidan z opeko in pet skeletnih, nekaj grobov se je držalo kamnite ograje z zunanje strani ali pa so bili vsaj v bližini. Večina grobov je bila v severnem delu. V sami veliki obzidani grobni parceli so bili tudi številni drugi vkopi, ki pa, kljub temu, da so nekateri imeli obliko grobnih jam, niso bili grobovi, saj v njih ni bilo ne kosti ne kakršnih koli grobnih pridatkov. V njej so bili še vkopi nepravilnih oblik, v katerih je bilo kamenje, in odtočni kanali, ki so vodili do bližnjih peči.

Severno od velike grobne parcele, omejene s kamnito ograjo, je bila na severni strani grobišča še manjša, 3,5 x 4,5 m velika grobna parcela. Na zahodni strani se je zaključevala v kamnit plato. V njej so bili štirje grobovi. Največjo površino je zavzemal žgan grob 48, dolg 260 cm, prek kate-

rega je bil skeletni grob 49 na tegulah, pokrit s strešnimi opekami (oba pa sta bila poškodovana zaradi vkopa sadnega drevesa). Vzhodni stranici kamnitega zidu male grobne parcele je bil prilagojen grob 53; pri tem so zid nekoliko poškodovali. Kamni, ki so ostali, so zapolnjevali prostor med zidom in nogami skeleta, tako da so gradili nekakšno kamnito grobnico.

Vzporedno z zahodno stranico velike grobne parcele so bili štirje platoji, zidani iz oblic, postavljenih v več vrstah v obliki ribje kosti. Največji med njimi je meril približno 2 x 3 m.

Zunaj grobnih parcel je bilo 49 grobov, od tega 10 žganih. Nekaj grobov se je držalo zidov grobnih parcel. Grob 23 je bil ob južni strani platoja male grobne parcele. Ob severnem zidu velike grobne parcele je bil grob 24, pravokotno na zahodni zid pa grob 30. Ostali grobovi so bili predvsem na severni in zahodni strani grobišča. Grobovi na severni strani so bili izključno skeletni.

Večina poznorimskih grobov je bila na severnem oziroma zahodnem delu grobišča. V manjši grobni parceli sta bila le grob 49, ki je poškodoval žgan pokop v njej (sl. 4), in grob 53 ob vzhodnem zidu te grobne parcele. Edini poznorimski grob, grob 14, na južni strani velike grobne parcele je poškodoval s tegulami obložen žgan grob.

Skeleti so bili pokopani brez nekega reda, vendar je bila večina usmerjena jugovzhod-severozahod ali jug-sever, kar pa nima nobenega pravega pomena, saj ti skeleti niso bili vkopani na istem ni-

Sl. 4: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Žgan grob 48 in skeletni grob 49 v mali grobni parceli (foto: Ivan Tušek).

Abb. 4: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Brandgrab 48 und Skelettgrab 49 in der kleinen Grabparzelle (Foto: Ivan Tušek).

voju, tudi enakega načina pokopa ni bilo in so se razlikovali tudi po grobnem inventarju. Smer lege poznorimskih grobov je bila največkrat, sedemkrat, jugovzhod-severozahod, petkrat je lobanja na vzhodu in štirikrat na jugu. Smer zahod-vzhod so imeli trije skeleti, po enkrat pa sever-jug in severozahod-jugovzhod.

Način pokopa je bil zelo različen. Večina skeletnih grobov je bila prosto vkopana v rumeno ilovico in položena v grobno jamo. Skelet je bil lahko položen na tegule ali na kamen. Med grobovi, ki so bili obloženi s kamni, je bil najzanimivejši grob 53, ki je bil očitno prilagojen zidu male grobne parcele, saj je imel spodnje okončine celo nekoliko poševno premaknjene; grob je sicer delno poškodoval vzhodni zid in iz njegovih kamnov je bila sezidana ravna linija grobnice. Grob 52 je imel poleg kamnov iz peščenca ob straneh mlinske kamne - žrmlje (sl. 5).

Sl. 5: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Skeletni grob 52, obdan s kamni, med njimi so žrmlje (foto: Ivan Tušek).

Abb. 5: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Skelettgrab 52, umgeben mit Steinen, darunter befindet sich ein Mahlstein (Foto: Ivan Tušek).

Tudi grob 49 je imel opečnato konstrukcijo: položen je bil na tegule in pokrit s strešnimi opekami, ki so bile najdene ob njem (sl. 6). V mnogih primerih je bil skelet položen na kamen. Grob 23 je imel za podlago kamnite plošče in oblice, pod glavo pa opeko; grob 39 pa je imel pod lobanjo položen večji kamen iz peščenca. Za podlago groba 45 sta bili dve vrsti kamnov, pod lobanjo dva iz peščenca, pod medenico skrilavec. Grob 58 je imel v grobu dve opeki.

Pri načinu pokopa se je pojavil kot posebnost tudi dvojni pokop: grob 9 je imel pri dveh odraslih pokojnikih pokopane kosti manjšega prežvekovalca, v grobu 38/39 pa sta bila pokopana odrasel in otrok.

Med grobnim inventarjem so bronasti novci, nekajkrat se je pojavila tudi pasna spona ali pa čebulasta fibula. Med pridatki so najpogostejše bronaste, nato koščene zapestnice, večinoma v kombinaciji z ogrlicami iz steklenih jagod. Najpogostejši pridatek so bile steklene posode raznih oblik, med njimi največkrat nizke polkrožne čaše in visoke podolgovate čaše. Keramičnih pridatkov je bilo izredno malo; koščki keramike v grobovih

Sl. 6: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Skeletni grob 49, detajl z bronasto zapestnico, uhanom in bronastima novcema (foto: Ivan Tušek).

Abb. 6: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Skelettgrab 49. Detail mit Bronzearmring, Ohrring, und zwei Bronzemünzen (Foto: Ivan Tušek).

so bili večinoma le iz zasipa groba in niso bili vanj položeni kot običaj, ampak so bili tam le po naključju. Dvanajst grobov je bilo brez pridakov.

Med grobovi so bili pri kopanju najdeni tudi različni, večinoma bronasti predmeti. Zunaj grobov sta bila steklena skledica gubanka in steklen vrček (sl. 7).

OPIS GROBOV IN NAJDB

Grob 9

Dvojni grob. Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico na globini 45 cm. Od obeh skeletov sta bili ohranjeni lobanji z vratnimi vretenci. Zgornji skelet je zavzemal pravilno lego in je imel ohranjeni še lopatici, obe ključnici in obe nadlahtnici. Ležal je na vzhodnem delu spodnjega skeleta. Čez prsi sta imela položene kosti in zobe neke živali (prežvekovalac - ovca, koza ?) Po dolžini grobne jame so bile razmetane medenične kosti, deli reber in dolgih kosti. Velikost grobne jame je bila 210 x 85 cm. Smer lege skeleta je bila J-S. V sredini grobne jame je bil bronast novc, manjši, delno poškodovan novc je bil pri živalskih kosteh, po grobni jami pa so bili razmetani še deli keramike in železa.

1. Bronast novc (DIOCLETIANUS Fol 304/305 Tic RIC 47(a) ST___), pr. 2,7 cm.

2. Bronast novc (VALENTINIANUS I. Cen 364-375 ? RIC ? Tip rv.: Securitas Reipublicae), pr. 1,66 cm.

3. 2 kosa železa.

4. Del roba ustja posode iz rdečerjavo žgane gline, mešane s peskom.

5. Del roba ustja posode, iz rjavočrne žgane gline, mešane s peskom.

6. Različni kosi rimske keramike.

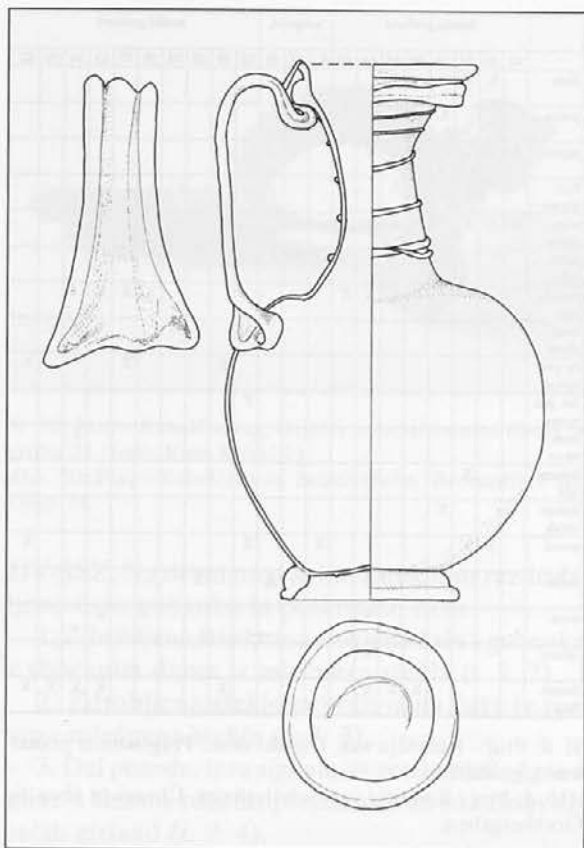
Grob 14

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumenorjavo ilovico in je delno poškodoval žgani grob 15. Bil je na globini 35 cm pod humusno plastjo. Ob kosteh glave so bile najdene steklene ploščate zelene jagode. Ohranjene so bile kosti nog in delno rok. Na mestu, kjer bi morala biti medenica, je bil prežgan bronast novc - ob levi strani skeleta, ob nogah, pa sta bili fragmentirani stekleni posodi. Smer lege skeleta je bila Z-V.

1. Ogrlica iz ploščatih steklenih jagod motno zelene barve (steklena masa) (t. I: 1).

2. Poškodovana steklena podolgovata čaša iz svetlo zelenega motnega stekla (t. I: 2).

3. Poškodovan steklen vrček s širokim rebrastim ročajem in dolgim vratom ter navzven zavi-

Sl. 7: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Izven groba 57, steklo. M. = 1:2

Abb. 7: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Außerhalb von Grab 57, Glas. M. = 1:2.

hanim profiliranim ustjem iz zelenega stekla (t. I: 3).

4. Deli ostenja steklene posode z ročajem zelenomodre barve (t. I: 4).

5. Deli proti vrhu ostenja steklene posodice z "okrasnim trakom" svetlo zelene barve (t. I: 5).

5. Del roba dna steklene posodice temno zelene barve.

5. Del dna z delom ostenja steklene posodice rjavkaste barve, rob dna je temno rjav.

8. Sledovi bronastega predmeta nedoločljive oblike.

9. Korodiran kos železa.

10. Del ustja posode iz temno rjavo žgane gline.

Grob 21

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 50 cm. Ohranjene so bile delno kosti glave, obe nadlahtnici, medenica in kosti nog. Velikost grobne jame je bila 200 x 80 cm. Dolžina skeleta je bila 155 x 40 cm. Smer njegove lege je bila J-S. Med kolena je bila steklena čaša. Pridatki:

	ženski grobovi							neopred.			moški grobovi											
	42	49	54	24	30	45	14	43	9	21	41	52	39	38	55	58	57	23	34	50	53	
uhan		X	X																			
prstan				X	X																	
jagode	X	X	X	X	X	X	X															
košč. zapest.			X	X	X	X																
bron. zapest.	X	X	X	X	X	X		X				X	X	X								
polkr. čaša					X	X			X	X			X	X	X							
podolg. čaša							X	X							X	X	X					
bron. fibula														X			X	X	X			
br. pas spona												X				X						X
žel. pas spona											X											
bron. okov																			X			
železna igla			X																			
keram. vrček				X																		
novec		X	X					X			X											X
steklo						X			X			X										
bron						X													X			
železo						X																
keram. kosi				X	X	X						X						X	X	X	X	X

Sl. 8: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Preglednica prídakov v grobovih.

Abb. 8: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Übersicht über die Grabbeigaben.

1. Steklana polkrožna čaša z vbočenim dnom iz svetlozelenega motnega stekla (*t. 1: 1*).

2. Del steklene posode iz belega stekla, okrašena s snopom vodoravnih vrezov (*t. 1: 2*).

3. Kosi steklene čaše s prečno narebrenim ročajem iz motnega belega stekla (*t. 1: 3*).

Grob 23

Skeletni pokop, vkopan v rjavo ilovico. Grob je imel za podlago kamnite plošče, oblice in opeko; bil je na globini 50 cm. Skelet je bil močno poškodovan. Smer lege skeleta je bila SV-JZ. Med desno ključnico in nadlahtnico je bila čebulasta fibula, ob levi nogi v višini kolena pa steklana podolgovata čaša. Grob je ležal med veliko in malo grobno parcelo.

1. Bronasta križna fibula čebulastega tipa s podolgovato ploščato nogo, okrašena po sredini s trakom žigosanih kvadratkov, na vsaki strani so skupine po tri na začetku in dva vrezana krožca z vdolbino na sredini na koncu noge. Lok trapezastega preseka je po sredini okrašen s trakom žigosanih kvadratkov in prečnim rebrom z vrezi. Fibula ima dve čebulasti glavici, ki sta povezani z narebrenim sprednjim delom, rebra so okrašena z vrezi; namesto sprednje čebulaste glavice je luknja. Vidni so še sledovi železne igle. Noga je J preseka (*t. 2: 1*).

2. Poškodovana steklana čaša iz belega prozornega stekla (*t. 2: 2*).

3. Steklana podolgovata čaša z vbočenim dnom iz zelenkastega stekla, okrašena z vzporednimi snopi tankih vodoravnih vrezov (*t. 2: 3*).

4. Del ustja steklene posode iz belega prozornega stekla.

5. Del ostenja posode iz sivorjavo žgane gline, mešane s kremenčevim peskom, okrašen s prečnimi vrezi.

Grob 24

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 40 cm pod humusno plastjo. Skelet je bil poškodovan. Na prekrizanih rokah so bile zapestnice, na desni roki bronasta, na levi pa koščena in bronasta zapestnica. Ob nogah je bil vrček, na medenici bronast prstan, pri glavi je bil ogrlica. Smer lege skeleta je bila JZZ-SSV.

1. Ogrlica iz 16 jagod iz steklene paste: 1 modra, 14 belih in 1 svetlo zelena (*t. 2: 1*).

2. Del tanjše koščene zapestnice kvadratnega (?) preseka, okrašena s prečnimi vrezi, je močno preperela in se drži koščene zapestnice (*t. 2: 2*).

3. Poškodovana koščena zapestnica polkrožnega preseka, okrašena s podolžnimi vrezi in skupinami treh vrezanih krožcev s piko na sredini (*t. 2: 3*).

4. Bronasta zapestnica okroglega preseka z razklenjenima presegajočima koncema, ki sta razširjena in okrašena z rebri (*t. 2: 4*).

5. Bronasta zapestnica okroglega preseka z razklenjenima koncema, ki sta odebeljena, okrašena je z vrezi (*t. 2: 5*).

6. Bronast prstan okroglega preseka (*t. 2: 6*).

7. Vrček z ročajem iz temno sivo žgane gline (*t. 2: 7*).

8. Deli ostenja posode iz svetlo do temno rjavo žgane gline, mešane s peskom, faktura je porozna; okrašeni so z metličastim okrasom.

Grob 30

Skeletni pokop, prosto vkopan v zelo pečeno rjavorumeno ilovico. Grobne jame ni bilo opaziti. Velikost skeleta je bila 152 x 35 cm, smer njegove lege V-Z. Na rokah, ki so bile sklenjene na medenici, so bile zapestnice in prstan, ob nogah je bila steklana čaša. Grob je ležal ob zahodnem zidu velike grobne parcele.

1. Ogrlica iz 45 temno modrih steklenih jagod (*t. 3: 1; sl. 9*).

2. Bronast prstan z železno odebelitvijo ovalnega preseka (*t. 3: 2*).

3. Del bronaste trakaste zapestnice (*t. 3: 3*).

4. Deli koščene zapestnice ploščatega prese-

Sl. 9: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Ogrlica iz groba 30 (foto: Bine Kovačič).

Abb. 9: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Halskette aus Grab 30.

ka, okrašene s podolžnim (2 ?) vrezom ob strani in skupinami dvojnih krožcev s piko v sredini; speta je bila z bronasto zakovico (t. 3: 4).

5. Deli koščene zapestnice ovalnega preseka, okrašene s podolžnima vrezoma, med katerima so vrezani krožci s piko v sredini (t. 3: 5).

6. Deli koščene zapestnice ovalnega preseka, okrašene s podolžnima vrezoma ob straneh, med katerima so skupine vrezanih krožcev s piko v sredini (t. 3: 6).

7. Steklena polkrožna čaša iz zelenega motnega stekla (t. 3: 7).

8. Del ostenja posode iz rjavo žgane gline mešane s peskom, prelom je črnorjavo žgan, faktura je porozna; okrašen je z metličastim okrasom.

Grob 34

Skeletni pokop, prosto vkopan v rjavorumeno ilovico. Ohranjene so bile samo lobanjske kosti. Smer lege skeleta je bila verjetno S-J. Na desni strani pri glavi je bila bronasta čebulasta fibula.

1. Bronasta križna fibula s tremi čebulastimi glavnicami in podolgovato ploščato nogo, ki je okrašena s podolžnim rebrom, ob njem pa so na vsaki strani vdolbnice - 8 oziroma 7; noga je J preseka (t. 3: 1; sl. 10).

2. Del bronastega okova, ki ima na vrhu zanko (t. 3: 2).

3. Del ostenja posode iz temnorjave žgane gline, mešane s peskom.

Grob 38

Dvojni grob skupaj z grobom 39. Skeletni pokop, prosto vkopan v rjavorumeno ilovico. Grob je bil na globini 50 cm. Dobro ohranjen skelet je imel desno roko skrčeno ob medenici. Velikost grobne jame je bila 190 x 65 cm (za dvojni grob), skeleta pa 168 x 40 cm. Smer lege skeleta je bila

Sl. 10: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Bronasta fibula iz groba 34 (foto: Bine Kovačič).

Abb. 10: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Bronzefibel aus Grab 34.

JJV-SSZ. Na desni nogi je imel stekleno razdrobljeno čašo gubanko in polkrožno čašo.

1. Zdrobljena štirikotna steklena čaša - gubanka z vbočenim dnom iz mlečnega stekla (t. 3: 2).

2. Zdrobljena steklena polkrožna čaša iz rjavega mlečnega stekla (t. 3: 3).

3. Del posode, tera sigilata, iz svetlo rdeče žgane gline s temno rdečim premazom in okrasom viselih girland (t. 3: 4).

Grob 39

Dvojni grob skupaj z grobom 38. Skeletni pokop, prosto vkopan v rjavorumeno ilovico. Skelet je imel slabo ohranjene spodnje okončine, desni del medenice in stegnenice je bil položen na levi stegnenici skeleta iz groba 38. Ob lobanji oziroma pod njo je imel položen večji kamen iz peščenca. Smer lege skeleta je bil JJV-SSZ. Ob notranji strani desne golenice je bila bronasta pasna spona.

1. Ovalna bronasta pasna spona s trnom in pravokotno oblikovanim okovom, ki ima ohranjeno še eno zakovico za pritrditev pasu (t. 3: 1).

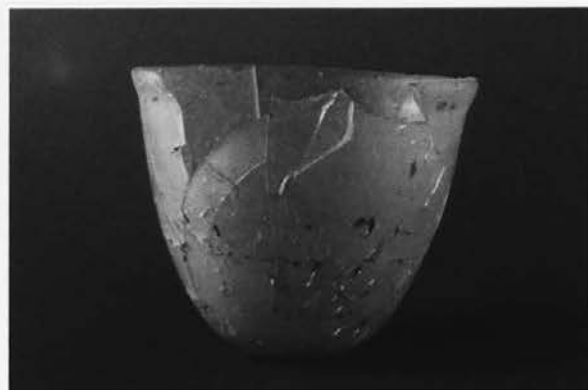
2. Del ostenja posode iz svetlo rdečerjavo žgane gline, ki je na zunanji strani barvana s temno rdečerjavo prevleko in okrašena s pasom navpičnih vrezov.

3. Del ustja skledice iz temno sivo žgane gline.

Grob 41

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 60-65 cm. Skelet je imel desno roko skrčeno na prsih, levo pa polstegnjeno na medenici. Velikost grobne jame je bila 190 x 80 cm, skeleta 165 x 43 cm. Smer lege skeleta je bila SZ-JV.

1. Steklena polkrožna čaša iz zelenkastega stekla, okrašena z vzporednimi snopi tankih vodoravnih vrezov (t. 4: 1; sl. 11).

Sl. 11: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Steklana čaša iz groba 41 (foto: Bine Kovačič).

Abb. 11: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Glasbecher aus Grab 41.

2. Steklana kroglasta posodica z dolgim ozkim vratom, rahlo vbočenim dnom in podolžnimi rebri po trebuhu, iz motnega rjavega stekla (t. 4: 2).

Grob 42

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 40 cm. Skelet je bil slabo ohranjen in je imel roke sklenjene v naročju, širina grobne jame je bila 40 cm, velikost skeleta 133 x 36 cm. Smer lege skeleta je bila SV-JZ.

1. Bronasta zapestnica okroglega preseka z razklenjenimi konci, katerih eden je kvadratno razširjen, drugi pa le malo odebeljen (t. 4: 1).

2. Jagoda iz zelene steklene paste, ovita in pretaknjena z bronasto žico (t. 4: 2).

3. Člen bronaste verižice (t. 4: 3).

Grob 43

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 40 cm. Skelet, ki je bil dobro ohranjen, je imel na desni roki zapestnico, ob desni, premaknjeni golenici je imel stekleno čašo, na desni strani med rebri kos opeke. Velikost grobne jame je bila 170 cm. Smer lege skeleta je bila S-J.

1. Bronasta zapestnica ovalnega preseka z razklenjenimi konci, okrašenimi z dvema zaporednima dvojnima krožcema in rebri (t. 4: 1).

2. Steklana podolgovata čaša iz zelenkastega stekla (t. 4: 2).

3. Del ostenja posodice tankih sten iz sivo žgane gline, premazane s sivočrno barvo; okrašen je s prečnimi vzporednimi vrezji.

4. Del ostenja posodice tankih sten iz sivo žgane gline.

Grob 45

Skeletni pokop, pod glavo je imel dva kamna

Sl. 12: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Bronasta zapestnica iz groba 49 (foto: Bine Kovačič).

Abb. 12: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Bronzenes Arm-band aus Grab 49.

iz peščenca in večji lomljenec (skrilavec) pod mendenico. Grob je bil na globini 30 cm. Skelet je imel roke prekrižane; spodnji del nog je bil uničen. Smer lege skeleta je bila JV-SZ. Na desni roki je bila bronasta zapestnica, na levi pa dve koščeni.

1. Ogrlica iz 27 podolgovatih cevastih jagod iz zelene steklene mase (t. 5: 1).

2. Bronasta zapestnica ovalnega preseka z razklenjenima koncema, kvadratno razširjenima in okrašenima z rebri (t. 5: 2).

3. Del koščene zapestnice polkrožnega preseka; bila je verjetno zlomljena in popravljena z bronastimi zakovicami: dva kosa speta z bronasto zakovico, spodnji del okrašen z vrezano podolžno črto in delom krožca, zgornji pa ima vrezana dva koncentrična krožca s piko v sredini; del z luknjico za zakovico v sredini, okrašen z vrezano podolžno črto spodaj in zgoraj, na njem se pozna sled dela koščene zapestnice, s katero sta bili speti; del z dvema luknjicama za zakovico, okrašen z vrezano podolžno črto (t. 5: 3).

4. Dela koščene zapestnice polkrožnega preseka: del, okrašen z vrezano podolžno črto in z dvojnimi krožci s piko v sredini; del, okrašen z vrezanim dvojnimi krožcem s piko v sredini (t. 5: 4).

5. Steklana polkrožna čaša iz zelenkastega stekla, okrašena z vzporednimi snopi tankih vodoravnih vrezov (t. 5: 5).

6. Del ostenja posode (amfore), kjer se stika ročaj, iz svetlo rdeče žgane gline.

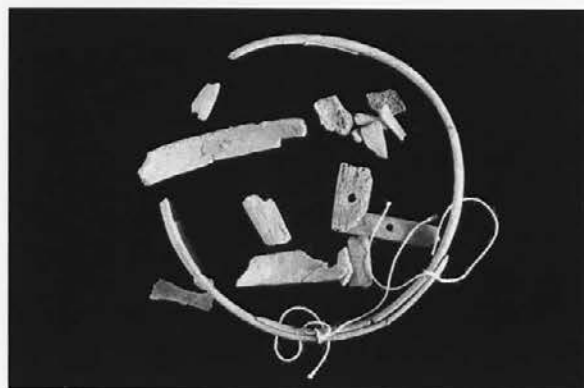
Grob 49

Skeletni pokop, ležal je na tegulah prek žgane groba 48, pod lobanjo je imel strešno opeko. Desna stran skeleta je bila poškodovana (verjetno z jamo za sadno drevo), ohranjene so bile le lobanja, leva roka, delno leva stran reber in del desne golenice. Smer lege skeleta je bila J-S.

Sl. 13: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Bronasta pasna spona iz groba 53 (foto: Bine Kovačič).

Abb.13: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Bronzene Gürtelschnalle aus Grab 53.

Sl. 14: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Koščene zapestnice iz groba 54 (foto: Bine Kovačič).

Abb.14: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Knochene Arm-bänder aus Grab 54.

Ob desni strani lobanje sta bila dva novca, ob levem ušesnem delu bronast uhan, na levi roki pa bronasta zapestnica.

1. Uhan iz bronaste žice, ki ima dve svitkasti odebelitvi in se končuje v zanko (t. 5: 1).

2. 5 jagod iz zelene steklene mase: 2 podolgovati, 3 okrogle (t. 5: 2).

3. Bronasta zapestnica kvadratnega preseka z razklenjenimi konci, ki sta okrašena s tremi pari dvojnih krožcev s piko v sredini, po sredini pa so vrezi, postavljeni v podolžno črto; na eni strani so vidni še vrezi ob straneh (t. 5: 3; sl. 12).

4. Bronast novc (VALENS Cen 364-375 ? RIC ? ? Tip rv.: Securitas Reipublicae), pr. 1,9 cm.

5. Bronast novc (nedoločljiv Cen 2. pol. 4. st. ? RIC ? ?) slabo ohranjen, pr. 1,56 cm.

Grob 50

Skeletni pokop, prosto vkopan v temno rjavo ilovico. Grob je bil na globini 40 cm. Smer lege skeleta je bila JV-SZ.

1. Bronasta fibula rombičnega preseka z razprtima, nazaj zvitima koncema; zgornji del je okrašen z dvojnimi poševnimi cik-cak vrezi (t. 5: 1).

2. Del ostenja posode iz temnorjavo žgane glinice, okrašen s prečnimi vrezi, na katere so vrezani podolžni široki vrezi.

3. Del prehoda iz trebuha v vrat vrča iz svetlo rdečerjavo žgane glinice.

Grob 52

Skeletni pokop, obložen s kamni. Grobna jama je bila obložena s peščenci in dvema kosoma žrnelj, vkopana je bila v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 50 cm. Velikost skeleta je bila 30 x 40 cm, smer njegove lege JV-SZ.

1. Železna pasna spona (t. 6: 1).

2. Del železne spona (t. 6: 2).

3. Bronast novc (VALENTINIANUS I. Cen 364-367 Sis RIC 7(a)iv D SISC), pr. 1,92 cm.

Grob 53

Skeletni pokop, grobna jama je bila obložena s kamni oziroma prilagojena zidu male grobne parcele. Zid male grobne parcele je bil nekoliko poškodovan, kamni pa so bili uporabljeni sekundarno za gradnjo zidu pri grobu. Grob je bil na globini 60 cm. Od skeleta so bile ohranjene lobanja in spodnje okončine. Smer lege skeleta je bila JV-SZ.

1. Bronasta pasna spona, trikotne oblike in polkrožnega preseka; v okroglem zaključku ima še železno zakovico, ohranjen ima tudi trn (t. 6: 1; sl. 13).

2. Bronast novc (CONSTANTIUS II. Cen 351-361 ? RIC ? ? Tip rv.: Fel Temp Reparatio, padajoči konjenik (3)), pr. 1,74 cm.

3. Dno posode iz svetlorjavo žgane glinice, prelom je sivo žgan (t. 6: 3).

4. Del ostenja posode iz svetlo do temno rjavo žgane glinice, mešana s peskom, porozne fature, okrašen z metličastim okrasom.

5. Del ostenja posode iz rdeče do rjavo žgane glinice, okrašen z metličastim okrasom.

Grob 54

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Grob je bil na globini 50 cm. Skelet je bil lepo ohranjen in je imel roke sklenjenene na medenici. Smer lege skeleta je bila SZ-JV. Na lobanji je bil bronast novc, pod njo na levem ušesnem delu bronast uhan in steklene jagode, na levi roki je bilo 5 koščeni zapestnic, na desni pa bronasta.

1. Ogrlica iz 26 jagod: 5 podolgovatih (1 prozorna) iz bele steklene mase; 4 okrogle iz temno

zelene steklene mase; 1 kvadratna iz zelene steklene mase; 1 podolgovata iz motne zelene steklene mase, pretaknjena z bronasto žico; 8 modrih okroglih (1 fragmentirana) iz steklene mase; 2 kvadratni zlepljeni iz modre steklene mase; 1 bronasta; 4 bronaste pretaknjene z bronasto žico, bile so v bližini železa (igle) (*t. 7: 1*).

2. Deli ozke koščene zapestnice ovalnega preseka, neokrašena (*t. 7: 2*).

3. Deli koščene zapestnice ovalnega preseka, neokrašena (*t. 7: 3*).

4. Bronasta zapestnica, verjetno ovalnega preseka, je močno patinirana in fragmentirana; ima razklenjene konce, kvadratno (?) razširjene (*t. 7: 4*).

5. Deli koščene zapestnice ploščatega preseka s presegajočima koncema, ki sta speta z dvema bronastima zakovicama (sedaj manjkata); okrašena: med podolžnima vrezanima črtama so skupine od 4 do 8 vrezanih krožcev s piko v sredini (*t. 7: 5; sl. 14*).

6. Deli koščene zapestnice ploščatega preseka, okrašena z vrezanima črtama ob robovih, med katerima poteka valovnica iz vrezanih krožcev s piko v sredini (*t. 7: 6*).

7. Deli koščene zapestnice (2 ?) ploščatega preseka, je zvita in okrašena: med dvojno vrezano črto ob robovih so skupine različnega števila vrezanih krožcev s piko v sredini (*t. 7: 7*).

8. Bronast novc (M. AURELIUS (za LUCILLA) As 164-169 Rim RIC?), izrabljen in korodiran, pr. 2,62 cm.

9. Del železne igle okroglega preseka, okrašene s prečnimi vrezi (*t. 7: 9*).

10. Del bronastega uhana, patiniran, na obročku iz bronaste žice so visele tri bronaste žice, na katerih so bili spiralasti svitki iz žice; uhan je pritrjen na zgornji (ušesni) levi del spodnje čeljustnice (*t. 7: 10*).

Grob 55

Skeletni pokop, vidni so bili le obrisi kosti. Globina groba je bila 100 cm. Smer lege skeleta je bila V-Z (sodeč po pridatkih).

1. Bronasta križna fibula s tremi čebulastimi glavicami in podolgovato ploščato nogo, okrašeno z vdolbinicami (2?), noga je J preseka (*t. 6: 1*).

2. Steklена polkrožna čaša z rahlo vbočenim dnom iz svetlo zelenega stekla, okrašena z vzporednimi snopi tankih vodoravnih vrezov (*t. 6: 2*).

Grob 57

Skeletni pokop, prosto vkopan v rumeno ilovico. Skelet je bil slabo ohranjen in je imel roke sklenjene na medenici. Velikost grobne jame je

bila 170 x 50 cm, dolžina skeleta pa 160 cm. Smer njegove lege je bila JJV-SSZ. Oba pridatka sta bila ob nogah.

1. Slabo, delno le v sledovih ohranjena bronasta pasna spona srčaste oblike (*t. 7: 1*).

2. Steklена podolgovata čaša iz svetlozelenega motnega stekla (*t. 7: 2*).

Grob 58

Skeletni pokop, vkopan je bil v rjavo ilovico in verjetno obdan s pokončno postavljenimi opekami; ostali sta še dve. Grob je bil na globini 60 cm. Kostni skelet so bile premešane, na mestu so bile le nartne kosti z deli golenic in piščali. Grobna jama ni bila opazna, velikost skeleta je bila 124 x 40 cm. Smer lege skeleta je bila J-S.

1. Deli steklene polkrožne čaše iz rjavega motnega stekla.

2. Deli steklene podolgovate čaše iz belega motnega stekla.

3. Kos železa kvadratnega preseka.

4. Del ostenja posode iz rjavo žgane glinice, mešane s peskom, porozne fature, okrašene z vodoravnim metličastim okrasom.

5. Del ostenja posode iz svetlo žgane glinice, verjetno prevlečene z rdečo barvo, okrašene s polkrožnimi kratkimi vrezi.

6. Del ostenja posode iz sivo žgane glinice, prevlečene s črno barvo in okrašene s podolžnimi vrezi.

Opis najdb zunaj grobov:

1. Bronasta križna fibula čebulastega tipa s tremi glavicami, od katerih je srednja pritrjena na lok (ni vlita skupaj s fibulo); noga poškodovana, med nogo in lokom je odprtina, lok ima trikotni presek; igla železna, sedaj manjka; fibula deformirana, najdena je bila na globini 15 cm v rjavi ilovici.

2. Steklена polkrožna čaša iz motnega zelenkastega stekla, najdena severno od groba 45.

3. Steklen vrček z ročajem iz zelenkastega stekla, vrat ovit s stekleno nitko, najden 1,5 m proti vzhodu pravokotno na grob 44, na globini 80 cm, v rumenorjavi ilovici (*sl. 7*).

4. Del ostenja steklene čaše gubanke z zelo širokim ustjem iz zelenega prozornega stekla, najdena na površini.

TIPOLOGIJA IN DATACIJA

Brez pridatkov so bili naslednji grobovi: v veliki grobni parceli grob 29 in grob 33, v mali grobni parceli grob 47 in grobovi zunaj obeh grobnih parcel: grob 12, grob 31, grob 37, grob 40, grob 44, grob 46, grob 51, grob 60 in grob 61.

Samo po novcih lahko datiramo grob 9, ki ima dva novca, novce iz začetka 4. stoletja in novce iz tretje četrtine 4. stoletja, po katerem je grob tudi datiran v tretjo četrtino 4. stoletja.

Grob 39 ima ovalno bronasto pasno spono s trnom in pravokotno oblikovanim okovom (*t. 3: 1*). Datirana je v drugo polovico 4. stoletja (Sagadin 1979, 308 ss, t. 7).

Železna pasna spona iz groba 52 (*t. 6: 1*) je ovalne oblike, zato lahko njegovo časovno pripadnost sklepamo tudi po ramenski sponi enake oblike in po bronastem novcu iz tretje četrtine 4. stoletja.

Tudi grob 53 ima kot pridatek poleg bronaste ga novca iz sredine 4. stoletja pasno spono trikotne oblike v predrti tehniki, okrašeno s stiliziranimi živalskimi glavicami (*t. 6: 1*). Podobna pasna spona, prav tako lita v enem kosu, je bila najdena na Bavarskem (Swoboda 1986 a, 76, t. 1: 16; 33: 16), druga pa pri izkopavanjih Münsterberga v Breciji. Oba kosa sta označena kot valentinijanska, vsekakor po letu 360 (Bender, Swoboda, Heiligmann 1976, 316, Abb. 4, 7). Redki znani kosi so raztreseni od Panonije do Anglije. Maloštevilne grobne celote kažejo, da se pojavljajo te spono v vojaških grobovih konec 4. stoletja (Swoboda 1986 b, 91 ss; Böhme 1986, 485 ss, Abb. 5: 2, op. 33 in 35). Podobna pasna spona je bila najdena tudi v grobu 29 iz Somogyzila na Madžarskem (Burger 1979, 27, t. 5), ki ima v svojem inventarju tudi keramični vrček (v našem je le spodnji del), še eno spono in orožje.

Grob 57 ima v svojem grobnem inventarju samo v sledovih ohranjeno pasno spono srčaste oblike (*t. 7: 1*). Še najbolj je podobna primerom pasnih jezičkov iz Intercise, ki jih Alföldijeva datira v 4. stoletje (Alföldy 1957 a, 461, sl. 103: 6). Podolgovata steklena čaša, ki je v tem grobu (*t. 7: 2*), spada v konec 4. in še v 5. stoletje (Isings 1957, 130, tip 106 d). Podobne čaše so bile zelo pogost pridatek petovionskih grobišč (Šubic 1974, 46, t. 7: 53, tip 57). S tem je grob jasno postavljen v začetek 5. stoletja.

Pomemben pridatek moških grobov je križna fibula s čebulastimi glavicami, po Kellerju tip 4A, datirana v pozno 4. stoletje (Keller 1971, 38 ss, Abb. 11: 9).

Čebulasta fibula (*t. 2: 1*) iz groba 23 sodi v tip Keller 4A in je datirana v čas med ca 350 in ca 380 (Keller 1971, 38 ss). Tudi v grobu 34 je čebulasta fibula z nogo, okrašeno s podolžnim rebrom, ob katerem so vdolbinice (*t. 3: 1*). Datirana je prav tako v čas med ca 350 in ca 380 (Keller 1971, 38 ss). Bronastega okova (*t. 3: 2*) ne moremo točno opredeliti.

Tudi grob 55 je datiran s čebulasto fibulo (*t. 6: 1*) in okrašeno polkrožno stekleno čašo v 4. stoletje. V grobu 50 je bronasta fibula z razprtima, nazaj zvitima koncema rombičnega preseka in okrašena na zgornjem zunanem delu z dvojnimi poševnim cik-cak vrezom (*t. 5: 1*). Tovrstne fibule sodijo v 4. st (Keller 1971, 55 s; Jobst 1975, tip 36; Bojović 1983). Žal tri fibule, opredeljene kot pasne spono, iz grobišča na Zgornjem Bregu, ki je sicer datirano v 4. in 5. stoletje, niso bile najdene v grobovih. (Mikl-Curk, 1966, 46 ss; Mikl 1964-1965, 259 ss).

Bronaste zapestnice najdemo v devetih grobovih. Vse so z razklenjenimi konci, ki imajo različne okrase in so datirane v 4. stoletje (Budja 1979, 243 ss; Pahič 1969, 248 ss; Alföldy 1957 a, 418 ss). Podobne bronaste zapestnice z razklenjenimi stiliziranimi živalskimi zaključki so pogoste v grobovih druge tretjine oziroma druge polovice 4. stoletja (Keller 1971, 53 s, 101, Abb 27: 3-7; t. 21: 5; 36: 11; 40: 4).

Grob 24 je edini, ki ima v svojem inventarju dve bronasti zapestnici. Poleg njiju (*t. 2: 4,5*) ima še dve koščeni zapestnici, eno okrašeno s podolžnimi vrezi in skupinami po tri vrezane krožce s piko v sredini ter eno tanjšo, okrašeno s prečnimi vrezi, datirani v konec 4. stoletja (*t. 2: 2,3*). Grobovi s podobnim inventarjem so znani tako s Ptuja (Šubic 1972, grob 9, t. Y138: 2) kot tudi z madžarskih najdišč (Alföldi 1957, 484 s, t. 84: 15; Burger 1979, 29 s, t. 7). Prstan (*t. 2: 6*) (Mihovilič 1979, 223 ss) in ogrlica iz steklenih jagod (*t. 2: 1*) (Bertoncelj-Kučar 1979, 254 ss) nista ozko datirana, pridan lonček (*t. 2: 7*) pa sodi prav tako v omenjeno časovno opredelitev (Póczy 1957, 85 s, t. 21: 6).

Grob 30 ima poleg bronaste zapestnice, od katere je ostal samo majhen fragment in je zato ni mogoče podrobneje opredeliti (*t. 3: 3*), še tri koščene zapestnice istega tipa kot v grobu 24: ena okrašena s podolžnima vrezoma ob straneh, med katerima so krožci s piko v sredini (*t. 3: 5*), druga ima med podolžnima vrezoma skupine vrezanih krožcev s piko v sredini (*t. 3: 6*) in tretja s skupinami dvojnih krožcev s piko v sredini (*t. 3: 4*) (Šubic 1972, grob 9, t. Y138: 2; Alföldy 1957 b, 484 s, t. 84: 15). Tudi v grobu 30 sta prstan in ogrlica (*t. 3: 2,1*) iz steklenih jagod, ima pa še stekleno polkrožno čašo (*t. 3: 7*), ki spada v sredino oziroma v drugo polovico 4. stoletja (Isings 1957, 133, tip 96; Šubic 1974, 45, t. 7: 56 oz. 57, tip 53 oz. 54), tako da takšno časovno opredelitev samo še potrjuje.

Tudi steklena jagoda (*t. 4: 2*) in člen bronaste verižice (*t. 4: 3*) iz groba 42 ne spremenita časov-

ne oznake, ki mu jo daje bronasta zapestnica (*t. 4: 1*).

Grob 43 ima poleg bronaste zapestnice ovalnega preseka z razklenjenimi konci, okrašenimi z dvema zaporednima dvojnima krožcema in rebri (*t. 4: 1*), v svojem inventarju še stekleno podolgovato čašo (*t. 4: 2*) in ga tako datiramo v začetek 5. stoletja (Isings 1957, 130, tip 106 d).

V grobu 45 (*t. 5*) je razen prstana enak inventar kot v grobu 30 (*t. 3*). Z vodoravnimi snopi vrezov okrašena steklena polkrožna čaša potrjuje časovno opredelitev v konec 4. stoletja (Isings 1957, 116, tip 96).

Bronasto zapestnico pravokotnega preseka z razklenjenimi konci, okrašenimi s tremi pari dvojnimi krožcem s piko v sredini, med njimi pa so vrezi, postavljeni v podolžno črto (*t. 5: 3*), ima tudi grob 49, ki ima poleg nje še ogrlico iz steklenih jagod (*t. 5: 2*), uhan in dva novca, datirana v čas druge polovice 4. stoletja.

Grob 54 z bronasto zapestnico (*t. 7: 4*) in petimi koščeni zapestnicami (Alföldy 1957 b, 484 s, t. 84: 15,17) se časovno ne odmika od ostalih: prva koščena zapestnica ima med podolžnima vrezoma skupine vrezanih krožcev s piko v sredini (*t. 7: 5*), druga skupine vrezanih krožcev s piko v sredini med dvojno vrezano črto (*t. 7: 4*), tretja ima med vrezanima črtama ob robovih valovnico iz vrezanih krožcev v sredini s piko (*t. 7: 6*), četrta je neokrašena (*t. 7: 3*), prav tako neokrašena je tudi peta zapestnica, ki pa je ožja od prejšnjih (*t. 7: 2*). Koščene zapestnice Keller deli v štiri tipe (Keller 1971, 106 s) Naše neokrašene zapestnice spadajo v tip 1, okrašene pa v tip 2. Enak okras kot omenjene imajo koščene zapestnice iz groba 61 in 143 z grobišča v Somogyszilu (Burger 1979, 36, t. 12; 59, t. 24). V svojem inventarju ima grob 54 še sledove bronastega uhana (*t. 7: 10*), ogrlico iz steklenih jagod (*t. 7: 1*), železno iglo (*t. 7: 9*) in novca, ki pa je iz tretje četrtine 2. stoletja, vendar grob zaradi časovno poznejših najdb datiramo v konec 4. stoletja.

Najpogostejši pridatek v grobovih so steklene čaše različnih oblik: pojavijo se kar v štirinajstih grobovih, poleg tega pa so v dveh grobovih še drobci stekla, ki pa se jim oblike ne da rekonstruirati. Od teh je najpogostejša polkrožna čaša (Isings 1957, 113, tip 96), datirana v pozno 3. in 4. stoletje. Imajo jo grobovi: grob 21 (*t. 1: 1*), grob 30 (*t. 3: 7*), ki sem ga obravnavala že pri bronastih zapestnicah. Okrašene z vodoravnimi snopi vrezov so datirane v 4. stoletje (Isings 1957, 116, tip 96). Takšne so v grobu 41 (*t. 4: 1*), 45 (*t. 5: 5*) in 55 (*t. 6: 2*).

Grob 38 ima poleg nje (*t. 3: 3*) še stekleno čašo gubanko (*t. 3: 2*), ki pa, kljub temu da je značilna za starejše obdobje (2. stoletje), ne vpliva na časovno opredelitev.

Grob 41 ima poleg okrašene polkrožne čaše (*t. 4: 1*) še stekleno kroglasto steklenico z vbočnim dnom in dolgim ozkim vratom, okrašeno s podolžnimi rebri po trebuhu (*t. 4: 2*). Tudi ta je opredeljena v čas druge polovice 4. stoletja (Isings 1957, 70, tip 52 b; Šubic 1974, t. 3: 27, tip 29).

Tudi grob 45 sem obravnavala že pri bronastih zapestnicah, grob 55 pri čebulastih fibulah, pri grobu 58 pa je bila poleg polkroglaste oblike še steklena podolgovata čaša, datirana v začetek 5. stoletja.

Po številu druga najbolj zastopana steklena posoda v teh grobovih je podolgovata čaša, in sicer v petih grobovih, ter je datirana v konec 4. in v začetek 5. stoletja (Isings 1957, 130, tip 106 d; Šubic 1974, 46, t. 7: 53, tip 57; Petru 1969, 176, t. 5: 15).

Grob 14 ima še steklen vrček s širokim rebrastim ročajem iz zelenega stekla (*t. 1: 3*) in ogrlico iz zelenih ploščatih jagod. Žal je vrček preveč razdrobljen, da bi lahko natančno rekonstruirali njegovo obliko in s tem tudi določili njegovo časovno pripadnost.

Grob 23 sem obravnavala že pri fibulah, grob 43 pa pri bronastih zapestnicah, grob 57 pri pasnih sponah, vsi trije pa imajo omenjeno podolgovato stekleno čašo; ima jo tudi grob 58, ki sem ga opredelila že pri steklenih polkrožnih čašah.

Žal je bila trebušasta steklenica z valjastim vratom, ki ima ovito stekleno nitko, odebeljenim profiliranim ustjem, prstanasto nogo in trakastim ročajem (*sl. 7*) najdena zunaj grobov, saj tudi ta spada v čas večine grobov grobišča Dijaški dom v Rabeljši vasi, to je v čas druge polovice 4. stoletja (Šubic 1974, 42, sl. 5, t. 4: 38, tip 28).

Prav tako zunaj groba je bila najdena še steklena polkrožna čaša (Vomer-Gojkovič 1996, t. 21: 19), ki spada v čas druge polovice oziroma konec 4. stoletja, kot je bilo že omenjeno. Polkroglasta steklena skodelica gubanka, ki je bila najdena na površini, spada tudi v konec 4. stoletja (Isings 1957, 147, tip 117; Vomer-Gojkovič 1996, t. 21: 23).

NEKAJ MISLI O GROBOVIH

Grobovi zunaj obzidanih grobnih parcel

Zanimivost pri grobovih zunaj grobnih parcel so dvojni grobovi. Grob 9 je imel žal ohranjena samo zgornja dela obeh skeletov, ki sta imela čez

prsi položene kosti manjšega prežvekovalca, kar bi lahko potrjevalo mnenje, da so pokojnikom pripravili popotnico. Nekoliko moti dejstvo, da so bile kosti prosto položene v grob, popotnico bi najbrž položili v za to pripravljeno posodo. Priložena sta bila še dva novca.

Drugi dvojni pokop je grob 38/39. V njem sta bila pokopana odrasel moški in otrok, ki je bil, sodeč po pridatku (bronasta ovalna pasna spona), tudi moškega spola. Odrasli skelet je imel na nogah stekleno čašo gubanko in polkrožno stekleno čašo, otrok pa pod glavo kamen. Po starosti in spolu skeletov lahko sklepamo, da sta bila v grobu pokopana oče in sin oziroma ded in vnuk. Moški v tem grobu je bil namreč edini na grobišču (mišljeni so antropološko analizirani skeleti), ki so bili ki ima oznako "maturus", tako sodimo, da je bil med istočasnimi pokopi najstarejši in morda celo vodja celotne skupine.

Skeletni grob 14 je poškodovan žgan grob 15, ki je imel skrinjo iz tegul. Zaradi omenjenega vkopa groba 14 so bili pridatki med seboj premešani; glede na ostale skeletne grobove lahko trdimo, da sta spadala h grobu 14 steklena podolgovata čaša in steklen vrček z rebrastim ročajem. Iz okvirja ostalih grobov odstopajo tudi zelene jagode iz steklene mase, ki so ploščate.

Ženska v grobu 30 je imela bronast prstan, ki je prava redkost na grobišču, saj sta bila najdena v grobovih samo dva. Ob prstanu so bile v grobu še koščene in bronaste zapestnice, značilni inventar ženskih grobov na tem grobišču, in pa steklena polkrožna čaša. Pokopana je bila pravokotno na zahodni zid velike obzidane grobne parcele, kar pa je edinstven primer, saj so ostali grobovi, ki so bili v bližini zidov, vzporedni z njimi. Tudi grob 45 je zanimiv, saj je bila zaradi podolgovate steklene čaše premaknjena desna golenica pokojnice, ki je imela na roki bronasto zapestnico.

Skelet v grobu 52 je bil obložen s kamni iz peščenca, med katerimi so bile tudi žrmlje. V njem je bil pokopan otrok. Poleg bronastega novca je imel v grobu še železno ovalno pasno spono in še del druge železne pasne spona, ki pa je bila najdena na desnem ramenu; verjetno je to del spona, ki je spenjala ramenski jermen (Bullinger 1969, sl. 49).

Izredno zanimiv je ženski skelet iz groba 45, ki je imel deformirano lobanjo in poškodbo, izrastek na levi roki. Ležal je na kamnih iz peščenca in skrilavca. Pri glavi je bila polkrožna steklena čaša, na rokah pa so bile dve koščeni in ena bronasta zapestnica.

Tudi skelet v grobu 54 je bil ženski. To je bil izredno bogat grob, v njem je bila pokopana naj-

starejša ženska na grobišču. (Tudi tu so mišljeni antropološko analizirani skeleti.) Po številu pridatkov in starosti pokojnice lahko sklepamo, da je bila tu pokopana prva ženska v družini ali skupnosti. To je bil grob z najbogatejšim inventarjem, ki se sicer ne razlikuje od inventarja v ostalih grobovih. Na desnem temenu je bil novc, na levem priušesnem delu spodnje čeljustnice uhan, okoli vratu ogrlica in v njeni bližini igla, na levi roki so bile koščene zapestnice, na desni pa bronasta. Zanimivo je, da se med petimi koščeni zapestnicami okras ne ponavlja; dve sta brez okrasa, vendar različno široki. Tudi steklene jagode so zelo različne, pri eni je ohranjena celo bronasta žica, na katero so bile nanizane, na ogrlici pa so bile še bronaste jagode. Zanimivo je tudi dejstvo, da v tako bogatem grobu ni bilo ostankov steklenih čaš, kakor bi lahko pričakovali glede na število in bogastvo ostalih pridatkov.

Med veliko in malo grobno obzidano parcelo sta bila dva groba. Grob 23 je bil otroški in je ležal na kamnitih ploščah, oblicah in opeki. Na desnem ramenu je imel čebulasto fibulo, ob nogah pa dve stekleni čaši.

Grob 24 je pripadal ženski. To je edini grob z dvema bronastima zapestnicama, v njem pa je bil tudi prstan. Med nakitom so tudi ogrlica iz belih jagod iz steklene paste in koščene zapestnice. Vendar je to eden redkih grobov, ki so imeli pridano keramiko, v tem primeru je to vrček z ročajem.

Grobovi v mali obzidani grobni parceli

Skelet iz groba 49 je ležal na tegulah prek groba 48, bil je pokrit s strešnimi opekami, ki so bile razmetane v njegovi neposredni bližini. Da je bila pokopana ženska, kažejo pridatki, kot so: bronasta zapestnica na levi roki, uhan iz bronaste žice na levem ušesu in jagode iz steklene mase. Zanimivo je, da je bil tudi v tem grobu, kakor tudi v grobu 54, samo en uhan. Žal je bil tudi ta skelet poškodovan, saj ga je poškodoval skupaj z žganim grobom 48 poznejši vkop. Manjkala mu je leva stran, na roki katere bi bile verjetno tudi koščene zapestnice, kakor so bile najdene v skoraj vseh grobovih, kjer so bile pokopane predstavnice ženskega spola.

Konstruktivsko med najzanimivejšimi grobovi je bil grob 53 ob vzhodnem zidu. Prostor za grob so vkopali v del vzhodnega zidu male grobne parcele, kamenja pa niso zavrgli, temveč so z njim zgradili nov zid, ki je potekal nekoliko poševno ob prej omenjenem, prostor med obema so zapolnili s preostalim kamenjem. Vendar je bil tudi tako pokop-

ni prostor premajhen in so morali pokojniku nekoliko premakniti noge. V njem je še pasna sporna trikotne oblike, narejena v predrti tehniki. Ohranjena sta trn in zakovica v spodnjem zaokroženem delu. Na okovu ima na vsaki strani stilizirano konjsko glavico, ki gledata proti trnu, griva pa je speljana po zunanjem trikotnem delu okova proti spodnji okroglini. Pokojnik je imel pri sebi še bronast novc iz druge polovice 4. stoletja.

PRIDATKI V GROBOVIH

(Sl. 8)

Vsi grobovi niso imeli pridatkov. Med obravnavanimi skeletnimi pokopi je bilo štirinajst antropološko analiziranih. Med njimi je bilo šest takih, ki bi zaradi pridatkov spadali med moške. Med temi so bili trije otroški grobovi, ki so imeli v svojem grobnem inventarju pasne spono ali fibule. Pasna spono so imeli štirje grobovi, bila pa je vsakič drugačnega tipa. Dvakrat je bila pasna spona v grobu v kombinaciji z novcem, enkrat s stekleno čašo. Fibula je bila zastopana štirikrat: enkrat obročasta in trikrat čebulasta. Te niso nikoli enake, saj se med seboj razlikujejo tako po velikosti kot po okrasu, a so vedno bronaste. Poleg fibule je bila v grobnem inventarju treh grobov še steklena čaša, polkrožna ali podolgovata. Med antropološko dokazanimi moškimi skeleti sta bila dva brez tipično moških pridatkov; v svojem inventarju je imel eden stekleno čašo gubanko in polkrožno stekleno čašo ter košček tere sigilate, drugi pa je imel stekleno podolgovato in stekleno polkrožno čašo.

Zanimivo pri moških pokopih je, da so bili pridatki zelo enolični: štirikrat pasna spona, štirikrat fibula, dva novca, vendar v petih grobovih steklena čaša, ponekod celo dve skupaj. Pri tem je zanimivo tudi to, da so bile v moških grobovih prisotne samo čaše, ni pa stekleničk. Upoštevani so samo antropološko analizirani moški skeleti; kolikor bi upoštevali tudi grob 41, ki je imel po videzu skeleta moški pokop, potem to seveda takšno ugotovitev izključuje, kajti v svojem grobnem inventarju je imel ob polkrožni čaši še kroglasto stekleničko.

Antropološko analiziranih je bilo osem ženskih grobov. Značilni pridatki ženskih grobov so ogrlice iz steklenih jagod, ki so prisotne v sedmih grobovih, in bronaste oziroma koščene zapestnice v prav tako sedmih grobovih; v štirih so bile najdene oboje. Iglo smo našli skupaj z ogrlico in novcem v grobu s pridanim uhanom in zapestni-

co. Dva novca sta bila v grobnem inventarju skupaj z ogrlico, uhanom in zapestnico. Steklenine je bilo manj kot v moških grobovih, vendar je bila tu steklenička; v grobu je bil vrček s širokim narebrenim ročajem s stekleno podolgovato čašo in ogrlico iz zelenih ploščatih jagod. Steklena čaša je bila še v dveh grobovih, in sicer obakrat skupaj z zapestnico, enkrat pa je bil pridan še prstan. Keramična posoda je bila še v enem grobu, in sicer v kombinaciji z ogrlico iz belih jagod iz steklene mase, prstanom in zapestnicami, od katerih sta bili dve bronasti in ena koščena.

Antropološko nedoločenih je bilo sedem grobov. V enem grobu sta bila novca. Tudi steklene čaše so v dveh takih grobovih, ki so bile lahko v kombinaciji s stekleničko. Ostali antropološko nedoločeni skeleti imajo pridatke, po katerih bi jih lahko prisodili k moškim pokopom.

Osem grobov je imelo moške pridatke - 38,1 %
 5 moških - 62,5 %
 3 otroci - 37,5 %
 Osem grobov je imelo ženske pridatke - 38,1 %
 Pet grobov je imelo atipične pridatke - 23,8 %
 2 moška - 40 %
 3 nedoločljivi - 60 %

Moški grobovi:

spona 4 krat - 40 %
 fibula 4 krat - 40 %
 novc 2 krat - 20 %
 steklo 5 krat - 50 %
 tera sigilata 1 krat - 10 %

Spona in fibula se nista pojavili nikoli skupaj. Novci so bili samo v grobovih s pasno spono. V grobovih so bili samo fragmenti keramike in so vanje prišli z zasipom.

Ženski grobovi:

ogrlica 7 krat - 87,5 %
 zapestnica 7 krat - 87,5 %
 igla 1 krat - 12,5 %
 uhan 2 krat - 25 %
 prstan 2 krat - 25 %
 novc 2 krat - 25 %
 steklo 4 krat - 50 %
 keramična posoda 1 krat - 12,5 %

Pri ženskih grobovih so se prepletali predmeti med seboj in je bilo v enem grobu tudi več primerkov enakega predmeta. To so bile predvsem zapestnice, ki so ali bronaste ali koščene. Ogrlica se je pojavila v kombinaciji z iglo, s steklom in keramiko, samo s steklom, v kombinaciji s koščeni in bronastimi zapestnicami (6 krat); po dvakrat sta prisotna še uhan oziroma prstan, ki nista

nikoli skupaj v grobu. Tudi zapestnice so v kombinaciji s steklom ali so edini pridatek.

Trije grobovi so bili nedoločljivi. V enem grobu sta bila dva novca, v ostalih dveh stekleni polkrožni čaši, enkrat v kombinaciji s steklenim vrčkom.

Samo en grob je imel kot pridatek keramiko - vrček (4,8 %). V nekaterih grobovih so bili še koščki keramike, ki so prišli v grobove z zasipom.

Če bi upoštevali, da se pojavi steklenina večkrat v moških grobovih (5:4), bi pripisali lahko neopredeljena grobova s steklenimi posodicami moškim. Tako bi dobili naslednjo sliko:

12 moških

8 ženskih

1 neopredeljen, z dvema skeletoma in dvema novcema.

NOŠA

Pomemben element pri grobovih so raznovrstni pridatki, ki ne kažejo samo na določene pogrebne oziroma obredne običaje, ampak tudi na družbeni sloj, ki mu je pokojnik pripadal. Otroški skeleti se ne razlikujejo od odraslih.

Ženska noša

Ženske so imele lase spete z lasnico ali pa z iglo pripeto pokrivalo. Igla ali lasnica je bila železna. V ušesih so imele uhanе. Na grobišču pri Dijaškem domu sta bila najdena dva uhana, in sicer po en v grobu. Oba sta bila pripeta na levo uho pokojnice. Bronast uhan v enem izmed grobov je bil iz žice z zanko in kvačico na koncu, drugi je imel na bronasti žici tri viseče žice s svitkom na koncu. Okoli vratu je imela ženska tudi ogrlico iz steklenih jagod, različnih po številu, barvi in obliki. Naslednji del ženske noše, kot lahko sklepamo po prdatkih pričujočega grobišča, so zapestnice. Te so bogato zastopane v ženskih grobovih. Bronaste zapestnice so vedno kačastega tipa, se pa razlikujejo med seboj po okrasu na zaključkih. V grobovih se pojavljajo posamezno, imamo pa tudi primer, ko je nosila ženska po dve. Poleg bronaste zapestnice je imela še koščene, vedno v kombinaciji z bronasto zapestnico. Ženske so jih nosile na levi roki, in sicer po več skupaj. Večinoma so bile okrašene, vendar se okras nikoli ne ponavlja; večkrat so ob robovih vzdolžni vrezi, med katerimi so krožci s piko v sredini. Ti so postavljeni posamezno ali v skupine ali pa so vrezani v valovnico. Na zapestnicah se pojavijo tudi dvojni

krožci s piko v sredini. Bile so različno široke, neokrašene vedno ožje; razlikujejo pa se tudi po preseku, od polkrožnega do ploščatega. Koščene zapestnice so bile manj pogoste kakor bronaste. Možno je tudi, da so jih ženske lahko nosile glede na starost, saj so bile vse, ki so jih imele, že odrasle, največ jih je imela ženska, za katero je antropološka analiza pokazala, da je doživela najvišjo starost. Tudi prstan je spadal k ženski noši, vendar je zanimivo, da ga že omenjena ženska ni nosila. Zanimivo pri koščenih zapestnicah je tudi to, da so bile nekatere zlomljene in zatem popravljene, tako da so del zapestnice pokrili z drugim delom in ju nato speli z bronasto zakovico. To nam dokazuje, da so ženske take zapestnice resnično nosile v času svojega življenja in jim jih niso pridali samo v grob.

Moška noša

Bila je enostavnejša kot ženska. Moški so imeli pasno spono ali fibulo, nikoli pa obeh skupaj. Pasne sponе so bile različne oblike oziroma tipa, imamo pa tudi komplet pasne sponе s spono na ramenskem jermenu (Bullinger 1969, sl. 49). Fibule so bile večinoma čebulaste. Obročasta fibula ima vrezan motiv smrekove vejice. Drugih prdatkov, ki bi sodili k noši, v moških grobovih ni bilo.

SKLEP

Grobišče na prostoru stavbe Dijaškega doma in njene okolice v Rabelčji vasi na Ptuju je obsegalo 63 grobov. Del grobišča je bil zajet v veliki grobni parceli, omejeni z zidom iz oblic. Poleg velike grobne parcele je bila na njeni severni strani še manjša grobna parcela, ki se je na zahodni strani zaključevala v kamnit plato. Ostali grobovi so bili razporejeni okoli obeh grobnih parcel brez nekega določenega reda. Zunaj obzidanih grobnih parcel so bili tudi temelji iz rečnih oblic ter grob z nagrobnikom, z opekami obzidani grob in sarkofag.

Skeletni grobovi so bili razporejeni v veliki in mali grobni parceli ter okoli njiju. Med njimi je bilo enaindvajset grobov, ki bi po prdatkih časovno sodili v poznorimsko obdobje. Pri teh gre očitno za večjo skupino ljudi s podobnimi prdatki v grobovih. Tako imamo v njih čebulaste fibule ali pasne sponе v kombinaciji s stekleno posodo in bronaste ter koščene zapestnice skoraj vedno in kombinaciji z ogrlicami iz steklenih jagod ali

stekleno posodo. So pa bili ti grobovi večinoma zunaj grobnih obzidanih parcel, skeletni pokopi, ki so bili v njih, pa so bili oplenjeni največkrat že prej.

Tako v ženske kakor tudi v moške grobove so bile položene steklene posode. Po njihovi obliki jih ne moremo ločiti v ženske ali moške prdatke,

dejstvo pa je, da so bile pogostejše v moških grobovih. Steklene posode so bile ob odkritju že zdrobljene, vendar še neraznesene; bile so v grobove dane in pozneje zdrobljene zaradi teže zemlje. Prav tako so bili tudi novci položeni v grob le kot običaj. Keramike v grobovih ni, z izjemo enega keramičnega vrčka; kosi keramike so le iz zasipa.

- ALFÖLDY, M. R. 1957a, Schmucksachen. - V: *Intercisa II*, Arch. Hung. 36, 399 ss.
- ALFÖLDY, M. R. 1957b, Knochengegenstände. - V: *Intercisa II*, Arch. Hung. 36, 477 ss.
- BENDER, H., R. M. SWOBODA in B. HEILIGMANN 1976, Neuere Untersuchungen auf dem Münsterberg in Breisach (1966-1975) 2. Die römische und nachrömische Zeit. - *Arch. Korrb.* 6/4, 309 ss.
- BERTONCELJ-KUČAR, V. 1979, Nakit iz stekla in jantarja. - *Arh. vest.* 30, 254 ss.
- BOJOVIĆ, D. 1983, *Rimske fibule Singidunuma*. - Beograd.
- BÖHME, H. W. 1986, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische Besiedlung Englands im 5. Jahrhundert. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 33, 469 ss.
- BUDJA, M. 1979, Kovinske zapestnice v rimskih grobovih Slovenije. - *Arh. vest.* 30, 243 ss.
- BULLINGER, H. 1969, *Spätantike Gürtelbeschläge*. - Diss. Arch. Gandenses 12.
- BURGER, A. Sz. 1979, *Das spätromische Gräberfeld von Somogyuszil*. - Fontes Arch. Hung.
- ISINGS, C. 1957, *Roman Glass from dated Finds*. - Groningen, Djakarta.
- JOBST, W. 1975, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. - Forsch. in Laur. 10.
- KELLER, E. 1971, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14.
- KOVRIG, I. 1937, *Die Haupttypen der Kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*. - Diss. Pann. 2/4.
- MIHOVIČ, K. 1979, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije. - *Arh. vest.* 30, 223 ss.
- MIKL, I. 1964-1965, K topografiji rimske mestne četrti na današnjem Zgornjem Bregu v Ptuj. - *Arh. vest.* 15-16, 259 ss.
- MIKL-CURK, I. 1966, Poznoantično grobišče na Zgornjem Bregu v Ptuj. - *Čas. zgod. narod.* 2, 46 ss.
- PAHIČ, S. 1965, Antične gomile v Slovenskih goricah. - *Čas. zgod. narod.* 1, 10 ss.
- PAHIČ, S. 1969, Antični in staroslovanski grobovi v Brezju nad Zrečami. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 215 ss.
- PETRU, P. 1969, Rimski grobovi iz Dobove, Bistrice in Petrušnje vasi. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 5 ss.
- PETRU, S. 1969, Antično steklo iz dolenskih grobov. - *Razpr. 1. razr. SAZU* 6, 161 ss.
- PÓCZY, K. Sz. 1957, Keramik. - V: *Intercisa II*, Arch. Hung. 36, 29 ss.
- SAGADIN, M. 1979, Antične pasne spine in garniture v Sloveniji. - *Arh. vest.* 30, 294 ss.
- SWOBODA, R. M. 1986a, *Die spätromische Befestigung Sponeck am Kaisertuhl*. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 36.
- SWOBODA, R. M. 1986b, Zu spätantiken Bronzeschnallen mit festem, dreieckigem Beschlag. - *Germania* 64, 91 ss.
- ŠUBIC, Z. 1974, Tipološki in kronološki pregled rimskega stekla v Poetovion. - *Arh. vest.* 25, 39 ss.
- ŠUBIC, Z. 1972, *La nécropole romaine à Poetovio*. - Inv. Arch. Jug. 14.
- VOMER-GOJKOVIČ, M. 1996, Grobišče pri dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj. - *Ptuj. zbor.* 6, v tisku.

Spätromische Gräber vom Gräberfeld beim Schülerheim in Rabelčja vas in Ptuj

Zusammenfassung

Das Gräberfeld im Bereich des Schülerheimes und seiner Umgebung in Rabelčja vas in Ptuj umfaßt 63 Gräber (Abb. 2). Ein Teil des Gräberfeldes war in einer großen Grabparzelle eingeschlossen, die durch eine Rundholzmauer begrenzt war. Neben der großen Grabparzelle befand sich an deren Nordseite noch eine kleinere Grabparzelle, die an der Westseite durch ein Steinplateau abgeschlossen war. Die übrigen Gräber waren um die beiden Grabparzellen ohne bestimmte Ordnung verteilt (Abb. 3). Außerhalb der ummauerten Grabparzellen befanden sich auch die Fundamente aus Flußrundholz und ein Grab mit einem Grabstein, ein mit Ziegelsteinen ummauertes Grab und ein Sarkophag.

Auf dem Gräberfeld wurden kontinuierlich vom 1. bis zum Beginn des 5. Jhs. Verstorbene bestattet. Beide Grabparzellen wurden wahrscheinlich im 2. Jh. errichtet, denn die darin befindlichen Gräber stammen aus dieser Zeit.

Die Skelettgräber waren in der großen und der kleinen Grabparzelle und um beide herum angeordnet. Darunter be-

finden sich 21 Gräber, die den Beigaben nach zeitlich in die spätromische Zeit gehören würden. Die Mehrzahl der spätromischen Gräber befand sich im nördlichen bzw. westlichen Teil des Gräberfeldes. In der kleineren Grabparzelle befanden sich nur das Grab 49, das ein darin befindliches Brandgrab (Abb. 4) beschädigte, und Grab 53 an der Ostseite dieser Grabparzelle. Das einzige spätromische Grab, Grab 14, an der Südseite der großen Grabparzelle beschädigte ein mit Tegula bedecktes Brandgrab.

Bei diesen Gräbern handelt es sich offensichtlich um eine größere Gruppe von Personen mit ähnlichen Grabbeigaben. Darin waren Zwiebelknopffibeln (Abb. 10) oder Gürtelschnallen (Abb. 13) zusammen mit Glasgefäßen sowie Bronze- (Abb. 12) und Knochenarmbändern (Abb. 14) zu finden, fast immer in Kombination mit Halsketten aus Glasperlen (Abb. 9) oder Glasgefäßen (Abb. 11). Diese Gräber befanden sich größtenteils außerhalb der ummauerten Grabparzellen, die darin liegenden Skelettgräber waren meist schon zuvor geplündert worden.

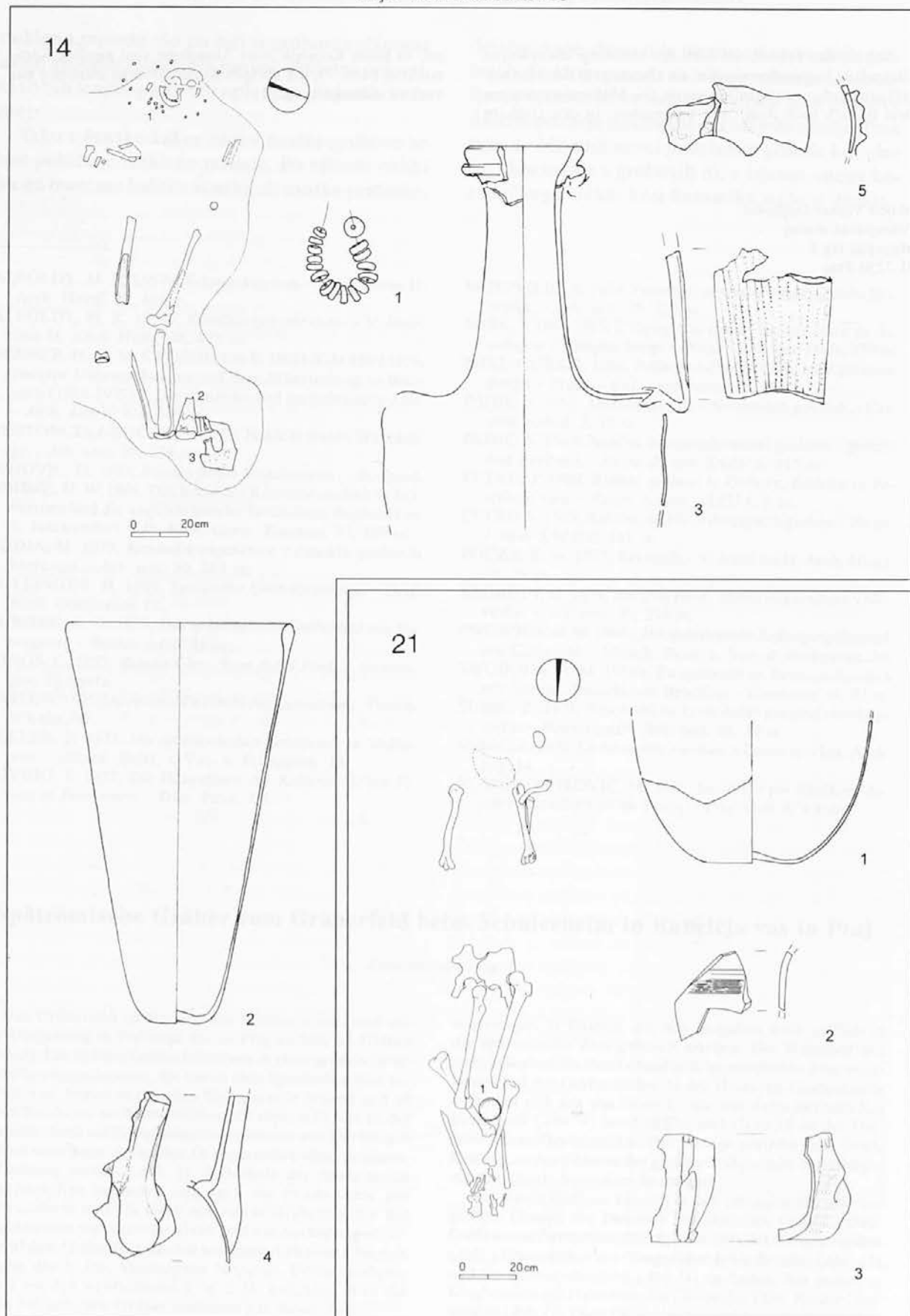
Sowohl den Frauen- als auch den Männergräbern waren Glasgefäße beigegeben worden, die allerdings in den Männergräbern häufiger anzutreffen waren. Die Münzen wurden nur dem Brauch nach dem Grab beigegeben. In den Gräbern

gab es keine Keramik, eine Ausnahme sind nur der Keramikkrug (Abb. 7), die übrigen Keramikstücke stammen nur aus der Aufschüttung.

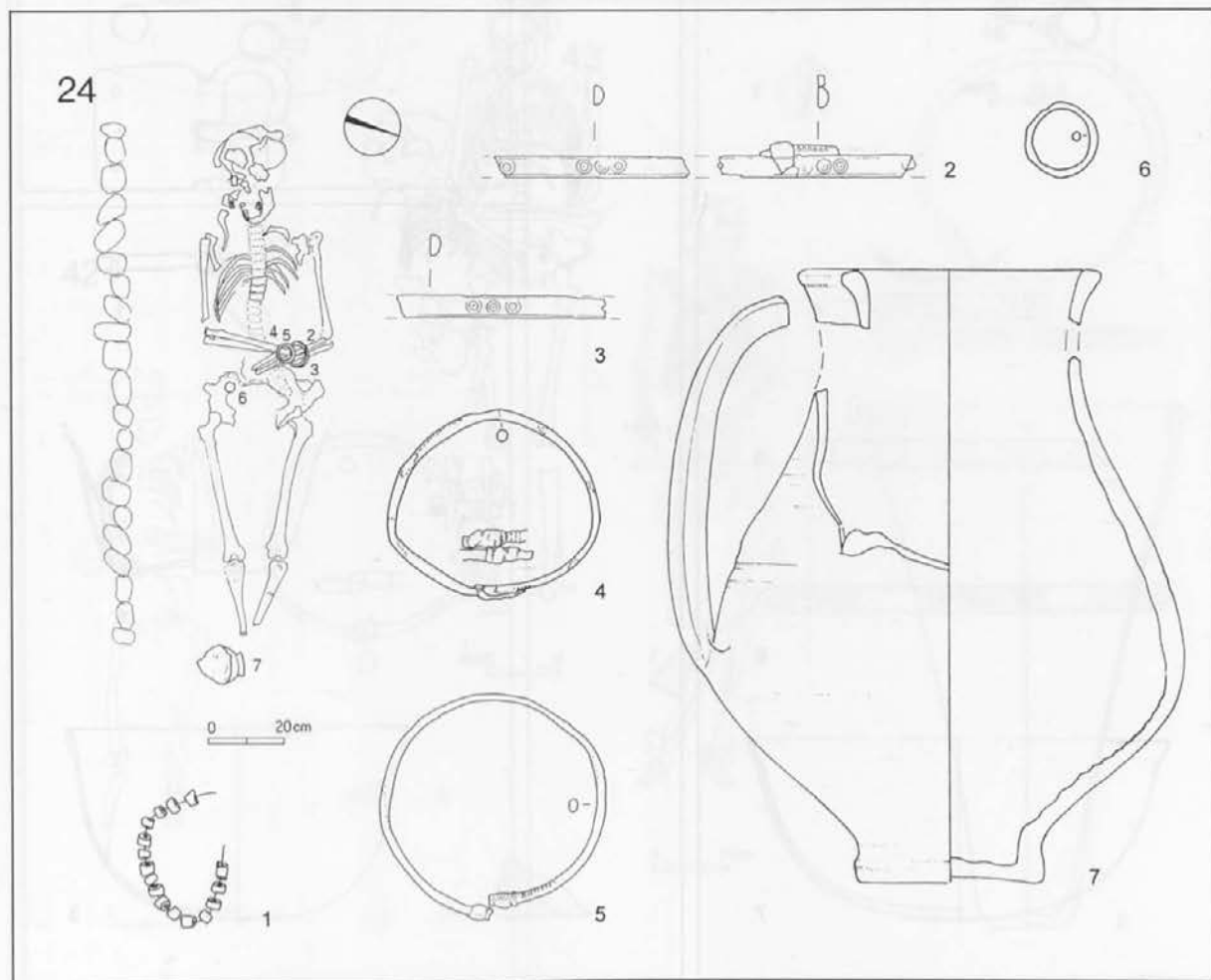
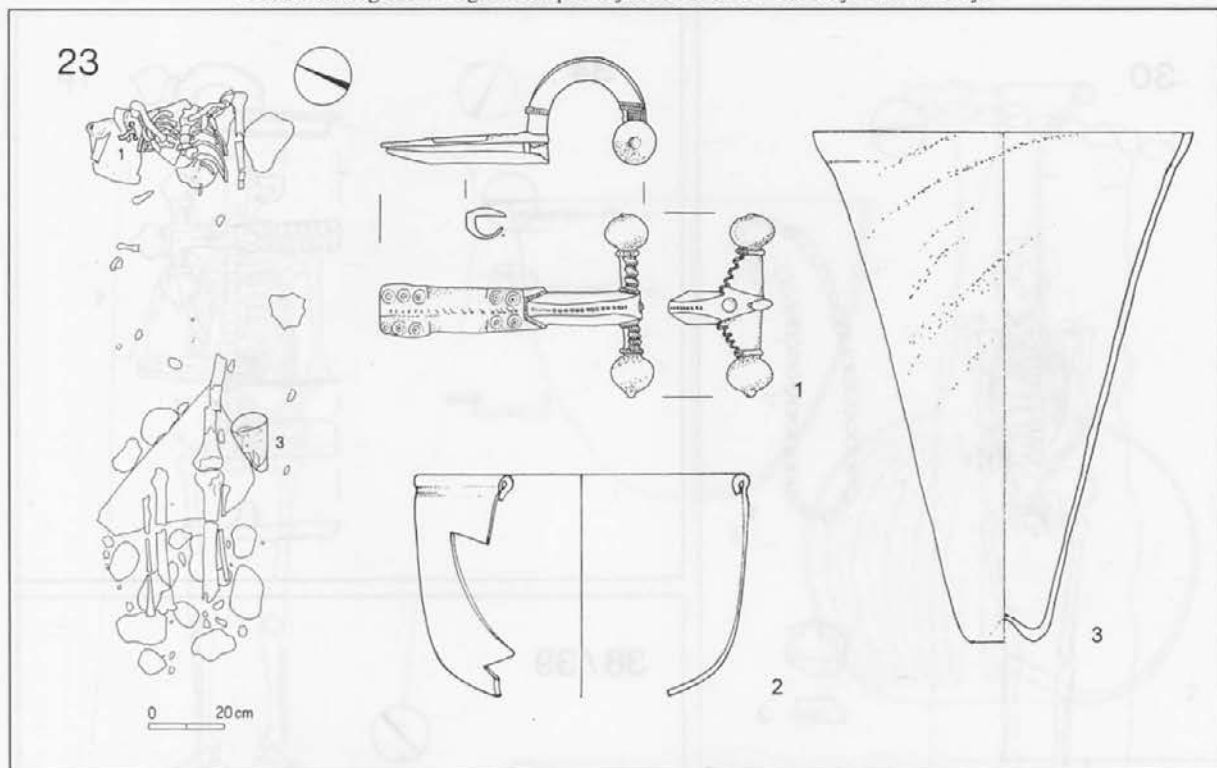
Mojca Vomer-Gojkovič
Pokrajinski muzej
Muzejski trg 1
SI-2250-Ptuj

24 - 25 - Rabelčja vas, grobovi pri Dijaškem domu, 1. grob (24) in 2. grob (25).
M. = 1:2. 27 - 28 - Rabelčja vas, grobovi pri Dijaškem domu, 3. grob (27) in 4. grob (28).
M. = 1:2. 29 - 30 - Rabelčja vas, grobovi pri Dijaškem domu, 5. grob (29) in 6. grob (30).
M. = 1:2.

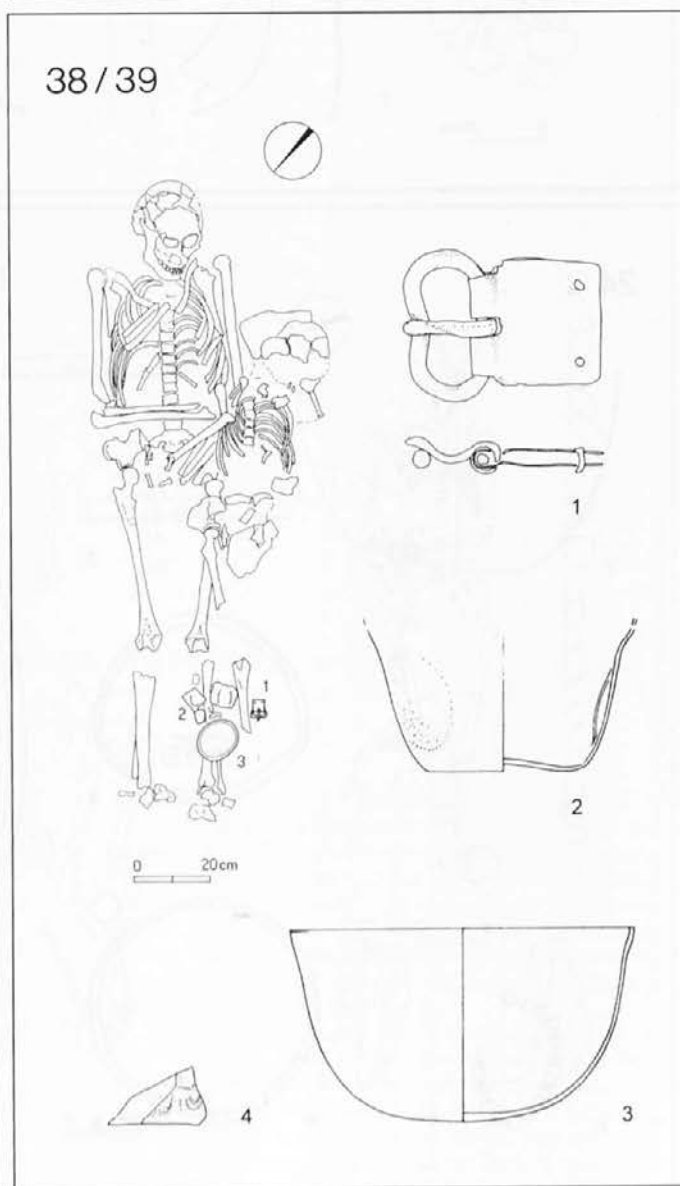
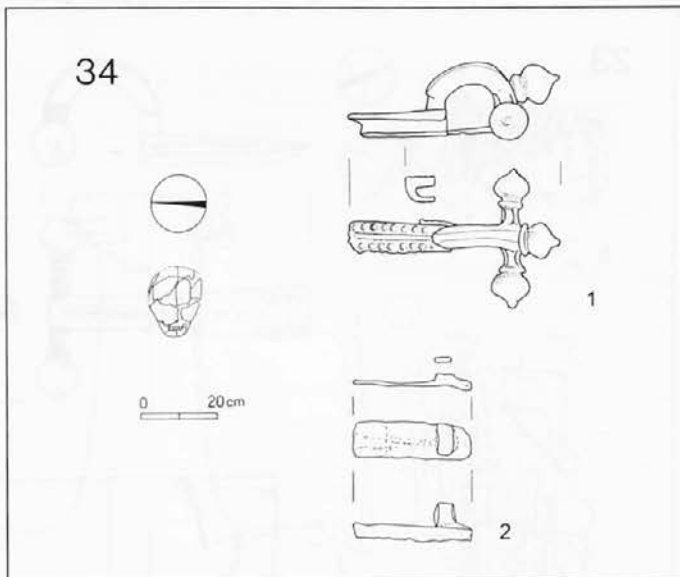
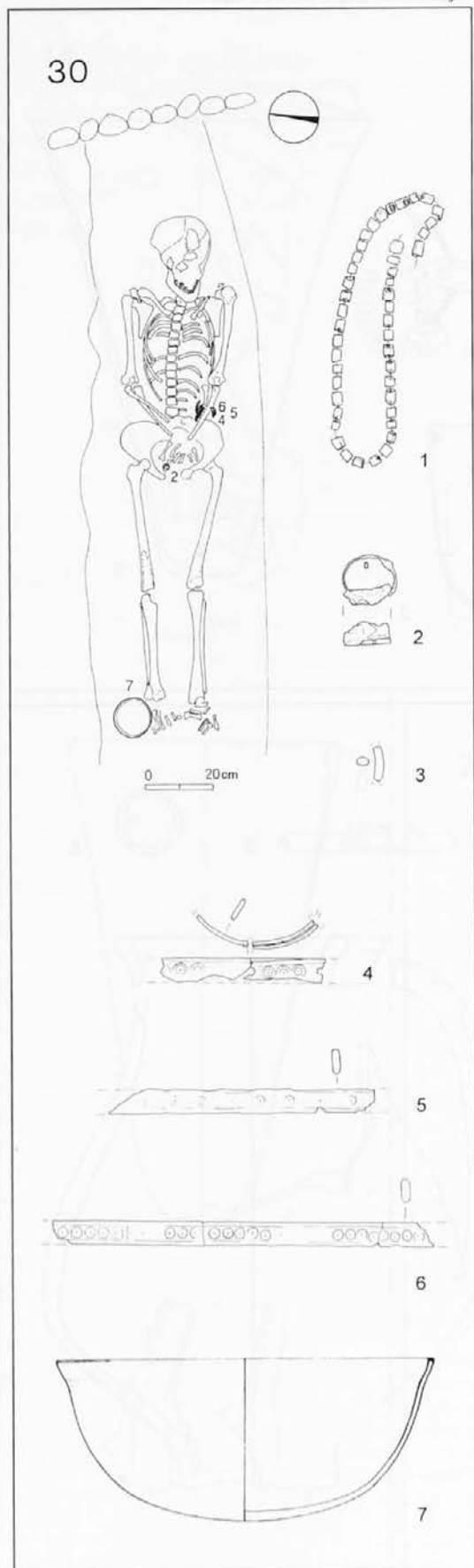

T. 1: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grob 14: 1 steklena masa, 2-5 steklo. Grob 21: 1-3 steklo. M. = 1:2.
 Taf. 1: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 14: 1 Glasmasse, 2-5 Glas. Grab 21: 1-3 Glas. M. = 1:2.

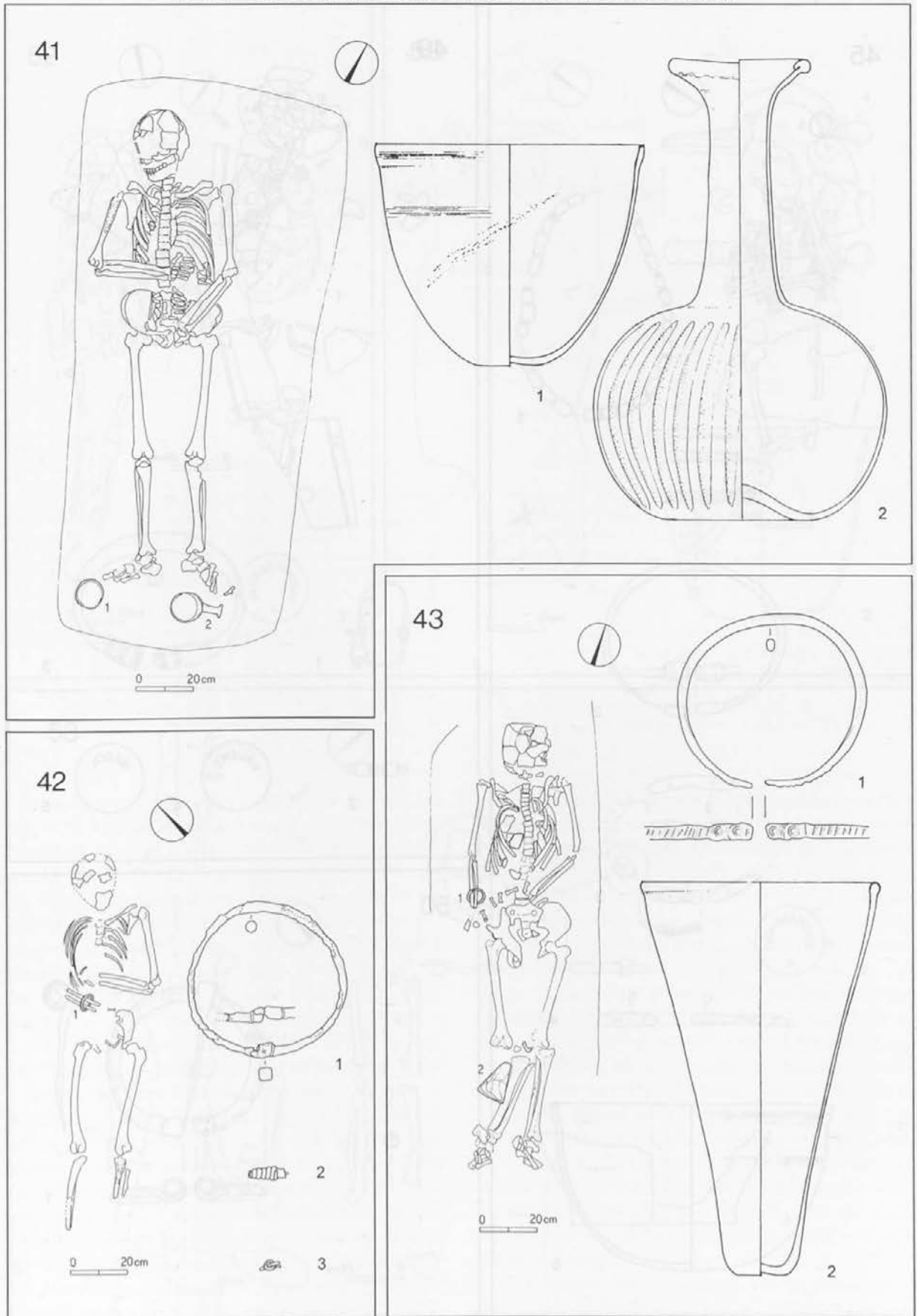
T. 2: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grob 23: 1 bron, 2,3 steklo. Grob 24: 1 steklena masa, 2,3 kost, 4-6 bron, 7 keramika. M. = 1:2.

Taf. 2: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 23: 1 Bronze, 2,3 Glas. Grab 24: 1 Glasmasse, 2,3 Knochen, 4-6 Bronze, 7 Keramik. M. = 1:2.

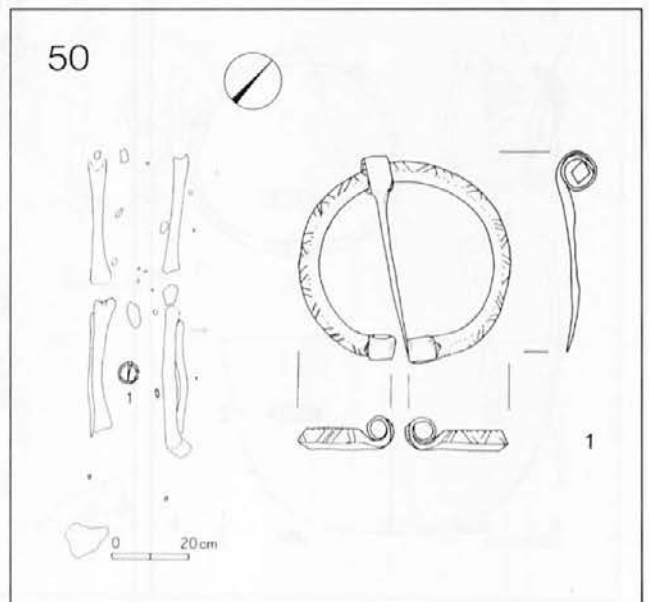
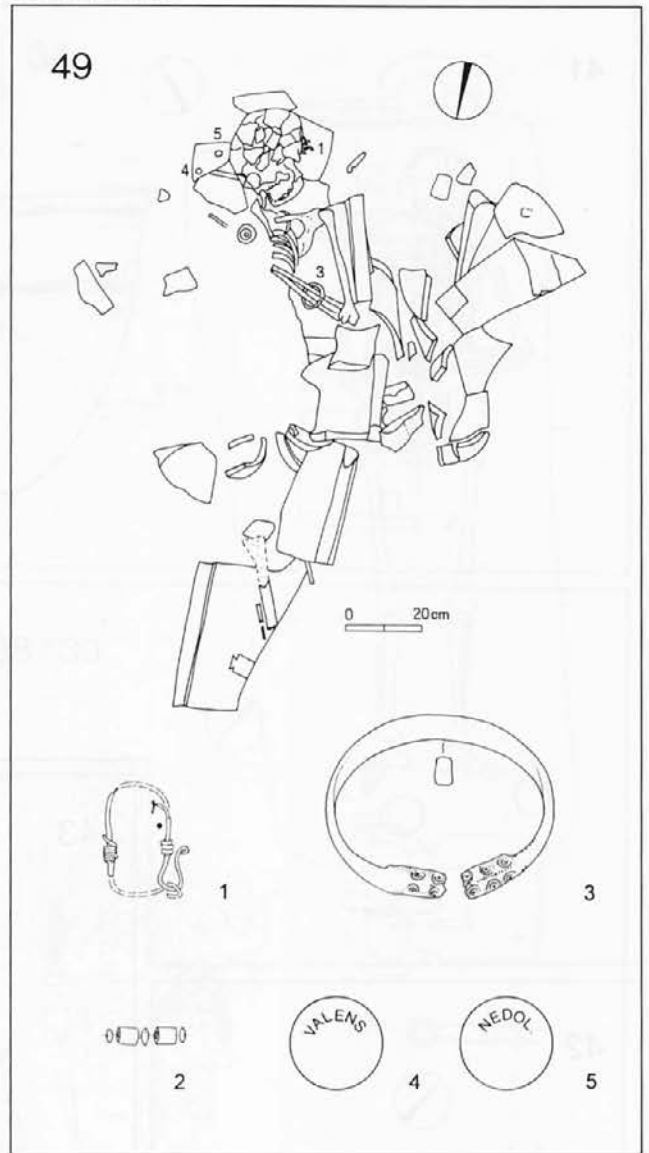
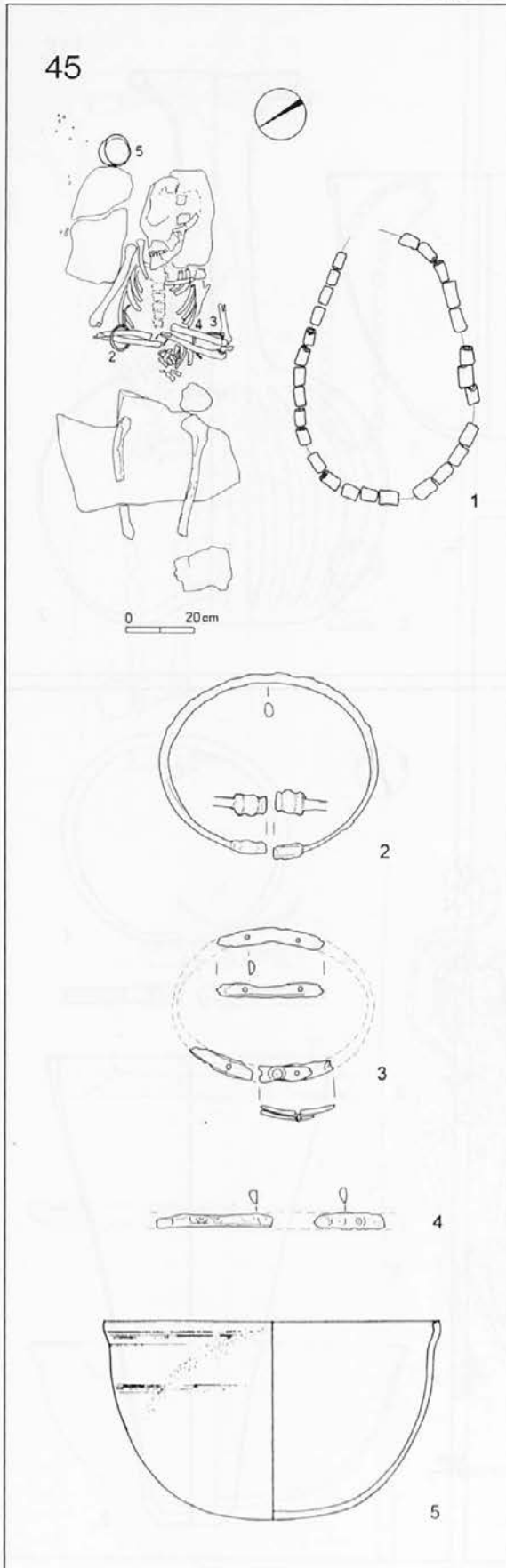
T. 3: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grob 30: 1 steklena masa, 2 bron in železo, 3 bron, 4-6 kost, 7 steklo. Grob 34: 1,2 bron. Grob 38/39: 1 bron, 2,3 steklo, 4 keramika. M. = 1:2.

Taf. 3: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 30: 1 Glasmasse, 2 Bronze und Eisen, 3 Bronze, 4-6 Knochen, 7 Glas. Grab 34: 1,2 Bronze. Grab 38/39: 1 Bronze, 2,3 Glas, 4 Keramik. M. = 1:2.

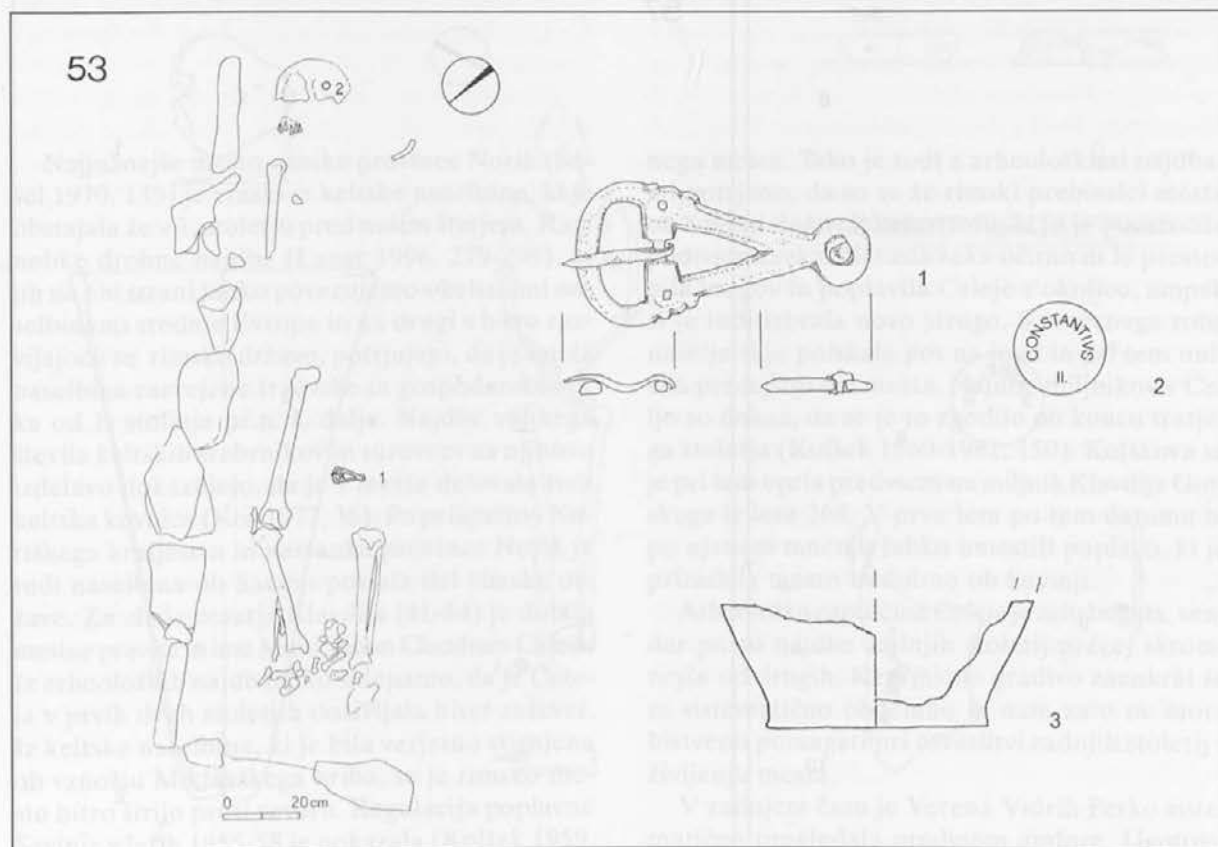
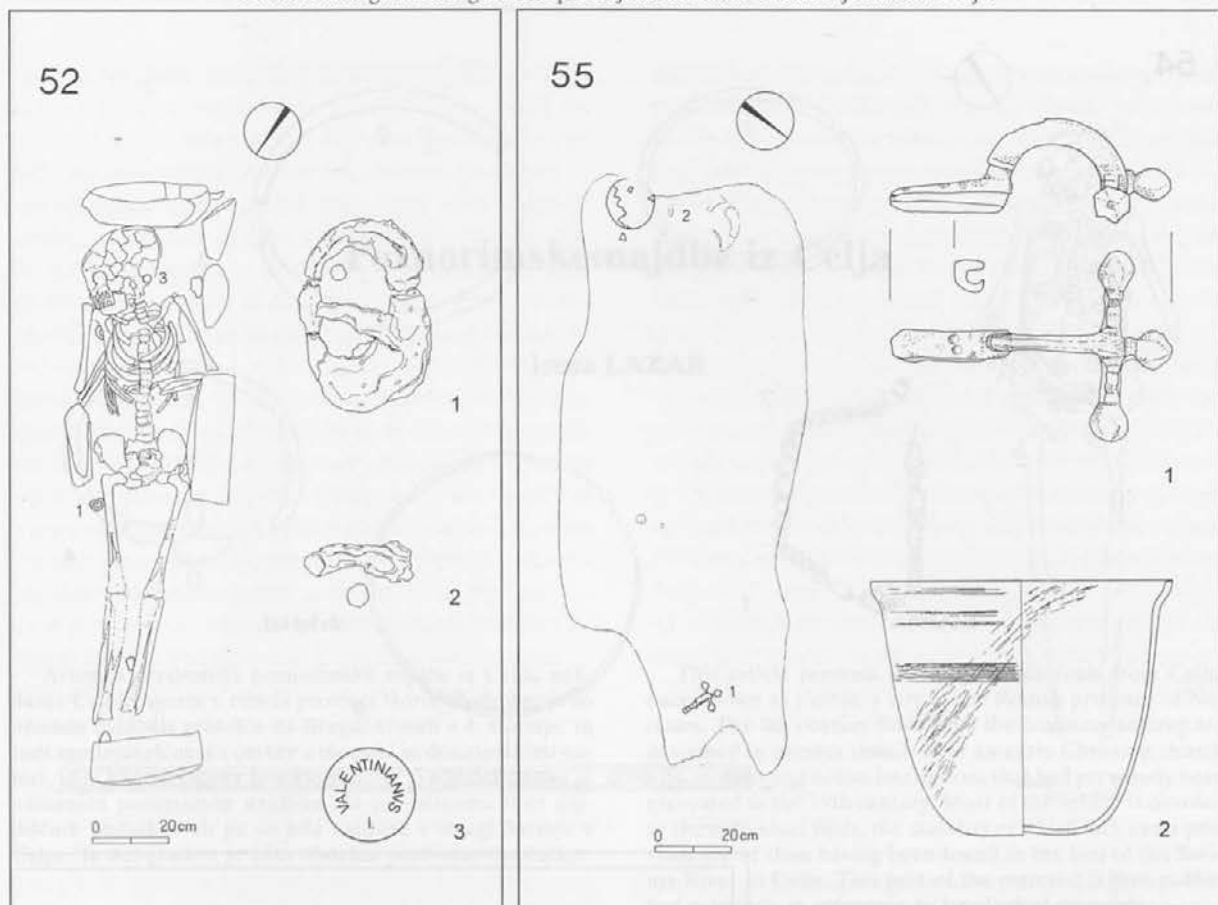
T. 4: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grob 41: 1,2 steklo. Grob 42: 1-3 bron. Grob 43: 1 bron, 2 steklo. M. = 1:2.

Taf. 4: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 41: 1,2 Glas. Grab 42: 1-3 Bronze. Grab 43: 1 Bronze, 2 Glas. M. = 1:2.

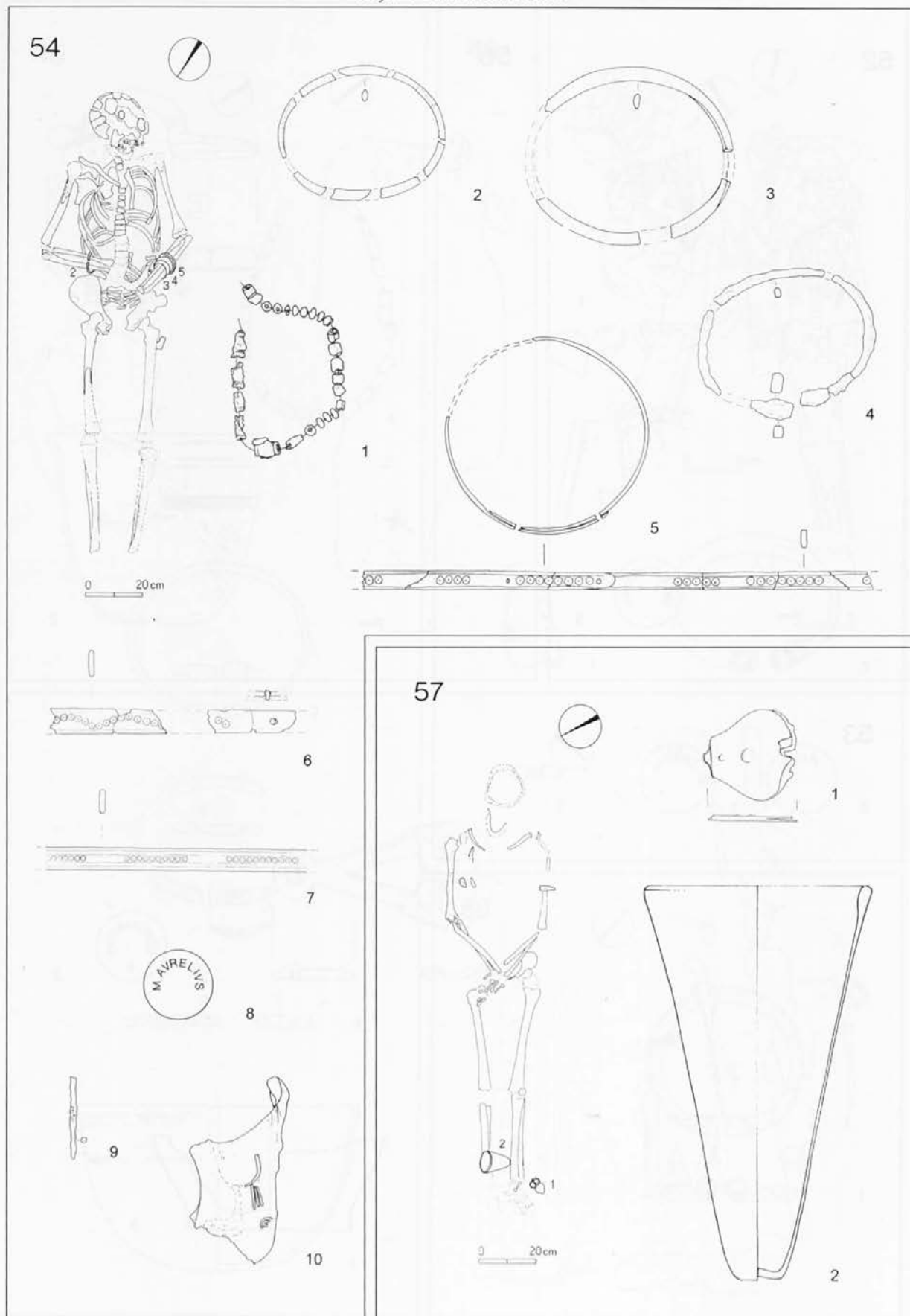
T. 5: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grab 45: 1 steklena masa, 2 bron, 3,4 kost, 5 steklo. Grab 49: 1,3-5 bron, 2 steklena masa. Grab 50: 1 bron. M. = 1:2.

Taf. 5: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 45: 1 Glasmasse, 2 Bronze, 3,4 Knochen, 5 Glas. Grab 49: 1,3-5 Bronze, 2 Glasmasse. Grab 50: 1 Bronze. M. = 1:2.

T. 6: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grob 52: 1,2 železo, 3 bron. Grob 53: 1,2 bron, 3 keramika. Grob 55: 1 bron, 2 steklo. M. = 1:2.

Taf. 6: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 52: 1,2 Eisen, 3 Bronze. Grab 53: 1,2 Bronze, 3 Keramik. Grab 55: 1 Bronze, 2 Glas. M. = 1:2.

T. 7: Ptuj - Rabelčja vas, Dijaški dom. Grab 54: 1 steklena masa, 2,8,10 bron, 3-7 kost, 9 železo. Grab 57: 1 bron, 2 steklo. M. = 1:2.

Taf. 7: Ptuj - Rabelčja vas, Schülerheim. Grab 54: 1 Glasmasse, 2,8,10 Bronze, 3-7 Knochen, 9 Eisen. Grab 57: 1 Bronze, 2 Glas. M. = 1:2.

Poznorimske najdbe iz Celja

Irena LAZAR

Izvleček

Avtorica predstavlja poznorimske najdbe iz Celja, nekdanje Celeje, mesta v rimski provinci Norik. Podrobneje so opisane najdbe z grobišča na Bregu, ki sodi v 4. stoletje, in tudi zgodnjekrščanska cerkev z mozaiki in donatorskimi napismi, ki je bila raziskana že v 19. stoletju. Večji del članka je namenjen posamičnim najdbam, ki so večinoma brez najdiščnih podatkov ali pa so bile najdene v strugi Savinje v Celju. Ta del gradiva je zato obdelan predvsem tipološko.

Najjužnejše mesto rimske province Norik (Šašel 1970, 139) je zraslo iz keltske naselbine, ki je obstajala že v 1. stoletju pred našim štetjem. Raznolike drobne najdbe (Lazar 1996, 279-296), ki jih na eni strani lahko povežemo s keltskimi naselbinami srednje Evrope in na drugi s hitro razvijajočo se rimsko državo, potrjujejo, da je imela naselbina razvejene trgovske in gospodarske stike od 1. stoletja pr.n. š. dalje. Najdbe velikega števila keltskih srebrnikov in surovcev za njihovo izdelavo dokazujejo, da je v mestu delovala tudi keltska kovnica (Kos 1977, 36). Po priključitvi Noriškega kraljestva in nastanku province Norik je tudi naselbina ob Savinji postala del rimske države. Za vlade cesarja Klavdija (41-54) je dobila mestne pravice in ime Municipium Claudium Celeia. Iz arheoloških najdb lahko sklepamo, da je Celeia v prvih dveh stoletjih doživljala hiter razcvet. Iz keltske naselbine, ki je bila verjetno stisnjena ob vznožju Miklavškega hriba, se je rimsko mesto hitro širilo proti severu. Regulacija poplavne Savinje v letih 1955-58 je pokazala (Kolšek 1959, 232), da je bilo področje njene sedanje struge v prvih stoletjih našega štetja del strnjeno pozida-

Abstract

This article presents the late Roman finds from Celje, once known as Celeia, a city of the Roman province of Noricum. The 4th century finds from the cemetery at Breg are described in greater detail, as is an early Christian church with mosaics and votive inscriptions that had previously been excavated in the 19th century. Most of the article is devoted to the individual finds, the majority of which lack exact provenience or than having been found in the bed of the Savinja River in Celje. This part of the material is thus published primarily in reference to typological elements.

nega mesta. Tako je tudi z arheološkimi najdbami potrjeno, da so se že rimski prebivalci mesta ob Savinji doživeli katastrofo, ki jo je povzročila podivjana reka. Narasla reka očitno ni le prestopila bregov in poplavlila Celeje z okolico, ampak si je tudi izbrala novo strugo. S severnega roba naselja si je poiskala pot na jugu in pri tem uničila precejšnji del mesta. Najdbe miljnikov v Celju so dokaz, da se je to zgodilo ob koncu tretjega stoletja (Kolšek 1960-1961, 150). Kolškova se je pri tem oprla predvsem na miljnik Klavdija Gotskega iz leta 268. V prva leta po tem datumu bi po njenem mnenju lahko umestili poplavo, ki je prizadela mesto in dolino ob Savinji.

Arheološka zapuščina Celeje je zelo bogata, vendar pa so najdbe zadnjih stoletij precej skromnejše od drugih. Keramično gradivo zaenkrat še ni sistematično obdelano in nam zato ne more bistveno pomagati pri osvetlitvi zadnjih stoletij v življenju mesta.

V zadnjem času je Verena Vidrih Perko sistematično pregledala predvsem amfore. Ugotovitve bo predstavila v doktorski disertaciji. Na kratko naj omenim le nekatere njene ugotovitve o najd-

bah iz poznorimskih plasti.¹ Med gradivom iz Gubčeve ulice in z najdišča Kreuh naj omenimo odlomke poznoantičnih amfor oblike LR 4. To so amfore vzhodnomediteranskega izvora, najverjetneje za vino. Spremno gradivo so krožniki in kuhinjsko posodje afriške proizvodnje. Perkova je določila krožnike oblike Hayes 50, var. 50 A, datirano v čas od 230 do 325, in oblike Hayes 60, datirane od 320 do 380 n. š. Za 5. in 6. stoletje med gradivom ni našla ničesar, kar bi pomagalo osvetliti razmere v mestu v tem času.

Tudi poznoantično grobišče na Bregu, ki se je razprostiralo ob cesti Celeja - Neviodonum, s skromnimi grobovi kaže predvsem na nazadovanje in padeč standarda, ki ga je zaznali v tem času po vsem imperiju. Grobišče je bilo odkrito leta 1955 (Bolta 1957, 317) ob regulaciji Savinje, ko so predstavljali cesto, ki pelje iz Celja proti Laškem. Izkopanih je bilo trinajst grobov. Kljub majhemu številu odkopanih grobov se pojavljajo na grobišču štiri načini pokopa. V navadi so bili pokop brez krste, pokop v leseni krsti ali opečnati skrinji in v sarkofagu, sestavljenem iz različnih plošč. Sarkofag, sestavljen iz šestih marmornih in peščenčevih plošč, je posebej zanimiv. Dve od marmornih plošč, ki so jih uporabili za sarkofag, sta bili nagrobnika (Berce 1956, 399). Eden je služil kot pokrov, na drugem pa so ležali skeleti treh pokojnikov. Prvi nagrobnik je bil v svoji prvotni vlogi postavljen Avreliju Gajanu, državljanu Sirije, in njegovemu vnuku Avreliju Maksimu. Po analizi reliefnih upodobitev in epigrafskih značilnosti je Kolškova datirala nagrobnik v začetek 3. stoletja (Berce 1956, 403). Drugi napis je pripadal družini Nundina Respekta. Na spodnjem delu nagrobnika je upodobljeno kotno merilo in grezilo, zgoraj pa nedokončana reliefa pokojnikov. Nagrobnik je bil izdelan v začetku 2. stoletja (Berce 1956, 405), ob koncu 3. stoletja mu je bil dodan še en napis. Morda sta nagrobnika v svoji prvotni vlogi stala prav na grobišču ob južni vpadnici v mesto, vsekakor pa na enem od celejanskih grobišč. Vodna ujma ju je verjetno podrla ob povodnji, kot odličen gradbeni material pa sta dobila novo vlogo kot dela sarkofaga na poznoantičnem grobišču.

Pridatki v grobovih so bili zelo skromni. V sarkofagu so bili najdeni trije skeleti. Med pridatki so bili glinen lonček, ogrlica iz raznobarnih steklenih biserov (zdaj izgubljena) in majhen uhan

iz zlate žice. Lonček je izdelan iz slabo prečiščene glin, visok 9,7 cm, spodnji del je zožen v nogo, na ostenju so pasovi valovnic.

Podoben lonček je znan iz Dobrteše vasi pri Celju (Bolta 1957, 319, sl. 4), fragmente sorodnih posod pa predstavlja tudi Strmčnikova (1992, 230, t. 1: 1,3) med gradivom z Ančnikovega gradišča. Najdbe uvršča v 4. in 5. stoletje na podlagi keramičnega in tudi numizmatičnega gradiva (Strmčnik 1992, 226).

Grob 2 je bil sestavljen iz tegul in samo delno ohranjen, pridakov ni bilo. V grobu 3 je bil najden ženski skelet. Na roki je bil bronast prstan, preprost obroček polkrožnega preseka, in fragment keramike. Tudi v grobu 4 je bil ohranjen skelet ženske. V roki je imela nečitljiv bronast novc, ob nogi pa je bil najden novc Konstancija Gala (351-354) in fragment keramike.

V grobu 8 je bil najden siv glinen lonček z odlomljenim ročajem. Podoben lonček je poznan iz groba 5 na Ptujju pri cerkvi sv. Jurija (Jevremov 1990, t.1: 5), ki je glede na značilne prdatke datiran v drugo polovico 4. stoletja. Tudi v poznorimskih grobovih na Madžarskem poznamo primerjave za lonček iz groba 8, npr. Intercissa (Vágó, Bóna 1976, t. 7: 5), Pécs (Fülepp 1977, t. 43: 4). Grob 10 je pripadal otroku, pri nogah je ležala fragmentirana sulica, pri glavi pa dva žeblija in fragment bronca.²

Grob 13 je vseboval dve stekleni posodi. Obe sta kroglaste oblike z dolgim vratom, ki se tik nad obodom nekoliko zoži in nato razširi v daljši vrat.³ Po Isingsovi pripadeta obliki 103 (Isings 1957, 122). V Sloveniji so znane te vrste stekleničk na Ptujju (Curk 1976, t.1: 12,15). Najzgodnejši primerki so znani iz Kölna iz 3. stoletja, najbolj razširjena pa je oblika v 4. stoletju, kar potrjujejo tudi najdbe z grobišč v Kölnu in Carnuntu (Isings 1957, 122).

Grobovi 5,6,7,9,11 in 12 so bili brez pridakov, tudi skeleti so bili dokaj slabo ohranjeni.

Kot posamična najdba je bila med izkopavanji na Bregu najdena tudi steklenička iz prozornega stekla s kratkim kroglastim trupom z vboklim dnom in močno navzven izvihanim vratom. Po Isingsovi pripada obliki 104 b (Isings 1957, 124), ki je značilna za konec 3. in 4. stoletje. Sorodne stekleničke so znane med drugim s Ptujja (Jevremov 1990, t.3), Osijeka (Bulat 1976, t.1: 1), Pécsi (Fülepp, 1977, t. 41: 2) in Akvileje (Calvi 1969, t. 23).

¹ Mag. Vereni Perko se zahvaljujem, ker mi je dovolila uporabiti podatke iz svoje še neobjavljene disertacije

² Predmeti po izkopavanjih niso bili konservirani in so razpadli. Rekonstrukcija ni mogoča.

³ Ohranjena je samo ena od obeh stekleničk, druga je pogrešana po poplavi 1990.

BAZILIKA IN NJENE NAJDBE

O krščanski Celeji v 4. in 5. stoletju ni literarnih virov, zato so arheološki ostanki toliko pomembnejši. Konec 19. stoletja so ob gradnji poštnega poslopja naleteli na ostanke starokrščanske cerkve. E. Riedl, ki je izkopavanja vodil, v svojem poročilu piše o ostankih dveh cerkva (1898, 220), vendar kasnejše ugotovitve kažejo, da so ostanki na jugu del kopališkega kompleksa iz 2. in 3. stoletja (Kolšek 1984, 342). Cerkev je stala na vzhodnem robu mesta, njene približno ugotovljene mere so 13 m v širino in okrog 29 m v dolžino. Tla so bila bogato okrašena z mozaiki, ki med drugim omenjajo donatorje ob gradnji bazilike. Med njimi so diakon Justinijan, sholasticus (advokat) Leon, orientalec Abraham. Glede na ornamentalne motive mozaikov v glavni ladji B. Djurić domneva, da so bili mozaiki položeni že v začetku 5. stoletja (Djurić 1977, 552). Odkritja v letih 1989 in 1990 bo predstavila kolegica Alenka Vogrin.

Pri izkopavanjih v Gosposki (prej Zidanškovi) ulici leta 1968 so v zasipu bombnega kraterja odkrili fragment napisa s krščansko simboliko. Na napisu je upodoben kristogram z alfo in omego, na levi je golob v letu. Napis je fragmentaren, zato ga ni mogoče rekonstruirati. Paralele je Kolškova našla v Italiji, v Ogleju, in na podlagi tega datira napis v začetek 6. stoletja (1984, 344).

Drugo gradivo lahko predstavimo le po tipoloških značilnostih, saj gre v glavnem za najdbe iz Savinje in za posamične najdbe iz Celja, ki so brez natančnih najdiščnih podatkov. Navadno je v opombi pripisano le "iz starega muzeja" kar pomeni, da so najdbe prišle v muzej verjetno konec prejšnjega ali v začetku tega stoletja.

KOLENČASTE FIBULE S PERESOVINO V LUPINI

Zaenkrat je znana iz Celja le ena v celoti ohranjena fibula tega tipa. V Jobstovi razdelitvi kolencastih fibul so te fibule opredeljene kot tip 12, s podvariantami A-G (Jobst 1975, 59). Lok ima presek D, noga je zaključena z gumbom. V Sloveniji so bile te vrste fibul najdene npr. v Drnovem (Petru S., Petru P. 1978, t. 10: 35,36) in na Ptujju (Curk 1976, t. 24: 6,7). Po Jobstovi razdelitvi bi jo lahko pripisali varianti 12 A (Jobst 1975, 60, t. 15). Poleg fibul iz Lavriaka najdemo sorod-

ne oblike tudi v Saalburgu in Zugmantlu (Böhme 1972, t. 8: 438-441; 9: 446-451). Fibule iz Lavriaka, ki so bile najdene v datiranih slojih civilne naselbine, omogočajo datiranje na konec drugega in prvo polovico 3. stoletja, primerek fibule, najden v kopališkem predelu Viruna, pa kaže na uporabo variant A in B do sredine 3. stoletja (Jobst 1975, 60).

KOLENČASTE FIBULE S PLOŠČICO NAD PERESOVINO

Pri teh fibulah peresovina ni skrita, ampak samo pokrita s kvadratno ali polkrožno ploščico. Ploščica služi kot okrasni element, saj je pogosto tudi okrašena.

Vrsta 13, ki po Jobstovi (1975, 63) delitvi zajema to vrsto fibul, se na podlagi oblike ploščice in okrasa na njej deli v variante A-F. Vse fibule iz Celja imajo polkrožno oblikovano ploščico, ki je pri nekaterih fibulah še nekoliko manjša, da je spodaj videti peresovino, pri drugih pa jo ploščica povsem pokriva in včasih tudi presega. Ta vrsta fibul sodi med najpogostejše tipe fibul s ploščico nad peresovino, saj so bile najdene na britanskem polotoku, v zahodnih provincah in na alpskem območju (Jobst 1975, 64). Del fibul lahko uvrstimo v varianto C, kamor sodijo fibule s polkrožno ploščico brez okrasa. Enake fibule so znane tudi z Drnovega (Petru S., Petru P. 1978, t. 10: 27,29) in Ptujja (Curk 1976, t. 24: 1,2,4,5).

Pod varianto D so zbrane fibule, ki imajo na ploščici okras t. i. volčjega zoba, s primerjavami ponovno na Drnovem (Petru S., Petru P. 1978, t. 10: 26,28,34). Stratigrafija v Lavriaku je Jobstu omogočila opredelitev fibul v časovno obdobje od konca drugega stoletja do prehoda iz 3. v 4. stoletje (1975, 66). Velika večina oblik pa se najpogosteje pojavlja v prvi polovici 3. stoletja.

Posebej velja omeniti zelo dobro ohranjeno srebrno fibulo, najdeno v Levstikovi ulici ob severnem obzidju.⁴ Lok je dvojen, predrt, nad dvojno samostrelno peresovino je majhna trikotna ploščica. Med objavljenim gradivom s slovenskih najdišč nisem zasledila fibule, ki bi popolnoma ustrezala fibuli iz Celja. Nekaj delno ohranjenih fibul z enako oblikovanim lokom pa je med gradivom s Ptujja (Curk 1976, t. 25: 38) in Drnovega (Petru S., Petru P. 1978, t. 10: 40,43). Zunaj Slovenije se najdejo podobne fibule v Lavriaku (Jobst 1975, t.

⁴ Zaščitna arheološka izkopavanja v Levstikovi ulici v Celju so potekala v letih 1991-92 pod vodstvom Darje Pirkmajer. Gradivo še ni objavljeno.

25: 188), Saalburgu in Zugmantlu (Böhme 1972, t. 15: 655,656,662,667). Po Jobstu gre za obliko 16, varianto A, časovno pa sodijo v tretjo tretjino 2. in na začetek 3. stoletja (Jobst 1975, 73).

ČEBULASTE FIBULE

Zadnja skupina fibul so križne oziroma čebulaste fibule, ki sodijo med najpogostejše tipe poznorimskega obdobja in jih časovno uvrščajo v obdobje od 290 do leta 400. Z njihovo tipologijo se je ukvarjalo več avtorjev. Keller (1971, 31) jih deli v 6 tipov, pri Jobstu so (1975, 91) opredeljene kot tip 26 z več variantami, Rihova pa jih je uvrstila v skupini 6.4 in 6.5 s podvariantami (1979, 171). V zadnjem času je podrobneje razčlenil tipologijo in časovno opredelitev teh fibul tudi Pröttel (1988). Tri fibule iz Celja (A 135, 156, 157) lahko pripišemo tipu 2, varianti B po Pröttlu (1988, 353, Abb. 2: 3,4). Fibuli A 135 in A 157 imata facetirane gumbe, fibula A 156 pa ima gladke gumbe, ki se zaključujejo z malimi čepki. Noga je skoraj enako dolga kot lok. Fibula A 156 ima na loku in nogi okras kratkih prečnih zarez ter okras štirih očesc na koncu noge in na prehodu noge v lok. Podoben okras na nogi ima tudi fibula A 157, le da ima ta ob prehodu noge v lok le dve vdolbini oziroma očesci.

To vrsto fibul umešča Pröttel v čas od 300 do 340 (1988, 357). Fibula 139 ima nogo daljšo od loka in na koncu rahlo razširjeno, po vsej dolžini je okrašena z očesci. Po sredini loka poteka plitva kanelura, gumbi so čebulasto oblikovani in se zaključujejo s čepki. Po Pröttlovi delitvi bi jo lahko pripisali vrsti 3/4 B (Pröttel 1988, 359, Abb. 4a: 6).

Sorodna fibula iz Lavriaka (Jobst 1975, 101) je bila najdena v grobni celoti, datirani v čas Valentinijana I (364-375). Ker so te fibule, kot sem omenila na začetku, brez najdiščnih podatkov, ne morejo služiti kot opora pri različnih časovnih opredelitvah.

Med poznorimske najdbe sodi tudi lepo ohranjena oljenka z upodobitvijo sedemkrakega svečnika. Tudi ta najdba iz Celja je brez točnih najdiščnih podatkov. Oljenko s podobnim motivom poznamo v Sloveniji tudi iz Tominčeve jame pri Škocjanu (Degrassi 1962, 733). Časovno opredeljujejo te vrste oljenk v čas od konca 4. do 6. stoletja. Oljenka iz Bakra, ki jo hrani zagrebški Arheološki muzej, s sorodnim okrasom ob robu, pa je datirana v 4. stoletje (Vikić-Belančič 1971, 159).

Na koncu naj omenim bogate najdbe z bližnje Vipote, ki jih poznamo po objavi Ciglenceškega

(1993, 213). Morda bodo nove raziskave na bližnjih poznoantičnih naselbinah pripomogle tudi k razjasnitvi slike o zadnjih desetletjih življenja v Celeji.

OPIS PREDMETOV

Vsi spodaj opisani predmeti so shranjeni v Pokrajinskem muzeju Celje.

1. Lonček iz grobe sivorjave gline z okrasom valovnic na ostenju, v. 9,7 cm. Celje, Breg, grob 1, inv.št. A 184.
2. Uhan z zanko, zlato, pr. 1,8 cm. Celje, Breg, grob 1, inv. št. A 780.
3. Ovratnica iz raznobarnih steklenih biserov. Celje, Breg, grob 1, izgubljena.
4. Prstan, bron, pr. 2,1 cm. Celje, Breg, grob 3, inv. št. A 606.
5. Lonček iz sive gline z odlomljenim ročajem, v. 14,5 cm. Celje, Breg, grob 8, inv. št. A 183.
6. Steklenička iz brezbarvnega stekla, v. 13 cm. Celje, Breg, grob 13, inv. št. A 342.
7. Steklenička iz brezbarvnega stekla, ohr. v. cca 11 cm. Celje, Breg, posamična najdba, inv. št. A 404.
8. Fibula z dvojno samostrelno peresovino, srebro, dl. 6 cm. Celje, Levstikova ulica 1991, za št. 1248.
9. Kolenčasta fibula, bron, dl. 4,7 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 2300.
10. Del loka in peresovine fibule, bron, vel. 2,8 x 2,5 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 179.
11. Fibula z majhno polkrožno ploščico nad peresovino, bron, dl. 3,5 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 3794.
12. Fibula s polkrožno ploščico nad peresovino, bron, polizdelek ?, dl. 3,6 cm. Celje, inv. št. A 132.
13. Del kolenčaste fibule s polkrožno ploščico nad peresovino, bron, vel. 3,3 x 3,5 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 19459.
14. Kolenčasta fibula s polkrožno ploščico nad peresovino, noga okrašena s cik-cakom, bron, dl. 5,4 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 2167.
15. Kolenčasta fibula s polkrožno ploščico nad peresovino, ploščica okrašena z vrezi na robu, bron, dl. 3 cm. Celje, Stanetova-Levstikova 1986, inv. št. A 20370.
16. Kolenčasta fibula s polkrožno ploščico nad peresovino, na ploščici okras volčjega zoba, bron, dl. 4,5 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 137.
17. Križna fibula, bron, dl. 6 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 140.
18. Križna fibula, bron, dl. 6,8 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 157.
19. Križna fibula, bron, dl. 6,2 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 139.
20. Križna fibula, bron, dl. 6,7 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 158.
21. Križna fibula, bron, dl. 6,7 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 156.
22. Del loka in peresovine križne fibule, bron, vel. 4,7 x 4,9 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 135.
23. Del loka in noge križne fibule, bron, dl. 6,2 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 150.
24. Del križne fibule, bron, vel. 5,3 x 2,1 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 19530.
25. Del križne fibule, bron, vel. 3,7 x 2,3 cm. Celje, struga Savinje, inv. št. A 2356.
26. Del križne fibule, bron, vel. 3 x 2,8 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 179.

27. Oljenka z upodobitvijo svečnika na gornji strani, glina, dl. 11,6 cm. Brez najdiščnih podatkov, inv. št. A 3737.

- BERCE, V. 1956, Dva nagrobnika iz Brega v Celju. - *Arh. vest.* 7, 399-407.
- BIERBRAUER, V. 1987, *Inviolino - Ibligo in Friaul*. I. - Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 33.
- BOLTA, L. 1957, Rimsko grobišče na Bregu v Celju. - *Arh. vest.* 8, 317-327.
- BÖHME, A. 1972, Die Fibeln der Kastelle Saalburg und Zugmantel. - *Saalb. Jb.* 5.
- BULAT, M. 1976, Antičko staklo u Muzeju Slavonije. - *Arh. vest.* 25, 88-101.
- CALVI, M. C. 1969, *I Vetri romani del Museo di Aquileia*. - Aquileia.
- CIGLENEČKI, S. 1993, Zgodnjekršćanske najdbe z Vipote nad Pečovnikom. - *Arh. vest.* 44, 213-220.
- DEGRASSI, A. 1962, Le grotte carsiche nell'età romana. - *Scritti vari di antichità* 2, 723-748.
- FÜLEP, F. 1977, *Roman cemeteries on the territory of Pécs (Sopianae)*. - *Fontes. Arch. Hung.*
- ISINGS, C. 1957, *Roman Glass from Dated Finds*. - Arch. Traiectina 2.
- JEVREMOV, B. 1990, Pozlačeni čebulasti fibuli iz Poetovine. - *Arh. vest.* 41, 389-402.
- JOBST, W. 1975, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*. - Forsch. in Laur. 10.
- KOLŠEK, V. 1959, Nekaj prispevkov k topografiji rimske Celeje. - *Celj. zbor.* 1959, 230-257.
- KOLŠEK, V. 1960-1961, Dva miljnika iz Celja. - *Arh. vest.* 11-12, 147-151.

28. Pokrov malega sarkofaga, marmor, vel. 16,5 x 10,3 cm. Celje, poslopje pošte, inv. št. L 161.

- KOLŠEK, V. 1984, Nekaj podatkov o zgodnjem krščanstvu v Celeji. - *Arh. vest.* 35, 342-345.
- KOROŠEC, P. 1974, Arheološke raziskave na Svetih gorah nad Sotlo. - *Arh. vest.* 25, 483-517.
- KOS, P. 1977, *Keltski novci Slovenije*. - Situla 18.
- LAZAR, I. 1996, Latenske in zgodnjekršćanske najdbe iz Celja. - *Arh. vest.* 47, 279-296.
- PETRU, S. in P. PETRU 1978, Neviudunum. - Kat. in monogr. 15.
- PLEŠNIČAR-GEC, L. 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- PRÖTTEL, P. M. 1988, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln. - *Jb. Röm. Germ. Zentmus.* 35,1, 347.
- RIEDL, E. 1898, Reste einer alt-christlichen Basilica im Boden Celeja's. - *Mitt. Zent. Komm.* 1898, 219-225.
- RIHA, E. 1979, *Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiser-augst*. - Forschungen in Augst 3.
- STRMČNIK, M. 1992, Ančnikovo gradišče. - *Var. spom.* 34, 226.
- ŠAŠEL, J. 1970, Celeia. - V: *RE Suppl.* 12, 139.
- VÁGÓ, E. B. in I. BÓNA 1976, *Der spätrömische Südostfriedhof*. - Die Gräberfelder von Intercisa 1.
- VIKIĆ-BELANČIĆ, B. 1971, Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu. - *Vjes. Arh. muz. Zag.* 5, 97-182.
- VOGRIN, A. 1991, Arheološko najdišče Kreuh. - V: *Celeia antiqua*, 15-20, Celje.

Spätrömische Funde aus Celje

Zusammenfassung

Celeia, die südlichst gelegene Stadt der römischen Provinz Noricum (Šašel 1970, 139), entstand aus einer starken keltischen Siedlung (Lazar 1996, 279-296). Die Stadtrechte erhielt es zur Zeit des Kaisers Claudius und erlebte in den ersten Jahrhunderten einen schnellen Aufschwung und seine Blüte. Im Unterschied zu den reichen Funden aus den ersten Jahrhunderten (Kolšek 1959, 232; Kolšek 1961, 150) sind die Funde aus der spätrömischen Zeit erheblich bescheidener.

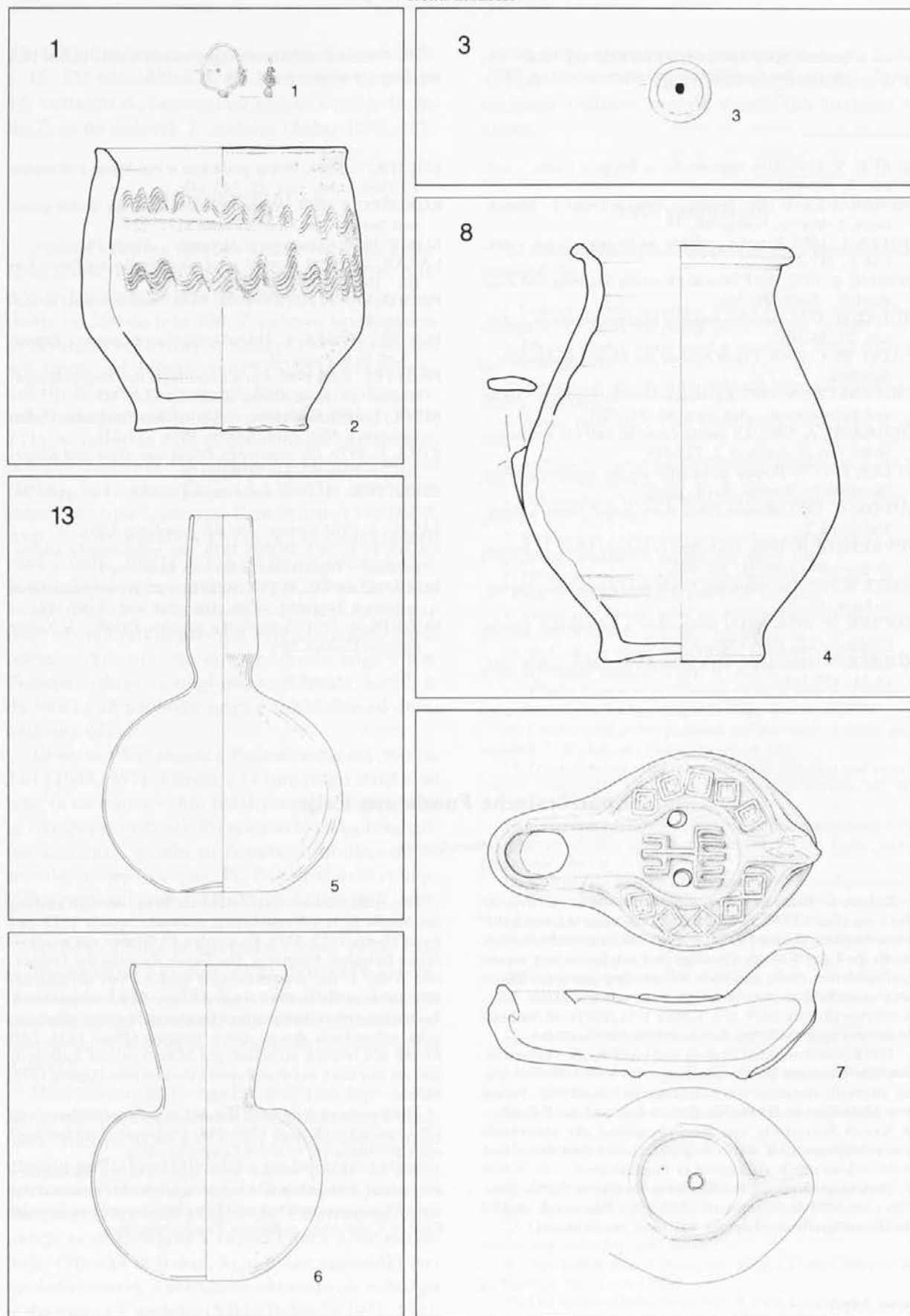
Das Keramikmaterial ist noch nicht systematisch erforscht. Erwähnt seien nur die Feststellungen V. Vidrih-Perkos, die vor allem die Amphoren systematisch untersucht hat. Unter dem Material aus der Gubčeva ulica und von der Fundstätte Kreuh bestimmte sie die Fragmente der spätrömischen Amphoren LR 4. Ihr Begleitmaterial sind Teller und Gebrauchskeramik afrikanischer Produktion.

Perk klassifizierte die Tellerform als Hayes 50, Variante 50A (290-325) und Hayes 60 (320-380). Für das 5. und 6. Jh. charakteristische Formen hat sie nicht entdeckt.

Das spätrömische Gräberfeld am Breg, das sich entlang der Straße Celeia-Neviudunum erstreckt, wurde 1955 entdeckt (Bolta 1957, 317). Es wurden 13 Gräber mit bescheidenen Beigaben freigelegt. Die Funde datieren das Gräberfeld in das 4. Jh.; erwähnenswert sind die vier verschiedenen, auf dem Gräberfeld festgestellten Bestattungsweisen. Zu den besonders interessanten Funden gehört die frühchristliche, schon Ende des 19. Jhs. erforschte (Riedl 1898, 220) Kirche mit reichen mehrfarbigen Mosaiken und Aufschriften, die nur noch auf dem Papier erhalten sind (Džurić 1977, 552).

Erwähnenswert ist auch das bei den Ausgrabungen von 1968 entdeckte (Kolšek 1984, 344) Fragment einer Inschrift mit Christogramm von der Gosposka ulica.

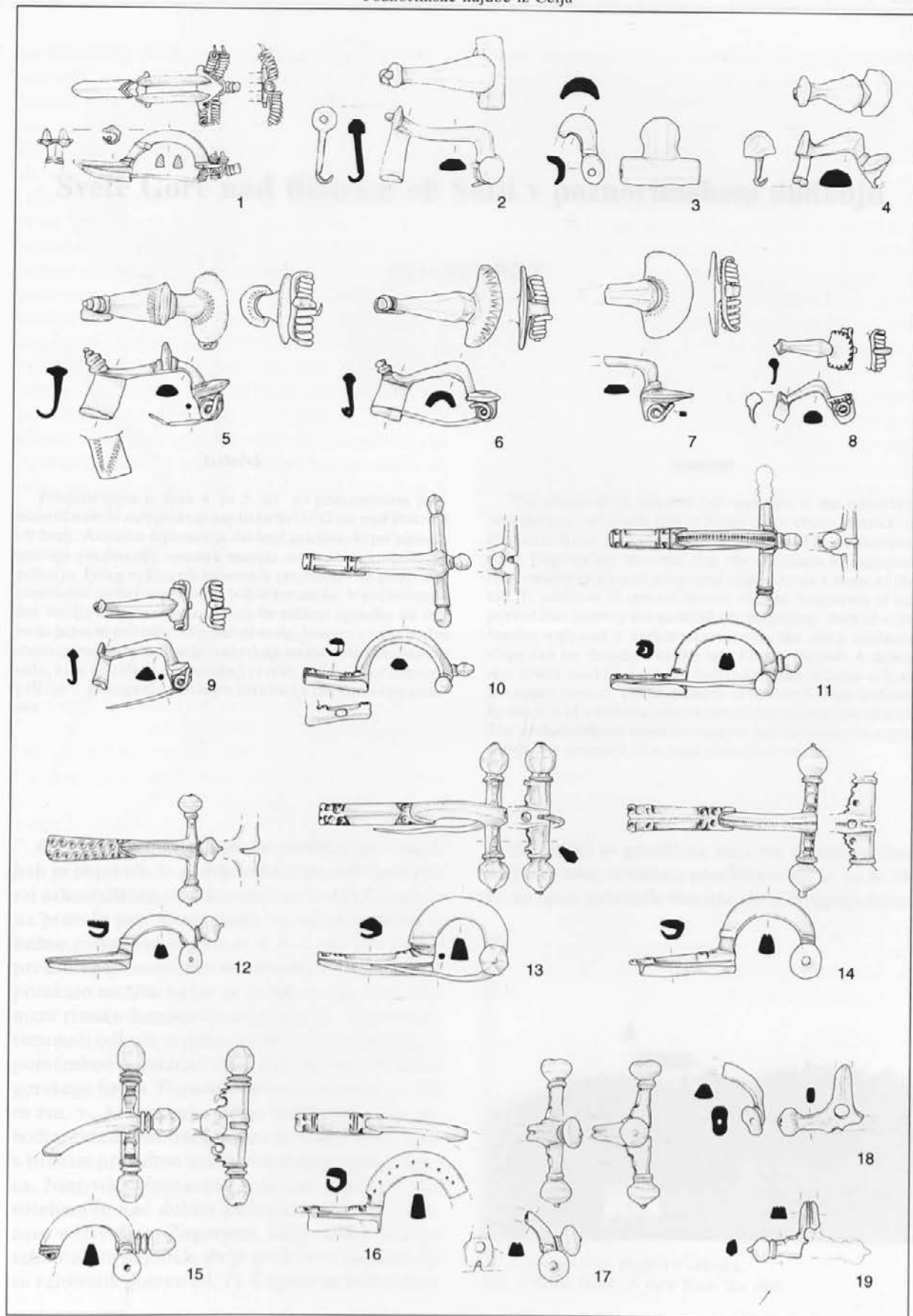
Die Kleinfunde werden nach typologischen Merkmalen vorgestellt. Es handelt sich hauptsächlich um Funde aus der alten Museumssammlung und Einzelfunde aus dem Savinja-Fluß in Celje ohne genauere Fundortangaben.

T. I: Celje - grobišče na Bregu. 1,2 grab 1; 3 grab 3; 4 grab 8; 5 grab 13; 6,7 posamezni najdbi. 1 zlato; 3 bron; 5,6 steklo; 2,4,7 keramika. M. = 1:2.

Taf. I: Celje - das Gräberfeld am Breg. 1,2 Grab 1; 3 Grab 3; 4 Grab 8; 5 Grab 13; 6,7 Einzelfunde. 1 Gold; 3 Bronze; 5,6 Glas; 2,4,7 Ton. M. = 1:2.

Poznorimske najdbe iz Celja

T. 2: Posamezne najdbe iz Celja in Savinja v Celju. 1 srebro; 2-19 bron. M. = 1:2.

Taf. 2: Einzelfunde aus Celje und aus dem Savinja-Fluß in Celje. 1 Silber; 2-19 Bronze. M. = 1:2.

Svete Gore nad Bistrico ob Sotli v poznorimskem obdobju

Paola KOROŠEC

Izvleček

Predstavljena je faza 4. in 5. st. na pomembnem poznoantičnem in slovanskem najdišču Svete Gore nad Bistrico ob Sotli. Avtorica izpostavlja drobno gradivo, ki po njenem mnenju predstavlja ostanek manjše uničene nekropole na pobočju. Poleg nekaterih bronastih predmetov so predvsem pomembni drobeci importirane boljše keramike. V poznorimski čas stavlja del obrambnega zidu in zidano zgradbo na strmem južnem pobočju. Obrambni stolp domneva na vzhodni strani zgornje terase. Poseljenost vrhnje terase dokazuje ostanek zidu, ki je bil odkrit ob današnji cerkvi. Arheološke ostaline pričajo o postojanki v sklopu lokalnega obrambnega sistema.

Glede na pripravo obširne publikacije o najdbah in objektih, ki so bili odkriti med dolgoletnimi arheološkimi raziskovanji na Svetih Gorah in na prevalu pod njimi, bodo ob tej priložnosti lebežno prikazane najdbe iz 4. in 5. st. Te v bistvu predstavljajo samo kratko obdobje življenja, ki je potekalo na tem hribu in kažejo le na ozek segment rimske dominacije v teh krajih.¹ Da bi bolje razumeli odkrite najdbe, ki jih bomo prikazali, je pomembno poudariti, da je hrib skrajni odrastek gorskega hrbta Tisovca oziroma osamelec s 526 m nm. v., ki ima zelo strmo oblikovana vsa pobočja, razen vzhodnega, kjer se kakih 60 m nižje s širokim prevalom veže s sosednjim vrhom Rožca. Njegova dominantna lega nad celotnim Obsooteljem in nad dolino Zelenjak, naravno povezavo s Hrvaškimi Zagorjem, kaže, sodeč tudi po arheoloških najdbah, da je imel že v rimskem času zelo velik pomen (sl. 1). Čeprav so hrib narav-

Abstract

The phase of the 4th and 5th centuries at the important late Roman and Slavic site of Svete Gore above Bistrica on the Sotla River is discussed in this article. The author presents fragmentary material that she considers to represent the remains of a small destroyed cemetery on a slope of the hill. In addition to several bronze objects, fragments of imported fine pottery are particularly important. Part of a defensive wall and a walled structure on the steep southern slope can be classified to the late Roman period. A defensive tower could have been located on the eastern side of the upper terrace. The settlement of the top terrace is shown by remains of a wall discovered next to the present-day church. The archaeological remains indicate the existence of a post within the complex of a local defensive system.

ni dejavniki in gradbena dela od rimskega časa dalje do zdaj nenehno preoblikovala in so se tako na njem zabrisale številne sledi življenja iz sta-

Sl. 1: Svete Gore. Pogled z vzhoda.

Fig. 1: Svete Gore. A view from the east.

¹ P. Korošec, Svete Gore v času zatona antike, *Arh. vest.* 29, 1978, 519 ss, sl. 1. Pridobljene drobne najdbe s tega najdišča sodijo v rimsko, zgodnesrednjeveško obdobje in tudi v visoki srednji vek ter v čas renesanse.

rejših časov, se je iz obdobja 4. in 5. stoletja ohranilo nekaj pomembnih ostalin, med katere sodijo drobni predmeti in tudi gradbeni objekti.

Drobne najdbe, kot najbolj pomembno kulturno kazalo tega obdobja, so bile odkrite v glavnem na osrednjem delu vzhodnega pobočja, na prostoru desno od začetka sedanjih betonskih stopnic, ki so najbližja pot na vrh hriba. Kljub prizadevanjem, da bi za to območje ugotovili stratigrafske podatke, to ni bilo mogoče, ker gradivo izhaja iz erozijskih usedlin v višjih legah, ki so se na tem prostoru ustavile za ostankom zidu in objektom, o katerem bo govora nekoliko pozneje.²

Od kovinskih predmetov sta razen netipičnih fragmentiranih železnih nožev predvsem zanimivi dve bronasti, na vrhu fragmentirani in pod kotom zviti igli. Sodita k dvema različnima tipoma. Ena je okroglega preseka, neokrašena, druga pa je v srednji tretjini štirioglato skovana in okrašena s cikcakastotrakastim motivom v tehniki klinastega vreza.³ Oba tipa igel se zelo pogosto pojavljata v poznorimskih, zanesljivo datiranih grobnih inventarjih na številnih nekropolah. Ornamentika druge igle se tesno veže s tehniko, uporabljeno na bogato okrašenem vojaškem pasnem okovju, datiranem v zadnjo tretjino 4. in v začetek 5. st. (sl. 2: 3).

V ta čas sodi tudi fragment cevastega narebrenega okova, ki je lahko samostojno obrobil pasni jermen ali pa je bil pritrjen na spono bogato okrašenih paradnih častniških vojaških pasov. Po številnih natančno datiranih najdbah iz vojaških grobnih inventarjev na številnih nekropolah je možno zato tudi njega zanesljivo datirati v čas 3. tretjine 4. do začetka 5. st.⁴

Na vzhodnem pobočju je bilo najdenih več fragmentov debelejšje pločevine iz zlitine svinca in bakra ter fragmentov tanjše pločevine iz bronca; gre lahko za dele različnih predmetov (lahko tudi vojaških rekvizitov) (sl. 2: 4-9).

Iz tega obdobja je bilo v usedlini in drugod na terasi najdenih nekaj kovancev Valensa, Valentinijana in drugih rimskih cesarjev iz časa zatona imperija.⁵

Tudi koščenih predmetov ni veliko. Mednje lahko štejemo na enem koncu nekoliko obrabljeno ali morda odlomljeno koščeno letev glavnika, njegovega toka ali kakega drugega predmeta - šatule ali relikviarijev. Ne glede na to, h kateremu predmetu je fragment sodil,⁶ ga ornament časovno opredeljuje v isti čas kot že zgoraj omenjene druge najdbe (sl. 2: 2). Druga najdba je koščen obesek⁷ vretenastocilindrične oblike. Delno podobni obeski so znani z več slovenskih, predvsem utrjenih najdišč, za katere pa ravno tako ni stratigrafskih podatkov.⁸ V primerjavi z najdbami iz drugih rimskih provinc vidimo, da so taki obeski na splošno značilni za vojaške grobne inventarje 4. in 5. st.,⁹ katerih nekropole se vežejo na utrdbe ali utrjene postojanke z vojaško posadko (sl. 2: 1).¹⁰ V usedlini je bilo med drugim najdeno določeno število fragmentov steklenih kozarcev zvončaste oblike z nezatno odebeljenim vertikalno, blago navzven ali navznoter upognjenim ali lijakasto razširjenim ustjem in z ravno odrezanim robom. Po najdenih fragmentih sodeč so imeli tudi ti ravno, kroglasto izbočeno ali usločeno dno. Izdelani so bili iz naravno zelenega prozornega ali temnoolivnega stekla.

Ta tip kozarcev je znan iz številnih grobnih inventarjev v vseh rimskih provincah in je zanesljivo datiran ravno tako v 4. in 5. st.¹¹

Med najdbami je bilo največ keramike. Čeprav ima med njo prvo mesto t. i. provincialna lončenina, ki ima značilno fakturo in dobro znane oblike, je bolj zanimiv pojav fragmentov sredozemske tere sigilate. V glavnem sodijo vsi primerki k izdelkom zahodnih delavnic, le en večji fragment patere kaže značilnosti vzhodnosredozemske keramike.¹² Od oblik so zastopane patere s cilin-

² Del drobnih predmetov je bil že objavljen v začasnih poročilih o Svetih Gorah. P. Korošec, J. Korošec ml., Arheološke raziskave na Svetih Gorah ob Sotli v letu 1974, *Arh. vest.* 29, 1978, t. 1: 2-6; t. 6: 3-6,10; t. 7: 1.

³ Oddaljeno analogijo kaže igla s Tinja nad Loko pri Žusmu, S. Ciglencečki, *Pólis Norikón* (Podsreda 1992) sl. na str. 70.

⁴ H. W. Böhme, *Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhunderts*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 19/2 (1974).

⁵ Novce je določil P. Kos.

⁶ Korošec, Korošec ml. (op. 2) 439.

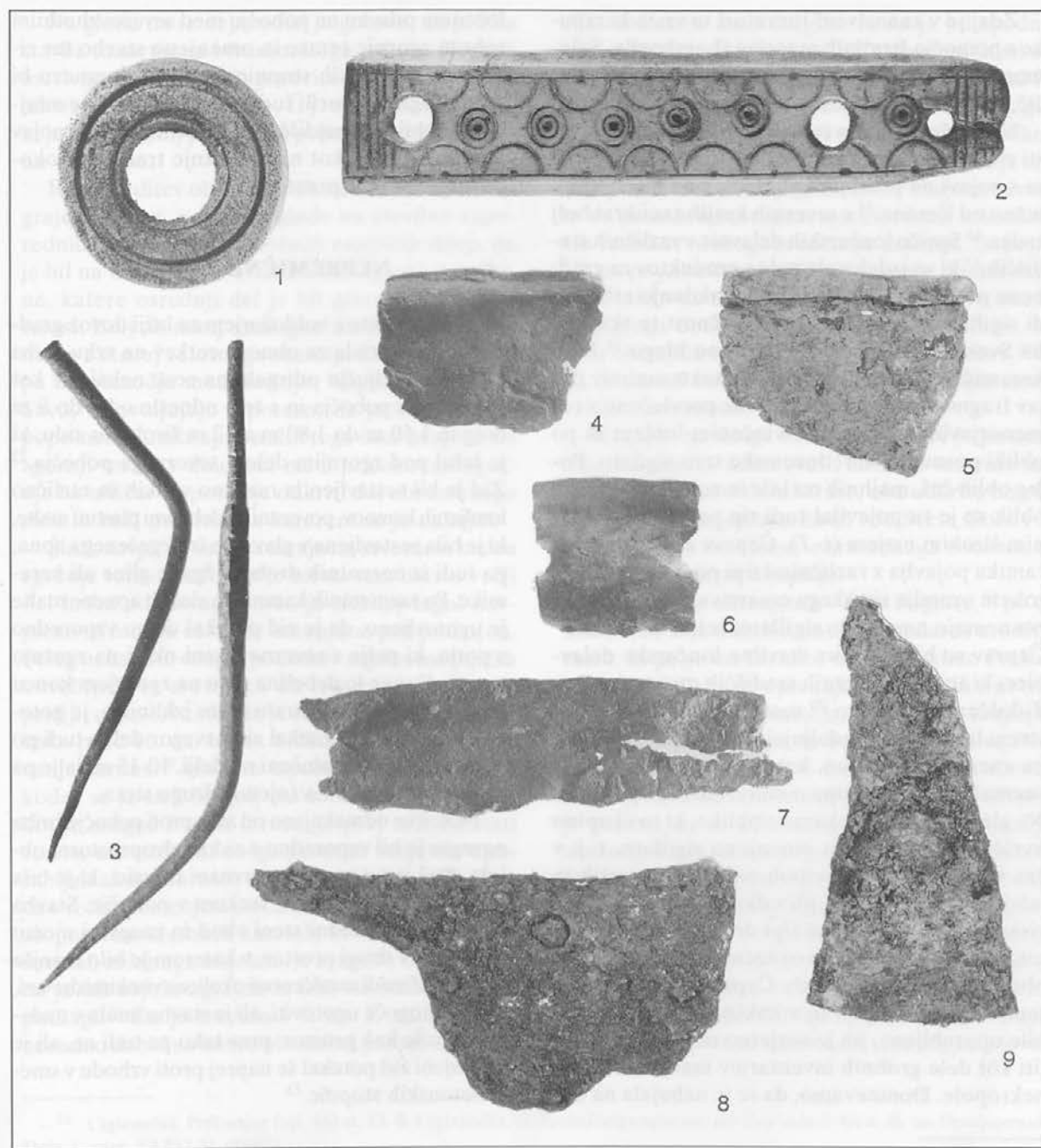
⁷ Mnogi avtorji jih zaradi podobnosti opredeljujejo v splošnem kot prejna vretena.

⁸ Kot npr. na Korinjskem hribu, Ajdovskem gradu nad Vranjem pri Sevnici, na Gradcu pri Prapretnem, na Gradišču pri Dunaju, Rifniku, itd.

⁹ K. Sági, Die spätromische Bevölkerung der Umgebung von Kezsthely, *Acta Arch. Hung.* 12, 1960, 187 ss; E. B. Vágó, I. Bóna, *Der spätromische Südfriedhof, Die Gräberfelder von Intercisa 1* (1976) 203; *Fundber. aus Schwaben* 15, 1959, 165 s., t. 32: 11,12; E. Keller, *Die spätromische Grabfunde in Südbayern*, Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch. 14 (1971) 181; D. Svobljak, Staroselski grobovi na Ledinah v Novi Gorici, *Goriški letnik* 12-14, 1985-1987, 108, 120, t. 2: 1.

¹⁰ J. B. Kirk, E. T. Leeds, Three early Saxon graves from Dorchester, *Saxoniensia* 17-18, 1954, 63 s; G. Arvidsson, *Volsgårde* 8 (1954) 65, sl. 47.

¹¹ Korošec, Korošec ml. (op. 2) 447 in op. 131, t. 1: 4.

Sl. 2: Svete Gore. Površinske najdbe.
Fig. 2: Svete Gore. Superficial finds.

drično oblikovanim zgornjim delom posode ali pa s poševno navzven izvlečenim širokim ustjem, ki je pri nekaterih primerih tudi okrašeno z odtisnjenim motivom smrekovih vej ter nekaterih drugih

oblik, ki jih težko opredelimo. V tej skupini je tudi fragment oljenke, ki je bila ob robu zgornje ploskve okrašena z dvojnimi punciranimi krožci.¹³

¹² Fragment patere, produkt vzhodnih sredozemskih delavnic, je bil napačno pripisan zahodnim delavnicam; ib. 445, t. 7: 1.

¹³ Ni izključeno, da med t. i. afriškimi oljenkami ni bilo tudi primerov, izdelanih v isti tehniki, le da so pod vplivom vročega olja pri uporabi spremenile barvo. Podobno okrašeno oljenko omenja med najdbami iz Siska (B. Vikić Belančić, *Antičke svjetilke u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Katalozi Arh. muz. u Zagrebu 2 (1976) št. 303, t. 17: 6, t. 24: 16).

Zdaj je v znanstveni literaturi ta vrsta keramike s pomočjo številnih avtorjev (Lamboglia, Salomonson, Čremošnik, Curk, Brukner, Vikić Belančić, Pavišić idr.) zanesljivo datirana v 4. in 5. st.

Ne glede na njeno rabo v nekaterih večjih, zlasti rimskih mestnih središčih,¹⁴ je zdaj v nasprotju s pojavi na postojankah, ki so bile na ozemlju južno od Emone,¹⁵ v severnih krajih zaenkrat bolj redka.¹⁶ Spričo lončarskih delavnic v različnih središčih,¹⁷ ki so izdelovale poleg produktov za gradbene potrebe in lončenine za vsakdanjo rabo tudi sigillato, je gotovo, da navzočnost te skupine na Svetih Gorah pomeni uvoženo blago.¹⁸ Med keramičnimi najdbami je ravno tako zanimiv pojav fragmentov posod, ki so bile prevlečene z rumenorjavim ali zelenim svinčenim loščem in po obliki posnemajo sredozemsko tero sigillato. Poleg oblih čaš, majhnih melnic in nekaterih drugih oblik se je tu pojavljala tudi tip patere z izvlečnim širokim ustjem (*t. 1*). Čeprav se loščena keramika pojavlja z različnimi tipi posod na zelo širokem ozemlju rimskega cesarstva, so primeri, ki posnemajo omenjeno sigillato, relativno redki.¹⁹ Čeprav so bile odkrite številne lončarske delavnice, ki so v posameznih središčih proizvajale tudi loščeno keramiko,²⁰ navadno jo zato v znanstveni literaturi opredeljujejo kot domač produkt, pa zaenkrat ni znano, katere med njimi so posnemale omenjene tipe mediteranskega posodja. Ne glede na to so dokazane oblike, ki to skupino uvrščajo v isti čas kot omenjeno sigillato, t. j. v čas 4. in 5. st. Od številnih najdb iz starejših in mlajših obdobj, ki so jih odkrile arheološke raziskave, bi bili to glavni tipi drobnih in keramičnih najdb, ki zanesljivo označujejo poznorimsko obdobje na Svetih Gorah. Čeprav ni podatkov o tem, od kod izhajajo in v kakšnem kontekstu so bile uporabljene, jih je verjetno mogoče opredeliti kot dele grobnih inventarjev manjše uničene nekropole. Domnevamo, da se je nahajala na do-

ločenem odseku na pobočju med severovzhodnim robom zgornje terase in omenjeno stavbo ter zidom ob betonskih stopnicah. Za to domnevo bi med drugim govorili tudi odkriti grobovi iz mlajših obdobj tega najdišča, po katerih bi njihov pojav lahko razumeli kot nadaljevanje tradicije pokopavanja na tem prostoru.²¹

NEPREMIČNE NAJDBE

Širjenje ceste z buldožerjem za lažji dovoz gradbenega materiala za obnovo cerkev na vrhu hriba pa je po naključju odtrgalo na cesti nekaj več kot širino roba pobočja in s tem odneslo od 6 do 8 m dolg in 1,50 m do 1,80 m ali 2 m širok kos zidu, ki je ležal pod zgornjim delom severnega pobočja.²² Zid je bil sestavljen iz različno velikih in različno lomljenih kamnov, povezanih z debelimi plastmi malte, ki je bila sestavljena v glavnem iz negašenega apna, pa tudi iz neznatnih drobcov žgane gline ali keramike. Po razmetanih kamnih in sledih apnene malte je ugotovljeno, da je zid potekal delno vzporedno s potjo, ki pelje s severne strani okoli na zgornjo teraso. Ker se je debelina zidu na zgornjem koncu proti vrhu hriba na strani ceste izklinjala, je gotovo, da je svojčas potekal zid navzgor delno tudi po njeni sredini, na določeni razdalji, 10-15 m dalje pa je moral prečkati na (njeno) drugo stran.

Nekoliko odmaknjeno od zidu proti pobočju hriba navzgor je bil vzporedno z zidom dvoprostorni objekt. Stal je na umetno zravnani terasici, ki je bila pridobljena z globokim vsekem v pobočje. Stavba je imela na zahodni steni vhod in nasproti njemu tudi vhod v drugi prostor, v katerem je bilo manjše ognjišče. Zaradi zaraščenosti okolice z visokimi drevesi, ni bilo mogoče ugotoviti, ali je stavba imela v nadaljevanju še kak prostor, prav tako pa tudi ne, ali je omenjeni zid potekal še naprej proti vzhodu v smeri betonskih stopnic.²³

¹⁴ Npr. njihov pojav v Emoni, Petovionii in drugod.

¹⁵ Npr. Hrušica, Predjama, Križna gora idr.

¹⁶ Na Vipoti je bil najden samo neznaten fragment ustja posode, ki ga avtorja pripisujeta obliki Hayes 58 (S. Ciglencečki, D. Pirkmajer, Zatočišče poslednjih Celejanov na Vipoti, *Arh. vest.* 38, 1987, 225, t. 1: 20).

¹⁷ Neviodunum, Petovionia itd.

¹⁸ Takšno pomembno središče je Petovionia, zlasti kjer so jih odkrili v Rabelčji vasi in drugje v tem mestu.

¹⁹ Nekaj fragmentov omenjajo med najdbami z Ajdovskega gradca pri Vranju (P. Petru, T. Ulbert, *Vranje pri Sevnici*, Kat. in monogr. 12 (1975) sl. 30: 69,70; S. Ciglencečki, Rezultati prvih raziskovanj na Gradcu pri Prapretnem, *Arh. vest.* 32, 1981, t. 1: 1; t. 4: 44).

²⁰ Delavnice, ki so med drugim izdelovale tudi loščeno keramiko, so znane z območja Panonije - zlasti Resatusa v Sirmiju - toda ni znano, ali tudi oblike, ki posnemajo tipe MTS.

²¹ Na tem prostoru je bila odkrita sonda 5 in 5a z germanskim pokopom, dalje proti jugu pa je znana majhna staroslovska nekropola.

²² Pred uničenjem tega zidu je na njegovi s travo obrasli zgornji površini potekala manjša pot.

²³ Glej situacijski plan Rifnika s stavbami št. 6 in 11 (L. Bolta, *Rifnik pri Šentjurju*, Kat. in monogr. 19 (1981) ter opis za Križno goro (M. Urleb, *Križna gora pri Ložu*, Kat. in monogr. 11 (1974) 63 s., t. 42 in t. 43 - gradivo).

Ne glede na te nejasnosti je gotovo, da je bila stavba namenjena bivanju. Lega zidu in njegova masivnost prepričljivo govoritav prid temu, da je bil objekt v vlogi zapore, t. j. obrambnega zidu, ki je na tem bolj položnem pobočju branil dostop na vrh hriba.

Razporeditev objektov, tehnika, v kateri so bili grajeni zidovi, narekuje glede na številne vzporednice na različnih podobnih najdiščih sklep, da je bil na tem prostoru odkrit del utrjene naselbine, katere osrednji del je bil gotovo na zgornji terasi. Bolj ali manj analogne utrdbe, ki jih poznamo s skoraj celotnega ozemlja Slovenije, zlasti pa na območju med Savinjo, Voglajno, Sotlo in Savo,²⁴ dovoljujejo hipotezo, da je kljub skoraj popolnemu uničenju ostalin tega časa mogoče na zgornji terasi v določeni meri pričakovati zgornja bivališča. To potrjuje odkriti del obrambnega zidu in tudi prostor, na katerem se je nahajal.

Širok navpičen vsek na skrajnem severnem koncu zgornje terase kaže, da je bil na tem mestu večji del hriba odnesen; gotovo je nekdanj segal navpično in morda celo čez omenjeno pot pod njim. Poleg nekaterih drugih podatkov najdba mošnjčka s srebrniki in svetinjico na tem prostoru²⁵ prepričljivo govori zato, da je ta del hriba izginil nekako pred 16. oz. 17. st. bržkone zaradi pridobivanja kamna.²⁶ Na tem izpostavljenem delu, od koder se je širil še bolj širok razgled na dolino, kot je mogoč z roba terase, je prej morala stati stavba oz. stolp, ki so ga prvotno verjetno uporabljali za stražarnico ali opazovalnico.²⁷ Po tem, da v večkrat omenjeni usedlini ni bilo sledu o opekah ali posebno klesanih kamnih, ki bi govorili o ruševinah zidanega objekta, je mogoče domnevati, da je bil objekt zgrajen iz lesa na trdni kamniti podlagi.²⁸ Da je morala v 4. oz. 5. st. ta stavba nenadno dobiti na koncu obrambni pomen oz. funk-

cijo, dokazuje med drugim to, da je bil spodnji obrambni zid, sodeč po načinu zidave, sezidan na hitrico. O tem, da je razen tega na terasi stal še neki drugi objekt, zgrajen v solidni tehniki, govori fragment zidu, katerega spodnji del je bil odkrit in situ pod vzhodnim starim stopniščem, ki je vodilo pod zvonik Marijine cerkve.²⁹ Kaj naj bi stalo na prostoru omenjene cerkve, brez arheoloških raziskav ni mogoče točneje določiti. Po pojavih na podobnih najdiščih je mogoče domnevati, da je lahko na tem mestu stalo rimsko svetišče iz prejšnjega obdobja, prav tako ni izključeno, da je tu obstajala tudi zgodnjekrščanska cerkev,³⁰ ki pa že zaradi omejenega prostora ni mogla imeti večjih razsežnosti.

Ne glede na druge stavbe, za katere je po analogijah mogoče domnevati, da so se verjetno nahajale v utrjenem delu terase, oba odkrita objekta z gotovostjo pričata, da so bile Svete Gore v 4. in 5. st. eden od členov obrambnega sistema, ki je deloval na tem območju.

Po najdbah, omenjenih v *Blatt Rogatec*,³¹ po tistih, ki so bile odkrite zlasti pri nedavni ureditvi ceste, ki pelje od Bistrice ob Sotli mimo Podčetrtrka proti Celju, ter po najdbah, znanih v notranjosti hribovitega območja, v zakotnih krajih in zavetjih,³² kaže, da so se Svete Gore nahajale v prostoru, ki je bil že od 1. st. dalje pod rimsko oblastjo.³³ Toda kljub njeni izpričani navzočnosti je gotovo, da so bili osnovni substrat celotnega območja staroselci, še prepojeni z globoko latensko miselnostjo. V nasprotju z večjimi, t. j. mestnimi središči, ki so že v prejšnjih stoletjih opuščala stara izročila in sprejemala z romanizacijo marsikatero nove pridobitve,³⁴ na območju, na katerem se nahajajo Svete Gore, v življenjskih navadah ni zapaziti takih sprememb. Najbolj nazorno med drugim kaže na to splošna odsotnost tere sigilate iz za-

²⁴ Ciglencečki, Pirkmajer (op. 16) sl. 13. S. Ciglencečki, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*, Dela 1. razr. SAZU 31 (1987).

²⁵ Korošec, Korošec ml (op. 2) 447 s., sl. 1.

²⁶ Tedaj je bil verjetno zamenjan nekdanji presbiterij v Marijini cerkvi, stavba pa nadzidana. V istem času je bilo domnevno zgrajeno tudi obzidje okoli petih cerkev.

²⁷ Prejkone je prvotno nadzirala ceste, ki so potekale po prostrani dolini, ter tudi druge, ki so se vzpenjale proti hribu in nadaljevale v hribovit svet Orlice in bolj oddaljenega Bohorja.

²⁸ Tudi ptujski trdnjavi na turnirskem prostoru in na Panorami sta bili zgrajeni iz lesa.

²⁹ Pri odkrivanju prostora z južne strani ob zvoniku, kjer se je nahajal del staroslovanske nekropole, smo pod stopniščem odkrili zunanjo stran nekega zidu. Pozneje so bile z prizidanimi stopnicami z južne strani onemogočene nadaljnje raziskave.

³⁰ Na tem mestu ne omenjamo ločne preklade nad vrati Jurijeve kapele, ki jo I. Stopar opredeljuje kot "del venca nekega starega bazena, pISCINE", ker je taka opredelitev dvomljiva. Enako ostaja - kjub poskusom branja, napis na njej dvomljiv. Strokovno se časovne opredelitve razhajajo tudi glede majhnega reliefa na njeni fasadi.

³¹ J. Klemenc, B. Saria, *Archaeologische Karte vom Jugoslawien: Blatt Rogatec* (Zagreb 1939).

³² Npr. najdba iz Pišec.

³³ Poleg številne keramike sodi v ta čas tudi vozlasta fibula, najdena na vrhu pred betonskimi stopnicami.

³⁴ Kot kaže v tem okolju posodje iz Neviodunuma.

hodnih, t. j. galskih in germanskih lončarskih delavnic, s katerih produkti so se izdatno zalagale mestne naselbine Norika in Panonije. Tu so v glavnem prevladovali prvine z arhaično vlogo, ta je zaznavna predvsem v keramiki in končno tudi v imenskih ostalinah.³⁵ Pojav MTS pa se veže za čas, ko so Svete Gore dobile obrambni pomen; v bistvu ne predstavlja uvoženega blaga, ampak se veže na prihod neke višje vojaške ali cerkvene osebnosti, ki je poznala rimsko omiko.

Kljub skromnosti arheoloških najdb iz 4. in 5. st. dobivajo Svete Gore novo kulturno razsežnost iz svoje preteklosti, ki ni nič manj pomembna od ugotovljene predromanske vsebine kapel sv. Jurija in sv. Martina³⁶ ter od likovne ugotovitve in še nedognanega napisa na Jurijevi kapeli,³⁷ katerih izvor bi bilo mogoče že zaradi rustikalnosti poiskati prav v tem kulturnem okolju.

Svete Gore above Bistrica ob Sotli in Late Roman Period

Summary

Over many years, archeological researches on Svete Gore, a high hill (526 m) with very steep slopes and wide views of the valley below, have revealed very important cultural remains. Although there has been very heavy erosion activity and endless reconstructions on the entire site of the hill which have torn apart the remains of previous centuries, there still have been many remains to confirm that there was life, especially from Roman times. Because there is a monograph to be published on the relevant material the author is presenting here only a short paper of the finds from the 4th and 5th centuries.

From the small finds which confirm the era are two bronze hair pins, fragments of a bone plate, a bone appendix in the shape of a short cylindrical spindle, and a few fragments of a glass cup in the shape of a bell.

As for ceramic pots, aside from the ordinary provincial pottery there should be noted appearance of *terra sigillata chiara* pots and ceramic pots which are copying the shapes of previous ceramic groups. The money from that period is represented by coins of the emperors Valens, Valentinian etc. In the north-east on the most approachable part of the hill there has been discovered architectural objects which present part of a defense wall and behind it a building with two fireplaces.

The shape of the hill and the above remains are the best proof that this was a fort; on the edge of the north part of the terrace there was standing, in the author's opinion, a wooden observation or defense tower on a place where the hill has been cut off in the 17th century. On the basis of some finds the author is presuming that in the place where today the church of St. Mary is situated there was also standing a cult object, probably Christian, although it would be necessary to confirm the theory with archeological researches.

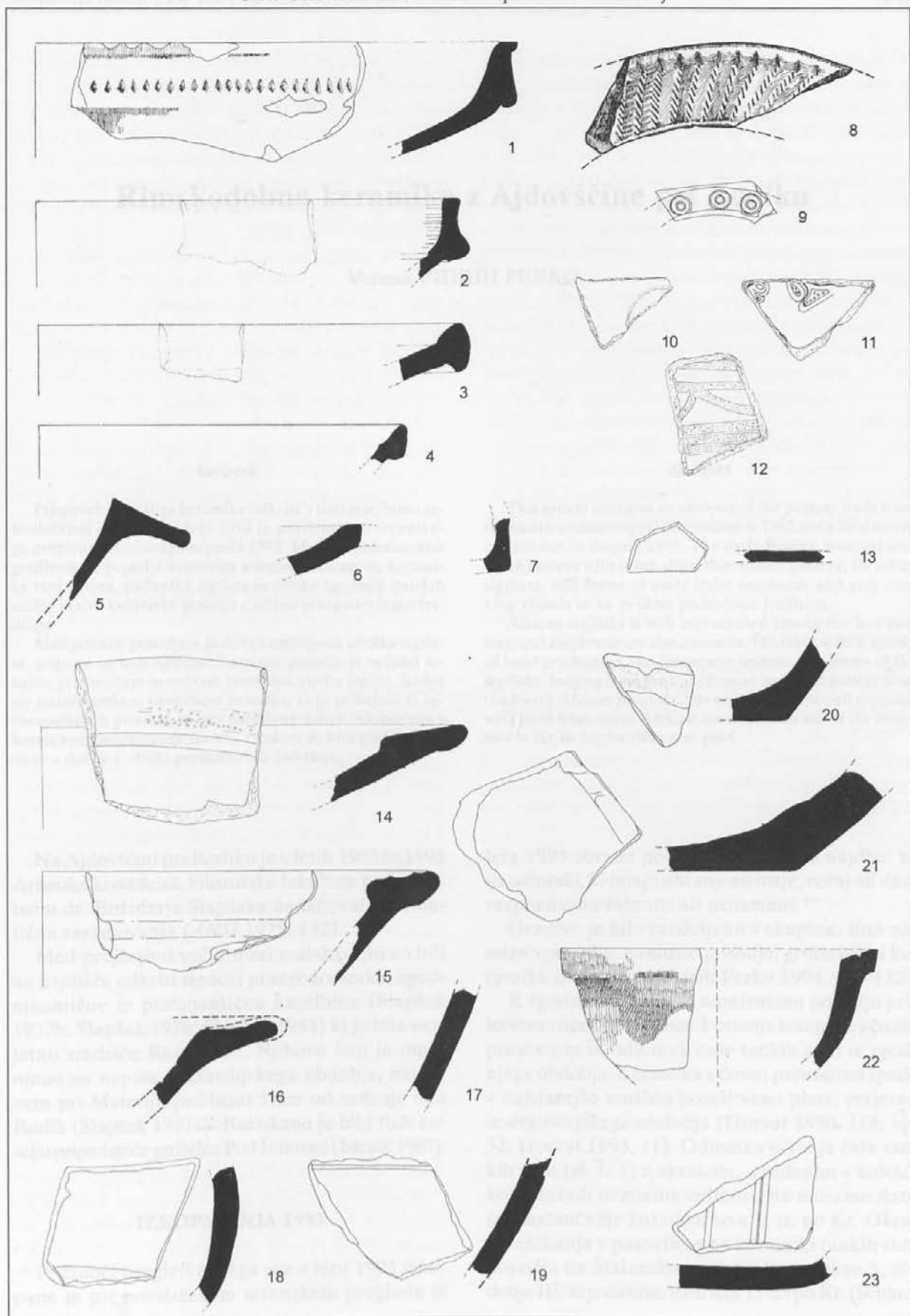
The small finds are likely to represent tomb inventory so the author is not excluding the possibility that on the site where a small necropolis was excavated the inhabitants of the hill were burying their dead in the early beginnings of the 6th and 11th centuries. With these remains and discovered objects Svete Gore can be placed in the group of forts which were part of a defense system against incoming barbarians between the rivers Savinja, Voglajna, Sotla and Sava.

Although there are several finds which prove the presence of Roman cultural superstructure in this area, numerous provincial traditions, above all ceramics and remaining names of Romanized people, show that this area in this period was inhabited by natives where, according to *terra sigillata chiara*, there was only one Roman or Romanized public, military or church official present.

Paola Korošec
Resljeva 3
SI-1000 Ljubljana

³⁵ F. Stelè, *Vorromanisches aus Slowenien*, v: *Festschrift für Rudolf Egger. Beiträge zur älteren europäischen Kultur Geschichte* 1 (Klagenfurt 1952) 367 ss; J. Korošec iun., *Sv. Jurij in sv. Martin na Svetih Gorah na Bizeljskem v predromanski dobi*, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 195-220.

³⁶ E. Cevc, *Dvoje zgodnjerednjeveških figuralnih upodobitev na slovenskih tleh*, *Arh. vest.* 3, 1953, 214 ss; isti, *Srednjeveška plastika na Slovenskem* (Ljubljana 1963) 22 ss; isti, *Slovenska umetnost* (Ljubljana 1966) 10 ss; P. Korošec, *Še nekaj misli o zgodnjerednjeveški figuralni plastiki v Sloveniji*, *Arh. vest.* 21-22, 1970-1971, 253 ss.

T. 1: Svete Gore. 1-13 mediteranska keramika; 14-23 loščena keramika. M. = 1:2.
 Pl. 1: Svete Gore. 1-13 terra sigillata chiara; 14-23 glazed pottery. Scale = 1:2.

Rimskodobna keramika z Ajdovščine pri Rodiku

Verena VIDRIH PERKO

Izvleček

Prispevek je analiza keramike odkrite s sistematičnimi arheološkimi izkopavanji leta 1993 in površinskega terenskega pregleda, narejenega avgusta 1995. Med zgodnjem rimskim gradivom se pojavlja keramika s črnim premazom, keramika tankih sten, padanska sigilata in oblike zgodnjih italjskih amfor in sivo kuhinjsko posodje z očitno prazgodovinsko tradicijo.

Med poznim posodjem je dobro zastopana afriška sigilata, pogoste so tudi amfore. Namizno posodje je večidel lokalne proizvodnje in večkrat posnema oblike sigilat. Sodeč po poznorimskem uvoženem posodju, ki je prihajalo iz severnoafriških provinc, je bila naselbina dobro oskrbovana s hrano severnoafriškega izvora, s katero je bila plačana *annona* - davek v obliki prehranskih izdelkov.

Na Ajdovščini pri Rodiku je v letih 1993 in 1995 Arheološki oddelek Filozofske fakultete pod vodstvom dr. Božidarja Slapšaka nadaljeval sistematična raziskovanja (ANSI 1975, 132).

Med prejšnjimi večletnimi raziskavami so bili na najdišču odkriti sledovi prazgodovinske, zgodnjeantične in poznoantične naselbine (Slapšak 1977b; Slapšak 1978; Slapšak 1985) ki je bila verjetno središče Rundiktov. Njihovo ime je omenjeno na napisu iz klavdijskega obdobja, najdenem pri Materiji, približno 5 km od sedanje vasi Rodik (Slapšak 1977a). Raziskano je bilo tudi naselju pripadajoče grobišče Pod Jezerom (Istenič 1987).

IZKOPAVANJA 1993

Pričujoči pregled obsega vse v letu 1993 izkopane in pri površinskem terenskem pregledu iz

Abstract

This article contains an analysis of the pottery finds from systematic archaeological excavations in 1993 and a field survey carried out in August 1995. The early Roman material includes pottery with black slips, thin-walled pottery, Po valley sigillata, and forms of early Italic amphorae and grey cooking vessels in an evident prehistoric tradition.

African sigillata is well represented among the late pottery, and amphorae are also common. The table ware is mostly of local production and frequently imitates the forms of the sigillata. Judging from the Late Roman imported pottery from the North African province, the settlement was well supplied with food from north African sources, from which the *annona* - a tax in foodstuffs - was paid.

leta 1995 zbrane povedne keramične najdbe: to so odlomki, ki imajo ohranjeno ustje, ročaj ali dno, razpoznavno fakturo ali ornament.¹

Gradivo je bilo razdeljeno v skupine: fino namizno posodje, namizno posodje, groba hišna keramika in amfore (Vidrih Perko 1994, 120-132).

K zgodnjemu finemu namiznemu posodju prištevamo neznamen odlomek ostenja keramike s črnim premazom in odlomek čaše tankih sten iz zgodnjega obdobja. Keramika s črnim premazom spada v najstarejšo antično poselitveno plast, verjetno iz avgustejskega obdobja (Horvat 1990, 116, op. 32; Horvat 1993, 11). Odlomka ostenja čaše tankih sten (*sl. I: 1*) z okrasom, izvedenim s koleščkom, zaradi neznanne velikosti ne moremo datirati natančneje kot okvirno v 1. st. po Kr. Okras koleščkanja v pasovih se na keramiki tankih sten pojavlja na Štalenskem vrhu v kompleksu 5, obdobje III, ki je datiran med leta 15-25 po Kr. (Schind-

¹ Ostalo gradivo v obdeluje in pripravlja za objavo izr. prof. Slapšak s sodelavci.

ler-Kaudelka 1975, 167 s). Odlomek skodelice, okrašene z vrezanim, mrežastim ornamentom (*sl. I: 2*), je posnetek posodja tankih sten z enakim okrasom, značilen za tiberijsko obdobje. Takšen okras se pojavlja na skodelicah v 6. kompleksu s Štalenskega vrha, datiranim med leta 20-30 po Kr. (Schindler-Kaudelka 1975, 167, t. 39: 130).

K zgodnjemu finemu namiznemu posodju prištevamo tudi nekaj odlomkov ostenja padanske sigilate, okvirno datirane v 1. st. po Kr.

Med navadno namizno posodje sodijo številni odlomki ustij vrčkov, vaz in ročajev, ki časovno niso natančneje opredeljivi. Sodeč po glini so lokalne proizvodnje. Med lokalne izdelke sodi tudi v celoti ohranjena oljenka pečatnega tipa (*sl. I: 3*); zaradi zelo slabe izdelave in hruškaste oblike bi jo mogli uvrstiti med poznoantične izdelke.

Odlomek sklede s širokim robom (*sl. I: 4*) je sekundarno prežgan in slabo ohranjen. Sodi k oblikam poznih skled s širokim robom, znanih med poznoantičnim glaziranim posodjem (Leben, Šubic 1990, t. 13: 231) ter razširjenimi oblikami afriške in fokejske sigilate (Hayes 1972, 140-144 in 329; Hayes 1980, 525). Zaradi sekundarne prežganosti ni moč identificirati fature, vsekakor pa je očitno, da gre za fino, uvoženo posodje.

Zelo razširjeno poznoantično fino namizno posodje je bila afriška sigilata. Najdeni so bili številni odlomki, lahko prepoznavni po značilni opečnato rdeči barvi, premazani površini in posebno trdem žganju (Carandini 1981, 11-18). Nekatere z ohranjenim ustjem lahko natančneje časovno opredelimo.

Odlomek (*sl. I: 5*) je zaradi neznatne velikosti težko opredeljiv. Vendar se oblika ustja (velikost premera ni določljiva!) ujema z obliko sklede Hayes 81 B, št. 8, datirano v drugo polovico 5. st. (Hayes 1972, 129, sl. 22: 8), iz Kartagine pa je znana iz konca 4. in 5. st. (Atlante, 105, t. XLVIII: 4).

Odlomek (*sl. I: 6*), okrašen z motivom žigosane smrekove vejice, sodi najverjetneje k motivu št. 77 po Hayesu. Motiv se pojavlja na posodju afriške sigilatne produkcije D2, kot stil A (ii) je datiran v čas od 350 do 420 (Hayes 1972, 218, sl. 42, št. 77; Atlante, 128, žig št. 143; glej tudi Mackensen 1985, 33).

Ustje skodelice (*sl. I: 7*) se ujema z obliko Lamboglia 57, datirano v čas med 420-475. Oblika, ki ima z zarezi okrašeno ustje, je domnevno starejša od oblike z neokrašenim ustjem (Hayes 1972, 121, sl. 21, oblika 73, št. 1; Atlante, str. 72, kjer navaja depozit iz Abu Mene, datiran v čas okoli

480, z veliko količino skodelic istega tipa, večidel neokrašenih). Sorodne oblike je slabo ohranjen odlomek skodelice neokrašene različice (*sl. I: 8*). Prištevamo jo k obliki Hayes 73 A in sodi v isti čas. Odebeljeno ustje skodelice (*sl. I: 10*) je posnetek sigilatnega posodja oblike Hayes 73 ali sorodne in okvirno sočasno podobni afriški obliki (Hayes 1972, 121).

Dna sklede (*sl. I: 9*) zaradi premajhne ohranjenosti ne moremo natančneje identificirati, verjetno pa sodi k eni izmed priljubljenih oblik skled iz 4. in prve polovice 5. st., ki so pogoste tudi na Ajdovščini, najverjetneje k obliki Hayes 59 ali 61, ki se tudi sicer zelo pogosto pojavljata in sta znani v mnogih različicah (Atlante, 82-84).

Odlomek sklede (*sl. I: 11*) se še najbolj približuje obliki Hayes 65, št. 1, datirani v 4. in začetek 5. st. (Hayes 1972, 111: sl. 18; Atlante, 82).

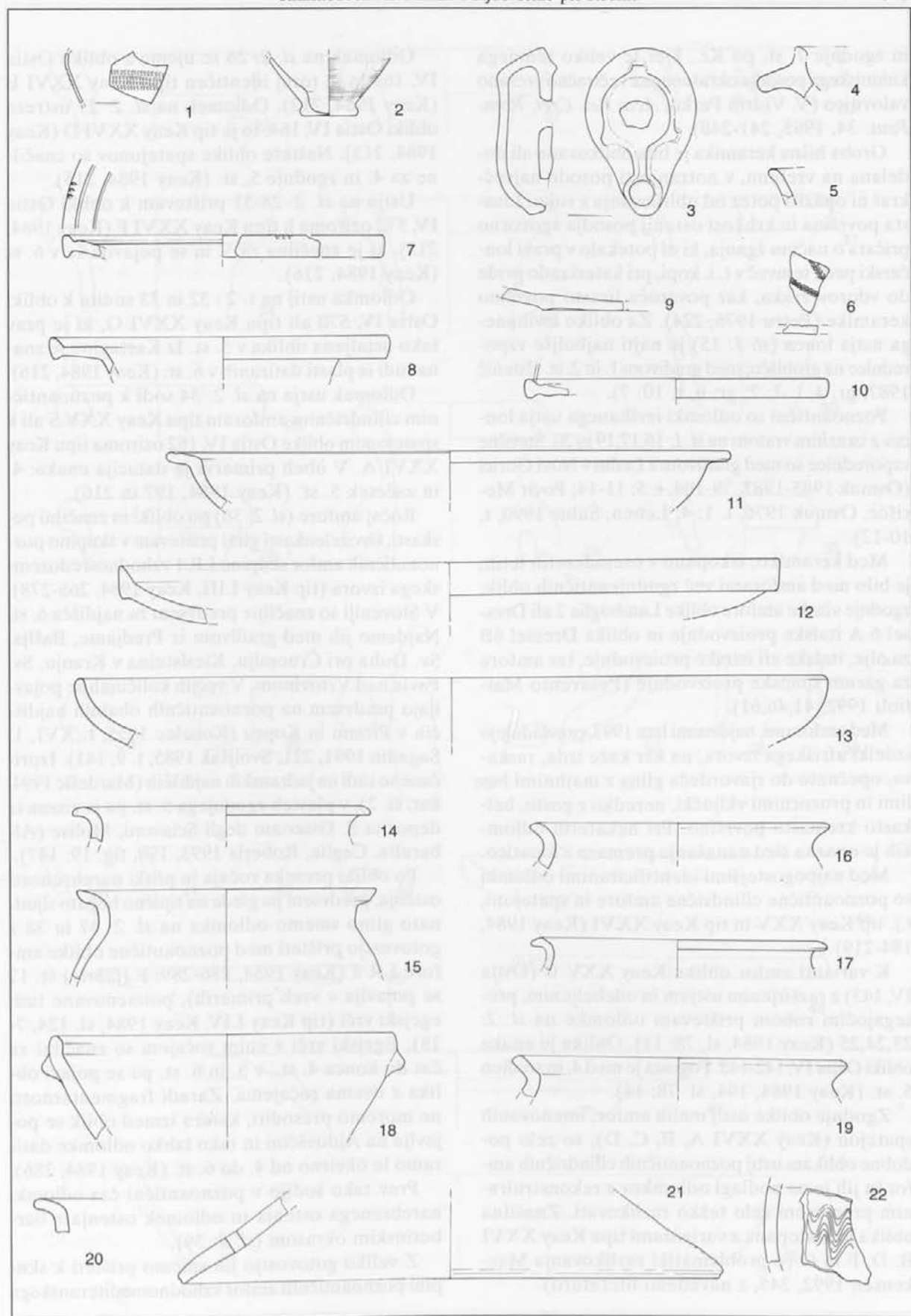
Odlomek ustja sklede (*sl. I: 12*) sodi k obliki Hayes 61 B, št. 33, iz prve polovice 5. st. (Hayes 1972, str. 105: sl. 17; 33).

Široka polkroglasta skleda na *sl. I: 13* sodi k obliki Hayes 64, št. 2. Po Hayesu sodi v zadnjo četrtino 4. st., v Atlante je oblika datirana v prvo polovico 5. st. (Hayes 1972, 109-111; Atlante, 87).

Groba hišna keramika ima značilno porozno in neporozno fakturo, ki kaže le v prelomu številna primešana drobna bela zrnca apnenca, ki je med žganjem večidel zgorel ali kasneje izpadel.² Keramika ni služila le za kuhanje, temveč očitno tudi za pripravo in shranjevanje živil. Med oblikami so večidel lonci z izvihanim ustjem (*sl. I: 14-17, 19, 20*), konične sklede, latvica s plastičnim ušescem (*sl. I: 18*) in pokrovi (*sl. I: 21*). Oblike, posebej latvice s plastičnim ušescem, so močno vezane na prazgodovinsko kaštelirsko keramiko tega območja (Istenič 1987, 108). Prazgodovinska tradicija je opazna tudi na drugih kraških najdiščih (npr. Povir Merišče, Osmuk 1976, t. 1: 1-3).

Groba hišna keramika je neokrašena ali okrašena z vodoravnim žlebljenjem in preprostim metličenjem (*sl. I: 21*). Zelo izpoveden je odlomek ostenja lonca, okrašenega z večtračno vrezano valovnico (*sl. I: 22*). Valovnica na grobi kuhinjski keramiki se le redko pojavlja pred koncem 4. st., kar je dobro razvidno na keramiki s Hrušice in Martinj Hriba (Rodriguez 1992; Leben, Šubic 1990, 313-354, t. 11: 190; t. 12: 210-212). Večtračna vrezana valovnica pa je zelo pogosta na posodju iz poznega 5. in 6. st., npr. v Piranu, med gradivom, izkopanim pri Sv. Juriju, datiranim v pozno 5., 6.

² Ker niso bile opravljene arheometrične raziskave so moje ugotovitve le domnevne.

Sl. 1: Ajdovščina pri Rodiku, izkopavanja 1993. Vse keramika. M. = 1:3
 Fig. 1: Ajdovščina near Rodik, 1993 excavations. All pottery. Scale = 1:3.

in zgodnje 7. st. po Kr., kjer je veliko temnega kuhinjskega posodja okrašenega z večtračno vrezano valovnico (V. Vidrih Perko, *Acta Rei. Cret. Rom. Faut.* 34, 1995, 241-248).

Groba hišna keramika je bila oblikovana ali delana na vretenu, v notranjosti posode največkrat ni opaziti potez od oblikovanja z roko. Lisa površina in krhkost ostenij posodja zgovorno pričata o načinu žganja, ki ni potekalo v pravi lončarski peči, temveč v t. i. kopi, pri kateri rado pride do vdorov zraka, kar povzroča lisasto površino keramike (Petru 1976, 224). Za obliko izvihanega ustja lonca (*sl. 1: 15*) je najti najboljše vzporednice na grobišču, med gradivom 1. in 2. st. (Istenič 1987, gr. 4, t. 7: 2; gr. 6, t. 10: 7).

Poznoantični so odlomki izvihanega ustja loncev z izrazitim vratom na *sl. 1: 16, 17, 19 in 20*. Številne vzporednice so med gradivom z Ledin v Novi Gorici (Osmuk 1985-1987, 79-104, t. 5: 11-14; Povir Merišče, Osmuk 1976, t. 1: 4; Leben, Šubic 1990, t. 10-12).

Med keramiko, izkopano v osemdesetih letih, je bilo med amforami več zgodnjeantičnih oblik: zgodnje vinske amfore oblike Lamboglia 2 ali Dressel 6 A italške proizvodnje in oblika Dressel 6B za olje, italške ali istrske proizvodnje, ter amfore za garum španske proizvodnje (Pesavento Mattioli 1992, 41, 46, 61).

Med amforami, najdenimi leta 1993, prevladujejo izdelki afriškega izvora, na kar kaže trda, raskava, opečnato do rjavordeča glina z majhnimi belimi in prozornimi vključki, neredko z gosto, belkasto kremasto površino. Pri nekaterih odlomkih je opazna sled nanašanja premaza z lopatico.

Med najpogostejšimi identificiranimi odlomki so poznoantične cilindrične amfore in spatejoni, t. j. tip Keay XXV in tip Keay XXVI (Keay 1984, 184-219).³

K varianti amfor oblike Keay XXV C (Ostia IV, 143) z razširjenim ustjem in odebeljenim, presegajočim robom prištevam odlomke na *sl. 2: 23, 24, 25* (Keay 1984, sl. 78: 11). Oblika je enaka obliki Ostia IV, 142-145. Pogosta je med 4. in sredino 5. st. (Keay 1984, 194, sl. 78: 14).

Zgodnje oblike ustij malih amfor, imenovanih spatejon (Keay XXVI A, B, C, D), so zelo podobne oblikam ustij poznoantičnih cilindričnih amfor in jih je na podlagi odlomkov z rekonstruiranim premerom zelo težko razlikovati. Značilna oblika je zastopana z variantami tipa Keay XXVI B, D, F in G (o problematiki razlikovanja Mackensen 1992, 245, z navedeno literaturo).

Odlomek na *sl. 2: 26* se ujema z obliko Ostia IV, 163 in je torej identičen tipu Keay XXVI B (Keay 1984, 212). Odlomek na *sl. 2: 27* ustreza obliki Ostia IV, 164, to je tip Keay XXVI D (Keay 1984, 213). Naštete oblike spatejonov so značilne za 4. in zgodnje 5. st. (Keay 1984, 215).

Ustja na *sl. 2: 28-31* prištevam k obliki Ostia IV, 572 oziroma k tipu Keay XXVI F (Keay 1984, 213), ki je značilna za 5. in se pojavlja še v 6. st (Keay 1984, 216).

Odlomek ustij na t. 2: 32 in 33 sodita k obliki Ostia IV, 570 ali tipu Keay XXVI G, ki je prav tako ustaljena oblika v 5. st. Iz Kartagine je znana tudi iz plasti datiranih v 6. st. (Keay 1984, 216).

Odlomek ustja na *sl. 2: 34* sodi k poznoantičnim cilindričnim amforam tipa Keay XXV S ali k spatejonom oblike Ostia IV, 162 oziroma tipu Keay XXVI A. V obeh primerih je datacija enaka: 4. in začetek 5. st. (Keay 1984, 197 in 216).

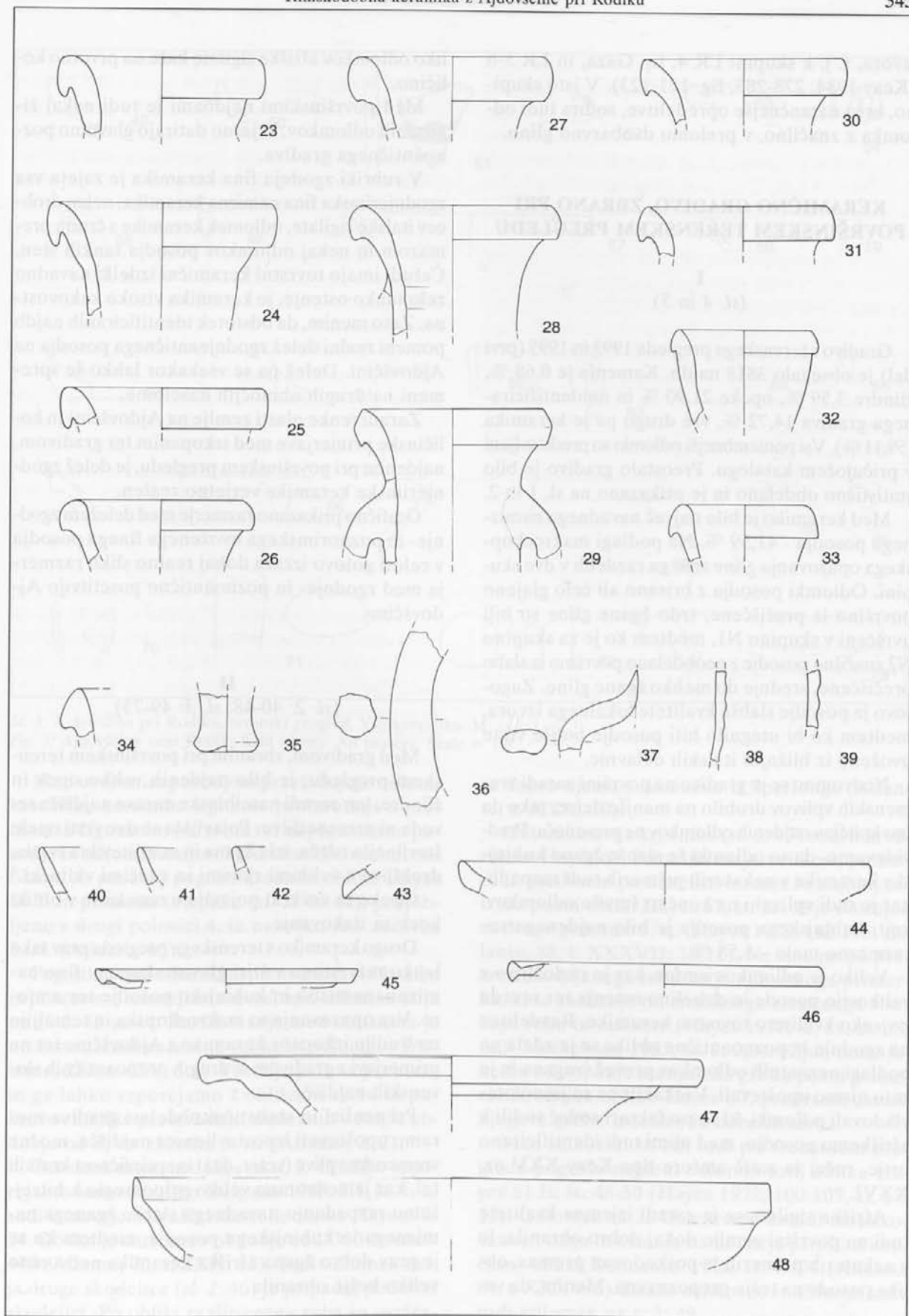
Ročaj amfore (*sl. 2: 36*) po obliki in značilni peškasti, sivozelenkasti glini prištevam v skupino poznoantičnih amfor skupine LR 1 vzhodnosredozemskega izvora (tip Keay LIII, Keay 1984, 268-278). V Sloveniji so značilne predvsem za najdišča 6. st. Najdemo jih med gradivom iz Predjame, Bašlja, Sv. Duha pri Črnomlju, Kieslsteina v Kranju, Sv. Pavla nad Vrtovinom. V večjih količinah se pojavljajo predvsem na poznoantičnih obalnih najdiščih v Piranu in Kopru (Korošec 1955, t. XVI, 1; Sagadin 1991, 221; Svolsjak 1985, t. 9, 141). Izpričane so tudi na jadranskih najdiščih (Mardešić 1994, kat. št. 2), v plasteh zgodnjega 5. st. pa je znana iz depozita S. Giacomo degli Sciaconi, Molise (Albarella, Ceglie, Roberts 1993, 198, fig. 19: 147).

Po obliki preseka ročaja in plitki narebrenosti ostenja, predvsem pa glede na tipično bogato sljudnato glino smemo odlomka na *sl. 2: 37 in 38* z gotovostjo prišteti med poznoantične oblike amfore LR 3 (Keay 1984, 286-289: F (*fabric*) št. 17 se pojavlja v vseh primerih), poimenovane tudi egejski vrči (tip Keay LIV, Keay 1984, sl. 124, 7-18). Egejski vrči z enim ročajem so značilni za čas do konca 4. st., v 5. in 6. st. pa se pojavi oblika z dvema ročajema. Zaradi fragmentarnosti ne moremo presoditi, katera izmed oblik se pojavlja na Ajdovščini in tako lahko odlomke datiramo le okvirno od 4. do 6. st. (Keay 1984, 286).

Prav tako sodijo v poznoantični čas odlomki narebrenega ostenja in odlomek ostenja z barbotinskim okrasom (*sl. 2: 39*).

Z veliko gotovostjo jih smemo prišteti k skupini poznoantičnih amfor vzhodnomediterranskega

³ Pri Italijanih je tovrstno posodje imenovano "contenitori cilindrici della tarda eta imperiale" in "spatia". D. Manacorda, Anfore; A. Carandini, C. Panella, Ostia IV. Le Terme del Nuota tore, *Studi Misc.* 23, 1977, 171 in 211.

Sl. 2: Ajdovščina pri Rodiku, 23-39 izkopavanja 1993; 40-48 terenski pregled. Vse keramika. M. = 1:3

Fig. 2: Ajdovščina near Rodik, nos. 23-39, 1993 excavations; nos. 40-48, field survey. All pottery. Scale = 1:3

izvora, t. j. k skupini LR 4, tip Gaza, in LR 5-6 (Keay 1984, 278-283, fig. 121-123). V isto skupino, brez natančnejše opredelitve, sodita tudi odlomka z značilno, v prelomu dvoobarvno glino.

KERAMIČNO GRADIVO, ZBRANO PRI POVRŠINSKEM TERENSKEM PREGLEDU

I

(sl. 4 in 5)

Gradivo s terenskega pregleda 1993 in 1995 (prvi del) je obsegalo 3818 najdb. Kamenja je 0,68 %, žlindre 3,59 %, opeke 21,90 % in neidentificiranega gradiva 14,72 %, vse drugo pa je keramika (59,11 %). Vsi pomembnejši odlomki so predstavljeni v pričujočem katalogu. Preostalo gradivo je bilo statistično obdelano in je prikazano na sl. 1 in 2.

Med keramiko je bilo največ navadnega namiznega posodja - 41,59 %. Na podlagi makroskopskega opazovanja glin smo ga razdelili v dve skupini. Odlomki posodja z brisano ali celo glajeno površino iz prečiščene, trdo žgane glin so bili uvrščeni v skupino N1, medtem ko je za skupino N2 značilno posodje z neobdelano površino iz slabo prečiščene, srednje do mehko žgane glin. Zagotovo je posodje slabše kvalitete lokalnega izvora, medtem ko bi utegnili biti posodje boljše vrste uvoženo iz bližnjih italjskih delavnic.

Nedvomno se je gradivo na površini zaradi vremenskih vplivov drobilo na manjše delce, tako da nas količina najdenih odlomkov ne preseneča. Predvidevamo, da so odlomki še slabše žgane kuhinjske keramike v nekaterih primerih tudi razpadli, kar je tudi vplivalo na končno število odlomkov, kajti kuhinjskega posodja je bilo najdenega sorazmerno malo - 5,58 %.

Veliko je odlomkov amfor, kar je razločljivo z velikostjo posode in debelino ostenja ter seveda z visoko kvaliteto tovrstne keramike. Razdelitev na zgodnje in poznoantične oblike se je zdela na podlagi neznatnih odlomkov preveč tvegana in je zato nismo upoštevali. Vsekakor pa so jasno prevladovali odlomki, ki so po fakturi sodeč sodili k afriškemu posodju, med njimi tudi identificirano ustje, ročaj in zatič amfore tipa Keay XXV oz. XXVI.

Afriška sigilata se je zaradi izjemne kvalitete tudi na površini zemlje dokaj dobro ohranila; le v nekaterih primerih je poškodovan premaz, oblika posode pa težje prepoznavna. Menim, da ve-

liko odlomkov afriške sigilate kaže na prvotno količino.

Med površinskimi najdbami je tudi nekaj žigosanih odlomkov, ki jasno datirajo glavnino poznoantičnega gradiva.

V rubriki zgodnja fina keramika je zajeta vsa zgodnjerska fina namizna keramika: nekaj drobcev italske sigilate, odlomek keramike s črnim premazom in nekaj odlomkov posodja tankih sten. Četudi imajo tovrstni keramični izdelki navadno zelo tanko ostenje, je keramika visoko kakovostna. Zato menim, da odstotek identificiranih najdb pomeni realni delež zgodnjeantičnega posodja na Ajdovščini. Delež pa se vsekakor lahko še spremeni na drugih območjih naselbine.

Zaradi tenke plasti zemlje na Ajdovščini in količinske primerjave med izkopanim ter gradivom, najdenim pri površinskem pregledu, je delež zgodnjerske keramike verjetno realen.

Grafično prikazano razmerje med deležem zgodnje- in poznorimskega uvoženega finega posodja v celoti gotovo izraža dokaj realno sliko razmerja med zgodnje- in poznoantično poselitvijo Ajdovščine.

II

(sl. 2: 40-48; sl. 3: 49-73)

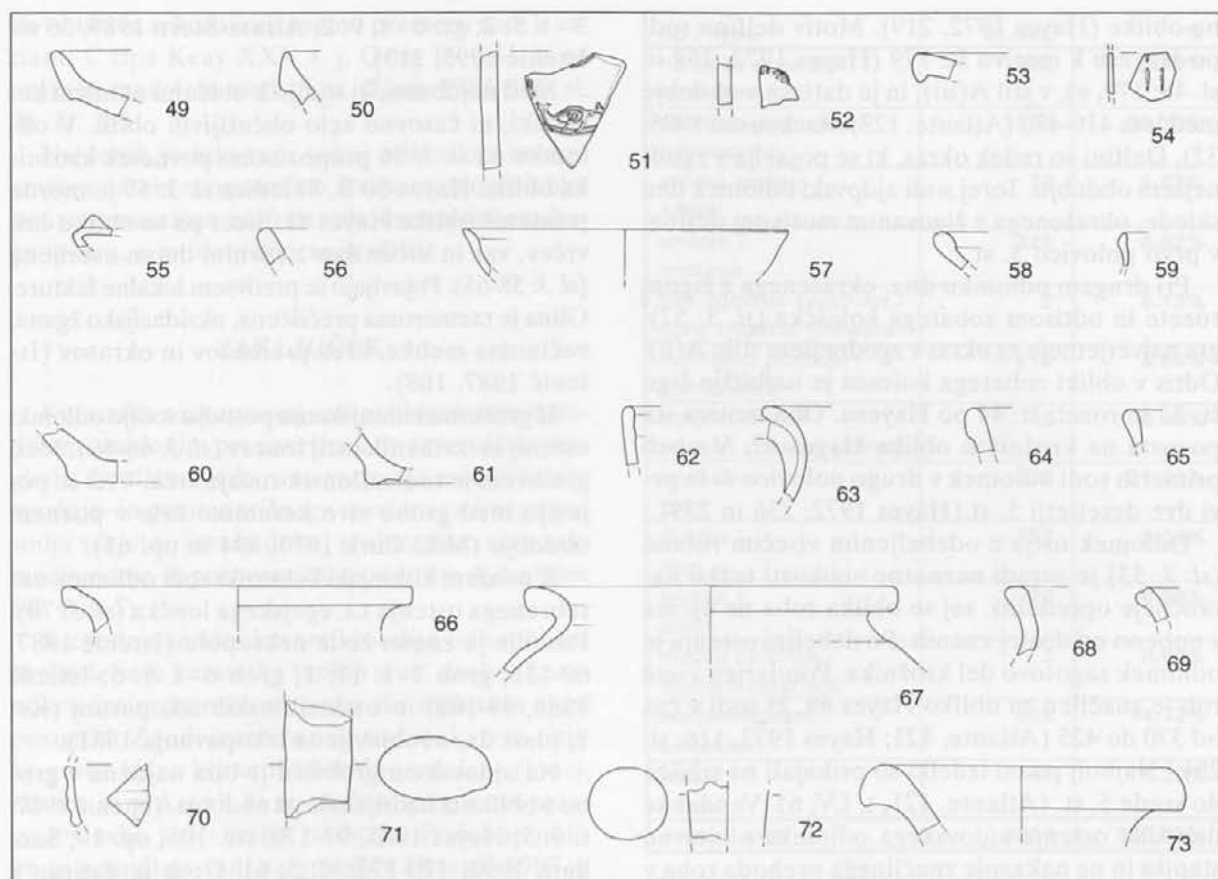
Med gradivom, zbranim pri površinskem terenskem pregledu, je bilo najdenih veliko opek in žlindre, kar zaradi naselbinske narave najdišča seveda ni presenetljivo. Pojavljata se dve vrsti opek: številnejša rdeča, trše žgana in manjšestvilna svetla, drobljiva z velikimi rjavimi in rdečimi vključki.⁴

Opeke se večkrat pojavljajo nasekane v obliki kock za tlakovanje.

Drugo keramiko s terenskega pregleda prav tako lahko razvrstimo v štiri glavne skupine: fino namizno, namizno in kuhinjsko posodje ter amfore. Vsa opazovanja so makroskopska in temeljijo na študiju izkopane keramike z Ajdovščine ter na primerjavi z gradivom iz drugih poznoantičnih slovenskih najdišč.

Pri analizi in statistični obdelavi gradiva moramo upoštevati izpostavljenost najdišča, močne vremenske vplive (veter, dež) in specifičnost kraških tal, kar je nedvomno veliko pripomoglo k hitrejšemu razpadanju navadnega slabše žganega namiznega in kuhinjskega posodja, medtem ko se je prav dobro žgana afriška keramika nedvomno veliko bolje ohranila.

⁴ Makroskopsko spominja na zgodnjeantične amfore oblike Dressel 6A.

Sl. 3: Ajdovščina pri Rodiku, terenski pregled. Vse keramika. M. = 1:3
 Fig. 3: Ajdovščina near Rodik, field survey. All pottery. Scale = 1:3.

Med uvoženim posodjem prevladujejo odlomki afriške keramike sigilatne proizvodnje s premazi in žigosanim okrasom ter nepremazano posodje in odlomki amfor. Med identificiranimi oblikami so posebej pogosti krožniki oblike Hayes 50 B in posnetki te oblike (sl. 2: 40-42), priljubljene v drugi polovici 4. in neredko še v začetku 5. st. (Atlante, 65).

Pogosti so tudi odlomki nepremazanih oblik skled in pokrovov s temnejšim robom, npr. odlomka ustja na sl. 2: 43 in 44. Razlikovanje med oblikama je oteženo zaradi neznatne velikosti odlomkov (Atlante, 212, t. CIV: 5,6). Posodje je brez premaza in ga lahko vzporejamo z oblikami skled in pokrovov afriške proizvodnje, datiranih v daljše obdobje od 3. do začetka 5. st. (Atlante, 212).

Odlomek ustja skodelice na sl. 2: 45 lahko vzporejamo samo z obliko Delgado 1968, III, št. 1, ki sodi k razvejeni družini skodelic oblike Hayes 70-74. Oblika je datirana v obdobje od l. 360 do okoli 470 (Atlante, 70, t. XXX: 15). Tudi odlomek ustja druge skodelice (sl. 2: 46) je pripadal podobni skodelici. Po obliki razširjenega roba jo uvrščamo k obliki Hayes 71 B iz konca 4. in začetka 5. st. (Hayes 1972, 119; Atlante, 71). Oblika roba

se dobro ujema s skodelico iz Sperlonge (Atlante, t. XXX: 19).

Odlomek ustja krožnika (sl. 2: 47) sodi h krožnikom Hayes 67. Po obliki ustja, velikosti premera in predvsem po debelini ostenja še najbolj ustreza pozni obliki Hayes 67, št. 28, ki je običajna za drugo polovico 5. st. (Hayes 1972, 112-116; Atlante, 88, t. XXXVII: 10,11). Ne smemo pa prezreti zaobljenega roba ustja ajdovskega primerka, ki se razlikuje od značilnega klasičnega visečega roba te variante (Hayes 1972, sl. 19, št. 28; tudi Mackensen 1985, sl. 2: 2,3). Kljub omenjenemu odstopanju menim, da gre za pozni primerk krožnika oblike Hayes 67, predvsem zaradi njegove grobe izdelave in debelih sten.

Med skledami so bili tudi pri terenskem pregledu pogosto najdeni odlomki ustij oblike Hayes 61 B, št. 48-50 (Hayes 1972, 100-107, sl. 17: 33). Odlomek sl. 2: 48 moremo zaradi izoblikovanosti ustja in ostenja natančneje pripisati istočasni obliki Deneauve 1972, II, C771 (Atlante, 84, t. XXXV: 6). Enake oblikovne značilnosti kaže tudi odlomek na t. 3: 49.

Žigosani okras v podobi delfinčka (sl. 3: 51) je bil skoraj zagotovo del dna široke skledne sorod-

ne oblike (Hayes 1972, 219). Motiv delfina sodi po Hayesu k motivu št. 179 (Hayes 1972, 259 in sl. 48: 179, e), v stil A(iii), in je datiran v obdobje med leta 410-470 (Atlante, 123; Mackensen 1985, 32). Delfini so redek okras, ki se pojavlja v zgodnejšem obdobju. Torej sodi ajdovski odlomek dna sklede, okrašenega z žigosanim motivom defina, v prvo polovico 5. st.

Pri drugem odlomku dna, okrašenega z žigom rozete in odtisom zobatega koleščka (sl. 3: 52), gre najverjetneje za okras v zgodnejšem stilu A(ii). Odtis v obliki zobatega kolesca je najbližje žigu št. 33 in rozeti št. 44 po Hayesu. Oba motiva sta pogosta na krožnikih oblike Hayes 67. V obeh primerih sodi odlomek v drugo polovico 4. in prvi dve desetletji 5. st. (Hayes 1972, 236 in 239).

Odlomek ustja z odebeljenim visečim robom (sl. 3: 53) je zaradi neznatne velikosti težko natančneje opredeliti, saj se oblika roba ne ujema z nobeno od doslej znanih. Po debelini ostenja je odlomek zagotovo del krožnika. Poudarjen viseč rob je značilen za obliko Hayes 68, ki sodi v čas od 370 do 425 (Atlante, 121; Hayes 1972, 116: sl. 20).⁵ Najbolj pozni izdelki so prihajali na tržišče do srede 5. st. (Atlante, 121, t. LV; 6). Vendar se debelina ostenja ajdovskega odlomka nikjer ne stanjša in ne nakazuje značilnega prehoda roba v drugi del ustja (Atlante, 121). Vsekakor pa lahko opazimo, da se poznejše oblike ustij z visečimi robovi od starejšega posodja bistveno razlikujejo in zato je opredelitev odlomka k obliki 67 ali 68 dokaj ustrezna (Atlante, 99, t. XLVII).

Med gradivom, zbranim pri površinskem terenskem pregledu, so redki odlomki zgodnjeantičnega finega namiznega posodja. Med najpovednejšimi je odlomek ostenja čaše tankih sten z okrasom reliefnih paličic (sl. 3: 54). Take čaše so znane s številnih avgustejskih najdišč. Na Štalenskem vrhu so datirane med leti 25 in 10 pred Kr. (Schindler-Kaudelka, 1975, 39 ss). Takšni sta tudi čaši iz srednjeavgustejske plasti iz Ljubljane in iz groba št. 174 z Beletovega vrta (Vičič 1994, 25-80, t. 5: 11, v fazi IIIa; Knez 1992, t. 62: 9).

V zgodnjeantično obdobje sodijo tudi odlomki padanske sigilate neugotovljive oblike (Schindler, Scheffenegger 1977, 18: fabrikat B; Conspectus 26).

Odlomek pečatne oljenke (sl. 3: 55) sodi po fakturi in kvaliteti izvedbe med zgodnejše primerke italške proizvodnje iz druge pol. 1. ali 2. st. po Kr. (Istenič 1987, gr. 1 - t. 1: 2; gr. 2 - t. 3: 2; gr.

3 - t. 5: 2; gr. 6 - t. 9: 2; Alram-Stern 1989, 36 ss; Istenič 1993, 313).

Med najdbami, ki sodijo k običajni namizni keramiki, ni časovno zelo občutljivih oblik. V odlomku na sl. 3: 56 prepoznamo posnetek krožnika oblike Hayes 50 B. Skledica sl. 3: 57 je morda posnetek oblike Hayes 81. Sicer pa so oblike čaš, vrčev, vaz in krožnikov z ravnim dnom ustaljene (sl. 3: 58-65). Pojavljajo se predvsem lokalne fature. Glina je razmeroma prečiščena, oksidacijsko žgana, večinoma mehka, brez premazov in okrasov (Istenič 1987, 108).

H grobemu kuhinjskemu posodju sodijo odlomki ostenij in izvihanih ustij loncev (sl. 3: 66-69). Med gradivom je tudi odlomek ročaja vrča. Vrči se pojavijo med grobo sivo keramiko šele v poznem obdobju (Mikl Curk 1973, 894 in op. 65).

K uvoženi kuhinjski keramiki sodi odlomek narebrenega ostenja t.i. egejskega lončka (sl. 3: 70). Posodje je znano že iz nekropole (Istenič 1987, 69-136, grob 7- t. 11: 1; grob 6- t. 9: 5; Istenič 1988, 99-109) in z naselbinskih izkopavanj (Kv. 1, plast 2a, neobjavljena izkopavanja 1981).

Na ajdovskem grobišču je bila najdena v grobu 6 oblika iz hadrijanskega obdobja. (Istenič 1987, t. 9: 5; Hayes 1983, 97-170, str. 105, op. 19; Sackett, 1993, 170-172: sl. 5, 6). Grob je datiran v prvo polovico 2. st. z oljenko tipa Buchi Xa (Istenič 1988, 108). V slovenskem prostoru so znani odlomki egejskih lončkov tudi s Hrušice (Giesler 1981, 245, Liste 74/9, t. 51: 7,8) in iz poznoantičnih jamskih zavetišč (Turk et al. 1993, 45-96, 61). Dokaj pogosti so namreč tudi v poznoantičnih najdiščih v Sredozemlju (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, 180).

Med amforami je nekaj odlomkov, ki jih s primerjavo s starejšim izkopanim gradivom zlahka prepoznamo kot odlomke ostenij oblike Dressel 6B, rodoških amfor ter starejše oblike Lamboglia 2 ali Dressel 6A (Pesavento Mattioli 1992, 58; Horvat 1993, 5, 17). Obliki Lamboglia 2 in Dressel 6A sodita v poznorepublikansko oziroma avgustejsko obdobje in prvo polovico 1. st. po Kr., oblika Dressel 6B pa se začne v sredini 1. st. pred Kr. in se skupaj z poznorodoško vrsto pojavlja še vse 1. in v začetku 2. st. po Kr. (Bezeczky 1995, 55).

Med odlomki ostenij amfor po fakturi v veliki večini prepoznamo afriške. V nekaj primerih so ohranjeni ročaji in zatič tipične oblike (sl. 3: 71,72). Med ustji je odlomek sl. 3: 73 edini prepoznaven.

⁵ Oblika Hayes 67, št. 8, oziroma Lamboglia 42, ima zelo podoben, vendar vodoraven rob ustja; datirana je v prvo polovico 5. st.

Po obliki in rekonstruiranemu premeru sodi k varianti C tipa Keay XXV, t. j. Ostia IV, 144, ki se pojavlja med 4. in sredo 5. st. (Keay 1984, 185, sl. 78: št. 14).

Najdenih je bilo tudi nekaj odlomkov ostenij amfor z narebreno površino. Prepoznamo jih lahko kot poznoantične amfore vzhodnosredozemskega izvora, a neidentificiranih oblik.

ZAKLJUČEK

Keramika z izkopavanj se lepo dopolnjuje z gradivom, najdenim pri površinskem terenskem pregledu. Grafično prikazano razmerje med deležem zgodnje- in poznoantičnega uvoženega finega posodja verjetno izraža dokaj realno sliko razmerja med zgodnje- in poznoantično poselitvijo Ajdovščine (sl. 4 in 5).

K zgodnjeantični keramiki sodijo odlomki čaš in skodelic iz keramike tankih sten, drobec keramike s črnim premazom, padanska sigilata in njeni posnetki. Zgodnjeantične so tudi nekatere oblike grobe hišne keramike lokalne izdelave (lonci, latvica in pokrov), ki so močno vezane na prazgodovinsko kaštelirsko tradicijo. Podobne oblike se pojavljajo tudi na grobišču (Istenič 1987, t. 2: 2,3; 12: 2).

Datracijo najzgodnejše ajdovske antične plasti na konec 1. st. pred in v prvo polovico 1. st. po Kr. izpričujejo tudi ostanki zgodnjih amfor oblike Lamboglia 2 / Dressel 6 A. Odlomek ostenja tankih sten z okrasom reliefnih paličic pa datira najstarejšo fazo še natančneje v avgustejsko obdobje.

Med gradivo, ki sodi v hadrijansko obdobje, sodijo med drugim egejski lončki, ki pa se kot je znano, lahko pojavljajo tudi v kasnejših plasteh.

Poznoantično obdobje je zelo dobro dokumentirano predvsem s številnim in raznovrstnim uvoženim posodjem. Predvsem je to afriška sigilata in njeni posnetki ter po vsej verjetnosti tudi fokejska sigilata ali njeni posnetki. Med najzgodnejše spada krožnik oblike Hayes 50 A, vendar številčno povsem prevladuje pozna oblika Hayes 50 B in njeni posnetki. Značilne so predvsem široke skledne oblike 61 B in njej sorodne ter oblike Hayes 64, in Hayes 65, vse v poznih variantah, značilnih za konec 4. in prvo polovico 5. st.

V isto obdobje ali malce kasneje so datirane skodelice oblike Lamboglia 57, Delgado 1968, III, št. 1, Hayes 71 B in Hayes 73 ter krožnik oblike Hayes 68.

Med oblike, ki se lahko pojavijo še po sredi 5. st., sodita skodela oblike Hayes 81 in krožnik oblike Hayes 67, št. 28.

tip / type	št./no.	%
namizno posodje 1 / tableware 1	202	5.29%
namizno posodje 2 / tableware 2	1386	36.30%
afriška sigilata / ARSW	70	1.83%
amfore / amforae	329	8.62%
fina zgodnja keramika / early imperial fineware	5	0.13%
kuhinjsko posodje / coarseware	213	5.58%
egejski lonček / aegean cooking pottery	2	0.05%
opeka / brick	836	21.90%
žlindra / slag	137	3.59%
kamen / stone	26	0.68%
majša obdobja / modern ceramics	3	0.08%
neidentificirano / undefined	562	14.72%
ostalo / other	47	1.23%
vsota / sum	3818	100.00%

Sl. 4: Ajdovščina pri Rodiku, terenski pregled, vse gradivo. Deleži posameznih vrst keramike in ostalih najdb. Fig. 4: Ajdovščina near Rodik, field survey, all material. Parts of individual types of pottery and other finds.

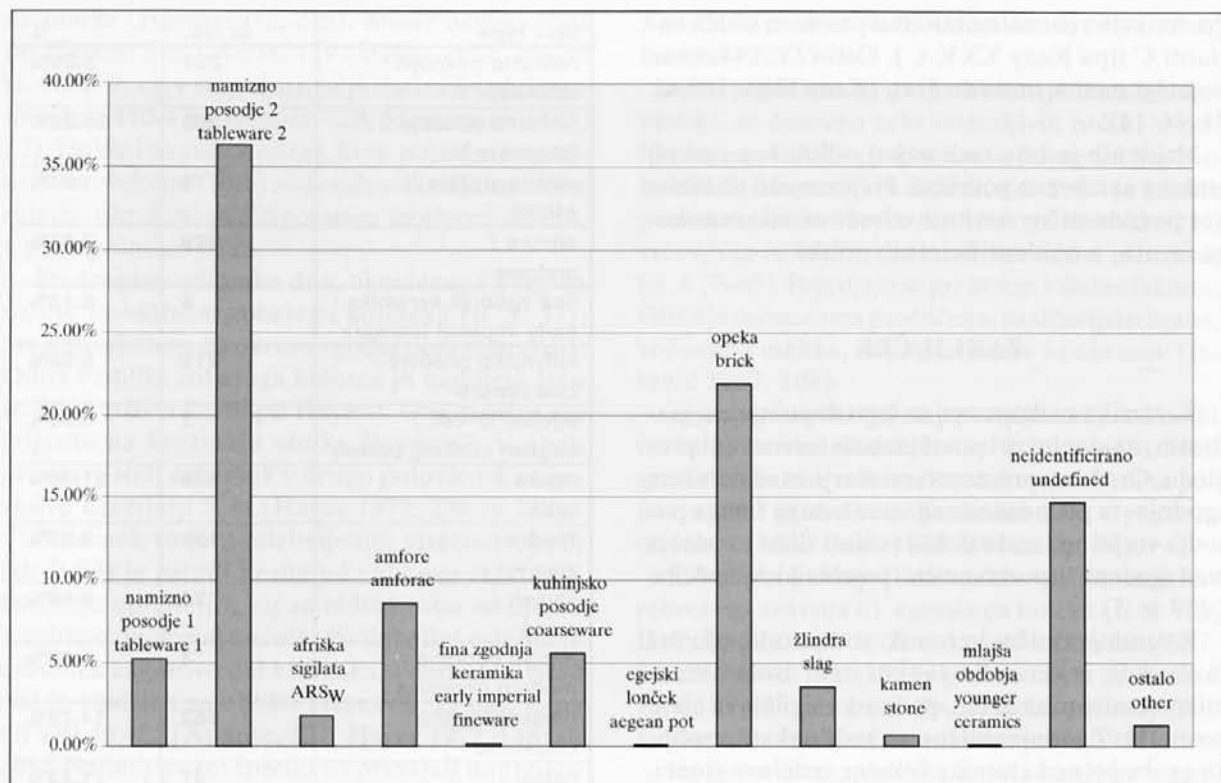
Večina oblik torej izpričuje pozno 4. in prvo polovico 5. st., enako tudi žigosani okraši. Na čas po sredini 5. st. negotovo kažeta le dve obliki, kar dobro omejuje časovno umestitev večine gradiva.

Med poznoantičnimi amforami prevladujejo afriške; predvsem poznoantične oblike cilindričnih amfor in spatejoni - tip Keay XXV in XXVI. Po fakturi, okrasu in tipičnih odlomkih ročaja so bile nekajkrat prepoznane poznoantične amfore vzhodno-mediteranskega izvora oblik LR 1, LR 4-6 in egejski vrči LR 3.

Poznoantične cilindrične amfore so posodje za afriško olje, medtem ko so bili spatejoni, egejski mali vrč, amfora tipa Gaza in LR 1 predvsem vinska embalaža, včasih sicer uporabljeni tudi za druge tekoče prehranske izdelke.

Med poznoantično grobo kuhinjsko posodje sodijo lonci s pokončnim vratom in izvihanim ustjem ter odlomek, okrašen z večtračno valovnico, ki sodi v najkasnejše obdobje naselbine, torej prvo polovico in sredino 5. st.

Primerjava časovno občutljivih oblik afriške sigilate z Ajdovščine z oblikami, ki jih srečamo v depozitu iz zgodnjega 5. st. iz Molise, potrjuje da-

Sl. 5: Ajdovščina pri Rodiku, terenski pregled, vse gradivo. Deleži posameznih zvrsti keramike in ostalih najdb.
Fig. 5: Ajdovščina near Rodik, field survey, all material. Parts of individual types of pottery and other finds.

tacijo ajdovskega gradiva v prvo polovico in sredo 5. st. (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, 166; Tortorella 1987, 287).

V depoju iz Molise je bila tudi amfora oblike LR 1, ki je sicer v našem prostoru značilna predvsem za najdišča 6. st. (Korošec 1955, t. XVI, 1; Sagadin 1991, 221; Svoljšak 1985, t. 9, 141; Albarella, Ceglia, Roberts 1993, sl. 19: 147). Med amforami istega depoja je identificirano tudi ajdovskemu podobno ustje spatejona, Keay XXVI A, zelo pogosta oblika amfor v 4. in prvi polovici 5. st. (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, sl. 19: 150 a in b). Ni pa poznih oblik spatejonov, tipov Keay XXVI F in G, ki so pogoste na Ajdovščini.

Iz pregledanega gradiva je razvidno, da med njim ni časovno občutljive uvožene keramike srednjeantičnega obdobja. Po primerjavah z bližnjimi primorskimi najdišči bi lahko pričakovali navzočnost zgodnjih oblik afriške sigilate, vendar se pojavljajo predvsem oblike, značilne šele za 4. st., največ pa je tipičnih za prvo polovico 5. st., skupaj z istočasnim afriškimi amforami. Ni tudi časovno občutljivega gradiva iz druge polovice in konca 5. st.

Analize keramičnega gradiva se ujemajo s poprejšnjimi datacijami naselbine do sredine 5. st. (Ciglencečki 1987, 157 in 163) in jih dobro dopolnjuje analiza statistične slike keramike, zbrane pri terenskem pregledu.

Iz navedenega in že znanega lahko domnevamo, da je bila Ajdovščina pomembna strateška točka v zaledju klavster.⁶ Sodeč po poznorimskem uvoženem posodju, ki je prihajalo iz severnoafriških provinc, je bila naselbina dobro oskrbovana s hrano severnoafriškega izvora, s katero je bila plačana *annona* - davek v obliki prehranskih izdelkov (Wickham 1988, 183-193).

Iz bližnje okolice Ajdovščine pa je znanih še nekaj poznoantičnih najdb in najdišč: Škocjanske jame z najdbami od 3. do prve pol. 5. st. (ANSI 1975, 132) in Roška špilja (ANSI 1975, 133). Na Vrhpolju pri Kozini so pri Velikem Gradišču in na Mandrijah pri izkopu za ptt - jarek naleteli na antične ruševinske plasti. Med gradivom so omenjeni odlomki amfor iz rdeče žgane glin, afriška sigilata in olivnozeleno steklena čaša (Osmuk 1989). V najdišču Luknja v Lazu je bila najdena rimska oljenka (ANSI 1975, 132).

⁶ Vsekakor bo slika dopolnjena šele z dokončnimi multidisciplinarnimi študijami, ki jih pripravlja Arheološki oddelek Filozofske fakultete v Ljubljani pod vodstvom izr. prof. Božidarja Slapšaka s sodelavcem mag. Branetom Mušičem.

Zahvale

Na tem mestu se najlepše zahvaljujem izr. prof. Božidarju Slapšaku, ki mi je omogočil sodelovanje pri terenskem pregledu na Ajdovščini v avgustu 1995 ter me vspodbujal pri študiju keramičnega gradiva zbranega pri izkopavanjih v akciji I. 1993.

Statistični in grafični pregled je pripravil študent Dimitrij Mlekuž.

Posebej toplo se zahvaljujem študentkam Nataši Čepe, Mojci Jančar in Bernardi Županek za potrpežljivo sodelovanje pri pregledu gradiva in pripravi kataloga in Idi Murgelj za risanje. Dr. Jani Horvat se zahvaljujem za pazljivo branje prispevka in vse nasvete.

KATALOG

Izrisano je bilo vse izpovedno keramično gradivo. Vsi premeri so rekonstruirani.

Seznam kratic

A = afriško (opečnato rdeče, trdo, raskavo)
 AS = afriška sigilata
 AS - D = afriška sigilata D produkcije
 AS - C = afriška sigilata C produkcije
 b = barva
 D = dolžina
 EG = egejsko
 F = faktura
 K1 = grobo, sivo kuhinjsko posodje, porozno, mehko
 K2 = grobo, sivo kuhinjsko posodje, neporozno, trdo
 LR = poznoantične oblike
 LR C = fokejska sigilata
 N1 = namizno posodje, trdo žgana, dobro prečiščena glina
 N2 = namizno posodje, slabše žgana glina z več nečistočami
 neid. = neidentificirano
 ohr. v. = ohranjena velikost
 ohr. dol. = ohranjena dolžina
 rdu = rekonstruiran premer ustja
 rdd = rekonstruiran premer dna
 Tst = keramika tankih sten
 V = višina
 vel. = velikost

Barve so določene po *Munsell Soil Color Charts* (New York 1992).

Abbreviations

A = African (burnt red, hard, coarse)
 AS = African sigillata
 AS - D = African sigillata (D production)
 AS - C = African sigillata (C production)
 b = color
 D = length

EG = Aegean

F = fabric

K1 = coarse gray cooking ware, porous, soft

K2 = coarse gray cooking ware, non-porous, hard

LR = Late Roman forms

LR C = Phocaean sigillata

N1 = table ware, hard fired, well refined clay

N2 = table ware, poorly fired clay with many inclusions

neid. = unidentified

ohr. v. = preserved size

ohr. dol. = preserved length

rdu = reconstructed diameter of the rim

rdd = reconstructed diameter of the base

Tst = Thin walled pottery

V = height

vel. = size

All colors are cited according to the *Munsell Soil Color Charts* (New York 1992).

Keramično gradivo z izkopavanj 1993

Slika 1

1. SE 102, kv. VIII/ 21.

Odlomek ostenja skodelice tankih sten z okrasom koleščkanja v vodoravnem pasu;

b: premaz 10 YR 3/1, prelom 10 YR 6/1;

F: Tst; siv prelom, črna površina, trdo žgano;

ohr. vel. 2,1 x 2,6 cm.

2. SE 102, kv. E VIII/ 21.

Odlomek spodnjega dela trebuha z ravnim dnom čaše z vrezanim okrasom mreže;

b: 2.5 YR 7/1, površina 2.5 YR 5/1;

N 1, sivo, posnetek keramike tankih sten;

V: 3,3 cm.

3. SE 161, kv. E VIII/ 7.

V celoti ohranjena oljenka pečatnega tipa grobe izdelave;

b: 5 YR 5/8;

F: N 2;

Vel. 9 x 6 cm.

4. SE 113, kv. E VIII/ 6.

Odlomek ostenja skleda s poševno izvlečenim robom tik pod ustjem nedoločljive oblike;

F: LR C (?), sekundarno prežgan;

ohr. vel. 3 x 2,4 cm.

5. SE 113, kv. E VIII/ 7.

Odlomek ustja skleda oblike Hayes 81 B (?);

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS;

ohr. vel. 1,8 x 2,1 cm.

6. SE 127, kv. E VIII/ 10.

Odlomek ravnega dna krožnika nedoločljive oblike z delom žigosanega okrasa v obliki smrekove vejice;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS-D;

ohr. vel. 2,8 x 3,2 cm.

7. SE 168 kv. E VIII/ 7

Odlomek ustja okrašenega z zarezi skodelice oblike Lamboglia 57;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS-C;

ohr. vel. 2 x 4,5 cm.

8. SE 103, kv. E VIII/91/9.

Odlomek ustja skodelice oblike Hayes 73;

b: 2.5 YR 6/8;

F: AS-C;

ohr. vel. 3,7 x 3 cm.

9. SE 103, kv. E VIII/ 10.
Odlomek dna sklede ali krožnika nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: AS-D;
ohr. vel. 6,5 x 5 cm.
10. SE 108, kv. E VIII/ 10.
Odlomek ustja skodelice, posnetek AS oblike Hayes 73;
b: 5 YR 6/6, prelom 5 YR 6/2;
F: N 1, oranžna površina, siv prelom;
ohr. vel. 3 x 2,5 cm.
11. SE 113, kv. E VIII/ 16.
Odlomek ustja skodele oblike Hayes 65;
b: 2.5 YR 6/8;
F: AS, D1;
V 4,2 x 4 cm.
12. SE 113, kv. E VIII/ 16.
Odlomek ustja sklede oblike Hayes 61 B;
b: 2.5 YR 6/8;
F: AS, D;
ohr. vel. 5,6 x 5 cm.
13. SE 110, kv. E 25/ 9.
Odlomek ostenja z ustjem sklede oblike Hayes 64;
b: 2.5 YR 6/8;
F: AS, D;
ohr. vel. 4,5 x 6 cm.
14. SE 112, kv. E 25/ 9.
Odlomek ostenja lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K2;
ohr. vel. 2 x 3,2 cm.
15. SE 113, E VIII/ 11.
Odlomek lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K1;
ohr. vel. 2,5 x 3 cm.
16. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K1;
ohr. vel. 4,6 x 5 cm.
17. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek ostenja lonca z izvihanim in posnetim robom ustja;
F: K2;
ohr. vel. 1,8 x 3,2 cm.
18. SE 121, kv. E VIII/ 24/ 55.
Več odlomkov ostenja konične sklede s pokončnim in zaobljenim robom ustja, tik pod ustjem ovalen, plastično izbočen, prilepljen ročajček;
F: K2;
ohr. vel. 6,2 x 5,2 cm.
19. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K1;
ohr. vel. 2,1 x 3 cm.
20. SE 112, kv. E VIII/ 6.
Odlomek lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K1;
V 2,5 cm.
21. SE 121, kv. E VIII/ 24/ 55.
Odlomek ostenja koničnega pokrova z zaobljenim robom ustja, z luknjico za izparevanje tik pod ustjem in finim, vodoravnim žlebljenjem po vsej ohranjeni površini;
F: K1;
ohr. vel. 9 x 7,2 cm.
22. SE 149, kv. E VIII/ 11.
Odlomek ostenja lonca z okrasom večtračne vrezane valovnice;
F: K2;
ohr. vel. 4 x 3,8 cm.
- Slika 2*
23. SE 22/40 134, kv. E VIII/ 6,7.
Odlomek ostenja z ustjem amfore oblike Keay XXV, C;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A s premazom;
ohr. vel. 4 x 3,6 cm.
24. SE 35/51 103, kv. E VIII/ 13.
Odlomek ostenja z ustjem amfore oblike Keay XXV, C;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A s kremastim premazom;
ohr. vel. 6,7 x 5 cm.
25. SE 113, kv. E VIII/ 9.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXV, C;
F: A? (sekundarno prežgano);
ohr. vel. 2 x 3,2 cm.
26. SE 113, kv. E VIII/ 7.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, B;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 3,3 x 3,6 cm.
27. SE 112, kv. E VIII/ 17.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, D;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 3,4 x 4,3 cm.
28. SE 134, kv. E VIII/ 6,7.
Odlomek ostenja z delom ročaja in ustjem amfore oblike Keay XXVI, F;
b: 2.5 YR 4/8;
F: A;
ohr. vel. 7 x 5,6 cm.
29. SE 105, kv. E VIII/ 15.
Odlomek ostenja z delom ročaja in ustjem amfore oblike Keay XXVI, F;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 8,3 x 6 cm.
30. SE 105, kv. E VIII/ 15.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, F;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 3,6 x 4 cm.
31. SE 103, kv. E VIII/ 15.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, F;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 2,5 x 4 cm.
32. SE 113, kv. E VIII/ 6.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, G;
b: 7.5 YR 7/4;
F: neid. 2;
ohr. vel. 5 x 4 cm.
33. SE 113, kv. E VIII/ 6.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXVI, G;
b: 2.5 YR 4/6; —
F: A;
ohr. vel. 3 x 2,6 cm.
34. SE 104, kv. E VIII/ 15.
Odlomek ustja amfore oblike Keay XXV, S (?);
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 2,5 x 3 cm.
35. SE 113, kv. E VIII/ 16.
Odlomek spodnjega dela stebričastega zatiča spatejona;
b: 2.5 YR 5/6;
F: A;
V 3 cm.
36. SE 113, kv. E VIII/ 11.

Odlomek ročaja okroglega preseka amfore nedoločljive oblike;

b: 10 YR 7/3 površina, prelom 2.5 YR 5/6;

F: LR 1;

D 9 cm.

37. SE 112, kv. E VIII.

Odlomek ročaja amfore oblike LR 3;

b: 5 YR 5/4;

F: LR 3;

D 6 cm.

38. SE 113, kv. E VIII/ 11.

Odlomek ostenja amfore LR 3;

b: 5 YR 5/4;

F: LR 3;

ohr. vel. 6 x 4,5 cm.

39. SE 112, kv. E VIII/ 18.

Odlomek vodoravno narebrenega ostenja amfore nedoločljive oblike;

b: 7.5 YR 4/3;

F: LR 4;

ohr. vel. 4,8 x 3,1 cm.

Katalog najdb s terenskega pregleda

40. C X, D 4.

Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 50.B;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS-C;

ohr. vel. 2 x 2,5 cm.

41. B X, C 8.

Odlomek ustja krožnika, posnetek oblike Hayes 50?;

b: 2.5 YR 5/8, temna sredica;

F: N2;

ohr. vel. 2,8 x 1,9 cm.

42. A VIII, F 7.

Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 50 B?;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS, D ?;

ohr. vel. 1,5 x 1,1 cm.

43. D IX, F 7.

Odlomek ustja pokrova;

b: 2.5 YR 5/8;

F: A, brez premaza;

ohr. vel. 1,3 x 3 cm.

44. F X, G 3.

Odlomek ustja krožnika;

F: AS ?, sek. prežgano;

ohr. vel. 4,5 x 1,8 cm.

45. E VII, C 4.

Odlomek ustja skodelice oblike Hayes 71;

b: 2.5 YR 6/8;

F: AS-D;

ohr. vel. 2,7 x 3,8 cm.

46. E VII, H 3.

Odlomek ustja skodelice oblike Hayes 73 A?;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS;

ohr. vel. 2,3 x 2,3 cm.

47. C X, H 8.

Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 67;

b: 2.5 YR 5/4;

F: AS-D;

ohr. vel. 5 x 6,6 cm.

48. E 7, F6.

Odlomek ustja skledice oblike Hayes 61 B;

b: 2.5 YR 5/4;

F: AS-D;

ohr. vel. 7 x 5 cm.

Slika 3

49. G VIII, F 5.

Odlomek ustja skledice oblike Hayes 61 B;

b: 5 YR 5/8;

F: AS;

ohr. vel. 3 x 2,3 cm.

50. E VIII, I 5.

Odlomek ustja skledice oblike Hayes 61 B;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS-D;

ohr. vel. 4,3 x 3,8 cm.

51. DV, J 6 (slučajna najdba).

Odlomek ravnega dna krožnika neidentificirane oblike z žigosanim okrasom delfinov;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS, D 1;

ohr. vel. 3,5 x 4,6 cm.

52. CX, H 8.

Odlomek ravnega dna skledice z delom žigosanega okrasa rožete in odtisom zobatega koleščka;

b: 2.5 YR 5/8;

F: AS D1;

ohr. vel. 1,7 x 2 cm.

53. D IX, F 7.

Odlomek ustja krožnika oblike Hayes 67 (?);

b: 10 R 6/8;

F: AS, D;

ohr. vel. 1,3 x 1,9 cm.

54. A VIII, J 4.

Odlomek ostenja čaše tankih sten z reliefnim okrasom pokončnih paličk;

b: 5 YR 5/4 površina, prelom siv;

F: Tst;

ohr. vel. 1,8 x 1,8 cm.

55. Z IX, H 5.

Odlomek ramena oljenke pečatnega tipa;

b: 2.5 YR 5/8;

F: N 1, mehka;

ohr. vel. 1,3 x 2,4 cm.

56. Y IX, F 1.

Odlomek ustja krožnika z uvihanim in zaobljenim robom;

b: 5 YR 5/5;

F: N 2;

ohr. vel. 1,5 x 1,6 cm.

57. B VIII, B 8.

Odlomek skodelice, poševno odrezan rob ustja in del ostenja;

b: 10 YR 7/6;

F: N 1;

ohr. vel. 3,4 x 2 cm.

58. F VIII, B 8.

Odlomek odebeljenega ustja krožnika;

b: 7.5 YR 6/8;

F: N 1;

ohr. vel. 2,2 x 1,7 cm.

59. C VII, E 7.

Odlomek ustja čaše;

b: 2.5 YR 5/8;

F: N 1;

ohr. vel. 1,2 x 1,3 cm.

60. E VII, A 4.

Odlomek spodnjega dela trebuha in ravnega dna vrča;

b: 5 YR 5/8;

F: N 2;

ohr. vel. 6 x 4 cm.

61. Y X, I 8.

Odlomek spodnjega dela trebuha in prstanaste noge skledice ali vrča;

b: 5 YR 5/8;

- F: N 2;
ohr. vel. 3 x 2,7 cm;
62. V III, I 7.
Odlomek ustja in ostenja posode nedoločljive oblike;
b: 10 YR 7/6;
F: N 2;
ohr. vel. 2,8 x 2,6 cm.
63. D IX, J 3.
Odlomek ustja vrča z nastavkom trakastega ročaja;
b: 7.5 YR 6/8;
F: N 1;
ohr. vel. 3,4 x 3,5 cm.
64. A VII, E 3.
Odlomek odebeljenega ustja vrča;
b: 10 YR 7/6;
F: N 2;
ohr. vel. 1,7 x 1,9 cm.
65. D VII, B 7.
Odlomek ostenja krožnika z odebeljenim ustjem;
b: 2.5 YR 5/8;
F: N 1;
ohr. vel. 1,4 x 1,3 cm.
67. A VIII, E 4.
Odlomka ostenja lonca z izvihanim, odebeljenim in posnetim robom ustja;
F: K 2;
ohr. vel. 3,7 x 6,4 cm.
68. Y X, H 10.
Odlomek lonca z izvihanim in zaobljenim robom ustja;
F: K 2;
ohr. vel. 4,2 x 2,1 cm.
69. B VII, C 10.
Odlomek izvihanega ustja lonca z žlebom na robu;
F: K 2;
ohr. vel. 2,4 x 1,6 cm.
70. C X, B 4.
Odlomek narebrenega ostenja egejskega lončka;
b: 5 YR 5/8;
F: EG;
ohr. vel. 2,7 x 2,4 cm.
71. G VIII, C 7.
Odlomek ročaja elipsastega preseka amfore, nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. dol. 4,2 cm.
72. A VIII, H 4.
Odlomek zatiča amfore spatejon;
b: površina 10 R 5/6, notranjost siva;
F: A, sekundarno prežgana glina;
ohr. viš. 1,8 cm.
73. G VIII, B 5.
Odlomek ustja amfore tipa Keay XXV, C;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 2,5 x 3 cm.
- NERISANO GRADIVO**
- Keramične najdbe z izkopavanj 1993**
74. SE 102, kv. VIII/ 14.
Odlomek ostenja z delom ročaja ovalnega preseka amfore, tip Keay XXVI;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 4 x 6 cm.
75. SE 149, kv. E VIII/ 18.
Več odlomkov ostenja in trije odlomki ročaja ovalnega preseka amfore, nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A z belim premazom, nanešenim z lopatko;
ohr. vel. 5,6 x 5 cm.
76. SE 122, kv. VIII/ 23, 22.
Odlomek ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 10,5 x 6 cm.
77. SE 113, kv. E VIII/ 9.
Odlomek ostenja amfore z delom ročaja D preseka;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A s premazom;
ohr. vel. 4 x 6,7 cm.
78. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek ostenja amfore LR 3;
b: 5 YR 5/4;
F: LR 3;
ohr. vel. 5 x 4 cm.
79. SE 113, kv. E VIII/ 7.
Odlomek narebrenega ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 7.5 YR 4/3;
F: LR 4, rdeče rjava;
ohr. vel. 3,5 x 3 cm.
80. SE 113, kv. E VIII/ 6.
Odlomek ostenja vrča ali amfore nedoločljive oblike z delom ročaja ovalnega preseka s širokim osrednjim žlebom;
b: 7.5 YR 4/3;
F: neid. 3;
ohr. dol. 5 cm.
81. SE 113, kv. E VIII/ 6.
Odlomek ostenja amfore - spatejona z delom ročaja;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A z intenzivno kremasto površino;
ohr. dol. 6 cm.
82. SE 112, kv. E VIII/ 18.
Odlomek narebrenega ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 7.5 YR 4/3;
F: LR 4-5, notranja stran opečnato rdeča, zunanja sivo rjava;
ohr. vel. 4,5 x 3,5 cm.
83. SE 113, kv. E VIII/ 16.
Odlomki ostenja amfore LR 3;
b: 5 YR 5/4;
F: LR 3;
ohr. vel. 4 x 3,4 cm.
84. SE 113, kv. E VIII/ 9.
Odlomek ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A z beige premazom;
V 4,3 cm.
85. SE 113, kv. E VIII/ 9.
Odlomek masivnega, koničnega zatiča amfore tip Keay XXVI;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A brez premaza, rjavo rdeča;
ohr. vel. 5 x 5,4 cm.
86. SE 113, kv. E VIII/ 9.
Odlomek spodnjega dela trebuha in koničnega zatiča amfore tip Keay XXVI;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A s premazom;
V 5 cm.
87. SE 149, kv. E VIII/ 17.
Več odlomkov ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A z belim premazom, nanešenim z lopatko;
ohr. vel. 4 x 5, 6 cm.
88. SE 146, kv. E VIII/ 16.
Odlomki ostenja amfore nedoločljive oblike;

- b: 2.5 YR 5/8, premaz 5 YR 6/4;
F: viola z belim premazom;
ohr. vel. 6,4 x 5 cm.
89. SE 130, kv. E VIII/ 12.
Odlomek ostenja poznoantične cilindrične amfore;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
premer trebuha 14 cm.
90. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek lahno narebrenega ostenja amfore nedoločljive oblike;
b: 7.5 YR 4/3;
F: LR 4-5;
V 4 x 3 cm.
91. SE 113, kv. E VIII/ 11.
Odlomek ostenja poznoantične cilindrične amfore (?);
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A s premazom;
premer trebuha 11 cm.
92. SE 110, kv. E VIII/ 6.
Del ročaja amfore LR 3;
b: 5 YR 5/4;
F: LR 3;
ohr. dol. 3 cm.
93. SE 103, kv. E VIII/ 9.
Odlomek dna krožnika ali sklede nedoločljive oblike z žigosanim okrasom krogov;
b: 2.5 YR 5/8;
F: AS, D1;
ohr. vel. 6,5 x 5 cm.
94. SE 103, kv. E VIII/ 10.
Odlomek dna sklede neidentificirane oblike z žigosanim okrasom koncentričnih krogov;
b: 2.5 YR 5/8;
F: AS, D;
ohr. vel. 1,5 x 2,4 cm.
95. SE 103, kv. E VIII/ 14.
Odlomek koničnega masivnega zatiča amfore tip Keay XXVI;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
V 6,3 cm.
96. SE 105, kv. VIII/ 15.
Odlomek trakastega ročaja vrča nedoločljive oblike;
b: 10 YR 6/6;
F: N 2;
V 4,5 cm.
97. SE 120, kv. E VIII/ 11.
Več odlomkov ostenja amfore tip Keay XXVI;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 5 x 3,8 cm.
98. SE 102, kv. E IX/ 3.
Odlomek ostenja posode nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: AS, D;
ohr. vel. 1,7 x 1,7 cm.
99. SE 122, kv. E VIII/ 23.
Več odlomkov ostenja amfor nedoločljive oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 5 x 6 cm.
100. SE 121, kv. E VIII/ 24/ 55.
Odlomek ostenja konične sklede; ustje z zaobljenim robom in okras pravičnega, plitkega vodoravnega žlebljenja po vsej ohranjeni površini;
F: K;
ohr. v. 7 cm.

Keramične najdbe s terenskega pregleda

101. D IX, J 3.
Odlomek ustja krožnika;
b: 2.5 YR 5/8;
F: N 1;
ohr. vel. 1,5 x 1,5 cm.
102. D IX, J 3.
Odlomek trakastega ročaja;
b: 2.5 YR 5/6;
F: N 1;
ohr. dol. 3,6 cm.
103. C X, D 1.
Odlomek ustja amfore nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 6/6;
F: A;
ohr. vel. 2,3 x 2,2 cm.
104. C X, I 2.
Odlomek narebrenega ostenja amfore nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: LR 1;
ohr. vel. 2 x 2,6 cm.
105. C X, B 2.
Odlomek ročaja amfore nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: A;
ohr. dol. 5,4 cm.
106. I X, G 2.
Odlomek trakastega ročaja vrča;
F: K 1;
ohr. dol. 2,5 cm.
107. B X, I 14.
Odlomek ostenja amfore nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 4/8, premaz 5 YR 6/4;
F: A;
ohr. vel. 4 x 6,2 cm.
108. A X, G 7.
Odlomek ustja čaše;
F: N 2;
ohr. vel. 1,8 x 1,5 cm.
sekundarno prežgano?
109. A X, D 5.
Odlomek lonca, izvihano ustje s posnetim robom;
F: K 2;
ohr. vel. 5 x 2,4 cm.
110. C X, D 4.
Odlomek ramena pečatne oljenke;
b: 2.5 YR 5/8;
F: N 1, mehka;
ohr. vel. 1,5 x 1,5 cm.
111. B VIII, B 8.
Odlomek ustja skodelice;
b: 10 YR 6/6;
F: N 1;
ohr. vel. 3,4 x 2 cm.
112. A VII, H 1.
Odlomek ostenja posode nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: AS C/D z ostankom premaza;
ohr. vel. 3,2 x 2,7 cm.
113. H VIII, I 6.
Odlomek narebrenega ostenja amfore nedoločene oblike;
b: 2.5 YR 5/8;
F: LR;
ohr. vel. 4,6 x 3 cm.
114. D X, H 7.
Odlomek zatiča amfore spatejon?;
b: 5 YR 5/8;
F: A;
ohr. vel. 5,5 x 5 cm.

115. D X, C 10.

Odlomek narebrenega ostenja amfore nedoločene oblike;
b: 10 YR 7/3 površina, prelom 2.5 YR 5/6;
F: LR 1;
ohr. vel. 3,6 x 4 cm.

116. B X, G 5.

Odlomek pokončnega ustja čaše z odebeljenim robom;
b: 5 YR 5/8;
F: N 2;
ohr. vel. 2,1 x 1,6 cm.

- ALBARELLA, U., V. CEGLIA in P. C. ROBERTS 1993, S. Giacomo degli Schiavoni (Molise): an Early Fifth Century AD Deposit of Pottery and Animal Bones from Central Adriatic Italy. - *Pap. Brit. Sch. Rome* 61, 157-230.
- ALRAM-STERN, E. 1989, *Die römischen Lampen aus Carnuntum*. - *Der römische Limes in Österreich* 35.
- ATLANTE, *Atlante delle forme ceramiche I. Ceramica fine romana nel bacino mediterraneo*. - Enciclopedia dell'arte antica, classica e orientale, Roma 1981.
- BEZECZKY, T. 1995, Amphorae and amphora stamps from the Laecanian workshop. - *Jour. Rom. Arch.* 8, 41-64.
- CARANDINI, A. 1981, Introduzione. - V: *Atlante*, 11-18.
- CONSPECTUS, *Conspectus formarum terrae sigillatae Italico modo confectae*. - *Mater. z. röm.-germ. Ker.* 10, 1990.
- CIGLENEČKI, S. 1987, *Höhenbefestigungen aus der Zeit vom 3. bis 6. Jh. im Ostalpenraum*. - *Dela 1. razr. SAZU* 31.
- GIESLER, U. 1981, Die Kleinfunde. - V: *Ad Pirum, Spätromische Passbefestigung in den Julischen Alpen*. - *Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch.* 31, 51-125.
- HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*. - London.
- HAYES, J. W. 1980, *Supplement to Late Roman Pottery*. - London.
- HAYES, J. W. 1983, The Villa Dionysos Excavations, Knossos, The Pottery. - *Ann. Brit. Sch. Ath.* 78, 143-170.
- HORVAT, J. 1990, *Nauportus (Vrhnika)*. - *Dela 1. razr. SAZU*, 33.
- HORVAT, J. 1993, *Začetek rimske dobe na prostoru zahodne Slovenije*. Neobjavljena disertacija. - Ljubljana.
- ISTENIČ, J. 1987, Rodik - grobišče Pod Jezerom. - *Arh. vest.* 38, 69-136.
- ISTENIČ, J. 1988, Kuhinjsko posudje egejskih tipova na nazištu Rodik-nekropola pod Jezerom. - *Diadora* 10, 1988, 99-110.
- ISTENIČ, J. 1993, Oljenke z zahodnega grobišča Petovovne. - V: *Ptujski arheološki zbornik*, 311-330, Ptuj.
- KEAY, S. J. 1984, *Late Roman Amphorae in Western Mediterranean, a typology and economic study: the Catalan evidence*. - *BAR Int. Ser.* 196.
- KNEŽ, T. 1992, *Novo mesto II. Keltsko rimsko grobišče*. - *Carniola archaeologica* 2.
- KOROŠEC, J. 1955, Arheološke ostaline v Predjami. - *Razprave 1. razr. SAZU* 4.
- LEBEN, F. in Z. ŠUBIC 1990, Poznoantični kastel Vrh Brsta pri Martinj Hribu na Logaški planoti. - *Arh. vest.* 41, 313-354.
- MACKENSEN, M. 1985, Prospektion einer spätantiken Sigillatöpferei in El Mahrine / Nordtunisien. - *Dossier, Cedac Carthage, Institut National d'Archéologie et d'Art de Tunisie, Bulletin* 6, Mars 1985, 29-33.
- MACKENSEN, M. 1992, Amphoren und Spatheia von Golemanovo Kale. - V: S. Uenzen, *Die spätantiken Befestigungen von Sadovec (Bulgarien)*. - *Münch. Beitr. z. Vor- u. Frühgesch.* 43, 239-254.
- MARDEŠIČ, J. 1994, Amfore. - V: *Salona Christiana*, Arheološki muzej - Split, 25. 9. - 31. 10. 1994, 293-296, Split.
- MIKL CURK, I. 1973, Zapažanja o temni rimski kuhinjski lončeni posodi v Sloveniji. - *Arh. vest.* 24, 883-900.
- OSMUK, N. 1989, Vrhpolje pri Kozini. - *Var. spom.* 31, 247.
- OSMUK, N. 1976, Nove antične najdbe v Povirju. - *Gor. let.* 3, 70-87.
- OSMUK, N. 1985-1987, Rimskodobna arhitektura na Ledinah v Novi Gorici. - *Gor. let.* 12-14, 79-104.
- OSTIA IV - A. Carandini, C. Panella, *Le Terme del Nuotatore*. - *Studi Misc.* 23, 1977.
- PESAVENTO MATTIOLI, S. 1992, *Anfore Romane a Padova: ritrovamenti dalla città*. - *Materiali d'archeologia* 1, Veneto I, Modena.
- PETRU, P. 1976, Die römerzeitliche keramische Produktion in Jugoslawien. - *Arh. vest.* 27, 224-231.
- RODRIGUEZ, H. 1992, Bemerkungen zur relativchronologischen Gliederung der südostalpinen spätromisch-spätantiken Gebrauchskeramik. - V: *Il territorio tra tardoantico e altomedioevo. Metodi di indagine e risultati. 3 seminario sul tardoantico e l'altomedioevo nell'area alpina e padana. Monte Barro-Galbate (Como), 9-11 settembre 1991*, Biblioteca di Archeologia medievale, 159-178, Firenze.
- SACKETT, L. H. 1993, *The Roman Pottery. Knossos, from Greek City to Roman Colony. Excavations at the Unexplored Mansion II*. - *The Brit. Sch. Arch. Ath.* 21, Section 6.
- SAGADIN, M. 1989, Kieslstein. - *Var. spom.* 33, 221.
- SCHINDLER-KAUDELKA, E. 1975, *Die dünwandige Gebrauchskeramik vom Magdalensberg*. - *Kärnt. Musschr.* 58.
- SCHINDLER, M. in S. SCHEFFENEGGER 1977, *Die glatte rote Terra sigillata vom Magdalensberg*. - *Kärnt. Musschr.* 62.
- SLAPŠAK, B. 1977a, Ad: *CIL* 5, 698 (Materija): via derecta - translata (in fines alicuius) - restituta. - *Arh. vest.* 28, 122-127.
- SLAPŠAK, B. 1977b, Rodik pri Kozini. - *Var. spom.* 21, 260.
- SLAPŠAK, B. 1978, Rodik-Ajdovščina. - *Arh. vest.* 29, 546-547.
- SLAPŠAK, B. 1985, Ajdovščina nad Rodikom, Prazgodovinsko in antično naselje. - *Arh. pregl.* 26, 135-136.
- SVOLJŠAK, D. 1985, Sv. Pavel nad Vrtovinom. Rezultati sondiranja leta 1966. - *Arh. vest.* 36, 195-236.
- TURK, I. et. al. 1993, Podmol pri Kastelcu - novo večplastno arheološko najdišče na Krasu. - *Arh. vest.* 44, 45-96.
- TORTORELLA, S. 1987, La ceramica africana: un riesame della problematica. - V: *Ceramiques Hellénistiques et Romaines II*, Centre de recherches d'histoire ancienne 70, 287.
- VIČIČ, B. 1994, Zgodnjerimsko naselje pod Grajskim gričem v Ljubljani. Gornji trg 30, Stari trg 17 in 32. - *Arh. vest.* 45, 25-80.
- VIDRIH PERKO, V. 1994, *Poznoantične amfore v Sloveniji*. Neobjavljena disertacija. - Ljubljana.

Roman Pottery from Ajdovščina near Rodik

Summary

This study of the pottery from Rodik encompasses the material from systematic archaeological excavations in 1993, as well as field surveys in 1993 and August 1995 at this site (ANSI 1975, 132). The excavation and surveys are continuations of earlier research (Slapšak 1977; Slapšak 1978; Slapšak 1985; Slapšak 1987; Istenič 1987) performed by the Archaeological Department of the Faculty of Arts in Ljubljana under the direction of Professor Božidar Slapšak with the participation of students and colleagues.

The pottery from the excavations (Vidrih Perko 1994, 120-126) is supplemented nicely by the material found in the field survey.¹

The early Roman pottery is composed of tumblers and cups with thin walls (Fig. 1: 1,2) (Schindler-Kaudelka 1975, 167). A fragment of thin walled pottery with rod-like decoration is from the early Augustan period (Fig. 3: 54) (Schindler-Kaudelka 1975, 39 ff.; Vičič 1994, 25-80, Pl. 5:11, in phase IIIa; Knez 1992, Pl. 62: 9), as is probably also true of a fragment of pottery with a black slip (Horvat 1990, 116, n. 32; Horvat 1993, 11). Atypical fragments of Po Valley sigillata (Schindler, Scheffenecker 1977, 18; fabric B; Conspectus, 26) and imitations (Schindler-Kaudelka 1975, Pl. 39: 130) cannot be dated specifically.

Several fragments of stamped clay lamps were also found (Alram-Stern 1989, 36 ff.; Istenič 1993, 313), of Italic and local production (Fig. 1: 3; Fig. 3: 55), which are also known from the Rodik cemetery (Istenič 1987, gr. 1: pl. 1: 2; gr. 2: pl. 3: 2; gr. 3: pl. 5: 2; gr. 6: pl. 9: 2).

The table ware of local production often imitates imported pottery (Fig. 3: 56-58) (Istenič 1987, 108).

Several forms of coarse domestic pottery of local production were also from the early Roman period, such as pots, small bowls, and lids (Fig. 1: 14,15,18,21) (Istenič 1987, gr. 4: pl. 7: 2; gr. 6: pl. 10: 7), which are closely related to the prehistoric Castellieri tradition (Istenič 1987, 108). The prehistoric tradition can also be noted at other sites in the Kras or Karst geographic region of Slovenia (e.g. Povir Merišče (Osmuk 1976, Pl. 1: 1-3)).² The vessels are most often decorated with shallow horizontal channelling or whisk decoration (Fig. 1: 21), however a decoration of wavy lines appears on the later vessels (Fig. 1: 22), such as at Piran among the material excavated at the site of St George (V. Vidrih Perko, *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 34, 1995, 241-248).

The dating of the earliest Roman layer to the Augustan period and the first half of the 1st century AD is also indicated by remains with early forms, that were recognizable among earlier excavated material. Among them are amphorae of type Lamboglia 2/Dressel 6A (Pesavento Mattioli 1992, 41,46,58, and 61; Horvat 1993, 5,17). Fragments of amphorae of Dressel 6B type are also common (Bezeczky 1995, 55).

The late Roman amphorae are dominated by those of African origin (Keay 1984, 184-219): primarily in the form of late Roman cylindrical amphorae,³ and other amphora types (Mackensen 1992, 245); these are the so-called types Keay XXV, variant C (Fig. 2: 23-24; Fig. 3: 73) (Keay 1984, 184), Ostia IV, 143 (Keay 1984, 189 and 194, Fig. 78:11), and type Keay XXVI, variants B and D (Fig. 2: 26-31), F and G (Fig. 2: 32,33) (Keay 1984, 212-216, Fig. 90:11; 91:13).

The fabric, the ribbed surface, and the typical fragments of the handles (Fig. 2: 36-39) led several times to the recognition of eastern Mediterranean late Roman amphorae of the LR 1 shape; i. e. type Keay LIII or related types (Fig. 2:

32,33) (Keay 1984, 268-278; Korošec 1955, Pl. XVI: 1; Sagadin 1991, 221; Svoljšak 1985, Pl. 9, 141; Mardešič 1994, Cat. no. 2; Albarella, Ceglie, Roberts 1993, 198, Fig. 19:147), Palestinian amphorae of forms LR 4-6 (Keay 1984, 278-283, Fig. 121-123), and Aegean jugs of type LR 3 (Keay 1984, 286-289, fabric 17; Keay 1984, 286, Fig. 124: 7-8, with literature).

Late Roman cylindrical amphorae were classified as vessels for African oil, while the other amphora types, the Aegean small jugs, and the Gaza and LR 1 type amphorae were primarily used to transport wine. In many cases, the same forms of amphorae could serve for the transport of various liquid cargoes.

The material also included many tiles.⁴

The main Late Roman imported vessels were made of African sigillata (Carandini 1981, 11-18), and imitations of it, as well as most likely Phocaean sigillata (Hayes 1972, 329; Hayes 1980, 525), or imitations thereof (Fig. 1: 4) (Leben, Šubić 1990, Pl. 13: 231; Hayes 1972, 140-144). The material produced in Africa also included certain forms of lids or shallow bowls without slips (Fig. 2: 43,44) (Atlante, 212, Pl. CIV: 5,6). Among the earliest was a plate of the Hayes 50 form (Fig. 2: 40-42), although the later Hayes form 50 B (Atlante, 65) and copies of it (Fig. 3: 56) predominate.

Particularly common forms were wide bowls of type 61 B (Hayes 1972, 105, Fig. 17: 33; Atlante, 82-84) and similar material (Fig. 1: 12; 2: 48; Fig. 3: 49) (Hayes 1972, 100-107, Fig. 17; Atlante, 84; Pl. XXXV: 6), as well as type Hayes 64 (Fig. 1: 13) (Hayes 1972, 109-111; Atlante, 87) and Hayes 65 (Fig. 1: 11) (Hayes 1972, 111, Fig. 18; Atlante, 82), common in the later variants, significant for the end of the 4th and the first half of the 5th century.

The majority of the material, including fragments of vessels with stamped decoration (Fig. 1: 6; Fig. 3: 51,52) (Hayes 1972, 259, Fig. 48: e; Hayes 1972, 236,239; Atlante, 123; Mackensen 1985, 32), indicates a date in the 4th century, especially the second half, and in the first half of the 5th century (Hayes 1972, 218, Fig. 42, no. 77; Atlante, 128, stamp no. 143). The style designated as A(ii) is dated in Atlante, to 350-420 AD (Mackensen 1985, 33).

The same dating applies to the small bowls of type Lamboglia 57 (Hayes 1972, 121-124, Fig. 21), Hayes type 73 A (Fig. 1: 7,8; 2: 46) (Atlante, 72, where an example of a deposit from Abu Mena is cited, dated to ca. 480, with a large quantity of small bowls of the same type, mostly undecorated). Certain forms have remained unclassified: Delgado 1968, III, no. 1 (Fig. 2: 45) (Atlante, 70, Pl. XXX: 15), Hayes type 71 B (Hayes 1972, 120; Atlante, 71), and Hayes type 73 (Hayes 1972, 121). The dish type Hayes 68 (Hayes 1972, 116, Fig. 68) or a similar form may perhaps also be represented (Fig. 3: 53) (Atlante, 121, Pl. LV: 6; Atlante, 99, Pl. XLVII).⁵

The forms that appear as early as the mid 5th century include a Hayes 81 B type dish (Fig. 1: 5) (Hayes 1972, 129, Fig. 22: 8; Atlante, 104, Pl. XLVIII: 4), and a plate of the type Hayes 67, no. 28 (Fig. 2: 47) (Hayes 1972, 112-116; Atlante, 88, Pl. XXXVII: 10,11), very roughly made (Hayes 1972, Fig. 19: 28; also see Mackensen 1985, Fig. 2: 2,3). This fact rather limits the chronological placement of the majority of the pottery material to the mid 5th century.

The Aegean pots (Fig. 3: 70) (Hayes 1983, 105, n. 19; Sackett 1993, 170-172, Fig. 5, 6) in grave 6 of the Rodik cemetery are dated to the first half of the 2nd century by a clay lamp of the Buchi Xa type (Istenič 1988, 108, Pl. 9:5).

They are usual among material of the 5th century (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, 180-184), and they have also been identified at other Slovenian Late Roman sites, such as Hrušica and at cave sanctuaries (Giesler 1981, 245, Liste 74/9, Pl. 51: 7,8; Turk et al. 1993, 45-96,61).

The late Roman coarse cooking vessels of local production (Petru 1976, 224) also include jugs (Mikl Curk 1973, 894, n. 65), pots with everted rims (Osmuk 1985/1987, 79-104, Pl. 5: 11-14; Povir Merišče - Osmuk 1976, Pl. 1: 4; Leben, Šubic 1990, Pl. 10-12), and lids and bowls (Fig. 1: 16,17,19,20; Fig. 3: 66-69). A fragment ornamented with multiple wavy lines is important (Rodriguez 1992; Leben, Šubic 1990, 313-354, Pl. 11: 190; 12: 210-212), as this is a very characteristic decoration on material from the late 5th and the 6th centuries. It can thus be concluded that the fragment of a coarse domestic pot with incised multiple wavy lines belongs to the latest phase of the settlement at Rodik, in the period of the first half and middle of the 5th century (Fig. 1: 22).

The comparison of a chronologically sensitive form of African sigillata with forms of vessels from the early 5th century deposit at Molisa confirms the dating of the latest material from Rodik to the first half and middle of the 5th century (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, 166; Tortorella 1987, 287).

It is apparent from the surveyed material that the chronologically sensitive pottery of the mid Roman period is entirely missing. In comparing Rodik to the other coastal sites, the presence of early forms of African sigillata could be expected. However, the earliest form found at Rodik was a Hayes type 50 plate. Late variants of it appear, which are significant for the second half of the 4th and the beginning of the 5th centuries. African amphorae of type Keay XXV and XXVI belong to the same period (Albarella, Ceglia, Roberts 1993, Fig. 19, 150 a and b).

Particular note should be made of the presence of late amphorae of type Keay XXVI F and G, and late Roman forms of eastern Mediterranean LR 1 amphorae (Albarella,

Ceglia, Roberts 1993, Fig. 19, 147), characteristic for the second half of the 5th century and for the 6th century.

The pottery analysis thus agrees with the previously known results of earlier research and supplements the statistic analysis of the studied material gathered during the field survey (Fig. 1,2) (Ciglenečki 1987, 157 and 163).⁶

From the above, and from earlier research, it can be concluded that Rodik was an important strategic spot in the hinterland of *Claustra* (Slapšak 1985, 136). The analysis of the pottery material indicates that the station was well supplied with provisions of North African provenience, significant for *annona*, i. e. a tax in foodstuffs.

Several other late Roman finds and sites are known in the near vicinity of Rodik: the Škocjanske jame (ANSI 1975, 132), Roška jama (ANSI 1975, 133), Vrhpolje near Kozina, Veliko Gradišče, Mandrije (Osmuk 1989), and Luknja v Lazu (ANSI 1975, 132).

Acknowledgments

I would very much like to thank Prof. Božidar Slapšak, of the Department of Archaeology, University of Ljubljana, who allowed me to take part in the field survey at Rodik in August 1995, and who also gave impetus to my study of the pottery material collected during the excavation campaign in 1993.

The statistic tables and graphs were prepared by the university student Dimitrij Mlekuž.

I particularly thank the students Nataša Čepe, Mojca Jančar and Bernarda Županek for their patient collaboration in inspecting the material and preparing the catalogue and Ida Murgelj for drawings.

I am grateful to Dr. Jana Horvat, Institute of Archaeology, Slovenian Academy of Sciences and Arts, for having carefully read the article and having made suggestions.

Dr. Verena Vidrih Perko
Mestni muzej Ljubljana
Gosposka 15
SI-1000 Ljubljana

Emona v pozni antiki v luči arhitekture

Ljudmila PLESNIČAR GEC

Izvleček

Iz dozdaj znanih podatkov arheoloških izkopavanj je dosegla Emona višek razvoja v arhitekturnem smislu v 4. stoletju po vladavini Konstantina Velikega. Njenega propada ne moremo pripisati hunskemu vdoru leta 452. Nekatere stavbe, npr. starokrščanski center, so bile iz neznanih vzrokov porušene prej, kmalu po letu 423. Nemirni čas 5. stoletja je prizadel Emono, vendar ne v taki meri, da ne bi, sicer tako ekonomsko in arhitekturno osiromašena, z ostankom prebivalcev dočkala druge polovice 6. stoletja.

Tako kot je bil začetek Emone do nedavnega vzrok različnih razmišljanj, dokazovanj o njenih začetkih v povezavi z vojaškim taborom XV. legije, imenovane Apollinaris, in nasprotno, sta tudi njen konec oziroma njeno vključevanje v življenje nemirnega časa pozne antike še vedno predmet različnih razlag.

Z vprašanjem poznoantične Emone, z njenimi duhovnimi in materialnimi sledmi se je v preteklosti ukvarjalo precej strokovnjakov, od arheologov do zgodovinarjev. Vsaka razprava je prispevala nekaj novega. Z novimi raziskavami se obzorje razširja. Zgodovinskimi virom se pridružujejo materialni dokazi. Včasih so le v obliki drobca keramike ali stekla, dopolnjeni s stratigrafskimi podatki, ki nemalokrat odpirajo povsem nova poglavja življenja, trgovskih stikov in kulturnozgodovinskega stanja določenega obdobja.

V članku se bom omejila predvsem na arheološko, to je materialno razlago obdobja pozne antike, in le obrobno na duhovne in ekonomske silnice, ki so določale trdoživi obstoj Emone tudi po drugem pohodu Hunov (452).

Abstract

The data known to the present from archaeological excavations indicates that Emona achieved the culmination of development in the architectural sense in the 4th century after the reign of Constantine the Great. Its ruin cannot be attributed to the invasion of the Huns in 452. Several structures, such as the early Christian center, were destroyed prior to that, shortly after 423. The troubled time of the 5th century certainly affected Emona, but not to such an extent that it did not continue to exist, although economically and architecturally impoverished, with the remains of its population.

Pavšalna razlaga o propadu Emone ob tem dogodku ni utemeljena. Hunski vdor jo je očitno sicer hudo poškodoval, vendar je ni povsem uničil.

Po najnovejših načrtih poznamo Emono kot močno, zavarovano mesto z visokim obzidjem in ortogonalno obliko.

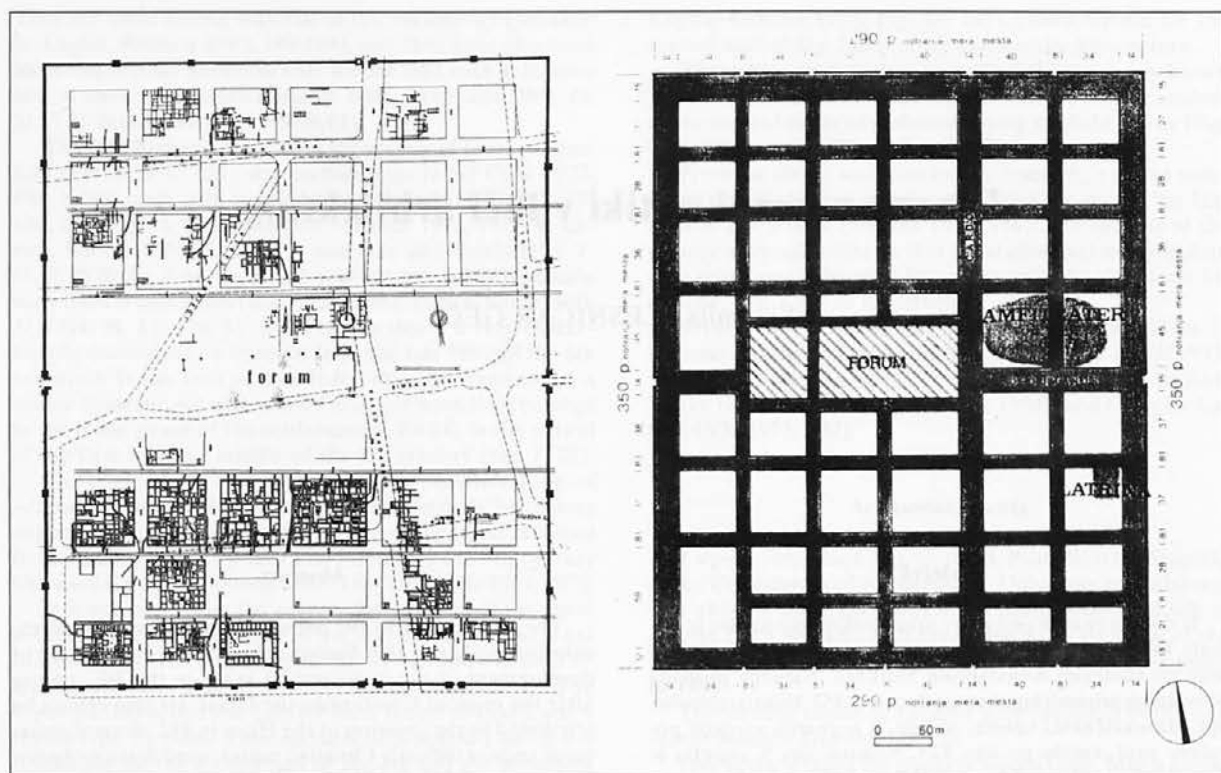
Tlorisna podoba pravilnega pravokotnika je v modularni rekonstrukciji našla razlago že v Detoni-Kurentovi publikaciji (Detoni-Kurent 1963).

Poizkus poznejše analize razmerij med posameznimi insulami je na podlagi izkopanih objektov to shemo še izpopolnil (*sl. 1*).

Značilnost Emone je v tem, da v celotnem času obstoja ne preseže prvotne ortogonalne sheme. Mesto kot urbana celota ostane nespremenjeno do končnega propada in pozabe.

Notranja mreža se do konca podreja precizno načrtovani strukturi. Prenova ali pozidava posameznih arhitekturnih enot nikoli ne preseže načrtovanega obsega ene insule (*sl. 1*).

Poglavje zase so predmestja, ki so prav tako podrejena naprej načrtovani shemi. Omenila jih bom le nekaj. Čeprav fragmentarno, poznamo četr

Sl. 1: Ljubljana. Načrt Emone z insulami (levo). Študija tlorisa Emone v rimskih merah (M. Marega, V. Kukoč) (desno).
Abb. 1: Ljubljana. Plan von Emona mit Insulae (links). Studie des Grundrisses von Emona in römischen Maßeinheiten (M. Marega, V. Kukoč) (rechts).

lončarjev na območju današnje Opere in Štefanove ulice (Šašel 1975, 190; Pajk 1911, 67; Mantuani 1917, 242 ss; Schmid 1941, 52 ss; Plesničar 1987, 451 ss). Ob desnem in levem bregu Ljubljanice se razteza četrtr ribičev in čolnarjev (Šašel 1975, 190). Jasno sta začrtana potek in obseg grobišč, ki se razprostirajo ob treh glavnih cestnih vpadnicah (Petru 1972; Plesničar 1972). Vendar so grobišča tudi zunaj teh vpadnic in po vsej verjetnosti nakazujejo cestno mrežo okoli mesta.

V četrtem stoletju, takoj po Konstantinovi vladavini, je zaznati v Emoni velik gradbeni in ekonomski razcvet. Kaže se v obsežnih novogradnjah in komunalni ureditvi, vendar njen obseg, odmerjen znotraj obzidanega pravokotnika, ne prenese velikih urbanističnih posegov zunaj ustaljene mreže pravokotno se križajočih cest. Opazimo le prenovno posameznih stavbnih kompleksov z novo funkcijo (iz stanovanjske v javno rabo). Tako se insula 32 v bližini foruma v 4. stoletju spremeni v terme in pozneje v starokrščanski center (Plesničar 1983). V tem miniaturnem obsegu mesta, kjer je vsak del površine izrabljen, ne moremo pričakovati večjih in obsežnejših gradenj zahodnega tipa, znanih med Milanom in Oglejem. Zahodni, milanski, ambrozijanski vpliv je viden le v arhi-

tekturi baptisterija oziroma njegove oktogonalne piskine.

Ne glede na prej omenjeno omejitev prostora pri gradnji novih objektov ali (bolje rečeno) pri adaptaciji starih, se notranjost s tem, da ostaja urbanistična shema do konca enaka, prilagaja trendom takratnih kulturnih in umetnostnih tokov iz zahoda. V poslikavi notranjosti posameznih prostorov se opušta impresivnost, risarsko zasnovan prizor prehaja v ploskovite rešitve, kot je to najboljše upodobljeno v termah iz I. polovice 4. stoletja v hiši 32 (Plesničar 1987b, t. 9:1).

Razgibano obdobje 4. stoletja je gotovo močno vplivalo na Emono, ki je bila z lego ob magistrali prizadeta priča številnih dogajanj. Konstantin in njegovi nasledniki so dali Emoni svojsten pečat. Forum je še vedno osrednji prostor mesta. Na območju insule 21 je bilo mogoče ob severnem robu arkadnega hodnika zaslediti ostanke term. Arkadni hodnik je dopolnjen s stropnim ometom, tipičnim ornamentom kaset iz tega obdobja (Plesničar 1973).

Na Forumu je imela sedež municipalna uprava. Imel je torej pomembno vlogo v kultu in tr-

govini ter javnem življenju, hkrati pa je bil tudi prostor, kjer sta bila bazilika in kurija.

Po vsej verjetnosti je bila kurija v podaljšku severnega dela bazilike, prislonjena na njeno apsidno in povezana s prvotno stavbo, insulo 20. Kurijo lahko ugotavljamo šele v četrtem stoletju, ko je bila shema Foruma dopolnjena. Velikost te domnevne kurije znaša 80 m², tlakovana je bila z belim mozaikom. Tu naj bi se sestajal mestni svet decurionov.

Bazilika je imela v sklopu foruma večstransko vlogo. Bila je shajališče trgovcev, lahko tudi comitia ter sodna dvorana. Zaradi pomembnosti, ki jo je imela, je bila navadno zgradba visoke kakovosti. Poizkus rekonstrukcije jo predstavlja kot dvoapsidalno triladijsko zgradbo.

Poleg uradnih poslopij je mesto moralo imeti stavbo za kratkotrajne ali občasne obiske visokih funkcionarjev rimske države ter cesarjev ali njihovih namestnikov. Naj jih omenim le nekaj: leta 364. sta 28. avgusta vladarja Valentinian in Valens, oba panonskega izvora, v Emoni, kjer sta se mudila na potovanju iz Sirmija v Rim izdala dopolnilne odredbe "aurum coronarium" (Cod. Theod. 12.13.2.). Še prej se je sredi 4. stoletja najverjetneje mudil v Emoni tudi Magnencij, ki se je pred Konstancijem II. umaknil v Emono in Akvilejo. O tem pričajo tudi najdeni Magnencijevi multipli zlatniki (Jeločnik 1968, 201 ss) in srebrne plošče z njegovim pečatom iz insule XV (Cuntz 1913, 193 ss). Pri iskanju ustreznega poslopja, ki bi bilo zgrajeno po splošnih načelnih tlorisnih zasnovah, veljavnih za takšne zgradbe, je P. Petru izbral insulo II na južnem delu mesta (Petru 1975, 13 ss). Odkopal jo je W. Schmid leta 1909 in jo razglasil za pompejansko stavbo oziroma vojašnico, pri čemer je mislil na tlorise stavb Kirurga, Salusta oz. Epidija Rufusa v Pompejih (Schmid 1913, t. 4), zaradi žrtvenika, ki ga je posvetil Nemesi in je bil zasut v stavbi, jo je imenoval hiša Primitiviana.

V prid praetoriju je bila Petruju predvsem zasnova stavbe, ki je atrijskega tipa ter neposredna bližina obrambnega zidu z utrjenimi vrati, možnost za varen beg iz trdnjave. Njen izjemen tloris pa kaže na to, da ni bila stalno naseljena. Glede na arheološke predmete iz te insule je domneva o praetoriju sprejemljiva: kratki meči v sami stavbi (morda del opreme gardistov) ter žrtvenik Nemezi, boginji sodstva.

Zanimiva je tudi Petrujeva ugotovitev, da so praetoria vplivala na stavbno izročilo vil najvišjega kakovostnega razreda. Poslopja te vrste naj bi bila ne le v vseh rimskih upravnih središčih, ampak tudi ob itinerarskih cestah na razdalji okoli 50 km, kolikor je očitno znašala enodnevna vožnja s kočijo.

Četrto stoletje je v Emoni čas, ko mesto doseže najvišjo stopnjo izrabe vsakega razpoložljivega koščka zemljišča, seveda vedno v okvirih parcelacije, ki je bila namenjena gradnji v okviru posameznih insul. Pogled na stanje, ki ga je bilo mogoče dopolniti z raziskavami W. Schmid in tistimi po drugi sv. vojni, kaže, da je bila večina zemljišča namenjena stanovanjskim hišam. Mnogokrat so stanovanjske enote mešane, z obrtniškimi delavnicami, npr. steklarska delavnica v hiši 31 (Plesničar 1980-1981, 136 ss).

Velikost insul ostane taka, kot je bila v 1. stoletju od začetka prilagojena modularni shemi mesta. Zanimiva je ugotovitev, da se v 4. stoletju nekateri stanovanjski predeli izrazito zgledujejo po panonskem vzoru arhitekture s centralnim, vendar podolgovatim atrijem - hodnikom, ki nadomešča klasično oblikovan atrij italskega tipa. To je predvsem značilno za insulo 15.

Glede na do zdaj znane rezultate izkopavanja bi težko govorili o posameznih poganskih templjih. V 4. stoletju je prav gotovo še vedno stal na forumu tempelj, posvečen triadi. Verjetno nič drugačen od tistega, ki so ga zgradili v začetku 1. stoletja. Sicer pa imamo o forumskem templju le malo podatkov. Ostanke masivnih temeljev, ki se v forumskem prostoru modularno vklaplajo v celotni kompleks ter ostanek reliefne metope, potrjujejo njegov obstoj. Manjših ali drugih poganskih objektov ni bilo, čeprav je napisanega gradiva veliko in izpričuje različna, tudi orientalna boštva.

Ob odkritju poznoantične latrine - pisoarja v severovzhodnem robu insule 17 (vse v okviru gradbene parcele) je bilo postavljeno vprašanje o pomenu tako velike in javne latrine. Tako velike latrine uvrščamo med javne zgradbe, po njihovi funkcionalnosti pa med hidravlično-higienske objekte, kot so tudi terme in cisterne. Navadno so jih postavljali ob forume ali terme. Časovno opredeljujemo emonsko latrino v konec 4. ali na začetek 5. stoletja z novcem Arkadija, ki je bil najden pod kamnito konstrukcijo pisoarja, datiran v leto 383, kar pomeni, da je latrina prav gotovo mlajša od leta 383 - "terminus ante quem non" (Snoj 1990). Njena velikost presega potrebe zasebne hiše. Insula 17 je bila odkrita le deloma. V prvih dveh stoletjih je bila prav gotovo hiša bogatega lastnika ali najemnika, kar izpričujejo tudi najdene freske iz tega obdobja (Plesničar 1987b, 219 ss, sl. 2-4). Kakšna je bila njena vloga v 4. stoletju še ni mogoče ugotoviti. Latrina na njenem severovzhodnem vogalu nas lahko navede na

misel, da je moralo biti v neposredni bližini zbirališče velikega števila ljudi.

Ob tem se nam vsiljuje vprašanje, ali je imela Emona v 4. stoletju teater ali amfiteater. Zaradi močnega italskega in sredozemskega vpliva, ki se kaže v materialni in tudi duhovni kulturi, je med antičnimi mesti v Sloveniji imela največ možnosti za to, da se v njej razvije navada javnih iger. Možnosti sta dve: v mestnem jedru ali izven mestnega areala.

Pri poizkusu določanja lege amfiteatra ali teatra pa ne smemo prezreti poročila iz leta 1714) zapisanega v Dolničarjevi (Thalnitzscher) kroniki "Annales urbi Labacensis"; v kateri pravi, da so novembra 1714 našli pred Nemškimi vrati ostanke amfiteatra ("Annales urbis Labacensis" za november leta 1714). Dolničar navaja naslednje: "Den 15. sind in den grossen Comendischnen Garten vor dem Teutschen Thor, als man ein Paumgarten angelegt in aus Graben grosse Rudera eines amphitheater endtdekt worden" (po D. Arku, posnetek Dolničarjevega rokopisa).

D. Arko (Arko 1958, 96) navaja še dva druga vira: J. Nollija in A. Trstenjaka. J. Nollij v knjigi "Priročnik za gledališke diletante" postavlja amfiteater na Mirje, A. Trstenjak pa na mesto starega deželnega gledališča, tja, kjer je zdaj poslopje Filharmonije.

Dolničar poroča o najdenih kamnih pred Nemškimi vrati na nekdanji posesti križarjev, kjer je zdaj letno gledališče.

Ob urejanju letnega gledališča Križanke, ki sloni na vzhodnem obzidju Emone, niso našli materialnih dokazov v prid temu poročilu. Možnost, da je bilo tu gledališče, obstaja. Teren na tem delu naravno pada proti jugu in vzhodu do struge Ljubljani, kar bi bilo ugodno za gradnjo gledališča. Na tem predelu tudi ni bilo obrambnega jarka, ki bi oviral gradnjo.

Lahko pa Dolničarjevo poročilo razumemo drugače. Morda je ostanke amfiteatra videl pred Nemškimi vrati, zunaj srednjeveškega mestnega obzidja. Zdaj je tu začetek Rimske ceste, kar je znotraj antičnega mesta. V tem primeru moramo poiskati druge vire, ki bi to tezo lahko dopolnili.

Lokacija gledališča znotraj mestnega obzidja pride v poštev na predvidevanih insulah 44 in 45. Neposredna bližina foruma ter glavna komunikacija ob zahodnih glavnih vratih (Porta principalis dextra) bi bila ugodna lega za tak javni objekt. S stališča antičnega urbanizma in arhitekture in izrabe prostora v tako majhnem arealu, kot ga je imelo na razpolago mesto, je to edina možna lokacija "intra muros". Temu v prid govori še velika javna latrina v severovzhodnem vogalu in-

sule, ki bi bila komaj 70 m oddaljena od gledališča.

Hiši 44 in 45 še nista raziskani. V komponenti modularnega sistema Emone se vključujeta v znano mrežo razporeditve posameznih insul in zapolnjujeta prostor med dekumanom in cesto I. Zdaj je na tem prostoru ob dekumanu polkrožna historična stavba, ki se povsem prilega starim talnim načrtom. Polkrožno obliko parcele je mogoče zaslediti v Stierjevem talnem načrtu (sl. 2). Stierovi rokopisni atlasi so v Dunajskin nacionalni biblioteki. Floris Ljubljane je v drugem in tretjem rokopisu (Cod. 8607), (Cod. 8608). V tretjem rokopisu je tudi opis mestnih trdnjav (Voje 1984, 140 ss, sl. 1,2). Nastal je med leti 1650-1660. Polkrožna oblika parcele je vidna tudi v poznejšem Hitzingerjevem načrtu Emone (Korošec 1991, 14).

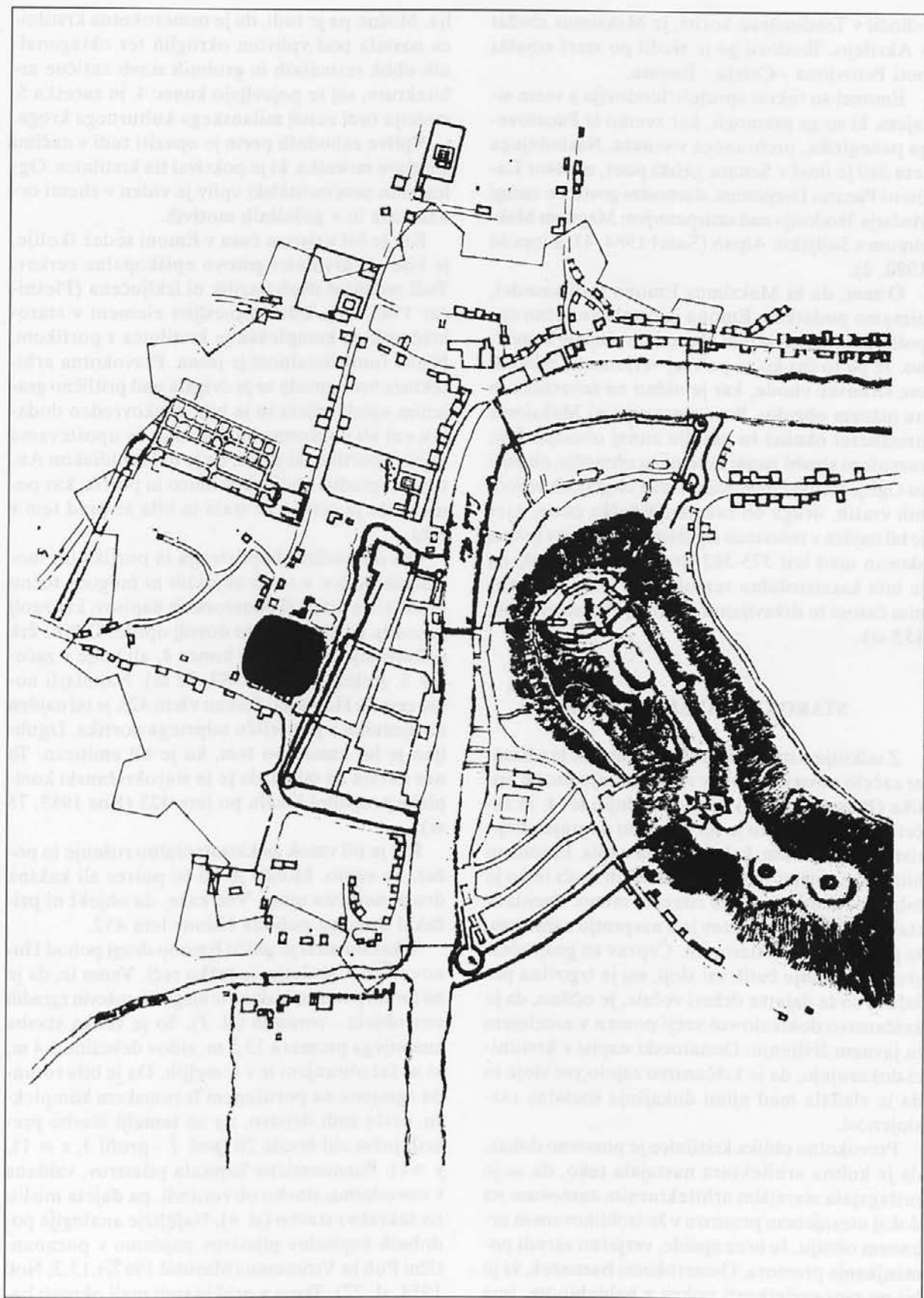
Iz njegovega načrta je mogoče razbrati nekaj stavb ob takratni cesti za Trst (zdaj Rimska cesta), ki se prilegajo polkrožni oblikovanosti parcele.

V kakšni meri je ta teza realna, bodo pokazala izkopavanja ali pa sondiranja na tem prostoru. Zanimivo pa je dejstvo, da se v urbanih naseljih srednjeveškega ali modernega časa nove stavbe skoraj vedno prilagajajo že obstoječim ostankom antičnih stavb, posebno če so te izrazitega obsega. To opazimo predvsem pri gledališčih, saj je bil pri novogradnji gradbeni material (kamnolom) pri roki. V Italiji je nekaj primerov, ko se srednjeveška ali moderna arhitektura prilagaja monumentalnim antičnim temeljem. Nemalokrat je bila na ta način s talnimi načrti razpoznavna antična arhitektura (Capoferro-Cencetti 1978, 328 ss; ista 1979, 71 ss; ista 1983, 5 ss).

Še zdaj je na tem mestu v polkrožni obliki na Trgu francoske revolucije pozidana historična stavba, ki se povsem prilega starim načrtom iz 17. stoletja.

V katerem obdobju naj bi bil teater ali amfiteater zgrajen, je težko reči. Glede na preišljeno razporeditev zazidalne površine lahko verjamemo, da je bil načrtovan od začetka. Kako je potekala pozidava teh markantnih kompleksov, pa kaže Forum, ki se je dokončno oblikoval šele v 2. stoletju ali pa še pozneje. Zato je verjetno, da so tudi teater ali amfiteater zgradili takrat, ko so bile druge, najbolj potrebne zgradbe ali komunalije že v rabi. Podobno je tudi v celi X. regiji (Verzar Bass 1990, 413).

Zadnji dve desetletji 4. stoletja sta za Emono zelo pomembni. Prav gotovo je občutila spopad med Teodozijem in Maksimom. Po njunem odločilnem spopadu pri Petovionii leta 388, ki se je

Sl. 2: Ljubljana. Stierov načrt s polkrožno parcelo. Načrt je nastal med leti 1650 in 1660.

Abb. 2: Ljubljana. Stiers Plan mit halbkreisförmiger Parzelle. Der Plan ist in der Zeit von 1650 bis 1660 entstanden.

odločil v Teodozijevo korist, je Maksimus zbežal v Akvilejo. Teodozij ga je sledil po stari vojaški poti Petoviona - Celeja - Emona.

Emonci so takrat sprejeli Teodozija z vsem sijajem, ki so ga premogli, kar zvemo iz Pacatovega panegirika, prebranega v senatu. Naslednjega leta 389 je imel v Senatu galski poet, senator Latinus Pacatus Drepanius, slavnostni govor po zmagi vladarja Teodozija nad uzurpatorjem Magom Maksimom v Julijskih Alpah (Šašel 1984, 41; Lippold 1980, 2).

O tem, da bi Maksimus Emono tudi zasedel, nimamo podatkov. Emona je ostala verjetno nepoškodovana, saj je bilo obrambno obzidje še močno. Je pa to čas ko so po vsej verjetnosti zazidali vse stranske vhode, kar je vidno na severnem in na južnem obzidju. Prav gotovo pa ni Maksimus prizanesel okolici in naselju zunaj obzidja. Dve razrušeni stavbi zunaj mestnega območja ob poti za Oglej, ena ob Gregorčičevi ulici ob glavnih vzhodnih vratih, druga ob začetku Tržaške ceste, kjer je bil najden v ruševinah izgubljen Teodozijev novc, skovan med leti 375-383, sta lahko možnost, da je bila katastrofalna razrušitev v zvezi z nemirnim časom te državljanske vojne (Plesničar 1966, 453 ss).

STAROKRŠČANSKI CENTER

Z odkritjem starokrščanskega centra se je v Emoni začelo novo poglavje v raziskovanju pozne antike (Plesničar 1983). V času zadnjih let 4. in začetka 5. stoletja, ko je bil v Emoni dograjen baptisterij s portikom, kakor navaja napis, Emona ni bila več na višku svojih ekonomskih moči in ko je bila gradbena vnema že zdavnaj mimo. Pozidava starokrščanskih objektov je v nasprotju s stanjem, ki ga opisuje sv. Hieronim. Čeprav so gospodarsko propadanje čutili vsi sloji, saj je trgovina pešala in so se dajatve državi večale, je očitno, da je krščanstvo dobivalo vse večji pomen v zasebnem in javnem življenju. Donatorski napisi v krstilnici dokazujejo, da je krščanstvo zajelo vse sloje in da je vladala med njimi dokajšnja socialna razslojenost.

Pravokotna oblika krstilnice je ponovno dokaz, da je kulturna arhitektura nastajala tako, da se je prilagajala starejšim arhitekturnim zasnovam na dokaj utesnjenem prostoru v že izoblikovanem urbanem okolju. Je brez apside, verjetno zaradi pomanjkanja prostora. Osmerokotni bazenček, ki je bil po vsej verjetnosti pokrit z baldahinom, ima analogije v ambrozijanskem načinu gradnje, ki je tako značilna predvsem za območje Sredozem-

lja. Možno pa je tudi, da je osmerokotna krstilnica nastala pod vplivom okroglih ter oktagonalnih oblik termalnih in grobnih stavb antične arhitekture, saj se pojavljajo konec 4. in začetka 5. stoletja tudi zunaj milanskega kulturnega kroga.

Vplive zahodnih prvin je opaziti tudi v načinu izdelave mozaika, ki je pokrival tla krstilnice. Oglejski in severnoitalski vpliv je viden v shemi ornamenta in v polnilnih motivih.

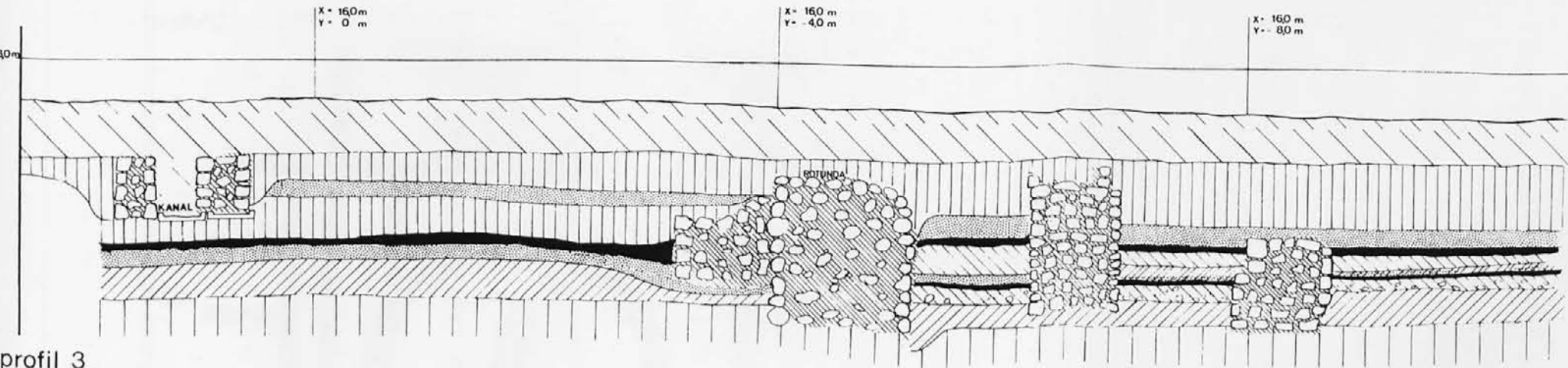
Ker je bil v tistem času v Emoni sedež škofije, je bila ob krstilnici gotovo episkopalna cerkev. Tudi možnost dveh bazilik ni izključena (Plesničar 1983, 31). Edini zanesljivi element v starokrščanskem kompleksu je krstilnica s portikom. Njena funkcionalnost je jasna. Pravokotna arhitektura brez apside se je dvigala nad pritlično grajenim episkopijem in je bila enakovreden dodatek eni ali pa dvema bazilikama, če upoštevamo napis v portiku, ki pravi, da je dal arhidiakon Antiochus zgraditi oboje, krstilnico in portik, kar pomeni, da je cerkev že stala in bila že pred tem v rabi.

Čas dograditve baptisterija in portika ter mozaičnih podov v obeh objektih ni mogoče točno določiti na podlagi donatorskih napisov, ker zgolj besedila ne nudijo za to dovolj opore. Oblike črk približujejo datiranje v konec 4. ali bolje v začetek 5. stoletja (Šašel 1983, 52 ss). Najmlajši novc cesarja Honorija, datiran v leto 423, je bil najden na mozaiku v pogorišču odprtega portika. Izgubljen je bil kmalu po tem, ko je bil emitiran. To nas navaja na misel, da je ta starokrščanski kompleks propadel kmalu po letu 423 (Kos 1983, 75 ss).

Kaj je bil vzrok za katastrofalno rušenje in požar, ne vemo. Morda je bil to potres ali kakšna druga naravna ujma. Vse kaže, da objekt ni pričakal drugega pohoda Hunov leta 452.

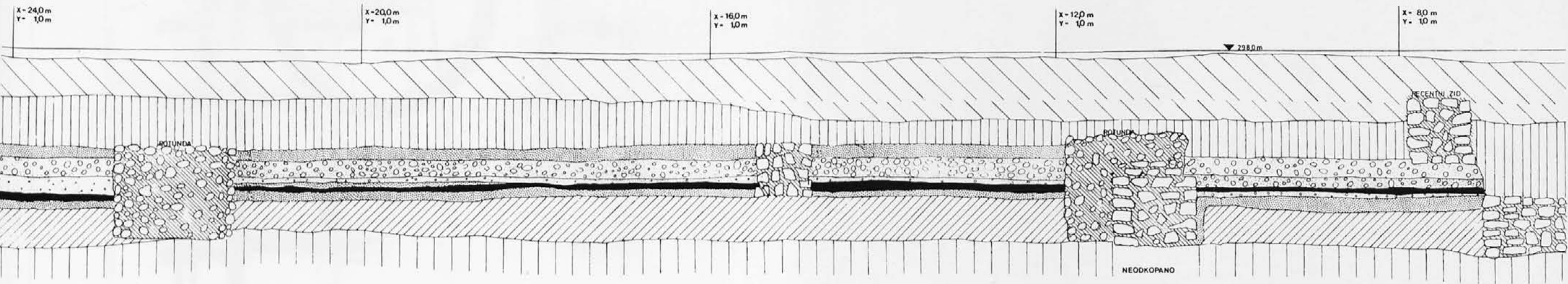
V kakšni meri je uničil Emono drugi pohod Hunov sredi 5. stoletja, je težko reči. Vemo le, da je bil forum porušen in da so iz njegovih ruševin zgradili nov objekt - rotundo (sl. 3). To je velika stavba zunanega premera 13,5 m, zidov debeline 1,4 m, ki so žal ohranjeni le v temeljih. Da je bila rotunda zgrajena na porušeni forumski kompleksu, priča tudi dejstvo, da so temelji stavbe prekrili južni zid insule 20 (pril. 1 - profil 3, x = 11, y = 1). Poznoantična kapitela pilastrov, vzdana v novodobno stavbo ob rotundi, pa dajeta misliti na sakralno stavbo (sl. 4). Najbližje analogije podobnih kapitelov pilastrov najdemo v poznoantični Puli in Virunumu (Marušič 1967, t.13:2; Noll 1954, sl. 22). Temu v prid je tudi mali okrogli bazenček severno od rotunde, zgrajen iz ostankov kapitela forumske bazilike (sl. 5).

profil 2

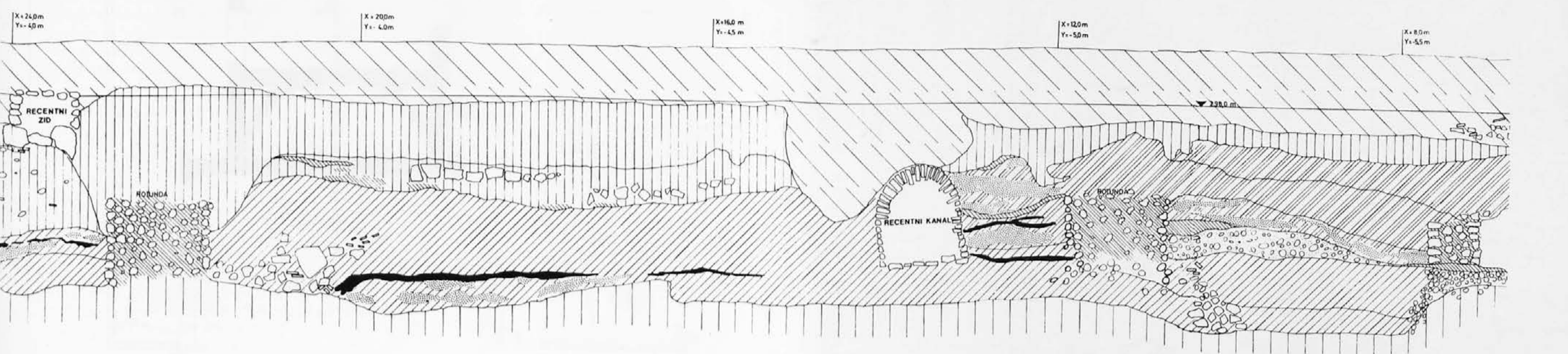

- rdečerjava mastna zemlja / rotbraune fette Erde
- glina / Lehm
- sterilna plast / sterile Schicht
- peščen humozen nivo / sandiges Humus-Niveau
- peščen prodnat nivo / sandiges Kies-Niveau
- žganina / Brandschicht
- omet / Verputz
- oblice mešane z malto / Gerölle, mit Mörtel gemischt

profil 3

profil 4

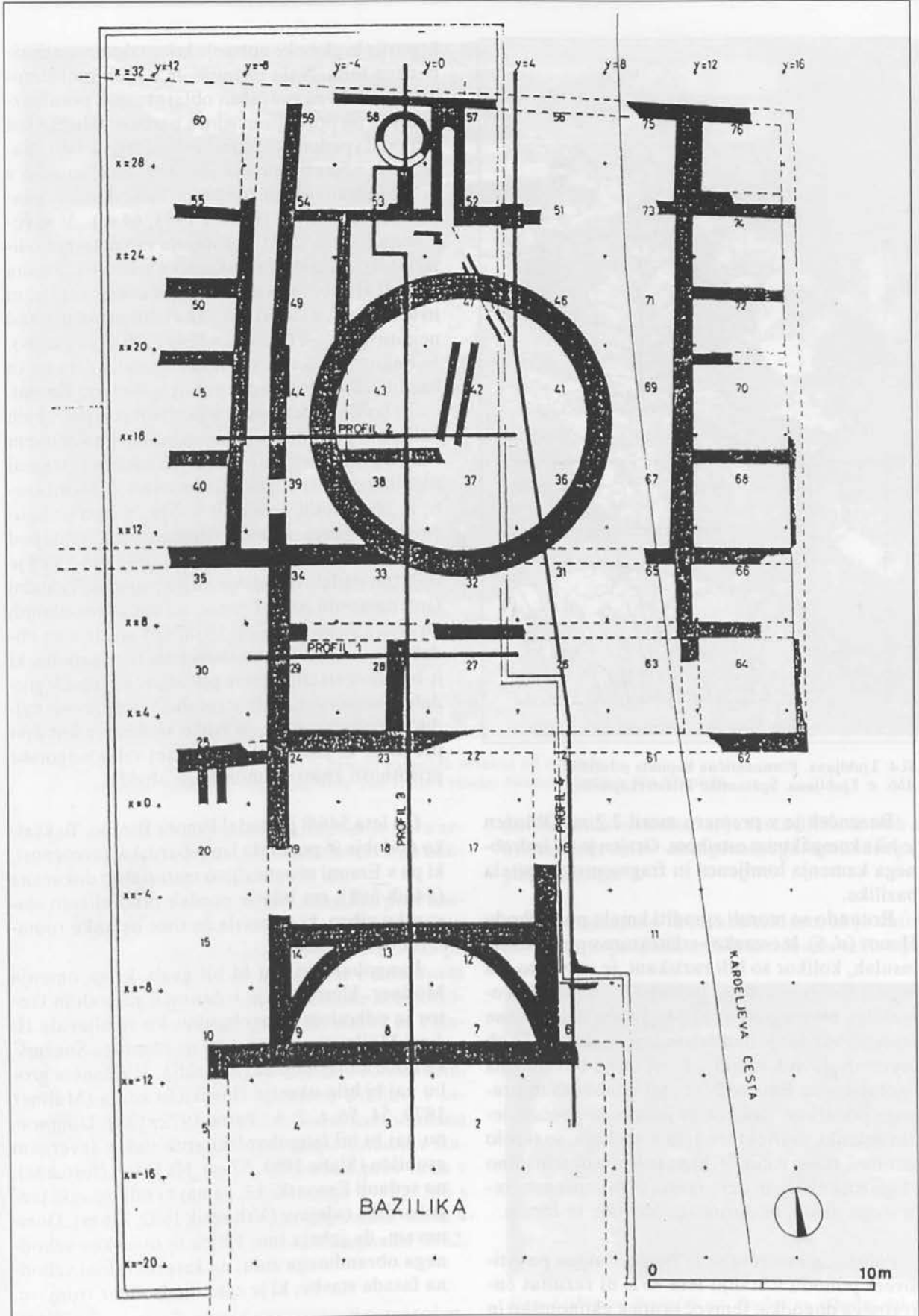
Pril. 1: Ljubljana, Ferantov vrt. Profili 2, 3 in 4 cfr. sl. 3.
 Beil. 1: Ljubljana, Ferantov vrt. Profile 2, 3 und 4, vgl. Abb. 3.

The first part of the report discusses the background of the project and the objectives that were set at the beginning. It also outlines the methodology that was used to collect and analyze the data.

The second part of the report presents the results of the study. This includes a detailed description of the data that was collected and the statistical analysis that was performed. The results show that there is a significant difference between the two groups that were compared.

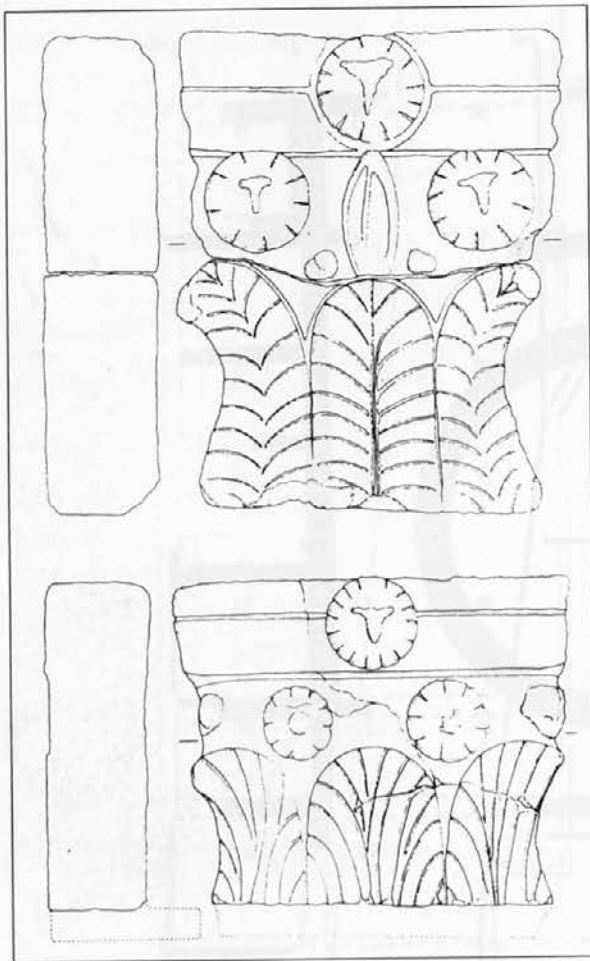
The third part of the report discusses the implications of the findings and offers some suggestions for further research. It also provides a conclusion to the study and summarizes the main points that were discussed throughout the report.

The final part of the report is a list of references that were used in the study. This includes books, articles, and other sources that were consulted during the research process.

Sl. 3: Ljubljana, Ferantov vrt. Tloris rotunde in okolnih zgradb (označen položaj profilov čez rotundo cfr. pril. 1).

Abb. 3: Ljubljana, Ferantov vrt. Grundriß der Rotunde und der umliegenden Gebäude (die Lage der Profile durch die Rotunde ist gekennzeichnet, vgl. Beil. 1).

Sl. 4: Ljubljana. Poznoantična kapitela pilastrov.
Abb. 4: Ljubljana. Spätantike Pilasterkapitelle.

Bazenček je v premeru meril 2,2 m. Obložen je bil s kompaktnim estrihom. Grajen je bil iz drobnega kamenja lomljenca in fragmentov kapitela bazilike.

Rotundo so morali zgraditi kmalu po prehodu Hunov (sl. 6). Iz ostankov arhitekture v posameznih insulah, kolikor so bili raziskani, je razvidno, da je bilo življenje v drugi polovici 5. stoletja osiromašeno. Novozgrajene stavbe imajo sicer zidane temelje, vendar je nadzidava lesena (insula 33 ob severnih glavnih vratih). To ne more biti splošna ugotovitev za Emono 5. st., saj imamo za to premalo podatkov. Kolikor pa je bilo mogoče zaslediti ostanke arhitekture 5. in 6. stoletja, so ti zelo skromni, razen rotunde, ki pa je imela dominantno vlogo na najvišjem delu mesta in je sama prevzela vlogo nekdanje forumske bazilike in forum.

Položaj, v katerem se je znašla Emona po Atilovem pohodu v Italijo leta 452, ni rezultat enkratnega dogodka, temveč skupek ekonomsko in sociološko povezanih dejstev, ki so se nabirala ves čas poznoantičnega cesarstva. To je čas delitve

imperija in globoke notranje krize takratnega družbenega reda. Naše ozemlje, in z njim tudi Emona, je v boju za politično oblast raznih posameznikov in ob poznejšem vdoru barbarov služilo kot ščit pred vpadom v Italijo. Prebivalstvo je bilo obubožano, zdesetkano, in kakor toži sv. Hieronim v nekem pismu svojemu prijatelju Heliodoru: "...rimski svet se podira" (Bratož 1984, 64 ss). V navedenem članku R. Bratož navaja vso dotedanjo literaturo o zatonu in krščanstvu v Emoni. Znaná so tudi Hieronimova pisma emonskim vernicam in vernikom, v katerih se prav tako pritožuje nad negotovimi časi (Lukman 1941, 208 ss in 242 ss).

Kakor je videti iz ostankov razvalin foruma in bazilike, ta negotovi čas ni prizanesel niti Emoni.

Za boljše razumevanje tega obdobja je potrebnih nekaj historičnih podatkov in letnic. Po Atilovem odhodu iz zgodovine so preživeli v Emoni ali njeni najbližji okolici zimski čas leta 488 Vzhodni Goti, ki jih je vodil Teodorik Veliki. V času priključitve emonskega območja vzhodnogotski državi pod Teodorikom in Atalarikom v obdobju 493-536/8 je verjetno vladalo dokajšnje zatišje, saj so se Vzhodni Goti namestili zunaj Emone, na območju sedanjih Dravelj (Slabe 1975; isti 1978, 425 ss). Iz tega obdobja je zanimiva vzhodnogotska pasna spona, ki je bila brez stratigrafskih podatkov najdena v gredah Jakopičevega vrta v insuli 15. Čeprav so najdiščni podatki skopi, jo lahko smatramo kot prvi predmet, ki jasno kaže na obstoj vzhodnogotske prisotnosti znotraj emonskega obzidja.

Do leta 546/8 je vladal Emoni Bizanc. To kratko obdobje in poznejša langobardska navzočnost, ki pa v Emoni ni zanesljivo materialno dokazana (546/8-568), sta bila le predah pred bližnjo slovansko vihro, ki je zavrla še tiste ostanke romanizacijskih tradicij.

Langobardski naj bi bil grob, ki ga omenja Müllner. Uvrstil ga je v čas med prihodom Gotov in odhodom Langobardov. Po zemljevidu II/4 pri Müllnerju leži ta grob na območju Snežniške ulice zunaj mestnega obzidja. V zidanem grobu naj bi bilo okostje človeka in konja (Müllner 1879, 54, 56, t. 2: 4; Petru 1972, 128). Domnevno naj bi bil langobardski grob tudi v severnem grobišču (Slabe 1984, 57 ss). Na Frtici (fortezza), na sedanji Emonski 12, pa naj bi bili ostanki langobardske trdnjave (Vrhovnik 1932, 226 ss). Domnevam, da izhaja ime Frtica iz ostankov vzhodnega obrambnega zidu, na katerem sloni vzhodna fasada stavbe, ki je zato imela videz trdnjave.

Ostanki arhitekture na porušenem forumu govorijo v prid trmoglavemu poskusu ohranjanja nek-

Sl. 5: Ljubljana, Ferantov vrt. Zidovi in okrogli bazenček severno od rotunde.

Abb. 5: Ljubljana, Ferantov vrt. Mauerwerk und kleines rundes Becken nördlich der Rotunde.

danje veličine antičnega mesta, čeprav je nova arhitektura, temelječa na gradbenih sestavinah nekdanjih stavb, čisto drugačna (sl. 6).

Njena oblika je v primerjavi z baziliko prav nasprotna. Baziliko označuje njena vzdolžna smer in je v bistvu vzhodni zaključek foruma. Rotunda pa je centralna stavba, ki je predvsem v zahodnem svetu druga značilnost starokrščanske arhitekture. Te, tako imenovane centralne stavbe so v tlorisu okrogle ali pa mnogokotne. Njihov izvor moramo iskati v zgodnji antiki, začenši s Panteonom.

V pozni antiki se ta tip stavbe uveljavi v sakralni arhitekturi: S. Vitale v Ravenni, Santo Stefano Rotondo v Rimu, Battistero degli Arianni v Ravenni in Battistero degli Ortodossi prav tako v Ravenni, itd. (Cankar 1926 (izdaja 1992), 286 s seznamom najpomembnejših centralnih stavb v imperiju; Bovini 1970; Farioli Campanati 1982, 130 ss).

V ta okvir spada prav gotovo tudi osmerokotna memoria ali krstilnica v Kranju (Valič 1991, 33 ss), ki pa je v svoji talni zasnovi bolj razgibana

od emonske rotunde, saj je sestavljena iz treh arhitekturnih delov: oktogonalnega, apsidalnega in portikalnega.

Če se omejimo le na arhitekturo, ki jo datiramo v čas po propadu mesta in odhodu večine pre-

Sl. 6: Ljubljana, Ferantov vrt. Pogled na zahodni del zidu rotunde.

Abb. 6: Ljubljana, Ferantov vrt. Blick auf den westlichen Teil der Rotundenmauer.

bivalstva bodisi v Novigrad, morda Koper in Piran ali pa v najbližje refugije, lahko rečemo, da je Emona preživela tudi čas poznega 5. in 6. stoletja. Tudi izkopanine v insulah 29 in 30 ob severnem obzidju ter v insuli 15 na Jakopičevem vrtu dokazujejo življenje po razrušitvi Emone in po odhodu večine prebivalstva bodisi v Istro ali pa bližnje refugije, čeprav izpričujejo ognjišča in tanki sloji glinastega tlaku le skromno obnovljena bivališča (Plesničar 1968; ista 1970-1971, 117 ss). Glede odhoda emonske verske skupnosti v istrska obalna mesta je zbral dejstva za in z zadržkom R. Bratož v prispevku (Bratož 1984, 64 ss).

To je čas, ko komunalij niso več vzdrževali. Obrambni jarki so bili skoraj do vrha zapolnjeni z blatom in odpadki, stranska vrata so bila zazidana, obzidje je propadalo.

Iz možnih rekonstrukcij posameznih arhitekturnih prvin, če upoštevamo le te, lahko domnevamo, da Emona ni utrpela nenadne, katastrofalne razrušitve, kot se je to zgodilo v drugih mestih ob pohodu Hunov. Njen propad je bil povezan s političnim in ekonomskim ozadjem, ki je prizadel obdobje 5. in 6. stoletja. Nekatere pomembne stavbe se se zrušile mnogo prej, še pred sredino 5. stoletja - baptisterij s portikom in domnevna bazilika (Plesničar 1983), vendar se je življenje nadaljevalo. V napol opuščeni Emoni so ostali le vztrajnejši in reveži. Vprašanje je tudi, kakšna je bila in ali je sploh bila povezava med ostankom prebivalstva in vzhodnogotskimi prišleki, ki so imeli v Dravljah svoj zaselek. Trdnih materialnih pričevanj o tem nimamo. J. Šašel je poudarjal, da v zadnji fazi propada mest v Vzhodnih Alpah "ostajata v njih zlasti beda in proletariat

in juridično vzdrževana lastnina meščanov" (Šašel 1972, 5 ss). Mnenje P. Petruja pa je bilo, da je že "gotska uprava konec 5. stoletja s svojo posadko zapustila mesto, saj ga ni mogla braniti, in postavila v Dravljah svoj zaselek (Petru 1976, 31 ss). Vprašanje je, ali sta bila vzroka za to le slabo stanje utrd in opustošenost mesta. Morda pa je bilo sožitje med dvema povsem različnima kultura in civilizacijama nemogoče.

Kako dolgo je Emona s preostalimi prebivalci vzdržala v okolju, ki je bilo obdano in upravljano od tujcev, ki so prinašali povsem nove civilizacijske vrednote, lahko razumemo na podlagi predmetov, najdenih v najmlajših plasteh naselbine. Že v sedemdesetih in osemdesetih letih je bilo v strokovnih revijah objavljenega nekaj gradiva, ki izpričuje obstoj Emone v 5. stoletju.¹ Zadnje raziskave embalažnega in jedilnega posodja pa nam prinašajo nove izsledke. Afriško sigillato so uvažali v Emono od 2. stoletja (Hayes 23 A s produkcijo D) do konca 6. stoletja (tip Hayes 91 C), (Hayes 1972, 140 ss, in isti 1980, 517) (Vidrih Perko 1994, 81ss).

Poznoantične amfore so na območju foruma zastopane komaj z 1,4 %, (LR5/6), vendar so se pojavljale do konca 6. stoletja (Vidrih Perko 1995, 35, sl.1, 276).

V najdišču Starokrščanski center pa je slika nekoliko drugačna. Poznoantične amfore so zastopane s 14,9 % do konca 6. stoletja (LR 2, LR3, LR4, LR7) (Vidrih Perko 1995, 72, sl. 2, 277). Iz vsega sledi sklep, da je antični živelj, verjetno v zelo omejenem obsegu, vaju starega načina življenja, vztrajal v Emoni in dočakal drugo polovico 6. stoletja. Emona je živela v tem času le še kot cerkveni in morda tudi kot upravni center.

ARKO, D. 1958, Vprašanje amfiteatra v Emoni. - *Kronika* 6, 96.
 BEZECZKY, T. 1994, Amphorae from the forum of Emona. - *Arh. vest.* 45, 81 ss.
 BOVINI, G. 1970, *Ravenna*. - Ravenna.
 BRATOŽ, R. 1984, Krščanska Emona in njen zaton. - V: *Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo*. - Ljubljana.
 CANKAR, I. 1926 (izdaja 1992), *Razvoj stila 1*. - Ljubljana
 CAPOFERRO-CENCETTI, A. M. 1978, Gli organismi amfiteatrali in Italia nella loro variabile funzionale. - V: *La città antica* 393, Anno 23, 328 ss.
 CAPOFERRO-CENCETTI, A. M. 1979, Variazione nel tempo dell'identita funzionale di un monumento. - *Riv. Arch.* 3, 71 ss.

CAPOFERRO-CENCETTI, A. M. 1983, Il teatro romano di Rimini. - V: *Presence de l'architecture et de l'urbanisme Romains*, 65 ss, Paris.
 CUNTZ, O. 1913, Römische Inschriften aus Emona. - *Jb. Altde* 7, 193 ss.
 DETONI, M. in T. KURENT 1963, *Modularna rekonstrukcija Emone*. - Situla 1.
 FARIOLI-CAMPANATI, R. 1982, La cultura artistica nelle regioni bizantine dell'Italia dal VI all'XI secolo. - V: *I Bizantini in Italia*, 130 ss, Milano.
 HAYES, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*. - London.
 HAYES, J. W. 1980, *Supplement to Late Roman Pottery*. - London.
 JELOČNIK, A. 1968, Emonska najdba Magnencijevih multiplih zlatnikov. - *Arh. vest.* 19, 201 ss.

¹ Glavna literatura: Plesničar Gec 1970-1971; Slabe 1975; Plesničar Gec, Sivec 1978; Slabe 1978; Slabe 1984; Bratož 1984; Vidrih Perko 1992; Bezeczky 1994.

- KOROŠEC, B. 1991, *Ljubljana skozi stoletja*. - Ljubljana.
- KOS, P. 1983, *Antični novci*. - V: *Starokrščanski center v Emoni*, Kat. in monogr. 21.
- LIPPOLD, A. 1980, *Theodosius der Grosse und seine Zeit*. - München.
- LUKMAN, F. K. 1941, *Sv. Hijeronima izbrana dela*. - Celje.
- MANTUANI, J. 1917, *Neznan rimski napis*. - *Carniola* 8, 242 ss.
- MARUŠIČ, B. 1967, *Kasnoantiška i bizantiska Pula*. - Kulturno-povijesni spomenici Istre 6.
- MÜLLNER, A. 1879, *Emona*. - Laibach.
- NOLL, R. 1954, *Frühes Christentum in Österreich*. - Wien.
- PAJK, M. 1911, *Eine Töpferei vor den Mauern der römischen Stadt (Emona)*. - *Laibacher Zeitung*, 22. 3., n. 67.
- PETRU, P. 1975, *Praetoria in njihov vpliv na tipe rimskih stavb v naših krajih*. - V: *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima*, *Materiali* 13, 13 ss.
- PETRU, P. 1976, *Zaton antike v Sloveniji*. - Ljubljana.
- PETRU, S. 1972, *Emonske nekropole*. - Kat. in monogr. 7.
- PLESNIČAR, L. 1968, *Jakopičev vrt*. - Kult. nar. spom. Slov 14.
- PLESNIČAR GEC, L. 1966, *Zaščitna izkopavanja rimske stavbe ob Tržaški cesti v Ljubljani*. - *Arh. vest.* 17, 453 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. 1970-1971, *Emona v pozni antiki*. - *Arh. vest.* 21-22, 117 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. 1972, *Severno emonsko grobišče*. - Kat. in monogr. 8.
- PLESNIČAR GEC, L. 1973, *Emonske freske*. - Ljubljana.
- PLESNIČAR GEC, L. 1980-1981, *The Production of Glass at Emona*. - *Arch. Jug.* 20-21, 136 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. 1987a, *Thin Walled Pottery from Emona*. - *Acta Rei Cret. Rom. Faut.* 25-26, 451 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. 1987b, *Wall Paintings in Roman Slovenia*. - V: *Pictores per provincias*, *Aventicum* 5, *Cahiers d'Archéologie Romande* 43, 219 ss.
- PLESNIČAR GEC, L. in I. SIVEC 1978, *Emona at the Beginning of Great Migration Period*. - V: *Problemi seobe naroda u Karpatskoj kotlini*, 59 ss, Novi Sad.
- PLESNIČAR GEC, L. in sodelavci 1983, *Starokrščanski center v Emoni*. - Kat. in monogr. 21.
- SCHMID, W. 1913, *Emona*. - *Jb. Altde* 7, 61 ss.
- SCHMID, W. 1941, *Emona ni bila vojaški tabor*. - *Glas. Muz. dr. Slov.* 22, 44 ss.
- SLABE, M. 1975, *Dravljje, grobišče iz časov preseljevanja ljudstev*. - *Situla* 16.
- SLABE, M. 1978, *Kulturna sled iz obdobja preseljevanja ljudstev v Ljubljani*. - *Arh. vest.* 29, 425 ss.
- SLABE, M. 1984, *Poskus prikaza poselitve v Ljubljanski kotlini (5. in 6. stoletje)*. - V: *Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo*, 57 ss, Ljubljana.
- SNOJ, D. 1990, *Antični pisoar iz Emone*. - V: *Zbornik ljubljanske šole za arhitekturo*, 554 ss, Ljubljana.
- ŠAŠEL, J. 1972, *Problem naseljevanja vzhodno-alpskih Slovanov*. - *Kronika* 20/1, 5 ss.
- ŠAŠEL, J. 1975, *Ljubljana*. - V: *Arheološka najdišča Slovenije*, 190.
- ŠAŠEL, J. 1983, *Napisi v mozaičnih tleh emonske krstne kapele in cerkvenega portika*. - V: *Starokrščanski center v Emoni*, Kat. in monogr. 21, 52 ss.
- ŠAŠEL, J. 1984, *K zgodovini Emone v rimskih napisih in literaturi*. - V: *Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo*, 35 ss, Ljubljana.
- VALIČ, A. 1991, *Osmerokotna stavba pri farni cerkvi v Kranju*. - V: *Pismo brez pisave*, 33 ss, Ljubljana.
- VERZAR-BASS, M. 1990, *I teatri dell'Italia settentrionale*. - V: *La città nell'Italia settentrionale nell'età Romana*, *Coll. de l'Éc. franç. de Rome* 130, 411 ss.
- VIDRIH PERKO, V. 1992, *Afriška sigilata v Emoni*. - *Arh. vest.* 43, 93 ss.
- VIDRIH PERKO, V. 1995, *Poznoantične amfore v Emoni*. - Ljubljana, disertacija.
- VOJE, I. 1984, *Analiza načrtov Ljubljane iz 16. in 17. stoletja*. - V: *Zgodovina Ljubljane, prispevki za monografijo*, 140 ss, Ljubljana.
- VRHOVNIK, I. 1932, *Tmovaška župnija*. - Ljubljana.

Die Architektur Emonas in der Spätantike

Zusammenfassung

Den neuesten Plänen zufolge ist Emona eine große, befestigte Stadt mit hohen Befestigungsmauern und von orthogonaler Form.

Ein Charakteristikum Emonas besteht darin, daß es während der ganzen Zeit seines Bestehens das orthogonale Schema nicht überschreite. Die Stadt bleibt als urbane Einheit von Anfang bis zu ihrem endgültigen Verfall unverändert. Das innere Besiedlungsnetz ordnet sich bis zum Schluß der präzise geplanten Struktur unter. Die Erneuerung oder Bebauung einzelner Architektureinheiten übersteigt niemals den geplanten Umfang einer Insula.

Im 4. Jh., bald nach Konstantins Herrschaft, ist eine intensive Bautätigkeit zu beobachten. Am deutlichsten ist dies in der Insula XXXII in der Nähe des Forums erkennbar, wo ein Wohngebäude zu Thermen umgebaut wird und wo später, am Ende des Jhs., ein frühchristliches Zentrum entsteht.

Ungeachtet der Raumbegrenzung beim Bau der neuen Gebäude, wie z.B. des Baptisteriums in der Insula XXXII, paßt sich der Innenbereich dieser Gebäude den Trends der

damaligen Kultur- und Kunstströmungen aus dem Westen an.

Die ereignisreiche Epoche des 4. Jhs. übte zweifellos einen starken Einfluß auf die Bautätigkeiten in Emona aus, vor allem in der ersten Hälfte dieses Jhs. Das Forum ist noch immer der zentrale Bereich, aber bereichert um die Thermen in der Insula XXI am Nordrand des Arkadenganges, der einen Deckenverputz mit Kassettenornament aus dieser Zeit erhält.

Das 4. Jh. ist auch die Epoche kürzerer oder gelegentlicher Besuche der Kaiser oder ihrer Stellvertreter. Eine längere Zeit hielt sich hier Magnentius auf, der sich vor Konstantius II. nach Emona und Aquileia zurückgezogen hatte. Davon zeugen auch die zahlreichen Goldmünzen des Magnentius und die Silberplatten mit seinem Stempel aus Haus 15. Für seinen Aufenthalt soll Haus 2 an der südlichen Befestigungsmauer geeignet gewesen sein.

Das 4. Jh. stellt in Emona eine Zeit dar, in der die Stadt den größten Nutzungsgrad jedes zur Verfügung stehenden

Grundstücks erreicht, natürlich immer im Rahmen der Parzellierung, die für den Bau innerhalb der einzelnen Insulae bestimmt war. Interessanterweise nehmen sich in dieser Epoche einige Wohnviertel die pannonische Architektur mit zentralem, aber länglichem Gang zum Vorbild, der das klassisch gestaltete Atrium italischen Typs ersetzt.

Im 4. Jh. hatte Emona bekanntlich eine frühchristliche Basilika, ein Baptisterium und einen Bischofssitz. Auf dem Forum stand sicherlich noch ein der Triada geweihter Tempel. Wahrscheinlich war er nicht anders als der, den man zu Beginn des 1. Jhs. errichtet hatte. Kleinere und andere heidnische Gebäude wurden nicht entdeckt, obwohl das Inschriftenmaterial zahlreich ist und verschiedene, auch orientalische Gottheiten bezeugt.

Die kommunalen Einrichtungen sind noch immer intakt, Verbesserungen sind erkennbar, wie z.B. die öffentliche Latrine, ein Pissoir, in der Insula XVII vom Ende des 4. Jhs.

In dieser Zeit könnte es ein Theater oder ein Amphitheater in unmittelbarer Nähe von Insula XVII gegeben haben. Die Reste des Theaters oder Amphitheaters sollen nach einem Bericht aus dem Jahre 1714 vor dem mittelalterlichen sogenannten Deutschen Tor freigelegt worden sein. An dieser Stelle steht noch heute ein historisches, halbkreisförmiges Gebäude. Auch Stiers Plan von 1650-1660 zeigt an dieser Stelle eine Parzelle in Form eines Halbkreises. Es ist schwer zu sagen, wann dieses Amphitheater oder Theater gebaut worden ist. Auf dessen Nutzung noch Ende des 4. Jhs. deutet die nahegelegene öffentliche Latrine in Haus 17 hin.

Die beiden letzten Jahrzehnte des 4. Jhs. sind für Emona sehr wichtig. Es bekommt sicherlich den Konflikt zwischen Theodosius und Maximus zu spüren. Nach ihrem Entscheidungskampf bei Poetovio im Jahre 388, aus dem Theodosius als Sieger hervorging, floh Maximus nach Aquileia. Theodosius verfolgte ihn auf der alten Militärroute Poetovio - Celeia - Emona.

Theodosius wurde von den Einwohnern Emonas glanzvoll empfangen, wie wir aus dem Panegyrikus des Pakatus entnehmen können, den er im Senat vorgelesen hatte.

Emona blieb wahrscheinlich verschont. Man mauert aber in jener Zeit höchstwahrscheinlich alle Seiteneingänge zu, was sowohl in der nördlichen als auch in der südlichen Befestigungsmauer zu erkennen ist. Von Maximus gewiß nicht verschont wurde die Vorstadt, wie wir aus einigen zerstörten Gebäuden außerhalb der Stadtmauern, und aus den im Verstoß entdeckten, in den Jahren von 375-383 geprägten Münzen ersehen können.

In den letzten Jahren des 4. und zu Beginn des 5. Jhs., als, laut Portikusinschrift, in Emona das Baptisterium und der Portikus fertiggestellt wurden, steht Emona nicht mehr in der Blüte seiner Kraft. Nach den Donatoreninschriften im Baptisterium zu urteilen, hatte das Christentum alle Gesellschaftsschichten erfaßt; die soziale Differenzierung war ziemlich groß.

Die rechteckige Form des Baptisteriums ist erneut ein Beweis für die Anpassung der neu errichteten Kultgebäude an die Architekturgrundlagen auf ziemlich begrenztem Raum in einer schon formierten urbanen Umgebung. Es hat nämlich keine Apsis, wahrscheinlich infolge des Platzmangels.

In welchem Ausmaß Emona durch den Hunneneinfall Mitte des 5. Jhs. zerstört wurde, ist schwer zu sagen. Das frühchristliche Zentrum war damals schon zerstört, was eine in das Jahr 423 datierte Honoriusmünze beweist; gefunden wurde sie auf dem Mosaik des Portikus. Bald nach ihrer Emission ging sie verloren, woraus wir auf die Zerstörung dieses Komplexes kurz nach 423 schließen.

Das Forum wurde bekanntlich zerstört und aus dessen Trümmern ein neues Gebäude errichtet - eine Rotunde. Das ist ein großes Gebäude mit einem Außendurchmesser von 13 m, die Stärke der Mauern betrug bis zu 1,5 m. Das Gebäude bedeckt das Fundament der zerstörten Insula XX und reicht bis zur zerstörten Basilika. Die spätantiken Kapitelle der Pilaster, die in das neuzeitliche Gebäude oberhalb des Rotundenfundaments eingebaut wurden, deuten auf ein sakrales Gebäude hin. Dafür spricht auch ein kleines rundes Becken nördlich der Rotunde, das aus Kapitellresten der Basilika errichtet wurde.

Die Rotunde muß nach dem Einfall der Hunnen gebaut worden sein, wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des 5. oder sogar im 6. Jh. Sie hat eine dominante Lage im höchstgelegenen Teil der Stadt und übernimmt selbst die Rolle, die einst die Basilika und das Forum hatten.

Nach Attilas Durchmarsch ziehen in Emona die Ostgoten ein, die einen Stützpunkt an der Straße nach Carnium haben, dann die Langobarden und schließlich die slawischen Stämme. Die Architektur ist nur auf dem ehemaligen Forum monumental. Die Reste der Wohn- und anderen Gebäude sind bescheiden, denn ihre Zahl ist gering, sie sind aus Holz und haben schwache, häufig Trockenauernfundamente.

Emona erlitt keine plötzliche, katastrophale Zerstörung, wie dies bei anderen Städten beim Durchmarsch der Hunnen geschah. Sein Verfall hat einen politischen und wirtschaftlichen Hintergrund im 5. und 6. Jh. Die wohlhabenden Bürger ziehen sich zurück in die Küstenstädte oder in die Refugien in der Umgebung Emonas, wie z.B. die Polhograjska gora. Zurückgeblieben waren nur die armen Leute oder diejenigen, die ihr Zuhause oder ihren Besitz nicht aufgeben wollten.

Materielle Beweise liefern die Gegenstände aus dem 5. und dem 6. Jh. Die letzten Erforschungen der Verpackungs- und der Speisegeräte erbrachten neue Resultate. Spätromische Amphoren sind im Forumsbereich mit 1,4 % kaum vertreten (LR5/6), jedoch kommen sie bis Ende des 6. Jhs. vor.

Im frühchristlichen Zentrum bietet sich ein etwas anderes Bild. Spätantike Amphoren sind mit 14 % bis Ende des 6. Jhs. vertreten (LR2, LR3, LR4, LR7). Daraus ist zu schließen, daß die antike Bevölkerung in Emona wahrscheinlich bis zur zweiten Hälfte des 6. Jhs. ausharrte. Emona ist in dieser Zeit nur noch als Kirchen- und vielleicht noch als Verwaltungszentrum lebendig.

Zdenko Vinski (1913-1996)

Preteklo jesen nas je dohitela vest, da je v Zagrebu umrl dr. Zdenko Vinski, konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let honorarni profesor za zgodnji srednji vek na Oddelku za arheologijo naše Filozofske fakultete.

Rojen je bil leta 1913 v Zagrebu. Študiral je na Dunaju, med drugim tudi pri dr. Patschu, kateremu je posvetil eno prvih razprav, ki jo je izdal v samozaložbi leta 1940 in je v predzadnjem *Vjesniku Arheološkega muzeja u Zagrebu* ponovno objavljena. Tako je skorajda simbolično sklenjen njegov znanstveni krog. Študija, ki se ukvarja z etnogenezo Antov in Hrvatov je postavljena v prostorsko in časovno širok okvir - njegovo poznavanje ljudstev (podprto seveda z ustrežno literaturo) od neolitika pa do srednjega veka na prostoru Irana, Kavkaza do Panonske ravnice, je spoštovanja vredno. Neglede na letnico nastanka in osnovni problem, ki ostaja še danes nerešen, kaže vse odlike njegovega dela: široko zastavljen problem, podprt z množino literature in nemalokrat so njegove opombe še ena razprava.

Dogajanja na zahodnem delu Balkana v poznoantičnem času, naseljevanja germanskih ljudstev in ostanki romaniziranih staroselcev ter naseljevanje Hrvatov in njihove povezave s karolinškim prostorom so bile glavne teme njegovega proučevanja, čeprav se je ukvarjal vsaj sprva tudi z prazgodovinsko arheologijo.

Svojo delovno dobo je preživel v Arheološkem muzeju v Zagrebu. Kmalu po vojni je bil ravnatelj, kasneje pa vodja zgodnjersrednjeveške zbirke, kateri je prav on postavil temelje. Vodil je tudi niz arheoloških izkopavanj, od katerih naj omenim veliko belobrdsko grobišče v okolici Vukovarja in nekropolo iz obdobja preseljevanja ljudstev pod kninsko trdnjavo. Pomebno je bilo tudi njegovo pedagoško delo na Filozofski fakulteti tako v Zagrebu kot v Ljubljani (v letih 1967 do 1971), kjer smo dobili z njegovimi predavanji uvid v pestro in nemirno obdobje preseljevanja ljudstev v kar najširšem kontekstu. Na raznih znanstvenih kongresih o zgodnjersrednjeveški problematiki (Hamburg, Rim, Praga, Krakow, Mainz) je imel tehtne prispevke, ki so ga uvrščali med vodilne strokov-

njake tistih srečanj. V pokoj je odšel kot znanstveni svetnik, dopisni član HAZU ter član Nemškega in Avstrijskega arheološkega instituta ter častni član Hrvatskega arheološkega društva.

V svojih razpravah je nemalokrat zajemal tudi današnji slovenski prostor in gradivo z našega območja. Njegove študije so bile izdane tudi v slovenskih glasilih, kot npr. "Arheološki spomeniki velike selitve narodov v Srijemu" v *Situli* 2, leta 1957, recenzije (ki pa so skoraj razprave) v *Arheološkem vestniku* in *Argu*. Bil je eden redkih, ki je razgrnil svoje videnje komplicirane in večplastne problematike kranjskega grobišča na Lajhu (na koncu v *Katalogih in monografijah* Narodnega muzeja 18, 1980). Vpeljal je tudi arheološki pojem kulturnega prežitka iz pozne antike v zgodnjersrednjeveško obdobje: materialnim ostankom staroselskega prebivalstva, ki jih je proučeval z njemu lastno natančnostjo na širokem prostoru od Panonije, do severne Italije in preko slovenskega in hrvaškega ozemlja do Albanije, je dal mesto, ki jim gre. Njegova prva študija te vrste je bila prebrana (in objavljena) na arheološkem kongresu v Ljubljani leta 1963: "Poznoantična dediščina v grobovih zgodnjega srednjega veka kot dejstvo in kot problem".

Dr. Zdenko Vinski je dal s svojim znanstvenim, muzejskim in pedagoškim delom spoštovanja vreden prispevek k spoznavanju našega širšega prostora v obdobju preseljevanja ljudstev in zgodnjem srednjem veku ter ga pomagal umeščati v pestro evropsko dinamiko tistega časa.

Irena SIVEC

Marek Gedl: *Die Sichel in Polen. Prähistorische Bronzefunde 18/4*, Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995. ISBN 3-515-06030-8. 119 strani, 79 tabel.

V četrtem zvezku osemnajstega oddelka serije PBF so predstavljeni bronasto- in železnodobni srpi s Poljskega. Objavljeno gradivo je avtor zbral v letih 1980-1985 v številnih muzejih, arheoloških zbirkah in arhivih na Poljskem, v Avstriji, Nemčiji in na Švedskem.

Pri delu se je avtor oprl na kronološko shemo J. Kostrzewskega, ki je bronasto dobo razdelil na pet period (I-V), njej pa sledi starejša železna doba (Ha C in Ha D).

Od skupno 755 srpov (v to število je vključenih tudi dvanajst kalupov) je 683 bronastih in 72 železnih. Med gradivom prevladujejo gumbasti srpi, na jugu se pojavljajo posamezni jezičastoročajni, ni pa kavljastih in tulastih srpov.

Več kot polovica srpov izvira iz depojev. Prvi bronasti srpi se pojavijo v depojih s konca II. periode, najpogostejši so v depojih IV. in V. periode, najdemo pa jih tudi še v depojih z začetka starejše železne dobe (Ha C). V Ha D jih v depojih ni več, nadomestijo jih železni srpi.

Glede na število sledijo srpi iz grobišč. Kot grobni pridatek se prvič pojavijo v grobovih iz III. periode in se pojavljajo vse do začetka latenskega obdobja. V glavnem so omejeni samo na območje zahodne Poljske. Skoraj vsi železni srpi izvirajo iz starejše železnodobnih grobov lužiške kulture, samo eden je iz grobišča pomorjanske kulture.

V naselbinah najdeni bronasti in železni srpi predstavljajo nekaj več kot 6 % vseh.

503 gumbaste srpe avtor najprej razdeli po obliki, potem po stopnji ukrivljenosti rezila, po obliki osnove srpa in po številu in poteku rezilnih reber. Tako razlikuje:

- rahlo ukrivljene, trtniku podobne srpe s širokim rezilom in ravno osnovo z enim ali dvema rezilnima rebroma;
- močno ukrivljene z ravno, poševno ali koničasto osnovo brez rezilnega rebra, z enim ali dvema rezilnima rebroma;
- rahlo ukrivljene brez rezilnega rebra ali z enim rezilnim rebrom;
- kolenčasto ukrivljene srpe;
- srpe z rahlo privzdignjeno konico z ravno, poševno ali koničasto osnovo;
- srpe z močno privzdignjeno konico in
- ravne, nožem podobne srpe z ravno, poševno ali koničasto osnovo.

Gumbasti srpi lužiškega tipa so razdeljeni po istih kriterijih:

- srpi s koničasto osnovo brez rezilnega rebra oz. z enim ali dvema vzporedno s hrbtnim rebrom potekajočima rezilnima rebroma ali z enim, dvema ali tremi rezilnimi rebri, ki se združijo s hrbtnim rebrom;
- srpi s poševno ali zaokroženo osnovo brez rezilnega rebra, z enim vzporedno s hrbtnim rebrom potekajočim rezilnim rebrom, z enim ali dvema rezilnima rebroma, ki se združita s hrbtnim rebrom in
- srpi s privzdignjeno konico brez rezilnega rebra, ali z enim ali dvema hrbtnemu rebrom vzporednima rezilnima rebroma oz. z enim, dvema ali tremi rezilnimi rebri, ki se združijo s hrbtnim rebrom.

Miniaturni srpi so praviloma dolgi med 4 in 6 cm. Po obliki hrpta so razdeljeni na ločne srpe in na srpe z valovitim hrptom.

Kratki srpi pomorjanskega tipa so razdeljeni v pet različic: v različico Klęskowo, različico z ravnim hrptom, različico z rahlo valovitim hrptom, različico z ločnim hrptom in z ozko oz. zaokroženo osnovo in različico s privzdignjeno konico.

56 jezičastoročajnih srpov je razdeljenih po številu in poteku ročajnih in rezilnih reber v tri skupine. V prvi skupini so

srpi z dvema ročajnima rebroma, pri katerih se notranje ročajno rebro konča pod hrbtnim rebrom ali pa teče vanj. Drugo skupino tvorijo srpi z dvema ročajnima rebroma, pri katerih notranje ročajno rebro preide v rezilno rebro in teče vzporedno s hrbtnim rebrom. V tretji skupini so srpi s tremi ročajnimi rebri.

Srpe iz prve skupine avtor uvršča v tip Uioara 8 (-Şpálnaca 1) (Petrescu-Dimbovița 1978, 39 ss, t. 10; 11), kar drži le delno. V ta tip bi lahko uvrstili srpe št. 498, 499A, 500, 503, 506, 510 in 512, del srpov (št. 501, 502, 505, 507-509, 511) bi sodil v različico Uioara 8a (-Sălard 1) (ib. 41 ss, t. 12A), srp št. 499 v tip Uioara 9 (-Sălard 2) (ib. 42 ss, t. 13A), srp št. 504 pa v tip Josani 1 (ib. 44 ss, t. 14A). Srpe druge skupine avtor vzporeja s tipoma Uioara 9 (-Sălard 2) in Josani 1. Med njimi je srp št. 521B, ki bi moral biti uvrščen v prvo skupino oz. tip Uioara 8 (-Şpálnaca 1). Srpe iz tretje skupine so po avtorju še najbližje različici Uioara 3 a.

S Poljskega je znanih deset kalupov za ulivanje bronastih (gumbastih) srpov; za dva fragmenta pa ni čisto zanesljivo, če sta služila za ulivanje srpov. V glavnem so kamniti (iz drobnozrnatega peščenjaka, eden iz apnenca), dva sta glinasta. V naseljih je najti praviloma fragmente kalupov, skoraj v celoti ohranjeni izhajajo iz grobov.

Železni srpi večinoma pripadajo pozni lužiški kulturi, ostali pa pomorjanski kulturi in zahodnobaltski kulturi grobnih gomil. Tipološko so razdeljeni na srpe z vstran zakrivljeno osnovo in srpe s trnastim nastavkom. Izjemna sta srpi iz groba iz Białowic (ima tulast nastavek za nasaditev) in polkosa iz Sławna.

Pri risbah pogrešam puščico, ki označuje točko ulivanja, v katalogu pa žal niso navedene tudi teže srpov.

M. PETRESCU-DIMBOVIȚA 1978, *Die Sichel in Rumänien mit Corpus der jung- und spätbronzezeitlichen Horte Rumäniens*. - Prähistorische Bronzefunde 18/1.

Primož PAVLIN

Jorgen Ilkjaer: *Illerup Ådal 1,2, Die Lanzen und Speere; 3,4, Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör*; Claus von Carnap-Bornheim, Jorgen Ilkjaer: *Illerup Ådal 5-7, Die Prachtausrüstungen*. Jutland Archaeological Society Publications XXV: 1,2, 1990; 3,4, 1993; 5-7, 1996.

Sredi 19. st. so pričeli na Danskem s prvimi arheološkimi raziskovanji v močvirjih, v katerih so odkrili ogromne količine vojaških najdb iz obdobja od 2. do 5. st. Najdišče v močvirju Illerup Ådal je bilo odkrito leta 1950 in kopano med leti 1950 in 1956. Ker so bile najdbe ogrožene zaradi izsuševanja močvirja, so med leti 1975 in 1985 potekala nova obsežna raziskovanja. Z rezistenčnimi in magnetometričnimi meritvami, sondiranjem in vrtnami so določili obseg arheološkega območja - celotno dno jezera iz prvih stoletij po Kr. Izkopan pa je bil le ogrožen predel, to je 40 % jezerskega dna (40.000 m²). Pri tem je bilo odkrito več kot 12.000 najdb. Čeprav Illerup ni bil izkopan v celoti, je vendar največje moderno raziskano tovrstno najdišče.

Pri razlagi velikih močvirskih najdb orožja raziskovalci izhajajo iz predpostavke, da gre za orožje premaganih napadalcev, ki ga je lokalno prebivalstvo žrtvovalo v vodo. Način analize in objave gradiva z najdišča Illerup je bil tesno povezan z zastavljenimi vprašanji. Avtorja sta preko kronologije in geografske razširjenosti predmetov prišla do interpretacije družbe in zgodovinskih dogajanj. Objava Illerupa se deli v tri velike dele.

Bistveni rezultat prvega dela (1. in 2. knjiga) je ugotovitev, da so bila v Illerupu tri velika žrtvovanja, poimenovana

“prostor” A, B in C, ter majhno žrtvovanje D. Različna žrtvovanja so definirana z določenimi tipi sulic in kopij, z večjimi skupinami predmetov (“koncentracijami”) ter s pomočjo predmetov, katerih fragmenti so ležali na različnih delih najdišča. Žrtvovanje A in B sta bila časovno zelo blizu, datirana okoli leta 200 (faza C1b po severnoevropski kronologiji), žrtvovanje C izvira iz časa okoli leta 400. Žrtvovanje A se je raztezalo čez celotno izkopano področje, drugi dve pa sta bili bistveno manjši. Pred daritvijo je bilo orožje namerno poškodovano. Velik del predmetov so zbrali v vreče in iz čolnov vrgli v jezero (od tod izvirajo skupine najdb), deli ščitov daritve A so ležali na vzhodnem bregu jezera, tretjo skupino pa predstavljajo tisti predmeti, ki so bili posamič vrženi z brega v vodo.

V 1. in 2. knjigi je bila tudi raziskana tipološka in kronološka občutljivost sulic in kopij. Ilkjaer je izhajal iz zelo natančne tipologije. Mere, oblike posameznih sestavnih delov in ornament so bili kodirani, nato statistično primerjani, šele na tej osnovi pa so bili določeni tipi. Statistično in grafično so predstavljeni posamezni oblikovni elementi tipov in odnosi med tipi. Avtor je analiziral še kronološki in prostorski položaj tipov v Illerupu, nato pa je zbral tudi podatke o geografski razširjenosti posameznih oblik sulic in kopij. Tipološka študija je bila trdna podlaga za široko analizo drugih skandinavskih močvirskih in grobnih najdb rimskega časa in zgodnjega obdobja preseljevanja ljudstev. Ilkjaer je vzpostavil nadregionalno kronologijo orožja, neodvisno od drugih kronologij, ki temeljijo predvsem na fibulah ali na uvoženih rimskih predmetih. Določil je časovne stopnje skandinavskega orožja ter relativno kronologijo najdb iz grobov in iz močvirij, pri čemer je upošteval tudi tipe, ki v Illerupu niso bili najdeni. V kombinacijski statistiki je časovni redosled tipov ročno določil, kajti le na ta način je dobil zelo jasen rezultat. Za obdobje B1 do D1 je tako dobil dvanajst časovnih skupin.

V drugem delu (knjigi 3 in 4) je Ilkjaer z osebno opremo želel razjasniti izvor najdb in razložiti pomen močvirskih daritev orožja in vojaške opreme. Analizirane so bile konkretne najdiščne okoliščine posameznih skupin. Na obrobju skupin orožja so bili večkrat najdeni kompleti osebne opreme, ki so bistveno pripomogli k analizi funkcije. Tako je vsak vojak nosil dva pasova, širšega z mečem in ožji pas z osebni pripomočki. Na ožjem pasu so obvezno viseli nož, kresilo ter mošnjček s kresilnim kamnom in drugimi pripomočki, npr. glavnikom, zobotrebeci, pinceto. Tudi s pomočjo tipološke analize se je dalo ugotoviti tri vrste spon: spone s konjske opreme, spone s pasov za meče in spone ožjih pasov z osebni pripomočki.

Tretji del (knjige 5, 6 in 7) je posvečen razkošni (luksuzni) opremi. Študija skuša s tovrstnim gradivom razjasniti hierarhične strukture in preko tega vojaško organizacijo. Analizirana je bila konjska oprema, ščiti, okrašeni s srebrom in bronom, meči, predmeti iz zlata, orodje, bogata osebna oprema in runski napisi. Pokazalo se je, da gre pri izoliranih skupinah orožja za funkcionalne enote. V skupinah so med izkopavanjem natančno dokumentirali lego posameznih predmetov, kar je bilo izredno pomembno za rekonstrukcije. Tako so uspeli rekonstruirati več popolnih garnitur konjske opreme. Očitno je bila konjenica integralni del napadalne vojske.

V vseh treh žrtvovanih skupaj je bilo najdeno več kot 150 rimskih mečev. Torej ni šlo za orožje elite, temveč je rimski meč lahko nosil vsak vojak. Zanimivo je, da so meče v barbarik uvozili brez ročajev, ki so jih potem izdelali domači obrtniki. Po Tacitovih virih naj bi navadni germanski vojaki dobili orožje od vojskovodij, s čimer bi morda lahko tudi razložili izredno homogenost orožja iz Illerupa.

Vojaško elito je v Illerupu določalo germansko orožje in znaki - predvsem bogata konjska oprema in luksuzni ščiti. Analiza je pokazala, da je bila luksuzna oprema narejena v

rimski tehniki, vendar izdelana v barbarskih delavnicah. Vojščaki na višjih položajih so imeli konjsko opremo, ščite in pasove za meče iz srebra oziroma bronu. Vojaki nižjih stopenj so uporabljali skoraj izključno železno orožje in opremo. Tacit in Amijan Marcellin omenjata pri Germanih trodelni hierarhični sistem vojske: kralje, plemiče in navadne vojake. Ta trodelna sestava se dobro vidi na gradivu iz Illerupa, pa tudi v gradivu iz drugih močvirij in germanskih grobov. Tako je bilo v Illerupu odkritih 5 srebrnih, 40 bronastih in 300 železnih ščitnih grb.

Luksuzna oprema kaže tudi na tehnološko izpopoljenost skandinavskih obrtnih delavnic, v katerih so obvladali celo vrsto zapletenih tehnik. Uporabljali pa so dragocene materiale, ki so jih morali skoraj v celoti uvažati.

V katalogih, ki sledijo obravnavam posameznih zvrsti gradiva, je bil zaradi izredne količine najdb potreben določen izbor. Tako so objavljene le tiste zvrsti najdb, ki so jih lahko uporabili v analizah: sulice, kopja, pasovi in kar je bilo pritrjeno na njih ter luksuzna oprema. Najprej so predstavljene skupine najdb, ki so bile izredno pomembne za kronologijo ter rekonstrukcije noše in opreme. Sledijo odlične črno-bele fotografije predmetov, v merilu. Preseki so risani, prav tako je narisani tisti del gradiva, pri katerem je risba bolj izpovedna kot fotografija. Luksuzni izdelki so predstavljeni z barvnimi fotografijami v 7. knjigi. V 8. knjigi bodo avtorji objavili še dokumentacijo izkopavanj.

Natančna analiza gradiva iz Illerupa je pokazala, da je šlo za tri žrtvovanja orožja premaganih vojska - torej za enkratne zgodovinske dogodke. V tem je velika razlika in tudi vrednost v primerjavi z grobnimi najdbami. Rezultati širše raziskave pa kažejo posamezne horizonte močvirskih daritev, ki so bili odsev vojn med regijami. V obdobju B2 in C1a (2. st.) izvira močvirsko orožje iz lokalnega prostora, oziroma s področja južno in jugovzhodno od Danske - z območij ob Labi in Odri. Izredno velika vojaška aktivnost se kaže v fazi C1b (okoli leta 200), ko je bilo v času 30 do 50 let kar 12 velikih žrtvovanj orožja (tudi žrtvovanji A in B v Illerupu). Večina bojev v tem času se je dogajala na območju Kattegata (preliva med Jutlandom in Švedsko), napadalci pa so prišli iz južne Norveške in zahodne Švedske. Za določitev porekla napadalec je bila odločilna analiza glavnikov in kresil. Ob koncu faze C2 (okoli leta 300) pa se v močvirjih pojavi material, ki je povezan s srednjo in vzhodno Švedsko. Tudi lega teh močvirij kaže, da je napad prišel z vzhoda po Baltičkem morju.

Zgoraj opisani rezultati so le majhen del bogate vsebine sedmih knjig o Illerupu. V delu Ilkjaerja in Carnap-Bornheima najdemo množico metodološko zanimivih analiz ter obilico podatkov o tipologiji, tehnologiji in kronologiji. Izjemna vrednost knjig pa je v tem, da so bile ogromne količine gradiva sicer racionalno, vendar temeljito in hitro po zaključku izkopavanj analizirane, objavljene in interpretirane. Avtorja sta presegla običajne arheološke študije in na podlagi gradiva razložila tudi družbo in zgodovinska dogajanja, ki so stala za najdbami. Ponovno se je pokazalo, da odlične zgodovinske in družbene interpretacije temeljijo samo na trdem delu: najprej na terenu in v laboratorijih, nato pa na natančni tipologiji, študiju najdiščnih okoliščin ter temeljiti analizi širšega geografskega prostora. To so osnove, ki so dale popolno verodostojnost rezultatom. S temi se bistveno širi poznavanje severnoevropske družbe v prvih stoletjih po Kr. in v zgodovinskih virih sicer neizpričanega dinamičnega dogajanja, ki je pripeljalo do pritiskov na rimski imperij, selitve germanskih plemen in na koncu tudi do vikinških vpadov v zgodnjem srednjem veku.

Salona I. Catalogue de la sculpture architecturale paléochrétienne de Salone. Recherches archéologiques franco-croates à Salone. Collection de l'École française de Rome 194. École française de Rome - Musée archéologique de Split. Rome-Split 1994. Uredniki: N. Duval, E. Marin in C. Metzger. Besedila so napisali: P. Chevalier, N. Duval, M.-P. Flèche Mourgues, E. Marin in C. Metzger. 335 str., 100 tabel z risbami in fotografijami. ISBN 2-7283-0313-4.

Kamniti arhitektonski okras cerkva in grobov predstavlja gotovo enega najzanimivejših elementov med bogatimi sledovi zgodnjega krščanstva v Saloni. Pri številnih izkopavanjih se je nabrala množica gradiva. E. Dyggve je med obema vojnama objavil katalog arhitekturnega okrasa iz cerkva v Kapljuču in Marusincu, nato pa je delo za dolgo časa zastalo. V sredini osemdesetih let sta se Arheološki muzej v Splitu in Center A. Merlin iz Pariza lotila pomembnega projekta, katerega cilj je bil predstaviti arhitekturni okras v celoti. Naloga je bila zelo težavna med drugim tudi zato, ker za velik del gradiva ni bilo več mogoče ugotoviti natančnih najdišnih podatkov.

Uvod v knjigo predstavlja sintetični prispevek E. Marina o zgodnjekrščanski topografiji Salone. Poglavlje vsebuje aktualno stanje raziskav in pregledno bibliografijo.

Jedro knjige tvori odličen katalog arhitekturnega okrasa iz 5. in 6. st. iz mesta Salone in iz bližnje okolice. Ker najdiščne okoliščine pri mnogih primerkih niso več jasne, so predmeti v katalogu razvrščeni po oblikah: okras oken in vrat, ciboriji, noge, mize in podobne plošče, amboni, oltarne pregrade. Posamezne tipe spremljajo uvodni komentarji specialistov. Pri kataloškem opisu je vedno določena vrsta kamna, marmor ali apnenec, ter, kadar se je dalo ugotoviti, še kamnolom. Mere in opis spremlja tudi kakovostna risba, pri posebnih kosih pa tudi fotografija. Za vsak predmet je zbrana popolna bibliografija. Pri pomembnejših primerkih je na koncu dodan komentar z analogijami in elementi za datacijo.

Prvotno je bilo v Saloni tudi sorazmerno veliko arhitekturnega okrasa iz uvoženih marmorjev. Pojavljajo se kapiteli iz Tasosa, najpomembnejši pa so izdelki iz prokoneškega marmorja, datirani v 6. st.: oltarna pregrada iz Manastirin in plošče, ki nosijo monogram škofa Honorija.

Večina arhitekturnega okrasa je bila narejena iz apnenca, ki so ga lomili na otoku Braču. To so predvsem travmari nad vrati, dvojni in trojni okenski stebri, stebri in plošče oltarnih pregrad (polne ali s predrtim okrasom), stebri ciborijev in oltarjev. Iz zbranega gradiva je jasno vidna lokalna serijska proizvodnja iz kakovostnega kamna.

Pomemben del kataloga in komentarjev se ukvarja z mizami različnih tipov in uporabe (oltarne mize, profane mize, mize z grobov). Napis na mizah, posvečenih škofom in mučencem, so bili izredno pomembni za rekonstrukcijo čaščenja v Saloni. Kamnite mize, ki so jih uporabljali tudi na grobovih, pričajo o preživetju običaja pitne daritve in pogrebne obeda še v zgodnjekrščanskem obdobju. Na salonitanskem področju je grobove včasih pokrivala okrogla, v sredini poglobljena plošča, za katero je bil morda v rabi epigrafsko izpričan izraz *piscina*. E. Marin v dodatku knjige na podlagi najnovjše najdbe iz 3. st., domneva uporabo izraza *piscina* za sam grob.

Katalog zaključuje poglavje o razširjenosti salonitanskega arhitekturnega okrasa, ki je zastavljeno kot seznam primerjalnega gradiva za najdbe iz Salone, z bogato bibliografijo. Vidi se močna razširjenost v celi provinci Dalmaciji, ki se ujema tudi z razprostranjenostjo braškega kamna.

Mednarodno sodelovanje francoskih in hrvaških znanstvenikov je tako obrodilo odličen sad. Kakovosten katalog zgodnjekrščanskega arhitektonskega okrasa daje trdno os-

novo za vse nadaljne raziskave. Študije, ki so nastale ob pripravi kataloga, so izredno pomembne za razumevanje krščanstva v Saloni in na širšem prostoru. Prav tako je knjiga važen prispevek za gospodarsko zgodovino, saj so dobro prikazani kakovost, razširjenost in vrsta dalmatinskih kamnoseških izdelkov, po drugi strani pa se vidi tudi uvoz iz velikih bizantinskih kamnoseških središč.

Jana HORVAT

Maryline Parca: The Franchetti Collection in Rome - Inscriptions and sculptural fragments. Opuscula epigraphica 6. Edizioni Quasar, Roma 1995, 132 str., 18 tabel s fotografijami.

V šestem zvezku serije *Opuscula epigraphica*, ki jo izdaja Univerza La Sapienza v Rimu (izdajatelj S. Panciera) pri založbi Quasar (ta razmeroma nova založba se je posebej specializirala na tiskanje strokovne literature s področja antike in zgodovine in umetnostne zgodovine), je objavljenih 49 napisov in 13 fragmentov kipov in arhitekture "Epigrafske zbirke Franchetti". Zbirka se imenuje po Anni Franchetti, ki je leta 1977 podarila svojo vilo (*villa Massenzia*) na cesti Appia Pignatelli ameriškemu univerzitetnemu kolegiju *Bryn Mawr College*; ta je vilo do leta 1983 uporabljal za poglobljanje študija rimske dobe in za svoje poletne programe. Tedaj je Franchettijeva svojo zbirko kamnitih spomenikov podarila italijanski državi in odtlej je večina spomenikov shranjenih v depojih Narodnega muzeja v termah (*Museo Nazionale delle Terme*). Zbirko, ki je bila nekoč mnogo večja, je osnoval Benedetto Grandi, lastnik posesti v prejšnjem stoletju.

Knjiga je razdeljena na tri kataloge, ki jim sledijo kratek dodatek, indeksi in tabele s fotografijami, pred katalogi pa je seznam kratic in literature. V 1. delu avtorica obravnava napise iz Rima, ki jih je razdelila na senatorske, na napise, ki pripadajo članom viteškega stanu in višjim državnim uradnikom, dalje na napise nižjih uradnikov in obrtnikov, sledijo grški napis (edini v zbirki) in drugi nagrobni ter kot zadnja nagrobnik iz zgodnjekrščanskega obdobja in ponarejen rimski napis. V 2. delu objavlja napise iz okolice Rima, zgolj nagrobnike, od katerih sta dva vojaška, v 3. delu pa napise neznane proveniencie, predvsem nagrobnike in fragmente ter spomenike, ki veljajo za izgubljene. V dodatku so obdelani fragmenti rimske skulpture in arhitekture.

Spomeniki so predstavljeni po najmodernejših kriterijih, kakršne upoštevajo zvezki serije *Supplementa Italica* ter novi zvezki korpusa rimskih napisov *Corpus inscriptionum Latinarum*. Vsak spomenik je natančno opisan in fotografiran, večina je objavljenih, citati so navedeni kronološko. Sledijo tekstnokritični komentar, ki se nanaša na tehnične in jezikovne posebnosti v besedilu napisa, stvarni komentar in datacija, ki je v vseh primerih posebej utemeljena. Stvarni komentar je zelo vsestranski in se dotika najrazličnejših vidikov besedila; avtorica komentira imena, ki se na napisih pojavljajo, imenske formule, sorodstvene povezave navedenih oseb, prozopografske podatke, če so osebe znane, analizira njihove funkcije, če so navedene, stopnje kariere počaščenega ali umrlega ter vrsto drugih podatkov z napisov, kot so npr. geografska imena, nagrobne formule in simbolika na spomenikih.

Za nas posebej zanimiv je počastitveni napis za kurulskega edila (katerega ime ni ohranjeno; "kurulski" pomeni uradnika višjega čina s pravico do določenih zunanjih znakov oblasti), ki so mu ga dala postaviti noriška mesta. Edil je bil morda sorodstveno povezan z enim od guvernerjev province Norik. Koliko mest je bilo na napisu omenjenih, ni povsem gotovo, verjetno pa vsa, in kot kaže, tudi *Lauria-*

cum, ki je dobil mestne pravice po vsej verjetnosti šele v 3. stoletju. Napis je zelo fragmentaren, ohranjena so le imena mest *Virunum, Celeia, Teurnia, Ovilava, Aguntum* in *Cetium*, od teh zgolj ime Celeje v celoti (*Celeienses*). Že Alföldy je domneval (*Noricum*, str. 102), da je imela provinca Norik v Rimu stalno predstavništvo, na katerega čelu je bil *stationarius*. To naj bi skrbelo za navezovanje stikov z vplivnimi posamezniki, ki bi noriške zadeve podprli ob različnih sodnih obravnava in raznih drugih prilikah.

Zanimiv je najzgodnejši napis v zbirki, republikanski napis kurulskega edila, ki je poskrbel za zgraditev svetišča oz. nekega javnega posvetnega poslopja. En sam napis iz zbirke je v grščini in v verzih — sicer maloštevilni grški napisi mesta Rima so bili pogosto napisani v verzih — nagrobnik za Moshina iz Smirne, igralca v komedijah, člana lokalnega združenja "umetnikov Dionizija", zaščitnika gledaliških predstav. Nasplošno prevladujejo nagrobniki, na njih omenjene osebe pa kažejo na pisano paletto rimske družbe in njeno razslojenost: veliko je bolj ali manj bogatih osvobodencev, tudi vladarskih, nekaj je sužnjev, med svobodnimi državljanji so predstavniki vseh stanov, zanimiva in včasih zapletena je njihova medsebojna sorodstvena oz. poklicna povezanost, značilna je dekoracija nagrobnikov in zanimivi razni drugi podatki iz njihovega življenja.

Knjiga je vsekakor zanimiv prispevek k rimski epigrafiki in zasluži vso pozornost antičnih zgodovinarjev in arheologov, saj skuša s izčrpnimi komentarji približati epigrafske podatke širšim strokovnim krogom, ki se ukvarjajo z antiko.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Werner Eck: *Tra epigrafia prosopografia e archeologia. Vetera* 10. Edizioni Quasar, Roma 1996, 432, več tabel.

Na željo urednika serije *Vetera*, od katere je izšlo že enajst zvezkov, (večina je bila predstavljenih v prejšnjih številkah *Arheološkega vestnika*), je v 10. knjigi eden najuglednejših evropskih antičnih zgodovinarjev Werner Eck objavil sedemnajst člankov, posvečenih različnim temam s področja rimske epigrafike, prozopografije, antične zgodovine in arheologije, ki jih je ob tej priliki deloma tudi predelal in dopolnil, predvsem tudi z bibliografskimi podatki. Tako pred nami ni knjiga Eckovih ponatisnjenih izbranih del, temveč v enoto povezani daljši in krajši revidirani članki, ki jim je skupno to, da so v veliki meri posvečeni metodam dela na omenjenih področjih — da torej lahko služijo kot zgled vsem tistim, ki bi se želeli tudi sami posvečati interdisciplinarnemu študiju. Člankom sledijo seznam izvornih naslovov študij in publikacij, kjer so izšli, dalje indeksi in talele.

V prvem krajšem prispevku se avtor ukvarja z načelnim problemom socialne strukture senatorskega stanu in s statistično metodo ugotavlja, da se procentualno lepo odraža dejstvo, da so najuglednejši senatorji v virih najboljše dokumentirani, tako tisti, ki so bili konzuli enkrat ali celo dvakrat ter prokonzuli provinc Azije in Afrike; prokonzulat v teh dveh provincah je bil med najvišjimi stopnjami senatorske kariere. Statistično najslabše so zastopani legati legij senatorskega stanu, kar je razumljivo, saj je bila to ena najnižjih funkcij v okviru *cursus honorum* rimskega senatorja. Avtor pojasniti tudi določena odstopanja od te sheme. Tako je mogoče tudi s statistično metodo ugotavljati relativno politično pomembnost provinc, ki so jih upravljali senatorji, in raznih drugih služb, ki so jih opravljali v svoji karieri. V drugem daljšem prispevku avtor obravnava kriterije napredovanja v okviru senatorske kariere od Vespazijana do konca Hadrijanove vlade. Temu je dodal tudi krajši dodatek z naslovom *Nuove considerazioni*, v katerem je na kratko zavzel stališče

do kritik, ki so se pojavile po izidu njegovega članka v seriji *Aufstieg und Niedergang des Römischen Reiches*, zdaj starega že več kot dvajset let. Načeloma ostaja pri svojih stališčih. Senatorsko kariero so odločilno oblikovale republikanske funkcije vigintivirat, kvestura, pretura in konzulat, pri čemer je bila kariera posameznega senatorja v nekem smislu "predestinirana" že na samem začetku, saj je bila v okviru vigintivirata funkcija treh *virii monetales* (ki so imeli nadzor nad kovanjem denarja) prestižnejša od treh *virii capitales* (ki so imeli neke vrste policijsko oblast). Vmesne funkcije med omenjenimi štirimi glavnimi so bile v veliki meri značilne za principat in so se izoblikovale predvsem pod Avgustom. Senatorska kariera je deloma potekala avtomatično, deloma pa so na njo vplivali razni dejavniki, ne nazadnje sposobnost posameznika (npr. t.i.m. *homines novi* in *virii militares*) ali vladarjeva posebna naklonjenost in intervencija. Ni pa seveda mogoče na osnovi ohranjenega gradiva (*virii* so predvsem epigrafski, manj literarni) določiti rigidnih shem, po katerih bi mogli z gotovostjo dopolniti tudi fragmentarne kariere.

V prispevkih, ki sledijo, je Eck obravnaval različne kraje in daljše teme, ki sežejo od družbenega razvoja mest v zahodnih provincah, ki so dala večje ali manjše število senatorjev in rimskih viteзов, rimskega vladajočega sloja, do grafitov, ki so bili odkriti v romarskih krajih v pozni antiki. Za naš širši prostor je zanimiv članek o senatorski družini Voluzijev Saturninov, saj je bil eden njenih članov, *L. Volusius Saturninus* med drugim tudi vladarski legat v Dalmaciji pod Tiberijem in Kaligulo. V eni od študij Eck obravnava dve senatorski družini Sulpicije Galbe (družina vladarja Galbe) in Livije Ocele (*Ocellae*) iz Teracine. Sledita dva krajša prispevka, prvi o vladarskih legatih v sami Italiji, o visokih državnih uradnikih torej, ki so podobno kot guvernerji provinc med drugim skrbeli tudi za vrhovno sodno oblast v italških regijah. Dejstvo, da je Hadrijan Italijo razdelil na nekaj upravnih regij (te niso ustrezale avgustejskim dvanajstim regijam, katerih pomen še ni popolnoma pojasnjen), je pomenilo neke vrste degradacijo matične dežele, zato ni čudno, da je že Antonin Pij to funkcijo odpravil. V drugem avtor obravnava odnos med patronom in osvobodencem, ki je bil obojestransko razmeroma zelo obvezujoč; osvobodjenec je bil celo življenje odvisen od svojega nekdanjenega lastnika, pozneje patrona. Posebej bi rada poudarila pomembno študijo o prisotnosti senatorskih družin v mestih rimskega imperija v prvih treh stoletjih po Kr. Eck je zbral vso razpoložljivo evidenco, predvsem epigrafsko, o senatorjih, ki so v mestih, iz katerih so njihove družine izhajale oz. s katerimi so bili iz kakršnikoli drugih ozirov tesno povezani (npr. v provincah, ki so jih upravljali), opravljali bodisi najvišje mestne funkcije bodisi v mestih financirali javne gradnje. Študija je pokazala, da so senatorji čutili moralno obveznost in odgovornost, ki jim jo je narekoval njihov najvišji družbeni status, da so tem mestom pomagali tako finančno kot tudi na druge načine, s prestižem svojega položaja. Tak odnos senatorjev do mest je dokumentiran v enaki meri v mestih Italije kot v mestih rimskih provinc; med mesti, ki so blizu našemu prostoru v antiki, naj poleg Petovione omenim predvsem dalmatinska mesta in Tergeste ter Akvilejo, za katera so bili zaslužni npr. senatorji Mark Valerij Maksimijan (Petoviona), Gaj Recij Ruf (Arba), Tit Statilij Taver (Dirahij), Publij Kornelij Dolabela (Salone), Lucij Fabij Sever (Tergeste), Tit Cezernij Stacij Kvinkeij Macedon Kvinkecijan (Akvileja) in drugi.

V smislu Mommsenove trditve, da je latinska epigrafika "pokopališčna znanost", saj je največji procent ohranjenih rimskih napisov ravno nagrobnikov, je avtor analiziral izpovednost nagrobnih napisov v mestu Rimu, posebej glede na ustaljene nagrobne formule; v članku, ki sledi, pa obravnava grobove in mavzoleje, izkoptane pod baziliko sv. Petra v Vatikanu.

V naslednjih treh člankih avtor obravnava različne načine, s katerimi so želeli predstavniki najvišjih rimskih slojev, torej predvsem senatorji, a tudi rimski vitezi predstaviti svojo osebo širši javnosti. V času pozne republike so bogati in politično vplivni senatorji posebej v prestolnici imperija, v Rimu radi dali zgraditi (pogosto iz vojaškega plena) pomembne javne stavbe, npr. gledališča, knjižnice, terme in s tem še za več poznejših generacij učinkovito ovekovečili spomin na lastno osebo. Ko je Oktavijan dokončno premagal Antonija in prevzel v svoje roke večino oblasti, je te vrste javno munificenco občutil kot konkurenčno svojemu ugledu. Da pa bi vendarle odlične vojaške poveljnike nagradil za zmage v vojnah, je uvedel kot neke vrste kompenzacijo podelitev triumfalnih odlikovanj (*ornamenta triumphalia*). Pri najzaslužnejših senatorjih sta *princeps* in senat izjemoma tudi dovolila, da so jim posamezniki in mesta dala postaviti kipe na javnih mestih v Rimu, sicer pa je v obdobju principata prevladala navada, da so kipe senatorjem postavljali na njihovih posestih in v njihovih rezidencah, kjer so nastajale prave "galerije portretov prednikov". V drugih italjskih in tudi provincialnih mestih, kjer ni bilo čutiti neposredne konkurence z vladarjem in člani vladarske hiše, pa se je uveljavila navada, postavljati kipe pomembnim osebnostim na javnih mestih, ki jih je odobril mestni svet. Že v avgustejskem času se je ustalil običaj, da so važne osebnosti, ki so opravljale visoke državne (vojaške in administrativne) službe, sorodniki ali prijatelji, osvobodenci ali sužnji, mestne občine ali posamezni podrejeni počastili s kipi ali počastitvenimi napisnimi ploščami, na katere so dali vrezati stopnje kariere, ki jih je počaščeni dosegel v času svojega službovanja. Ti napisi, ki vsebujejo *cursus honorum* uglednih posameznikov, odražajo deloma uradno predlogo, na osnovi katere so bile počaščene osebe imenovane v višjo funkcijo, neredko pa tudi njihovo osebno intervencijo; le tako si lahko pojasnimo nekatere anomalije v formulaciji stopenj kariere, predvsem izpuščanje nekaterih funkcij oz. poudarjanje določenih časti.

Izbrane in v italijanščino prevedene članke zaključuje študija, namenjena zborniku v čast uglednemu madžarskemu raziskovalcu antike Jenő Fitzu, ki v originalu še ni izšla, ker je zbornik žal že šest let v tisku. V njej Eck obravnava zanimivo tematiko o posvetiteljih kipov na javnih krajih v rimskih mestih, ki so s kipi in napisi na bazah kipov na eni strani obeležili spomin na tistega, v katerega čast so dali kip postaviti (bodisi da je bil to vladar, božanstvo ali ugledna oseba), na drugi pa odločilno prispevali tudi k lastnemu ugledu med sodržavljani. Večina posvetiteljev je to storila diskretno, s tem da je navedla le svoje ime in najznačilnejšo funkcijo oz. stopnjo sorodstvene vezi, nekateri pa so na napisih želeli poudariti predvsem lastno osebo.

Stvarno kazalo, ki je dodano na koncu knjige, omogoča, da je tematika še bolj pregledna in različne teme laže dostopne. Knjiga je nedvomno pomemben doprinos k rimski epigrafiki, zgodovini in arheologiji in za te vede nujen študijski pripomoček.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Supplementa Italica. Nuova serie 13. Edizioni Quasar. Roma 1996. 328 str., fot. napisov v besedilu.

Izšel je že 13. zvezek nove epigrafske serije *Supplementa Italica*, katere namen je dopolniti stari *Corpus inscriptionum Latinarum*. Novi zvezki te stare edicije napisov so nedolgo tega začeli ponovno izhajati in prinašajo vse gradivo, tudi tisto, že objavljeno v *CIL* na začetku tega stoletja, toda izdano po novih kriterijih. To delo bo napredovalo počasi, zato je še vedno smiselno stare zvezke *CIL*-a dopolnjevati s

sprotnimi krajšimi izdajami napisov po antičnih enotah, za Italijo po avgustejskih regijah in po antičnih mestih. To je tudi namen serije *Supplementa Italica*, ki to svojo nalogo vzorno izpolnjuje. Nekdanja zamisel, da bi rimski napisi Italije izšli v novi izdaji nove zbirke *Inscriptiones Italiae*, se je v povojnih letih izkazala kot v celoti skoraj neizvedljiva, njeno mesto je v nekem smislu prevzela pričujoča serija, čeprav si je zastavila mnogo skromnejše cilje: stare korpuse zgolj dopolniti, ne pa tudi že objavljenih napisov nanovo objavljati, razen seveda, če gre za večje popravke ali celo novo branje napisov.

Trinajsti zvezek prinaša nove napise petih italjskih mest iz treh regij: Nursije iz 4. regije *Sabina et Samnium* (avtorji Romano Cordella in Nicola Criniti), Septempeda iz Picena (avtorica Silvia Maria Marengo) ter treh ligurskih mest: Vardacate (Giovanni Mennella in Emanuela Zanda), Forum Germa(—) (Enrica Culasso Gastaldi in G. Mennella) in Pedone (ista avtorja). Kot je v tej publikaciji običajno, je na začetku objavljena izčrpna bibliografija, ki se nanaša na določeno mesto, vsak citat pa je opremljen z znakom za plus ali minus, pač glede na to, ali vsebuje epigrafsko pomembne podatke ali ne. Sledi zgodovinski uvod, v katerem so izvednoteni vsi novi (novi glede na že obstoječe sintetične študije o teh mestih, največkrat gre za uvodne pregledne v *CIL*-u) zgodovinski ter arheološko-topografski podatki o posameznem mestu. Uvod je dopoljen s seznamom najdišč napisov. Sledi epigrafski prispevek, ki je razdeljen na dva dela; v prvem so naštetni vsi tisti že objavljeni napisi po zaporednih številkah že obstoječih korpusov (največkrat *CIL*), katerih zdajšnje stanje je kakorkoli drugačno od tedanjega, bodisi da je bilo njihovo čitanje v manjši meri izboljšano oz. so zgubljeni, prestavljeni, poškodovani ali nanovo komentirani. Na zadnjem mestu v vsakem poglavju je objava novih in nanovo prečitanih napisov, ki jim je vsakokrat dodana fotografija ali risba, če pa so izgubljeni, prepis iz ustrezne stare izdaje. Čisto na koncu vsakega poglavja so objavljeni indeksi k napisom, četudi jih je včasih relativno malo. Po tej shemi, ki je do potankosti dorečena, so objavljeni tudi napisi iz prejšnjih zvezkov, za katere izdajateljem ni bilo potrebno spreminjati kriterijev.

Na začetku tistega dela prispevka, v katerem so objavljene novi in revidirani napisi, so na prvem mestu vedno zvezdico označeni ponarejeni napisi, ki jih je v italjskih mestih razmeroma veliko, tako npr. v Nursiji (zdaj Norcia) fiktivna napisa Sertorija in Mecenata (radi so ponarejali napise slavnih osebnosti) ali napis, ki omenja etruščanske povezave z mestom. Sledijo pristni napisi, ki nam z neposredno besedo pričajo o različnih vidikih tedanjega življenja, od tega katere bogove so častili tedanji prebivalci, katerim vladarjem so postavljali počastitvene napise do mestnih funkcij, ki so jih opravljali in nagrobnikov, ki so jih postavljali zase in za svoje. V Nursiji je bil poleg Apolona, Marsa in Jupitra posebej v časteh Herkul, včasih s pridevkom "zmagovalec". Posebej zanimivi so napisi, na katerih se omenja posebnost lokalne mestne uprave, kolegij osmih mož, od katerih sta dva imela oblast župana (*duumviri*), izpričani pa so tudi *octoviri* z oblastjo edilov. Pomembna mestna družina so bili Fadeni, Oktaviji in Vetuleni in njihovi člani, predstavniki vladajoče mestne elite, so opravljali to sicer nepoznano funkcijo.

V Nursiji, ki je bila ekonomsko in strateško pomembno mesto svoje regije, je bilo najdenih 156 novih napisov, v picenskem kraju Septempeda jih je bilo najdenih le dvajset. Zanimiv je nagrobnik osvobodjenca Kvinta Anija Akasta, mestnega sevira, člana kolegija šestih mož — verjetno je šlo za svečeniški kolegij — okrašenega z dvema velikima rogova izobilja. Mestni seviri so bili največkrat bogati osvobodenci, tipični predstavniki italjskega srednjega razreda, ki so radi javno razkazovali svoje bogastvo in ga pogosto tudi hvalevredno porabljali za dobrobit svojega mesta. Novih napi-

sov iz ligurskega mesta Vardacate je le šest, najvažnejši med njimi je nedvomno na fragmentarni bronasti tablici ohranjeno pismo neidentificiranega vladarja Klodiju Sekundu, ki je bil ali lokalno izredno ugledna osebnost, ali sorodnik senatorja iz bližnjih Vercel Publija Valerija Silona Klodija Lukrecija Sekunda. V manjšem ligurskem mestu Forum Germa(—) je bilo najdenih devetnajst novih napisov. Pomembna so posvetila boginji zmage Viktoriji, njen kult je bil v širši regiji razmeroma priljubljen in je zelo verjetno odraz čaščenja lokalnih keltskih božanstev Kathubodua in Kantismerte. Zanimiv je tudi nagrobnik Vibiju Salviju, ki je bil morda učitelj, *magister*, če seveda ne gre razložiti besede *Magister* kot njegov priimek, kognomen. Iz Pedone je znanih dvajset novih napisov; na nekaterih od njih so omenjeni tudi uradniki, zaposleni pri carinskem uradu za pobiranje dvainpol procentnega davka na dobrine, ki so se prevažale po državnih cestah v galskih provincah, t.im. *Quadragesima Galliarum*; v Pedoni je bila namreč lokalna carinska postaja. Tudi iz tega mesteca, ki od sosednjega Forum Germa(—) ni posebej daleč, je znano posvetilo Viktoriji.

Z napisi iz Pedone se trinajsti zvezek *Supplementa Italica* zaključuje; po vsem, kar je bilo o seriji povedanega, ni potrebno še posebej poudariti, da predstavlja nepogrešljiv pripomoček pri študiju antike v najširšem pomenu besede, saj sodi med bazična dela s tega področja.

Marjeta ŠAŠEL KOS

Nationalism, politics, and the practice of archaeology. Uredila Philip L. Kohl in Clare Fawcett. Cambridge University Press, Cambridge 1995. 317 strani teksta, 12 strani indeksa. ISBN 0 521 55839 5 PB.

Nationalism and archaeology in Europe. Uredila Margarita Díaz-Andreu in Timothy Champion. UCL Press, London 1996. 299 strani teksta, 14 strani indeksa. ISBN 1 85728 289 2 HB.

Po letu 1989, ko so se na zemljevid vzhodne in srednje Evrope zarisale nove države, zahodno Evropo pa so preplavili strahovi pred naraščajočimi regionalizmi, rasistično ksenofobijo in antiimigracijsko nestrpnostjo, nam je misel Isaiaha Berlina o nacionalizmu, ki da ni "od mrtvih vstal" - saj tudi umrl nikoli ni! - vse bližja. Dolgo je namreč zanj veljalo, da je v svetu konsistentnih držav, kjer gradijo življenje enakopravnih državljanov demokratične pravice, zrel za roparnico. V letih pa, ko so se - prav z njegovo pomočjo - razlila grozodejstva po Balkanu, v milijone ljudi od Estonije do Krima in še čez pa vgnezdila strah in nepopisno, nedoumljivo sovraštvo, je postalo jasno, da je optimistična teza Erica Hobsbawma, češ da je intenzivno ukvarjanje zgodovinarjev z njim znak, kako da se je prevesil "čez najvišjo točko razvoja", samo še iluzija. Zdaj le še popolnoma slepi ali povsem zadrti ne delijo prepričanja z Williamom Pfaffom, da je "realnost našega stoletja in bi ga bilo treba razumeti bolj kompleksno, kot je to v navadi". Nepregledna množica socioloških, politoloških in zgodovinarskih teoretikov se neutrudno in predano ukvarja z njim in išče poti, po katerih bi nas pripeljala iz zagate, ki jo imamo z njegovim razumevanjem. Parti Chatterjee se je, tolikereemu delu navkljub, upravičeno zapisala, da je narod (in z njim, bi lahko rekli, tudi nacionalizem) ostal "eden od najbolj neteoretiziranih konceptov moderne časa". Naj bo (sta) karkoli že, govornica slednjega je dandanašnji karseda prepričljiva, tako da problemov, ki jih povzroča, ne moremo in ne smemo ignorirati, še manj pomesti pod preprogo; jemati jih moramo resno tudi v arheologiji.

V strokovnih arheoloških krogih je kar precej dolgo vladalo prepričanje, da je bila arheologija *ancilla politicae* predvsem v nacistični in fašistični preteklosti. Šele v osemdesetih in devetdesetih letih se je začelo samospraševanje tudi zunaj omenjenega okvira. Med vsemi političnimi ideologijami se je ustavilo ob nacionalizmu, saj je prav ta tisti, ki v imenu amor patriae rad izrablja arheologijo pri tvorbi sodobnih mitologij. Za te pa vsak dan znova čutimo, kam vodijo.

Prvo knjigo, v celoti posvečeno nacionalizmu v arheološki praksi, sta uredila Philip L. Kohl in Clare Fawcett - *Nationalism, Politics, and the Practice of Archaeology*. Čeprav se pridružujeta misli, da je imel nacionalizem tudi "pozitivno vlogo v etnično inspirirani arheologiji" (zaradi njega se je oblikoval nov, poglobljen odnos do prostorskih variacij, odpor do rasizma in kolonializma), pa v njej zbereta predvsem eseje, ki se ukvarjajo "z zlorabami odnosa med nacionalističnimi politikami in arheologijo" ter s "problemi, ki lahko izbruhnjejo znotraj posameznih kulturnih in rasnih superiornosti, še zlasti z vprašljivim delom določenih političnih gibanj in nacionalnih držav".

V uvodnih besedah poudarita vlogo arheologov v službi države, se pomudita ob historiografiji arheologije, da bi pojasnila vzroke dolgo nepriznanih tem nacionalistične arheologije, pokažeta na točke arheološkega zapisa, ki rade postanejo zgodovinski zgled konstruktorjem nacionalnih identitet, ne pozabita pa omeniti tudi nove politične realnosti, v katero se še kako prilegata nacionalistična in "metanacionalistična" arheologija.

Pri razmeščanju razprav v posamezne sklope ju je vodilo geografsko ne vsebinsko načelo. Želja, da bi pritegnila k sodelovanju pisce z vseh koncev sveta, se jima sicer ni uresničila, je pa vzpodbudila k razmišljanju nekatere povabljenke, ki se simpozija, posvečenega problemu, v Chicagu 1991. leta niso udeležili. V petih besedilih se ukvarjajo z razmerjem med arheologijo in nacionalizmom v zahodni, štirje so posvečeni vzhodni Evropi in Evraziji, naslednji štirje pa so osredotočeni na vhodno Azijo. Pridružujeta se jim komentarja, zaupana Neilu Asherju Silbermanu in Bruceu G. Triggerju.

Bernard Wailes in Amy L. Zoll najprej uvedeta v svojem besedilu nov termin: etnično arheologijo, da bi se izognila pogosti zmešnjavi, nastali zaradi enačenja nacionalne arheologije z nacionalistično. Njuna analiza je sicer usmerjena v etnično zasnovano interpretacijo zgodnjersrednjeveške insularne umetnosti. Arheologija in zgodovina sta jo vseskozi obravnavali v dihotomiji med barbarstvom in civilizacijo, pri čemer sta z etničnimi termini v referenčnem okviru "zaostalih" ali "primitivnih" proti "naprednim" ali "razvitim" dajali v roke političnih apologetov izvrstno orožje. Ustaljeno podobo problematizirata in z novim pregledom že znanega zanikata "etnično čistost" zgodnjih samostanov in krščanskih skupnosti ter trdita, da je mogoče to umetnost razumeti kot "multietnično po razširitvi in multikulturno po izvoru".

Da je z demokratizacijo političnega življenja mogoče tudi preobrat v arheološki stroki, nam na španskem primeru predstavi Margarita Díaz-Andreu. Ugotavlja, da si je etnonacionalni ideološki koncept frankističnega režima "avro homogenosti" (Kohl - Fawcett) najprej utrjeval z rimskodobnim krščanstvom, kasneje pa "arijsko privrženost" z vizigotsko dobo. Postfrankistična arheologija je zaradi "modificiranega pozitivizma" ali "pragmatskega reformizma" s svojim potapljanjem v minuciozno obdelavo podatkov izgubila čar za nacionalistične mitologe. Katalonija, Baskija in Galicija potrebujejo v novejšem času za utrjevanje etničnih identitet drugačen mitski imaginarij. Ne iščejo ga več v lokalnih arheologijah, ki so se tako izognile prej najpogostejši zlorabi - preferiranju določenega arheološkega obdobja.

Slednjega se je izdatno posluževal Salazarjev fašistični režim na Portugalskem več kot štiri desetletja. Katina T. Lil-

lios nas opozori na vlogo bakrene dobe kot reference "zlate dobe", prazgodovinske zrcalne podobe najbolj slavnega obdobja portugalske zgodovine - osvajanj v 15. in 16. stoletju. Kako pomembno vlogo je imela arheologija v Salazarjevi Estado Novo, nam kaže nanovo ustanovljena Academia Portuguesa de Historia, ki je ob velikodušni podpori države uspešno pridobivala naklonjenost domače in tuje javnosti s številnimi, čeprav metodološko spornimi izkopavanji.

Usodnejša od portugalske in španske zlorabe arheologije v ideološke namene pa je bila tista v Hitlerjevem rajhu. Kot ugotavljata *Bettina Arnold* in *Henning Hassmann*, je zapuščina "faustovske kupčije" živa še danes. Povojna nemška arheologija ni nikoli zbrala toliko moči, da bi se soočila s preteklo realnostjo politične vpletenosti stroke. Beg pred poglobljeno analizo "znanstvenih" teorij o nemški superiorosti, zgrajenih na arheološkem delu SS-Ahnenerbe in Amt Rosenberg, je zaznamoval povojni čas s "Kossiniovim sindromom", frustrirane arheologe pa tolažeče pustil v neskončnih kronoloških in tipoloških artefaktnih študijah.

Krog hitlerjanskih fantazij se je začel oblikovati že mnogo prej. Produkt razvoja je ukoreninjen v nemškem nacionalizmu zgodnjemodernističnih piscev. *David W. Anthony* se s svojim esejem pogumno in ambiciozno zoperstavi absolutnemu relativizmu postprocesne (postmodernistične) arheologije. Ugovarjanje argumentirano utemelji s kombinacijo intelektualne zgodovine in dekonstrukcije indoevropskega mita, ki je, z "dvema diametralno nasprotnima interpretacijama v službi dveh ideoloških gibanj (nacizma in ekofeminizma)" eksemplaričen primer neverjetnih rekonstrukcij, zgrajenih na zlorabljanju arheoloških podatkov.

V drugem razdelku se vrstijo besedila o nacionalistični spregi arheologije v vzhodni Evropi in Evraziji.

Timothy Kaiser razišče vlogo arheologije v nacionalizmih na tleh nekdanje Jugoslavije. Osredotoči se na srbsko, hrvaško in romunsko zgodbo. V njegovi analizi etničnosti, nacionalizma in marksistične ideologije nam je vseskozi pred očmi Blochova opredelitev zgodovine kot "znanosti o ljudeh v času". Avtor nas opozori, da je esej rezultat petnajstletnega dela v obravnavanem okolju in da v njem ne členi individualnih vlog arheologov, prikazuje pa, kako je "odnos med preteklostjo in sedanostjo jasno vplival na arheološko interpretacijo in družbenopolitično vlogo arheologije". Trdi, da je historično dogajanje obeležilo razmišljanje v arheologiji (stoletja invazij in preseljevanj so vložena v arheološki zapis "Brandhorizonten", keramični stili razumljeni kot etnične skupine ...) in prikaže negativno vlogo arheologije v sodobni nacionalistični mitotvornosti.

Z razmerji med arheologijo in nacionalizmi v dedinjah nekdanje Sovjetske zveze se ukvarjajo kar trije članki. *Viktor A. Šnirelman* se v kratkem ekskurzu v sovjetsko historično ozadje dvajsetih in tridesetih let sprašuje, kje je vzrok za nenadno etnogenetsko zanimanje, ki je izrinilo iz stroke prejšnje koncepte in metodologije. Ugotovi, da je ideološka klima internacionalizma, ki jo je oblikoval Pokrovski, omogočila "etnogenijo" Bykovskega, nastalo iz predlog Marrovega jezikovnega teoretiziranja. Toda čas, naklonjen tej antirasistični in antinacionalistični arheologiji, je bil kratko odmerjen. Spremenjena domača ideologija in nacistično potvarjanje zgodovine sta hitro izničila vzpostavljeno strukturo. Na arheološko sceno je stopila kombinacija marizma in kosinizma, arheološke kulture so bile rehabilitirane, v arheološkem zapisu pa so se spet prikazale etnične in celo rasne skupnosti.

V postscriptu *E. N. Černyha* je predstavljeno sodobno dogajanje v ruski arheologiji. Perestrojka in glasnost sta prinesli pozitivne spremembe tudi v arheologijo (skrčene finance in propadli projekti so arheologe preusmerili v analize podatkovnih baz), nista pa pometli z nacionalizmom v disciplini. Številni arheologi niso postali "enciklopedični ustvarjalci mitov", kot je rekel Hutchinson za ugledne zgodovinarje v

nacionalnih gibanjih preteklosti, ampak podžigalci šovinizma in antisemitizma.

Kako prav ima *David W. Anthony*, ko svari arheologe, da so še kako odgovorni za politične aplikacije svojega dela, spoznamo s člankom *Philipa L. Kohla* in *Goče R. Čechladzeja* o nacionalizmu, politiki in arheološki praksi na Kavkazu. V njem ugotavljata, da se je večina kavkaških arheologov zapisala "primordialističnemu" (esencialističnemu) konceptu kulture. Verjamejo v etničnost kot nekaj danega, razločevalnih potez med jezikom, etnijo, kulturo in raso ne poznajo. V Azerbajdžanu, Gruziji, Armeniji in na severnem Kavkazu iščejo v arheološkem zapisu "pranarode" Armencev, Gruzincev, Azerijev, Čečenov, Osetov... Tako daleč gredo, da zanikujejo celo grške kolonije na Kolhidi in spreminjajo "antičnajo arheologijo" v "ibersko-kolhijsko".

Zgodba se ponavlja tudi v vzhodni Aziji. *Enzheng Tong* je preveril vpletenost arheologije v politiko Maove Kitajske (1949-1979). Tridesetletno pomanjkanje kakršnihkoli kritičnih misli do arheološke teorije in priseganje na premočrtno evolucionistično teorijo, oprto na marksistični maoizem, je zapustilo nepopravljive posledice. V imenu arheologije v "službi politike proletariata" so kitajski arheologi poudarjali kulturno superiornost Hanov, področje Rumene reke pa ovenčali z "večnim središčem kitajske kulture". Najhujše je bilo v času "kulturne revolucije", ko so uničili mnoge arheološke spomenike. Temu sta se pritaknili še dogmatično zavračanje sodelovanja s tujimi strokovnjaki in popolnoma zastarele izkopavalne tehnike v rokah neprofesionalcev.

Postmaoističnemu obdobju se posveča *Lothar von Falkenhäusen*. Regionalizacija kitajske arheologije, pravi avtor, je v osemdesetih in devdesetih letih ukinila monokulturni model izvora kitajske civilizacije. S spremenjeno infrastrukturo (ustanovljeni provincialni muzeji in inštituti, delovanje regionalnih izkopavalnih ekip in izdajanje novih strokovnih publikacij) so se kitajski arheologi otresli centralistične odvisnosti, vendar pa je njihovo delo postalo odvisno od naklonjenosti lokalnih administracij. Tabuizacija narodnostnih vprašanj jih sicer odvrača od nevarnosti zlorab, kakršne srečujemo drugod, vendar jih ne rešuje prd nevarnostjo večnega prilaganja državnih politik.

Sarah M. Nelson v svojem prispevku opaza, da je etnični izvor osrednja tema korejske arheologije. Pri iskanju etničnega jedra se arheologi opirajo na mitologijo, na kitajske pisne vire, v arheološkem zapisu pa prisegajo na homogeno skupino "Korejcev", ki da se je priselila iz Sibirije ali morda Kitajske. Vzrok za tako interpretiranje, poudari Nelsonova, je v strastni želji obeh Korej po ponovni politični združitvi. Arheološki pristop je kljub konceptualni različnosti skladen v tem, da ne dopušča nobene etnične pestrosti in zaradi tega iz arheologije umika vsakršne "neskladnosti".

Da je državna kontrola v večji ali manjši meri nujno zlo vseh arheoloških praks, nam razodene *Clare Fawcett* na primeru japonske arheologije. Ako so tamkaj arheologi v predvojnem obdobju iskali etnične nosilce jamonske keramike in podpirali nacionalistično ideologijo cesarskega božjega poslanstva, potem so se, po vzorcu, ki nam je poznan tudi od drugod, v povojnih letih umaknili v varno zavetje "induktivnih in deskriptivnih analitičnih metod" artefaktno tipologije. V obdobje ekonomske in industrijske rasti se je sprožila prava poplava izkopavanj, kar je okrepilo administrativno arheologijo. Finančni prilivi so res izboljšali izkopavanja, profesionalizirali raziskovalne vrste, a hkrati prinesli v arheologijo trdno državno kontrolo in *nihonbunkaron* (poskus definiranja enotnosti japonske kulture, nacionalnega značaja in družbe) ter ji odprli vrata v nacionalizem.

Kritične besede sta urednika zaupala *Neilu Asherju Silbermanu* in *Bruceu G. Triggerju*. Slednji je s člankom *Alternative archaeologies: nationalist, colonialist, imperialist, ki*

je izšel leta 1984, tudi prvi problematiziral temo, obravnavano v knjigi.

Silberman poudari, da si je večina piscev naložila nalogo preverjanja, kako so nacionalizmi vplivali na "profesionalne standarde obnašanja in raziskovalne tradicije znotraj discipline", sam pa se bo lotil tematike z zunanje, družbene perspektive. Ugotavlja, da si arheološke interpretacije nadevajo narativno obliko. Tudi v predstavljenih "zgodbah" deluje arheolog - heroj, čeprav ni nikoli eksplicitno omenjen. Prav ta pripovedni herojski vzorec je tisti, ki po *Silbermanovem* mnenju močno vpliva na razumevanje arheologije v javnosti. Prav s tako naracijo se spreminja "historična deskripcija v politični esej" in arheologiji odvzema "objektivnost". Da ni samo nacionalizem tisti, ki sproža "politično razsežnost" arheologije, nas prepričuje, ko pravi, da lahko tudi druge oblike naracije - klasične, biblične, evolucijske - beremo kot "zgodbe neizbežnih osvovitev posameznih dežel in podarjanja pravic izbrancem, da vladajo". Triggerjevi tipologiji nacionalistične, kolonialne in imperialistične arheologije doda dve novi: turistično in protestno. Prva ne spreminja samo odnosa javnosti do sebe, temveč povzroča premike tudi znotraj arheološke misli, druga pa je tista, ki vrača "odvzeto preteklost".

Trigger sklene knjigo z razmišljanjem o dobi, ki je spočila nacionalizem in povezanost arheologije z njim. Zadnjih dvesto let je to nihanje med "romantiko, partikularizmom in idealizmom" na eni ter "racionalizmom, univerzalizmom in pozitivizmom" na drugi strani. Etnični nacionalizem in postprocesualizem (arheološka zamenjava za postmodernizem) sta na romantični strani. Pridruži se Davidu W. Anthonyju, ko svari pred relativizmom kot absolutnim principom postprocesualizma. Hkrati pa ne pozabi poudariti vloge, ki jo je imel nacionalizem pri razvoju kulturno-historične paradigme. O njegovi negativnosti za arheologijo meni, da ni nič večja od tistih, ki sta ju odigrala kolonializem in marksizem.

O "usodni" prepletenosti nacionalizma in arheologije govori tudi druga knjiga, urejena s sodelovanjem *Margarite Díaz-Andreu* in *Timothyja Championa* z naslovom *Nationalism and Archaeology in Europe*. Zbornik dvanajstih besedil, opremljenih s spremnimi besedami obeh urednikov in zaključnim razmišljanjem Miroslava Hrocha, se ukvarja z različnimi pogledi na odnos med arheologijo in nacionalizmom. Razlog za tokratni pregled samo evropskega prostora tiči v dejstvu, da sta tako nacionalizem kot arheologija doživela svojo rojstno uro prav tu. Prevladujočo zastopnost zahodnoevropskih avtorjev, nas opozorita Díazova in Champion, ne gre pripisati večji samokritičnosti Zahoda, pač pa strahu Vzhodnjakov pred posledicami, ki bi jih lahko bili deležni zaradi "pretirane" kritičnosti sredi tranzicijske realnosti. Če lahko za prejšnjo knjigo rečemo, da nam je odstrla zaveso z zlorab arheologije v nacionalističnem diskurzu in nam še poglobila antipatijo do nacionalizma, potem lahko za drugo trdimo, da si prizadeva arheološki javnosti pokazati tudi pozitivno vlogo nacionalizma pri oblikovanju arheologije kot znanstvene vede in njene infrastrukture. Seveda pa to ne pomeni, da zapira oči pred negativnimi platmi odnosa ali da bi ga opravičevala. Avtorja poudarjata, da je odnos med arheologijo in najbolj trdoživo politično ideologijo 19. stoletja, po novem pa tudi "kratkega 20. stoletja" (Hobsbawm), mogoče opazovati z različnih gledišč: oblikovanja in vzdrževanja nacionalnih identitet, institucionalizacije arheologije in njene javne podobe (v šolstvu, muzejih, popularni kulturi, literaturi, glasbi ...).

Marie Louise Stig Sørensen na primeru danske izkušnje poudarja štiri razsežnosti odnosa med arheologijo in nacionalizmom; prva je v institucionalizaciji vede, do katere pride šele v trenutku, ko postane ta politično uporabna; druga je v zanimanju javnosti šele takrat, ko se izpolni predhodni

pogoj; tretja je v njeni pomembnosti pri odločanju do posamičnih političnih odločitev in četrtja v popularnosti, ki si jo pridobi z ustvarjanjem novih sporočil. *Sørensenova* se osredotoča na tiste arheološke manifestacije, ki so prepoznavne v nacionalističnem diskurzu. Poišče "besednjak predmetov in podob" iz narodotvornih mitov. Za primerne sestavine danskega mitskega imaginarija se od arheoloških predmetov zdita uporabna rog in sončni voz, od struktur pa gomila. Da postanejo primerni nosilci "nacionalnih vrednot, ponosa in samozavesti", so najprej filtrirani skozi popularno kulturo. Politične in družbenoekonomske razmere na začetku 19. stoletja (izguba velikega dela nacionalnega ozemlja, prodaja kolonij) so postale ugodno gojišče "iznajdenih tradicij". Ponižani nacionalni samozavesti se je prilegla aluzija na "zlato dobo". To so nacionalistični mitografi našli v prazgodovini; zanjo je bilo potrebno oblikovati arheologijo. Med 1840 in 1860 je bila ta oblikovana v disciplino s celotno infrastrukturo. Danci so si za svojo nacionalno mitsko zgodbo izbrali kmetstvo in z njim "trajni, bistveni" (Ranger) simbol v podobi *kömpehoje* (gomil "velikanov"). V narodne simbole spremenjeni arheološki predmeti so zdrsili iz literature in poezije v oglase, na politične plakate, spotoma pa izgubili svoj prvotni pomen. Mitska prisvajanja so jih napolnila s čustvi in jih naredila nevarne! Odgovornost, ki jo *Sørensenova* pri tej zlorabi pripisuje arheologiji, se zdi pretirana, na kar opozori tudi Miroslav Hroch.

Drugačno je bilo rojstvo arheologije v Franciji. Za njegovo spoznavanje gre zasluga *Alainu Schnappu*. Najprej nam pokaže razliko med francoskim in angleškim ter skandinavskim starinoslovjem. Francoski meščanski antikvarji so se posevečali "klasičnim tekstom, numizmatiki in ikonografiji", za topografijo pa niso kazali nobenega posluha. Pred revolucijo so svoje dvome o tem, ali so Rimljani, Galci, morda Franke, prepuščali v pretres zgodovinarjem. Romantiki z začetka 19. stoletja so iskali narodnostne korenine v galski kulturi, vendar jim simbolizem, spleten okrog poražencev pri Alésiji, res ni mogel krepi nacionalne samozavesti, ugotavlja *Schnapp*. Neoklasicizem je še zmeraj prisegal na rimskost, arheologija pa je bila tudi tokrat izrinjena iz nacionalne mitotvornosti. Celo Napoleon III. se ni mogel odločiti med Veringetoriksom in Julijem Cezarjem, čeprav je 1860. leta zaukazal izkopavanja - najprej Alésije in po tem še Mont-Beuvrayja. Travme ob porazu s Prusi leta 1870 so bile pravi čas za nastop nacionalistične arheologije. Ker pa sta francoski nacionalizem definirali zgodovina in kultura, ne pa narod, ki bi bil utemeljen na rasi ali etniji, zanimanje za arheologijo ni bilo tako močno kot drugod. *Schnapp* pravi za francosko arheologijo med 1871 in 1939, da je bila "žrtev državne brezbriznosti". Francozi v tem obdobju niso gradili lokalnih muzejev, niso poznali zaščitne službe in celo poklicnih arheologov ne. Zakon o zaščiti spomenikov so sprejeli šele 1941. leta, a še to so zanj morali pot utreti najbolj znani prazgodovinarji in klasični arheologi. Odtlej se je institucionalna mreža sicer okrepila, še vedno pa je v krempljih centralizma. In res je, kot pravi avtor, da "arheologija še ni našla svojega mesta" v francoski kulturi, ima pa srečo, da je nevtralna in rešena ideološke navlake.

Margarita Díaz-Andreu izhaja v svoji študiji iz ugotovitve o religiozni utemeljenosti španskega nacionalizma. Narodnjaki 19. stoletja so začeli, podobno kot v nekaterih drugih evropskih državah, zgodovino svojega naroda v srednjem veku. S tem ko so si za svojo narodnostno referenco izbrali katalištvo, je bilo nujno iz prebujajoče identitete izgnati drugo vero na Iberskem polotoku - islam. Za večino zgodovinarjev so Arabci predstavljali utelešenje divjega in zlega. Likovna umetnost jih prav zato ni upodabljala, literatura pa jim je tudi namenila zelo malo prostora. V takem ideološkem okolju so tudi prve arheološke študije poudarjale tujo arabsko kulturo in jo opisovale kot nepomembno epizo-

do preteklosti. V navzkrižnem ognju različnih etničnih nacionalizmov je bila odsotnost orientalnih arheoloških zapisov primerna podpora večvrednostnim občutjem. Prav ta pah-ljača nacionalizmov, okrepljena z občudovanjem angleških, francoskih in nemških intelektualcev do "ekstotičnih" muslimanskih spomenikov in kolonialne dejavnosti v severnoafriških deželah so kljub vsemu dali možnost arabskim študijam. Daleč od profesionalne nevtralnosti, prežete z željo po dokazovanju "evropskosti" in v popolnem zanikanju religioznega, so bile neprestana žrtev političnih dogajanj v 20. stoletju. Vsakokrat, ko so arheologi iskali narodove korenine (v rimskih ali vizigotskih prednikih), je bila arabska arheologija še bolj porinjena v zakotje. Prav to poudarjanje razcepljene španske preteklosti pa je po drugi strani omogočilo, da nekateri regionalni nacionalizmi gradijo novodobne mite na islamski simboliki.

Carlos Fabião nam na portugalskem primeru prikaže to, čemur bi lahko rekli uničujoča praksa nacionalistične arheologije. Tudi portugalskim nacionalistom se je za "vstajenje" naroda zdel najprimernejši srednji vek, ovenčan z idilično podobo kmetstva in gradov. Posamezni arheologi so si sicer prizadevali poiskati prednike in ustvarjalci megalitov ali železnodobnih gradišč (zaradi napačnih stratigrafskih podatkov, združenih kar z neolitsko preteklostjo) s povzdigovanjem Viriatusa na slavnih piedestal, namernimi napakami in potvarjanji dejstev, da bi Luzitanijo zapisali portugalsku, a jim srednjeveške mitske slike ni uspelo premakniti. Arheologiji niso zmogli priboriti si ustreznjega mesta. Zakon, ki so ga sprejeli že 1721. leta, o zaščiti vseh spomenikov "Feničanov, Grkov, Rimljanov, Gotov in Muslimanov" je bil le mrtva črka na papirju. Denarja za arheologijo ni bilo, če pa se je že našel, da bi z njim izpeljali kakšen državi naklonjen projekt, je poniknil, ko so arheologi naleteli na nacionalistični ideologiji neljuba dejstva. Fabião pesimistično zaključuje, da je portugalski primer dober prikaz "zanemarjanja arheologije iz nacionalističnih razlogov".

Tudi razmerje med italijansko arheologijo in nacionalizmom ne prinaša, po mišljenju *Alessandra Guidija*, kakšnega posebno pozitivnega razpoloženja. Nacionalistični diskurz najde tako v prazgodovinski kot klasični arheologiji. Prvo so utemeljitelji nacionalne enotnosti uporabili v drugi polovici 19. stoletja, ko se je kot veda šele začela prav oblikovati. "Teoria pigoriniana" (po arheologu Luigiju Pigoriniju) se je prilegla politični realnosti, saj je bila s svojimi domnevmi o bronastodobnih valovih severnih ljudstev, ki da so ponesla na jug razvitejšo kulturo, idealna odslikava unifikacijskih teženj razvitega severa z zaostalim jugom. Fašizmu se je kot integracijski faktor nacije zdelo prikladnejše klasično obdobje antike. Nova delovna mesta za arheologe, izkopavanja na forumu in v kolonijah, ducejeva podpora sami poroki "novega reda". Politični dogodki 1994. leta so po avtorju napovedali nove možnosti nacionalističnega razcveta v arheologiji.

Po mnenju *Timothyja Championa*, ki nam predstavi Veliko Britanijo, nacionalizmi tamkaj arheologije ne zapredajo v svoje mreže. Država, prej politična kot kulturna ali narodna entiteta, ima tri med sabo ves čas tekmujoče nacionalizme. Za angleškega velja, da je zelo šibak, saj deželi po združitvi v 10. stoletju ni nikoli grozila nobena resna zunanja nevarnost, zaradi katere se običajno strnejo nacionalistične vrste. Nobene potrebe ni imela po nacionalnih muzejih, društvih ali nacionalnih arheoloških revijah. Če že, potem je imela arheologija nekaj možnosti sodelovanja pri oblikovanju britanske nacionalne samopodobe, ko so vezno tkivo Angležev, Škotov in Valižanov postali v 18. stoletju Kelti. Drugače je z nacionalizmom na Škotskem. Gojijo ga od združitve dalje, a po Championovem mnenju je arheologija, ki je udeležena v njem, prej v službi samozavedanja kot političnega separatizma. Vse od svojega začetka v 18. stoletju

se razvija v narodnem okrilju, organizirana pa je centralistično. Slabše je v Walesu. Tu pred 20. stoletjem o organiziranosti arheologije ne moremo govoriti. Res pa je, da tako kot Škoti tudi Valižani usmerjajo svoja nacionalna čustva v ekonomske probleme in politiko, kulturni nacionalizem pa se izraža z jezikom in literaturo, tako da je arheologiji s tem prizaneseno. *Britishness*, oprta na kulturno enotnost združenega kraljestva, ki prekriva omenjene nacionalizme, je vase zaverovana oblika nacionalne zavesti, vendar se ni in se tudi danes ne meša v arheološki razvoj in ga ne obremenjuje s političnimi pritiski.

Povsem drugače je z arheologijo na Irskem. *Gabriel Cooney* z raziskavo potrjuje, da je bila arheološko prepoznana preteklost pomemben element pri oblikovanju nacionalne identitete. Sredi 19. stoletja so raziskave Georgea Petrieja, očeta irske arheologije, Williama Wakemana in Georgea Victorja Du Noyerja poudarile "zlato dobo" zgodnjega krščanstva kot tisto značilnost irstva, ki ga ločuje od britanstva. Konec 19. stoletja je preporoditeljsko gibanje uporabilo keltske motive iz zgodnjih rokopisov za nacionalne simbole. Tudi Eoin MacNeill, ugledni zgodovinar in vodja nacionalnega preporoda, je "pri mitizaciji zgodovine in zgodovinenju mitov" (Velikonja) posegel v arheološke interpretacije.

Ingo Wiwjorra je označil vlogo arheologije v nemškem nacionalizmu in opozoril, da je bila inspiracija celo rasizmu. 19. stoletje je po njegovo oblikovalo dve različni obliki arheologije - vaterländische Altertumskunde, izhajajoča iz filologije in prazgodovinske antropologije, utemeljena na rasni ideologiji, prakticali pa so ju trije tipi avtorjev - profesionalni arheologi, amaterji in psevdoznanstveniki. Ko je na začetku 19. stoletja dozorela ideja o združitvi nemškega naroda v enotno državo, se je za podporo enotnosti zdela primerna prazgodovina. Edda, Nibelungenlied in Tacitova Germania so bili trije pglavitni pisni viri, primerni za utrjevanje nacionalne samozavesti; potrebno jim je bilo samo še poiskati podporo z arheološkimi viri. Uspevala je teorija o "kavkaški" rasi z germansko pradomovino na Kavkazu, pa tudi nerazvitost in barbarskost prazgodovinskih Germanov še nista bili potrebni revidiranja. Ob koncu 19. stoletja so bili glasovi po brisanju "tujega" iz germanske preteklosti vse močnejši in prej uveljavljena *ex oriente lux* je postala "orientalska fata morgana". Antropološka prazgodovina je začela povezovati "visokorasle plavalce z modrimi očmi germanskega tipa" z dolgimi lobanjami iz srednjeevropskih prazgodovinskih grobišč in potrjevati z njimi "germansko identiteto". Sprva so bile takšne kombinacije res običajne le pri amaterjih in profesionalci so se jim zoperstavljali s kritiko, kasneje pa so se taki rasnohistorični pristopi povezali s Kosinovo "siedlungsarchäologische Methode" in postali običajni v resnih znanstvenih delih. Arheologija je postala stigmatizacijsko sredstvo za slovanske kulture in opravičevalka nemškega *Drang nach Osten*. Do najhujših zlorab pa je arheologijo pripeljal nacionalsocializem. 1933. leta so začeli uresničevati slogan "arheologija na vsa življenjska področja". Uspešno! Odprli so številna nova delovna mesta in kar precejšen del nemških arheologov je vzel nacistično ideologijo za svojo. Povojna nemška prazgodovinska arheologija se je umaknila med precizne kronologije in tipologije, kot ugotavlja Wiwjorra. Prepustila se je ignoriranju preteklosti, popularna in psevdoznanstvena literatura pa sta še danes polni predvojnega diskurza.

Izguba poljske neodvisnosti 1775. leta je vzbudila prepričanje, da brez države lahko preživi le narod, ki se zaveda svoje preteklosti. Takšna prepričanost je pripeljala poljske starinoslovce v podporne vrste narodnega gibanja, razmišlja *Włodzimirz Rączkowski*. V svojih arheoloških interpretacijah so izhajali iz prepričanja, da so predmeti, najdeni na področjih, za katera pisni viri omenjajo poselitev s Slovani, slovanski. Med Prusijo, Rusijo in Avstrijo razcepljena deže-

la je videla prihodnost v poudarjanju slovanskosti. Zaradi panslavizma in morda tudi pritajenega strahu pred narodnim ozaveščanjem Belorusov in Ukrajincev na vzhodni poljski meji so se zadovoljevali s slovanstvom arheoloških predmetov in se izogibali večjemu etničnemu členjenju. Na zahodni meji je bilo drugače. Pred pruskim strahom je dobila arheologija večjo moč. Polemike o slovanski in germanski etnogenezi se niso vnmale le med arheologi, temveč tudi med zgodovinarji, etnologi in jezikoslovci. Po prvi svetovni vojni sta izčrpujočo bitko vodila József Kostrzewski in Bolko von Richthofen. Nacionalistične diskusije se niso bile samo v znanstvenih krogih; prelile so se v časopise in začele oblikovati javno mnenje. Na Poljskem so vpeljali tečaje za učitelje, vrstila so se javna predavanja, v njih pa stereotipi o germanskih osvajalcih in miroljubnih Slovanih. Odkritje železnodobne naselbine lužiške kulture v Biskupinu 1933. leta je odprlo novo možnost "spomeniški zgodovini" (Mitterauer). Ta se je okrepila še zlasti po drugi svetovni vojni. Poljska arheologija se je otrsela svoje ideološke vloge pri oblikovanju narodne identitete šele v sedemdesetih letih.

Etničnost je središčna točka zanimanja *Viktorja A. Šnirelmana* v nacionalistični ruski arheologiji. Tako sovjetska kot ruska arheologija sta prepreženi z nacionalističnim diskurzom predvsem v etnogenetskih študijah. Te so bile eno redkih področij, kjer je bilo mogoče govoriti o družbenih problemih s pomočjo "metaforičnega in ezopovskega jezika", kot meni Šnirelman. Popelje nas skozi različne etnogenetske stopnje raziskav, vsakokrat podprte z družbenopolitičnimi razmerami, v kakršnih so se odvijale. Prvo poudarjeno zanimanje za slovanske starine sega v dvajseta in trideseta leta 19. stoletja, nadomestilo pa je strast do klasičnih predmetov. Začetek ruskega imperija postavijo arheologi v Kijevsko Rusijo, priznajo pa ji le vzhodnoslovansko prebivalstvo, varjaškega nikakor ne. Slovane vidijo že v žarnih grobiščih zgodnje železne dobe ali celo že v neolitskem in halkolitskem arheološkem zapisu, zaščita spomenikov muslimanske arheologije pa se jim dozdeva nepotrebna. Od oktobrske revolucije do poznih dvajsetih let so se krepili etnonacionalizmi tako ruske kot neruskih skupnosti. Arheologi so bili tisti, ki so oblikovali etnogenetske mitologije Tatarov, Čuvašev ali Belorusov. Marksizem je konec dvajsetih let naredil odločilni rez. Prazgodovinske korenine etničnih skupin se niso prilegale internacionalistični ideologiji. Izbris je bil mogoč takoj, ko so jih proglasili kot "buržoazni nacionalizem". Teorija univerzalnih razvojnih stopenj je zamenjala

"arheološke kulture" s "socioekonomskimi formacijami". Do preobrata je prišlo ponovno med leti 1934-36 z razplamtelim sovjetskim, kasneje pa še drugimi etnonacionalizmi. Kot odgovor na nacistične etnogeneze Germanov se je pojavila slovanska civilizacija, "očiščena" vsakršnih germanskih vplivov, izhajajoča iz pradavnine. Zanikanje germanske prisotnosti kjer koli na tleh Sovjetske zveze je bilo popolno. Petdeseta leta so bila v znamenju spopadov med ruskim in ostalimi nacionalizmi. Politizacija etnogeneze in arheološko podprta sodobna mitotvornost pa segata prav v današnji čas.

Giedrius Puodžiūnas in *Algirdas Girininkas* pravita, da tudi Litva ni bila izjema, ko je Evropo romantični nacionalizem 19. stoletja spremenil v iskalko narodovih korenin. 1831. leta je bila zaradi upora proti ruski dominaciji zaprta univerza, intelektualci pa so se namenili z zbiranjem starin povrniti poljsko-litovsko državo. Ponovni upor leta 1863 jim je odvzel pravico uradnega arheološkega raziskovanja. Litovska preteklost je postala predmet najrazličnejših dvomljivih teorij poljskih in ruskih znanstvenikov. Do 1918. leta ni premogla nobenega arheologa domačega rodu; Jonas Puzinas, prvi litovski arheolog, je izdal prvo domačo arheološko knjigo šele 1938. leta. Z litovsko neodvisnostjo 1991. leta je bilo pravič mogoče govoriti tudi o Baltih.

Za slovenski primer si *Božidar Slapšak* in *Predrag Novakovič* postavita vprašanje, ali je mogoča nacionalna arheologija brez nacionalizma. Po izčrpnih analizah si odgovorita s "teoretsko da". Vzrok za tako ugodno oceno moremo po njunem mnenju iskati v dejstvu, da so si Slovenci za svoj narodni imaginarij izbrali jezik ali precizneje rečeno literaturo, arheologija pa, kot pomožna veda zgodovine, ni dobila v njem nobene vloge. Nepomembna tudi ni zapoznala institucionalizacija vede, seveda pa morejo pridati k temu še osebne opredelitve posameznikov (Dežmana, Šmida, Ložarja), ki so z delom zaznamovali slovenski arheološki prostor. Izvitje iz nacionalističnih konstruktov v povojnem obdobju je po njunem pripisati spet posameznikom (Grafenauer, Stare, Gabrovec). Za današnji čas se jima zdi vprašljiva molčečnost "akademske" arheologije (priznavata, da ni vsesplošna) do "novoavtohtonističnega gibanja", ki se z vsakršnimi sredstvi loteva nacionalističnih "zgodovinskih" interpretacij.

Da tema, ki jo obravnavata pričujoči knjigi, še zdaleč ni izčrpana, nam napoveduje nova knjiga Johna A. Atkinsona, Iana Banksa in Jerryja O'Sullivanana, izšla pri Cruithne Press v Glasgou.

Irena MIRNIK PREZELJ

